

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ

ΠΕΡΙ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ

ΥΠΟ

ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ,

Ἐξελληνισθεῖσαι

Ἵπδ

Π. ΒΡΑΪΛΑ ΑΡΜΕΝΗ καὶ Α. ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΟΥ,

Ἐκδοθεῖσαι δὲ δαπάνῃ

ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ.

~~~~~  
ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ.  
~~~~~


ΕΝ ΚΕΡΚΥΡΑΙ,

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΕΡΜΗΣ

Α. Τερζάκη καὶ Θ. Ῥωμαίου.

—•—
1855.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ
ΠΕΡΙ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ι. ΑΡΒΑΝΙΤΙΔΟΥ
— 1914 —

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ

ΠΕΡΙ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΓΕΩΡΓ. Ι. ΑΡΒΑΝΙΤΙΔΟΥ

ΣΕΙΡΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ

ΑΡΙΘΜΟΣ 11

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ
ΠΕΡΙ
ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ἀποδείξεις ἑσωτερικαί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Προοίμιον — Μετάβασις.

§. α.

Ἐν τῶν μελῶν τῆς Γαλλικῆς Συνελεύσεως, ὁ Ἰσνάρδος, ὅστις ἀνήκεν εἰς τὸ κόμμα τῶν *Γιρονδίνων*, ἀλλὰ πάντα τὰ κόμματα ὑπερέβαινε διὰ τῆς κατὰ τῆς θρησκείας καὶ τῶν ὑπουργῶν αὐτῆς καταφορᾶς του, πεσὼν καὶ οὗτος τοῦ ἀπαισίου βήματος, καὶ ὑπὸ τῆς προγραφῆς διωκόμενος, ἔζη κεκρυμμένος ἔν τινι ὑπογείῳ ἐγγύς αὐτοῦ τοῦ τόπου, ἔνθα ἀνέβραζεν ἡ πηγὴ τῆς ἐπαναστάσεως (1). Ἐν τοιαύτῃ

(1) Ἄμα εἰσῆλθεν ἐν τῇ Νομοθετικῇ Συνελεύσει, κατεφέρθη μανιωδῶς κατὰ τὴν μεταναστευτῶν καὶ τῶν ἱερέων καὶ διὰ τῆς εὐγλωττίας του, δυναμένης νὰ κληθῆ ἡ εὐγλωττία τῆς παραφροσύνης, ἐπειράθη νὰ διεγείρῃ ὁλόκληρον τὸ ἔθνος κατὰ τῶν δύο τούτων τάξεων τοῦ Γαλλικοῦ λαοῦ. Κατὰ δὲ τὴν συνεδρίασιν τῆς 14 Νοεμβρίου 1791, μετὰ μανιώδη κατὰ τῶν ἱερέων διατριβὴν ἐλύσασαν αὐτῷ τὰς ἀνευφημίας ὅλων τῶν πληρούντων τὰ θεωρεῖα ἐξηγημένων μανιακῶν, ὁ ῥήτωρ τοὺς προὐκάλεισιν ἐκ νέου, λέγων μὲ ἐτι μανιωδέστερον τόνον· Ὁ Νόμος, ἰδοὺ ὁ Θεὸς μου ἄλλον οὐκ οἶδα. Διήγειρεν ὅμως ἡ βλασφημία αὐτῆ ψιθυρισμοὺς ἐν τῇ Συνελεύσει, καὶ παρὰ τὸ σύνθηρες, ἡ τύπωσις αὐτῆς δὲν ἀπεφασίσθη· καὶ μάλιστα ὁ ῥήτωρ ἠναγκάσθη τὴν ἐπιουῶσαν νὰ γράψῃ εἰς ὅλας τὰς ἑφημερίδας, ἵνα ἀποπλυθῆ τῆς ἐπὶ ἀθείᾳ κατηγορίας.

καταστάσει, ἐν ᾧ περίξ αὐτοῦ ἤκουε βρυχώμενον τὸν θάνατον, καὶ κατοικῶν εἰς τὰ κοιλώματα τῆς γῆς, ὡς αὐτὸς ὁμολογεῖ, πάντων τῶν ἐπιτηδείων τοῦ βίου ἐστερημένος, δυνάμενος γὰρ σφαγῆ ὑπιμωρητὶ, καὶ ἀγροῶν τὴν τύχην τῆς οἰκογενείας του, περιέμενε καθ' ἑκάστην γὰρ ἀχθῆ εἰς τὴν καταδίκην, χωρὶς οὔτε γὰρ δικασθῆ, οὔτε γὰρ τὸν ἀκροασθῶσιν, ὡς ζῶον ἀγόμενον εἰς τὸ σφαγεῖον, ἢ θῶμα εἰς τὸν βωμόν· ἐν τοιαύτῃ, λέγω, καταστάσει, ἠθικὴ ἐπανάστασις ἐτελέσθη ἐν αὐτῷ, ἧς αἱ ἐσωτερικαὶ ταραχαὶ κατεσίγασαν ὅλους τοὺς θορύβους καὶ τοὺς φόβους ἐκείνης ἥτις ἄνω τῆς κεφαλῆς του ἐκλόνιζε τὸν κόσμον. Ἔπαρξις Θεοῦ, ἀθαρσία ψυχῆς, ἀνάγκη τῆς ἀρετῆς, ἀνάγκη θρησκείας πρὸς ἐξάσκησιν αὐτῆς, θειότης τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ πλήρης πίστις εἰς τὰ μυστήριά του, τοιαῦτα τὰ μεγάλα προβλήματα, ἅτινα ἀνεφύησαν ἐκ τοῦ βάθους τῆς μονήρους διανοίας του, καὶ εἰς τὴν λύσιν τῶν ὁποίων ἐνησχολήθη μὲ τὴν ἔντονον ἐκείνην προσοχὴν, ἣν αὐτὸς παρομοιάζει πρὸς τὴν ἐν τῇ ἐκπορθήσει τῶν Συρακουσῶν ἀφαίρεσιν τοῦ Ἀρχιμήδου. Ἀνακινῶν ἐντὸς αὐτοῦ τὴν τέφραν τοῦ παρελθόντος βίου, εἶδε σπινθῆρας τινὰς πίστεως, λείψανα πολύτιμα μητρικῆς ἀνατροφῆς. Τί δὲν δύναται ἢ πρὸς τὴν φωνὴν τοῦ Θεοῦ πίστις! Διὰ τοιούτων ἀσθενῶν μέσων ἡ ψυχὴ αὐτῆ, συγκεντρωθεῖσα ἐν ἑαυτῇ, ὡς ἠφαιστείον μὴ ἐκχύνον πλέον τὴν λάβαν του, ἐπεχείρησε τὸ θαυμάσιον ἔργον τοῦ νὰ ἀνεγείρῃ μόνη της ὅλον τῆς θρησκευτικῆς ἀληθείας τὸ οἰκοδόμημα, καὶ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πίστιν τῆς νηπιότητός της διὰ πολυμόχθων φιλοσοφικῶν σκέψεων καὶ συλλογισμῶν. Ἐπέτυχε πραγματικῶς· καὶ τὰ τριάκοντα τρία ἔτη, ἅτινα ὁ Θεὸς τῷ ἐχάρισεν ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ἄλλο δὲν ὑπῆρξαν εἰμὴ μακρὸς ἀναστεναγμὸς εὐσεβείας καὶ μετα-

νοίας (1). Ἀλλὰ (καὶ τοῦτο πρὸ πάντων πρέπει νὰ ἐλκύσῃ τὴν προσοχήν μας), φύσει ὦν προικισμένος μὲ ἔξοχον φιλοσοφικὸν πνεῦμα, καὶ μεγάλην εὐθύτητα καρδίας, ἥτις, μὲ ὅλας τὰς ἀποπλανήσεις του, εἶχε πάντοτε σχηματίσει τὴν οὐσίαν τῆς φύσεώς του, ἐνόησεν ἀπ' ἀρχῆς ὅτι ἀδύνατος ἦτο ἡ ἐπιτυχία, καὶ ἀνόητος ἡ ἐπιχείρησις ἄνευ τινὸς ὄρου, πρὸς ὃν ἤρχισεν εἰλικρινῶς νὰ συμμορφωθῇ, καὶ τὸν ὁποῖον ἀεῖποτε ἐξεπλήρωσεν, ὡς ἐν τῶν οὐσιωδεστέρων στοιχείων τῶν ἐρευνήσεών του· εἶναι δὲ οὗτος ἡ *Προσευχή*.

Αὐτὸς ἄς λαλήσῃ, διότι οὐδὲν δύναται νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν διάλεκτον τῆς πείρας, ἐκδηλουμένης ὑπ' αὐτῆς τῆς συναισθανθείσης αὐτὴν καρδίας.

«Τὸ ψήφισμα, τὸ ὁποῖον μὲ ἔθεσεν ἐκτὸς τοῦ κόμου, » ἐφάνη ὅτι μὲ ἀφήρεσεν ἐπίσης ἀπὸ τῶν δεινῶν τοῦ βίου, » καὶ μὲ εἰσήγαγεν εἰς νέαν καὶ πραγματικώτεραν ὑπάρ- » ξιν. Ἐὰν δὲν μὲ ἐξώριζον, περιφερόμενος, ὡς τόσοι ἄλλοι, » ὑπὸ τῆς ἐπαναστατικῆς δίνης, ἤθελον ἀκολουθήσει νὰ » ὑπάρχω χωρὶς νὰ γνωρίζω ἑμαυτὸν, καὶ ἤθελον ἀποθάνει, » χωρὶς νὰ ἤξεύρω ὅτι ἔζησα. Ἡ δυσυχία μου μὲ ἠνάγκασε » νὰ κάμω παῦσιν ἐν τῇ ὁδοπορίᾳ τοῦ βίου, καὶ κατ' αὐτὴν » ἐθεώρησα καὶ ἀνεγνώρισα ἑμαυτὸν· εἶδον πόθεν ἤρχόμην, » ποῦ ὑπήγακον, τὸν δρόμον τὸν ὁποῖον διήνυσα, καὶ τὸν » εἰσέτι ὑπολειπόμενον, τὰς ψευδεῖς ὁδοὺς τὰς ὁποίας εἰ- » χον ἀκολουθήσει, καὶ ἐκείνας εἰς τὰς ὁποίας ὄφειλον νὰ » εἰσέλθω, ἵνα φθάσω εἰς τὸ ἀληθὲς τέρμα» (2).

(1) Τότε (1797) ἐπανῆλθεν εἰς τοὺς κόλπους τῆς θρησκείας ἐκείνης, ἣν τοσοῦτῃ βιαίως εἶχεν ἐξυθρίσει· καὶ ἔκτοτε ἡ διαγωγή του δὲν ἐπαύσεν οἰκοδομοῦσα τοὺς συμπολίτας του. Ἀπέθανε δὲ ἐν ἔτει 1830 μὲ ἀίσθηματα πάντῃ παραδειγματικῆς κατανύξεως καὶ μετανοίας. (Καθολ. Βιογραφ.)

(2) Ὡν φύσει εὐρωστος καὶ αἱματώδους κράσεως, ὁ Ἰσνάρδος ἦτο ἀνὴρ παράφορος καὶ βίαιος, ἀλλὰ ἐν λόγῳ μᾶλλον ἢ ἐν ἔργῳ. Ἰπὸ ἐξημι-

« Δὲν δύνამαι νὰ περιγράψω ὁποίας ἡδονὰς μοὶ ἐπρο-
 »ξένησαν ἢ σιγῇ, ἢ ἀπόλυτος σύννοια, ἢ διηνεκῆς κατοχῇ
 »τῆς διανοίας μου, ἢ ἀδιάκοπος μελέτη τοῦ ὄντος μου, οἱ
 »καρποὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς συνέσεως, τοὺς ὁποίους ἡσ-
 »θανόμην ἐν ἐμοὶ φουομένους, ἢ ἐγκατὰ λειψίς τῆς γῆς, ἢ
 »μακρὰ ἄποψις, ὅθεν ἔβλεπον καὶ ἔκρινον τὰς κακούργους
 »μανίας τῶν ἀνθρώπων, ἢ εἰλικρινῆς καὶ αὐξοῦσα τῆς ἀρε-
 »τῆς θεραπεία, ἢ πρὸς τὰ μεγάλα καὶ ὑψηλὰ ἀντικείμενα
 »καὶ ἰδίως πρὸς τὸν δημιουργὸν τῆς φύσεως νοερά ἀνά-
 »τασις, καὶ ἢ πρὸς αὐτὸν ἀδιάλειπτος καὶ ἐλευθέρη καὶ
 »καθαρὰ λατρεία».

« Αἱ δοξασίαι μου περὶ ἀθανασίας ψυχῆς καὶ ἄλλων ζη-
 »τημάτων θρησκευτικῆς μεταφυσικῆς δὲν ἐξαρτῶνται
 »ποσῶς, ὡς ἡδύνατό τις νὰ πιστεύσῃ, ἀπὸ τὴν ζωηρότητα
 »τῆς φαντασίας μου, ἢ τὴν εὐαισθησίαν τῆς ψυχῆς μου,
 »ἀλλ' εἶναι καρπὸς βαθυτάτης σκέψεως· δύνამαι δὲ νὰ εἴ-
 »πω, ὅτι ὀλίγοι ἔλαβον εὐκαιρίαν νὰ σκεφθῶσιν ὡς ἐγώ,
 »καὶ τὸ πλεονέκτημα τοῦτο ὀφείλω εἰς τὰ δεινὰ τῆς ἐπα-
 »ναστασίας. Ἐξόριστος, καταδικασμένον διὰ τὴν πρὸς τὴν
 »πατρίδα ἀφοσίωσίν μου (1), ἢ θεία Πρόνοια, χωρὶς νὰ

μένης φαντασίας παρασυρόμενος, δὲν ἦτο ἰσχυρογνώμων, καὶ εὐκόλως ἐπανάρχετο ἐκ τῶν δοξασιῶν του καθὼς καὶ ἐκ τῶν παραφορῶν του. Ἦτο ὅμως ἀνὴρ τίμιος καὶ χρηστός· καὶ κατὰ τὰς διαφόρους ἐν Παρίσις διατριβὰς του, καὶ πρὸ καὶ μετὰ τὸ τέλος τοῦ βουλευτικοῦ αὐτοῦ σταδίου, ἦτο δεκτὸς παρὰ πολλοῖς τῶν τραπεζιτῶν καὶ ἐμπόρων, οἵτινες οὐδέποτε εἶχον συμμαρτυρῆσαι τὰς ἐπαναστατικὰς αὐτοῦ δοξασίας (Κ α θ ο λ Β ι ο γ ρ α φ.)

(1) Ὁ Ἰσνάρδος εἶχε στερηθῆ τῆς τοῦ νόμου προστασίας δι' εἰδικῆς ἀποφάσεως. Ἠξιώθη δὲ τῆς διακρίσεως ταύτης, διότι ἀπεκρίθη ὡς πρόεδρος εἰς τὸ ἀπειλοῦν Δημαρχεῖον, τὸ ὁποῖον ἐζήτηι τὴν ἐλευθερίαν τοῦ Μαρὰτου, ὅτι, «Ἐὰν οἱ Παρίσιοι προσέβαλλον τὴν Ἐθνικὴν Συνέλευσιν, μετ' οὐ πολὺ ἤθελε ζητηθῆ ματαίως εἰς τὰς ὄχθας τῆς Σικουάνης καὶ αὐτὸς ὁ τόπος ἔγθα ἐκτίσθησαν».

» μὲ ἀναγκάσῃ νὰ ἐγκαταλείψω τοὺς Παρισίους, μὲ ἐκρά-
 » τησε φυλακισμένον ἔντινι μεμονωμένη γωνία, ἔνθα μὴ
 » βλέπων ὀπισθὲν μου εἰμὴ τὴν δι' ἐμὲ ἤδη ἐγερωθεῖσαν λαι-
 » μητόμον καὶ ἔμπροσθέν μου μόνον τὸν ἥλιον, τὴν νύκτα
 » καὶ τὴν φύσιν, οὐδὲν πλέον ἔχων συμφέρον ἐν τῷ κόσμῳ
 » τούτῳ εἰμὴ νὰ σκέπτομαι περὶ Θεοῦ, περὶ ψυχῆς, περὶ
 » θρησκείας, παρεδόθην ὅλος εἰς σκέψιν διαρκέσασαν δεκα-
 » ἕξ μῆνας, ἐπὶ δεκαπέντε ὥρας καθ' ἐκάστην· καὶ βεβαίως
 » οὐδαμοῦ σκέπτεται τις βαθύτερον ἢ ἐνώπιον τῆς λαι-
 » μητόμου».

Ἄνευρον δὲ ἐν τῇ καρδίᾳ μου τοὺς θρησκευτικούς ἐκεί-
 » νους βλαστοὺς, τοὺς ὁποίους ὑγιῆς ἀνατροφή εἶχεν ἐν αὐ-
 » τῇ ἐνσπείρει κατὰ τὴν νηπιότητα, καὶ οἵτινες, τοσοῦτον
 » χρόνον πεπνιγμένοι ὑπὸ τῆς εὐτυχίας, ἀνεζωπυροῦντο
 » ἤδη ἐν τῇ δυστυχίᾳ».

« Ἄλλ' ἂν καὶ ἡ ψυχὴ μου παρέιλκετο πρὸς τὴν θρη-
 » σκείαν, τὸ πνεῦμά μου ἀπεποιεῖτο νὰ σκεφθῇ περὶ τῶν
 » δογμάτων αὐτῆς καὶ μυστηρίων, ἅτινα εὕρισκον παρά-
 » λογα, καὶ δὲν ἠδυνάμην νὰ πιστεύσω, μὴ δυνηθεῖς νὰ
 » τὰ ἐξηγήσω».

« Ὅσοι, περὶ τῶν θρησκευτικῶν, κατήντησαν νὰ υποβά-
 » λωσιν εἰς τὴν αὐστηρὰν ἔρευναν τοῦ ἀδυνάτου αὐτῶν νοῦς
 » ὅ,τι τοσοῦτοι ἄλλοι συνετώτεροι πιστεύουσι χωρὶς καὶ
 » νὰ σκεφθῶσι, δὲν δύνανται πλέον νὰ εὕρωσιν ἀληθεῖς,
 » εἰμὴ τὸ ἀρκούντως ἀποδεδειγμένον, ὥστε νὰ καταπίσῃ
 » αὐτοὺς ἐντελῶς· ὅθεν περὶ παντὸς θέλουσιν ἀποδείξεις· καὶ
 » τοιοῦτος ἤμην τότε καὶ ἐγώ. Ἀνάγκη τότε νὰ περιπλα-
 » νῶνται ἐν τῷ δαιδάλω τῆς μεταφυσικῆς, ἢ διὰ πολλῆς
 » σκέψεως καὶ φιλοσοφίας νὰ δυνηθῶσι νὰ ἀνασύρωσιν ὅλα
 » σχεδὸν τὰ παραπετάσματα τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ νὰ
 » διατρέξωσιν ὅλον τὸν κύκλον τῶν θρησκευτικῶν γνώσεων,

»να ἐπὶ τέλους ἐπανέλθωσι μὲ ἀνοικτὰ τὰ ὄμματα καὶ
 »τὴν δ' ἄρα εἰς τὰς χεῖρας, ὅπου ἡ ταπεινὴ πίστις ἤθελε
 »τοὺς ἀφήσει μὲ κλειστὰ ὄμματα καὶ ἐν εἰρήνῃ».

«Διέτρεξα εὐτυχῶς τὸν κύκλον· ἀλλ' ἔτι εὐτυχέστερος,
 »ὅστις δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ περιζώσῃ ὅλον τὸν κόσμον,
 »να ἐπανέλθῃ ὅθεν ἀνεχώρησε».

«Μὲ καρδίαν πλήρη ζήλου καὶ πνεῦμα πεπλανημένον,
 »ἀλλ' ἀποφασισμένος νὰ μὴ ἀναπαυθῶ, εἰμὴ ἀφ' οὗ εὗρω
 »τὴν ἀλήθειαν, ἐπεχείρησα τὴν μακρὰν ταύτην ὁδοιοποιίαν
 »τῆς διανοίας. Ὁ εἰς ἐμὲ ἐμπνεύσας τοιαύτην ἀπόφασιν μὲ
 »εἰστήριξεν ἐν τῇ ἐπιμονῇ».

Οὐδεὶς δύναται ἀρκούντως νὰ σταθμίσῃ καὶ σκεφθῇ ἐκά-
 στην τῶν ἐπομένων λέξεων· ὁ δὲ ταῦτα λέγων δὲ εἶναι θεο-
 λόγος δικηγόρων κανόνας διευθύνσεως, ἀλλὰ ψυχὴ μακρό-
 θεν ἐπανερχομένη, διηγουμένη τὴν ὁδοιοποιίαν τῆς, καὶ ἀνα-
 δεικνύουσα εἰς τὰς ἔτι πόρρωθεν τοῦ λιμένος, ὡς καὶ αὐτὴ
 ἄλλοτε, πλεούσας ψυχὰς, τὰς πορθμίδας τῆς ἀληθείας.

«Ἐννόησα πρῶτον, ὅτι, ἐπὶ θρησκευτικῶν ἀντικειμένων,
 »ἡ ἀληθὴς λύσις ἐξαρτᾶται ὀλιγώτερον ἐκ τῆς προσπα-
 »θείας τοῦ πνεύματος ἢ ἐκ τῆς διαθέσεως τῆς καρδίας·
 »ὅτι εἰς τὰ ζητήματα ταῦτα, τὰ ἐξ ἴσου συνεχόμενα πρὸς
 »τὸ αἴσθημα καὶ τὴν διάνοιαν, ὁ τυφλὸς λόγος ἀποπλα-
 »νᾶται καὶ πίπτει, ἐὰν θέλῃ νὰ ὀδεύσῃ μόνος του καὶ τολ-
 »μηρῶ βήματι· ὅτι πρέπει ἡ ἀρετὴ νὰ τῷ χορηγήσῃ τὴν
 »κραταίαν ὑποστήριξιν τῆς χειρὸς τῆς, καὶ ὅτι μόνῃ ἡ ἀγά-
 »πη δύναται νὰ ἄρῃ τὸν πέπλον, δι' οὗ ἡ κακία καὶ ἡ
 »πλάνη καλύπτει τοὺς ὀφθαλμούς μας. Ἀνεγνώρισα ὅτι, ἐν
 »τῇ ζοφερᾷ νυκτὶ τῆς θρησκευτικῆς μεταφυσικῆς, ἡ ἀλή-
 »θεια δὲν φανεροῦται εἰμὴ διὰ λάμπσεων, τὰς ὁποίας
 »πρέπει νὰ συλλάβωμεν, καὶ ὡς φλόξ, τῆς ὁποίας ἡ μὲν
 »ταπεινὴ προσευχὴ ἀνάπτει, ἡ δὲ ἁλαζονεῖα σβύνει.

»Διὰ τοῦτο εἶναι τόσοι οἱ ἀνυχρόδιοι εἰς καλλιέργειαν
 »τῆς ἐπιστήμης ταύτης, ἐν ᾧ εἶναι τοσοῦτον ἐπιδέξιοι εἰς
 »ὄλας τὰς ἄλλας. Ἦρχισα λοιπὸν ἀπὸ τῆς προσευχῆς,
 »καὶ μᾶλλον προσεγγίζων τῷ Θεῷ, ἐγενόμην βελτίων,
 »ἡσυχώτερος, ἀνώτερος τῆς δυστυχίας, καὶ ἰκανώτερος
 »να διακρίνω τὴν ἀλήθειαν» (1).

Τὸ μέγα τοῦτο παράδειγμα τῆς ἐπιτροφῆς τοῦ Ἰσνάρ-
 δου, τόσῳ πειστικὸν καθ' ἑαυτὸ, γίνεται ἔτι ἰσχυρότερον,
 πρὸς ἀλληλιζόμενον πρὸς τὴν πτώσιν τοῦ Ἰουφροᾶ, ἧς σχη-
 ματίζει τὸ ἀντίστροφον.

Πολλὰ βιβλία γέμοντα ωραίων συλλογισμῶν δὲν ἤθε-
 λον μᾶς κάμει τόσον βαθεῖαν ἐντύπωσιν, ὅσον τὰ δύο με-
 γάλα ταῦτα παραδείγματα, τὰ τόσον λαμπρὰ καὶ δι-
 δακτικά εἰς τὴν μὴ ἐκρυσίως τυφλώττοντα.

Ἴδου δύο ἐκλεκτοὶ ἄνδρες, ἐξιστοροῦντες αὐτοὶ καὶ διὰ
 λόγων ἀνεξαιρέτου εἰλικρινείας, διότι οὐδεὶς πώποτε ὠμί-
 λησε μὲ περισσοτέραν ἀφέλειαν καὶ ἀνεξαρτησίαν, τὴν πεῖ-
 ραν ἣν ἔλαβον τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας εἰς καταστά-
 σεις ἐκ διαμέτρου ἀντιθέτους. Ὁ μὲν ὁμολογεῖ, ὅτι ἀφ' ἧς
 στιγμῆς, ὑπενδίδων εἰς τὰς ἐμπνεύσεις τοῦ φιλοσοφικοῦ
 σκεπτισμοῦ, ἀπέστη τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἀπώλεσεν
 ἐνταυτῷ τὸ φῶς καὶ τὴν διάνοιαν περὶ παντὸς τοῦ ἐνδια-
 φέροντος τὸν ἄνθρωπον καὶ ἐν τῇ παρούσῃ καὶ ἐν τῇ μελ-
 λούσῃ ζωῇ· εἰς μάτην δὲ ἐζήτησε καὶ ἐν ἑαυτῷ καὶ ἐν ἧ
 ἐπηγγέλετο φιλοσοφίᾳ, δὲν λέγω βᾶσιν ἀλλὰ μόνον ἀνα-
 κωχὴν, βραδύνουσαν τὸν ἄπειρον ὄλεθρον ὄλων τῶν πε-
 ποιθήσεών του, καὶ σώζουσαν αὐτὸν ἐκ τοῦ κενοῦ καὶ τοῦ
 σκότους, ἐν οἷς ἅπαντα ἡ διάνοιά του ἐβυθίσθη. Ὁ δὲ νέος

(1) Ἰσνάρδος, περὶ ἀθανασίας ψυχῆς, 1802, εἰς 8.ον Ὀρα
 καὶ Διθύραμβον περὶ ἀθανασίας ψυχῆς, 1805, εἰς 8.ον
 μὲ νέαν ἐκδόσιν τοῦ προηγουμένου λόγου.

Σαοδ.λ. λυσσῶν μανιωδῶς κατὰ τοῦ χριστιανικοῦ ὀνόματος καὶ κατὰ πάσης θρησκείας, διηγείται τίνι τρόπῳ, αἰφνης σταθεὶς ἐν τῇ ὁδῷ τῶν ἀποπλανήσεών του, δι' εὐσυνειδήτου μελέτης ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πίστιν, ἀνέλαβε τὴν κατοχὴν ἑαυτοῦ, εἶδεν ἐν ἑαυτῷ ἀφθόνως ἀναφουμένους τοὺς καρποὺς τῆς σοφίας, καὶ ἀπαλλαχθεὶς τῶν δεινῶν τοῦ βίου, ἀπήλαυσε πλήρη τὴν πραγματικότητα τῆς ὑπάρξεώς του.

Ποία λοιπὸν εἶναι ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ θρησκεία, ἐκτὸς τῆς ὁποίας ἀνὴρ, οἷος ὁ Ἰουφροᾶς, πίπτει ἐξ ἀνάγκης, καὶ εἰς τοὺς κόλπους τῆς ὁποίας ἀνὴρ, οἷος ὁ Ἰσνάρδος, ἀνίσταται; δὲν εἶναι ἄρα αὕτη ἡ ζωὴ; καὶ ποίαν τρανωτέραν ἀποδειξιν θέλομεν περὶ τούτου;

Ἀλλὰ διατί ὁ μὲν ἀπόλεσεν, ὁ δὲ ἀνεῦρεν αὐτήν, καὶ τοι ἐξ ἴσου, ὡς φαίνεται, ἐπιθυμοῦντες ἀμφοτέροι νὰ τὴν καθέξωσιν;

Τὸ μυστηριῶδες αἷτιον τῆς διαφορᾶς ταύτης εἶναι, ὅτι ὁ μὲν Ἰσνάρδος ὄχι μόνον ἐφιλοσόφησεν ἀλλ' ἐδεήθη, καὶ μάλιστα ἤρχισεν ἀπὸ τῆς δεήσεως· ὁ δὲ Ἰουφροᾶς, εἰς μόνας τοῦ λόγου τὰς δυνάμεις πεποιθῶς, κατέστησεν αὐτὸν ἀποκλειστικὸν τῆς πίστεώς του κριτὴν, ἀφήσας αὐτὴν νὰ σβεσθῇ διὰ προηγουμένης ἐγκαταλείψεως τῆς πράξεώς της. Ὡστε ὁ μὲν ἐμελέτησε τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς ἐπὶ ἐμψύχου σώματος, ὁ δὲ ἐπὶ νεκροῦ.

Θέλεις νὰ κρίνης περὶ τῆς θρησκευτικῆς ἀληθείας χωρὶς νὰ τὴν ἐξασκήσης; ἀλλ' εὐθύς παραβαίνεις τὸν πρῶτον κανόνα πάσης φιλοσοφικῆς ἐρεῦνης, καθ' ὃν πᾶσα διὰ τῆς παρατηρήσεως γινωσκομένη ἀλήθεια πρέπει νὰ ἐρευνᾶται κατὰ τὴν φύσιν τοῦ ἀντικειμένου της, καὶ διὰ τῶν δυνάμεων εἰς ἃς ὑπάγεται. Ἦθελες ἄρα κρίνει περὶ γεωμετρικῆς ἀληθείας διὰ τοῦ αἰσθήματος; ἢ περὶ ποιητικῆς, διὰ

τοῦ διαβήτου, ἢ περὶ χρωμάτων, διὰ τῆς ἀκοῆς, ἢ περὶ ἤχων διὰ τῶν ὀφθαλμῶν; ὄχι βεβαίως· ἄρα οὐχ ἦττον ἀλλόκοτος θέλει εἶναι ἡ ἀξίωσίς σου, ἐν κρίνης περὶ τῆς θρησκευτικῆς ἀληθείας χωρὶς νὰ τὴν γευθῆς, χωρὶς νὰ τὴν δοκιμάσῃς. Ἡ θρησκευτικὴ ἀλήθεια ἀποτείνεται πρὸς ὅλον τὸν ἄνθρωπον, πρὸς τὸ πνεῦμά του, καὶ πρὸ πάντων πρὸς τὴν καρδίαν του, καὶ σὺ θέλῃς νὰ τὴν κρίνης, χωρὶς νὰ τὴν θέσῃς ἐν ἐπαφῇ μὲ τὴν καρδίαν σου· ἡ θρησκευτικὴ ἀλήθεια εἶναι οὐσιωδῶς πρακτικὴ, καὶ σὺ θέλεις νὰ τὴν κρίνης μόνον κατὰ τὴν ἀπλῆν θεωρίαν· ἡ θρησκευτικὴ ἀλήθεια ἢ εἶναι θεία, ἢ δὲν ὑπάρχει, καὶ σὺ δὲν θέλεις νὰ δοκιμάσῃς τὸ καθιστῶν αὐτὴν θείαν, τοὔτέστιν ἀλήθειαν; ἀλλὰ συμφώνησον, παρακαλῶ, πρὸς σεαυτόν· ὑποβλήθητι εἰς τοὺς ὅρους τοῦ ἀντικειμένου, ὅπερ θέλεις νὰ μελετήσῃς, ἄλλως παῦσε τοῦ νὰ ἐγερθῆς ἐταστῆς αὐτοῦ καὶ κριτῆς.

Δὲν σοὶ λέγομεν· πράττε ἄνευ ἐρεύνης, ἀλλὰ μὴ ἐρεῦνα ἄνευ πράξεως· καὶ διατί; διότι ἡ πρακτικὴ ἀποτελεῖ ἐνταῦθα μέρος αὐτῆς τῆς ἐρεύνης, καὶ ἐνταῦθα τὸ δέεσθαι ἐς τὴν φιλοσοφίαν.

Ἐσκέφθης ἄρα καλῶς τί εἶναι ἡ ἐνταῦθα ἐξεταζομένη ἀλήθεια; δὲν εἶναι σχετικὴ ἀλήθεια καὶ ἐνδεχομένη, ἐντοπιζομένη ἐν τινι μερικῷ ἀντικειμένῳ, ὅπου δὲν ὑπάρχει εἰμὴ καθὸ προῖον ἢ εἰκὼν, ὡς ἡ διάνοια τοῦ καλλιτέχνου ἐν τινι ἀγάλματι ἢ εἰκόνι, καὶ ὡς ἡ διάνοια τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ· ἀλλ' εἶναι ἡ ἀπόλυτος καὶ ἄπειρος ἀλήθεια ἐν τῇ ὑποστάσει αὐτῆς καὶ πηγῇ, αὐτῇ ἢ ἀλήθεια, δηλαδή ὁ Θεός. Ἡ τοῦτο εἶναι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἀλήθεια, ἢ οὐδέν· ὥστε περὶ τοῦτο οὐσιωδῶς στρέφεται ἡ ἡμετέρα ἔρευνα, καὶ πρὸς τὴν ἀλήθειαν θεωρουμένην ὡς αὐτὸς ὁ Θεός, ὀφείλομεν νὰ σχετισθῶμεν ὅπως τὴν μελετήσωμεν.

Τί ἐστὶ λοιπὸν Θεός; Ἀντιφάσκει, λέγει ὁ κ. Κουσίνοϋ, ἀπολογούμενος κατὰ τοῦ ἐπὶ πανθεισμῶ ἐλέγχου ἐν τῷ προοίμιῳ τοῦ τελευταίου περὶ Πασχάλου πονήματός του, «νὰ πιστεῦσωμεν ὅτι τὸ Ὄν, ὅπερ εἶναι τὸ πρῶτον καὶ τὸ »τελικὸν αἴτιον τῆς ψυχῆς μας, εἶναι ὄν ἀφηρημένον, ἔχον »ὀλιγώτερον παρ' ὅ,τι ἔδωκε, καὶ ὄν αὐτὸ ἄνευ προσωπι- »κότητος, καὶ ἐλευθερίας, καὶ διανοίας, καὶ δικαιοσύνης, »καὶ ἀγάπης. Ἡ δὲ Θεὸς εἶναι κατώτερος τοῦ ἀνθρώπου, ἢ »ἔχει τοῦλάχιστον πᾶν ὅ,τι διαρκές καὶ οὐσιῶδες ὑπάρ- »χει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, τῇ προσθήκῃ τοῦ ἀπείρου» (1).

Ὁ Θεός, αὐτὴ ἡ ΑΛΗΘΕΙΑ, ἀντικείμενον τῆς μελέτης μας, δὲν εἶναι λοιπὸν ψυχρὰ ἀφαίρεσις, ὡς γεωμετρικὸν θεώρημα, ἀλλὰ προσωπικότης διακεκριμένη, ζῶσα, βουλομένη, νοῦσα, ἀγαπῶσα, ὡς ἡ ψυχὴ μας, τῇ προσθήκῃ τοῦ ἀπείρου, ὅ ἐστιν, εἶναι αὐτὴ ἡ διάνοια, αὐτὴ ἡ ἀγάπη, ἡ θέλησις καὶ ἡ δικαιοσύνη ἐν τῇ οὐσίᾳ των. Τοιοῦτο τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐρεύνης μας. Πῶς δὲ νὰ σχετισθῶμεν πρὸς τὸ ἀντικείμενον τοῦτο, εἰμὴ ὡς πρὸς τινὰ διάνοιαν ἢ θέλησιν ἢ ἀγάπην, δι' ἀμοιβαίων τούτέστι καὶ ὑπὸ τοῦ λόγου προκαλουμένων κοινωνιῶν, διὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ λόγου τοῦλάχιστον, ἄνευ τοῦ ὁποίου δὲν ἐννοοῦμεν οὔτε νόησιν, οὔτε αἴσθημα;

Δάλησον λοιπὸν αὐτῷ, ἐὰν θέλης νὰ δοκιμάσης τίς εἶναι, καὶ ἐὰν ἡ χριστιανικὴ ἀλήθεια ἦναι ὄντως ἡ ἀλήθεια αὐτοῦ· ἀλλὰ δάλησον αὐτῷ καθὼς πεπερασμένη διάνοια, οἷα ἡ ἡμετέρα, δύναται νὰ ὁμιλήσῃ πρὸς τὴν ἄπειρον διάνοιαν, ὅ ἐστι, μὲ τὸ αἴσθημα τῆς σῆς ἀδυναμίας καὶ τῆς ἐκείνου μεγαλειότητος, τῆς σῆς ἀθλιότητος καὶ τῆς ἐκείνου ἀγαθότητος. Παρουσιάσθητι καλῶς ἐνώπιόν του, καὶ διαλέ-

(1) Περὶ τῶν σχέσεων τοῦ Πασχάλου. Ἐκθεσις πρὸς τὴν Ἀκαδημίαν τῶν γραμμάτων. ὑπὸ κ. Β. Κουσίνοϋ, Προοίμιον.

χρησιμὸν πρὸς αὐτὸν μόνον περὶ τῶν αἰωνίων σου συμφερόντων καὶ τῆς γνώσεως τῆς ἀληθείας του, πνεῦμα πρὸς πνεῦμα, καρδία πρὸς καρδίαν· τί φοβεῖσαι; νομίζεις, ὅτι ὁ ποιήσας τὴν διάνοιαν τοῦ ἀνθρώπου δὲν θέλει δυνηθῆναι τὴν ἐννοήσῃ, καὶ ὅτι ἐὰν αὕτη ἦναι ἰκανὴ νὰ ἐρωτήσῃ, δὲν εἶναι ἐκεῖνος ἰκανὸς ν' ἀπαντήσῃ (1). Ἰποθέτω, ὅτι ἐπιθυμοῦμεν εἰλικρινῶς τὴν ἀλήθειαν, καὶ τὴν ἐπιθυμοῦμεν διὰ πάσης θυσίας, ὅτι ἀφ' οὗ, ὡς ὁ Πιλάτος, ἠρώτησας τί ἐστὶν ἀλήθεια, δὲν ἐπιστρέφεις πρὶν ἢ ἀκούσῃς τὴν ἀπάντησιν· ἢ, ὅτι ὡς ὁ νεανίσκος τοῦ Εὐαγγελίου, δὲν θέλεις ἀπέλθει περίλυπος διὰ τὰς ὁποίας θέλει σοὶ ἐπιβάλλει θυσίας, ἀλλ' ὅτι μὲν καρδίαν πλήρη ζήλου καὶ ἀποφασισμένον νὰ μὴ λάβῃς ἀνταίχην πρὶν ἢ διακρίνῃς αὐτήν, θέλεις μᾶλλον κλείσει, ὡς ὁ Ἰσνάρδος, ἐπὶ τῆς ψυχῆς σου τὴν θύραν τῶν αἰσθητηρίων σου, θέλεις κατασιγάσει ἐντὸς καὶ ἐκτὸς σεαυτοῦ ὅλον τὸν μάταιον ψιθυρισμὸν τῶν ἀσθενειῶν καὶ παθῶν σου, καὶ ὅτι, κλίνων ἐκεῖ τὸ οὖς τῆς καρδίας σου, θέλεις μετ' εὐφροσύνης συλλέξει τὰ μελίρρυτα ῥήματα τοῦ αἰωνίου Λόγου, ἅτινα ἤξουσιν ὡς ὑετὸς ἐπὶ τῆς ψυχῆς σου, καὶ δὲν θέλουσιν εἶσθαι μόνον ῥήματα, ἀλλὰ φῶς καὶ αἴσθημα καὶ ἰσχύς, φέροντά σε διὰ μιᾶς πρὸς τὴν ἀλήθειαν, καὶ εἰσάγοντά σε εἰς αὐτὴν ἐν ἐκτάσει καὶ θαυμασίᾳ οἰκειότητι.

Κάμε τοῦτο, καὶ, σοὶ τὸ βεβαιῶ ἐν ὀνόματι τῆς σταθερωτέρας πείρας, ὅτι τῶρα δὲν ἐννοεῖς, θέλεις ἐννοήσῃ τότε· θέλεις ἰδεῖ λάμπουσαν ἐνώπιόν σου, ἐν τῇ ζοφερᾷ νυκτὶ τῆς μεταφυσικῆς, ὡς τινα φλόγα, ἢ ἢ ταπεινὴ δέησις ἀνάπτει, καὶ ἡ ἀλαζονεῖα σβύρει· καὶ μᾶλλον προσεγγίζων τῷ Θεῷ, θέλεις γίνῃ καλλίτερος, ἢ συγχώτερος,

(1) Ὁ φυτεύσας τὸ οὖς, οὐχὶ ἀκούει; ἢ ὁ πλάσας τὸν ὀφθαλμὸν, οὐχὶ κατανοεῖ; (Ψαλμ. 93. 9),

πολύ ἀνώτερος σεαυτοῦ, καὶ ἐπιτηδειότερος γὰ διακρί-
νης τὴν ἀλήθειαν (1). Θέλεις τέλος δοκιμάσει τὸ ὑψηλὸν
ἐκεῖνο λόγιον αὐτῆς τῆς Ἀληθείας. — Ὁ ποιῶν τὴν
ἀλήθειαν ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς (2).

Ἐν τοιαύτῃ καταστάσει τιθέμεθα καὶ ἡμεῖς, ὁσάκις
ἀναλαμβάνομεν καὶ διακόπτομεν τὴν σειρὰν τῶν μελετῶν
τούτων, καὶ, πλήρεις τοῦ αἰσθήματος τῆς ἀνεπαρκείας μας
τοῦ συνισόντος τὴν ἰσχύμ μας, τολμῶμεν γὰ οικειοποιηθῶμεν
τοὺς ἐξῆς λόγους τοῦ Πασχάλου·

«Ἐάν ὁ λόγος οὗτος σοὶ ἀρέσκη, καὶ φαίνεται σοὶ ἰσ-
»χυρὸς, ἤξευρε, ὅτι ἐγένετο ὑπ' ἀνδρὸς, ὅστις καὶ πρὸ καὶ
»μετὰ ἔκλινε τὸ γόνυ, ἵνα δεηθῇ τοῦ ἀπείρου καὶ ἀμεροῦς
»ἐκείνου ὄντος, εἰς ὃ ὑποβάλλει ὅλον τὸ ἴδιον ὄν, ὅπως
»ὑποβάλῃ αὐτῷ καὶ τὸ ἰδικόν σου, πρὸς τὸ σὸν ἀγαθὸν
»καὶ πρὸς δόξαν αὐτοῦ· καὶ ὅτι οὕτως ἡ ἰσχὺς συμφωνεῖ
»πρὸς τοιαύτην ταπεινώσιν (3).

§. 6'.

Ἐάν ποτε ἡ διάθεσις αὕτη ὑπῆρξεν ἀπαραίτητος, ὑπέρ-
ποτε ἀπαιτεῖται κατὰ τὴν στιγμήν ταύτην, καθ' ἣν ἐρχό-
μεθα γὰ ἐπιληφθῶμεν τῆς μελέτης τοῦ Χριστιανισμοῦ
καθ' ἑαυτὸν, κατὰ τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ, τὰ δόγματα καὶ τὰ
μυστήρια, γὰ διέλθωμεν, οὕτως εἰπεῖν, τὸ νέφος, τὸ ἀπο-
κρύπτον ἡμῖν τὸ μεγαλεῖον του, καὶ γὰ διεισδύσωμεν εἰς
τὰ ἄδυτα τοῦ ἀγιαστηρίου του.

Ἄχρι τοῦδε δὲν διετρέξαμεν εἰμὴ τὸν νάρθηκα αὐτοῦ.
Πάντα μᾶς ἔκαμον γὰ προαισθανθῶμεν τὴν θεϊότητά του,

(1) Ἰσάαρδος.

(2) Ἰωάν. Γ'. 21.

(3) Πασχάλ. Σ κ ε ψ ε ι ς μέρ. 6'. ἄρ. γ'.

ἢ μᾶλλον, πάντα μᾶς τὴν ἀπέδειξαν, καὶ πολλάκις ἠδυνάμεθα νὰ σταθῶμεν, καὶ νὰ καταταχθῶμεν μεταξύ τῶν λάτρων αὐτοῦ. Ἀλλὰ πόσας ἀποδείξεις, μάλιστα ἐξωτερικὰς, παρελείψαμεν, καὶ ὁποίας βοηθείας ἐστερήθημεν! Ὅλον τὸν τοσοῦτῳ στερεὸν καὶ καταπληκτικὸν ἐκείνον σύνδεσμον τῶν ἱστορικῶν ἀποδείξεων, τῶν ἄχρι τῶν ἡμερῶν μας θεωρηθεισῶν ὡς οἱ στῦλοι τῆς εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως, αἵτινες ἐπήγαγον τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ κόσμου, καὶ ἐφ' ὧν ἐπανεπαύθη ἡ πίστις τῶν προπατόρων μας, τὰς προφητείας, λέγω, τὰ θαύματα, τὸ κῦρος, τὴν ἰσχὺν, καὶ τὴν θεοπνευστίαν τῶν ἱερῶν βίβλων, τὸ θαῦμα τῆς διαδόσεως τοῦ Εὐαγγελίου, τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ καὶ μαρτύρων, τὴν μαρτυρίαν τῶν εὐεργετημάτων του, τὸ ὑπὲρ ἄνθρωπον διηνεκὲς καὶ καθολικὸν τῆς κυριαρχίας του κλ. ὅλας τὰς ἀποδείξεις ταύτας ἀνεβάλομεν εἰς τὸ γ' μέρος τῶν *Μελετῶν* τούτων. Ἡδυνάμεθα, ἴσως δὲ καὶ ὠφείλομεν, νὰ τὰς παρουσιάσωμεν ἐνταῦθα, κατόπιν τῶν προεισαγωγικῶν ἀποδείξεων, καὶ περικαλύπτοντες δι' αὐτῶν τὸ σῶμα τῶν χριστιανικῶν δογμάτων καὶ μυστηρίων, νὰ καταστήσωμεν ταῦτα δεκτὰ ἐπὶ τῇ μαρτυρίᾳ τοσοῦτων ἐξωτερικῶν ἀποδείξεων τῆς θεϊότητός των. Διότι ἐπὶ τέλους τί πλέον δύναται ὁ λόγος νὰ ἀπαιτήσῃ ἢ τὴν ἀπόδειξιν, ὅτι ἡ καθίδρυσις καὶ ὑπαρξις τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι ἀνθρωπίνως ἀνεξήγητοι, καὶ ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι Θεός; τούτου τεθέντος, δὲν ὀφείλει ἄρα λογικῶς νὰ ὑπαταχθῇ εἰς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἄνευ ἐξελέγξεως; ἢ δὲ ἀσάφεια τῶν χριστιανικῶν μυστηρίων, ὅσον ἀνεξερεύνητος καὶ ἄν ᾗναι, δύναταί ποτε νὰ αἰτιολογήσῃ τὴν ἀντίστασίν του, ὅτε πανταχόθεν περιστοιχεῖται αὕτη καὶ περιορίζεται ὑπὸ τῶν καταπληκτικωτάτων μαρτυριῶν τῆς θεϊότητος τοῦ Θεμελιωτοῦ αὐτοῦ; . . . Ὅμως τὸ ἐταστικὸν

πνεῦμα τοῦ παρόντος αἰῶνος ἀπαιτεῖ ἀκόμη περισσότερο, καὶ αἰ ὑπὸ τοῦ σκεπτισμοῦ μωρανθεῖσαι διάνοιαι ζητοῦσι νέον ἄλας παρὰ τῆς ἀληθείας. Ἄλλ' ἀφ' ἐνὸς μὲν, ἀπὸ τοσοῦτου χρόνου παρουσιάσθησαν αἱ ἱστορικαὶ ἀποδείξεις, ὥστε δὲν δύνανται πλέον νὰ κάμωσιν ἐντύπωσιν εἰς τὰ πνεύματα· ἀφ' ἐτέρου δὲ, ἡ φιλοσοφία τοῦ ΙΗ αἰῶνος τοσοῦτον ἐδυσφήμησε καὶ παρεμόρφωσε τὰ χριστιανικὰ δόγματα, τοσοῦτον ὑπερεμεγέθυσε καὶ παρεχάραξε τὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως *μυστήριον*, ὥστε κατέστησαν αὐτὴν συνώνυμον τῆς *παραλογίας*, καὶ ἐντεῦθεν ἡ περὶ ταῦτα ἀμάθεια τῶν νέων γενεῶν ἤλθε νὰ ἐπιρρίψῃ τόσῳ πυκνὸν σκότος ἐπὶ τῶν ἄρθρων τῆς πίστεώς μας, καὶ μεταξὺ αὐτῶν τῶν ἐπὶ σοφία καὶ ἐπιστήμῃ ἐγκαυχωμένων, ὥστε ἡ ἀρχαία καὶ ἀπλή καθολικὴ ἀλήθεια καταντᾷ συχνάκις ἀνακάλυψις καὶ ἐφεύρεσις νέα.

Ἄλλην ἀπόδειξιν τῆς θεϊότητος τοῦ Χριστιανισμοῦ δὲν ἐπεθυμούσαμεν εἰμὴ τὴν ἀκριβῆ καὶ καθαρὰν καὶ ἰσχυρὰν ἔκθεσιν τῶν δογμάτων αὐτοῦ καὶ ὅλης τῆς πίστεως. Μᾶς φαίνεται δὲ ὅτι ἄχρι τοῦδε παραπολλαὶ προφυλάξεις ἐλήφθησαν, ἵνα ἀπομακρυνθῇ τοιαύτη ἔρευνα, καὶ ὅτι παραπολὺ περιωρίσθησαν εἰς τὰς ἐξωτερικὰς ἀποδείξεις. Ἐπὶ τῇ βᾶσει δὲ τούτων, παραπολὺ ἀποκλειστικῶς ἐσυμπέραναν, ὅτι ἔπρεπε νὰ δεχθῶμεν ὅσα περιέχει ὡς ἐσφραγισμένον γράμμα. Ἀναμφιβόλως ὁ ἐπόμενος συλλογισμὸς εἶναι κατὰ τινα ἔννοιαν ὀρθός· Ὁ Θεὸς ἐλάλησεν, ἄρα ὀφείλομεν νὰ ὑποταχθῶμεν τυφλῶς εἰς τὸν λόγον του· ἀλλὰ τί ἐκ τούτου προέκυψεν; ὅτι ἡ λέξις τυφλῶς ἐλήφθη κατὰ γράμμα, καὶ οἱ μὲν περισσότερο ἐσυμπέραναν, ὅτι ἀνωφελής ἦτο καὶ ἀπηγορευμένη καὶ αὐτὴ ἡ ἔλλογος ἔρευνα τοῦ ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας περιεχομένου, καὶ ὅτι ἤρκει νὰ πιστεύωμεν αὐτὴν κεφαλαιωδῶς· ἐντεῦθεν ἡ

ἄγνοια τῆς διδασκαλίας ταύτης. Ἄλλοι δὲ προέβησαν ἐπιπεραιτέρω, συμπεράναντες, ὅτι δὲν ἐπεβάλλετο οὕτω ἡ διδασκαλία ἐπὶ τῆ βάσει τῶν ἐξωτερικῶν ἀποδείξεων, εἰμὴ διότι δὲν ἠδύνατο αὕτη νὰ ὑποστῇ ἀφ' ἑαυτῆς τὴν ἔρευναν, καὶ ὅτι τὸ σέβας ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν ἦτο εἰμὴ δυσπιστία· ἐντεῦθεν ἐπήγασαν αἱ πλέον ἀξιοθρήνητοι προλήψεις. Ἐπειτα, εἶναι ἄρα ἴδιον τῆς ἀρχῆς τῆς χριστιανικῆς πίστεως νὰ ἴσταται οὕτω ἀκίνητος ἐπὶ τῆς φλιας τοῦ ναοῦ; δὲν προσκαλεῖ ἄρα αὐτὴν ὁ προορισμὸς τῆς, νὰ προβῇ εὐσεβῶς εἰς τὴν κατάληψιν καὶ ἔννοιαν αὐτῶν τῶν μυστηρίων, εἰ μὴ κατὰ βάθος, τουλάχιστον κατὰ τὴν πρὸς τὴν ἡμετέραν φύσιν σχέσιν αὐτῶν, καὶ νὰ προοιμιᾷσῃ ἀπὸ τοῦδε τὴν ὀπτασίαν, τὴν μέλλουσαν ποτὲ νὰ τὴν ἀπορρόφησῃ; ὁ ἐνιστάμενος κατὰ τῆς πρὸς τὸ φῶς ἀπαργράπτου ταύτης κλήσεως τῆς διανοίας δὲν ἐκθέτει ἄρα αὐτὴν εἰς ἀντενέργειαν κατὰ τοῦ ἤδη ὑπ' αὐτῆς παραδεχομένου, καὶ κατ' αὐτῶν τῶν ἐξωτερικῶν ἀποδείξεων; Τέλος, ἀφ' οὗ ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία σκοπὸν ἔχει τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας τοῦ ἀνθρώπου, δύναται ἄρα νὰ ἐπιτευχθῇ τοιοῦτος σκοπὸς, χωρὶς νὰ ἐργασθῶσι τὸ πνεῦμα καὶ ἡ καρδία τοῦ ἀνθρώπου περὶ τὴν διδασκαλίαν ταύτην, ἵνα τὴν ἀφομοιωθῶσι;

Οὐδεὶς, νομίζομεν, θέλει ἀπατηθῆ περὶ τῆς ἐκτάσεως τῶν σκοπῶν καὶ τῶν λόγων μας· πολὺ ἀπέχομεν τοῦ νὰ ἐπικρίνωμεν οὐσιωδῶς τὰ ἀπολογητικὰ συγγράμματα τῶν πρὸ ἡμῶν· ἠθέλομεν μάλιστα ἀμφιβάλει περὶ ἡμῶν αὐτῶν, ἐὰν εὐρισκώμεθα εἰς σπουδαίαν πρὸς αὐτοὺς διαφωνίαν· διότι, ἐκτὸς τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς πείρας αὐτῶν περὶ τῆς ἀληθείας ἦν ἐδίδασκον, εἶχον παραπολὺ καθαρὰν τὴν προαίρεσιν, ἵνα μὴ ὀδηγήσῃ αὐτοὺς ὁ Θεός. Καταλαμβάνομεν πολὺ καλὰ ὅτι, ὡς πρὸς τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἔγρα-

φον, ἡ μέθοδος αὐτῶν ἦτο ἡ καλλιτέρα. Εἰς ἐποχὴν τῶντι, καθ' ἣν ἡ μανία τῶν φιλοσοφικῶν προλήψεων εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀπέβλεπεν, ἢ εἰς τὸ νὰ καταστρέψῃ τὰ πάντα, καὶ μὲ ἱερόσυλον κουφόνοϊαν νὰ περιπαίξῃ τὰς θείας ἀληθείας, ὅτι κάλλιον ὄφειλον νὰ κάμωσιν ἦτο νὰ κλείσωσι τὸ ἱερόν καὶ νὰ τὸ ὑπερσπίσωσιν ἔξωθεν· μάλιστα δὲ καταλαμβάνομεν, ὅτι πρὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καὶ ὅτε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα διετῆρει εἰσέτι τὴν προτέραν του πίστιν, φρόνιμον ἦτο, ἀφίνοντες εἰς ἕκαστον τὴν φροντίδα νὰ δοκιμάσῃ τὴν διάνοιάν του, νὰ μὴ βιάζωσιν ὑπερμέτρως τὴν καθ' ἑαυτὴν νόμιμον ταύτην διάθεσιν διὰ τινος παρκαίρου προκλήσεως εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ἔρευναν τῶν δογμάτων, ἅτινα ἤδη ἐγνωρίζοντο διὰ τῆς κανονικῆς διδασκαλίας καὶ πρὸ πάντων διὰ τῆς πρακτικῆς. Ἄλλ' ἡμεῖς δὲν εἴμεθα πλέον οὔτε εἰς τὸν εὐτυχῆ ἐκείνον χρόνον, οὔτε εἰς τὸν ἀπαισιῶς διαδεχθέντα αὐτόν. Τινὲς δὲν πιστεύουσιν ἀλλὰ θέλουν νὰ πιστεύσωσιν, οὐχὶ ὅμως ἐν παντελεῖ τοῦ πράγματος ἀγνοία, ἔχοντες ἀφ' ἑνὸς ὅλην τὴν ἀμάθειαν τῶν πρώτων καὶ ἀφελῶν χρόνων, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅλην τὴν φιλοσοφικὴν ἀπαίτησιν τῶν προβεβηκότων, ὥστε δὲν εἶναι πλέον νέες υπερήφανοι θέλοντες νὰ κυριεύσωσιν, ἀλλὰ φωτισμένα καὶ γεγυμνασμένα πνεύματα ζητοῦντα τὴν τροφήν των.

Ἡ θρησκεία τοῦ Χριστοῦ, πρὸς πάσας τὰς ἐποχὰς ἐπιτήδειος, καὶ φέρουσα εἰς τοὺς θείους κόλπους τῆς τροφῆς δι' ὅλας τὰς γενεὰς, ὡς δι' ἓνα μόνον ἄνθρωπον, ποικίλλουσα τὰ οὐράνια βρώματα κατὰ τὰς ἀναπτύξεις τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, ἀπὸ τοῦ γάλακτος τοῦ νηπίου μέχρι τοῦ ἄρτου τοῦ ἀνδρός, καὶ τοι ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πάντοτε οὐσίας, μᾶλλον στενοχωρουμένη, (ἐὰν μᾶς συγχωρῆται ἡ λέξις) ὅταν περικλείηται ἐν τῇ πίστει ἢ ὅταν

εκτείνηται ἐν τῇ διανοίᾳ, ἡ θρησκεία, λέγω, πρέπει νὰ παρουσιάζηται σήμερον, μέχρι τῶν δογμάτων τῆς, φιλοσοφικῶς· καὶ καλῶς ἐννοεῖται, ὅτι ἡ λέξις αὕτη οὐδὲν ἔχει δυνάμενον νὰ φοβήσῃ τὰ τέκνα τοῦ φωτός, ὡς ἀποκαλεῖ τοὺς Χριστιανούς αὐτὸς ὁ θεῖος διδάσκαλός των. Καὶ τοῦτο εἶναι μὲν δυνατὸν, διότι ὑπάρχει ἐμβριθεία καὶ εὐλικρίνεια εἰς τὰ πνεύματα· ὀφείλεται δὲ, διότι πᾶσα παράκαιρος συστολή ἤθελεν ἀφεύκτως γεννήσει κακὰς προδιθέσεις καὶ προλήψεις εἰς τὰς κενὰς καὶ ἀγωνιώσας διανοίας.

Ἦλθε λοιπὸν ἡ στιγμή νὰ ἀνασύρωμεν τὸν πέπλον, καὶ νὰ δεῖξωμεν, πρᾶγμα ἐξαισίον! ὅτι τὰ οὕτω καλούμενα παλαιὰ χριστιανικὰ δόγματα, πρὸς ἃ, ἐπὶ μόνῃ τῇ ἰσχύϊ τῶν ἐξωτερικῶν ἀποδείξεων, ὑγιῆς νοῦς δὲν δύναται νὰ ἀποποιηθῇ πίστιν, καὶ τοι μηδὲν ἐξ αὐτῶν ἐννοῶν, ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς τοσοῦτῳ θαυμασίαν καὶ ἐντελῆ σοφίαν, ὥς καὶ μόνα των ἤθελον ἀρκέσει νὰ ἀποδείξωσι τὴν θεῖαν αὐτῶν ἀρχὴν, καὶ ἂν δὲν ὑπῆρχον αἱ ἐξωτερικαὶ ἀποδείξεις· καὶ ὅτι εἶναι ὡς οἱ πολύτιμοι ἐκεῖνοι λίθοι, οἵτινες ὄχι μόνον ἀντανακλῶσι καὶ πολλαπλασιάζουσι τὸ προσβάλλον αὐτοὺς φῶς, ἀλλὰ καὶ μεμονωμένα καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς νυκτός, στίλβουσι δι' ἰδίων λαμπηδόνων.

Τὸ εἴπομεν ἤδη, καὶ δὲν ἠδυνάμεθα ἀρκούντως νὰ τὸ ἐπαναλάβωμεν, κατὰ διαφορὰν τῶν ἀνθρωπίνων συστημάτων, ἅτινα δι' ἀσθενοῦς ἐξαγωγῆς τείνουσιν ἐπιπόνως εἰς συμπέρασμα ἐπὶ πολὺ μετέωρον καὶ συχνάκις ἀμφισβητήσιμον, ἐκ τοῦ Χριστιανισμοῦ δυνάμεθα καθ' ἕκαστον βῆμα νὰ συμπεράνωμεν, καὶ τοι προβαίνοντες πρὸς συμπέρασμα αὐξὸν ἀδιακόπως ἢ μᾶλλον ἄπειρον, διότι εἶναι ἐν τῷ Θεῷ, καὶ καθίσταται πάντοτε ἐπαισθητὸν καὶ οὐδέποτε πεπλη-

ρωμένον (1). Ἡ χριστιανικὴ ἀλήθεια, ἐξ οἰουδήποτε μέρους ληφθῆ, ἀποδείκνυται διὰ πολυαριθμῶν ἀποδείξεων, αἵτινες ποικίλλουσι μὲν ἐπ' ἄπειρον, ἀλλὰ φέρουσιν ἅπασαι πρὸς κοινόν τι κέντρον, ἐστὶν τῆς πίστεως, ὅπερ δὲν φαίνεται ἀδιαπέραστον, εἰμὴ διότι τὸ ὑπερίσχυρον αὐτοῦ φῶς ἐκθαμβοῖ. Ἀλλ' ὅταν παρατηρῆται βαθμηδὸν καὶ δι' εὐπειθοῦς ὄμματος, καθίσταται καὶ αὐτὸ ἐστία ἐναργείας, πρὸς ἣν ὅλα τὰ λοιπὰ φαίνονται σκοτεινά· ὥστε αὐτὴ ἡ πίστις ἀποδεικνύει ἑαυτὴν, καὶ τὸ συμπέρασμα αὐτῆς καθίσταται καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς.

Ἡ ἐνότης αὕτη τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας ἐν τῷ αὐτῷ ποικιλίᾳ ἐπόψεων καὶ ἀποδείξεων δὲν δύναται κάλλιον νὰ ἐκφρασθῆ ἢ διὰ τοῦ ῥητοῦ τῆς Σχολῆς· *Ἔστιν ὅλη ἐν ὅλῳ, καὶ ὅλη ἐν ἐκάστῳ μέρει*. Καὶ οὐδὲν καταπληκτικὸν ἐν τούτοις, θείου ὄντος τοῦ Χριστιανισμοῦ, διότι ἄλλως δὲν ἤθελεν εἶσθαι θεῖος. Αὕτη εἶναι τῶντι ἡ σφραγὶς τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ χαρακτὴρ τῆς αἰωνίου ἐκείνης Σοφίας, ἣτις μία οὖσα τὰ πάντα δύναται, πάντοτε ἀμετάβλητος, ἀραζωγογεῖ τὰ πάντα, καὶ διατείνουσα ἀπὸ πέρας εἰς πέρας εὐρώστως, διοικεῖ τὰ πάντα χρηστῶς (2).

Τὸ παραδοξότερον, ἢ ὀρθότερον εἰπεῖν, τὸ μᾶλλον ἐναντίον εἰς τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων ἤθελεν εἶσθαι ἐάν

(1) Ὡς εἶδομεν ἐν τέλει τοῦ περὶ Ἀνάγκης δευτέρου ἀποκαλύψεως κεφαλαίου, ἐν τέλει τοῦ περὶ Μωϋσέως, ἐν τέλει τοῦ περὶ τῶν Θεσιῶν, ἐν τέλει τῶν περὶ καθολικῶν παραδόσεων, περὶ προσδοκίας τοῦ Δευτρωτοῦ καὶ περὶ τῶν περιστάσεων τῆς ἐλεύσεως καὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἠδυνήθημεν νὰ συλλέξωμεν τῶσαυτάκις συμπέρασμα, ὅπερ καὶ τοὶ αὐτοτελεῖς, συνέτεινεν εἰς μὲν ὁμοίωσιν τοῦ αὐξοντος γενικοῦ συμπεράσματος.

(2) Σοφία Σολομ. Ἡ. 1.

ἔργον τόσον ἀπλοῦν καὶ ὑψηλόν, τόσω μοναδικόν καὶ εὐ-
 ρύ, ἦτο ἔργον ἀνθρώπων, μορφωθὲν, συμπληρωθὲν καὶ δια-
 τηρούμενον ἀναλλοιώτων ἐν μέσῳ τῆς ἀκαταπαύστου πα-
 λιρροίας τῶν δοξασιῶν καὶ θελήσεων, καὶ τῶν ἐπιγείων
 περιπετειῶν μας, εἰ μὴ ἦτο εἰς αὐτὸ ἡ χεὶρ τοῦ Θεοῦ.

Περὶ τῶν ἀληθειῶν τούτων, αἵτινες θέλουν ἐπικρατεῖ καθ’
 ὅλας τὰς προκειμένας μελέτας, εἶπομεν ἤδη τινά· ἀλλ’
 ὀφείλομεν νὰ τὰς ἀνακαλέσωμεν ἐνταῦθα, διότι ἡ περι-
 πτώσις τῆς ἐφαρμογῆς των μέλλει νὰ κατασταθῇ ἐπὶ μᾶλ-
 λον καὶ μᾶλλον συνεχῆς.

Πάντες οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι ὅμως ἐξίσου ικανοὶ νὰ κα-
 ταλάβωσιν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὴν θείαν ταύτην ἁρμο-
 νίαν· καὶ ἡ διαφορὰ δὲν πηγάζει μόνον ἐκ τῆς φύσεως τοῦ
 πνεύματος, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἰσχύος τῆς θελήσεώς των, καὶ
 συχνάκις ἐκ τῶν προκαταλήψεων, ἐν αἷς εἶναι βεβουθισμέ-
 νοι ἕνεκα τῶν ἰδιαιτέρων περιστατικῶν τῆς καταστάσεώς των.
 Ὡς ἐκ τούτου οἱ θέλοντες νὰ μυήτωσιν αὐτοὺς εἰς τὰς ὑ-
 ψηλὰς ταύτας θεωρίας, ὅταν δὲν κατέχωσιν ἤδη τὸ ἀντι-
 κείμενον αὐτῶν διὰ τῆς πίστεως, ὀφείλουσιν νὰ τοῖς τὸ πα-
 ραστήσωσιν διὰ τοῦ συλλογισμοῦ καὶ διὰ φιλοσοφικῆς με-
 θόδου φειδομένης τῆς ἀπείρου τοῦ φωτὸς δράσεώς των καὶ
 ὀδηγούσης αὐτοὺς δι’ ἀνεπαισθήτων μεταβάσεων ἀπὸ ἐ-
 ναργείας εἰς ἐνάργειαν μέχρι τῆς ἐστίας αὐτῆς τῆς ἀλη-
 θείας.

Διὰ τοῦτο, ἀνεβάλομεν τὰς ἐξωτερικὰς ἀποδείξεις, τὰς
 ὁποίας θέλει μᾶλλον ἐκτιμήσει ὁ ἀναγνώστης, ὅταν ἴδῃ,
 ὅτι δὲν ἐξαρτᾶται ἐξ αὐτῶν μόνων ἡ πίστις, καὶ ἐξεθέσα-
 μεν ἐν πρώτοις τὰς προκαταρκτικὰς ἀποδείξεις ὡς προο-
 δοποίησιν εἰς τὰς ἐσωτερικὰς, ἐξ ὧν συνεστήσαμεν τὸ
 κέντρον τοῦ ἡμετέρου σχεδίου, καθὸ μᾶλλον συναδουσῶν
 πρὸς τὴν ἐνεστῶσαν τῶν πνευμάτων διάθεσιν.

Ἠκολουθήσαμεν κατὰ τοῦτο τὴν τοσοῦτῳ ποιητικῶς ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος διαγραφείσαν μέθοδον ὑπὸ τὴν ὠραίαν ἀλληγορίαν τοῦ Σπηλαίου. Τῶντι ὁ φιλόσοφος οὗτος, περὶ οὗ τοσοῦτῳ καλῶς εἴρηται, ὅτι ἦτο τὸ ἀνθρώπινον προοίμιον τοῦ Εὐαγγελίου, παριστάνει, ὡς εἶναι γνωστὸν, τὴν ἄγνοιαν, ἣν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἔχουσιν οἱ ἄνθρωποι τοῦ ὑπερτάτου ἀγαθοῦ, ὑπὸ τὴν εἰκόνα δυστυχῶν τινῶν εἰς τὰ βάθη ζοφεροῦ ἀντροῦ περιωρισμένων, οὗς μακρὰ ὁδὸς διὰ τῶν μυχῶν τοῦ ἀπογείου ἐσκαμμένη χωρίζει ἀπὸ τοῦ φωτός τῆς ἡμέρας. Ἐκεῖ ζῶσιν ἀπὸ τῆς νηπιότητός των τὸν αὐχένα καὶ τοὺς πόδας πεπεδημένοι· ἀκίνητοι δὲ καὶ καταδικασμένοι νὰ μὴ στρέψωσι τὴν κεφαλὴν, δὲν βλέπουσιν εἰμὴ τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα ἔχουσιν ἐνώπιόν των, ἐν ᾧ ὀπισθεν αὐτῶν ἐπὶ τινος ὕψους φῶς λάμπει ἐν ἀπόπτῳ. Μεταξὺ τούτου καὶ αὐτῶν πραγματικὰ ἀντικείμενα διέρχονται, ὧν αἱ σκιαί κινοῦνται εἰς τὸν πυθμένα τοῦ ἀντροῦ, ὃν μόνον ὁρῶσι· καὶ συνηθισμένοι νὰ βλέπωσι μόνον τὰς σκιάς ταύτας, τὰς ἐκλαμβάνουσιν ὡς πραγματικότητας.

« Ἀλλὰ, λέγει ὁ Πλάτων, ὁπότε τις λυθείη, καὶ ἀναγκάζοιτο ἐξαίφνης ἀνίστασθαι τε καὶ περιάγειν τὸν αὐχένα καὶ βαδίξειν, καὶ πρὸς τὸ φῶς ἀναβλέπειν· πάντα ἢ δὲ ταῦτα ποιῶν, ἀλγοί τε καὶ διὰ τὰς μαρμαρυγὰς ἀδυνατοῖ καθορᾶν ἐκεῖνα ὧν τότε τὰς σκιάς εἴωρα; Τί ἂν οἴει αὐτὸν εἰπεῖν, εἴ τις αὐτῷ λέγοι ὅτι τότε μὲν εἴωρα φλυαρίας, νῦν δὲ μᾶλλον τι ἐγγυτέρω τοῦ ὄντος καὶ πρὸς μᾶλλον ὄντα τετραμμένος, ὀρθότερα βλέποι; Καὶ δὴ καὶ ἕκαστον τῶν παριόντων δεικνὺς αὐτῷ, ἀναγκάζοι ἐρωτῶν ἀποκρίνεσθαι ὅ,τι ἐστίν; οὐκ οἴει αὐτὸν ἀπορεῖν τε ἂν, καὶ ἠγεῖσθαι τὰ τότε ὁρώμενα, ἀληθέστερα ἢ τὰ νῦν δεικνύμενα; Εἰ δι' ἐντεῦθεν ἔλποι τίς αὐτὸν βίᾳ διὰ τρα-

» χείας τῆς ἀναβάσεως καὶ ἀνάντους, καὶ μὴ ἀνίη πρὶν
 » ἐξελκύσειεν εἰς τὸ τοῦ ἡλίου φῶς, ἄρα οὐχὶ ἴδυνασθαί τε
 » ἂν καὶ ἀγανακτεῖν ἐλκόμενον; Καὶ ἐπειδὴ πρὸς τὸ φῶς
 » ἔλθοι, αὐγῆς ἂν ἔχοντα τὰ ὄμματα μεστὰ, ὄρῃν οὐδὲν
 » ἂν δύνασθαι τῶν νῦν λεγομένων ἀληθῶν; Οὐ γὰρ ἂν, ἔφη,
 » ἐξαίφνης; Συνηθείας δὲ, οἶμαι, δέοι τ' ἂν, εἰ μέλλει τὰ
 » ἄνω ὄψεσθαι· καὶ πρῶτον μὲν τὰς σκιὰς ἂν ῥᾶσα καθο-
 » ρῶν, μετὰ τοῦτο ἐν τοῖς ὕδασι τὰ τε τῶν ἀνθρώπων καὶ
 » τὰ τῶν ἄλλων εἶδωλα, ὕγερρον δὲ αὐτὰ· ἐκ δὲ τούτων, τὰ
 » ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ αὐτὸν ἂν τὸν οὐρανὸν νύκτωρ ἂν ῥᾶον
 » θεάσαιτο, προσβλέπων τὸ τῶν ἄστρων τε καὶ σελήνης φῶς,
 » ἢ μεθ' ἡμέραν τὸν ἥλιόν τε καὶ τὸ τοῦ ἡλίου. Πῶς δ' οὐ;
 » Τελευταῖον δὴ, οἶμαι, τὸν ἥλιον οὐκ ἐν ὕδασι, οὐδ' ἐν ἀλ-
 » λοτρία ἔδρα φαντάσματα αὐτοῦ, ἀλλ' αὐτὸν ἐν τῇ αὐτοῦ
 » χώρᾳ δύναιτ' ἂν κατιδεῖν καὶ θεάσασθαι οἷός ἐστιν. Ἀνα-
 » γκαῖον, ἔφη. Καὶ μετὰ ταῦτ' ἂν ἤδη συλλογίζοιτο περὶ
 » αὐτοῦ, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ τὰς τε ὥρας παρέχων καὶ ἐνιαυ-
 » τούς, καὶ πάντα ἐπιτροπεύων τὰ ἐν τῷ ὄρωμένῳ τόπῳ·
 » καὶ ἐκείνων ὧν σφεῖς ἐώρων, τρόπον τινὰ πάντων αἴτιος.
 » Δῆλον, ἔφη, ὅτι ἐπὶ ταῦτα ἂν μετ' ἐκεῖνα ἔλθοι. — Ταύ-
 » την τοίνυν, ἣν δ' ἐγὼ, τὴν εἰκόνα, ὦ φίλε Γλαύκων, προ-
 » σαπτέον ἅπασαν τοῖς ἔμπροσθεν λεγομένοις. Τὴν μὲν
 » δι' ὄψεως φαινομένην ἔδραν, τῇ τοῦ δεσμωτηρίου οἰκῆσει
 » ἀφομοιοῦντα, τὸ δὲ τοῦ πυρὸς ἐν αὐτῇ φῶς, τῇ τοῦ ἡλίου
 » δυνάμει· τὴν δὲ ἄνω ἀνάβασιν καὶ θέαν τῶν ἄνω, τὴν εἰς
 » τὸν νοητὸν τόπον τῆς ψυχῆς ἄνοδον τιθεῖς, οὐχ ἄμαρ-
 » τήσεις τῆς τ' ἐμῆς ἐλπίδος, ἐπειδὴ ταύτης ἐπιθυμεῖς
 » ἀκούειν· Θεὸς δὲ πού εἶδεν εἰ ἀληθῆς οὔσα τυγχάνει. Τὰ
 » δ' οὖν ἐμοὶ φαινόμενα οὕτω φαίνεται (1) . . . . . Ὁ δὲ γε

(1) Ἴδου, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, τὸ ἀπόγειον τῆς διανοίας· καὶ ὅμως τί ἄλλο εἶναι ἢ ὄνειρον, ἐλπίς, ἔμπνευσις πρὸς τὸ ἄκρον ἀγαθόν. Ἀλλὰ διὰ

»νῦν λόγος, ἦν δ' ἐγώ, σημαίνει, ταύτην τὴν ἔνοι-
 »αν ἐνοῦσαν ἐκάστου δύναμιν ἐν τῇ ψυχῇ, καὶ τὸ ὄρ-
 »γανον, ὃ καταμανθάνει ἕκαστος, οἷον εἰ ὄμμα μὴ δυ-
 »νατὸν ἦν ἄλλως ἢ ξὺν ὄλῳ τῷ σώματι στρέφειν πρὸς
 »τὸ φανὸν ἐκ τοῦ σκοτώδους, οὕτω ξὺν ὄλῳ τῇ ψυ-
 »χῇ ἐκ τοῦ γιγνομένου περιαικτέον οἶμαι, ἕως ἂν εἰς
 »τὸ ὄν καὶ τοῦ ὄντος τὸ φανώτατον δυνατὴ γένηται
 »ἀνασχέςθαι θεωμένη. Τοῦτο δ' εἶναι φαιμέν τάγαθόν (1).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἐχθεσις τῆς Ἠθικῆς τοῦ Εὐαγγελίου.

Συνειθισμένοι ἀπὸ τῆς νηπιότητός των νὰ βλέπωσι τὸν ἥλιον ἀνατέλλοντα καὶ δύοντα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς των, οἱ ἄνθρωποι διάγουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μακρὸν βίον καὶ θνήσκουσι χωρὶς ν' ἀπολαύσωσιν οὐδ' ἄπαξ τὸ θέαμα αὐτοῦ τοῦ διαφωτίζοντος αὐτοὺς φωτός, καὶ διέρχονται κόσμον ὀλόκληρον θαυμάτων χωρὶς καὶ νὰ τὸ ὑποπτεύσωσι.

Τοιαύτη ἡ διαγωγή μας, καὶ ὡς πρὸς τὸ φῶς τοῦ εὐαγγελίου καὶ τὰς ἀναριθμήτους καλλονάς, δι' ὧν ἡ χεὶρ τοῦ Χριστοῦ ἐνέπλησε τὸν ἠθικὸν κόσμον.

τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸ ἄκρον τοῦτο ἀγαθὸν κατέστη τοσοῦτο ἡμῖν ἐφικτὸν, ὥστε αἱ κοινότεραι διάνοιαι κατέχουσι καὶ ἐξασκοῦσιν ἐν τῇ συνθησέρα τοῦ βίου πορείᾳ ὅ,τι ὁ Πλάτων, καίτοι διὰ τῶν πτερύγων τῆς μεγαλοφυοῦς θεωρίας του ἀνυψούμενος, μόλις ὑπώπτευε.

(1) Βιβ' Ζ'. Ὁ Πλάτων ἐκφράζει θαυμασιώτατα ἐν τῷ τελευταίῳ ὑπογεγραμμισμένῳ χωρίῳ ὅ,τι καὶ ἡμεῖς πολλάκις ἐπομένως ἐξεφράσαμεν, τοῦτέστιν, ὅτι ἡ μελέτη τῆς θρησκευτικῆς ἀληθείας δὲν εἶναι ὑπόθεσις μόνης τῆς διανοίας, ἀλλ' ὅλης τῆς ψυχῆς, ἡγουν τῆς καρδίας καὶ τῆς θελήσεως, αἵτινες πρέπει νὰ ἀποσπασθῶσιν ἀπὸ τῶν κτισμάτων, καὶ νὰ στραφῶσιν ὁμοῦ πρὸς τὸ ἄκρον ἀγαθόν, ὅ ἐστι, νὰ ἐπιστρέψωσιν. Δέξις ἐντελής συγκεφαλαιοῦσα πάντα.

Ἡ διδασκαλία τοῦ εὐαγγελίου, ἡ ἀναγεννήσασα τὸν κόσμον, εὐρίσκει ἡμᾶς τοσοῦτον ἀναισθήτους καὶ χαύνους μόνον διότι δὲν εἶναι πλέον νέα.

Ἴνα καλῶς ἐκτιμήσωμεν αὐτήν, ἔπρεπεν, εἰ δυνατὸν, νὰ ἀποσπασθῶμεν νοερῶς ἀφ' ὧσων ἤδη περὶ αὐτῆς γνωρίζομεν, νὰ ἐπαναφέρωμεν πέριξ ἡμῶν τὴν νύκτα, τὴν βαθεῖαν καὶ τρομερὰν ἐκείνην νύκτα, ἐν ἣ εὐρίσκετο βυθισμένος ὁ ἐθνικὸς κόσμος πρὴ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἵνα ἐκπλαθῶμεν, ὡς ἐκεῖνος ἐξεπλάγη, καὶ τότε, ὡς ἐκεῖνος, ἠέλομεν ὅλοι προσπέσει εἰς τοὺς πόδας του.

Ἄλλὰ τοῦτο πολὺ δύσκολον, διότι ἡ ἠθικὴ τοῦ Εὐαγγελίου τοσοῦτον συνεταυτίσθη μὲ τὰς καρδίας ἡμῶν, ὥστε ἠέλομεν μηδενισθῆ, ἀφαιροῦντες αὐτήν. Ὅ,τι βλέπομεν, ὅ,τι εἴμεθα, εἶναι ἔργον αὐτῆς· δὲν εὐρίσκεται μόνον εἰς τὰς ἱεράς Γραφάς, εἰς τὸ κήρυγμα τῶν ἀποστόλων τῆς καὶ εἰς τὸν βίον τῶν μαθητῶν τῆς· ἐμφαίνεται εἰσέτι εἰς ὅλους τοὺς κοινωνικοὺς ἡμῶν θεσμοὺς, εἰς τοὺς κώδικας, τὰ ἥθη, τὰς ἐπιστήμας, τὰς τέχνας, τοὺς τρόπους καὶ εἰς αὐτὰς τὰς φυσιογνωμίας μας, εἰς ὅλα τὰ πλάσματα καὶ εἰς ὅλας τὰς φαντασίας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἀπὸ 1800 ἐτῶν... καὶ τί λέγω! εἰσέρχεται καὶ εἰς αὐτὰς τὰς βλασφημίας τῶν ἀσεβῶν καὶ τὸν ἔλεγχον τῶν κακούργων, τόσον βαθέως ἠγκυροβόλησεν εἰς τὴν συνείδησιν τῶν ἀνθρώπων. Καὶ αὐτοὶ οἱ ἀσπονδότεροι ἐχθροὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι ποτισμένοι ἐξ αὐτῆς, δὲν δύνανται νὰ τὸν προσβάλωσιν, εἰμὴ δι' ὧν ἔλαβον παρ' αὐτοῦ ἰδεῶν καὶ εὐεργετημάτων, καὶ οὐδὲν ἄλλο δύνανται νὰ εὐρωσιν εἰς ἀντικατάστασιν του εἰμὴ ἐρανίσματα καὶ ἀπομιμήσεις αὐτοῦ. Τέλος, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ Εὐαγγελίου, ὅ,τι ὁ θεῖος Παῦλος, λαλῶν εἰς τὸν Ἄρειον

Πάγον, ἔλεγε περὶ Θεοῦ· Ἐν αὐτῷ ζῶμεν, καὶ κινούμε-
θε, καὶ ἐσμέν·

Καὶ αὕτη μάλιστα εἶναι ἡ αἰτία τῆς πρὸς αὐτὸν ἀδικ-
φορίας μας. Ἡ ἐντύπωσις τῆς θεϊότητος τοῦ Χριστιανι-
σμοῦ ἐξημβλύνθη κατὰ τὴν διάδοσιν καὶ συνέχειαν αὐ-
τοῦ, καὶ ἡ συνήθεια τῆς εὐργεσίας μᾶς ἔκαμε νὰ λησμο-
νήσωμεν τὴν τιμὴν τῆς τοσοῦτον οικειώθημεν πρὸς αὐ-
τὸν, ὥστε τὸν συγχέομεν μὲ τὴν ἰδίαν ἡμῶν φύσιν, καὶ
ἐν τῇ ἀλαζονείᾳ τοιαύτης κατοχῆς ὁ λόγος ἐπὶ τέλους
ἐπίστευσεν αὐτὴν ἰδίαν κατάκτησιν (1).

Ἄλλ' ἵνα ἐξέλθωμεν τῆς ἀπάτης, ἀρκεῖ νὰ ἐπανέλ-
θωμεν εἰς τὴν προτέραν ἡμῶν γυμνότητα, καὶ οὕτω νὰ
ἴδωμεν ὅλας τὰς τελειότητας τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ πολιτι-
σμοῦ, ὧν ἀπολαύομεν, καὶ ὅσας ἄλλας τυχὸν δύνανται νὰ
ἐπιθυμήσωσι, χωρὶς ποτὲ νὰ τὰς ὑπερβῶσιν, αἱ μέλλου-
σαι γενεαί, διαγεγραμμένας ὡς σύνολον πλήρους διδα-
σκαλίας ὑπὸ μόνῃς τῆς χειρὸς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ἰπῆρξε τῷ ὄντι καιρὸς, ὅτε ὁ κόσμος ἐστερεῖτο αὐτῶν,
ὅτε αἱ παχυλώτεραι καὶ γελοιωδέστεραι δεισιδαιμονίαι ἐ-
πλήρουν τὴν γῆν, ὅτε πάντα ἐκεῖνα, ἐν οἷς σήμερον
μᾶλλον καυχώμεθα, ἦσαν μωρῶς περιφρονημένα, καὶ πάν-
τα ἐκεῖνα, δι' ἃ σήμερον ἐρυθριῶμεν, ἐλατρεύοντο, ὅτε αἱ
ὑψηλαὶ καὶ ἄφθαρτοι ἔννοιαι, ἐνὸς μόνου καὶ πνευματι-
κοῦ Θεοῦ, ἀθανασίας ψυχῆς, θείας προνοίας, μελλούσης
δικαιοσύνης, πτώσεως καὶ ἐπανορθώσεως τῆς ἀνθρωπό-
τητος, ἀφέσεως τῶν παραπτωμάτων, ἰάσεως τῶν συνει-
δήσεων, αἵτινες σήμερον ὁμολογοῦνται καὶ ἐξηγοῦνται

(1) α Δὲν ἠξεύρω διατί, ἔλεγεν ὁ Ρουσῶς, θέλουν νὰ ἀποδώσωσιν εἰς
»τὴν πρόοδον τῆς φιλοσοφίας τὴν ὡραίαν ἠθικὴν τῶν βιβλίων μας· ἡ
»ἠθικὴ αὕτη, ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου ἐξαχθεῖσα, ἦτο χριστιανικὴ πρὸ τοῦ νὰ
ἴγαι φιλοσοφική. (Ἐπιστολαὶ ἐκ τοῦ ὄρους 3.)

καὶ ἐξασκοῦνται καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν παίδων, ἦσαν ἄβυσσος ζόφου καὶ ἀπελπησίας πρὸς τὰς ὑψηλοτέρας διανοίας· ὅτε ἡ ταπεινωσις, τὸ ἔλεος, ἡ ἀγάπη, ἡ ἀδελφότης, ἡ ἰσότης, ἡ ἐλπίς, ἡ πίστις, ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη, ἡ δίψα τῆς θυσίας, ἡ ἐκούσιος πτωχεία, ἡ συγχώρησις τῶν ἕβρεων, ἡ αὐταπάρησις, ἡ καρτερία, ἡ μεταμέλεια, ἡ μετάνοια, ὅλαι αἱ ἀρεταὶ αὗται, αἵτινες σήμερον πληροῦσι τὴν γῆν ἀγαθῶν καὶ ὠραίων πράξεων, καὶ συνιστῶσι τὴν εὐδαιμονίαν καὶ δόξαν τῆς ἀνθρωπότητος, δὲν εἶχον οὔτε ὄνομα εἰς τὰς διαλέκτους. Ἰπῆρξε καιρὸς, ὅτε τὰ δύο τρίτα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἦσαν νηλισμένα ὡς χαμερπῆ ζῶα, ὅτε τὸ ἀνθρώπινον αἷμα ἔρριψε ποταμηδὸν, ἵνα μεθύσῃ τὴν κοινωνίαν εἰς τὰς διασκεδάσεις καὶ εὐθυμίας της, ὅτε τὰ βρέφη δι' ἀπλὴν ἰδιοτροπίαν ἐθυσιάζοντο, οἱ ἔφηβοι τερατωδῶς ἐμολύνοντο, ἡ γυνὴ καὶ ὁ γάμος ἦσαν ἀτιμοί, οἱ δυστυχεῖς χωρὶς ἄσυλον, ὁ πόλεμος ἀδυσώπητος τὰ ἔθνη ἄνευ κοινοῦ δικαίου, καὶ ἡ γνώμη δούλη ἄφρονος τῆς βίας· ὅτε τέρας τι, ὑπὸ τὸ ὄνομα Καίσαρος, ἦτο θεός, καὶ ἡ ἀνθρωπότης, τέλος κατασυντριμμένη ὑπὸ σιδηροῦν σκῆπτρον, δὲν ὑπώπτευσεν οὔτε κἂν τὰ δικαιώματα καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς διανοίας, καὶ δὲν ἐζήτει θεραπείαν τοῦ ἐξευτελισμοῦ καὶ τοῦ ἐξουθενισμοῦ της, εἰμὴ τρέχουσα αὐτὴ ἀφ' ἑαυτῆς εἰς τὸν ὄλεθρον καὶ πίπτουσα ἐν αὐτῷ μὲ ὅλας ἐκεῖνας τὰς δυνάμεις ἃς ὄφειλε μάλιστα νὰ μεταχειρισθῆ πρὸς ἀπαλλαγὴν της.

Ἄς τεθῶμεν, εἰ δυνατὸν, διὰ τῆς φαντασίας εἰς τὸ κέντρον τῆς κοινωνίας ἐκείνης, ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Τιβερίου τοῦ Νέρωνος. Ἴδου ἡ ἀρμοδία ἄτοψις, ἵνα ἴδωμεν τὴν ἐν τῷ κόσμῳ ἀνατολὴν τοῦ εὐαγγελικοῦ φωτός.

Τῷ καιρῷ ἐκείνῳ, ἀνθρωπὸς τις, ἐὰν δὲν ἦτο εἰμὴ ἄνθρωπος, διήρχετο ταπεινῶς τὰ περίχωρα τῆς Ἰουδαίας,

ιώμενος τοὺς ἀσθενεῖς, παραμυθούμενος τοὺς τεθλιμμένους, διανέμων εὐεργεσίας καὶ διδασκαλίας. μὴ σπουδάσας οὔτε ἐν Ῥώμῃ, οὔτε ἐν Ἑλλάδι, εἰς οὐδεμίαν αἵρεσιν ἢ σχολὴν ἀνήκων, οὔτε δογματίζων, οὔτε συζητῶν· ἀλλ ὁμολογῶν ἑαυτὸν ἀπεσταλμένον παρὰ Θεοῦ, ὃν ἐκάλει πατέρα αὐτοῦ, καὶ κηρύττων ἑαυτὸν τὸν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου ἐπαγγελθέντα Μεσίτην καὶ ὑπὸ πάντων τῶν ἐθνῶν προσδοκώμενον, ὧν ἔμελλε νὰ ᾔηται ὁ Σωτὴρ, ἔλεγε μὲ γλυκεῖαν ὑπεροχὴν·

»Δεῦτε πρὸς με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, καὶ γὰρ ἀναπαύσω ὑμᾶς. Ἄρατε τὸν ζυγὸν μου, καὶ ῥάθιστα ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πρᾶος εἰμὶ καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ· καὶ εὐρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν. Ὁ γὰρ ζυγός μου χρηστὸς, καὶ τὸ φορτίον μου ἐλαφρόν ἐστιν» (1).

«Μακάριοι, ἐδίδασκεν εἰσέτι τοὺς ἐκπλησσομένους ὄχλους, μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι, ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. Μακάριοι οἱ πενθοῦντες ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται. Μακάριοι οἱ πραεῖς, ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσουσι τὴν γῆν. Μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην, ὅτι αὐτοὶ χορτασθήσονται. Μακάριοι οἱ ἐλεήμονες, ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται. Μακάριοι οἱ καθαρὸι τῇ καρδίᾳ ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται. Μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοὶ ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ Θεοῦ κληθήσονται. Μακάριοι οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκεν δικαιοσύνης, ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. Μακάριοι ἐστὲ, ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς καὶ διώξωσι, καὶ εἰπῶσι πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ' ὑμῶν, ψευδόμενοι ἕνεκεν ἐμοῦ. Χαίrete καὶ ἀγαλλιᾶσθε, ὅτι ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (2).

(1) Μκτθ. ΙΑ'.

(2) Μκτθ. Ε'.

Ἄνυψῶν οὕτω τὰ ταπεινότατα πρὸς τὰ ὑψηλότατα, καὶ συγχέων πάσας τὰς περὶ τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ ἰδέας τῶν ἀνθρώπων, ἔλεγεν ὅτι δὲν ἦλθεν ἵνα καταργήσῃ τὸν ἀρχαῖον νόμον ἀλλ' ἵνα πληρώσῃ αὐτὸν, καὶ ὅτι εἰ μὴ ἐπλεόναζεν ἤδη ἡ δικαιοσύνη μᾶλλον ἢ πρότερον, οὐδὲν δικαίωμα ἠθέλομεν ἔχει ἀμοιβῆς. Καὶ ἔπειτα σταθερᾶ χειρὶ διέγραφεν οὕτω, περὶ τὴν ἀνθρωπίνην συνείδησιν, τὸν νέον κύκλον τῶν καθηκόντων·

«Ἰκούσατε, ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις· οὐ μοιχεύσεις. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ βλέπων γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς, ἤδη ἐμοίχευται αὐτήν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. Πάλιν ἠκούσατε, ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις· οὐκ ἐπιπορεύσεις, ἀποδώσεις δὲ τῷ Κυρίῳ τοὺς ὄρκους σου. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ὀμόσαι ὅλως· ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν· Ναι ναι, οὐ οὐ· τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστίν. Ἰκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις· οὐ φονεύσεις· ὃς δ' ἂν φονεύσῃ, ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ εἰκῆ, ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει· ὃς δ' ἂν εἴπῃ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ῥακά, ἔνοχος ἔσται τῷ συνεδρίῳ. Ἐὰν οὖν προσφέρῃς τὸ δῶρόν σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, κἀκεῖ μνησθῆς, ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει τί κατὰ σοῦ, ἄφες ἐκεῖ τὸ δῶρόν σου ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου καὶ ὑπάγε, πρῶτον δι- ἀλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου, καὶ τότε ἐλθὼν πρόσφερε τὸ δῶρόν σου. Ἰκούσατε ὅτι ἐρρέθη, ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ἀντιστήναι τῷ πονηρῷ· ἀλλ' ὅστις σὲ ραπίσει ἐπὶ τὴν δεξιάν σου σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην. Καὶ τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι, καὶ τὸν χιτῶνά σου λαβεῖν, ἄφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον. Καὶ ὅστις

»σὲ ἀγαπεύσει μίλιον ἓν, ὑπαγε μετ' αὐτοῦ δύο» (1).

Καὶ οὐδὲ εἰς ταῦτα μόνον περιώριζε τὸ καθήκον· ἀφ' οὗ ἀφώπλισε τὸν ἐγωϊσμόν ἐν αὐτῷ τῷ βάθει τῆς καρδίας, ἤθελε προσέτι νὰ μεταμαρφώσῃ αὐτὸν εἰς ἀγάπην· καὶ ἐξεφώνει τοὺς θαυμασίους τούτους λόγους·

«Ἦκούσατε ὅτι ἐρρέθη· ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου, καὶ ἠμισήσεις τὸν ἐχθρόν σου· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν· Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς, καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεάζόντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων ὑμᾶς, ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς· ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους» (2).

Καὶ ἐρωτήσαντος τινὸς αὐτὸν, ποσάκις ἁμαρτήσῃ εἰς ἐμὲ ὁ ἀδελφός μου, καὶ ἀφήσω αὐτῷ; ἕως ἐπτάκις; εἶπεν αὐτῷ· «Οὐ λέγω σοι ἕως ἐπτάκις, ἀλλ' ἕως ἐβδομηκοντάκις ἐπτά (τούτέστιν, ἀπειράκις)» (3).

Καὶ ἐτέρου ἐρωτήσαντος αὐτὸν, τίς ἐστὶ μου πλησίον; ἀπεκρίθη διὰ τῆς τοσοῦτον συγκινητικῆς καὶ διδακτικῆς ἐκείνης τοῦ Σαμαρείτου παραβολῆς, δεικνύων ὅτι πλησίον δὲν ἦτο μόνον ὁ συμπατριώτης καὶ ὁμόθρησκος, ἀλλὰ καὶ ὁ αἰρετικὸς καὶ ὁ ξένος.

Συλλέγων δὲ ὅλα ταῦτα τὰ ἐντάλματα τῆς ἀγάπης εἰς φράσιν φλέγουσαν καὶ αὐτὴν ἀπὸ ἀγάπης, ἔλεγε πορευόμενος ἵνα *θυσιάσῃ τὴν ζωὴν του ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ*. «Ἐντολὴν καινὴν δίδωμι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους, καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς, ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀγαπᾶτε ἀλλήλους. Ἐν τούτῳ γινώσκονται πάντες, ὅτι ἐμοὶ μαθηταὶ ἐστε, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις» (4).

(1) Ματθ. Ε'. (2) Αὐτ. αὐτόθ.

(3) Αὐτ. ΙΗ'. (4) Ἰωάν. ΙΓ'.

Τέλος ἐξήντηλει πᾶν μέτρον, προτείνων εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου αὐτὴν τὴν καρδίαν τοῦ Θεοῦ ὡς μέτρον· «Ἔσσεθε οἰκτίρμονες, ὡς ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος οἰκτίρμων ἐστίν. Ἔσσεθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὡς περὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν, ὃ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστι» (1).

Προσηλόνων δὲ τὰ βλέμματα καὶ τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰ ἀμετάβλητα καὶ αἰώνια ἀγαθὰ, ἐνέπνεεν αὐτῷ οὐκὴν πίστιν εἰς τὴν θείαν πρόνοιαν, ὡς πρὸς τὰ ἐπίγεια καὶ ἐπίκηρα, ἐπανάγων αὐτὸν εἰς τὴν εὐγενῆ μετριότητα ὄντος, οὗ τὸ τέλος ὑπάρχει ἀλλαχοῦ· «Μὴ μεριμνᾶτε, ἔλεγε, τῇ ψυχῇ ὑμῶν, τί φάγητε καὶ τί πίητε. Ἐμβλέψατε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι οὐ σπεύρουσιν, οὐδὲ θερίζουσιν, οὐδὲ συνάγουσιν εἰς ἀποθήκας, καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά. Οὐχ ὑμεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν; Καὶ περὶ ἐνδύματος τί μεριμνᾶτε; καταμάθετε τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ πῶς αὐξάνει· οὐ κοπιᾷ, οὐδὲ νήθει. Λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι οὐδὲ Σολομῶν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἐν τούτων. Εἰ δὲ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ, σήμερον ὄντα, καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον, ὁ Θεὸς οὕτως ἀμφιέννυσιν, οὐ πολλῶ μᾶλλον ὑμᾶς, ὀλιγόπιστοι; Οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος, ὅτι χρῆζετε τούτων ἀπάντων. Ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν. Μὴ θησαυρίζετε ὑμῖν θησαυροὺς ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπου σὴς καὶ βρῶσις ἀφανίζει, καὶ ὅπου κλέπται διορύσσουσι καὶ κλέπτουσι. Θησαυρίζετε δὲ ὑμῖν θησαυροὺς ἐν οὐρανῷ, ὅπου οὔτε σὴς, οὔτε βρῶσις ἀφανίζει, καὶ ὅπου κλέπται οὐ διορύσσουσιν, οὐδὲ κλέπτουσι. Μὴ οὖν μεριμνήσητε εἰς τὴν αὔριον· ἡ γὰρ

(1) Ματθ. Ε΄.

»αὔριον μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς. Ἄρκστον τῇ ἡμέρᾳ ἡ κα-
»κία αὐτῆς» (1).

Ἀνύψονε δὲ τὴν γυναῖκα, ἀποκαθιστῶν τὸν γάμον ἐπὶ
τῆς ἀρχαίας αὐτοῦ βάσεως, διὰ τῶν ἀπλῶν τούτων λό-
γων· «Καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν· ἃ ὁ Θεὸς συνέ-
»ζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω» (2).

Ἐξῆγε δὲ τὴν νηπιότητα ἀπὸ τῆς σκληρᾶς καὶ διεφθαρ-
μένης ἐγκαταλείψεως, εἰς ἣν εὕρισκετο, καὶ τὴν παρουσία-
ζεν ὡς τύπον δύο ἀρετῶν, νέων καὶ ἀνηκούστων καὶ συγ-
χεουσῶν ὅλας τὰς παραδεδεγμένας ιδέας, τῆς ἀπλότητος
καὶ τῆς ταπεινώσεως. Προσκαλεσάμενος δὲ παιδίον ἐν
μέσῳ τῶν διδασκάλων, ἐπερωτώντων αὐτὸν, τίς ἐστι
μείζων ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, εἶπεν αὐτοῖς· «Ἄ-
»μὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ στραφῆτε καὶ γένησθε ὡς τὰ
»παιδιά, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.
»Ὅστις οὖν ταπεινώσῃ ἑαυτὸν ὡς τὸ παιδίον τοῦτο, οὐ-
»τός ἐστιν ὁ μείζων ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. Ὁρᾶτε
»μὴ καταφρονήσητε ἐνὸς τῶν μικρῶν τούτων· λέγω γὰρ
»ὑμῖν, ὅτι οἱ ἄγγελοι αὐτῶν ἐν οὐρανοῖς διὰ παντός βλέ-
»πουσι τὸ πρόσωπον τοῦ πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς» (3).

Ἀλλὰ καὶ περαιτέρω προέβαινε, καὶ καταβαίνων μέ-
χρι τοῦ εὐτελεστέρου δούλου, τὸν ἀνεβίβαζεν εἰς τὴν
πρώτην θέσιν τῆς οὐρανίας ἐκείνης βασιλείας, ἥτις ἦτο
τὸ τέρμα ὅλων τῶν διδασκαλιῶν, καὶ ἔκλειε τὴν εὐ-
ρεΐαν καὶ στυγεράν πληγὴν τῆς δουλείας διὰ τῶν ἐξῆς
λόγων, οἵτινες ἀνεστάτωσαν ὅλον τὸν κόσμον· «Οἴδατε
»ὅτι οἱ ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν κατακυριεύουσιν αὐτῶν,
»καὶ οἱ μεγάλοι κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν. Οὐχ οὕτως ἔσται

(1) Ματθ. 5'.

(2) Πρὸς Ἐφεσ. 5.

(3) Ματθ. 111'.

» ἐν ὑμῖν· ἀλλ' ὅς ἐάν θέλῃ μέγας γενέσθαι ἐν ὑμῖν, ἔστω
 » ὑμῶν διάκονος· καὶ ὅς ἐάν θέλῃ ἐν ὑμῖν εἶναι πρῶτος,
 » ἔστω ὑμῶν δούλος. Ἐσπερ καὶ γὰρ οὐκ ἤλθον διακονηθῆναι
 » ἀλλὰ διακονῆσαι, καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν μου λύτρον ἀντὶ
 » πολλῶν. Ἀμὴν λέγω ὑμῖν· ἔσονται οἱ ἔσχατοι, πρῶτοι,
 » καὶ οἱ πρῶτοι, ἔσχατοι (1). Πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν ταπει-
 » νωθήσεται, καὶ ὁ ταπειῶν ἑαυτὸν ὑψωθήσεται (2).

Ἐδίδασκε πρὸς τούτους τὴν ὑποταγὴν εἰς τὴν ἐξουσίαν
 τοῦ Καίσαρος, ἀλλὰ συγχρόνως περιώριζεν αὐτὴν διὰ τῆς
 ὑποταγῆς εἰς τὴν μεγαλητέραν ἐξουσίαν τοῦ δικαίου καὶ
 τῆς ἀληθοῦς ἐλευθερίας, ἣτις βραδύτερον ἔμελλε νὰ ἔχη
 τόσους μάρτυρας· « Ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι, καὶ
 » τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ (3). Μὴ φοβεῖσθε ἀπὸ τῶν ἀπο-
 » κτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀπο-
 » κτεῖναι· φοβήθητε δὲ μᾶλλον τὸν δυνάμενον ψυχὴν καὶ
 » σῶμα ἀπολέσαι ἐν τῇ γέννησιν » (4).

Ἐνίσχυε δὲ τὸ αἶσθημα τῆς ἱερᾶς ταύτης ἐλευθερίας
 διὰ τοῦ τῆς ἰσότητος καὶ ἀδελφότητος, καὶ ἀνεκάλει οὕ-
 τως ἅπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς τὸ πνεῦμα τῆς οἰκογε-
 νείας καὶ τῆς ἐνότητος· « Ὑμεῖς δὲ μὴ κληθῆτε Ραββί·
 » εἰς γὰρ ἐστὶν ὑμῶν ὁ καθηγητὴς, πάντες δὲ ὑμεῖς, ἀ-
 » δελφοί ἐστε. Καὶ πατέρα μὴ καλέσητε ὑμῶν ἐπὶ τῆς
 » γῆς· εἰς γὰρ ἐστὶν ὁ πατὴρ ὑμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.
 » Μηδὲ κληθῆτε καθηγηταί· εἰς γὰρ ἐστὶν ὑμῶν ὁ καθη-
 » γητὴς, ὁ Χριστός » (5).

Ἰπῆρχεν ἀρετὴ, ἣτις πρῶτην φορὰν ἠκούετο, καὶ εἰς ἣν
 ἀπέδιδε μεγάλην τιμὴν, καθὸ περιέχουσιν τὸν σπόρον

(1) Λουκ. ΙΔ'.

(2) Ματθ. Κ'.

(3) Λουκ. Κ'.

(4) Ματθ. Ι'.

(5) Ματθ. ΚΕ'.

ὄλων τῶν ἄλλων ἦτο δὲ αὕτη ἡ πίστις. «Ἐὰν ἔχητε πίσιν
 »ὡς κόκκον σινάπεως, ἐρεῖτε τῷ ὄρει τούτῳ· Μετάβηθι
 »ἐντεῦθεν ἐκεῖ, καὶ μεταβήσεται· καὶ οὐδὲν ἀδυνατήσκει
 »ὑμῖν» (1). «Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν κόκκῳ
 »σινάπεως, ὃν λαβὼν ἄνθρωπος ἔσπειρεν ἐν τῷ ἀγρῷ αὐ-
 »τοῦ. Ὁ μικρότερον μὲν ἐστὶ πάντων τῶν σπερμάτων·
 »ὅταν δὲ αὐξηθῆ, μεῖζον τῶν λαχάνων ἐστὶ, καὶ γίνεται
 »δένδρον, ὥστε ἐλθεῖν τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κα-
 »τασκηνοῦν ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ» (2). Ταύτην δὲ τὴν
 ἀρετὴν αὐτὸς ἐβασάνιζεν, ὑποβάλλων τὸ ἀνθρώπινον πνεῦ-
 μα εἰς τὴν πίστιν πολλῶν μυστηρίων, ὧν αὐτὸς ἦτο ἀν-
 τικείμενον, πρὸ πάντων δὲ, ὅτι ἦτο ὁ λυτρωτὴς τοῦ ἀν-
 θρωπίνου γένους, καὶ τὸ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἐκχυθὲν αἷμά
 του ἔμελλε νὰ ἦναι τὸ ἀντίτιμον τῆς διαλλαγῆς τῆς ἐνό-
 χου ἀνθρωπότητος πρὸς τὴν δικαιοσύνην τοῦ πατρὸς αὐτοῦ.

Ἐν τῇ θείᾳ αὐτοῦ ἠθικῇ ἅπασαι αἱ ἀρεταὶ συνῆδον
 πρὸς ἀλλήλας καὶ ἀμοιβαίως ἐξησφαλίζοντο δι' ἀρρήκτου
 ἀλληλεγγύης. Οὕτω διδάξας τὴν ἐγκράτειαν, ἐδίδασκε τὴν
 ἐλεημοσύνην, τὴν ἐξ αὐτῆς ἐκπηγάζουσαν. Καὶ ἵνα κατα-
 στήσῃ ταύτην πλεόν διαπεραστικὴν καὶ ἀνεξάντλητον, τὴν
 ἀπεγύμνονεν ἀπὸ πάσης ἀνθρωπίνης αἰτίας, καὶ ἀφαι-
 ρῶν καὶ αὐτὴν τὴν μαρτυρίαν τῆς χορηγούσης αὐτὴν χει-
 ρός, δὲν τῇ ἄφινεν, οὕτως εἶπεν, εἰμὴ μόνην τὴν καρδίαν
 ὡς ἐλατήριον, καὶ μάρτυρα μόνον τὸν Θεόν. «Προσέχετε
 »τὴν δικαιοσύνην ὑμῶν μὴ ποιεῖν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώ-
 »πων, πρὸς τὸ θεαθῆναι αὐτοῖς· εἰ δὲ μή γε, μισθὸν οὐκ
 »ἔχετε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν τῷ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Ὅταν
 »οὖν ποιῆς ἐλεημοσύνην, μὴ σαλπίσσης ἔμπροσθέν σου, ὡς
 »περ οἱ ὑποκριταὶ ποιοῦσιν ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ἐν

(1) Ματθ. ΙΖ'.

(2) Ματθ. ΙΓ'.

»ταῖς ῥύμαις, ὅπως δοξασθῶσιν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. Ἄ-
 »μὴν λέγω ὑμῖν, ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτόν. Σοῦ δὲ ποι-
 »οῦντος ἐλεημοσύνην, μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά σου τί ποιεῖ
 ἢ δεξιὰ σου (1).

Ἐκεραυνοβόλει δὲ τὴν ὑπόκρισιν καὶ τὸν τύφον καὶ
 ὑπ' αὐτὸ τὸ ἔνδυμα τῆς θρησκείας ὑποκρυπτόμενον, καὶ ἐ-
 πανάγων ταύτην εἰς τὰς πραγματικὰς ἀρετάς, ἀπεχώρι-
 ζεν αὐτῆς, χωρὶς γὰρ τὰς ἀποκλείση, ὅλας τὰς ὑπὲρ τὸ
 δέον θρησκευτικὰς πράξεις, αἵτινες δὲν εἶναι εἰμὴ ὁ φλοιὸς
 αὐτῆς, καὶ εἶναι τόσον εὐκαταφρόνητοι καὶ ἀπαίσιοι,
 ὅταν ἡ ὑπόκρισις ἢ ὁ ψευδὴς ζῆλος μεταχειρίζονται αὐ-
 τὰς ὡς ὄργανα τῶν συμφερόντων ἢ τῶν παθῶν τῶν, ὅσον
 εἶναι αἰδέσιμοι καὶ σωτήριοι, ὅταν πεφωτισμένη καὶ εἰ-
 λικρινῆς εὐλάβεια τὰς μεταχειρίζεται, ἵνα προφυλαχθῇ
 ἀπὸ τὰς ἀδυναμίας τῆς καὶ ἀναζωπυρώσῃ τὴν ζέσιν τῆς.
 «Οὐαὶ ὑμῖν, Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι, ὑποκριταί, ὅτι
 »κατεστῆτε τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ
 »προσευχόμενοι· καὶ δεσμεύετε φορτία βαρῆα καὶ δυσβά-
 »στακτα. . . καὶ ἐπιτίθετε ἐπὶ τοὺς ὄμους τῶν ἀνθρώπων·
 »τῷ δὲ δακτύλῳ ὑμῶν οὐ θέλετε κινήσαι αὐτά. Οὐαὶ ὑ-
 »μῖν, Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι, ὑποκριταί, ὅτι ἀποδεκα-
 »τοῦτε τὸ ἡδύοσμον, καὶ τὸ ἄνηθον, καὶ τὸ κύμινον· καὶ
 »ἀφήκατε τὰ βαρύτερα τοῦ νόμου, τὴν κρίσιν καὶ τὸν
 »ἔλεον καὶ τὴν πίστιν. Ταῦτα δὲ ἔδει ποιῆσαι, *καὶ κεῖνα*
 »*μὴ ἀφιέναι*. Ὁδηγοὶ τυφλοὶ, οἱ διῦλίζοντες τὸν κώνωπα
 »τὴν δὲ κάμηλον καταπίνοντες. Οὐαὶ ὑμῖν, Γραμματεῖς
 »καὶ Φαρισαῖοι, ὑποκριταί, ὅτι καθαρίζετε τὸ ἔξωθεν τοῦ
 »ποτηρίου καὶ τῆς παροψίδος, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν ἐξ ἀρ-
 »παγῆς καὶ ἀδικίας. . . Ὅφεις, γεννήματα ἐχιδνῶν,
 »πῶς φύγητε ἀπὸ τῆς κρίσεως τῆς γεέννης; (2)

(1) Ματθ. 5'.

(2) Ματθ. ΚΓ'.

Γενικεύων δὲ τὴν ἀγίαν καὶ ἐπίζηλον ταύτην αὐστηρότητα, προσέβαλλε τὸν αἰσθητισμὸν, τὴν φιλαυτίαν, τὸν ἐγωϊσμὸν, πηγὴν ὄλων τῶν κακῶν, τοσοῦτον ἐκτεινάντα τὴν φθορὰν καὶ τὸν ὄλεθρον ἐπὶ τῆς γῆς· τὸν προσέβαλλε, λέγω, καὶ ἔξωθεν καὶ ἔσωθεν διὰ τῆς θυσίας καὶ ἀπονεκρώσεως τοῦ σώματος, μέχρι τῶν τελευταίων αὐτοῦ ἰνῶν, καὶ οὐδὲν ἤττον ἀπῆτει παρὰ τοῦ ἀνθρώπου ἢ τὸ μῖσος καὶ τὸν θάνατον πρὸς πάντα καὶ τέλος πρὸς ἑαυτὸν. Ἄλλ' ἰατρὸς τοσοῦτον ἐλεήμων ὕψω καὶ αὐστηρὸς, δὲν ἐπάτασεν εἰμῆϊνα καὶ πάλιν ἰάσεται, καὶ πρῶτον ἑαυτὸν ἐπάτασεν, ὡς ἂν ἦτο αὐτὸς ὁ πρῶτος ἀσθενής, ὅπως διὰ τοῦ μεγάλου τούτου παραδείγματος δώσῃ ὑμῖν τὸ πλεον ἀπόλυτον καὶ καταπειστικὸν ἐνταυτῷ μέτρον τῆς ἀνάγκης τῶν ἐνταλμάτων του· «Εἴτις θέλει ὀπίσωμου ἐλθεῖν, ἔλεγε συχνάκις, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω » τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθείτω μοι. Ὃς γὰρ ἂν » θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· ὃς δ' ἂν » ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, εὐρήσει αὐτήν. » Τὶ γὰρ ὠφελείται ἄνθρωπος ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερ» δήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ, ἢ τί δώσει ἄνθρω» πος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;» (1) «Εἰ δὲ ἡ χεὶρ » σου, ἢ ὁ πούς σου σκανδαλίζει σε, ἔκκοψον αὐτὰ καὶ βάλ» λε ἀπὸ σοῦ· καλόν σοι ἐστὶν εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζῶν ἡ» λὸν ἢ κυλλὸν, ἢ δύο χεῖρας ἢ δύο πόδας ἔχοντα, βληθῆ» ναι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον» (2). «Εἴτις ἔρχεται πρὸς με, » καὶ οὐ μισεῖ (σχετικῶς) τὸν πατέρα ἑαυτοῦ, καὶ τὴν » μητέρα, καὶ τὴν γυναῖκά, καὶ τὰ τέκνα, καὶ τοὺς ἀδελ» φροὺς, καὶ τὰς ἀδελφάς, ἔτι δὲ καὶ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, » οὐ δύναται μοι μαθητὴς εἶναι» (3). «Τί στενὴ ἡ πύλη

(1) Ματθ. Ιζ'.

(2) Αὐτ. ΙΗ'. (3) Λουκ. ΙΑ'.

»καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωὴν!» (1)
 «Οὐαὶ καὶ τοῖς πλουσίοις (τούτέστι τοῖς οὖσι προσκολλη-
 μένοις εἰς τὰ ἀγαθὰ τοῦ κόσμου τούτου) «Εὐκοπώτερον
 »ἐστὶ κάμηλον διὰ τρυπήματος ραφίδος εἰσελθεῖν, ἢ πλού-
 »σιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν» (2). «Πολλοὶ
 »γὰρ εἰσὶ κλητοὶ, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί» (3).

Ἴδου ἡ φρικτὴ ἐκείνη πρόσοψις τοῦ Εὐαγγελίου, περὶ
 ἧς λαλεῖ ὁ Βοσσυέτιος· καὶ ὅμως ὁ ταῦτα διδάσκων ἦτο ὁ
 αὐτὸς καὶ ὁ εἰρηκὴς· «*Αρατε τὸν ζυγὸν μου, καὶ ἐδρή-
 »σετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν, ὁ γὰρ ζυγὸς μου*
»χρηστὸς, καὶ τὸ φορτίον μου ἐλαφρόν ἐστι» (4). Τίς
 δὲν βλέπει τὸν δεσμὸν τῆς φαινομένης ταύτης ἀντιφάσεως;
 τίς δὲν βλέπει ὅπισθεν ὄλων τῶν παρασκευῶν τούτων
 τῆς θυσίας καὶ τοῦ θανάτου τὴν ἀπολύτρωσιν καὶ τὴν
 ζωὴν, καὶ πρὸ πάντων τὴν ἀγάπην, τὴν θεῖαν ἀγάπην ἐ-
 παναχθεῖσαν εἰς τὴν ἀληθῆ αὐτῆς ἐστὶν δι' ὄλων τῶν προσ-
 κομμάτων, ὅσα κατ' αὐτῆς διήγειρεν ἢ ἀποπλάνησίς της;
 Ἡ ἀγάπη, ἰδοὺ τὸ Εὐαγγέλιον. «Πῦρ ἦλθον βαλεῖν (τῆς ἀ-
 »γάπης διηλονότι) εἰς τὴν γῆν, καὶ τί θέλω, εἰ ἤδη ἀνή-
 φθη»; (5)

Ὅθεν, ἀφ' οὗ τὸ αἶσθημα τοῦτο εἰσέδυσεν εἰς τὴν ψυχὴν,
 ἴδετε πόσον ἡ σωτηρία καθίσταται εὐκόλος καὶ ταχεῖα,
 καὶ πόσον ἡ πρόσοψις τοῦ Εὐαγγελίου γίνεται γλυκεῖα καὶ
 τρυφερά· «*Μάρθα, Μάρθα μεριμνᾷς, καὶ τυρβαῖζῃ περὶ*
»πολλὰ· ἐνὸς δέ ἐστι χρεῖα. Μαρία δὲ τὴν ἀγαθὴν μερίδα
»ἐξελέξατο. . . ἢ καὶ πικρακαθήσασα παρὰ τοὺς πόδας τοῦ
»Ἰησοῦ, ἤκουε τὸν λόγον αὐτοῦ» (6). Αὕτη ἡ πύλη τοῦ

(1) Ματθ. Ζ'.

(2) Αὐτ. ΙΘ'.

(3) Αὐτ. ΚΓ'.

(4) Ματθ. ΙΑ'.

(5) Λουκ. ΙΒ'. (6) Λουκ. Ι.

οὐρανοῦ, ἢ πρὸ ὀλίγου τοσοῦτον στενή, ἰδοὺ καθ' ὑπερβολὴν πλατύνεται, ἵνα ἐν αὐτῇ εἰσέλθωσι, τίνες; οἱ τελῶναι καὶ αἱ πόρναι. « Ἄμην λέγω ὑμῖν, οἱ τελῶναι καὶ αἱ » πόρναι προάγουσιν ὑμᾶς εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ » (1). Αὕτη εἶναι ἡ συνοδία τοῦ Σωτῆρος, ἣν συνάγει εἰς ὅλας τὰς ὁδοὺς, λέγων· « ἦλθον σῶσαι τὸ ἀπολωλός » (2). Τοὺς δέχεται περὶ τὴν ἐσχάτην ὥραν, ὡς τοὺς ἐργάτας τοῦ ἀμπελώματος, καὶ μισθώνει αὐτοὺς ὅσον καὶ τοὺς βαστάσαντας τὸ βάρος τῆς ἡμέρας καὶ τὸν καύσωνα. Τοὺς περιμένει, καὶ μάλιστα τοὺς προῦπαντᾶ ἀνοικταῖς ταῖς ἀγκάλαις, ὡς ὁ πατήρ τοῦ ἀσώτου. Ἵπάγει νὰ τοὺς ζητήσῃ μακρὰν, ὡς ὁ ποιμὴν ὁ καλός, ὅστις ἀφίνει τὰ ἐννενήκοντα ἐννέα, ἵνα ζητήσῃ τὸ πλανώμενον, καὶ τὸ ἐπαναφέρῃ εἰς τοὺς ὄμους του. Ἐν μόνον δάκρυ μετανοίας καὶ ἀγάπης ἀρκεῖ, ἵνα μεταβάλλῃ πόρνην εἰς ἀγίαν, καὶ ληστὴν εἰς κλητόν· « Ἄφρωνται αἱ ἀμαρτίαι αὐτοῖς αἱ πολλαί, ὅτι ἠγάπησαν » πολὺ » (3). Οὐδὲν περιττὸν διὰ τὸν οὐρανὸν, πάντα δύνανται νὰ εὐκολύνωσι τὴν εἴσοδον αὐτοῦ, ἅμα ζωογονηθῶσι διὰ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς πίστεως· « Ἄμην λέγω ὑμῖν, » ὅς ἂν ποτίσῃ ἓνα τῶν μικρῶν τούτων ποτήριον ψυχροῦ » μόνον, οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μισθὸν αὐτοῦ » (4). Τέλος, « Ἄγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου, » καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου. » Αὕτη ἐστὶν ἡ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή. Δευτέρα δὲ ὁμοία αὐτῇ· Ἄγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν. » Ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφηταὶ κρέμονται » (5).

(1) Ματθ. ΚΑ΄.

(2) Ὁ αὐτ. ΙΗ΄.

(3) Λουκ. Ζ΄.

(4) Ὁ αὐτ. Ι΄.

(5) Ὁ αὐτ. ΚΒ΄.

Ἀφ' οὗ δὲ οὕτω διέγραψε τὸ σύνολον τῆς διδασκαλίας του, ὁ Χριστὸς, συναισθανόμενος τὴν ἰδίαν θειότητα, ἐπικαλεῖται τὴν πλέον ἀποφασιστικὴν τῶν δοκιμασιῶν, τὴν *πειραν*, καὶ προκαλεῖ τὴν ἀπιστίαν· «Ἐάν τις θέλη τὸ »θέλημα τοῦ πατρὸς μου ποιεῖν, γνώσεται περὶ τῆς δι-»*δαχῆς*, πότερον ἐκ τοῦ θεοῦ ἐστίν, ἢ ἐγὼ ἀπ' ἐμαυτοῦ »*λαλῶ*» (1).

Καὶ ἵνα πρῶτος αὐτὸς εὐκολύνῃ ἡμῖν τὴν *πειραν* ταύτην, παρέχει μέγα παράδειγμα τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἀγάπης, θυόμενος ὑπὲρ τούτων εἰς τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, ὅπως κατηλλαγμένοι διὰ τῆς ἀντιληπτικῆς αὐτοῦ μεσιτείας, ἠνωμένοι ἐν αὐτῷ, καὶ δι' αὐτοῦ πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ, ὡς οἰκογένεια ἐξωρισμένων ἀδελφῶν, δυνηθῶμεν ὅλοι ὁμοῦ νὰ ἐπαναλάβωμεν μετ' αὐτὸν τὴν ἐξ οὐρανοῦ κατελθοῦσαν καὶ εἰς οὐρανὸν πάλιν ὑψωθησομένην ἐξῆς προσευχὴν.

»ΠΑΤΕΡ ΗΜΩΝ ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς,

»Ἄγιασθήτω τὸ ὄνομά σου·

»Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου·

»Γενηθήτω τὸ θέλημά σου ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.

»Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δός ἡμῖν σήμερον·

»Καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν·

»Καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν,

»Ἀλλὰ ρῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ.

Ὅποια ἠθικὴ, ὅποια διδασκαλία, ὅποσον οὐράνιον φῶς, ὅποια ἀγιότης καὶ ὅποιος ἐξευγενισμὸς διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος! ἀλλὰ καὶ ὅποια ἐπανάστασις εἰς ὅλας τὰς παραδεδεγμένας ιδέας, ὅποια ἀνατροπὴ ὅλων τῶν ἀν-

(1) Ἰωάν. Ζ'.

θρωπίνου πνεύματος ἐννοιῶν καὶ τῆς ἐπιγείου φύσεως! — Πῶς ὅλοι ἴσοι, ὅλοι ἀδελφοί! Τί, ὁ δούλος πρὸ τοῦ δεσπότη, ὁ παῖς πρὸ τοῦ φιλοσόφου, ὁ τελῶνης πρὸ τοῦ φαρισαίου! Πῶς μακάριοι οἱ πτωχοί, μακάριοι οἱ πενθοῦντες, μακάριοι οἱ δεδιωγμένοι! Πῶς, νὰ συγχωρῶμεν τὰς ὑβρεις, καὶ νὰ τὰς συγχωρῶμεν πάντοτε, νὰ ἀγαπῶμεν τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν, καὶ νὰ τοὺς ἀγαπῶμεν ὡς ἡμᾶς αὐτούς! Πῶς νὰ ταπεινώμεθα, νὰ ἀπαρνῶμεθα ἑαυτοὺς, νὰ ἄρωμεν τὸν σταυρὸν μας, νὰ ἀποθάνωμεν κατὰ πάντα, ἵνα ζήσωμεν, ν' ἀπολεσθῶμεν, ἵνα σωθῶμεν, τὰ πάντα νὰ ἐγκαταλείψωμεν, ἵνα τὰ πάντα ἀπολάβωμεν! Ὅτε ἡ αἰώνιος Σοφία ἐξήγαγε τὸν κόσμον ἐκ τοῦ χάους, καὶ πάντα τὰ συγκεχυμένα στοιχεῖα διηρέθησαν καὶ ἔδραμον, ἵνα λάβωσι τὴν ὀρισμένην ἐκάστῳ θέσιν, τὰ ὕδατα ἐν τῷ βυθῷ τῆς θαλάσσης, τὸ φῶς ἐν τῷ στερεώματι, ὁ ἀήρ ἐν τῷ διαστήματι, καὶ ἡ γῆ ξηρανθεῖσα ἀνέτειλεν, ἐπὶ τοῦ διπτοῦ αὐτῆς πόλου κυμαινομένη, πλήρης νεότητος καὶ παρθενίας, ἡ αἰώνιος σοφία δὲν ἐφανερῶθη τότε ζωηρότερον ἢ ὅτε αὐτὴ καταβάσα μεταξὺ ἡμῶν, ἐξήγαγεν οὕτω τὸν ἠθικὸν κόσμον ἐκ τοῦ χάους τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, καὶ ἀνατρέψασα, διασκεδάσασα ὅλας τὰς ψευδεῖς ἡμῶν ἐννοίας, ἀναβιβάζουσα εἰς οὐρανὸν ὅ,τι ἡμεῖς ἐθέσαμεν ἐπὶ γῆς, καὶ ρίπτουσα εἰς τὴν ἄβυσσον ὅ,τι ἡμεῖς ἐθεοποιήσαμεν, καλοῦσα εὐδαιμονίαν τὰ κακὰ καὶ δυστυχίαν τὰ ἀγαθὰ, τοσοῦτω διέλαμψεν ὥστε ἐφάνη εἰς τὴν γῆν μωρία.

Σήμερον, ἀφ' οὗ τὸ Εὐαγγέλιον, δι' ὧν παρήγαγε καρπῶν, ἐκυρίευσεν τὴν καρδίαν τῶν ἐθνῶν καὶ ἐξέτεινεν ἐν αὐτοῖς τὰς ρίζας του, ἐννοοῦμεν ὅλον τὸ ὄντως θεῖον ὕψος αὐτοῦ, καὶ ὀρῶμεν ἐν αὐτῷ ἀπόλυτον τελειότητα συγχέουσαν ὅλα τὰ κενὰ ὁμοιώματα τῆς ἠθικῆς μας καὶ τὰ φάσματα τῆς νομοθεσίας μας. Ὁ νόμος αὐτοῦ εἶναι ὁ νόμος τῆς ἀ-

γάπης, ὅστις δὲν μένει ἔξω χωρὶς νὰ μεταρρυθμῆσῃ τὸ ἐσωτερικόν, δὲν κρατεῖ μόνον τὴν χεῖρα χωρὶς νὰ μεταβάλῃ τὴν καρδίαν· εἶναι καθαρὸς κατὰ πάντα, διότι πάντα καθαρίζει καὶ ἔτι μᾶλλον τὸ ἀπόκρυφον ἢ τὸ ὀρατόν. Δὲν ἀναγκάζεται νὰ ἀνεχθῆ τι ἕνεκα τῆς σκληροκαρδίας ἐκείνων οἷς δίδεται, διότι τὸ πρῶτον αὐτοῦ ἀποτέλεσμα εἶναι νὰ μαλακώσῃ τὴν καρδίαν καὶ καταστήσῃ αὐτὴν εὐπειθῆ· ἀνακαλεῖ τὸν γάμον εἰς τὴν προτέραν αὐτοῦ σύστασιν καὶ ἐνότητα· δὲν κανονίζει τὴν ἐκδίκησιν ἀλλὰ τὴν ἀπαγορεύει· δὲν ἀπαγορεύει τὴν κατάχρησιν τοῦ ὄρκου, ἀλλὰ τὸν καθιστᾷ ἀνωφελεῖ, καθιστῶν ὅλους εἰλικρινεῖς· δὲν καταδικάζει τὴν μοιχείαν, ἀλλὰ πνίγει τὴν ἐπιθυμίαν αὐτῆς· αἶρει τὴν μεταξὺ φίλου καὶ ἐχθροῦ διαφορὰν, πρραγγέλων τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην, τὴν μεταξὺ δούλου καὶ δεσπότου, δίδων αὐτοῖς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν κύριον· δὲν καταστέλλει τὰς ἐπιθυμίας τῆς σαρκὸς, ἀλλὰ ξηραίνει τὴν πηγὴν αὐτῶν· δὲν λαλεῖ περὶ ἀμοιβῶν προσκαίρων, ἀλλὰ προδιαθέτει ἡμᾶς ἵνα ἐγκαταλείψωμεν τὰ πάντα ὑπὲρ τοῦ οὐρανοῦ, ἐνὶ λόγῳ, ἐπιστρέφει τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἀνακαινίζει τὸ πρόσωπον τῆς γῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

Θειότης τῆς Ἠθικῆς τοῦ Εὐαγγελίου.

«Μόνον τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι, ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν, πάντοτε βέβαιον, πάντοτε ἀληθές, μοναδικὸν πάντοτε καὶ πάντοτε ὅμοιον ἑαυτῷ . . . Ἡ διάνοια μᾶς λέγει, ὅτι ἀρμύζει εἰς τοὺς ἀνθρώπους νὰ ἀκολουθῶσι τὰ ἐντάλ-

»ματα αὐτοῦ, ἀλλ' ὅτι ἡ εὐρεσις αὐτῶν ἦτο ἀνωτέρα
 ντῶν δυνάμεων τῶν (1).

Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Γενεῦτου φιλοσόφου εἶναι ἐπ' ἀκρι-
 βεῖς ἀληθεῖς.

Α'. Ἀδύνατον τῶντι νὰ μὴ ἐκπλήξῃ τὸν ἔχοντα ὁπω-
 σοῦν αἴσθησιν τῆς ἠθικῆς ὠραιότητος, τὸ ἐν τῇ τελειότητι
 τῆς ἠθικῆς τοῦ Εὐαγγελίου ἀπόλυτον, διότι τοῦτο εἶναι ἡ
 σφραγίς του, καὶ ταύτην ἔχουσι τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ.

Ὅ,τι κάμνουσιν οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι εἰμὴ σχετικόν, ἐν-
 δεχόμενον καὶ πεπερασμένον. Οὕτω συχνώτατα ἐπειρά-
 θησαν νὰ δημιουργήσωσι συστήματα ἠθικῆς καὶ νομοθε-
 σίας, καὶ κατὰ τοῦτο ἀπέδειξαν γονιμότητα· ἀλλ' ἐξέτα-
 σον ἄλλεπαλλήλως ὅλα τὰ ἄπειρα ταῦτα συστήματα, ἔ-
 κλεξον τὰ καλλίτερα, καὶ εὐρὲ ἐν μόνον ἐξ αὐτῶν τὸ ὁ-
 ποῖον, ἵνα ἐπιτύχῃ οἰουδήποτε ἀγαθοῦ καὶ συχνάκις χιμαι-
 ρικοῦ, δὲν ἠναγκάσθη νὰ καθιερώσῃ πραγματικὰ κακὰ,
 καὶ ἐνίοτε νὰ τὰ παραγάγῃ ὅπου δὲν ὑπῆρχον. Εὐρὲ ἐν
 μόνον ἐξ αὐτῶν, τοῦ ὁποίου ἡ ὠφέλεια δὲν περιορίζεται εἰς
 περιστάσεις χρόνου, τόπου, προσώπων, καὶ τὸ ὁποῖον, ἐκ-
 τὸς τῶν περιστάσεων τούτων, δὲν εἶναι κακὸν συχνάκις
 μεγαλήτερον ἐκείνου ὅπερ ἐσκόπευε νὰ θεραπεύσῃ. Οἱ ἄν-
 θρωποι ἀδυνατοῦσι ν' ἀφαιρέσωσιν ὀλοκλήρως τὸ κακὸν
 ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτῶν, διότι τὴν πηγὴν αὐτοῦ φέρουσιν
 ἐν ἑαυτοῖς· δὲν δύνανται εἰμὴ νὰ τὸ μεταθέσωσιν. *Ἐν τοῖς*
κακοῖς τὰ ἐλάχιστα, ἰδοὺ τὸ ἔμβλημα αὐτῶν.

Ἐὰν λοιπὸν εὐρωμεν σύστημα ἠθικῆς ἀπολύτως τέλειον,
 τὸ ὁποῖον, προνοοῦν περὶ ὅλων τῶν ἠθικῶν ἀναγκῶν τῆς ἀν-
 θρωπότητος, ἐπανορθοῖ διὰ τοῦ ἰδίου κανόνος ὅλα τὰ ἐ-
 λαττώματά της, χωρὶς νὰ συμβιβασθῇ πρὸς οὐδὲν ἐξ αὐ-

(1) I. I. Ρουσσὸ *Lettres écrites de la Montagne*, Σελ. 39, 86, 87,
 Παρίσι. 1793.

τῶν, καὶ εἶναι ἐξίσου καλὸν εἰς πάντα χρόνον καὶ τόπον, εἰς πάντας ἀνθρώπους, εἰς πάντας τοὺς πραγματικοὺς ἢ καὶ ἐνδεχομένους κόσμους, ὥστε καὶ ἐν οὐρανῷ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν κόλπον τῆς θεότητος δὲν ἐκλείπει τὸ φῶς του, καὶ εἶναι τέλειον, ἐνὶ λόγῳ, ὡς αὐτὴ ἡ τελειότης, καὶ ἀπόλυτον, ὡς αὐτὴ ἡ ἀλήθεια, τότε ἐξήλθομεν τῆς σφαίρας τῶν ἀνθρωπίνων συλλήψεων, καὶ εὖρομεν ἀναμφιβόλως τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ.

Τοιοῦτον εἶναι τὸ Εὐαγγέλιον.

Β'. Αἱ πρῶται αὐταὶ σκέψεις φαίνονται ἱκαναὶ νὰ πείσωσι τὰ ἐμβριθῆ πνεύματα, τὰ βαθέως συναισθανόμενα τὸ ἀληθές. Ἄλλ' ὑπάρχουσιν ἄλλαι ἀπαιτούσαι συλλογισμὸν, περὶ ὧν ἐρχόμεθα εἰς ἀποδεικτικωτέρας ἀναπτύξεις.

Ἰδίον τῆς ἀπολύτου καὶ ἀληθοῦς ἠθικῆς, οἷα ἡ τοῦ Εὐαγγελίου, εἶναι ἡ ριζικὴ αὐτῆς ἀντίθεσις πρὸς τὸ ἠθικὸν κακὸν, τὸ ὁποῖον προτίθεται νὰ ἐκριζώσῃ ἐν ἡμῖν· ἄρα ἀντίφασις εἶναι τὸ ὑποκείμενον τοῦ ἠθικοῦ τούτου κακοῦ νὰ ᾖναι ὁ αὐτουργὸς τοιαύτης ἠθικῆς.

Τὸ ἠθικὸν δὲ κακὸν, εἰς ὃ ὑπόκειται ὁ ἄνθρωπος, εἶναι ἡ ἄγνοια καὶ ἡ ἀηδία τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ, αἵτινες συνιστῶσι τὴν οὐσίαν τῆς ἐκπεπτωκυίας αὐτοῦ φύσεως· ἀλλ' ἡ ἠθικὴ τοῦ Εὐαγγελίου βασίζεται ἐπὶ τῆς τελείας γνώσεως καὶ τῆς ἀπολύτου ἀγάπης τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ. Εἶναι ἄρα ἀντίφασις, ἐπαναλέγω, ἐκ τοῦ βάθους τῆς πρὸς τὸ ἄκρον ἀγαθὸν ἀγνοίας καὶ ἀηδίας, ἐν ᾧ ζῆ ὁ ἄνθρωπος, νὰ ἐξῆλθεν ἡ τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ τελεία γνῶσις καὶ ἀπόλυτος ἀγάπη οἷον εἶναι τὸ Εὐγγέλιον.

Δικαίως εἶπον, ὅτι ἐὰν τὸ Εὐαγγέλιον ᾖτο ἔργον ἀνθρώπων, ἤθελεν εἶσθαι πᾶν ἄλλο ἢ ὅ,τι εἶναι. Ἄς προσθέσωμεν δὲ κατ' ἀντίθεσιν, ὅτι ἐὰν τὸ ἔκαμνον οἷον ὑπάρχει, δὲν ἤθελον εἶσθαι ἄνθρωποι, τούτέστι, λεία τοῦ ἠθικοῦ κακοῦ,

και τότε αὐτὸ τὸ Εὐαγγέλιον ἤθελεν εἶσθαι οὐσιωδῶς ἐλλειπτικόν, ὑποθέτον εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἠθικὸν κακὸν μὴ ὑπάρχον.

Εὐαρεστήθητι νὰ ἐπινοήσῃς ἀκριβῶς τὴν αὐστηρότητα τοῦ συλλογισμοῦ τούτου. Τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι σύνολον βασανιστικῶν ἐνταλμάτων, ἵνα ἐπαναγάγῃσι τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ ἄκρον ἀγαθόν· λοιπὸν, δυσεῖν θάτερον, ἢ ὁ ἄνθρωπος εἶναι τοῦ ἠθικοῦ κακοῦ ἀπηλλαγμένος, καὶ τότε τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι παράλογον, οἶονεὶ δραστήριον φάρμακον διδόμενον εἰς ἄνθρωπον ὑγιεέστατον ἢ δὲν εἶναι παράλογον, καὶ τότε ὁ ἄνθρωπος εἶναι λεία τοῦ ἠθικοῦ κακοῦ, καὶ ἐπομένως ἀνίκανος νὰ ἐπινοήσῃ τὸ Εὐαγγέλιον· ὥστε ἐκ τούτου καὶ μόνου, ὅτι τὸ Εὐαγγέλιον δὲν εἶναι παράλογον, πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι εἶναι θεῖον. Μέσος ὁρος δὲν ὑπάρχει.

Καὶ τόσον εἶναι ταῦτα ἀληθῆ, ὥστε τὸ Εὐαγγέλιον, ἅμα ἐμφανισθὲν, ἐλογίσθη παραλογία καὶ μωρία, καὶ δὲν ἠμφισβήτησαν τὴν θεϊότητα αὐτοῦ, εἰμὴ καθόσον ἠμφισβήτησαν τὴν λογικότητα αὐτοῦ· καὶ δικαίως, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ἐν ἣ τότε εὐρίσκοντο οἱ ἄνθρωποι· ὥστε οἱ Ἀπόστολοι, ἵνα κερδήσωσι τὴν μωρίαν τοῦ αἰῶνος καὶ μὴ παροξύνωσιν αὐτήν, ἔστερξαν νὰ ὀνομάσωσι τὴν ὑψηλὴν σοφίαν, μωρίαν· τρομερὰ λογικὴ, ἀποδεικνύουσα μέχρι τίνος ὁ ἄνθρωπος ἦτο ἀνίκανος νὰ ἐπινοήσῃ τὸ Εὐαγγέλιον. Τοσοῦτον εἶχεν ἀγνοήσει τὸ κακὸν του, ὥστε ἀντικατέστησεν αὐτὸ εἰς τὸ ἄκρον ἀγαθόν, καὶ τὸ θεοποίησε· καὶ ἐνταῦθα δὲν λαλῶ μόνον περὶ τῆς ἐξωτερικῆς εἰδωλολατρίας, ἀλλὰ περὶ τῆς ἐσωτερικῆς· ἐκείνης εἰδωλολατρίας τοῦ ἀνθρωπίνου ἐγωῖσμοῦ, ἣτις ἀπετέλει τὴν οὐσίαν πάσης φιλοσοφίας. Λογικὸν ἦτο ἐπομένως, ὅχι μόνον ὁ ἄνθρωπος νὰ μὴ εὕρῃ ἠθικὴν βασιζομένην ἐπὶ τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀγάπης τοῦ ἄκρου ἀγα-

θοῦ, οἷα εἶναι ἡ τοῦ Εὐαγγελίου, ἀλλὰ νὰ μὴ τὴν ἐννοήσῃ, ἐπὶ πολὺ νὰ τῇ ἐναντιωθῇ, καὶ μάλιστα νὰ τὴν ἀρνηθῇ λογικῶς δικαίωματι, νὰ χλευάσῃ αὐτὴν ὡς περιγελων καὶ μωρίαν, καὶ νὰ ἐγερθῇ ὄλαις δυνάμεσιν, ἵνα τὴν μηδενίσῃ, ὡς μανιακὸς διὰ τῆς βίας θεραπευόμενος. Τοῦτο τρώντι ἔγινεν, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ἱστορία, καὶ τοῦτο ὑπὲρ πάντα συλλογισμὸν ἀποδεικνύει, ὅτι τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι ὑπὲρ ἄνθρωπον.

Ἀπατώμεθα δὲ περὶ τούτου, διότι, ἡμιπεφωτισμένοι παρὰ τοῦ Εὐαγγελίου περὶ τῆς καταστάσεώς μας, καὶ τόσῳ μόνον ὑπ' αὐτοῦ θεραπευθέντες ὥστε νὰ ἠξεύρωμεν, ὅτι ἔχομεν ἀνάγκην θεραπείας, ἐξάγομεν ἐκ τῆς γνώσεως ταύτης τοῦ ἡμετέρου κακοῦ τὴν συνέπειαν, ὅτι μέχρι τινὸς ἠδυνήθημεν νὰ εὐρωμεν τὸ φάρμακον, καὶ ὅτι δὲν εἶναι εἰμὴ καρπὸς ἀνωτέρας μὲν διανοίας, πλὴν ἀνθρωπίνης.

Ὁ ὑπονοούμενος αὗτος συλλογισμὸς, ὁ συνιστῶν τὴν οὐσίαν καὶ οἶονεὶ τὴν κλιτύδα τοῦ σκεπτισμοῦ μας, εἶναι τοσοῦτον ψευδὴς ὅσον ἄδικος. Οὕτω πολεμοῦμεν τὸν Θεὸν διὰ τῶν δώρων του, καθότι καὶ ἡ βεβαία αὕτη γνώσις τοῦ ἡμετέρου κακοῦ, ἡ ἀναγκάζουσα ἡμᾶς νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὴν σοφίαν τοῦ Εὐαγγελίου, εἶναι τούτου καρπὸς, καὶ ἐπομένως, ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν, πολεμοῦμεν αὐτὴν διὰ τῶν ἰδεῶν καὶ εὐεργετημάτων, ἃ παρὰ τῆς θεότητος αὐτῆς ἐλάβομεν. Ἄς ἐπαναθέσωμεν δὲ τὰ πράγματα εἰς τὴν θέσιν των, ἃ ἀπαδώσωμεν εἰς τὸ Εὐαγγέλιον ὅ,τι παρ' αὐτοῦ ἐλάβομεν, καὶ τότε θέλομεν μεταπέσει εἰς τοιαύτην πρὸς αὐτὸ κατάστασιν, ὥστε ὁ σκεπτισμὸς θέλει εἶσθαι πλέον ἀδύνατος, καὶ θέλομεν ἀναγκασθῆ ἢ νὰ βλασφημήσωμεν τὸν αὐτουργόντου, ἢ νὰ τὸν λατρεύσωμεν.

Γ'. Ἀλλὰ τὸ σπουδαῖον τοῦτο ἀντικείμενον ἀπαιτεῖ μερικωτέραν ἔρευναν. Ἄς καταβῶμεν ἀπὸ τῆς συνθέσεως

εις τὴν ἀνάλυσιν, καὶ ἃς συλλάβωμεν, οὕτως εἰπεῖν, ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ Εὐαγγελίου τὸν θεῖον αὐτοῦ βλαστὸν, ἵνα ἴδωμεν αὐτὸν ἀναπτυσσόμενον ἀκολούθως εἰς μεγαλοπρεπῆ ἐξαγόμενα.

Καὶ πρῶτον ἃς ἀνακαλέσωμεν διὰ βραχέων τὴν ἱστορίαν τοῦ ἠθικοῦ κακοῦ, οὗ τὰς ἀποδείξεις ἀνεπτύξαμεν ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῶν μελετῶν μας.

Κατ' ἀρχὰς ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, ἀγαθὴ καὶ ὀρθὴ δημιουργηθεῖσα, ἦτο προσκολλημένη εἰς τὸ ἀληθὲς αὐτῆς ἀγαθόν, ὅπερ εἶναι ὁ Θεὸς, διὰ τῆς εὐτάκτου χρήσεως τῆς ἐλευθερίας τῆς· ἀλλὰ διὰ τινος καταχρήσεως, ἧς ἡ δυνατότης ἦτο ἡ ἀναγκαία συνέπεια αὐτῆς τῆς ἐλευθερίας, ὁ ἄνθρωπος ἀπεσπάρθη τοῦ ἀνωτάτου αὐτοῦ τέλους, καὶ ἐθεώρησε καὶ ἐξετίμησεν ἑαυτὸν ἀνεξαρτήτως τῆς ἀρχῆς του. Δορυφόρος τῆς Θεότητος, ἠθέλησε νὰ γίνῃ αὐτὸς εἰς ἑαυτὸν κέντρον, καὶ ἀπὸ τῆς ἀπαισίας ἐκείνης σιγμῆς, ὡς ἀστὴρ τῆς ἰδίας τροχιάς παρεκτρεπόμενος, μετέπεσεν ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐφ' ἑαυτὸν, καὶ ἐξ ἑαυτοῦ ἐπὶ τὰ ἄλλα κτίσματα. Ἐν δὲ τῇ πτώσει ταύτῃ ἀπώλεσε τὴν γνῶσιν καὶ τὴν ὀρεξιν τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ, ἢ μᾶλλον ἡ ἀπώλεια αὕτη εἶναι αὐτὴ ἡ πτώσις του· ἀλλὰ δὲν συναπώλεσε τὴν ἱκανότητα καὶ τὴν ἀνάγκην αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν ἡ ἄσβεστος ἐκείνη δίψα, καίτοι ἄνευ ὠρισμένου σκοποῦ, τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἀγάπης, δι' ἧς καὶ αὐτὸς ἀκαταπαύστως βασανίζεται, καὶ τὰ ἐπίσης πεπερασμένα ἄλλα ὄντα βασανίζει, ἵνα ἀπολάβῃ ἐξ αὐτῶν ἄπειρον εὐδαιμονίαν, ἣτις εἶναι κατ' ἀντίθετον λόγον τῆς φύσεώς των· ἐντεῦθεν ὁ κύκλος τῶν ἀποπλανήσεων καὶ ἀταξιῶν, ἐν ᾧ ἀδιαλείπτως στρέφεται ἡ ἀνθρωπότης, μὴ δυναμένη δι' ἑαυτῆς νὰ ἐξέλθῃ αὐτοῦ, διότι τῇ λείπεται πρὸς τοῦτο τὰ δύο οὐσιώδη στοιχεῖα, ἅπερ ἀπώλεσεν, ἡ γνῶσις καὶ ἡ ἐπιθυμία τοῦ Θεοῦ.

Περίεργον καὶ λυπηρὸν ἐν ταυτῷ νὰ βλέπη τις τοὺς ἐπανειλημμένους ἀγῶνας τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας, ὅπως ἐξέληται τοῦ λαβυρίνθου τούτου. Αἱ διάφοροι αὐτῆς αἱρέσεις ἐπροσπάθησαν νὰ εὕρωσι τινα ἔξοδον, ἐπορεύθησαν ἐκάστη ἰδίως καὶ δι' ἄλλης ὁδοῦ, πρὸς ἀνακάλυψιν τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἅπασαι συναπληντήθησαν εἰς τὸ ἀφορητῆριον αὐτῶν, ὅπερ εἶναι ὁ ἐγωϊσμός, αὐτὴ ἡ πηγὴ τῆς ἀποπλάνησεώς μας.

Εἶναι τῶντι ἀξιοσημείωτον, ὅτι ὅλαι αἱ φιλοσοφικαὶ σχολαὶ περιώριζον τὸν ἄνθρωπον εἰς ἑαυτόν. Ἡ εὐδαιμονία, ἣν ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Ζήνων ἔθετον ἐν τινι ἀορίστῳ ἀρετῇ, ἔτεινε μόνον εἰς τὴν ἡρεμίαν τῆς ψυχῆς. Ὁ δὲ Ἐπίκουρος, ὅστις προσήρτει τὴν εὐδαιμονίαν εἰς τὴν ἡδυπάθειαν, ἐθυσίαζε τὰ πάντα εἰς τὴν ὁποίαν ἀπέδιδεν αὐτῇ μεγίστην ἀνεξαρτησίαν τῶν συμβεβηκότων τῆς ζωῆς. Ὁ Πύρρων ἤθελε νὰ ὑπεξαίρεσῃ τὸν ἄνθρωπον τοῦ ζυγοῦ τῶν δοξασιῶν, ἵνα τὸν ἀπαλλάξῃ τῆς εἰς οἶον δήποτε καθήκον ὑποταγῆς, καὶ ἡ παραδίδουσα τὴν ψυχὴν εἰς μόνον τὸ ἔνστιγμα ἐλευθερία τῷ ἐφαίνετο αὐτῇ ἡ πηγὴ τῆς μακαριότητος. Καὶ αὐτὸς ὁ Ἐπίκτητος, ὁ αὐστηρὸς Ἐπίκτητος, ὁ περιστέλλων τὰς ἐπιθυμίας ἐντὸς στενωπῶν ἐλπίδων, μορφώνει τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἕκ τινος ματαίας αὐταπολάυσεως, ἐλλείψειν μᾶλλον ἀπηλλαγμένης ἢ πεπλησμένης ἡδονῶν. Ὁ σοφὸς, ἔλεγεν, εἶναι ἄτρωτος, καὶ οἷονδήποτε ἀτύχημα τῷ συμβῆ, οὐδέποτε εἶναι δυστυχῆς, διότι αὐτὸς εἰς ἑαυτὸν εἶναι εὐδαιμονία.

Ἔστε τοῦτο ἡδυνήθη ἡ ἀνθρωπίνη σοφία· νὰ ἀναγάγῃ τὰ πάντα εἰς τὸ μερικὸν ἀγαθόν, νὰ ἐπαναφέρῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς ἑαυτὸν, καὶ νὰ τὸν θρέψῃ ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐνδείας.

Καὶ πῶς ἄλλως; ὁ ἄνθρωπος μὴ γνωρίζων, μηδὲ βλέπων ἄλλο τι ἢ ἑαυτὸν καὶ τὰ κτίσματα, ἡδύνατο τὸ πο-

λὺ νὰ ἀποσπασθῆ τοῦ κράτους τούτων καὶ νὰ ἀνορθωθῆ δ-
 πωσοῦν, ἀλλ' ἵνα πέσῃ ἐξ ἀνάγκης ἐφ' ἑαυτὸν, διότι αὐτὸς
 ἦτο πρὸς ἑαυτὸν τὸ ἴδιον καὶ τελευταῖον ἀγαθόν. Ἀλλὰ δὲν
 εὔρισκεν ἐν ἑαυτῷ ἀνάπαυσιν· ἐξ ἐναντίας ἢ κατάσασιν αὐ-
 τη ἦτο ἢ μᾶλλον ἀφόρητος, καὶ δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐξέλθῃ
 ἐξ αὐτῆς, ἵνα ἐκ νέου διαχυθῆ ἐν τῇ ἀγάπῃ τῶν κτισμάτων,
 ἅτινα ἀπεκοίμουν τοῦλάχιστον τὴν ἀηδίαν του διὰ τῆς
 ἀσταθείας των καὶ ἐσκότουν αὐτὸν ἐν ᾧ τὸν ἐξευτέλιζον.

Ὁ Σενέκας προαισθανόμενος τὴν χριστιανικὴν ἀλήθειαν,
 ἧς αἱ ἀκτίνες τὸν εἶχον ἀναγκαίως προσβάλει, ὡς ἀλλαχοῦ
 ἀπεδείξαμεν, ἐκφωνεῖ που· ὦ πόσον ποταπὸς καὶ χα-
 μερπῆς ὁ ἄνθρωπος, ἐὰν δὲν ὑψωθῆ ὑπεράνω τῆς ἀν-
 θρωπότητος! Ἄλλ' ἐντεῦθεν λαμβάνων αὐτὸν ὁ Μονταί-
 γνης, τὸν ὠθεῖ εἰς τὸ ἄτοπον ἢ εἰς τὴν ὁμολογίαν τῆς ἀ-
 νάγκης θείας τινὸς ἀντιλήψεως. — «Ἴδου, λέγει, ἀσειολο-
 » λογία καὶ ἐπωφελῆς ἐπιθυμία, ἀλλ' ἐπίσης ἄτοπος, διότι
 » νὰ κάμωμεν τὴν πύκτην μεγαλητέραν τῆς πυγμῆς, τὴν
 » ἀγκαλίδα μεγαλητέραν τοῦ βραχίονος, καὶ νὰ ἐλπίσωμεν
 » νὰ διασκελίσωμεν ὑπὲρ τὴν ἕκτασιν τῶν σκελῶν μας, τοῦ-
 » πτο εἶναι ἀδύνατον καὶ τερατῶδες· καὶ ἐπίσης ἀδύνατον
 » εἶναι ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀναβῆ ὑπεράνω ἑαυτοῦ καὶ τῆς ἀν-
 » θρωπότητος, διότι δὲν δύναται νὰ ἴδῃ εἰμὴ διὰ τῶν ὁμ-
 » νμάτων του, οὔτε νὰ συλλάβῃ εἰμὴ διὰ τῶν χειρῶν του.
 » Θέλει ὑψωθῆ, ἐὰν ὁ Θεὸς τῷ δώσῃ ἐκτάκτως χεῖρα βοή-
 » θείας· θέλει ὑψωθῆ, ἐγκαταλείπων καὶ παραιτούμενος
 » τὰ ἴδια μέσα, καὶ ἀφίνων νὰ ὑψωθῆ καὶ ἀνεγερθῆ διὰ
 » μόνων τῶν οὐρανίων μέσων (1).

Ἄρα σοφία ἔξω τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὑπερφυσικὴ ἡδύνατο
 μόνη νὰ ἔλθῃ νὰ τὸν ἀνεγείρῃ, καὶ νὰ τὸν ἀπροσπάσῃ, οὐχί
 μόνον ἀπὸ τῶν κτισμάτων, ἀλλὰ ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀπὸ τοῦ ἐ-

(1) Δοκίμ. Βιβ. Β'. κεφ. ιβ'.

γωίσμοῦ του, ἵνα τὸν ἐπιναγάγη εἰς τὸν πρότερον αὐτοῦ προορισμὸν, διδάσκουσα αὐτὸν ὅτι, ἵνα σωθῆ, ὤφειλε νὰ ἀφανισθῆ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του, καὶ νὰ ἀποθάνῃ κατὰ πάντα εἰς ἑαυτὸν, καὶ μετὰ τὴν μηδένωσιν ταύτην ἢ μᾶλλον μετ' αὐτῆς, παρέχουσα τὴν γνῶσιν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἀληθοῦς ἀγαθοῦ, ἵνα ἐλκύσῃ τὸν ἄνθρωπον νὰ ἐξέλθῃ τῶν ψευδῶν ἀγαθῶν καὶ ἑαυτοῦ, καὶ ἀναγεννήσῃ αὐτὸν ἐν Θεῷ καὶ ἐν τῇ ἀληθινῇ ζωῇ, καθ' ὅσον τὴν ἐν αὐτῷ χαμερπῆ καὶ διεφθαρμένην ζωὴν ἐγκατέλειπε.

Ταύτην δὲ τὴν μεταβολὴν, ἥτις ἀνγκαιῶς ὑποθέτει ἐξωτερικὴν ἢ μᾶλλον ἀνωτέραν τοῦ ἀνθρώπου ἐνέργειαν, ἤλθε νὰ ἐνεργήσῃ ὁ Χριστὸς ἐπὶ τῆς γῆς, διὰ τῆς ἠθικῆς του, κηρύττων τὴν νέκρωσιν τῶν πικθῶν καὶ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην· διὰ μὲν τῶν *δογμάτων* αὐτοῦ, γνωστοποιῶν ἡμῖν τὸν Θεὸν ἐκεῖνον, ὃν ἤθελε νὰ μάς κάμῃ νὰ ἀγαπήσωμεν· διὰ δὲ τῆς χάριτος αὐτοῦ, ἐμπνέων ἡμῖν τὴν ἀγάπην ταύτην ἀναλόγως πρὸς τὴν εὐπίθειαν ἡμῶν εἰς τὸ γινώσκειν αὐτὸν, καὶ ἀκολουθεῖν αὐτῷ διὰ τῆς ἀπαρνήσεως ἡμῶν αὐτῶν· τρία τινὰ τὰ ὅποια εἶναι ἀχώριστα ἐν τῇ χριστιανικῇ διδασκαλίᾳ, καὶ τὰ ὅποια πρέπει νὰ θεωρῶμεν πάντοτε ἀναπόσπαστα ἀλλήλων.

Μὴ ἀσχολούμενοι ἤδη εἰμὴ μόνον περὶ τῆς ἠθικῆς, περιοριζόμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι μόνον μία ὑπὲρ ἄνθρωπον σοφία ἠδύνατο νὰ διδάξῃ τοῦτον· ὅτι, ἵνα σωθῆ, ὤφειλε ν' ἀρχίσῃ ἀπὸ τοῦ νὰ μισῇ ἑαυτὸν, καὶ νὰ τῷ εἴπῃ· *Μακάριοι οἱ πενθοῦντες!* κτλ.

Οὐδέποτε μόνος ὁ ἄνθρωπος ἤθελε φαντασθῆ τοιαύτην ὁδὸν μακαριότητος, διότι ἢ εἰς αὐτὴν εἴσοδος ἦτο παραπολύ ὑποκεκρυμμένη καὶ ὠχυρωμένη ὑπὸ τοῦ ἐνστίγματος τῆς ἰδίας συντηρήσεως· καὶ μολονότι ἦτο ἡ μόνη ἐξοδος τοῦ λαβυρίνθου, ἀδύνατον νὰ τὴν εὕρῃ, διότι ἐξ ἐναντίας

δι' ὄλων τῶν προσπαθειῶν του ἔτεινε νὰ τὴν ἀποφύγη.

Ἡ ἀπαρρησις πάντων καὶ ἑαυτοῦ ἕνεκα τῆς πρὸς Θεὸν ἀγάπης, ἡ *θυσία*, ἰδοὺ ἡ Εὐαγγελικὴ ἀρχὴ καὶ οἶονεὶ ὁ θεῖος βλαστὸς πάσης τῆς ἠθικῆς του, ἥτις εἰδικώτερον περιέχεται εἰς τοὺς ἐξῆς λόγους τοῦ Εὐαγγελίου, οὓς οὐδὲν ἀνθρώπου στόμα ἠδυνήθη νὰ προφέρῃ· *Εἴτις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρρησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθείτω μοι· ὅς γὰρ ἂν θέλη τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· ὅς δ' ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἔρεκεν ἐμοῦ, εὕρησει αὐτήν.*

Ἄλλ' ἐὰν ἡ θεϊότης τῆς ἀρχῆς ταύτης διορᾶται οὕτω ἐν τῷ βλαστῷ αὐτῆς, πολὺ μᾶλλον διαυγάζει ἐν τῇ ἀναπτύξει καὶ ἐφρμογῇ της, καθότι ἐξ αὐτῆς ὀρμῶνται ἅπασαι αἱ ἠθικαὶ ἀναπτύξεις, εἰς ὅσας δύναται νὰ κληθῇ ὁ ἄνθρωπος· αὕτη εἶναι ἡ ψυχὴ ὄλων τῶν σχέσεών του, δι' ἧς ἀποκαθίσταται εἰς τὴν οἰκείαν θέσιν ἀπέναντι πάντων τῶν ὄντων, καὶ, ἐνὶ λόγῳ, ὁ ἀληθὴς νόμος τῆς ἀνακαινίσεως καὶ τῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἄς ἀναπτύξωμεν δι' ἰδιαιτέρου παραγράφου τὸ πλούσιον τοῦτο θέμα.

§. 6'.

Ὁ ἄνθρωπος φυσικῶς εὕρισκεται ἀπέναντι τεσσάρων κυρίων ἀντικειμένων, ἅτινα εἶναι *α'*. ὁ Θεὸς — *β'*. τὰ καθήκοντά του. — *γ'*. οἱ ἄνθρωποι. — *δ'*. καὶ αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος.

Ἐρχόμεθα νὰ σημειώσωμεν τὴν θεϊαν ἐξοχότητα τῆς εὐαγγελικῆς ἀρχῆς ὑπὸ τὰς τέσσαρας ταύτας ἐπόψεις.

Α'. Ὡς πρὸς τὸν Θεόν.

Ἰπάρχει λέξις ἐν τῇ εὐαγγελικῇ ἠθικῇ, ἥτις εἶναι ὁ περιέγελως τοῦ κόσμου, ὅταν δὲν ἦναι ὁ τρόμος του, καὶ ἡ λέ-

Ξις αὕτη εἶναι ἡ νέκρωσις. Παράδοξον λοιπὸν θέλει φανῆ
εἶς τινα νὰ εἴπωμεν, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἄλλη γλυκυτέρα, τρυ-
φερωτέρα, καὶ θυμηδεστέρα, καὶ πρὸ πάντων ὅτι δὲν ὑ-
πάρχει ἄλλη συνηθεστέρα ἐν τῷ κόσμῳ. Θέλομεν δ' ἐξη-
γήσει πάντα τὰ αἰνίγματα ταῦτα, παρατηροῦντες ὅτι,
κατὰ τὴν εὐαγγελικὴν ἔννοιαν, ἡ λέξις αὕτη νέκρωσις εἶ-
ναι ἀχώριστος καὶ οἰονεὶ συνώνυμος τῆς ἀγάπης.

Τῶντι ἡ ἀγάπη ἐπιφέρει τὴν ἀποστροφὴν πικρῶς
ἐναντίου εἰς τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς· καὶ οὐδὲν ἂν μὴ
ὑπῆρχεν ἐναντίον εἰς τὸ ἀντικείμενον τοῦτο, ἤθελον ὑπάρ-
χει πάντοτε τὸ ἀγαπῶν ὑποκείμενον, οὗ ἡ ὑποταγὴ καὶ ἡ
διάχυσις καὶ ἡ τάσις νὰ συγχυσθῆ πρὸς τὸ φιλούμενον
ἀντικείμενον, ἵνα μὴ ζήσῃ πλέον εἰμὴ ἐκ τῆς ζωῆς του,
ἤθελον ἀποτελέσει τὴν σχετικὴν ἐκείνην ἀποστροφὴν ἐαυ-
τοῦ, ἥτις δὲν εἶναι ἄλλο εἰμὴ ὁ ἴδιος θάνατος, τοῦτέστιν
ἡ νέκρωσις. Ὁ ἀγαπῶν, τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑ-
πὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ, εἶπεν ὁ Χριστὸς, εἰς ὃν ὑπὲρ πάν-
τα ἄλλον ἀνῆκε νὰ ὀρίσῃ τὴν ἀγάπην. Κραταῖα ὡς θά-
νατος ἀγάπη, λέγει ὁ σοφὸς Σολομῶν ἐν τῷ ἄσματι
αὐτοῦ (1).

Ἴδου καὶ χωρίον τοῦ Φραγκίσκου Δεσάλης, τὸ ὁποῖον
συμπληρῶνει τὴν διάνοιάν μας.

«Ὁ Πλάτων λαλῶν περὶ τῆς ἀγάπης, εἶπεν, ὅτι ἦτο
»πτωχὴ, ῥακένδυτος, μηδαμινὴ, ἀνυπόδητος, ἰσχνή, ἄ-
»οικος, μένουσα ἔξω ἐπὶ τῆς σκληρᾶς γῆς, πρὸ τῶν θυρῶν,
»πάντοτε ἐνδεής. Εἶναι πτωχὴ, διότι ἀναγκάζει τὸν ἀ-
»γαπῶντα νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰ πάντα διὰ τὸ ἀντικείμενον
»τῆς ἀγάπης του· εἶναι ἄοικος, διότι ἀναγκάζει τὴν ψυ-

(1) Ἄσμα ἄσμάτων. Η'. 6. «Κραταῖα ὡς θάνατος ἀγάπη.
»Σκληρὸς ὡς ἄδης ζῆλος. Ἐὰν δὲ ἀνὴρ πάντα τὸν βίον αὐτοῦ ἐν τῇ ἀ-
»γάπῃ, ἐξουδενώσῃ ἐξουδενώσουσιν αὐτόν.»

»χὴν νὰ ἐξέλθῃ τῆς κατοικίας της, ἵνα ἀκολουθήσῃ πάν-
 »τοτε τὸν ἀγαπώμενον· κείται ἐκτάδην ὡς ἐπαίτης προ-
 »τῶν θυρῶν, διότι ἕνεκα αὐτῆς ὁ ἀγαπῶν ἵσταται ἀδια-
 »λείπτως προσεκτικὸς εἰς τὰ ὄμματα καὶ τὸ στόμα τοῦ
 »ἀγαπωμένου, καὶ πάντοτε προσκολλημένος εἰς τὰ ὦτα
 »αὐτοῦ, ἵνα ζητῇ παρ' αὐτοῦ χάριτας, ὧν οὐδέποτε χορ-
 »ταίνει. Καὶ τέλος ἡ ζωὴ της εἶναι νὰ ἦναι πάντοτε ἐν-
 »δεής· διότι ἐὰν ἄπαξ χορτάσῃ, δὲν εἶναι πλέον διαπυ-
 »ρος, καὶ ἐπομένως δὲν εἶναι πλέον ἀγάπη. Δὲν ἀγνοῶ,
 »βέβαια, Θεότιμε, ὅτι ὁ Πλάτων ἔλεγε ταῦτα περὶ τῆς
 »εὐτελοῦς καὶ χαμερποῦς καὶ ποταπῆς ἀγάπης τῶν κο-
 »σμικῶν· οὐχ ἥττον ὅμως αἱ ιδιότητες αὗται ἀρμόζουσι
 »καὶ εἰς τὴν οὐράνιαν καὶ θείαν ἀγάπην» (1).

Τοιαύτη λοιπὸν ἡ μεταξὺ τῆς νεκρώσεως καὶ τῆς ἀλη-
 θοῦς ἀγάπης σχέσις, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ παραστήσωμεν
 τὴν μίαν χωρὶς τῆς ἄλλης.

Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ Θεὸς, πηγὴ καὶ ὠκεανὸς πάσης τελειό-
 τητος, εἶναι εἰς ἄκρον ἀξιαγάπητος, ὡς εἶπομεν ἐν τῷ περὶ
 φυσικῆς θρησκείας κεφαλαίῳ, δὲν ἀγαπῶμεν αὐτὸν, ὅταν
 προτιμῶμεν αὐτοῦ ὅ,τι δήποτε, καὶ πρὸ πάντων ἡμᾶς
 αὐτούς. Ἀνάγκη λοιπὸν ἡ πρὸς αὐτὸν ἀγάπη νὰ ἦναι τοι-
 αύτη, ὥστε πᾶσα ἄλλη νὰ ὑποχωρῇ εἰς αὐτὴν ἐν τῇ καρ-
 διά μας, ἀνάγκη νὰ ἀπαρνηθῇ ἑαυτὴν ἡ καρδιά μας, νὰ ἀ-
 ποθάνῃ καὶ νὰ ἀποσπασθῇ πάσης ἀποκλειστικῆς ἀγά-
 πης, ἵνα κατὰ προτίμησιν ἐνωθῇ πρὸς αὐτόν. Ἴδου ἡ ἀρ-
 χὴ τῆς χριστιανικῆς νεκρώσεως· εἶναι ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ
 ἐν πράξει καὶ ἐνεργείᾳ, τούτέστιν, ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς
 φυσικῆς θρησκείας πραγματοποιημένη.

Ἐξω τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ εἰς τὰ διάφορα θρησκευ-

(1) Πραγματεία περὶ τῆς πρὸς Θεὸν ἀγάπης, Βιβ. 5'.
 Κεφ. ΙΕ'.

τικά ἢ φιλοσοφικά συστήματα, ὅσα διήρεσαν τὴν ἀνθρωπότητα, ἡ ἀρχὴ αὕτη οὐδέποτε ἀνεγνωρίσθη, διότι ἡ προσέφερον εἰς τὴν Θεότητα θυσίας ἐξωτερικὰς καὶ πράξεις ὑλικῆς νεκρώσεως, εἰς τὰς ὁποίας δὲν ἐνδιέφεροτο ποσῶς ἡ καρδιά, ὅπερ ἦτο ἀπλῆ δεισιδαιμονία, ἡ παρεδίδοντο εἰς θεωρητικὴν τινα ἀγάπην τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ, ἣτις ἐχάνετο εἰς θεωρίας ἢ ἀνήγαγε τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἀπόλαυσιν ἐαυτοῦ, καθότι δὲν συνώδευε καὶ συνετήρει αὐτὸν ἢ ἀποστροφή παντὸς ἀσυμβιβάσου πρὸς τὴν φύσιν αὐτῆς· καὶ ταῦτα πάντα προήρχοντο ἐκ τῆς ἀγνοίας καὶ φυσικῆς ἀδυναμίας τῆς ἀνθρωπότητος.

Μόνον τὸ Εὐαγγέλιον ἤλθε νὰ καταπαύσῃ τὴν ἀσυμφωνίαν ταύτην, προσαρτήσαν τὴν ἀρχὴν τῆς νεκρώσεως εἰς τὴν τῆς ἀγάπης, καὶ συγχωνεύον, οὕτως εἰπεῖν, τὰς δύο ταύτας ἀρχὰς εἰς μίαν καὶ μόνην, ἔρριψε γέφυραν ἐπὶ τῆς ἀβύσσου, καὶ πάλιν συνεφιλίωσεν ἡμᾶς πρὸς τὴν πρώτην τῶν ἀληθειῶν.

Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ παραγνωρίσωμεν τὴν ἀρχὴν ταύτην τῆς εὐαγγελικῆς νεκρώσεως, καὶ νὰ φαντασθῶμεν τὴν ἀνθρωπότητα ὡς μέγαν ἔνοχον ἐπὶ τῆς καταδίκης, ὑπομένοντα τὰς πληγὰς ἀδυσωπήτου δικαιοσύνης, τὴν ὁποίαν οὐδὲ δύναται νὰ ἐξιλεώσῃ, καὶ τὸν χριστιανὸν ὡς δοῦλον ὑποκύπτοντα ὑπὸ τὴν τιμωρίαν, καὶ τιμωροῦντα ἑαυτὸν ὑπὸ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ κυρίου του, διότι ἠθέλωμεν οὕτω ὑποπέσει εἰς ὑπερβολικὸν ἀσκητισμὸν, καθ' οὗ δικαίως ἤθελεν ἐπαναστατήσῃ ἡ φύσις μας. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου δὲν πρέπει νὰ ὑποκρύψωμεν, ὅτι ἡ πρὸς Θεὸν ἀγάπη, πρώτη ἀρχὴ τῆς ἀληθοῦς θρησκείας, γέμει καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς ἡμῶν προσκομμάτων, διότι, ἀφ' οὗ ἐξεπέσαμεν, γεννώμεθα εἰς ἐναντίαν πρὸς τὴν ἀγάπην ταύτην κατάστασιν. Δὲν πρέπει νὰ συγκαλύψωμεν τὴν αὐστηράν ταύ-

την πρόσοψιν τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ νὰ πεισθῶμεν, ὅτι δυνάμεθα νὰ τῷ ἐκφύγωμεν, παραδιδόμενοι εἰς ἰδανικὴν καὶ ἐπιπόλαιον τέρψιν, ἄσκοπον καὶ ἀνήθικον, τὴν ὁποίαν οὔτε ὑπὲρ ἡμῶν ἠθέλομεν ἐπιθυμήσει παρὰ τῶν φίλων μας.

Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἔμενεν ἐν τῇ φυσικῇ αὐτοῦ καταστάσει, ἤθελεν ἀπονητὶ καὶ φυσικῶς ἀγαπήσει τὸν Θεόν, ὡς σήμερον ἀγαπᾷ τὰς τιμὰς, τὰς ἡδονὰς, τὰς ἡδυπαθείας, καὶ οὔτε ἤθελεν ἐννοήσει, ὅτι δύναται τις νὰ ἀγαπήσῃ πάντα ταῦτα τὰ παχυλὰ καὶ ἐπὶ κηρα, καθὼς δὲν δύναται σήμερον νὰ ἐννοήσῃ, ὅτι δύναται τις νὰ τὰ ἐγκαταλείψῃ, ἵνα ἀγαπήσῃ τὸν Θεόν. Ἄλλ' ἄμα ἀπώλεσε τὸν Θεόν, ὥρμησε μὲ ἀπληστίαν ἐπ' αὐτὰ, καὶ διὰ τινος ἀφθάρτου ἐνστίγματος τοῦ πρώτου αὐτοῦ προορισμοῦ μετήνεγκεν εἰς αὐτὸν ὄλα τὰ προσόντα αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Δύναται τις, συμβουλευόμενος μόνον τὸν λόγον, νὰ ἴδῃ ἢ νὰ φαντασθῇ μεγαλητέραν ἢ βαρυτέραν ὑπόνοιαν; καὶ ὁμῶς τοιαύτη εἶναι ἡ πρὸς αὐτὰ ἀνίκητος καταφορὰ, ὥστε πρέπει νὰ ἐγερθῶμεν κατ' αὐτῆς καὶ νὰ ἀναβῶμεν, οὕτως εἰπεῖν, εἰς τὰ ὕψη τοῦ λόγου, ἵνα τὸ ἐννοήσωμεν. Ἐν τοιαύτῃ ἀξιοθρηνήτῳ καταστάσει τί λοιπὸν χρειάζεται, ἵνα ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν τάξιν καὶ τὸν λόγον, εἰμὴ νὰ ἀφήσωμεν τὰ πάντα, ἵνα ὑπάγωμεν εἰς τὸν Θεόν, ὡς ἀφήκαμεν τὸν Θεόν, ἵνα ὑπάγωμεν εἰς τὰ πάντα; δεινὸν βέβαια τὸ ἔργον, ἐπειδὴ ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ἡμῶν καὶ διαφθορᾷ δὲν γνωρίζομεν καὶ δὲν ἐκτιμῶμεν εἰμὴ ἐκεῖνα, ἅτινα ὀφείλομεν νὰ ἀποφύγωμεν, καὶ ἐπειδὴ ὁ Θεὸς δὲν μᾶς φαίνεται εἰμὴ ὡς ἀκατάληπτος ἀφαίρεσις. Ἄλλ' ἐὰν ἡδυνήθημεν νὰ ἀπολέσωμεν τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Θεοῦ τοσοῦτον, ὥστε νὰ τὸν ἐγκαταλείψωμεν διὰ τὰς μηδαμινότητος ταύτας, πόσον ὀφείλομεν νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι θέλομεν ἀπολέσει τὴν πρὸς τὰ μηδαμινὰ ταῦτα κλίσιν, ἐγ-

καταλείποντες αὐτὰ δι' αὐτόν; Βεβαίως ὑπάρχει μεταξὺ τῆς πτώσεως ἡμῶν καὶ τῆς ἐπιστροφῆς ἡ ἐξῆς διαφορά, ὅτι αὕτη πολεμεῖται ὑπὸ τοῦ βάρους τῆς διεφθαρμένης ἡμῶν φύσεως· ἀλλ' αὐτὸς ὁ Θεὸς διὰ τοῦτο μάλιστα κατῆλθε μέ-
 χρις ἡμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἵνα μᾶς ἀνυψώσῃ διὰ τῆς χά-
 ριτος αὐτοῦ, καὶ δώσῃ ἡμῖν ἀπὸ τοῦδε προαίσθησιν, οὕτως εἶπειν, τοῦ Θεοῦ, ἀναπτυσσομένην κατὰ λόγον τῆς ἀπὸ τῶν
 κτισμάτων ἀπροσπάσεως ἡμῶν, ἣτις πρέπει πρώτη ν' ἀρ-
 χίσῃ, ἢ τοῦλάχιστον νὰ ἀντιστοιχῇ ἀκριβῶς πρὸς τὴν ἀν-
 τίληψιν τῆς χάριτος, διότι οὐδὲν δύναται νὰ γίνῃ ἐν τῷ
 ἀνθρώπῳ ἄνευ τῆς ἐλευθερίας του.

Ἡ ἀρχὴ λοιπὸν τῆς ἀπαρνήσεως καὶ τῆς νεκρώσεως εἶναι ἡ οὐσιωδῶς ποιητικὴ ἀρχὴ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης, μεθ' ἧς συγχέεται, καὶ τὸ πρῶτον ἐλατήριον τῆς ἀναγεν-
 νήσεως καὶ προόδου ἡμῶν πρὸς τὸν ἀνώτατον τοῦτον σκο-
 πὸν τοῦ προορισμοῦ μας. Οὐδὲν δύναται νὰ γενῆ, οὔτε
 κὰν νὰ ἐννοηθῇ ἄνευ τούτου· πρέπει, τολμῶ εἶπειν, ν' ἀρ-
 χίσωμεν ἀπὸ τοῦ ν' ἀπογοητευθῶμεν.

Καὶ παρατήρησον ὅλην τὴν αὐστηρότητα καὶ ὅλην ἐν-
 ταυτῶ τὴν σοφίαν τοῦ νόμου τούτου. Δὲν περιορίζεται νὰ
 ἀποκόψῃ τοὺς πρὸς τὰ κτίσματα ἐξωτερικοὺς ἡμῶν δε-
 σμοὺς, ἐγκαταλείπων ἡμᾶς ἀκολούθως εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς,
 ὅπερ δὲν ἤθελεν εἶσθαι εἰμὴ ματαία καὶ ἄσκοπος δεισι-
 δαιμονία· διότι οὔτε τὰ ἀγαθὰ μας θέλει ὁ Θεός, οὔτε τὰ
 παχυλὰ θύματα ικανοποιῶσιν αὐτόν, οὐδ' ὁ νόμος εἶναι
 πνεῦμα καὶ ἀλήθεια, ἀλλ' ἡμᾶς αὐτοὺς θέλει, τὸ πνεῦμα
 ἡμῶν καὶ τὴν καρδίαν, τόσον πρὸς εὐδαιμονίαν ἡμῶν ὅσον
 πρὸς δόξαν αὐτοῦ. Ἡ τῶν ὅλων θυσία χωρὶς τῆς θυσίας ἡ-
 μῶν αὐτῶν δὲν ἤθελεν εἶσθαι διόλου θυσία, διότι οὕτως ἡ-
 θέλομεν ἐπιφυλαχθῆ αὐτὸ τὸ κέντρον τῶν κτήσεών μας,
 καὶ οἰονεὶ τὴν καρδίαν τοῦ ὀχυρώματος· τὸ δὲ Εὐαγγέλιον

πολλῷ μᾶλλον καταδικάζει ταύτην τὴν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς φαρισαϊκὴν προσκόλλησιν ἢ πάσας τὰς ἐξωτερικὰς ἀποπλανήσεις, διότι ὡς πρὸς τὴν μὲν, δὲν ἔχει εἰμὴ κεραυνοῦς ὡς πρὸς τὰς δὲ, ἔχει προσέτι δάκρυα καὶ οἶκτον. Ὅθεν (καὶ θαύμασον ἐνταῦθα ὅλην τὴν εὐαγγελικὴν λογικότητα) τὸ Εὐαγγέλιον δὲν ἀπαιτεῖ τὴν ὑλικὴν καὶ πραγματικὴν θυσίαν τῶν ἀγαθῶν μας καὶ τῶν νομίμων ἡμῶν κλίσεων, ἀλλὰ τὴν ἠθικὴν ἀπόσπασιν, τὴν ἐσωτερικὴν καὶ πνευματικὴν ἀφιλοκέρδειαν, ὅπερ εἶναι πάντῃ διάφορον· ἄλλο δὲν μεταθέτει παρὰ τὴν καρδίαν, μακαρίζον τοὺς πτωχοὺς τῷ πνεύματι. Ἐὰν δὲ ἐκθειάζει τὴν τύχην τῶν πτωχῶν καὶ τῶν δυστυχῶν, τοῦτο ποιεῖ ὄχι διότι ἡ πτωχεία καὶ ἡ δυστυχία ἄγουσι μόναι πρὸς τὸν οὐρανόν, ἀλλὰ διότι ἐν τῇ καταστάσει ταύτῃ εἶναι εὐκολωτέρα ἡ ἐσωτερικὴ ἀπόσπασις, ἀρκούσης πρὸς τοῦτο ἀπλῆς συγκαταβάσεως· ὡσαύτως δὲ ἀπειλεῖ τοὺς πλουσίους, ὄχι διότι εἶναι πλούσιοι, ἀλλὰ διότι πλούσιοι ὄντες δυσκολώτερον δύνανται νὰ αἰσθάνωνται καὶ νὰ διανοῶνται, ὡς ἂν μὴ ἦσαν. Τὸ αἶσθημα καὶ τὴν διάνοιαν, τὴν καρδίαν καὶ τὸ πνεῦμα, ἰδοὺ τί θέλει ὁ Θεὸς τοῦ Εὐαγγελίου, κατὰ διαφορὰν ὅλων τῶν ψευδῶν θεῶν τῆς ἀρχαιότητος.

Δὲν εἶναι τοῦτο μικρὸν, ἀλλὰ τὸ πᾶν· καὶ διὰ τοῦτο μάλιστα οἱ ἄνθρωποι δὲν ἤθελον τὸ θυσιάσει ἀφ' ἐχυτῶν, καὶ διὰ τοῦτο τὸ Εὐαγγέλιον, τὸ ἀπαιτοῦν αὐτὸ, εἶναι θεῖον. Ἀλλ' ἐὰν ἡ ἀπαίτησις τῆς θυσίας ταύτης ἔρχεται ἐκ Θεοῦ, ἡ αὐστηρότης αὐτῆς δὲν προέρχεται εἰμὴ ἐξ ἡμῶν, ἐκ τῆς ἡμετέρας ἐκπτώσεως, ἥτις εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς καταχρήσεως τοῦ θεοῦ δώρου, τῆς ἐλευθερίας. Τὸ ἐκ Θεοῦ ἐρχόμενον εἶναι ἡ γνῶσις αὐτοῦ, ἣν νῦδόκησε νὰ ἀποδώσῃ ἡμῖν μετὰ τὴν ἀπώλειαν ταύτην· εἶναι ἡ ἀντίληψις ἣν ὤκονομησεν, ἵνα ἐπανέλθωμεν εἰς αὐτὸν, καὶ ἡ εὐδοκία του νὰ

μᾶς δεχθῆ καὶ πάλιν, καὶ διὰ τῆς χρίσεως τῆς χάριτος αὐτοῦ νὰ γλυκάνῃ τὴν θυσίαν τῶν ψευδῶν ἡμῶν ἀγαθῶν. Διότι, ἐὰν ἡμετάβασις αὕτη εἶναι ἐπίπονος, ἂφ' ἐνὸς μὲν ἔχει ἄφατον γλυκύτητα· ἂφ' ἐτέρου δὲ, συμμετέχει ἀμφοτέρων τῶν ἀλληλοδιαδόχων καταστάσεων, αἵτινες παλαιούσι πρὸς ἀλλήλας μᾶλλον ἢ ἥττον ἐπωφελῶς, καθ' ὅσον ἡ θέλησίς μας μᾶλλον ἢ ἥττον ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν βοήθειαν, ἥτις μᾶς περιμένει πρὸ τῶν θυρῶν τῆς καρδίας μας, ἵνα συνδράμῃ τὴν θυσίαν μας· καὶ τοῦτο ἐξηγεῖ ὅλα ἐκεῖνα τὰ χωρία τοῦ Εὐαγγελίου, ἐνθα ὁ Κύριος οὐδέποτε λαλεῖ περὶ ἀσπηρότητος καὶ νεκρώσεως, χωρὶς νὰ λαλήσῃ περὶ χρηστότητος καὶ ζωῆς. «Ἄρατε,» λέγει, τὸν ζυγόν μου ἐφ' ὑμᾶς, καὶ . . . εὐρήσετε ἀνά-»
»πασιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν· ὁ γὰρ ζυγός μου χρηστός, καὶ τὸ
»φορτίον μου ἑλαφρόν ἐστιν.» Παράδοξος ἀντίθεσις! ζυγός καὶ ἀναπαύει· ναί, διότι λύει ὅλων τῶν ζυγῶν· ζυγός καὶ εἶναι χρηστός! ναί, διότι εἶναι ὁ ζυγός τῆς ἀγάπης (1).

Ἐν τῇ ἀγάπῃ τοῦ Θεοῦ ἀνευρίσκομεν τῶνόντι τὴν ζωὴν, ἣν ἐνομίζομεν ἤδη ἀπωλεσμένην διὰ τῆς νεκρώσεως, ἀλλὰ ζωὴν αἰώνιον, πλήρη, ἐλευθέραν, εἰρηνικωτάτην, καὶ ὅμως ἀδιαλείπτως ζέουσταν. Ἐν αὐτῇ ἀνευρίσκομεν καὶ αὐτὰ τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰς κλίσεις τῆς παρούσης ζωῆς, μόνον ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ φύσις τῆς πρὸς αὐτὰ προσκολλησεῶς μας ἤλλαξαν. Δὲν κατέχομεν πλέον αὐτὰ ἐν ἑαυτοῖς, ἀλλ' ἐν τῷ Θεῷ, εἰς ὃν τὰ ἀναφέρομεν, καὶ ἀπολαύομεν αὐτῶν κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἀληθοῦς αὐτῶν τιμῆς, τῆς συγκριτικῆς τιμῆς πρὸς τὸ ἄκρον ἐκεῖνο ἀγαθόν, ὅπερ ἐφίσταται αὐτῶν καὶ τὰ ἐξευγενίζει, καὶ καθησυχάζον τὴν ἀπόλαυσιν αὐτῶν, ἀποζημιοῖ ἡμᾶς ἕνεκα τῆς στέρησεῶς των.

(1) *Opus sine onere portat*, λέγει θαυμασίως, λαλοῦν περὶ τῆς ἀγάπης τὸ περὶ τῆς Χριστοῦ μιμήσεως βιβλίον.

Ἴδου ἡ θεωρία τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης, τοῦτέστι, τῆς εὐαγγελικῆς ἀρχῆς τῆς νεκρώσεως ὡς πρὸς τὸν Θεόν. Δι' αὐτῆς ὁ ἄνθρωπος ἐπανέρχεται εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἀπέναντι τῆς πρώτης αὐτοῦ ἀρχῆς, ἀποδίδων αὐτῇ τὴν ἐντελεστάτην λατρείαν, ἣν δύναται νὰ τῇ ἀποδώσῃ ἐκπεπτωκυῖα φύσις, λατρείαν ἐξιλασμοῦ, μετανοίας καὶ ἀγάπης. Ἐὰν ὑπάρχῃ θρησκεία ἀληθῆς, ἔλλογος, θεία (καὶ πρέπει νὰ ὑπάρχῃ) τοιαύτη εἶναι βεβαίως ἡ προσφέρουσα τῷ Θεῷ ὀλοκύτωμα αὐτὴν τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἐν τούτῳ ἄπασαν τὴν διὰ τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς διανοίας συγκεφαλαιουμένην ἐν τῇ καρδίᾳ του κτίσιν, ἧς ἐκεῖνος εἶναι οἶονεὶ τὸ δοχεῖον. Αὕτη εἶναι ἡ ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ ἀληθῆς λατρεία τῆς φυσικῆς θρησκείας, ἣν μόνος ὁ Χριστιανισμὸς ἤλθε νὰ πραγματοποιήσῃ ἐπὶ τῆς γῆς, καθαρίζων αὐτὴν ἀφ' ὅλων τῶν ρυπαινουσῶν αὐτὴν δεισιδαιμονιῶν.

Β'. Ἄς ἐξετάσωμεν ἤδη τὴν ἀπόλυτον (ἤτοι θεῖαν) ἐξοχὴν τῆς εὐαγγελικῆς ἀρχῆς ὡς πρὸς τὰ καθήκοντα ἡμῶν.

Τὸ μὲν κριτήριον τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ καθήκοντος λαμβάνεται κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην ἠθικὴν ἐντὸς ἡμῶν καὶ ἐκ τῶν ἀμέσως περιστοιχούντων ἡμᾶς, τοῦτέστιν ἐκ τῆς κοινῆς καὶ ἐκ τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ὑπολήψεως. Τὸ δὲ παρορμῶν αὐτῶν αἷτιον εἶναι ἡ προσωπικὴ ἡμῶν ἀπόλαυσις καὶ ἀνάπαυσις, δηλαδὴ, τὸ καλῶς ἐννοούμενον συμφέρον καὶ ἡ φιλαυτία· καὶ τόσον εἶναι τοῦτο ἀληθές, ὥστε ἐὰν ἡδυνάμεθα νὰ ἀπολαύσωμεν τῆς κοινῆς ὑπολήψεως, καὶ νὰ ἔχωμεν ἤρεμον τὴν συνείδησιν, ἀνεξαρτήτως τῶν ἀγώνων τῆς ἀρετῆς, ἠθέλομεν πράττει τὸ κακὸν χωρὶς νὰ τὸ ἠξέύρωμεν.

Δὲν φοβούμεθα δὲ νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὸ ἐλάχιστον τῶν

ἀτοπημάτων τῆς ἠθικῆς ταύτης εἶναι ἡ στασιμότης, ὅτι ἡ τάσις αὐτῆς εἶναι ὀπισθοδρομική, καὶ ὅτι ἐν πολλοῖς τῶν ἀνθρώπων πρέπει νὰ ἦναι τὸ παλίνιον καὶ οὐχὶ ὁ χαλινὸς τῶν παθῶν.

Καὶ πραγματικῶς, ἡ εὐαισθησία τῆς συνειδήσεως ἐρεθίζεται καθ' ὅσον προσβάλλεται, καὶ συστέλλεται ὡς ἡ ἀκακία· δὲν εἶναι μόνον ἡ ρίζα, ἀλλὰ καὶ τὸ ἄνθος τῆς ἀρετῆς. Ἐὰν δὲ ἐνεργεῖ ἐπὶ τῆς διαγωγῆς μας, ἡ διαγωγή μας ἀντενεργεῖ ἐπ' αὐτῆς, τὴν τροπολογεῖ, τὴν κάμπτει, τὴν παραμορφώνει, καὶ ἐνίοτε τὴν φονεύει. Ἐκ τούτου προέρχεται, ὅτι τὸ ἠθικὸν αἶσθημα ἀμβλύνεται παρὰ τοσοῦτοις ἀνθρώποις, ὥστε ὄχι σπανίως ἀπαντῶμεν τινὰς ὅλως ἀπολέσαντας αὐτὸ, οἵτινες κατὰ τὴν ἐνεργητικὴν ἔκφρασιν τῆς Γραφῆς, *καταπίνουσι τὴν ἀδικίαν ὡς ὕδωρ*. Ὡς πρὸς τὴν κοινὴν δὲ γνώμην, ἀρκεῖ νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι αὕτη εἶναι σύνθετος ἐξ ὅλων τῶν μᾶλλον ἢ ἥττον διεφθαρμένων τούτων συνειδήσεων, ὡς δὲν ἐκπλήττεται ὑπὸ τῆς ἀνεπαρκείας της, ἔχει μυρίας λοξότη-
τας, μυρίας ἀποχρώσεις ὑποθαλπούσας τὰ πάθη καὶ ἐπι-
τρεπούσας εἰς αὐτὰ νὰ ὑπεκφύγῃ τὴν ἐπίκρισίν της. Εἶ-
ναι δὲ οὐσιωδῶς πολλαπλῆ καὶ εὐμετάβλητος, καὶ διὰ
τῶν ἰδιοτροπιῶν τόσον δυσφημεῖ τὰς αὐστηρότητας αὐτῆς,
ὥστε ἐνίοτε ἀληθῆς φρόνησις εἶναι μᾶλλον ν' ἀντισταθῇ
τις ἢ νὰ ὑποταχθῇ εἰς αὐτήν.

Καὶ ὁμοίως αὐταὶ εἶναι αἱ βάσεις τῆς ἀνθρωπίνης ἠθικῆς· ἠθικῆς ἐπομένως οὐσιωδῶς ἐνδεχομένης, περιορισμένης καὶ ἀβεβαίου, ὡς αἱ βάσεις αὐτῆς. Καὶ πῶς ἄλλως ἠδύνατο νὰ ἦναι; τὸ ὑποστήριγμα τοῦ καθήκοντος τίθεται ἐν τῷ ὑποκειμένῳ εἰς αὐτὸ τὸ καθῆκον, καὶ ὁ κανὼν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ὀφείλοντος νὰ τὸν τηρήσῃ.

Θέλει ἄρα εἰπεῖ τις ὅτι τὸ αἶσθημα τῆς ἀτομικῆς ἀξιο-

πρεπέας, ἢ ἐκ τῆς ἀρετῆς ἐσωτερικῆ ἡδονῆ, καὶ ἡ υπόληψις τῶν ὁμοίων μας, δύνανται νὰ ἀντισταθμίσωσι τὰ πάθη, καὶ νὰ περιστείλωσιν ἡμᾶς ἐντὸς τοῦ καθήκοντος; λέγω, ὅτι τοῦτο δὲν ἀληθεύει εἰμὴ πρὸς ὀλίγους, καὶ μέχρι τινός. Τῶνόντι ὅλαι αἱ σκέψεις αὗται, ὡς ἀλλαχοῦ παρετηρήσαμεν, συγκεφαλαιοῦνται εἰς μίαν καὶ μόνην, τὸ *συμφέρον*, τοῦτέστι, τὸ περὶ οὗ μᾶλλον ἀπατώμεθα, καὶ τὸ ὁποῖον καθ' ἑαυτὸ οὐδὲν ἔχει ἐπὶ τέλους ἠθικῶς ὑποχρεωτικόν. Τὸ *συμφέρον* εἶναι ἐπίσης ἡ ἀφορμὴ τῶν παθῶν, μετὰ τὴν τὴν μεγίστην διαφορὰν, ὅτι ἐν ἐκείνοις πρῶτον πικρυσιάζεται, καὶ μὲ χαρκκτῆρας ἐλκυστικούς καὶ ἐπισθητοὺς, ἐν ᾧ ἐν τῷ καθήκοντι ἔρχεται τελευταῖον, καὶ φαίνεται μειούμενον καὶ οἶονεὶ ἀποβροφώμενον ὑπὸ τῆς στενοχωρίας καὶ τῆς βίας, αἵτινες προηγούνται αὐτοῦ.

Ἐντεῦθεν προκύπτει, ὅτι πλὴν τῶν μεγάλων ἀμαρτημάτων, καθ' ὧν ἡ συνείδησις καὶ ἡ γνώμη μεγάλως διαμαρτύρονται, ὑπάρχουσι πλεῖσται παραβάσεις τοῦ ἠθικοῦ νόμου, τὰς ὁποίας παρορῶμεν, διότι ἀπεχόμενοι αὐτῶν ἠθέλομεν ἔχει ἐπὶ τέλους περισσοτέρην στενοχωρίαν ἢ ὄφελος· ἡ κοινὴ γνώμη δὲν ἤθελε ψηφίσει τοὺς ἀγῶνάς μας, καὶ ἡ ὑπὲρ αὐτῶν μαρτυρία τῆς συνειδήσεως ἤθελεν εἶσθαι σχεδὸν ἀκατάληπτος. Ἀλλὰ τί πρὸς τούτοις, ἐὰν δὲν ὑποφέρῃ ὡς ἐκ τούτου ἡ υπόληψίς μας, καὶ δὲν γογγύζῃ παρὰ τὸ ἢ συνείδησις; δὲν εἶναι ἄρα οὗτος ὁ μόνος σκοπός μας; καθεὶς δύνανται νὰ ἐννοῇ τὸ *συμφέρον* καὶ τὴν εὐδαιμονίαν του κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῷ καὶ τοὺς ἰδίους ὑπολογισμούς. Ἐὰν ἀπκτηθῇ, τοῦτο δηλοῖ ὅτι εἶναι ἀδέξιός· καὶ ἐπεὶ δὲ ἡ πρώτη ὄψις τοῦ καθήκοντος φαίνεται συνταράττουσα τὴν εὐδαιμονίαν, ἡ ἀδεξιότης αὕτη θέλει εἶναι συχνή, καὶ οἱ πλεῖστοι θέλουσι τείνει νὰ ὑποπέσωσιν εἰς αὐτήν.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς ἀποχῆς τοῦ κακοῦ. Τί δὲ ῥητέον περὶ τῆς προοδευούσης πρὸς τὸ ἀγαθὸν πορείας, περὶ τῆς αὐξούσης βελτιώσεως τῆς ἠθικότητος, αἵτινες συνιστῶσι τὴν ἀληθῆ ἀρετὴν; ἀρκεῖ βέβαια νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὰ ἀκριβῶς ἐπιτεταγμένα, καθότι καὶ αὐτὴ ἡ γραμμὴ τοῦ ῥητοῦ καθήκοντος θέλει εἶσθαι πάντοτε εὐμετάθετος κατὰ τὸ συμφέρον ἢ τὸ πάθος τῆς στιγμῆς.

Ἴδου ἡ ἀνθρωπίνη ἠθικὴ. Δὲν αἰσθνόμεθα δὲ ὅλην αὐτῆς τὴν ἀσθένειαν, διότι δὲν εἶναι μόνη τῆς, καὶ ὡς πρᾶξι-
τον φυτὸν τρέφεται ἐκ τοῦ ἐν τοῖς κόλποις τῆς κοινωνίας
ρίζωθέντος κορμοῦ τῆς εὐαγγελικῆς ἠθικῆς. Ἄνευ τούτου
ἡ κοινωνία ἤθελε παραχρῆμα ἀπολεσθῆ, καὶ μετ' οὐ πολὺ
ἠθέλομεν ἰδεῖ καὶ αὖθις τὰ πρὸ Χριστοῦ μεγάλα Κρό-
νια τῆς ἀνθρωπότητος.

Πόσον διάφορος εἶναι ἡ εὐαγγελικὴ ἠθικὴ!

Ἐν αὐτῇ, ὁ τύπος τοῦ καθήκοντος δὲν εἶναι οὔτε ἐν ἡ-
μῖν οὔτε περὶ ἡμᾶς, τούτέστιν, ἐν τῷ μεταβλητῷ καὶ ἐν-
δεχομένῳ, ἀλλ' ἐκτὸς ἡμῶν, ἐκτὸς τοῦ κόσμου τούτου,
ἐν τῷ οὐσιωδῶς ἀναλλοιώτῳ καὶ ἀπολύτῳ, ἐν τῷ Θεῷ, εἶ-
ναι αὐτὸς ὁ Θεός. Δὲν εἶναι ἐπομένως ἀφαίρεσις συγχεο-
μένη μὲ τὴν συνειδήσιν μας καὶ ἐξ αὐτῆς ἐξαρτωμένη, ὡς
αὕτη πάλιν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἡμετέρας θελήσεως, ἀλλὰ
προσωπικότης οὐσιωδῶς διακεκριμένη τῆς θελήσεως ἡ-
μῶν καὶ συνειδήσεως, ὧν εἶναι ὁ ἄκαμptos κανὼν. Ἐνώπιον
αὐτῆς ἡ συνειδήσις καὶ αἱ ἀνθρώπινοι κρίσεις θεωροῦνται
ἀτελεῖς, διαφθαρμένοι, ἀσθενεῖς, καὶ αὕτη τὰς ἐπανάγει
ἀδιαλείπτως εἰς τὸν ἀνώτατον αὐτῆς τύπον, τὸν ἐν λόγῳ
καὶ παραδείγματι διὰ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Χριστοῦ
δηλωθέντα ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ διατηρούμενον ἄθικτον, καθ'
ὅλην τὴν σειρὰν τῶν αἰώνων ἐν τῇ θείᾳ συστάσει τῆς ἐκ-
κλησίας. Δὲν εἰσέρχεται διόλου εἰς διαγώνισμα πρὸς τὰ

πάθη, προσφέρουσα ἡμῖν, ὡς αὐτὰ, τὴν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ εὐημερίαν ὡς βραβεῖον τῆς ἀρετῆς, ἀλλ' ἀναβάλλει τὸ βραβεῖον τοῦτο εἰς ἄλλον κόσμον. Ὡς πρὸς τὸ παρὸν μᾶς ἐπιβάλλει τὸν νόμον τοῦ καθήκοντος δι' αὐτὸ τὸ καθῆκον, καὶ ἵνα γυμνάσῃ ἡμᾶς κατὰ τῶν προσκομιμάτων αὐτοῦ μᾶς ἐπιβάλλει προηγουμένως τὴν ἀπάρνησιν καὶ τὴν νέκρωσιν, μὴ ἀφίνουσα ἡμᾶς οὐδὲ στιγμὴν νὰ καταθέσωμεν τὰ ὄπλα ὡς στρατιώτας, ἀδιακόπως ἐξασκουμένους ἐν ᾧ περιμένουσι τὸν ἐχθρόν· ἀλλ' ἐνταυτῷ μᾶς δίδει κρυφίως καὶ ὅ,τι δὲν ὑπεσχέθη, ἐγγέουσα εἰς τὴν ψυχὴν πρόγευσίν τινα τῆς οὐράνιας εἰρήνης τερπνοτέραν τῆς παρούσης ἀπολαύσεως τῶν ἐπικήρων ἀγαθῶν, ὑποστηρίζουσα οὕτω τὴν εὐτολμίαν μας, χωρὶς νὰ πειράξῃ τὴν ἀφιλοκέρδειαν ἡμῶν. Τέλος φλέγει ἡμᾶς μὲ τὸν ἔρωτα τοῦ καθήκοντος, καὶ ὄλων τῶν ἐκ τούτου θυσιῶν, δι' αἰσθημάτων φύσει διατρεφομένου ἐκ θυσιῶν, διὰ τῆς ἀγάπης, δηλαδή, τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης, ἐν ἣ συγκεφαλαιοῦται καὶ ἐξ ἧς ἀπορρέει πᾶν καθῆκον, ἄνευ οὐδεμιᾶς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἐπιστροφῆς, καὶ ὑπεράνω ὄλων τῶν κτισμάτων. Τοιαῦτα τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς τὰ ἐλατήρια· «Ὁ νόμος τοῦ καθήκοντος εἶναι ἡ βάση αὐτῆς, λέγει τις » τῶν καθ' ἡμᾶς φιλοσόφων, νόμος ἅγιος, ὃν οἱ χριστιανοὶ » καλοῦσιν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, διότι ἀφ' οὗ ὁ Θεὸς αὐ- » τῶν εἶναι αὐτὸ τὸ ἀγαθόν, ὃ ὑπακούων εἰς τὸ καθῆκον, » ὃ ἀγαπῶν τὸ καθῆκον, ὑπακούει τῷ Θεῷ καὶ ἀγαπᾷ αὐ- » τὸν ὑπὲρ πάντα τὰ κτίσματα» (1).

Ἰπὸ τὸ κράτος τοιούτων ἰδεῶν, ὑποστηριζομένων ὑπὸ τοῦ δόγματος καὶ ζωογονουμένων ὑπὸ τῆς χάριτος, ἡ ψυχὴ τοῦ χριστιανοῦ ἀναπτεροῦται. Ἀφ' οὗ ἐκπληρώσῃ καθ'

(1) Ἰούλιος Σίμων, Εἰσαγωγή εἰς τὰ Συγγράμματα τοῦ Μα-
λεβράχου. σελ. 21 ἐκδ. Καρπαντιέρου.

ἔλην τὴν αὐστηρότητα τὸ κατὰ τὴν γνώμην καὶ τὴν συνείδησιν μετρηθὲν καθῆκον, καὶ φθάσῃ εἰς τὸν ἀνώτατον ἐκείνον βαθμὸν, ἔνθα σπανίως ἀνυψοῦται ἡ ἀνθρωπίνη ἠθικὴ, καὶ χαίρει, καὶ ἀπνηυδημένη ἐπαναπαύεται, ἐκεῖ ἡ εὐαγγελικὴ ἠθικὴ ἔρχεται καὶ τὸν παραλαμβάνει. Ἄρχεται δὲ ἀπὸ τῆς περιφρονήσεως τοῦ ἐγὼ, καὶ ἀπὸ τῆς θυσίας τῆς ἐπιδοκίμασίας τῶν ἀνθρώπων, ἅτινα περιστέφον τὴν ἀρετὴν μας, καὶ ἀφίνουσα ταῦτα πάντα, τὸν καλεῖ καὶ φέρει, ἐπὶ τῶν πτερύγων τῆς θείας ἀγάπης, εἰς τὴν ἰδανικὴν ἐκείνην τελειότητα, ἧς τὸ τέρμα ἀτελευτήτως ἀπομακρύνεται, ἢ μᾶλλον, ἥτις εἶναι χωρὶς τέρμα, διότι εἶναι αὐτὴ ἡ τελειότης τοῦ Θεοῦ· «Ἔσεσθε τέλειοι, ὡς ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τέλειός ἐστι.» Ὅ,τι ὁ χριστιανὸς ἔκαμεν εἶναι μὴδὲν, ἐν ὅσῳ δὲν ἔφθασε τὸ τέρμα τοῦτο τῆς πορείας του· καὶ ἐπειδὴ τοῦτο πάντοτε ἀπομακρύνεται, πιστεύει ὅτι οὐδὲν ποτὲ ἔκαμε. Πάντα τὰ λοιπὰ ἀφανίζονται ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν του, δὲν βλέπει οὐδὲ ἑαυτὸν, ἀλλὰ κεκλιμένος πρὸς τὰ ἔμπροσθεν, λησμονεῖ πάντα τὰ ὀπίσθεν, καὶ ἐκτείνεται ὅλαις δυνάμεσιν ἔξω ἑαυτοῦ πρὸς τὴν ὑπερτάτην τελειότητα. Ἐν τοιαύτῃ θαυμασίᾳ στάσει ὁ ἀπόστολος Παῦλος περιστάνει τὴν ἀρετὴν τοῦ χριστιανοῦ· «Τὰ μὲν ὀπίσω ἐπιλανθάνομενος, τοῖς δὲ ἔμπροσθεν ἔπεκτεινόμενος» (1).

Ἀλλὰ τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ θεοῦ τούτου συστήματος εἶναι, ὅτι τὰ προσκόμματα καθίστανται ἐν αὐτῷ μέσα. Τὸ καθῆκον εἶναι ἐν πᾶσι μεστὸν βασάνων, ἀηδιῶν, σερήσεων, καὶ θυσιῶν· ὅθεν ἔπεται, ὅτι τὸ καθῆκον εἶναι τὸ ἀληθὲς πεδίου τῆς ἀπαρνήσεως ἢ τῆς ἀγάπης, ἥτις εἶναι ὁ πρῶτος νόμος τοῦ χριστιανοῦ, καὶ οὕτω πᾶν τὸ κωλύον τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν ἰδίων καθη-

(1) Πρὸς Φιλιππ. Γ'. 13

κόντων ἀφνίζεσται ὡς πρὸς αὐτὸν, ἢ μᾶλλον μεταβάλλεσται εἰς νέας ἐφορμὰς ἐξασκήσεως τούτων. Καὶ τωόντι, ἐκτὸς τῆς συμμορφώσεως πρὸς τὸν νόμον τοῦ καθήκοντος, εὐρίσκει εἰς αὐτὰς τὰς θουσίας τὰς ὁποίας ἀπαιτεῖ, λόγον συμμορφώσεως πρὸς τὸν νόμον τῆς νεκρώσεως, καὶ ἐπάγεται οὕτως εἰς τὸ ἀγαθὸν δι' αὐτῆς τῆς ἀντιστάσεως. Ὡς ἐκ τούτου ἡ τελειότερα ἀνθρωπίνη ἠθικὴ πολὺ ὑπερτερεῖται ὑπὸ τῆς τοῦ χριστιανοῦ· διότι, ἐν ᾧ ἐκείνη ἐκπληροῖ τὸ πολὺ τὰ καθήκοντα μὲ ὄλας τὰς δυσχερείας των, οὗτος τὰ ἐκπληροῖ ἐξ αἰτίας αὐτῶν τῶν δυσχερειῶν, καὶ στηρίζεται ἐπ' αὐτοῦ τοῦ προσκόμματος, ἵνα τὸ ὑπερνικήσῃ.

Ἐκτοτε πάντα τὰ καθήκοντα ἐξευγενίζονται καὶ καθίστανται πράξεις θρησκευτικαί, διότι πάντα συνάπτουσιν ἄμεσον σχέσιν εὐσεβείας καὶ ἀγάπης πρὸς τὴν Θεότητα, καὶ γίνονται θουσιαστήριον, ἐφ' οὗ ὁ ἀνθρωπος θουσιάζει τὴν ἰδίαν θέλησιν εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ του, καὶ ὅθεν, κατὰ λόγον μάλιστα τῆς θουσίας του, ἀπολαμβάνει διάχυσιν ἀγάπης ἐν ἑαυτῷ, αἴρουσαν τὸν ζυγὸν τοῦ καθήκοντος καὶ ὀδηγοῦσαν αὐτὸν ταχέως ἐν τῇ τρίβῳ τῶν ἐντολῶν του.

Τὸ αὐτὸ ἀδιακρίτως ἀληθεύει ἐφ' ὄλων ἐν γένει τῶν κατ' ἠθικῶντων. Τὰ μεγαλῆτερα ὅσα δύναται τις νὰ φαντασθῇ, τὰ ἀπαιτοῦνται τὴν θουσίαν τῆς περιουσίας καὶ τῆς ζωῆς, δὲν ὑπερβαίνουσι τὰς δυνάμεις, τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ἐμπνεύσῃ ἀρχὴ ἀφροῶσα εἰς τὴν ἀπὸ τῆς περιουσίας καὶ τῆς ζωῆς ἀπόσπασιν. Ὁ χριστιανὸς εἶναι θῦμα ὄλον ἔτοιμον εἰς παντὸς εἶδους ἀφοσιώσεις· δὲν ταραττεται ἐξ αὐτῶν, καὶ φύσει πρὸς αὐτὰς ἐξισοῦται καθὸ ἔχων ἤδη ἐν ἑαυτῷ πρακτικὴν ἀπάρνησιν ὄλων τῶν ἀγαθῶν, ὧν ἀπαιτοῦσι τὴν θουσίαν. Καὶ ἐπειδὴ προπέμπει ἤδη πρὸ αὐτοῦ ὄλα τὰ αἰσθηήματα καὶ ὄλους τοὺς θησαυροὺς του εἰς τὸν

κόλπον τοῦ Θεοῦ, ὃν ἀγαπᾷ, ὅλαι αἱ προσβολαὶ τῆς τύχης τὸν ὠθοῦσιν ἐξ ἀνάγκης πρὸς τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀγάπης καὶ τῶν ἐλπίδων του, καὶ τὸ ναυάγιον τῶν ἀνθρώπων κατευοδοῖ αὐτὸν εἰς τὸν λιμένα τῆς σωτηρίας του.

Ἄλλ' ἐὰν τὰ μέγιστα καθήκοντα δὲν εἶναι ἀνώτερα τοῦ χριστιανοῦ, τὰ ἐλάχιστα καὶ εὐτελέστατα δὲν εἶναι κατώτερα. Τὸ πλῆθος ἐκεῖνο τῶν ἀφανῶν καὶ καθημερινῶν μικρῶν καθηκόντων, ἅτινα δὲν ἔχουσι μάρτυρας τὰ βλέμματα τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἀμοιβὴν τοῦ ἐπαίνου των, καὶ ἐφ' ὧν ἡ ἀνθρώπινη ἀσθένεια τείνει πάντοτε νὰ χαλαρώσῃ τὴν ἐπὶ τῶν δημοσίων καὶ ἐπιδεικτικῶν αὐστηρότητα, εἶναι ἀπ' ἐναντίας τὸ ἀληθὲς πεδῖον, ἐν ᾧ ἐξασκεῖται ἡ ἀρετὴ τοῦ χριστιανοῦ. Κατὰ τινὰ δὲ ἔννοιαν δὲν ὑπάρχουσι μικρὰ καθήκοντα ὡς πρὸς αὐτὸν, διότι πάντα μετροῦνται διὰ τοῦ αὐτοῦ κανόνος, τῆς θελήσεως τοῦ Θεοῦ. Δὲν ὑπάρχουσιν εὐτελεῖ, διότι δὲν τὰ βλέπει κατὰ τὸ ἀντικείμενον, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀρχὴν αὐτῶν, τὴν πρὸς Θεὸν ἀγάπην, ἣτις τὰ καθαίρει καὶ ἐξευγενίζει. Ἡ ἐξ ἀπαρνήσεως τρεφομένη αὕτη ἀγάπη εὐχαριστεῖται μάλιστα ἐν τῇ ἀφανεῖ ταύτῃ πίστει πρὸς τὰ μικρὰ, δι' ὧν πλέον ἀμέσως καὶ, οὕτως εἰπεῖν, οἰκειότερον σχετίζεται πρὸς τὸν Θεόν, διότι μόνος αὐτὸς εἶναι μάρτυς καὶ κριτὴς αὐτῶν. Τὸ ὄμμα τοῦ Θεοῦ, τὸ βλέπον ἐν τῷ κρυπτῷ, φαίνεται ἀνοιγόμενον εὐαρεστότερον ἐπὶ θουσιῶν, ἀφ' ὧν ἡ κενοδοξία καὶ ἡ φιλαυτία οὐδὲν προαφαιροῦσι, καὶ τῶν ὁποίων ἡ φλοξ ἀμέσως ὑψοῦται πρὸς αὐτόν. ἔχει ὑπὲρ αὐτῶν ἀμοιβὰς εἰδικὰς, ὡς ἡ ἀξία αὐτῶν πίστις, δηλαδὴ τὴν ἐνίσχυσιν πρὸς τὰ μεγάλα καθήκοντα, μέχρις οὗ πάντα περιστέψῃ διὰ τῆς χαρᾶς τῆς οὐρανοῦ· «Εὖ, δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστὲ, λέγει ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ἐπὶ ὀλίγα ἦς πιστὸς, ἐπὶ πολλῶν σὲ κατα-

»στήσω· εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ Κυρίου σου» (1).

Οὕτως ἡ εὐαγγελικὴ ἀρχὴ ἐφαρμόζεται εἰς ὅλα τὰ καθήκοντα, καὶ ἐμποιεῖ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀπόλυτον καὶ πλήρη διάθεσιν πρὸς τὴν ἀρετὴν.

Ἐν τῶν πολλῶν παραδόξων, ἅτινα ἐξῆλθον ἀπὸ τὸν κάλαμον τοῦ Βαύλου, εἶναι ὅτι τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα δὲν συμβιβάζεται μὲ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων, ἐφ' ὧν βασιζονται αἱ κοινωνίαι, διότι καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἀδιάφορον πρὸς τὰ μετ' αὐτῶν συνδεδεμένα συμφέροντα.

Ἄλλ' εὐτυχῶς ἡ ἀλήθεια ἔτι μᾶλλον θριαμβεῖ διὰ τῆς ἐπομένης κατὰ τῆς ὕβρεως ταύτης ὠραίας ἱκανοποιήσεως.

«Ὁ κ. Βάυλος, λέγει ὁ Μοντέσκιος, ἀφ' οὗ ἐξύβρισεν ὁλκας
 »τὰς θρησκείας, στιγματίζει καὶ τὴν χριστιανικὴν· τολμᾷ
 »νὰ εἶπῃ, ὅτι ἀληθεῖς χριστιανοὶ δὲν ἤθελον μορφώσει κρά-
 »τος ὁπωσοῦν διαρκές. Διατί ὄχι; ἤθελον εἶσθαι μάλιστα
 »πολίται πολὺ πεφωτισμένοι περὶ τῶν ἰδίων καθηκόντων,
 »καὶ πλήρεις ζήλου εἰς τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν· ἤθελον ἀρι-
 »στα συναισθάνεσθαι τὰ δικαιώματα τῆς φυσικῆς ὑπερα-
 »σπίσεως, καὶ ὅσα μᾶλλον ἤθελον ἀναγνωρίζει ἑαυτοὺς
 »ὀφειλέτας πρὸς τὴν θρησκείαν, τόσα μᾶλλον καὶ πρὸς τὴν
 »πατρίδα. Αἱ καλῶς ἐν τῇ καρδίᾳ ἐγκεχαραγμένοι τοῦ
 »Χριστιανισμοῦ ἀρχαὶ ἤθελον εἶσθαι ἀπείρως ἰσχυρότεραι
 »παρὰ τὴν ἐν ταῖς μοναρχίαις ψευδῆ τιμὴν, τὰς ἀνθρω-
 »πίνους ἀρετὰς τῶν δημοκρατιῶν, καὶ τὸν δουλικὸν φόβον
 »τῶν δεσποτικῶν κρατῶν. . . Παράδοξον πῶς τοιοῦτος
 »ἄνθρωπος παρεγνώρισε τὸ πνεῦμα τῆς ἰδίας θρησκείας» (2).

(1) Ματθ. ΚΕ. 21.

(2) *Esprit des loix*, Βιβ. ΚΔ'. κεφ. 5'. ἐπιγραφόμενον Παράδοξον τοῦ Βαύλου. Ἡ πλάνη τοῦ Βαύλου εἶναι τοσούτῳ μᾶλλον ἀσυγχώρητος, καθ' ὅσον πανταχόθεν διαμαρτύρονται κατ' αὐτῆς τὰ γεγονότα. Οἱ καλῆτεροι τῆς Αὐτοκρατορίας στρατιῶται, οἱ τρομεροὶ ἐκείνοι λεγεῶνες οἱ ἐπὶ τινα χρόνον ἀποκρούσαντες τοὺς βερσάρους, ἐστρατολογοῦντο ἐκ τῆς

Γ'. Ἐφαρμογή τῆς Εὐαγγελικῆς ἀρχῆς εἰς τὰς πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους σχέσεις μας. Θέλομεν ἰδεῖ καὶ ἐνταῦθα νὰ προκύψωσιν ἀπόλυτα, ἦτοι πάντοτε θεῖα, ἐξαγόμενα ἀγαθότητος.

Οἱ ἄνθρωποι οὕτω πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τὰ ἀγαθὰ τοῦ κόσμου τούτου σχετίζονται, ὥστε ὁ καλλήτερος τρόπος, ἵνα ἀποσπασθῶμεν καὶ στερηθῶμεν τῶν ἀγαθῶν τούτων, εἶναι νὰ τὰ διαχέωμεν εἰς τὰ περιστοιχοῦντα ἡμᾶς ὄντα, καὶ νὰ ἀποδίδωμεν εἰς τὸν πλησίον μας τὴν ἀγάπην, ἣν ἀποπριούμεθα εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς, καθότι δὲν στερούμεθα ὀλοκλήρως πράγματος τινός, ὅταν ἄλλος δὲν ἀπολαύῃ αὐτοῦ ἀνθ' ἡμῶν· καὶ καθὼς ὁ ἐγωϊσμὸς καὶ ἡ ἀλαζονεία τείνουσι νὰ συγκεντρώσωσιν εἰς τὸ ἄτομον τὰ λάφυρα τῆς γενικότητος, οὕτως ἡ ἀπάρνησις καὶ ἡ ταπείνωσις τείνουσι νὰ ἐπενδύσωσι τὴν γενικότητα μὲ τὰ λάφυρα τοῦ ἀτόμου.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει φίλος τοῦ ἀνθρώπου, καὶ μόνον ἕνεκα τῆς ἀτομικῆς προτιμήσεως γίνεται ἐχθρὸς αὐτοῦ. Ὅταν δὲ ζητῇ τὴν εὐδαιμονίαν εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς τὰ ἀγαθὰ τοῦ κόσμου, ἡ ἐχθρική αὕτη προτίμησις αὐξάνει, καθ' ὅσον τὰ ἀγαθὰ ταῦτα δὲν ἀρκοῦσιν, ἵνα χορτάσωσι τὴν ἀκόρεστον αὐτοῦ φύσιν. Ὅσω δὲ προσκολλᾶται εἰς αὐτὰ τόσω μᾶλλον καθίσταται ἀπαιτητικὸς καὶ ἀποκλειστικὸς, ὥστε θυσιάζει, εἰ δέον, ὀλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα διὰ τινὰ ἐπιθυμίαν του. Ἀλλὰ, κατὰ λόγον ἀντίστροφον, ἐὰν ὁ ἄνθρωπος διὰ τοῦ τῆς ἀπαρνήσεως νόμου, ἀπαρνηῖται τὰ

τάξεως τῶν χριστιανῶν. Μόνον τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα ἐνεψύχωσε τὴν σύστασιν τῶν ἱπποτικῶν ταγμάτων, τὰ ὁποῖα ἠδυνάμεθα νὰ καλέσωμεν τὸ ἱερατεῖον τῆς τιμῆς. Αὐτὸ κατέστησε τὸν Λουδοβίκον, τὴν Ἰωάνναν Δάρκ, τὸν Βαϊάρδον, τρία μεγάλα πρόσωπα ἐν οἷς συγκεφαλαιοῦται ὁ Γαλλικὸς πατριωτισμὸς κατὰ τὸν μεσαιῶνα. Αὐτὸ καὶ εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, κυριεῦσαν λαὸν τινα χωρικῶν, τὸν ἀνέδειξε λαὸν ἱπποτῶν, ἢ μᾶλλον, ὡς ὁ Ναπολεὼν ἔλεγε, λαὸν γιγάντων.

ἀγαθὰ τοῦ κόσμου τούτου, καὶ πρὸ πάντων ἑαυτὸν, παύει πᾶς λόγος προσωπικῆς προτιμῆσεως, καὶ μεταβάλλεται εἰς τὸ ἐναντίον, διότι εὕρισκει εἰς ἡν δὲν ἔχει πλέον πρὸς ἑαυτὸν εὐαισθησίαν, καὶ εἰς πᾶν ὅ,τι ἔτρεφεν αὐτὴν, ἄφθονον εὐεργεσίας προμήθειαν, τὴν ὁποίαν δύναται νὰ διαχύσῃ περὶ ἑαυτὸν, ὡς πηγὴ δημοσία ἣτις δέχεται τὰ ὕδατα, μόνον ἵνα τὰ ἐκχύσῃ· τοῦτο δὲ ἐννοητέον περὶ παντὸς εἶδους ἀγαθῶν, περὶ τῶν ἠθικῶν καὶ πνευματικῶν, ὡς καὶ περὶ τῶν ὕλικῶν. Ὁ ταπεινούμενος καὶ περιφρονῶν καὶ ἀπαρνούμενος ἑαυτὸν, ὑποχωρεῖ εἰς τὴν φιλαυτίαν καὶ εἰς τὴν τῶν ἄλλων ὑπόληψιν· ὁ δὲ σερούμενος ἀγαθοῦ τινος, ἀπολαύσεως ἢ προνομίου, τὰ παραχωρεῖ εἰς ἄλλον. Ἡ φυσικὴ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἀγάπη, τὸ τῆς εὐμενείας καὶ κοινωνικότητος ἐνστιγμα, ἢ ἀγαθότης, τὸ πρῶτον αἴσθημα, ὅπερ ὁ Θεὸς ἐνέβαλεν εἰς τὴν κάρδιαν τοῦ ἀνθρώπου, ὅτε τὸν ἔπλασεν, ὡς λέγει ὁ Βοσσυέτιος, μὴ καταθλιβόμενα πλέον ὑπὸ τῆς φιλαυτίας, διατείνονται καὶ ἐπεκτείνονται δι' ὅλης τῆς ἰσχύος αὐτῆς τῆς φιλαυτίας, εἰς ἡν ὑποκατεστάθησαν· Τότε ἀγαπῶμεν τὸν πλησίον ὡς ἑαυτοὺς, καὶ εὐαρεσκόμεθα ἀνευρίσκοντες ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει τὴν ἀπόλαυσιν, ἣν ἀποποιούμεθα εἰς τὸ ἄτομον.

Ἴδου λοιπὸν ἡ μεγάλη ἀρχὴ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνικότητος πραγματοποιημένη διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπαρνήσεως. Ἀλλὰ πρέπει νὰ ἀναβῶμεν ἔτι ὑψηλότερον, ἵνα ἴδωμεν ὅλα αὐτῆς τὰ θαυμάσια.

Ἡ ἀρχὴ τῆς ἀπαρνήσεως εἶναι, ὡς εἶπομεν, ψευδῆς καὶ ἀπραγματοποίητος, ἐὰν δὲν ᾔηται τὸ ἀντίστοιχον τῆς μεγάλης ἀρχῆς τῆς πρὸς Θεὸν ἀγάπης, καθότι δυνατὸν νὰ ὀρισθῇ, ἢ ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ ἀποστροφῇ ὅλων τῶν δημιουργημάτων· εἶναι ἢ ἀπὸ τῶν κτισμάτων εἰς τὸν κτίστην με-

ταφορὰ τῶν κλίσεών μας. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη, ἰδοὺ λοιπὸν ἡ μεγάλη εὐαγγελικὴ ἀρχή. Ἴδιον δὲ αὐτῆς εἶναι νὰ μᾶς κάμνη νὰ ἀγαπῶμεν, μετὰ τοῦ αντικειμένου αὐτῆς, ὅ,τι ἐξ αὐτοῦ προέρχεται, ἢ τὸ ἀνακαλεῖ, ἢ ὑπ' αὐτοῦ ἀγαπᾶται, νὰ μᾶς ταυτίζη, ἐνὶ λόγῳ, μὲ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ καρδίαν. Ὅθεν ἔπεται, ὅτι ἡ πρὸς Θεὸν ἀγάπη πρέπει νὰ μᾶς ἐπαναγάγῃ εἰς τὴν ἀγάπην πρὸς τὰ κτίσματα, καὶ πρὸ πάντων πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, καθὼς κατέχοντας τὴν πρώτην τάξιν, ἀλλὰ δι' ἄλλης ἀρχῆς καὶ μὲ ἄλλα ἐξαγόμενα, διότι ἀντὶ ν' ἀγαπῶμεν τὰ κτίσματα καθ' ἑαυτὰ καὶ δι' ἡμᾶς αὐτοὺς, ὅπερ ἔπρεπε νὰ διαφθείρῃ καὶ αὐτὰ καὶ ἡμᾶς, διότι δὲν εἴμεθα ἡμεῖς ἀρχὴ καὶ τέλος ἀλλήλων, ἡ εὐαγγελικὴ ἀρχὴ μᾶς κάμνει νὰ τὰ ἀγαπῶμεν ἐν Θεῷ καὶ διὰ τὸν Θεόν, καὶ ἐπομένως παρέχει εἰς τὴν ἀγάπην ταύτην πηγὴν καὶ ρύσιν ἀένναον, διότι δὲν εἶναι ἄλλο εἰμὴ ἢ εἰς αὐτὸν τὸν Θεὸν ἐπαναγομένη ἀγάπη διὰ τῶν κτισμάτων του, καὶ ὡς ἀνάβλυσις τῆς ἀγαθότητός του. Ἐκ τούτου προκύπτει, ὅτι, ἀφ' οὗ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ εἶπεν, ὅτι ὑπάρχουσι δύο ἐντολαί, ὧν ἡ πρώτη, ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς καὶ ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς προσθέτει· καὶ δευτέρα ὁμοία αὐτῇ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν.

Ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς ἀπαρνήσεως ἡμῶν μετὰ τῆς πρὸς Θεὸν κλίσεως πηγάζει ἐπομένως ἡ Ἀγάπη μὲ ὅλα αὐτῆς τὰ θαύματα, ἡ Ἀγάπη, ἥτις ἔχει ἐν μόνον ὄνομα, διότι δὲν εἶναι, ὡς εἶδομεν, εἰμὴ μία καὶ ἡ αὐτὴ κλίσις, εἴτε ἀμέσως ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Θεόν, εἴτε ἐμμέσως, ὅταν ἐφαρμόζεται εἰς τοὺς ἀνθρώπους· ἡ Ἀγάπη, ἥτις θέτει ἐν ἡμῖν αὐτὴν τὴν καρδίαν τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἀγαπῶμεν τοὺς ἀνθρώπους, καὶ δεικνύει ἡμῖν αὐτὸν ἐν αὐτοῖς· ἡ Ἀγάπη, ἥτις ἐνθέρμως ἐπιθυμοῦσα τὴν τῶν ὁμοίων μας εὐδαιμονίαν, ὡς

ἡ φιλοδοξία τὴν ταπεινώσιν των, δὲν εὐρίσκει ὡς ἐκείνη τόπους ἱκανοὺς, ἵνα χορτάσῃ τὴν πεινάντης, καὶ περιφέρει τὸν ζῆλόν της· ἡ Ἀγάπη, ὅλως διάφορος τῆς φιλαυθροπίας, διότι αὕτη δὲν εἶναι εἰμὴ τυφλὸν ἔνστιγμα καὶ περιωρισμένον, συμβιβάζομενον ἀδιακόπως πρὸς τὴν φιλαυτίαν, μὴ δανειζόμενον παρ' αὐτῆς εἰμὴ ἵνα τῇ ἀποδώσῃ, καὶ μᾶλλον ἀπαλλαττόμενον τῶν δυστυχῶν ἢ ἀπαλλάττον αὐτούς· ἐν ᾧ ἡ Ἀγάπη εἶναι ἀρετὴ σκέψεως ἅμα καὶ θελήσεως, βασιζομένη οὐσιωδῶς ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ ἀποκλείσεως, ὑπὸ τοῦ ἀπείρου αἰσθήματος τοῦ θείου ἔρωτος ἐμπνεομένη, διατηρουμένη διὰ τῆς ἀποχωρίσεως τοῦ κόσμου, εἰς θν δι' αὐτῆς μόνης θέλομεν ν' ἀνήκωμεν, πάντοτε διαρκῆς ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν ἀποστόλων της ὄχι μόνον, ἵνα ἀποκτήσῃ τὰ παρουσιαζόμενα κακὰ, ἀλλ' ὀρμῶσα πανταχόθεν πρὸς ἀναζήτησιν των, παντοιοτρόπως μηχανευομένη ὅπως ἀνακαλύψῃ αὐτὰ, καὶ πλουτίσῃ ἐκ τῆς ἀνακουφίσεώς των· ἡ Ἀγάπη, ἣτις ἀδιαλείπτως ἐνεργεῖ διὰ δυνάμεως καταβαλλούσης πάντα τὰ προσκόμματα, καὶ δι' ἀβροφροσύνης σεβομένης πᾶσαν φιλυποψίαν· ἣτις ἀδιαλείπτως ἐκ τῆς καρδίας τοῦ χριστιανοῦ ἀποπνέει καὶ μυριοτρόπως περὶ αὐτὸν μεταμορφοῦται, ἵνα προσαρμοσθῇ εἰς ὅλας τὰς ἀπαιτήσεις καὶ ἀποφύγῃ ὅλα τὰ βλέμματα· ἣτις ὄχι μόνον ἐπιχέει τὸν χρυσὸν, ἀλλὰ καὶ λόγους φιλικοὺς καὶ δάκρυα, καὶ ἀφίνει ὀπισθὲν της τὴν καρτερίαν, τὴν εὐτολμίαν, τὴν ἐλπίδα· ἣτις συγχωρεῖ τὰς ὕβρεις, ὑπερασπίζει τοὺς ἀπόντας, ἀνέχεται τοὺς πονηροὺς, προσμειδιᾷ εἰς τὸ μῖσος, ἀπομακρύνεται καὶ ἀπέχεται ἀπέναντι τῆς ὀργῆς καὶ τῆς ἐκδικήσεως, ἀποσύρει ἐπιμελῶς ἀπὸ τὴν ἐστίαν τῆς φιλαυτίας πᾶν τὸ δυνάμενον νὰ τὴν καταφλέξῃ, θυσιάζεται συγχωροῦσα, λησμονοῦσα, εὐαρεστοῦσα, ἀνακουφίζουσα, χωρὶς νὰ δώσῃ ὑπόνοιαν τῶν θυσιῶν της, καὶ διὰ τῆς γοη-

τείας τοῦ Θεοῦ αὐτῆς μειδιάματος ἀποναρκώνει περὶ αὐτὴν πάντα τὰ πονηρὰ ἐνστίγματα, καὶ διεγείρει ὅλας τὰς ἀρετάς· ἡ Ἀγάπη τέλος πάντων ἡ ἐξεικονίσασα ἑαυτὴν διὰ τῆς καρδίας τοῦ μεγάλου αὐτῆς Ἀποστόλου· «Ἡ ἀγάπη
 » μακροθυμεῖ, χρηστεύεται· ἡ ἀγάπη οὐ ζηλοῖ· ἡ ἀγάπη
 » οὐ περπερεύεται, οὐ φυσιοῦται, οὐκ ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ
 » τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται, οὐ λογίζεται τὸ κακὸν, οὐ
 » χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ, πάντα
 » στέγει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει» (1).

Βεβαίως οὐρανόθεν ἔρχεται ἡ θρησκεία ἡ κομίσασα ἐπὶ τῆς γῆς τὴν Ἀγάπην· καὶ θεῖαι βεβαίως εἶναι ἡ πίστις καὶ ἡ ἐλπίς, αἱ αὐτὴν ἔχουσαι ἀδελφὴν.

Ἰπάρχει πρόληψις ὀπωσοῦν διαδεδομένη καὶ λίαν ἀξιοθρήνητος διὰ τὸ ψεῦδός της, ὅτι ἡ χριστιανικὴ εὐσέβεια ἔλκει πρὸς ἑαυτὴν τὰς φυσικὰς κλίσεις, καὶ τρέφεται πρὸς βλάβην αὐτῶν.

Δὲν πειρῶνται οἱ ἀντίπαλοι νὰ διαφιλονεικῆσωσιν, ὅτι ἡ ἀληθὴς εὐσέβεια εἶναι γόνιμος καλῶν ἔργων, ἀφοσιώσεως, καὶ θουσιῶν πρὸς περίθαλψιν τῆς ἀνθρωπότητος, διότι ἡ ἀγάπη εἶναι πάντοτε ἐκεῖ μὲ τὰ θαυμάσιά της· ἀλλὰ μόνον τὸ εἶδος, λέγουσιν, εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀγάπης, αἱ δὲ ἀτομικαὶ κλίσεις ἐκλείπουσιν ἐν τῇ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἀγάπῃ, ἥτις, κατ' αὐτοὺς τοὺς λόγους τοῦ Εὐαγγελίου, δὲν γνωρίζει οὔτε πατέρα, οὔτε μητέρα, οὔτε ἀδελφούς, οὔτε ἀδελφάς.

Πρόληψις, λέγομεν, ἀξιοθρήνητος, διότι τὸ ἐναντίον ἀληθεύει. Ναι, τὸ πνεῦμα τοῦ Εὐαγγελίου συσφίγγει τοὺς δεσμοὺς τῆς φύσεως, καὶ μᾶλλον ἢ ἐκείνη μᾶς κάμνει νὰ ἀγαπῶμεν ὅ,τι ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν.

Ἡθολόγος ὀλίγον εὐάρεστος, διότι παρουσίασεν ἡμῖν

(1) Α. πρὸς Κορινθ. ΙΓ'. 8.

κατὰ πρόσωπον τὸ κάτοπτρον τῆς ἀληθείας, ὁ Λαροσφουκῶ, διίσχυρίσθη ὅτι ὄλαι αἱ ἀνθρώπιναι κλίσεις, καὶ αὐταὶ αἱ πρῶται τῆς φύσεως κλίσεις, δὲν ἦσαν εἰμὴ μεταμορφώσεις τοῦ ἐγωΐσμοῦ. Ἀφαιροῦντες ἀπὸ τῆς γνώμης ταύτης τὸ ὑπὲρ τὸ δέον ἴσως ἀπόλυτον αὐτῆς, πρέπει νὰ ἀναγνωρίσωμεν, ὅτι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀκριβῶς ἐφαρμύζεται, καὶ δυσκόλως δυνάμεθα νὰ διαφύγωμεν τὴν ἀλήθειαν τῶν *Ἀρχῶν τῆς*. Πρὸ πάντων τὸ ὑπὲρ τὰ ἄλλα ἐκθιαζόμενον πάθος, ὁ ἔρωσ (οἶος ἐννοεῖται ἐν τῷ κόσμῳ) γέμει ὄλος ἐγωΐσμοῦ καὶ ματαιότητος, ὡς ἄριστα ἀπέδειξεν ὁ Βυφὼν εἰς τὰς περὶ τοῦ ἀνθρώπου ὠραίας μελέτας του, ὅθεν καὶ αὐτὸς ὁ κόσμος εἶπεν ἐπὶ τέλους, ὅτι εἶναι ὁ ἐν δυοῖν ἐγωΐσμός. Ἐντεῦθεν προέρχονται αἱ ἐκρήξεις τῆς διχονοίας, τοῦ μίσους καὶ τῆς ἐκδικήσεως, αἱ παρατηροῦμεν μάλιστα ἐν τῇ περιπαθεῖ ἐκείνῃ ἀγάπῃ, ἥτις πρὸς τινὰ καιρὸν ἀπατᾷ διὰ τῆς ψευδοῦς αὐτῆς ἀφιλοκερδείας, καὶ δὲν ἀφίνει ὀπισθὲν τῆς εἰμὴ ὀδυνηρὸν ὄλεθρον.

Τὸ δὲ Εὐαγγέλιον, ἐκριζόνον τὸν ἐγωΐσμόν, πνίγει ὄλας ταύτας τὰς ἀτάκτους κλίσεις· καὶ ἀληθὲς ὅτι κατὰ τοῦτο ἡ ἀγάπη αὐτοῦ *σβέννυσι πᾶσαν ἄλλην*, ὡς εἶπεν ὁ Βεραγγέρος· ἐπομένως ἀφαιρεῖ καὶ ἀπ' αὐτῶν τῶν νομίμων κλίσεων τὴν ἐκ τοῦ ἐγωΐσμοῦ πηγάζουσαν στρυφνότητα, καὶ φέρουσαν τάχιον ἢ βράδιον πικροὺς καρπούς. Ἄλλ' οὐδὲν πλεόν· καὶ κατὰ ταύτην μόνην τὴν ἔννοιαν ἐκληπτέοι οἱ λόγοι τοῦ Εὐαγγελίου· «ὁ ἀγαπῶν πατέρα, ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ, οὐκ ἔστι μου ἄξιος· καὶ ὁ ἀγαπῶν υἱὸν ἢ θυγατέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστι μου ἄξιος».

Τὸ ἀγαπᾶν ὅ,τι δήποτε ὑπὲρ τὸν Θεὸν εἶναι ἀταξία, καὶ πᾶν τὸ ἄτακτον δὲν εἶναι διαρκές, διότι εἶναι ἐν τῷ ψεύδει, καὶ προβαίνει εἰς τὴν διαφθοράν. Ἡ δὲ καρδία τάχιον ἢ βράδιον ἀπαλάσσειται τῆς ἀπάτης, οὔτε περιμένει συ-

χνάκις τὸν θάνατον, ἵνα συντριψῇ τὰ δεσμά της, καὶ δι-
 ἀρρήχθῃ ἡ ἀηδία καὶ ἀπιστία της.

Προσαρτῆσαν λοιπὸν πάνταν ἀγάπην εἰς τὸ ἄκρον ἀγα-
 θὸν, τὸ Εὐαγγέλιον ὄχι μόνον δὲν ἐξασθενεῖ, ἀλλὰ ζωο-
 γονεῖ καὶ διαιωνίζει αὐτάς, διότι τὰς ἐπανάγει εἰς τὴν ἐ-
 στίαν των, καὶ δὲν τὰς ἀφίνει ν' ἀπολεσθῶσιν εἰς τὴν ἄβυσ-
 σον, διότι ἀποδίδει εἰς αὐτάς ὅ,τι αἱ ἄτακτοι κλίσεις ἀ-
 φήρσαν, δηλαδὴ καρδίαν καθαρὰν, γενναιοτέραν πάσης
 ἰδιοτελείας, ἀμιγῆ, ἐτοιμὴν εἰς πᾶσαν θυσίαν, ἐνὶ λόγῳ,
 μορφωμένην ἐν τῷ σχολείῳ τῆς ἀληθοῦς ἀγάπης.

Δὲν δυνάμεθα νὰ ἀγαπήσωμεν τὰ ἀντικείμενα τῶν ἡμε-
 τέρων κλίσεων εἰμὴ δι' ἡμᾶς ἢ διὰ τὸν Θεὸν, μέσος ὅρος
 δὲν ὑπάρχει. Ὑποτάσσον τὰς κλίσεις μας εἰς τὴν ἀγάπην
 αὐτοῦ, τὸ Εὐαγγέλιον ἄρα τὰς ἀπαλλάττει τοῦ ἀποκλει-
 στικοῦ καὶ πνιγηροῦ ἐκείνου ἐγωϊσμοῦ, ὅστις ἀρχὴ ἢ ἐγρή-
 γορα ἤθελε γίνεαι ὁ τάφος των. Τότε ἡ πρὸς Θεὸν ἀγάπη,
 ἣτις ἐφαίνετο μέλλουσα ν' ἀπορρόφησῃ τὰς κλίσεις μας,
 γίνεται ὡς πρὸς αὐτάς ἀρχὴ νέας ζωῆς. Καὶ καθὼς ἦσαν
 μεταμορφώσεις τοῦ ἐγωϊσμοῦ, γίνονται μεταμορφώσεις τῆς
 θείας, τούτέστι τῆς ἀληθοῦς, ἀγάπης, ζῶσιν ἐκ τῆς ζωῆς
 της, πάλλουσιν ἐκ τῆς καρδίας της, φλέγονται ἐκ τοῦ πυ-
 ρὸς της, συμμετέχουσι τῶν προσόντων αὐτῆς, καὶ γίνον-
 ται, ὡς αὐτὴ, ἄφθαρτοι, καθαροί, ἀναλλοιώτοι, ἀνώτεροι
 ὅλων τῶν ἀσθενειῶν μας, ὅλων τῶν περιπετειῶν μας καὶ
 αὐτοῦ τοῦ θανάτου· διότι ἀπὸ τοῦδε ἄλλο δὲν κάμνουσιν
 εἰμὴ ν' ἀρχίσωσιν ὅ,τι θέλουσι συνεχίσει ἐν τῷ οὐρανῷ.

«Μὴ δῶν Κύριος νὰ μισήσωμεν οὐδένα», λέγει ἀνὴρ,
 οὗ ἡ καρδία ὑπῆρξεν ὁ ὑπογραμμὸς ὅλων τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ
 ἔρωτος ζωογονουμένων φυσικῶν κλίσεων. «Πῶς δυνάμεθα
 » νὰ μισήσωμεν τοὺς γονεῖς μας, ἐν οἷς ὀρώμεν τὴν εἰκόνα
 » τοῦ πατρὸς ἡμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, τῆς θείας καὶ μη-

»τρικῆς προνοίας, τὴν εἰκόνα Θεοῦ λεγομένου πατὸς
 »ἡμῶν; ἢ τὰ τέκνα μας, αὐτὰ τὰ ἕτερα ἐγὼ, τὴν πολλα-
 »πλασιασθεῖσαν ἐπανάληψιν ἡμῶν αὐτῶν; ἢ τὴν σύζυγον,
 »ἣν ὁ Θεὸς ἐδωρήσατο ἡμῖν, πρὸς ἣν προσκολλώμεθα, καὶ
 »δι' ἣν ἀφίνομεν καὶ πατέρα, καὶ μητέρα, καὶ ἕνεκα τῆς
 »πρὸς αὐτὴν κλίσεώς μας καὶ διὰ τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ;
 »ἢ τοὺς ἀδελφούς καὶ τὰς ἀδελφάς ἡμῶν, ἢ τοὺς ἐξ αἵμα-
 »τος συγγενεῖς, οὓς αἱ αὐταὶ ἐβάστασαν ἀγκάλαι, ὧν αἱ
 »διανοητικαὶ δυνάμεις ἀνεπτύχθησαν μετὰ τῶν ἰδικῶν μας,
 »οἷτινες ἀπὸ πολλοῦ χρόνου τὴν τρυφερωτέραν ἀγάπην ἐ-
 »ξήσκησεν πρὸς ἡμᾶς, ὡς ἡμεῖς πρὸς αὐτούς;»

«Ἄλλὰ μὴ γένοιτο ὡσαύτως νὰ ἀγαπήσωμεν πατέρα ἢ
 »μητέρα, ἢ γυναῖκα, ἢ ἀδελφούς, ἢ ἀδελφάς, ὡς ἀγαπῶ-
 »μεν τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, ἐὰν θέλωμεν νὰ γίνωμεν συμ-
 »μέτοχοι αὐτοῦ. Τότε δὲν ἠθέλαμεν ἀληθῶς ἀγαπήσει
 »αὐτούς· διότι, ἵνα τοὺς ἀγαπήσωμεν, καὶ ἀληθῶς τοὺς
 »ἀγαπήσωμεν, οὐχὶ κατὰ τὰς μάλλον ἢ ἥττον παχυλὰς
 »ἡμῶν ἀπολαύσεις, ἀλλ' ἀγάπη ἰσχυροτέρα τοῦ θανάτου,
 »ὀφείλομεν νὰ τοὺς περιπτύξωμεν μὲ ἀγκάλας περιλαμ-
 »βανούσας τὴν αἰωνιότητα, καὶ νὰ τοὺς συσφίγξωμεν ἐν
 »καρδίᾳ μὴ διαρρήγνουμένη οὔτε ὑπ' αὐτοῦ τοῦ θανάτου·
 »καὶ τοῦτο δὲν δυνάμεθα, εἰμὴ καθ' ὅσον ἀγαπῶμεν αὐ-
 »τούς ἐν Θεῷ· καὶ ὁ ἀγαπῶν ἐν Θεῷ τὸν πλησίον αὐτοῦ,
 »ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν ὑπὲρ πᾶν ἄλλο. Ἴδου τί παρ' ἡμῶν ἀ-
 »παιτεῖ ὁ Ἰησοῦς Χριστός».

«Πᾶν εὐγενὲς καὶ ἀθάνατον τείνει πρὸς τὴν ἀθανασίαν,
 »καὶ οὐδὲν εὐγενέστερον ἢ θειότερον τῆς ἀγάπης. Ναί, πᾶν
 »τὸ ἐν ἡμῖν εὐγενὲς καὶ θεῖον δὲν εἶναι τοιοῦτον εἰμὴ διὰ
 »τῆς πρὸς τὴν ἀγάπην συμμετοχῆς, τὸ δὲ λαμβάνον τὴν
 »ουσίαν του ἐκ τῶν κοσμικῶν σχέσεων δὲν εἶναι ἀγάπη. Ἡ
 »ἀγάπη ἦναψε τὴν δᾶδα τῆς ζωῆς τῆς ἐκ τῆς αἰωνιότη-

»τος, καὶ οὐδεμίαν ἄλλην αἰωνιότητα γνωρίζει εἰμὴ τὸν
 »Αἰώνιον, ὅστις εἶναι ἐνταυτῷ ἡ ἀρχικὴ αὐτῆς πηγὴ, καὶ
 »ὃ ἐλκεανὸς εἰς θν ἐπιστρέφει» (1).

Δ'. Τέλος, ἡ Εὐαγγελικὴ ἀρχὴ ἐπαναθέτει τὸν ἄνθρω-
 πον εἰς τὴν θέσιν του ὡς πρὸς ἑαυτὸν καὶ τὰ προσφιλέσε-
 ρα αὐτοῦ συμφέροντα.

Τὸ διαφθεῖρον τὸν ἄνθρωπον ἐπειδὴ ἀνατρέπει τὴν τά-
 ξιν τῶν νοητικῶν καὶ ἠθικῶν αὐτοῦ δυνάμεων, καὶ καθι-
 στάμενον ἐπομένως ἡ πηγὴ ὅλων τῶν ἀταξιῶν αὐτοῦ καὶ
 παθημάτων εἶναι τὸ νὰ θέλῃ νὰ τρέφῃ τὴν ἄυλον καὶ ἄφ-
 θαρτον αὐτοῦ ψυχὴν διὰ φθαρτῶν καὶ γηίνων τροφῶν· νὰ
 ἐμμένῃ καὶ νὰ περιορίζηται εἰς ἑαυτὸν, ὅταν ἡ κατ' ἐξο-
 χὴν προοδευτικὴ αὐτοῦ φύσις τὸν φέρῃ ἐκτὸς πρὸς τινα τε-
 λειότητα, ἧς ἡ πραγματοποίησις δὲν ὑπάρχει ἐν τῷδε τῷ
 κόσμῳ· τέλος τὸ νὰ θέλῃ νὰ κάμῃ τὸ ἄπειρον ἐκ τοῦ πεπε-
 ρασμένου, τὸ ἀπόλυτον ἐκ τοῦ ἐνδεχομένου, τὸ τέλειον ἐκ
 τοῦ ἀτελοῦς, καὶ ἀγγέλου εὐδαιμονίαν ἐκ φθαρτῆς καὶ
 γηίνου ἀγάπης.

Ἀποσυρόμενος λοιπὸν ἀπὸ τῆς μωρᾶς ταύτης ἀπάτης,
 ἀπαλλάττεται ἀπὸ τοῦ προξενούντος αὐτῷ τὸ κακὸν του.

(1) Διὰ τοῦτο αἱ λέξεις πάντοτε καὶ αἰώνιος ἐπαναλαμβάνον-
 ται κατὰ πᾶσαν στιγμὴν ἐν τῇ διαλέκτῳ τῆς κοσμικῆς ἀγάπης, καὶ
 τοῦτο μάλιστα τὴν συγχέει, καὶ διατηρεῖ τὰ δικαιώματα τῆς ἀληθείας
 δι' ὅλων τῶν παραβάσεων αὐτῆς.

Ἡ παρ' ἡμῶν παραθεθεῖσα ὠραία σελὶς ἐξήχθη ἐκ τῆς ἱστορίας
 τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, συγγραφείσης ὑπὸ τοῦ
 κόμης Φριδερίκου Λεοπόλδου Στολβέργου, ὅστις ὑπῆρξεν εἰς τῶν δια-
 σημοτέρων φιλολόγων, καὶ τῶν πρώτων διπλωματῶν τῆς Γερμανίας. Ἐκ
 βασιλικοῦ αἵματος καταγόμενος, πατὴρ δεκαπέντε τέκνων, τὰ ὁποῖα
 μόνος ἀνέθρεψεν, ὑπὸ τῆς οἰκογενείας του καὶ τῶν ὑπηκόων του λατρευό-
 μενος, καὶ ὑπὸ πάντων τῶν συγχρόνων του ἀγαπώμενος, παρέσχεν εἰς
 τὸν αἰῶνά του τὸ θέαμα πατριάρχου τῶν ἀρχαίων χρόνων.

Ἡ ἀθάνατος αὕτη ψυχὴ, ἡ κατατρώγουσα τὸν χρόνον καὶ καταλαμβάνουσα τὴν αἰωνιότητα, ἔχει ἀνάγκην ὑπερκοσμίων καὶ αἰωνίων ἀγαθῶν. Πρέπει νὰ ἀποσπασθῇ ἀπὸ τὸ ἀπατηλὸν τοῦτο πρίγνιον τὸ ἀδιαλείπτως ἀνανεούμενον, ἐν ᾧ ἀδιακόπως φθείρεται, ἐκθέτουσα ἀγάπην διαρκῆ ἀπέναντι ἐπικήρων ἀντικειμένων. Τοῦτο δὲ θαυμασίως κατορθώνει ἡ εὐαγγελικὴ ἀρχή, διότι τὸ κατορθώνει βιαίως, καὶ εὐθὺς ἀντικαθιστᾷ μὲ θάρρος ἀντικείμενα ἄφθαρτα καὶ οὐράνια εἰς τὰ φθαρτὰ καὶ ἐπίγεια, τὰ ὅποια μᾶς ἀναγκάζει νὰ ἐγκαταλείψωμεν. Ἄλλως, ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ εἶναι προικισμένη μὲ διαχυτικὴν αἰσθαντικότητος καὶ ἀγάπης δύναμιν, ἣτις δὲν βραδύνει νὰ χαράξῃ νέαν ὁδὸν πρὸς τὰ εἰς αὐτὴν προσφερόμενα ἀληθῆ ἀγαθὰ, ἄνευ ἐπίσθητου μεταξὺ τῶν δύο καταστάσεων διαλείμματος. Καθὼς δένδρον κλαδεύμενον πρὸς τὰ κάτω, καθ' ἑκάστην ἐπιφερομένην αὐτῷ πληγὴν ἢ ἀποκοπὴν ἀναβιβάζει τὸν χυμὸν καὶ τὴν βλάστησιν πρὸς τὰ ἄνω, οὕτω καὶ ὁ ἄνθρωπος ὑπὸ τὰς πληγὰς τῆς εὐαγγελικῆς νεκρώσεως, ἀνορθοῦται καὶ ἐκτείνεται ἔξω τῶν κτισμάτων πρὸς ἃ ἔκλινεν, ἔξω ἑαυτοῦ, ὅπου ἦτο δεδεμένος, καὶ εἰσδύει ἐν τῇ ἀληθείᾳ αὐτοῦ φύσει, ἀφ' ἧς ἐξέπεσεν, εἰς τὸν κόλπον τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ἄπασαι αἱ δυνάμεις αὐτοῦ διαστέλλονται, ἀνευρίσκουσαι τὸ ἀρχικὸν αὐτῶν μεγαλεῖον καὶ τὴν εὐδαιμονίαν των.

Τότε αἱ δύο ἀρχαί, ἡ τοῦ μεγαλείου καὶ ἡ τῆς ἀθλιότητος, αἵτινες ἀνέκαθεν εὐρίσκοντο ἐν αὐτῷ συγκεχυμέναι μὴ δυναμένῳ νὰ τὰς διακρίνη, διαχωρίζονται, καὶ τῷ ἀναφαίνονται σαφῶς διακεκριμέναι· τότε ἀναγνωρίζει, ὅτι ἔξ αὐτοῦ ἡ ἀθλιότης προήρχετο, βλέπει ἑαυτὸν οἷος εἶναι, ἀδύνατον, περιωρισμένον, ἀκροσφαλῆ, τείνοντα πάντοτε ὡς ἐκ τῆς οἰκείας βαρύτητος πρὸς τὴν ἀταξίαν καὶ τὴν διαφθοράν· καὶ βλέπει ἐξ ἐναντίας, ὅτι πᾶν τὸ ἐν αὐτῷ

μέγα καὶ δυνατὸν ἔρχεται ἐκ Θεοῦ, καὶ δὲν ἔχει προοδευτικὴν πραγματικότητα καὶ διάρκειαν εἰμὴ διὰ τῆς μετ' αὐτοῦ συνενώσεως. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀθλιότης καὶ τὸ μεγαλεῖον εἶναι ἀπεριόριστα, ὁ ἄνθρωπος ὡς ἐκ τούτου δύναται, ὀρμωμένος ἀπ' ἐχυτοῦ, νὰ προοδεύῃ αἰωνίως πρὸς τὸν Θεόν· διότι ὅσω προβαίνει, τόσω μᾶλλον ἡ διακεκριμένη ἀλήθεια τῶν δύο καταστάσεων ἀναφαίνεται εὐκρινῆς ἐν τῷ κατόπτρῳ τῶν θείων τελειοτήτων, καὶ ἐπομένως τόσω μᾶλλον ἐπάγεται ἡ ἀποφύγη τὴν πρώτην, ἵνα ἐνωθῇ πρὸς τὴν δευτέραν· ὅσω τὸ αἶσθημα τῆς ἐνδείας καὶ τῆς μηδαμινότητός του τὸν ἀπωθεῖ, τόσω μᾶλλον ἡ τῶν θείων τελειοτήτων θεωρία τὸν ἔλκει· καὶ οὕτως εὐρίσκεται οἰονεὶ ὠθούμενος ἐν ὁδῷ ἀορίστου τελειοποιησιμότητος, καὶ ἐπομένως τελείας εὐδαιμονίας, ἐὰν ἀληθεύῃ, ὅτι ἡ εὐδαιμονία τῶν ὄντων ὑφίσταται ἐν τῇ ἀναπτύξει αὐτῶν καὶ ἐν τῇ πρὸς τὸν προορισμὸν αὐτῶν διευθύνσει τῶν δυνάμεων των.

Ἐν τῷ ἄλλῳ κόσμῳ ἡ εὐδαιμονία αὕτη θέλει εἶσθαι ἀμιγῆς, διότι δὲν θέλει ἐμποδίζεσθαι πλέον καὶ διαφιλονεικεῖσθαι ὑπὸ τῶν πλανήσεων τοῦ κακοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἡ εὐδαιμονία αὕτη εἶναι ἡ μόνη ἀληθής· δι' αὐτῆς ὅλον τὸ εἶναι ἡμῶν εὐρίσκεται εἰς ἐντελῆ ἰσορροπίαν, καὶ συναισθάνεται βαθειὰν καὶ ζωηρὰν ἐνταυτῷ εἰρήνην, προκύπτουσαν ἐκ τοῦ αἰσθήματος τῆς ἐν ἡμῖν τάξεως, καὶ τῆς πρὸς πάντα πλήρους συμφωνίας τῆς θέσεώς μας. Ὡς πρὸς τὸν Θεόν, γνωρίζομεν καὶ ἀγαπῶμεν αὐτὸν ὡς τὸ μόνον ἀληθὲς ἀγαθόν, καὶ ἡ βεβαιότης αὕτη ἀνακουφίζει καὶ ἐπαναπαύει τὴν καρδίαν, ἀποφορτίζουσα αὐτὴν τοῦ βάρους τῶν ἐν τῇ διώξει τῶν ψευδῶν ἀγαθῶν ἀνησυχιῶν· ὡς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς, βλέπομεν τὴν ἀδυναμίαν μας, καὶ τὴν κυριεύομεν, διότι εἴμεθα κύριοι τῆς ψυχῆς μας· ὡς πρὸς τὰ ἀγαθὰ τοῦ κόσμου τούτου, τὰ κατέχομεν μὴ κατεχόμενοι ὑπ' αὐτῶν,

καὶ ἔχομεν τὴν ἀπόλαυσιν αὐτῶν, χωρὶς τῶν φροντίδων ὡς πρὸς τὰ κακὰ, μετριάζομεν τὴν πικρίαν των, δεχόμενοι αὐτὰ μεθ' ὑπομονῆς, καθὼς περιέχοντα τὰ ἀληθῆ ἀγαθὰ, διότι ἔρχονται ἐκ χειρὸς τοῦ ἀγαπῶντος ἡμᾶς Θεοῦ καὶ φροντίζοντος συνάμα νὰ μᾶς παρηγορήσῃ ὡς πρὸς τὴν κοινωνίαν, καλῶς πρὸς αὐτὴν διακειμέθα διὰ τῆς ἐκπληρώσεως ὅλων τῶν καθηκόντων ἡμῶν καὶ τῆς ἐξασκήσεως τῆς ἀγάπης, δι' ἧς βλέπομεν πανταχοῦ ἀδελφούς ὡς πρὸς τὸν θάνατον, τὸν μέγαν τοῦτον τρόμον τῆς φύσεως, βλέπομεν αὐτὸν ἐρχόμενον ὡς προάγγελον τῆς ἀπελευθερώσεώς μας, καὶ ἄνευ τοῦ ὑφ' ἡμῶν προηγουμένως ἀφαιρέθentos κέντρου διὰ τοῦ ἐκουσίου ἡμῶν θανάτου πρὸς πᾶν ὅ,τι δι' αὐτοῦ ἀναγκαζόμεθα νὰ ἐγκαταλείψωμεν ἑτέρος ὡς πρὸς τὴν ἄλλην ζωὴν, τὴν μυστηριώδη ἐκείνην αἰωνιότητα, ἣτις παγώνει καὶ τὰς ἀτρομώτατας ψυχὰς, εἰσερχόμεθα ἐν αὐτῇ ἀπὸ τοῦδε διὰ τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ αὕτη ὑπάρχει, ἐνώσεως, τῆς ὁποίας δὲν θέλει εἶσθαι εἰμὴ ἢ τελείωσις καὶ ἢ συμπλήρωσις.

Ἄδύνατον νὰ ἐκφράσῃ τις ἄπασαν τὴν ἐν τοιαύτῃ καταστάσει εὐδαιμονίαν, ἣν ἀπολαύει ἡ χριστιανικὴ ψυχὴ, μὲ ὅλας τὰς στερήσεις καὶ θυσίας, εἰς ἃς ὑποβάλλεται, καθὼς ἡ ἀηδία πληροῖ τὴν κοσμικὴν ψυχὴν μὲ ὅλας τὰς ὁποίας διώκει ἀπολαύσεις καὶ ἡδονάς. Ἡ ἐλευθερία, ἡ βεβαιότης, ἡ εἰρήνη, ἡ ἀγάπη γίνονται συγχρόνως ἐπαισθηταὶ ἐν αὐτῇ μὲ βᾶθος ἄπειρον, καὶ ἀποτελοῦσι περὶ τὴν χριστιανικὴν ψυχὴν οἰοεὶ φωτεινὴν ἀτμοσφαίραν, ἐν ἣ ἀντλεῖ ἀκένωτον ζωὴν, καὶ πληρέστατα ἀναπτύσσεται.

Καὶ τὴν εὐδαιμονίαν ταύτην αἰσθάνεται ὄχι μόνον ἡ καρδιά, ἀλλ' ἄπασαι αἱ δυνάμεις, καὶ πρὸ πάντων ἡ διάνοια διὰ τῆς ἀπαλλαγῆς ὅλων τῶν ἐκ τῶν παθῶν προσερχομένων προλήψεων, καὶ διὰ τῆς εὐθυωρίας, ἣν ἐξ ἀνάγκης

τῆ δίδει ἀρχὴ θέτουσα αὐτὴν ἐκτός καὶ ὑπεράνω τῶν ἀνθρωπίνων.

Ἡ ἐναργεστέρα θεωρία τῆς ἀληθείας πρέπει τῶντι νὰ ἀνήκη εἰς τὸν ἔχοντα τὸ πνεῦμα μᾶλλον ἐλεύθερον ἀπὸ τῶν ἀντικειμένων, ἐφ' ὧν προσηλόνει τὴν ὄρασιν, καθότι διὰ νὰ ἦναι τις καλὸς θεατῆς, δὲν πρέπει νὰ ἦναι ἐν ταυτῷ ὑποκριτῆς. Ὁ δὲ χριστιανὸς τιθέμενος διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ κόσμου ἀποσπάσεως ἔξω τῶν κτισμάτων, ἔξω ἑαυτοῦ, ἔξω τοῦ χρόνου, καὶ τρόπον τινὰ εἰς αὐτὸν τὸν κόλπον τοῦ Θεοῦ, θεωρεῖ ἀδιακόπως τὸ μέγα θέαμα τῶν ἀνθρωπίνων καὶ ἐν μέρει τῶν κατὰ πρόνοιαν καὶ θείων· εἶναι ἐξ ἐπαγγέλματος ἀληθῆς ἠθολόγος καὶ ψυχολόγος. Μόνη δὲ ἡ παρατήρησις τῆς ἐνεργείας τῆς θείας προνοίας ἐπὶ τῆς ἰδίας ζωῆς, καὶ τῆς χάριτος ἐπὶ τῆς ψυχῆς του, πληροῖ αὐτὸν θαυμασμοῦ, καὶ τὸν τρέφει ἐξ ἀληθείας· βλέπει καὶ κρίνει ἑαυτὸν ἐν τοῖς ἰδίοις ἔργοις καὶ εἰς αὐτάς τὰς μόλις μορφωθείσας διανοήσεις καὶ ἐπιθυμίας του, ὡς ἂν ἦτο ἄλλος· διερευνᾷ καὶ σαθμίζει καὶ μετρεῖ ἑαυτὸν καθ' ὅλα τὰ κινήματα τῆς θελήσεώς του, καὶ συναισθάνεται τὸ ἄτακτον ἢ τὸ ἀκριβὲς αὐτῶν διὰ τῆς πρὸς τὸν θεῖον κανόνα, εἰς ὃν διαμένει προσκολλημένος, ὁμοιότητος ἢ παρεκτροπῆς των· ἐνὶ λόγῳ, κατὰ τὴν ἔντονον τῶν ἱερῶν Γραφῶν ἔκφρασιν, φέρει ἐν χερσὶ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. Πάντα τὰ λοιπὰ φαίνονται, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, πλέον διακεκριμένα αὐτῷ ἢ οἰωδῆποτε ἄλλῳ, διότι μελετῶν ἑαυτὸν, ἐμελέτησεν ἤδη ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα. Αὕτη δὲ ἡ συνεχὴς παρατήρησις ἑαυτοῦ τε καὶ τοῦ κανόνος ζωογονεῖ ἐν αὐτῷ τὸ ἠθικὸν αἶσθημα, καὶ τῷ δίδει ὀξυδερκειαν, ἣν οὐδὲν διαφεύγει. Ἡ κοινωνία δὲν εἶναι πρὸς αὐτὸν εἰμὴ θέατρον, οὐ ἀνακαλύπτει ὅλας τὰς μάταιότητας· ἡ δὲ φύσις ἕτερον θέατρον, οὐ καταλαμβάνει ὅλα τὰ με-

γαλεῖα· τὸ πνεῦμα του, ἀπαλλατόμενον τῶν αἰσθήσεων, βαδίζει ἐλευθερωτέρῳ βήματι εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῆς ἐν ταῖς ἐπιστήμαις ἀληθείας, καὶ ἡ καλαισθησία αὐτοῦ, ὑψηλοτέρα καὶ λεπτοτέρα, εἰσδύει καὶ ἀνυψοῦται εἰς ἀϋλωτέρας κατὰ τὰς τέχνας ὠραιότητας. Ὅλη τέλος ἡ ψυχὴ του ἔχει περισσοτέραν ὑψωρίαν καὶ ρίπτει ἐπὶ τοῦ κόσμου σαθερώτερα καὶ βαθύτερα βλέμματα (1).

Τοιοῦτον εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς εὐαγγελικῆς ἀρχῆς ὡς πρὸς ἡμᾶς αὐτούς· καθιστᾷ τὴν κατ' ἐξοχὴν φιλοσοφίαν, καὶ δύναται νὰ συγκεφαλαιωθῇ εἰς τοὺς ἤδη μνημονευθέντας λόγους τοῦ Ἰουφροᾶ· « Ἀτάραχος περὶ τῆς ὁδοῦ, ἦν » ἐμελλον νὰ ἀκολουθῆσω ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, καὶ περὶ » τοῦ πρὸς θν ὄρον αὐτῆς ἐν τῷ ἄλλῳ, ἐννοῶν τὴν ζωὴν » κατὰ τὰς δύο αὐτῆς φάσεις, καὶ τὸν συνδέοντα αὐτὰς θά- » νατον, ἐννοῶν δὲ ἑμαυτὸν καὶ τὰς περὶ ἐμοῦ βουλὰς τοῦ » Θεοῦ, καὶ ἀγαπῶν τοῦτον διὰ τὴν ἀγαθότητα αὐτῶν, » ἔχαιρον τὴν εὐδαιμονίαν ἐκείνην, ἣν δίδει ἡ ζῶσα καὶ βε- » βηλία πίστις εἰς διδασκαλίαν λύουσαν ἅπαντα τὰ μεγάλα » ζητήματα, ὅσα δύνανται νὰ ἐνδιαφέρωσι τὸν ἄνθρωπον ».

(1) Ὅσα ἤδη εἶπομεν ἐπιβεβαιοῦνται ὑπὸ τῆς πείρας. Τίνες οἱ μέγιστοι ἠθολόγοι; καὶ ποῦ θέλομεν εὐρεῖ καθαρωτέραν καὶ βαθυτέραν γνώσιν τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, εἰμὴ εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Μαλεβράχου, τοῦ Νικόλου, τοῦ Πασχάλου, τοῦ Μασσιλιῶνος, τοῦ Βοσσυέτου, τοῦ Φενελῶνος; ἀνοίξον κατὰ τύχην τὰ πονήματά των, καὶ θέλεις θαυμάσει εὐρίσκων κατὰ πᾶσαν σελίδα, κατὰ πᾶσαν γραμμὴν, κατὰ πᾶσαν λέξιν τόσον τελειᾶν ἀποκάλυψιν σεαυτοῦ, ὥστε θέλεις λησμονήσει, ὅτι ἔχεις ἀνὰ χεῖρας βιβλίον, καὶ θέλεις νομίσει ὅτι ἀναγινώσκεις ἐν τῇ ἰδίᾳ σου καρδίᾳ. Ἐπάρχει βιβλίον καθολικὸν καὶ ἀθάνατον, ὕπερ ὅλαί αἱ ἐποχαί, ὅλαί αἱ καταστάσεις καὶ ὅλα τὰ θρησκευόμενα συμβουλευόμενα ἐν ἀποκρύφῳ, ὡς τὸ μαντεῖον τῆς σοφίας, τὸ ὅποιον ἀκροάζονται μᾶλλον ἢ ἀναγινώσκουσι· τόσον ἡ ἀλήθεια τῆς ἠθικῆς του ἀπατᾷ, ὥστε συγγέεται μὲ αὐτὴν τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως. Εἶναι δὲ τοῦτο τὸ ἐκ χειρὸς ἀνθρώπου, ὠραιότερον βιβλίον ἢ Μίμησις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

§. γ'.

Ρίπτοντες ἐν τελευταίον βλέμμα ἐπὶ τοῦ σημαντικοῦ τούτου ἀντικειμένου, ὀφείλομεν λοιπὸν νὰ ἀναγνωρίσωμεν, ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς εὐαγγελικῆς ἠθικῆς, ἣτις συγκεφαλαιούται ἐν τῇ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπῃ μέχρι μηδενώσεως ἑαυτοῦ, εἶναι ἀρχὴ γεννώσα τὴν ἐν ἡμῖν ἀπόλυτον ἀλήθειαν καὶ τελειότητα, ὡς πρὸς τὸν Θεὸν, τὰ ἡμέτερα καθήκοντα, τοὺς ἄλλους καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς, καὶ ὅτι τοσαύτη ἀπλότης καὶ γονιμότης, καὶ τοιαύτη ἀπόλυτος καὶ ἀνωτάτη ἐξοχότης ὑπερβαίνουν τὴν ἀνθρωπίνην δύναμιν, καὶ συγχέονται μὲ τοὺς χαρακτῆρας, ἐν οἷς ὁ λόγος ἀναγνωρίζει ἤδη τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ.

Ἡ ἀπόλυτος αὐστηρότης τῆς εὐαγγελικῆς ταύτης ἀρχῆς ὡς πρὸς τὴν ἐνεστῶσαν ἡμῶν φύσιν, ἧς σταυρόνει ὀλας τὰς κλίσεις, ὑποθέτει ἄλλως ἐν αὐτῇ ἀμαύρωσιν καὶ διαφθορὰν τοιαύτην, ὥστε ἀδύνατον νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι αὐτὴ τὴν ἐφεῦρεν. Ἡ δύνατο νὰ φαντασθῇ ἡ ἀνθρωπότης ὀλας τὰς ἐπουσιώδεις τῆς ἠθικῆς ἀρχῆς, καὶ νὰ φθάσῃ εἰς ὀλους τοὺς βαθμοὺς τῆς τελειότητος, πλὴν ἐκεῖνου, διότι ἐκεῖνος ἀπέκλειεν αὐτὴν καὶ τὴν κατάστασίν τῆς, συγκεφαλαιουμένην εἰς τὴν ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον πρὸς ἐκεῖνον ἀρχὴν, τοῦτέστι, τὴν φιλαυτίαν μέχρι μηδενώσεως τῆς ἐνοίας τοῦ Θεοῦ. Μεταξὺ τῆς καταστάσεως ταύτης καὶ τῆς ἀρχῆς, ἣτις μᾶς ἀπήλλαξεν αὐτῆς, ὑπῆρχεν ὀλη ἡ διαχωρίζουσα τὸν θάνατον ἀπὸ τῆς ζωῆς ἀστάσις· ἔπρεπε νὰ μὴ ἔχη τις ἀνάγκην τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς ταύτης, ἵνα δυνηθῇ νὰ τὴν εῦρη. Τὸ νὰ ἀπαρνηθῇ τις πάντα, καὶ μετὰ ταῦτα ἑαυτὸν, ἔπρεπε νὰ φανῇ ἀπλοῦν μηδέν· οὔτε καὶ ἡ δύνατο νὰ ἔλθῃ τοιαύτη ἰδέα,

διότι τὸ μηδὲν δὲν παρέχει λαβὴν· ἔπρεπε νὰ ὑπερπηδήσῃ τις ἑαυτὸν, νὰ ἀναβῆ ὑπεράνω ἑαυτοῦ, ὡς λέγει ὁ Μονταίγνης, ὅπερ εἶναι ἀνεπινόητον, ἵνα φθάσῃ εἰς τὴν ἀντίθετον ιδέαν τῆς πρὸς Θεὸν ἀγάπης μέχρι μηδενώσεως ἑαυτοῦ. Καὶ ὅταν ἐκ τοῦ μηδενὸς τούτου ἐξῆλθεν ἡ ιδέα τῆς ἀπαρνήσεως καὶ τῆς θυσίας, ἡ ἀναγεννήσασα τὸν ἠθικὸν κόσμον, καὶ φωνῆ ἄγνωστος ἠκούσθη, λέγουσα· «Εἴ » τις θέλῃ ὀπίσω μου ἔλθειν, καὶ οὐ μισεῖ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, » οὐ δύναται μου μαθητὴς εἶναι· ὅς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν, ὅς δ' ἂν ἀπολέσῃ τὴν » ψυχὴν αὐτοῦ ἔνεκεν ἐμοῦ, εὐρήσει αὐτήν» τότε ἄσβεστος γέλως ἔπρεπε νὰ δεχθῆ τὴν μωρίαν ταύτην, καὶ ὅλαι αἱ ἀνθρώπινοι δυνάμεις νὰ ἐγερθῶσιν, ἵνα τὴν καταπνίξωσι.

Καὶ ὅμως ὁ κόσμος ἐλάτρευσεν ἐπὶ τέλους αὐτήν· ἀλλὰ δὲν φοβούμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι ἡ λατρεία αὕτη καὶ πάντα τὰ δικαιούντα αὐτὴν θαύματα σοφίας καὶ δυνάμεως, ἀποδεικνύουσιν ὅχι τόσον τὴν θειότητα τοῦ ἀντικειμένου της, ὅσον τὴν περιφρόνησιν καὶ τὸν διωγμὸν, ὧν ἐγένετο θῦμα κατ' ἀρχάς, καὶ ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι μᾶλλον Θεὸς, τολμῶ εἶπειν, ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ, ἢ ἐπὶ τοῦ Θαβωρίου.

Ἄλλως, λίαν ἐλλόγως, φαίνεται μοι, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι, ἐὰν ὑπάρχῃ ἠθικὴ ἀρχή, ἢ ἐπὶ τρισχίλια ἔτη ἐπιπόνων διερευνήσεων οἱ ἄνθρωποι καὶ οἱ μεγαλήτεροι τῶν ἀνθρώπων νόες δὲν ἠδυνήθησαν νὰ εὐρωσιν, ἢ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀπεμακρύνθησαν, τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ἠδύνατο νὰ τὴν εὐρῆ· καὶ ὅτι ἐὰν μετὰ τὰς ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ματαίαις ἀποπειράς, καὶ ἀφ' οὗ ἐκορυφώθη ἡ πρὸς τοῦτο ἀνθρωπίνῃ ἀνικανότης, αἴφνης παρουσιάσῃ τις αὐτὴν ἐν τῷ κόσμῳ, πρῶτος αὐτὸς τὴν

ἐφήρμωσεν ἐφ' ἑαυτοῦ, ὑπερνικῶν τὴν ἀποστροφὴν τῆς φύσεως, καὶ δι' αὐτοῦ ὑπερίσχυσεν ἐναντίον ὄλων τῶν προλήψεων καὶ ὄλων τῶν παθῶν, ὥστε νὰ κατασταθῇ ὁ πολιτικὸς ἀστὴρ τῆς ἀνθρωπότητος, τοῦτο συνέβη διότι οὗτος ἦτο πλεόν ἢ ἄνθρωπος, . . . ἦτο θεᾶνθρωπος.

« Πρέπει νὰ ἦναι πλεόν ἢ ἄνθρωπος, λέγει ὁ Βοσσυέτιος, » ὅστις ἐν μέσῳ τοσοῦτων ἐθίμων καὶ ἀποπλανήσεων καὶ » πολυπλόκων παθῶν καὶ ἀλλοκότων φαντασιῶν ἠδυνήθη » νὰ διακρίνη ἐναργῶς, καὶ νὰ προσδιορίσῃ ἀκριβῶς τὸν κα- » νόνα τῶν ἠθῶν. Τοιαύτη μεταρρύθμισις τοῦ ἀνθρωπίνου » γένους εἶναι ἀπόδοσις τῆς λογικῆς ζωῆς εἰς τὸν ἄνθρω- » πον, εἶναι δευτέρα δημιουργία εὐγενεστέρα τρόπον τινὰ » τῆς πρώτης. Ὅστις δὴποτε καὶ ἂν ἦναι ὁ ἀρχηγέτης τῆς » σωτηρίου ταύτης μεταρρύθμισεως τοῦ ἀνθρωπίνου γέ- » νους, πρέπει νὰ ἔχῃ εἰς βοήθειάν του τὴν αὐτὴν σοφίαν, » ἣτις ἔπλασε κατ' ἀρχὰς τὸν ἄνθρωπον. Εἶναι τέλος ἔργον » τοσοῦτον μέγα, ὥστε ἐὰν αὐτὸς ὁ Θεὸς δὲν τὸ εἶχε κά- » μει, ἤθελε τὸ φθονῆσαι εἰς τὸν αὐτουργόν του » (1).

Ἄς ἀναπλάσωμεν διὰ τῆς φαντασίας τὸν ἐθνικὸν κόσμον, ἄς διερευνησώμεν αὐτὸν καθ' ὅλας τὰς ἐννοίας, καὶ ἄς ζητήσωμεν ἐν αὐτῷ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπονεκρώσεως, τοῦ μίσους, τῆς περιφρονήσεως, τῆς μηδενώσεως ἡρῶν αὐτῶν, τῆς ὀλοτελοῦς, ἐνὶ λόγῳ, θυσίας τῆς φύσεως, διὰ τὴν πρὸς μόνον τὸν Θεὸν ἀγάπην· δὲν θέλομεν τὴν εὐρεῖ, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας ὑπὸ πᾶσαν μορφήν κατ' εὐθείαν καὶ μόνον θέλομεν εὐρεῖ τὴν τιμὴν, τὴν ἀγάπην, καὶ τὴν Θεοποίησιν τοῦ ἡμετέρου ὄντος.

Οἱ ἐντελέστεροι τῆς ἀρχαιότητος ἠθολόγοι, οἱ ζωϊκοί, καταφρονοῦσι τὰ παθήματα, ἀλλ' οἱ χριστιανοὶ τὰ ὑπομένου-

(1) Λόγος β'. εἰς τὴν Β'. Κυριακὴν τῆς Τεσσαρακονθήμερου, περὶ τῆς θεϊότητος τῆς ὀρθοσκείας, μέρος β'.

σι. Μεταξὺ δὲ τῶν δύο τούτων αἰσθημάτων, τῆς περιφρονήσεως δηλαδή τῶν παθημάτων, καὶ τῆς ὑπομοιῆς ὑπάρχει ὄλον τὸ μέτρον τὸ διαχωρίζον τὴν ἀρχίαν φιλοσοφίαν ἀπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ἡ περιφρόνησις τῶν παθημάτων πνέει τὴν συγκεντρωμένην ἀλαζονείαν, τὴν αὐταρέσκειαν, τὴν οἴησιν. Ὁ εἰπὼν ὅτι ὁ πόνος δὲν εἶναι εἰμὴ κενὸν κακὸν, εἶπε λόγον ψευδοῦ, ὑπερήφανον, προκαλοῦντα σχεδὸν τὸν Θεὸν, καὶ περιφροῦντα τὴν τιμωρίαν, λόγον φιλοσοφικόν (1.)

Ἀπ' ἐναντίας ἢ πρὸς τὰ παθήματα ὑπομονὴ ὑποθέτει τὴν ὑποταγὴν, τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ πταίσματος τὴν ἐπιθυμίαν τῆς διαλλαγῆς, τὴν ἀγάπην. Πάτερ μου, εἰ δυνατόν, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο· πλὴν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σύ· λόγος ἀληθῆς, ταπεινὸς πλήρης ἀγάπης, θεῖος!

Ἐκ τῆς ψευδοῦς ταύτης ἀρχῆς καὶ ἐκ τῆς θεοποιήσεως τοῦ ΕΓΩ, αἵτινες ἀπετέλουν τὸ κέντρον καὶ οἰοῦναι τὴν καρδίαν τῆς ἀνθρωπίνης φιλοσοφίας, ἐπήγαζον ὄλαι αἱ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐπικρατήσασαι ψευδεῖς ἀρεταί, ἡ ἀγερωχία, ἡ ζέουσα τόλμη, ἡ ἀδιάλλακτος μνησικακία· τοιαύτη ἡ εἰκὼν ἐνὸς ἥρωος, τοῦ Ἀχιλλέως. Ἡ φιλαρχία τιμωμένη εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἀλεξάνδρου· ἡ πολιτικὴ δολοφονία, εἰς τὸν Βροῦτον· ἡ αὐτοχειρία, εἰς τὸν Κάτωνα· ὁ πατριωτισμὸς ὁ θυσιάζων ὀλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα εἰς τὴν πατρίδα, ἡ φιλοδοξία ἡ θυσιάζουσα τὴν πατρίδα εἰς τὸ ἄτομον, ἡ φιλλία αἰσθημα ἀποκλειστικὸν, ὅτε δὲν ἦτο ἐγκληματικὸν καὶ τερατώδες· ἰδοῦ, οὐχὶ τὰ ἐλαττώματα, ἀλλ' αἱ κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἀρεταί.

(1) Ὅσας λαλοῦμεν κατὰ τῆς φιλοσοφίας, ἐννοητέον τὴν ψευδοῦς φιλοσοφίαν καθὼς παρὰ Μολιέρω καὶ Λαθρυῆρω ἡ λέξις εὐλαβεία, ὅταν ἐκλαμβάνηται ἐπὶ κακοῦ, πρέπει γὰρ ἐννοῆται περὶ τῆς ψευδοῦς εὐλαβείας.

Ἐὰν ἄλλως θέλωμεν νὰ λάβωμεν πλήρη ιδέαν τῆς ἠθικῆς αὐτῶν αἰσθήσεως, πρέπει νὰ ἴδωμεν πῶς ὁ σοφώτερος τῶν φιλοσόφων συγκροτεῖ τὴν σοφωτέραν τῶν πολιτειῶν. Διζάζει νὰ τὸ πισεύσῃ τις, καὶ ὁμῶς ἐν τῇ τοῦ Πλάτωνος Πολιτεία εὐρίσκομεν· α'. τὴν κοινότητα τῶν γυναικῶν, β'. τὴν ἐξάμβλωσιν τῆς πρὸ τοῦ δεκάτου τετάρτου ἔτους συλλαβούσης, γ'. τὴν θυσίαν τῶν κακῶς ὀργανισμένων, τῶν ἀδιορθῶτων ἢ τῶν παρανόμως γεγεννημένων παιδῶν, δ'. τὴν προγραφὴν τῶν ἀλλοδαπῶν, ε'. τὴν δουλείαν.

Ἰδοὺ τὸ Εὐαγγέλιον τῆς φιλοσοφίας

Τὸ δὲ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ ἦλθε νὰ ἀποσαρώσῃ ὅλα τὰ περιψήματα, νὰ ἀπογυμνώσῃ ὅλας τὰς ψευδεῖς, καὶ νὰ ἀνουψώσῃ τὰς ὀλίγας ἀληθεῖς ἀρετὰς τὰς ἀποτελούσας τὴν ζωτικὴν τῆς κοινωνίας οὐσίαν, οἷα ἡ δικαιοσύνη, ἡ ἐγκράτεια, ἡ εὐλικρίνεια, ἡ εὐστάθεια, αἵτινες ἦσαν ὁμῶς ἄγονοι καὶ περιωρισμένοι, ὡς ἡ ἀνθρωπίνῃ ὑπόληψις, ἀντικείμενον αὐτῶν καὶ ἀμοιβῆ· καὶ ἐπαναθέτων τὸν ἠθικὸν κόσμον ἐπὶ νέας ἀρχῆς τῆς θυσίας, κατὰ πλεόν γενικὴν καὶ ἀπόλυτον ἔννοιαν, ἀνέβλυσεν ἐξ αὐτῆς, ὡς τόσους ἀστερισμοὺς, ὅλας τὰς θείας καὶ κοινωνικὰς καὶ ζωογόνους ἀρετὰς, τὴν ταπείνωσιν, τὴν ἀγνείαν, τὴν ὑπομονὴν, τὴν μετάνοιαν, τὴν ἄφесιν τῶν ὕβρεων, τὴν πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἀγάπην, τὴν ἐκουσίαν πτωχείαν, τὴν καθολικὴν ἀδελφότητα, τὸν πρὸς τὴν ἀλήθειαν ζῆλον, τὴν πίστιν, τὴν ἐλπίδα, τὴν ἀγάπην, σύμπλεγμα οὐράνιον, συγκεφαλαιοῦν ὅλας τὰς ἄλλας ἀρετὰς, καὶ συγκεφαλαιοῦμενον εἰς τὴν ὑψηλοτάτην αὐτῶν, τὴν ἀγάπην, τὴν περιλαμβάνουσαν εἰς ἕν μόνον αἶσθημα ὅλην τὴν γῆν, καὶ οὐ μόνον ταύτην, ἀλλὰ καὶ τὸν οὐρανὸν, ἵνα τελειώσῃ ἀμφοτέρω εἰς τὴν ἐνότητα, τὸν πρὸς ὃν ὄρον τῆς ἀγάπης, ἥτις εἶναι αὐτὴ ἡ ζωὴ ἡ αἰώνιος.

Ἀλλὰ τὸ θαῦμα τοῦτο καὶ ἕτερον ἐπικαλεῖται.

Ὅλα τὰ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐπινοηθέντα ἠθικὰ συστήματα ἔμειναν ἐν καταστάσει ἰδανικῶν θεωριῶν· μολονότι ἔγινε τὸ κατὰ δύναμιν, ἵνα κάμψωσιν αὐτὰ εἰς τὴν πρακτικὴν. Παράδειγμα ὁ Λυκοῦργος καὶ ὁ Πλάτων· εἰς ὁποίους ἀκρωτηριασμοὺς ὑπέβηλον οὗτοι τὸν φυσικὸν νόμον, ὁποίας θυσίας ἔκαμαν εἰς τὴν διαφθορὰν καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἐποχῆς των, ἵνα μορφώσωσι τὸ ἰδανικὸν τῆς ἠθικῆς των, ὁποίας προφυλάξεις, ὁποίας προσπαθείας! Δυνατὸν εἶπειν, ὅτι διέπλασαν κατ' ἀρέσκειαν τὴν κατὰ φύσιν ἠθικὴν, καὶ ἔθεσαν αὐτὴν ἐπὶ τῆς κοίτης τοῦ Προκοῦσου, ἵνα σχεδιάσωσι πολιτείαν, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ χάρτου ἢ ἐν τινὶ κύκλῳ χρόνου καὶ τόπου τοσοῦτον περιωρισμένῳ, ὡς ὁ Λυκοῦργος, ὥστε φαίνεται μᾶλλον πολιτικὴ διοίκησις ἢ ἠθικὴ. Πρὸς τοῦτοις πρέπει δικαίως νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι οὐδέποτε ἀπέβλεψαν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα καὶ τὴν καθολικότητα, διότι τὸ ἔργον τοῖς ἐφάνετο ὄχι μόνον ἀδύνατον ἀλλὰ καὶ ἀνεπινόητον· αἱ δυνάμεις των δὲν ὑπερέβαινον μικρὰν τινα πόλιν, καὶ ταύτην ἐνόητε ἰδανικὴν.

Ὁ δὲ Χριστὸς ἀπ' ἀρχῆς προέθετο τὸν κόσμον· ὁ ἀγρός μου ἐστὶν ὁ κόσμος, λέγει, καὶ ὄχι μόνον ὁ κόσμος τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἐράνη, ἀλλ' ὁ κόσμος ὅλων τῶν ἐποχῶν, μέχρι τῆς συντελείας τῶν αἰώνων. Δὲν ἀποτείνεται πρὸς μίαν πόλιν, ἓνα λαὸν, ἓν κράτος, ἀλλὰ πρὸς ἅπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος. Ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἔρχεται νὰ θέσῃ τὴν χεῖρα τὴν δημιουργήσασαν αὐτὴν, καὶ μόνην δυναμένην νὰ τὴν ἀναζωογονήσῃ· ρίπτει χαλιὸν ἐπ' αὐτῆς τὸν εὐαγγελικὸν νόμον, καὶ ὁ νόμος οὗτος ὁ τοσοῦτον ἄκαμπτος καὶ ἀπαιτητικὸς, ὁ προσθέτων εἰς τὰς αὐστηρότητας τοῦ ἤδη καταπατηθέντος φυσικοῦ νόμου ἄλλας νέας,

ὁ προτιθέμενος νὰ πραγματοποιήσῃ ἐπὶ τῆς γῆς αὐτὴν τοῦ οὐρανοῦ τὴν τελειότητα, ὁ μεταχειριζόμενος ὅλας ἡμῶν τὰς κλίσεις ἀντιστρόφως, ἀποτόμως, ἄνευ παραχωρήσεων, καὶ ἀπαιτῶν τὰ πάντα ἢ οὐδὲν, ὁ νόμος οὗτος γίνεται παραχρῆμα δεκτὸς, ἐλκύει πάντα πρὸς ἑαυτὸν, καὶ ἐπιστρέφει πρὸς ἑαυτὸν τὸν κόσμον. Ἐνώπιον αὐτοῦ πίπτουσιν αἱ τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου διαιρέσεις, αἵτινες διανέμονται τὰς θνητὰς ἡμῶν τύχας. Δὲν εἶναι αἱ Ἀθηναίαι, ἡ Ρώμη, ὁ αἰὼν τοῦ Τιβερίου ἢ τοῦ Κωνσταντίνου, οἵτινες δέχονται τὸν ζυγὸν του, ἀλλ' ὁ σύμπας κόσμος καὶ ὅλοι οἱ αἰῶνες. Τὸ Εὐαγγέλιον τὸ περιτυλίσσον ὅλας ἡμῶν τὰς πράξεις καὶ τὰ διανοήματα καὶ τὰς ἐπιθυμίας, ὡς ἐν σιδηρᾷ πλεκτάνῃ, καὶ μὴ παρουσιάζον πανταχόθεν εἰμὴ τραχύτητας, εἶναι ἐνταυτῷ λίαν εὐλύγιστον, καὶ γλυκύτερον, καὶ ἐλαφρότατον· προσφέρεται εἰς ὅλας τὰς ἀλλοιώσεις καὶ τὰς ἀναπτύξεις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, χωρὶς νὰ ἀλλοιωθῇ καὶ νὰ ὑποχωρήσῃ· συναρμόζει πρὸς ὅλας ἡμῶν τὰς θέσεις καὶ ἀνάγκας, ἀποβλέπον ἀείποτε νὰ τὰς μεταρρυθμίσῃ· πᾶσα τάξις, πᾶσα ἡλικία, πᾶσα κατάστασις, πᾶσα διάνοια ἐπίσης ἀρμόζουσι πρὸς αὐτό· ὅλα τὰ πολιτεύματα, ὅλοι οἱ βαθμοὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῷ εἶναι δεκτοί· ἀμετάθετον κατὰ τὴν οὐσίαν του, ἀναλογεῖ πρὸς πάντα καὶ εἰς πάντα πραγματοποιεῖ ἐπὶ τέλους τὴν θείαν αὐτοῦ ἐνότητα.

Λέγω δὲ, ὅτι ἐν τῇ ἀπλῇ ταύτῃ ἀντιπαραθέσει τοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸ ἔργον τῶν ἀνθρώπων, ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὴν ἐπινοήσιν, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν πραγματοποίησιν, ὑπάρχει ἰσχυρότατον αἷτιον πίστεως. Ἡ εὐαγγελικὴ ἐπινοήσις εἶναι θαῦμα τελειότητος καὶ ἀγιότητος ἀποκλειῶν, ὡς εἶδομεν, πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἀρχήν· ἀλλ' ἡ πραγματοποίησις εἶναι δεύτερον θαῦμα ἔτι μεγαλῆτερον,

διότι γίνεται κατ' αντίστροφον λόγον τοῦ πρώτου. Ἡ εἰς ἔνα μόνον ἠθικὸν νόμον ἐπιστροφή τοῦ κόσμου εἶναι ἤδη γεγονός ὑπὲρ ἄνθρωπον· ἀλλὰ πόσον τὸ γεγονός τοῦτο καταντᾷ ὑπερφυσικώτερον, εἰάν αὐτὸς οὗτος ὁ νόμος ἦναι ἤδη θαῦμα τελειότητος καὶ ἀγιότητος ριζικῶς ἀντίθετον πρὸς τὰς προλήψεις καὶ τὰ πάθη τοῦ κόσμου! Ἐάν τὸ πρῶτον ὑποθέτει ὅλην τὴν σοφίαν, τὸ δεύτερον ἀπαιτεῖ ὅλην τὴν δύναμιν ἐνὸς Θεοῦ· αὕτη δὲ ἡ σοφία καὶ ἡ δύναμις δι' ἀλλήλων μεγαλύνονται.

Ἐννοήσατέ το καλῶς, διότι ἐνταῦθα ἀπτόμεθα μιᾶς τῶν ἐπαισθητοτέρων ἀποδείξεων τῆς θεϊότητος τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τῶν ἀρχαίων ἠθολόγων τὰ ἐπινοήματα ἦσαν πολὺ ὀλιγώτερον αὐστηρὰ τοῦ Εὐαγγελίου, τοῦλάχιστον διότι τὰ αὐστηρότερα ἐξ αὐτῶν ἄφιναν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν πρὸς ἑαυτὸν ἀγάπην, πλουτιζομένην ἐκ τῆς θυσίας ὅλων τῶν ἄλλων, τελευταίαν ἀγάπην, ἣν τὸ Εὐαγγέλιον ἦλθε νὰ τῷ ἀρπάξῃ.

Καὶ ὅμως αἱ μὲν ἡπιότεραι αὐταὶ ἠθικαὶ δὲν εἶχον ὄπαδους, τὸ δὲ Εὐαγγέλιον εἴλκυσε πρὸς ἑαυτὸ ὅλον τὸν κόσμον.

«Ἀπὸ τοῦ Θάλητος, λέγει ὁ Βολταῖρος, ἄχρι τῶν φαντασιωδεστέρων φιλοσόφων καὶ τῶν μιμητῶν αὐτῶν, οὐδεις ἐπενήργησεν οὔτε κἂν ἐπὶ τῶν ἠθῶν τῆς ρύμης, εἰς ἣν διέτριβεν». Ὁ Χριστὸς ἐμφανίζεται, καὶ ἐπενεργεῖ ἐφ' ὅλου τοῦ κόσμου καὶ ἐφ' ὅλων τῶν αἰώνων.

Ἐάν ζητῶνται ἀποδείξεις τῆς θεϊότητος τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἰδοὺ μία, φαίνεται μοι, καὶ τοιαύτη, ὥστε ὅχι μόνον πρέπει νὰ ἀποδείξῃ τὴν μεσολάβησιν τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν θεϊστὴν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν τῆς ὑπάρξεώς του εἰς τὸν ἄθεον.

«Οἱ ἐθνικοὶ, λέγει μετὰ τὸν ἅγιον Ἀθανάσιον ὁ Βοσσεῦ-
»τιος, οὐδέποτε ἤρχισαν νὰ γνωρίσωσι τὸν Θεὸν καὶ τὸν

» Λόγον, εἰμὴ ὅτε ἐφάνη ὁ Ἰησοῦς Χριστός. Ἄν καὶ ὑπῆρξαν
 » ἄπειροι θρησκείαι, οὐδεὶς λαὸς κατέφερε τὸν γείτονά του
 » νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν Θεόν του. Οἱ σοφοὶ τῶν ἐθνῶν, μὲ τοὺς
 » πομπώδεις λόγους καὶ τὸ ὕψος τῆς εὐγλωττίας των, οὐ-
 » δένα ἐκ τῶν περὶ αὐτοὺς ἠδυνήθησαν διὰ τοσοῦτων βί-
 » βλίων νὰ ἐκλύσωσιν εἰς τὸ δόγμα τῶν καλῶν ἠθῶν καὶ
 » τῆς ἀθανασίας τῶν ψυχῶν. Μόνω τῷ Χριστῷ δέδοται,
 » ἵνα μόνος αὐτὸς γνωρισθῇ ὑπὸ πάντων τῶν ἐθνῶν, καίτοι
 » ἐχόντων αἰσθήματα τοσοῦτον ἐναντία. Ὑπῆρξαν μεταξὺ
 » τῶν ἐθνικῶν, Χαλδαίων, Αἰγυπτίων καὶ Ἰνδῶν, βασιλεῖς
 » καὶ σοφοί· πολλὰ οἱ φιλόσοφοι τῆς Ἑλλάδος συνέγρα-
 » ψαν καὶ μὲ πολλὴν τέχνην· ἀλλ' οὔτε ζῶντες, οὔτε ἀπο-
 » θανόντες, οὐδὲν προήγαγον. Μόνος ὁ Χριστὸς ἠδυνήθη
 » νὰ πείσῃ καὶ αὐτὰ τὰ νήπια εἰς τὴν διδασκαλίαν του» (1).

Εἰς τῶν μεγίστων θαυμασῶν τοῦ Πλάτωνος, ὁ κ. Αἰμὲ
 Μαρτίνος ἐν τῷ περὶ ἀγωγῆς τῶν οἰκοδεσποινῶν παρα-
 τηρεῖ περὶ τῆς πολιτείας τοῦ μεγάλου ἐκείνου φιλοσόφου
 ὅτι « Ἡ νομοθεσία, ἥς τὸ πλατωνικὸν σύνολον ἐφάνη τοῖς
 » ἀρχαίοις ὡς τύπος ἀπραγματοποιήτου τελειότητος, εἶναι
 » σήμερον ἀπραγματοποίητος μόνον διότι εἶναι ἀνήθικος·
 » ἡ ἰδανικότης αὐτοῦ εἶναι κατωτέρα τῆς ἡμετέρας πραγ-
 » ματικότητος. Ὅποῖαν ἀπέραντον ὀδὸν τὸ ἀνθρώπινον γένος
 » διέτρεξε, καὶ πῶς τὰ ἀντικείμενα τοῦ θαυμασμοῦ του
 » κατήντησαν τὰ ἀντικείμενα τῆς περιφρονήσεώς του; με-
 » ταξὺ τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ τοῦ νεωτέρου ὑπάρχει
 » τὸ Εὐαγγέλιον» (2).

Ἡ σχολὴ τῶν Στωϊκῶν ἔκαμε βέβαια περισσότερον θό-
 ρυθον, καὶ πόρρωθεν φαίνεται ἄγουσα ἀληθεῖς τινὰς μαθη-
 τάς· ἀλλ' ὡς πρὸς τοῦτο ἀπατώμεθα ἐκ τῆς ἐπιδειξεως

(1) Βοσσυέτιος, Ἐπιστ. ΣΝΗ.

(2) Περὶ ἀγωγῆς τῶν οἰκοδεσποινῶν, ἔκδ. Χαρπαντιέρου.

τῶν γνωμικῶν, ἐξ ὧν ἐπλήρωσαν τὰ συγγράμματά των. Ἐάν, ἀντὶ νὰ ἐρωτήσωμεν τί εἶπον; ἠρωτῶμεν, τί ἔπραξαν, τὸ ζήτημα ἤθελεν ἀλλάξει ὄψιν. Δὲν διστάζομεν τωόντι νὰ εἴπωμεν, ὅτι μεταξὺ ὄλων τῶν λόγων Στωϊκῶν δὲν εὑρέθη εἰς μόνος πράγματι καὶ ἐνεργεία. Σπεύδομεν δὲ νὰ προσθέσωμεν, ὅτι ἐγγυητὴν ἱκανὸν τοῦ λόγου τούτου ἔχομεν τὸν ἀρχηγὸν τῆς αἰρέσεως, αὐτὸν τὸν Ἐπίκτητον, ἐκφραζόμενον οὕτω:

«Στωϊκὸν δὲ δεῖξατέ μοι, εἴτινα ἔχετε. Ποῦ; ἢ πῶς;» ἀλλὰ τὰ λογάρια τὰ στωϊκὰ λέγοντας, μυρίους. . . Δεῖ-» ξηκτ', ἐπιθυμῶ, νῆ τοὺς Θεοὺς, ἰδεῖν στωϊκόν. Ἄλλ' οὐκ ἔ-» χετε τὸν τετυπωμένον δεῖξαι; τὸν γε τυπούμενον δεῖξα-» τε, τὸν ἐπὶ ταῦτα κεκλικότα. Εὐεργετήσατέ με· μὴ φθο-» νήσητε ἀνθρώπων γέροντι ἰδεῖν θέαμα, ὃ μέχρι νῦν οὐκ» εἶδον» (1).

Τὸ μέγα τοῦτο θέαμα ἐδόθη τῷ κόσμῳ, καὶ κατέστη κοινόν. Ἡ εὐαγγελικὴ διδασκαλία παρήγαγεν οὐχὶ ἓνα μόνον ἀλλὰ μυριάδας Στωϊκῶν, καὶ παράγει καθ' ἡμέραν· καὶ ὄχι μόνον Στωϊκοὺς μορφωθέντας ἐκ τῆς σπουδῆς τῆς φιλοσοφίας ἢ Στωϊκοὺς κατ' ἰδιοσυγκρασίαν, τοὺς ὁποίους μόνους ἤθελε παραγάγει ἡ ἀρχαιότης, ἐὰν ἠδύνατο, ἀλλὰ Στωϊκοὺς πάσης τάξεως καὶ φύλου καὶ ἡλικίας, Στωϊκοὺς ἀφανεῖς καὶ ἀγνώστους τῷ κόσμῳ, καὶ τὸ θειότερον, ἀγνώστους ἑαυτοῖς, Στωϊκοὺς ἐν ἀγνοίᾳ, ἐνὶ λόγῳ, Χριστιανούς.

Ἰδοὺ πρόβλημα τωόντι πολλὰ παράδοξον, τὸ ὁποῖον ἠδύνατό τις νὰ προτείνῃ εἰς τὸν Ἐπίκτητον παραπονούμενον, ὅτι δὲν εὑρίσκειν ἓνα μόνον Στωϊκὸν τυπούμενον· δοθείσης ἠθικῆς ἀσυγκρίτως αὐστηροτέρας τῆς ἰδικῆς σου, πῶς νὰ γίνῃ καθολικῶς δεκτὴ; πῶς νὰ ἐνεργηθῇ ὑπὸ μυριάδων ἀνθρώπων οἷων δήποτε, ἐν παντὶ καιρῷ καὶ τόπῳ,

(1) Ἀρρίαν. Β'. 10'.

καὶ καταστάσει, καὶ ἡλικίᾳ, καὶ βαθμῶ διανοίας καὶ μαθήσεως; πῶς νὰ εἰσέλθῃ ἐν τε τῇ καρδίᾳ καὶ διαγωγῇ ἀναριθμητῶν νεανίδων, αἵτινες δὲν θέλουσι διστάσει νὰ ἐγκαταλείψωσιν ὅ,τι θέλγει τὴν ἡδυπάθειαν καὶ τὴν ἀλαζονείαν, ἵνα λάβωσιν ἐκ τῆς ζωῆς μόνον τὰς θλίψεις, καὶ ὄχι μόνον τὰς ιδίαις, ἀλλὰ καὶ ἐκείνας ἀπάσης τῆς ἀνθρωπότητος· καὶ οὐχ ἤττον θέλουν βαδίζει ἐν χρηστότητι, καὶ ἀπλότητι, καὶ φαιδρότητι οὐχὶ μίαν στιγμὴν, ἢ μίαν ἡμέραν, ἀλλὰ δι' ὅλης τῆς ζωῆς των;

Μόνῳ τῷ ἐπενεγκόντι τὴν ἠθικὴν ταύτην ἀνῆκε νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τῆς ἐφαρμογῆς της.

Καὶ δὲν εἶναι μικρὰ ἀπόδειξις τῆς θειότητος τῆς ἠθικῆς ταύτης ἡ ἀνάγκη ὑπερφυσικοῦ τινος μέσου, πρὸς ἐξάσκησιν αὐτῆς, καθὼς τῆς θειότητος τοῦ μέσου τούτου εἶναι ἀπόδειξις ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐξασκήσεώς της.

Τοῦτο δὲ εἶναι τὸ δόγμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

Περὶ δόγματος.

Καθὼς ἀνὴρ πνευματώδης, λαλῶν περὶ τοῦ ὕφους τοῦ Κουίνώλτου, ἔλεγεν ὅτι εἶχεν ἐξοστειλεῖ τὴν γλῶσσαν, οὕτως ἡδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ τινῶν νέων θεοσόφων, θαυμαζόντων τὴν εὐαγγελικὴν ἠθικὴν καὶ ἐνταυτῷ καταφρονούντων τὰ χριστιανικὰ δόγματα, ὅτι θέλουσι νὰ ἐξοστειλωσιν τὸ Εὐαγγέλιον. Οὐδεμία μεγαλητέρα ἀσυνέπεια καὶ ἀλογία.

Ἡ εὐαγγελικὴ ἠθικὴ περιέχει ἐν ἑαυτῇ τὴ χριστιανικὴν δόγμα, καὶ τοῦτο ὑποστηρίζει ἐκείνην, καθότι ἔχουσι τὸσω στενὴν καὶ ἀναγκαίαν σχέσιν πρὸς ἄλληλα, ὅσην ἐν

τῆ συστάσει τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος τὰ ὀστά πρὸς τοὺς μύωνας καὶ τὴν σάρκα.

Ἄλλ' ἔτι ἐνδοτέρα εἶναι ἡ σχέσις αὕτη, διότι ἡ ἠθικὴ εἶναι πρὸς τὸ δόγμα ὅ,τι τὸ ἀποτέλεσμα πρὸς τὸ αἷτιον, ἡ θέλησις πρὸς τὸ ἐλατήριον· εἶναι τὸ δόγμα ἐν ἐνεργείᾳ, καὶ ἡ πίστις ἐν πράξει.

Εἶναι τῶντι προφανέστατον, ὅτι αἱ πράξεις ἡμῶν ὑποκινοῦνται ἐκ τῆς προσυλληθθείσης ιδέας τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς ἀνάγκης αὐτῶν. Οὐδὲν οὐδέποτε πράττομεν, εἰ μὴ πρότερον ἀποφασίσωμεν τὴν πράξιν διὰ τῆς εἴτε ἀληθοῦς εἴτε ψευδοῦς ἐκτιμήσεως τῆς ὠφελείας καὶ ἀγαθότητός της. Κατὰ τὴν ἔννοιαν ταύτην δὲν ὑπάρχει πράξις οἰαδήποτε, μὴ ἔχουσα τὸ δόγμα της, τὴν πίστιν της· λέγομεν δὲ τὴν πίστιν, διότι, ἐγγύθεν θεωρουμένου τοῦ πράγματος, ὀλιγισταὶ ὑπάρχουσιν, ἐὰν ὑπάρχωσιν, οὔσαι τὸ ἐξαγόμενον τῆς ἀπολύτου ἐναργείας ὡς πρὸς τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεώς των. Διὰ τί, λέγει ὁ Ὠριγένης, νὰ ἐπιμένωμεν εἰς τὸ νὰ μὴ πιστεῦωμεν, ἀφ' οὗ ἡ πίστις ἐξ ἀνάγκης διευθύνει τὰ ἔργα μας καὶ προηγεῖται πάσης πράξεώς μας· ὁ γεωργὸς δὲν θερίζει, ἐὰν δὲν ἐνεπιστεύθῃ πρότερον τὸν σπόρον εἰς τὴν γῆν· ὁ θαλασσοπορῶν ἐμπιστεύεται εἰς τὸ πλοῖον καὶ τὸν πλοίαρχον· ὁ ἀσθενὴς δὲν θεραπεύεται ἄνευ τῆς εἰς τὸν ἰατρὸν πίστεως· καὶ οὐδεμίαν τέχνην ἢ ἐπιστήμην μανθάνομεν εἰμὴ πρότερον πιστεῦσωμεν εἰς τὸν παραδίδοντα αὐτὰς διδάσκαλον. Ἀφ' οὗ λοιπὸν πάντα ἐν τῷ βίῳ στρέφονται περὶ τὴν ἀνθρωπίνην πίστιν, διατί νὰ ἐπικρίνωμεν τὴν θεῖαν (1);

Τῶντι ὑπάρχει ἐν τῇ ἀπιστίᾳ περισσοτέρα ἀλογία παρ' ὅσην νομίζομεν.

Ὅμως ἤττον ἄλογοι εἶναι οἱ ἀποβάλλοντες καθ' ὅλου τὸν

(1) Θεόφιλ. ἀπολογ. ἄρ. 8. Ὠριγένης κατὰ Κέλσου, εἰβλ. ἀ. ἄρ. 11

Χριστιανισμόν, καὶ ἠθικὴν καὶ δόγμα. Ὅσοι δὲ ἀξιοῦσι νὰ δεχθῶσι τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ ἄνευ τῶν δογμάτων, ἢ οὐσιωδῶς δὲν θέλουσι τὴν ἠθικὴν ταύτην, ἢ, ὡς λέγει ὁ Μαλεβράχης, προωρίσθησαν νὰ ζητῶσιν ἐν τῇ ιδέᾳ τοῦ κύκλου ὅλας τὰς ιδιότητας τῶν τριγῶνων.

Τὸ καθ' ἡμᾶς, μὴ θέλοντες νὰ ἀποβάλωμεν τὸν κοινὸν νοῦν, φρονοῦμεν ὅτι, ἵνα πείσωμεν τοὺς ἀνθρώπους νὰ δεχθῶσι καὶ ἐξασκήσωσιν ἠθικὴν θείαν, αὐστηρὰν καὶ ἐπίπονον πρὸς τὴν φύσιν, πρέπει νὰ ἐγχαράξωμεν εἰς αὐτοὺς λόγους παραδοχῆς ἰσχυροὺς καὶ θετικοὺς· καὶ ὅτι ἐὰν ἡ ἠθικὴ ᾖναι ὑπὲρ ἀνθρώπον, τοιοῦτοι πρέπει νὰ ᾖναι καὶ οἱ πρὸς ἐξάσκησης αὐτῆς λόγοι, ὃ ἔστιν, ὅτι αἱ ἀρεταὶ προϋποθέτουσι πίστιν.

Θέλομεν δὲ προβῆ ἔτι περαιτέρω· καὶ πρὶν ἢ εἰσελθῶμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ δόγματος, ἀρκεῖ μόνῃ ἡ ἠθικὴ τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ τὸ μέγα φαινόμενον τῆς ἐν τῷ κόσμῳ πραγματοποιήσεώς της, ἵνα ἐξαγάγωμεν τὴν καθ' ἡμᾶς αὐστηρὰν ταύτην συνέπειαν, ὅτι ὅπισθεν αὐτῆς πρέπει ἀναγκαιῶς νὰ εὐρίσκωνται δόγματα τέλεια, ὡς αὕτῃ· διότι, ὡς ἄριστα εἶπεν ὁ Μονταίγνης, τὸ *ειδικὸν σημεῖον τῆς ἀληθείας ἦν πρὸςβεβῶμεν εἶναι ἡ ἀρετὴ μας.*

Ὁ συνοπτικὸς οὗτος λόγος τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ὅστις εἶναι ὁ δημοτικώτερος, εἶναι καὶ ὁ στερεώτερος· ὁ δὲ ἐξαγόμενος ἐκ τῆς ἐρεύνης τῶν δογμάτων καθ' ἑαυτὰ, εἶναι ὁ πλέον ἐπικίνδυνος, διότι ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν ἀείποτε ἀβεβαίων καὶ περιωρισμένων τοῦ πνεύματος ἡμῶν διαθέσεων. Ἄλλως, ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς τελειότητος τῶν δογμάτων, ὡς μετ' οὐ πολὺ θέλομεν ἰδεῖ, τὸ πλεῖστον τῆς ἐναργείας αὐτῶν ἀποταίνεται μᾶλλον πρὸς τὴν πρακτικὴν, ἢ τις εἶναι ὁ μόνος αὐτῶν σκοπὸς, ἢ πρὸς τὴν θεωρίαν, καὶ θέλουσι μᾶς δεῖξει οὐχὶ τὸ πῶς, ἀλλὰ τὸ διατί.

Τὸ ἀξίωμα, ὅτι ἐκ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γινώσκεται, δὲν εἶναι τόσω τετριμμένον εἰμὴ διότι εἶναι ἕλλογον. Κατὰ ταύτην καὶ οὐχὶ ἄλλην ἀρχὴν, ἐκ τῆς θεωρίας τοῦ παντός ἐξάγομεν τὴν περὶ ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ ἀλήθειαν· ἀλλ' ἐάναι ὠραιότητες τοῦ ὕλικου κόσμου ἀποδεικνύουσι τὴν ὕπαρξιν του, αἱ τοῦ ἠθικοῦ ἀποδεικνύουσι τὴν μεσολάβησίν του καὶ τὰς μετ' αὐτῆς συνδεομένας ἀληθείας· καὶ τοῦτο δύναμι τοῦ πρώτου ὅλων τῶν ἀξιωμαίων, ὃ ἐστίν, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀποτελεσμα ἄνευ αἰτίου, καὶ ὅτι ἐπομένως οὐδὲν ὑπάρχει ἐν τῷ ἀποτελέσματι ὃ μὴ πρότερον ἐν τῷ αἰτίῳ.

Οὕτως ἡ ἠθικὴ ἐγγυᾶται τὸ δόγμα.

Ὅθεν, πρᾶγμα ἀξιοπρατήρητον, ἡ μεταξὺ τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ δόγματος χιμαιρικὴ αὕτη διάκρισις δὲν γίνεται εἰμὴ ἐν θεωρίᾳ, καὶ ὑπὸ τῶν ὄνειροπολούντων ἐκείνων ἠθολόγων, οἵτινες οὐδέποτε κατέβησαν ἐκ τῶν ἀορίστων νεφῶν τῆς θεωρίας τῶν εἰς τὴν τραχεῖαν χώραν τῆς πράξεως. Ἀλλ' οἱ τὴν χεῖρα ἐπιθέντες εἰς τὸ ἄροτρον τοῦ Εὐαγγελίου δὲν θέλουσι ποτὲ ἀποσεῖσει τὸν ζυγὸν τοῦ δόγματος, καὶ ὁ λόγος πρόδηλος, διότι δι' αὐτοῦ προοδεύουσι.

Καὶ ἀφ' ἐτέρου, ποῦ ἤθελέ τις βασισθῆ, ἴν' ἀπορρίψῃ τὸ δόγμα, ἀφ' οὗ ἀποδέχεται τὴν ἠθικὴν; δὲν ἔχουσιν ἀμφοτέρω τὴν αὐτὴν κοιτίδα; τὸ αὐτὸ στόμα τὸ εἰπόν· Ἀγάπα τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν, δὲν εἶπεν ἐπίσης, ἐγὼ εἰμὶ ὁ ἄρτος ὁ ζῶν, ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς;

Παράδοξον σέβας ἠθέλαμεν ἔχει πρὸς τὴν Εὐαγγελικὴν ἠθικὴν, ἀρχόμενοι ἀπὸ τοῦ νὰ ψεύδωμεν τὸν αὐτουργὸν τῆς.

Ἡ ἠθικὴ ἔνδεια τῶν ἀρχαίων δὲν προήρχετο μόνον ἐκ τῆς ἐλλείψεως ἠθικοῦ συστήματος, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐλλείψεως αἰτίου ἤτοι δόγματος, καὶ ἀντεστοίχει εἰς τὴν θεολογικὴν αὐτῶν ἔνδειαν.

Ἀναμφιβόλως, ἡ ἀνθρωπότης οὐδαμοῦ ἠδυνήθη νὰ ζήσῃ ἄνευ τῶν περὶ Θεοῦ, περὶ ἀθανασίας ψυχῆς καὶ περὶ μελ-
 λούσης δικαιοσύνης ἐννοιῶν· ἀλλ' ἔξω τοῦ Χριστιανισμοῦ
 αὗται ὑπῆρξαν πάντοτε ἀόριστοι, ἀβέβαιοι, ἀτελεῖς καὶ
 παραμεμορφωμένοι, ἕνεκα τῆς διαλυτικῆς τῶν παθῶν καὶ
 τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐνεργείας, εἰς ἃ ἐγκατελείφθη-
 σαν ἄνευ ὑπερασπίσεως, καὶ ὑφ' ὧν ὀλίγον κατ' ὀλίγον κατ'
 ἰδίαν εἰκόνα ἐσχηματίσθησαν, ὡς τὸ ἄγαλμα ἐκεῖνο τοῦ
 Γλαύκου, περὶ οὗ λαλεῖ ὁ Πλούταρχος, ὅπερ, κείμενον ἐπὶ
 τῆς παραλίας καὶ ἀδιαλείπτως ὑπὸ τῶν κυμάτων πλητ-
 τόμενον καὶ γλυφόμενον, ἀπώλεσεν ἐπὶ τέλους πᾶσαν Θεοῦ
 μορφήν, καὶ κατέστη ἄσχημος λίθος.

Ὁ Χριστὸς, ὁ ἀγγεληεὶς ὡς ὁ πρῶτος Λόγος, ἐξ οὗ ὁ
 ἀνθρώπινος ἠρύσθη τὰς ἀληθείας ταύτας, ὁ κατὰ τε τὸ
 δόγμα καὶ τὴν ἠθικὴν οὐδὲν κυρίως ἀλλοιώσας ἐν τῷ
 πρώτῳ σχεδίῳ τῆς πνευματικῆς οἰκοδομῆς, ἀλλ' ἐλθὼν
 μόνον ἵνα ὑποσύρῃ αὐτὸ ἐκ τῶν ἐρειπίων τοῦ νοός μας,
 ὅπως τὸ ἐπισκευάσῃ καὶ συμπληρώσῃ μὲ τὰ ὑπὸ τῆς ἀσθε-
 νείας ἡμῶν ἀπαιτούμενα βοηθήματα· ὁ Χριστὸς, λέγω, ἀ-
 νέφερον ἡμῖν τὰς θείας ἐκεῖνας ἐννοίας καθ' ὅλην τὴν ἀρχι-
 κὴν αὐτῶν καθαρότητα, προσθεῖς ἄλλας νέας, ὅπως συσχε-
 τίσῃ αὐτὰς πρὸς τὴν μὴ δυνηθεῖσαν νὰ τὰς διατηρήσῃ ἀν-
 θρωπίνην ἀσθένειαν· ἀκολούθως δὲ ἐξησφάλισεν τὸ σύνολον
 τοῦτο ὅλης τῆς διδασκαλίας του ἀπὸ πάσης προσβολῆς
 ὑπὸ τὴν ἀσπίδα τῆς αὐθεντίας του, καὶ οὕτω μετὰ δέκα
 ὀκτὼ αἰῶνων ἀκαταπαύστους ἐφόδους, ἡ διδασκαλία αὕτη
 ἔμεινεν ἄθικτος, καὶ εἶδε καθ' ἑαυτῆς συντριβείσας μυριά-
 δας αἰρέσεων καὶ συστημάτων μόνον διὰ τὴν πτώσιν των
 φημισθέντων.

Προτείνων ἡμῖν νέας ἀρετὰς, ἐπρότεινε καὶ νέαν πίσιν,
 καὶ ἐξίσωσεν τὸ ἐλαττήριον πρὸς ἣν ἤθελε νὰ ἐμποιήσῃ ἐν

ἡμῖν ἀναγεννητικὴν ἐνέργειαν. Ἐὰν δὲ διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς ἐνδεικνύει ἐν καθήκον, διὰ τῆς ἄλλης ἀποκαλύπτει μιαν ἀλήθειαν, ἣτις εἶναι τὸ ἀντίστοιχον αὐτοῦ αἷτιον «Μακάριοι, λέγει, οἱ πενθοῦντες... ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν».

Καὶ οὕτως ἠνέωξεν εἰς τε τὸν λόγον καὶ τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου ὑψηλοτάτας ἀπόψεις· ἐφώτισε τὸν νοῦν του διὰ τῶν καθαρωτέρων καὶ θετικωτέρων ἐννοιῶν περὶ Θεοῦ, περὶ τοῦ ἀνθρώπου, περὶ τῆς πρώτης καὶ ἐνεστῶσης καὶ μελλούσης αὐτῶν σχέσεως· ἐκαθάρισε τὰς ἤδη συγκεχυμένας ταύτας ἐννοίας, ἀνέπτυξεν, ἐμεγάλυνε, συνεπλήρωσε, καὶ πρὸ πάντων ἐβεβαίωσεν αὐτάς, καὶ κατέστησεν ὁρατάς εἰς ἡμᾶς, καὶ διὰ τῆς πίστεως ἔκαμε ψηλαφητὸν τὸ ἀόρατον· διὰ τῆς πίστεως, ἣτις συνδέει τὴν ἠθικὴν πρὸς τὸ δόγμα, καὶ διὰ τῆς ἐνώσεως ταύτης τὰ ὑποσηρίζει· ἣτις μετέχει τῆς μὲν ἠθικῆς, διὰ τῆς ἀρχῆς της, τοῦ δὲ δόγματος, διὰ τοῦ ἀντικειμένου της· ἣτις εἶναι τὸ ἄνθος τῆς ἀγάπης καὶ ἡ ρίζα τῆς ἐλπίδος (1)· ἣτις διὰ μὲν τῆς πρώτης, μᾶς φέρει εἰς ὅλας τὰς ἀρετάς, διὰ δὲ τῆς δευτέρας, εἰς ὅλας τὰς ἀληθείας, συνισῶσα οὕτω ἄμεσον καὶ ἀδιάκοπον κοινωνίαν μεταξὺ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας, μεταξὺ τοῦ διανοητικοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, μεταξὺ γῆς καὶ οὐρανοῦ.

Ὁ Ἀρχιμῆδης ἐζήτηε σημεῖον, ἵνα τὴν γῆν κινήσῃ. Τὸ σημεῖον τοῦτο ἔθηκεν ὁ Χριστὸς, καὶ δι' αὐτοῦ ἀνεκαίνισε τὸ πρόσωπον τῆς γῆς. Αὕτη εἶναι ἡ πίστις, περὶ ἧς αὐτὸς εἶπεν, ὅτι ἐὰν ἔχωμεν ἐξ αὐτῆς ὡς κόκκον σινάπεως, καὶ τὰ ὄρη ἰδυνάμεθα νὰ μεταστήσωμεν.

Ἰπὸ ταύτην δὲ τὴν ἐποψίν τῆς πρὸς τὴν ἠθικὴν σχέσεώς των πρέπει καθ' ἡμᾶς νὰ μελετηθῶσι τὰ δόγματα ἢ καὶ, ἂν ἦναι συγχωρημένον, νὰ ἀναβῶμεν εἰς ἐνδοτέραν ἐποψίν,

(1) Ἐλπιζομένων ὑπόστασις.

ἐκεῖθεν μόνον ὀρμώμενοι, πρέπει νὰ τὸ ἐλπίσωμεν. Τὸ ἐν παντὶ τέλειον εἶναι ἡ ἀκρίβεια καὶ γονιμότης τῶν μέσων ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν εἰς ὃν ἀφορῶμεν. Ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ὄλον ἁρμονικόν, ἀντέχον εἰς τὴν ἀφαίρεσιν, καὶ τείνον εἰς τὴν ἐνότητα. Ἐν αὐτῷ οὐδὲν ἀνωφελές, οὐδὲν ἐπικύημα. Ὁ ἀπτόμενος ἐνὸς τῶν σημείων του κάμνει, οὕτως εἰπεῖν, νὰ ἠχῶσιν ὅλα τὰ ἄλλα. Ἄρα ὁ θεωρῶν τὰ δόγματα παρὰ πολὺ ἀφηρημένως, ἤθελε μεγάλως ἀμαρτήσῃ περὶ τὴν μέθοδον, διότι ἤθελεν ἀπ' ἀρχῆς ὑποθέσῃ ἐν τῷ Χριστιανισμῷ ἔλλειμμα, εὐτυχῶς ἀνύπαρκτον· καὶ κατὰ τοῦτο ἡ ἀσάφεια, ἣν ἀντιτάσσει εἰς τὰς τολμηρὰς ἡμῶν ἐρεῦνας, ὅπως ἀναγάγῃ αὐτὰς εἰς πρακτικὴν ἐνάργειαν, οὐχ ἦττον ἀποδεικνύει τὴν θειότητα αὐτοῦ ἢ αὐτὴ ἡ ἐνάργεια.

Ἰπάρχουσιν ἀναμφιβόλως πνεύματα ἐπισκοτιζόμενα ὑπὸ τῆς ἀσαφείας, καὶ θέλοντα μόνον τὸν Χριστιανισμὸν ὡς ἀντικείμενον ἀγόνου θεωρίας, ἀφίνοντα δὲ τὴν ἠθικὴν διὰ μόνον τὸ δόγμα, καθὼς ἄλλα ἀφίνουσιν εὐχαρίστως τὸ δόγμα, διὰ τὴν οὐχ ἦττον θεωρητικὴν ἠθικὴν τῆς θρησκείας· ἀλλὰ τὰ πνεύματα ταῦτα τὰ ἐκλαμβάνοντα τὸ κενὸν ἀντὶ τῆς ἐκτάσεως, καὶ τὸ θάμβος ἀντὶ τοῦ φωτός, δὲν παρατηροῦσιν, ὅτι ὁ θεωρητικὸς οὗτος χαρακτήρ, ὃν ζητοῦσιν ἐν τῷ Χριστιανισμῷ, ἤθελεν εἶσθαι μάλιστα τὸ βέβαιον δεῖγμα τῆς ἀσθενείας του, διότι αὕτη εἶναι ἡ σφραγὶς τῶν ἀνθρωπίνων ἔργων. Ὁ λέγων θεωρητικὸν λέγει ἄργον, καὶ κατὰ τοῦτο ὁ Θεὸς ἔπρεπε νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὸν ἀνθρωπὸν, καθότι αἱ συλλήψεις αὐτοῦ δὲν ὑπερβαίνουσι ποτὲ τὴν ἐνέργειάν του, διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον ὅτι νόησις καὶ ἐνέργεια, ὡς πρὸς αὐτὸν, εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτό. Ὁ ἀπαιτῶν λοιπὸν ἐν τῷ Χριστιανισμῷ ἀποκάλυψιν τῶν δογμάτων του ὑπερβαίνουσιν τὴν σφαῖραν τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας του, ἤθελε παραδεχθῆ. ὅτι ὁ αὐτουργὸς αὐτοῦ

ἐνεργεῖ κατὰ τὸν τρόπον τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες δὲν δύνανται ὅσα θέλουσι, καὶ δὲν πραγματοποιοῦσιν ὅσα νοοῦσιν. Ἄλλ' ἐὰν ὁ Χριστιανισμὸς ἀνθίσταται κατὰ τῆς ἐξομοιώσεως ταύτης, ἐὰν δυνάμει χαρακτηῆρος ἰδιάζοντος πρὸς αὐτὸν, οὐδὲν ὑπάρχει ἐν τοῖς δόγμασιν αὐτοῦ μὴ ἀναγόμενον εἰς τὴν ἠθικὴν του· ἐὰν, ἀκολουθοῦντες τὴν ἀκτίνα τῆς ἐνεργείας του, εὐρίσκομεν ὅτι ἐκτείνεται ὅσον καὶ ἡ τῆς συλλήψεώς του, καὶ αὕτη δὲν ἀναπτύσσεται εἰμὴ κατ' αὐστηρὰν ἀναλογίαν πρὸς ἐκείνην· ἐὰν, ἐνὶ λόγῳ, ἦναι καθ' ὅλα ἀντίστιχοι πρὸς ἀλλήλας, ταῦτα βεβαίως ἀποδεικνύουσιν, ὅτι τὸ ἔργον του εἶναι θεῖον, καὶ μόνον ἕνεκα τῆς ἐκ τῆς ἀδυναμίας καὶ ματαιότητος ἡμῶν ἀπάτης διστάζομεν νὰ τὸ ἀναγνωρίσωμεν.

Αὕτη δὲ ἡ ἀπάτη εἶναι ἐν μέρει συγγνωστὴ, ἂν καὶ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἰσδύσωμεν πολὺ βαθέως εἰς τὴν ἡμετέραν φύσιν, ἵνα καταλάβωμεν τὴν ἀρχὴν της· διότι, ἐπὶ τέλους, ἐὰν αἱ συλλήψεις ἡμῶν ὑπερβαίνουσι τὰ ὄρια τῆς ἐνεργείας μας, καὶ ἐὰν ἀκαταπαύστως ὀρμῶμεν ἐπέκεινα τῆς ἀθλίας ἡμῶν πραγματικότητος, ἵνα ἀντιληφθῶμεν τοῦ ἰδανικοῦ καὶ τοῦ ἀπολύτου, δεικνύομεν κατὰ τοῦτο μεγαλεῖον καὶ ἰσχὺν, καὶ ἔχομεν λόγον ἵνα καυχώμεθα· ἀλλ' ὅ,τι δὲν παρατηροῦμεν εἶναι, ὅτι τὸ μεγαλεῖον τοῦτο εἶναι τὸ μεγαλεῖον ὄντος ἐκπεπτωκότος, καὶ ἡ ἰσχὺς αὕτη, ἰσχὺς ὄντος συντετριμένου, ὅ ἐστι, λείψανον μεγαλείου καὶ ἰσχύος προσπαθοῦν νὰ ἀνορθωθῆ καὶ ἀποκατασταθῆ· ὅθεν καὶ τὸ ρητὸν σοφοῦ τινος λέγοντος· *Δεῖξον μοι τὴν ἰσχύρ σου, καὶ γὼ σοὶ δεῖξω τὴν ἀδυναμίαν σου* (1). Ἐὰν εἴχομεν ἐν ἡμῖν τὸ πλήρωμα τῆς ζωῆς, ἄλλως ἤθελε συμ-

(1) Εἶπε δὲ καὶ ὁ Βοσσυέτιος. «Ἀγωνίζεσθε νὰ ὑπερτερῆτε καθ' ἑκάστην ἑαυτοῦς, διότι τοιοῦτο εἶναι συνάμα τὸ μεγαλεῖον καὶ ἡ ἀσθένεια τοῦ ἀνθρώπινου νοῦς, ὥστε δὲν δύναμεθα

βαίνει, διότι τὸ πραγματικὸν καὶ τὸ ἰδανικὸν ἤθελον τότε συγχέεσθαι· ἐν ἡμῖν, ὡς ποταμὸς ῥέων ὑπερχειλῆς· καὶ καθὼς ἤθελεν εἶσθαι ψευδὲς νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ὁ ποταμὸς οὗτος δὲν εἶναι βαθύς, διότι αἱ ὄχθαι αὐτοῦ δὲν εἶναι ἀπόκρημνοι, οὕτως εἶναι ἀπάτη τῆς ἀδυναμίας μας νὰ μὴ βλέπωμεν τὸ πλήρωμα τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ζωῆς εἰς θρησκείαν, ἐν ἣ ἡ σύλληψις συγχέεται μὲ τὴν ἐνέργειαν, καὶ τὸ ὕψος ἐξισοῦται πρὸς τὸ βάθος.

Ἄλλως, ἢ πρὸς τὴν θεωρίαν ὑπερβολικὴ αὕτη τάσις εἶναι ἡ σφραγίς τῆς καθ' ἡμᾶς φιλοσοφίας, μὴ ἐμπνεομένης εἰμὴ ἐκ τοῦ καθαροῦ λόγου, ἀποσπρεφομένης τὰ γεγονότα, μόνον εἰς τὴν ἰδέαν πιστευσούσης, καὶ μὴ θεωρούσης τὴν πεῖραν καὶ τὴν πρᾶξιν εἰμὴ ὡς πρόσκαιρα φαινόμενα, τὰ ὁποῖα εἶναι περιττὸν νὰ ὑπολογιζώμεθα, καὶ τῶν ὁποίων εἶναι μάλιστα καλὸν νὰ ἀπαλλαχθῶμεν, ἵνα ἀκολουθήσωμεν λογικὴν ἀπαθῆ καὶ ἐπικίνδυνον.

Ἡ ἀφηρημένη καὶ μονήρης αὕτη φιλοσοφία, ἧς ἡ πηγὴ ἀνατρέχει εἰς τὸν Καρτέσιον, εὐκόλως ἠπάτησε τὰ πνεύματα, παραδιδούσα αὐτοῖς τὰς χώρας τοῦ καθολικοῦ καὶ τοῦ ἀπολύτου, ὥστε νὰ ἐνεργῶσι τρόπον τινὰ ὡς ὁ Δημιουργὸς ἐπὶ τοῦ κενοῦ καὶ τοῦ χάους, ἐν αἷς ὁμως κατέρριψεν αὐτὰ δι' ἔλλειψιν ἀντιστάθμου.

Ὁ καθαρὸς λόγος δὲν δίδει εἰμὴ ιδέας γενικὰς, καὶ δὲν γνωρίζει εἰμὴ τὸ καθολικόν· ἀλλὰ τὸ γενικὸν καὶ τὸ καθολικὸν δὲν παραδέχονται εἰμὴ τὸ ἀναγκαῖον· διότι τὸ ἐλεύθερον εἶναι δύναμις ἀναιροῦσα τὴν γενικότητα, καὶ δὲν γνωρίζεται εἰμὴ διὰ τῆς ἐκβάσεως, διὰ τῆς πράξεως· ὅθεν ἔπεται, ὅτι πᾶσα ἀτομικότης, πᾶσα προσωπικότης,

---

νὰ ἐξισώσωμεν τὰς ἰδέας ἡμῶν ἰδέας· τόσον ὁ ποιήσας ἡμᾶς ἐφρόντισε νὰ σημειώσῃ τὸ ἄπειρον αὐτοῦ».

(Λόγος εἰς τὴν Γαλλ. Ἀκαδημ.)

πᾶσα ἐλευθερία ἔπρεπε νὰ ἐκλείψῃ ἐν τοιαύτῃ φιλοσοφίᾳ, καὶ ὅτι τὸ ἔσχατον αὐτῆς ἐξαγόμενον ἔπρεπε νὰ ᾖναι ὁ πανθεισμός καὶ ἡ μοιροδοξία.

Καὶ πραγματικῶς ἔφθασεν ἐκεῖ καὶ ἀπωλέσθη, καὶ ὁ θρί-
αμβος αὐτῆς κατέστη ὁ τάφος τῆς· ἀλλὰ συγχρόνως εἶχε σκά-
ψει καὶ τὸν τάφον τῆς κοινωνίας, διότι τὰ πάθη ἐπακροώμε-
να πάντοτε ὅ,τι δύναται νὰ τὰ νομιμοποιήσῃ, ὅταν μά-
λιστὰ ἔχη αὐστηράν τινα ὄψιν, δὲν ἐβράδυναν νὰ καταβί-
βάσωσιν αὐτὴν εἰς τὸ ἴδιον κράτος, καὶ νὰ τὴν ἐρμηνεύ-
σωσι διὰ θεωριῶν τόσῳ μᾶλλον ἀπολύτων καὶ τολμηρῶν,
ὅσον ἐλογίζοντο θεόπνευστοι καὶ φιλοσοφικῶς ἀναγκαῖαι.

Ἀλλὰ τότε κραυγαὶ τρομεραὶ ἠκούσθησαν, καὶ τὸ τῆς συν-
τηρήσεως ἔνσιγμα, τὸ ἐγειρόμενον εἰς τὴν κοινωνίαν ἐν ἡμέρᾳ
κινδύνου, διέκρινεν ἐν ἀκαρεῖ καὶ τὴν ἔκτασιν τοῦ κακοῦ καὶ
τὴν ἀρχὴν του, καὶ τότε ἤρχισαν αἱ ἐξαρνήσεις, αἱ ἀποκηρύ-
ξεις, αἱ ἀληθεῖς ἢ ψευδεῖς ἐπιστροφαὶ εἰς τὸ θεῖον παλλάδιον.

Ἡ Γερμανία, ἥτις πρώτη εἶχεν ἐξοκείλει εἰς τὰς παρα-
φορὰς τοῦ καθαρῶ ἰσχυροῦ λόγου, καὶ ἀκολουθοῦσα τὰ ἔχνη
τοῦ Καντίου, τοῦ Ἐγγέλου καὶ τοῦ Στράους, εἶχε φθάσει
διὰ τῶν τελευταίων αὐτῶν μαθητῶν εἰς τὸν ἀπαρακάλυ-
πτον ἀθεισμόν, λαμβάνει σήμερον μέγα μάθημα, τὸ ὁποῖον
δὲν πρέπει νὰ ᾖναι ξένον πρὸς ἡμᾶς τοὺς μετασχόντας τῶν
παραφορῶν τῆς.

Εἷς τῶν ὑψηλοτέρων νόων τῆς ἐποχῆς μας, ὁ Σχελλίγ-
γος, ὅστις μετὰ τοῦ Ἐγγέλου εἶχεν ἀναστήσει τὸν πανθει-
σμόν, ἐξῆλθε πρὸ μικροῦ ἐκ τοῦ σκότους, ὅπου εἶχεν
ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ἀποσυρθῆ, καὶ διήγειρεν εἰς τὴν Γερμα-
νίαν σωτήριον θαυμασμόν, ἀνορθόνων ἐν πάσῃ τῇ ἰσχύϊ
τῆς διανοίας του τὸν Χριστιανισμόν ἐκεῖνον, τὸν ὁποῖον εἶχε
προσπαθήσει νὰ ἀνάτρεψῃ.

Θέλει ἄρα ἐπιτύχει; τοιοῦτο εἶναι τὸ ζήτημα περὶ ὃ σφρέ-

φονται αἱ θρησκευτικαὶ τύχαι τῆς Γερμανίας, καὶ τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ἤδη καὶ μόνον μεγάλην πρὸς τὴν ἔγερσιν αὐτῆς πρόοδον (1).

Ἐὰν μᾶς ἐπιτρέπηται νὰ μορφώσωμεν γνώμην, κατὰ τινὰ εἰσηγητὴν τῆς μεγάλης ταύτης συζητήσεως, φαίνεται ὅτι ὁ Σχελλίγγος ἀμελεῖ παραπολὺ τὴν ἠθικὴν, ἐνδιατρίβων ὑπὲρ τὸ δέον εἰς τὴν ἀπλῶς διδακτικὴν ἐξήγησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ ὅτι, θέλων νὰ κάμψῃ παραπολὺ τὴν πίσιν εἰς τὰς ρενὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιστήμης, κινδυνεύει νὰ μὴ εὐχαρισήσῃ οὔτε τὴν ἐπιστήμην, οὔτε τὴν πίσιν. Καὶ τοῦτο, ὅπως ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ προκείμενόν μας, διότι πρέπει νὰ ληφθῇ ὁ Χριστιανισμὸς ἐν τῷ συνόλω αὐτοῦ καὶ οἷος εἶναι, κυρίως μὲ τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ ἐνέργειαν, ἥτις εἶναι ὡς ἡ ἐξία τῆς ἐναργείας του, διότι ἐξηγεῖ τὰ δόγματα διὰ τοῦ ἀληθοῦς αὐτῶν ἀντικειμένου, καὶ τὰ κάμνει νὰ ἐνεργῶσι τρόπον τινὰ ὑπὸ τοὺς ὀφθαλμούς μας (2).

(1) Τοῦτο γέγραπται ἐν ἔτει 1843.

(2) Ὁρ. λίαν ἀξιοσημεῖωτον ἄρθρον δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ Κ. Α. Λέβρου ἐν τῇ Ἐπιθεωρήσει τῶν δύο κόσμων, κατὰ τὸν Ἰανουάριον, 1843, ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Κρίσις τῆς Γερμανικῆς φιλοσοφίας.

Ὅλαι αἱ προσπάθειαι τῆς διαμαρτυρομένης Γερμανίας, ἵνα ἀνακτήσῃ τὴν χριστιανικὴν ἀλήθειαν θέλουσιν ἄλλως ἀποτύχει ἐλλειπούσης τῆς ἀρχῆς τῆς αὐθεντίας. Ἐὰν ἠδύνατο νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἀλήθειαν ἀπ' ἀρχῆς, τὴν διετῆρει. Ὁ λόγος ἔχει ἀνάγκην ἀνωτέρας ἀρχῆς, ἂν ὄχι δι' ἄλλο ἀλλ' ἵνα διατηρήσῃ τοῦλάχιστον τὰς κατακτήσεις του, καὶ τὰς ὑπερασπίσῃ κατὰ τῶν ἰδίων ὑποτροπῶν· ἀνευ τούτου δὲν θέλει ἀνεγείρει εἰμὴ ὄρη ἄμμου, πανταχοῦ πλημμυροῦντα, ἀλλ' ἀβάσιστα καὶ ἀνυποστήρικτα. «Ὅλαι αἱ »διάφοροι αὐταὶ φιλοσοφίαι (λέγει τελευτῶν ὁ κ. Λέβρης), αἱ τοσοῦτον »ὑπερήφανοι κατὰ τὰς ἀξιώσεις, καὶ εὐτελεῖς κατὰ τὰ ἐξαγόμενα, μὴ »δυνάμεναι οὐδὲν νὰ θεμελιώσωσι, καταστρέφουσιν ἀλλήλας. Ἐξ ὅλου δὲ »τοῦ ἐπιπόνου τούτου ἔργου τῆς διανοίας οὐδὲν ἄλλο ἀπομένει, εἰμὴ ἀ- »κράστος κριτικὴ, οὐδενὸς φειδομένη· ὁ νέος οὗτος κατακλυσμὸς ἀναβαί- »νει, ἐξογκοῦται, ἐκτείνεται, καὶ ἤδη ἐπαπειλεῖ διὰ τῶν πικρῶν του κυ- »μμάτων τὰ κατ' αὐτοῦ ζητηθέντα ὑψηλὰ καταφύγια».

Δὲν θέλομεν παρατείνει πλείοτερον τὰς προκαταρκτικὰς ταύτας σκέψεις, διότι σπεύδομεν νὰ τὰς δικαιολογήσωμεν διὰ τῆς ἐπομένης ἐρεύνης τῶν χριστιανικῶν δογμάτων. Ἦτο μόνον ἀναγκαῖον νὰ προσδιορίσωμεν ἀκριβῶς τὴν ἔποψιν τῆς ἐρεύνης ταύτης, ἵνα μὴ ἀφήσωμεν νὰ διασκεδασθῇ εἰς ἀνεπαρκεῖς ἢ ματαίαις ἀναζητήσεις ἢ προσοχῇ, τὴν ὀφείλομεν νὰ οἰκονομήσωμεν. Περὶ ἐπιστήμης, ὡς καὶ περὶ ἀρετῆς, ἀληθεύει τὸ ἔντιμι μέσῳ ἴσεται· ἐδῶθεν καὶ ἐκεῖθεν οὐδὲν βλέπομεν, καὶ ὄχι ὀλιγωτέρα σύνεσις καὶ ἰσχὺς ἀπαιτεῖται, ἵνα κρατήσωμεν τὸν λόγον εἰς τὰ ὅριά του, ὅσης ἀναγκαιοῦμεν, ἵνα ἐντὸς αὐτῶν τὸν ἀναπτύξωμεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Φύσις καὶ προσόντα τοῦ Θεοῦ.

Α. ΠΙΣΤΕΥΩ ΕΙΣ ΕΝΑ ΘΕΟΝ.

Ὅστις ἤθελε καλῶς σκεφθῆ ὅτι ἡ εἰς ἓνα Θεὸν πνευματικὸν καὶ δημιουργὸν πίστις εἶναι δῶρον ὅπερ ὁ Χριστιανισμὸς ἔκαμεν εἰς τὴν γῆν, ὑπ' αὐτοῦ εἰσέτι συντηρούμενον, ἤθελεν ἐξ ἀνάγκης ὁμολογήσει τὴν θεϊότητα τοῦ δοτῆρος, διότι μόνη ἡ χεὶρ ἡ ἄνω τῶν κεφαλῶν μας ἀνατέλλουσα καὶ στηρίζουσα τὸν ἥλιον, ἠδυνήθη νὰ ὑψώσῃ καὶ νὰ στηρίξῃ καὶ τὴν μεγάλην ταύτην ἀλήθειαν εἰς τὸν θόλον τῆς διανοίας.

Πανταχόθεν ἀναμφιβόλως θέλουν μᾶς εἰπεῖ, ὅτι τὴν ἀλήθειαν ταύτην ὀφείλομεν εἰς τὴν φύσιν, ὅτι ἡ συνείδησις τὴν κηρύττει, ὅτι ὁ λόγος καὶ μόνος τὴν ἀποδεικνύει, καὶ ὅτι ὑποστηρίζεται διὰ τῆς ἰδίας ἐναργείας.

Παραδέχομαι τὴν ἀξίωσιν ταύτην, καὶ ὁμολογῶ ὅτι πραγματικῶς ἡ ἀλήθεια αὕτη εἶναι τόσον σερεὰ καὶ διαυ-

γῆς, καὶ τόσον ἀρμόζει πρὸς τὰ πνεύματα ἡμῶν, ὥστε φαίνεται ὀφείλουσα τὰ πάντα εἰς ἑαυτὴν, καὶ μᾶλλον ἄθυρμα ἢ ἀνάγκη ἢ ἀπόδειξις αὐτῆς, τόσον εἶναι κοινῆ, δημῶδης καὶ φυσικῆ.

Ἄλλ' ἐκ τούτου τόσῳ μᾶλλον κατάδηλος γίνεται ἡ ἀσθένεια τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, τοῦ γενικῶς αὐτὴν ἀπολέσαντος, καὶ τόσῳ μᾶλλον θεία καταδεικνύεται ἡ δύναμις ἢ ἀποδοῦσα καὶ τοσοῦτον ἐντελῶς συντηροῦσα αὐτὴν εἰς ἡμᾶς. Μόνος δὲ ὁ δημιουργὸς τῆς φύσεως ἠδύνατο φυσικὴν νὰ καταστήσῃ ἀλήθειαν, διόλου παύσασα τοῦ νὰ ἦται τοιαύτη, καὶ τοσοῦτον νὰ ἐπενεργήσῃ ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὥστε νὰ ἀφομοιωθῇ ἀλήθειαν μὴ ἔχουσαν πλέον λαβὴν ἐπ' αὐτοῦ.

Ἄς μὴ ἐπαιρώμεθα ὅμως τοσοῦτον, διότι τὰ δόγματα τῆς φύσεως, ὡς εἶπεν ὁ Βολταίρος, ὀφείλουσι τὰ πάντα εἰς τὰ δόγματα τῆς θρησκείας· καὶ ἡ κατήχησις ἐχρησίμειυσε πλέον ἢ ὅσον πιστεύομεν εἰς τὰς Μελέτας τοῦ Καρτεσίου.

Μὴ συγχέωμεν δύο πράγματα πάντῃ διακεκριμένα, τὴν σύλληψιν καὶ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ἀληθείας. Διὰ τῶν Μελετῶν τοῦ Καρτεσίου ἐδυνήθημεν νὰ συλλάβωμεν τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ, ἣτις ἄλλως ἐννοεῖται λίαν εὐκόλως· ἀλλὰ τὸ γεγονός τῆς ὑπάρξεως ταύτης πρέπει νὰ ἐδιδάχθῃ ἡμῖν προηγουμένως, διότι καὶ Καρτεσίοι ὅλοι ἀνῆμεθα, οὐδέποτε ἠθέλομεν δυνηθῆναι νὰ τὸ ὑποπτεύσωμεν. Καὶ ὄχι μόνον ἡ ὥραία τῆς Κατηχήσεως ἀπάντησις εἰς τὸ ζήτημα τί ἐστὶ Θεὸς δὲν ἠθέλην ἐπέλθει εἰς τὸν νοῦν μας, ἀλλ' οὔτε καὶ αὐτὸ τὸ ζήτημα. Τοῦτο δὲ ἄριστα ἀναγνωρίζει εἰς τῶν καθ' ἡμᾶς φιλοσόφων ἤδη μνημονευθεῖς, ἐκδότης καὶ ἀπόστολος τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καρτεσίου. «Ἡ πίστις, λέγει, ἀποκαλύπτει τὸ γεγονός, καὶ ἀφίνει τὸ πῶς εἰς τὰς διαφιλονει-

»κήσεις μας, ἀγγέλλει τὴν λύσιν, ἀλλ' οὐχ ἥττον διαμένει πρὸς τὸ πρόβλημα» (1). Ἐστω, ζήτησον τὸ πῶς, ὅσον θέλεις, μελέτησον τοὺς νόμους τοῦ προβλήματος, καὶ τὰς πρὸς τὴν λύσιν σχέσεις αὐτοῦ· τοῦτο εἶναι τὸ μέρος τῶν ἀνθρώπων· ὁ Θεὸς τὸ παρέδωκεν εἰς τὰς διαφιλονεικῆσεις αὐτῶν. Καὶ τὸ μέρος τοῦτο, μέγα καὶ ὠραῖον, εἶναι τὸ τῆς φιλοσοφίας, οὐδὲ ἡμεῖς τὸ ἀποβάλλομεν . . . ἀλλ' ὡς πρὸς τὸ γεγονός ὡς πρὸς τὴν λύσιν, ἃς ὁμολογήσωμεν πάντες, ὅτι ἤθελον μᾶς φύγει φυγὴν αἰώνιαν, εἰμὴ ἐπανάφερε καὶ ἐτήρει αὐτὰ σταθερῶς ἐν μέσῳ ἡμῶν ἢ χεῖρ τοῦ Θεοῦ.

Ἡ θρησκευτικὴ ἀλήθεια, καὶ ἰδίως ἡ τοῦ ἐνός, πνευματικοῦ καὶ δημιουργοῦ Θεοῦ, ἦτο ἤδη ἐσβεσμένη ἐν τῷ κόσμῳ, ὅτε ὁ Χριστὸς ἦλθε νὰ τὴν ἀνάψῃ ἐκ νέου· καὶ αὕτη ἢ ἐν τῇ ἀληθείᾳ ἀνάστασις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ὑποθέτει δύναμιν ἴσῃν πρὸς αὐτὴν τὴν δημιουργίαν του. Τὸ γεγονός τοῦτο ἐξετέθη ἤδη κατ' ἕκτασιν ἐν τῷ περὶ Ἀνάγκης δευτέρας ἀποκαλύψεως κεφαλαίῳ, καὶ ὀφείλομεν ἀδιαλείπτως νὰ τὸ σκερθῶμεν, καὶ νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς αὐτὸ, διότι ἐν μέσῳ τοῦ σκότους τούτου καταφαίνεται ἡ ἀκτινοβόλος λάμψις τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ ἡ Θεϊότης τοῦ αὐτουργοῦ του.

Ἀπὸ τρισχιλίων ἐτῶν οὐδὲν ἀνθρώπινον στόμα ἐπρόφερε παρρησίᾳ τὴν λέξιν, πιστεύω, ΠΙΣΤΕΥΩ Εἰς ἓνα Θεόν. Καὶ πόθεν, πότε καὶ ὑπὸ τίνος πρῶτον ἐξεφωνήθη τὸ μέγα τοῦτο σύμβολον, τὸ ἀπὸ περάτων ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης κηρυττόμενον, καὶ ὑπὸ τῆς μεγάλης φωνῆς τῶν λαῶν μέχρι τοῦ θόλου τῶν οὐρανῶν ἀντηχοῦν; τὸ ἤξεύρετε· δώδεκα ἀλιεῖς, οὓς ὁ Χριστὸς συνήγαγε παρὰ τὴν ὄχθην τῆς Γενησαρέτ. Ἴδου οἱ ἐν τῷ κόσμῳ κήρυ-

(1) Εἰσαγ. εἰς τὰ Συγγράμ. τοῦ Καρτεσιῦ ὑπὸ Ἰουλιου Σίμωνος Σελ. δ'. Χαρπαντιέρου Ἐκδ.

κες τοῦ δόγματος τῆς τοῦ Θεοῦ ἐνότητος, καὶ οἱ πρῶτοι κατηχηταὶ τῶν ἐθνῶν. Πρὸ αὐτῶν δὲ καὶ περὶ αὐτοὺς τί βλέπομεν; πλήρη σχεδὸν ἔλλειψιν ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι τῆς ἀληθείας ταύτης, ὅλας τὰς διανοίας βεβυθισμένας ἐν τῇ εἰδωλολατρείᾳ καὶ πολυθεΐᾳ, τὰς δὲ ὑψηλοτέρας τηκομένας περὶ τὴν ἔρευναν τῆς πρώτης ἀρχῆς, καὶ διὰ μυρίων συζημάτων, ἅτινα ἐρυθριῶμεν νὰ ἀνακαλέσωμεν, ὅλας ἀπολλυομένας ἐν τῇ πολυθεΐᾳ καὶ τῷ δυϊσμῷ· οὐδεμίαν φθάνουσαν εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ δημιουργοῦ Θεοῦ, οὐδεμίαν ἢ σχεδὸν οὐδεμίαν ἐπιτυγχάνουσαν νὰ ἐκτυλίξῃ ὅλως τὴν ἰδέαν τῆς πνευματικότητος καὶ ἀνεξαρτησίας καὶ ἀγιότητος αὐτοῦ· ἅπαν τέλος τὸ ἀνθρώπινον γένος καταστάν οἶονεὶ τυφλὸν πρὸς τὴν μεγάλην ταύτην ἀλήθειαν, καὶ ὁμολογοῦν ἐνώπιον τοῦ οὐρανοῦ τὴν ἄγνοιαν αὐτοῦ· ἀγνώστῳ Θεῷ (1).

Τότε εἶς βάρβαρος, ὅστις ἐκαυχᾶτο μηδὲν ἄλλο γινώσκων εἰμὴ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ τοῦτον ἐσαυρωμένον, παρουσιάσθη εἰς τὴν πόλιν τῶν φιλοσόφων. Οἱ πρῶτοι λόγοι, οὓς ἐξεφώνησε, διήγειρον τὴν προσοχὴν ἐπικουρείων καὶ στωϊκῶν τινῶν φιλοσόφων, οἵτινες *συνέβαλλον* αὐτῷ, *ἐπιλαβόμενοι τε* αὐτοῦ, *ἐπὶ τὸν Ἄρειον Πάγον ἤγαγον λέγοντες· Δυνάμεθα γινῶναι τίς ἢ καιρὴ αὕτη ἢ ὑπὸ σοῦ λαλουμένη διδαχὴ; ξενίζοντα γάρ τινα εἰσφέρεις εἰς*

(1) «Ὁ μὴ γνωρίσας τὸ Εὐαγγέλιον, λέγει ὁ Βολταῖρος, ἀπεμακρύνθη »συγχρόνως τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας, ἥτις εἶναι ἡ λατρεία ἐνὸς μόνοῦ Θεοῦ, »καὶ παραδοθεὶς εἰς τὰς δεισιδαιμονίας, δὲν ἠδυνήθη νὰ εἶπῃ εἰμὴ ἀνοησίας. Καὶ ὄχι μόνον οἱ λαοὶ ἐξώκειλαν εἰς τοιαύτας παρεκτροπὰς, ἀλλ' ἢ »πλάνη ἐμέθυσε καὶ αὐτὰς τῶν σοφωτέρων τὰς κεφαλὰς. Θεωροῦντες τὴν »φύσιν, θαυμάζουσι δύνάμιν νοητικὴν καὶ ὑπερτάτην. Ἀδύνατον ἴσως εἰς »τὸν πάντῃ ἐστερημένον τῆς θείας ἀληθείας ἀνθρώπινον λόγον νὰ προβῇ »περαιτέρω» (Βολταῖρος, μνημονευθεὶς ἐν τῷ Λόγῳ τοῦ Χριστιανισμοῦ.)

τὰς ἀποὰς ἡμῶν· βουλόμεθα οὖν γινῶναι τι ἂν θέλοι
ταῦτα εἶναι.

Σταθεὶς δὲ ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἔφη·
« Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κατὰ πάντα ὡς δεισιδαιμονεσέρονος
ὑμᾶς θεωρῶ. Διερχόμενος γὰρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβά-
» σματα ὑμῶν, εὔρον καὶ βωμῶν, ἐν ᾗ ἐπεγέγραπτο· Ἀ-
» κηγνώστῳ Θεῷ. Ὅν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐ-
» γὼ καταγγέλλω ὑμῖν. »

« Ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ,
» οὗτος οὐρανοῦ καὶ γῆς Κύριος ὑπάρχων, οὐκ ἐν χειροποιή-
» τοις ναοῖς κατοικεῖ. »

« Οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων θεραπεύεται προσδεόμενός
» τινος, αὐτὸς διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοὴν καὶ τὰ πάντα. »

» Ἐποίησέ τε ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν
» ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, ὀρίσας προστεταγ-
» μένους καιροὺς, καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν. »

« Ζητεῖν τὸν Θεόν, εἰ ἄρά γε ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ
» εὔροιεν, καὶ τοι γέ οὐ μακρὰν ἀπὸ ἑνὸς ἐκάστου ἡμῶν
» ὑπάρχοντα. »

» Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν, ὡς καὶ τι-
» νες τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασι· Τοῦ γὰρ καὶ γέ-
» νος ἐσμέν. »

« Γένος οὖν ὑπάρχοντες τοῦ Θεοῦ, οὐκ ὀφείλομεν νομίζεῖν
» χρυσοῦ, ἢ ἀργύρου, ἢ λίθου, χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυ-
» μήσεως ἀνθρώπου, τὸ θεῖον εἶναι ὅμοιον. »

» Τοὺς μὲν οὖν χρόνους τῆς ἀγνοίας ὑπεριδὼν ὁ Θεὸς, τανῦν
» παραγγέλλει τοῖς ἀνθρώποις πᾶσι πανταχοῦ μετανοεῖν : »

« Διότι ἔστησεν ἡμέραν, ἐν ᾗ μέλλει κρίνειν τὴν οἰκου-
» μένην ἐν δικαιοσύνῃ » (1).

(1) Πραξ. Ἀποστ. ΙΖ'. 22.

Διὰ τῆς φωνῆς ταύτης καὶ τῆς τῶν δώδεκα, τὸ δόγμα τῆς ἐνότητος, τῆς πνευματικότητος καὶ τῆς δημιουργικῆς τοῦ Θεοῦ παντοδυναμίας ἐπανῆλθεν εἰς τὸν κόσμον, ὡς ἡ ζῶῃ ἐν σώματι προωρισμένῳ ἤδη εἰς τὸν τάφον, καὶ ἡ ἄγνοια καὶ ἡ πλάνη κατέπεσαν ἀπὸ τοῦ θρόνου τῆς διανοίας.

Ἐνταῦθα ἐπικαλούμεθα πάντα ὀρθὸν νοῦν· ἡ ποιήσασα τοῦτο δύναμις δὲν εἶναι ἰσχυροτέρα τοῦ κόσμου; τί δὲν ἔκαμεν ἐπὶ τρισχίλια ἔτη ὁ κόσμος, ἵνα εἰρῇ ὅ,τι αὕτη τῷ ἀπέδωκεν ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ; καὶ ποῖον ἦτο τὸ ἐξαγόμενον τῶν διαδοχικῶν ἀγώνων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, εἰ μὴ ὅτι ἔθεσε μεγαλύτερον χάσμα μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς ἀληθείας, καὶ εἰς ταύτην προετοίμασε μεγαλοπρεπέστερον θρίαμβον;

Ἀλλὰ, καθ' ἡμᾶς, οὐχ ἤττον ὑπερφυσικὴ τῆς ἐπὶ τῆς γῆς ἐπιστροφῆς τῆς ἀληθείας ταύτης εἶναι ἡ συντήρησις αὐτῆς καὶ ἡ διατήρησις.

Βεβαίως πρέπει νὰ ὑπάρχη τι ὑπερφυσικὸν εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας, διότι ὑποστηρίζεται ἐκεῖ ἔνθα ἡ φυσικὴ ἀλήθεια εἶχε διόλου ἐκλείψει. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, καθ' ἑαυτὸ, εἶναι τὸ αὐτὸ εἰς πάντα χρόνον, εἶναι ἡ αὐτὴ οὐσία εἴτε πρὸ εἴτε μετὰ Χριστόν. Διατί λοιπὸν πρὸ Χριστοῦ δὲν ἐδυνήθη νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀλήθειαν, ἡ δὲ πλάνη ἐκορυφώθη, κατακαλύψασα τὰς ὑψηλοτέρας διανοίας, ἐνῶ ἀπὸ Χριστοῦ ἡ αὐτὴ ἀλήθεια συνετηρήθη καὶ εἰσέδυσεν καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ταπεινότερα καὶ παχυλώτερα πνεύματα (1); πόθεν προέρχεται, ὅτι ἐὰν τὸ πρῶτον παιδίον

(1) Τοῦτο κατὰ γράμμα προεῖρηται ἐν τῷ Βιβλίῳ τοῦ Σειράχ, διὰ τῶν ἐπομένων· «Ἔτι παιδεῖαν ὡς ὄρθρον φωτιῶ, καὶ ἐκφανῶ αὐτὰ ἕως εἰς μακράν. Ἐτι διδασκαλίαν ὡς προφητείαν ἐκχεῶ, καὶ καταλείψω αὐτὴν εἰς ἡγενης αἰώνων» (Σοφ. Σειράχ, κεφ. ΚΔ'. 32.) Ὅρα τὴν ἀνάπτουξιν καὶ ἐρμηνείαν τῆς λαμπρᾶς ταύτης προφητείας σελ. . . κλ. τοῦ παρόντος τόμου.

τοῦ λαοῦ ἐρωτήσης περὶ Θεοῦ, θέλει σοὶ εἶπει πράγματα ὑψηλότερα καὶ στερεώτερα παρ' ὅ,τι οἱ Ἀναξαγόραι καὶ οἱ Πλάτωνες οὐδέποτε περὶ αὐτοῦ ἐφαντάσθησαν εἰς τὰς βαθυτέρας αὐτῶν μελέτας; πόθεν ὅτι ἑκατομμύρια ἀνθρώπων θέλουσι σοὶ εἰπεῖ σήμερον, ἡξέυρω, πιστεύω, περὶ ὧν τρία ἢ τέσσαρα δαιμόνια πνεύματα τῆς ἀρχαιότητος ἔλεγον τὸ πολὺ· ἐνδέχεται ἢ οὐκ οἶδα; καὶ τοῦτο ἀπὸ δεκαοκτῶ αἰώνων; τίς δὲ ὁ κοινωνῶν εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα τὸ φῶς τοῦτο καὶ τὴν εἰς τὸ ἀόρατον πίστιν, μοιλονότι φυσικῶς τείνει νὰ μεταπέσῃ εἰς τὰ αἰσθητά; καὶ τίς ὁ συνέχων εἰς τὴν ὀρίζοντα ἄνωθεν τῆς διανοίας ὄλα τὰ παχυλὰ ἐκεῖνα νέφη τοῦ αἰσθητισμοῦ, τῆς δεισιδαιμονίας καὶ τῆς εἰδωλολατρείας ἅτινα ἄλλοτε ἐκάλυπτον τὸν κόσμον, καὶ ἀφίνων νὰ λάμπῃ σήμερον μόνον ὁ ἥλιος τῆς ἀληθείας, καὶ ἡ πλάνη νὰ ὑπεραυξάνῃ μόνον τὴν λαμπρότητα αὐτοῦ, ποικίλλουσα περὶ αὐτὸν τὰ κενὰ αὐτῆς εἰδῶλα τὰ ὑπ' αὐτοῦ φωτιζόμενα;

Ἄδύνατον, καθ' ἡμᾶς, νὰ μὴ ἴδωμεν ἐν τούτοις ὑπερφυσικόν τι, καὶ νὰ μὴ ἀναγνωρίσωμεν, ὅτι μόνος ὁ εἰπὼν τῇ θαλάσῃ, οὐχ ὑπερβήσῃ, ἠδυνήθη τὰ εἶπη ἐπίσης καὶ εἰς τὴν πλάνην, οὐμὴ ὑπερισχύσεις.

Ὁ πρὸ Χριστοῦ καθαρὸς Ἰουδαϊσμὸς, ἦτοι ὁ Χριστιανισμὸς τῶν ἀρχαίων χρόνων, παρουσίασεν ἤδη ἡμῖν τὸ αὐτὸ φαινόμενον, ἀλλ' ἐπιτόμως· καὶ ὁ παραλληλισμὸς οὗτος θέλει ἀναδείξει ἐτι ἐκφανέστερον τὴν παρ' ἡμῶν μελετωμένην ἀλήθειαν.

Εἶδομεν, τῶνόντι, ὅτι ἀδύνατον ἦτο νὰ ἐξηγηθῇ ἀνθρωπίνως, πῶς ὁ Ἰουδαϊκὸς λαὸς, ὁ ἀρχαιότατος τῶν λαῶν, λαὸς σαρκικὸς καὶ παχυλὸς, πρὸς τὰ πλεῖστα τῶν πεπολισμένων τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἑλλάδος ἐθνῶν παραβαλλόμενος, εἶχε διατηρήσει ἐν μέσῳ τῆς καθολικῆς εἰδωλολατρείας τὴν εἰς

ένα μόνον πνευματικόν Θεόν λατρείαν, καὶ πῶς, ἐν ᾧ πανταχόθεν κατεπείγετο ὑπὸ τῆς γοητείας καὶ τοῦ σκότους τῆς εἰδωλολατρείας, διήλθεν ἄπκσαν τὴν ἀρχαιότητα χωρὶς νὰ σβεσθῇ ὁ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ζωῆς σπινθῆρ, ὃν ἔφερεν εἰς τοὺς κόλπους του.

Ἄλλ' ἰδοὺ τὸ θαῦμα τοῦ θαύματος· πῶς ὁ ἐν τῷ σκότει ἀπωλεσμένος οὗτος σπινθῆρ, ὁ ἐπὶ τρισχίλια ἔτη μὴ δυνηθεὶς νὰ κοινωνήσῃ τὴν ἐλαχίστην λάμψιν εἰς πάντα τὰ περὶ αὐτὸν, οὗ καὶ ἡ διατήρησις ἦτο θαῦμα, κατέστη παραχρῆμα ὑπὸ τὸ ἐμφύσημα τοῦ Χριστοῦ καθολικὴ δάς, καταφλέξασα τὴν γῆν, καθάρισασα αὐτὴν διαπαντός ἀπὸ τῆς εἰδωλολατρείας, καὶ ἀπὸ χιλίων δεκακοσίων ἐτῶν μὴ παύουσα νὰ ἐπιχέῃ ἐπὶ τὰ ἔθνη τὸ φῶς της;

Τὸ πείραμα εἶναι μέγα καὶ πασιφανές, καὶ περὶ τοῦ γεγονότος οὐδεὶς δύναται νὰ ἀμφισβητήσῃ· ὁποῖα δὲ ἡ ἐπιβρόή του, καὶ ὁ κοινότερος νοῦς ἀρκεῖ νὰ τὸ ἐννοήσῃ.

Εἰμὴ ὑπῆρχεν ὁ θεϊσμός οὐδ' αὖτις τῆς γῆς πρὸ Χριστοῦ, ἡ ἀπόλυτος ἄγνοια τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου ἤθελε μέχρι τινὸς ἐξηγήσει τὴν ἀποπλάνησίν του, ὡς τὴ θέλγητρον τοῦ νεωτερισμοῦ ἤθελε σχετικῶς ἐξηγήσει τὴν ἐπιστροφὴν του· ὅπερ ὅμως δὲν λέγομεν εἰμὴ καθ' ἀπλὴν ὑπόθεσιν.

Ἄλλ' ὁ θεϊσμός εἶχεν ὀλόκληρον λαὸν λατρευτῶν· τὸ φῶς ἦτο ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ ὁ κόσμος δὲν τὸ ἔβλεπε· κατὰ τὰ πρὸ Χριστοῦ διακόσια ἔτη τὸ Ἰουδαϊκὸν ἔθνος διεδόθη καθ' ὅλον τὸν πεπολισμένον κόσμον, φέρον μεθ' ἐχυτοῦ τὰς ἱερὰς βίβλους του εἰς κοινὴν γλῶσσαν μετηνεγμένας· καὶ ταῦτα πάντα οὐδὲν κατάρθωσαν, καὶ οὐδὲ ἓνα μόνον ἄνθρωπον ἴσχυσαν νὰ μετατρέψωσι, μὴ διεγείραντα εἰμὴ μωρόν τινα θαυμασμόν.

Ἄλλ' ὅ,τι ὀλόκληρος λαὸς δὲν ἴσχυσεν ἐπὶ ἐνὸς μόνου ἀνθρώπου νὰ ἐνεργήσῃ, δώδεκα ἄνθρωποι, καὶ ὁ

ποιοι ἄνθρωποι ! κατώρθωσαν ἐφ' ὅλης τῆς οἰκουμένης.

Καὶ πρᾶγμα παράδοξον. Ἦτο γεγραμμένον εἰς τὰς βίβλους τοῦ λαοῦ τούτου, ὅτι οὕτως ἤθελε συμβῆ, τόσον τὰ πάντα ἦσαν ἐλεύθερα, ἀποφασισμένα καὶ προωρισμένα ὑπὸ ἐκείνης τῆς δυνάμεως, ἣτις μετέβαλε τὸν κόσμον ὡς ἠθέλησε καὶ ὅτε ἠθέλησε.

Καὶ ἡ δύναμις αὕτη δὲν εἶναι ὑπὲρ ἄνθρωπον ; ἀλλὰ τότε τὸ ἀποτέλεσμα ὑπερβαίνει τὸ αἷτιον, δηλαδὴ ὑπάρχει ἀποτέλεσμα ἄνευ αἰτίου.

Ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖ τοῦτο. Ἡ θρησκευτικὴ αὕτη ἀλήθεια ἠὔξησε κατὰ τὴν ἔντασιν ὅσον καὶ κατὰ τὴν διάδοσιν.

Ἐὰν ὁ Ἰουδαϊκὸς θεῖσμός ἐπετύγχανε νὰ διαδοθῆ εἰς τὸν ἐθνικὸν κόσμον, ἤθελεν ἀπολέσει τὴν καθαρότητα κατὰ λόγον τῆς διαδόσεώς του· τοιοῦτος ὁ συνήθης νόμος τῶν ὄντων· ἡ τοῦλάχιστον δὲν ἤθελεν ἐπιχύσει περισσότερον φῶς πρὸ ὅσον εἶχεν ἐν ἑαυτῷ, καὶ ἡ δύναμις τῶν ἀκτίων του δὲν ἤθελεν ὑπερβῆ τὴν τῆς ἐστίας του.

Ἀλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ χριστιανικὸς θεῖσμός εἶναι ἀπειρώς ἀνώτερος τοῦ Ἰουδαϊκοῦ κατὰ τὴν καθαρότητα καὶ γονιμότητα, ἐν ᾧ ἀπερρόφησεν αὐτὸν ἐν τῇ καθολικότητι τῆς διαδόσεώς του. Ἄρα ἀνάγκη νὰ πιστεύσωμεν καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον, ὅτι στοιχεῖον ἀνώτερον τοῦ Ἰουδαϊκοῦ θεῖσμοῦ, τοῦ ὑποθέτοντος ἤδη ἐν ἑαυτῷ στοιχεῖον ἀνώτερον τῆς πολυθείας, ἐν ἧ τὸ ἀνθρώπινον γένος ἦτο βεβυθισμένον, ἤλθε νὰ κυριεύσῃ τὸν κόσμον, καὶ νὰ τῷ φέρῃ φῶς οὐδαμοῦ εὐρισκόμενον.

Θέλομεν ἀναβῆ ἀργότερον εἰς τὴν ἐστίαν τοῦ φωτὸς τούτου, καὶ ἰδεῖ αὐτὸ ἀναβλύζον, οὐχὶ διὰ κεραυνῶν καὶ ἀστραπῶν, ἀλλὰ διὰ χάριτος καὶ αἵματος ἐκ τοῦ χριστιανικοῦ Σινᾶ, ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ Γολγοθᾶ. Κατὰ τὸ παρὸν, ἄς σημειώσωμεν τὸ ἀποτέλεσμα αὐτοῦ, ἐπιφέροντας εἰς τὸν Ἰου-

δαϊκὸν θεϊσμὸν πνεῦμα ὀξυδερκείας καὶ ἀνακαλύψεως, ὅπερ δὲν εἶχεν ἀφ' ἑαυτοῦ, καὶ γονιμοποιοῦν αὐτὸν ἐν ᾧ τὸν διεδέχετο.

Β'. Ἐγὼ εἰμι ὁ Ὄν. Τοιοῦτος ὁ παρὰ τῆς πίστεως ὀρισμὸς τοῦ Θεοῦ, ἐκ στόματος αὐτοῦ λαμβανόμενος, λόγος ὑψηλὸς καὶ μυστηριώδης, τοῦ ὁποίου μόνος ὁ Χριστιανισμὸς μᾶς ἀπεκάλυψε τὴν ἀξίαν. Ἡ λύσις αὕτη τοῦ περὶ φύσεως Θεοῦ μεγάλου προβλήματος ἔμεινε τωόντι καὶ αὐτὴ πρόβλημα, μέχρις οὗ ὁ Χριστιανισμὸς ἐκδηλῶν ἡμῖν αἰσθητῶς ἐν Χριστῷ τὰ θεῖα προσόντα, ἐπήνεγκε τὰ στοιχεῖα νέας λύσεως, καὶ ἔδωκεν εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα φιλοσοφικὴν ὀξυδερκείαν, δι' ἧς ἐκ τοῦ Ἐγὼ εἰμι ὁ Ὄν τῆς βίβλου δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν ὅλην τὴν ἄλυσιν τῆς ἀληθείας, τὴν συνδέουσαν τὸν οὐρανὸν μετὰ τὴν γῆν.

Οὐδὲν ὑπάρχει ἀφ' ἑαυτοῦ πλὴν τοῦ Θεοῦ· καὶ ἐν ᾧ τὰ λοιπὰ πάντα ἔχουσιν, οὕτως εἰπεῖν, δεδανεισμένον τὸ εἶναι, μόνος αὐτὸς τὸ ἔχει ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτοῦ· τὰ λοιπὰ πάντα εἶναι αἰτιατὰ, μόνος αὐτὸς εἶναι αἷτιον, αἷτιον πάντων, καὶ ὑπεράνω πάντων αἷτιον ἑαυτοῦ. Τοῦτο ἐξηγεῖ μετὰ ἀνυπέροβλητον ἐνάργειαν καὶ συντομίαν ὁ λόγος οὗτος, Ἐγὼ εἰμι ὁ Ὄν, τοῦτέστι, τὸ αἷτιον ἑμαυτοῦ δὲν εὐρίσκεται ἀλλαχοῦ εἰμὴ ἐν ἐμοί, διότι ἐγὼ τὸ φέρω ἐν ἐμοί· τοῦτο μετὰ συνιστᾷ, καὶ πάντων τῶν λοιπῶν μετὰ διακρίνει, Ἐγὼ εἰμι ὁ Ὄν, καὶ μόνος ἐγὼ δύναμαι νὰ ὀνομασθῶ οὕτω, καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι ἀκοινωνήτον.

Ὅλα τὰ ἄλλα ὄντα, ἐξεληθόντα ἐκ τῆς θελήσεως τοῦ ἀνωτάτου τούτου ὄντος, οὐδέποτε δύνανται δι' αὐτὸ τοῦτο νὰ συγχυσθῶσι μετὰ αὐτὸ, καὶ ὁ ὀρισμὸς οὗτος καθιστᾷ τὸν πανθεισμὸν ἀθεραπεύτως ἀποδοκιμαστέον.

Εἶναι τωόντι φανερόν, ὅτι πάντα τὰ δρώμενα ὄντα εἶναι περιωρισμένα ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ, ἀρχίζουσι καὶ τελευτῶσι,

καὶ ἐπομένως ἡ αἰτία τῆς ὑπάρξεως τῶν προηγεῖται αὐτῶν καὶ ἐπιζῆ αὐτοῖς, καὶ διὰ τοῦτο διαφέρει ἐξ ἀνάγκης αὐτῶν. Μεταβαίνουνσιν ἀδιαλείπτως ἐκ τοῦ μηδενὸς εἰς τὴν ὑπαρξιν, καὶ ἐκ τῆς ὑπάρξεως εἰς τὸ μηδέν· δὲν εἶναι, ἀλλὰ γίνονται, καὶ οὐδεὶς δύναται νὰ εἴπῃ, ἐγὼ εἰμί. Ὑπῆρξαν καὶ μέλλουσι νὰ ὑπάρξωσιν· ἀλλὰ μεταξύ παρελθόντος καὶ μέλλοντος, ἄτινα ἔρχονται τὸ ἐν μετὰ τὸ ἄλλο, καὶ παρέρχονται τὸ ἐν ἐπὶ τοῦ ἄλλου ὡς τὰ κύματα, ἐνεστῶς δὲν ὑπάρχει. Ὑπάρχει ποῦ ὅμως τὸ ἐνεστῶς, διότι χωρὶς αὐτοῦ οὔτε παρὸν ἤθελεν ὑπάρχει οὔτε μέλλον. Τὸ αἰεὶ ἐνεστῶς ἢ αἰώνιον ὄν διαφέρει λοιπὸν οὐσιωδῶς ὄλων τῶν ὄντων, ὡς αἱ ὄχθαι καὶ ἡ κοίτη τοῦ ποταμοῦ διαφέρουσι τῶν κυμάτων του· εἶναι πᾶν τὸ ὄν ἀλλ' οὐχὶ πάντα τὰ ὄντα· πάντα τὰ ὄντα τὸ ὑποθέτουσι, καὶ τὸ ὑποθέτουσιν ἔξω ἐαυτῶν ὡς τὴν ἀμετάβλητον οὐσίαν τοῦ ὄντος, χωρὶς αὐτὰ νὰ ἦναι ἔξω αὐτοῦ· εἶναι ἐνὶ λόγῳ δ' εἰς καὶ μόνος, ὅστις καθήμενος ἐφ' ἐαυτοῦ, καὶ τὰ πάντα ὄρων διερχόμενα, χωρὶς νὰ τὸν ὑπερβαίνωσι, δύναται νὰ εἴπῃ πάντοτε ἐξίσου· Ἐγὼ εἰμί ὁ Ὄν.

Ἴδου πῶς ἡ ἐνότης, ἡ αἰωνιότης, ἡ κυριαρχία, ἡ προσωπικότης τοῦ Θεοῦ, ἄτινα συνιστῶσι τὴν οὐσίαν τῆς φύσεώς του, ἀκλονήτως στηρίζονται ἐπὶ τοῦ ὀρισμοῦ τούτου, ὅστις εἰς αὐτὸν μόνον ἀνήκει.

Ἐξ αὐτοῦ δὲ θέλομεν ἰδεῖ τώρα προκύπτοντα ὅλα τὰ ἄλλα προσόντα του.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι τὸ ὄν. Ἄρα ἐκεῖνο τὸ ὄν, τὸ ὁποῖον εἶναι ὁ ὢν, εἶναι αὐτὴ ἡ ἀλήθεια.

Εἶναι ὅλος ἀγιότης, διότι πᾶσα ἀτέλεια οὔσα μόνον ὄριον καὶ ἀλλοίωσις τοῦ ὄντος, δὲν δύναται νὰ προσεγγίσῃ εἰς τὸ κατ' ἐξοχὴν καὶ ἀνεκδέξῃ ὄν, διότι οὐδὲν ὑπάρχει ἐκτὸς αὐτοῦ ὄντως ὄν.

Εἶναι ὅλος δικαιοσύνη, διότι ἐπειδὴ ἡ δικαιοσύνη οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ὁμοιότης πρὸς τὸν νόμον τῆς ἀληθείας, τούτέστι, τοῦ ὄντος, ὁ Θεὸς δὲν κάμνει ἄλλο εἰμὴ νὰ τηρῇ τὴν φύσιν του καὶ νὰ ἦναι ὅμοιος ἑαυτῷ, μὴ ἀνεχόμενος οὐδεμίαν ὑφαίρεσιν ἢ παράβασιν τῆς δικαιοσύνης.

Εἶναι ὅλος παρτοδυναμία, διότι οὐδὲν ὑπάρχει εἰμὴ δι' αὐτοῦ, αὐτὸς δὲ εἶναι μόνον δι' αὐτοῦ.

Εἶναι ὅλος ἀγαθότης καὶ ἀγάπη, διότι ὁ δυνάμενος τὰ πάντα, καὶ ὁ ὦν τὸ ὄν, δὲν ἔχει τί νὰ φοβηθῇ ἢ νὰ φθονήσῃ, καὶ ἐπομένως οὐδὲν συμφέρον νὰ ποιῇ τὸ κακόν. Ἐπειδὴ δὲ τὸ κακὸν εἶναι ἡ καταστροφή τοῦ ὄντος, ἤθελε προσβάλλει αὐτὸς ἑαυτὸν, ποιῶν τὸ κακόν. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀγαθότης καὶ ἡ ἀγάπη εἶναι ἐξ ἐναντίας ἢ ἐκχυσίς τοῦ ὄντος, ἀκολουθεῖ τὸν νόμον τῆς ἀπειρότητός του καὶ ἐνεργεῖ κατὰ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ, ὡν γόνιμος καὶ ἐλευθέριος.

Εἶναι ὅλος κάλλος, διότι τὸ καλὸν εἶναι ἡ λάμψις τοῦ ἀληθοῦς, ὡς τὸ ἀληθὲς εἶναι ἡ λάμψις τοῦ ὄντος.

Εἶναι ὅλος μακαριότης, διότι ἡ μακαριότης εἶναι τὸ πλήρωμα τοῦ ὄντος.

Οὕτω διὰ τοῦ τύπου καὶ οἶονεὶ τῆς κλειδῆς, ἣν ὁ Θεὸς μᾶς ἔδωκεν ἑαυτοῦ, δυνάμεθα νὰ εἰσδύσωμεν εἰς τὴν φύσιν καὶ τὰ προσώπια αὐτοῦ.

Ὡσαύτως δὲ καὶ εἰς τὴν ἀληθῆ γινῶσιν τῶν ἡμετέρων καθηκόντων καὶ συμφερόντων.

Ἐξ ὅλων τῶν ὄντων τῆς κτίσεως μόνος ὁ ἄνθρωπος, διὰ τοῦ προνομίου τῆς ἐλευθερίας, ἔχει τὴν δύναμιν τοῦ ἀφίσαθαι ἢ προσεγγίσειν τῷ κατ' ἐξοχὴν ὄντι, τῷ Θεῷ. Οὐδεὶς δύναται νὰ φθάσῃ τὴν υπερτάτην τελειότητα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τόσῳ μᾶλλον τελειοποιεῖται, ὅσῳ προσεγγίζει εἰς αὐτόν. Ὅθεν ἐπεται, ὅτι ἡ ἀτέλεια, ἥτοι ἡ παρ' ἡμῶν λεγομένη πλάνη, κακία, ἀδικία, ἀσθένεια, μοχθηρία, κ.λ.

εἶναι ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἐλάττωσις τοῦ ἐν ἡμῖν ὄντος, ἠθικὴ αὐτοχειρίασις. Καὶ ἀπ' ἐναντίας, πᾶν ὅ,τι εἶναι ἀλήθεια, ἀρετὴ, δικαιοσύνη, ἀγαθότης, κτλ. εἶναι ἢ ἀνάπλασις, ἢ ἐν ἡμῖν ἀφομοίωσις τοῦ ὄντος, ἢ ζωὴ, καὶ ἢ ζωὴ ἢ αἰώνιος. Ἐντεῦθεν ἡ ἀλληλουχία ἐκείνη τῶν ἰδεῶν, δι' ἣν καὶ λέγομεν καὶ δοκιμάζομεν καθ' ἐκάστην ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀληθὴς εὐδαιμονία, εἰμὴ ἐν τῇ ἀρετῇ, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀρετὴ εἰμὴ ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ τῇ ἀγάπῃ τῆς ἀληθείας, καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει τέλος ἀλήθεια, πλήρης καὶ κατ' οὐσίαν ἀλήθεια εἰμὴ ὁ Θεὸς, πρὸς ὃν ὀφείλομεν νὰ φθάσωμεν, ἵνα ἔχωμεν ταῦτα πάντα, μὴ περιοριζόμενοι εἰς οὐδὲν ἐξ αὐτῶν, διότι μόνος αὐτὸς εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῶν. Ὅθεν ἔπεται εἰσέτι ὅτι, ἐπειδὴ πάντα τὰ ποιήματα καὶ ἡμεῖς, καὶ ἐνὶ λόγῳ πᾶν ὅ,τι δὲν εἶναι Θεὸς, δὲν εἶναι εἰμὴ σκιαὶ τοῦ ὄντος, πλανώμεθα καὶ πτωχύνομεν, ὅταν προσκολλώμεθα εἰς αὐτὰ, καὶ τὰ διώκομεν δι' αὐτὰ, καὶ ὅτι ὑφούμενοι ὑπεράνω αὐτῶν, ἵνα προσκολληθῶμεν τῷ κατ' ἐξοχὴν ὄντι, φθάνομεν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν καὶ τελειοποίησιν ἡμῶν, διότι οὕτω προσκολλώμεθα εἰς τὴν ἀνεξάντλητον πηγὴν τοῦ ὄντος, τοῦτέστι, πάσης, ὡς εἶδομεν, ἀληθείας, πάσης δικαιοσύνης, πάσης δυνάμεως, πάσης ὠραιότητος καὶ πάσης μακαριότητος.

Ὅποιον ὕψος, καὶ ὁποῖα ἀπλότης, ὁποῖα γονιμότης καὶ ἐνότης ἐν τοιοῦτῳ δόγματι. Ναὶ μὲν ἡ διάνοια δὲν τὸ καταλαμβάνει καθ' ὀλοκληρίαν, καὶ οὕτως ἔπρεπε νὰ ᾔηται· ναὶ μὲν ἀφανίζεται ἐν αὐτῷ ἀφ' ἑνὸς μέρους, ἀπὸ τοῦ μέρους τοῦ Θεοῦ, ὅστις θέλει πάντοτε τὴν ὑπερβαίνει· ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου, ἀπὸ τοῦ μέρους ἑαυτῆς, τῶν αἰσθήσεων, καὶ ὄλων τῶν ποιημάτων, ὁποῖαν ἐλευθερίαν, ὁποῖαν κυριαρχίαν, ὁποῖαν ὑπεροχὴν λαμβάνει εἰς τὴν γαλήνιον ἐκείνην χώραν, ὅπου τὴν φέρουσιν αἱ πτέρυγες τῆς πίστεως, καὶ πόσον τὰ

ἐκεῖθεν λαμβανόμενα γίνονται ἀσφαλεῖς ἐγγυήσεις τῆς ἀληθείας τῶν ὅσα δὲν δύναται εἰσέτι νὰ ἀνακαλύψῃ, ὡς ὁ ἀέρας, ὁ βασιλεὺς τοῦ ἀέρος, ὑπολογίζεται τὸ ὕψος τῆς πτήσεως ἐκ τῆς καταβάσεως καὶ ἐλαττώσεως τῆς ὑπ' αὐτὸν γῆς.

Εἶπον, ὅτι ἡ ἐξάσκησης τοῦ λόγου ἦτο ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν πίστιν, καὶ ὅτι ἡ φιλοσοφία ἤθελε μᾶλλον κερδήσει, ἀποχωριζομένη τῆς θεολογίας· ἀλλ' ἤθελεν εἶσθαι τὸ αὐτὸ καὶ ἂν τις ἔλεγεν, ὅτι περισσοτέραν ἐλαφρότητα καὶ ἐλευθερίαν ἔχει τὸ πτηνὸν ὅταν ἀπαλλαχθῇ τοῦ βάρους τῶν πτερύγων του. Ὁ λόγος δὲν δύναται νὰ ὑψωθῇ ἀφ' ἐαυτοῦ ὑπεράνω τῶν αἰσθήσεων, ὅπου μετ' οὐ πολὺ ἐκπνέει, ὡς ἐν τῷ κενῷ, ἐν ᾧ ἔχει ἀνάγκην ἀέρος, φωτὸς καὶ ἐκτεταμένου ὀρίζοντος. Πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ ὑψωθῇ ὑπεράνω τῶν φυσικῶν καὶ αἰσθητῶν, καὶ νὰ λάβῃ ἐπομένως τὴν βοήθειαν τῆς πίστεως, ἥτις δὲν τὸν ἀναίρει, ἀλλὰ μάλιστα τὸν ὑποστηρίζει, καὶ τὸν βοηθεῖ νὰ ἀναβῇ τοιοιουτοτρόπως εἰς τινὰ ὕψη, ὅπου οὐδέποτε ἤθελε φθάσει ἀφ' ἐαυτοῦ, καὶ ὅπου ἀναλαμβάνει τὴν φυσικὴν αὐτοῦ ἐνέργειαν. Ἄς μὴ ἀποχωρίζωμεν λοιπὸν οὐδέποτε τὴν πίστιν ἀπὸ τοῦ λόγου, διότι ἀμφοτέρω βλάπτονται, διότι δι' ἀλλήλων γυμνάζονται, καὶ ἐνεργοῦσιν ἐπ' ἀλλήλων κατὰ τὴν φύσιν τῶν ἀντικειμένων, πρὸς ἃ στρέφεται ἡ διάνοια· διότι, μὴ διαφέροντα πρὸς ἄλληλα, εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ, δηλαδὴ ὁ ἀναπτειρούμενος λόγος.

Γ'. Ἀλλὰ τὰ μεταφυσικὰ ταῦτα ὕψη δὲν εἶναι ἐφικτὰ εἰς ὅλας τὰς διανοίας, καὶ ὁ Θεὸς, ὁ πατὴρ καὶ σωτὴρ πάντων τῶν ἀνθρώπων, ὤφειλε νὰ συγκαταβῇ εἰς εὐληπιότερον καὶ δημοτικώτερον λόγον.

Τοῦτο θαυμασίως ἔκαμεν ἐν ἐκάστη σελίδι τῶν ἱερῶν βίβλων διὰ διαλέκτου, ἥτις μόνη αὐτῇ, ὡς θέλομεν

ιδεῖ, ἀποδεικνύει τὴν θεϊότητα τῆς ἐχούσης αὐτὴν θρησκείας, διάλεκτος δι' ἧς κατοικεῖ καὶ λαλεῖ τοῖς ἀνθρώποις, ὡς ἄλλοτε τῷ Μωϋσεὶ ἐν τῇ καιομένῃ βατφ·

«Κύριος ἐστὶν ὁ Θεὸς τῆς ἀληθείας, ὁ Θεὸς ὁ ζῶν, ὁ Βασιλεὺς ὁ αἰώνιος. Ἐν τῇ ὀργῇ αὐτοῦ σεισθήσεται ἡ γῆ, καὶ τὰ ἔθνη οὐ δυνήσονται ἀντιστῆναι ἐν τῷ θυμῷ αὐτοῦ.

«Κύριος ὁ ποιήσας τὴν γῆν ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ, ὁ ἀνορθώσας τὴν οἰκουμένην ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ, καὶ τῇ φρονήσει αὐτοῦ ἐκτείνας τὸν οὐρανὸν.» «Εἶπε, καὶ ἐγεννήθησαν.—

«Γενηθήτω φῶς, καὶ ἐγένετο φῶς.— Ἐξέτεινε τὸν οὐρανὸν ὁ μόνος, καὶ ἐστερέωσε τὴν γῆν.— Τίς ἐμέτρησε τῇ χειρὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸν οὐρανὸν σπιθαμῇ, καὶ πᾶσαν τὴν γῆν δρακί;

«Τίς ἔστησε τὰ ὄρη σταθμῷ, καὶ τὰς νάπας ζυγῷ; «Τίς ἔφραξε θάλασσαν πύλαις, ὅτε ἐκ κοιτίας μητρὸς αὐτῆς ἐμαιοῦτο καὶ ἐξεπορεύετο; Ἐθέμην δὲ αὐτῇ ὄρια,

«περιθεῖς κλεῖθρα καὶ πύλας. Εἶπα δὲ αὐτῇ· μέχρι τούτου ἐλεύση, καὶ οὐχ ὑπερβήση, ἀλλ' ἐν σεαυτῇ συντριβήσεται σου τὰ κύματα.— Ἀναβλέψατε εἰς ὕψος τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ ἴδετε, τίς κατέδειξε ταῦτα πάντα. Ὁ ἐκφέρων κατ' ἀριθμὸν τὸν κόσμον αὐτοῦ, πάντας ἐπ' ὄνοματι καλέσει ἀπὸ πολλῆς δόξης, καὶ ἐν κράτει ἰσχύος αὐτοῦ οὐδὲν σε ἔλαθεν.— Ὁ ζῶν εἰς τοὺς αἰῶνας ἐποίησε ταῦτα πάντα ἐν ῥοπῇ.— Τίς αὐτοῦ σύμβουλος ἐγένετο, ἢ συμβίβια αὐτόν;

«ἢ πρὸς τινὰ συνεβουλεύσατο, καὶ συνεβίβασεν αὐτόν; ἢ τίς ἔδειξεν αὐτῷ κρίσιν; Εἰ πάντα τὰ ἔθνη ὡς σαγῶν ἀπὸ κάδου, καὶ ὡς ῥοπή ζυγοῦ ἐλογίσθησαν, ὡς σίελος λογισθήσονται. Ὁ Λίβανος οὐχ ἱκανὸς εἰς καῦσιν, καὶ πάντα τὰ τετράποδα οὐχ ἱκανὰ εἰς ὀλοκάρπωσιν, καὶ πάντα τὰ ἔθνη ὡς οὐδὲν εἰσὶ, καὶ εἰς οὐδὲν ἐλογίσθησαν.— Φωνὴ λέγοντος, βόησον· καὶ εἶπα, τί βροήσω; πᾶσα σὰρξ χόρτος, καὶ πᾶσα δόξα ἀνθρώπου ὡς

» ἄνθος χόρτου. Ἐξηράνθη ὁ χόρτος, καὶ τὸ ἄνθος ἐξέπεσε,
 » τὸ δὲ ῥῆμα τοῦ Θεοῦ ἡμῶν μένει εἰς τὸν αἰῶνα. Τίνι ὡ-
 » μοιώσατε Κύριον, καὶ τίνι ὁμοιώματι ὡμοιώσατε αὐτόν;
 » Οὐ γνώσεσθε; οὐκ ἀκούσεσθε; οὐκ ἀνηγγέλη ἐξ ἀρχῆς
 » ὕμῖν; οὐκ ἔγνωτε τὰ θεμέλια τῆς γῆς; ὁ κατέχων τὸν
 » γῦρον τῆς γῆς, καὶ οἱ ἐνοικοῦντες αὐτῇ ὡς ἀκρίδες; Ὁ
 » στήσας ὡς καμάραν τὸν οὐρανόν, καὶ διατείνας ὡς σκη-
 » νὴν κατοικεῖν. Ὁ διδοὺς ἄρχοντας ὡς οὐδὲν ἄρχειν, τὴν
 » δὲ γῆν ὡς οὐδὲν ἐποίησεν. Ἐγὼ γὰρ εἰμι Κύριος, Ἐγὼ εἰμι
 » ὁ πρῶτος, καὶ ἐγὼ ὁ ἔσχατος. Ἐγὼ Θεὸς μόνος, ἐγὼ δι-
 » καιωθήσομαι, καὶ ἔσομαι νικῶν, βασιλεὺς εἰς τὸν αἰῶνα.
 « Μὴ εἶπης· ὅτι ἀπὸ Κυρίου κρυθήσομαι· μὴ ἐξ ὕψους
 » τίς μου μνησθήσεται; ἐν λαῷ πλείονι οὐ μὴ μνησθῶ. Τίς
 » γὰρ ἡ ψυχὴ μου ἐν ἀμετρήτῳ κτίσει; Μὴ ἔρει τὸ πλά-
 » σμα τῷ πλάσαντι· οὐ σύ με ἐπλάσας· ἢ τὸ ποίημα τῷ
 » ποιήσαντι, οὐ συνετῶς με ἐποίησας; Ἴδου ὁ οὐρανὸς τοῦ
 » οὐρανοῦ τοῦ Θεοῦ, ἄβυσσος καὶ γῆ σαλευθήσονται ἐν τῇ
 » ἐπισκοπῇ αὐτοῦ. . . . Κύριε, ἐδοκίμασάς με. Σὺ συνῆ-
 » κας τοὺς διαλογισμοὺς μου ἀπὸ μακρόθεν, τὴν τρί-
 » βον μου καὶ τὴν σχολὴν μου ἐξιχνίασας, καὶ πάσας
 » τὰς ὁδοὺς μου προεΐδες. Ἴδου, Κύριε, σὺ ἔγνως πάν-
 » τα τὰ ἔσχατα καὶ τὰ ἀρχαῖα· σὺ ἐπλάσας με, καὶ
 » ἔθηκας ἐπ' ἐμὲ τὴν χεῖρά σου. Ἐθαυμαστώθῃ ἡ
 » γνῶσις σου ἐξ ἐμοῦ, ἐκραταιώθῃ, οὐ μὴ δύνωμαι πρὸς
 » αὐτήν. Ποῦ πορευθῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός σου, καὶ ἀπὸ
 » τοῦ προσώπου σου ποῦ φύγω; ἐὰν ἀναβῶ εἰς τὸν οὐρα-
 » νόν, σὺ ἐκεῖ εἶ· ἐὰν καταβῶ εἰς τὸν Ἄδην, πάρει· ἐὰν ἀ-
 » νηλάθω τὰς πτέρυγάς μου κατ' ὄρθρον, καὶ κατασκηνώσω
 » εἰς τὰ ἔσχατα τῆς θαλάσσης, καὶ γὰρ ἐκεῖ ἡ χεῖρ σου ὀ-
 » δηγήσει με, καὶ καθέξει με ἡ δεξιὰ σου. Καὶ εἶπα· ἄρα
 » σκότος καταπατήσει με, καὶ νύξ φωτισμὸς ἐν τῇ τρυφῇ

»μου· ὅτι σκότος οὐ σκοτισθήσεται ἀπὸ σοῦ, καὶ νύξ ὡς
 »ἡμέρα φωτισθήσεται. Ὡς τὸ σκότος αὐτῆς, οὕτω καὶ τὸ
 »φῶς αὐτῆς.»

«Διὰ τοῦτο ἐμακροθύμησε Κύριος ἐπ' αὐτοῖς, καὶ ἐξέ-
 »χεεν ἐπ' αὐτοὺς τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Ἐλεῖς δὲ πάντας, ὅτι
 »πάντα δύνασαι, καὶ παρορᾷς ἁμαρτήματα ἀνθρώπων εἰς
 »μετάνοιαν. Ἄγαπᾷς γὰρ τὰ ὄντα πάντα, καὶ οὐδὲν βδε-
 »λύσση, ὧν ἐποίησας, οὐδὲ γὰρ ἂν μισῶντι κατεσκεύασας.
 »Πῶς δὲ ἔμεινεν ἄν τι, εἰ μὴ σὺ ἠθέλησας, ἢ τὸ μὴ κληθὲν
 »ὑπὸ σοῦ διετηρήθη; Φεῖδῃ δὲ πάντων, ὅτι σά ἐστι, Δέ-
 »σποτα φιλόψυχε. Σὺ δὲ, ὁ Θεὸς ἡμῶν χρηστὸς καὶ ἀλη-
 »θής, μακρόθυμος καὶ ἐν ἐλέει διοικῶν τὰ πάντα. Διὸ τοὺς
 »παραπίπτοντας κατ' ὀλίγον ἐλέγχεις, καὶ ἐν οἷς ἁμαρτάνου-
 »σιν ὑπομιμνήσκων νουθετεῖς, ἵνα, ἀπαλλαγέντες τῆς
 »κακίας, πιστεύσωσιν ἐπὶ σέ, Κύριε. Οὐκ ἀδυνατῶν ἐν
 »παρατάξει ἀσεβεῖς δικαίους υποχειρίους δοῦναι, ἢ θηρίους
 »κτεινοῖς, ἢ λόγῳ ἀποτόμῳ ὑφ' ἐν ἐκτρίψαι. Κρίνων δὲ κα-
 »ταβραχὺ, ἐδίδους τόπον μετανοίας· οὐδὲ εὐλαβούμενός
 »τινα, ἐφ' οἷς ἡμάρτανον ἄδειαν ἐδίδους. Τίς γὰρ ἐρεῖ· τί
 »ἐποίησας; ἢ τίς ἀντιστήσεται τῷ κρίματί σου; Τίς δὲ ἐγ-
 »καλέσει σοὶ κατὰ ἐθνῶν ἀπολωλότων, ἃ σὺ ἐποίησας; ἢ
 »τίς εἰς κατάστασίν σοι ἐλεύσεται ἐκδικος κατὰ ἀδίκων
 »ἀνθρώπων; . . . Οὔτε βασιλεὺς οὔτε τύραννος αὐτοφθαλ-
 »μῆσαι δυνήσεται σοὶ περὶ ὧν ἀπώλεσας. Δίκαιος δὲ ὢν,
 »δικαίως τὰ πάντα διέπεις, αὐτὸν τὸν μὴ ὀφείλοντα κο-
 »λασθῆναι καταδικάσαι ἀλλότριον ἡγούμενος τῆς σῆς δυ-
 »νάμεως. Σὺ δὲ δεσπόζων ἰσχύος ἐν ἐπιεικείᾳ κρίνεις, καὶ
 »μετὰ πολλῆς φειδοῦς διοικεῖς ἡμᾶς. Πάρεστι γὰρ σοι, ὅταν
 »θέλῃς, τὸ δύνασθαι.»

«Ὅτι κατὰ τὸ ὕψος τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τῆς γῆς ἐκραταίω-
 »σε Κύριος τὸ ἔλεος αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς φοβουμένους αὐτόν·»

» Καθ' ὅσον ἀπέχουσιν ἀνατολαὶ ἀπὸ δυσμῶν, ἐμάκρυνεν
 » ἀφ' ἡμῶν τὰς ἀνομίας ἡμῶν. Καθὼς οἰκτεῖρει πατὴρ υἱ-
 » οὺς, ὠκτεῖρησε Κύριος τοὺς φοβουμένους αὐτὸν, ὅτι αὐ-
 » τὸς ἔγνω τὸ πλάσμα ἡμῶν, ἐμνήσθη ὅτι χεὺς ἐσμέν. Ὡς
 » ποιμὴν ποιμανεῖ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ, καὶ τῷ βραχίονι αὐ-
 » τοῦ συνάξει ἄρνας, καὶ ἐν γαστρὶ ἐχούσας παρακαλέσει. Μὴ
 » ἐπιλήσεται γυνὴ τοῦ παιδίου αὐτῆς, ἢ τοῦ μὴ ἐλεῆσαι
 » τὰ ἔκγονα τῆς κοιλίας αὐτῆς; εἰ δὲ καὶ ταῦτα ἐπιλάβοιτο
 » γυνὴ, ἀλλ' ἐγὼ οὐκ ἐπιλήσομαί σου, εἶπε Κύριος.»

Τίς δὲν θαυμάζει τὸ βάθος καὶ τὸ ὕψος τῶν ἐννοιῶν
 τούτων τοῦ Θεοῦ, καὶ πόσον αἱ εὐρεῖαι καὶ ὑψηλαὶ αὐταὶ
 ἰδέαι, ἃς περὶ αὐτοῦ μᾶς δίδει ἡ πίστις, ἐκπλήττουσι διὰ
 τῆς ἀπλότητος τῆς ἐκφράσεώς των!

Ἀλλὰ πρὸ πάντων ὑπὸ τὸν νέον νόμον, ὃ ἕως τότε κε-
 καλυμμένος Θεὸς φαίνεται, ὅτι ἠθέλησε νὰ ἀποκαλυφθῇ,
ἵνα φανῇ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ συναναστραφῇ τοῖς υἱοῖς τῶν
ἀνθρώπων. Ἐκεῖ τῶνόντι, εἰς τὰ ἅγια αὐτοῦ Εὐαγγέλια, διὰ
 στόματος καὶ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ λόγου αὐτοῦ, φαίνεται
 εὐδοκήσας νὰ περιβληθῇ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας ὄλους τοὺς
 τύπους, δι' ὧν ἠδύνατο νὰ κατασταθῇ ἐφικτὸς εἰς ἡμᾶς, καὶ
 νὰ γίνῃ καταληπτὸς καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἐλαχίστους. Ὅλα
 τὰ προσόντα του διαλάμπουσιν ἐκεῖ, καὶ προβαίνουσιν ἐ-
 νώπιόν μας, ὑψηλῶ καὶ ἐνταυτῷ δημοτικῷ τινι τρόπῳ,
 ὑπὸ τῇ κάλυμμά τῶν τοσοῦτω διαφανῶν ἐκείνων παρα-
 βολῶν, ἐν αἷς ὁ ἀόρατος καὶ αἰώνιος δεῖκνυται καὶ κρύ-
 πτεται ἐνταυτῷ, ὅπως οἰκονομήσῃ καὶ συνάμα εὐχαρι-
 στήσῃ τὴν σαρκικὴν καὶ χαμαιζήλον ἡμῶν περιέργειαν.
 Οὐδὲν ἀποστρέφεται τῶν δυναμένων νὰ μᾶς εντυπώσωσι,
 καὶ τὰς κοινοτέρας, τὰς δημωδεστέρας καὶ ἀγροικοτέρας
 εἰκόνας ἐπιζητεῖ καὶ προτιμᾷ, ὅπως φθάσῃ μέχρις ἡμῶν.
 Εἶναι πατὴρ συγχωρῶν, δικαστὴς ἀφιέμενος, *ρυμφίος προ-*

σκαλῶν, φίλος κρούων τὴν θύραν, δεσπότης μισθόνων τοῦ ἐργάτας του, γεωργὸς σπείρων, ποιμὴν διώκων τὰ πρόβατά του, κλέπτης ἐρχόμενος αἴφνης, ὄρνις καλοῦσα καὶ συνάγουσα ὑπὸ τὰς πτέρυγας αὐτῆς τοὺς νεοσσούς της, καὶ διὰ τούτων ἀπάντων γίνεται ἡ ὑψηλοτέρα καὶ ἀπειροτέρα ἀποκάλυψις τῆς ἰσχύος, τῆς ἀγιότητος, τῆς δικαιοσύνης, τοῦ ἐλέους καὶ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ. Βεβαίως θεῖαι μόνον ἰδέαι ἠδύνατο νὰ μὴ κινδυνεύσωσιν ὑπὸ τοσοῦτον θανάτους μορφᾶς, καὶ μόνος ὁ Θεὸς ἠδύνατο ν' ἀποκαλυφθῆ τοιοῦτοτρόπως χωρὶς νὰ ἐκπέσῃ.

Δ'. Τί γίνονται μετὰ ταῦτα αἱ πομπώδεις τοῦ ἀνθρώπου συλλήψεις; ποῦ εἶναι τὸ μέγα πᾶν τοῦ Πυθαγόρου, ὁ αἰθὴρ τοῦ Ζήνωνος, τὸ ὑγρὸν τοῦ Θίλητος, τὸ ἀόριστον ἀγαθὸν τοῦ Πλάτωνος, ὁ καθολικὸς λόγος τοῦ Κικέρωνος καὶ ὁ Ζεὺς τοῦ Ὀμήρου, ἵνα περὶ τοῦ ἀνακτος τούτου τῶν θεῶν μόνον λαλήσωμεν, ὁ τῆ εἰμαρμένη ὑποτεταγμένος, ὁ ὑπὸ παντὸς ῥύπου ἐξηχραιωμένος, τὸ παίγνιον μυρίων ἀσθeneiῶν, καὶ ἀδύνατος ὄχι νὰ κυβερνήσῃ τὴν γῆν καὶ τὸν κόσμον, ἀλλὰ μόνον νὰ εἰρηνεύσῃ τὸν οὐρανὸν καὶ νὰ διοικήσῃ τὸν οἶκον του;

Ὁ θεὸς τῶν ἀρχαίων δὲν ἦτο οὔτε θεὸς οὔτε ἄνθρωπος· δὲν ἦτο θεὸς, διότι μόνον ἦτο δύναμις λανθάνουσα, διηρημένη, περιωρισμένη, δεδεμένη, ῥυπαρά· δὲν ἦτο ἄνθρωπος, διότι δὲν εἶχε συμπάθειαν πρὸς τὰς ἀθλιότητας τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὸν ἄφινεν ἐγκαταλελειμμένον εἰς ὅλα τὰ δεινὰ τῆς τύχης του. «Τί θέλεις γὰρ σοὶ κάμω;» λέγει ὁ θεὸς πρὸς τὸν ἐνάρετον ἔν τινι τῶν ὠραιότερων μνημείων τῆς ἀρχαίας θεολογίας, δὲν ἠδυνήθην γὰρ σὲ ἀπαλλάξω τῶν δεινῶν τούτων, ἀλλὰ σὲ ἐξελίωσα διὰ τῆς ἀνδρείας σου κατὰ τούτων ἀπάντων (1).

(1) Σενέκ. Περὶ Προνοίας, Κεφ. 5'.

Δὲν ἠδυνήθη! ὁποῖος λόγος ὡς πρὸς ἓνα Θεὸν! Τῶντι ἡ ἔννοια τῆς θεότητος εἶχε τοσοῦτον ἐκπέσει, ὥστε καὶ ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς, ὅσον ἐκπεπτωκὸς καὶ ἄν ἦτο, ἦτο πάλιν ἀνώτερος αὐτῆς. Τί δὲ ρητέον μετὰ ταῦτα περὶ τῶν μυθολογικῶν ἐπινοήσεων; . . . παράδοξος διαστροφή τῶν ιδεῶν καὶ ἐνστιγμάτων τοῦ ἀνθρώπου! Εἶχεν ἐπὶ τέλους κατατήσει νὰ ἐκλάβῃ τὸν οὐρανὸν ὡς τι ποταπώτερον τῆς γῆς, ὡς συρφετὸν καὶ ὀχετὸν πάσης ἀνθρωπίνης ῥυπαρότητος. Ὁ ἐθνικὸς ἤξιζε περισσότερον τῶν θεῶν του, ἡ γῆ ἐρυθρία διὰ τὸν Ὀλυμπον, ἡ ἀρετὴ ἐπίφοβος ἔφρουγε τὰ θυσιαστήρια ὡς κρημνοὺς, καὶ δὲν εἶχε καταφύγιον εἰμὴ τὴν ἀσέβειαν.

Εἰς τοιαύτην κοινωνίαν ἦλθεν ὁ Χριστιανισμὸς νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν ιδεάν τοῦ Θεοῦ. Πρὸς τοῦτο δὲν ἔπρεπε νὰ περιορισθῇ εἰς ἀφαιρέσεις καὶ θεωρίας, ἀπῆρτετο ἀποκάλυψις ἐπαισθητῆ, ἐμφάνισις καταπληκτικῆ αὐτῆς τῆς Θεότητος· ἀλλ' ὑπὸ ποίαν μορφήν, εἰς ποίαν κατάστασιν; ἐν ταῦθα καταφαίνεται τὸ βῆθος τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ θνλατρεύομεν. Ὁ μὲν ἄνθρωπος εἶχεν ἀπολεσθῇ, ποιῶν τὸν Θεὸν κατ' εἰκόνα τῶν ὁμοίων του, καὶ ἐπισωρεύων εἰς αὐτὸν ὄλας τὰς αἰσχυρότητας καὶ τὰς χαμερπείας τῶν παθῶν. Ὁ δὲ Θεὸς, ἵνα σώσῃ αὐτὸν, ἐγένετο εἰκὼν τῶν παθημάτων του καὶ ἀνέλαβε πᾶσαν ταπείνωσιν καὶ πᾶσαν τῆς ἀρετῆς θυσίαν. Κατ' ἀμφοτέρας τὰς τάξεις τῶν ιδεῶν, ὁ Θεὸς φαίνεται ἴσος, μάλιστα κατώτερος τοῦ ἀνθρώπου· ἀλλ' ἐν μὲν τῷ ἐθνικῷ δόγματι, διὰ τῆς νοητικῆς καὶ ἠθικῆς διαφορᾶς, ἐν δὲ τῷ Χριστιανισμῷ, διὰ τῆς σαρκικῆς καὶ αἰσθητικῆς ταπεινώσεως. Κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις, ἡ Θεότης φέρει ὄλας τὰς ἀμαρτίας τοῦ κόσμου· ἀλλ' ἐν μὲν τῷ Ἐθνισμῷ, ἵνα τὰς ἐπιτρέψῃ καὶ διαπράξῃ, ἐν δὲ τῷ Χριστιανισμῷ, ἵνα τὰς ἀφαιρέσῃ καὶ ἀγιάσῃ· καὶ ἐκεῖ μὲν εἶναι ὡς

ἐνοχος, ἐνταῦθα δὲ ὡς θῦμα, ὅττε μεταξὺ τοῦ Ὀλύμπου καὶ τοῦ Γολγοθᾶ ὑπάρχει ὅλον τὸ διάστημα τὸ χωρίζον τὴν γῆν ἀπὸ τὸν οὐρανόν.

Τοιαύτη μεγάλη ἀντίθεσις καὶ ἀκρότης ἀπητεῖτο ἐν αὐτῇ τῇ ὁμοιότητι τῶν ὄρων, ὅπως ἐπανορθωθῆ ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἐπαναθίβασθῆ εἰς τὸν Θεόν· ἀλλ' ὅσω μᾶλλον ἀπητεῖτο, τόσον ὀλιγώτερον ὁ ἄνθρωπος ἠδύνατο νὰ τὴν ἐννοήσῃ καὶ ἐφεύρῃ.

Τοῦτο ἤθελε μᾶς φέρει εἰς τὸ δόγμα τῆς λυτρώσεως, τὸ ὁποῖον παρίσταται εἰς τὸ τέρμα οἰασθήποτε τῶν μελετῶν μας, διότι πᾶσαι ἄγουσι πρὸς αὐτὸ, ἀλλ' ὠφείλομεν νὰ τὸ ἐπιφυλάξωμεν, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς εἰδικὸν θέμα τῶν σκέψεών μας.

Δὲν ἠδυνάμεθα ὁμῶς νὰ μὴ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα, ὅτι διὰ τοῦ δόγματος τούτου ἐπέστρεψε καὶ διατηρεῖται ἐν τῷ κόσμῳ τὸ τῆς ἐνότητος καὶ ἀγιότητος τοῦ Θεοῦ. Ὅσα εἰπόμεν περὶ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ τελευταίου τούτου δόγματος, μὲ τὴν διάλεκτον τῶν ἱερῶν Γραφῶν νὰ μὲν συνένεινον νὰ γνωστοποιήσωσιν αὐτὸ, ἀλλ' ὁ ὅρος εἰς θν ἐπιπρέφει καὶ ἡ ἐςία ἐν ἧ συντηρεῖται, δὲν εἶναι εἰμὴ ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ· ἐκεῖ καὶ τὸ παιδίον τὸν βλέπει, καὶ ὁ φιλόσοφος τὸν εὐρίσκει. Ὡς πρὸς τὴν ἐνοχον δὲ καὶ ἀποπλανημένην ἡμῶν ἀνθρωπότητα, ὁ ἀγαθὸς Θεὸς εἶναι πάντοτε ὁ Ἐσταυρωμένος.

Εἰ. Ἐπιφυλαττόμενοι νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὰ βάθη τῆς φιλοσοφίας τοῦ σταυροῦ, καὶ νὰ εὐρώμεν ἐν αὐτῇ πλῆρες καὶ ἐν τῇ πηγῇ αὐτοῦ τὸ δόγμα τῆς ἐνότητος, τῆς ἀγιότητος, τῆς παντοδυναμίας, τῆς ὑπερτάτης δικαιοσύνης, τῆς ἀπείρου σοφίας καὶ ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, οὗ ἀκροθιγῶς μόνον ἠψάμεθα, ἄς σημειώσωμεν ὁμῶς, ἵνα συμπληρώσωμεν ὅ,τι περὶ αὐτοῦ ἀρμόζει νὰ εἰπώμεν ἐνταῦθα, ὅτι ἐξ ὅλων τῶν

σωτηρίων καρπῶν, οὗς τὸ δόγμα τῆς τοῦ Θεοῦ ἐνότητος ἐπήνεγκεν ἐν τῷ κόσμῳ, ὁ πλέον ἄμεσος εἶναι ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἀνθρωπίνης ἐνότητος.

«Ἡ πολυθεΐα, λέγει κριτικὸς ἤδη μνημονευθεὶς, συντρίβουσα τὴν ἐνότητα τοῦ Θεοῦ, συνέτριψε καὶ ἐκείνην τῆς ἀνθρώποτης. Ὅτε νέα μυθολογία ἐτίκτετο, πάντα ὑφίσταντο ἀλλοίωσιν παρὰ τοῖς ὑπὸ τῆς κρίσεως ταύτης προσβαλλομένοις. Ἡ διάνοια ἐταράσσεται μέχρι τῶν ἐνδοτάτων μυχῶν αὐτῆς, ἡ γλῶσσα ἐτροπολογεῖτο ὑπὸ τὴν ἐπιβρόχον ταύτην, καὶ ἀνεφαίνετο ὀρησκεία, ἰδίωμα, λαὸς νέος, ἅτινα ἀπεσπῶντο τοῦ κοινοῦ κορμοῦ. Ἐπρεπεν ὁ εἰς Θεὸς νὰ ἀποδοθῆ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἵνα ἀνεύρωσιν τὴν μνήμην τῆς ἀπολεσθείσης αὐτῶν ἐνότητος» (1).

Λίαν εὐκόλως ἐννοεῖται ἡ πραγματικὴ αὕτη ἀλήθεια, ἥτις ἐφίσταται πάσης τῆς ἱστορίας, καὶ τὴν διαίρει εἰς δύο μεγάλα ἡμισφαίρια, τὸ τῆς πολυθεΐας, πρὸς ὃ ἀντιστοιχεῖ ἡ πολυφυλία μετὰ τὴν φρικτὴν αὐτῆς θεραπείαν δούλων, ἀθλητῶν, βαρβάρων, αἰχμαλώτων· καὶ τὸ τῆς μονοθεΐας, πρὸς ὃ ἀντιστοιχεῖ ἡ φιλανθρωπία, ἥτοι ἡ ἀγάπη μετὰ ὅλας τὰς ἀπελευθερώσεις τῆς τὰ λεπροκομεία, τὰ ἀποστολικά κηρύγματα, καὶ τὴν καθολικῶς ὑπ' αὐτῆς ἐμπνεομένην ἰσότητα καὶ ἀδελφότητα.

«Οὐχὶ λοιπὸν οἱ λαοὶ ἐδημιούργησαν τὰς μυθολογίας, προσθέτει ὁ Κ. Λέβρης, ἀλλ' αἱ μυθολογίαι, κατὰ τὸν Σχελίγγον, παρήγαγον τοὺς λαοὺς.»

Τοῦτο ἀπαιτεῖ ἀνορθωτικὴν τινα ἐξήγησιν. Ὅτι αἱ μυθολογίαι ἐπέφερον τὴν σύγχυσιν τῶν λαῶν, τοῦτο εἶναι ἀναντιρρήτον· ἀλλ' οὐχ ἤττον, καθ' ἡμᾶς, καὶ ὅτι ἡ διεσθαρμένη τῶν λαῶν φαντασία παρήγαγε τὰς μυ-

(1) Α. Λέβρης, κρίσεις τῆς Γερμ. Φιλοσ. Ἐπιθεώρ. τῶν δύο κόσμων, 1.η Ἰανουαρ. 1843.

θολογίας, τούτέστι, τὴν σύγχυσιν τῆς θείας ἀληθείας. Ἰπῆρχε κατὰ τοῦτο ἐνέργεια καὶ ἀντενέργεια· ἡ διεφθαρμένη φαντασία τῶν ἀνθρώπων ἠρύετο ἐκ τοῦ βάθους τῆς κοινωνίας τὰ βιαιότερα ἐλαττώματα, τὰς πλέον ἀκαθέκτους καὶ ἀτάκτους ὁρμὰς· καὶ προσαρμύζουσα εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν βίαν τὴν ἰδέαν ἀνωτέρας καὶ θείας δυνάμεως, ἀντὶ νὰ ἴδῃ ἐν αὐτῇ τὴν ἀσθένειαν καὶ τὴν δουλείαν τοῦ ἐκπεπτωκότος ἀνθρώπου, ἐσχημάτιζεν ὑπεράνω ἐαυτῆς οὐρανὸν καὶ θεότητα ἐκ τῶν ἐπὶ τῆς γῆς χαμερπεστέρων στοιχείων· ἀλλ' ὁ οὐρανὸς καὶ αἱ θεότητες αὗται ἀντενήργουν ἐπὶ τῆς καρδίας τῶν ἀνθρώπων μὲ ὄλην τὴν ἰσχὺν τῆς δεισιδαιμονίας, καὶ ἤϋξανον ἐπομένως τὴν βίαν τῶν παθῶν, ἣτις ἦτο ἡ ἀρχὴ αὐτῶν, καὶ ἦτις ὡς ἐκ τούτου ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐνομιμοποιεῖτο διὰ τῶν ἰδίων αὐτῆς ὑπερβολῶν. Ἐντεῦθεν τρομερὰ πρόοδος εἰς τὸ κακὸν, διότι εἰς τὴν φυσικὴν αὐτοῦ δύναμιν προσέθετε τὴν δύναμιν τῶν ὀρησκευτικῶν ἐνστιγμάτων, ἅτινα ὄφειλον νὰ τὸ κατασεύλωσι, καὶ διότι αἱ δύο αὗται δυνάμεις ἤϋξανον καὶ συνέμαχον κατὰ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἀρετῆς κατὰ λόγον τῆς πρὸς ἀλλήλας ἀντιθέσεως καὶ διαστάσεως· τότε ἔφθασαν ἐπὶ τέλους οἱ ἀνθρώποι εἰς πλήρη ἀνατροπὴν· ἡ ἀταξία ἐνεθρονίσθη διὰ τινος θεοῦ δικαιοῦματος καὶ ὁ ἄδης ἐλατρεύθη.

Ἡ ἐξήγησις αὕτη διαφωτίζει ἔτι ζωηρότερον τὴν σχέσιν τῆς πολυθείας πρὸς τὴν πολυφυλίαν· διότι, ἀφ' οὗ ἡ μυθολογία δὲν ἦτο εἰμὴ ἢ ἐν τῷ οὐρανῷ μετὰθεσις τῶν παθῶν, ἅτινα διεχώριζον τοὺς ἀνθρώπους ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἡ ἀποθέωσις τοῦ συντρίψαντος τὴν ἐνότητα αὐτῶν ἐγωΐσμου, ἡ πολυθεία καὶ ἡ πολυφυλία ἀντανεκλώντο ἀμοιβαίως καὶ παρήγοντο. Ἡ διαίρεσις τῶν ἀνθρώπων ἔφερε τὴν τῶν

θεῶν, καὶ αὕτη πάλιν καθιέρωνε τὴν τῶν ἀνθρώπων, ὥς εἶ-
 χον θεῖον μῖσος πρὸς ἀλλήλους (1).

Ὅποίαν σημαντικωτάτην μεταβολὴν ἔπρεπε νὰ ἐπιφέρῃ
 εἰς τοιοῦτον κόσμον τὸ δόγμα τῆς ἐνότιτος καὶ ἀγιότητος
 τοῦ Θεοῦ! Ὅχι μόνον ἡ ἀνατραπεῖσα πολυθεΐα ἔπαυτεν ἔκ-
 τοτε καθιερούσα τὴν διαίρεσιν τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἡ ἐνό-
 τος τοῦ Θεοῦ τοὺς συνῆψε, καὶ ἡ ἀγιότης αὐτοῦ, ἀπωθοῦσα
 τὰ πάθη εἰς τὴν ἄβυσσον, ἐκαθάρισε τὴν γῆν ἀπὸ πᾶσαν δι-
 χρονοίας ζύμην, ἥτις τὴν δισπάραττε. Γενόμενοι δὲ υἱοὶ
 τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ, ἀποκατεσχάθησαν ἀδελφοί· τὰ πάθη,
 γενόμενα ἐγκληματικά, ἔσυραν ἐν τῇ καταδίκῃ των καὶ
 τὰς ἐξ αὐτῶν διαιρέσεις.

Καὶ ἐπειδὴ συγχρόνως τὸ δόγμα τῆς ἐνότιτος τοῦ
 ἀνθρωπίνου γένους ἐκηρύττετο ὑπὸ τῶν αὐτῶν σομάτων,
 ἅτινα ἐκήρυττον τὸ τῆς ἐνότιτος τοῦ Θεοῦ, ἀμφοτέρα
 ἀμοιβαίως ἐνήργουν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ κόσμου, ὡς
 ἡ πολυθεΐα καὶ ἡ πολυφυλίξ εἶχον ἐνεργήσει διὰ τὴν
 διάλυσίν του.

«Ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐ-
 »τῷ, οὗτος οὐρανοῦ καὶ γῆς Κύριος ὑπάρχων, οὐκ ἐν χει-
 »ροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ. Ἐποίησέ τε ἐξ ἑνὸς αἵματος
 »πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον
 »τῆς γῆς, ὀρίσας προστεταγμένους καιροὺς, καὶ τὰς ὁρο-
 »θειας τῆς κατοικίας αὐτῶν. Ζητεῖν τὸν Θεὸν, εἰ ἄρα γε

(1) Ἐν τῇ Ἰλιάδι οἱ θεοὶ ἀλληλομαχοῦσιν ὡς οἱ ἄνθρωποι. Ἡ ὀργή, ἡ
 ἐκδίκησις, ἡ ζηλοτυπία, ἡ ἀπηνῆς ἀλαζονεία, ἰδοὺ τὸ πῦρ, τὸ ὁποῖον πνέου-
 σιν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν μαχομένων, καὶ ὑφ' οὗ αὐτοὶ οὗτοι καταφλέγονται.
 Οὐδεὶς ἀγνοεῖ τὸ μέγα ἐλατήριον τῆς Αἰνείιδος.

. . . . . Manet altamente repostum

Judicium Paridis, spretaeque injuria formae,

Et genus invisum, et rapti

Ganimedis honores.

»ψηλαφήσειαν αὐτὸν, καὶ εὐρυσεν, καὶ τοιγὲ οὐ μακρὰν
 »ἀπὸ ἐνὸς ἐκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα. Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν
 »καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν, ὡς καὶ τινες τῶν καθ' ἡμᾶς
 »ποιητῶν εἰρήκασι. Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν. Γένος οὖν
 »ὑπάρχοντες τοῦ Θεοῦ, οὐκ ὀφείλομεν νομίζειν χρυσῶ, ἢ
 »ἀργύρῳ, ἢ λίθῳ, χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀν-
 »θρώπου, τὸ Θεῖον εἶναι ὅμοιον. Τοὺς μὲν οὖν χρόνους
 »τῆς ἀγνοίας ὑπεριδὼν ὁ Θεός, τανῦν παραγγέλλει τοῖς
 »ἀνθρώποις πᾶσι πανταχοῦ μετανοεῖν. Διότι ἔστησεν ἡ-
 »μέραν, ἐν ᾗ μέλλει κρίνειν τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιο-
 »σύνη» (1).

Ἄλλ' ὅταν φθάσωμεν εἰς τὸν σταυρὸν, τότε θέλομεν
 ἰδεῖ ταῦτα πάντα ἐν ἐκτάσει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Περὶ ἀθανασίας ψυχῆς καὶ περὶ οὐρανοῦ.

«Ἄφ' οὗ ἡ φιλοσοφία μὲ ὄλας τὰς ὑψηλοτέρας αὐτῆς
 »προσπαθείας, μόλις καὶ μετὰ βίας δύναται νὰ ἐνδείξῃ
 »τὴν ἐπιθυμίαν, τὴν ἐλπίδα, καὶ τὸ πολὺ τὴν πιθανότητα
 »μελλούσης ζωῆς, εἰς μόνην λοιπὸν τὴν *θείαν ἀποκάλυ-*
 »*ψιν* ἀνήκει νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν ὑπαρξίν καὶ νὰ παρα-
 »στήσῃ τὴν κατάστασιν τοῦ ἀοράτου ἐκείνου τόπου, ὅστις
 »ὄρισταί νὰ δεχθῇ τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων μετὰ τὴν
 »ἐκ τοῦ σώματος ἀποχώρισίν των» (2).

Τοιαύτη εἶναι ἡ συνέπεια, ἣν ἐχθρός τις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐξάγει ἐκ τῆς φυσικῆς τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος

(1) Πράξ. Ἄποστ. ὑρ. ἀνωτέρω.

(Γίββων. Ἱστορ. τῆς πτώσεως τῆς Ῥωμαϊκῆς Αὐτοκρατ. τόμ. β'. σελ. 42.

ἀδυναμίας, ὅπως βεβαιωθῆ περὶ τῆς υπάρξεως ἄλλης ζωῆς, καὶ ἰδίως ἐκ τῆς ἀνεπαρκείας τῶν πρὸς τοῦτο προσπαθειῶν τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας.

Ἰδοὺ τῶντι σπουδαιότατον μελέτης ἀντικείμενον, καὶ ἰσχυρὸν ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς θεϊότητος τῆς θρησκείας, ἣτις κατῶρθωσε νὰ στερεώσῃ εἰς ὅλας τὰς διανοίας τὴν περὶ ἄλλης ζωῆς ἀκλόνητον πίστιν, καὶ νὰ δώσῃ περὶ αὐτῆς ἰδέαν ἔλλογον, καθαρὰν, ὑψηλὴν καὶ μέχρι τότε ἀνεπινόητον.

Ἄς ἐνδιατρίψωμεν εἰς τὰς ἐκ τοῦ σημαντικοῦ τούτου ἀντικειμένου πηγαζούσας σκέψεις.

Διαιρεῖται δὲ φυσικῶς εἰς δύο μέρη, ὧν τὸ μὲν πρῶτον ἀφορᾷ τὴν ὑπαρξιν ἄλλης ζωῆς διὰ τὴν ψυχὴν· τὸ δὲ δεύτερον ἐξετάζει εἰς τί αὕτη συνίσταται.

§ α.

Ἴνα διαχωρίσωμεν ἀκριβῶς τὸ μέρος τῆς θρησκείας εἰς τὸ σύνολον ἐκεῖνο τῶν ἰδεῶν καὶ ἀληθειῶν, ὅπερ ἔχει ἐν κοινῷ μὲ τὸν ἀνθρώπινον λόγον, ἀνάγκη ν' ἀκολουθήσωμεν τὴν αὐτὴν μέθοδον, ἣν μετεχειρίσθημεν ἄχρι τοῦδε, τούτέστι, νὰ θεωρήσωμεν τί ἠδυνήθη ὁ ἀνθρώπινος λόγος πρὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Χριστοῦ, καὶ νὰ παραβάλωμεν αὐτὸ πρὸς ὃ,τι κατῶρθωσεν ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ἀναμφιβόλως ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς εἶναι μία τῶν ἀρχικῶν ἐκεῖνων ἀληθειῶν, ἃς τὸ καθολικὸν ἔνστιγμα κηρύττει, καὶ ὁ λόγος ἀποδεικνύει. Τὸ καθ' ἡμᾶς, πιστεύομεν ὅτι ἀνεφέρομεν ἀποφασιστικὰς περὶ αὐτῆς ἀποδείξεις ἐν ᾧ κεφαλαίῳ ἐπραγματεύθημεν τὸ ἀντικείμενον τοῦτο ὑπὸ τὴν ἐποψιν τοῦ λόγου. Ἄς προσθέσωμεν δὲ, ὅτι δὲν εἶναι ἀλήθεια ἀπλῶς θεωρητικὴ, ἀλλ' ὅτι, ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐ-

τῆς καὶ τῶν συνεπειῶν τῆς, εἶναι μία τῶν θετικωτέρων καὶ πρακτικωτέρων βάσεων τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν.

Ἀλλὰ πόθεν προέρχεται, ὅτι ὁ αὐτὸς ἀνθρώπινος λόγος, ὁ ἀποδεικνύων καὶ ἐπιβεβαιῶν σήμερον τὴν ἀλήθειαν ταύτην, ἢ αὐτὴ ἀνθρωπίνη καρδιά ἢ σταθερῶς πιστεύουσα αὐτὴν καὶ ἀγαπῶσα πρὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Χριστοῦ, δὲν εἶχον εἰμὴ ἀόριστα τινα καὶ ἀκατάληπτα περὶ αὐτῆς προαισθήματα; πόθεν, ὅτι ὁ νοῦς τῶν ἐμβριθεστέρων μεταφυσικῶν, ἀφ' οὗ ἀνέβαινεν εἰς τὰς ὑψηλοτέρας περὶ τούτου θεωρίας, ἐξέπνεεν ἐπὶ τέλους εἰς τὴν ἀμφιβολίαν, καὶ ὀλόκληρος ἢ ὁμᾶς τῶν λαῶν ἀπήρχετο, ὡς εὐτελὲς ποιμνιον, εἰς τὴν χώραν τοῦ θανάτου, χωρὶς νὰ ἀτενίσῃ πρὸς τὸν οὐρανὸν τὸ ἔσχατον καὶ ἐμπιστευτικὸν ἐκεῖνο βλέμμα, ὅπερ καὶ ὁ ἐλάχιστος τῶν καθ' ἡμᾶς προσηλόνει ἐν ὧρα θανάτου, ὡς ἐπὶ τὰς ὄχθας τῆς πατρίδος.

Ἡ ἀνάγκη τῆς πίστεως ταύτης ἦτο ἢ αὐτὴ πρὸς τὰς κοινωνίας, μεγάλη δ' ἐπίσης καθ' ἑαυτὴν καὶ ἡ ἰσχὺς τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, καὶ οὐδέποτε ἢ ἀνθρωπότης ἔλαβεν ἀντιπροσώπους εὐγενεστέρους τῶν δαιμονίων ἐκείνων ἀνδρῶν, τοῦ Πλάτωνος, λέγω, τοῦ Σωκράτους, τοῦ Κικέρωνος καὶ ἄλλων. Διὰ τί λοιπὸν ὁ ἀνθρώπος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ τὴν ἀλήθειαν ταύτην πρὸ Χριστοῦ, ὡς ἐννόησεν αὐτὴν ἔπειτα;

Ὁ λόγος εἶναι, καὶ πρέπει ἐξ ἅπαντος νὰ τὸ ἀναγνωρίσωμεν, ἐκτὸς ἐὰν ἐκ συστήματος ἐκηρύχθημεν κατὰ τοῦ φωτός, ὅτι ἐξ ἀνάγκης ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἔφερε στοιχείον ἀληθείας ὑπερφυσικόν, νέον κεφάλαιον ὑπερφυσικῶν καὶ θείων γνώσεων, ἐφ' ὧν ὁ λόγος τῶν νεωτέρων ἤλθε νὰ ἐπιστηρίξῃ ἀκολούθως τὰς ἀποδείξεις του, καὶ ἢ ἀνθρωπίνη καρδιά τὴν πίστιν τῆς.

Ἡ ἀλήθεια τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς πρέπει νὰ ἦναι

ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἀπαράγραπτος, ἀφ' οὗ ἐπεπόλασε πάντοτε ὑπεράνω ὄλων τῶν ἀποπλανήσεων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Τῷ ὄντι, ἐὰν ἠδύνατο νὰ μὴ ἦναι, ἤθελεν ὑπάρξει χρόνος ἢ τόπος καθ' ὃν ἤθελεν ἀπολεσθῆ. Ἀλλὰ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, χωρὶς ποτε νὰ δυνηθῆ νὰ ἀπαλλαχθῆ αὐτῆς, δύναται, ὅταν ἀπομονοῦται τοῦ ἀποκεκαλυμμένου φωτός, νὰ εὑρεθῆ, ὡς πρὸς τὴν ἀλήθειαν ταύτην, ἐν τινι ἀμυδρῷ φωτὶ μὴ συγχωροῦντι αὐτῷ οὔτε ἀνευδοιάστως νὰ τὴν συλλάβῃ, οὔτε καθόλου νὰ τὴν λησμονήσῃ. Καὶ τοιαύτη ἦτο ἡ πρὸ Χριστοῦ κατάστασις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Ναὶ μὲν ἀνεφέραμεν ἐν τέλει τοῦ περὶ ἀθανασίας ψυχῆς κεφαλαίου, χωρίον τοῦ Πλάτωνος, ἐνθα πρὸςθεύει τὴν ἀλήθειαν ταύτην· ἀλλὰ παρατήρησον καὶ ποῦ στηρίζεται: *Πείθεσθαι δ' ἐστὶ τῷ νομοθέτῃ χρεῶν. . .* Τοιαύτη ἡ τοῦ Πλάτωνος ἐγγύησις.

Ὁ δὲ Σωκράτης, ὅστις ἀπέθανε μάρτυς τῶν ἀρχῶν του, καὶ παρίσταται ἡμῖν, μὲ τὸ κώνειον ἀνὰ χεῖρας, διαλεγόμενος περὶ τῆς ἄλλης ζωῆς, καθ' ἣν στιγμὴν ἔμελλε νὰ ἀποδημήσῃ εἰς αὐτὴν, ἀφ' οὗ ἐντόνως διέγραψε τὰς περὶ τοῦ μεγάλου τούτου ἀντικειμένου φιλοσοφικὰς ιδέας του, λέγει πρὸς τὸν μετ' αὐτοῦ διαλεγόμενον· «Τάχα δ' οὖν ἡ ταῦτα μῦθός σοι δοκεῖ λέγεσθαι, ὡσπερ γραῶς, καὶ καταφρονεῖς αὐτῶν· καὶ οὐδὲν γ' ἂν θαυμαστὸν ἦν καταφρονεῖν τούτων, εἴ πῃ ζητοῦντες εἶχομεν αὐτῶν βελτίω καὶ ἀληθέστερα εὑρεῖν.» Ἴδου εἰς τί καταντᾶ ἐπὶ τέλους ἡ πίσις του· εἶναι τρόπον τινὰ τὸ μὴ χεῖρον, διότι ὁ μέγας οὗτος φιλόσοφος εἶχεν ἰκανὴν δύναμιν νοός, ἵνα αἰσθανθῆ τὴν ἀδυναμίαν αὐτῆς καὶ ἐκφωνήσῃ παρρησίως· «αἰσχρὸν γὰρ ἔρχοντάς γε, ὡς νῦν φαινόμεθα ἔχειν, ἔπειτα νεανιεύεσθαι ὡς τι ὄντας, οἷς οὐδέποτε ταῦτά περὶ τῶν αὐτῶν, καὶ

» ταῦτα περὶ τῶν μεγίστων· εἰς τοσοῦτον ἤκομεν ἀπαιδευ-
 » σίας (1). . . δεῖ δὲ περὶ αὐτὰ ἐν γέ τι τούτων διαπράξα-
 » σθαι, ἢ μαθεῖν ὅπῃ ἔχει, ἢ εὔρειν, ἢ, εἰ ταῦτα ἀδύνα-
 » τον, τὸν γοῦν βέλτιστον τῶν ἀνθρωπίνων λόγων λαβόντά
 » καὶ δυσεξελεγκτότατον, ἐπὶ τούτου ὀχοῦμενον, ὥσπερ
 » ἐπὶ σχεδίας, κινδυνεύοντα διαπλεῦσαι τὸν βίον· εἰ μῆτις
 » δύναιτο ἀσφαλέστερον καὶ ἀκινδυνότερον, ἐπὶ βεβαιότερου
 » ὀχήματος ἢ λόγου θεοῦ τινὸς διαπορευθῆναι» (2).

Μετὰ τὴν ταπεινὴν καὶ σημαντικὴν ταύτην ὁμολογίαν
 τοῦ Σωκράτους, δὲν πρέπει νὰ θεωρῶμεν μὲ οἶκτον τὴν ἀ-
 ξίωσιν τινῶν τῶν καθ' ἡμᾶς φιλοσοφούντων, οἵτινες νομί-
 ζουσιν ὅτι δὲν δύνανται ἄλλως νὰ ἀπολάβωσι τὸν βαθμὸν
 τοῦ φιλοσόφου, εἰμὴ σκευωροῦντες κατ' αὐτῆς μάλιστα
 τῆς ἀποκαλύψεως, ἣν ὁ Σωκράτης ἐπεκαλεῖτο, τοῦτο νο-
 μίζων φιλοσοφικώτατον; καὶ δὲν ἠθέλησεν ἄρα τὰ πνεύ-
 ματα ταῦτα νὰ σκιαγραφῆσῃ ὁ Κικέρων ἐν τοῖς προκατό-
 χοις αὐτῶν, οὓς ἀπεκάλει φιλοσοφίσκους;

Ταύτην δὲ τὴν ἔκφρασιν μετεχειρίσθη ὁ μέγας ἐκεῖνος
 νοῦς ἐν τινι χωρίῳ, ἐνθα ὠμολόγει καὶ τὴν ἰδίαν ἀδυναμίαν
 ὡς πρὸς τὴν περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἀλήθειαν. Ὁ Κικέ-
 ρων ἐπίστευεν εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, καὶ ἐπίστευε
 σταθερῶς, ἀλλὰ καθ' ὅσον αἱ λέξεις αὐταὶ πιστεύειν στα-
 θερῶς δύνανται νὰ ἐφαρμοσθῶσιν εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦ-
 μα πρὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἀνάγνω ἐν τῇ περὶ γήρα-
 τος πραγματείᾳ τί λέγει περὶ τῆς ἄλλης ζωῆς· οὐδὲν κα-
 ταπειστικώτερον ἢ ἐλκυστικώτερον. . . «Ἡ φύσις δὲν
 » μᾶς ἔθεσεν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἵνα τὸν κατοικῶμεν δια-
 » παντός, ἀλλ' ἐν παρόδῳ. Ὅποια ὠραία ἡμέρα ὅταν θέλω
 » ἀποδημήσει πρὸς τὴν οὐρανίαν ἐκείνην ὁμήγουριν, τὸ θεῖον

(1) Πλάτ. ἐν Γοργ.

(2) Αὐτ. ἐν Φαίδ.

» ἐκεῖνο συμβούλιον τῶν ψυχῶν, καὶ θέλω ἀπομακρυνθῆ ἔκ
 » τῆς τύρβης καὶ τοῦ βορβόρου τῆς γῆς! . . . Εἰς τὰς ἐλ-
 » πίδας ταύτας ὀφείλω τὸ διεγείρον τὸν θαυμασμόν σας,
 » κτλ. . . » Λόγοι ἀναμφιβόλως ἀνδρεῖοι καὶ καλοί· ἀλλὰ
 στρέφον τὴν σελίδα, καὶ ἀνάγνωθι τὸ τέλος· « Ἐὰν ἀπα-
 » πατῶμαι πιστεύων εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, ἡδέως ἀ-
 » πατῶμαι. . . Ἐὰν ἀποθάνω ὅλος, ὡς νομίζουσι φιλοσοφί-
 » σκοι τινὲς, οὐδὲν θέλω αἰσθανθῆ. Καὶ ἀθάρατοι ἂν δὲν
 » ἡμεθα, εἶναι οὐχ ἤττον ἐπιθυμητὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ
 » τελειώσῃ μὲ τὸν καιρόν του, κτλ. »

Τοιαύτη ἡ φυσικὴ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἀδυνα-
 μία, καὶ πόσον ὁ Σωκράτης εἶχε δίκαιον!

Ἄφ' οὗ ὁ θησαυρὸς τῆς ἀρχικῆς ἀποκαλύψεως ἐπὶ μᾶλ-
 λον καὶ μᾶλλον ἠλλαττοῦτο ἐν τῇ κοινωνίᾳ, οἱ ἄνθρωποι
 κατήνησαν, καθ' ἃ μανθάνομεν παρὰ τοῦ Ἰουβενάλιου, νὰ
 μὴ θεωρῶσι πλέον τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς εἰμὴ ὡς μίαν
 τῶν ἀπηρχαιωμένων ἐκείνων δοξασιῶν, δι' ὧν διεσκέδαζον
 τὰ παιδία, καὶ μόνον ἐκ τῆς ψυχῆς τοῦ Τακίτου ἐξήγαγε,
 κατὰ τὴν ἑξαψιν τῆς λύπης, τὴν τελευταίαν ταύτην πνοὴν
 τῆς πίστεως· « Ἐὰν ὑπάρχη ἄσυλον διὰ τὴν ψυχὴν τοῦ
 » ἐναρέτου ἀνθρώπου· ἐὰν, ὡς οἱ σοφοὶ ἀρέσκονται νὰ νο-
 » μίζωσιν, αἱ μεγάλαι ψυχαὶ δὲν συναπόλλυνται μετὰ τοῦ
 » σώματος, ὦ Ἀγρίκολα, ἀναπαύου ἐν εἰρήνῃ! (1) »

Ἄλλ' ὡς πρὸς αὐτοὺς τοὺς σοφοὺς, εἰς οὓς ὁ Τάκιτος ἀ-
 ναφέρεται, ἡ πίστις αὕτη ἄλλο σχεδὸν δὲν ἦτο εἰμὴ ἀπλῆ
 θεωρία. « Σύστημα τοσοῦτω ἀνώτερον τῶν αἰσθήσεων καὶ
 » τῆς πείρας ὅλων τῶν ἀνθρώπων, λέγει ὁ Γίββων, ἡδύνατο

(1) Si quis piorum manibus locus; si, ut sapientibus placet, non cum corpore extinguuntur magnæ animæ, placide quiescas! (Βίος Ἀγρίξ. ΕΣΤ').

Μόνος ὁ Ἰουβενάλιος διεμαρτυρεῖτο εἰσέτι· sed tu vera puta.

»νά διασκεδάσῃ ἀργόν τινα φιλόσοφον· ἴσως δὲ ἐν τῇ σιγῇ
 »τῆς ἐρημίας ἢ παραμυθητικῆ αὔτῃ διδασκαλία προσέφε-
 »ρην ἐνίοτε ἀκτῖνα ἐλπίδος εἰς τὴν ἀποδειλιασμένην ἀρε-
 »τὴν· ἀλλ' ἢ ἐν τοῖς διδασκαλείοις γενομένη ἀδύνατος ἐν-
 »τύπωσις ἀπωλλύετο παρευθὺς ἐν μέσῳ τοῦ θορύβου καὶ
 »τῶν ταραχῶν τοῦ ἐνεργητικοῦ βίου. Γνωρίζομεν ἀρκούν-
 »τως τὰς πράξεις, τοὺς χαρακτῆρας καὶ τοὺς λόγους τῶν
 »ἐπὶ Κικέρωνος καὶ τῶν πρώτων αὐτοκρατόρων ἀκμασάν-
 »των μεγάλων ἀνδρῶν, ὥστε νὰ ἤμεθα βέβαιοι, ὅτι ἢ ἐν
 »τῷ βίῳ τούτῳ διαγωγῇ των δὲν ὠδηγήθη ποτὲ ὑπ' οὐδε-
 »μιᾶς σοβαρᾶς πεποιοήσεως περὶ τῶν ἐν τῇ μελλούσῃ κατα-
 »στάσει τιμωριῶν καὶ βραβεύων» (1).

Καὶ ὁμοῦς ἰδὲ τὴν δύναμιν τῆς ἀληθείας. Οὐδέποτε ἴσως
 τὸ ἔνστιγμα τῆς ἀθανασίας ἡμῶν ἀνέλαμψε ζωηρότερον ἢ
 εἰς τοὺς χρόνους τούτους τῆς πλάνης καὶ τοῦ σκότους. Οὐ-
 δὲν μόριον τῆς ἀληθείας ἀπόλλυται· παραμορφοῦται, με-
 ταμφιέννυται, παρεκτρέπεται, ἀλλ' ἢ οὐσία μένει πάντοτε
 ἀπαράγραπτος, καὶ διαμαρτύρεται ἐν μέσῳ ὅλων τῶν κα-
 ταχρήσεων, καὶ δι' αὐτῶν μάλιστα ἀποδεικνύεται ὡς ποτα-
 μὸς ὑπερπηδῶν τὰς ὄχθας του, ἀλλ' οὐχ ἤττον διαχέων εἰς
 τοὺς ἀγροὺς τὰ ὕδατά του.

Ἄπαντες οἱ ἐθνικοὶ ὠμολόγουν τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυ-
 χῆς δι' ἀπείρων βαρβάρων ἐθίμων καὶ δεισιδαιμονιῶν. Ἡ
 πρὸς τοὺς τεθνεῶτας εὐσέβεια ἀπετέλει σχεδὸν ὅλην τὴν
 οὐσίαν τῆς εἰδωλόλατρίας· σχεδὸν πάντες ἔθνον εἰς τὰς
 ψυχὰς τῶν τεθνεώτων, καὶ εἶχον καταντήσει μέχρι τοσοῦ-
 του ὥστε νὰ θυσιάζωσι ζῶντας ἀνθρώπους, καὶ τοὺς δού-
 λους, ἵνα ὑπάγωσι νὰ ὑπηρετῶσι τοὺς κυρίους των εἰς τὸν
 ἄλλον κόσμον.

(1) Τόμ. Γ'. σελ. 41.

Ὡς πρὸς τὰ ὑψηλότερα δὲ πνεύματα, ἅτινα δὲν ἐξώκελλον εἰς τὰς ὑπερβολὰς ταύτας, οὐχ ἦττον ἐπλήρονον τὸν φόρον των εἰς τὴν μεγάλην ταύτην ἀλήθειαν, διώκοντα ἀντὶ τῆς πραγματικῆς καὶ ἀληθοῦς ἀθανασίας, φάσμα ἀθανασίας, ὅπερ ἐκάλουν δόξαν. Ἴδου τὸ μέγα αὐτῶν εἶδωλον· καὶ εἶναι τῶντι ἀξιοπαρατήρητος ἡ πρόοδος τοῦ πάθους τούτου, ἐνεργουμένη κατὰ λόγον τῆς ἐλαττώσεως τῆς πίστεως εἰς τινὰ μέλλουσαν κατάστασιν, ὡς αἱ σκιαὶ τῶν σωμάτων ἐκτείνονται, δύνοντος τοῦ ἡλίου.

Ἄνοιξε κατὰ τύχην τὰ συγγράμματα τῶν ῥητόρων καὶ τῶν φιλοσόφων, ἀρχόμενος ἀπὸ τῶν πρώτων Καισάρων, εἰς ἣν ἐποχὴν ὁ Γίββων σημειώνει τὴν ὀλικὴν ἀπόσβεσιν τῆς περὶ μελλούσης ζωῆς πίστεως, καὶ θέλεις ἰδεῖ ἐν ἐκάστη σχεδὸν σελίδι τὴν λέξιν *ἀθανασίας*. Τὸ ζῆν ἐν τοῖς ἀπογόνοις ἦτο τὸ πᾶν διὰ τοὺς ἐξόχους ἄνδρας, οἵτινες ὅλας τὰς πράξεις ἀπεύθυνον πρὸς τὸν σκοπὸν τούτον, καὶ ἐτίθεντο πρὸς τὰς μελλούσας γενεάς, ὡς οἱ ὑποκριταὶ ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἀπέναντι τοῦ δημοσίου. Ὁ Κικέρων τρέφει ἀδιακόπως τὴν κενοδοξίαν του ἐκ τοῦ καπνοῦ τούτου, προαπονέμων εἰς ἑαυτὸν τοὺς θριάμβους τοῦ μέλλοντος. Ἡ ψυχὴ του, ὑπὸ τῆς δόξης γοητευομένη, διαχέεται ἐν τῇ θεᾷ ταύτῃ, ὡς ἐν τινι δευτέρᾳ ζωῇ, καὶ λαλεῖ περὶ αὐτῆς ὡς περὶ τινος πραγματικῆς καταστάσεως, ἣτις εἶναι ὁ οὐρανός του. Ἄκουσον αὐτόν· « Εἰς ὅλους τοὺς ὑψηλοὺς νόας ὑπάρχει δύναμις ἐσωτερικῆ, δι' ἧς αἰσθάνονται νύκτα καὶ ἡμέραν τὰ κέντρα τῆς δόξης, αἴσθημα εἰδοποιοῦν αὐτοὺς, ὅτι ἡ μνήμη ἡμῶν δὲν θέλει συναπολεσθῆ μεθ' ἡμῶν, ἀλλὰ μέλλει νὰ ἐκταθῆ καὶ νὰ δικαιωσθῆ. Ἡμεῖς δὲ πάντες, θύματα ἀφοσιωθέντα ὑπὲρ τῆς πολιτείας, θέλομεν ἐξευτελισθῆ τοσοῦτον, ὥστε νὰ πεισθῶμεν, ὅτι, ἀφ' οὗ ἐζήσαμεν μηδεμίαν λαβόντες στιγμὴν ἀναπαύσεως καὶ ἡρεμίας, μέλλομεν καὶ

»ν' ἀπολεσθῶμεν ἐξ ὅλο κλήρου; Τὸ κατ' ἐμὲ, Ῥωμαῖοι, πράτ-
 »των, ὅσα ἔπραξα, ἐνόμιζον ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης νὰ
 »διαδώσω τὴν μνήμην αὐτῶν ἐν πάσῃ τῇ γῆ καὶ εἰς ὅλους
 »τοὺς αἰῶνας· καὶ εἴτε ὁ τάφος μέλλει νὰ μοῦ ἀφαιρέσῃ
 »τὸ αἶσθημα τῆς ἀθανασίας ταύτης, εἴτε, ὡς ἄπαρτες ἐ-
 »πίστευσαν οἱ σοφοί, μέλλει νὰ ἀπομείνῃ τι μῶριον ἐξ
 »ἡμῶν δυνάμενον εἶτι ν' ἀπολαύσῃ αὐτῆς, σήμερον τοῦλά-
 »χιστον οὐδεὶς δύναται νὰ μοῦ ἀφαιρέσῃ τὴν ιδέαν ταύτην,
 »ἥτις ἀποτελεῖ τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν ἀμοιβὴν μου» (1).
 Πόσον προσβάλλουσι τὰ χριστιανικά μας ἦθη ἢ ἐν τού-
 τοις ἐπίδειξις τῆς ἐθνικῆς ματαιότητος, ὁ τύφος τῆς φι-
 λαυτίας, καὶ ἡ ἀποθέσις τοῦ ἐγωῖσμοῦ! (2)

Προϊόντος τοῦ χρόνου, βλέπομεν τὴν διαστροφὴν ταύτην
 τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος πάντοτε αὐξάνουσαν, καὶ ἐπὶ

(1) Ἰπὲρ τοῦ Ἀρχίου.

(2) Αναφέρομεν εὐχαρίστως ἐνταῦθα περιστατικόν τι τοῦ θανάτου τοῦ
 ἐνδόξου Βοσσετίου· «Ἡ μεταξὺ πέμπτης καὶ παρασκευῆς νύξ τῆς 11
 »Ἀπριλίου, ὑπῆρξε τοσοῦτον κακὴ, καὶ αἱ ἀλγηδόνες τοσοῦτον δριμυεῖαι τὸ
 »πρῶτὸν μέχρι μεσημβρίας, ὥστε ὄλοι οἱ περιστάτες ἐνόμισαν, ὅτι ὁ Βοσ-
 »σετίος ἐμέλλε νὰ ἐκπνεύσῃ. Ὁ Ἀββᾶς Βοσσετίος, ὁ ἀνεψιὸς του, προσ-
 »νέπεσε τότε παρὰ πόδας τῆς κλίνης του, ἵνα τῷ ζήτησῃ τὴν εὐλογίαν
 »του· καὶ οἱ εἰς τὴν ὀδυνηρὰν ταύτην σκληρὰν παρεστῶτες προσέπεσαν
 »ἐπίσης. Ὁ δὲ Βοσσετίος ἦτο πλήρης θεοῦ πνεύματος, λαλῶν ὀλίγα
 »ἀλλὰ πάντοτε εὐσεβῶς. Ὁ Ἀββᾶς Λειδιὸν τῷ ἐξέφρασεν ἐνταυτῷ βαθεῖα,
 »νευγνωμοσύνην δι' ὅλας τὰς φιλοφρονήσεις του, παρακαλῶν αὐτὸν νὰ ἐν-
 »θυμῆται ἐνίοτε τοὺς φίλους του, ὅσους κατέλιπεν ἐπὶ τῆς γῆς, τοὺς
 »πόσον ἀφροσιωμένους εἰς αὐτὸν καὶ εἰς τὴν δόξαν του. Εἰς τὴν λέξιν
 »ταύτην δόξαν, ὁ Βοσσετίος, ἀποδημῶν τοῦ κόσμου καὶ ξένος ἦδη
 »πρὸς τὴν γῆν, ὑπὸ θεοῦ τρόμου κατεχόμενος, ἐνώπιον τοῦ ὑπερτάτου
 »δικαστοῦ, οὗ περιέμενε τὴν ἀπόφασιν, ἡμεγεθροὶς ἐκ τῆς ὀδυνηρᾶς
 »κλίνης, καὶ ὑπὸ θείας ἀγανκτιέσεως ἐμψυχῶθεις, ἀνεκτήσατο τόσῃν
 »δύναμιν ὥστε νὰ προφέρῃ διακεκριμένως τοὺς ἐξῆς λόγους· παύ-
 »σατε ταῦτα λαλοῦντες, καὶ αἰτήσατε παρὰ Θεοῦ
 »τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν μου.» Ἱστορ. τοῦ Βοσσετίου,
 τόμ. δ'. σελ. 405.

Πλινίου τοῦ νεωτέρου φθάνουσιν εἰς τὸν κολοφῶνά της· Παρ' αὐτῷ βλέπομεν τὸ δόγμα τῆς γῆτρης ἀθανασίας ἐν ἐκάστη σελίδι διατετυπωμένον· καὶ ὄχι πλέον αἱ δημηγο-
 ρίαι, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀπλούστερον γραμματίον γράφεται διὰ
 τοὺς μεταγενεστέρους. «Τὸ κατ' ἐμὲ, λέγει, οὐδὲν μὲ
 » θέλγει τοσοῦτον ὅσον μακροχρόνιος φήμη, οὐδὲν φαίνε-
 » ταί μοι ἀξιώτερον τοῦ ἀνθρώπου, οὐδὲν ἐνδοξότερον τοῦ
 » ἐξασφαλίζειν τὴν ἀθανασίαν εἰς τοὺς ἀξίους· νὰ ζῶσι
 » διὰ παντός, καὶ τοῦ νὰ διαιωίσῃ τις τὸ ὄνομα τῶν ἄλλων
 » μὲ τὸ ἰδικόν του. Σκέπτομαι λοιπὸν νύκτα καὶ ἡμέραν
 » διὰ τίνος μέσου θέλω δυνηθῆ νὰ ὑψωθῶ ἀπὸ τῆς γῆς» (1).

Διηγούμενος ἀλλαχοῦ τὰ περὶ Ἀρρίας καὶ Παίτου, λέγει·

«Τὸ παρ' αὐτῆς πραχθὲν ἐν ᾧρᾳ θανάτου εἶναι τῶν ὄντι-
 » ρωϊκόν· γενναῖον εἶναι νὰ ἐμπήξῃ εἰς τὴν καρδίαν τὸ
 » ἐγχειρίδιον, νὰ τὸ ἐκβάλῃ καθημαγμένον, καὶ νὰ τὸ πα-
 » ρουσιάσῃ εἰς τὸν ἄνδρα αὐτῆς, λέγουσα μὲ ὑψηλὸν ὕφος·
 » ἀγαπητέ μοι Παῖτε, τοῦτο δὲν βλάπτει ποσῶς . . . ἀλ-
 » λ' ἐπὶ τέλους ὑπεστηρίζετο ὑπὸ τῆς δόξης καὶ τῆς ἀθα-
 » νασίας, αἵτινες παρίσαντο τότε εἰς τοὺς ὀφθαλμούς της» (2).

Ἰπάρχει πρὸ πάντων ἐπιστολὴ τοῦ Πλινίου, ἣτις μᾶς ἐ-
 ξέπληξε διὰ τὴν θρησκευτικὴν ἐνδειαν, ἕνεκα τῆς ὁποίας
 δὲν ἤξεύρει πῶς νὰ πληρώσῃ τὴν ἄβυσσον, ἣν ἐξώρυξεν.
 Ἀφ' οὗ ὠμίλησε περὶ τινῶν συμβάντων τῆς νεότητός του,
 ἀκολουθεῖ οὕτω· «Δὲν δύναμαι νὰ ἐνθυμηθῶ ταῦτα πάντα,
 » χωρὶς νὰ ἐκπλαγῶ ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης ἀθλιότητος, διότι
 » τί βραχύτερον ἢ μᾶλλον περιωρισμένον δύναται τις νὰ
 » φαντασθῆ αὐτῆς τῆς μακροτάτης ζωῆς; δὲν σοὶ φαίνε-
 » ται, ὅτι εἶναι μία μόνον ἡμέρα ἀφ' οὗ ὁ Νέρων ἐβασί-
 » λευε; καὶ ὅμως ἐξ ὅλων τῶν ὑπ' αὐτὸν ὑπατευσάντων

(1) Βιβ. Ε'. Η'.

(2) Βιβ. Γ'. ΙΑ'.

»δὲν σώζεται οὐδὲ εἷς, κτλ. . . . αἱ ἡμέραι τῆς ἀπείρου
 »πληθούς τῶν ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων εἶναι τοσοῦτον ὀλιγάριθ-
 »μοι, ὥστε ἐπαινῶ τὰ δάκρυα τοῦ ἐνδόξου ἐκείνου ἡγε-
 »μόνος, ὅστις ὄρων τὸν στρατόν του, ἔκλαιε διὰ τόσας χι-
 »λιάδας ἀνδρῶν, οἵτινες ἔμελλον μετ' οὐ πολὺ νὰ τελευ-
 »τήσωσι. Πόσον ἰσχύει ἡ ἰδέα αὕτη, ἵνα μᾶς ἀναγκάσῃ νὰ
 »κάμωμεν καλὴν χρῆσιν τῶν ὀλίγων τούτων στιγμῶν, αἵ-
 »τινες τόσῳ ταχέως μᾶς διαφεύγουσι! »

Κατὰ τὰς χριστιανικὰς ἡμῶν ἰδέας διὰ τῶν λέξεων, νὰ
 κάμωμεν καλὴν χρῆσιν, ἠθέλομεν ἐννοήσῃ τὸ νὰ πράτ-
 τωμεν τὸ ἀγαθόν, νὰ ἀποθησαυρίζωμεν καλὰς πράξεις, νὰ
 γίνωμεν ἀξιόμισθοι, νὰ τείνωμεν πρὸς τὴν ἠθικὴν τελειό-
 τητα· ἀλλ' ὁ Πλίνιος συνεχίζει οὕτω·

«Ἐὰν δὲν δυνάμεθα νὰ τὰς μεταχειρισθῶμεν (τὰς στιγ-
 »μὰς ταύτας) εἰς λαμπρὰς πράξεις, τὰς ὁποίας ἡ τύχη δὲν
 »ἀφίνει πάντοτε νὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ ἡμᾶς, ἅς ἐνασχο-
 »λήσωμεν αὐτὰς τοῦλάχιστον εἰς τὴν μελέτην. Ἐὰν δὲν
 »ῆναι εἰς τὴν ἐξουσίαν μας νὰ ζήσωμεν, ἅς ἀφήσωμεν τοῦ-
 »λάχιστον συγγράμματα μὴ ἐπιτρέποντα εἰς τοὺς ἀν-
 »θρώπους νὰ λησμονήσωσιν, ὅτι ἐζήσαμεν. . . . Ὡς τῆς
 »εὐγενοῦς ζέσεως δύο φίλων, οἵτινες δι' ἀμοιβαίων προτρο-
 »πῶν ἀνάπτουσιν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐν ἑαυτοῖς
 »τὸν ἔρωτα τῆς ἀθανασίας» (1).

Ὅποια ἔνδεια, ὁποῖον κενόν! καὶ πόσον τοῦτο ἀποδει-
 κνύει ἐνταυτῷ καὶ τὴν τυφλὴν ἰσχὺν τοῦ αἰσθήματος
 τῆς ἀθανασίας μας, καὶ τὴν ἰδίαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύ-
 ματος ἀνικανότητα, ἵνα δώσῃ ἔξοδον εἰς αὐτό (2).

(1) Βιλ. Γ'. Ζ'.

(2) Ἀλλ' ἐὰν ὁ Πλίνιος δὲν ἐπίστευεν εἰς ἄλλην ζωὴν, ἐπίστευεν ὅμως
 πολὺ εἰς τὰ μορμολύχεια καὶ τὰς γοσητείας.—Τὸ θέμα εἶ-
 ναι ἄξιον βαθεῖς μελέτης, λέγει ἀλλαχοῦ, ἀναφέρων δύο

Καὶ αὐτὴ ἡ Ἰουδαϊκὴ θρησκεία, ἡ τοσοῦτον ἀνωτέρα τῶν ἄλλων διὰ τοῦ θεϊσμοῦ, φαίνεται πολὺ ὑστεροῦσα ὡς πρὸς τὸ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς δόγμα. Ὁλη ἐνασχολουμένη, ὡς φιλόστοργος μήτηρ, εἰς τὸν Λυτρωτὴν, ὃν ἔμελλε νὰ γεννήσῃ τῷ κόσμῳ, ἀναβάλλει πᾶσαν χαρὰν καὶ ἐλπίδα εἰς τὸν καιρὸν τῆς ἐλεύσεώς του, καὶ μόνον δι' αὐτοῦ, διὰ τῶν εὐλογιῶν του καὶ τῆς ἀξιομισθίας του, θεωρεῖς τὴν ἐν οὐρανῷ ἐπάνοδον τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ θαυμασία αὕτη ἐπιφύλαξις πληρέστατα συνάδει πρὸς τὸ σχέδιον τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἰπάρχει τῶντι ἡ ἀξιοσημείωτος αὕτη διαφορὰ ἐν τῇ ἀρχαιότητι μεταξὺ ὄλων τῶν ἄλλων λαῶν τῆς γῆς καὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ, ὅτι ἐκεῖνοι μὲν πρεσβεύουσιν ἀναφανδὸν τὸ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς δόγμα, οὗτος δὲ ἀποφεύγει πᾶσαν περὶ τούτου ἐπίσημον δῆλωσιν, περικλείων ἐν ἑαυτῷ, ὡς ἐν τῷ βλαστῷ αὐτῆς, τὴν ἐλπίδα μελλούσης καταστάσεως. Ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦτο παρὰ πᾶσι τοῖς ἄλλοις λαοῖς τὸ δόγμα τοῦτο τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, δι' ἐλλειψιν φωτισμοῦ, ἐξέκλινε τοῦ σκοποῦ του, παρήγάγῃ μόνον παιδαριώδεις ἢ ἀπηνεῖς δεισιδαιμονίας, ὑπῆρξεν ἢ πρώτη πηγὴ τῆς εἰδωλολατρείας, καὶ δὲν ἐτράφη εἰ μὴ θυσιάζον τὸ ὑπερεξέχον δόγμα τῆς ἐνότητος τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἔπρεπε νὰ ᾔῃαι τὸ ἀντικείμενον αὐτοῦ· ἐν ᾧ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἐσώθη ἐξ ὄλων τῶν ἀποπλανήσεων τούτων, συνταύτιζόμενον πρὸς τὸ τῆς λυτρώσεως, καὶ περιμένον, ἵνα ἀναπτυχθῇ, τὴν ἔλευσιν ἐκείνου, ἐν ᾧ ἔμελλον νὰ πραγματοποιηθῶσιν ὅλαι αἱ ἐλπίδες, καὶ ν' ἀποκαλυφθῶσιν ὅλαι αἱ ἀλήθειαι, αἳ τινες ἕως τότε ἦσαν ἐσφραγισμέναι ὡς ἐν

διηγῆματα μωρμουλκείων ἐν τινι τῶν ἐπιστολῶν του, καὶ καλῶν εἰς βοήθειάν του, ὅπως τὸν ἀπαλλάξῃ τῆς ἀνησυχίας του, ἕλκν τὴν πολυμάθειαν τοῦ ἀντεπιστέλλοντος.

διαθήκη, ἦν μόνος ἠδύνατο νὰ ἀνοίξῃ ὁ θάνατός του (1).

Εἰς τὸν Χριστιανισμόν λοιπὸν ἀπέκειτο νὰ ἐξαγάγῃ τὸ μέγα τοῦτο δόγμα τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἐκ τοῦ σκότους, ἔνθα ἦτο βυθισμένον παρὰ τῷ Ἰουδαϊκῷ λαῷ, καὶ ἐκ τῆς ὁδοῦ τῆς δεισιδαιμονίας, ἐν ᾗ εἶχεν ἀποπλανηθῆ παρὰ πᾶσι τοῖς ἄλλοις. Ἐκλινεν ὁ οὐρανὸς, καὶ ἠνεώχθη, ἵνα δώσῃ τὸν Λυτρωτὴν αὐτῆς εἰς τὴν γῆν· ἡ αἰώνιος ζωὴ ἡ οὐσα ἐν τῷ Πατρὶ ἦλθε καὶ ἐφανερώθη ἡμῖν ὑπὸ τὸ κάλυμμα τῆς φθαρτῆς ἡμῶν φύσεως· διαρρήγνύουσα τὸ

(1). Τινὲς κατήντησαν νὰ διίσχυρισθῶσιν, ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι ἐπίστευον εἰς τὴν μηδένωσιν τῆς ψυχῆς, στηριζόμενοι μόνον ἐπίτινος χωρίου τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ, ἔνθα λέγεται, ὅτι οἱ ἄνθρωποι θνήσκουσιν ὡς τὰ κτήνη, καὶ ὅτι τὴν αὐτὴν ἔχουσι τύχην· ἀλλ' ἐκτός, ὅτι πλείστα ἄλλα χωρία τῶν ἱερῶν Γραφῶν, τὰ ὁποῖα συντομίας χάριν παραλείπομεν, ἀποδεικνύουσι τὸ ἐναντίον, τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος χωρίον ὑφέαυτοῦ διορθοῦται. Ἴδου τὸ χωρίον ἰλόκληρον· «Καὶ ἔτι εἶδον ὑπὸ τὸν ἥλιον τόπον τῆς κρίσεως, ἐκεῖ ὁ ἀσεβῆς, καὶ τόπον τοῦ δικαίου, ἐκεῖ ὁ εὐσεβῆς. Καὶ εἶπα »ἐγὼ ἐν τῇ καρδίᾳ μου· σὺν τὸν δίκαιον καὶ σὺν τὸν ἀσεβῆ »κρινεῖ ὁ Θεὸς, ὅτι καιρὸς τῷ παντὶ πράγματι, καὶ »ἐπὶ παντὶ τῷ ποιήματι ἐκεῖ. Εἶπα ἐγὼ ἐν τῇ καρδίᾳ μου, »περὶ λαλιᾶς τῶν υἰῶν τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι διακρινεῖ αὐτοὺς ὁ »Θεὸς, καὶ τοῦ δεῖξαι ὅτι αὐτοὶ κτήνη εἰσὶ. Καὶ γε αὐ- »νοτοῖς συνάντημα υἰῶν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ συνάντημα τοῦ κτήνους, συ- »νάντημα ἐν αὐτοῖς. Ὡς ὁ θάνατος τούτου, οὕτω καὶ θάνατος τούτου. . . »Καὶ τίς εἶδε πνεῦμα υἰῶν τοῦ ἀνθρώπου, εἰ ἀναβαίνει αὐτὸ ἄνω; καὶ »τὸ πνεῦμα τοῦ κτήνους, εἰ καταβαίνει αὐτὸ κάτω εἰς τὴν γῆν κτλ.» Ἄλλως, ὁ Βολταῖρος, εἷς τῶν ἀσπονδοτέρων ἐχθρῶν τῶν Ἰουδαίων, μὴ φεισθεὶς αὐτοῖς τὴν αἰτίαν ταύτην, κατέστρεψεν αὐτὴν ἐντελῶς, ἐπιστρέφων εἰς τὴν ἐπιείκειαν καὶ τὴν ὀρθόνοιαν, ὅτε μετέφραζε τὸ χωρίον τοῦτο, ὡς ἔπεται

Quel homme a jamais su par sa propre lumière,
Si, lorsque nous tombons dans l'éternelle nuit,
Notre âme avec nos sens se dissout tout entière,
Si nous vivons encore, ou si tout est détruit.

Εἶτα προσθέτει ἐν εἰδῆι σημειώματος. — «Αὕτη εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ Ἐκ- »κκλησιαστοῦ. Οὐδὲν γινώσκει ὁ ἄνθρωπος ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἔχει ἀνάγκην »τῆς πίστεως.

(Ἐμμετρος σύνοψις τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ.)

κάλυμμα τοῦτο, ἐνεφανίσθη ἡμῖν ἐπέκεινα τοῦ τάφου πλήρης δόξης, καὶ ἐπανελθοῦσα εἰς ἐχυτὴν, ἀνέβη ἐκ νέου εἰς τὸν οὐρανόν, ἵνα κρατήσῃ αὐτὸν ἠνεωγμένον ἐπὶ τὰς κεφαλὰς ἡμῶν, καὶ ἀνοίξῃ ἡμῖν τὴν πρὸς αὐτὸν ἄγουσαν ὁδόν.

Τίς ποτ' ἐλάλησε περὶ τῆς μελλούσης ζωῆς τόσον καταφατικῶς ὅσον ὁ Χριστιανισμός; τίς ποτ' ἔδωκε περὶ τοῦ δόγματος τούτου ιδέαν τοσοῦτον ὀριστικὴν καὶ θετικὴν; «Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν θησαυρῶν κεκρυμμένῳ ἐν τῷ ἀγρῷ, ὃν εὐρών ἄνθρωπος ἔκρυψε, καὶ ἀπὸ τῆς χαρᾶς αὐτοῦ ὑπάγει, καὶ πάντα ὅσα ἔχει πωλεῖ, καὶ ἀγοράζει τὸν ἀγρὸν ἐκεῖνον». Πᾶσαι αἱ ἄλλαι βασιλεῖαι τοῦ κόσμου τούτου καὶ ὁ σύμπας οὗτος κόσμος, πρὸς τὸν θησαυρὸν τοῦτον παραβαλλόμενα, δὲν εἶναι εἰμὴ ἀπεικόνισμα καὶ ἀπεικόνισμα παρερχόμενον. *Τὶ γὰρ ὠφελήσει ἄνθρωπος, ἐὰν κερδέσῃ τὸν κόσμον ὅλον, καὶ ζημιωθῇ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. Μὴ διαζήτε! Εἰ δὲ ἡ χεὶρ σου ἢ ὁ ποῦς σου σκανδαλίζη σε, ἔκκοψον αὐτὰ, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ· καλὸν σοι ἐστὶν εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν χωλὸν ἢ κυλῶν, ἢ δύο χεῖρας ἢ δύο πόδας ἔχοντα, βληθῆναι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον.*

Ὅποια ἔντονος παρρησία! καὶ τίς ἠδύνατο νὰ ἐμπνεύσῃ αὐτὴν, εἰμὴ ἡ ἀλήθεια; ὁ βουλόμενος ἄς καλέσῃ τοῦτο φανατισμὸν, ὅσον θέλῃ, ἀλλ' ἄς ὁμολογήσῃ τούλάχιστον, ὅτι, αὐτὴ ἡ ἀλήθεια ἐὰν ἦτο, δὲν ἤθελε δυνηθῆ ἄλλως πῶς νὰ ἐκφρασθῇ, καὶ ὅτι ὑπάρχει ἐπομένως ἰσχυρὸς λόγος νὰ πιστεύσωμεν ὅτι εἶναι ἡ ἀλήθεια.

Ἰπόθετε κάτοικον τοῦ οὐρανοῦ ἐρχόμενον ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ὅτι, καταλαμβάνων ἡμᾶς εἰς τὰς ἐμπαθεῖς ἡμῶν κλίσεις ὑπὲρ τῶν φθαρτῶν τοῦ βίου τούτου ἀγαθῶν, καὶ εἰς τὴν παντελῆ λήθην τῶν αἰωνίων, ἤθελε νὰ μᾶς ἐξαγάγῃ ἀπὸ τῆς ἀπαισίας ταύτης ἀπάτης· ἠδύνατο νὰ ὁμιλήσῃ ἄλλως;

Τοιαύτη εἶναι ἡ διάλεκτος τοῦ Χριστιανισμοῦ, διάλεκτος ἄκρας πεποιθήσεως, βεβαιότητος καὶ πίστεως· Ὁ γὰρ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ ἐν ἡμῶν δι' ἡμῶν κηρυχθεὶς, οὐκ ἐγένετο καὶ καὶ οὐ, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῷ γέγονε (1).

Εἶδομεν δὲ, ὅτι τοιαύτη πίστις καὶ πεποίθησις δὲν εἶναι ἐκ τοῦ ἀνθρώπου. Οὗτος ἐξάπτεται μίαν στιγμὴν, ἀλλ' ἵνα πέσῃ μετὰ ταῦτα εἰς τὸν σκεπτικισμὸν καὶ τὴν ἀποδειλίαν, εἰς τὸ καὶ καὶ τὸ οὐ. Ἄρα διδασκαλία ἥτις διαμένει τοσοῦτον σταθερὰ, καὶ, μὴ ἀρκουμένη εἰς τὴν πειθῶν, ἐπιβάλλει εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου τὴν πίστιν καὶ τὴν ἐλπίδα, καὶ τὸν ἀναγκάζει νὰ σωθῆ ἄλλο τρόπον τινὰ καὶ μὴ θέλοντα, τοιαύτη διδασκαλία εἶναι βεβαία περὶ τῆς ἐκβάσεως, καὶ δὲν δύναται νὰ ἐμπνευσθῆ εἰμὴ ὑπ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἀγάπης. Εἶναι μῆτηρ θέλουσα νὰ σώσῃ τὸ τέκνον τῆς ἀπὸ ἀοράτου εἰς αὐτὸν κινδύνου.

ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῆς κατ' ἐξοχὴν θετικῆς ταύτης διδασκαλίας, ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἐγένινεν ἡ κοινὴ τῶν ἀνθρώπων κληρονομία· ἡ πίστις ἔθηκε τὸ χειρόγραφον αὐτῆς εἰς τὰς χεῖρας ἐκάστου αὐτῶν, καὶ τὸ αἶσθημα τῆς ἀθανασίας ἡμῶν, φωτισθὲν καὶ ἰκανοποιηθὲν, κατέστη εὐληπτότερον εἰς τὸν λόγον.

Τοῦτο θέλομεν ἰδεῖ καλῆτερα, ἐξετάζοντες τὸ ἀντικείμενον τῆς ἄλλης ζωῆς.

§. 6'.

α. ἀλλ' ὑμεῖς οἱ προσκαλοῦντες με εἰς τὴν τρυφὴν τοῦ »παραδείσου, ἔλεγέ τις φιλόσοφος Πέρσης· δὲν ζητῶ τὸν »παραδείσον, ἀλλὰ τὸν ποιήσαντα αὐτόν» (2).

(1) Β'. πρὸς Κορινθ. α'. 19.

(2) Περιηγήσεις Χαρδίνου, τόμ. Ε'.

Ὁ λόγος οὗτος εἶναι τοσοῦτον ἀνώτερος ὄλων τῶν περὶ τῆς ἄλλης ζωῆς διαδεδομένων μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἰδεῶν, ὥστε διστάζομεν νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι δὲν ἐνεπνεύσθη ἔκ τινος γνώσεως τῆς μόνης πρὸς αὐτὸν ἀντιστοιχοῦσης θρησκείας.

Οὐδεμία ἐπὶ τῆς γῆς θρησκεία, πλὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐφαντάσθη νὰ δώσῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀμοιβὴν, τροφήν, οὐρανόν, αὐτὸν τὸν Θεόν, καὶ οὐδεμία ἐσάλπισε τὸν θαυμάσιον τοῦτον λόγον Ἐγὼ ἔσομαι ὁ μισθός σου.

Τὸν γόρδιον δεσμὸν τῆς ἀθανασίας ἡμῶν μόνος ἔλυσε ὁ Χριστιανισμός. Τῆς δὲ λύσεως ταύτης ἅπαξ δοθείσης, ὄλαι αἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς ἀνεγνώρισαν ἐν αὐτῇ τὴν ἀναγκαίαν ταύτην ἀλήθειαν, ἥτις ἐξηγεῖ καὶ ἀποδεικνύει τὸ δόγμα τῆς ἀθανασίας μας, προσδιορίζουσα τὸ ἀντικείμενόν του.

Τί δὲ ἀπλούστερον ἢ ἐναργέστερον; ἀκόρεστος δίψα γνώσεως καὶ ἀγάπης ἀπαιτεῖ ἀντικείμενον ἄπειρον καὶ ὑπερτέλειον, καὶ δὲν ὑπάρχει τοιοῦτον εἰμὴ ὁ Θεός· μόνος ἄρα ὁ Θεὸς πρέπει νὰ ᾔῃαι ὁ σκοπὸς ἡμῶν καὶ τὸ τέλος, καὶ ἀμοιβὴ ἡμῶν ἢ κατοχὴ του· καὶ ὁμῶς οὐδέποτε ἢ ἰδέα αὕτη ἐπῆλθεν εἰς τὸν νοῦν τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες πολὺ μακρὰν αὐτῆς ἐζήτουν τὸν οὐρανόν.

Τοιαῦται εἶναι ἅπασαι αἱ χριστιανικαὶ ἀλήθειαι, κατ' ἐξοχὴν ἀπλαῖ καὶ αὐστηρῶς λογικαί, ἐνταυτῷ δὲ ἀνεπινόητοι ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου πρὶν ἢ τῷ ἀποκαλυφθῶσι. Τοῦτο δὲ εἶναι ἴδιον τῶν θείων ἀληθειῶν.

Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἀλήθεια ἔπρεπε νὰ ἀνάγκη νὰ τῷ διαφύγῃ, διότι προϋποθέτει τὴν ἀληθῆ περὶ Θεοῦ ἔννοιαν, ἣν μόνος ὁ Χριστιανισμός, ὡς εἶδουμεν, καὶ ἔτι μᾶλλον θέλομεν ἰδεῖ ἐν τῷ περὶ λυτρώσεως, ἦλθε νὰ ἀποκαλύψῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον.

ἴστε τὸ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς δόγμα ἦτο τόσῳ προβληματικὸν καὶ ἀνεπαρκὲς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις διὰ τὴν τότε ἄγνοιαν τοῦ ἀληθοῦς αὐτοῦ ἀντικειμένου. Ἐσύροντο οἱ ἄνθρωποι εἰς τὴν πίστιν ταύτην ὑπό τινος ἐμφύτου ἀνάγκης τῆς φύσεώς μας· ἀλλ' ἐπειδὴ οὐδεμία ἀντίστοιχος ἔννοια, οὐδὲν πρὸς τὴν ἀνάγκην ταύτην ἀνάλογον ἀντικείμενον ἐδικαιολόγουν οὔτε ἱκανοποιοῦν αὐτὴν, μὴ ἤξεύρουσα ποῦ νὰ στηριχθῇ, ἐξληρανίζετο εἰς τὸν σκεπτικισμόν ἢ ἀπεπλανᾶτο εἰς τὴν δεισιδαιμονίαν.

Πολὺ παράδοξον φαίνεται εἰς ἡμᾶς τοὺς Χριστιανοὺς, ὅτι εἰς ὅλας τὰς περὶ οὐρανοῦ φιλοσοφικὰς ἢ μυθολογικὰς ἐπινοήσεις τῶν ἀνθρώπων ἡ Θεότης ἐλλείπει πάντοτε ἀπὸ τὰς οὐρανίους ἡδονὰς, καὶ ὅτι αὗται δὲν ἦσαν διάφοροι τῶν ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ μάλιστα σκιαὶ τούτων καὶ ἀπομιμήματα.

Errant exsanguis sine corpore et ossibus Umbræ ;
Parsque forum celebrant, pars imi tecta tyranni ;
Pars alias artes, antiquæ imitamina vitæ (1).

Λὰ, λέγει ἄλλος ποιητῆς

Là ceux qui, dans leur vie, avaient trouvé des charmes

A dresser les chevaux, à manier les armes,
Par de semblables jeux, par les mêmes plaisirs,
Abrégeaient de la mort les éternels loisirs (2).

Ὅποιος περίγελως, ὁποῖα ἔνδεια !

Οἱ εὐσεβέστεροι φιλόσοφοι δὲν εἶχον ἄλλην περὶ τοῦ οὐρανοῦ ἰδέαν. Ἡ μεγίστη ἡδονή, ἣν ὁ Κικέρων προέθετο (3),

(1) Ὀβιδ. Μεταμορφ. Βιβλ. Δ'. 443.

(2) Βιργ. Αἰνεϊὰς βιβ. 5'. Μετάφρ. Βαρθελεμῶ. Εἶναι γνωστὴ ἡ ὑπὸ τοῦ Σκάρρωνος παραφράσις τοῦ χωρίου τούτου.

(3) Ὅρα τὸ περὶ γήρατος.

ἦτο νὰ συνδιαλέγηται αἰωνίως μετὰ τοῦ Κάτωνος. Ἐκ
 τούτου ἐννοοῦμεν, πῶς ὁ Κικέρων ἀμφέβαλεν ἐπὶ τέλους
 περὶ τῆς ἀθανασίας του.

Ὁ δὲ Σωκράτης οὔτε παρεισῆγε τὴν Θεότητα εἰς τὴν
 κρίσιν τῶν ψυχῶν, ἀλλὰ δικαστὰς ἐπισφαλεῖς καὶ θνητοὺς,
 ἀποφαινομένους περὶ τῆς αἰωνιότητός της. «Ἐγὼ μὲν οὖν,
 » λέγει ὁ Ζεὺς, ἐποίησάμην δικαστὰς υἱεῖς ἐμαυτοῦ, δύο
 » μὲν ἐκ τῆς Ἀσίας, Μίνω τε καὶ Ῥαδάμανθον, ἓνα δὲ ἐκ
 » τῆς Εὐρώπης, Αἰακόν· οὗτοι οὖν δικάσουσιν ἐν τῷ λειμῶ-
 » νι ἐν τῇ τριόδῳ, ἐξ ἧς φέρετον τὴν ὁδόν, ἡ μὲν ἐς μα-
 » κάρων νήσους, ἡ δ' εἰς τάρταρον· καὶ τοὺς μὲν ἐκ τῆς Ἀ-
 » σίας Ῥαδάμανθος κρινεῖ, τοὺς δὲ ἐκ τῆς Εὐρώπης Αἰα-
 » κός· Μίνω δὲ πρεσβεῖα δώσω, ἐπιδιακρίνειν, ἐὰν ἀπορῆ-
 » τον τί τῷ ἑτέρῳ, ἵνα ὡς ἡ δικαιοσύνη ἢ κρίσις ἢ περὶ
 » τῆς πορείας τοῖς ἀνθρώποις.—Προσθέτει δὲ ὁ Σωκράτης·
 » ταῦτ' ἐστὶν ἃ ἐγὼ ἀκηκῶς πιστεύω ἀληθῆ εἶναι» (1).

Πόσον μετὰ ταῦτα εἶχε δίκαιον ὁ Σωκράτης νὰ λέγη·
 τάχα δ' οὐν ταῦτα μῦθος σοι δοκεῖ ὥσπερ γραός· ἀλλ' ὅ-
 μως ἔπρεπε νὰ γίνωσι δεκτὰ, διότι ἡ φιλοσοφία κατὰ
 τὰς ἐρεῦνας αὐτῆς ἄλλα δὲν εἶχεν εὐρεῖ βελτίω καὶ ἀλη-
 θέστερα. — Ἴδου ὁ οὐρανὸς τῶν ἀνθρώπων.

Καὶ ποῖοι ἦσαν οἱ εἰσερχόμενοι εἰς τὸν οὐρανὸν ἢ εἰς τὰ ἡλύ-
 σια; ἥρωες καὶ βασιλεῖς ἢ φιλόσοφοι· δὲν ὑπῆρχεν ἐπιβίωσις

(1) Γοργίας.

Ἡ ἐπίνοια αὕτη εἶναι τόσῳ μᾶλλον ἀλλόκατος, καθ' ὅσον ἡ δικαστικὴ
 αὕτη διοργάνωσις εἶναι καινοτομία ἐν τῇ τοῦ Διὸς κυβερνήσει. «Τούτων
 » δὲ δικασταὶ ἐπὶ Κρόνου, καὶ ἔτι νεωστὶ τοῦ Διὸς τὴν ἀρχὴν ἔχοντος,
 » ζῶντες ἦσαν ζώντων, ἐκείνη τῇ ἡμέρᾳ δικάζοντες ἢ μέλλουεν τελευτᾶν·
 » κακῶς οὖν αἱ δίκαι ἐκρίνοντο· ὅτε οὖν Πλούτων καὶ οἱ ἐπιμεληταὶ
 » ἐκ μακάρων νήσων ἰόντες ἔλεγον πρὸς τὸν Δία, φοιτῶν σφιν ἀνθρω-
 » ποι ἐκατέρωσε ἀνάξιοι. Εἶπεν οὖν ὁ Ζεὺς, ἀλλ' ἐγὼ, ἔφη, παύσω τοῦτο
 » γιγνόμενον» (Αὐτόθ.).

ειμὴ διὰ τὰς μεγάλας ψυχὰς, ὡς λέγει ὁ Γάκιτος, κατὰ τοὺς σοφοὺς· (Si ut sapientibus placet, non cum corpore extinguntur magna animæ) τῶν δὲ λοιπῶν οὐδεις ἐπέζη, οὔτε πτωχός, οὔτε δυστυχής, οὔτε δοῦλος· δι' αὐτοὺς δὲν ὑπῆρχεν οὔτε οὐρανός, οὔτε ἄδης, οὔτε κἀν ἐφρόντιζον, ὅτι ἠδύναντο νὰ ἔχωσι ψυχὴν. Οὕτως ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ δυστυχία ἔμενον ἄνευ παραμυθίας καὶ ἐλπίδος, καὶ τὰ δάκρυα τοῦ πένητος ἢ ἔρρεον πικρὰ ἢ δὲν ἔπαυον εἰμὴ διὰ τῆς θηριωδίας καὶ τῆς μανίας.

β'. Ἀνοίχθητε πύλαι τοῦ χριστιανικοῦ οὐρανοῦ· πόσον εἶσθε περίλαμπροι, καὶ τίς δύναται νὰ ὑποστῇ τὴν λάμψιν ἢν εἰς ἡμᾶς ἀποκαλύπτετε!

Ὅλαι αἱ ψευδεῖς θρησκείαι μᾶς περιγράφουσι τὸν οὐρανόν, ἡ δὲ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ δὲν τὸν περιγράφει· καὶ τοῦτο, διότι ὅλαι αἱ ἄλλαι θρησκείαι περιγράφουσι τὸν οὐρανὸν κατὰ τὴν γῆν, ἡ δὲ τοῦ Χριστοῦ δὲν δύναται νὰ τὸν περιγράψῃ εἰμὴ κατ' αὐτὸν, οὔσα ἡ ἀλήθεια· ἐπομένως δὲν πρέπει νὰ μᾶς τὸν παραστήσῃ, διότι δὲν ἠθέλωμεν τὸν ἐννοήσῃ, καὶ διὰ τούτου στερεῖται μέγα στοιχεῖον ἐπιτυχίας, ἀποδεικνύουσα ἀφιλοκέρδειαν καλῶς ἀρμόζουσαν εἰς θεῖαν θρησκείαν.

Ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο παρέχει ἡμῖν, καλύπτουσα αὐτὸν, ιδέαν τοῦ οὐρανοῦ ἀξιοτέραν αὐτοῦ, μᾶλλον ἀληθῆ καὶ πρὸς τὸν λόγον ἐλκυστικὴν, ἠχοῦσα τοὺς λόγους τούτους τοὺς τόσον ἰσχυροὺς δι' αὐτῆς μάλιστα τῆς ἀνεπαρκείας τῶν « Ἄ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὐς οὐκ ἤκουσε, καὶ » ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἠτοίμασεν ὁ Θεὸς » τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν » (1). Ταῦτα μόνον δύναται νὰ μᾶς εἴπη, ἵνα μᾶς κάμῃ νὰ ἐννοήσωμεν ὅποῖον εἶναι τὸ πλά-

(1) Ἁ. Κορινθ. β'. — 9.

τος, τὸ μῆκος, τὸ ὕψος, καὶ τὸ βάθος τοῦ μυστηρίου τούτου (1).

«Δὲν σοὶ φαίνεται, λέγει ἐνταῦθα ὁ Βοσσυέτιος, ὅτι ἀ-
 »κούεις ἄνθρωπον ἰδόντα μεγαλοπρεπές τι κτίριον ὅμοιον
 »πρὸς τὰς μαγικὰς ἐκείνας ἐπάλξεις, περὶ ὧν λέγουσιν ἡ-
 »μῖν οἱ ποιηταί, καὶ μὴ λαλοῦντα εἰμὴ περὶ τοῦ ὕψους τῶν
 »οἰκοδομῶν, τοῦ πλάτους τῶν τάφρων, τοῦ βάρους τῶν
 »θεμελίων, τοῦ ἐξαισίου μήκους τῆς ἐκεῖθεν ὀρωμένης ἐξο-
 »χῆς, μὴ δυνάμενον δὲ ἐν μόνον δεῖγμα νὰ δώσῃ πρὸς ἀ-
 »ναγνώρισιν αὐτοῦ, οὔτε νὰ κάμῃ περιγραφὴν μὴ οὔσαν
 »ἄτεχνον καὶ παχυλὴν, τόσον κυριεύεται ὑπὸ θαυμασμοῦ
 »ἀπέναντι τοῦ ωραίου ἐκείνου θεάματος;» (2).

Ὅλα ὁμοῦ τὰ ἀγαθὰ τοῦ κόσμου, παραβαλλόμενα πρὸς
 ἐκεῖνο, εἶναι ὡς κόπρος. Ἄπαντα δὲ τὰ παθήματα τοῦ
 νῦν καιροῦ δὲν εἶναι ἀντάξια τῆς δόξης ταύτης τοῦ
 μέλλοντος αἰῶνος· τὸ γὰρ παραντίκα ἐλαφρὸν τῆς θλί-
 ψεως ἡμῶν καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν, αἰῶνιον βά-
 ρος δόξης κατεργάζεται ἡμῖν (3).

Πόσον καταπληκτικὴ ἡ ἰδέα αὕτη, καὶ πόσον ἰσχυρὸς ὁ
 τῆ ἀνθρωπίνῃ ἀδυναμίᾳ προσφερόμενος οὗτος μοχλὸς, ἵνα
 ἀποσπασθῇ τῶν φθοροποιῶν τοῦ κόσμου τούτου ἀγαθῶν,
 καὶ γενναίως ὑπομείνῃ τὰ δεινὰ αὐτοῦ.

Ἐὰν ὁ Χριστιανισμὸς, τὸ ἐπαναλέγομεν, ἦτο αὐτὴ ἡ ἀλή-
 θεια, ἠδύνατο νὰ ἐκφρασθῇ ἄλλως πως; καὶ ἐπομένως διατί
 νὰ μὴ ἴδῃ τίς ἐν αὐτῷ τὴν ἀλήθειαν; διατί δὲν ἐπῆλθεν εἰς
 τὴν ἰδέαν ἄλλης θρησκείας νὰ προβῇ οὕτως; οὐχί, διότι ἡ
 ἀλήθεια εἶναι μία, καὶ μόνη αὕτη ἔχει τὸ ἀπόκρυφον τῆς
 ἰδίας διαλέκτου;

(1) Πρὸς Ἐφεσ. γ'. — 18.

(2) Λόγος εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Ἀγ. Πάντων.

(3) Β'. πρὸς Κορινθ. δ'. — 17.

Ἄλλ' ἄς ἀφήσωμεν αὐτὸν τὸν ὀρθὸν νοῦν νὰ λαλήσῃ ἐνταῦθα, καὶ ἴδωμεν μὲ ποίαν λόγου ἰσχὺν ὁ Μονταίγνης, τῇ πίστει ὠπλισμένος, καταμαστιρίζει ὅλας τὰς ἀνθρωπίνας μωρίας, καὶ καταδεικνύει τὴν ὑπερτάτην, τὴν ἀσύγκριτον τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀλήθειαν.

«Ὅταν ὁ Πλάτων μᾶς περιγράφει τὰ τοῦ ἄδου καὶ τὰς ἀνέσεις ἢ τὰς σωματικὰς ποινὰς, αἱ τινες μᾶς περιμένουσι μετὰ τὴν καταστροφὴν καὶ μηδένωσιν τῶν σωμάτων μας, καὶ προσαρμόζει ταῦτα πρὸς ὃ ἔχομεν συναίσθημα αὐτῶν ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ, . . . Ὅταν ὁ Μωάμεθ ὑπόσχεται εἰς τοὺς ὀπαδοὺς του κατὰστροτον παράδεισον, μὲ χρυσίον καὶ πολυτίμους λίθους κεκοσμημένον, γέμοντα περικαλλεστάτων γυναικῶν, καὶ οἴνων καὶ ἐξόχων βρωμάτων, βλέπω κάλλιστα ὅτι οἱ τοιοῦτοι εἶναι ἀγύρται συμμορφούμενοι μὲ τὴν μωρίαν ἡμῶν, ἵνα θωπεύσῃσι καὶ ἐλκυσῶσιν ἡμᾶς διὰ τοιούτων δοξασιῶν καὶ δι' ἐλπίδων, αἱ τινες ἀρμόζουσι πρὸς τὰς θνητὰς ἡμῶν ὀρέξεις. Ὁ ἀνθρώπινος λόγος ἠδύνατο νὰ τοῖς εἶπῃ· Ἐὰν αἱ ἡδοναὶ ὄσας μοὶ ὑπόσχεσαι ἐν τῇ ἄλλῃ ζωῇ ἦναι ἐξ ἐκείνων, τὰς ὀποίας ἐγὼ ἠσθάνθην ἐν τῷ παρόντι κόσμῳ, τοῦτο οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὸ ἄπειρον· καὶ αἱ πέντε αἰσθήσεις μου ἂν ἦσαν πεπληρωμέναι ἡδονῆς, καὶ ἂν ἡ ψυχὴ μου κατεῖχεν ὅλην τὴν ἀπόλαυσιν, ἦν δύναται νὰ ἐπιθυμήσῃ καὶ νὰ ἐλπίσῃ, ἡξέυρομεν τί σημαίνει· τοῦτο ἠθελεν εἶσθαι ἀκόμη οὐδὲν· διότι ἐὰν ὑπάρχη τί ἰδικόν μου ἐν αὐτῷ, οὐδὲν ὑπάρχει θεῖον· καὶ ἐὰν τοῦτο ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ὅ, τι δύναται νὰ ἀνήκῃ εἰς τὴν παροῦσαν ἡμῶν κατὰσασιν, δὲν δύναται νὰ ὑπολογισθῇ εἰς τὴν μέλλουσαν· πᾶσα ἀπόλαυσις τῶν θνητῶν εἶναι θνητὴ· δὲν δυνάμεθα δὲ νὰ ἐννοήσωμεν ἐπαξίως τὸ μεγαλεῖον τῶν ὑψηλῶν καὶ θείων τούτων ἐπαγγελιῶν, ἢ ἐὰν δυνάμεθα κατὰ τινὰ τρόπον νὰ τὰς συλλάβωμεν· ἵνα δὲ

»ἐπαξίως τὰς φαντασθῶμεν, πρέπει νὰ τὰς φαντασθῶμεν
 »ἀνεπινοήτους, ἀρρήτους, ἀκατάληπτους, καὶ πάντη ἄλλας
 »παρὰ τὰς τῆς ἀθλίας ἡμῶν πείρας. Ὁφθαλμὸς οὐκ εἶδε
 »καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀρέβη, ἃ ἠτοίμασεν
 »ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν» (1).

Πάντα ἐν τῷ χριστιανισμῷ συνδέονται καὶ δικαιολο-
 γοῦνται δι' ἀλλήλων. Ἐὰν μᾶς λέγει, ὅτι ἀδύνατον νὰ φαν-
 τασθῇ τις τὴν μακαριότητα τοῦ οὐρανοῦ, δὲν τὸ λέγει ἵνα
 ἐξάψῃ ἀορίστως τὸ πνεῦμα δι' ἐμφατικῆς ἐλπίδος ὄλων τῶν
 ἀγαθῶν, ὅσα δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν, ὅπερ δὲν ἤθελεν
 εἶσθαι εἰμὴ ἐν διδόμενον διὰ τὴν ὀρησκομανίαν καὶ τὴν δει-
 σιδαιμονίαν· ἀλλὰ διότι ὁ οὐρανὸς εἶναι ἡ κατοχὴ τοῦ
 Θεοῦ, καὶ ὁ Θεὸς εἶναι ἄπειρος καὶ ἀκατάληπτος. Ἡ μα-
 καριότης τοῦ οὐρανοῦ εἶναι οὕτω προσδιωρισμένη κατὰ τὴν
 φύσιν αὐτῆς, ἐν ᾗ εἶναι ἄπειρος κατὰ τὸν ὅρον τῆς, καὶ τὸ
 ἄπειρον τοῦτο πηγάζει ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεώς της.

Ἐντεῦθεν καταλαμβάνομεν διατὶ δὲν δυνάμεθα νὰ ἐννοή-
 σωμεν τὴν μακαριότητα τοῦ οὐρανοῦ· ἡ ἀδυναμία αὕτη
 εἶναι ἡ καλητέρα περὶ αὐτῆς ἐννοία. Πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει ἀ-
 ληθές, ὠραῖον, ἀγαθὸν εἰς τὰ ἡμῖν γνωστὰ, πᾶν ὅ,τι δυνά-
 μεθα νὰ φαντασθῶμεν τελειότερον, εἶναι δῶρον Θεοῦ, ἀλλ'
 οὐχὶ Θεός· καὶ ὅ,τι δὲν εἶναι Θεός, εἶναι φθαρτὸν, πεπε-
 ρασμένον, ἐπίκρητον, καὶ ἐπομένως ἀνίσχυρον νὰ εὐχαρι-
 στήσῃ τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, ἥτις ἐξ ἰδίας φύσεως εἶναι
 ἄπληστος καὶ ἄπειρος εἰς τὰς ὀρμὰς καὶ ἐπιθυμίας της.
 Ἀλλ' ὁ Θεός, αὐτὸς ὁ ποιητὴς πάσης καλλονῆς, ἀγαθότη-
 τος καὶ ἀληθείας, ὁ Θεός, τὸ ἀρχέτυπον τοῦ καλοῦ, ὁ Θεός,
 ὅστις δὲν εἶναι μόνον καλός, ὡς δυνατὸν εἰπεῖν περὶ τῶν ὡ-
 ραιοτέρων πονημάτων, ἀλλ' εἶναι αὐτὸ τὸ Καλόν, τὸ δι' οὗ

(1) Δοκίμ. Βιβ. β'. κεφ. 12.

πάντα τὰ λοιπὰ εἶναι καλὰ, καὶ δὲν εἶναι καλὰ, εἰμὴ δι' αὐτοῦ, ἰδοὺ ὁ οὐρανός. Ὅ,τι δὲ λέγομεν περὶ τῆς καλλονῆς, τὸ αὐτὸ ῥητέον καὶ περὶ ὄλων τῶν ἄλλων προσόντων τοῦ οὐσιωδῶς ὄντος, περὶ τῆς ἀληθείας, τῆς ἀγάπης, τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἰσχύος, τῆς δόξης, καὶ τούτων ἀπάντων καθ' ὑπόστασιν καὶ ἀπειρίαν. Συνένωσον πᾶν ὅ,τι ὁ κόσμος παρουσιάζει τελειότερον ἐν τῇ καταπληκτικῇ ποικιλίᾳ ὄλων τῶν θαυμασίων του, σύνθεσις καλλονῆν ἐξ ὄλων τῶν ἐν αὐτῷ καλλονῶν, ἀλήθειαν ἐξ ὄλων τῶν ἀληθειῶν, μεγαλοπρέπειαν ἐξ ὄλων τῶν μεγαλοπρεπειῶν, μίαν μόνην ἁρμονίαν ἐξ ὄλων τῶν ἁρμονιῶν, καὶ μίαν μόνην ἀγάπην ἐκ πάσης ἀγάπης, τί θέλεις ἔχει; οὐδὲν ὡς πρὸς τὸν ποιητὴν τούτων ἀπάντων, διότι ταῦτα πάντα εἶναι ἐφήμερος σκιά τῆς ἐν αὐτῷ ἀναλλοιώτου πραγματικότητος, καὶ διότι δὲν ὑπάρχει ὑπολογισμὸς ἀναλογίας μεταξὺ πεπερασμένου καὶ ἀπείρου. Αὕτη δὲ ἡ τοῦ οὐρανοῦ ἰδέα εἶναι ὀρθοτάτη, διότι δὲν εἶναι κενὴ καὶ μωρὰ ὑπερβολή, ἀλλ' ἀλήθεια ἀπλή, αὐστηρὰ, ἀναγκαίᾳ· τοῦτο πρέπει νὰ ἦναι, τοῦτο εἶναι. Οἱ δὲ ὀλίγοι χαρακτῆρες, μὲ τοὺς ὑποίους ὁ Χριστιανισμὸς ἐπικοσμεῖ αὐτήν, πόσω θαυμαστὴν ἔχουσιν ἀλήθειαν καὶ ἰσχύν!

Ἐνταῦθα, λέγει ὁ Ἀπόστολος, βλέπομεν τὸν Θεὸν δι' ἑσόπτρου ἐν αἰνίγματι· ἀλλὰ τότε θέλομεν τὸν ἰδεῖ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, οἷος εἶναι, καὶ θέλομεν τὸν γνωρίσει, ὡς γνωρίζομεθα ὑπ' αὐτοῦ (1).

«Εἶδον τὸν Θεὸν ἐν παρόδῳ καὶ ἐκ τοῦ ὄπισθεν, ὡς ὁ » Μωϋσῆς, λέγει ὁ Αἰνναῖος· τὸν εἶδον, καὶ ἔμεινα ἄφωνος,

(1) Βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἑσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον· ἄρτι γινώσκω ἐκ μέρους, τότε δὲ ἐπιγνώσομαι ὡς καὶ ἐπεγνώσθην. Ἁ. Κορινθ. ιγ'. 12.

»πλήρης θαυμασμοῦ καὶ ἐκπλήξεως. Ἡδυνήθην νὰ ἀνακα-
 »λύψω ἵχνη τινὰ τῶν βημάτων του εἰς τὰ ἔργα τῆς δημι-
 »ουργίας· καὶ εἰς τὰ ἔργα ταῦτα, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἐλάχι-
 »στα, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ μηδαμινὰ φαινόμενα, ὅποια ἰσχύς,
 »ὅποια σοφία, ὅποια ἀνεξήγητος τελειότης! . . . » Μετὰ
 τοὺς λόγους τούτους, ἐνόησον, εἰ δύνασαι, τὴν μκαριό-
 τητα τῆς ψυχῆς ὁρώσης καὶ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὀψο-
 μένης αἰωνίως αὐτὸν τὸν Θεὸν, οὐχὶ πλέον ἐκ τοῦ ὀπισθεν,
 καὶ ἀπροσδοκῆτως, οὐχὶ πλέον ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, ἀλλ'
 ἐν ἑαυτῷ, ἀπλανῶς, πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, ἀπαρα-
 κάλυπτον, καὶ οἷος εἶναι (1).

Ἐγὼ ἔσομαι ὁ μισθός σου πολὺς σφόδρα (2) ὁ Θεὸς
 λαλεῖ οὕτω, ὁ ποιητὴς πάντων τῶν δωρημάτων, ἡ πηγὴ
 πάντων τῶν ἀγαθῶν, δωρεῖται ἑαυτὸν εἰς τὴν ἀρετὴν.
 Πόσον, ἐπαναλαμβάνω, εἶναι πλήρης ἡ ἰδέα αὕτη τοῦ οὐ-
 ρανοῦ· καὶ πόσον ἡ προτείνουσα αὐτὴν θρησκεία γνωρίζει
 καλῶς τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν, καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς
 ἀγάπης, ἣτις οὐδὲν ἔδωκε μέχρις οὗ δὲν ἔδωκεν ἑαυτήν.

Ὁ νικῶν, δώσω αὐτῷ καθίσαι μετ' ἐμοῦ ἐν τῷ
 θρόνῳ μου (3). Ἡ ταπεινὴ ἀρετὴ, ἄγνωστος καὶ ἀποβεβλη-
 μένη ἀπὸ πάσης τῆς γῆς, ἀνυψοῦται μέχρις οὗ νὰ καθίσῃ
 παρὰ τῷ παντοδυνάμῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς δόξης του. . .
 Ὅποια εἰκῶν! Θεοὶ τωόντι δικαιοσύνη ἀξίως ἀντιστοιχοῦ-
 σα εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ κόσμου τούτου ἀταξίαν! (4)

(1) Ὅτι ὁ ψόμεθα αὐτὸν, καθὼς ἐστὶ Ἄ. Ἰωάν. γ'. 2.

(2) Γένεσ. ιε'. 1. (3) Ἀποκάλ. γ'. 21.

(4) Οὐδεὶς ἀγνοεῖ τὸ ἑραῖον τοῦτο χωρίον τῶν ἱερῶν Γραφῶν. «Τότε
 »στήσεται ἐν παρήρσιᾳ πολλῇ ὁ δίκαιος κατὰ πρόσωπον τῶν θλιβόν-
 »των αὐτὸν, καὶ τῶν ἀθετούργων τοὺς πόνους αὐτοῦ. Ἰδόντες παραχθῆ-
 »σονται φόβῳ δεινῷ, καὶ ἐκστήσονται ἐπὶ τῷ παραδόξῳ τῆς σωτηρίας.
 »Ἐροῦσιν ἑαυτοῖς μετανοοῦντες, καὶ διὰ στενοχωρίαν πνεύματος στενά-
 »ζοντες. Οὗτος ἦν ὃν ἔσχομεν ποτὲ εἰς γέλωτα καὶ εἰς παραβολὴν ὄνει-

Θέλημα τῶν φοβουμένων αὐτὸν ποιήσει (1). Ἴδιον τῆς ἀρετῆς εἶναι νὰ κάμνη τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, νὰ ὑπακούη εἰς τὸ καθήκον, τυφλῶς, κατὰ πάσης δυσανα-
 σχετίσεως, ἀναμέσον ὄλων τῶν προσκομμάτων, ἀνεξαιρέ-
 τως καὶ ἀδιστακτως. Ἄλλ' ἡ ἀμοιβὴ εἶναι ὅτι ἐν οὐρανῷ αὐ-
 τὸς ὁ Θεὸς θέλει κάμει τὸ θέλημα τῶν ἀγίων του. Ἡ κραταίᾳ
 καὶ ἄπειρος αὐτῆ θέλησις, ἡ ἐν πάσῃ τῇ κτίσει ἐνεργουμένη
 καὶ τὰ πάντα ὑφ' ἐαυτὴν ὑποτάσσουσα, θέλει ὑποταχθῆ εἰς
 τὸ θέλημα τοῦ πλάσματός της. Δὲν σοὶ φαίνεται, ὅτι βλέ-
 πεις ἀγαθὸν πατέρα ἐκ τῶν ἔργων τῆς ἡμέρας ἐπιστρέφοντα,
 καὶ πᾶσιν τὴν δι' ἑθύνασαν αὐτὰ ἐξουσίαν παραιτούμενον,
 ἵνα παραδοθῆ εἰς τὰς ὀρέξεις τῶν τέκνων του, καὶ γίνῃ ὁ
 σύντροφος οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ τὸ ὄργανον τῶν παιγνιδίων
 των; ὁ Θεὸς νὰ κάμῃ τὸ θέλημα τοῦ δικαίου; καὶ ποῖον
 ἄρα θέλει εἶσθαι τὸ φωτισθὲν τότε θέλημα τοῦ δικαίου
 εἰμὴ ἡ ἀπόλαυσις τῆς κατοχῆς αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ κατ'
 ἀρέσκειαν ἀντλησις τῆς μακαριότητος καὶ τῆς ζωῆς ἐκ τῶν
 πατρικῶν αὐτοῦ κόλπων; Καὶ ἔσομαι αὐτῷ Θεός, καὶ
 αὐτὸς ἔσται μοι ὁ υἱός. Ἐγὼ τῷ διψόντι δώσω ἐκ τῆς
 πηγῆς τοῦ ὕδατος τῆς ζωῆς δωρεάν (2). Καὶ ἐξαλείψω
 πᾶν δάκρυον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν, καὶ ὁ θάνατος
 οὐκ ἔσται ἔτι, οὔτε πένθος, οὔτε κραυγὴ, οὔτε πόνος
 οὐκ ἔσται ἔτι, ὅτι τὰ πρῶτα ἀπῆλθον (3). — Πόσα πράγ-
 ματα λέγουσιν οἱ λόγοι οὗτοι, καὶ πόσον καλῶς ἐξηγοῦσι
 τοὺς ἄλλους τούτους: *Μακάριοι οἱ περθοῦντες!* . . . Τὰ

»δισμού. Οἱ ἄφρονες τὸν βίον αὐτοῦ ἐλογισάμεθα εἰς μανίαν, καὶ τὴν τε-
 »λευτὴν αὐτοῦ ἄτιμον. Πῶς κατελογίσθη ἐν υἱοῖς Θεοῦ, καὶ ἐν ἀγίοις ὁ
 »κλῆρος αὐτοῦ ἐστίν; ἄρα ἐπλανήθημεν ἀπὸ ὁδοῦ ἀληθείας, καὶ τὸ τῆς
 »δικαιοσύνης φῶς ἐλαμψεν ἡμῖν, καὶ ὁ ἥλιος οὐκ ἀνέτειλεν ἡμῖν».

(1) Ψαλμ. ρμδ'. 19.

(2) Ἀποκάλ. κά. β'. — 7.

(3) Αὐτόθ. — 4.

δάκρυα, τὸ αἷμα τοῦτο τῆς ψυχῆς, ὀδυνηρὸν τοῦ ἀνθρώπου προνόμιον, ἀπαίσιος φόρος κληρονομικῆς ἀρχῆς, κοινὴ ἔκφρασις ὄλων τῶν παθημάτων· τὰ δάκρυα, τὰ κατὰ πλεῖστον μέρος συνιστῶντα τὸν κλῆρον τῆς ἀρετῆς, καὶ τόσον συχνὰ ῥέοντα ἀπαραμύθητα, ἀκατάληπτα, ἐξυβριζόμενα... τίς δὲν θέλει ποθήσει τὸν σταλαγμὸν τῶν δακρύων τούτων, καθ' ἣν ἡμέραν αὐτὴ ἡ χεὶρ τοῦ Θεοῦ θέλει τὰ ἀπομάξει! Αὐτὴ ἡ χεὶρ ἡ φέρουσα τὸν κόσμον καὶ τρομερῶς πλήττουσα τὸν ἄδην, θέλει μετατραπῆ εἰς τὴν χεῖρα τοῦ πατρὸς τῶν οἰκτιρῶν, καὶ Θεοῦ πάσης παραμυθίας, ἐνασχολουμένη ῥ' ἀπομάξει τὰ δάκρυα, πᾶρ δάκρυον· τοῦτέστιν, οὐδὲν δάκρυον ἐκ τοσοῦτων δακρύων, ὅσον ἄσημον, καὶ ἄγνωστον, καὶ παρημελημένον καὶ ἂν ὑπῆρξε, τὸ ὁποῖον ἡ παντοδύναμος αὐτῆ χεὶρ δὲν θέλει ζητήσει, δὲν θέλει συλλέξει, καὶ ἀπομάξει· ὑπὸ ποίαν ἄλλην ἐντελεστέραν εἰκόνα ἠδύνατο νὰ μᾶς παρασταθῆ ἡ οὐράνιος μακαριότης;

Ἴδου ὁ οὐρανὸς τῶν Χριστιανῶν, ἡ γλυκεῖα βασιλεία τῶν οὐρανῶν, ἣτις πάντοτε προσφέρεται εἰς τὸν ὀπαδὸν τοῦ Εὐαγγελίου ὡς τὸ τέρμα ὄλων αὐτοῦ τῶν διαλογισμῶν καὶ ἐλπίδων καὶ θυσιῶν, καὶ ἧς ἔχομεν ἤδη πρόγευσιν τινὰ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ διὰ τῶν ἀρρήτων τοῦ Θεοῦ κοινωνιῶν πρὸς τὴν ψυχὴν τοῦ πιστοῦ, αἱ τινες εἶναι ὡς σταγόαις τοῦ μεγάλου ἐκείνου ὠκεανοῦ· αὐτὴ εἶναι ἡ ἄμεσος γνῶσις τοῦ Θεοῦ, ἡ ὄρασις τοῦ Θεοῦ, ἡ μετοχὴ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ γνῶσις, ὄρασις καὶ μετοχὴ πάντοτε αὐξοῦσαι καὶ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον οἰκειότεραι πρὸς τὸ ἄπειρον.

Ὅποια ἐκφράσεις δύνανται νὰ εἰκονίσωσι τὴν κατάστασιν ταύτην; ὅλαι κάμπουσι ὑπὸ τὸ βάρος τοιαύτης ἀληθείας· Χορτασθήσομαι ἐν τῷ ὀφθῆναι μοι τὴν δόξαν

σου (1). Μεθυσθήσονται ἀπὸ ποιότητος οἴκου σου, καὶ τὸν χειμάρρουν τῆς τρυφῆς σου ποτιεῖς αὐτούς (2). Καὶ ἡ χαρὰ αὕτη δὲν θέλει ἔχει οὔτε ὄρια, οὔτε μέτρον· εἶναι ὠκεανός, τοῦ ὁποίου ἡ ὄχθη πάποτε φεύγει, διότι ἐν τῷ φωτί σου ὀφθόμεθα φῶς (3)· καὶ ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν μεταμορφούμεθα (4)· τοῦτέστιν, ὅτι πρέπει νὰ ἐπανεέλθωμεν ἐκ νέου καὶ νὰ περιορισθῶμεν εἰς τοὺς λόγους, ἀφ' ὧν ὠρμήθημεν· Ἡ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἠτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν. Ἡ καρδιά τοῦ ἀνθρώπου, ἡ τοσοῦτον ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ πεινώσα καὶ διψῶσα τὴν εὐδαιμονίαν, καὶ διὰ παντός ἀναπολοῦσα αὐτήν, καὶ εἰς πάντα ὀρμῶσα ἵνα τὴν καταλάβῃ, ἡ καταβιβρωσκομένη καὶ καταναλισκόμενη ὑπὸ τοῦ πῶθου τούτου, καὶ τοσοῦτον ἐπιθυμοῦσα τὴν δικαιοσύνην, τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ἀγάπην, θέλει τέλος τὰς ἀπολαύσει, καὶ θέλει εἶσθαι μακάριος.

γ'. Ἰπολογίσθητι, ἐὰν δύνασαι, τὴν ἠθικὴν ἰσχὺν δόγματος τοσοῦτον θαυμασίως ἐφαρμοζομένου εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου, τοσοῦτον ἐντελῶς συμφωνοῦντος πρὸς ὅλας τὰς δυνάμεις του.

Συνιστῶσαι τὴν ἄλλην ζωὴν ἐξ ἡδονῶν ὁμοίων κατὰ τὴν φύσιν των πρὸς ἐκείνας τοῦ κόσμου τούτου, πᾶσαι αἱ ἀνθρώπινοι θρησκεῖαι ἐδείχθησαν ψευδεῖς καὶ ἀνήθικοι· ψευδεῖς μὲν, διότι ἡ πείρα ὅλης τῆς ζωῆς καταντᾷ μάλιστα νὰ μᾶς πείσῃ, ὅτι ὅλαι αἱ σαρκικαὶ ἡδοναὶ, ὅλα τὰ πεπερασμένα ἀγαθὰ εἶναι ἀνίκανα νὰ πληρώσωσι τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν· ἀνήθικοι δὲ, διότι τρέφουσι τὸ πνεῦμα καὶ

(1) Ψαλμ. ιε'. — 16.

(2) Ψαλμ. λε'. — 9.

(3) Ψαλμ. λε'. — 10.

(4) Β'. Κορινθ. γ'. — 18.

τὴν καρδίαν μὲ ἐπιθυμίας ἐναντίας εἰς τὰς ἐμπνεύσεις τῆς ἀληθοῦς ἀρετῆς, καὶ ἀποσαρκουσιν, οὕτως εἰπεῖν, τὴν ψυχὴν, ἐν ᾧ ἡ ἀθάνατος αὕτη ψυχὴ ἔχει ἀνάγκην αἰωνίας τροφῆς, τὴν θέλει, καὶ αὕτη εἶναι μία τῶν μεγάλων ἀποδείξεων αὐτῆς τῆς ἀθανασίας της· καὶ οὐδὲν αἰώνιον εἰμὴ ὁ Θεός. Ἡ πνευματικὴ ψυχὴ, ἣν αἱ σαρκικαὶ ἡδοναὶ καταβαρύνουσι καὶ διαφθείρουσιν, ἔχει ἀνάγκην τῆς προσδοκίας ἀγαθοῦ ἀνωτέρου τῶν αἰσθήσεων, καὶ καλοῦντος αὐτὴν ἐν ὑψηλοῖς· ψυχικῶν καὶ νοερῶν ἡδονῶν, τοῦτέστιν, ἀντικειμένου πνευματικοῦ καὶ ἀγίου, ὅπερ δὲν δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ ὁ Θεός (1)· τέλος ἢ κατ' ἐξοχὴν τελειοποιήσιμος καὶ κοινωνικὴ ἀνθρωπίνη φύσις ἔχει ἀνάγκην, οὐχὶ τῆς προσδοκίας τῶν ἐπικήρων τούτων ἀγαθῶν, τῶν κρατούντων καὶ διαιρούντων ἡμᾶς ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἀλλ' ἀγαθοῦ ἀναπτύσσοντος ἐν τῇ ἀπειρίᾳ αὐτοῦ, καὶ συνδέοντος ἡμᾶς ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐνότητι.

Θέτων οὕτω τὸν οὐρανὸν ἐν τῷ Θεῷ, ὁ Χριστιανισμὸς ἔλυσεν ἄρα τὸ πρόβλημα τοῦ ἀληθοῦς ἡμῶν προορισμοῦ· καὶ ἀποσπώμενος τοιοῦτοτρόπως ὄλων τῶν θρησκευτικῶν ἐπινοήσεων τῆς ἀνθρωπότητος, ἐδείχθη ταύτης ἀνώτερος.

Καὶ παρατήρησον πόσον ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι εἰς καὶ ἀλληλένδετος ἐν τῇ ἠθικῇ αὐτοῦ καὶ τῷ δόγματι, καὶ καθ' ὅλα θεῖος. Εἰς μόνην τὴν θρησκείαν τὴν ὀρίζουσαν ὡς βᾶσιν τῆς ἠθικῆς αὐτῆς τὴν πρὸς Θεὸν ἀγάπην ἀνῆκε νὰ παρουσιάσῃ ὡς δογματικὴν ἐπικύρωσιν τῆς ἠθικῆς τὴν κατο-

(1) «Δὲν ἀρκεῖ εἰς μίαν θρησκείαν, λέγει ὁ Μοντέσκιος, νὰ ὀρίσῃ ἐν ᾧ δόγμα, ἀλλὰ πρέπει καὶ νὰ τὸ διευθύνῃ. Τοῦτο δὲ θαυμασίως ἐπραῖξεν ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ὡς πρὸς τὰ δόγματα περὶ ὧν λαλοῦμεν, ἡ δίδουσα ἡμῖν τὴν ἐλπίδα καταστάσεως, ἣν πιστεύομεν, οὐχὶ καταστάσεως, ἣν αἰσθανόμεθα ἢ γνωρίζομεν πάντα, μέχρι τῆς ἀνεγέρσεως τῶν ᾠψωμάτων, μᾶς φέρουσιν εἰς ιδέας πνευματικὰς» (Esprit des lois, Βιβλ. κδ'. κεφ. 19).

χήν τοῦ Θεοῦ, καὶ νὰ μᾶς φέρῃ τοιαύτην ἀγάπην διὰ τῆς ἐλπίδος τοιαύτης κατοχῆς.

Ἄλλ' εἶναι καὶ οὐσιωδεστέρα ἔτι παρατήρησις, ἀναφερομένη εἰς τι μέρος τοῦ ἀντικειμένου τούτου, παραλειφθὲν ἄχρι τοῦ δε, ἀλλὰ μέλλον ἤδη νὰ συμπληρωθῇ.

Αἱ μὲν ἀνθρώπινοι θρησκεῖαι εἶναι ὅ,τι δύναται τις νὰ φαντασθῇ πλέον μάταιον καὶ κοῦφον, ἰδίως ὡς πρὸς τὸ κύριον δόγμα τῆς ἄλλης ζωῆς, καθ' ὅσον δὲν ἐπαγγέλλονται ἐκεῖ οὔτε τὰς ψυχικὰς, οὔτε τὰς σωματικὰς ἡδονάς· τῶντι ἐν ᾧ ὑπόσχονται τὰς σωματικὰς ἡδονάς, καταπνιγούσας τὴν καθαρὰν τῆς διανοίας εὐφροσύνην, καθιστῶσιν ἄφ' ἑτέρου τὰς ἡδονὰς ταύτας ἀδυνάτους καὶ χιμικρικὰς, ἀποκλείουσαι τὸ σῶμα. Ὅθεν ὁ οὐρανὸς αὐτῶν δικαίως καλεῖται τὸ βασιλεῖον τοῦ σκότους, ὅπερ καταντᾷ εἰς αὐτὴν τὴν ἄρνησιν τῆς ἀθανασίας μας.

Ὁ δὲ Χριστιανισμὸς ἐξ ἐναντίας, διὰ τοῦ δόγματος τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν, μᾶς ἀφαρπάζει ὀλοκλήρους εἰς τὰς οὐρανίους αὐτοῦ μονὰς, τὰς ὁποίας τόσῳ δικαίως καλεῖ χώραν ζώοντων. Ἐκεῖ, ἐν ᾧ ἡ ψυχὴ θέλει ἀποκατασταθῆ βασιλῆς καὶ κυρία διὰ τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς φύσεως τῶν ἡδονῶν, ἃς θέλομεν δοκιμάζει, αὐτὸ τὸ σῶμα, τὸ ἴδιον ἡμῶν σῶμα θέλει ἀποδοθῆ ἡμῖν, ἵνα συμμεθέξῃ αὐτῶν. Συμμερισθὲν τὴν πάλην, θέλει συμμερισθῆ καὶ τὸν θρίαμβον. Αὐτὴ ἡ σὰρξ ἢ χρησιμεύσασα ὡς ὄργανον τῶν καλῶν ἔργων, θέλει συμμεθέξῃ καὶ τοῦ βραβεῖου των, συνενουμένη διὰ τινος μυστηριώδους ἀρμονίας εἰς τὰς ἡδονὰς καὶ τὴν φύσιν τῆς ψυχῆς, ὡς ἡ ψυχὴ συνενούται παραπολὺ συχνὰ εἰς τὰς ἡδονὰς καὶ τὴν φύσιν τοῦ σώματος, καὶ θέλει ἰδεῖ πεπικυμένον τὸν ἔτι μυστηριωδέστερον πόλεμον, δι' οὗ ἀκαταπαύστως ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἀντιφάσκουσι πρὸς ἀλλήλας.

Αὕτη ἡ ἐλπίς ἀνήρπαζε τὸν Ἰώβ ἐπὶ τῆς κοπρίας του, καὶ καταβάλλουσα τὰ κύματα τῆς ὀδίνης, τὸν ἔκαμνεν ἰσχυρότερον αὐτῆς, καὶ ἐκφωνοῦντα· «Οἶδα γὰρ ὅτι ἀένχος » ἐστὶν ὁ ἐκλύειν με μέλλων, ἐπὶ γῆς ἀνχιστῆσαι τὸ δέρ- » μά μου τὸ ἀναντλοῦν ταῦτα· παρὰ γὰρ Κυρίου ταῦτά μοι » συνετελέσθη, ἃ ἐγὼ ἐμαυτῷ συνεπίσταμαι, ἃ ὁ ὀφθαλ- » μός μου ἑώρακε, καὶ οὐκ ἄλλος, πάντα δέ μοι συντετέ- » λησται ἐν κόλπῳ » (1).

Ὅποιος μοχλὸς ἡ ἐλπίς αὕτη, καὶ πόσον κυριεύει ὕλον τὸν ἄνθρωπον, ἵνα τὸν ἀνορθώσῃ ἀπὸ τοῦ ἐξουθενισμοῦ του!

λίαν ἀξιοπαρατήρητον εἶναι, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς, ἡ θρησκεία τοῦ Λυτρωτοῦ, ὃν ὁ Ἰώβ προσεδόκα, καὶ ἐν ᾧ ἄψασαι αἱ ἐπαγγελίαι τοῦ Θεοῦ ἀληθεύουσιν (2), εἶναι ἡ μόνη θρησκεία ἣτις ἐκπληροῖ ὅλας τὰς ἀνάγκας καὶ ὅλα τὰ συμφέροντα τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἣτις, ἐν ᾧ μεταρρυθμίζει ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην τὴν φύσιν του, μᾶλλον τὴν σέβεται καὶ διατηρεῖ. Οὕτως, ἐνᾧ ἀφ' ἐνὸς κηρύττει τὴν ἐξίλαστικὴν ὠφέλειαν τῶν πηθημάτων, ἀφ' ἑτέρου τὰ μαλάσσει μὲ τὸν γλυκασμόν του, καὶ δὲν ἀπαγορεύει τὰ δάκρυα καὶ τὴν προσευχὴν πρὸς ἀπομάκρυσίν των. Καταρᾶται τὴν σάρκα, καὶ τὴν καθυποβάλλει εἰς τὴν νέκρωσιν, ἵνα ἀπολύσῃ τῶν δεσμῶν αὐτῆς τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ συγχρόνως μεταδίδει εἰς αὐτὴν τὴν ὠφέλειαν τῶν τῆς ψυχῆς δικαιωμάτων, καὶ ποιεῖ γὰρ ἐξ αὐτῆς, ὃν αὐτὴ ἡ ψυχὴ ὀφείλει νὰ σέβηται. Σπεῖρει, ὡς λέγει ὁ Ἀπόστολος, σῶμα πνευματικὸν εἰς σῶμα φθαρτὸν, καὶ προσκαλεῖ αὐτὴν τὴν σάρκα εἰς τὸ συμπόσιον τῆς ἀθανασίας.

Περὶ τῶν σωματικῶν ἀλγηδόνων τῆς ἀνθρωπότητος οὐ·

(1) Ἰώβ. σ'. 23.

(2) Ὅσαι γὰρ ἐπαγγελίαι Θεοῦ, ἐν αὐτῷ τὸ ναὶ καὶ ἐν αὐτῷ τὸ ἀμήν Β'. Κορινθ. α'. 20.

δεμία ἄλλη θρησκεία ἐφρόντισεν, ὡς αὕτη, ἥτις οὐχ ἦττον βασιζέται ἐπὶ τῆς ὀδύνης, ἀφ' οὗ συγκεφαλαιούται εἰς ἓνα σταυρόν. Ἦγειρε νοσοκομεῖα, ὡς ναοὺς, εἰς τὰ παθήματα τῆς σαρκὸς ἐκεῖ, ἔνθα ἡ φιλήδονος ἀρχαιότης εἶχεν ἐγείρει ἀμφιθέατρα, ἵνα βλέπη αὐτὴν πάσχουσαν. Καὶ αὐτὸς ὁ θάνατος δὲν δύναται νὰ ὑπεξαίρῃ τὰ σώματα ἡμῶν ἀπὸ τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῆς μερίμνης αὐτῆς· τῷ διαφιλονεικεῖ τὴν λείαν του, καὶ πολὺν χρόνον ἀφ' οὗ πλέον δὲν ὑπάρχομεν, ἀποσύρει τὰ λείψανα ἀπὸ τοῦ σκότους τοῦ τάφου, ἵνα μετάσχωσι τῶν εἰς τὴν ἀγιότητα προσφερομένων τιμῶν. Τέλος, συμμεριζομένη τὴν πρὸς τὴν φθορὰν φυσικὴν ἡμῶν φρίκην, μᾶς βεβαιοῖ δι' ἄρθρου πίστεως, ὅπερ ἡ τοῦ σωτῆρος ἀνάστασις ἐγγυᾶται, ὅτι ἡ φθορὰ θέλει εἶναι μόνον πρόσκαιρος, ὡς ἡ τοῦ σπέρματος, ὅπερ οὐ σήπεται εἰμὴ ἵνα βλαστήσῃ, καὶ ὅτι θέλομεν διέλθει μόνον τὸν τάφον, κύπτοντες οὕτως εἰπεῖν ὑπὸ τοὺς ζοφώδεις θόλους του, ἵνα ἀνορθωθῶμεν ἐπέκεινα αὐτοῦ ὀλόκληροι ἐν τῇ ἀθανασίᾳ.

Ὅθεν, καὶ τοὶ συγχωροῦσα νὰ θρηνῶμεν τοὺς συγγενεῖς καὶ νὰ πληρόνωμεν φόρον δακρύων εἰς τὸν πρόσκαιρον τοῦτον ἀποχωρισμὸν, γλυκύνει τὰ δάκρυα διὰ τῆς προσδοκίας τῆς ἐν οὐρανῷ προσεχοῦς συναντήσεως. Κλαύσατε, λέγει, ἐπὶ τῶν νεκρῶν, ἀλλ' οὐχὶ ὡς οἱ μὴ ἐλπίζοντες εἰς τὴν ἀνάστασιν (1).

Οὕτω ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ἀνορθοῖ τὴν σάρκα· χειραφετοῦσα τὸ πνεῦμα, ἀποτείνεται πρὸς ὅλον τὸν ἄνθρωπον, οὐδὲν ἀποστρέφεται, πάντα ἐναγκαλίζεται, ἵνα πάντα

(1) Ἡ δὲ ἰδιὸν κλαῦσον ἐπὶ νεκρῶ, ὅτι ἀνεπαύσατο. (Σειράχ. κβ'. 11) — Οὐ θέλομεν δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, περὶ τῶν κεκοιμημένων, ἵνα μὴ λυπῆσθε, καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ οἱ μὴ ἔχοντες ἐλπίδα (Ἄ. πρὸς Θεσσαλον. δ'. 12). — Εἶναι δὲ συγχωρημένον νὰ ἐλπίσωμεν, ὅτι θέλομεν γνωρίσει ἀλλήλους ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ὅτι ἡ μακαριότης ἡμῶν θέλει αὐξηθῆ ἐκ τῆς τῶν φίλων.

ἀνακαινίσῃ· καὶ διὰ τοῦ μοναδικοῦ τούτου χαρακτηῆρός της δεικνύει ὁρατῶς, ὅτι εἶναι πρωτότοκος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἀδελφῆ, καὶ θυγάτηρ Θεοῦ.

δ'. Ἀλλὰ δὲν εἶπομεν ἔτι τὰ πάντα· καὶ ἡ θρησκεία αὕτη, ἣν ἡ ἀπιστία παριστά ὡς περιορίζουσαν τὸν λόγον, τὸν ἐξαντλεῖ.

Εἶδομεν πρὸ μικροῦ ὁποῖος εἶναι ὁ χριστιανικὸς οὐρανός· νῦν δὲ ἐρωτῶμεν, εἰς τίνας εἶναι ἐπηγγελημένοι; τίνες οἱ κάτοικοι αὐτοῦ;

Ἴδιον καὶ τοῦτο μόνου τοῦ Χριστιανισμοῦ· οἱ πτωχοί, οἱ ἐλάχιστοι, οἱ ταπεινοί, τὰ θύματα τῆς δυναστείας, οἱ εἰρηνοποιοί, οἱ πενθοῦντες, ὁ σαρκὸς τοῦ κόσμου, ἰδοὺ οἱ βασιλεῖς καὶ οἱ ἄρχοντες τοῦ οὐρανοῦ, ἰδοὺ οἱ μέλλοντες νὰ κρίνωσι τὴν γῆν· πρὸς αὐτοὺς αἱ πύλαι τοῦ οὐρανοῦ ἀνοίγονται καὶ ὑπερμέτρως πλατύνονται. Καὶ, ἀπ' ἐναντίας, οὐαὶ εἰς τοὺς πλουσίους, τοὺς μεγιστάνας, τοὺς ὑπερηφάνους, τοὺς φιληδόνους, τοὺς ἀνοικτίρμονας καὶ καταθλίβοντας τοὺς ἀδελφούς των! εἰς αὐτοὺς ἡ θύρα τοῦ οὐρανοῦ στενεύεται· *εὐκολώτερον ἐστὶ κάμηλον διὰ τρυπήματος βραχίδος εἰσελθεῖν*· καὶ πρὸς αὐτοὺς θέλει ρηθῆ· *πορευέσθε ἀπ' ἐμοῦ οἱ καταπραμένοι... οὐκ οἶδα ὑμᾶς... ἀπέχετε τὸν μισθὸν ὑμῶν.*

Ὅποιαν ἠθικὴν ἐπανάστασιν ἔφερον εἰς τὸν κόσμον ὁ μόνος οὗτος λόγος· *Ἔσονται οἱ πρῶτοι ἔσχατοι!*... ὁποῖος βλαστὸς καρτερίας καὶ ὑποταγῆς κατετέθη ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ πτωχοῦ καὶ τοῦ δούλου, ὁποῖα σωτηριώδης ἀνησυχία ἠγέρθη ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ πλουσίου καὶ τοῦ δεσπότου, ἡ ὁποῖον ἐπίδομα ἐν μέσῳ τῶν ἀνίσων τῆς τύχης διανομήσεων!... ἄκουσον.

« Ἄνθρωπός τις ἦν πλούσιος, καὶ ἐνεδεδίσκετο πορφύραν » καὶ βύσπον, εὐφραϊνόμενος καθ' ἡμέραν λαμπρῶς. Πτω-

»χός δέ τις ἦν, ὀνόματι Λάζαρος, ὃς ἐβέβλητο πρὸς τὸν
 »πυλῶνα αὐτοῦ ἠλκωμένος, καὶ ἐπιθυμῶν χορτασθῆναι ἀπὸ
 »τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τοῦ πλου-
 »σίου· ἀλλὰ καὶ οἱ κύνες ἐρχόμενοι ἐπέλειχον τὰ ἔλκη αὐτοῦ.
 »Ἐγένετο δὲ ἀποθνεῖν τὸν πτωχόν, καὶ ἀπενεχθῆναι αὐτὸν
 »ὑπὸ τῶν ἀγγέλων εἰς τὸν κόλπον τοῦ Ἀβραάμ· ἀπέθανε δὲ
 »καὶ ὁ πλούσιος καὶ ἐτάφη. Καὶ ἐν τῷ ἄδη ἐπάρας τοὺς ὀφ-
 »θαλμοὺς αὐτοῦ, ὑπάρχων ἐν βασάνοις, ὄρᾳ τὸν Ἀβραάμ ἀπὸ
 »μακρόθεν, καὶ Λάζαρον ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ. Καὶ αὐτὸς
 »φωνήσας, εἶπε· Πάτερ Ἀβραάμ, ἐλέησόν με, καὶ πέμψον
 »Λάζαρον, ἵνα βάλῃ τὸ ἄκρον τοῦ δακτύλου αὐτοῦ ὕδατος,
 »καὶ καταψύξῃ τὴν γλῶσσάν μου, ὅτι ὀδυνῶμαι ἐν τῇ φλογὶ
 »ταύτῃ. Εἶπε δὲ Ἀβραάμ· τέκνον, μνήσθητι ὅτι ἀπέλαβες
 »τὰ ἀγαθὰ σου ἐν τῇ ζωῇ σου, καὶ Λάζαρος ὁμοίως τὰ κακὰ·
 »νῦν δὲ ὁδε παρακαλεῖται, σὺ δὲ ὀδυνᾶσαι. Καὶ ἐπὶ πᾶσι
 »τούτοις, μεταξὺ ἡμῶν καὶ ὑμῶν χάσμα μέγα ἐστήρι-
 »κται, ὅπως οἱ θέλοντες διαβῆναι ἔνθεν πρὸς ὑμᾶς, μὴ
 »δύνωνται, μηδὲ οἱ ἐκεῖθεν πρὸς ἡμᾶς διαπερῶσιν. Εἶπε
 »δὲ ἑρωτῶ οὖν σε, πάτερ, ἵνα πέμψῃς αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον
 »τοῦ πατρὸς μου· ἔχω γὰρ πέντε ἀδελφοὺς, ὅπως διαμαρ-
 »τυρήσῃται αὐτοῖς, ἵνα μὴ καὶ αὐτοὶ ἔλθωσιν εἰς τὸν τόπον
 »τούτον τῆς βασάνου. Λέγει αὐτῷ Ἀβραάμ· ἔχουσι Μωσέα
 »καὶ τοὺς Προφῆτας· ἀκουσάτωσαν αὐτῶν. Ὁ δὲ εἶπεν· οὐχί,
 »πάτερ Ἀβραάμ, ἀλλ' ἐάν τις ἀπὸ νεκρῶν πορευθῆ πρὸς αὐ-
 »τοὺς, μετανοήσουσιν. Εἶπε δὲ αὐτῷ· εἰ Μωσέως καὶ τῶν
 »Προφητῶν οὐκ ἀκούουσιν, οὐδὲ ἐάν τις ἐκ νεκρῶν ἀναστῆ,
 »πεισθήσονται» (1).

(1) Λουκ. ις'.

Ἡ τελευταία αὕτη παρατήρησις ἔχει καταπληκτικὴν ἀλήθειαν. Δὲν
 εἶναι ἡ ἔλλειψις ἀποδείξεων ἢ ποιῶσα τοὺς ἀπίστους, ἀλλ' ἡ ἔλλειψις
 τῆς καλῆς θελήσεως. Ἰπῆρξεν μάρτυρες τῶν θαυμασίων τοῦ Χριστοῦ,
 εἴτινες οὐκ ἐπίστευσαν.

Ἡ θαυμασία αὕτη παραβολή πόσον ζωηρῶς ἐξηγεῖ τὴν ἰσχυρὰν ἐκείνην τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπανάστασιν, τὴν ἀνεγείρασαν τὸν πτωχὸν καὶ τὸν δοῦλον ἀπὸ τῆς κοπρίας, ἵνα τοὺς ἀνυψώσῃ εἰς τὸν κολοφῶνα τοῦ ἀληθοῦς μεγαλείου· καὶ εἰς τοὺς Ἡρακλεῖς, τοὺς Θησέας, τοὺς Ἀχιλλεῖς, τοὺς Ἀλεξάνδρους καὶ τοὺς Καίσαρας, ἀντικαταστήσασιν τοὺς Πέτρους, τοὺς Παύλους, τοὺς Ἰωάννας, τοὺς Ἰακώβους, τὰς Μαγδαληνάς, τὰς Μαρίας, καὶ θέσασα ὑπεράνω λαῶν καὶ βασιλέων τοὺς πραεῖς καὶ τοὺς ταπεινοὺς τῆ καρδίας.

Ἡ κατ' ἐξοχὴν ἐξευγενιστικὴ μεταβολὴ αὕτη εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἄρχεται ἀπὸ μόνου τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἄμα ἐνεργηθεῖσιν, διετάρραξεν ὅλας τὰς τότε ἐπικρατούσας ιδέας, καὶ ὁ Χριστὸς συγκατηρίθμει αὐτὴν μεταξὺ τῶν μεγάλων θαυμάτων του. «Πορευθέντες, ἔλεγεν εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ Ἰωάννου, ἀπαγγείλατε αὐτῷ ὅ ἀκούετε καὶ βλέπετε· τυφλοὶ ἀναβλέπουσι, καὶ χωλοὶ περιπατοῦσι, λεπροὶ καθαρίζονται, καὶ κωφοὶ ἀκούουσι, νεκροὶ ἐγείρονται, καὶ πτωχοὶ εὐαγγελίζονται» (1).

Καὶ ὁμως, καὶ τοὶ πλατύνων τὸν κόλπον αὐτοῦ, ἵνα δεχθῆ καὶ τιμήσῃ τοὺς πτωχοὺς, ὁ Χριστιανισμὸς δὲν παρουσιάζει τὴν σωτηρίαν ὡς ἀδύνατον εἰς τοὺς πλουσίους, ἀλλ' εἰς τοὺς ἀνελεήμονας πλουσίους· μάλιστα τοῖς ὑπόσχεται τὴν αἰώνιον σωτηρίαν ἀντὶ τοῦ ὑπὲρ τῆς κοσμικῆς σωτηρίας τῶν πτωχῶν καταβαλλομένου πλούτου· καὶ οὕτω, θαυμασία οἰκονομία, ἀποτελεῖ διὰ μιᾶς καὶ δι' ἀλλήλων τὴν εὐδαιμονίαν τῆς γῆς καὶ τοῦ οὐρανοῦ. Ἐν ᾧ κηρύσσει εἰς τοὺς πτωχοὺς τὴν καρτερίαν καὶ τὴν ἀγάπην τῶν παθημάτων ὑπὲρ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, καταγίνεται νὰ τοὺς ἀνακουφίσῃ καὶ ἐν τῷ παρόντι βίῳ, πα-

(1) Μκθ. ια. 4.

ρακινῶν τοὺς πλουσίους νὰ συνδράμωσιν εἰς βοήθειαν αὐτῶν ὑπὲρ αὐτῆς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Προσκομῶζων οὕτω τὴν αὐτὴν ἀμοιβὴν εἰς τὴν πτωχείαν καὶ τὴν ἐλεημοσύνην, κατεργάζεται ἐνταυτῷ τὴν κοσμικὴν ἀνακούφισιν τῶν πτωχῶν χωρὶς νὰ βλάβῃ τὴν αἰώνιον αὐτῶν μακαριότητα, καὶ τὴν αἰώνιον τῶν πλουσίων σωτηρίαν χωρὶς νὰ βλάβῃ τὴν κοσμικὴν αὐτῶν εὐδαιμονίαν, καὶ τὴν καθολικὴν τῆς ἀνθρωπότητος εὐτυχίαν δι' αὐτοῦ μάλιστα τοῦ πλοῦτου τοῦ ἕως τότε ὑπάρξαντος ἡ μεγάλη πηγὴ τῆς διαφθορᾶς τῆς. «Θυμαστὸν, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ἐνταῦθα μετὰ τοῦ Μοντεσκίου, πῶς ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, ἥτις φαίνεται ἀποβλέπουσα μόνον εἰς τὴν μακαριότητα τῆς ἄλλης ζωῆς, παράγει καὶ τὴν ἐν τῷ παρόντι βίῳ εὐδαιμονίαν μας».

Καὶ διὰ ποιῶν φράσεων ὁ Χριστιανισμὸς διεγείρει τὴν προσοχήν μας, ἵνα καταστήσῃ οὕτω τὸν οὐρανὸν ὑποστήριγμα τῆς ἐπὶ τῆς γῆς εὐδαιμονίας;

«Δίδοτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν μέτρον καλὸν, πεπισμένον καὶ σεσαλευμένον καὶ ὑπερεκχυλισμένον δώσουσιν εἰς τὸν κόλπον ὑμῶν τῷ γὰρ αὐτῷ μέτρῳ, ᾧ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν» (1).

Καὶ ποῖον τὸ δικαστήριον, ὅπερ θέλει διανείμει τὰ αἰώνια ἀγαθὰ; δικαστήριον συγκείμενον, ὅχι ἐκ τριῶν ἐπισφαλῶν δικαστῶν, ὡς ὁ Μίνως, ὁ Διάκος καὶ ὁ Ραδάμανθυς, ὅπως εἶ; ἐξ αὐτῶν ἐπιδιακρίτη, ἐὰν ἀπορητὸν τι τῷ ετέρῳ; ἀλλ' ἐξ ἑνὸς μόνου δικαστοῦ, ὅστις θέλει εἶσθαι ἐνταυτῷ καὶ νομοθέτης, καὶ μάρτυς, καὶ μέρος, καὶ δικαστής, καὶ ἀμοιβὴ ἢ τιμωρία, καὶ ὅστις, εἰς τὰ προσόντα ταῦτα, διάφορα ἐν ἡμῖν, εἶναι Εἷς ἐν ἑαυτῷ, ἔχων ἴσιν εἰς ὅλα τελειότητα, καθὼς ἄπειρον. Ὁ δικαστὴς οὗτος θέλει

(1) Λουκ. 5'. 38.

εἶσθαι ἢ Δικαιοσύνη, ἢ Ἀλήθεια, αὐτὴ ἢ Ἀλήθεια ἢ ἀποκαλύψασα ἡμῖν τὸν τρόπον, καθ' ὃν θέλει ἐκδώσει τὰς ἀποφάσεις της·

«Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ πάντες οἱ ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ, τότε καθίσει ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ. Καὶ συναχθήσονται ἔμπροσθεν αὐτοῦ πάντα τὰ ἔθνη· καὶ ἀφοριεῖ αὐτοῦς ἀπ' ἀλλήλων, ὡσπερ ὁ ποιμὴν ἀφορίζει τὰ πρόβατα ἀπὸ τῶν ἐρίφων. Καὶ σήσει τὰ μὲν πρόβατα ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τὰ δὲ ἐρίφια ἐξ ἐυωνύμων. Τότε ἐρεῖ ὁ βασιλεὺς τοῖς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ· Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρός μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου· ἐπεινάσα γὰρ, καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν, ἐδίψησα καὶ ἐποτίσατέ με, ξένος ἦμην καὶ συνηγάγετέ με· γυμνὸς καὶ περιεβάλετέ με, ἠσθένησα καὶ ἐπεσκέψασθέ με· ἐν φυλακῇ ἦμην, καὶ ἤλθετε πρὸς με. Τότε ἀποκριθήσονται αὐτῷ οἱ δίκαιοι, λέγοντες· Κύριε, πότε σε εἶδομεν πεινῶντα καὶ ἐθρέψαμεν, ἢ διψῶντα καὶ ἐποτίσαμεν; πότε δέ σε εἶδομεν ξένον, καὶ συνηγάγομεν; ἢ γυμνὸν, καὶ περιεβάλομεν; πότε δέ σε εἶδομεν ἀσθενῆ ἢ ἐν φυλακῇ, καὶ ἤλθομεν πρὸς σε; Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ βασιλεὺς, ἐρεῖ αὐτοῖς· Ἀμὴν, λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἐνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε. Τότε ἐρεῖ καὶ τοῖς ἐξ ἐυωνύμων· πορεύεσθε ἀπ' ἐμοῦ οἱ κατηραμένοι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἄγγελοις αὐτοῦ. Ἐπεινάσα γὰρ, καὶ οὐκ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· ἐδίψησα, καὶ οὐκ ἐποτίσατέ με· ξένος ἦμην, καὶ οὐ συνηγάγετέ με· γυμνὸς, καὶ οὐ περιεβάλετέ με· ἀσθενῆς καὶ ἐν φυλακῇ, καὶ οὐκ ἐπεσκέψασθέ με. Τότε ἀποκριθήσονται καὶ αὐτοὶ, λέγοντες· Κύριε, πότε σε εἶδομεν πεινῶντα, ἢ διψῶντα, ἢ ξένον, ἢ γυμνὸν, ἢ ἀσ-

»θηνῆ, ἢ ἐν φυλακῇ, καὶ οὐ διηκονήσχημέν σοι; Τότε ἀποκρίθησεται αὐτοῖς, λέγων· Ἀμήν, λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσον οὐκ ἐποίησατε ἐνὶ τούτων τῶν ἐλαχίστων, οὐδὲ ἐμοὶ ἐποίησατε. Καὶ ἀπελεύσονται οὗτοι εἰς κόλασιν αἰώνιον, οἱ δὲ δίκαιοι εἰς ζωὴν αἰώνιον» (1).

Ἴδου τὸ δόγμα τῆς αἰωνίου ζωῆς, καὶ ἡ ἐνδοτάτη αὐτοῦ σχέσις πρὸς τὴν ἡλικίαν τοῦ Εὐαγγελίου. Ἐσκιαγραφήσαμεν μόνον ἀδυνάτῳ χειρὶ ἐπόψεις τινὰς τοῦ σημαντικοῦ τούτου ἀντικειμένου· καὶ ὁμῶς νομίζομεν ὅτι ἀρκούντως ἐφωτίσαμεν τὴν κρίσιν πικρῶς πνεύματος προσεκτικοῦ καὶ ἐλευθέρου, ἵνα δυνηθῇ νὰ ἐκτιμήσῃ τὸν χαρακτῆρα θρησκείας τοσοῦτον ἀνωτέρας τῶν ἀνθρωπίνων ἐπινοιῶν, ἥτις διὰ τοσοῦτων ὀρθῶν καὶ γονίμων σχέσεων, διὰ τοσοῦτου ὕψους καὶ βαθύτητος ἐμφαίνει τὴν αὐτὴν χεῖρα, ἥτις καὶ τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου ἐδημιούργησε, καὶ τοὺς οὐρανούς ἐξέτεινεν ἐπ' αὐτοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ Κολάσεως.

Εἰς τὴν τρομερὰν ταύτην φωνὴν, ὅλαι αἱ πεποιθήσεις, ὅσας ὁ συνήγορος τοῦ Χριστιανισμοῦ κατώρθωσε νὰ ἐφελέκυσεν πρὸς τὴν ἀλήθειαν, φαίνεται ὅτι κινδυνεύουσι νὰ τῷ διαφύγωσι. Περὶ πάντων τῶν ἄλλων ζητημάτων ἐτύγχανε τοῦλάχιστον ἀκροάσεως, καὶ τὸ φῶς εἰσδύον ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς τὰς διανοίας, ἀνεκάλυπτεν αὐταῖς ἐπὶ τέλους σχέσεις τοσοῦτω συνδεδεμένας, καὶ σχέδιον τοσοῦτω τέλειον ἐν τῇ θρησκείᾳ, ὥστε ἡ θεϊότης τῆς καθιδρυσάσης

καὶ φερούσης αὐτὴν χειρὸς εἶχεν ἤδη ἀναγνωρισθῆ καὶ γίνῃ δεκτῆ. Ἄλλ' ἐνταῦθα ψιθυρισμὸς ἐγείρεται ἐκ τοῦ βάθους ὄλων τῶν ψυχῶν, καὶ συγκαλύπτει τὴν φωνὴν του. Ἀποβάλλει ἐν ἀκαρεὶ ὄλην τὴν συμπάθειαν, ἣν διὰ μακρῶν ἀγώνων περιεποίησατο, καὶ ὄλη ἡ οἰκοδομὴ τῆς ἀπολογίας του κινδυνεύει νὰ ἀφανισθῆ ἐν τῇ ἀβύσσῳ, ἣν ἐτόλμησε νὰ ὑπανοίξῃ.

Καὶ ὅμως πόσον μεγάλη εἶναι ἡ δύναμις τῆς ἀληθείας, καὶ τῆς πίστεως, ἥτις τὴν ὑπερασπίζει. Μὲ ὄλην τὴν ἀντίθεσιν ταύτην πρὸς τὴν βίαν τῆς προλήψεως, καὶ μὲ ὄλην τὴν ἐκ ταύτης προσγινομένην αὐτῷ βλάβην, θέλει τολμήσει νὰ ὑποστηριχθῆ καὶ ἀπευθυνόμενος μόνον εἰς τοὺς ὀλίγους, οὓς ἡ φιλοσοφικὴ ἡρεμία καὶ ὁ ἱερὸς τῆς ἀληθείας ἔρω, διετήρησεν περὶ αὐτὸν, θέλει τοῖς εἶπει· Ναί, ὑπάρχει κόλασις, ὑπάρχουσιν αἰώνιαί ποιναί.

Καὶ ἀρχόμενοι, θέλομεν ἐρωτήσαι τὸν ἀπιστότερον· Εἶσαι ἄρα βέβαιος σὺ αὐτὸς, ὅτι δὲν ὑπάρχει κόλασις; ἀλλὰ τότε ἔχεις πεποιθήσιν, ἣν οὐδεὶς ἄλλος πρὸ σοῦ ἔσχεν, οὔτε οἱ θρασύτεροι καταφρονῆται τῶν θείων νόμων· πεποιθήσιν, τὴν ὁποίαν δὲν εἶχεν οὔτε ὁ Ρουσσώ, ὅστις πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο ἀπαντῶν, ἔλεγε· *δὲν ἠξέυρω*· πεποιθήσιν, τὴν ὁποίαν δὲν εἶχεν ὁ Διδερῶτος, ὅστις, διαλογοποιῶν τὸν μόνολογον τῆς ψυχῆς του, ἔλεγεν· «Ἐάν καταχρᾶσαι τὸν λόγον σου, θέλεις ταλαιπωρεῖ ὄχι μόνον ἐν τῷ παρόντι βίῳ, ἀλλὰ καὶ μετὰ θάνατον ἐν τῷ Ἄδῃ. — Καὶ τίς σοι εἶπεν, ὅτι ὑπάρχει Ἄδης; — Καὶ ἂν μόνον ἀμφιβάλλης, ὀφείλεις νὰ φέρησαι ὡς ἂν ὑπῆρχε. — Καὶ ἐάν εἶμαι βέβαιος, ὅτι δὲν ὑπάρχει; — *Σὲ προκαλῶ περὶ τούτου . . .*» πεποιθήσιν τέλος, τὴν ὁποίαν δὲν εἶχεν ὁ Βολταῖρος, ὅστις πρὸς τὸν ἐπιστέλλοντα αὐτῷ· «Πιστεύω τέλος πάντων ὅτι εὐρῆκα τὴν βεβαιότητα, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἄδης» ἀπε-

κρίνεται: «*Μακάριος σύ! Ἐγὼ πολὺ ἀπέχω αὐτῆς*».

Ἡ ἀμφιβολία, τὸ ἴσως, ἰδοὺ λοιπὸν ἢ κατάστασις τοῦ ζητήματος, λαμβανομένου κατὰ τὴν πλέον ἀντίθετον πρὸς ἡμᾶς ἔννοιαν.

Ἐὰν λοιπὸν ἐπιφέρωμεν μαρτυρίας, λόγους, ἀποδείξεις, πᾶν ὅτι δύναται νὰ κλίνη τὴν πεποιθήσιν, ἢ ἀλήθεια τῆς κολάσεως μεταβαίνει ἐξ ἀνάγκης ἀπὸ τοῦ δυνατοῦ εἰς τὸ πιθανόν, ἀπὸ τοῦ πιθανοῦ εἰς τὸ βέβαιον.

Δὲν θέλομεν ὁμῶς νὰ ὑποκρύψωμεν, ὅτι εἰ λόγοι καὶ αἱ ἀποδείξεις πρέπει νὰ ἦναι ἰσχυροὶ, διότι ἐν τοιοῦτῳ δισταγμῷ καὶ ἐπὶ τοιοῦτου ζητήματος πρέπει νὰ περιμεινωμεν τὰς σχολιότητας καὶ τὰς ἀντιστάσεις τῆς ἀπιστίας, ἧτις δὲν ἀμφιβάλλει, εἰμὴ ὅτε παραδίδεται εἰς ἑαυτὴν, καὶ μεταπίπτει εἰς τὴν ἄρνησιν, ἅμα θέλει τις νὰ τὴν ἐπαγάγη εἰς τὴν κατάφασιν.

Δηλωθέντων οὕτω τῶν μέσων καὶ δυσκολιῶν τοῦ προβλήματος, ἃς ἐπιληφθῶμεν τῆς συζητήσεως.

Α. «Ἡ δεσποτικὴ θεοκρατία καὶ τὸ ἱερατεῖον, λέγουσι » βραδύνοες τινές, ὠρυξαν τὴν πρόληψιν τῆς κολάσεως πέριξ » τῆς Ἐκκλησίας, ἵνα διὰ τοῦ φόβου κρατήσωσιν ἐντὸς αὐτῆς τὰς ψυχὰς τῶν δειλῶν, γράψαντες ἐπὶ τοῦ χείλους » τῆς φαντασικῆς ἀθύσσου τοὺς ἀσπλάγχχνους λόγους, *Ἐξω » τῆς Ἐκκλησίας, οὐκ ἔστι σωτηρία*». Εἰς τὸν τῆ καθολικῆς Ἐκκλησίας προσαπτόμενον τοῦτον μῶμον, ὅτι δηλαδὴ ἐπένοησε κατ' ἀρέσκειαν τὸ δόγμα τῆς κολάσεως, ἀπαντῶμεν ὅτι τὸ δόγμα τοῦτο δὲν εἶναι ἀποκλήμα καὶ πάρεργον ἐν τῷ συστήματι τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας, ἀλλ' ὅτι ἀπ' ἐναντίας εἶναι τοσοῦτον αὐστηρῶς συνδεδεμένον πρὸς τὸ σύνολον τοῦ θείου τούτου συστήματος, καὶ τοσοῦτω προσηρμοσμένον εἰς τὴν βᾶσιν του, ὥστε ὁ ἐλάχιστος δισταζὼν νὰ τὸ παραδεχθῆ, δισταζέει νὰ παραδεχθῆ ὅλας τὰς ἄλλας

ἀληθείας, καὶ ὁ ἀποβάλλων αὐτὸ, ἀποβάλλει τὰ πάντα. Ὁ ἀρνούμενος τὴν κόλασιν ἀρνεῖται τὴν ἀπολύτρωσιν, καὶ ταύτην ἀρνούμενος, ἀρνεῖται τὴν διὰ τοῦ σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ σωτηρίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, τοῦτέστι, τὴν πλέον ἀξιολάτρευτον ὄλων τῶν μαρτυριῶν τῆς ἀγάπης του, ἣν ὁ Θεὸς ἠδύνατο νὰ δώσῃ εἰς τὴν γῆν. Ἀρνεῖται ἐπομένως τὸν λόγον ὄλων τῶν φιλανθρωπικῶν θεσμῶν, ὅσους παρήγαγε τὸ παράδειγμα Θεοῦ ἠνέσκοντος ὑπὲρ τῶν πλασμάτων αὐτοῦ, καὶ ἐξαντλεῖ τὴν πηγὴν πάσης ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπότητος χρηστότητος καὶ παραμυθίας καὶ ἀντιλήψεως.

Ἐκλεξὸν λοιπὸν, καὶ ἀποφάσισον ἅπαντα ἡ μεγαλοπρεπῆς οἰκδομὴ τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας ἴσταται ἐνώπιόν σου, καθημένη ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου, περιστοιχιζομένη ὑπὸ τοῦ σεβασμοῦ ὀκτωκαίδεκα αἰώνων, ὠχυρωμένη καὶ νύξημένη ἐν τῇ φορᾷ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ἧτις τὰ πάντα παρέσυρε καὶ παρασύρει πλὴν αὐτῆς. Ἐὰν δὲ θέλῃς ν' ἀποσπάσῃς ἀπ' αὐτῆς τὴν περὶ κολάσεως ἀλήθειαν, πρέπει νὰ τὴν ἀνατρέψῃς ἐκ θεμελίων, νὰ τὴν κατασκάψῃς, καὶ νὰ φέρῃς τὸ ἄροτρον ἐφ' οὗ ἐγείρεται ἐδάφους.

Συγκατατίθεσαι ἴσως εἰς τὴν μεγάλην ταύτην ἄρνησιν. Ἔστω. Ἴδου λοιπὸν εἶσαι ἔξω τῆς Ἐκκλησίας, ἧτις τοσοῦτον, ἔλεγες, ἐνδιεφέρετο εἰς τὸ περὶ κολάσεως δόγμα, ἵνα δι' αὐτοῦ ὑπερασπίσῃ τὴν ἐξουσίαν της. Δὲν φοβεῖσαι πλέον τὸ ἀξίωμα ἔξω τῆς Ἐκκλησίας οὐκ ἔστι σωτηρία, διότι μόνη αὐτὴ τὸ κηρύσσει. Ἴδου εἶσαι ἐλεύθερος, δὲν ὑπάρχει πλέον οὔτε αὐθεντία, οὔτε ἀπειλαί, ἀλλ' ἡ ἐλευθέρᾳ ἐξέτασις, ὁ λουθηρανισμὸς καὶ αἱ ποικιλίαι καὶ αἱ ἀλλοιώσεις του. Πόσαι περιπέτειαι καὶ πόσοι κίνδυνοι, ἵν' ἀπαλλαγῇς τῆς ἀληθείας ἀπὸ τὴν ὁποῖαν θέλεις νὰ φύγῃς.

Καὶ ὅμως, πᾶσαι αἱ περιπέτειαι αὐταὶ τὴν παρουσιάζουσιν ἐπὶ τέλους, ἔτι μᾶλλον ἀναπόφευκτον. Ὅλαι αἱ χριστιανικαὶ ἀλήθειαι ἐσηματίσθησαν τῷ σφυρῷ τῆς αἰρέσεως, τινὲς δὲ καὶ καθηρέθησαν, οὐδεμία μείνασα ἀμεταρρύθμιτος, καὶ μετερρύθμισθησαν πρὸς πλειοτέραν τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐλευθερίας ἔκτασιν· ἡ ἐξομολόγησις, ἡ μετουσίωσις, ἡ λατρεία, αἱ ἐργώδεις αὐτῆς τελεταὶ κτλ. ἀλλ' ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἀλήθεια μόνη ἔμεινεν ἐπὶ ποδῶν καὶ ἀνέπαφος.

Τότε δὲ ἀποβάλωμεν, ἴσως εἴπῃς, ὅλον τὸν Χριστιανισμόν· ἀλλ' ἐσκέφθῃς τί λέγεις; τὸν Χριστιανισμόν, τὴν πηγὴν τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ζωῆς, τὴν ἐστίαν τοῦ πολιτισμοῦ, τὸ μέγα φῶς εἰς τὴν λάμψιν τοῦ ὁποίου τὰ ἔθνη περιπατοῦσι, καὶ ἐν ᾧ ἐξαστράπτουσιν ὅλοι οἱ χαρακτῆρες τῆς Θεότητος; καὶ ἔξω αὐτοῦ τί ἐλπίζεις νὰ εὔρῃς εἰμὴ τὴν βαρβαρότητα, τὴν δεισιδαιμονίαν, τὸ σκότος; καὶ ὅμως, ἐκεῖ θέλεις νὰ ὑπάγῃς νὰ ριφθῇς, ἵν' ἀποφύγῃς τὴν ἀλήθειαν τῆς κολάσεως; ἀφίνεις τὴν χώραν τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ φωτός, ἵνα μεταβῇς εἰς τὴν τῆς πλάνης καὶ τοῦ σκότους; Ὅποιαν θυσίαν κάμνεις εἰς τὴν ἀπιστίαν σου!

Ἀλλ' ἔστω καὶ τοῦτο· περίφερε τὸν σκεπτισμόν σου ἐν παντὶ τόπῳ καὶ χρόνῳ· θέλεις μόνον αὐξήσῃς καὶ πληρώσει τὸ μέτρον τῆς καταδιωκούσης σε ἀληθείας. Ἐν παντὶ χρόνῳ καὶ τόπῳ, ἡ εἰς τὸν ἄδην πίστις συνέστησε τὴν οὐσίαν παντὸς θρησκευματος. Καὶ αὐτοὶ οἱ νεώτεροι φιλόσοφοι ἀναγνωρίζουσι, καὶ διαβρῆδην ἀπεφάνθησαν εἰς τὰ βιβλία των, ὅτι ἐπὶ Μωϋσέως καὶ τῶν Ἑβραίων, καὶ ἐν τοῖς ἐφεξῆς χρόνοις, οἱ Χαλδαῖοι, οἱ Ἀσσύριοι, οἱ Αἰγύπτιοι ἐπίστευον εἰς αἰωνίας ποινάς. «Ἐκτοτε, λέγει ὁ Ὀβολταῖρος, εὐρίσκομεν τὰς αὐτὰς δοξασίας παρ' Ἑλλήσι καὶ Ῥωμαίοις, καὶ ἐνὶ λόγῳ παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι τῆς

» γῆς (1). — Ἡ περὶ μελλούσης καταστάσεως ἀμοιβῆς καὶ
 » τιμωρίας διδασκαλία, λέγει ὁ Βολιμβρόκιος, φαίνεται
 » ἀφανιζομένη εἰς τὸ σκότος τῆς ἀρχαιότητος, καὶ προη-
 » γεῖται πάσης ιστορικῆς βεβαιότητος. Μόλις ἀρχίσωμεν
 » νὰ διαφωτίσωμεν τὸ χάος τῆς ἀρχαίας ιστορίας, εὐρίσκο-
 » μεν τὴν δοξασίαν ταύτην στερεώτατα ἐντετυπωμένην ἐν
 » τῷ πνεύματι τῶν πρώτων ἐθνῶν, ὅσα γνωρίζομεν» (2).

Εἰς ὅλας τὰς ὑπὸ τῶν περιηγητῶν ἀνακαλυφθείσας χώρας
 ἀπὸ τῶν περάτων τῆς ἀνατολῆς μέχρι τῶν περάτων τῆς
 δύσεως, καὶ μέχρι τῶν πλέον ἀπομεμακρυσμένων καὶ ἀγνώ-
 στων νήσων, πᾶσα ἀνθρωπίνη καρδιά εὐρέθη κυριευμένη
 ὑπὸ τοῦ φόβου τῆς αἰωνίου κολάσεως.

Τίς ἐνέπνευσε τὸν φόβον τοῦτον εἰς ἅπαν τὸ ἀνθρώπι-
 νον γένος; καὶ πῶς διὰ τοσούτων διαστημάτων, βαθμῶν
 καὶ ἀπειρῶν ποικιλιῶν χρόνων, καὶ τόπων, καὶ ἐθνῶν,
 καὶ ἐθίμων, καὶ γνώσεων, ἅπαντες οἱ ἀνθρωποὶ ἤθελον ἐξ
 ἴσου παρεδεχθῆ τὴν αὐτὴν πίστιν, ἐὰν ἦτο ἀπλῆ ἐπίνοια;
 πόθεν ἄρα ἔχουσιν αὐτὴν, εἰ μὴ ἔκ τινος ἀρχικῆς ἀ-
 ποκαλύψεως, καὶ ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς, ἐξ ἧς καὶ τὴν συ-
 νείδησιν ἔλαβον καὶ τὰς ἀπραγράπτους αὐτῆς ἀληθείας;

Τίς ἀφ' ἐτέρου ὁ πλάσας τὴν ἐπίνοιαν ταύτην; οἱ βασι-
 λεῖς; ἀλλ' ἀνάγνωθι τοὺς ποιητὰς τῶν ἐθνικῶν, καὶ θέλεις
 ἰδεῖ, ὅτι ὅλοι οἱ κολαζόμενοι τοὺς ὑποίους μνημονεύουσιν,
 ὑπῆρξαν βασιλεῖς, οἱ Σίσυφοι, οἱ Τάνταλοι, οἱ Ἰξίονες, οἱ
 Δαναοὶ καὶ τόσοι ἄλλοι. Ἄρα δὲν εἶναι οὗτοι οἱ καθ' ἑαυ-
 τῶν ἐπινοήσαντες τὸν ἄδην. Πῶς, δὲ ἀφ' ἐτέρου, διεδόθη ἡ
 ἐπινοήσις αὕτη ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ, ἀπὸ περάτων ἕως πε-
 ράτων τοῦ κόσμου; ἡ ἀπιστία πρέπει λοιπὸν νὰ μάθῃ νὰ

(1) Βολταῖρος μνημονεύθει εἰς τὰς ἐπιστολὰς Ἰουδαίων τι-
 νῶν, κτλ.

(2) Βολιμβροκίου ἅπαντα, τόμ. Ε', σελ. 237, ἐν τεταρτημορίῳ.

περιορισθῆ, ἐὰν δὲν θέλῃ νὰ περιπέσῃ εἰς τὸ ἄτοπον, ἵνα ἐκφύγῃ τὸ ἀκατάληπτον, καὶ νὰ ἀπολέσῃ τὸν λόγον, ἵνα ἀποφύγῃ τὴν πίστιν.

Ἄλλὰ, θέλεις εἰπεῖ, ὀφείλω νὰ πιστεύσω περὶ τούτου ἀνόητον πλῆθύν; καὶ τὸ ἀνθρώπινον γένος, τοῦ ὁποίου δὲν δύναμαι νὰ ἐξαίρεσω τὴν μαρτυρίαν, δὲν ἀντιπροσωπεύεται ἄρα καλλίτερα ὑπὸ τῶν ἐκλεκτῶν διανοιῶν, ὑπὸ τῶν σοφῶν ἐν οἷς πᾶσα πλάνη ἐπανορθοῦται, καὶ πᾶσα πρόληψις καθαίρεται; δὲν δύναμαι νὰ ἐκκαλέσω εἰς τὸ βῆμα τῆς φιλοσοφίας τὴν ἀπόφασιν τοῦ ὄχλου;

Ἔσω· ἄς πορευθῶμεν λοιπὸν εἰς τὸ δικαστήριον τῆς φιλοσοφίας.

Δὲν θέλω σοι ἀναφέρει τοὺς μεγάλους νόας, οἳ τινες ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐτίμησαν τὴν ἀνθρωπότητα, διότι ἐξαιροῦνται καθὼς χριστιανοί, καὶ ὅμως ὁποῖα ὀνόματα ἀπὸ τοῦ Ἰουστίνου μέχρι τοῦ Πασχάλου! Ἄλλ' ἄς προβῶμεν.

Οἱ πρῶτοι φιλόσοφοι τῆς ἀρχαιότητος ὑπῆρξαν οἱ ποιηταί, καὶ πάντες ἐδίδαξαν καὶ περιέγραψαν τὸν τάρταρον καὶ τὸν ἄδην· ὁ Ὀρφεύς, ὁ Μουσαῖος, ὁ Λίνος, ὁ Ἡσίοδος, ὁ Οὐίργιλιος, ὁ Οὐίδιος, ὁ Ὑράτιος. Καὶ τίς δὲν ἐνθυμεῖται τοὺς σίχους τοῦ ῥωμαίου ποιητοῦ, οὗς ἀπὸ τῆς νεότητος ἡμῶν οἶδαμεν,

..... Sedet, ÆTERNUMque sedebit

Infelix Theseus (1).

Ἴδου κολαζόμενος, ὅστις αἰωνίως προσηλοῦται ἐπὶ ἔδρας ὀδύνης, ἐξ ἧς κατεδικάσθη νὰ μὴ ἐγερθῆ ποτέ. Ἴδε καὶ τὸν Τιτύην ἐγκαταχλειμένον εἰς τὴν μανίαν γυπὸς αἰωνίως αὐτὸν κατατρώνοντος·

IMMORTALE, jecur tondens, secundaque pœnis
Viscera (2)

(1) Οὐίργιλ. Αἰνεῖς, βιβλ. 5'.

(2) Αὐτ.

ἕπερ παρεκίνει τὸν ἀσεβῆ Λουκρήτιον νὰ λέγῃ· «πῶς ἡδύ-
 »ναντο οἱ γύπες νὰ εὐρίσκωσιν εἰς τὸν Τιτύην *αιωρίαν* τρο-
 »φήν; πῶς αὐτὸς οὗτος ἡδύνατο νὰ πάσχη *αιωρίως*;».

Nec, quod sub magno scrutentur pectore, quidquam
 PERPETUAM ætatem poterunt reperire profecto, ...
 Non tamem ÆTERNUM poterit perferre dolorem,
 Nec præbere cibum proprio de corpore *semper* (1).

Ἡ αὐτὴ αἰωνιότης καὶ εἰς τὴν καταδίκην τοῦ Σισύφου·

Sisyphon aspiciens, cur hic e fratribus, inquit,
 PERPETUAS paritur pœnas? (2).

Ἐπαναλαμβάνομεν πάντες οἱ σοφοὶ τῆς ἀρχαιότητος
 μαρτυροῦσιν ὑπὲρ τοῦ δόγματος τούτου, ὅπερ σὺ τολμᾷς
 νὰ ἀπορρίψῃς.

Θέλεις ἄρα γε εἰπεῖ, ὅτι εἰς ταῦτα πάντα δὲν βλέπεις
 εἰμὴ ποιητικὰς ὑπερβολὰς; ἰδοὺ ἔρχεται ὁ Πλάτων, ὁ σο-
 βαρὸς Πλάτων, ὅστις ἀποβάλλει μὲν τοὺς ποιητὰς τῆς πολι-
 τείας του, ἀλλ' ἀποδέχεται τὰς ἀληθείας των. — «Οἱ δ' ἄν
 »τὰ ἔσχατα ἀδικήσωσι, καὶ διὰ τὰ τοιαῦτα ἀδικήματα
 »ἀνίατοι γένωνται, ἐκ τούτων τὰ παραδείγματα γίγνε-
 »ται, καὶ οὗτοι αὐτοὶ μὲν οὐκέτι ὀνίνανται οὐδὲν, ἅτε ἄ-
 »νίατοι ὄντες, ἄλλοι δὲ ὀνίνανται, οἱ τούτους ὀρῶντες διὰ
 τὰς ἀμαρτίας τὰ μέγιστα καὶ ὀδυνηρότατα καὶ φοβε-
 ρώτατα πάθη πάσχοντες τὸν αἰὲ χρόνον» (3).

Ὁ δὲ Σωκράτης ὡσαύτως ἐδίδασκεν, ὅτι ὑπάρχουσι διά-
 φοροὶ ἀτραποὶ διὰ τὰς ψυχὰς, ὅταν ἐξέλθωσι τῶν σωμά-
 των, καὶ ὅτι αἱ τῶν πονηρῶν πορεύονται τὴν σκολιάν,
 τὴν ἄγουσαν μακρὰν τῶν συνελεύσεων τῶν Θεῶν (4).

(1) Λουκρητίου Βιβλ. Γ'.

(2) Ὀιδίου Μεταμορφ. Δ'. 465.

(3) Γοργίας.

(4) Λύτθι.

Τέλος, κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἑθνικὸς φιλόσοφος, ἄσπονδος ἐχρὸς τῆς θρησκείας ταύτης, ὁ Κέλσος, ἔλεγεν (1) ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἐλλόγως φρονοῦσιν ὅτι οἱ ὁσίως ζῶντες θέλουν ἀνταμειφθῆ μετὰ θάνατον, καὶ ὅτι οἱ πονηροὶ θέλουν τιμωρηθῆ αἰωνίως· καὶ προσθέτει, ὅτι τὴν δόξαν ταύτην ἔχουσι κοινὴν μὲ πάντας τοὺς ἀνθρώπους.

Πάντες λοιπὸν, ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι, ὑπήκοοι καὶ βασιλεῖς, ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι, πολιτισμένοι καὶ βάρβαροι, πάντες ἐπίσης πιστεύουσι τὴν περὶ ἁδου ἀλήθειαν, καὶ τοὶ τρομερὰν, καὶ τοὶ πάντες ἐνδιαφερόμενοι νὰ τὴν ἀποσείσωσι. «Δὲν ὑπάρχει πλέον ἀνάπαυσις, ἔγραφεν ὁ ἁ-»
 »σεβῆς Λουκρήτιος, ἀδύνατον νὰ κοιμηθῆ τις ἤσυχος·
 »διατί; διότι εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ φοβώμεθα μετὰ
 »θάνατον αἰωνίας ποινᾶς, ὥστε οὐδεὶς θνητὸς δύναται νὰ
 »ἦναι εὐτυχῆς μὲ τὸν φόβον αὐτῶν. . . . Ἀνάγκη ν' ἀποσπα-
 »σθῆ ὅπως δῆποτε ὁ φόβος οὗτος ἀπὸ τὰς ψυχὰς τῶν ἀν-
 »θρώπων, καὶ νὰ ἐξορισθῆ διὰ παντὸς ἀπὸ τὸν κόσμον, διότι
 »ταράσσει ὅλην τὴν εἰρήνην τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ
 »δὲν συγχωρεῖ νὰ ἀπολαύσωμεν οὐδεμίαν ἀσφάλειαν, ἢ
 »χαρὰν, ἢ ἡδονήν» (2).

Ματαία λύσσα, μὴ δυναμένη εἰμὴ νὰ σείσῃ, χωρὶς νὰ τὴν θραύσῃ, τὴν ἄλυσιν ταύτην τῆς αἰωνίας δικαιοσύνης, τὴν κρατοῦσαν τὸν κόσμον ὑπὸ τοὺς νόμους της. Ἡ καρδία

(1) Ὁριγένης κατὰ Κέλσου.

(2) Nunc ratio nulla est restandi, nulla facultas ;
 Aeternas quoniam penas in morte timendum .

Et metus ille foras præceps Acheruntis agendus

Funditus, humanam qui vitam turbat ab imo, (1)

Omnia suffundens mortis nigrore, neque ullam (2)

Esse voluptatem liquidam puramque reliquit (3)

(T. Λουκρήτιος, περὶ φύσεως παραγμ. Βιβ. Α'. Γ'.)

τῶν ἀνθρώπων ἐξηκολούθησε μετὰ τὸν Λουκρήτιον, ὡς καὶ πρότερον, καὶ θέλει ἀκολουθήσει μέχρι τέλους νὰ φέρῃ τὸν ζυγὸν τοῦ σωτηρίου τούτου φόβου, ὅστις εἶναι πρὸς αὐτὴν ὁ θεμέλιος τῆς φιλοσοφίας καὶ τὸ ἔρυμα τῆς εὐδαιμονίας.

Ἰπῆρξαν ὁμοίως δύο ἐποχαὶ εἰς ὅλην τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος, καθ' ἃς ἢ εἰς τινα ἄδην πίστις ἐφάνη ἐκρίζωθεῖσα ἀπὸ τῆς καρδίας τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἢ εὐχὴ τοῦ Λουκρητίου πεπληρωμένη· ἢ μὲν ἐπὶ Νέρωνος, ἢ δὲ ἐπὶ Ροβеспιέρρου. Ἀλλὰ τότε αὐτὸς ὁ ἄδης ἐφάνη ἐπὶ τῆς γῆς, οἰονεὶ μαρτυρούμενος τὴν ὑπαρξίν του· καὶ ἐκεῖνοι οἵτινες τολμηρῶς ἐπεκαλέσθησαν αὐτὸν, ἀρνούμενοι τὴν ὑπαρξίν του, ἔσπευσαν νὰ κλείσωσι πάλιν τὴν ἄβυσσον ἐπ' αὐτοῦ κηρύττοντες αὐτόν. «Οἱ καλοὶ καὶ οἱ κακοὶ ἐκλείπουσιν ἐξ ἡΐσου, ἀλλ' ὑπὸ διαφόρους θρους... Ὁχι, Χιωμέττα, ὄχι, » ὁ θάνατος δὲν εἶναι αἰώνιος ὕπνος, ἀλλ' ἡ ἀρχὴ τῆς ἀθανασίας» (1).

Μὲ βαθύνοιαν λοιπὸν ἀπεκρίνετο ὁ Βολταῖρος πρὸς τὸν εὐάρεσκον ἐκεῖνον φίλον, ὅστις ἐκαυχᾶτο ὅτι εὕρηκε τέλος τὴν ἀπόδειξιν ὅτι ἄδης δὲν ὑπάρχει· *Μακάριος σὺ· ἐγὼ πολὺ ἀπέχω τούτου.*

Καὶ τῶνόντι, ἵνα φθάσῃ τις ἐκεῖ, πρέπει νὰ ἀποβάλλῃ ριζηδὸν ὄχι μόνον ὅλον τὸν Χριστιανισμόν, ἀλλ' ὅλας τὰς θρησκείας τῆς γῆς, τὸ καθολικὸν αἶσθημα ὅλων τῶν ἀνθρώπων καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας, καὶ ν' ἀντιταχθῆ μόνος καθ' ὅλου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Τοῦτο δύναται νὰ ἀναχαιτίσῃ καὶ τὸ τολμηρότατον πνεῦμα, καὶ πρέπει ἐπὶ τέλους νὰ παραδεχθῶμεν τὸ ἀρχαῖον ἐκεῖνο ἀξίωμα τοῦ

(1) Ἐκθεσις γενομένη ἐν ὀνόματι τῆς παρὶ δημοσίου σωτηρίας ἐπιτροπῆς ὑπὸ Μαξιμιλιανοῦ Ροβеспιέρρου, συνεδρίασις τῆς 18 Ἀυγοῦρου ἔτος 6'.

κοινοῦ νοῦς, ὅτι τὸ πάντοτε καὶ ἀπαραγοῦ καὶ ὑπὸ πάντων πιστευθὲν εἶναι ἀλήθεια· ὅτι τὸ περὶ οὗ αἱ δοξασίαι πάντων συμφωνοῦσιν, ὡς λέγει ὁ Κικέρων, εἶναι ἐξ ἀνάγκης ἀληθές (1)· καὶ τέλος, ὡς λέγει ὁ Ἰουβέρτης, «ἅμα» συλλογισμὸς τις προσβάλλει τὸ καθολικὸν ἔνστιγμα καὶ τὴν καθολικὴν συνήθειαν, δυσκόλως ἴσως δύναται νὰ ἀναιρεθῆ, ἀλλὰ βεβαίως μᾶς ἀπατᾷ (2).

Β'. Ἄς ἔλθωμεν ὁμῶς εἰς τοὺς συλλογισμοὺς.

Κατὰ πρῶτον, ἅς τὸ ὁμολογήσωμεν, τὸ περὶ κολάσεως δόγμα εἶναι καταθλιπτικὸν καὶ ἀνυπερέβλητον ὑπὸ τοῦ λόγου. Ἐννοεῖ μὲν ὁ λόγος πρόσκαιρον ποινὴν, ὅσα μακρὰ καὶ ἂν ἦναι, δικαιοσύνην ἐπανορθοῦσαν, ἀλλὰ ποινὴν ἀτελεύτητον, δικαιοσύνην πάντοτε τιμωροῦσαν, οὐδέποτε ἐξιλεωμένην, καὶ ταύτην παρὰ τοῦ ἰσχυροῦ πρὸς τὸν ἀδύνατον, παρὰ Θεοῦ πρὸς τὸ πλάσμα του, παρὰ πατρὸς πρὸς τὸ τέκνον του, φαίνεται ὅτι δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ ἄνευ τῆς βοθηθείας τῆς πίστεως.

Ἄλλ' ἅς ἴδωμεν.

«Ἐάν ἦμην Ἀλέξανδρος, ἔλεγε πρὸς τὸν ἥρωα τοῦτον ὁ φίλος αὐτοῦ Παρμενίων, ἤθελον δεχθῆ τὰς προτάσεις τοῦ Δαρσίου.» — Καὶ ἐγὼ, εἶπεν ὁ Ἀλέξανδρος, ἐὰν ἦμην «*Παρμερίων*.»

Τοιαύτη ἡ ἀπάντησις, ἣν ὁ Θεὸς ἠδύνατο νὰ δώσῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅτε, καταχρώμενος οὗτος τῆς οικειότητος δι' ἧς, ἐν τῷ ἀπείρῳ αὐτοῦ ἐλέει, τὸν ἐτίμησε, τολμᾷ νὰ ἐρευνήσῃ τὸ μεγαλεῖον του, καὶ λησμονῶν ὅτι ἐκ τοῦ μηδενὸς παρήχθη, θέλει νὰ μετρήσῃ τὴν ἀπειρον αὐτοῦ δι-

(1) De quo autem omnium natura consentit, id verum esse necesse est. (Περὶ φύσεως Θεῶν, βιβ. α'. ἀρ. 17.)

(2) Σκέψεις, Δοκίμια καὶ Ἀρχαὶ Ι. Ἰουβέρτου, Τόμ. α'. σελ. 318.

καισύνην διὰ τοῦ διαθήτου τῆς ἰδικῆς του, καὶ κατ' ἰδίαν εἰκόνα νὰ τὴν κχτασκευάσῃ διὰ μωρῶν καὶ ὑπερηφάνων παραλογισμῶν, ὡς ἂν ὁ Θεὸς ἦτο ἄνθρωπος, ἢ ὁ ἄνθρωπος Θεός. Ἰδιον τῆς φύσεως καὶ τῶν προσόντων τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι ἄρα τὸ ἀπειρον; καὶ ἰδιον τοῦ ἀπείρου ἄρα δὲν εἶναι ὑφ' ἑαυτοῦ καὶ μόνοι νὰ καταλαμβάνηται;

Περὶ τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ, ὡς καὶ περὶ τοῦ ἐλέους, ρητέον τὸ τοῦ Μονταίνου* «Ὅτι ἵνα ἐπαξίως φαντασθῆ τις αὐτήν, πρέπει νὰ τὴν φαντασθῆ ἀνεπινόητον καὶ ὅλως ἄλλην παρὰ τὴν ἐκ τῆς ἀθλίας ἡμῶν πείρας γνωστὴν εἰς ἡμᾶς δικαιοσύνην» (1).

Τὸ φῶς, ὅσον ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεός, χρησιμεύει εἰς ἡμᾶς πρὸς τοὺς ὁμοίους μας, ἀλλ' ὄχι ἵνα κρίνωμεν αὐτόν. Ἡ ἡμετέρα δικαιοσύνη εἶναι ὁ κανὼν ἡμῶν πρὸς τοὺς ἀδελφούς μας, ἀλλὰ μᾶς ἐγκαταλείπει, ὅταν δι' αὐτῆς θέλωμεν νὰ μετρήσωμεν τὸ ἀπειρον. Ὁ Θεός εἶναι οὐσιωδῶς ἀκατανόητος εἰς πάντα ἄλλον πλὴν αὐτοῦ* εἶναι πᾶν ὅ,τι ἔχει, καὶ ἐπομένως πᾶν ὅ,τι ἐν αὐτῷ εἶναι, πρέπει νὰ ἔχη τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα ὅν καὶ αὐτός. Ἐὰν δὲ ἡ θεία δικαιοσύνη ἠδύνατο νὰ καταληφθῆ ὑφ' ἡμῶν, καὶ ν' ἀναχθῆ εἰς τὴν αὐτὴν γάθμην τῆς ἰδικῆς μας, δὲν ἤθελεν εἶσθαι πλέον δικαιοσύνη θεία, τοῦτέστιν, ἀκατανόητος. Τὰ αὐτὰ βάρη ἔχει καὶ τὸ ἔλεος αὐτοῦ* καὶ τόσον ὀλίγον ἐννοοῦμεν τὸ μυστήριον τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Πατρὸς, τοῦ ὑπὲρ τῶν ἀνομιῶν ἡμῶν Ονήσκοντος ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, ὅσον τὰς αἰωνίους ποινὰς τῶν καλαζομένων. Τί δὲ ρητέον περὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, καὶ τίς θέλει ἐννοήσῃ πῶς ἐξήγαγε τὸν κόσμον ἐκ τοῦ μηδενός; καὶ περὶ τῆς σοφίας αὐτοῦ πῶς ἐτακτοποίησε τὸ πᾶν ἀπὸ τοῦ ἐντόμου ἄχρι τῶν ἀστέρων, ἵνα περὶ μόνων τῶν

(1) Ἐνθα ἀνωτέρω.

δρωμένων λαλήσωμεν; Τὸ αὐτὸ ῥητέον ἐνὶ λόγῳ περὶ ὄλων τῶν ἄλλων προσόντων τοῦ Θεοῦ, ἐξ ὧν οὐδὲν εἶναι πλέον τοῦ ἄλλου εὐκατανόητον. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ἐναργέστερον εἰς τὸν ἀνθρώπινον λόγον, καθὼ οὐσιωδέστερον εἰς τὴν Θεότητα, τὸ νὰ ὑπάρχη δηλαδὴ κατ' ἀνάγκην καὶ ἀνευ ἀρχῆς, ὑπὲρ πᾶν ἄλλο καταπλήσσει τὸν λόγον διὰ τοῦ μεγαλείου του.

Ἐὰν λοιπὸν ὁ Θεὸς ἦναι ἄπειρος καὶ εἰς ἄκρον ἀκατανόητος καθ' ὅλα αὐτοῦ τὰ προσόντα, καὶ κατὰ τὸ ἔλεος καὶ κατὰ τὴν δύναμιν καὶ κατὰ τὴν σοφίαν, καὶ ὅπως εἶπειν, κατὰ τὴν ὑπαρξίν του, πῶς ὄχι καὶ κατὰ τὴν δικαιοσύνην του; πῶς κατὰ τοῦτο μόνον τὸ προσὸν δὲν ἤθελεν εἶσθαι Θεός;

Ἀλλὰ πῶς, κατὰ τοῦτο μάλιστα, ἡ ἀπειρία αὐτοῦ συγχεῖ ἐτι μᾶλλον τὸν λόγον;

Ἴδου περὶ τούτου σκέψις, τὴν ὁποίαν προτείνω εἰς τὰς μελέτας σου, καὶ θεωρῶ κατάλληλον, ὅπως ἀνακαλύψωμεν τὴν ἀσυνέπειαν καὶ ἀχαριστίαν τῆς ἀπιστίας μας.

Φαίνεται, ὅτι ἔξω τοῦ Χριστιανισμοῦ τὸ περὶ αἰωνίων ποινῶν δόγμα δὲν εὔρε τόσην ἀντίστασιν παρὰ τοῦ ἀνθρώπινου λόγου, εἰμὴ ὅτε, ὡς παρὰ Λουκρητίῳ, ἔφθασεν εἰς τὰ ἔσχατα τῆς ἀσεβείας. Πανταχοῦ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις εὐρίσκομεν τὸ τρομερὸν τοῦτο δόγμα ἀπλῶς ἐκτεθειμένον καὶ παραδεδεγμένον, τρόπον τινὰ, ὡς ἐκ τῆς πηγῆς του· καὶ οὐδὲν οὐδαμοῦ ἀπαντῶμεν ἐκείνων τῶν ἐκ τῆς θείας ἀγαθότητος συμπερασμάτων, ἐφ' ὧν κυρίως ἐπερείδεται ἡ ἀπιστία ἡμῶν, καὶ περὶ ὧν οὐδεμίαν ἰδέαν εἶχον οἱ ἀρχαῖοι.

Ἀπ' ἐναντίας, παρὰ τοῖς νεωτέροις τὸ δόγμα τοῦτο κατέστη ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἀνυπέροβητον, δὲν λέγω εἰς τὴν διάνοιαν τοῦ ἀπίστου, ἀλλ' εἰς τὴν πίστιν τοῦ χριστιανοῦ· καὶ ὄχι σπανίως εὐρίσκονται ψυχαὶ πιστεύουσαι πάντα τὰ

λοιπὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀμνηχανοῦσαι ὁμῶς ἀπέναντι μόνου τοῦ ἄρθρου τούτου. Καὶ ἔτι περαιτέρω ἐκτεινόντες τὰς ἐρεῦνας, δυνάμεθα μάλιστα νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ὅσον ἀπομακρυνόμεθα τῆς ἀρχῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ, τόσῳ μᾶλλον τὸ δόγμα τοῦτο καθίσταται ἀναλόγως ἀκατάληπτον ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῶν νεωτέρων, καὶ πλειοτέρας ἐγείρει ἀντιστάσεις.

Πόθεν προέρχεται τοῦτο;

Φαίνεται μοι, ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς εἰδικώτερον ἀπεκάλυψεν ἡμῖν τὴν Θεότητα κατὰ τὸ προσὸν τῆς ἀγαθότητος καὶ τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ ἐλέους τῆς· καὶ αἱ ἐκ τούτου ιδέαι, αἱ τοσοῦτον ἄλλως ἀρμόδιοι εἰς τὴν ἡμετέραν ἀσθένειαν, παρεισέδυσαν οὕτως εἰς τὸ πνεῦμα καὶ τὰ ἦθη ἡμῶν, ὥστε κατέστησαν ἴδιαι τρόπον τινὰ καὶ ἐνστιγματικαὶ, ὅθεν λησμονοῦντες τὴν ἀληθῆ αὐτῶν ἀρχὴν, τὰς ἀντιτάσσομεν εἰς αὐτόν. Τὸ ἔλκος ἐβλάψεν οὕτως εἰπεῖν τὴν δικαιοσύνην τῆς, καὶ ἔγινεν εἰς τὰς χεῖράς μας ὄπλον κατ' αὐτῆς. Καὶ ἐπειδὴ ὅσω προβαίνομεν ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῶν χριστιανικῶν ιδεῶν, τόσῳ μᾶλλον τὰ ἦθη ἐξημεροῦνται καὶ ιδιοποιοῦνται τὰς ιδέας ταύτας, ἐπιλανθανόμενα τῆς ἀρχῆς των, τόσῳ μᾶλλον καὶ ἡ παρ' ἡμῶν κατὰ τῆς θείας δικαιοσύνης κατάχρησις αὐτῶν ἀπολαμβάνει ὑπόληψιν καὶ ἰσχύν.

Αὐτόφωροι ὁμῶς εἶναι ἡ ἀσυνέπεια καὶ ἀχαριστία τῆς καταχρήσεως ταύτης· διότι ἐάν ἀναδράμωμεν εἰς τὴν ἀληθῆ πηγὴν τῆς περὶ ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ γνώσεως, καὶ ὄλων τῶν ἐκ ταύτης ιδεῶν ἀγάπης καὶ φιλανθρωπίας, δὲν θέλομεν τὴν εὐρεῖ ἀλλαχοῦ εἰμὴ ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἀντικαταστήσαντος τὴν λατρείαν τῆς ἀγάπης εἰς τὴν τοῦ φόβου, καὶ εἰς τὴν δυνάμεθα νὰ ἐφαρμόσωμεν τοὺς ἐξῆς στίχους τοῦ Οὐίργιλίου·

Te duce, si qua manent sceleris vestigia nostri,
Irrita perpetua solvent formidine terras.

Ἄλλ' ὁ σταυρὸς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ δὲν ἀπεκάλυψε τόσην ἀγάπην, οὔτε ἐνέπνευσεν ἡμῖν τόσην πεποίθησιν, εἰμὴ ἀποκαλύπτων συγχρόνως δικαιοσύνην τοσοῦτον ἄπειρον ἐν τῇ αὐστηρότητι αὐτῆς, ὅσον αὐτὴ ἡ ἀγάπη· διότι ἡ μαρτυρία τῆς ἀγάπης ταύτης εἰς τοῦτο μάλιστα ὑφίσταται, ὅτι ἐξηγόρασεν ἡμᾶς ἐκ τοῦ ἄδου, καὶ τοῦτο διὰ τοῦ θανάτου ἐνὸς Θεοῦ. Ὅποια δικαιοσύνη ἡ τοιοῦτον ἀπαιτοῦσα λύτρον, καὶ ὅποια περὶ τοῦ ἄδου βεβαιότης, ἡ προκύπτουσα ἐκ τῆς ἀνάγκης τοιοῦτου θύματος! Ὡστε ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, ἐξ ἧς ὠφελούμεθα κατὰ τῆς ἀληθείας τοῦ ἄδου, ὑποθέτει ἀναγκαιῶς τὸν ἄδην, καὶ δὲν ἤθελε γίνεαι κατὰ δῆλος ἄνευ αὐτοῦ· ὥστε ἀντιστρέφει αὐτὴν κατ' αὐτῆς ὁ τὴν ἀγάπην ταύτην μεταχειριζόμενος κατὰ τῆς ἀληθείας τοῦ ἄδου, ὅστις εἶναι ἡ ἀνωτάτη αὐτῆς αἰτία, καὶ οὐ ἄνευ ἐκλείπει.

Ἐὰν ὁ Θεὸς εἶχεν ἀφήσει τὸν κόσμον εἰς τὰ δεσμὰ τῆς εἰς τὰ ἐγκλήματα ἡμῶν ὀφειλομένης κολάσεως, οὐδὲν ἄλλο ἐξ αὐτοῦ γινώσκοντες εἰμὴ τὴν ἀράν του, ἠθέλομεν τὸν λατρεῦσαι ἐν τρόμῳ, ὡς ὅλοι οἱ εἰδωλολάτραι περὶ ὧν λαλεῖ ὁ Οὐίργιλιος: *Perpetua formidine terras*. ἀλλ' ἀπέλυσεν ἡμᾶς ἐξ αὐτῶν, καὶ ἡμεῖς τὸν βλασφημοῦμεν!

Καὶ τοσοῦτον ἐπιτηδεύεται ἡ ἀχαριστία μας, ὥστε, ἐὰν ἡ βοήθεια ἦτο πλήρης καὶ ὀλοσχερῆς, χωρὶς ἢ ἀπαιτήση οὐδεμίαν παρ' ἡμῶν θυσίαν, ἐὰν ὁ θάνατος τοῦ Χριστοῦ εἶχεν ἐξαγοράσει ἡμᾶς ἐκ τοῦ ἄδου μόνος καὶ ἀναποφύκτως, ἀφίνων ἄλλως εἰς ἡμᾶς τὴν πλήρη ἐλευθερίαν τῶν ἐγκλημάτων μας, μὴ ἔχοντες πλέον συμφέρον νὰ ἀρνηθῶμεν τὸν ἄδην, ἠθέλομεν ἀναγνωρίσει τὴν ὑπαρξίν του, καὶ τὴν ἄπειρον ἀγάπην τὴν σώσασαν ἡμᾶς ἐξ αὐτοῦ· ἀλλ' ἐ-

πειδὴ εἰς τὴν θουσίαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ πρέπει νὰ προσ-
τεθῶσι καὶ αἱ ἡμέτεραι, καὶ δὲν θεραπευόμεθα εἰμὴ ἐφαρ-
μόζοντες αὐτοὶ εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ ὑπομένοντες τὴν θε-
ραπείαν, καὶ ἐπειδὴ ἐνὶ λόγῳ ὁ ἄδης εἰσέτι ὑπάρχει, ἂν καὶ
ἐξ ἡμῶν ἐξαρτᾶται νὰ τὸν ἀποφύγωμεν, τὸν ἀρνούμεθα,
ἐπανιστάμεθα κατὰ τῆς ἀληθείας τῆς ὑπάρξεώς του, καὶ
τοῦτο ποιοῦμεν, στηριζόμενοι ἐπὶ τῆς ιδέας τῆς ἀγαθότη-
τος τοῦ Θεοῦ, ἣτις ἐξ ἀνάγκης τὸν ὑποθέτει. Στηριζό-
μεθα ἐπὶ τῆς ιδέας τῆς ἀγαθότητος, ἣν ἀποδεικνύει ἡ
βοήθεια, ἵνα ἀρνηθῶμεν τὸν κίνδυνον, καὶ ἀρνούμεθα
τὸν κίνδυνον, ἵνα ἀπκλαχθῶμεν τῶν ὄρων τῆς βοή-
θείας.

Ὅποια ἀσυνέπεια, ὅποια κατὰχρησις, ὅποια ἀπάτη!

Ἡ ἀλήθεια τοῦ ἄδου εἶναι βέβαια ἀκατάληπτος, καὶ ἐξ
ἀνάγκης ἀλλὰ πολὺ ὀλιγώτερον ἤθελεν εἶσθαι, ἐὰν, ἔνεκα
τῆς πλέον παραδόξου ἀπάτης, δὲν ἐξεστεινομεν ἡμεῖς αὐτοὶ
τὴν ἀκαταληψίαν της δι' αὐτῶν μάλιστα τῶν λόγων, δι' οὓς
ἔπρεπε νὰ περιορισθῆ. Καὶ ἐὰν ἡ ιδέα αὕτη δὲν κατέπληττε
τοὺς ἀρχαίους, πολὺ ὀλιγώτερον ἔπρεπε νὰ καταπλήττη ἡ-
μᾶς, ἀφ' οὗ ἡ ἐπελθοῦσα ἀπολύτρωσις, ἥ; ἐκεῖνοι μόνην
εἶχον τὴν ἐπαγγελίαν, ἐμετρίασεν αὐτήν· καὶ ὁμῶς πολὺ
μᾶλλον αὐτῶν κατατρυχόμεθα ὑπ' αὐτῆς.

Ἄλλ' ἂς ἔλθωμεν εἰς πλέον ἀμέσους θεωρίας.

Γ'. Ἄν καὶ τὸ περὶ κολάσεως δόγμα εἶναι ἀκατάληπτον,
συμβαίνει ὁμῶς καὶ περὶ τοῦ μυστηρίου τούτου τοῦ Χρι-
στιανισμοῦ ὅ,τι καὶ περὶ πάντων τῶν ἄλλων· ἐν ᾧ τὰ
ἄκρα αὐτῶν μᾶς ἐκφρεύουσιν, ἐν τῇ μικρᾷ μερίδι, τολ-
μῶ εἰπεῖν, τῆς ἀπειρίας των, ἣν τὸ ἡμέτερον πνεῦμα
δύναται νὰ περιλάβῃ, ἀνακαλύπτομεν ἀρμονίας, σχέ-
σεις, ἔτι δὲ καὶ λόγους ἐπιτρέποντας νὰ συγκατατε-
θῶμεν εἰς αὐτὰ, καὶ νὰ προαισθανθῶμεν τὸν ἀπόλυτον

αὐτῶν λόγον, ὅστις δὲν ὑπάρχει εἰμὴ ἐν τῷ Θεῷ (1). Ἄς εἰσέλθωμεν εἰς τὴν νέαν ταύτην σειρὰν φιλοσοφικῶν ἐρευνήσεων. Ἐν αὐτῇ δὲ πρέπει νὰ μᾶς ἐμψυχώσῃ ἡ καθ' ἡμᾶς συμπερασματικωτάτη σκέψις, ὅτι τὴν αἰωνιότητα τῶν ποιῶν δὲν ἤθελε παραδεχθῆ τοσοῦτον καθολικῶς καὶ διηνεκῶς ἡ ἀνθρωπότης, εἰ μὴ περιεῖχεν ἐν ἐαυτῇ σχέσεις ἀληθεῖς πρὸς τὴν ἡμετέραν φύσιν καὶ τὰ ἐνστίγματα αὐτῆς. Ἀλλ' ἀνάγκη νὰ εἰσδύσωμεν ἐτι βαθύτερον, ἵνα εὐρω-
μεν αὐτάς.

(α.) Πάντα διέπονται ὑπὸ ἀνωτάτων νόμων, διότι οὐδὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἀσχέτως πρὸς Ἐκείνον, ὅστις μόνος εἶναι ὁ Ὄν, καὶ ἐξ οὗ ἐπομένως πάντα ἐξαρτῶνται. Ἰδίως ὁ ἄνθρωπος ἔλαβε τὸν νόμον του. Οὗτος δὲ εἶναι θετικὸς, εἶναι ὁ γεγραμμένος εἰς τὴν συνείδησιν ἐνὸς ἐκάστου, φυσικὸς, καθολικὸς, καὶ ἐξ οὗ πρέπει νὰ ἀπορρέωσιν ὅλοι οἱ πολιτικοί, δι' ὧν συνδεόμεθα ἐν κοινω-
νίᾳ. Ὁ ἄνθρωπος διαφέρει ὅλων τῶν ἄλλων ὄντων κατὰ τοῦτο μόνον, ὅτι δύναται νὰ παραβιάσῃ τὸν νόμον του, ὅτι εἶναι ἐλεύθερος. Ἀλλ' ἡ ἐλευθερία αὕτη δύναται ἄρα νὰ ἦναι ἀπόλυτος, καὶ νὰ συγχωρῆ εἰς τὸν ἄνθρωπον ν' ἀποσύρεται ἐπ' ἄπειρον μακρὰν τοῦ ἀνωτάτου ὄντος; τοῦτο εἶναι ἀδύνατον· διότι ὁ Θεὸς, τὸ μόνον ἄπειρον ὄν, ἀδύνατον νὰ ἠθέλησεν ὥστε ἕτερον ὄν, ὅπερ ἐξήγαγεν ἐκ τοῦ μηδενός, νὰ τῷ ἐπιβάλλῃ ὅρια, δημιουργοῦν ἐαυτῷ τύχην ἀσχετον πρὸς αὐτόν. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἀναγνωρίσωμεν, ὅτι ἂν ὁ ἄνθρωπος ἦναι ἐλεύθερος, δὲν δύναται νὰ ἦναι ἀνεξάρτητος· ὅτι εἶναι ἐπομένως ὑπεύθυνος, καὶ ὅτι ἐὰν πρὸ αὐτοῦ εὐρίσκεται ὁ νόμος, δὲν δύναται νὰ παραβῆ, ὅπισθεν αὐτοῦ προβαίνει οἰαδήποτε τιμωρία, τὴν ὁποίαν δὲν δύ-

(1) Μήπως τὸ αὐτὸ δὲν συμβαίνει καὶ περὶ τῶν μυστηρίων τῆς φύσεως καὶ τῶν περὶ αὐτῶν ἀνακαλύψεων τῆς ἐπιστήμης;

ναται νὰ ἀποφύγη· ἄλλως ἡ ἄπειρος δύναμις τοῦ παρα-
βαίνειν τὸν νόμον ἤθελεν ὑποθέτει τὴν ἄρνησιν αὐτοῦ.

Ἰπάρχει λοιπὸν ποινὴ προσηρτημένη εἰς τὸν φυσικὸν νό-
μον.

Ἄλλ' ἡ ποινὴ αὕτη ἐφαρμόζεται ἄρα πάντοτε καὶ ἐντε-
λῶς ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ;

Οὐδαμῶς, ὡς ἐδείξαμεν ἤδη ἐν τῷ περὶ ἀθανασίας ψυ-
χῆς κεφαλαίῳ· καὶ οὐδεὶς τωόντι δύναται νὰ παραγνωρί-
σῃ ὅτι βλέπομεν καθ' ἡμέραν, τὴν ἀτιμωρησίαν τοῦ ἐγ-
κλήματος, τὴν εὐδοκίμησιν αὐτοῦ, τὴν ἠθικὴν τοῦ κόσμου
τούτου ἀταξίαν, πηγὴν αἰωνίαν ἀντεγκλήσεων καὶ βλασ-
φημιῶν κατὰ τῆς Θείας Προνοίας. Οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι
προσβάλλουσι τὸ εἰς τὴν κοινωνίαν ἐπιβλαβὲς μᾶλλον ἢ
τὸ καθ' ἑαυτὸ ἔνοχον· καὶ εἶναι τοσοῦτον ἀπρονόητοι καὶ
τυφλοὶ, ὥσε πολλὰκις δημιουργοῦσιν ἐν αὐτῇ τῇ ἀταξίᾳ
ἄλλην, διαφέρουσαν τῆς πρώτης μόνον κατὰ τὴν ἰσχύν· ἡ
δὲ κοινὴ γνώμη ἀφ' ἐτέρου ἀντὶ νὰ θεραπεύσῃ τὸ κακὸν, τὸ
καθιεροῖ καὶ τὸ περιστέφει. Τέλος, ἡ συνείδησις καὶ οἱ
δηγμοὶ αὐτῆς συνοδεύουσι τὸ ἐγκλημα εἰς τὰς ἀρχάς του,
ἀλλ' εὐθὺς ὑπερτεροῦνται ὑπ' αὐτοῦ, καὶ αἱ κραυγαί της
μετ' οὐ πολὺ δὲν ἀκούονται εἰς τὴν τύρβην τῆς εὐημε-
ρίας του.

Ἄρα πρέπει νὰ ὑπάρχη τιμωρία μετὰ θάνατον· καὶ ἐν-
τεῦθεν τὸ περὶ ἄδου δόγμα καὶ ἡ καθολικὴ περὶ αὐτοῦ πί-
σις (1).

β'.) Ἀλλὰ τὸ ζήτημα δὲν λύεται εἰσέτι, διότι ἐν γένει
ἀναγνωρίζεται ἡ ἀνάγκη μελλούσης τινὸς κολάσεως, ἀλλ'
ἀποβάλλεται ἡ αἰωνιότης αὐτῆς. Εἰς τοῦτο λοιπὸν πρέπει
νὰ συγκεντρώσωμεν τὴν προσοχὴν.

(1) «Φιλόσοφε, ἐκφωνεῖ ὁ Ρουσσώ, ἡ ἠθικὴ σου εἶναι ὀραιότατη· ἀλλὰ
»δειξον μοι, πρρακτικῶ, τὸ κῦρος αὐτῆς· τί ἀντικατέστησας εἰς τὸν ἄδην;»

Ταλμῶμεν δὲ νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὁ ἀρνούμενος τὴν αἰωνιότητα τῆς κολάσεως, ἧς ἀναγνωρίζει τὴν ἀνάγκην, ἀρνεῖται αὐτὴν τὴν κόλασιν· καθὼς ὁ ἀρνούμενος αὐτὴν, καθαιρεῖ πᾶσαν ἠθικὴν, καὶ πίπτει εἰς ἕτερον ἄδην, θελήσας ν' ἀποφύγῃ τὸν πρῶτον· καὶ ὅτι, ἐνὶ λόγῳ, ἐν τῇ αἰωνιότητι τῆς κολάσεως ὑφίσταται ἡ τιμωρία.

Τῶνόντι, πᾶν ὅ,τι μέλλει νὰ τελειώσῃ εἶναι οὐδὲν ὡς πρὸς τὸν ἄνθρωπον, καθότι τὸ τῆς ἀθανασίας τοῦ αἴσθημα εἶναι τοιοῦτον, ὥστε πάντα μετρεῖ πρὸς τὸν ὅρον τοῦτον τῆς ὑπάρξεώς του. — «Τί μὲ μέλλει δι' ὅ,τι δύναται νὰ τελειωσῃ; ἡ ὥρα ἣτις θέλει φθάσει μετὰ ἐξήκοντα ἔτη ἴσχυαται ἐκεῖ πλησίον μου. Δὲν ἀγχιπῶ ποσῶς ὅ,τι παρασκευάζεται, προσεγγίζει, φθάνει, καὶ δὲν ὑπάρχει πλέον» . . . θέλω ἐν ἀγαθόν, ἐν ὄνειρον, μίαν ἐλπίδα, τέλος πάντων, οὔσαν πάντοτε ἐνώπιόν μου, μεγαλητέραν αὐτῆς τῆς προσδοκίας μου, μεγαλητέραν παντὸς τοῦ παρερχομένου» (1). Ὅ,τι δὲ λέγεται περὶ τῆς ἐλπίδος καὶ τῆς μακαριότητος, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ φόβου καὶ τῆς ποινῆς, διότι ἡ καρδία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ αὐτὴ, καὶ φέρει τὸ ἄπειρον τῆς ζέσεώς της εἰς ὅλα τὰ πάθη· καὶ καθὼς πρόσκαιρος οὐρανὸς δὲν ἤθελεν εἶσθαι οὐρανὸς, οὕτω πρόσκαιρος κόλασις δὲν εἶναι κόλασις. Κατὰ πᾶσαν στιγμήν οἱ προσβάλλοντες τὸ δόγμα τοῦ ἄδου παραδέχονται ὅλας τὰς ἐπινοητὰς τιμωρίας, καὶ ὅσην διάρκειαν ἤθελέ τις νὰ ταῖς ἀποδώσῃ· εἰς ἐν μόνον ἀνθίστανται, τὴν αἰωνιότητα αὐτῶν, καὶ δι' αὐτοῦ τούτου μαρτυροῦσι περὶ τῆς ἀνάγκης αὐτῆς· διότι ἔτοιμοι ἤθελον εἶσθαι τὸν συμβιβασμὸν τοῦτον, τὸν ὁποῖον προτείνουσι, νὰ κάμωσι κατὰ πᾶσαν στιγμήν μετὰ τὰ πάθη των, νὰ ὑπερπηδήσωσι,

(1) Μ. Σαναγκούρτ, Ὁ βερμάνν.

πρὸς εὐχαρίστησιν αὐτῶν, οἰανδήποτε ὄβυσσον ἤθελε τοῖς ἀνοίξει ἢ θρησκεία ὑπὸ τοῦς πόδας, ἀρκεῖ νὰ μὴ ἦναι αἰώνιος· ὥστε ὁ ἄνθρωπος ἀντίσταται εἰς ἐκείνην τὴν ἀλήθειαν, ἣτις μάλιστα ἀναχαιτίζει αὐτὸν, καὶ δάκνει ἐκείνον τὸν χαλινὸν ὃς τις δὲν τὸν ἀφίνει νὰ ἀποπλανηθῇ.

«Τὰ θέλγητρα τῶν ἀγαθῶν τοῦ κόσμου τούτου εἶναι ἡ τόσῳ ζωηρὰ, λέγει ἡ κ. Στάελ, ὥστε πάντα ὠχρισθῶσιν ἐνώπιόν των, καὶ αὐτὴ ἡ λάμψις τῆς μελλούσης ὑπάρξειως. Γερμανὸς φιλόσοφος, συζητῶν μετὰ τινων φίλων, ἔλεγεν· Ἡθελον δώσει, ἵνα ἐπιτύχω τὸ δεῖνα πρᾶγμα, ἡ δύο ἑκατομμύρια ἐτῶν ἐκ τῆς αἰωνίας εὐδαιμονίας μου» καὶ ἦτο κατ' ἐξοχὴν μέτριος εἰς τοιαύτην θυσίαν» (1).

Τοῦτο ἐξηγεῖται πληρέστατα· ὁ ἄνθρωπος εἶναι τοσοῦτον ἄπειρος εἰς τὰς ἐπιθυμίας του, ὥστε διὰ τῆς πλέον ἀλλολότου καὶ ὅμως κοινοτάτης ἀπάτης περιβάλλει μὲ τὸ ἐν αὐτῷ ἄπειρον καὶ τὰ ἀσθενέστερα ἀντικείμενα τῶν παθῶν του. Περὶ τὸ χεῖλος τοῦ τάφου, καὶ εἰς τὰ ἔσχατα τῆς ἡλικίας, ἐπισωρεύει χρυσίον διὰ δέκα ζωᾶς ἀνθρώπου, καὶ ἀκόμη φοβεῖται μήπως τῷ λείψῃ· ἐν τῷ ὄργανῳ τῆς νεότητος στηρίζει ἄπειρα ὄνειρα εὐδαιμονίας ἐπὶ ἄνθους, τὸ ὅποιον ἐπαίρει ὁ ἄνεμος· καὶ τέλος ὄχι σπανίως ἐν τῇ ὠρίμῳ ἡλικίᾳ, μιᾶς στιγμῆς ἐξουσία παριστᾷ εἰς τὴν φιλαρχίαν του τόσῳ ζωηρὰν ἡδονὴν, ὥστε τὴν ἀγοράζει προθύμως ἀντὶ αἰσχροτήτων καὶ ἐγκλημάτων, ἃ τινὰ θέλουν δηλητηριάσει ὅλας τὰς λοιπὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς του.

Nul péril, nul tourment ne saurait m' étonner.

Je n'en connais qu' un seul, c'est de ne pas régner (2).

Ἴδου ὁ ἄνθρωπος. Τώρα πλησίον εἰς τὰς ἀπεριορίστους

(1) Σκέψεις περὶ αὐτοχειρίας.

(2) Μάκβετ, πράξ. Δ'. σκηνὴ Γ'.

ταύτας κλίσεις, θές κόλασιν περιωρισμένην, ὅσω μακρὰ καὶ ἂν ἦναι· καὶ εἰλικρινῶς εἰπέ μοι, πῶς δύνασαι νὰ ἐλπίσης νὰ ἀντισταθμίσης αὐτάς; κατὰ πᾶσαν στιγμὴν ὁ ἄνθρωπος θέλει παίξει εὐχαρίστως τὸν μάταιον τοῦτον ἄδην ἀντὶ τῶν παθῶν· ταῦτα δὲ, ἀχαλίνωτα ἐκ τούτου γενόμενα, θέλουν καταστρέφει τὸν κόσμον, διεγειρόμενα μᾶλλον ἢ καταστελλόμενα ὑπό τινος ἀμυδροῦ φόβου, ὅς τις, ἅπαξ νικηθεὶς, θέλει τὰ καταστήσει μάλιστα ὀρμητικώτερα, καὶ νομιμοποιήσει προηγουμένως διὰ τῆς ιδέας τοῦ τέλους του, πᾶσαν αὐτῶν ὑπερβολήν. Ὁ ἄθρωπος συναισθανόμενος τὴν ἀθνασίαν του, ἔχει ἀνάγκην ἐλπίδων καὶ φόβων, ἐξισομένων πρὸς αὐτὸ τὸ αἶσθημα· καὶ διὰ τοῦτο πᾶν ὅ, τι εἶναι κατώτερον αὐτοῦ ἀφανίζεται ἐνώπιόν του.

Ἐὰν ὅλα τὰ ἐγκλήματα, ὅσα ὁ φόβος τοῦ ἄδου ἐμπόδισεν, ἐγνωρίζοντο, ἤθελεν ἐκπλήξει ἡμᾶς ἡ ἀνάγκη τοιοῦτου κύρους, καὶ ἐξ ἀνάγκης ἠθέλομεν συμπεράνει τὴν ἀλήθειαν αὐτοῦ.

γ'.) Ἡ αἰωνιότης τῆς κολάσεως δὲν δικαιολογεῖται μόνον ἕνεκα τοῦ σκοποῦ της, καὶ καθὸ τιμωρία προληπτικῆ, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν αὐτῆς, καὶ καθὸ ἰκανοποιήσις τῆς θείας δικαιοσύνης.

Τὸ τελευταῖον τοῦτο συμπέρασμα προκύπτει ἐξ ὧτων εἴπομεν, ἵνα φθάσωμεν εἰς τὸ πρῶτον.

Ἡ μὴ αἰωνιότης τοῦ ἄδου ἤθελε τῶντι καταντήσει εἰς τοῦτο, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἠδύνατο νὰ εἴπῃ εἰς τὸν Θεόν· «Ἡ-
»ξεύρω, ὅτι δύνασαι νὰ με τιμωρήσης, καὶ τὸ περιμένω·
»ἀλλ' ἠξεύρω ἐπίσης, ὅτι δὲν δύνασαι νὰ με τιμωρήσης,
»εἰμὴ κατὰ τι μέτρον, ὅσον μέγα καὶ ἂν ἦναι, ἐπέκεινα
»τοῦ ὁποίου εἶσαι ἠναγκασμένος νὰ με συγχωρήσης, καὶ
»νὰ με καταστήσης εὐδαίμονα. Καὶ λοιπὸν, ἐπειδὴ προσ-
»δοκῶ ἄμετρον τινα ἡδονὴν ἐκ τῆς εὐχαριστήσεως τῶν

»παθῶν μου, στέργω εἰς τὴν παρὰ σοῦ ἐπιφυλαττομένην
 »μοι τιμωρίαν· καὶ ὑπὸ τὸν ὄρον τοῦτον δύναμαι νὰ πα-
 »ραδοθῶ εἰς ὅλα τὰ ἐγκλήματα, μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ
 »ἔλθω μίαν ἡμέραν εἰς τὰς ἀγκάλας σου, καὶ ν' ἀπαι-
 »τήσω παρὰ τῆς εὐσπλαγχνίας σου νὰ θέσῃ ἐν ὄριον εἰς
 »τὴν δικαιοσύνην σου.

Ἐρωτῶ· τοιαύτη δικαιοσύνη ἤθελεν εἶσθαι ικανοποιη-
 μένη, ἢ μᾶλλον ἐξουθενημένη καὶ περιφρονημένη; καὶ, ὡς
 ἤδη ἐλέγομεν, ἡ ἰδέα τοῦ τέλους αὐτῆς δὲν ἤθελε περιέχει
 τὴν προηγουμένην νομιμοποίησιν πάσης ὑπερβολῆς;

Λέγεται, ὅτι ἄστειος τις ἐν Ῥώμῃ, λίαν πλούσιος, παρα-
 κολουθούμενος ἐν ταῖς ὁδοῖς τῆς πόλεως ὑπὸ θεράποντος
 φέροντος σάκκον ἀργυρίου, διεσκέδαζε δίδων ραπίσματα
 εἰς τοὺς παροδίτας, καὶ παρρυθὺς ἐμπόδιζε πᾶσαν προσ-
 φυγὴν τῶν εἰς τὴν δικαιοσύνην, προπληρόνων τὸν ἀνώτα-
 τον ὄρον τοῦ προστίμου, εἰς δ' ἤθελε καταδικασθῆ ὑπὸ τῶν
 δικαστηρίων. Τοῦτο δὲν ἤθελεν ἀκριβῶς εἰκονίζει τὴν πρὸς
 τὴν θεῖαν δικαιοσύνην διαγωγὴν τοῦ ἀνθρώπου, ἐὰν δὲν
 εἶχεν ὑπὲρ αὐτῆς τὴν αἰωνιότητα;

Ἄλλὰ τί; καὶ ἡμεῖς αὐτοί, ἐν τῇ ἐπιγείῳ ἡμῶν δικαιο-
 σύνη, δὲν μεταχειριζόμεθα κατὰ τινὰ ἔννοιαν, καὶ ὅσον τὸ
 ἐφ' ἡμῖν, τὴν αἰωνιότητα; τὸ διηγεκὲς τῶν δεσμῶν, τὸν
 θάνατον; ὑπάρχουσιν, ὡς πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ἐγκλήματα
 ἀσύγγνωστα, καὶ δὲν ἤθελον ὑπάρχει τοιαῦτα ὡς πρὸς
 τὸν Θεόν; . . .

Καὶ ἂς μὴ ἐπικαλεσθῆ τις ἐνταῦθα τὴν ἀγαθότητα τοῦ
 Θεοῦ, μείζονα τῆς τοῦ ἀνθρώπου, διότι δὲν εἶναι διόλου
 ἐφαρμόσιμος ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ἡ πρὸς τὸ ἐγκλημα ἀ-
 γαθότης δὲν δύναται νὰ φανερωθῆ εἰμὴ διὰ τῆς συγχω-
 ρήσεως, καὶ συγχώρησις δὲν ὑπάρχει ἄνευ τῆς παραδεχο-
 μένης αὐτὴν μετανοίας. Τὴν συγχώρησιν οὐδεὶς ἐπιβάλλει,

ἀλλὰ δέχεται, εἰ δὲ μὴ, δὲν εἶναι συγχώρησις, ἀλλ' ἀδυναμία, ἀτιμωρησία, ἀδικία τοῦ συγχωροῦντος, καὶ ἐννοεῖται, ὅτι ὁ ἄδικος δὲν εἶναι εἰμὴ διὰ τοὺς ἀμετανοήτους.

Οὐδὲ ἄς ἐπικαλεσθῆ τὴν δύναμιν αὐτοῦ, ἥτις οὐδὲν φοβεῖται ἐκ τῶν κακουργημάτων ἡμῶν, διότι οὐδὲ αὐτὴ ἐφαρμύζεται. Τὸ μόνον προσὸν, περὶ οὗ ὁ λόγος ἐνταῦθα, εἶναι ἡ δικαιοσύνη· καὶ, ἐκτὸς ἐὰν θέλωμεν νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν δικαιοσύνην καθὸ δικαιοσύνην, πρέπει νὰ ἀναγνωρίσωμεν, ὅτι ἀπαιτεῖ ἱκανοποίησιν, καὶ ὅτι αὕτη δὲν δύναται νὰ ἦναι μικρότερα τοῦ ἐγκλήματος, καὶ ἤθελεν εἶσθαι, ἐὰν τοῦτο, ὡς ἐλέγομεν πρὸς μικροῦ, ἡδύνατο οὕτως εἰπεῖν νὰ τὴν προπληρώσῃ.

Δὲν δυνάμεθα νὰ μορφώσωμεν πλήρη ἰδέαν τῆς δικαιοσύνης, μὴ γνωρίζοντες αὐτὴν εἰμὴ ἐκ τῆς ἡμετέρας χρήσεως αὐτῆς, ἥτις εἶναι σχετικὴ πρὸς τὴν ἡμετέραν κατάστασιν. Εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ἀνθρώπου ἡ δικαιοσύνη δὲν ἐνεργεῖται διὰ τῆς ἀρχῆς της, ἀλλὰ δι' ἐπιτροπῆς· καὶ ἡ χρῆσις αὐτῆς δὲν τῷ ἐπιτρέπεται εἰμὴ πρὸς τὸ συμφέρον τῆς διατηρήσεώς του, ἔχουσα ἀκριβὲς μέτρον αὐτὸ τὸ συμφέρον. Ἐκ τούτου δύο συνέπειαι ἴδιαι τῆς ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης· ἡ μὲν, ὅτι ἐξ ἀνάγκης εἶναι ἀδυσώπητος, μὲ ὅλην τὴν μετάνοιαν, πλήττουσα συχνάκις, ὅταν ὁ Θεὸς ἀθωόνῃ· ἡ δὲ, ὅτι πολλὰ ἐγκλήματα, μείζονα καθ' ἑαυτὰ παρὰ τὰ ὅποια τιμωρεῖ, εἶναι ἐκτὸς τῆς δικαιοδοσίας της, καὶ ὑπάγονται μόνον εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ, ὅς τις συχνάκις τὰ τιμωρεῖ, ὅταν ἡ γνώμη τῶν ἀνθρώπων τὰ ἐπευφημῆ. Ἐν μόνῳ τῷ Θεῷ ἡ δικαιοσύνη εἶναι πλήρης, οὐσιώδης, ἐλευθέρη, ἀπόλυτος, ὅλη ἐν ἑαυτῇ καὶ μόνῃ ἑαυτῇ. Δὲν ὑπάρχουσιν ἐγκλήματα τοσοῦτον μεγάλα καὶ πολλαπλᾶ, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ συγχωρῇ εἰς τὴν μετάνοιαν, διότι ἡ παρτοδυναμία του ἀπομονώνει τὴν δικαιοσύνην παντὸς

ἄλλου στοιχείου, καὶ τῇ συγχωρεῖ νὰ δέχεται τὴν ἀξιομισθίαν τοῦ Χριστοῦ. Ἀλλὰ διὰ τοῦτο οὐδεμία ὑπάρχει παράβασις τοῦ ἠθικοῦ νόμου, τὴν ὁποίαν δὲν ὀφείλει νὰ τιμωρήσῃ, διότι ἡ ἄπειρος δικαιοσύνη του δὲν δύναται νὰ λείψῃ κατ' οὐδὲν πρὸς ἑαυτήν. Συγχώρησις μὲν πάντοτε, ἀτιμωρησία δὲ οὐδέποτε. Ὅθεν ὁ περιορισμὸς τῆς τιμωρίας ἀποστασίας τινός, ἐν ᾗ ὁ ἁμαρτωλὸς ἐπιμένει, εἶναι ἀτιμωρησία, καὶ, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, οἱ κολαζόμενοι ἐξ ἀνάγκης ἐπιμένουσιν ἐν τῇ ἀποστασίᾳ των.

Ὅσατε θεωροῦντες τὴν τιμωρίαν τῆς κολάσεως κατὰ τὸν σκοπὸν αὐτῆς καὶ τὴν ἀρχὴν, φθάνομεν εἰς ταύτην τὴν ἀλήθειαν, ὅτι ἡ τιμωρία αὕτη ὑφίσταται εἰς τὴν αἰωνιότητα αὐτῆς, καὶ ὅτι ἐπομένως ὁ ἀφαιρῶν τὴν αἰωνιότητα, ἀφαιρεῖ τὴν τιμωρίαν, καὶ ὡς ἐκ τούτου εἰσάγει τὴν ἀταξίαν εἰς τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν ἀποδίδει εἰς αὐτὸν ἀδίκως.

Δ'. Ἀλλ' ἄς προβῶμεν ἔτι ἐνδότερον εἰς τὴν ἄβυσσον ταύτην, καὶ ἄς προσπαθήσωμεν νὰ φθάσωμεν εἰς ἔτι αὐστηρότερον λόγον τῆς κολάσεως.

Ὁ ἄνθρωπος ἐπροικίσθη μὲ δύο οὐσιώδη προσόντα, τὰ ὁποῖα δὲν πρέπει νὰ πικραβλέψωμεν, διότι εἶναι τὰ μεγάλα ἐλατήρια τοῦ προορισμοῦ του· τὴν ἐλευθερίαν, καὶ τὴν ἀθανασίαν.

Ταῦτα δὲ τῷ ἐδόθησαν δι' ἀπλῆν ἀγαθότητα, διότι σκοπὸν ἔχουσι νὰ τὸν φέρωσιν εἰς αἰώνιον μακαριότητα ἐν τῇ κατοχῇ τοῦ Θεοῦ, ἢ μὲν ἐλευθερία, ὅπως γινώσκῃ καὶ ἀγαπᾷ αὐτὸν, ἢ δὲ ἀθανασία, ὅπως ἀπολαύσῃ τὴν μακαριότητα ταύτην αἰωνίως.

Ἀλλ' ἴδιον ἦτο αὐτῆς τῆς φύσεως τοιούτου εὐεργετήματος νὰ δύναται νὰ τὸ ἀπολέσῃ ἄνθρωπος, διότι ἡ ἐλευθερία περιέχει τὸν ἐναλλακτικὸν ὄρον τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ

κακοῦ οὗτος δὲ εἶναι τὸ ἐλατῆριον τῆς ἐλευθερίας καὶ ἡ πηγὴ τῆς ἀξιομισθίας καὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου.

Προέκυπτε δὲ ἐκ τούτου ἀναγκαίως, ὅτι διὰ μὲν τῆς ἐλευθερίας του ὁ ἄνθρωπος ἠδύνατο νὰ τείνη πρὸς τὸν Θεὸν ἢ μακρὰν αὐτοῦ, διὰ δὲ τῆς ἀθαρσίας του νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὴν ἐκλογὴν του ἀποτελέσματα αἰώνια. Καὶ ἐν μὲν τῇ πρώτῃ περιπτώσει, ἦτο πιστὸς εἰς τὸν νόμον τῆς φύσεώς του, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ, τὸν παρέβαινε.

Ἀλλὰ τὸ ἀξιοπαρατήρητον ἐνταῦθα εἶναι, ὅτι δι' αὐτοῦ τούτου, καὶ χωρὶς νὰ μεσολαβήσῃ ἄλλη ἐνέργεια, εὐρισκεν ἀμέσως τὴν ἀμοιβὴν ἢ τιμωρίαν του ἐν αὐτῇ τῇ πίστει ἢ τῇ ἀποστασίᾳ· διότι τὸ ἀποτελοῦν τὴν πίστιν αὐτοῦ, ἢ μετὰ τοῦ Θεοῦ ἔνωσις, ἀπετέλει ἐπίσης τὴν εὐδαιμονίαν του· καὶ τὸ ἀποτελοῦν τὴν ἀποστασίαν, ἦτοι ὁ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποχωρισμὸς, καθίστα τὴν δυστυχίαν του· ὥστε ὁ ἔνοχος ἐγένετο οὕτω ὁ ἴδιος αὐτοῦ δῆμιος, τὸ πταῖσμα καθίστα αὐτὸ τὴν τιμωρίαν του, καὶ τὸ ἀμάρτημα ἐξώρυττε τὸν ἄδην του.

Τὴν ἀλήθειαν δὲ ταύτην διέκρινεν ἀμυδρῶς πως καὶ αὐτὴ ἡ ἀρχαία φιλοσοφία, ὅτε εἶπε, διὰ στόματος τοῦ Πλάτωνος, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν δύναται νὰ ἦναι ὁ αἴτιος τοῦ ἠθικοῦ κακοῦ ἢ τοῦ ἀμαρτήματος.

Ὁ Θεὸς ἐπομένως δὲν εἶναι ὁ αἴτιος τῆς κολάσεως, διότι ἡ ἀμαρτία ἐγέννησεν αὐτήν, ὡς τὸ πταῖσμα γεννᾷ τὸν ἔλεγχον, καὶ αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος προσδιορίζει τὴν τύχην του διὰ τῆς ἐκλογῆς του.

Ἐν ἀρχῇ λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος, ἕνεκα τῆς πρώτης του ἀμαρτίας, ἔμελλε νὰ στερηθῇ ἀνεπιστρέπτως τοῦ ἄκρου ἀγχοῦ, τὸ ὁποῖον ἀπέβαλε, καὶ νὰ παραδοθῇ εἰς ἀδόκιμον νοῦν, κατὰ τὸ ἱερὸν λόγιον· ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ οὐδένα λόγον εἶχε νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὴν ἀγάπην του.

Ἄλλ' ἡ ἀγάπη αὕτη, ἣτις εἶχε φανερωθῆ τὸ πρῶτον δι-
 μιουργοῦσα τὸν ἄνθρωπον πρὸς ἄπειρον εὐδαιμονίαν, δὲν
 ἐξηντλήθη διὰ τοῦ πρώτου τούτου εὐεργετήματος. Συγ-
 κατέβη μέχρι τοῦ ἐνόχου ἀνθρώπου, ἀνέστειλε τὰς ὀρισι-
 κάς *συνεπειάς* τοῦ ἀμαρτήματός του, δὲν ἀφῆκε νὰ τὸν
 ἐπιβαρύνωσιν εἰμὴ ὅσαι εἶναι ἀναγκαῖαι, ὅπως τὸ αἰσθαν-
 θῆ, τὸ ἀποτίσῃ, καὶ προκαλέσωσι τὴν ἐπιστροφὴν του εἰς
 ἣν ἀπώλεσεν εὐδαιμονίαν. Τῷ παρεχώρησεν *ἀναβολὴν*,
 ὅπως λάβῃ ἡ ἐλευθερία του τὸν ἀρμόδιον καιρὸν νὰ ἐπα-
 νορθωθῆ, καὶ ἡ *ἀναβολὴ* εἶναι ἡ ζωὴ αὕτη, ἣν ὁ ἄνθρω-
 πος διέρχεται ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἣς ὁ μόνος σκοπὸς εἶναι νὰ
 ἀνακτήσῃ διὰ τῆς ἀξιομισθίας του τὸ ἀγαθόν, ὅπερ ἀφῆ-
 κε νὰ τῷ ἐκφύγῃ τὸ πρῶτον.

Καὶ διὰ πόσων προπαρασκευῶν δὲν προκαλεῖ ἐν ἡμῖν
 ὁ Θεὸς τὴν πρὸς αὐτὸν ἐπιστροφὴν μας! πῶς μᾶς ἔλκει διὰ
 τῶν καλλονῶν τῆς φύσεως, ὑπομειδιᾷ πρὸς ἡμᾶς ἐν τῇ χα-
 ρᾷ τῆς ἀρετῆς, μᾶς ἐλέγχει διὰ τῶν τύψεων τοῦ συνειδό-
 το, μᾶς ἀνακαλεῖ διὰ τῶν ἀηδιῶν καὶ τῶν δεινῶν τοῦ
 βίου, περιστοιχῶν ἡμᾶς ἐν ὀδύναϊς καὶ θλίψεσιν, ἵνα προσ-
 φύγωμεν εἰς αὐτὸν, πῶς τέλος μᾶς περιβάλλει διὰ τοῦ φω-
 τὸς καὶ τῆς χάριτος τῆς πρὸς αὐτὸν πίστεως! Καὶ ἐπὶ τέ-
 λους, τί ἀπαιτεῖ παρ' ἡμῶν; οὐδὲν ἄλλο ἢ πρᾶξιν τῆς ἐ-
 λευθερίας μας πρὸς αὐτὸν, ἐπιστροφὴν καρδίας, εὐχαριστούμε-
 νος καὶ εἰς τὴν βραδυτέραν πρᾶξιν (ἐὰν μόνον γίνη ἐν τῇ πα-
 ρουσῆ ζωῇ) τῆς ἀγαθῆς ἡμῶν θελήσεως, ἐὰν ὄχι ὅπως μᾶς
 εἰσαγάγῃ ἀμέσως εἰς τὴν ἀπόλαυσιν αὐτοῦ, τοῦλάχισον ὅπως
 ἡμᾶς μὲν θέσῃ εἰς τὴν πρὸς αὐτὴν ἄγουσαν ὁδόν, αὐτὸς
 δὲ ἀναλάβῃ τὴν ἰασίν μας.

Μετὰ ταῦτα τί περισσότερον δύναται, παρεκτὸς ἐὰν ἤθελε
 ν' ἀντιβαίνῃ εἰς τὴν ἀναγκαίαν τῶν πραγμάτων φύσιν,
 τοὔτέστι, γὰ κάμῃ ὥστε ἐν πρᾶγμα νὰ ἦναι καὶ νὰ μὴ ἦναι;

Δύναται ἄρα νὰ μᾶς ἀναγκάσῃ νὰ ἀγαπῶμεν ὅ,τι δὲν θέλομεν νὰ ἀγαπήσωμεν, τοῦτέστι, νὰ θέλωμεν ὅ,τι δὲν θέλομεν; τοῦτο προφανῶς ἀδύνατον, διότι ἤθελεν ἀντιβαίνει εἰς τὴν ἐλευθέραν ἡμῶν φύσιν. Δύναται νὰ περιμείνη, νὰ προσκαλέσῃ, νὰ ἐπισπεύσῃ τὴν ἐλευθερίαν μας· ἐὰν τὴν παραβιάσῃ, τὴν καταστρέφει, καὶ παραποιεῖ τὴν φύσιν μας.

Δύναται, ἀφ' ἑτέρου, νὰ μᾶς καταστήσῃ εὐτυχεῖς κατὰ τὴν φαντασίαν μας, ἀκολουθοῦντας τὸ κακὸν, καὶ ἀφισταμένους αὐτοῦ; καὶ τοῦτο ἀδύνατον, διότι ἤθελεν ἀντιβαίνει εἰς τὴν ἄπειρον αὐτοῦ φύσιν, ἥτις δὲν ἤθελεν εἶσθαι ἄπειρος, ἐάν τι ὄν ἠδύνατο νὰ καταστήσῃ ἑαυτῷ ὑπαρξιν εὐδαίμονα ἐκτὸς καὶ ἄκοντος αὐτοῦ.

Πρέπει λοιπὸν ἐξ ἀνάγκης νὰ μᾶς ἐγκαταλείψῃ εἰς τὸν ἀδόκιμον ἡμῶν νοῦν, εἰς τὴν κακοβουλίαν μας, καὶ ἐπομένως εἰς τὴν ἐκ τούτων δυστυχίαν, ἥτις εἶναι τοσοῦτω μακρὰ ὅσον ἡ ὑπαρξίς μας, τοῦτέστιν αἰωνία.

Ἴσως εἶπη τις, ὅτι τὸ πεδίον τῆς ἐλευθερίας μας εἶναι παραπολὺ περιορισμένον ἐνταῦθα καὶ ἀβέβαιον κατὰ τὰ ὄριά του, ὥστε ἐν τῇ στιγμῇ ταύτῃ τοῦ χρόνου, ἥτις καλεῖται ζωή, οὐδὲν δύναται νὰ κινήσῃ ἐλευθερίαν μέλλουσαν νὰ ἐπιφέρῃ ἀποτελέσματα αἰώνια; . . . ἀλλ' ἡ βραχύτης καὶ ἀβεβαιότης τῆς ζωῆς μας εἶναι ἐξ ἐναντίας εὐεργέτημα, καθ' ὅσον ἔχουσιν ἡμᾶς εἰς ἀδιάλειπτον φόβον τῶν κρίσεων τοῦ Θεοῦ. Μήπως δὲν μᾶς διδάσκει καθ' ἑκάστην ἡ πείρα ὅτι, παρατεινομένης τῆς ζωῆς, συμπαρατείνεται ἡ ἄλυσις τῶν παραπτωμάτων ἡμῶν, καὶ αὐξάνει ἡ ἐνοχή μας; ὅτι ἡ πεποίθησις ἀπομεμακρυσμένου θανάτου, καὶ ἡ ἐλπίς ὅτι θέλομεν εἶσθαι ἐν καιρῷ νὰ διορθωθῶμεν, εἶναι τὰ δύο προσκεφάλαια τῆς ἀτάκτου ζωῆς; τοῦναντίον, οὔτε ἀρκετὰ βραχὺς εἶναι ὁ βίος, οὔτε ἡ στιγμὴ

τοῦ θανάτου ἀρκούντως ἀβεβαία, ἀφ' οὗ τὰ ζωηρότερα κίνητρα τοῦ ἀγιασμοῦ ἡμῶν εἶναι αὐτὴ ἢ τοῦ βίου βραχύτης καὶ ἀβεβαιότης.

Ἄλλ' ἐν τῇ ἄλλῃ ζωῇ, προσθέτουσιν, ὅτε οἱ ἀδόκιμοι βλέπouσι προφανῶς ὅτι ἠπατήθησαν, καὶ ἕνεκα τῶν πληγῶν τῆς θείας δικαιοσύνης αἰσθάνωνται πόσον εἶχον συμφέρον νὰ μὴ ἐπισύρωσιν αὐτὰς καθ' ἑαυτῶν, δὲν δύναται ἄρα νὰ ὑπάρχη θύρα ἀνεωγμένη εἰς τὴν μετάνοιαν;

Πρέπει νὰ μὴ γνωρίζη τις τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα θέσῃ τὸ ζήτημα τοῦτο.

Οἱ ἀδόκιμοι δύνανται νὰ ἔχωσι *λυπηρὸν πόθον* (regret) ἀλλ' ὄχι μετάνοιαν. Ἄρκει τὸ συμφέρον, ἵνα γεννήσῃ τὸν πόθον, ἀλλ' ἡ μετάνοια δὲν γεννᾶται εἰμὴ ἐκ τῆς ἀγάπης, ἥτις αὐτὴ οὔσα ἢ οὐσιωδῶς ἀφοσίωσις, δὲν ἐμπνέεται οὐδέποτε ἐκ τοῦ συμφέροντος. Τῶνόντι, ὅλον τὸ συμφέρον, ὅσον ἔχομεν εἰς τὸ νὰ ἀγαπῶμεν τὸν Θεόν, δὲν φαίνεται ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ. Ὁ Θεὸς κρύπτεται ἐφ' ἡμισείας, ἐν τῇ φύσει, ἐν ταῖς στερήσεσι τῆς ἀρετῆς, ἐν τοῖς μυστηρίοις τῆς θρησκείας, ἕτοιμος ὢν νὰ ἀποκαλυφθῇ ἅμα κάμωμεν ἐν βῆμα, ἵνα διαπεράσωμεν τὸ πρόσκομμα τὸ ἀποκρύπτον αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας, καὶ νὰ ἐπανέλθῃ ἐν τῇ ἀκαταληψίᾳ αὐτοῦ, ἅμα τὸν παραμελήσωμεν. Τοιοῦτῳ τρόπῳ παρέχει λαβὴν εἰς τὴν πίσιν, τὴν ἀγάπην, τὴν μετάνοιαν, καὶ ἐξασκεῖ τὴν ἐλευθερίαν μας· ἀλλ' εἰς τὴν ἄλλην ζωὴν, ὅπου ἡ ὄρασις αὐτοῦ θέλει μᾶς καταπλήξει, ἡ ἐλευθερία θέλει ἀπορροφηθῆ. ὑπὸ τῆς ἐναργείας, μὴ δυνάμενοι πλέον νὰ ἀμαρτήσωμεν, δὲν θέλομεν ἔχει πλέον οὔτε ἀξιομισθίαν, καὶ τὸ ἐξασφαλίζον τὴν μακαριότητα τῶν δικαίων θέλει συμπληρώσει τὴν δυστυχίαν τῶν ἀμαρτωλῶν — «Μεταξὺ ἡμῶν καὶ ὑμῶν χάσμα μέγα ἐστήρικται, ὅπως οἱ θέλοντες διαβῆναι ἔνθεν πρὸς ὑμᾶς

»μὴ δύνωνται, μηδὲ οἱ ἐκεῖθεν πρὸς ἡμᾶς διαπερῶσιν».

Ὅχι ὅτι θέλομεν εἶσθαι ἀπαθείς ἐν τῷ ἄλλῳ κόσμῳ ἄνευ ἀγάπης ἢ μίσους· ἀπ' ἐναντίας, θέλομεν συναισθάνεσθαι αὐτὰ ἐν ὑπερμέτρῳ ἐνεργείᾳ, καὶ ὅλως ἀσύγκριτα πρὸς ὅ,τι συναισθανόμεθα ἐνταῦθα, καθὼς ἀδιαίρετα καὶ αἰωνίαν εὐρίσκοντα τροφήν· ἀλλὰ δὲν θέλουσιν εἶσθαι εἰμὴ ἡ συνέχεια καὶ ἡ ἄπειρος ἀνάπτυξις τῶν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἀποκτηθέντων· καὶ διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν, δι' ἣν δὲν θέλουσι δυνηθῆν ἢ ἀρχίσωσιν ἐκεῖ, δὲν θέλουσι δυνηθῆν οὔτε νὰ ἀλλοιωθῶσιν, οὔτε νὰ τελειώσωσιν· ὥστε θέλομεν ἐπιμείνει αἰωνίως ἐν τῇ ἰδίᾳ ἀποστασίᾳ ἢ πίστει, ἐν τῇ ἰδίᾳ ἀγάπῃ ἢ ἀποστροφῇ.

Ἐννοοῦμεν δὲ, ὅτι ὅσοι ἐπὶ τέλους ὑπῆρξαν ἀδύνατοι μᾶλλον ἢ μοχθηροὶ, καὶ χωρὶς νὰ πληρώσωσι πραγματικῶς ὅλον τὸν νόμον, ἠθέλησαν καὶ νὰ τὸν ἀκολουθήσωσι, κατέβαλον πᾶσαν προσπάθειαν εἰς τοῦτο, καὶ ἀπέθανον μὲ καρδίαν ἐστραμμένην πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τῆς μετανοίας· ἐννοοῦμεν, λέγω, ὅτι οἱ τοιοῦτοι παρέχουσι λαβὴν εἰς τὸ θεῖον ἔλεος. Ἀλλ' ὅσοι ἀθετήσαντες ἐκουσίως τὸν νόμον, καὶ ἔτι ὄντες ἐχθροὶ αὐτοῦ, εἰσῆλθον ἐν τῇ ἄλλῃ ζωῇ, πῶς ἢ ἀπαλλαχθῶσι τῶν χειρῶν τῆς δικαιοσύνης, ἵνα κοινωνήσωσι πρὸς τὸ θεῖον ἔλεος; Τοῦτο δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ, εἰμὴ διὰ μεταβολῆς τῆς θελήσεως, ὑποθετούσης τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐκλογῆς· ἀλλ' ἡ ἐλευθερία αὕτη δὲν θέλει ὑπάρχει πλέον πρὸς ἀξιωμασίαν. Ἐκεῖνοι δὲ θέλουν εἶσθαι ἀφωρισμένοι, διότι μόνη ἡ παροῦσα ζωὴ εἶναι τὸ πεδῖον τῆς ἀξιωμασίας, ἐπειδὴ μόνον ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ ὡς πρὸς ἡμᾶς πειρασμὸς, δισταγμὸς, ἀμφιβρόπεια καὶ πάλη μεταξὺ τοῦ Θεοῦ, ἡμικεκαλυμμένου ἐν τῇ κτίσει, καὶ τῶν κτισμάτων, ἀναπυσσόντων ἐνταῦθα ὅλα τὰ θέλγητρά των. Μετὰ θάνατον, ἢ κατάστασις αὕτη δὲν

ὕπαρχει πλέον, καὶ ἀπορροφᾶται ἐν τῇ ὀπτασίᾳ· τότε κλείεται τὸ πεδῖον τῆς ἡμετέρας ἐλευθερίας, καὶ ἀνοίγεται τὸ τῶν συνεπειῶν της· ἐν ἣ δὲ διαθέσει θέλει μᾶς καταλάβει ὁ θάνατος, ἐν αὐτῇ θέλομεν διαμείνει εἴτε πρὸς εὐδαιμονίαν εἴτε πρὸς δυστυχίαν ἡμῶν, ἀλλ' αἰωνίας ἀμφοτέρας, διότι εἴμεθα ἀθάνατοι.

Ἄλλ' ἐνταῦθα, ἴσως εἶπη τις ἐπὶ τέλους, δὲν γνωρίζομεν ἀρκούντως τὴν ἔκτασιν τῶν συνεπειῶν τούτων· καὶ ἐὰν ἐσυγχωρεῖτο νὰ ἀρχίσωμεν ἐκ νέου τὴν ζωὴν, ἀφ' οὗ ὀπωσοῦν τὰς διακρίνωμεν, τότε ἠθέλομεν εἶσθαι ἀσύγνωστοι, καὶ δικαίως ἠθέλομεν ὑποστῆ τὴν αἰωνίαν ἡμῶν τύχην.

Δύο ἀπαντήσεις παρουσιάζονται εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην ἔνστασιν. Κατὰ πρῶτον, ἐὰν ἡ ἐκ τῆς θεᾶς τοῦ ἄδου ἐντύπωσις ἦτο τοιαύτη, ὥστε νὰ ἐξαλείψῃ πᾶσαν ἄλλην ἐφ' ἡμᾶς γενομένην ὑπὸ τῶν ἀντικειμένων τῶν παθῶν μας, καὶ νὰ διαφωτίσῃ αὐτὰ μὲ τὴν ἀπκίσιον αὐτῆς λάμπιν, δὲν ἠθελον εἶσθαι πλέον θελκτικὰ, καὶ ἡ θέλησίς μας δὲν ἠθελε πλέον διστάζει, καὶ τότε ἐρχόμεθα ἐκ νέου εἰς τὴν ἤδη λυθεῖσαν ἀπορίαν. Ἐὰν, ἐξ ἐναντίας, ὑποθέσωμεν ἀσθενῆ τὴν ἐντύπωσιν τοῦ ἄδου, ὥστε κατὰ τινὰς στιγμὰς νὰ ὑποχωρῆ εἰς τὴν ἀμφιβολίαν καὶ τὴν ἀναισθησίαν, τότε πίπτομεν πάλιν εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς πραγματικῆς ἡμῶν ζωῆς, ἔνθα μὲ ὅλας τὰς προτροπὰς τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς πίστεως, μὲ ὅλους τοὺς ἐλέγχους καὶ τὰς χάριτας, ποιοῦμεν τὸ κακὸν, συνομολογοῦμεν μετ' αὐτοῦ καταχθονίους συνθήκας, καὶ ἐμμένομεν πιστοὶ εἰς αὐτὸ, μὲ ὅλην τὴν δυστυχίαν, ἣν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἐξ αὐτοῦ ἀπολαμβάνομεν. «Εἰ Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν οὐκ ἀκούουσιν, οὐδὲ ἐάν τις ἐκ νεκρῶν ἀναστῆ, πεισθήσονται».

Δὲν ἠξέυρομεν πόσον μέγα μέρος ἔχει ἐν τῇ ἀπιστίᾳ ἡ-

μῶν ἢ κακοβουλία. Ἀδιακόπως ζητοῦμεν πλειότερα φῶτα, ἐν ᾧ ἔπρεπε νὰ ζητήσωμεν περισσοτέραν ἀγάπην. Θέλομεν καταισχυθῆ μίαν ἡμέραν δι' ἣν ἐλάβομεν ἀφθονίαν φωτός, καὶ θέλομεν ἴσω, εὐλογῆσαι τὸν Θεόν, ὅτι δὲν ἐπνύξησε τὸ μέτρον αὐτοῦ, ὅπερ δὲν ἤθελεν ὑπεραυξήσει εἰμὴ τὸ μέτρον τῆς ἀπιστίας μας. Δὲν λείπει τὸ φῶς, ὁ ὀφθαλμὸς εἶναι πονηρός.

Κατὰ τὴν στιγμήν τοῦ πάθους τυφλώττομεν ἐκουσίως, τὸ φῶς τοῦ καθήκοντος μειοῦται καὶ ἐκλείπει ἐν τῷ θορύβῳ τῆς ὀρέξεως· ἀλλὰ, τελεσθέντος τοῦ ἁμαρτήματος, ἀναφαίνεται ἐκδικητικὸν, καὶ διὰ τῆς λάμψεώς του ἀνάπτει τὸν ἔλεγχον, πρώτην καὶ τελευταίαν κόλασιν τοῦ ἀνθρώπου. Ὅταν ἀνακύπτωμεν ἐκ τινος παραπτώματος, ἀνακύπτωμεν ἐκ τοῦ ἄδου, καὶ ὅμως ποσάκις δὲν μεταπίπτομεν εἰς αὐτόν! Ἡ ἐπανελλημμένη αὕτη ὑποτροπὴ τοῦ πάθους βυθίζει ἐπὶ τέλους τὸν ἄνθρωπον εἰς τινὰ συνήθη κατὰστασιν ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἀμαυρώσεως, ἀναίσθητον πρὸς τὸν ἔλεγχον, καὶ ἀντιπαθητικὴν πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ἐν τοιαύτῃ καταστάσει, ἐν ἧ πολλοὶ εὐρίσκονται, χωρὶς οὔτε κἂν νὰ τὸ αἰσθάνωνται, τὸ δόγμα τοῦ ἄδου φαίνεται ἐκτὸς πάσης ἀναλογίας πρὸς ἣν ἐμορφώσαμεν ἰδέαν τοῦ ἁμαρτήματος, πράττοντες αὐτὸ ἀδιακόπως, καὶ καταπίνοντες αὐτὸ ὡς ὕδωρ. Ἀλλὰ δὲν θέλομεν κριθῆ κατὰ τὴν ἀμαυρωθεῖσαν ταύτην συνείδησιν, ἥτις εἶναι ἡμέτερον ἔργον, ἀλλὰ κατὰ τὴν συνείδησίν μας οἷα ἐξῆλθεν ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ Θεοῦ, οἷα ἐνεπιστεύθη εἰς ἡμᾶς, ὅλη καθαρὰ καὶ εὐαίσθητος καὶ ἀμόλυντος. Ἄς ἐνθυμηθῶμεν τί ἦτο κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς νεότητος, πόσον ἔμφοβος καὶ αἰδήμων καὶ εὐερυθρίαστος, ὁποίους τρόμους, ὁποίους ἐλέγχους διήγειραν ἐν αὐτῇ αἱ πρῶται ἀταξίαι, καὶ πόσον θεώρει τότε ἑαυτὴν ἀξίαν τοῦ ἄδου τούτου,

καθ' οὗ σήμερον ἐξανιστάμεθα. Ἐάν αἴφνης ἡ πρώτη αὐτῆ συνείδησις μᾶς ἀπεδίδεδτο, ἐάν ἡ νέα δωδεκαετῆς καρδία ἠδύνατο αἴφνης νὰ ἐπανέλθῃ πάλλουσα εἰς τὰ βερυπωμένα στέρνα τοῦ τριακονταετοῦς ἀνθρώπου, ὁποῖος ἔλεγχος καὶ ὁποῖος ἄδης! πόσον ἐν τοσοῦτῳ καθαρῷ καὶ διαφανεῖ κατόπτρῳ ἤθελον εἰκονισθῆ ὑπερμεγέθεις καὶ τερατώδεις αἱ ἐφ' ὅλης τῆς ζωῆς συσσωρευθεῖσαι κηλίδες καὶ αἰσχροτήτες, ἐν αἷς ἐπαναπαυόμεθα! μὲ πόσῃν προθυμίαν ἠήλομεν προσπαθήσει νὰ ἀπαλλαχθῶμεν αὐτῶν, εἴτε διαφθείροντες τὴν κατήγορον συνείδησιν, εἴτε μεταρρυθμοῦντες τὸν ἐνοχον βίον! καὶ ἐάν δὲν ἠδυνάμεθα οὔτε τὸ ἐν οὔτε τὸ ἄλλο; οὐδέποτε; πλέον; ὁποῖα τιμῶρία ἤθελεν εἶσθαι ἡ ἀμφισβήτησις αὐτῆ, ὁ ἀτελεύτητος οὔτος ὀλολυγμὸς τῆς τιμῆς καὶ τῆς αἰσχύνης, τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ψεύδους, τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ μίσους, τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, μὴ δυναμένων οὐδέποτε οὔτε νὰ ἐνδώσῃ πρὸς ἄλληλα, οὔτε νὰ ἐλαττωθῶσιν! Ἴδου ὁ ἄδης, ἰδοὺ ἡ κατάστασις τῶν ἀδοκίμων. Ἡ ἐντελῶς ἐκδηλωθεῖσα Ἀλήθεια θέλει τοὺς διαπεράσει μέχρι βάθους ψυχῆς, καὶ ἀναγκάσει νὰ καταδικάσωσιν ἑαυτοὺς ὡς ἀποβαλόντας καὶ παραγνωρίσαντας αὐτὴν, ὅταν ἦτο καλὸν νὰ τὴν ἀκολουθήσωσι καὶ λατρεύσωσι. Νὰ βλέπωσιν αὐτὴν μὲν περιβεβλημένην ὅλα τὰ θέλητρα, ἑαυτοὺς δὲ ἐν πάσῃ ἀνομίᾳ, τοῦτο θέλει ἀποτελεῖ τὴν πλήρη ἀπόδειξιν τῶν ἐνόχων καὶ τὴν αἰώνιον αὐτῶν καταδίκην.

Οὕτως ὁ λόγος εἰσχωρεῖ ἐν τῷ μυστηρίῳ τοῦ ἄδου, καὶ χωρὶς νὰ τὸ ἐννοήσῃ ἐντελῶς, εὐρίσκει ἐν αὐτῷ σχέσεις καὶ αἰτιατικὰ, ὅπως συγκατατεθῆ καὶ ὑποταχθῆ εἰς αὐτό.

Ε'. Εἶχομεν ἤδη συμπληρώσει τὰς προεκτεθείσας εἰδέας περὶ τοῦ ἐμβριθοῦς τούτου ἀντικειμένου, καὶ μᾶς ἐφαίνοντο σύμφωνοι πρὸς τὸν ὀρθὸν λόγον, ὅτε ἐπεβεβαιώθημεν

εις τὴν πεποίθησιν ταύτην, εὐρόντες αὐτὰς ὑπὸ τὸν κάλαμον ἀνδρὸς ἔχοντος, εἰς ἄκρον τὸ φιλοσοφικὸν πνεῦμα, καὶ πίστιν διαφωτισθεῖσαν ὑπὸ τῆς πείρας τῆς ἀπιστίας. Ἰδοὺ ποία ἦτο τοῦ ἤδη μνημονευθέντος Ἰσνάργου ἡ περὶ τῶν αἰωνίων ποινῶν λελογισμένη δοξασία.

«Ἐὰν μὲ ἐρωτήσῃ τις, ποίαν γνώμην ἔχω περὶ τῆς τύχης τῶν ἀνθρώπων μετὰ θάνατον, καὶ πῶς ἐννοητέον τὰς ποινὰς, περὶ ὧν λαλεῖ ἡ θρησκεία, ἰδοὺ ἡ ἀπάντησίς μου.

«Μία ψυχὴ, ἦτοι ἄνθρωπος πνευματικὸς ἄνευ σώματος, ὅστις θέλει ἔχει τοιάσδε ἢ τοιάσδε κλίσεις ἀγαθὰς ἢ κακὰς, ἢ πηγαζούσας ἐκ τοῦ εἴδους τῆς ἀγάπης, ὅπερ τὸν κυριεύει ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, καὶ θέλει ἔτι μᾶλλον τὸν κυριεύσει ἐν τῇ ἀληθείᾳ τῆς ζωῆς διαμονῇ, διότι αἱ δυνάμεις τοῦ θείου ἔχει τότε πολλῶ μείζονα ἐνέργειαν, καὶ ἡ ἀγάπη αὐτοῦ θέλει εὐρεῖ μείζονα τροφήν, ὁ ἄνθρωπος, λέγω, οὗτος θέλει ὑπάρχει ἐν τινὶ σφαίρᾳ ζωῆς, ἐν ᾗ βασιλεύει βαθμὸς μακαριότητος ἢ ἀγωνίας ἀνάλογος πρὸς τὴν ἀγάπην ταύτην».

«Τὰς ποινὰς δὲ ταύτας ἢ τὴν ἀγωνίαν, ἃς ὁ μοχθηρὸς ἄνθρωπος θέλει δοκιμάσει, αὐτὸς οὗτος τὰς προσδιορίζει διὰ τοῦ εἴδους τῆς ἀγάπης, εἰς ὃ παραδίδοται, καὶ τὰς διαιωρίζει, ἐπιμένων ἐκουσίως εἰς τὴν ἀγάπην ταύτην».

«Ἡ μεγάλη αὕτη ἀλήθεια παρίσταται εἰς ἡμᾶς καὶ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ (διότι ἅπασαι αἱ οὐράναι ἀλήθειαι μένουσι πάντοτε γεγραμμέναι ὑπὸ τοὺς ὀφθαλμοὺς μας· τὸ πᾶν εἶναι νὰ ἡξεύρωμεν νὰ τὰς ἀναγνώσωμεν). Π. Χ. σοφὸς, ὅστις μὴ παραδιδόμενος εἰμὴ εἰς νομίμους ἔρωτας, δὲν ἔχει ἐν τῇ καρδίᾳ εἰμὴ γλυκᾶ καὶ καθυρὰ αἰσθήματα, ἀνὴρ ὅστις σφίγγει εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ φιλότατην σύζυγον, καὶ διὰ τῆς εὐαισθησίας τοῦ διαχέει τὴν εὐδαιμονίαν ἐν τῇ οἰκογενείᾳ του, γεύονται ἤδη ἡδονὰς ἀντιθέτους πρὸς τὰ ὀδυνηρὰ αἰσθήματα καὶ τὰς ἀγωνίας,

»δσας δοκιμάζουσιν οί θηριώδεις ἐκεῖνοι ἄνθρωποι, οἵτινες
 »τρέφονται μὲ τὴν σκληρότητα, καὶ οἱ κακόβουλοι ἐκεῖ-
 »νοι σύζυγοι, οἵτινες γίνονται τύραννοι τῆς οἰκογενείας τῶν.
 »Οὔτοι ὁμως, καὶ τοι δυστυχεῖς διὰ τὴν συναίσθησιν τῶν
 »κλίσεών τῶν, ἐκουσίως ἐπιμένουσιν εἰς αὐτάς. Καὶ ὁ μὲν
 »λόγος εἶχεν ὑποδείξει τὸν κίνδυνον, ἡ δὲ θέλησις ἠδύ-
 »νατο νὰ τὸν ἀποφύγῃ, διότι διετῆρει κατ' ἀρχὰς ἰκανὴν
 »δύναμιν, ὅπως νικήσῃ τὴν κλίσιν, ὅσον ἐπαγωγὸς καὶ ἂν
 »ἦτο· ἀλλὰ παραδιδόμενοι εἰς αὐτὸν ἐκ προαιρέσεως, κύ-
 »πτοντες ἐκουσίως ὑπὸ τὸν ζυγὸν τοῦ ἀπαισίου πάθους
 »αὐτῶν, καὶ ἀλυσωθέντες ἐκουσίως ὑπὸ τῆς ἐξέως, κατα-
 »τῶσι νὰ μὴ δύνανται πλέον νὰ νικήσωσι τὴν κυριεύου-
 »σαν αὐτοὺς ἀγάπην, καὶ προτιμῶσι πάσης ἄλλης αὐτὴν
 »τὴν ὀδυνηρὰν ἀπόλαυσιν, ἣν εὐρίσκουσιν εἰς αὐτὴν, καὶ τοι
 »ὑπομένοντες συναίσθησιν ἀνάλογον καὶ ἀντιστοιχοῦσαν
 »πρὸς τὰς διεσραμμένας αὐτῶν κλίσεις».

»Εἰπὲ εἰς τὸν παίκτην, ὅτι θυσιάζει τὴν περιουσίαν,
 »τὴν ἀνάπαυσιν καὶ τὴν ὑπόληψίν του· ἀποκρίνεται ὅτι τὸ
 »ἠξέουρι, καὶ παίζει. Εἰπὲ εἰς τὸν ἀσελγῆ, νὰ ἀφήσῃ τὰς
 »ἀκολάστους αὐτοῦ ἐξεις· ἐν ᾧ γνωρίζει ὅλην τὴν αἰσχρο-
 »τητα αὐτῶν καὶ τὸν κίνδυνον, ὑποπίπτει πάλιν εἰς αὐτάς.
 »Ὅλοι ἐπιμένουσιν ἐκουσίως εἰς τὸ ἀπαισιον πάθος, δι' οὗ
 »δυστυχοῦσιν. Ἄλλ' ἡ δυστυχία τῶν δὲν δύναται νὰ ἀπο-
 »δοθῇ εἰς τὸν Θεόν, ὅστις ἀπ' ἐναντίας θέλει τὴν εὐδαι-
 »μονίαν πάντων τῶν ἀνθρώπων, καὶ πρὸς τοῦτο μεταχει-
 »ρίζεται ὅλα τὰ μέσα, ὅσα ἡ δικαιοσύνη του ἐπιτρέπει
 »εἰς τὴν ἀγάπην του. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἔκαμεν εἰς τὸν ἄνθρωπον
 »τὸ δῶρον τῆς ἐλευθερίας, καὶ ὁ Θεὸς δὲν ἀποσύρει τὰ
 »δῶρά του, δὲν δύναται μὲ καταναγκαστικὰ μέτρα νὰ τὸν
 »διακρατήσῃ καὶ ἄκοντα εἰς τὸ ἀγαθόν, διότι τότε δὲν
 »ἤθελε πλέον ὑπάρχει πραγματικὴ ἐλευθερία. Ὡσαύτως,

» ἐπειδὴ ἐπροίκησε τὸν ἄνθρωπον μὲ τὴν ἀθανασία, δὲν
 » δύναται νὰ τὸν ἐμποδίσῃ τοῦ νὰ ἐπιμείνῃ αἰωρίως εἰς
 » τὸ εἶδος τῆς ἀγάπης, τὸ ὁποῖον ἐκλεξε. Τέλος, ἐπειδὴ ἡ
 » σοφία του ὤφειλε νὰ προσαρτήσῃ τὴν εὐδαιμονίαν εἰς τοὺς
 » καθαρὸς ἔρωτας, τοὺς συντείνοντας εἰς τὴν γενικὴν ἁρ-
 » μονίαν, καὶ τὴν ποινὴν εἰς ἐκείνους οἵτινες ταραττοῦσι
 » τὴν τάξιν, ὅπως μὴ ὑπερισχύσῃ ἡ ἀταξία (αὐταὶ δὲ αἱ
 » ποιναὶ δὲν δύνανται νὰ ἦναι μικρότεραι παρ' ὅ,τι εἶναι,
 » εἶνα ὡσιν ἀποτελεσματικά, καὶ ἀφ' οὗ, μὲ ὅλην αὐτῶν
 » τὴν αὐστηρότητα, τὸ κακὸν εἶναι εἰσέτι ἕτοιμον νὰ ὑ-
 » περισχύσῃ)· καὶ ἐπειδὴ οἱ νόμοι οὗτοι, ἅπαξ τεθέντες,
 » εἶναι ἀμετάθετοι, ὡς οἱ νόμοι τῆς φύσεως, δὲν δύναται
 » νὰ ἐμποδίσῃ, ἵνα τοῦτο ἢ τὸ ἄλλο εἶδος τῆς ἀγάπης ἐ-
 » πισύρῃ εἰς τοὺς παραδιδόμενους εἰς αὐτὰ τὸ ἀνάλογον
 » εἶδος τῆς ποινῆς. Ἡθέλωμεν δὲ κυριευθῆ ὑπὸ θαυμασμοῦ,
 » ἐὰν ἡδυνάμεθα νὰ ἐκτιμήσωμεν ὅλην τὴν ἐπιείκειαν τοῦ
 » οὐρανοῦ κώδικος καὶ ὅλην τὴν ἀκρίβειαν τῆς θείας ράθ-
 » μης. Τὸ ἐλάττωμα, τὸ ὁποῖον θέλει μᾶλλον ἐπιβαρύνει
 » αὐτὴν πρὸς βλάβην ἡμῶν, εἶναι ἡ ἀλαζονεῖα, δι' ἣν δὲν
 » ἀγαπῶμεν εἰμὴ ἡμᾶς αὐτοῦς, καὶ ἐξ ἧς πᾶν κακὸν ἀπορ-
 » ρέει» (1).

Δι' οὗτοίς αὐταὶ, ἀκριβέστατα ἐνταυτῷ καὶ ἐμβριθεῖς,
 μᾶς φαίνονται λίαν ἀρμόδιοι, ὅπως δι' αὐτῶν διακρίνῃ ὁ
 ἀνθρώπινος λόγος τὴν θαυμαστὴν ἁρμονίαν, ἣτις ἐνυπάρ-
 χει εἰς τὰ καταπληκτικώτερα πρὸς αὐτὸν μυστήρια, καὶ
 πεισθῇ, ὅτι δὲν τῷ ἐκφεύγουσιν εἰμὴ διὰ τὸ ὕψος αὐτῶν,
 καὶ διότι, θεωρῶν ἐαυτὸν δυνάμενον φύσει νὰ τὰ ἐννοήσῃ,
 τὰ ἐκτιμᾷ πρᾶπολὺ κατὰ τὸ μέτρον του.

Ὅθεν ἡ γλῶσσα τῆς μᾶλλον ὀρθῆς φιλοσοφίας δὲν δύ-

(1) Ἰονάρδου, Σημειώσεις εἰς τὸν περὶ ἀθανασίας
 ψυχῆς λόγον. σελ. 81, 82, 83, 84, ἔκδ. 1805.

ναται εἰμὴ νὰ ψελλίσῃ τὴν θεῖαν ταύτην διάλεκτον. Εἰς μόνην τὴν θρησκείαν ἀνήκει νὰ τὴν λαλήσῃ. Ἄς ἀναθέσωμεν λοιπὸν εἰς τὸν Θεὸν τὴν ὑπεράσπισίν του, καὶ ἄς μὴ ἀμφιβάλωμεν ὅτι θέλει ικανοποιήσῃ τὴν ἀθλιότητα τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου.

Ἴδου πῶς ἐκφράζεται εἰς τὰς ἱερὰς Γραφάς.

«Λέγουσιν· ὁ Κύριος ἐπλημμέλησε.

»Τί εὔροσαν οἱ πατέρες ὑμῶν ἐν ἐμοὶ πλημμέλημα; ὅτι
»ἀπέστησαν μακρὰν ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ἐπορεύθησαν ὀπίσω τῶν
»ματαίων, καὶ ἐματαιώθησαν; »

«*Πάντα ἐν τῇ φύσει ὑπακούουσιν εἰς τὴν δύναμίν μου·*
»*καὶ ἐν τῇ ὑπακοῇ αὐτῶν εὐρίσκουσι τὴν μακαριότητά*
»*των· μόνος ὁ ἄνθρωπος, οὗ ὁ νόμος εἶναι νὰ ζητῇ ἐμὲ*
»*τὸ ἄκρον ἀγαθόν, μὲ ἐγκαταλείπει, ἵνα τρέξῃ εἰς τὸν*
»*ὄλεθρόν του. Δύναταί τις ἄρα νὰ ἐννοήσῃ παρομοίαν*
»*ἀνατροπὴν (2);* Ἐξέστη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ τούτῳ, καὶ ἔ-
»φριξεν ἐπὶ πλεῖον σφόδρα, λέγει Κύριος. Ὅτι δύο καὶ πο-
»νηρὰ ἐποίησεν ὁ λαός μου· Ἐμὲ ἐγκατέλιπον, πηγὴν ὕδατος
»ζωῆς, καὶ ὄρυξαν ἐαυτοῖς λάκκους συντετριμμένους, οὗ
»οὐ δυνήσονται ὕδωρ ἀντέχειν».

«*Καὶ πῶς ἠδυνήθησαν νὰ μὲ ἐγκαταλείψωσι; Μὴ*
»*ἐπιλήσεται νύμφη τὸν κόσμον αὐτῆς, καὶ παρθένος τὴν*
»*στηθοδεσμίδα αὐτῆς; Ὁ δὲ λαός μου ἐπελάθετό μου ἡμέ-*
»*ρας, ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς».*

«Ἐκστασις καὶ φρικτὰ ἐγενήθη ἐπὶ τῆς γῆς».

«Ἡ ἀσίδα ἐν τῷ οὐρανῷ ἔγνω τὸν καιρὸν αὐτῆς, Τρυ-
»γῶν καὶ χελιδῶν ἀγροῦ, στρουθία ἐφύλαξαν καιροὺς εἰσό-
»δων ἐαυτῶν, ὁ δὲ λαός μου οὗτος οὐκ ἔγνω τὰ κρίματα
»Κυρίου».

(2) Τὰ διὰ προκλινῶν εἶναι παράφρασις· τὰ δὲ λοιπὰ ἐξήχθησαν ἀ-
τολεξεῖ ἐκ τῶν ἱερῶν Γραφῶν, καὶ ἰδίως ἐκ τοῦ Ἱερεμίου καὶ Ἠσαΐου.

» Ἄκουε οὐρανὲ, καὶ ἐνωτίζου γῆ, ὅτι Κύριος ἐλάλησεν.
 » Υἱοῦς ἐγέννησα καὶ ὕψωσα, αὐτοὶ δέ με ἠθέτησαν. Ἐγνώ-
 » βοῦς τὸν κτησάμενον, καὶ ὄνος τὴν φάτνην αὐτοῦ. Ἰσ-
 » ραὴλ δέ με οὐκ ἔγνω, καὶ ὁ λαός μου οὐ συνῆκε».

« Κατὰ τί ἠδίκησα ὑμᾶς; διότι σᾶς ἔθεσα ἐπὶ κε-
 » φαλῆς τῆς κτίσεώς μου, καὶ σᾶς ἔκαμα νοήμονας καὶ
 » ἐλευθέρους ὡς ἐμὲ, ἵνα μὲ γνωρίσητε καὶ μὲ ἀπολαύ-
 » σητε; καὶ πῶς τὸ ὕψος τοῦτο τοῦ προορισμοῦ ὑμῶν
 » κατέστη τὸ βάθος τῆς ἀποπλανήσεώς σας; Ὅτι ἀπ' αἰῶ-
 » νος συνέτριψας τὸν ζυγόν σου, καὶ διέσπασας τοὺς δεσ-
 » μούς σου, καὶ εἶπας· οὐ δουλεύσω σοι.— Ἐγὼ δὲ ἐφύτευ-
 » σά σε ἄμπελον καρποφόρον πᾶσαν ἀληθινὴν. Πῶς ἐστρά-
 » φη εἰς πικρίαν ἢ ἄμπελος ἢ ἀλλοτρία; Τί περισσότερον
 » ἠδυνάμην γὰρ πράξω εἰμὴ γὰρ διαφωτίσω τὴν ἐλευθε-
 » ρίαν σου, γὰρ τὴν διευθύνω, γὰρ τὴν ἐλύσω πρὸς με, γὰρ
 » τὴν κάμω γὰρ αἰσθανθῆ διὰ μυρίων ρουθειῶν ὅτι ἠπα-
 » τᾶτο ζητοῦσα ἔξω ἐμοῦ τὴν ἀνάπαυσιν καὶ τὸν προο-
 » ρισμόν της; μετὰ τοῦτο ὄφειλον, ἐκτὸς ἂν ἤθελον
 » γὰρ τὴν καταστρέψω, γὰρ τὴν ἀφήσω γὰρ ἀποφανθῆ. Τί
 » ποιήσω ἔτι τῷ ἄμπελῶνι μου, καὶ οὐκ ἐποίησα αὐτῷ;
 » διότι ἔμεινε τοῦ ποιῆσαι σταφυλὴν, ἐποίησε δὲ ἄκανθας; »

« Καὶ εἶπε· πατέρα καλέσατέ με, καὶ ἀπ' ἐμοῦ οὐκ ἀπο-
 » στραφήσεσθε. Ζητήσατε τὸν Κύριον, καὶ ἐν τῷ εὕρισκειν
 » αὐτὸν ἐπικαλέσασθε, ἡνίκα ἂν ἐγγίζη ὑμῖν».

« Ἐπιστρέφητε, υἱοὶ ἐπιστρέφοντες, καὶ ἰάσομαι τὰ συν-
 » τρήματα ὑμῶν. Ἀνυπόμονον εἶναι τὸ ἔλεός μου, ἵνα
 » διαχυθῆ ἐφ' ὑμᾶς· ἀλλὰ δὲν πρέπει γὰρ βάλητε πρόσ-
 » κομμα εἰς αὐτὸ ὑμεῖς ἀναγκάζοντες διὰ τῶν ἀνο-
 » μιῶν ὑμῶν, τὴν οὐχ ἥττον ἀπαράγραπτον τῆς δικαιο-
 » σύνης μου ἐνέργειαν. Ἀλλὰ τὰ ἁμαρτήματα ὑμῶν δι-
 » στῶσιν ἀναμέσον ὑμῶν καὶ ἀνά μέσον τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ

» τὰς ἁμαρτίας ὑμῶν ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον ἀφ' ὑμῶν τοῦ
» μὴ ἐλεῆσαι ».

« Παύσασθε ἀπὸ τῶν πονηριῶν ἡμῶν, μάθετε καλὸν
» ποιεῖν, ἐκζητήσατε κρίσιν, ῥύσασθε ἀδικούμενον, κρίνατε
» ὀρφανῶ, καὶ δικαιοῦσατε χήραν. Καὶ δεῦτε διαλεχθῶμεν,
» λέγει Κύριος. Καὶ ἐὰν ὧσιν αἱ ἁμαρτίαι ὑμῶν ὡς φοι-
» κοῦν, ὡς χιόνα λευκανῶ ».

« Τάδε λέγει ὁ Ἰψιστος ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν τὸν αἰῶνα,
» ἅγιος ἐν ἁγίοις, ὄνομα αὐτῶ, Ἰψιστος ἐν ἁγίοις ἀναπαυ-
» μενος, καὶ ὀλιγοψύχοις διδούς μακροθυμίαν, καὶ διδούς
» ζῶν τῶις συντετριμμένοις τὴν καρδίαν . . . πνεῦμα γὰρ
» παρ' ἐμοῦ ἐξελεύσεται, καὶ πνοὴν πᾶσαν ἐγὼ ἐποίησα ».

« Ὑπουργοὶ τῆς δικαιοσύνης μου, μὴ σπεύσητε, δι-
» δάξατε καὶ πάλιν διδάξατε, προσμείρατε, καὶ πάλιν
» προσμείρατε ».

« Ἄλλ' ἐὰν ἐπὶ τέλους ἐμμείρητε ἐν τῇ ἀποστασίᾳ
» ὑμῶν, καὶ ἐὰν, ἀντὶ τὰ μετανοήσητε, εἶπητε, ὅτι εἴσθε ἀ-
» θῶοι καὶ ἀναμάρτητοι, τότε θέλω σᾶς κρίνει· καὶ ὑμεῖς
» θέλετε καταισχυρῆθῆ, διότι ἡ κακία σας θέλει κατηγορη-
» σει ὑμᾶς, καὶ ἡ ἀπ' ἐμοῦ ἀποστασία σας θέλει ὑψωθῆ
» καθ' ὑμῶν, καὶ ἡ ἀδικία θέλει ἐμφράξει τὸ στόμα τοῦ κα-
» κούργου, καὶ ὑμεῖς θέλετε εἰπεῖ, ὅτι εἴσθε τὸ μόνον αἰ-
» τιον τοῦ κακοῦ σας, καὶ ὅτι εἶναι δικαία ἡ τιμωρία σας ».

« Οὕτω θέλω σᾶς ἐπαραγάγει διὰ τῆς δικαιοσύνης
» μου εἰς τὴν ὑποταγὴν ἣν ἐφύγετε, ὅτε τὸ ἔλεός μου πα-
» ρεκλίνει ὑμᾶς, διότι πάντα πρέπει γὰρ ἐπαρέλθωσιν εἰς
» τὴν καθολικὴν τάξιν, ἥτις πάντα μοι κρατεῖ ὑποτε-
» ταγμένα· ἡ ἀπειρος οὐσία μου δὲν ὑπομένει ὄρια. Μὴ
» ἐμὲ οὐ φοβηθήσεσθε, λέγει Κύριος; ἢ ἀπὸ προσώπου μου
» οὐκ εὐλαβηθήσεσθε; τὸν τάξαντα ἄμμον ὄριον τῇ θαλάσ-
» σῃ πρόσταγμα αἰώνιον, καὶ οὐχ ὑπερβήσεται αὐτό; »

«Οὐ γάρ εἰσιν αἱ βουλαί μου ὡσπερ αἱ βουλαὶ ἡμῶν, οὐδ' ὡσπερ αἱ ὁδοὶ ἡμῶν αἱ ὁδοὶ μου, λέγει Κύριος. Ἄλλ' ὡς ἀπέχει ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τῆς γῆς, οὕτως ἀπέχει ἡ ὁδός μου ἀπὸ τῶν ὁδῶν ἡμῶν, καὶ τὰ διανοήματα ὑμῶν ἀπὸ τῆς διανοίας μου».

Ὅποια θρησκεία ἢ λαλοῦσα τοιαύτην διάλεκτον, καὶ δίδουσα τοιαύτας περὶ Θεοῦ ιδέας! ἦτις, ἐν ᾧ τοσοῦτον ὑπεράνω τῶν διανοιῶν ἡμῶν ὑψοῖ αὐτὸν διὰ τὸ ἄπειρον αὐτοῦ μεγαλεῖον, τὸν παρεισάγει ἐνταυτῷ διὰ τοσοῦτον οικείων σχέσεων εἰς τὸν προορισμὸν μας, καὶ συμβιβάζει τοσοῦτον ἐντελῶς τὰ προσόντα αὐτοῦ, ἐν ᾧ ἀντιστοιχοῦσιν εἰς ὅλας τὰς χορδὰς τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας.

Τίς ποτ' ἔλαβε μεγαλύτερον δικαίωμα νὰ λαλή περὶ δικαιοσύνης ἢ θρησκεία ἢ δίδουσα τοιαύτην ιδέαν τῆς ἀγιότητος αὐτῆς; καὶ ὅμως τίς ποτε ἐμετρίασε τὴν δικαιοσύνην ταύτην διὰ πλειοτέρου ἐλέους;

Τίς ποτε ἐφώτισε τοσοῦτον ζωηρῶς τὸν ἄνθρωπον περὶ τοῦ μεγαλείου τοῦ προορισμοῦ του, καταστήσας αὐτὸν τοιοῦτοτρόπως μᾶλλον ἔνοχον τῆς ἀπ' αὐτοῦ ἀπομακρύνσεώς του; καὶ ἐνταυτῷ τίς μᾶλλον ὑπελογίσθη τὴν ἀδυναμίαν του, καὶ τῷ ἔδωκε περισσοτέραν βοήθειαν ἵνα ἐγερθῇ;

Πᾶσα ἀλήθεια τηρεῖται καὶ ικανοποιεῖται ἐν τῇ θείᾳ οἰκονομίᾳ τῆς θρησκείας ταύτης, ἥτις, ὡς ὁ Θεὸς αὐτῆς, εἶναι τοσοῦτον ὑπεράνω τῶν διανοιῶν ἡμῶν, ὅσον ὑπεράνω τῆς γῆς εἶναι οἱ οὐρανοί.

Ἄλλ' ὅμως ἐκ τοῦ ἀπροσίτου τούτου ὕψους κατέρχεται μέχρις ἡμῶν καὶ μολονότι ἀνωτέρα τοῦ λόγου, θυμασίως ὅμως συνάδει πρὸς τὰς καθαρωτέρας λάμψεις αὐτοῦ, ὅστις, ὡς λέγει ὁ Δαγεςῶ, ἐπὶ τέλους πάντοτε ἀναγνωρίζει τὴν διδασκαλίαν τῆς (1).

(1) Σκέψεις διάφοροι περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἔκδοσ. εἰς 8.ον Τόμ. ΙΕ. σελ. 160.

Ἀναμφιβόλως μένει πάντοτε μυστήριόν τι ἐν τῷ βάθει ὄλων τῶν χριστιανικῶν δογμάτων, διότι ἄλλως ἀδύνατον, ἀφ' οὗ τὸ βάθος ὄλων αὐτῶν εἶναι αὐτὸς ὁ Θεός, ὁ ἀδιάγνωστος καὶ ἀνεξερεύνητος. Ἀλλ' ἡ ἀκαταληψία αὕτη τῶν χριστιανικῶν δογμάτων δὲν εἶναι ὀλική, πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Τὸ φῶς, δι' οὗ ἄπτονται τοῦ πνεύματος καὶ συνάδουν πρὸς τὸν λόγον, ἐκτείνεται μάλιστα τοσοῦτον, ὥστε τὸν ἀναγκάζει νὰ παραδεχθῇ τὸ ὑποκρυπτόμενον μέρος αὐτῶν, διότι δυσκολώτερον εἶναι ν' ἀποβάλῃ τὸ ἐν αὐτοῖς ὄρατον, ἢ νὰ παραδεχθῇ τὸ μὴ ὄρώμενον. Καὶ αὕτη ἡ μεταξὺ τοῦ φωτός καὶ τοῦ σκότους ἀναλογία ἔχει τὸν νόμον τῆς, ἃν παραδέχεται ὁ λόγος, ὅταν παρατηρῇ, ὅτι πᾶν τὸ δυνάμενον νὰ ἐνδιαφέρῃ τὴν πρᾶξιν καὶ τὴν ἠθικὴν εἶναι φωτεινόν, καὶ μόνον τὸ ἀπλῶς θεωρητικὸν εἶναι σκιερὸν (1). Διὰ τοῦτο

(1) Τὸ μᾶλλον ἀνέφικτον ἐν τῷ περὶ κολάσεως δόγματι, καὶ οἰονεῖ τὸ κέντρον τῆς ἀσαφείας του, εἶναι τὸ πῶς συμβιβάζεται ἡ πρόγνωσις τοῦ Θεοῦ, δι' ἧς προγινώσκει τὴν τύχην τῶν ἀποδλήτων, μὲ τὴν ἀγαθότητά του, ἥτις οὐχ ἦττον δὲν τὸν ἀποτρέπει τοῦ νὰ δώσῃ εἰς αὐτοὺς ὑπαρξιν μέλλουσαν νὰ ᾖ αἰωνίως δυστυχής. Ἡδυνάμεθα νὰ ἐπιληφθῶμεν τοῦ ζητήματος τούτου, καὶ νὰ ἐπιφέρωμεν ἕως κάποιαν διασάφην· ἀλλ' ἐπειδὴ ἤθελε μείνει πάντοτε σκοτεινόν τι, ὅπερ ἠθέλωμεν μόνον μεταθέσει, δὲν ἐπροχωρήσαμεν, προτιμήσαντες νὰ καθυποβάλλωμεν ὅλους κατὰ τοῦτο τὸν λόγον εἰς τὴν πίστιν, ἢ νὰ τὸν συνειθίσωμεν νὰ ἐξετάξῃ δυσκολίας μεζζονας τῶν ἀπαντήσεων, καὶ νὰ τὸν κάμωμεν νὰ ἐλπίσῃ, ὅτι θέλει εὔρει τὴν λύσιν αὐτῶν. Παρατηρητέον ὅμως, ὅτι τὸ μυστήριον τοῦτο τῆς πίστεως εἶναι ἀνάλογον πρὸς τι μυστήριον τοῦ λόγου οὐχ ἦττον ἀνεξερεύνητον, τὸ τῆς συμφωνίας τῆς προγνώσεως τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου· μυστήριον ὅπερ οὐχ ἦττον ὀφείλομεν νὰ παραδεχθῶμεν, ἐὰν δὲν θέλωμεν νὰ ὑποπέσωμεν εἰς τὸν ἀθεϊσμόν ἢ τὴν μοιροδοξίαν. Ἐπὶ τούτων ἀπάντων, ἀνάγκη νὰ συμμορφωθῶμεν πρὸς τινὰ κανόνα, ἃν ὁ ὀρθὸς νοῦς ὑπηγόρευσεν εἰς τὸν Βοσσυέτιον· «Ὅτι δὲν πρέπει ποτὲ νὰ ἐγκαταλείπωμεν τὰς ἀπαξ ἐγνωσμένες ἀληθείας, οἰαδήποτε δυσκολία καὶ ἂν ἐπέλθῃ, ὅταν θέλωμεν νὰ ἠτάς συμβιβάζωμεν· ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας, νὰ κρατῶμεν πάντοτε δυνατὰ τὰ ἠδύο, οὕτως εἰπαῖν, ἄκρα τῆς ἀλύσεως, καὶ τοι μὴ πάντοτε βλέποντες τὸ ἠμέσον δι' οὗ ἡ ἀλληλουχία συνεχίζεται». (Πραγματεία περὶ τοῦ

καὶ νοήμων συγγραφεὺς εἶπεν· «Εἰς τὸν Χριστιανισμὸν τὰ
»μυστήρια εἶναι ἀλήθειαι ἀπλῶς θεωρητικαί, ἐξ ὧν πη-
»γάζουσι, διὰ τῆς πρὸς ἄλληλα ἐνώσεως τῶν μυστη-
»ρίων, ἀλήθειαι κατ' ἐξοχὴν πραγματικαί» (1).

Ἐκ τούτου δὲ ἐπαγόμεθα εἰς σπουδαιοτάτην ἀλήθειαν,
ἥτις, καθ' ἡμᾶς, παραπολὺ ἀμελεῖται εἰς τὰς περὶ Χριστια-
νισμοῦ ἀμφισβητήσεις, ὅτι δηλαδὴ τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος μυστή-
ρια δὲν φαίνονται τοσοῦτον καταπληκτικὰ εἰς τὸν λόγον
εἰμὴ ὅταν ἀπομονώνωνται· καὶ ἐξ ἀνάγκης, διότι τότε δὲν
τὰ μετροῦμεν εἰμὴ δι' ὄρων συγκρίσεως λαμβανομένων ἐν
ἡμῖν, καὶ μηδεμίαν ἐχόντων ἐπομένως ἀναλογίαν πρὸς τὸ
ἄπειρον· καὶ διότι, ἀφ' ἐτέρου, τὰ χριστιανικὰ δόγματα
δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ ἀποκάλυψις τῶν προσόντων τοῦ Θεοῦ, ἐν
τῇ ἄκρᾳ αὐτοῦ ἐνότῃ συγχεομένων, ὥστε ὁ διαιρῶν αὐ-
τὰ, τὰ παραμορφώνει. Ἄλλ' ἐὰν, ἀπ' ἐναντίας, λάβωμεν
αὐτὰ ἐν τῷ γενικῷ αὐτῶν συνδέσμῳ καὶ τὰ μετρήσωμεν
δι' ἀλλήλων, καὶ οὕτως εἰπεῖν δι' ὁμοφυοῦς κλίμακος, τότε
θέλομεν τὰ ἰδεῖ ἀντίστοιχα πρὸς ἄλληλα καὶ ἰσόρροπα,
ἀμοιβαίως συναρμολογούμενα, ὥστε τὸ ἐν γίνεται λόγος
τοῦ ἄλλου· ἡ μερικὴ αὐτῶν δυσαναλογία ἐκλείπει ἐν τῇ
ἁρμονίᾳ τοῦ ὅλου, καὶ θέλει μάλιστα οὐσιωδῶς συν-

αὐθαίρετου, κεφ. δ'.) Δυνάμεθα δὲ νὰ προσθέσωμεν εἰσέτι μετὰ τοῦ
Λειβνιτίου· «Ὅ,τι γινώσκωμεν περὶ τῶν βουλῶν τοῦ Θεοῦ εἶναι σχεδὸν
»οὐδὲν, ἡμεῖς δὲ θέλομεν νὰ σταθμίσωμεν τὴν σοφίαν αὐτοῦ καὶ ἀγαθό-
»τητα διὰ τῆς ἡμετέρας γνώσεως· ὁποία τόλμη, ἢ μᾶλλον ὁποία παρα-
»λογία! Πᾶσα ἐνοστασις βασιζέται ἐπὶ τοῦ ψεύδους· γελοῖον νὰ κρίνωμεν
»περὶ τοῦ δικαίωματος, ὅταν δὲν γνωρίζωμεν τὸ γεγονός. Λέγοντες δὲ
»μετὰ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ὡ βᾶθος πλοῦτου καὶ σοφίας,
»δὲν ἀρνούμεθα τὸν λόγον, ἀλλὰ μᾶλλον μεταχειρίζομεθα τοὺς λόγους,
»τοὺς ὁποίους γνωρίζομεν· διότι οὗτοι διδάσκουσιν ἡμᾶς τὸ ἄπειρον τοῦ
»Θεοῦ, περὶ οὗ ὁ Ἀπόστολος λαλεῖ (Θεοσοφία, μέρ. β'. 134).

(1) Σκέψεις, Δοκίμια καὶ ἄρχαὶ τοῦ Ι. Ίουβέρτου τόμ.
ἀ. σελ. 3.

τείνει πρὸς αὐτήν, ὡς αἱ εἰς τοὺς θόλους τῶν ναῶν μεγά-
λαι τοιχογραφίαι, τὰς ὁπίας πρέπει νὰ ἴδῃ τις κατὰ τὸ
σύνολον, καὶ ἐκ τῆς ἐπόψεως ἦν ὑπελογίσθησαν οἱ σχεδιά-
σαντες.

Οὕτω πλησίον τῆς ἀβύσσου τῆς δικαιοσύνης ἀνοίγεται
ἡ ἀβυσσος τοῦ ἔλεους, καὶ πληροῦνται ἀμοιβαίως, διότι,
ὡς λέγει ὁ Πασχάλης, «ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ πρέπει νὰ
ᾤῃναι ὑπέρμετρος, ὡς τὸ ἔλεος αὐτοῦ». Ὁ ἄδης δὲν μᾶς
φαίνεται τόσον ἀκατανόητος, εἰμὴ διότι φυσικῶς δὲν μορ-
φόνομεν ἀκριβῆ ἰδέαν τῆς βαρύτητος τοῦ ἁμαρτήματος,
οὔ εἶναι ἡ τιμωρία, καὶ τῆς εὐκολίας μεθ' ἧς δυνάμεθα νὰ
τὸν ἀποφύγωμεν. Ἀλλ' ἰδοὺ ἔρχεται τὸ δόγμα τῆς ἀπολυ-
τρώσεως, καὶ ἐξαλείφει πάντα λόγον ἀκαταληψίας, διδά-
σκον ἡμᾶς, ὅτι τὸ ἁμάρτημα εἶναι τοιοῦτον, ὥστε ἐχρεία-
σθη οὐδὲν ἦττον ἢ ὁ θάνατος ἐνὸς Θεοῦ πρὸς ἐξίλασμον,
καὶ ὅτι αἱ πηγαὶ τῆς σωτηρίας, τὰς ὁποίας ἡ ἐξιλέωσις
αὕτη οἰκονομεῖ ἡμῖν, εἶναι τοσοῦτον ἀνεξάντλητοι, ὥστε καὶ
ὁ μᾶλλον πεπληρωμένος ἐγκλημάτων διαπράττει τὸ μέγι-
στον πάντων, ἀποβάλλων τὴν ἐλπίδα τῆς συγχωρήσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.

Περὶ Λυτρώσεως καὶ τῶν διδαγμάτων αὐτῆς.

Ἡ ὑπόθεσις ἦν πραγματευόμεθα, καὶ τοι λίαν εὐρεῖα καὶ
γόνιμος, δὲν δύναται νὰ ἐννοηθῇ καὶ νὰ παρουσιασθῇ
εἰμὴ διακεκομμένως καὶ ἐκ μέρους, ἐν ᾧ ἡ μεγαλητέρα
αὐτῆς δύναμις ὑφίσταται εἰς τὴν θαυμασίαν αὐτῆς ἐνότητα·
καὶ οὗτος εἶναι ὁ πρῶτος αὐτῆς σκόπελος. Εἶναι οἰκοδό-
μημα, οὔ τὰς κολοσσαίας διαστάσεις ἔπρεπε νὰ ἴδωμεν
ἐν ἀποστάσει, καὶ πρὸς ὃ δυστυχῶς μυωπάζομεν. Ἐκ τού-

του συμβαίνει, ὅτι καθ' ὅλας ἡμῶν τὰς ἐρεῦνας, ἡ μερική καὶ τοσοῦτον ἀναγκαία προσοχή, ἣν ὀφείλομεν νὰ ἐπισήσωμεν εἰς ἐκάστην τῶν ἀποδείξεων, ἐξασθενεῖ μεγάλως τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ὀλικῆς αὐτῶν ἰσχύος, καὶ οὕτω ἀτομικῶς μὲν βλάπτουσιν ἀλλήλας, ἅπασαι δὲ τὸ σύνολον κατὰ λόγον τῆς σημαντικότητος ἐκάστης.

Ἐτερον σκόπελον οὐχ ἦττον μέγαν παρέχει συνήθως ὁ ἀναγνώστης, ἀπαίτησιν δηλονότι ἀπεριόριστον, μεγάλην ἀνυπομονησίαν ἐξέτάσεως, κρυφίαν τινὰ τάσιν πρὸς τὴν ἔνστασιν μᾶλλον ἢ τὴν λύσιν, ἣν δυσκόλως δύναται τις νὰ εὐχαρισήσῃ, ἀφ' οὗ δὲν τίθεται ὁ ἀναγνώστης εἰς τὴν αὐτὴν τοῦ συγγραφέως περιωπὴν, καὶ ὑποθάλλει ἀδιακόπως τὴν ἀντίστασιν τοῦ μὲ τὰ κενὰ, τοὺς λακωνισμοὺς, τὰς ἀσαφείας, τοὺς ἀκαταλλήλους ὄρους, τὰς παντοειδεῖς ἀτελείας, ὅσα ἐξ ἀνάγκης ἀπαντῶνται εἰς τοιοῦτον ἔργον. Σπεύδει, δὲν περιμένει, δὲν ἐπανέρχεται, δὲν ἀναπληροῖ τίποτε, φοβεῖται τὴν ἀπόδειξιν, ἐξογκώνει τὰς δυσκολίας, καὶ ἐν τῇ ἀναγνώσει ἐγείρει ἐνστάσεις, τὰς ὁποίας ἢ δὲν προειδὲς, ἢ ἐθεώρησας ἐπουσιώδεις, καὶ δι' ὧν, ὡς δι' ὑποκεκρυμμένων θυρῶν, σὲ ἐκφεύγει κατὰ πᾶσαν στιγμὴν. Πιστεύει, ὅτι ἡ σιωπὴ ἢ ἡ βραχυλογία σου βεβαίως προέρχεται ἐκ τῆς ἀδυναμίας εἰς ἣν εὐρίσκεσαι νὰ ἀπαντήσῃς, ἐν ᾧ εὐτυχῆς ἤθελες εἶσθαι καλούμενος νὰ ἐξηγηθῇς.

Τοιαῦται αἱ διαθέσεις, τὰς ὁποίας οἱ πλείστοι τῶν ἀναγνωστῶν φέρουσιν εἰς τὴν μελέτην τῆς θρησκείας. Καὶ ποῖα ἐπιστήμη, δὲν λέγω φιλοσοφική καὶ θεολογική, ἀλλ' ἀκριβῆς καὶ μάλιστα μαθηματική, ἤθελε δυνηθῆ νὰ ἀνθῆξῃ;

Ἀλλὰ τοῦτο ἐν μόνον ἀποδεικνύει, ὅπερ καὶ αὐτὸ ὑποθέτει τὴν ἀνωτάτην ἐντέλειαν τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας· ὅτι δηλαδὴ αὕτη δὲν μελετᾶται μόνον διὰ τοῦ πνεύματος ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς καρδίας, ὅ ἐστι, δι' ὅλου τοῦ ἀνθρώπου·

ὥστε ὀλόκληρος ἡ ψυχὴ πρέπει νὰ ἀφιερωθῆ εἰς αὐτὴν, καὶ πρὸ πάντων ἡ θέλησις. Ἐὰν ἦτο ἀποδεικτὴ ἀπλῶς εἰς τὸ πνεῦμα, ὡς γεωμετρικὸν θεώρημα, δὲν περιεῖχε τὸ οὐσιώδες τῆς ἀληθοῦς θρησκείας, τὴν ἐξάσκησιν δηλαδὴ καὶ τὸν καθαρισμόν τῆς θελήσεως. Ἐὰν δὲ, ἀφ' ἐτέρου, ἦτο ἀμετάδοτος εἰς τὴν εὐδιάθετον πρὸς ἀποδοχὴν τῆς διάνοιαν, δὲν ἐπλήρουνεν οὐδὲ τὴν ἀποστολὴν τῆς, μὴ γινομένη τὸ φῶς τῆς διανοίας. Ἀλλὰ μάλιστα διὰ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ διττοῦ τούτου σκοποῦ, καὶ τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ διττοῦ τούτου τέλους, ὁ Χριστιανισμὸς ἀποδεικνύει πρὸ πάντων τὴν θεϊότητά του. Καὶ πράγμα παράδοξον, εἶναι σκοτεινὸς ἢ ἐναργής, μωρία ἢ σοφία, κατὰ τὰς διαθέσεις τῆς θεωρούσης αὐτὸν θελήσεως, καὶ τὸν βαθμὴν τῆς ἐντάσεώς της· διότι ἡ Θεία ἀλήθεια δὲν εἶναι θέαμα ἄμισθον καὶ κενόν, ἀλλὰ διὰ προσωπικῆς θυσίας πληρονόμενον. Αὕτη, ὡς εἶπεν ὁ Θεὸς διδάσκαλος, βιάζεται, καὶ βιασταὶ ἀρπάζουσιν αὐτήν. Θέλει νὰ τὴν ἀκολουθήσωμεν μέχρι τῆς ἐρήμου, μέχρι τοῦ ὄρους, δηλαδὴ ἐκτὸς καὶ ὑπεράνω ὅλων τῶν ἀνθρωπίνων συμφερόντων, καὶ μόνον ἐκεῖ, καὶ τότε ἐκπέμπει ἀφθόνως τὰς λαμπηδόνας της, ὡς ἐν τῷ Σινᾷ ὁ Σαβαώθ, καὶ ἐν τῷ Θαβωρίῳ ὁ Ἰησοῦς, ἐν ᾧ νέφη σκοτεινὰ μόνον ὑπὸ τινῶν ἀστραπῶν διασχιζόμενα, τὴν ἀποκρύπτουσιν εἰς τοὺς ἀδιαφοροῦντας καὶ ἐν τῷ πεδίῳ κοιμωμένους.

Αἱ σκέψεις αὗται ἐφαρμόζονται πρὸ πάντων εἰς τὸ μέρος τῶν μελετῶν μας, εἰς ὃ ἐφθάσαμεν. Προσεγγίζομεν τῶν ὄντι εἰς τὴν μωρίαν τοῦ σταυροῦ, καὶ ἤδη μᾶς φαίνεται ὅτι ἀκούομεν περὶ ἡμᾶς τὴν διάλεκτον τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας·

«Τὸ ν' ἀγαπῶμεν τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, νὰ εἴμεθα ἐλεήμονες, ταπεινοί, ἄγνοι, ἀφιλοκερδεῖς, ἰδοὺ τὸ εὐαγγέλιον· τοῦτο εἶναι τὸ οὐσιώδες. Ἐὰν τοῦτο ἐπιτύχωμεν,

»ἀδιάφορον διὰ ποίων μέσων. Διὰ τί νὰ ἐπιμένωμεν τοσοῦτον
 »εἰς ἀφηρημένας καὶ μυστηριώδεις θεωρίας, τοῦλάχιστον
 »ἀνωφελεῖς, ἐὰν δὲν χρησιμεύωσι πρὸς τροφήν τῆς δεισι-
 »δαιμονίας; τὸ πολὺ, προσθέτουσι, δυνάμεθα νὰ παραδεχ-
 »θῶμεν δόγματά τινα, ἅπερ ἐν παντὶ χρόνῳ ἐπρέσβευσεν
 »ὁ ἀνθρώπινος λόγος, οἷον τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ, μέλλου-
 »σαν ζωὴν καὶ κρίσιν, οὐρανὸν, ἔσω καὶ ἄδην διὰ τοὺς κα-
 »κούργους· ἰδοὺ ἡ φυσικὴ Θεολογία. Ἄς περιορισθῶμεν
 »εἰς ταῦτα, διότι ἀρκοῦσι. Πρὸς τί δύναται μετὰ ταῦτα
 »νὰ χρησιμεύσῃ ἡ διδασκαλία καὶ τὸ θέαμα ἐνὸς Θεαν-
 »θρώπου καὶ ἐνὸς Θεοῦ, ἀποβλήτου ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων,
 »ἀθλήτου καὶ ἐξουθενημένου, ἐνὸς καταδίκου ἀποθανόντος
 »καὶ κρεμασθέντος ἐπὶ τοῦ ξύλου; εἶναι ποτὲ δυνατόν νὰ
 »μᾶς καταπέσῃ νὰ λατρεύσωμεν ἀντικείμενον τοσοῦτον
 »ἀποτρόπαιον καὶ πρὸς τὰς αἰσθήσεις καὶ πρὸς τὸ πνεῦμα;
 »ὁ Χριστιανισμὸς, οὗ ἡ ἀποστολὴ εἶναι νὰ ἐπανορθώσῃ καὶ
 »ἐξευγενίσῃ ὅλας τοῦ ἀνθρώπου τὰς δυνάμεις, συνέλαβεν
 »ἄρα τὴν περιπαικτικὴν ιδέαν νὰ τὰς καταβάλῃ καὶ κα-
 »ταισχύνη διὰ τῆς πλέον ἐξευτελιστικῆς ἐπινοήσεως»;

Οὕτω λαλεῖ ἡ ἀνθρωπίνη σοφία.

Τί δὲ εἰς τοῦτο ἀπεκρίνοντο οἱ πρῶτοι κήρυκες τοῦ Εὐ-
 αγγελίου; «Μὴ θαυμάζητε τόσον, ἐὰν δὲν σᾶς ἀρέσκῃ ἡ
 »διδασκαλία Ἐσταυρωμένου Θεοῦ, διότι δὲν τὴν προτεί-
 »νομεν εἰς ὑμᾶς ὡς σοφίαν, ἀλλ' ὡς μωρίαν. Εἴμεθα συμ-
 »φωνοι κατὰ τοῦτο· μὴ λοιπὸν μέμφεσθε ἡμᾶς ὡς μὴ
 »ἀποδεικνύοντας ὅσα ἰσχυρίζομεθα, ἀφ' οὗ κηρύττομεν ὅτι
 »ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ εἶναι μωρία, ὅτι τοῦτο κυρίως
 »ὑμεῖς ἀντιτείνετε, καὶ ὅτι οὕτω δικαιολογούμεθα ὑπ' αὐ-
 »τῆς τῆς ἐνστάσεώς σας.

Ἰπῆρξεν ἄρα ποτὲ κήρυγμα τολμηρότερον, εὐρύτερον,
 καὶ πλέον εἰλικρινῶς διακινδυνεῦον; Ἄλλ' ὅρα, πῶς ἐκ

τῆς κατὰ τὸ φαινόμενον ἀπηλπισμένης ταύτης θέσεως ἀνορθοῦται καὶ μεγαλύνεται, ὅταν προσθέτῃ· « Ἄλλὰ τὸ » μωρὸν τοῦ Θεοῦ, ἰσχυρότερον τῶν ἀνθρώπων ἐστὶ » (1).

Εἶτα ἐπικαλούμενος ἤδη τὸ γεγονός εἰς ὑποστήριξιν τῶν λόγων αὐτοῦ, ὁ μέγας Ἀπόστολος ἐφώνει· « Ποῦ σοφός; ποῦ » γραμματεὺς; ποῦ συζητητῆς τοῦ αἰῶνος τούτου; Οὐχὶ » ἐμώρανεν ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου; (2)

Δεκαοκτῶ αἰώνων ἐκπλήρωσις ἦλθε νὰ δικαιώσῃ τὸ μέγα τοῦτο παράδοξον τοῦ σταυροῦ· ἡ ἐθνικὴ σοφία ἐμωράνθη ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίου, ἡ δύναμις τῶν Καισάρων ἐσαβρώθη ἐνώπιον τοῦ φυσήματος τοῦ ἀμνοῦ, καὶ ὁ σταυρὸς ὁ Ἰουδαίους μὲν σκάρδαλον, Ἑλλησι δὲ μωρία (3) κατέστη τὸ σταθερὸν καὶ ἀκτινοβόλον σημεῖον, περὶ ὃ δὲν ἔπαυσαν περιστρεφόμεναι αἱ ἀνθρώπιναι τύχαι.

Ἀναμφιβόλως ὁ λόγος ὁ τοῦ σταυροῦ θέλει πάντοτε φανῆ τοῖς ἀπολλυμένοις μωρία (4), ἀλλὰ μωρία καταβαρύνουσα αὐτοὺς μὲ ὄλον τὸ βῆρος τῆς σοφίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, τὰ ὁποῖα παρήγαγε.

Μάτην δὲ ἀγωνίζονται ν' ἀποσπάσωσιν ἀπ' αὐτῆς τὴν σοφίαν καὶ τὸν πολιτισμὸν τοῦτον, καὶ διατηροῦντες ταῦτα, ν' ἀποβάλωσιν αὐτήν· γίνονται θύμα τῆς προπαθείας των. Ἀνάγκη νὰ ἀποδεχθῶσι τὸν σταυρὸν, ἢ νὰ ὀπισθοδρομήσωσι μέχρι τῆς ἐθνικῆς δεισιδαιμονίας, μέχρι τῆς ἀρχαίας βαρβαρότητος.

Δὲν ἀντιτάσσομεν ἐπιχειρήματα, ἀλλὰ γεγονότα, καὶ ὁποῖα γεγονότα! Ἡ ὑψηλὴ ἐκείνη τοῦ Εὐαγγελίου ἠθικὴ, τὴν ὁποῖαν θέλουσιν νὰ κρατήσωσιν, ἢ ἐντέλεια τῶν περὶ Θεοῦ

(1) Α. Κορινθ. α'. 25.

(2) Αὐτόθι » 20.

(3) Αὐτόθι » 23.

(4) Αὐτόθι » 18.

δογμάτων, ἡ ἀθανασία ἡμῶν, ἡ κατάστασις μελλούσης ζωῆς, ἐφ' οἷς σεμνύονται, αἱ ὑψηλαὶ καὶ γόνιμοι ἐκείναι ιδέαι ἰσότητος, ἀδελφότητος, ἀγάπης, ἐλευθερίας, ἐν αἷς τοσοῦτον ἐπαίρονται, πᾶν ὅ, τι ἀποτελεῖ ἐνὶ λόγῳ τὴν οὐσίαν τοῦ ἡμετέρου πολιτισμοῦ, ἄρχεται προφανῶς ἀπὸ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ εἰσχωγῆς τοῦ δόγματος τοῦ Σταυροῦ, καὶ ἐκείθεν κατῆλθεν ἀνὰ μέσον τῶν μανιωδεστέρων ἀντιστάσεων τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας καὶ δυνάμεως. Ὁ αὐτουργὸς τῆς ἠθικῆς ταύτης ζωῆς εἶναι Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς, καὶ οὗτος ἐσταυρωμένος. Διὰ τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως διεχύθη καὶ διεδόθη ἡ εὐαγγελικὴ ἠθικὴ, μὲ τὸν σταυρὸν εἰς τὰς χεῖρας ἐκηρύχθη, καὶ ἀπέναντι τοῦ σταυροῦ ἐξησκήθη. Ὅπουδῆποτε ἐνεπάγη ὁ σταυρὸς, ἐβλάστησαν αἱ ἀρεταὶ καὶ ἦνθησεν ὁ πολιτισμὸς, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ βῆθη τῶν ἐρήμων· ὅθεν δῆποτε ἀπεσπᾶσθη, ἀνεφάνη ἡ βαρβαρότης, ἡ ἀμάθεια, καὶ ἡ θηριωδία, καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς κόλπους τῶν πόλεων. Ἰπὸ τὴν ἐπιρροήν του ἅπαντες τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀγάπης οἱ θεσμοὶ ἐγεννήθησαν καὶ διατηροῦνται καὶ ἐκτείνονται· καὶ σήμερον δὲ, ὅτε ἡ εὐαγγελικὴ ἠθικὴ ἐβλάστησεν ὅλα τῆς τὰ ἄνθη, καὶ ἀπέδωκεν ὅλους τοὺς καρπούς της, ὁ πρὸς τὸ δόγμα τοῦ σταυροῦ σύνδεσμος αὐτῆς οὐχ ἥττον ἔμεινεν ἀδιάλυτος. Οὐδεὶς δύναται νὰ μεταφυτεύσῃ αὐτὴν ἐν ἄλλῃ διδασκαλίᾳ, καὶ νὰ τὴν ἀποσπᾶσῃ τοῦ τρέφοντος αὐτὴν δόγματος. Βεβαίως αἱ ἀπόπειραι δὲν ἔλειψαν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας· καὶ Σαινσιμωνισταὶ, καὶ Φουριερισταὶ, καὶ ἀνθρωπισταὶ, καὶ κοινωνισταὶ, καὶ πανθεῖσταὶ, πάντες ἐπειράθησαν νὰ προσαρμόσωσι τὴν εὐαγγελικὴν ἠθικὴν εἰς κινιὰ δόγματα, νὰ μεγεθύρωσι τὸν Χριστὸν, ὡς λέγουσι, καὶ νὰ ἀνακαιρίσωσι τὸν χιτῶνά του. . . Ἀλλὰ τί προέκυψεν ἐκ τούτου, τί προκύπτει; . . . μωρίαί, αἵτινες, χάρις τῷ Θεῷ, δὲν προφθάνουσι νὰ γίνωσι κακουργήματα,

ἀλλ' ἐκπνέουσιν εἰς τὸν περίγελων τῶν ἀνθρώπων. Τὸ Εὐ-
αγγέλιον, ὁ ζωφόρος οὗτος καρπός, ὁμοιάζει τὸ μάννα τὸ
τρέφον πάσαι ποτὲ τοὺς Ἑβραίους ἐν τῇ ἐρήμῳ· πρέπει νὰ
τὸ δεχθῆ τις ἀμέσως ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἐκ τοῦ δένδρου
τοῦ σταυροῦ ἀπεσταλλαγμένον. Ἄμα δὲ θελήσῃ νὰ τὸ συμ-
βιβάσῃ πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην σύνεσιν, καὶ νὰ τὸ προσαρμόσῃ
εἰς τὰς ἐπιγείους θεωρίας, φθείρεται καὶ γίνεται ζύμη λοι-
μοῦ καὶ θανάτου.

Ἐὰν μετὰ ταῦτα ἡ διδασκαλία τοῦ σταυροῦ, πηγὴ ἠθι-
κῆς καὶ πολιτισμοῦ, ἐφάνῃ καὶ φαίνεται εἰσέτι εἰς τινὰς
μωρία, οὐδὲν λογικώτερον· διότι ἡ ἀνθρωπίνη σοφία, εἰς
ἑαυτὴν ἐγκαταλειφθεῖσα, δὲν παρήγαγεν εἰμὴ ἠθικὴν ἀν-
τίθετον πρὸς αὐτήν· ἄρα ἡ ἠθικὴ τοῦ Εὐαγγελίου ἔπρεπεν
ἐξ ἀνάγκης νὰ ᾔῃαι ὁ καρπὸς ἀρχῆς ἀντιθέτου πρὸς τὴν ἀν-
θρωπίνην σύνεσιν, ἐπειδὴ ἡ ἀντίθεσις τῶν ἀποτελεσμάτων
ὑποθέτει ἀναγκαίως τὴν ἀντίθεσιν τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν
μέσων.

Ἄλλ' εἶναι καιρὸς νὰ παύσῃ ἡ παρεννόησις αὕτη, καὶ νὰ
ἀποδοθῇ εἰς τὰ πράγματα ἡ ἀληθὴς αὐτῶν ὀνομασίαι· εἶναι
καιρὸς νὰ τὸ εἴπωμεν· αἱματηρὰ εἰρωνία ἐκάλεσε τὸ δόγμα
τοῦ σταυροῦ *μωρίαν*· ἡ ὑψηλὴ αὕτη ἀντίφρασις ἦτο ἀναγ-
καία, ἵνα καταισχύνη καὶ ἀνατρέψῃ τὴν ἀνθρωπίνην μω-
ρίαν, προσβάλλουσα αὐτὴν κατὰ πρόσωπον. Ὅπως ἐνεργή-
σῃ μόνῃ ἡ τοῦ Θεοῦ δύναμις, καὶ δηλωθῇ ἐπὶ τῆς γῆς ὑ-
περφυσικῶς, ἔπρεπε νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τὸν κόσμον ὡς μω-
ρία· ἐπειδὴ, ἐκτὸς ὅτι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἦτο τοσοῦ-
τω πεπλανημένον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ὥστε δὲν ἤ-
θελε δυναθῆ νὰ ἐνοήσῃ τὴν σοφίαν τοῦ παρ' αὐτοῦ σταυ-
ρωθέντος Θεοῦ, ἴδιον ἦτο τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ τούτου
καὶ τῆς σοφίας του νὰ μὴ μεταχειρισθῇ τοὺς ἀνθρώπους ἐν
τῇ καθιδρύσει τῆς θρησκείας του, ὥστε νὰ μὴ δυναθῶσι πο-

τὲ νὰ τὴν συγχέωσι μὲ τὴν σοφίαν τῶν, καὶ ἵνα διαλάμψῃ ἡ θειότης αὐτῆς ἐν πληρესτάτῃ πρὸς ταύτην ἀντιθέσει, καὶ λαμβάνουσα αὐτὴν ἀντιστρόφως. Τρόπος ἀνόητος, ἐν ᾗτο ἐξ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἀποφασιστικὸς, ἐν ᾗναι ἐκ Θεοῦ. Τὸ μέλλον, τὸ μέλλον ἦτο ἐκεῖ, ἵνα δικαιώσῃ τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀποκαλύψῃ τὴν σοφίαν αὐτοῦ, κατὰ λόγον μάλιστα αὐτῆς τῆς ἐκμηδενώσεως καὶ τῆς φαινομένης αὐτοῦ μωρίας ἐν τῷ παρόντι· καὶ μόνος ὁ Κύριος τοῦ μέλλοντος, ἡ ἀρετὴ καὶ αὐτὴ ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ ἠδύναντο νὰ προκαλέσωσι τόσον εὐτόλμως τὴν δύναμιν καὶ σοφίαν τῶν ἀνθρώπων.

Πρέπει ν' ἀκούσωμεν τὸν Παῦλον λαλοῦντα περὶ τούτου, ἵνα ἐννοήσωμεν ὅλην τὴν θυμωστικὴν τοῦ Θεοῦ οἰκονομίαν ἐν τῇ συστάσει τῆς θρησκείας του, καὶ τόσῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ὁ μέγας Ἀπόστολος ἀνემίγνυε τὸ ἔργον πρὸς τὸν λόγον, καὶ ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἐποίει ἐν αὐτῷ ὅσα ἔλεγε·

«Οὐ γὰρ ἀπέστειλέ με Χριστὸς βαπτίζειν, ἀλλ' εὐαγγελίζεσθαι, οὐκ ἐν σοφίᾳ λόγου, ἵνα μὴ κενωθῇ ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ. Ἀλλὰ τὰ ἀσθενῆ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεός, ἵνα καταισχύνη τὰ ἰσχυρά· καὶ τὰ ἀγενῆ τοῦ κόσμου καὶ τὰ ἐξουθενημένα ἐξελέξατο ὁ Θεός, καὶ τὰ μὴ ὄντα, ἵνα τὰ ὄντα καταργήσῃ. Καγὼ ἐλθὼν πρὸς ὑμᾶς, ἀδελφοί, ἦλθον οὐ καθ' ὑπεροχὴν λόγου ἢ σοφίας, καταγγέλλων ὑμῖν τὸ μαρτύριον τοῦ Θεοῦ. Οὐ γὰρ ἔκρινά τι εἰδέναι ἐν ὑμῖν, εἰμὴ Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον. Ἴνα ἡ πίστις ὑμῶν μὴ ᾗ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐν δυνάμει Θεοῦ. Σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελλείοις, σοφίαν ἐν μυστηρίῳ, τὴν ἀποκεκρυμμένην, ἣν οὐδεὶς τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου ἔγνωκεν. Εἰ γὰρ ἔγνωσαν, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν. Ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ· μω-

»ρία γὰρ αὐτῷ ἐστὶ, καὶ οὐ δύναται γινῶναι· ὅτι πνευ-
 »ματικῶς ἀνακρίνεται. Κἀγὼ, ἀδελφοί, οὐκ ἠδυνήθην λα-
 »λῆσαι ὑμῖν ὡς πνευματικοῖς, ἀλλ' ὡς σαρκίνοις, ὡς νη-
 »πίοις· ἐν Χριστῷ· γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, οὐ βρῶμα· οὐπω
 »γὰρ ἐδύνασθε, ἀλλ' οὐδὲ ἔτι νῦν δύνασθε. Ἔτι γὰρ σαρκοὶ
 »ἔστε. Τὸ ἔργον φανερόν γενήσεται, ἡ γὰρ ἡμέρα δηλώσει.
 »Ἡ γὰρ σοφία τοῦ κόσμου τούτου μωρία παρὰ τῷ Θεῷ
 »ἐστὶ· γέγραπται γάρ· ὁ δρασόμενος τοὺς σοφοὺς ἐν τῇ
 »πανουργίᾳ αὐτῶν» (1).

Νῦν δὲ, ὅτε τὸ ἔργον φανερόν ἐγένετο, καὶ τὴν σοφίαν
 τοῦ κόσμου τούτου ἔδραξεν ἡ μωρία τοῦ σαυροῦ, καὶ τὸ ἀν-
 θρώπινον πνεῦμα ἤρξισεν ὑπὸ τὴν ἐπιρροήν. τῆς ἐν τῇ φαι-
 νομένη ταύτῃ μωρία κεκρυμμένης ἀληθοῦς σοφίας, δὲν
 συγχωρεῖται πλέον νὰ τὴν ὀνομάσωμεν οὕτω. Ἀνθρωπέντων
 ἡμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, εἰς τὸ γάλα τῶν νηπίων πρέπει νὰ
 ἀντικατασταθῇ τὸ στερεὸν τοῦ πνεύματος βρῶμα, ὅπερ ὁ
 Ἅγιος Παῦλος ἀπεποιεῖτο εἰς τοὺς πρώτους χριστιανούς·
 καὶ ἡ πίστις δύναται νὰ εἰσαγάγῃ τὸν λόγον εἰς τὸ μέγα
 τῆς ἀπολυτρώσεως μυστήριον, εἰς ὃ ὁ λόγος ὀφείλει ὅλας
 του τὰς κατακτήσεις.

Τοῦτο θέλει εἶσθαι τὸ ἀντικείμενον διττῆς μελέτης· τῆς
 μὲν, ἣτις περιλαμβάνεται ἐν τῷ παρόντι κεφαλαίῳ, περὶ
 τῶν διδασμάτων τοῦ δόγματος τῆς λυτρώσεως, τῆς δὲ,
 περὶ τῶν ἐφαρμογῶν αὐτοῦ.

Ὅλος ὁ Χριστιανισμὸς ὑφίσταται εἰς τὸ περὶ ἀπολυτρώ-
 σεως δόγμα.

Ἴνα δὲ καταστήσωμεν τὴν πρότασιν ταύτην ἐπαισθη-
 τήν, ἧς μᾶς συγχωρηθῇ νὰ τὴν παραστήσωμεν διὰ τινος
 χυδαίας εἰκόνας.

(1) Α. Κορινθ. α, β, γ.

Ὁ προσκολλώμενος εἰς μόνην τὴν εὐαγγελικὴν ἠθικὴν, καὶ θαυμάζων τὴν καθαρότητα, τὸ ὕψος καὶ τὴν γονιμότητα αὐτῆς, θεωρεῖ μόνον τὴν πλάκα τοῦ ὠρολογίου, τὴν ἀκριβῆ διαίρεσιν τῶν ἐν αὐτῇ σημειωμένων ὥρων, καὶ τὸ ὠφέλιμον ἔργον τῶν ὠροδεικτῶν, οἵτινες διανέμουσιν εἰς ἡμᾶς τὴν γνῶσιν αὐτῶν, σχετικῶς πρὸς τὴν ἀλήθειαν τῆς πορείας τοῦ χρόνου, καὶ τὰς ἡμετέρας ἀνάγκας. Ὁ δὲ μεταβαίνων ἀπὸ τῆς ἠθικῆς εἰς τὴν θεωρίαν τῶν πλέον ἀμέσων καὶ φυσικῶν καὶ καθολικῶν δογματῶν, τῆς ὑπάρξεως δηλαδὴ τοῦ Θεοῦ, τῆς πνευματικότητος τῆς ψυχῆς, τῆς ἀθανασίας αὐτῆς, τῆς μελλούσης κρίσεως, καὶ καταστάσεώς τινος τιμωρίας ἢ ἀμοιβῆς, ἀνοίγει τὸ ὠρολόγιον καὶ παρατηρεῖ τοὺς διαφόρους αὐτοῦ τροχοὺς, οἵτινες διὰ τοῦ συνδυασμοῦ καὶ τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῶν κινήσεως, ἀποτελοῦσι τὴν ἐξωτερικὴν, ἣς ἐθαυμάσαμεν τὸ ἐπὶ τῆς πλακῆς ἐπιπέδον ἀποτελεσμα. — Ἀλλὰ ταῦτα πάντα δὲν εἶναι εἰμὴ ἀποτελεσμα ἢ μέσον, ἐξαρτώμενα καὶ προερχόμενα ἔκ τινος κινητικῆς καὶ ἐμπνευστικῆς ἀρχῆς, ὅθεν ἄρχεται καὶ ὅπου ἐπανέρχεται ἡ κίνησις, ἵνα καὶ πάλιν ἀρχίσῃ, οὔσα οἶονεὶ τὸ ἐλατήριον οὗ ὑπεθέσαμεν μηχανικοῦ συστήματος. Ταύτης λοιπὸν τῆς ἀρχῆς, ἐν τῷ Χριστιανισμῷ, τίς εἶναι ἡ ὁδὸς, ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωὴ; ὁ ἐσταυρωμένος Ἰησοῦς.

Ἄς εἰσέλθωμεν εἰς τὴν ἐξήγησιν τῆς ὠραίας ταύτης ἀληθείας. Δι' αὐτῆς θέλομεν εἰσδύσει εἰς τὴν καρδίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ, διότι εἴμεθα ἤδη εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἡμετέρου πονήματος.

Τέλος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ ὑπακούῃ εἰς τὸν Λόγον, νὰ συμμορφώνηται διὰ τῆς ἐξασκήσεως ὅλων τῶν δυνάμεων τοῦ πρὸς τὸν νόμον τῆς ἀληθείας καὶ τῆς δικαιοσύνης, νὰ προσεγγίξῃ τέλος ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς τὴν ὑπερ-

τάτην καὶ ἄπειρον τελειότητα, ἥς ἡ ἔννοια εἶναι τὸ καθολικὸν φῶς τῶν πνευμάτων.

Πάντα δὲ ταῦτα σημαίνουσιν, ὡς πολλάκις εἶπομεν, κατ' αὐτοὺς τοὺς ἐθνικοὺς φιλοσόφους, καὶ ἰδίως κατὰ τὸν Κικέρωνα, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐγένετο διὰ τὸν Θεόν, ὅστις εἶναι αὐτὸς ὁ Λόγος, καὶ ἡ Δικαιοσύνη, καὶ ἡ Ἀλήθεια, ἡ ἀνωτάτη Τελειότης, περὶ ἧς ἤδη ἐλαλήσαμεν.

Ἡ πρώτη αὕτη ἀρχὴ πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀποδεδειγμένη, καὶ περὶ αὐτῆς ἀναφερόμεθα εἰς τὰς παρ' ἡμῶν ἀλλαχοῦ γενομένας ἀναπτύξεις (1).

Δευτέρα ἀλήθεια, οὐχ' ἦττον ἀποδεδειγμένη, εἶναι ὅτι διὰ τινος ἀρχικῆς μεταβολῆς, αἱ σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεῖον Λόγον διερρήχθησαν, ἢ τοῦλάχιστον μεγάλως ἐχαλαρώθησαν· τὸ διανοητικὸν καὶ ἠθικὸν φῶς ἐσκοτίσθη, ἢ τοῦ Θεοῦ εἰκὼν παρεμορφώθη ἐν ἡμῖν, ἢ ἀταξία ὑπερίσχυσε, καὶ ὁ ἄνθρωπος δὲν ὑπῆρξε πλέον εἰμὴ ψυχὴ κατερειπωμένη, ἵνα μεταχειρισθῶμεν καὶ πάλιν τὴν ἔκφρασιν τοῦ Κικέρωνος.

Ἐν τῇ καταστάσει ταύτῃ, ἐννοεῖται ἤδη ἡ ἀνάγκη ὡς πρὸς τὸν ἄνθρωπον νέας τινὸς ἐκδηλώσεως τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Θεοῦ ἀρμοζούσης εἰς τὴν ἀσθένειάν του, ὅπως ὑψώσῃ αὐτὸν μέχρι τοῦ τύπου, ἐξ οὗ εἶχεν ἐκπέσει.

Στερηθεὶς, κατὰ συνέπειαν τῆς πτώσεως ταύτης, τοῦ τύπου ἐκείνου ὅστις εἶναι αὐτὸς ὁ Λόγος, ἕκαστος κατὰ τὸ δοκοῦν εἶχε μορφώσει ἴδιον τύπον, καὶ τὸ κράτος τῆς ἀληθείας δὲν ἦτο εἰμὴ ἀναρχία ἀτομικῶν λόγων συναμιλωμένων ἀλλήλοις κατὰ τὴν πλάνην καὶ τὴν ἀμαρτίαν.

Ἡ ἀληθὴς ἄρα θρησκεία κύριον σκοπὸν ὄφειλε νὰ προτεθῆ, τὴν ἐπαναγωγὴν τῶν λόγων εἰς τὸν Λόγον, εἰς τὸν

(1) Ὅρα τὸ περὶ φυσικῆς θρησκείας κεφάλαιον, καὶ τὸ συμπέρασμα τοῦ α. μέρους.

Θεόν· καὶ πρὸς τοῦτο, νὰ τοῖς πηραστήσῃ αὐτὸ τὸ ἀρχέ-
τυπον ὑπὸ τοῦς καταλληλοτέρους χαρακτηῆρας, ὅπως συναι-
σθανθῶσι τὸ βάθος τῆς ἀποπλανήσεώς των.

Ὁ Χριστιανισμὸς διὰ τῆς ἠθικῆς του, ἠναγκάζετο πρὸ
πάντων, ὑπὸ ποινην ἄσυνεπείας, νὰ δώσῃ ἡρεῖν τὴν ἀποκά-
λυψιν ταύτην.

Ὅλη ἡ ἠθικὴ αὕτη στηρίζεται τῶντι ἐπὶ τῆς ἀγάπης
τοῦ Θεοῦ, ἐπὶ ἀπολύτου ἀγάπης, ἣτις καταφλέγει ὅλην μας
τὴν καρδίαν, καὶ τὴν ὁποῖαν συναιθανόμεθα μὲ ζωηρότη-
τα κυριεύουσιν πᾶν ἄλλο πάθημα τῆς ψυχῆς μας.

Ἦτο ἐπομένως ἀναγκαῖον, ἵνα ἡ περὶ Θεοῦ γνώσις δοθῇ
ἡμῖν κατὰ μέτρον ἀνάλογον πρὸς τὴν ὑποχρέωσιν τοιαύτης
ἀγάπης.

Καὶ τῶντι, πῶς εἶναι δυνατὸν ν' ἀγαπῶμεν οὕτω τὸν
Θεόν, μὴ γνωρίζοντες αὐτὸν καθ' ὅλα τὰ προσόντα τὰ κα-
θισῶντα αὐτὸν ὑπεραξίερατον, καὶ μὴ ἀγαπῶντες αὐτὸν
κατὰ τοὺς ὅρους καὶ τὸ μέτρον, τὰ δυνάμενα νὰ τῷ ἀρέ-
σκωσιν; ἡ ἀγάπη τρέφεται ἐκ τῆς γνώσεως τοῦ ἀντικει-
μένου της, ἐκ τῆς κοινωνίας αὐτοῦ, ἐκ τῆς θεωρίας τῶν
προσόντων αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῆς ἐν ἡμῖν παραγωγῆς αὐτῶν·
καὶ ἰδοὺ τῶντι ὅλη ἡ θρησκεία, ἣτις ἠδύνατο νὰ ὀρισθῇ·
ἡ ἐκδήλωσις τοῦ χαρακτηῆρος τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρω-
πον, ὅπως εὗτος συμμορφώσῃ πρὸς αὐτὸν τὸν ἰδικόν του,
καὶ συμμεθέξῃ τῶν τελειοτήτων καὶ τῆς εὐδαιμονίας τοῦ
αὐτουργοῦ του.

Τοῦτου τεθέντος, λέγω ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς, ἐν τῷ κυ-
ρίῳ δόγματι τῆς λυτρώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους διὰ
τοῦ θανάτου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, παρου-
σιάζει τὸν ἠθικὸν μηχανισμόν τὸν πλέον θαυμασίως ἐφαρ-
μοζόμενον εἰς τὴν διάνοιαν καὶ τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώ-
που, ἵνα τῷ γνωρίσῃ τὸν χαρακτηῆρα τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐμ-

ποιήσῃ ἐν αὐτῷ ἐκείνην τὴν πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦτον ὁμοιότητα, ἣτις εἶναι ὁ νόμος τῆς φύσεώς του καὶ τὸ τέλος τοῦ προορισμοῦ του.

Ἰνα δὲ καλλίτερα ἐπιληφθῶμεν τοῦ συμπεράσματος τούτου, ἄς προτάξωμεν αὐτοῦ νέας ἀκόμη διασαφήσεις.

Ἐν τῇ φυσικῇ τῶν πραγμάτων καταστάσει (περὶ ἧς δὲν δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ὀρθῶς εἰμὴ ἀνατρέχοντες πρὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ, τοῦ ἐκ βάθους τροπολογήσαντος αὐτήν) ὁ Θεὸς δὲν ἀποκαλύπτεται εἰς τὸν ἄνθρωπον εἰμὴ διὰ τῆς συνειδήσεως ἔσωθεν, διὰ τοῦ θεάματος τῆς δημιουργίας ἔξωθεν, καὶ τέλος διὰ τῆς εἴτε γραπτῆς εἴτε παραδεδομένης ἀρχικῆς ἀποκαλύψεως· αἱ δὲ ἀποκαλύψεις αὗται ἦσαν λίαν ἀσθενεῖς ὡς πρὸς τὸ ὕψος τοῦ σκοποῦ, εἰς δὲν ἔμελλον νὰ φθάσωσι.

Τρόντι, διὰ τῆς συνειδήσεως ὁ Θεὸς δὲν ἐπιφαίνεται εἰμὴ κατὰ τινὰ τρόπον ἀόριστον, κεκαλυμμένον, πρόσκαιρον, καὶ κατὰ πᾶσαν στιγμὴν ἐκλείποντα εἰς τὰς ἐφ' ἡμῶν ἐντυπώσεις τῶν ἐξωτερικῶν καὶ αἰσθητῶν ἀντικειμένων. Ἀναμφιβόλως πρὸ τῆς ἐγέρσεως τῶν αἰσθήσεων, ἡ συνείδησις λαλεῖ τρανώτατα, καὶ οἱ πρῶτοι αὐτῆς ἤχοι πλήττουσι τὰ ὦτα τῆς ἀθωότητος· ἀλλ' εὐθὺς ἐγείρεται ἡ μεγάλη φωνὴ τῶν παθῶν, τὴν καλύπτει, τὴν πνίγει, τὴν διασκεδάζει, καὶ τέλος ὅχι σπανίως τὴν καθιστᾷ συνένοχον τῶν δελεασμάτων αὐτῶν. Τὴν συνείδησιν θεωροῦμεν ὡς ἀποτελοῦσαν μέρος ἡμῶν αὐτῶν, τρόπον τινὰ ὡς ἐν τῶν ὀργάνων μας, περὶ οὗ ἐπὶ τέλους δυνάμεθα νὰ διαθέσωμεν ὑποβαλλόμενοι εἰς τὰς ἐκ τούτου συνεπειάς, οἷαι δὴποτε καὶ ἂν ᾧσι, καὶ τὰς ὁποίας πάντοτε ὑποκρύπτομεν. Μετ' οὗ πολὺ δὲ καταντᾷ νὰ ἐξισωθῇ ὅλως πρὸς τὰς κλίσεις μας, διατυποῦται ὅλη ὑπ' αὐτῶν, καὶ δὲν εἶναι πλέον εἰμὴ ἠθικὸς κώδιξ ἐκτυπῶν τὰ συμφέροντα καὶ τὴν διαστροφήν μας.

Ὅπως δὴ ποτε, καὶ παρὰ τοῖς τελειότεροις, δὲν γίνεται ἐπαισθητὴ εἰμὴ διὰ τοῦ αἰσθήματος τοῦ καθήκοντος· καὶ εἰλικρινῶς τὸ καλούμενον καθῆκον, εἰάν δὲν ἦναι ἢ ἐκ τῆς ἰδίας ἀξίας, ἔπαρσις καὶ ἡ ἀγάπη τῆς ἡσυχίας μας, εἶναι λίαν ἀφηρημένον καὶ ἀκατάσχετον πρὸς καρδίαν τοσοῦτω ζέουσιν καὶ ἐμπαθῆ, οἷα ἡ ἀνθρωπίνη.

Ἡ δὲ διὰ τῆς δημιουργίας δευτέρα ἀποκάλυψις τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Θεοῦ, εἶναι καὶ αὕτη λίαν ἀνεπαρκῆς καὶ ἄγονος. Ἀληθές ὅτι ἐν τῇ ἀπολύτῳ τῆς καρδίας ἡρεμία ὑψηλόν τι πνεῦμα δύναται νὰ παραδοθῆ εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ παντός καὶ εἰς τὴν ἐξ αὐτῆς ἐντύπωσιν τάξεως καὶ ἁρμονίας, νὰ ἀφαιρέσῃ τὴν ἰδέαν ἀνωτάτου ὄντος δημιουργήσαντος αὐτὸ, τὴν ἔννοιαν τῆς διεπούσης αὐτὸ δυνάμεως καὶ σοφίας καὶ ἀγαθότητος, καὶ ἐκ τῶν ἰδεῶν τούτων νὰ ἀντλήσῃ αἰσθήματα εὐγνωμοσύνης, λατρείας καὶ ἀγάπης· ὅθεν καὶ ὁ Παῦλος δικαίως ἔλεγεν, ὅτι οἱ ἐθνικοὶ φιλόσοφοι ἦσαν ἀσύγγνωστοί, μὴ ἀκούσαντες τὴν φωνὴν τῆς δημιουργίας.

Ἄλλ' εἰάν συμβουλευθῶμεν τὴν πείραν, δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποκρύψωμεν, ὅτι τὰ αἰσθήματα ταῦτα συνιζῶσι μᾶλλον εὐάρεστον συγκίνησιν ἀμβλυνομένην μετ' οὐ πολὺ ὑπὸ τῆς ἔξεως, ἢ σοιχεῖα πρακτικὰ λόγου καὶ ἀρετῆς, ἅτινα πανταχοῦ δυνάμεθα νὰ φέρωμεν ὡς ὄπλα ἐν τῇ θορυβῶδει τῶν παθῶν συμπλοκῇ. Ταῦτα πάντα δὲν λέγουσιν εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου ἀκριβῶς καὶ σταθερῶς μέχρι τίνος ὁ Θεὸς ἀπαιτεῖ τὸ σέβας καὶ τὴν ἀγάπην ἡμῶν, μέχρι τίνος εἶναι ἄγιος καὶ δίκαιος καὶ ἀγαθός, μέχρι τίνος θέλει νὰ εἴμεθα καὶ ἡμεῖς τοιοῦτοι, καὶ διὰ τίνος μέσου δυνάμεθα νὰ τὸ ἐπιτύχωμεν. Ταῦτα δὲ πρὸ πάντων δὲν φθάνουσιν εἰς τὴν διάνοιαν καὶ τὰς αἰσθήσεις τῶν πλείστων ἀνθρώπων, ἀλλ' ὑποθέτουσι μᾶλλον τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν παθῶν ἢ τὴν διεύ-

θουσιν αὐτῶν, καὶ μᾶλλον ἠθικόν τινα ἡρημισμὸν ἄνευ ἀποτελέσματος ἢ γόνιμον ἐνέργειαν τῶν δυνάμεών μας πρὸς τὰ ἡμέτερα καθήκοντα. Ἐπειτα, πόσον τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εἶναι εὐόλισθον εἴτε εἰς τὴν εἰδωλολατρείαν τῶν φυσικῶν δυνάμεων, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς φαντασίας καὶ τῆς ἀμαθείας, εἴτε εἰς τὸν συστηματικὸν ἀθεϊσμὸν κατ' ἐκείνους τῆς ἀναλύσεως καὶ ἀφαίρεσεως, ὥστε αὐτὴ ἡ φύσις μᾶς ἀποτρέπει κατὰ τινα ἔννοιαν ἀπὸ τοῦ δημιουργοῦ της, καὶ, ὡς ἔλεγε πάλαι ποτὲ ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἐν τῷ Ἀρείῳ Πάγῳ, μόνον ψηλαφοῦντες ζητοῦμεν καὶ εὐρίσκομεν αὐτόν.

Τέλος ἡ διὰ τῆς ἀρχικῆς ἀποκαλύψεως, εἴτε γραπτῆ εἴτε κατὰ παράδοσιν, τρίτη ἐκδήλωσις τοῦ Θεοῦ εἶχεν ἀλλοιωθῆ ἀπανταχοῦ τῆς οἰκουμένης, ὡς εἶδομεν ἐν τῷ περὶ τῆς ἀνάγκης δευτέρας ἀποκαλύψεως κεφαλαίῳ, καὶ μόνον ὡς ἀπομεμακρυσμένη καὶ ἀδιάκριτος φωνὴ ἔφθκνεν εἰς τὰ ὄτα σοφῶν τινῶν μὴ τολμῶντων νὰ τὴν ἐπαναλάβωσιν.

Ὁ Ἰουδαϊκὸς λαὸς εἶχε βέβαια διατηρήσει τὴν περὶ τοῦ ἐνὸς Θεοῦ κυρίαν ἀλήθειαν· ἀλλ' ἦτο ὑπονουμένη, ἄγονος, κεχαραγμένη ἐν λιθίναῖς πλαξὶ μᾶλλον ἢ ἐν ταῖς καρδίαις, καὶ ἀπέβαινε πικρακαταθήκη ματαία καὶ ἐσφραγισμένη διαθήκη, γράμμα νεκρὸν ἐν ᾧ ἀπητεῖτο ἐξ ἐναντίας τὸ πνεῦμα, ἡ ἐνέργεια, καὶ ἡ ζωὴ.

Ὅθεν αἱ τρεῖς φυσικαὶ τῆς Θεότητος ἐκδηλώσεις, ἡ συνείδησις, ἡ δημιουργία καὶ ἡ ἀρχικὴ ἀποκάλυψις, δὲν εἶχον δυνηθῆ εἰμὴ νὰ ἀναστείλωσι τὸ πολὺ καὶ βραδύνωσι τὴν πτώσιν τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλ' ὄχι νὰ τὴν ἐμποδίσωσι, καὶ πολὺ ὀλιγώτερον νὰ ἀνορθώσωσιν αὐτήν.

Ἐντεῦθεν τὸ ὑπὸ τοῦ κόσμου πικρυσιαζόμενον θέαμα κατὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Χριστιανισμοῦ· ὁ Θεὸς ἦτο ἄγνωστος τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ ἐπομένως ὁ ἀνθρώπος ἄγνωστος εἰς ἑαυ-

τὸν, ὃ ἐστὶν ἡ ἀνατροπὴ τῆς θρησκευτικῆς ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς τάξεως. Ὁ θεῖος χαρακτήρ ἀντὶ τὸ ἦναι ὁ ὑπογραμμὸς, καθ' ὃν ὁ ἀνθρώπινος ἐμελλε νὰ μεταρρυθμισθῇ, ὑπέκειτο καὶ αὐτὸς εἰς τὸ νὰ λαμβάνη ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν τὰς δυσειδεστέρας μορφάς, ἀντανακλῶν τὰ ἐλαττώματα, ἅτινα ὤφειλε νὰ καταισχύνη. Καθὼς ὁ θαλασσοπόρος δὲν δύναται πλέον νὰ διακρίνη τὴν πορείαν του εἰς τὸν ὑπὸ τῆς τρικυμίας κεκαλυμμένον οὐρανὸν, καὶ ἵσταται μετέωρος τρόπον τινὰ μεταξὺ δύο ὠκεανῶν, οἵτινες φαίνονται συνενούμενοι, ἵνα τὸν καταπνίξωσιν, οὕτως ὁ ἀνθρώπος ἔπλεε κατὰ τύχην περικυκλωμένος πανταχόθεν ὑπὸ τοῦ σκότους τῆς ἀγνοίας καὶ τῆς διαφθοράς· ποτὲ μὲν ἀνυψῶν ἐκυτὸν ὑπεράνω τοῦ Θεοῦ, ποτὲ δὲ καὶ τῶν ζώων ὑποδεέστερος συστηματικῶς γενόμενος· συγχέων τὸ καλὸν καὶ τὸ κακὸν, μὴ γινώσκων πῶς καὶ μέχρι τίνος νὰ τὰ διακρίνη, δι' ἔλλειψιν ἀρχῆς ἀναλλοιώτου πρὸς καταμέτρησιν αὐτῶν· ἀπατώμενος τοσοῦτον, ὥστε νὰ τιμᾷ τὰς κακίας ὡς ἀρετάς, νὰ ἀγνοῇ καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τῶν πρώτων ἀρετῶν, αἵτινες διαλάμπουσιν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἀληθοῦς ἠθικῆς, καὶ θεωρῶν ὡς φυσικὸν καὶ κοινωνικὸν δίκαιον τὰς μάλλον ἐναντίας εἰς τὴν φύσιν καὶ τὴν ἀνθρωπότητα ὑπερβολὰς καὶ καταχρήσεις. Ἴδου ποῦ εἶχε φέρει τὸν κόσμον ἡ ἀπώλεια τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως.

Τὴν μεγάλην ταύτην ἀλήθειαν ἐκήρυξε πρὸ ἡμῶν ἐθνικὸς τις ποιητής· Ἡ ἀγνοία τῆς θείας φύσεως, τοιαύτη ἡ πηγὴ εἰς τὴν ἀποδίδει ὅλα τὰ ἐγκλήματα, καὶ τὰ δεινὰ ὅσα ἐταλαιπώρουν τὴν ἀθλίαν ἀνθρωπότητα.

Heu ! primæ scelerum causæ mortalibus aegris
Naturam nescire Deum (1).

(1) Sil. Italicus Bell punicum, Δ.

Εἰς τοιαύτην κατάστασιν ἔλαβεν ὁ Χριστιανισμὸς τὴν ἀνθρωπότητα· κατάστασιν, δι' ἣν ἐλλόγως ἔπρεπεν αὐτὸς ὁ Θεὸς, ὁ πάσης τάξεως ποιητὴς καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου πατήρ, νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειάν της. Ἐὰν ὁ Χριστιανισμὸς ἦναι ἀληθῶς τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ τούτου, ἐλθόντος εἰς βοήθειαν τῆς ἀνθρωπότητος, ὧφειλεν, ὅπως ἀναγεννήσῃ αὐτήν, νὰ τῇ ἀποδώσῃ τὴν ἀπολεσθεῖσαν γνῶσιν τοῦ θείου χαρακτῆρος, τύπου τοῦ ἀνθρωπίνου, καὶ οὕτως ὥστε ἰσχυρῶς καὶ ὁρατῶς νὰ ἐγχαράξῃ τὴν γνῶσιν τοῦ τε κακοῦ καὶ τῆς θεραπείας· ὧφειλε νὰ καταφέρῃ πληγὴν μεγάλην, δι' ἧς νὰ καταδείξῃ ἐνταυτῷ καὶ τί ἦτο ὁ Θεός, πρῶτος νόμος τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τί εἶχε γίνεῖ ὁ ἄνθρωπος μακρὰν τοῦ νόμου τούτου παρασυρθεὶς, καὶ νὰ ἐμπνεύσῃ τοὺς ἰσχυροτέρους λόγους, ἵνα ἐπανέλθωμεν ἀπὸ τῆς ἀποπλάνησεως ταύτης.

Ἡ συνείδησις, ἡ δημιουργία, ἡ ἀρχικὴ ἀποκάλυψις ἀπλατὶ καὶ φυσικαί τῆς θεότητος ἐκδηλώσεις, ἡρμοζοῦ εἰς τὸν ἀθῶν ἄνθρωπον, εἰς τὸν ἠθικῶς ὑγιαίνοντα· ἀλλ' εἰς τὸν ἁμαρτωλὸν καὶ ἐκπεπτωκότα ἐχρειάζετο φάρμακον, καὶ φάρμακον δραστήριον ὡς τὸ κακόν.

Τὸ προσβάλλον τὴν ἀπιστίαν ἐν τῷ μυστηρίῳ τοῦ Σταυροῦ, καὶ παριστῶν αὐτὸ ὡς μωρίαν, εἶναι τὸ πραγματικῶς ἐν αὐτῷ ἔκτακτον καὶ παρὰ τοὺς φυσικοὺς νόμους καὶ κανόνας, καὶ ἐπομένως ἀποτρόπαιον καὶ ἀκατανόητον πρὸς τὸν τιθέμενον ἐν τακτικῇ καὶ φυσικῇ καταστάσει. Ἀλλὰ τοιαύτη δὲν εἶναι ἡ κατάστασις τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐξελθοῦσα διὰ τῆς ἀρχικῆς πτώσεως τῆς φυσικῆς καταστάσεως μόνον διὰ τινος θεραπείας, ἦτοι διὰ μέσου ἀτάκτου ὡς ἡ κατάστασις της, δύναται νὰ ἀνορθωθῇ. Τὸ μυστήριον τοῦ σταυροῦ ἀντιστοιχεῖ πρὸς ἐκεῖνο τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, καὶ δὲν πρέπει ποτὲ νὰ τὰ θεωρῶμεν κεχω-

ρισμένα ἀλλήλων. Ἡ ἀνθρωπότης εἶναι μέγας ἀσθενής, καὶ τὸ χεῖρον, ἀσθενής πιστεύων ὅτι υἰγιαίνει. Δὲν ἔχει ἐπομένως χρεῖαν στερεᾶς τροφῆς καὶ ἡδέων καρπῶν, ἀν καὶ τὰ θέλη, ἀλλὰ φαρμάκου δραστηρίου, ἀν καὶ τὸ ἀποστρέφεται. Ἄς φωνάζη, ἄς παροργίζεται, ἄς θεωρῆ ἀνόητον τὸν ἱατρὸν, οὕτω πρέπει νὰ γίνη, καὶ ἀλόγως ἤθελε προσπαθήσει οὗτος νὰ δικαιολογηθῆ ἀπέναντι τοῦ νοσοῦντος· θέλει ὑποστή τὴν ὕβριν, καὶ πρῶτος εἰπεῖ ἑαυτὸν μωρὸν, ἵνα συμμορφωθῆ πρὸς τὴν διεστραμμένην διάθεσιν, τὴν ὁποίαν θέλει νὰ ἀνορθώσῃ· ἀλλ' ἐνταυτῷ θέλει κάμει δεκτὸν τὸ φάρμακον, οὗ τὸ πρῶτον ἀποτέλεσμα θέλει εἶσθαι νὰ γνωρίσῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸ κακόν του, καὶ νὰ τὸν ἀναγκάσῃ νὰ εὐλογήσῃ καὶ νὰ λατρεύσῃ τὴν ὑπερφυσικὴν σοφίαν καὶ τὴν ἄπειρον ἀγάπην, αἵτινες τοσοῦτον ἐναντιώθησαν εἰς αὐτὸν, ὅπως τὸν θεραπεύσωσι.

Τοιοῦτον λοιπὸν ὑπῆρξε τὸ ἐπὶ τοῦ κόσμου ἀποτέλεσμα τοῦ μυστηρίου τοῦ σταυροῦ.

Ἀπέδωκε διὰ μιᾶς εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν τε γνῶσιν ἑαυτοῦ καὶ τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, στενωῶς συνδεδεμένας πρὸς ἀλλήλας, ὡς τὸ εἶχε προειδεῖ ὁ ῥωμαῖος ποιητής· εἰσήκουσεν ἐκ τῶν προτέρων τὴν ἀπλὴν καὶ ὠραίαν δέησιν τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου· *Noverim te! noverim me!* Ἐλυσεν τὸ *Γνώθι σαυτὸν*, τὸ μέγα αἰνίγμα, οὗ ἡ ἀρχαιότης ἐδίωκε τὴν λύσιν ἐντὸς ἡμῶν, ὅπου δὲν ἠδύνατο νὰ τὴν εὕρῃ, ἀφ' οὗ ἐκεῖθεν ἤρχετο ἡ ἄγνοια, καὶ τέλος ἐφώτισεν τὴν γῆν διὰ τοῦ οὐρανοῦ, συνάψας αὐτὰ ἐν θαυμασίᾳ εἰκόνι, ἥτις ἐμφαίνει συνάμα καὶ τὴν πρὸς ἀλλήλα ἀντίθεσιν καὶ τὴν ἁρμονίαν, παρέχουσα αὐτῶν τὸ συνοπτικώτερον καὶ πληρέστερον θέαμα.

Ἄς ἐπιστήσωμεν λοιπὸν τὰ βλέμματα ἐπὶ τῆς μεγάλης εἰκόνας τοῦ σταυροῦ, ἐνθα αὐτὴ ἡ ἀλήθεια συνεχέντρωσεν

δλας τὰς ἀκτῖνας τῆς, καὶ ἐνθα ἡ θεία ζωὴ, ἵνα ἀποδοθῇ ἡμῖν, περιεβάλλετο τὰ χρώματα, τὰ σχήματα καὶ αὐτὰ τὰ κινήματα τῆς ἀνθρωπίνης.

Ἐκεῖ ἀνακαλύπτομεν σαφῶς τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος, καὶ τί ὁ Θεός.

Τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος. — Ὅποιον πιστὸν κάτοπτρον τῆς ἀθλίας καταστάσεως, ἐν ᾗ ἔπεσεν ἡ ἀνθρωπότης, ἢ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ αἱματηρὰ καὶ συντετριμμένη εἰκὼν, πρὸς ἐξιλέωσιν τῶν ἀμαρτιῶν μας, εἰκὼν Θεοῦ καὶ νῦν οὔτε ἀνθρώπου. Ὅποια ἔκφρασις τῆς ἠθικῆς τῆς ἀμαρτίας αἰσχροτήτος, καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς ἀθλιότητος κατὰ τὸν αἰῶνιον ἡμῶν προορισμόν! Ὅποιον μέτρον τῆς ἀβύσσου ἐν ᾗ ἐβυθίσθημεν, καὶ τῆς ἐτι βαθυτέρας ἐφ' ἧς εἴμεθα ἀπηλωρημένοι, τὸ θέαμα τῆς κατ' οὐσίαν καλλονῆς, τῆς ὑπερτάτης μακαριότητος, τῆς ἀπείρου δυνάμεως ἐνὸς Θεοῦ, ἐκπεσούσης εἰς τοιαύτην κατάστασιν δυσμορφίας, παθημάτων καὶ ἐξουθενισμοῦ! Ἐκ τῆς θεραπείας κρίνομεν τὸ κακὸν, διὰ τῆς τιμωρίας μετροῦμεν τὸ ἀμάρτημα, ἐκ τοῦ διανυσθέντος διαστήματος, ἵνα ἔλθῃ ὁ Θεὸς πρὸς ζήτησιν ἡμῶν, ἐκτιμῶμεν τὸ βάθος τῆς ἀβύσσου. Ἐάν Θεὸς ἐγένετο τοιοῦτος, ἀντικαταστήσας τὸν ἄνθρωπον, τί ἄρα ἦτο αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ὡς πρὸς τὸν Θεόν;

Ἄλλ' ἐάν τὸ θέαμα τοῦτο καταβιβάξῃ τὸν ἄνθρωπον, θέτον αὐτὸν εἰς τὴν κατὰ τὸ ἐνεστὼς ἀληθῆ αὐτοῦ θέσιν, ὅρα πῶς εὐθὺς τὸν ἀνυψοῖ καὶ περιβάλλει νέον μεγαλεῖον, γνωρίζον αὐτῷ τί εἶναι κατὰ τὰς θείας βουλὰς.

Τί εἶναι ἄρα ὁ ἄνθρωπος, ἵνα τοσοῦτον μνησθῇ αὐτοῦ ὁ Θεός, ἵνα ἔλθῃ νὰ τὸν ἐπισκεφθῇ ἐν τῇ ἐξορίᾳ του, καὶ νὰ τῷ δώσῃ τοιοῦτο δείγμα τῆς φιλόστοργίας του; ὅποια ἢ ἀξία τῆς λείας ταύτης τοῦ ἄδου, ἵνα κατασταθῇ τὸ ἀντικείμενον τοιοῦτου λύτρου; ποία λοιπὸν ἡ τιμὴ του, καὶ

τί ἄρα ἐπιφυλάττεται αὐτῷ ἐπέκεινα; Τί δὲν ὑποθέτει τῶν-
 τι ἡ θυσία τοῦ σταυροῦ περὶ τῆς ἀξίας καὶ τῆς κλήσεως τοῦ
 ἀνθρώπου γινομένου κατακτήσεως ἐνὸς Θεοῦ, καὶ διὰ τοῦ
 σωτῆρος τούτου Θεοῦ, κατακτητοῦ καὶ συγκληρονόμου τοῦ
 οὐρανοῦ! Ἐὰν ἡ θεία φύσις ἠνώθη τῇ ἀνθρωπίνῃ ἐν τῷ ὀ-
 νείδει τοῦ σταυροῦ, δὲν ἔπαυσε συνηνωμένη οὕσα μετ' αὐτοῦ
 ἐν τῇ δόξῃ τῆς ἀναστάσεως. Ἡ ἀνύψωσις τῆς ἀνθρωπότη-
 τος ἐξισώνει τὴν ταπεινώσιν τῆς θεότητος ἐν Χριστῷ. Ἡ
 συνδέουσα τὸν οὐρανὸν μὲ τὴν γῆν ἄλυσίς εἶναι ὑ-
 πέρ ποτε ὁρατὴ, τὸ δόγμα τῆς ἀθανασίας καὶ ἀναστάσεως
 ἡμῶν ἔχει ὑπὲρ αὐτοῦ ὄλην τὴν ἰσχὺν γεγονότος τελεσμέ-
 νου, καὶ προφανῶς τελεσθέντος ἐνὶ ἐξ ἡμῶν, ἐν τῷ ἡμε-
 τέρῳ ἀρχηγῷ, ὅστις ἐγένετο, καθ' ἃ τρανῶς λέγει ὁ ἁ-
 γιος Παῦλος, ἡ ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων (1). Ὅποιον
 ἐνέχυρον, ὅποιον ἐλπίδος θεμέλιον ἔχομεν ἡμεῖς ἐν τῷ ἐκ-
 πληρώσαντι ἐν ἑαυτῷ ὅ,τι ἐπηγγείλατο ἐν ἡμῖν, καὶ δι'
 ὁποίας πεποιθήσεως ὀφείλομεν νὰ τείνωμεν πρὸς τὴν ἀ-
 θανασίαν διὰ τῶν σκιῶν τοῦ θανάτου, ἀφ' οὗ ὁ ἀντι-
 πρόσωπος ἡμῶν νικηφόρος ἤδη προηγήθη ἡμῶν ἐν τῇ με-
 ταβάσει ταύτῃ, καὶ ἐνθυμεῖται ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ ὅ,τι
 αὐτὸς ὑπέμεινεν, ὅτε δι' ἡμᾶς ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος τῆς
 ὀδύνης!

Ἴδου λοιπὸν ἐξηγημένος ἐπὶ τέλους ὁ ἄνθρωπος, καὶ
 λελυμένος ὁ ἐνδύτατος δεσμὸς τῶν ἀντιφάσεων τῆς φύ-
 σεώς του. Ἡ φιλοσοφία τοῦ σταυροῦ ἤλθε νὰ ἀποφαν-
 θῇ μεταξὺ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ζήνωνος καὶ τῆς τοῦ Ἐ-
 πικούρου, καὶ ν' ἀπορροφήσῃ ἀμφοτέρας ἐν τῷ ὕψει αὐ-
 τῆς. Ὑπερεκτιμᾶσαι, ὦ ἄνθρωπε, καὶ ἄλλοτε δὲν ἐκτιμᾶ-
 σαι κατ' ἀξίαν. Ὅχι, δὲν εἶσαι Θεὸς, ἵνα μόνος σου δοξα-

(1) Δ'. Κορ. ΙΕ', κ'.

σθής καὶ καταστήσης ἴδιον κέντρον σεαυτόν· ἀπ' ἐναντίας εἶσαι τὸ ποταπότερον καὶ εὐτελέστερον καὶ ἀθλιώτερον ὄλων τῶν ὄντων· σκύβαλον τοῦ παντός, τὰ πάντα σὲ καταισχύνουςι καὶ ἐλέγχουσι τὴν ἄγνοιαν καὶ ἀδυναμίαν σου· ἄλλο δὲν δύνασαι εἰμὴ νὰ ὑποφέρῃς καὶ ἀποθάνῃς δοῦλος πωλημένος εἰς τὴν ὀδύνην διὰ τὴν ἁμαρτίαν· τῇ ἀνήκεις, καὶ αὐτὴ ἡ ὀδύνη εἶναι ἄγονος. Ἀλλ' ἀπατάται ἐξ ἴσου, ὅταν μετὰ τοῦ Ἐπικούρου ἐξομοιοῦσαι πρὸς ἀχρεῖον χοῖρον, καὶ παραδίδῃς εἰς τὰς αἰσθήσεις καὶ τὴν ὕλην, ἀφίνων νὰ πέσῃ εἰς τὸν βόρβορον τὸ σκῆπτρον τῆς διανοίας καὶ τῆς ἀρετῆς· ἔγειρε, σὺ εἶσαι ὁ βασιλεὺς τῆς γῆς καὶ ὁ ἐπίδοξος κληρονόμος τῶν οὐρανῶν.

Ἰδιον εἶναι τῆς φιλοσοφίας τοῦ σταυροῦ ὅτι διέκρινε καὶ ἐσυμβίβασε τὰς δύο ταύτας καταστάσεις, τὴν τῆς ἰσχύος καὶ τὴν τῆς ἀδυναμίας, διαφωτίζουσα ἐνταυτῷ καὶ τὸ βάθος τῆς ἀθλιότητός μας καὶ τὸν κολοφῶνα τοῦ μεγαλείου μας, καὶ κάμνουσα ἡμᾶς νὰ αἰσθανθῶμεν, ὅτι ἀφ' ἑνός, μὲν ὡς ἐξ ἰδίας φύσεως πρὸς οὐδὲν ἄλλο εἴμεθα ἱκανοὶ εἰμὴ πρὸς τὸ κακὸν, καὶ οὐδενὸς ἄξιοι εἰμὴ ἀποστροφῆς (1)· ἀφ' ἑτέρου δὲ, διὰ τῆς θείας ἀντιλήψεως ἀπεκατέστημεν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, καὶ ἐγενόμεθα συμμέτοχοι αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ (2). Ἡ ἀνθρωπότης οὕτω εὐρίσκεται οἰοεὶ μεταξὺ δύο πόλων, τοῦ τῆς ἐκπεπτωκυίας αὐτῆς φύσεως, τοῦ ἄγοντος αὐτὴν εἰς τὸ μηδὲν, καὶ τοῦ τῆς θείας χάριτος τοῦ ὑψοῦντος αὐτὴν εἰς τὸν Θεόν· ὥστε νὰ μὴ ἔχωμεν οὐδέποτε ἀφορμὴν νὰ ἐπαιρώμεθα, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ εἴμε-

(1) Καὶ ἡμεν τέχνα φύσει ὀργῆς. Ἐφ. β'.—3.

(2) Ἄρα οὖν οὐκέτι ἐστὲ ξένοι καὶ πάροικοι, ἀλλὰ συμπολιταὶ τῶν ἁγίων καὶ οἰκεῖοι τοῦ Θεοῦ. Συνεζωοποίησε τῷ Χριστῷ, καὶ συνήγειρε καὶ συνεχάθισεν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Ἐφ. β'.—19—5—6.

θα ταπεινοὶ καὶ τρέμοντες μέχρι τοῦ ἀνωτάτου βαθμοῦ τῆς τελειότητος, ὡς ἐπίσης νὰ μὴ δειλιῶμεν ἀπέναντι τῶν ἀθλιοτήτων ἡμῶν, ἀλλὰ νὰ εἴμεθα γενναῖοι καὶ εὐπιστοί, ἵνα ἐξέλθωμεν αὐτῶν, ὅσον δήποτε καὶ ἂν ἦναι τὸ βάθος αὐτῶν. Ἴδου ὁ χριστιανός· εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἐξηγημένος.

Ἄλλ' ἄς ἀφήσωμεν ἐνταῦθα τὸν λόγον εἰς τὸν Πασχάλην, καὶ ἄς ἀναφέρωμεν τὴν ὠραίαν ἐκείνην σελίδα, ἔνθα, περιγράφας τὴν ἀδυναμίαν καὶ τὴν ἀντίφασιν τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας, κατὰ τὰς δύο κυρίας αὐτῆς αἱρέσεις, τοὺς Ἐπικουρίους καὶ Στωϊκοὺς, συνεχίζει λέγων.

« Ἄλλὰ πρέπει νὰ διαρρήχθῃσι καὶ μηδενισθῶσιν, ἵνα ὑποχωρήσωσιν εἰς τὴν ἀλήθειαν τῆς ἀποκαλύψεως· αὕτη συναλλάττει τὰς ἐπισημοτέρας ἐναντιότητας διὰ τέχνης ὅλως θείας. Ἐνοῦσα πᾶν τὸ ἀληθές, ἀποδιώκουσα πᾶν τὸ ψευδές, διδάσκει, δι' οὐρανίας τρώντι σοφίας, τὸν ὄρον ἐν ᾧ συμφωνοῦσιν αἱ ἀντίθετοι ἀρχαί, αἱ κατὰ τὰς ἀνθρώπινας ἀπλῶς διδασκαλίας φαινόμεναι ἀσυμβίβαστοι. Καὶ ἰδοὺ ὁ λόγος· οἱ σοφοὶ τοῦ κόσμου ἔθεσαν τὰς ἐναντιότητάς εἰς τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον· ὁ μὲν ἀπέδιδεν εἰς τὴν φύσιν τὴν δύναμιν, ὁ δὲ τὴν ἀσθένειαν, ὅπερ ἀδύνατον· ἐν ᾧ ἡ πίστις μᾶς διδάσκει νὰ θέτωμεν αὐτάς εἰς ἀντικείμενα διάφορα, ἅπασα μὲν ἡ ἀσθένεια ἀνήκει τῇ φύσει, ἅπασα δὲ ἡ ἰσχὺς τῇ τοῦ Θεοῦ ἀντιλήψει. Ἴδου ἡ νέα καὶ θαυμαστὴ ἔνωσις, ἣν εἷς Θεὸς μόνος ἠδύνατο νὰ διδάξῃ, μόνος νὰ ποιήσῃ, καὶ ἥτις δὲν εἶναι εἰμὴ εἰκῶν καὶ ἀποτέλεσμα τῆς ἀρρήτου ἐνώσεως τῶν δύο φύσεων ἐν μόνῳ τῷ προσώπῳ ἐνὸς Θεοανθρώπου. Οὕτως ἡ φιλοσοφία ἐπάγει ἀνεπαισθήτως εἰς τὴν Θεολογίαν, καὶ δύσκολον νὰ μὴ εἰσέλθῃ τις ἐν αὐτῇ, οἰανδῆποτε ἀλήθειαν πραγματεύεται, διότι εἶναι τὸ κέντρον πασῶν τῶν ἀληθειῶν, ὅπερ ἐντελέστα φαίνεται ἐνταῦθα, ἀφ' οὗ τοσοῦτον

»προφανῶς περιέχει ὅ,τι ἀληθές ὑπάρχει εἰς τὰς ἀντιθέτους
 »ἐκείνας δοξασίας. Ὅθεν δὲν βλέπομεν πῶς ἠδύνατό τις
 »ἐξ αὐτῶν νὰ μὴ τὴν ἀκολουθήσῃ. Ἐὰν μὲν ἦναι μεστοὶ τοῦ
 »μεγαλείου τοῦ ἀνθρώπου, τί ἄρα ἐπεινόησεν περὶ αὐτοῦ
 »μὴ ὑποχωροῦν εἰς τὰς ὑποσχέσεις τοῦ Εὐαγγελίου, αἴτι-
 »νες οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ἡ ἀξία τιμῆ τοῦ θανάτου
 »κένος Θεοῦ; ἐὰν δὲ ἀρέσκωνται εἰς τὸ νὰ βλέπωσι τὴν
 »ἀσθένειαν τῆς φύσεως, ἡ ἰδέα των δὲν ἐξισοῦται ποσῶς
 »πρὸς ἐκείνην τῆς ἀληθοῦς ἀσθενείας τοῦ ἀμαρτήματος,
 »οὔ ὁ αὐτὸς θάνατος ὑπῆρξεν ἡ θεραπεία. Ἐκαστον κόμμα
 »εὐρίσκει ἐν αὐτῇ περισσότερον πρὸ ὅσον ἐπιθυμεῖ, καὶ τὸ
 »θαυμαστὸν, εὐρίσκουσιν ἔνωσιν στερεὰν οἱ μὴ δυνηθέν-
 »τες νὰ συμφωνήσωσιν εἰς βαθμὸν ἀπείρως ὑποδεέστε-
 »ρον» (1).

Τοιοῦτρόπως ἡ διδασκαλία τοῦ σταυροῦ μᾶς δίδει τὴν
 γνῶσιν ἡμῶν αὐτῶν· ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο εἶναι ἐπου-
 σιῶδες καὶ κατ' ἀντανάκλασιν, τὸ δὲ κύριον καὶ ἄμεσον αὐ-
 τῆς ἀποτέλεσμα εἶναι, νὰ γνωρίσῃ εἰς ἡμᾶς τὸν Θεόν. Ἐν-
 ταῦθα τὸ πεδῖον τῆς μελέτης ἡμῶν εὐρίνεται.

«Ἐγὼ εἰμι πᾶν τὸ γεγονὸς, καὶ ὄν, καὶ ἐσόμενον,
 »καὶ τὸν ἐμὸν πέπλον οὐδεὶς θνητὸς ἀπεκάλυψε».

Τοιαύτη ἡ ἐπιγραφή, ἣν ἡ ἀρχαία Αἴγυπτος εἶχεν ἐγ-
 χαράξει εἰς τὸ μέτωπον τοῦ πρώτου τῶν ναῶν αὐτῆς, δη-
 λοῦσα δι' αὐτῆς τὴν Θεότητα.

Ὅλαι αἱ προσπάθειαι τῆς μετὰ ταῦτα φιλοσοφίας δὲν
 ἠδυνήθησαν νὰ ἀποκαλύψωσι τὸν πέπλον· καὶ ὅταν εἰς
 τὴν μητρόπολιν τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου εἰσῆλθεν ὁ
 Χριστιανισμὸς, ἀνέγνωσε καὶ πάλιν εἰς τὸ προμετώπιον
 τοῦ ναοῦ· τῷ ἀγνώστῳ Θεῷ.

(1) Σκέψεις, μέρος α'. ἀρθ. θ'. §. 4. Νοτ φ γ δ α φ τ ν δ κ τ α ς

«Τὸν Θεὸν τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν,» εἶπεν ὁ Ἀπόστολος Πκῦλος· καὶ ἐκήρυττεν αὐτοῖς τὸν ἐσταυρωμένον Ἰησοῦν.

Ἦλθε τῶντι ὁ Χριστιανισμὸς νὰ ἀποσύρη τὸ ἀρχαῖον κάλυμμα τὸ ἐπιβαρύνον τὰ ὄμματα τῶν θνητῶν, καὶ νὰ ἐξηγήσῃ εἰς τὴν γῆν τὸ μυστήριον τῆς αἰωνιότητος· ἢ μᾶλλον, ἐπειδὴ ἡ λάμψις αὐτῆς ἤθελεν ἐκθαμβήσῃ ἡμᾶς, περιέβαλε τὴν Θεότητα αἰσθητὴν μορφήν, μετριάζουσαν αὐτὴν, ἐν ᾧ τὴν ἀποκαλύπτει. «Ἐδωκεν, ὡς ἄριστα λέγει» ὁ Ἐρσκίνης, ἐν τῷ ἱλαστηρίῳ ἔργῳ μορφήν ψηλαφητὴν «εἰς τὰ ὑψηλὰ προσόντα τῆς Θεότητος· ἐφάνέρωσεν αὐτὰ» εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς μας ἐν τῇ οὐσιώδει πραγματικότητι «ζώσης ἐνεργείας, καὶ συγχρόνως ἐν τῷ μεγαλείῳ καὶ τῇ» «ἀξιολατρεύτῳ αὐτῶν καλλονῇ. Χωρὶς ἴ ἀπολέσωσιν οὐδὲν» «τῆς ἀξιοπρεπείας αὐτῶν, τὰ κατέστησαν ἐφικτὰ εἰς τὴν» «ἡμετέραν διάνοιαν, καὶ τὰ προσήρμοσαν εἰς τὰς αἰσθήσεις» «τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἐν ᾧ ἐγείρουσι τὸν θαυμασμὸν» «καὶ τὸν ἔπαινον τῶν ἀγγέλων, ἐξ ὧν δορυφορεῖται ὁ θεῖος» «αὐτῆς θρόνος» (1).

Τῶντι ἡ Ἀγιότης ἡ Δικαιοσύνη, ἡ Ἀγάπη, ἡ Σοφία, αὐτὴ ἡ Δύναμις τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὶ ὑπεράπειροι τὸν βαθμὸν, ψηλαφῶνται, γίνονται ὄρατα καὶ μετροῦνται τρόπον τινὰ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ διὰ τοῦ ἀπλουτέρου ἐνταυτῷ καὶ γοιμωτέρου τρόπου.

Ἡ ἀγιότης. — Ὅποια ἀγιότης, καὶ τίς ἤθελε ποτὲ τὴν ἐπινοήσῃ, ἢ μὴ συγχωροῦσθαι εἰς τὸν ἀνθρώπον νὰ προσεγγίση αὐτῇ εἰμὴ ἀπ' οὗ πρότερον πλυθῇ ἐν τῷ αἵματι ἐνός

(1) Δοκίμ. περὶ πίστεως, ὑπὸ τοῦ Ἐρσκίνου, περιφήμου δι-
κηγόρου Ἀγγλου. Οὐδέποτε ἴσως ὁ νοῦς του ἀνέβη ὑψηλότερον εἰμὴ εἰς τὰ
περὶ θρησκείας συγγράμματά του. Ὁ Κ. Δεγενοῦδης ἐδημοσίευσε μέρος
αὐτῶν ἐν τῷ Λόγῳ τοῦ Χριστιανισμοῦ, τόμ. γ'.

Θεοῦ! Ὅποιος Θεὸς ὁ ἀποβάλλων ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου του πᾶν ἄλλο θῦμα, καὶ ἀπαιτῶν ὡς ὀλοκαύτωμα ὄχι τὰ καθάρωτατα τῶν ζώων, ὄχι τὰ τελειότατα τῶν ἀνθρωπίνων πλασμάτων, ὄχι τὴν ἐπιφανεστάτην τῶν ἀγγελικῶν φύσεων, ἀλλ' αὐτὴν τὴν θείαν φύσιν, Θεὸν ὁμοιον αὐτῷ!

«Διὸ, λέγει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, εἰσερχόμενος ὁ Υἱὸς
 » τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν κόσμον, λέγει τῷ Πατρὶ αὐτοῦ. *Θυσίαν*
 » *καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας, σῶμα δὲ κατηρητήσω*
 » *μοι' ὀλοκαυτώματα καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ εὐδόκησας.*
 » *Τότε εἶπον ΙΔΟΥ ΗΚΩ*» (1). Διὰ τῆς καθαρότητος καὶ
 τοῦ μεγαλείου τοιοῦτου θύματος, ἃς μετρήσωμεν τὴν ἀ-
 γιότητα καὶ μεγαλειότητα τοῦ Θεοῦ. Ὅποιαν βαθυτάτην
 ἐντύπωσιν προξενεῖ ἤδη εἰς τὰς συνειδήσεις ἡ πρώτη αὐ-
 τῆ ἔννοια, καὶ εἰς ὁποίαν ἀπόστασιν μεταφέρει τὸ ὑπὸ
 τῶν παθῶν τόσον συχνάκις μετακινήθην ὄριον τοῦ καθή-
 κοντος.

Ἐνταῦθα ὁ Μαλεβράγχης κάμνει σκέψιν ὄντως θαυ-
 μασίαν διὰ τὴν ἀπλότητα καὶ ἰσχὺν αὐτῆς, ἐν ᾗ ἡ ὑ-
 ψηλοτέρα φιλοσοφία συνάδει πρὸς τὴν ὑγιεστέραν Θεο-
 λογίαν.

«Ἴνα διὰ τοῦ λόγου ἀνακαλύψωμεν ποία ἐξ ὄλων τῶν
 » θρησκειῶν εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ θεμελιωθεῖσα, ἀνάγκη
 » νὰ συμβουλευθῶμεν προσεκτικῶς τὴν ἔννοιαν, ἣν ἔχομεν
 » περὶ τοῦ Θεοῦ, ἥτοι περὶ τοῦ ἀπειροτελείου ὄντος».

Ἀποδεικνύει ἀκολούθως, ὅτι ὁ Θεὸς, ἥτοι ἡ Αὐτοαλή-
 θεια, δὲν δύναται νὰ ἐνεργήσῃ, εἰμὴ καθ' ὅ, τι εἶναι, ὥς, ε,
 ὅταν ἐνεργῇ, ἐκφέρει ἐξ ἀνάγκης τὴν αἰώνιαν καὶ ἀμετά-
 θετον κρίσιν, τὴν ὁποίαν κάμνει περὶ τῶν προσόντων αὐτοῦ,
 καὶ τὴν ὁποίαν θέλει νὰ κάμνωμεν καὶ ἡμεῖς περὶ αὐτῶν.

(1) Ἐβρ. ἰ. 12.

« Ἄλλ' ὁ Θεὸς δὲν ἐξηγεῖ ἐντελῶς τὴν κρίσιν, ἣν κάμνει
 » περὶ αὐτοῦ, εἰμὴ διὰ τῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ,
 » καὶ τῆς θεμελιώσεως ἧς πρεσβεύομεν θρησκείας, ἐν ἣ μόν-
 » νη δύναται νὰ εὕρῃ τὴν λατρείαν καὶ τὴν προσκύνη-
 » σιν, αἵτινες ἐμφαίνουσι τὰς διαφορὰς αὐτοῦ τελειό-
 » τητας, καὶ συνάδουσιν πρὸς ἣν κάμνει περὶ αὐτῶν
 » κρίσιν. Ὅτε ὁ Θεὸς ἐξήγαγε τὸ χάος ἐκ τοῦ μηδενός,
 » εἶπεν· Ἐγὼ εἰμι ὁ παντοδύναμος· ὅτε ἐξ αὐτοῦ ἐμόρφωσε
 » τὸν κόσμον, εὐηρεστήθη εἰς τὴν σοφίαν του· ὅτε ἔπλασε
 » τὸν ἄνθρωπον ἐλεύθερον καὶ ἱκανὸν τοῦ γινώσκειν καλὸν
 » καὶ πονηρὸν, ἐξέφρασε τὴν περὶ τῆς δικαιοσύνης καὶ ἀ-
 » γαθότητος αὐτοῦ κρίσιν του. Ἄλλ' ὅτε συνάπτει τὸν Λό-
 » γον αὐτοῦ μὲ τὸ ἔργον του, ἐμφαίνει ὅτι εἶναι ἄπειρος
 » καθ' ὅλα τὰ προσόντα αὐτοῦ· ὅτι ὁ μέγας οὗτος κόσμος
 » οὐδὲν εἶναι ὡς πρὸς αὐτὸν, ὅτι πάντα εἶναι βέβηλα ὡς
 » πρὸς τὴν ἀγιότητα, τὴν ἐξοχότητα καὶ τὴν ἀνωτάτην
 » αὐτοῦ μεγαλειότητα. Ἐνὶ λόγῳ, λαλεῖ ὡς Θεὸς, ἐνεργεῖ
 » καθ' ὅ, τι εἶναι, καὶ πᾶν ὅ, τι εἶναι. Παράβαλε, Ἄριστε,
 » τὴν ἡμετέραν θρησκείαν πρὸς τὴν τῶν Ἰουδαίων, τῶν
 » Μωαμεθανῶν, καὶ πρὸς ὅσας ἄλλας γινώσκεις, καὶ κρί-
 » νε τίς ἢ πλεόν διακεκριμένως ἐμφαίνουσα τὴν κρίσιν, ἣν
 » ὁ Θεὸς κάμνει περὶ τῶν προσόντων αὐτοῦ, καὶ ἣν ὀφείλο-
 » μεν νὰ μορφώσωμεν καὶ ἡμεῖς περὶ τοῦ περιορισμοῦ τοῦ
 » πλάσματος καὶ τῆς ἀνωτάτης τοῦ πλάστου μεγαλειότη-
 » τος».

« Ἡ ἀληθὴς λατρεία δὲν συνίσταται εἰς τὸ ἐξωτερικόν,
 » εἰς τοιαύτην ἢ τοιαύτην θέσιν τῶν σωμάτων, ἀλλ' εἰς
 » ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν διάθεσιν τῶν πνευμάτων ἡμῶν
 » ἐνώπιον τῆς θείας μεγαλειότητος, τούτέστιν, εἰς τὰς κρί-
 » σεις καὶ κινήσεις τῆς ψυχῆς. Ὁ δὲ προσφέρων τὸν Υἱὸν
 » τῷ Πατρὶ, ὁ λατρεύων τὸν Θεὸν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐκ-

»φέρει, διὰ τῆς πράξεώς του, κρίσιν ὁμοίαν πρὸς ἣν ὁ Θεὸς
 »κάνει περὶ αὐτοῦ· ἀπαγγέλλει, λέγω, ἐξ ὄλων τῶν κρί-
 »σεων τὴν ἐκφράζουσαν ἀκριβέστερον τὰς θείας τελειότη-
 »τας, καὶ πρὸ πάντων τὸ ἕξοχον καὶ ὑπεράγιον τὸ χωρί-
 »ζον τὴν Θεότητα πάντων τῶν λοιπῶν, ἢ ἀνυψοῦν αὐτὴν
 »ἀπειρώς ὑπεράνω πάντων τῶν κτισμάτων. Ἄρα ἡ ἐν Χρι-
 »στῷ πίστις εἶναι ἡ ἀληθὴς θρησκεία, ἡ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ
 »παρὰ τῷ Θεῷ προσπέλασις, ἡ μόνη ἀληθὴς λατρεία, ὁ
 »μόνος τρόπος ἵνα διαθέσωμεν τὰ πνεύματα ἡμῶν πρὸς
 »λατρείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ δυνηθῶμεν ἐπομένως νὰ ἐλκύσω-
 »μεν ἡμῖν τὴν εὐδοκίαν καὶ εὐμένειαν τοῦ αὐτουργοῦ τῆς
 »προσδοκωμένης μακαριότητος» (1).

Ὁ Μαλεβράγχης συγκεντρώνει ἀκολούθως ὅλην τὴν αὐ-
 στηρότητα, τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν λάμψιν τῆς διανοίας του εἰς
 τὸ ἐξῆς εὐγλωττον τεμάχιον, τὸ ὁποῖον καὶ αὐτὸ ἀδιστά-
 κτως παραθέτομεν, διότι τοιαῦται σελίδες εἶναι πάντοτε
 βραχεῖαι.

«Δὲν ὑπάρχει σχέσις μεταξὺ ἀπειροῦ καὶ πεπερασμένου.
 »Τοῦτο δυνατὸν νὰ θεωρηθῆ ὡς τετριμμένον. Ὁ κόσμος,
 »παραβαλλόμενος πρὸς τὸν Θεὸν, εἶναι οὐδὲν, καὶ πρέπει
 »νὰ λογίζεται οὐδὲν, ἀλλὰ μόνοι οἱ Χριστιανοί, μόνοι οἱ
 »πιστεύοντες εἰς τὴν Θεϊότητα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, λογί-
 »ζονται ἀληθῶς οὐδὲν τὸ ἴδιον ὄν καὶ τὸν μέγαν τοῦτον
 »κόσμον, ὃν θαυμάζομεν. Ἴσως οἱ φιλόσοφοι κάμνουσι τὴν
 »κρίσιν ταύτην, ἀλλὰ ποσῶς δὲν τὴν ἐκφέρουσιν, ἀπ' ἐναν-

(1) Ἐντεῦθεν τὸ ὄραϊον ἄσμα τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ λειτουργίᾳ.

«Παρ' οὗ (τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ) σὲ αἰνεῦσιν Ἄγγελοι Ἀρχάγγελοι, Θρό-
 ννοι, Κυριότητες, Ἀρχαί, Ἐξουσίαι, Δυνάμεις, καὶ τὰ πολυάμματα τὰ Χε-
 ρουβὶμ. Μετὰ τούτων τῶν μακαρίων δυνάμεων, καὶ ἡμεῖς οἱ ἁμαρτω-
 ῶλοι βοῶμεν, καὶ λέγομεν· Ἅγιος, Ἅγιος Ἅγιος Κύριος. Πλήρης ὁ οὐρανὸς
 καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης σου.

»τίας ψεύδουσι τὴν θεωρητικὴν ταύτην κρίσιν διὰ τῶν
 »πράξεών των· τολμῶσι νὰ προσεγγίσωσι τῷ Θεῷ, ὡς ἂν
 »μὴ ἤξευρον πλέον ὅτι ἢ ἀπ' αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς ἀπόστασις εἶ-
 »ναι ἄπειρος· φαντάζονται ὅτι ὁ Θεὸς εὐδοκεῖ ἐν τῇ βε-
 »βήλῳ λατρείᾳ, ἣν τῷ προσφέρουσι· καὶ ἔχουσι τὴν τόλ-
 »μην ἢ, ἂν θέλῃς, τὴν οἴησιν, νὰ τὸν λατρεύσωσιν. Ἄς σι-
 »γήσωσιν· ἡ εὐλαβὴς αὐτῶν σιωπὴ θέλει ἀπαγγεῖλαι κάλ-
 »λιον ἢ οἱ λόγοι των τὴν θεωρητικὴν κρίσιν, ἣν μορφό-
 »νουσι περὶ τοῦ ὅτι εἶναι αὐτοὶ ὡς πρὸς τὸν Θεόν. Μόνοις
 »τοῖς Χριστιανοῖς δέδεται νὰ ἀνοίξωσι τὸ στόμα καὶ νὰ
 »αἰνέσωσιν ἐπαξίως τὸν Κύριον, καὶ μόνοι αὐτοὶ δύνανται
 »νὰ προσεγγίσωσι τῇ ἁνωτάτῃ αὐτοῦ Μεγαλειότητι· τοῦ-
 »το δὲ, διότι λογίζονται ὄντως οὐδὲν, αὐτοὶ καὶ πάντα τὰ
 »λοιπὰ ὄντα, ὅταν ὁμολογῶσιν ὅτι μόνον διὰ Ἰησοῦ Χρι-
 »στοῦ ἔχουσι τινα πρὸς αὐτὸν σχέσιν. Ὁ μηδενισμὸς οὐ-
 »τος, εἰς ὃν διὰ τῆς πίστεως καταντῶσι, δίδει αὐτοῖς ἐ-
 »νώπιον τοῦ Θεοῦ ἀληθῆ πραγματικότητα. Ἡ κρίσις αὐ-
 »τῆ, ἣν ἀπαγγέλλουσι συμφώνως πρὸς αὐτὸν τὸν Θεόν, πα-
 »ρέχει εἰς ὅλην τὴν λατρείαν αὐτῶν ἄπειρον τιμὴν. Πάν-
 »τα εἶναι βέβηλα ὡς πρὸς τὸν Θεόν, καὶ πρέπει νὰ ᾔηται
 »καθιερωμένα ὑπὸ τῆς θεϊότητος τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, ἵνα γίνω-
 »σιν ἄξια τῆς ἀγιότητος τοῦ Πατρὸς καὶ τῆς εὐδοκίας καὶ
 »εὐμενείας αὐτοῦ. Ἴδου ὁ ἀκράδαντος θεμέλιος τῆς ἱερᾶς
 »ἡμῶν θρησκείας» (1).

Ἡ ἀγιότης καὶ ἡ ἄπειρος τοῦ Θεοῦ μεγαλειότης οὐδα-
 μου λοιπὸν εὐρίσκουσιν ἔκφρασιν τόσῳ τελείαν, ὅσον εἰς
 τὴν προσφορὰν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ἐκ τῆς φωτεινῆς ταύτης ἐστίας ἀκτινοβολοῦσιν ἐξίσου
 τὰ ἄλλα προσόντα.

(1) Μαλεθράγγης, Τελευταία περὶ Μεταφυσικῆς Συν-
 διάλξεως. Ἐκδ. Καρπαντιέρου, Τόμ. Α. σελ. 252, 253, 254.

Ἡ δικαιοσύνη. Ὅποίαν πληγὴν φέρει ἐπὶ τοῦ σταυροῦ! πόσον πρέπει νὰ τὴν ὑποθέσωμεν ἀναγκαίαν, ἄκαμπτον, ἀναπόφευκτον, ἀφ' οὗ δὲν ἀφωπλίσθη ὑπὸ τοσαύτης ἀθωότητος καὶ ἀγιότητος! Ἐὰν ἐνεργῆται οὕτως ἐπὶ τοῦ ἐγγυητοῦ, τί δὲν ἤθελε κάμει ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ὀφειλέτου; τί ἠθέλομεν γίνεαι ἄνευ τῆς θείας ταύτης αἰγίδος, καὶ ποῦ ἠθέλομεν καταντήσει, ἀμελοῦντες νὰ καταφύγωμεν ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς; ἠδύνατο ἄρα τὸ αἶσθημα τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀπαρabiάστου αὐτῆς αὐστηρότητος νὰ ἐντυπωθῆ εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου βαθύτερον ἢ διὰ τοῦ θεάματος τούτου ἐνὸς Θεοῦ ἐπιβάλλοντος εἰς τὸν ἴδιον Υἱὸν, μὲ ὄλην αὐτοῦ τὴν ἀγιότητα καὶ θειότητα, καὶ μόνον διότι ἀνεδέχθη τὸ πταίσμα τοῦ ἀνθρώπου, ὅλον τὸ βάρος τῆς ἔργῆς του, καὶ μὴ σβεννύοντος τὸν κεραυνὸν του εἰμὴ ἐν τῇ τελευταίᾳ ράχιδι τοῦ αἵματός του; τί εἶναι ὁ ἔλεγχος ὡς πρὸς τοιαύτην διδασκαλίαν; Ἡ συνείδησις καὶ οἱ ἔλεγχοι αὐτῆς, ὡς ἤδη εἶπομεν, ἀμβλύνονται, ναρκοῦνται, νοθεύονται εἰς τὸ ἔγκλημα· ἀλλὰ τὸ ζῶν τοῦτο θέαμα εἶναι ἐκτὸς ἡμῶν, δὲν ἐξαρτᾶται ἐξ ἡμῶν, δι' ἐνὸς μόνου βλέμματος τὸ καταλαμβάνομεν, καὶ οὐδεὶς δύναται ν' ἀποφύγη τὴν μεγάλην ἐκείνην φωνήν, ἣτις πολὺ ὑψηλότερα τῆς τοῦ καταδίκου τοῦ Οὐίργιλίου φωνάζει εἰς τὴν γῆν·

Discite Justitiam moniti, et non temnere Divos (1).

Ἡ δικαιοσύνη ἐξισοῦται λοιπὸν πρὸς τὴν ἀγιότητα ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, καὶ ἀμφότεραι εἶναι ἄπειροι.

Τὸ δὲ θαυμαστὸν καὶ ὄντως θεῖον ἐν τοιαύτῃ διδασκαλίᾳ εἶναι ἡ θαυμασία ἀπλότης ἢ ἀποκαλύπτουσα ἐνταυτῷ καὶ διὰ τοῦ αὐτοῦ μέσου τὰ διαφορώτατα τῆς Θεότητος ιδιώματα, καὶ χωρὶς ποσῶς νὰ ἐλαττώσῃ τὸ βάθος αὐτῶν,

(1) Αἰνειάδ. 5'.

οὐχ ἤττον παρέχουσα τὴν κατάληψιν αὐτῶν εἰς τὰς κοινοτέρας διανοίας. Τοιοῦτοτρόπως εἶδομεν διαλάμπασαν ἐπὶ τὸ ἀπειρότατον τὴν ἀγιότητα καὶ δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. Φαίνεται μετὰ τοῦτο ὅτι αἱ τῆς ἀγαθότητος, τοῦ ἐλέους καὶ τῆς ἀγάπης ἔννοιαι δὲν δύνανται νὰ προσεγγίσωσιν αὐτῷ· καὶ ἰδοὺ ἀπ' ἐναντίας αὐταὶ ἀναβλύζουσιν ἐξ αὐτοῦ, καὶ, ὡς τὰ ἄλλα προσόντα, ὑπερβαίνουσιν ἐκεῖ πᾶσαν ἀνθρωπίνην διάνοιαν.

Αὐτὸς ὁ Θεὸς, θυσιάζων τὸν Υἱὸν αὐτοῦ ἀντὶ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἐπομένως ἀγαπῶν τὸν ἄνθρωπον πλεον ἢ πατὴρ τὸν υἱόν, καὶ τὸν μᾶλλον ἀξιέραστον υἱόν. Οὕτω γὰρ ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον, ὥστε τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν· ὁποία ἀγάπη! Καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς, ὁ ἐνούμενος μετὰ τοῦ Πατρὸς ἐν τῇ ἀγάπῃ ταύτῃ, καὶ τρόπον τινὰ προλαμβάνων αὐτὸν, Τότε εἶπον, ἰδοὺ ἤκω· καὶ ἀμιλλώμενος πρὸς αὐτὸν ἐν τῇ ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων ἀφοσιώσει, ὁποία συγκινητικὴ καὶ ὑψηλὴ ἰδέα!

«Μεῖζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῆ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ,» λέγει ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, αἰνιττόμενος τὴν θυσίαν του. Τωόντι, οὐδέποτε ἡ ἀγάπη περιεβάλετο ἔκφρασιν ἰσχυροτέραν τοῦ θανάτου, οὐδὲ ἐγένετο ἰσχυρὰ ὡς ὁ θάνατος. Πᾶσα ἄλλη μαρτυρία ἐκλείπει ἀπέναντι ταύτης, ἥτις ἔτι ὑψηλοτέρα καταδεικνύεται, ὅταν ὁ μὲν θάνατος, ὃν δέχεται τις ὑπὲρ τοῦ φίλου, γέμη τῶν ὀδυνηροτέρων παθημάτων, οὗτος δὲ ἦναι εὐχάριστος, καὶ ὄχι μόνον τὸ ἀντικείμενον, ἀλλὰ καὶ τὸ αἷτιον αὐτοῦ καὶ τὸ ὄργανον! Ἰδοὺ τὸ μὴ περαιτέρω τῆς ἀγάπης· ἡ καρδιά καὶ ἡ φαντασία ὑπερεκχειλίζουσι, καὶ φαίνονται οὐδὲν πλειότερον δυνάμεναι νὰ ἐννοήσωσι, καὶ νὰ περιλάβωσιν. . . . Ἀλλ' ἡ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἀποκαλυπτομένη ἀγάπη ἀπείρως ἐκτείνεται.

Διότι, ἐπὶ τέλους, ὅταν τις θέτῃ τὴν ζωὴν αὐτοῦ ὑπὲρ τινος ἄλλου, δὲν τῷ δίδει, κυρίως εἰπεῖν, τὴν ζωὴν αὐτοῦ, ἀλλ' ὀλίγας ἡμέρας, καὶ ἴσως ὀλίγας στιγμὰς τῆς ζωῆς του, ὧν αὐτὸς ὑπὸ τῆς φύσεως καταδικασμένος εἰς θάνατον, καὶ μυριάκις ἴσως ἀξιωθεὶς αὐτοῦ ἐνώπιον τῆς ὑπερτάτης δικαιοσύνης. Ἀλλ' ἐνταῦθα ὁ ἀποθνήσκων δὲν ἔπρεπε νὰ ἀποθάνῃ· ἦτο αὐτὴ ἡ ζωὴ καὶ ἡ πηγὴ τῆς ζωῆς· ἦτο ὡσαύτως ἐκτὸς πάσης προσωπικῆς ἁμαρτίας, καὶ μάλιστα ἡ κατ' ἐξοχὴν ἀγιότης. Ἡ ἁμαρτία, καθὼς καὶ ὁ θάνατος, οὐδέποτε ἠδύναντο νὰ προσεγγίσωσιν αὐτῷ, καὶ νὰ ταράξωσι τὴν μακαριότητα αὐτοῦ. Καὶ ὅμως ἐκ μέσου τοιαύτης μακαριότητος καὶ αἰωνιότητος καὶ ἀγιότητος παραφέρεται ὑπὸ τῆς ἀγάπης του, καὶ περιλαμβάνει τὰς εἰς ἡμᾶς ὠρισμένας πληγὰς τῆς δικαιοσύνης, γίνεται *θηρτός*, καὶ ὁ ἔσχατος πάντων ἀνθρώπων, γίνεται *ἁμαρτία*, καὶ ἁμαρτία ὄλου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ εἰς τὴν διττῶς πρὸς τὴν φύσιν αὐτοῦ ἀντιπαθητικὴν ταύτην κατάστασιν, ἀποθνήσκει ἐν τῇ ὀδυνηροτάτῃ καταδίκῃ ἐν μέτρῳ δύο κακούργων.

Ἄβυσσος ἀγάπης, ἣτις μᾶς κάμνει νὰ ἐννοήσωμεν τὸν λόγον τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου· «Ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν, » καὶ ἡμεῖς ἐγνώκαμεν καὶ πεπιστεύκαμεν τὴν ἀγάπην» (1).

Μᾶς ἐπρόσφερον ἄρα ποτὲ ἡ συνείδησις τὴν ἐρασμιότητα καὶ τὰ θέλητρα τοῦ καθήκοντος ὑπὸ τοσοῦτω καταπληκτικὴν καὶ ἐγκάρδιον προσωποποίησιν, καὶ συνέχεεν αὐτὰ οὕτω πρὸς τὸ ζινηρότερον καὶ κινδυνωδέστερον τῶν αἰσθημάτων τῆς φύσεως; τί εἶναι τὸ θέλητρον τοῦ καθήκοντος ἀπέναντι τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ;

Αὐτὴ ἡ δημιουργία καὶ ἅπαντα τῆς φύσεως τὰ εὐερ-

(1) Α. Ἰωαν. δ' — 16.

γετήματα εἶναι ὑποδεέστερα τῆς θυσίας τοῦ σταυροῦ. Ἡ παραγωγή τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ μηδενὸς καὶ ἡ ὕψωσις αὐτοῦ εἰς τὸν θρόνον τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἄπειρος εὐεργεσία. Ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει τόσῳ μεγάλη εὐεργεσία, ὥστε νὰ μὴ διπλασιάζεται, ὅταν ἀνακτᾶται μετὰ τὴν ἀπώλειαν, διότι αὐτὴ ἡ ἀπώλεια καθιστᾷ πλέον ἢ πρότερον ἐπαισθητὴν τὴν τιμὴν αὐτῆς. Τί δὲ ὅταν τὸ μέσον, δι' οὗ ἡ ἐπιστροφή αὐτὴ ἐνεργεῖται, ἦναι καθ' ἑαυτὸ ἄπειρον εὐεργεσίας περισεύμα; Τοιαύτη ἡ ἀπολύτρωσις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, παραβαλλομένη πρὸς τὴν δημιουργίαν, καθ' ὅτι διὰ μὲν τῆς δημιουργίας ὁ Θεὸς δὲν ἔδωκεν εἰς τὸν ἄνθρωπον εἰς κληρονομίαν εἰμὴ τὰ ποιήματα, διὰ δὲ τῆς λυτρώσεως προστίθησι καὶ δωρεῖται ἑαυτὸν, καὶ συσσωματοῦται τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, καὶ γίνεται ἄνθρωπος· καὶ οὕτω τὸ δόγμα τῆς ἀπολυτρώσεως κατέκτησε τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου πολὺ περισσότερον ἢ τὸ τῆς δημιουργίας. Ὁ Θεὸς ἐν Χριστῷ ἔχει ἐκτενέστερα δικαιώματα ἐπὶ τῶν ψυχῶν μας ἢ ὁ Σαβαώθ, καὶ τολμῶ εἰπεῖν τὸ *Μέγα Ὅν* τῆς φύσεως καὶ τῶν φιλοσόφων ὑπερέβη ὁ ἀγαθὸς τῶν χριστιανῶν Θεός. Ὁ χαρακτήρ οὗτος τῆς ἀγαθότητος εἶναι ὑπὲρ πάντα ἄλλον συγκινητικὸς, πρὸς πᾶσαν καρδίαν καὶ πᾶν στόμα καὶ πάντα ὀφθαλμὸν ἐφικτός, καὶ ἀπευθυνόμενος εἰς τὸ αἶσθημα καὶ τὸ ἔνστιγμα μᾶλλον ἢ εἰς τὸ πνεῦμα, δικαιολογεῖται καὶ καθίσταται τοσοῦτον εὐληπτος εἰς πάντας ἀνθρώπους διὰ τῆς ἐκπνεύσεως εἰκόνοιο τοῦ μεγάλου μάρτυρος τῆς ἀγαθότητος, τοῦ ἐλέους καὶ τῆς ἀγάπης.

Ὅθεν, πρᾶγμα θαυμάσιον, καὶ ὅπερ ἤδη ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν, τὰ ἐναντία συννεοῦνται ἐν τῷ Χριστιανισμῷ· καὶ πᾶσαι αἱ ἀλήθειαι, ὅσαι οὐδαμοῦ δύνανται νὰ συμφωνήσωσι, καὶ τοι εἰς κατώτερον βαθμὸν,

συνάπτουσιν ένταῦθα ἀδιάρρηκτον ἔνωσιν, ἐν ᾧ φέρονται εἰς τὴν πλέον ἀπόλυτον αὐτῶν αὐστηρότητα.

Τῶνόντι, τὸ περὶ λυτρώσεως δόγμα παρέχει τῆς ἀγιότητος καὶ δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ τόσῳ τρομερὰν ἰδέαν ὡς πρὸς τὴν ἀσθένειαν ἡμῶν, ὥστε μᾶς ἐκμηδενίζει. Οὐδὲν δύναται νὰ προσεγγίσῃ εἰς τὸ ὕψος τοῦτο, ὅπου δὲν δύναμεθα νὰ προσπελάσωμεν παρὰ τῷ Θεῷ εἰμὴ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ· καὶ ένταυτῷ οὐδεμίᾳ ἄλλῃ θρησκείᾳ ἀνοίγει εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν παρομοίας πηγὰς ἐλέους καὶ ἀγαθότητος. Ἄπαντα τὰ θεῖα προσόντα σώζονται ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, ἀναπτύσσονται καθ' ὅλην αὐτῶν τὴν ἀπειρίαν, καὶ συνάδουσιν ἐν τελειοτάτῃ ἐνότητι. Ἦθελεν εἰπεῖ τις ὅτι πάντα θυσιάζονται ἐνὶ ἐκάστῳ ἐξ αὐτῶν, τόσον ἀπολύτως ἐκφράζονται· καὶ ὁμῶς οὐδὲ ἐν μόνον ὑποχωρεῖ εἰς τὸ ἄλλο, τόσον ἔχουσιν ἴσον ἐν τῷ σταυρῷ μέρος, ὅπου αὐτὴ ἡ Ἀγιότης, αὐτὴ ἡ Δικαιοσύνη, αὐτὴ ἡ Ἀγάπη συχωνεύονται εἰς ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον.

Ἐντεῦθεν καὶ τέταρτον προσὸν ἀνακαλύπτεται· ἡ Σοφία, διότι ἔργον τοσοῦτῳ καλὸν πληροῖ ἀκριβῶς τοὺς ὅρους τῆς σοφίας, οἷα ἐμφαίνεται εἰς τὴν διακόσμησιν τοῦ παντός, καὶ οἷαν ὥρισεν αὐτὴ ἑαυτὴν διὰ τῶν ἐξῆς· Διατείνει ἀπὸ πέρατος εἰς πέρας εὐρύστως, καὶ διοικεῖ τὰ πάντα χρηστῶς (1).

Ἀνάγκη νὰ εἰσδύσωμεν εὐθύτερον εἰς τὴν νέαν ταύτην θεωρίαν.

Σπανίως δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ δώσῃ βαθμὸν τινα τελειότητος εἰς τὰ ποιήματά του· καὶ ὅταν αὕτη τῷ ἐκφεύγῃ, συντρίβει τὸ ἔργον καὶ τὸ μετασκευάζει· διάφορος δὲ εἶναι τοῦ Θεοῦ τέκτονος ὁ τρόπος. Πᾶν τὸ ἐκ τῶν χειρῶν

(1) Σοφ. Η, ἄ.

του εξερχόμενον φέρει σφραγίδα ανεξαντλήτου σοφίας· και ὅτε, προικήσας ἐν τῶν ποιημάτων του μετὰ τὸ ἐξοχον δῶρον τῆς ἐλευθερίας, ἐξήρτησεν ἐκ τούτου, διὰ τινος ἀναγκαίας συνεπειάς, τὸ δυνατόν τοῦ ἐξευτελισμοῦ ὡς ἐλαττήριον τῆς δυνάμεως τῆς τελειοποιήσεως, ἐὰν τὸ κακὸν προκύψῃ ἐκ τῆς ἐξασκήσεως τῆς ἐλευθερίας ταύτης, ὅπερ εἶναι ἔργον τοῦ ποιήματος, ὁ Θεὸς δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ τὸ μηδενίσῃ και μετασκευάσῃ, ἵνα διασώσῃ ἐν γένει τὴν δόξαν του. Καταδεικνύει αὐτὴν ἐν αὐτῷ τῷ κακῷ, ἐξάγων ἐξ αὐτοῦ τὸ ἀγαθὸν δι' ἀκατανοήτου συνδυασμοῦ γονιμοτάτων μέσων, ὃν ὁ Κ. Οὐίλλεμαϊνος ὠνόμασεν *αλχημίαν* τῆς θείας Προνοίας· ὅσω δὲ μεγαλῆτερον τὸ κακὸν, τόσω θαυμασιώτερον εἶναι τὸ παρ' αὐτοῦ ἐξαγόμενον ἀγαθόν· και εἰς τὴν ἀπεριόριστον πάλιν μεταξὺ ἀγαθοῦ και κακοῦ, τάξεως και ἀταξίας, ὁ Θεὸς ὑπερθεματίζει πάντοτε· τὸ κακὸν ἀποβαίνει, ὡς πρὸς αὐτὸν, αἴσιος ἀφορμὴ προκαλοῦσα τὴν σοφίαν αὐτοῦ και ἰσχὺν, και ἀναδίδουσα μεγαλοπρεπέστερα δημιουργήματα· ὥστε, ὡς ὁ Λεϊθνίτιος διειστένεται ἐν τῇ Θεοσοφίᾳ, δυνατόν εἶπεν, ὅτι τὸ κακὸν συντείνει εἰς μείζον ἀγαθὸν ἐν τῷ συνόλω τοῦ θείου ἔργου, ὅπερ ἤθελεν εἶσθαι ἐπομένως ἦττον τέλειον, ἐὰν ἐγίνετο χωρὶς τοῦ κακοῦ τούτου.

Τοιοῦτον βάθος πλούτου ἀποκαλύπτεται πρὸ πάντων ἐν τῷ μεγάλῳ ἔργῳ τῆς ἀπολυτρώσεως.

Ὁ κόσμος τὸν ὁποῖον κατοικοῦμεν δὲν ὑπῆρχεν, ὅτε τὸ κακὸν εἶχεν ἤδη εἰσδύσει διὰ τοῦ αἰσθήματος τῆς ὑπερφανείας εἰς ἀνωτέρας τινὰς διανοίας, ὧν τὴν πτώσιν ἐπήγαγεν εὐθύς ἢ ἀποστασία. Εἰς ταύτην δὲ τὴν πρώτην ἀπόπειραν τοῦ κακοῦ κατὰ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ δυνάμεθα νὰ πιστεῦσωμεν, ὅτι ὀφείλομεν τὴν δημιουργίαν τοῦ ωραίου τούτου κόσμου και τοῦ βασιλέως αὐτοῦ ἀνθρώπου, ὠρι-

σμένου νὰ ἀντικαταστήσῃ τοὺς ἀποστατήσαντας ἀγγέλους ἐν ᾗ ἀπώλεσαν μακαριότητα. Ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη διὰ τοῦτο ἐν καταστάσει ἀθωότητος καὶ χάριτος, πλὴν ἐλεύθερος, καὶ ἐπομένως ἐπιδεκτικὸς ἀμαρτίας. Ἡ ἔμπνευσις τοῦ κακοῦ κατέλαβε τὸ νέον τοῦτο πλάσμα, καὶ διὰ τοῦ αὐτοῦ αἰσθήματος τῆς ὑπερηφανείας, ἣτις εἶναι τὸ πρωταρχικὸν ἀμάρτημα τῶν διανοιῶν, ὁ ἄνθρωπος ἐξέπεσε τῆς καταστάσεώς του· πεσὼν δὲ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐφ' ἑαυτὸν, μετέπεσεν ἀμέσως ἐξ ἑαυτοῦ εἰς τὴν δουλείαν τῶν αἰσθήσεων, διὰ τῶν σαρκικῶν ἐπιθυμιῶν, καὶ ἐντεῦθεν εἰς τὴν δουλείαν τῆς φύσεως διὰ τῆς ὀδύνης καὶ τοῦ θανάτου. Τὸ κράτος τοῦ κακοῦ δὲν εἶχε νὰ δοξασθῇ διὰ τὴν νέαν ταύτην κατάκτησιν, διότι ἀπέβαινε μόνον πρὸς ὄφελος τῆς δυστυχίας, ἡ δὲ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ εὐρίσκετο ἱκανοποιημένη δι' αὐτῶν τῶν συνεπειῶν τοῦ πταίσματος τοῦ ἐνόχου, ἀλλ' ὄχι ἡ ἀγαθότης του, ἣτις εἶναι τὸ ὑπερέξοχον προσὸν τῆς θείας φύσεως, καὶ ἀπῆτει νὰ φανερωθῇ δι' ὑπερτέρας ἔτι εὐεργεσίας. Ἰπῆρχεν ἀφ' ἑτέρου ἡ μεγάλη αὕτη διαφορὰ μεταξὺ τοῦ πταίσματος τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου, ὅτι ἦτο ὀλιγώτερον αὐθόρμητον, ἀφ' οὗ προτροπῇ τούτου ἐπράχθη, καὶ ὀλιγώτερον ἄμεσον, ἀφ' οὗ ἅπασα ἡ ἀνθρωπότης δὲν ἐμολύνθη ἐξ αὐτοῦ εἰμὴ διὰ τοῦ ἀρχηγοῦ της.

Ἄλλ' ἐνταῦθα κωλύματά τινα (καὶ ταῦτα μόνον ἡδύνατο ὁ Θεὸς νὰ ἀπαντήσῃ, διότι ἐξ αὐτοῦ προήρχοντο) ἐφαίνοντο ἀνυπερβλήτως ἀντιτασσόμενα εἰς τὴν ἀγαθότητά του, καὶ προκαλοῦντα ὅλους τοὺς συνδυασμοὺς τῆς σοφίας του.

Ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ συγχωρήσῃ, διότι δὲν ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὴν ἀπόλυτον δικαιοσύνην, καὶ διότι ἡ συγχώρησις του ἀφίνει αὐτὴν τὴν ὑπεράνω ἡμῶν δικαιοσύνην νὰ ἱκανοποιηθῇ μόνη της, καὶ νὰ προνοήσῃ πρὸς τὸ συμφέρον τῆς

τάξεως. Ἄλλ' ὁ Θεός, ὅστις εἶναι αὐτὴ ἡ ἀπόλυτος δικαιοσύνη, ὑπεράνω τῆς ὁποίας οὐδὲν πλέον ὑπάρχει, δὲν δύναται νὰ συγχωρήσῃ δωρεὰν τὸ πταῖσμα, χωρὶς νὰ ἀρνηθῇ ἑαυτόν. Ἐχρειάζεται λοιπὸν ἱκανοποίησις, καὶ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἱκανοποίησις ἀνάλογος πρὸς τὴν ἀπαιτοῦσαν αὐτὴν δικαιοσύνην, καὶ ἐπομένως ἄπειρος,

Καθὸ ἔνοχος, τὴν ἱκανοποίησιν ταύτην ὄφειλεν ὁ ἄνθρωπος· ἀλλὰ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον δὲν ἠδύνατο νὰ τὴν δώσῃ, διότι ἡ ἔκπτωσις εἶχεν ἀπογυμνώσει αὐτὸν πάσης ἀξιομισθίας. Καὶ ἐν καταστάσει ἀθωότητος, δὲν ἤθελε δυνηθῆ νὰ ἐξαγοράσῃ τὸ πταῖσμα ἄλλου, ἐνὸς ἀγγέλου φέρ' εἶπειν, διότι οὐδὲν ἤθελε δυνηθῆ νὰ δώσῃ ἐκ τῆς οὐσιωδῶς πεπερασμένης οὐσίας αὐτοῦ, δυνάμενον νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν ἄπειρον τοῦ Θεοῦ ἀγιότητα καὶ δικαιοσύνην. Πολὺ μᾶλλον δὲν ἠδύνατο νὰ ἐξαγοράσῃ αὐτὸς ἑαυτόν· ἀλλὰ μόνον νὰ ὑποστῇ διὰ παντὸς τὰς συνεπείας τοῦ ἁμαρτήματός του χωρὶς νὰ δυνηθῇ νὰ ἐξαγοράσῃ αὐτό.

Ὅθεν ἡ μὲν φύσις τοῦ ἀνθρώπου ἤθελε καθαρὸν ἔλεος, ἡ δὲ τοῦ Θεοῦ, πλήρη δικαιοσύνην.

«Ὅποια ἰδέα δικαιοσύνης ἀνωτέρας τῶν διανοιῶν μας »πικρουσιάζεται ἐνταῦθα εἰς τὸ πνεῦμα! ἐκφωνεῖ ὁ Δαγεσώ. Ἡ δικαιοσύνη δὲν εἶναι εἰμὴ ὅ,τι πρέπει εἰς τὴν »φύσιν παντὸς ὄντος. Καὶ εἰς μὲν τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ ἔπρεπε τὸ πταῖσμα τοῦ ἀνθρώπου νὰ τιμωρηθῇ· εἰς δὲ τὴν »φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, νὰ σωθῇ δι' ἀπλοῦ ἀποτελέσματος »τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ» (1).

Ποῖον δὲ μέσον νὰ ἐπινοηθῇ, δυνάμενον νὰ ἐκπληρώσῃ ταυτοχρόνως καὶ ἐντελῶς τὰς δύο ταύτας ἀπαιτήσεις τὰς τό-

(1) Σκέψεις διάφοροι περὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τόμ. ΙΕ'. σελ. 478, ἐκδ. εἰς 8ον.

σον ἀπολύτους καὶ ἀντιφατικὰς, καὶ διὰ τῆς συμβιβάσεως αὐτῶν νὰ φθάσῃ ὄχι μόνον εἰς τὴν πλήρη τῆς ἀταξίας θεωρασίαν, ἀλλὰ, κατὰ τὴν συνήθη πορείαν τῆς θείας σοφίας, εἰς ἐξαγόμενον ἀνώτερον τῆς ἀρχικῆς τάξεως;

Πρόβλημα ἄξιον ἐνὸς Θεοῦ, τὸ ὁποῖον θέλει εὐρεῖ εἰς τοὺς θησαυροὺς τῆς σοφίας του ὑψηλὴν λύσιν, ἧς ὀφείλομεν ν' ἀκολουθήσωμεν τὴν ἀνάπτυξιν.

Ἴδιον εἶναι τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ νὰ περιέχῃ ἐν τῇ ὑπερτάτῃ ἐνότητι τῆς οὐσίας αὐτοῦ τρία πρόσωπα, τὸν Πατέρα, τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα. Τὸ δεύτερον τῶν προσώπων τούτων, ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, κατέρχεται ἐκ τῶν πικρικῶν κόλπων, καὶ προσφέρει αὐτὸν λύτρον ἀντὶ τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ θῦμα ἀγνιστήριον τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος. Εἶναι Θεὸς ἴσος τῷ Πατρὶ· ἡ τιμὴ ἄρα τῆς ἀξιομισθίας του θέλει εἶσθαι ἰκανή, ἵνα πληρώσῃ τὸ παρὰ τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ ἀπαιτούμενον χρέος. Ἀλλὰ καὶ μὲ τοῦτο δὲν λύονται αἱ δυσκολίαι, πολλοῦ γε καὶ δεῖ· διότι, ἐὰν ἦναι Θεὸς, δὲν θέλει ὑποφέρει, καὶ ἂν ὑπέφερε, πῶς ἤθελον εἶσθαι τὰ παθήματά του ἐπωφελῆ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, ξένην οὖσαν πρὸς αὐτά; Δὲν δύναται ἡ νοήμων καὶ ἐλευθέρα ἀνθρωπότης νὰ σωθῇ ἐν ἀγνοίᾳ καὶ ἄνευ τῆς συμμετοχῆς αὐτῆς· τοῦτο ἤθελεν εἶσθαι ἐναντίον τῆς φύσεώς της. Οὐχ ἦττον δὲ ἐναντία εἰς τὴν θείαν φύσιν ἡ παραδοχὴ ἱκανοποιήσεως ξένης πρὸς τὸ πταῖσμα καὶ τὸν αὐτουργόν του, καὶ ἀφινούσης αὐτὰ ἀτιμώρητα. Πῶς λοιπὸν νὰ διαλυθῇ τὸ χάος τοῦτο τῶν δυσκολιῶν; ἔπρεπεν ὁ Θεὸς νὰ ἦναι ἄνθρωπος, ἵνα γίνῃ παθητὸς, καὶ ὁ ἄνθρωπος, Θεὸς, ἵνα κατασταθῇ ἀξιόμισθος· καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀξιομισθία πρέπει νὰ προκύψῃ ἐκ τοῦ παθήματος, ἔπρεπεν ἐνταυτῷ νὰ ἦναι Θεάνθρωπος. Τοιοῦτο τὸ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ πραγματοποιηθὲν μέγα ἀριστούγημα, δι' αὐ

πᾶσα ἱκανοποιήσις ἐπιτυγχάνεται, τὰ πάντα συμβιβάζονται, καὶ πᾶσά δυσκολία ὑπερνικᾶται.

Ἰδιον τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ νὰ συγχέωνται ὁ σκοπὸς καὶ τὰ μέσα, ἢ μᾶλλον, πάντα ἐν αὐτοῖς εἶναι ἀμοιβαίως σκοπὸς καὶ μέσον, διότι πάντα φέρουσι καὶ πάντα συννεύουσι πρὸς τὸν σκοπὸν, διὰ θαυμασίας συμφωνίας χρηστότητος καὶ ἰσχύος, ἀπλότητος καὶ γονιμότητος· καὶ τοῦτο πρὸ πάντων καταφαίνεται ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ἀπολυτρώσεως.

Ἐκεῖ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ παρίσταται συνάπτων ἐν ἑαυτῷ μόνῳ τὰς δύο φύσεις, τὴν θείαν καὶ τὴν ἀνθρωπίνην, χωρισμένας διὰ τῆς ἁμαρτίας, ὅπως συναπαντηθῶσι καὶ καταλλαχθῶσιν ἐν τῇ θυσίᾳ αὐτοῦ δι' ἐνώσεως στενοτέρας ἢ πρὸ αὐτοῦ τοῦ ἁμαρτήματος, ἐπιτετραμμένος ἀφ' ἐνὸς μὲν, ὅλα τὰ δικαιώματα τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ, ἀφ' ἐτέρου δὲ, ὅλα τὰ συμφέροντα τῆς ἐνόχου ἀνθρωπότητος, ὁ μέγας οὗτος πληρεξούσιος προβαίνει εἰς τὴν μεγάλην ταύτην διαπραγματέυσιν. Καὶ ἰδοὺ πῶς ἄρχεται νὰ τελεῖται ἀπὸ τοῦ πρώτου βήματος· εἰς Θεὸς γίνεται ἄνθρωπος, γίνεται ἐκ τοῦ γένους τῶν ἐνόχων, καὶ τολμῶ εἰπεῖν πλάσμα· καὶ διὰ τῆς πρώτης ταύτης ταπεινώσεως ἀποτίει τὸ πρῶτον ἁμάρτημα τοῦ ἀνθρώπου, ὅπερ οὐσιωδῶς συνίσταται εἰς τὴν θέλησιν νὰ γίνῃ ἴσος τῷ Θεῷ, ὑπακούων εἰς τὴν ὑπαγόρευσιν τοῦ πονηροῦ, *Ἔσεσθε ὡς Θεοί.* Ἡ ὑπερηφάνεια τοῦ ἀνθρώπου ἐξαλείφεται διὰ τῆς ταπεινώσεως ἐνὸς Θεοῦ· ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο. Καὶ πόσον εἶναι πλήρης ἡ ταπεινώσις αὕτη! Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ὄχι μόνον γίνεται ἄνθρωπος, ἀλλ' ὑπάγει νὰ λάβῃ τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς ἐξ ἧς καὶ οἱ ἄνθρωποι, ἤτοι, ἐκ τῶν κόλπων γυναικός. Ταπεινοῦται μέχρι παιδός, καὶ καθυποβάλλεται εἰς τὴν αὐξήσιν τῆς πρώτης ἡλικίας, ἧς παραπερίσσει δι' αὐτὸν τὴν ἀφάνειαν μέχρι τῆς τριακονταετοῦς.

Ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖ τοῦτο· ἡ ἡδυπάθεια ἔσπευσε ν' ἀκολουθήσῃ τὴν ὑπερηφάνειαν ἐν τῇ πτώσει τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἡ κατὰ τοῦ πνεύματος στάσις τῶν αἰσθήσεων ἐξῆλθε πίνοπλος ἐκ τῆς στάσεως τοῦ πνεύματος κατὰ τοῦ Θεοῦ. Ἰνὰ ἀποτίσῃ τὸν δεύτερον τοῦτον βαθμὸν τοῦ κακοῦ, ἐνδύεται ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ σάρκα παθητήν. Τέλος ἐκ τῆς ὑπερηφανείας καὶ ἡδυπαθείας ὁ ἄνθρωπος ἐγένετο ὑπόδουλος τῶν κτισμάτων, ὡς βασιλεὺς ὑπὸ τῶν ὑπηκόων του ἐκθρονισμένος, καὶ προσπαθεῖ διὰ τῆς ἀπληστίας νὰ ἐπαναγάγῃ αὐτὰ ὑπὸ τὸν ζυγὸν του, καταδικασμένος ὢν ὑπὸ τοῦ θανάτου νὰ ἀπολέσῃ αὐτὰ διὰ παντός. Ἰνὰ πληρώσῃ τὸ μέτρον ὄλων τῶν ἀταξιῶν τούτων καὶ ἀθλιότητων, ὁ Θεὸς, ὁ Σωτὴρ, γίνεται πένης καὶ θνητός. Ἐγκεντρίζεται οὕτως ὄλα τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἁμαρτήματος, ἵνα ἐκπιέσῃ καὶ καθαρῖσῃ αὐτὸ ἀφ' ὄλου τοῦ δηλητηρίου, καὶ ἐνοφθαλμίσῃ ἡμῖν ἀπ' ἐναντίας ὄλα τὰ θεραπευτικὰ ἀποτελέσματα τῆς διαδεχθησομένης αὐτὸ θείας χάριτος.

Ἀλλὰ δὲν εἶδομεν εἰσέτι εἰμὴ προπαρασκευάς. Φέρων οὕτω ὄλας τὰς ἀσθενείας τῆς ἡμετέρας φύσεως, καθὸ ἄνθρωπος, περιβεβλημένος ἀφ' ἑτέρου ὄλα τὰ προσόντα τοῦ Θεοῦ, καθὸ Υἱὸς αὐτοῦ καὶ ἴσος αὐτῷ, τὸ μέγα θῦμα βχδίζει πρὸς τὴν θυσίαν, ἵνα τελειώσῃ ἐν αὐτῇ τὸ ἔργον τῆς ἡμετέρας ἀπολυτρώσεως. Ἐκεῖ ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ Θεὸς μέλλουν νὰ συναπαντηθῶσι καὶ νὰ συνενωθῶσιν, ὥστε ν' ἀποτελέσωσιν ὄλον ἀδιάλυτον. Ὁ Θεὸς κατέρχεται εἰς τὰ ἔσχατα τῆς ἀνθρωπίνης ἀθλιότητος, ὁ δὲ ἄνθρωπος ὑψοῦται εἰς ὄλην τὴν τελειότητα τῆς θείας φύσεως, καὶ τὰ δύο ταῦτα κινήματα διὰ τοῦ αὐτοῦ μέσου ἐνεργοῦνται, καὶ φανεροῦνται διὰ τῆς αὐτῆς ἐκφράσεως. Τὸν Χριστὸν ἐν τῷ πάθει αὐτοῦ μεταχειρίζονται, ὡς μετεχειρίζοντο τότε τοὺς δούλους· καὶ ὄχι μόνον τοῦτο, ἀλλ' ἴσον καὶ μάλιστα κα-

τώτερον ποιούσιν αὐτὸν τῶν χαμερπεστέρων κακούργων. Ὀνειδος καὶ περιγελῶς τῶν ἐχθρῶν του, ἐγκαταλελειμένος ὑπὸ τῶν φίλων του, διὰ προνομίου ἀτιμώσεως καὶ βρβαρότητος, διχκρίνοντος αὐτὸν ἀπὸ τῶν δύο κακούργων, ἐν οἷς συγκατατάσσεται, μαστιγοῦται, καὶ ὄχι μόνον ἀναρτᾶται ἀλλὰ καὶ προσηλοῦται ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, ἐξεμμένος ἐξ ἀκανθῶν, ποτίζεται χολήν, χλευάζεται ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ὑπὲρ οὗ θνήσκει, ἀντικείμενον καὶ μάρτυς τῆς ὀδύνης μητρὸς καὶ φίλου, ὧν ἀποσερεῖται, παραδίδων αὐτοὺς εἰς ἀλλήλους, μὴ εὐρίσκων καταφύγιον οὐδ' εἰς τὸν κόλπον αὐτοῦ τοῦ οὐρανοῦ Πατρὸς, ἐξ οὗ ἐξῆλθε, καὶ ὅστις ἐν τῇ στιγμῇ ἐκείνῃ ἐξάντλει ἐπ' αὐτοῦ τὰ βέλη τῆς δικαιοσύνης του· ἐγκαταλελειμένος ἐνὶ λόγῳ ἀπ' οὐρανοῦ καὶ γῆς, ἀποθνήσκει, καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του ἡ λόγχη ἐνὸς στρατιώτου ἐτάζει εἰσέτι τὴν ζωὴν εἰς τὴν πλευράν του. . . .

Ἴδου τῶντι τῆς ἀθλιότητος τὸ ὕψος, καὶ οἶονεὶ ὁ ὠκεανὸς πασῶν τῶν ἀνθρωπίνων ὀδύνων συνηγμένα ἐπὶ μιᾷς μόνης κεφαλῆς, καὶ περὶ οὐδενὸς δικαιότερον εἶρηται: Ἴδου ὁ ἀνθρώπος. — Ἄφ' ἐτέρου ὁμοως, καὶ ἐν τῇ αὐτῇ εἰκόνι, ὄρα τὸν Θεόν· ὁποῖα καρτερία, ὁποῖα εὐτολμία, ὁποῖα γλυκύτης, ὁποῖα ὑπομονή, ὁποῖα ἀξιοπρέπεια, ὁποῖα ἀγαθότης, ὁποῖα αὐταπάρνησις, ὁποῖα ὑψηλὴ ἀφοσίωσις, ὁποῖος θάνατος! Πρέπει μᾶλλον νὰ λατρεύη τις ἢ νὰ προσπαθῇ νὰ περιγράψῃ τοσαύτας καὶ τοσοῦτον ὑψηλὰς τελειότητας, τὰς ὁποίας δὲν μελετῶμεν ἀρκούντως. Εἶναι αὐτὴ ἡ ἀγιότης τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ καταστάσει, αὐτὸς ὁ Θεάνθρωπος. Μεγάλῃ τῶντι ὑπῆρξεν ἡ λάμψις τῆς Θεότητός του, ἀφ' οὗ εἰς τῶν δημίων του ἐκήρυττεν αὐτὴν, λέγων. «Ἄληθώς Θεὸς ἦν οὗτος,» καὶ μετὰ 18 αἰῶνας ὁ θρασύτερος θεΐσης, ὑπὸ θαυμασμοῦ κατασχεθεὶς, ἔλαθεν ἐαυτὸν εἰπών· ἰὰν ὁ θάνατος τοῦ Σωκράτους εἶναι ὁ θάνατος ἐνὸς Σο-

φοῦ, ὁ βίος καὶ ὁ θάνατος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶναι ἐκὸς Θεοῦ! (1)

Ἐν τῇ θυσίᾳ τοῦ θεοῦ τούτου Μεσίτου, ἡ ἀνθρωπότης, πλήρης τοῦ μισθοῦ τῶν παθημάτων αὐτοῦ, ἠδυνήθη νὰ προσεγγίσῃ εἰς τὸν φοβερὸν ἐκεῖνον Θεὸν, ὃν ἐξύβρισε· καὶ ὁ Θεὸς οὗτος, χωρὶς νὰ ἐμποδισθῇ ὑπὸ τῆς ἤδη ἱκανοποιημένης δικαιοσύνης του, ἠδυνήθη νὰ καταλλάξῃ ἑαυτῷ τὸν κόσμον (2). Ἡ δόξα τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἡ εἰρήνη τῆς γῆς καταλλάγησαν· ἡ δὲ δικαιοσύνη καὶ τὸ ἔλεος προῦπαντήθησαν καὶ συνησπάσθησαν· καὶ αὐτὸς ὁ Μεσίτης, ὁ αὐτουργὸς τῆς καταλλαγῆς ταύτης, ἐκομίσαστο τὰς ἀπαρχὰς αὐτῆς, διὰ τῆς ἀναστάσεώς του, καὶ διέμεινεν ὁ κάτοχος καὶ ἡ πηγὴ αὐτῆς, καὶ δι' αὐτοῦ αἱ δύο φύσεις ἔμειναν διὰ παντὸς ἡνωμένααι ἐν δόξῃ καὶ ἐν εἰρήνῃ.

Ἴδου τὸ ἀριστούργημα τῆς Θείας σοφίας, ὅπερ μεῖζον ἢ αὐτὸ τὸ παρ' αὐτοῦ ἰαθὲν κακὸν, ἀνεβίβασε τὴν ἀνθρωπότητα ὑψηλότερον ἢ ὅθεν ἐξέπεσε, καὶ ἀληθῶς δίδει αὐτῇ ἀφορμὴν νὰ ἐκφωνήσῃ ἐν τῇ ἐκστάσει τοῦ θαυμασίου, ὡς αἴσιον παῖσμα τὸ τοιαύτης ἀξιώσαν με ἐπανορθώσεως!

Ὅμως διὰ τούτου δὲν σώζεται ἡ ἀνθρωπότης ἀμέσως καὶ ἄνευ τῆς ἰδίας συμμετοχῆς, οὐδαμῶς· ἀλλὰ σώζεται ὡς εἶχεν ἀπολεσθῆ, ἐμμέσως διὰ τοῦ νέου Ἀδάμ, καὶ ἐκουσίως διὰ τῆς συναινέσεώς της εἰς τὴν ἀντίληψιν, ἧς οὗτος εἶναι ἡ πηγὴ. Πρέπει νὰ γίνωμεν ὁμόφυλοι τῷ Χριστῷ, νὰ ἐνωθῶμεν διὰ τῆς θελήσεως τῇ αὐτοῦ χάριτι, καὶ νὰ συνάψωμεν πρὸς αὐτὸν τοὺς δεσμοὺς ἐκείνους τῆς ψυχῆς, οἵτινες, ὡς οἱ δεσμοὶ τοῦ αἵματος καὶ ἔτι πλεῖον, θέλουσιν τὸν μεταφέρει ἐν ἡμῖν, ὥστε νὰ γίνωμεν Χριστὸς διὰ τῆς

(1) Ἰω. I. Ρουσσὸς Αἰμύλιος.

(2) Θεὸς ἦν ἐν Χριστῷ, κόσμον καταλλάσσειν ἑαυτῷ. Β'. Κορινθ. ε'. — 19.

χάριτος, ὡς εἶμεθα Ἀδάμ διὰ τῆς φύσεως. Γενόμενοι δὲ οὕτω, ὅσον τὸ ἐφ' ἡμῖν, μιμηταὶ αὐτοῦ ἐν τῇ ζωῇ καὶ τῷ θανάτῳ αὐτοῦ, ἀγιάζομεν τὰ παθήματα τῆς φύσεως, γονιμοποιούμεν, μεταβάλλομεν αὐτὰ εἰς στοιχεῖα ἀπολυτρώσεως δι' ἓνα ἕκαστον ἐξ ἡμῶν, καὶ οὕτω φθάνομεν εἰς ἀνωτέραν καὶ ὀριστικὴν ἐν οὐρανῷ ἀποκατάστασιν, ἐν ᾧ θέλουσιν πραγματοποιηθῆ ἅπανσαι αἱ ἐλπίδες ἡμῶν, καὶ ὅστις ἄνευ τούτου ἔμενε διὰ παντὸς κεκλεισμένος εἰς ἡμᾶς.

Ἴδου πῶς ὁ σταυρὸς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκδηλοῖ ὄχι μόνον τὴν Ἁγιότητα, τὴν Δικαιοσύνην, τὴν Ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν Σοφίαν ἐξ Ἰησοῦ ἐν τῷ ἔργῳ τῆς σωτηρίας, οὗ εἶναι ἡ ἐκτέλεσις.

Τέλος, ὑπολείπεται νὰ ἴδωμεν τίνι τρόπῳ οὗτος ἐξηγεῖ τὴν Δύναμιν αὐτοῦ.

Τὸ ἀποτελοῦν τὴν φαινομένην ἀδυναμίαν τοῦ ἐσταυρωμένου Ἰησοῦ, καὶ ἐγεῖρον κατ' αὐτοῦ τὴν περιφρόνησιν τοῦ κόσμου, εἶναι μάλιστα τὸ καθ' ὑπέρτατον βαθμὸν ἐκδηλοῦν τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ καὶ καταδεικνύον αὐτὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς κυριεύουσαν.

Ἐάν τι ἡδύνατο νὰ ἦναι δύσκολον εἰς τὸν Θεόν, τοῦτο βεβαίως δὲν ἦτο, ὡς συμβαίνει εἰς ἡμᾶς μὴ ἔχοντας εἰμὴ σχετικὴν καὶ δεδανεισμένην δύναμιν, νὰ κάμῃ πράξεις ἐπιδεικτικῆς ἰσχύος καὶ παρανοῦς μεγαλειού· διότι ἔχων ἐν ἑαυτῷ τὸ πλήρωμα τῆς δυνάμεως, καὶ ὢν ὁ Ἰσχυρὸς (1) δύναται τοῦτο διὰ μόνης ἀπορροίας τῆς ἰδίας φύσεως. Ὅθεν, ὡσάκις τὰ ἱερά τεύχη λαλοῦσι περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου, παριστάνουσιν αὐτὴν ὡς ἄθυρμα τῆς θείας παντοδυναμίας, καὶ λέγουσι π.χ. ὅτι περιέζωσε τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης ἐν νεφέλαις, καὶ ἐσπαργάνωσεν αὐτὴν, ὡς

(1) Ἠσαίου θ'. ς'.

μήτηρ τὸ βρέφος, ὅπερ ἔτεκεν· ὅτι ἐνώπιον αὐτῆς οἱ κόσμοι εἶναι ὡς ἡ ἐπὶ τοῦ χόρτου κρεμαμένη σταγὼν τῆς δρόσου. κ.λ. Ὅ,τι δὲ ἀπ' ἐναντίας ἤθελε φανῆ ἰσχὺς καὶ δύνάμις ἀνωτέρα τούτων ἀπάντων, ἐκ μέρους αὐτῆς τῆς ἰσχύος καὶ δυνάμεως, ἤθελεν εἶσθαι τὸ νὰ συσταλῆ καὶ περιορισθῆ, νὰ κυριεύσῃ ἑαυτὴν, καὶ νὰ μηδενισθῆ, ὥστε νὰ λάβῃ τὴν μορφήν αὐτῆς τῆς ἀσθενείας καὶ ἀδυναμίας.

Ἰπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην, τὸ Γερηθήτω φῶς τῆς δημιουργίας, τὸ ὁποῖον διέσπειρε τοὺς φωτεινοὺς κόσμους ἐν τῷ στερεώματι, πολὺ ἀπέχει, καθὼς ἔκφρασις τῆς θείας δυνάμεως, τοῦ ἐν τῷ πάθει τοῦ Θεανθρώπου διαλάμποντος χαρακτῆρος, ὅτε, ἐκτεθειμένος εἰς τὴν λύσσαν καὶ ἀδικίαν τῶν ἐχθρῶν του, καὶ ἐρωτηθεὶς ὑπὸ τοῦ Πιλάτου, τί εἰς τοῦτο ἀπεκρίνετο; αὐτὸς, ἡ ἀθωότης, ἡ ἀγιότης, ἡ αὐταλήθεια, ὅστις εἶχε τοσάκις καταθέλξει τὸν λαόν, ὡς καὶ ἐλέγχετο, καὶ κατασχύνει τοὺς Φαρισαίους, αὐτὸς ὁ τοσαῦτα τέρατα ποιήσας . . . ἐσιώπα! Ὅποια σιωπῆ, καὶ παρ' ἀνθρώπου! ἐνεργητικωτέρα τῶν ὠραιότερων λόγων καὶ αὐτῆς τῆς ἐνώπιον τῶν δικαστῶν ἀπολογίας τοῦ Σωκράτους. Καὶ νῦν, ἐὰν ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι ὁ οὕτω σιωπῶν ἦτο ὁ Λόγος ὁ παραγαγὼν τὸν κόσμον, καὶ φέρων αὐτὸν τότε ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, καὶ δυνάμενος διὰ μιᾶς μόνης λέξεως νὰ τὸν μηδενώσῃ, ὁποῖα ἰσχὺς φαίνεται ἡμῖν ἡ ἐκούσια αὕτη ἀναστολῆ τῆς ἰσχύος! — «Ἢ δοκεῖς,» ἔλεγεν, ἀποκρούων τὴν ματαίαν βοήθειαν, ἣν διὰ τῆς μαχαίρας ἠθέλησε νὰ τῷ προσφέρῃ ὁ Πέτρος, «ὅτι οὐ δύναμαι ἄρτι παρακαλέσαι τὸν Πατέρα μου, καὶ παραστήσει μοι πλείους ἢ δώδεκα λεγεῶνας ἀγγέλων;» — Ὁ μηδενισμὸς οὗτος ἦτο λοιπὸν ἐκούσιος· καὶ ὁποῖαν ἰσχὺν θελήσεως ὑποθέτει τοῦτο ἐκ μέρους τοῦ ὑπερτάτου ὄντος! ὁποῖαν ἰσχὺν ἀγάπης, ἀφ' οὗ ὑπὲρ ἡμῶν ἐτέθη ἐν τῇ καταστάσει ταύτῃ.

Ἐαυτὸν ἐκένωσεν ὑπὲρ ἡμῶν (1). Ἡ δύναμις αὐτοῦ πᾶσα εἶχε τεθῆ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἀγάπης του. Ἀκολουθῶν ἀκριβῶς ἕκαστον βαθμὸν, προηγουμένως ὑπ' αὐτοῦ ἀποφασισθέντα τῆς θυσίας του, ἐκουσίως ὑπεβάλλετο εἰς αὐτὴν· ἀφῆκε νὰ τὸν δέσῃ, νὰ τὸν προπηλακίσῃ, νὰ τὸν μαστιγώσῃ, νὰ τὸν σταυρώσῃ, νὰ τοῦ ἀφαιρέσῃ τὴν ζωὴν, καὶ νὰ τὸν καταντήσῃ μέχρι τοῦ ἀτιμωτέρου θανάτου, καὶ περιέμεινεν, ὥστε καὶ ἡ τελευταία προφητεία νὰ πληρωθῆ, ἵνα αὐτὸς ἐκφωνήσῃ· *Τετέλεσται*. «Ὅποιον ὕψος ἐν τούτῳ μόνῳ τῷ λόγῳ, λέγει ὁ Δαγεσῶ· οὗτος » πληροὶ τὸ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ ῥηθέν· *Οὐδεὶς αἶρει » τὴν ψυχὴν μου ἀπ' ἐμοῦ, ἀλλ' ἐγὼ τίθημι αὐτὴν » ἀπ' ἐμαυτοῦ· ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτὴν, καὶ ἐξου- » σίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτὴν* (2). Ἄρα οὔτε Ἰουδαῖοι, οὔτε ἔθνικοι, οὔτε ὀδύνη, οὔτε σταυρὸς αἵρουσιν αὐτοῦ τὴν ζωὴν, ἀλλὰ μόνη ἡ θέλησίς του· *Προσφο- » ρά ἐστίν, ὅτι αὐτὸς ἠθέλησεν*. Δὲν ἀποθνήσκει εἰμὴ διότι πάντα τετέλεσται δι' ἐκουσίας θυσίας· καὶ διὰ τοῦ λόγου τούτου θυσιάζει, οὕτως εἶπεῖν ἑαυτὸν, ἄνευ ἄλλης αἰτίας θανάτου παρὰ τὴν θέλησίν του, ὑποτασσομένην εἰς τὰ προστάγματα τοῦ Πατρός του, ἵνα τῷ προσφέρῃ τὸ μόνον ἄξιον αὐτοῦ θῦμα (3).

Ὅποιον μεγαλεῖον καὶ ὁποῖα δύναμις! πόσον ἄριστα εἶπεν ὁ Παῦλος· *Χριστὸν ἐσταυρωμένον, Θεοῦ δύναμις* (4).

Μᾶλλον καταφανὴς γίνεται ἡ ἀλήθεια αὕτη διὰ τῆς ἐπομένης παρατηρήσεως.

(1) Πρὸς Φιλιππ. ια'. 7.

(2) Ἰωα. ι'. 17.

(3) Δαγεσῶ, Σκέψεις διὰ φοροὶ περὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τόμ. Θ'. σελ. 599.

(4) Ἁ. Κορινθ. α'. 24.

Ἴδιον εἶναι τῆς ποταπῆς ἡμῶν φύσεως νὰ μὴ θεωρῶμεν ὡς μεγαλεῖα εἰμὴ τὰ σαρκικά, τὸν θρίαμβον τῆς δυνάμεως, ἥτις ἀναδεικνύει τοὺς κατακτητὰς καὶ βασιλεῖς, καὶ καθυποτάσσει αὐτοῖς τὰ πλήθη. Τοιαῦτα μεγαλεῖα, ἐὰν ἤθελεν ὁ Χριστὸς, ἦσαν εἰς τὴν ἐξουσίαν του, διότι ἤθελον αὐτὸν βασιλέα, καὶ ὅλα τὰ πνεύματα ἔκλινον νὰ θεωρήσωσι τὴν ἔλευσιν τοῦ Μεσσοῦ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς κατακτήσεως καὶ τῆς ὑλικῆς δυνάμεως· ἀλλ' ἤρχετο μάλιστα ἵνα ἐκθρονίσῃ τὰ τοιαῦτα μεγαλεῖα, καὶ ὄφειλεν ἐπομένως νὰ τὰ ἀποποιηθῇ· διὰ τοῦτο εἶχε λάβει ὡς σύνθημα ὄλου τοῦ βίου του τοὺς ἀνατρεπτικούς αὐτῶν λόγους· *Πρῶτος εἰμὲ καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ* (1).

Μετὰ τὰ σαρκικά μεγαλεῖα ἔρχονται τὰ νοητικά, πολὺ ἀνώτερα αὐτῶν, διότι ὄχι μόνον ἐπιζῶσιν, ἀλλὰ καὶ ζωοποιοῦσιν αὐτὰ καὶ καθιστῶσι τὴν μνήμην αὐτῶν ἀθάνατον· «Μακάριος εἶ, Ἀχιλλεῦ, ὅτι ἔσχες τὸν θεῖον Ὀμηρον!» Εἰς ταῦτα ὁμῶς δὲν ὄφειλε νὰ ἐμμείνη εἰς Θεός. Ἐὰν ἤθελε, τίς ὑπὲρ τὸν Ἰ. Χριστὸν ἠδύνατο νὰ ἀπολαύσῃ αὐτῶν; Ποῖος φιλόσοφος ἢ ρήτωρ ἤθελε λάβει πλειοτέρους μαθητὰς αὐτοῦ, εἰς τὰ μελιθρογγα ρήματα τοῦ ὁποίου πάντες οἱ λαοὶ ἐξίσταντο, ἐκφωνοῦντες· *Οὐδέποτε οὕτως ἐλάλησεν ἄνθρωπος ὡς οὗτος ὁ ἄνθρωπος* (2). Εἵλκευ τοὺς ὄχλους μέχρι τῆς ἐρήμου, καὶ ἠναγκάζετο νὰ θαυματουργῇ, ἵνα τρέψῃ αὐτοὺς παραμελοῦντας καὶ αὐτὸ τὸ ζῆν, ἵνα τὸν ἀκούωσι. Καὶ τί ἐπιφυλλάττει εἰς ἑαυτὸν ἐξ ὅλης τῆς δόξης ταύτης; οὐδέν· ἀλλ' ἀναπέμπει ὅλην εἰς τὸν Πατέρα· καὶ μὴ θέλων νὰ καυχηθῇ οὔτε ἐπὶ σοφίᾳ, οὔτε ἐπὶ συνέσει, λέγει· *ἢ ἐμὴ διδαχὴ οὐκ ἔστιν ἐμὴ, ἀλλὰ*

(1) Ματθ. ιά. 29.

(2) Ἰωάνν. Ζ'. 46.

τοῦ πέμψαντός με. Καὶ πολὺ ἀπέχων τοῦ νὰ στηρίξῃ διὰ τοῦ ἰδίου παραδείγματος τὰς ματαιότητας τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, εὐαρεστεῖται νὰ τὰς καταπλήξῃ καὶ καταισχύνη διὰ τῆς ἀπαραμίλλου ἀπλότητος τῶν λόγων του, διὰ τῆς ἀγροικίας τῶν μαθητῶν του, καὶ τῆς μωρίας τοῦ σταυροῦ του.

Τέλος, ὑπεράνω τῶν αἰσθητῶν καὶ νοητικῶν μεγαλείων ἴσεται τὸ ἠθικόν, ἡ ἀρετὴ, ἡ ἀγιότης, μόνον ἀληθές καὶ αὐθυποστήρικτον μεγαλεῖον, μὴ χρῆζον μήτε θριάμβων, μήτε ἐπαίνων, καὶ ἀπ' ἐναντίας τόσῳ μᾶλλον ὑψηλόν, ὅσῳ περὶ σσότερον παρκαγνωρίζεται καὶ ἐξυβρίζεται, ἔχον ὡς θρόνον μόνον τὴν συνείδησιν, καὶ μάρτυρα, τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο δὲ ἦτο τὸ μόνον πρέπον τῷ Θεῷ μεγαλεῖον. Εἶναι ἤδη γνωστὸν, ὅτι ὁ σοφώτατος τῶν φιλοσόφων, ὁ Πλάτων, εἶχε φαντασθῆ τὸ ἰδανικόν τοῦ ἠθικοῦ τούτου ὑπὸ πρακτῆρας πάντη ὁμοίους τοῖς τοῦ ἐσαυρωμένου Ἰησοῦ. «Φαίνεται, λέγει περὶ τούτου ὁ Βοσσυέτιος, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ἐνεφύτευσε τὴν θαυμασίαν ταύτην ιδέαν τῆς ἀρετῆς ἐν τῷ πνεύματι ἐνός φιλοσόφου, εἰμὴ ἵνα καταστήσῃ αὐτὴν πραγματικὴν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, καὶ δείξῃ, ὅτι ὁ δίκαιος ἔχει ἄλλην δόξαν, ἄλλην ἀνάπαυσιν, ἄλλην τέλος μακαριότητα παρὰ τὴν ὁποῖαν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἐπὶ τῆς γῆς. Τὸ νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀλήθειαν ταύτην, καὶ νὰ ἐκδηλώσῃ αὐτὴν τόσον ὁρατῶς ἐν ἑαυτῷ ἐκπληρουμένη με αὐτὴν τὴν θυσίαν τῆς ζωῆς του, ἦτο τὸ μέγιστον κατ' ἀνθρώπον ἔργον, ὃ δὲ Θεὸς εὐρέκειν αὐτὸ τοσαῦτον μέγα, ὥστε τὸ ἐπεφύλαξεν εἰς τὸν τοσάκις ἐπαγγελθέντα Μεσσίαν, εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου, ἐν ᾧ ἐνεσαρκώθη ὁ μονογενεὴς αὐτοῦ Υἱός. Καὶ τῶνόντι, τί μεῖζον ἠδύνατο νὰ ἐπιφυλαχθῆ εἰς ἓνα Θεὸν ἐρχόμενον ἐπὶ τῆς γῆς; καὶ τί ἀξιώτερον αὐτοῦ ἠδύνατο νὰ κάμῃ ἐν αὐτῇ

»εὐμὴ νὰ δεῖξῃ τὴν ἀρετὴν ἐν πάσῃ τῇ καθαρότητι αὐτῆς,
 »καὶ τὴν αἰωνίαν μακαριότητα εἰς ἣν φέρουσιν αὐτὴν τὰ
 »ἔσχατα τῶν παθημάτων; (1)

Πόσον δὲ ἔλαμψε τὸ μεγαλεῖον τοῦτο ἐν Χριστῷ, διό-
 τι μάλιστα ἐφάνη γυμνὸς παντὸς ἄλλου! Πόσον ὑπέρλαμπρος
 ἡ συνοδία του, ἐκφωνεῖ ὁ Πασχάλης· καὶ τρώντι ἠδύνατο νὰ
 ὑπάρξῃ θεραπεία ἀξιωτέρα τῆς ἀγίας ταύτης βασιλείας παρὰ
 τὴν ταπεινώσιν καὶ τὰ παθήματα, καὶ ὠραιότερος θρόνος
 παρὰ τὸν σταυρὸν, ὅθεν ἀποβάλλει πάντα τὰ ψευδῆ τῆς γῆς
 μεγαλεῖα, καταισχύνει πάσας τὰς λεπτολογίας τῆς ἀνθρω-
 πίνης σοφίας, καὶ κηρύττει τὴν ἔνοχον ματαιότητα τῶν
 ἡδονῶν μας;

Ἀληθῶς ἄρα δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν καὶ ἡμεῖς με τὸν μέ-
 γαν τῶν ἐθνῶν ἀπόστολον, ὅτι «τὸ μωρὸν τοῦ Θεοῦ, σο-
 »φώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστί» (2).

Ἄλλ' ἂν παραστήσωμεν διὰ τινος τελευταίας παρατη-
 ρήσεως τὸ θεῖον ὕψος καὶ τὴν κυριεύουσαν τοῦ σταυροῦ
 ἰσχύν.

Ἐν τῇ ἱερᾷ Γραφῇ, ὅπου δυνατὸν εἰπεῖν, ὅτι τὸ ὕψος ὑ-
 περεκχειλίζει, ἰδοὺ πῶς περιγράφεται ἡ ἱστορία τοῦ Ἀλε-
 ξάνδρου:

«Καὶ ἐγένετο μετὰ τὸ πατάξαι Ἀλέξανδρον τὸν Φιλίπ-
 »που τὸν Μακεδόνα, ὃς ἐξῆλθεν ἐκ τῆς γῆς Χετταίειμ,
 »καὶ ἐπάταξε τὸν Δαρεῖον βασιλέα Περσῶν καὶ Μήδων».

«Καὶ συνεστήσατο πολέμους πολλοὺς, καὶ ἐκράτησεν
 »ὄχυρωμάτων πολλῶν, καὶ ἔσφαξε βασιλεῖς τῆς γῆς».

«Καὶ διῆλθεν ἕως ἄκρων τῆς γῆς, καὶ ἔλαβε σκυλα
 »πλήθους ἐθνῶν, καὶ ἠσύχασεν ἡ γῆ ἐνώπιον αὐτοῦ».

(1) Βοσσετίος, Καθολ. ἱστορία, μέρος 6'.

(2) Πρὸς Κορινθ. α'. — 23.

«Καὶ ὑψώθη καὶ ἐπήρθη ἡ καρδία αὐτοῦ, καὶ συνήγαγε δύναμιν ἰσχυρὰν σφόδρα, καὶ ἤρξε χωρῶν καὶ ἐθνῶν καὶ τυράννων, καὶ ἐγένοντο αὐτῷ εἰς φόρον».

«Καὶ μετὰ ταῦτα ἔπεσεν ἐπὶ τὴν κοίτην, καὶ ἔγνω ὅτι ἀποθνήσκει».

«Καὶ ἐκάλεσε τοὺς παῖδας αὐτοῦ τοὺς ἐνδόξους, τοὺς συντρόφους αὐτοῦ ἀπὸ νεότητος, καὶ διείλεν αὐτοῖς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, ἔτι ζῶντος αὐτοῦ».

«Καὶ ἐβασίλευσεν Ἀλέξανδρος ἔτη δώδεκα καὶ ἀπέθανε» (1).

Ὅποῖον ὕψος, ἀλλὰ καὶ ὁποῖα πτώσις, ὁποῖον τέλος! Ἴδου ὁ ἄνθρωπος· ὅλα τὰ μεγαλεῖα του δὲν εἶναι εἰμὴ τὰ τρόπαια τῆς καταστροφῆς του.

Ἡ ἱστορία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶναι τὸ ἀντίστροφον τῆς τῶν ἀνθρώπων· καὶ περὶ αὐτοῦ δυνατὸν εἰπεῖν, ὅτι αἱ ταπεινώσεις του εἶναι τὰ τρόπαια τοῦ μεγαλείου του.

Ἴδου τῶντι ἡ ἱστορία του·

«Ἄφου ὁ Ἰησοῦς ὁ ἀπὸ Ναζαρέτ, ὁ Υἱὸς Μαρίας διήλθε τὰ τριάκοντα πρῶτα ἔτη τῆς ζωῆς του πένης καὶ ἄσημος, μετερχόμενος τὸν τέκτονα

«Ἰπῆρξε τὸ ὄνειδος τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς του.

«Συνδιάγων δὲ μετὰ τινων φαυλοβίων, καὶ συνεπάγων συρφετὸν τελωνῶν, ἀσθενῶν, γυναικῶν, καὶ πτωχῶν ἀλλιῶν, κατεδιώχθη καὶ συνελήφθη ὡς κακοῦργος.

«Περιαχθεὶς ἀπὸ δικαστηρίου εἰς δικαστήριον, παραδοθεὶς ὡς φρενήρης εἰς τὴν χλεύην τοῦ ὄχλου, μαστιγωθείς ὡς δούλος, προσηλωθεὶς ἐπὶ σταυροῦ ἐν μέσῳ δύο ληστῶν, ἀπέθανε.

«Μετὰ ταῦτα . . . . . ἐγένετο ὁ ἀθάνατος

(1) Μακκαβ. Βιβ. Α. κεφ. α΄.

«Βασιλεὺς πάσης τῆς γῆς καὶ πάντων τῶν αἰώνων».

Μεταξὺ ὄλων τῶν τρόπων, οὗς ἡ Θεότης ἠδύνατο νὰ ἐκλέξῃ, ἵνα δώσῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους ιδέαν τινὰ τῆς δυνάμεώς της, ἦτο ἄρα ἄλλος προσεγγίζων εἰς τοῦτον, καθ' ὃν ἄνθρωπος εὐτελοῦς καταγωγῆς, καὶ ἔτι εὐτελέστερος διὰ τῆς ἀτιμίας τοῦ θανάτου αὐτοῦ, γίνεται μὲ ὄλην τὴν εὐτελείαν του, καὶ δι' αὐτῆς μάλιστα τῆς εὐτελείας του, μὲ ὄλην τὴν ἀτιμίαν τῆς καταδίκης του, ἢ μᾶλλον δι' αὐτῆς τῆς ἀτιμίας του, καὶ δι' αὐτοῦ μάλιστα τοῦ ὄργάνου τῆς καταδίκης του, γίνεται διὰ μιᾶς ὁ ἀνακαινιστῆς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ὁ Θεὸς τῆς γῆς, τὸ ἀντικείμενον τῆς λατρείας, τοῦ φόβου καὶ τῆς ἀγάπης τῶν ἀνθρώπων; — καὶ ἐνώπιον τοῦ ἐσταυρωμένου τούτου πίπτει ἡ θρησκεία τῶν ἐθνῶν μὲ τοὺς Δίας της καὶ τὰς Ἀφροδίτας, συντρίβεται ὁ πέλεκυς τῶν Καισάρων, ἀναχαιτίζεται ὁ χειμαρρὸς τῶν βαρβάρων, διασκορπίζονται αἱ σχολαὶ τῆς φιλοσοφίας, ἐκριζώνονται οἱ θεσμοὶ καὶ τὰ πλέον ἀπηρχαιωμένα ἔθιμα, μεταμορφοῦνται αἱ προλήψεις, καὶ αὐτῆς τῆς φύσεως αἱ κλίσεις· καὶ αὐτὸς ὁ τύπος τῆς ἀτιμίας καὶ τῆς ἀδυναμίας γίνεται τοῦ λοιποῦ ὁ καλλωπισμὸς τῶν στεμμάτων καὶ ἡ ἀμοιβὴ τῆς ἀξίας· καὶ ὄχι μόνον οὕτω θριαμβεῖ καθ' ὄλων τῶν μεγαλείων καὶ ὄλων ὁμοῦ τῶν δυνάμεων τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλὰ θριαμβεῖ ἀναμέσον πασῶν τῶν μανιωδестέρων ἀντιστάσεων, καὶ διὰ μέσων πάντοτε συμφώνων πρὸς τὴν κατάστασίν του, ταπεινῶν, ἀσθενῶν, πτωχῶν, ἀτέχνων, καὶ θριαμβεῖ ἀπανταχοῦ καὶ πάντοτε, καὶ ὁ χρόνος, ὁ ἔσχατος καὶ ἀκλόνητος σκόπελος τῶν ἀνθρωπίνων, ἀποβάλλει δι' αὐτὸν μόνον τὴν φύσιν του, καὶ ὑποχωρεῖ εἰς τὴν αἰωνιότητα;

Δύναται τις νὰ συλλάβῃ ἔκφρασιν τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ ὑψηλοτέραν τοιοῦτου θαύματος;

«Εἰ Υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, ἔλεγον οἱ Ἰουδαῖοι τῷ Ἰησοῦ, κατὰ-
 »βα νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, καὶ πιστεῦσομέν σοι» (1). — Μά-
 »κλιστα ἐπειδὴ εἶναι Υἱὸς Θεοῦ, λέγει ὁ Δαγεσσῶ, δὲν
 »θέλει καταβῆ. Οἱ λόγοι τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀμετά-
 »θετοι. Προεῖπεν ὅτι ἔμελλε ν' ἀποθάνῃ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ,
 »καὶ θέλει ἀποθάνει. Ἦθελεν εἶσθαι θαυμαστόν τι ὡς πρὸς
 »ἓνα ἄνθρωπον νὰ καταβῆ ἀπὸ τοῦ σταυροῦ καὶ νὰ σω-
 »θῆ· ἀλλ' εἶναι ἄξιον Θεοῦ, καὶ μόνω Θεῷ ἀρμόζει, νὰ θριαμι-
 »βεύσῃ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, νὰ προσηλώσῃ μεθ' ἑαυτὸν τὸν
 »κόσμον ἐν αὐτῷ, νὰ ζήσῃ καὶ νὰ δώσῃ τὴν ζωὴν δι' αὐ-
 »τοῦ τοῦ θανάτου (2). Μετὰ τὸ θαῦμα τοῦτο οὐδὲν γνω-
 ρίζω ἐξ Ἰσοῦ ἀξιοθαύμαστον παρὰ τὴν τύφλωσιν τῶν μὴ
 ὁρώντων αὐτό.

Ἐν τοῖς φυσικοῖς, τὸ μᾶλλον καταπληκτικὸν καθὼ πρᾶξις
 τῆς θείας δυνάμεως, εἶναι ὅτι ἐδημιούργησε τὸν κόσμον ἐκ
 τοῦ μηδενός. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ὁ ἠθικὸς κόσμος δὲν ἐδη-
 μιουργήθη ἐκ τοῦ μηδενός; ὁ Χριστιανισμὸς δὲν παρήχθη
 ἐκ τοῦ μηδενός; δὲν στηρίζεται ἐπὶ τοῦ μηδενός, καὶ διέρχε-
 ται οὕτω τὸν ὠκεανὸν τῶν ἐποχῶν; ἐνταῦθα ὑπάρχει μᾶ-
 κλιστα καὶ τι θαυμασιώτερον, διότι ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ
 δὲν εἶναι μόνον μηδὲν, ἀνθρωπίνως λαλοῦντες, ἀλλὰ φαί-
 νεται μάλιστα ἐμπόδιον· μωρία ὡς πρὸς τοὺς Ἰουδαίους,
 σκάνδαλον, ὡς πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς. Ὁ χριστιανικὸς κόσμος
 παρήχθη ὄχι μόνον ἐκ τοῦ μηδενός, ἀλλ' ἐκ τῶν μᾶλλον
 ἀντιπαθητικῶν πρὸς τὴν φύσιν στοιχείων, καὶ ὅμως ἀπέ-
 ναντι τοιούτων προσκομμάτων καὶ στοιχείων ἠγέρθη καὶ
 ὑπάρχει, καὶ προβαίνει ἀδιαλείπτως, φυγαδεύων ἐνώπιόν
 του ὅλας τὰς συνωμοσίας τῶν ἐχθρικῶν δυνάμεων, αἵτι-

(1) Λουκ. ΗΓ΄. 39

(2) Δαγεσσ. Σκέψεις διάφοροι περὶ Ἰ. Χριστοῦ, τόμ. κί. σελ. 897,
 ἐκδ. εἰς 8.ον

νες ματαίως συμμαχοῦσιν, ἵνα τὸν καταπίωσιν. Ἐνὶ λόγῳ, διὰ παντὸς ὅ,τι καθιστᾷ τὸ ἀδύνατον καὶ τὸν ἀναπόφρευκτον ὄλεθρον τῶν ἀνθρωπίνων ἐπιχειρήσεων, τὸ μέγα τοῦτο ἔργον τῆς θείας δυνάμεως ὑπερβαίνει κατὰ τὴν ἰσχύν καὶ τὴν διάρκειαν πᾶν τὸ ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἀναφανέν ἐν τῷ κόσμῳ.

« Ἐάν ἡ θεία σοφία τοῦ σταυροῦ ἦναι καθ' ἑαυτὴν ἀνεξερεύνητος, λέγει ὁ Βοσσετίος, ἐκδηλοῦται διὰ τῶν » ἀποτελεσμάτων της. Δύναμις ἐκ τοῦ σταυροῦ ἐξέρχεται, » καὶ ἅπαντα τὰ εἰδῶλα σείονται, καὶ βλέπομεν αὐτὰ κα- » ταπίπτοντα, καὶ τοὶ ὑπὸ πάσης τῆς Ῥωμαϊκῆς δυνάμεως » ὑποστηριζόμενα. Οὔτε σοφοί, οὔτε εὐγενεῖς, οὔτε δυνα- » τοὶ τοσοῦτον θαῦμα ἐποίησαν· τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ συνε- » χίσθη· καὶ ὅ,τι ἤρχισε διὰ τῆς ταπεινώσεως τοῦ Χρι- » στοῦ ἐτελείωσε διὰ τῆς τῶν μαθητῶν του. Οἱ ἀπό- » στολοι καὶ οἱ τούτων μαθηταί, οἱ μηδαμινοὶ ἀπόβλητοι » τοῦ κόσμου, ὡς πρὸς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ἀνθρώπων, » ὑπερίσχυσαν πάντων τῶν αὐτοκρατόρων καὶ πάσης τῆς » αὐτοκρατορίας. Οἱ ἄνθρωποι εἶχον λησμονήσει τὴν δη- » μιουργίαν, καὶ ὁ Θεὸς νέαν ἔκαμε κτίσιν, παραγαγὼν ἐκ » τοῦ μηδενὸς τὴν ἐκκλησίαν του, ἣν καὶ πανσθενεστάτην » ἀνέδειξε κατὰ τῆς πλάνης· κατήσχυνε δὲ μετὰ τῶν εἰδώ- » λων ἅπαν τὸ ἀνθρώπινον μεγαλεῖον, ὅπερ ἐνδισφέρετο νὰ τὰ » ὑπερασπίσῃ, καὶ ἔργον ἐποίησε τόσον μέγα, ὡς τὸν κό- » σμον, διὰ μόνης τῆς ἰσχύος τοῦ λόγου του» (1).

Οὕτω λοιπὸν, ἵνα ἀνακεφαλαιώσωμεν τὰ ἄχρι τοῦδε λεχθέντα, ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ διαδηλοῦνται κατὰ τὸν ἀπειρότερον ἅμα δὲ καὶ ἐφικτότερον τῷ ἀνθρώπῳ βαθ- μὸν, ἅπαντα τὰ θεῖα προσόντα· ἡ Ἀγιότης, ἡ Δικαιοσύ-

(1) Βοσσετίος, Καθολ. ἱστορ. μέρος 6'.

νη, ἡ Ἀγαθότης, ἡ Σοφία καὶ ἡ Δύναμις· καὶ διαδηλοῦνται χωρὶς βλάβην πρὸς ἄλληλα, μάλιστα ὑποστηρίζόμενα ἀμοιβαίως καὶ δικαιολογούμενα οὕτως, ὥστε ὁ μὲν χαρακτήρ τοῦ Θεοῦ κατ' οὐδὲν ἐλαττοῦται, ὁ δὲ τοῦ ἀνθρώπου οὐχ ἦττον προσκαλεῖται καὶ ἐφέλκεται, ἵνα συμμορφωθῇ πρὸς αὐτά.

Ἐκεῖ ὁ Θεὸς παρίσταται ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ τῆς ἀγιότητος καὶ δικαιοσύνης, ἐνταυτῷ δὲ τῆς συγκαταβάσεως καὶ ἀγάπης αὐτοῦ. Εἶναι δίκαιος καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀφέσει τοῦ ἐνόχου· διαδηλοῖ δὲ τὴν βαθυτέραν αὐτοῦ ἀποστροφὴν πρὸς τὴν ἁμαρτιάν διὰ τῆς αὐτῆς πράξεως, δι' ἧς συγχωρεῖ τὸν ἁμαρτωλόν. Πατάσσει ἐνταυτῷ καὶ ἰᾶται· συνενοῖ ἡμᾶς ἐαυτῷ, ἀποτελῶν ἐν μόνον πρόσωπον ἐκ τῆς ἀνθρωπότητος ἡμῶν καὶ τῆς ἐαυτοῦ Θεότητος, καὶ συγχρόνως κηρύττει ὅτι ἅπαντα τὰ ποιήματα ὁμοῦ οὐδεμίαν ἔχουσι φυσικὴν ἀξίαν ἐνώπιόν του.

Ἡ φυσικὴ θρησκεία ὑπαγορεύει, ὅτι δὲν ὑπάρχει σχέσις μεταξὺ τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ πεπερασμένου· ὅτι ὁ Θεὸς ὀφείλει πάντοτε νὰ ἐνεργῇ καὶ κατὰ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ καὶ κατὰ τὸ ἔλεος, καὶ νὰ συμβιβάσῃ τὴν ἐνέργειαν τῆς σοφίας καὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Ἀλλὰ τίνι τρόπῳ τὰ προσόντα ταῦτα συνέρχονται εἰς εὐτυχῆ ἐπαφὴν ἐν τῷ ἔργῳ τῆς σωτηρίας, ἰδοὺ τί ἀγνοεῖ ὁ ἄνθρωπος, ὁ μόνον τὴν θρησκείαν ταύτην πρεσβεύων· ἀλλ' ὅταν φθάσῃ νὰ γνωρίσῃ τὴν διδασκαλίαν τοῦ σταυροῦ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, βλέπει ἀμέσως ἐν αὐτῇ τὴν πλήρη ὠριμότητα καὶ τὴν ἐντελῆ ἀνάπτυξιν τῶν ἀρχῶν, ὧν μόνον τὰ στοιχειώδη σπέρματα κατεῖχεν. Ἐκεῖ ὁ Θεὸς κατεδέχθη, οἰκτείρων τὴν ἀθλιότητα ἡμῶν, καὶ συγκαταβαίνων τῇ ἡμετέρᾳ ἀσθενείᾳ, νὰ δώσῃ ζωὴν καὶ πραγματικότητα εἰς τοὺς συγκεχυμένους χαρακτήρας τῆς φυσικῆς θρησκείας, καὶ νὰ περιβάλῃ τοὺς

αιωνίους νόμους τοὺς διέποντας τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ διοίκησιν, μορφήν δυναμένην νὰ καταστήσῃ αὐτοὺς ἐφικτοὺς τῇ ἀνθρωπίνῃ διανοίᾳ, καὶ ἀρμόζοντας εἰς τὸ κατεπεῖγον τῶν χρειῶν μας. Ἡ διδασκαλία τοῦ σταυροῦ προλαμβάνει τὰς ἀνακαλύψεις τοῦ θανάτου, ἀνασύρει τὸν πέπλον τὸν ἀποκρύπτοντα ἡμῖν τὸν Θεόν, πικριστᾶ ἐγγυτέρωθεν τὸν χαρακτήρα αὐτοῦ κατὰ τὰς ἀληθεῖς αὐτοῦ ἀναλογίας, καὶ δεικνύει οὕτω κατὰ τί διαφέρομεν αὐτοῦ, καὶ ὀφείλομεν διὰ πάσης προσπαθείας νὰ ὁμοιωθῶμεν αὐτῷ.

Ἡ πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα νέα αὕτη διαδήλωσις δὲν εἶναι ὅμως ξένη πρὸς αὐτὴν, διότι συνάδει πρὸς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ λόγου καὶ τῆς συνειδήσεως εἰς τὰς ὁποίας μᾶς ἐπαναφέρει· καὶ μάλιστα συνεγείρει αὐτὰς ὡς διεσκορπισμένα τεμάχια, ἀναπληροῖ τὰ ἐλλείποντα καὶ συνενοῖ αὐτὰς ἐν τινι ἐνδόξῳ συνόλῳ καλλονῆς καὶ συμμετρίας· εὐχαριστεῖ δὲ τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου καθ' ὅλας τὰς δυνάμεις καὶ κλίσεις αὐτῆς. Ἡ ἐνέργεια αὐτῆς ἀκριβῶς ἐφαρμόζεται εἰς τὰς σοικειώδεις ἀρχὰς τῆς ἡμετέρας φύσεως, καὶ ἡ ὑπ' αὐτῆς ἀγγελιομένη ἐνδοξος ἀλήθεια εἶναι ἐφικτὴ εἰς ὅλα τὰ πνεύματα. Εὐληπτος καὶ τοῖς παισὶ, δύναται ὅμως νὰ ἐκπλήξῃ καὶ τὴν διάνοιαν τῶν ἀγγέλων. Καθ' ὅσον ὁ νοῦς αὐξάνει, συναυξάνει μετ' αὐτοῦ καὶ πρέπει νὰ προβαίῃ ἐπ' ἄπειρον, διότι εἶναι εἰκὼν ἀπείρου Θεοῦ. Πλὴν ὅσον ἄπειρος καὶ ἂν ἦναι, προώριστα νὰ φέρῃ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς πανταχοῦ ὅπου γίνεται δεκτῆ, ἔστω καὶ εἰς τὴν μᾶλλον περιορισμένην διάνοιαν.

Ἄς θεωρήσωμεν λοιπὸν τὸν ἐνδοξὸν χαρακτήρα τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, καὶ πάντες ὁμοῦ ἅς ἀποδώσωμεν χάριν καὶ δόξαν τῷ εὐδοκῆσαντι νὰ εἰσαγάγῃ διὰ τοσοῦτων ἀγνωστων εἰσόδων τὸ φῶς αὐτοῦ ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου. Ἄς ἐξασκήσωμεν τὰ πνεύματα ἡμῶν εἰς τὰς ὑψηλὰς

καὶ καθαρτικὰς ταύτας μελέτας· ἃς προσηλώσωμεν τὰ ἀπρόσεκτα βλέμματά μας ἐπὶ τοῦ σωτηρίου τούτου ὄργανου, τὸ ὅποσον τοσάκις βλέπομεν ἀλλ' οὐδέποτε θεωροῦμεν. Πρὸ πάντων, κατὰ τὰς στιγμὰς τῆς ἀσθενείας καὶ τῆς δυστυχίας, τὰς τόσον συχνὰς ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ, λαμβάνει ἐπίσημον καὶ διαπεραστικὴν ἔκφρασιν, καὶ προχέει εἰς τὸ πνεῦμα καὶ τὴν καρδίαν λαμπηδόνας καὶ παραμυθίας, πρὸς ἃς τὰ πάντα εἶναι σκότος καὶ ἀηδία. Ἰμεῖς πρὸ πάντων οἵτινες, ζητοῦντες τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἀπὸ συσθήματος εἰς σύστημα ταλαντευόμενοι, προσπαθεῖτε νὰ συλλάβητέ τι ὀριστικὸν, εἰσέλθετε εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ σταυροῦ, καὶ ὑπὸ τὸ παριστάνον αὐτὴν κοινὸν σύμβολον θέλετε ἀνακαλύψει ὑψηλὴν καὶ εὐρεῖαν φιλοσοφίαν, ἀπλὴν καὶ γόνιμον, ἣτις θέλει λύσει ὅλα τὰ μεγάλα προβλήματα τοῦ προορισμοῦ μας· συνενοῦσα δὲ τὴν σύνθεσιν μὲ τὴν ἀνάλυσιν διὰ φωτεινοῦ συνδέσμου, θέλει συγκεντρώσει τὴν ἀλήθειαν ὡς ἐν ἐνὶ σημείῳ, καὶ οὐχ ἥττον ἐπιτρέψει ὑμῖν νὰ τὴν ἀκολουθήσητε κατὰ τὰς ἀπείρους αὐτῆς ἀναπτύξεις, καὶ θέλει παρουσιάσει εἰς τὸ περιπλανώμενον πνεῦμα σας στερεὰν καὶ εὐρεῖαν βάσιν, ἐφ' ἧς θέλετε δυνηθῆ νὰ στηρίξητε, καὶ ὀριστικῶς τέλος νὰ οἰκοδομήσητε τὸ τοσοῦτον συχνάκις μετασκευασθὲν οἰκοδόμημα τῶν πεποιθήσεών σας, καὶ ἐν τῇ βαθείᾳ τῆς πίστεως ἡρεμίᾳ, ν' ἀπολαύσητε τὰ ἀληθῆ ἀγαθὰ τῆς διανοίας.

Ἡ διδασκαλία τοῦ σταυροῦ δὲν συσταίνεται μόνον διὰ τῶν διδαγμάτων αὐτῆς, ἀλλ' ἔτι καὶ πρὸ πάντων καὶ διὰ τῶν ἐφαρμογῶν τῆς. Ἀφ' οὗ ἐξετάσαμεν τὸν μηχανισμόν αὐτῆς, ἀνάγκη τῶρα νὰ ἴδωμεν αὐτὸν ἐν ἐνεργείᾳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Περὶ Λυτρώσεως καὶ τῶν ἐφαρμογῶν αὐτῆς.

Δὲν ἐλάβομεν ἐντολὴν νὰ πιστεύσωμεν ἀπλῶς πρὸς δήλωσιν πίστεως, ἀλλὰ διότι τὰ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην πίστιν ἀποκαλυπτόμενα ἀντικείμενα φύσει τείνουσι νὰ παραγάγῃ αἴσια καὶ σημαντικὰ ἐπὶ τοῦ προορισμοῦ καὶ τοῦ χαρακτῆρος ἡμῶν ἀποτελέσματα. Πᾶς ὁ λέγων ἐχυτῶ: «Ταῦτα μὲν εἶναι τὰ πιστευτέα, ταῦτα δὲ τὰ πρακτέα,» ὑποπίπτει ἤδη εἰς θεμελιώδη πλάνην· διότι αἱ διδασκαλίαι εἶναι αἱ ἀρχαὶ αἱ ἐξ ἀνάγκης ἐγείρουσαι καὶ ζωογονοῦσαι τὰς πράξεις, εἶναι τὰ ἀφορμητήρια τῶν διαφόρων τῆς διαγωγῆς πορειῶν· καὶ καθὼς ἡ γραμμὴ δυνατὸν νὰ νοηθῇ ἀποτελουμένη ἐκ τῆς συνεχοῦς πορείας τῶν σημείων αὐτῆς, ἢ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτῶν ἐξαγομένη, ὡσαύτως ἡ τῆς χριστιανικῆς διαγωγῆς πορεία ἀποτελεῖται ἐκ τῆς προοδευτικῆς ἐνεργείας τῆς χριστιανικῆς ἀρχῆς, ἢ ἐξάγεται ἐκ τῆς οὐσίας αὐτῆς. Ἡ διδασκαλία τοῦ ἐξιλασμοῦ εἶναι ἡ μεγάλη πνευματικὴ μήτρα, ἐν ἣ ὁ ζῶν τύπος τοῦ χριστιανικοῦ χαρακτῆρος συνδυάζεται καὶ μορφοῦται. Ἐὰν ὅλως καὶ ἐντελῶς παρεδίδοτο ὁ ἄνθρωπος εἰς αὐτὴν, ἡ καρδιά του, καὶ χωρὶς ποτὲ ν' ἀκούσῃ περὶ τῶν ἐνταλμάτων τῆς ἠθικῆς, ἤθελε παρουσιάσει ἐκτύπωμα τούτων καθ' ὅλα ἀκριβές. Ἀλλ' ἐπειδὴ εἶναι πάντοτε διατεθειμένη ν' ἀπορρίψῃ τὸν ἀληθῆ τοῦτον τῆς ἀγιότητος καὶ μακαριότητος τύπον, ἵνα λάβῃ ἐναντίας ἐντυπώσεις ἐκ τῶν περιστοιχούντων ἡμᾶς ἐπικτήρων ἀντικειμένων, ἀναγκαῖον ἦτα νὰ γίνῃ ἡ περιγραφή τοῦ ὅ,τι ὀφείλομεν νὰ εἴμεθα, καὶ νὰ ἐξαχθῇ ἡ ἠθικὴ ἐκ τοῦ δόγματος.

Ἐντεῦθεν ἀνακαλύπτεται ἡ ἀλογία τῶν βουλομένων νὰ τὰ διαχωρίσωσιν ἀπ' ἀλλήλων, καὶ τὴν μὲν νὰ παραδεχθῶσι, τὸ δὲ ν' ἀποβάλωσιν. Ἡ εὐαγγελικὴ ἠθικὴ δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ σχόλιον τῆς διδασκαλίας τοῦ σταυροῦ, καὶ ἀναφέρεται πάντοτε εἰς τὸ κείμενον, ἐξ οὗ λαμβάνει καὶ ζωὴν καὶ πνεῦμα καὶ οὐσίαν, καὶ μόνον ἐφαρμόζει εἰς ἡμᾶς τὰ διδάγματα αὐτοῦ.

Ἐὰν ἡ ἠθικὴ τοῦ Εὐαγγελίου εἶχε διατυπωθῆ ἔν τινι κώδικι ἐνταλαμάτων ἀποχωρισμένων τῆς διδασκαλίας, καὶ ῥιφθῆ οὕτω εἰς τὸν ἐθνικὸν κόσμον, οὐδέποτε βέβαια ἤθελε καταντήσει νὰ ἐφαρμοσθῆ, δὲν λέγω παρὰ πᾶσι γενικῶς τοῖς ἀνθρώποις, ἀλλ' οὔτε καὶ παρὰ τοῖς τελειωτέροις. Ἦθελεν εἶσθαι ὡς πανοπλία γίγαντος, ἐκτὸς πάσης ἀναλογίας πρὸς τὰς δυνάμεις τῆς διεφθαρμένης τοῦ ἀνθρώπου συνειδήσεως· θέλομεν δὲ πληροφορηθῆ περὶ τούτου, ἐὰν ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι ἡ ἠθικὴ τῶν στωϊκῶν, ἦττον αὐστηρὰ, δὲν εἶχε δυνηθῆ νὰ ἀναδείξῃ, κατὰ τὸ λέγειν τοῦ Ἐπικτήτου, οὐδὲ τυπούμενον στωϊκόν.

Ἰνα λοιπὸν ἐξηγήσωμεν πῶς ἡ εὐαγγελικὴ κατέστη ἡ καθολικὴ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἠθικὴ, πῶς ὑπὸ τοσοῦτον πολυαριθμῶν ψυχῶν ἐφέρθη εἰς τὰ ἔσχατα ὄρια τῆς ἐφαρμογῆς, ἀναγκαζόμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι μετὰ τῆς ἐκτάκτου ταύτης ἠθικῆς, ἀντίστοιχον ἐλατήριον ἐπίσης παράδοξον ἐπηνέχθη, νέα συνείδησις ἐδόθη, ἐξισομένη πρὸς τὴν ἠθικὴν ταύτην, καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις τῶν ἀνθρωπίνων κλίσεων· ὅτι πρὸς ὑπεράνθρωπον ἠθικὴν ἐχρειάσθη τέλος καὶ διδασκαλία ὑπεράνθρωπος.

Εἰς ταύτην δὲ τὴν λειτουργίαν ἐφηρμόσθη ἡ διδασκαλία τῆς λυτρώσεως. Ἡ εὐαγγελικὴ ἠθικὴ μετρεῖται, οὕτως εἶπειν, κατὰ τὸν Θεάνθρωπον, ὅστις δὲν ἐξηγεῖ ὅλον τὸν θεῖον αὐτοῦ χαρακτήρα εἰμὴ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ· ὥστε διὰ

τοῦ σταυροῦ ὁ θεῖος οὗτος χαρακτήρ μεταβαίνει καὶ παράγεται ἐν ἡμῖν, καὶ διὰ τῆς ἡμετέρας πρὸς αὐτὸν ὁμοιώσεως γίνεται ἡ Εὐαγγελικὴ ἠθικὴ, ἣτις συγκεφαλαιοῦται ἐν τῇ μίμησει τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ἄς ἐξετάσωμεν λεπτομερέστερον τὴν ἐνέργειαν τῆς διδασκαλίας ταύτης ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ, καὶ διὰ ποιῶν τάσεων καὶ ἐλατηρίων ἐνεργεῖ ἐν ἡμῖν τὴν μίμησιν ταύτην.

Α. Τὸ πρῶτον πρόσκομμα, ὅπερ ἡ ἠθικὴ τοῦ Εὐαγγελίου ἀπαντᾷ ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἡ ἀποστροφή νὰ πιστεύσῃ ὅτι εἶναι ἀναγκαία καὶ ὑποχρεωτικὴ καθ' ὅ,τι ἔχει αὐστηρότερον· ἢ μέχρις ἐνοχῆς βλέμματος ἀγνεία, ἢ μέχρις ἐχθροῦ ἀγάπη, ἢ πραότης μέχρι τοῦ στρέψαι τὴν σιαγόνα εἰς τὸν ραπίζοντα, ἢ μέχρις ἐξορύξεως τοῦ σκανδαλίζοντος ὀφθαλμοῦ ἀπάρνησις· καὶ, ἀφ' οὗ ἅπαξ φθάσῃ τις εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς ἐξ ὅλων τῶν ἀρετῶν τούτων προκυπούσης τελειότητος, ἢ ταπεινώσις ἢ καταβάλλουσα τὴν ἀλαζονείαν, ἢ φεύγουσα τὸν ἔπαινον, καὶ μὴ ἐπιτρέπουσα νὰ βλέπωμεν ἐν ἡμῖν, εἰμὴ ἄθλια ὄντα ἄξια τῆς μεγίστης περιφρονήσεως· ἰδοὺ τί δὲν ἤθελε ποτὲ δυνηθῆ νὰ παραδεχθῆ ἡ ἀνθρωπίνη συνείδησις ἀφ' ἑαυτῆς· καὶ διατί; διότι δὲν εἶχε δύο θεμελιώδεις ἐννοίας, α. τὴν ἐννοιαν τῆς ἀπείρου ἀγιότητος τοῦ Θεοῦ, ἣτις εἶναι ὁ νόμος τῆς ὑπάρξεώς μας· β. τὴν ἐννοιαν τῆς φοβερᾶς αὐτοῦ δικαιοσύνης, ἣτις εἶναι ἡ ἐπικύρωσις τοῦ νόμου τούτου.

Ἡ δὲ διδασκαλία τοῦ σταυροῦ, ὡς εἶδομεν, παρέχει μάλιστα ἡμῖν τὰς δύο ταύτας ἐννοίας, καὶ βαθέως ἐντυπώνει αὐτὰς εἰς τὰς ψυχὰς ἡμῶν διὰ τοῦ μεγαλείου τοῦ ἐν αὐτῇ ἀπαιτουμένου θύματος, καὶ διὰ τῆς ἀκάμπτου αὐστηρότητος τῆς δικαιοσύνης, ἣτις θυσιάζει αὐτὸ εἰς τὴν ἀγιότητα. Ἀφ' οὗ δὲ οὕτω ὑψωθῆ καὶ προσδιορισθῆ ἡ ἰδέα

καὶ οἶονεὶ ὁ σκοπὸς τῆς τελειότητος, ἅπαντα ἡ κλίμαξ τῶν ἀρετῶν μας ἀναλόγως μεταβάλλεται, ὁ ἄστατος καὶ χαμηλὸς ὅρος, ἐν ᾧ ἡ συνείδησις ἡμῶν ἐπανεπαύετο, ἀναβιβάζεται ἀορίστως, ὥστε συνταυτίζεται μὲ αὐτὴν τὴν τελειότητα τοῦ Θεοῦ, καὶ μὴ ἐπιτρέπων νὰ βλέπωμεν τί ἐποίησαμεν, προσκαλεῖ ἡμᾶς ἀδιαλείπτως νὰ κάμωμεν πάντοτε τί περισσότερον.

Οὕτως αἴρεται ἐκ μέσου τὸ εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς ἠθικῆς τοῦ Εὐαγγελίου πρῶτον πρόσκομμα, δηλαδὴ, ἡ μὴ ἀνάγκη αὐτῆς· ἡ ἀνάγκη αὕτη ἀμεταθέτω; στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐντολῆς, ἧς τὸ δόγμα τοῦ σταυροῦ εἶναι ἡ ζῶσα ἐκφρασις· *Ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὡς περὶ ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστι* (1).

Ἀλλὰ δευτέρον πρόσκομμα ἔμελλεν ἐξ ἀνάγκης νὰ προκύψῃ ἐκ τῆς ἐννοίας ταύτης· ἀπὸ τῆς ἄκρας πεποιθήσεως ὁ ἄνθρωπος ἔμελλε νὰ μεταπέσῃ εἰς ἄκραν ἀποδειλίασιν· καὶ συναισθανόμενος ἀδιακόπως τὸ ὕψος τῆς κλήσεώς του ἀφ' ἐνός, καὶ τὴν ἰδίαν ἀναξίαν ἀφ' ἑτέρου, ἐκινδύνευε νὰ πέσῃ εἰς χαύνωσιν καὶ ἀπελπισίαν. Πῶς δὲ νὰ προφυλαχθῇ ἀπὸ τοῦ δευτέρου τούτου κινδύνου; πῶς νὰ πεισθῇ, ὅτι ὁσῶν ρυπαρὸς καὶ ἄν ᾦναι, ἔστω καὶ βδελυκτὸς εἰς τε ἑαυτὸν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους, δύναται νὰ εὕρῃ χάριν καὶ ἔλεος παρ' αὐτῷ τῷ Θεῷ, οὗ ἡ ἀγιότης εἶναι τόσον ἀπαιτητικὴ καὶ τόσον φοβερὰ ἢ δικαιοσύνη; ὅτι ὅχι μόνον δύναται ἀλλ' ὀφείλει νὰ ἐλπίσῃ τοῦτο; εἶναι καὶ τοῦτο ἀποτέλεσμα τοῦ δόγματος τοῦ σταυροῦ, ὅπερ οὕτως οἰκονομεῖται ὥστε ἡ αὐτὴ ἀγιότης, ἧτις φαίνεται ὀπλισμένη μὲ τὴν δικαιοσύνην, φαίνεται ἐπίσης ἐξιλεωμένη ὑπὸ τοῦ ἔλεους, καὶ κατ' ἀναλογίαν οὐχ ἥττον ἄπειρον. Ἐπειδὴ, καθὼς ὁ δικαίων ἑαυτὸν εἶναι Θεός, ἐπίσης Θεὸς εἶναι ὁ ἐλεῶν

(1) Μαθ. Ε. — 48.

ἡμᾶς· καὶ καθὼς ὁ ἀπαιτῶν, οὕτω καὶ ὁ ἱκανοποιῶν· καὶ ἐπειδὴ ἐπομένως ἡ ἱκανοποίησις αὕτη εἶναι τόσον ἄπειρος ὅσον ἡ ἀπαίτησις, ἔπεται ὅτι ἐξ ἴσου ὑβρίζομεν τὴν Θεό-τητα, ἀμφιβάλλοντες περὶ τοῦ ἔλεους αὐτῆς ἢ περὶ τῆς δικαιοσύνης. Τὸ μέτρον τῆς ἀπείρου τελειότητος, εἰς ἣν ἐκλήθημεν, εἶναι τοιοῦτοτρόπως τὸ τῆς πεποιθήσεως, ἥτις πρέπει νὰ μᾶς ἐμψυχώσῃ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ἔσχατον βαθ-μὸν τῆς ἀτελείας, ὥστε ὁ μέγιστος κακοῦργος, ὅστις τα-πεινοῦται καὶ ἐμπιστεύεται εἰς τὸ θεῖον ἔλεος, εἶναι μᾶλλον εὐάρεστος τῷ Θεῷ παρά τὸν μέγιστον ἅγιον, ὅστις κομπάζει.

Καὶ οὕτω, πρᾶγμα παράδοξον! τὸ αὐτὸ δόγμα ἀπει-θύνεται εἰς πάντας ἀνθρώπους ἀδιακρίτως, ὅπως καταστή-σῃ αὐτοὺς βελτίονας, καὶ ὀθενδῆποτε ἀφορμῶνται, τείνω-σιν ἀδιακόπως εἰς ἀπεριόριστον τελειότητα. Καὶ εἰς μὲν τοὺς τελειοτέρους δείκνυσι μέγαν κριτὴν, εἰς δὲ τοὺς ἀσ-θενεστέρους, μέγαν μεσίτην. Καὶ εἰς τοὺς μὲν λέγει· Δυσ-πιστεῖτε καὶ τρέμετε καὶ εἰς αὐτὸν τὸν κολοφῶνα τῆς ἀ-νωτάτης ἀρετῆς, διότι ἐν μόνον βλέμμα εὐαρσεκείας ἐφ' ἡμῶν ἀρκεῖ νὰ σᾶς ἀφαιρέσῃ ὅλον τὸν καρπὸν τῶν πόνων σας· τί εἴσθε τῶνόντι ἡμεῖς ἐνώπιον τῆς ἀγιότητος τοῦ ἀ-παιτήσαντος τοιοῦτο θῦμα Θεοῦ; εἰς τοὺς δὲ λέγει· Θάρ-ρεῖτε, ἐλπίσατε, καὶ εἰς τὰ ἔσχατα τῆς κακίας ἂν ἐφθάσα-τε, διότι ἐν μόνον βλέμμα μετανοίας καὶ ἀγάπης ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἀρκεῖ, ἵνα οἰκειοποιηθῆτε τὸν ἄπειρον μισθὸν ἐνὸς Θεοῦ, οὗ τὸ ἔλεος δὲν δύνασθε νὰ περιορίσητε. Οὕτω, δυ-νάμει θαυμαστῆς οἰκονομίας, τὸ τῆς λυτρώσεως δόγμα ἐ-φαρμόζεται εἰς τὰς δύο μεγάλας ἀδυναμίας τῆς ἀνθρωπί-νης καρδίας, ἥτις μεταβαίνει ἀδιαλείπτως ἀπὸ τοῦ θάρ-ρους εἰς τὴν ἀπόγνωσιν, καὶ ἀπὸ τῆς ἀπογνώσεως εἰς τὸ θάρρος· ταπεινώνει τὸν ἀνθρώπον χωρὶς νὰ τὸν καταβάλλῃ,

καὶ τὸν ἀνυψοῖ καταβάλλον, τὴν ὑπερηράνειάν του· διὰ τοῦ φόβου καὶ τῆς ἐλπίδος θαυμασίως τρεφομένων καὶ συνδυαζομένων, ἀναγκάζει τὴν ἀσθενῆ ἡμῶν φύσιν, ὡς διὰ μέσου δύο μεγάλων ἀντιστηκωμάτων, νὰ τείνη εἰς ἀνωτάτην ἠθικότητα· καὶ ταῦτα μὲ τόσῃ ἀπλότητι, ὥστε ὁ αὐτὸς σταυρὸς ὁ τρέφων τὴν εὐσεβῆ ζέσιν ὀσίας παρθένου, δέχεται τοὺς ἀσπασμοὺς τοῦ εἰς τὴν καταδίκην ἀγομένου πατροκτόνου, καὶ εἰς ἀμφοτέροισι ἐμπνέει τὴν πεποίθησιν, ὅτι θέλουσιν συναπαντηθῆ ἑν οὐρανοῖς. Οὕτω λοιπὸν τὸ μέγα θῦμα ἔλκει ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα πρὸς τοὺς κόλπους αὐτοῦ· καὶ μὲ τὰς ἀγκάλας ἀνοικτὰς ἐπὶ τοῦ κόσμου, ἀφ' ἐνὸς μὲν ὑπερβαίνει κατὰ τὴν ἀγιότητα ὅλας τὰς ἀρετάς· ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπερβαίνει ὅλα τὰ κακουργήματα ἡμῶν διὰ τοῦ ἐλέους του, ἐπιχέον ἐξ ἴσου ἐπὶ τὰς ἐνόχους ἡμῶν κεφαλὰς τὸν ἄπειρον μισθὸν τοῦ αἵματός του.

Ἐντεῦθεν προκύπτει πρᾶγμα λίαν ἀξιοσημείωτον· αἱ ἄλλαι θρησκείαι, ἧττον λεπταὶ εἰς τὰς διακρίσεις των, δὲν γνωρίζουσι τὰ ἐν τῷ Χριστιανισμῷ λεγόμενα *συγγνωστὰ ἁμαρτήματα*, καὶ ὑπὸ τοῦ κόσμου καλούμενα *ὑπερευλάβειαι* (*scrupules*), ἅτινα διατηροῦντα τὴν ἐπαγρύπνησιν καὶ τὴν ταπείνωσιν εἰς τὰς καθαρωτέρας ψυχὰς, δὲν ἀφίνουσι αὐτὰς νὰ ἐκπέσωσιν εἰς βαρύτερα ἁμαρτήματα. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου εἰς αὐτὰς ὑπάρχουσι ἁμαρτήματα *ἀνεξιλέωτα* (1), ἐν ᾧ εἰς τὸν Χριστιανισμὸν δὲν ὑπάρχουσιν. Ἡ Χριστιανικὴ Θρησκεία, ἧτις δὲν γνωρίζει ψυχὴν ἀκηλίδωτον, δὲν γνωρίζει ἐπίσης οὔτε κηλίδα ἀσύγνωστον, διότι μόνη αὐτὴ ἔχει καὶ ἀποκαλύπτει τὸν ἀληθῆ τύπον

(1) Ὁ Κικέρων, ἐν τῇ περὶ Νόμων πραγματείᾳ του, βιβ. β'. ἀναφέρει τὸ χωρίον τοῦτο τῶν ἀρχιερέων· *Sacrum commissum, quod nequa expiari poterit, impie commissum est, quod expiari poterit, publici sacerdotis expianto*

τῆς δικαιοσύνης καὶ τοῦ ἐλέους, τῆς ἀγιότητος καὶ τῆς ἀγάπης. Εἰς δεινοτέρους ἁμαρτωλοὺς πρὸ πάντων ἀπευθύνεται, παρουσιάζουσα αὐτοῖς τὴν Θεότητα ὑπὸ τὸν χαρακτῆρα πατρὸς περιμένοντος τὸ τέκνον του, ἢ καὶ ποιμένος τὸ ἀπολωλὸς πρόβατον ἐπιζητούντος. Ἐν μόνον ἁμάρτημα εἶναι κατ' αὐτὴν ἀσύγγνωστον, ἢ κατὰ τοῦ ἀγίου Πνεύματος βλασφημία, δηλαδή, ἢ περιφρόνησις τῶν οἰκτιρμῶν καὶ τῆς χάριτος αὐτοῦ, καὶ ἢ διηνεκὴς ἀμέλεια τῆς ἐφ' ἡμᾶς ἐφαρμογῆς των· ἀλλὰ διὰ τούτου κορυφώνει τὴν ἀγάπην της, διότι δὲν ὀργίζεται, εἰμὴ δι' ἀγάπην, καὶ ἀποσύρει τὸ ἔλεός της, μόνον ὅπως ἀναγκάσῃ ἡμᾶς νὰ τὸ δεχθῶμεν.

Τὸ ὀρθὸν καὶ ὀξυδερκὲς πνεῦμα τοῦ Μοντεσκίου καλῶς ἐνέπνευσεν αὐτὸν περὶ τούτου.

« Ἡ ἐθνικὴ θρησκεία, ἢ παχυλά τινα μόνον ἁμαρτήματα »
 « ἀπαγορεύουσα, ἢ ἀναχαιτίζουσα τὴν χεῖρα καὶ ἐγκατα- »
 « λείπουσα τὴν καρδίαν, ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἀνεξιλέωτα ἁμαρ- »
 « τήματα· ἀλλὰ θρησκεία, ἣτις περιπτύσσει ὅλα τὰ πάθη, »
 « καὶ δὲν εἶναι μᾶλλον ζηλότυπος τῶν πράξεων ἢ τῶν »
 « ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν διανοημάτων· ἣτις δὲν συνδέει ἡμᾶς »
 « διὰ τινων ἀλύσεων, ἀλλὰ δι' ἀναριθμῆτων νημάτων· ἣτις »
 « ἀφίνει ὅπισθεν αὐτῆς τὴν ἀνθρωπίνην δικαιοσύνην, καὶ »
 « ἀρχίζει ἐτέραν· ἣτις ἐγένετο, ἵνα ἄγῃ ἀκαταπαύστως ἀπὸ »
 « τῆς μετανόιας εἰς τὴν ἀγάπην, καὶ ἀπὸ τῆς ἀγάπης εἰς »
 « τὴν μετάνοιαν· ἣτις παρεμβάλλει μεταξὺ κριτοῦ καὶ ἐνό- »
 « χου μέγαν μεσίτην, καὶ μεταξὺ δικαίου καὶ μεσίτου »
 « μέγαν κριτὴν, τοιαύτη θρησκεία δὲν πρέπει νὰ ἔχῃ ἀνε- »
 « ξιλέωτα ἁμαρτήματα. Ἀλλὰ, καὶ τοι ἐμποιοῦσα φόβους »
 « καὶ ἐλπίδας εἰς πάντας, δείκνυσιν ἀρκούντως, ὅτι, ἂν »
 « καὶ δὲν ὑπάρχει ἁμάρτημα φύσει ἀνεξιλέωτον, δύναται »
 « νὰ ἦναι τοιαύτη ὀλόκληρος ζωὴ· ὅτι ἤθελεν εἶσθαι λίαν

» ἐπικίνδυνον νὰ ἐνοχλῶμεν τὸ θεῖον ἔλεος διὰ νέων πάντο-
 » τε ἐγκλημάτων καὶ νέων ἐξιλασμάτων· ὅτι ἀνήσυχτοι περὶ
 » τῶν ἀρχαίων ὀφειλημάτων, καὶ πάντοτε ὀφειλέται πρὸς
 » τὸν Κύριον, πρέπει νὰ φοβώμεθα μήπως συνάψωμεν
 » ἄλλα, καὶ πληρώσαντες τὸ μέτρον, καταντήσωμεν μέχρις
 » οὔ παύει ἡ πατρικὴ ἀγαθότης» (1).

Τοιουτοτρόπως τὸ δόγμα τῆς λυτρώσεως διεγείρει τὰς ἐπιδεικτικότητας τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως εἰς τὸν ὑψιστον βαθμὸν, διότι δι' αὐτοῦ ὁ φόβος παρακολουθεῖ τὴν ἀρετὴν, καὶ ἡ ἐλπίς προὔπαντᾷ τὸ ἐγκλημα· καὶ οὕτω ἐγείρει ἀκαταπαύστως τὴν ψυχὴν, καὶ τὴν διατηρεῖ εἰς σωτηρίαν ἐνέργειαν, ἀναμιγνύον τὸν φόβον μὲ τὸ θάρρος, ὥστε τὴν προκαλεῖ εἰς τὴν πράξιν, καὶ δὲν τὴν ἀφίνει ποτὲ ν' ἀποδειλιάσῃ.

Β'. Ἄλλ' εἰς τοῦτο μόνον δὲν περιορίζονται τὰ μέσα τῆς ἀναγεννήσεως, ὅσα τὸ δόγμα τοῦ σταυροῦ ἐπήνεγκεν εἰς τὴν γῆν. Ἰπάρχει καὶ ἕτερον μέσον λίαν ἰσχυρὸν, ἄνευ τοῦ ὁποίου ἡ εὐαγγελικὴ ἠθικὴ δὲν ἤθελε βεβαίως εἰσδύσει εἰς τὰς ψυχάς. Τοῦτο δὲ, ὅπερ ὀφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν, εἶναι τὸ παράδειγμα.

Καὶ ὀλίγον ἂν ἐξετάσῃ τις τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν, θέλει πεισθῆ, ὅτι ὁ διατάσσων ἀπλῶς πράξιν τινὰ διαφέρει τὰ μέγιστα τοῦ ποιούντος πρῶτον αὐτήν, ἵνα δώσῃ τὸ παράδειγμα, ὡς πρὸς τὴν ἐντύπωσιν εἰς οὗς θέλει νὰ ἐπιρρέασῃ. Οὐδὲν τόσῳ μεταδοτικὸν καὶ πειστικὸν, ὅσῳ τὸ παράδειγμα, οὐδεμία περὶ πατριωτισμοῦ πραγματεία ἤθελεν ἐπενεργήσῃ ἐπὶ τοῦ ῥωμαϊκοῦ λαοῦ ὡς ἡ τοῦ Ῥηγούλου ἀφοσίωσις· καὶ δὲν ὑπάρχει ῥητορεία ἰσχύουσα ὡς ἡ πράξις τοῦ Κονδῆ, ῥίπτοντος τὴν ῥάβδον τῆς ἀρχηγίας του εἰς τὰ χαρακώματα τῶν ἐχθρῶν, καὶ ὀρμώντος πρῶ-

(1) Μοντέσκιοις, Esprit de Lois, βιβλ. ΚΑ'. κεφ. ιγ'.

του, ἵνα τὴν λάβῃ. Τὸ παράδειγμα εἶναι πειστικώτερον ὅσῳ καὶ ἀνώτερον, καὶ τόσῳ μᾶλλον ἀναγκαῖον, ὅσον αὐστηροτέρα ἡ ἐντολή, καὶ πλείονες οἱ πρὸς αὐτὴν ἀπευθύνεται.

Ἡ εὐαγγελικὴ ἠθικὴ, ἡ τοσοῦτον δύσκολος πρὸς τὴν διεφθαρμένην τοῦ ἀνθρώπου φύσιν, καὶ εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἀδιακρίτως ἀπευθυνομένη, ὄφειλεν ἄρχῃ νὰ παρουσιασθῇ ὡπλισμένη διὰ μεγάλου παραδείγματος, καὶ συγκεφαλαιωμένη εἰς ἀπλὴν καὶ εὐγλωττον πράξιν προσβάλλουσαν τὰ βλέμματα, καὶ λαλοῦσαν εἰς ὅλα τὰ ἐνοστίγματα.

Ἡ ζωὴ καὶ πρὸ πάντων ὁ θάνατος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ περιέχουσι τὸ τελειότατον καὶ ὀριστικώτατον καὶ ἐλκυστικώτατον τοῦτο παράδειγμα. Ἡ ἠθικὴ τοῦ Εὐαγγελίου δὲν εἶναι τόσον εἰς τὰ βιβλία καὶ τοὺς λόγους, ἀλλ' εἶναι πρὸς πάντας καὶ κατ' ἀνώτατον βαθμὸν, ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ, βιβλίον ἀνεωγμένον εἰς τὰ ὄμματα, βῆμα εὐγλωττον καὶ αὐτόλαλον, ἐν ᾧ ζωηρῶς ἀναδείκνυνται καὶ τὸ σύνολον καὶ αἱ ἐλάχισται λεπτομέρειαι τοῦ Εὐαγγελικοῦ νόμου· τύπος τέλειος, τοῖς πᾶσι νοητὸς, ἀπλοῦς καὶ ἀνεξάντλητος, καὶ δι' ἐνὸς μόνου βλέμματος συλλαμβανόμενος, καὶ αἰωνίως ἄξιος νὰ προσηλωθῇ διὰ παντὸς πάντα τὰ βλέμματα.

Τίς δύναται νὰ ἀρνηθῇ τὸ ὕψος τοῦ παραδείγματος; ὁ παρέχων αὐτὸ εἶναι Θεός. Τίς δύναται νὰ τὸ ἐλέγξῃ; εἶναι ἡ πλέον ἀνεξάντλητος τελειότης. Τίς δύναται νὰ ἀμφιβάλῃ περὶ τῆς ἀφιλοκερδείας αὐτοῦ; ὁ παρέχων αὐτὸ ἦτο φύσει ἀπηλλαγμένος αὐτοῦ. Τίς δύναται τέλος νὰ μὴ τὸ ἐννοήσῃ, ἐν ᾧ πάλαι ἐν αὐτῷ ἡ ἔκφρασις τῆς ἀληθείας;

Αὐτὸς ὁ νομοθέτης γίνεται θῦμα τοῦ νόμου, ὅπως ζωηρότερον ἐκφράσῃ τὴν ἀνάγκην αὐτοῦ. Πρῶτος ὁ ἰατρὸς δο-

κιμάζει ἐν ἐκυτῷ τὴν θεραπείαν· τὸ ῥῆμα γίνεται ἔργον, ὁ λόγος σαρκούται, ὅπως βαθύτερον ἐντυπωθῆ εἰς τὴν σαρ-
κικὴν ἀνθρωπότητα.

Πόσον ἔπρεπε νὰ γνωρίζῃ καὶ νὰ ἀγαπᾷ τὸν ἄν-
θρωπον ὁ μεταχειριζόμενος παρόμοιον μέσον, τοσοῦτον
ἄκρον κατὰ τὸ φινιόμενον καὶ ἀδικαιολόγητον! Καὶ ποῖος
ἄλλος ἢ αὐτὸς ὁ δημιουργὸς τοῦ ἀνθρώπου ἠδύνατο νὰ
ἔχῃ τόσῃ σοφίαν, ὥστε νὰ τὸ ἐννοήσῃ, τόσῃ ἀγαθότη-
τα ὥστε νὰ τὸ ἐπιχειρήσῃ, τόσῃ δύναμιν νὰ ὥστε θρι-
αμβεύσῃ;

Τόσον εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἐλευθέριος καὶ συγκαταβατικὸς
πρὸς ἑαυτὸν, ὥστε, ὡς εἶπεν ἄριστα ὁ Ἰουβενάλιος, πιτεύει
ὅτι ποτὲ δὲν ὠφελεῖται ἀρκούντως ἐκ τῆς ἀδείας τοῦ κα-
κοποιεῖν.

*Nemo satis credit tantum delinquere, quantum
Permittas; adeo indulgent sibi latius ipsi (1).*

Μὲ τοιαύτην διάθεσιν, τί ἤθελε γίνεαι ἡ ἠθικὴ τοῦ
Εὐαγγελίου, ἐὰν δὲν εἶχε τὸ ὀριστικὸν βᾶρος τοῦ παρα-
δείγματος τοῦ αὐτουργοῦ τῆς;

« Ἄς υποθέσωμεν, λέγει ὁ Βουρδαλούσιος, ὅτι ὁ Θεάνθρω-
»πος, ἀντὶ τοῦ σταυροῦ, ἤθελεν ἐκλέξει, ἵνα μᾶς σώσῃ, τὰς
»τέρψεις τοῦ βίου· πῶς καὶ πόσον ἤθελεν ὠφεληθῆ ἐκ τού-
»του ἡ φιλαυτία ἡμῶν, πηγὴ πάσης διαφθορᾶς; ἤθελον
»δυνηθῆ τότε ἐγὼ ἐλλόγως νὰ ἀπαιτήσω παρ' ὑμῶν, ὡς
»σήμερον ποιῶ, τὴν νέκρωσιν τῶν αἰσθήσεων, τὴν σταύρω-
»σιν τῆς σαρκὸς, τὴν ἀπάρνησιν ἡμῶν αὐτῶν, τὴν ταπει-
»νωσιν τῆς μετανοίας; ἠθέλατε ἄρα μὲ ἀκούσει; αὕτη
»μόνη ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ ὑμῶν ἐν τῇ λαμπρότητι τῶν τιμῶν
»καὶ ἐν τῇ ἡδονῇ δὲν ἤθελεν εἶσθαι πρόληψις ἀνυπέβλη-
»τος καθ' ὅλων τῶν ἐπιχειρημάτων μου; ἀλλ' ὁποῖαν δύ-

(1) Σάτυρ. ΙΔ'.

»ναμιν δίδει εἰς τὴν ἀποστολήν μου καὶ τὸν λόγον μου
 »τὸ παράδειγμα τοῦτο ἑνὸς Θεοῦ θνήσκοντος ἐπὶ τοῦ
 »σταυροῦ; καὶ ὅποιον κῦρος ἔχει ὁ λόγος μου, ὅτι ὀφεί-
 »λετε νὰ εἴσθε ταπεινοί, νενεκρωμένοι, κεχωρισμένοι τοῦ
 »κόσμου, ὅπερ ἄλλως δὲ ἤθελον εἶπεῖ εἰμὴ τρέμων, καὶ
 »μὴ ἐλπίζων νὰ μὲ πιστεύσητε;» (1)

Ἡ ἀπληστία, ἡ ἡδυπάθεια, ἡ φιλοδοξία, ἡ ἀλαζονεία, ἐνὶ λόγῳ, αἱ ἀπολαύσεις καὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς, εἶχον παρὰ σῦρει τοὺς ἀνθρώπους εἰς μύρια ἐγκλήματα καὶ κακὰ ἔπρεπε νὰ ἀντισηκωθῶσιν ὅλαι αἱ ἄτακτοι αὐταὶ ὀρέξεις, ὅπως κλίνη ὁ κόσμος πρὸς τὰς ἐναντίας ἀρετάς, τὴν ἀπάρνησιν, τὴν μετάνοιαν, τὴν ταπείνωσιν, τὴν θυσίαν τῆς φύσεως, καὶ τὰς ἡδονὰς μόνον τῆς ἀρετῆς. Πρὸς τοῦτο ἐχρειάζετο οὐδὲν ἦττον ἢ τὸ βάρος ἑνὸς Θεοῦ. Καὶ ἰδοὺ ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἄνωθεν τοῦ σταυροῦ ἐπιβαρύνων τὸν κόσμον, ἔλκει πάντα πρὸς ἑαυτὸν, μεταβάλλει τὴν διεύθυνσιν ὅλων τῶν ἀνθρωπίνων κλίσεων· καὶ ἔκτοτε δοξαζόμεθα ταπεινούμενοι μετ' αὐτοῦ, κερδίζομεν ὄντες μετ' αὐτοῦ πτωχοί, ἡδέως χαίρομεν ἀναμιγνύοντες τὰ παθήματα ἡμῶν μετὰ τὰ ἰδικά του, εἶναι ἀληθῆς ζωὴ ν' ἀποθάνωμεν εἰς πάντα, ἵνα συνταφῶμεν μετ' αὐτὸν τὸν δημιουργὸν τῆς ζωῆς μας. Τίς δύναται νὰ διστάσῃ μεταξὺ κακίας καὶ ἀρετῆς, ἡδονῆς καὶ καθήκοντος, ἀφ' οὗ ὁ Θεὸς εἶναι μετὰ τὴν ἀρετὴν καὶ μετὰ τὸ καθήκον; Δὲν εἶναι πλέον μόνῃ ἢ συνείδησις ἀλλὰ Θεὸς ἐν σαρκί, ὅστις ὑποκύπτων εἰς τὸν ζυγὸν τῆς θυσίας, μᾶς προσκαλεῖ νὰ τὸν ἀκολουθήσωμεν, λέγων· δεῦτε πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, καὶ γὰρ ἀναπαύσω ὑμᾶς, ποιῶν ὑμᾶς κοινωνοὺς τῆς χάριτος τῆς ἐμῆς, ὡς ἐγὼ ἐγενόμην κοινωνὸς τῶν παθημάτων ὑμῶν.

(1) Λόγος εἰς τὸ πάθος τοῦ Κυρίου.

Τίς δύναται νὰ παραγνωρίσῃ τὸ μέγα ἀποτέλεσμα τοῦ δόγματος τοῦ ἐξιλασμοῦ ὑπὸ τοιαύτην ἔποψιν θεωρουμένου; καὶ τίς δὲν εἶναι πεπεισμένος, ὅτι πᾶν τὸ ἐκ πρώτης ἀφειρηρίας φαινόμενον παράδοξον καὶ ἀπαράδεκτον ἐν τῷ μυστηρίῳ ἐνὸς Θεανθρώπου θνήσκοντος ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, περιέχει θείαν ὄντως ἐπιπόνησιν, τόσον εἶναι σοφὴ καὶ ἰσχυρὰ καὶ εὐτολμος καὶ γενναία, καὶ τόσον ἀληθῶς ἀναλογεῖ πρὸς τὴν ἐπιχείρησιν.

Θαυμαστὴ εἶναι ἡ ἀπλότης καὶ γονιμότης τοῦ μέσου τούτου· τὸ ἀναχαιτίζον καὶ ἀποτρέπον τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ καθήκοντος, εἶναι ὅτι ἐπιφέρει στενοχωρίαν, λύπην, καὶ πόνον ἢ ἐξάσκησιν αὐτοῦ. Ἄρα τὸ καθιστῶν ἀγαπητὰ τὸν πόνον, καὶ τὴν λύπην, καὶ τὰ παθήματα, τὸ ἐξευγενίζον καὶ θεοποιῶν αὐτὰ εἶναι ἀλάνθαστον πρὸς ἐξάσκησιν τοῦ καθήκοντος ἐλατήριον· διότι ὄχι μόνον ἐξομαλίζει τὸ πρόσκομμα, ἀλλὰ τὸ μεταβάλλει εἰς κέντρον, καὶ ἐνὶ λόγῳ ἢ ἀποθέωσις τῶν παθημάτων εἶναι ἐξανθρώπευσις τῆς ἀρετῆς.

Ἐρχόμενοι δὲ εἰς τὰ καθ' ἕκαστα, ἐὰν θέλωμεν νὰ ἐξετάσωμεν ὅλας τὰς εὐαγγελικὰς ἀρετὰς, βλέπομεν αὐτὰς καταβαινούσας ἀπὸ τοῦ σταυροῦ ἐπὶ τὸν κόσμον διὰ τῆς ἐνεργείας του.

Ἡ ἀγάπη τῆς τάξεως ἢ τοῦ Θεοῦ, ἡ εἰς τὰ ἐντάλματα αὐτοῦ ὑπακοὴ ζωηροτάτην ἔκφρασιν λαμβάνουσιν ἐκ τοῦ παραδείγματος τῆς ἀθωότητος, λεγούσης ἀπέναντι τῆς θυσίας τῆς «Πάτερ μου, εἰ δυνατόν ἐστι, παρελθέτω ἀπὸ ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο· πλὴν οὐχ' ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σύ·» ἔπειτα δὲ ὑπεικούσης εἰς τὸ θέλημα τοῦτο μέχρι θανάτου!

Ἡ ἀνθρωπίνη ἀδελφότης, ἡ ἀγάπη, καθιεροῦται ὑπὸ Θεοῦ ἀποθνήσκοντος ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων, λέγοντος

αὐτοῖς· Ἀγαπᾶτε ἀλλήλους ὡς ἐγὼ ἠγάπησα ὑμᾶς· ποιούν-
τος αὐτοῦ διττῶς ἀδελφούς διὰ τῆς δημιουργίας καὶ τῆς
λυτρώσεως, καὶ καθιστῶντος ἐξ ἐνός ἐκάστου ἡμῶν πρὸς
τοὺς ἄλλους ὄχι πλέον ἄνθρωπον ἀπλῶς, ἀλλ' ἄνθρωπον
ἐξηγορασμένον, ἀδελφὸν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, βεβαμμένον
ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ, καὶ δίδοντας οὕτω εἰς αὐτὸν ἀξίαν
Θεοῦ·

Ἡ περιφρόνησις τῶν ἀγαθῶν τοῦ κόσμου τούτου, καὶ ἡ
τιμὴ τῶν πνευματικῶν, ὑπὸ Θεοῦ ἀποβάλλοντος, καὶ κα-
ταδικάζοντος, καὶ ἐξευτελίζοντος διὰ τῆς ἐκουσίας πτω-
χείας του τὰ πρῶτα, καὶ ἀποθνήσκοντος, ἵνα ἀξιώσῃ ἡμᾶς
τῶν δευτέρων, καὶ οὕτω ἀποδεικνύοντος ἡμῖν τὸ ἀνώτα-
τον μέτρον τῆς ἀξίας των·

Ἡ ἀνδρεία ἐν τῷ υπερνικᾶν τὰ εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῶν
καθηκόντων ἀντικείμενα προσκόμματα, ὑπὸ Θεοῦ, ὅστις
γίνεται αὐτὸς ἀρχηγός μας ἐν τῇ μεγάλῃ ταύτῃ πάλῃ,
καὶ ὅστις, ὅλος πλήρης τραυμάτων, ἀλλὰ δι' αὐτῶν μάλι-
στα νικητῆς, ἐνθαρρύνει ἡμᾶς, λέγων· *θαρσύνετε, ἐγὼ κε-
ρίκηκα τὸν κόσμον*·

Ἡ ἄφεσις τῶν ὑβρεων, ἡ γλυκύτης, ἡ ἀγαθότης, ἡ
ὑπομονή, ἡ ταπεινώσις, ἅπασαι αἱ ἀρεταὶ αὗται ἐμφαίνον-
ται ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, ἀρυόμεναι ἐν τῇ θειότητι τοῦ αὐ-
τουργοῦ των κύρος ἰσχυρότατον καὶ γοητευτικὸν παρά-
δειγμα, ἐλκύνοντα πρὸς μίμησιν αὐτῶν διὰ τε τῶν ἰδίων
θελητήρων καὶ διὰ τοῦ λόγου, διὰ τε τῆς γλυκύτητος αὐ-
τῶν καὶ τῆς ἀνάγκης·

Τίς δύναται νὰ γνωρίσῃ ὅλας τὰς ἀρετάς, ὅσας παρή-
γαγεν ὁ θεὸς οὗτος ὑπογραμμός, τὸ θάρρος ὅπερ ἐνέπνευ-
σε, τὰ δάκρυα ὅσα ἐγλύκανεν, ὅλα τὰ ὑπ' αὐτοῦ κατασα-
λέντα πάθη, ὅλας τὰς δι' αὐτοῦ ἐξευγενισθείσας εὐτυχίας,
καὶ ὅλας τὰς συμφορὰς, τὰς ὁποίας ἀγαπητὰς κατέστησε;

τίνα δὲν εκπλήττει τὸ εἰς τὰς διαφόρους καταστάσεις τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ βίου ἐφαρμόσιμον αὐτοῦ; καὶ τίς ἐνὶ λόγῳ δὲν βλέπει ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ τὸν κάλλιστον μοχλόν, ὃν ἠδύνατο νὰ μεταχειρισθῇ ἡ χεὶρ τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἐπανορθώσῃ τὸν κόσμον;

Γ'. Ἀλλὰ τὸ δόγμα τῆς λυτρώσεως ἐνεργεῖ εἰσέτι ἐπὶ τῆς καρδίας τοῦ ἀνθρώπου δι' ἄλλης δυνάμεως. Ἡ διὰ τὸ ἀγαθὸν ἐπωφελεστάτη αὕτη δύναμις, ἅμα δὲ καὶ ἡ φοβερωτάτη πρὸς τὸ κακόν, εἶναι τὸ αἶσθημα τῆς ἀγάπης.

Ἀγάπη εἶναι ὅλη ἡ καρδία, καὶ καρδία ὅλος ὁ ἀνθρώπος. Ὁ δυνηθεὶς νὰ διεγείρῃ τὴν ἀγάπην εἶναι κύριος, καὶ τὰ πάντα δύναται νὰ ἐπιβάλλῃ. Ὅλα τὰ πάθη δὲν εἶναι εἰμὴ μεταμορφώσεις αὐτῆς. Οὐδεὶς ἀνεπίδεκτος αὐτῆς, οὐδὲ αὐτὸς ὁ μηδὲν ἀγαπῶν, διότι ἀγαπᾷ μόνον ἑαυτὸν ὑπὲρ πάντα. Ὅλοι τῆς ἀνθρωπότητος αἱ ἀταξίαι δὲν εἶναι εἰμὴ ἐκτροπαι τῆς φλογὸς ταύτης ἀπὸ τῆς γενεθλίου αὐτῆς ἐστίας, ἣτις εἶναι ὁ Θεὸς, πρὸς ἡμᾶς καὶ τὰ κτίσματα, ἅτινα καταναλίσκει καὶ καταστρέφει. Οὐδεμίᾳ λοιπὸν ἀναγέννησις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἐὰν δὲν κατορθώσωμεν νὰ κυριεύσωμεν τὸ τρομερὸν τοῦτο στοιχεῖον τῆς ἠθικῆς ἡμῶν φύσεως, καὶ δὲν ἐπαναγάγωμεν ὅλην αὐτοῦ τὴν δραστηριότητα πρὸς τὴν ἀρχὴν του. Καὶ ὅμως, πράγμα παράδοξον καὶ ἀξιοσημείωτον, οὐδεμίᾳ φιλοσοφία, οὐδὲν ἠθικῆς σύστημα, οὐδεμίᾳ ἀνθρωπίνῃ θρησκείᾳ ἐφαντάσθησαν νὰ ἐμπνεύσωσι τὴν ἀγάπην, καὶ νὰ φέρωσι τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὸ ἀγαθὸν διὰ τοῦ αἰσθήματος τούτου, ὅπερ εἶναι πάντοτε τὸ πρῶτον εἰς τὴν ἀρετὴν πρόσκομμα, ὅταν δὲν ᾖ τὸ πρῶτον αὐτῆς ἐλατήριον καὶ τοῦτο, διότι οὐδεμίᾳ θρησκείᾳ, οὐδὲν ἠθικῆς σύστημα προέθεντό ποτε τὴν πρὸρρίζον τοῦ ἀνθρώπου ἀγάπλᾱσιν, ἀλλὰ τὸν ἀ-

φίνουσι μὲ ὄλας τὰς ἀτάκτους αὐτοῦ κλίσεις, πολλάκις μάλιστα καὶ τὰς ἀναπτύσσουσι, καὶ δὲν ἀντιτάσσουσιν αὐταῖς ἐν πάσῃ περιπτώσει εἰμὴ κενὰς θεωρίας καὶ ψυχροὺς κανόνας ἀρετῆς, ἅτινα δὲν δύνανται νὰ ἔχωσι λαβὴν ἐπὶ τῆς καρδίας του. Ἐμπνεομένη ὑπὸ τῆς φύσεως ἡ καρδία γνωρίζει πολὺ καλλίτερα ποῖος εἶναι ὁ νόμος της, καὶ ἔτι παραβιάζουσα αὐτὸν, φέρει μεθ' ἑαυτῆς τὴν ἀρχὴν του· ἀλλ' ἀνατρέπει τοὺς ὅρους αὐτοῦ, διότι ἀντὶ νὰ φέρῃ τὴν ἀγάπην της πρὸς τὸν Θεόν, μεταφέρει τὸν χαρακτῆρα τῆς Θεότητος εἰς τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀγάπης της. Ἡ ἀνατροπὴ αὕτη ὑπῆρξεν ἡ πηγὴ τῆς εἰδωλολατρείας, ἐν ἧ, ἅμα πάθος τι ἦτο βίαιον, ἐγένετο δι' αὐτοῦ τούτου Θεός, ὡς λέγει ὁ ποιητής: *Sua cuique deus fit dira cupido* (1), τόσον ἡ καρδία μας ἐπλάσθη διὰ τὸν Θεόν, ὥστε οὐδὲν δύναται νὰ ἀγαπήσῃ ζωηρῶς, μὴ ἀναμιμνήσκον εἰς αὐτὴν τὸν Θεόν.

Ὁ Χριστιανισμὸς προτιθέμενος τὸ μέγα ἔργον ν' ἀποσπάσῃ τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῆς ἀταξίας τῶν παθῶν του, ἔπρεπε λοιπὸν νὰ προσφέρῃ εἰς τὴν καρδίαν του ἀντικείμενον ἀπείρου ἀγάπης, καὶ νὰ τὸν ἐνισχύσῃ δι' αὐτῆς τῆς ἀδυναμίας του. Τὸν ὅρον τοῦτον ἀπῆτει ἡ φύσις, διότι μόνῃ ἡ ἀγάπη δύναται νὰ καταδαμάσῃ τὴν ἀγάπην, καὶ εἰς μόνην τὴν καρδίαν ἀποκρίνεται ἡ καρδία.

Βεβαίως ὁ Χριστιανισμὸς ἐτήρησε τὸν ὅρον τοῦτον. Ἦλθεν ὁ Θεῖος αὐτοῦ θεμελιωτής, φέρων τὴν δᾶδα τῆς ἀγάπης ἀνά χεῖρας· καὶ τί ἄλλο ἠθέλησεν, εἰμὴ ν' ἀνάψῃ δι' αὐτῆς ὅλην τὴν γῆν; *πῦρ ἦλθον βαλεῖν εἰς τὴν γῆν, καὶ τί θέλω εἰῆδη ἀκῆφθῃ;* καὶ αὐτὸς δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ ἀγάπη· *Ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν.* Ἡ πρώτη αὐτοῦ ἐντολὴ εἶναι τὸ ἀγαπήσεις· δευτέρα ἐντολὴ πάλιν τὸ ἀγαπήσεις. Τέ-

(1) Οὐίργιλ. Αἰνείιδ. βιβ. 6.

λος, ὁ νόμος του ὑφίσταται τόσον εἰς τὴν ἀγάπην, ὥστε τὰ τόσα καὶ τοσοῦτον αὐστηρὰ καὶ διάφορα αὐτοῦ ἐντάλματα ἀνάγονται πάντα εἰς μόνην τὴν ἀγάπην, ὡς ἄριστα εἶπεν ὁ ἱερός Αὐγουστῖνος διὰ τῆς χριστιανικωτάτης ταύτης ῥήσεως: «*Αγάπησον . . . εἶτα ποίησον ὅ,τι βούλει*». *Amā, et fac quod vis,*» ἥτις εἶναι ὡς ἡχῶ τοῦ περὶ τῆς ἀμαρτωλοῦ γυναικὸς θείου ἐκείνου ῥήματος τοῦ Σωτῆρος «ἀφένονται αἱ ἀμαρτίαι αὐτῆς αἱ πολλαί, ὅτι ἠγάπησε πολὺ». Ὁλος ὁ Χριστιανισμὸς ἐνυπάρχει εἰς τὴν αἰωνίως ἰθαυμαστὴν ταύτην εἰκόνα τῆς ἀμαρτωλοῦ, βρεχούσης μὲ τὰ δάκρυα, καὶ ἐκμασσούσης μὲ τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς τοὺς πόδας τοῦ ὑπερασπιζόντος αὐτὴν Σωτῆρος κατὰ τῆς ὑπερηφάνου ὠμότητος τοῦ Φαρισαίου, καὶ ὑπὲρ τῆς λατρείας αὐτοῦ συντριβούσης τὸ εἰς ἄλλην ἀγάπην ὑποσχεθὲν ἀλάστρον.

Καὶ ἰδοὺ πῶς ἐκείνη ἡ ἀγάπη, δι' ἧς ὁ Χριστιανισμὸς θέλει ν' ἀποσπάσῃ τὸν ἄνθρωπον πάσης ἄλλης ἀγάπης, ὀρθῶς ἀναλογεῖ πρὸς τὸ ἔργον· πῶς θέλει ν' ἀγαπῶμεν τὸ ἀντικείμενόν του; *Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου, καὶ τὸν πλησίον σου ὡς ἐαυτόν.* Ἀξιοσημεῖωτοι λόγοι, καὶ ἐντελὲς μέτρον ἀγάπης, εἰς ἣν πρέπει νὰ ὑποτάσσωνται αἱ ἄλλαι πάσαι.

Ἄλλ' ἡ ἐντολὴ τῆς ἀγάπης δὲν ἀρκεῖ, ἐὰν δὲν ἤξεύρῃ τις νὰ τὴν ἐμπνεύσῃ. Ἡ προσπάθεια τῆς θελήσεως δὲν ἀρκεῖ, ἀπαιτεῖται καὶ τὸ θέλητρον· καὶ ἐνταῦθα ἡ διδασκαλία τοῦ σταυροῦ ἀναπτύσσει ὅλην τὴν δύναμίν της.

Ἡ ἀπακάλυψις τῆς ἐν ὅλῃ τῇ φύσει διακεχυμένης ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ, ἡ γλυκεῖα τῆς συνειδήσεως φωνὴ ἦσαν ἀνίκανοι νὰ διασκεδάσωσι τὸν περὶ τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν θόρυβον τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων· αἱ προσκλήσεις

αὐτῶν δὲν εἶχον ἀρετὴν ἐνέργειαν, ἵνα ἀπωθήσωσι τὰς ἐφόδους τῆς σαρκὸς, καὶ κατὰσχῶσιν αὐτὴν ἀποκλειστικῶς. Ὅπως δὲ παύσῃ ἡ ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας μεταξὺ Θεοῦ καὶ ψυχῆς ἐπενεχθεῖσα μεγάλη ἀποχώρισις, ὧφειλε νὰ κάμῃ ἀρχὴν πρῶτος ὁ Θεός· καὶ θέλων τὴν ἀγάπην καὶ τὴν θυσίαν τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, ὧφειλε νὰ τὰς προκαλέσῃ δι' ἀγάπης καὶ θυσίας. Ἡ ἀγάπη καλεῖ τὴν ἀγάπην, καὶ ἐν τῷ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ὑπάρχει ἔνστιγμα γενναῖον ἀπωθοῦν τὴν ἀχαριστίαν καὶ ἀνταποκρινόμενον εἰς τὴν θυσίαν. Εἰς τὸ ἔνστιγμα τοῦτο ἀπευθύνεται τὸ δόγμα τῆς λυτρώσεως, δι' οὗ καὶ τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου κατέσχεν, ἵνα ἐπαναγάγῃ αὐτὴν εἰς τὴν πρὸς Θεὸν ἀγάπην. Πόσον δὲ τὸ δόγμα τοῦτο ἐφαρμόζεται εἰς τὸν μέγαν τοῦτον σκοπὸν, τὸ εἶδομεν, καὶ πάλιν πρέπει νὰ τὸ ἴδωμεν· οὐδεμίαν ἀγάπην δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν ἐν αὐτῷ ἐκφραζομένην. Ζήτησον ἐὰν μεταξὺ τῶν μεγάλων ἀφρασιώσεων, δεσας τυχὸν ἐνέπνευσαν αἱ διάφοροι τῆς φύσεως κλίσεις, ὑπάρχη τις προσεγγίζουσα εἰς τὴν θυσίαν τοῦ σταυροῦ. Τὸ θαῦμα εἶναι τοιοῦτον, ὥστε φαίνεται ὑποθάλπον τὴν ἀπιστίαν, παρουσιαζόμενον ὡς μωρία· ἀλλ' ἡ μωρία τοῦ σταυροῦ εἶναι ἡ μωρία ἧτις εἶναι Θεοῦ σοφία, διότι τοιαύτη πρέπει νὰ ἦναι ἡ ἀποκάλυψις τῆς ἀπείρου ἀγάπης, ὥστε νὰ φαίνηται ἀλλόκοτος, ἥτοι ὑπερβολικὴ παραβαλλομένη πρὸς τὴν ἡμετέραν. Ἄς διεξέλθωμεν τοὺς χαρακτῆρας αὐτῆς.

Ὅποια ἀφιλοκέρδεια! εἰς Θεὸς, αὐτὴ ἡ μακαριότης, ἀνάγκην εἶχεν τῆς καρδίας τοῦ ἀνθρώπου; ὅποια γενναϊότης! αὐτὸς, ἡ ἀγιότης αὐτὴ καὶ δικαιοσύνη προλαμβάνει, ἔρχεται εἰς προὑπάντησιν τοῦ ἐνόχου αὐτοῦ πλάσματος, πλήρους ἀπιστίας, καὶ ὅλως ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας μολυνθέντος καὶ ἐξαχρειωθέντος· ὅποια ἀφρασιώσις!

παραιτείται τὰς εὐφροσύνας τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἵνα περι-
 βληθῇ τὴν ρυπαρὰν καὶ πάσχουσαν φύσιν, μεταμφιέννυται,
 οὕτως εἰπεῖν, ὡς ἄνθρωπος, ἵνα φθάσῃ μέχρι τοῦ ἀνθρώπου,
 ἵνα κάμῃ ὡς ἄνθρωπος ἐντύπωσιν, τὴν ὁποῖαν δὲν δύνα-
 ται νὰ κάμῃ ὡς Θεός, ὅπως γοητεύσῃ τρόπον τινὰ τὴν
 καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου δι' ἀνθρωπίνων θελημάτων. Ὁ-
 ποῖα τέλος πάντων ἀγάπη! ἐν τοιαύτῃ καταστάσει ὢν,
 ἀναλαμβάνει ὅλα ἡμῶν τὰ κακουργήματα, καὶ ὑπεῖκει ὡς
 ἄνθρωπος εἰς ὅλας τὰς τιμωρίας, ὅσας εἶχε δικαίωμα νὰ
 μᾶς ἐπιβάλλῃ ὡς Θεός· δέχεται τὸ πρόσωτον τοῦ ἐνόχου,
 οὐδὲν ἀφίνει εἰς τὸ ἄπιστον αὐτοῦ πλάσμα ἐκ τῶν ἀδι-
 κημάτων αὐτοῦ, πάντα ἀναλαμβάνει, καὶ δὲν τὰ καθιστᾷ
 αὐτῷ ἐπισθητὰ εἰμὴ διὰ τοῦ ἀγνισμοῦ τῶν. Καὶ ὁποῖος ἀ-
 γνισμός! ὁποῖον μέτρον παρέχει τῆς ἀπιστίας ἡμῶν καὶ
 τῆς ἀγάπης ἐκείνου! Ἐὰν ὁ Θεὸς εἶχε συγχωρήσει ἄλλως ἢ
 ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, τίς ἤθελε ποτὲ ἐννοήσει τὴν βαρύτητα
 τῆς ἁμαρτίας καὶ τὸ μεγάλειον τῆς συγχωρήσεως; ἀλλ'
 ἐκεῖ πάντα ἀποκαλύπτονται, οὐδεὶς δύναται νὰ ἀμφιβάλλῃ.
 Ἡ παράβασις τοῦ νόμου εἶχεν ἐπισύρει διὰ παντὸς ἐπὶ τὰς
 κεφαλὰς ἡμῶν τὰς πληγὰς ἀδυσωπήτου δικαιοσύνης· ὁ-
 ποῖα ἄπειρος ἀγαθότης ἢ ἐν τῇ ἀπηλπισμένη ταύτῃ κα-
 ταστάσει συγχωροῦσα ἡμῖν ὅλην τὴν ἁμαρτίαν! ἀλλ' ὁ-
 ποῖα ἀγάπη πρὸ πάντων, ἥτις, μὴ δυναμένη νὰ συγχωρή-
 σῃ τὴν ἁμαρτίαν χωρὶς νὰ τὴν τιμωρήσῃ, τὴν τιμωρεῖ ἐν
 ἑαυτῇ, πατάσσει ἑαυτὴν, ἵνα ἡμᾶς ἰάσῃται, οὐδὲν συχω-
 ρεῖ ἑαυτῇ, ἵνα τὰ πάντα συγχωρήσῃ ἡμῖν· προσφέρεται
 ὑπὲρ τῆς σωτηρίας ἡμῶν, προσηλοῦται εἰς τὸν σταυρὸν,
 ἵνα συμπροσηλώσῃ ἐν αὐτῷ τὸ χειρόγραφον τῆς ἀπολυ-
 τρώσεως· καὶ ἐν τῇ φρικτῇ ταύτῃ καταστάσει, κατελθοῦσα
 ἀπὸ τὰ ὕψη τῆς θείας φύσεως εἰς τὴν ἐσχάτην ἐξουδένω-
 σιν τῆς ἀνθρωπίνης, ἐπαναπαύεται τρόπον τινὰ εἰς τὴν

Θυσίαν τῆς, λέγουσα, μὲ ἀνέκφραστον γλυκύτητα· « Ἐπι-
 »θυμία ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μετ' ὑμῶν . . .
 τὸ πάσχα ἐκεῖνο, οὐ αὐτὴ ἦτο ὁ ἀμνός! ὡς εἶπε ὁ ἀποστόλος
 Ἐρώτῳ τὰς τρυφερωτέρας ψυχὰς· παρέσχε τις ποτὲ, ἢ
 ἐδυνήθη καὶ νὰ συλλάβῃ παρομοίαν ιδέαν τῆς ἀγάπης; ἢ
 τοσοῦτον ἀποτρόπχιος αὕτη εἰκὼν ἀνθρώπου ἐπὶ σταυροῦ
 καταδικασθέντος δὲν ἀποβαίνει τὸ ἐλκυστικώτερον καὶ
 τὸ πλέον ἀκαταμάχητον ἐλατήριον τῆς καρδίας; Ἰπὸθε-
 πατέρα θνήσκοντα, ἵνα σώσῃ τὴν ζωὴν τοῦ υἱοῦ του, φίλον
 ἀντικαθιστῶντα ἐαυτὸν εἰς τὴν ἐπιφυλαγμένην τῷ φίλῳ
 καταδίκην· ὅσον ἡ ὀδύνη καὶ ὁ θάνατος θέλουσι παραμορ-
 φώσει τὸ γλυκὺ θῦμα, τόσῳ μᾶλλον ἢ ἀγάπη καὶ ἡ εὐγνω-
 μοσύνη θέλουν τὸ περικαλλύνει· δὲν θέλει ὑπάρχει ἀντικεί-
 μενον ἐν ὅλῃ τῇ φύσει τοσοῦτον ἐλκυστικὸν ὅτῳ τὸ προ-
 σφιλὲς τοῦτο ἀντικείμενον· τὸ νὰ ταφῆ τις μετ' αὐτοῦ, θέ-
 λει φανῆ ἡδύτερον ἢ νὰ διαλάμπῃ ἐπὶ τοῦ ὠραιότερου θρό-
 νου τοῦ κόσμου, καὶ ἡ ἀγάπη θέλει ἀναβλύσει ἐκ τῆς δυσ-
 μορφίας ἢ μᾶλλον ἐκ τῆς ἄκρας καλλονῆς, ἐκ τῆς καλ-
 λονῆς τῆς ἀφοσιώσεως, τῆς θυσίας καὶ τῆς ἀγάπης. Τοιαύ-
 τη καλλονὴ διαλάμπει ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ, καὶ δι'
 αὐτῆς εἴλκυσε καὶ ἐκέρδησε τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου.

Παρατήρησιν δὲ ὅλην τὴν ἀπλότητα καὶ γονιμότητα
 τοῦ μέσου τούτου (διότι οἱ δύο οὗτοι χαρακτῆρες ἐπανα-
 λαμβάνονται αἰείποτε ἐν τε τῷ Χριστιανισμῷ καὶ ἐν τῇ φύ-
 σει, καὶ προφανῶς τὴν αὐτὴν δημιουργὸν χεῖρα καταγγέλ-
 λουσιν) ὁ Χριστὸς ἀπέθανεν ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων καὶ ἰ-
 δίως ὑπὲρ ἐνὸς ἐκάστου. Ἐν τῇ γενικότητι τῆς θυσίας αὐ-
 τοῦ ἕκαστος δύναται νὰ ἴδῃ καὶ διακρίνῃ τὴν ἰδίαν ἀ-
 τομικότητα. Οὕτω συνάπτεται σχέσις ἄμεσος, κοινωνία
 ἐνδόμυχος εὐγνωμοσύνης καὶ ἀγάπης μεταξὺ ἐνὸς ἐκάστου
 ἡμῶν καὶ τοῦ ὑψίστου θύματος, ὅπερ μὲ ὅλην τὴν ἐπιρ-

ροὴν καὶ δύναμιν τῆς ὑπὲρ ἑνὸς ἐκάστου ἀρροσιώσεώς τοῦ περισοιχεί καὶ διώκει ἡμᾶς, καὶ λέγει ἐκάστῳ ἐξ ἡμῶν « Ἀγάπα με, ὡς ἐγὼ ἠγάπητά σε, ὑπὲρ οὗ καὶ ἀπέθανον ». Πρὸς τούτοις, ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς δὲν ἀπέθανεν ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων, εἰμὴ διὰ τὰς ἁμαρτίας των, διὰ τὰς ἁμαρτίας ἐκάστου ἡμῶν, διὰ τὰς ἁμαρτίας τὰς ὁποίας πράττομεν καθ' ἐκάστην, τὰς ὁποίας μέλλομεν νὰ πράξωμεν, ὥστε ὄντες ἄπιστοι πρὸς τόσῃ ἀγάπῃ, δὲν εἴμεθα μόνον τέρατα ἀχαριστίας, ἀλλὰ γινόμεθα καὶ δῆμιοι αὐτοῦ. Ἡμεῖς τὸν ἀνασταυροῦμεν. Ἐκάστη ἁμαρτία εἶναι ἡματωμένη, οὕτως εἶπειν, τῷ αὐτῷ ἐκείνῳ αἵματι τῷ ρέυσαντι ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, καὶ πάλιν ἐκχύνει αὐτὸ, ἢ τοῦλάχιστον ἀποδίδει εἰς ἡμᾶς προσθενεργοῦσα μείζονα τὴν εὐθύνην καὶ τὰς ὀδύνας τῆς θείας καταδίκης. Πόσον εὐφυῆς ἦναι ἡ δύναμις τῆς ἀγάπης ἢ διαιωρίζουσα καὶ ἀτομικεύουσα οὕτω τὴν θυσίαν τοῦ Γολγοθᾶ, ἢ προσκολλωμένη τὸσῳ ζῶηρως εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα ἀναστείλῃ ἢ παρακινήσῃ αὐτὴν διὰ τῶν ἐπιτακτικωτέρων ἐνστιγμάτων τῆς φύσεώς της, τοῦ ἐλέους, τῆς εὐγνωμοσύνης, τῆς γενναιότητος ἢ ἀσχημίζουσα τὰς ἡδονὰς τῶν ἐλαττωμάτων με ὄλην τὴν ἀμυρότητα τῆς κακίας καὶ τοῦ μίσους, καὶ ἀναζωπυροῦσα τὸ αἶσθημα τοῦ καθήκοντος με ὄλας τὰς φλόγας τῆς ἀγάπης!

Τὸ ἰδανικὸν κάλλος, ἢ ἰδανικὴ ἀγάπη, ἦν ἐλάτρευεν ὁ Πλάτων, ἐσαρκώθησαν καὶ ἐπραγματοποιήθησαν ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ. Τέλεια καὶ πλέον ἀξιολάτρευτα παρ' ὅ,τι ποτ' ἐφάνησαν εἰς τὰ ὄνειροπολήματα τοῦ φιλοσόφου, κατέστησαν συγχρόνως ὁρατὰ καὶ ἐφικτὰ εἰς πάντας, καὶ νοητὰ καὶ τοῖς παχυλωτέροις. Ἐντεῦθεν προέκυψε νέον ἐπὶ τῆς γῆς αἶσθημα, ἢ πρὸς Θεὸν ἀγάπη, ἣτις οὐχὶ μόνον ἀποβάλλει ἀπὸ τῆς καρδίας τοῦ ἀνθρώπου πᾶσαν ἄλλην διεφθαρμένην ἀγάπην ἣτις τὴν ἐξευτελίζει, ἀλλὰ, στενοχω-

ρημένη ἐν αὐτῇ, τὴν ἐκτείνει ἀπεριορίστως μέχρι τῆς εὐρύτητος τῆς καρδίας τοῦ Θεοῦ καὶ μέχρι θαυματουργίας. Μετ' αὐτῆς τὸ πνεῦμα τῆς θυσίας κατήλθεν ἐκ τοῦ σταυροῦ, ὅστις εἶναι τύπος ἀνώτατος τῆς θυσίας τοῦ ἀτόμου εἰς τὴν γενικότητα, θεμέλιος τοῦ καθήκοντος τῆς εὐταξίας, τῆς ἐνότητος, τῆς εἰρήνης, τῆς ἀληθοῦς εὐημερίας· θεμέλιος τοῦ ἠθικοῦ κόσμου ἀπολεσθεὶς καὶ εὐρεθεὶς, καθιστῶν ἕκαστον χριστιανὸν ἄνθρωπον θυσίας, ἕτερον ἐσταυρωμένον, ἀλλ' ἐσταυρωμένον διὰ τῆς ἀγάπης, ἥτις γλυκαίνει ὅλας τὰς θυσίας, ἢ μᾶλλον καθιστᾷ αὐτὰς ἀγαπητὰς, διότι τρέφεται ἐξ αὐτῶν.

Ἀφ' οὗ ἡ εὐαγγελικὴ ἠθικὴ ἐμψυχοῦται ὑπὸ τοιοῦτου αἰσθήματος, μὴ φοβήθητε πλέον μήπως φανῆ παραπολὺ αὐστηρά. Ὅλαι αἱ τραχύτητες καὶ σκληραγωγίαι αὐτῆς μετ' οὗ πολὺ μεταβάλλονται εἰς χαρὰν καὶ εὐφροσύνην, καὶ ὁ ἄνθρωπος, πρὸς ὃν εἶναι τόσον ἐπαχθὲς τὸ ἀγαθόν, ἤδη τρέχει δρομαῖος τὸ στάδιον τῆς ἀνωτάτης τελειότητος (1). «Ἡ ζωὴ μου, λέγει ὁ Παῦλος, ἐστὶν ὁ Χριστός.—

(1) «Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς δὲν ἐπαγγέλλεται τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ εἰμὴ ἠπαθήματα παρόντα καὶ αἰσθητὰ, ποινὰς, βασάνους, σταυροῦς . . . οὐτῶ καλεῖ αὐτοὺς εἰς τὴν ἀποστολὴν αὐτῶν, καὶ ὅμως πείθει αὐτοὺς ἡμὲ πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο νὰ τοὺς ἀνδιᾷσῃ. Ἡ διδασκαλίαι τῶν παθημάτων ἔχει θέλητρα ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ· ἐπιτάσσει τὸν σκληρότερον βίον τῆ ἀνθρωπότητι καὶ ὑπακούεται. Οὐδεὶς οὐδέποτε ἠγεμὼν, ἢ νομοθέτης, ἢ φιλόσοφος μετεχειρίσθη τοιαύτην διάλεκτον, καὶ ἀπέκτησε δι' αὐτῆς ὀπαδούς. Ὁ Χριστὸς ἐλάλει εἰς τὴν καρδίαν, ἥς τὴν ὁδὸν ἐκείνοι δὲν ἐγίνωσκον». (Δαχγουεσσὼ, Σκέψεις εἰς διὰφοροὶ περὶ Ἰ. Χριστοῦ, τόμ. ιε. σελ. 468). — Ἡ ὥραία αὕτη σκέψις τοῦ Δαχγουεσσὼ ἀνακαλεῖ ἐκείνην τὴν ὁποίαν, αἰχμάλωτος ἐν τῇ Ἀγίᾳ Ἑλένῃ, ἔκαμνε πρὸς τοὺς ἐσχάτους φίλους του ὁ Ναπολέων· «Ποῖος σήμερον ἐνδιαφέρεται περὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἢ τοῦ Καίσαρος; ἐτάραξαν τὸν κόσμον εἰς τὴν ἐποχὴν ἡτῶν, καὶ ἀφῆκαν τοὺς μεταγενεστέρους ψυχροὺς ἐνώπιον τοῦ τάφου των. Καὶ μετ' ἐμοῦ, ὅστις εἶμαι ἀκόμη τὸ ἀντικείμενον τῆς πίστεώς σας, μετ' ἐμοῦ, μὲ τὸν ἐσχάτον τῶν ἀνδρείων μου τὸ πολὺ, θέλει σθεασθῆ ὁ ἐνθου-

»Ζῶ δὲ οὐκέτι ἐγὼ, ζῆ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός. — Τίς ἡμᾶς
 »χωρίση ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; θλίψις; ἢ στενο-
 »χωρία; ἢ μάχαιρα; ἢ λιμός; ἢ γυμνότης; ἢ κίνδυνος; ἢ
 »μάχαιρα; — Πέπεισμαι γὰρ ὅτι οὔτε θάνατος, οὔτε ζωὴ,
 »οὔτε ἄγγελος, οὔτε ἄρχαι, οὔτε ἐνεστῶτα, οὔτε μέλλον-
 »τα, οὔτε δυνάμεις, οὔτε ὕψωμα, οὔτε βάθος, οὔτε τις
 »κτίσις ἐτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης
 »τοῦ Θεοῦ, τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν» (1).

Ὁ κόσμος, δηλαδή οἱ μὴ ἐμπνευσθέντες ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, δὲν ἐννοεῖ τὴν ἀγάπην ταύτην, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ἀρνηθῇ τὴν ὑπαρξίν αὐτῆς ἐν τῇ καρδίᾳ ὅλων τῶν ἀληθῶν χριστιανῶν, διότι πρόδηλα εἶναι τὰ ἀποτελέσματά της. Ἐκ τῆς θείας ταύτης ἐστίας ἀνάπτεται καὶ ἡ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἀγάπη, ἥτις εἶναι αὐτὴ ἡ πρὸς Θεὸν ἀγάπη πρὸς αὐτοὺς ἐστραμμένη. Ἐξ αὐτῆς ἐφλέχθησαν αἱ καρδίαι τοσοῦτων ἡρώων καὶ ἀποστόλων καὶ μαρτύ-
 τύρων καὶ ἁγίων, ὧν τὰ ὀνόματα ἔμειναν ὡς τὸ ὠραιότερον κληροδότημα τῆς ἀνθρωπότητος. Μόνη ἡ ἀγάπη αὐτὴ παρσκίνησε τοὺς κήρυκας τοῦ Εὐαγγελίου, νὰ ὑπάγωσιν εἰς τὰ ἀπώτατα τῆς οἰκουμένης, καὶ νὰ ἐγκαταλείψωσι πᾶσαν ἡδονὴν τοῦ βίου, ἵνα μετὰ τῆς πίστεως φέρωσι τὴν δᾶ-
 δα αὐτῆς ἐν μέσῳ λαῶν βαρβάρων, χωρὶς ἄλλο συμφέρον εἰμὴ τὸ νὰ κερδήσωσι ψυχὰς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Εἶναι τέ-
 λος ἡ ἀγάπη αὐτὴ ἥτις τοσοῦτον θαυμασίως περιγράφεται ἐν τῇ ἐπομένῃ σελίδι τῆς τοῦ Χριστοῦ Μιμήσε-

»σιασμός οὗτος, ἐν ἡγεῖρα κατὰ τὴν διάβασίν μου· καὶ τὸ κράτος τοῦ Χρι-
 »στοῦ διατηρεῖται ἀπὸ δεκάοκτὼ αἰῶνων εἰς τὰς καρδίας· ἑκατομμύρια μαρ-
 »τύρων ἀπέθανον, ἤθελον καὶ θέλουν ἀποθάνει ἐπὶ μόνῳ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ.
 »Καὶ τοῦτο, διότι ἡμεῖς δὲν ἐστηρίζαμεν τὸ κράτος ἡμῶν εἰμὴ ἐπὶ τῆς ду-
 »νάμεως καὶ τοῦ φόβου, ἐν ᾧ τὸ ἰδικόν του στηρίζεται ἐπὶ [τῆς πειθοῦς
 »καὶ τῆς ἀγάπης».

(1) Πρὸς Ῥωμαίους Η΄.

σεως, ἥτις εἶναι ὡραιότατος ὕμνος ὑπ' αὐτῆς ἐμπνευσθεῖς.

«Μέγα πρᾶγμα καὶ μέγιστον ἀγαθὸν ἢ ἀγάπη· μόνη
 »καθιστᾷ πάντα τὰ βάρεια ἐλαφρὰ, καὶ ὑπομένει ἀτάραχος
 »ὄλος τοῦ βίου τὰς περιπετείας· διότι φέρει τὸ φορτίον αὐ-
 »τῆς χωρὶς νὰ αἰσθανθῇ τὸ βάρος, καὶ γλυκαίνει, καὶ εὐά-
 »ρεστον ποιεῖ πᾶσαν πικρίαν. Ἡ ἀγάπη εἶναι γενναία, φέ-
 »ρει εἰς μεγάλα ἔργα, καὶ διεγείρει τὴν ἐπιθυμίαν πάσης
 »τελειότητος. Ὁ ἀγαπῶν, τρέχει, πετᾷ, ἀγάλλεται· εἶναι
 »ἐλεύθερος, καὶ οὐδὲν τὸν ἐμποδίζει. Δίδει τὰ πάντα ὑπὲρ
 »πάντων, δὲν ἀποβλέπει εἰς τὰ δωρήματα, ἀλλ' ἀνυφοῖ τὰ
 »βλέμματά του ὑπεράνω ὄλων τῶν δωρημάτων, μέχρι τοῦ
 »δωρητοῦ. Οὐδὲν φορτίον ἐπιβαρύνει τὴν ἀγάπην, οὐδένα
 »κόπον ψηφᾷ· πειρᾶται τὰ ὑπὲρ δύναμιν, δὲν προφασίζεται
 »ἀδυναμίαν, διότι πιστεύει ὅτι πάντα δύναται, καὶ πάντα
 »τῇ ἐπιτρέπονται. Οὐδέποτε περιεργάζεται ἑαυτὴν, διό-
 »τι, ἅμα περιεργασθῆ τις ἑαυτὸν, παύει τοῦ ἀγαπᾶν. Δὲν
 »ἀποδειλιᾷ εἰς τὰς δοκιμασίας, διότι οὐδεὶς ἀγαπῶν ζῆ
 »ἄνευ λύπης· καὶ ὁ μὴ διατεθειμένος νὰ ὑπομείνῃ τὰ πάν-
 »τα ὑπὲρ τοῦ ἀγαπωμένου, δὲν εἶναι ἄξιος τοιοῦτου ὀνό-
 »ματος. Ἡ ἀγάπη ἀγρυπνεῖ, καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ὕπνῳ γρη-
 »γορεῖ· καταπονεῖται καὶ δὲν ἀπαυδεῖ, στενοχωρεῖται καὶ
 »δὲν ἐμποδίζεται, ἐκφοβεῖται καὶ δὲν ταράττεται, ἀλλ'
 »ὡς ζῶσα καὶ διακῆς φλόξ ἀνυφοῦται καὶ εὐτόλμως διέρ-
 »χεται. Οὐδὲν γλυκύτερον τῆς ἀγάπης, οὐδὲν ἰσχυρότερον
 »καὶ ὑψηλότερον καὶ ἐκτενέστερον, οὐδὲν εὐαρεστότερον καὶ
 »τελειότερον ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς, ἐπειδὴ ἡ ἀγάπη ἐκ Θεοῦ
 »ἔρχεται καὶ ἐν Θεῷ ἀναπαύεται, ὑπεράνω πάντων τῶν
 »κτισμάτων. Ὁ Θεός μου! ἡ ἀγάπη μου! Σὺ εἶσαι τὸ πᾶν
 »πρὸς ἐμὲ, καὶ ἐγὼ ὅλος πρὸς σέ. Πλάτυνόν μου τὴν καρ-
 »δίαν, ὅπως μάθω νὰ γευθῶ ἐσωτερικῶς πόσον εἶναι ἡδὺ
 »τὸ ἀγαπᾶν, τὸ τήκεσθαι καὶ βυθίζεσθαι ἐν τῇ ἀγάπῃ».

Βέβαια, δύναται τις νὰ μὴ αισθανθῆ τὴν θεϊαν ἀγάπην· ἀλλὰ μόνον ὁ πρὸς πᾶσαν ἀγάπην ἀλλότριος δὲν ἀναγνωρίζει ἐν αὐτῇ τὸ οὐράνιον ἐκεῖνο πῦρ, τὸ εἰς ὅλας ἐνὸν τὰς καρδίας, καὶ μόνον ἐπιζητοῦν ἀντικείμενον ἄξιον αὐτοῦ, ἵνα ἐκλάμψη ἐν αὐταῖς καὶ παραγάγῃ θαυμάσια.

Τὸ αἶσθημα τοῦτο ἦλθεν ὁ Σταυρὸς ν' ἀνάψη ἐπὶ τῆς γῆς, ἀποσύρων αὐτὸ ἐκ μέσου τῶν ποιημάτων καὶ τοῦ ἐγωϊσμοῦ, ἐν ᾧ ὑπεκρύπτετο, ἵνα ἐπαναγάγῃ αὐτὸ εἰς τὴν ἀρχὴν του, καὶ τῷ ἀποδώσῃ μεθ' ὅλης τῆς καθαρότητος αὐτοῦ, ὅλην τὴν ζέσιν του.

Ὡς τὸ κάτοπτρον τοῦ Ἀρχιμήδους, συγκεντρόνον ἐν τῇ ἐστία αὐτοῦ τὰς φλόγας τοῦ οὐρανοῦ, ἀνέπεμπεν αὐτὰς μακρὰν ἐπὶ τῶν θαλασσῶν, καὶ ἔκαϊε τοὺς στόλους τοῦ ἐχθροῦ, οὕτω δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ καρδία τοῦ Θεοανθρώπου ἄνωθεν τοῦ σταυροῦ ἐξηκόντισεν ἐπὶ τοῦ κόσμου τὰς φλόγας τοῦ θεοῦ ἔρωτος, καὶ ἐξ αὐτῶν ἀναψεν ὅλην τὴν γῆν (1).

Δ'. Τὸ ἀντικείμενον τοῦτο εἶναι ἀνεξάντλητον· ἀλλὰ διὰ τὸν φόβον μήπως φανῶμεν ὑπὲρ τὸ δέον διεξοδικοὶ, δὲν θέλομεν γίνεαι ἄπιστοι πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἀπαιτοῦσαν παρ' ἡμῶν ὅλας ταύτας τὰς ἀναπτύξεις.

Μέχρι τοῦδε δὲν ἐθεωρήσαμεν τὴν ἐνέργειαν τοῦ δόγματος τῆς λυτρώσεως εἰμὴ κατὰ τὰς σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν. Νῦν δὲ ὑπολείπεται νὰ τὸ ἐξετάσωμεν κατὰ τὰς πρὸς ἀλλήλους σχέσεις· θέλομεν δὲ ἐνδιατρίψει μόνον εἰς τὰ γενικά.

Καὶ ἐνταῦθα εἰσέτι θέλομεν θαυμάσει τὴν γόνιμον ἀπλότητα τῆς πανσόφου τοῦ Θεοῦ οἰκονομίας, ἥτις διὰ τοῦ αὐτοῦ μέσου ἐπιτυγχάνει διαφορωτάτων σκοπῶν.

(1) Πῦρ ἦλθον βαλεῖν ἐπὶ γῆς, καὶ τί ἐτι θέλω, εἰ ἡ δὴ ἀνήφθη; Λουκ. ΙΒ'. 49.

Τὸ δόγμα τῆς ἀνθρωπίνης ἀδελφότητος ἐξαιλιφθὲν ἐκ τῆς γῆς, εἶχεν ἀπολεσθῆ, ὡς ἀλλαχοῦ ἐδείξαμεν, ἐν τῷ ναυαγίῳ τοῦ δόγματος τῆς ἐνότητος τοῦ Θεοῦ, ὅπερ εἶναι ἡ βάσις αὐτοῦ, καὶ ἡ ἀνθρωπότης ἦτο κατακερματισμένη εἰς μυρίας φυλάς ἢ ἐθνικότητας ἐχθράς πρὸς ἀλλήλας. Κοινωνικῶς δὲ λαλοῦντες, οὐδὲν εὐρίσκομεν κοινὸν μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ βερβάρου, ἐλευθέρου καὶ δούλου, ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς, τοῦ Καίσαρος θεοῦ καὶ τοῦ πτωχοῦ χυδαίου. Πόλεμος, ὑπόκωφος πόλεμος, ἦτο πανταχοῦ· εἰς τὰ μεθόρια, εἰς τὰς ἐπαρχίας, εἰς τὰ δικαστήρια, εἰς τὸ ἵπποδρόμιον, εἰς τὸ ἐργοστάσιον, καὶ εἰς αὐτὴν τὴν οἰκιακὴν ἐςίαν· μόνη ἡ δύναμις διεῖπε τὸν κόσμον, καὶ ὁ σίδηρος, ὁ σίδηρος τοῦ Βρούτου καὶ τοῦ Κάτωνος, ἦτο ἡ μόνη ἔκφρασις τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἐλευθερίας.

Τίς θέλει δυνηθῆ νὰ συντρίψῃ τὰς ἀλύσεις, νὰ ἐξισάσῃ τὰς ἀνωμαλίας, νὰ κάμῃ ὥστε μία καρδία νὰ πάλλῃ εἰς ὅλα τὰ στήθη, νὰ ἀναβιβάσῃ τὴν ἀγχόνην τοῦ δούλου εἰς τὸ στέμμα τῶν Καισάρων, καὶ νὰ ταπεινώσῃ τὸν Καίσαρα μέχρι νίψεως τῶν ποδῶν τοῦ ἐσχάτου τῶν χυδαίων; τίς θέλει φέρει τὰς νεάνιδας νὰ ἐπιδέσωσι τὰ τραύματα τοῦ ἀθλητοῦ προθυμώτερον παρ' ὅτε ὑπήγαινον νὰ δώσωσιν εἰς τὸ ἵπποδρόμιον τὸ σύνθημα τοῦ θανάτου; τίς θέλει καταστήσει τὸν εἰς τὰ ἔσχατα τοῦ κόσμου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ περιπλανώμενον βάρβαρον ἀδελφὸν καὶ φίλον τοῦ φιλοσόφου καὶ τοῦ εὐπατρίδου, ὥστε νὰ ἀναγκάσῃ τούτους νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν δόξαν τῆς σοφίας, καὶ τὰς τιμὰς τῆς Γερουσίας, ἵνα ἀπέλθωσι μακρὰν, ὑπὸ τὴν ὀργὴν τῶν στοιχείων, νὰ διαδώσωσιν ἐν τῷ αἵματι αὐτῶν τὴν ἀλήθειαν; τίς θέλει δυνηθῆ νὰ ἐνεργήσῃ τὰ τεράστια ταῦτα, καὶ ἄνευ τῆς ἰδιοτελείας καὶ βίας, ἀλλὰ διὰ μόνης τῆς πειθοῦς καὶ ἀγάπης; Ὁ σταυρὸς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Μόνος αὐτὸς κατέβαλε πᾶσαν ἀλαζονείαν, συνέτριψε πᾶσαν δύναμιν, διεσκέδασεν ὅλας τὰς χιμαίρας τῶν ἀνθρωπίνων διακρίσεων, μὴ θεωρῶν πάντας ἀνθρώπους εἰμὴ ὡς μεγάλους ἐνόχους, ἐξισῶν τὸν κόσμον ὑπὸ τὸ μέτρον τῆς θείας δικαιοσύνης, καὶ ἀνάγων ἀπαξάπασαν τὴν ἀνθρωπότητα εἰς ἓνα μόνον ἄνθρωπον γυμνὸν καὶ συντετριμμένον ἐπὶ τοῦ σταυροῦ.

Πόσον ὁ σταυρὸς εἶναι εὐγλωττος καθὼς ἔκφρασις τῆς ἰσότητος ἡμῶν ἐν τῇ ἀμαρτίᾳ! πῶς ἀπεκδύει τοὺς πλουσίους διὰ τῆς γυμνότητός του, ταπεινώνει τοὺς μεγάλους διὰ τοῦ ὄνειδισμοῦ του, καὶ κεραυνοβολεῖ τοὺς δυνάστας διὰ τῆς ἀδυναμίας του! Πᾶς ἄνθρωπος εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, ἀνηρτημένος εἰκονικῶς ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, καὶ τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ πλουσιώτερος εἶναι καὶ ὑψηλότερος καὶ ἰσχυρότερος, καὶ μᾶλλον προικισμένος μὲ τὰ δῶρα τῆς τύχης τὰ τόσον συχνὰ μεταβαλλόμενα εἰς ὄργανα τῆς ἀμαρτίας. Μὲ τὸ σημεῖον τοῦτο ἀνά χεῖρας, πάντες οἱ ἄνθρωποι γίνονται ἴσοι κατὰ τὴν ἀθλιότητα καὶ τὴν αἰσχύνην, πλὴν ὅτι οἱ ἀνώτεροι ὑπὲρ τοὺς ἄλλους ταπεινοῦνται.

Ἄλλὰ, πρᾶγμα παράδοξον, τὸ αὐτὸ δόγμα τὸ ταπεινοῦν οὕτω τοὺς μεγάλους, ἀνυψοῖ τοὺς μικροὺς, διότι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς δὲν εἶναι μόνον ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς ἐνόχου, καὶ τῆ δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦπραθείσης ἀνθρωπότητος, ἀλλὰ καὶ τῆς σωθείσης καὶ ἐξαγορασθείσης καὶ πρὸς τὸν Θεὸν καταλλαγείσης. Ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἡ ἀνθρωπότης ἐγεννήθη εἰς νέαν ζωὴν, ὅλως θείαν, καὶ οὕτω ἀνυψώθη ὑπεράνω ὅλων τῶν ψευδῶν ἡμῶν μεγαλείων εἰς ἀληθὲς μεγαλεῖον, βαθμολογούμενον ἀντιστρόφως πρὸς ἐκεῖνο τῆς τύχης καὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων γνώμης, κατὰ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ἀρετὴν, ὧν τύπος ὁ Χριστός.

Πόσον ἐν αὐτῷ τιμᾶται ἡ ἀνθρωπότης, καὶ πόσον ἡ πορ-

φύρα τῶν μεγιστάνων τῆς γῆς εἶναι ὠχρὰ ἀπέναντι τοῦ αἵματος ἐνὸς Θεοῦ! Ἐὰν ὁ Θεὸς ὁ Σωτὴρ ἀπέθνησκεν ὑπὲρ ταύτης μᾶλλον ἢ ἐκείνης τῆς μερίδος τῆς ἀνθρωπότητος, ὑπὲρ τῆς δεῖνα φυλῆς, ἢ οἰκογενείας ἐν μέρει, πόσον ἢ προνομιοῦχος αὕτη φυλὴ ἢ οἰκογένεια ἤθελεν ἔχει δικαίωμα νὰ νομίσῃ ἑαυτὴν ἀνωτέραν τοῦ λοιποῦ τῶν ἀνθρώπων! Ἀλλὰ δὲν ἔχει οὕτως. Ὁ Θεὸς ἀπέθανεν ὑπὲρ πάντων· διακρίσεις δὲν ὑπάρχει· καὶ ὁ Ἕλληνας καὶ ὁ βάρβαρος, καὶ ὁ δεσπότης καὶ ὁ δούλος, καὶ ὁ Ἰουδαῖος καὶ ὁ ἐθνικός, πάντες ἠλευθέρωθησαν, πάντες ἐξευγενίσθησαν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. Πᾶς ἄνθρωπος, ἄνευ ἐξαιρέσεως, μόνον καθὸ ἄνθρωπος ὑπὸ Θεοῦ ἐξαγορασθεὶς, καὶ ἐκ Χριστοῦ καταγόμενος, καθὸ Χριστιανὸς ἐνὶ λόγῳ, ἔχει ἐν τῷ σταυρῷ τίτλον εὐγενείας, ἐξαλείφοντα ὄλους τοὺς ἄλλους, ὅστις ἐμπνέων αὐτῷ τὸ αἶσθημα τῆς ὑψηλοτέρας ἀξίας, δὲν δύναται νὰ ἀποβῆ οὐδαμῶς πηγὴ τύφου ἢ τυραννίας, διότι ἀχωρίστως συνάπτεται μὲ τὸν τίτλον τῆς προπατορικῆς αὐτοῦ διαφθορᾶς, καὶ εἶναι εἰς ὄλους κοινός.

Καὶ ἐπειδὴ, ἵνα ἀποκτήσῃ τις καὶ διατηρήσῃ τὸν τίτλον τοῦτον, πρέπει νὰ συνταυτισθῇ, ὅσον οἶόν τε, μὲ τὴν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ κατάστασιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἔπεται ὅτι οἱ πτωχότεροι, οἱ ἀθλιώτεροι, οἱ πλέον ἀπόκληροι κατὰ τὸν κόσμον, γίνονται οἱ πλούσιοι, οἱ μεγιστᾶνες, οἱ ἰσχυροὶ κατὰ Θεόν. Ἐντεῦθεν ἐπαγόμεθα εἰς τὸ νὰ ἐνωθῶμεν καὶ τιμῶμεν ἀλλήλους κατ' ἀντίστροφον λόγον αὐτῶν ἐκείνων τῶν διακρίσεων καὶ τῶν ἀγαθῶν, ἅτινα μᾶς διαχωρίζουσι· καὶ ταῦτα, δυσφημούμενα ἕνεκα τῆς ἀντιθέσεως ταύτης, διανεμόνται ἐπομένως εὐκολώτερον ὑπὸ τῶν χειρῶν τοῦ ἐλέους μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες συμφιλιούνται οὕτω καὶ συμβοηθοῦνται, κατὰ τε τὴν κοσμικὴν καὶ πνευματικὴν τάξιν, καὶ διὰ τοῦ ἄρτου τῆς ψυχῆς καὶ διὰ τοῦ ἄρτου τοῦ σώματος.

Ἄλλ' ὁ μέγας σύνδεσμος, δι' οὗ ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ συνέδεσεν ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, εἶναι ὁ τῆς ἀγάπης, δι' ἧς ἠγάπησεν αὐτοὺς ἐν αὐτῷ.

Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς, ἀγαπήσας πάντας τῇ αὐτῇ ἀγάπῃ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, καὶ δοὺς δι' αὐτοῦ τὴν ζωὴν αὐτοῦ ὑπὲρ πάντων, κατέστησεν ἡμᾶς ἀμοιβαίως κοινωνοὺς τῆς ἀγάπης καὶ ζωῆς ταύτης, ὡς τὰ μέλη ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ σώματος. Πάντες ζῶμεν ἐν Χριστῷ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, ὡς αὐτὸς ζῆ ἐν ἐκάστῳ ἡμῶν ἐπὶ τῆς γῆς. Οἱ ἄνθρωποι καθίστανται οὕτω πρὸς ἀλλήλους ἀληθεῖς ἀδελφοί, ζῶσιν εἰκόνες τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ, ἴσα ἀντικείμενα τῆς αὐτῆς ἀγάπης, ἀντικατάστατοι εἰς ὅλα τὰ δικαιώματα καὶ εἰς ὅλας τὰς ὑποχρεώσεις τῆς ἀγάπης ταύτης, ὀφείλοντες νὰ ἀγαπῶσιν ἀλλήλους, ὡς ἠγάπησεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς, νὰ πληρόνωσι πρὸς ἀλλήλους τὸ ἄπειρον χρέος, ὅπερ ὀφείλουσιν εἰς τὸν κοινὸν αὐτῶν Ἐλευθερωτὴν, καὶ ν' ἀκολουθῶσι μεταξὺ τῶν τὸ ἔργον τῆς ἀπολυτρώσεως, γινόμενοι ἕκαστος ἄνθρωπος ἀφοσιώσεως καὶ θυσίας ὑπὲρ τῆς σωτηρίας καὶ εὐημερίας τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ (1). Ἡ αὐτὴ ἀγάπη ἡ ἐνοῦσα ἡμᾶς τῷ Θεῷ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, ἐνόησε ἡμᾶς καὶ πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν ἡ αὐτὴ δύναμις, ἣτις ἔλκει ἡμᾶς πρὸς αὐτὸν, προσεγγίζει καὶ συγκεντρώνει ἡμᾶς ἐν αὐτῷ, ὡς αἱ ἀκτῖνες τοῦ αὐτοῦ κύκλου, ἀλλὰ κύκλου οὗ τὸ κέντρον ἠθέληεν εἶσθαι παρτοῦ, ἡ δὲ περιφέρεια οὐδαμοῦ.

Τοιαύτη εἶναι τῶντι ἡ χριστιανικὴ ἀγάπη, ἡ τηροῦσα τὸ αὐτὸ ὄνομα ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ Εὐαγγελίου, εἴτε ἔρ-

(1) Ἐν τούτῳ ἐγνώκαμεν τὴν ἀγάπην, ὅτι ἐκεῖνος ὑπὲρ ἡμῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἔθηκε· καὶ ἡμεῖς ὀφειλομένοι ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν τὰς ψυχὰς τιθέναι. Ὃς δ' ἂν ἔχη τὸν βίον τοῦ κόσμου, καὶ θεωρῇ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ χρεῖαν ἔχοντα, καὶ κλείσῃ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ, πῶς ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ μένει ἐν αὐτῷ; Α. Ἰωαν. Γ'.—16.

χεται ἐκ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον, εἴτε ἐπιστρέφει ἐκ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, εἴτε ἐκχέεται ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν ἄνθρωπον· καὶ τοῦτο, διότι, καθὼς πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἐν ἑν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὁ Χριστὸς αὐτὸς εἶναι ἐν μετὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ οὕτως ἡ ἀνωτάτη ἔκφρασις τῆς ἐνό- τητος εἶναι ἡ ἀγάπη, εὐρίσκουσα καὶ αὕτη τὴν ἀνωτάτην αὐτῆς ἔκφρασιν ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ, κοινῶ κέν- τρω τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς.

Ἐνταῦθα περιορίζομεν τὰς περὶ τοῦ δόγματος τῆς λυ- τρώσεως *Μελέτας*. Θέλουσι δὲ φανῆ λίαν ἀνεπαρ- κεῖς καὶ ἀτελεῖς, ἐὰν προσμετρηθῶσι πρὸς τὸ βάθος καὶ τὸν πλοῦτον τοῦ ἀντικειμένου, ὅπερ οὐδεμία οὐδέποτε ἀνθρώπινος γλῶσσα θέλει δυναθῆναι νὰ πραγματευθῆ ἐπαξίως, καὶ τὸ ὁποῖον ναὶ μὲν δυνάμεθα νὰ μελετήσωμεν, ἀλλ' ὅχι ἐντελῶς νὰ διηγηθῶμεν. Ἀνήκει δὲ εἰς ἕκαστον ἀναγνώστην νὰ ἀντλήσῃ ἐξ αὐτοῦ ὅ,τι μᾶλλον σχετίζεται πρὸς τοὺς σκοποὺς καὶ τὰ ἰδιαίτερα αὐτοῦ αἰσθήματα, καὶ νὰ ἐξο- μοιωθῆ, ἀναπτύσσων αὐτοὺς διὰ τῶν ἰδίων σκέψεων, τοὺς ἐν αὐτῷ κατατεθέντας βλαστούς. Ἀλλ' ἐξ οἰουδήποτε μέρους καὶ ἐὰν θεωρήσωμεν, καὶ δι' οἰαςδήποτε σκέψεως καὶ ἐὰν εἰσδύσωμεν εἰς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀντικεί- μενον, πρέπει ἐξ' ἀνάγκης, φαίνεται μας, νὰ συναπαντη- θῶμεν εἰς τὴν κοινὴν ταύτην πεποιθήσιν, ὅτι ἀναντιρρή- τως, καθὼς ἡ φύσις ἀποδεικνύει τὸν Θεόν, ὁ Χριστιανισμὸς, καὶ ἰδίως τὸ δόγμα τῆς λυτρώσεως, ἀποδεικνύει τὴν θεϊά- τητα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Μόνος ὁ Θεὸς ἠδύνατο νὰ γνωρίσῃ ἀρκούντως τὴν ἀνθρωπίνην κάρδιαν, ἵνα θεραπεύσῃ οὕτω τὰς ἀσθενείας της. Μόνος ὁ Θεὸς ἠδύνατο νὰ γνωρίσῃ τὸ μυστικὸν τῆς ἡμετέρας φύσεως τοσοῦτον, ὥστε ἡ προσφερο- μένη ἡμῖν θεραπεία νὰ ᾖ τὸν τοσοῦτον κατὰ τὸ φαινόμενον εἰς ἀντίφασιν, καὶ ἐνταυτῷ εἰς πραγματικὴν σχέσιν πρὸς

τὴν ἀρχικὴν ἡμῶν σύστασιν, καὶ τοσοῦτον ἐκτὸς τῶν ἀνθρωπίνων ἐπινοιῶν, οὐχὶ μόνον κατὰ τὴν ἐνδύμυχον σοφίαν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῆς μωρίαν· διότι ἡ μωρία τοῦ σταυροῦ εἶναι τοιαύτη, ὥστε δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπέλθῃ εἰς οὐδενὸς ἀνθρώπου τὸν νοῦν, καὶ μόνη μεταξὺ τοῦ ἐπινοήσαντος αὐτὴν καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος παρεμβάλλει ἀνυπερέβλητον διάστημα, ἐν μέσῳ τοῦ ὁποίου ἐγείρεται τὸ ἐξῆς δίλημμα· ἢ ὁ ἀνθρώπινος λόγος κατὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἦτο σοφός, καὶ τότε ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς δὲν εἶναι οὔτε ἀνθρώπος, τὸσον ἢ ἐπινόησις αὐτοῦ εἶναι παράδοξος· ἢ αὐτὸς ὁ ἀνθρώπινος λόγος ἦτο διεφθαρμένος, καὶ εἰς τὸν Χριστὸν ὀφείλει τὴν ἴασίν του, καὶ τότε ἀναγκαίως ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι Θεός, διότι αὐτὸς, ὅστις εἶχε μείνει τὸσον ἀλλότριος τοῦ ναυαγίου τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου, καὶ ὅμως εἶχε τηρήσει τὸσω πιστῶς τὴν παρακαταθήκην αὐτοῦ, δὲν δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ αὐτὴ ἡ ἀρχὴ τοῦ λόγου. Εἶναι δὲ γεγονὸς ἀναντίρρητον, οὗ ἡ ἀποκάλυψις κῦξῆσεν ἀπὸ δέκα ὀκτῶ αἰώνων, καὶ πλήττει σήμερον τὰ βλέμματα πάντων, ὅτι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἦτο κατὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν ἔσχατον παροξυσμὸν τῆς διαφθορᾶς καὶ τῆς πλάνης, καὶ ὅτι ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῆς χριστιανικῆς ἀρχῆς ἀνεκτέσαστο ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὸν λόγον καὶ τὴν ἀλήθειαν, καὶ ὤδευσεν εἰς μεταρρυθμίσεις τεινούσας ἀκαταπαύστως, ἀναμέσον βιαιοτάτων κλονισμῶν, εἰς τὴν πλεόν ἀπερίριστον τελειότητα. Ἄρα ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι Θεός. Εἶναι Θεὸς ὡς ὁ Δημιουργὸς τῆς φύσεως, διότι, ὡς ἐκεῖνος, ἐδημιούγησεν ἓνα κόσμον, καὶ τὸν συντηρεῖ. Εἶναι Θεός, διότι ἠγάπησεν ἡμᾶς μέχρι θανάτου, καὶ διὰ τοῦ θανάτου τούτου ἐδωρήσαστο ἡμῖν τὴν ζωὴν. Εἶναι Θεός, διότι δι' ἔργου, ὅπερ τῷ ἀνήκει τοσοῦτον ἀποκλειστικῶς, ὥστε δι' αὐτὸ ἀπεκηρύχθη ὑπὸ τῆς ἀνθρωπότητος, ἔσωσε τὴν ἀνθρωπέ-

τητα. Εἶναι τέλος Θεός, διότι εἰς τὸ τοσοῦτον παραγνωρισθὲν τοῦτο ἔργον ἀνέπτυξε καὶ συνδιήλλαξεν ἐνταυτῷ διὰ τρόπου ὄλως θείου τὴν ὑπεράπειρον ἀγιότητα καὶ δικαιοσύνην καὶ ἀγάπην καὶ σοφίαν καὶ δύναμιν, ὅλον, ἐνὶ λόγῳ, τὸν χαρακτῆρα τοῦ Θεοῦ, καὶ συνεχέτισεν αὐτὸν μὲ τὴν ἀσημότητα καὶ διαφθοράν, ἐν ἧ ἦτο βεβυθισμένος ὁ χαρακτήρ τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε ἀνεγέννησε τοῦτον ὀλοσχερῶς, καὶ ἀνέδειξεν ἐν αὐτῷ ἀρετάς, γνώσεις καὶ ἐλπίδας πάντη ἀγνώστους εἰς τὴν γῆν.

«Καὶ ὁμολογουμένως μέγα ἐς τὸ τῆς εὐσεβείας μυσήριον· Θεὸς ἐφανερῶθη ἐν σαρκί, ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι, ὤφθη ἀγγέλοις, ἐκηρύχθη ἐν ἔθνεσιν, ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ, ἀνελήφθη ἐν δόξῃ» (1).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄.

Περὶ Τριάδος.

Α΄. Δύναται τις νὰ ἦναι καλὸς χριστιανὸς χωρὶς νὰ ἦναι μέγας θεολόγος, διότι οὗτος δὲν γνωρίζει οὐσιώδεις πρὸς σωτηρίαν ἀληθείας περισσοτέρας ὅσων ὁ ταπεινότερος τῶν πιστῶν διὰ τῆς κατηχήσεως, πλὴν ὅτι, διερμηνεὺς τῆς διδασκαλίας, εἶναι ἐπιτηδειότερος νὰ τὴν ὑπερασπίσῃ κατὰ τῶν εἰσηγήσεων τῆς πλάνης.

Ἄλλ' ἡ ὑψηλὴ αὕτη ἀποστολὴ τῆς θεολογίας πρέπει εἰδικώτερον νὰ περιορισθῇ εἰς τὸν περίβολον τῶν κληρικῶν παραδόσεων, καὶ ἀτόπως παρουσιάζεται εἰς τὸν ἄμβωνα τῆς ἐκκλησίας.

Ἐξηγοῦμαι.

Ἐὰν τὰ χριστιανικὰ δόγματα, καὶ πρὸ πάντων τὸ τῆς Τριάδος, θεωροῦνται συχνάκις ὡς ἐπικυήματα, ὡς αἰνίγματα ριφθέντα εἰς τὸν ἀνθρώπινον λόγον, ὡς ἀηδεῖς καὶ ἄγονοι ἀφαιρέσεις, τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ δύο αἰτίων κατὰ τὸ φαινόμενον ἀντιφατικῶν, ἀλλὰ συνεργούντων εἰς τὸ ἐξαγόμενον τοῦτο διὰ τῶν ἰδίων ἄκρων· ἐκ τῆς ἀμαθείας, ἥτις δὲν θέλει περὶ οὐδενὸς νὰ φωτισθῆ, καὶ ἐκ τῆς ἐπιστήμης, ἥτις θέλει νὰ ἐξηγήσῃ τὰ πάντα.

Ἰπάρχει τῶντι ἀμάθεια, θυγάτηρ τῆς ἀδιαφορίας, ἕνεκα τῆς ὁποίας πολλοὶ χριστιανοὶ, κατὰ τὸ φαινόμενον εἰλικρινεῖς, μένουσιν ἔξω τῆς Εὐαγγελικῆς διδασκαλίας, ὥστε ἀγνοοῦσι καὶ αὐτὸ τὸ γράμμα αὐτῆς, καὶ παραδίδονται εἰς τὴν ἀξιοθρήνητον πρόληψιν ὅτι, διὰ τοῦτο μόνον ὅτι ἡ διδασκαλία αὕτη σύγκειται ἐκ μυστηρίων, ὀφείλομεν νὰ τὴν δεχθῶμεν ἄνευ λόγου, ἄνευ μελέτης, ὡς ἂν ἡ πίστις συνίστατο εἰς τινὰ διάθεσιν νὰ πιστεῦωμεν τὰ πάντα συλλήβδην, χωρὶς νὰ ἠξεύρωμεν τί πιστεῦομεν, ἐν ᾧ ἀπ' ἐναντίας διὰ τῆς μελέτης καὶ τῆς ὄσῳ τὸ δυνατὸν κατανοήσεως τῶν χριστιανικῶν ἰδεῶν, διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ πνεύματος συνήθους ἐνεργείας των, ἡ ἐξ αὐτῶν ἀναγέννησις δύναται νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὴν καρδίαν.

Ἄλλ' ὑπάρχει καὶ κατάχρησις τῆς σχολαστικῆς, ἥτις ἐνίοτε μεταποιεῖ τὰ χριστιανικὰ δόγματα, καθ' ἑαυτὰ θεωρούμενα, εἰς ἀντικείμενα παραπολὺ ἐμβριθῆ, κεχωρισμένα ἀλλήλων, καὶ μὴ ἀρκούντως συνδεδεμένα ἐν τῇ ἀμοιβαίᾳ καὶ γενικῇ αὐτῶν σχέσει· ἥτις ἐμβραθύνει τόσον εἰς τὰς ρίζας των, ὥστε ἀποξηραίνει αὐτὰ καὶ ἀπογυμνοῖ τῶν φυσικῶν αὐτῶν παρεπομένων, καὶ μορφώνει ἐξ αὐτῶν ἴδιον δόγμα, εἰς δ' ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ φαντασία παραδίδονται ἀχαλίνωτοι, ἀφίνουσαι πόρρω ὀπισθεν αὐτῶν καὶ τὴν καρδίαν καὶ τὴν ζῶην καὶ τὸν πρακτικὸν ἐκεῖνον λόγον, ὅστις εἶναι ἡ πρῶ-

τη ἐγγύησις τῆς ἀληθείας· ἥτις, ἐνὶ λόγῳ, θουσιάζει παραπολὺ τὴν φυσιολογίαν, οὕτως εἰπεῖν, τῆς θρησκείας εἰς τὴν ἀνατομίαν.

Τὰ χριστιανικὰ δόγματα δὲν εἶναι ἀκατανόητα εἰμὴ κατὰ τὴν μίαν τῶν ἐννοιῶν των, διότι ἔχουσι δύο μέρη, καὶ παρουσιάζουσιν οἷονεὶ δύο πρόσωπα· τὸ μὲν ἐστραμμένον πρὸς τὸν Θεόν, τὸ πῶς, καὶ τοῦτο εἶναι τὸ μέρος τοῦ μυστηρίου· πῶς ὁ Θεὸς δύναται νὰ γίνῃ ἄνθρωπος; πῶς δύναται νὰ ἀποθάνῃ; πῶς δύναται νὰ ὑπάρξῃ εἰς καὶ ἐν τρισὶ προσώποις, κτλ; τὸ δὲ ἐστραμμένον πρὸς τὸν ἄνθρωπον, καὶ τὸ μέρος τοῦτο εἶναι τὸ διατί. Διατί ὁ Θεὸς ἔγιγεν ἄνθρωπος; διατί ἀπέθανε; διατί ἐρανέρωσεν ἡμῖν τὰ τρία αὐτοῦ πρόσωπα; ἰδοὺ τὸ κατανοητὸν, τὸ σαφές, τὸ ἀνεξάντλητον, ἔχον τὸν νοητικὸν πλοῦτον καὶ τὴν ἠθικὴν γονιμότητα· καὶ τὸ φῶς τὸ ἐκλάμπνν ἐκ τοῦ μέρους· τοῦτου εἶναι ἀσφαλῆς ἐγγύησις τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἀκατανοήτου ἀληθείας, ἥτις ἀπκρύπτεται ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν ἐκ τοῦ ἄλλου μέρους, ἐκ τοῦ μέρους τοῦ Θεοῦ (1).

Πρὸς τούτοις τὰ χριστιανικὰ μυστήρια ἐξηγοῦνται δι'

(1) Ἀρκεῖ, λέγει ὁ μέγας Λεϊθόντιος, νὰ ἔχωμεν ἀναλογικὴν τινα ἠτῶν μυστηρίων ἐννοιαν, ὅπως, ἀποδεχόμενοι αὐτὰ, μὴ προφέρωμεν λόγους κενούς· ἀλλὰ δὲν εἶναι διόλου ἀναγκαῖον, ἵνα ἡ ἐξήγησις προβῇ ὅσον ἤθελεν εἶσθαι ἐπιθυμητὸν, τούτέστι, μέχρι τῆς καταλήψεως καὶ τοῦ πῶς. . . Οἱ μετριόφρονες θέλουσιν εὖρεϊ πάντοτε εἰς τὰ μυστήρια ὑάρκετην ἐξήγησιν, ἵνα πιστεύσωσι, καὶ οὐδέποτε τσαούτην, ὥστε νὰ καταλάβωσιν. Ἀρκεῖ ἡμῖν τὸ τί ἐστίν, ἀλλὰ τὸ πῶς ὑπερβαίνει ἡτὰς δυνάμεις μας. Περὶ τῶν ἐνθάδε κακιῶσε διαθρυλλουμένων ἐξηγήσεων τῶν μυστηρίων, δυνατὸν εἰπεῖν ὅ,τι ἡ βασιλίσα τῆς Σουηδίας ἔλεγεν ἐν τινι νομίσματι, περὶ τοῦ παρ' αὐτῆς παραιτηθέντος διαδήμματος, Non mi hisogna, e non mi basta. Οὐδὲ ἔχομεν ἀνάγκην, ὡς ἦδη παρετήρησα, νὰ ἀποδείξωμεν τὰ μυστήρια ἐκ τῶν προητέρων, ἢ νὰ τὰ δικαιολογήσωμεν· ἀρκεῖ ἡμῖν τὸ ὅτι, χωρὶς νὰ ἠξέερωμεν τὸ διότι, ὁ ὁ Θεὸς ἐπεφυλλάξατο.

(Θεοσοφία, Λόγ. ἀ. 54—56.)

ἀλλήλων, συναρμολογοῦνται δὲ καὶ συμπλέκονται πρὸς ἄλληλα, ὅπως ἐφαρμοσθῶσιν εἰς τὴν ἠθικὴν, καὶ γονιμοποιήσωσιν αὐτήν, ὥστε καθιστῶσι τὸ σύνολον τοῦ Χριστιανισμοῦ ἓν ὅλον ἄρμονικόν, τὸ ὁποῖον γίνεται ἀπηχὲς καὶ παράφωνον, ἅμα ἐκλείψωσιν αἱ συνιστῶσαι αὐτὸ σχέσεις, καὶ ἀποσπασθῶσιν ἀλλήλων τὰ στοιχεῖα του.

Ἡ θρησκεία εἶναι ἐπιστήμη κατ' ἐξοχὴν πρακτικὴ. Πᾶν τὸ εἰς μόνην τὴν θεωρίαν ἀναφερόμενον ἔπρεπε νὰ ἀποτηθη ἀπ' αὐτῆς, ὄχι μόνον ὡς ἄχρηστον, ἀλλὰ καὶ ἐναντίον εἰς τὸν σκοπὸν τῆς. Πᾶν τὸ ἐν τινι ἔργῳ περιττὸν ἢ ἀνεπαρκὲς ψεύδει ἐξ ἴσου τὴν σοφίαν τοῦ ποιητοῦ. Κατὰ τοῦτο ὁ Χριστιανισμὸς ὑψηλὴν ἐμφαίνει σοφίαν, ἀποκλείων ἀπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος τὴν κατάληψιν τῶν μυστηρίων καθ' ἑαυτὰ, δυναμένην μόνον νὰ τὸ ἐξάψη διὰ τῆς ἐπάρσεως, χωρὶς νὰ τὸ ἀγιάσῃ, καὶ ἐπιτρέπων αὐτήν κατὰ μόνον τὸ πρακτικὸν μέρος, ὅπως μᾶλλον ἐκπλήξῃ ἡμᾶς κατ' ἀντίθεσιν μάλιστα πρὸς τὸ θεωρητικὸν καὶ σκιῶδες.

Θαυμάσαι εἶναι ἡ μετριότης καὶ ἐνταυτῷ ἡ ἀκρίβεια τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας κατὰ τοῦτο. Οὐδὲν ἀνωφελὲς ἢ περιττὸν ἐν αὐτῇ. Ὅλα ἐκεῖνα τὰ μυστήρια, ὅσα ἡ ἀπιστία φαντάζεται ὡς ἐπιφορτίσματα καὶ ἐπικυήματα, συνδυάζονται ἐπὶ τὸ οἰκονομικώτερον ὑπὲρ τοῦ ἔργου τῆς ἀνθρωπίνης σωτηρίας. Ἐν αὐτοῖς ἡ Θεότης δεικνύται προσεκτικῆ, καὶ πλήρης περισκέψεων ὑπὲρ τοῦ λόγου. Εἰς τοῦτον ἡ ἀποκάλυψις τῶν θεῶν ἀληθειῶν γίνεται κατὰ τὸ δίκαιον μέτρον τῆς ἠθικῆς ἀνάγκης· καὶ ὅπου λήγει ἡ ἠθικὴ σχέσηις, παύει ὡσαύτως καὶ ἡ ὑποχρέωσις τῆς πίστεως.

Οὕτως, ἵνα ἔλθωμεν εἰς τὸ περὶ Τριάδος δόγμα, τίς ἤθελε πιστεύσει, ὅτι τὸ ἔργον τοῦ δόγματος τούτου, ὅπερ φαίνεται τὸ μᾶλλον δυσφώρητον εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα,

εἶναι νὰ τὸ ἀνακουφίσῃ ἀπὸ τοῦ βάρους ὄλων τῶν ἄλλων, καὶ νὰ διαφωτίσῃ ταῦτα, ὅπως κάλλιον τὰ ἐννοήσωμεν;

Σκοπὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι, ὡς εἶδομεν, νὰ ἀνακαίνισῃ τὸν πεπτωκότα ἄνθρωπον, ἀποκαθιστῶν αὐτὸν ὅ,τι ἦτο πρότερον, εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, καὶ θέτων πρὸς τοῦτο τὸν χαρακτῆρα τῆς Θεότητος εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὸν ἰδικόν του.

Τὸ δὲ οὐσιῶδες δόγμα, δι' οὗ ὁ χαρακτῆρ οὗτος ἀποκαλύπτεται ἡμῖν, καὶ σχετίζεται πρὸς τὸν ἡμέτερον, ὡς ζῶσα μήτρα, ἐν ἣ καλούμεθα νὰ ἀναμορφωθῶμεν, εἶναι τὸ τῆς λυτρώσεως.

Ἐν αὐτῷ, ὡς εἶδομεν, ὁ Χριστιανισμὸς δίδει μορφήν τροποντινὰ ψηλαφητὴν εἰς τὰ ὑψηλὰ προσόντα τῆς Θεότητος, χωρὶς ν' ἀραιρέσῃ οὐδὲν τῆς ἀπείρου αὐτῶν φύσεως, καὶ προσαρμύζει εἰς τὰ αἰσθήματα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τὰ αὐτὰ προσόντα, ἅτινα ὑμνοῦσιν οἱ Ἄγγελοι ἐν τῷ οὐρανῷ, ὡς καὶ τὰ Χερουβεὶμ δὲν γνωρίζουσι μᾶλλον τοῦ ἀνθρώπου πόσον ὁ Θεὸς εἶναι ἅγιος, δίκαιος, οἰκτίρμων, σοφὸς καὶ ἰσχυρὸς· καὶ ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ, ἐν ᾧ τὰ προσόντα ταῦτα καταδεικνύονται, ἐξίσου προσκυνεῖται ἐν οὐρανῷ, ἐπὶ γῆς, καὶ ἐν ἄδῃ.

Τοῦτο δὲ τὸ δόγμα, τὸ τοσοῦτον οὐσιῶδες, ὅπερ εἶναι αὐτὴ ἡ ἐστία τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἤθελεν εἶσθαι πάντῃ ἀκατανόητον εἰς ἡμᾶς, ἄνευ τοῦ μυστηρίου τῆς Τριάδος. Διότι πῶς ἠθέλομεν ἐννοήσῃ, ὅσον εἶναι ἀναγκαῖον, τὸ μυστήριον τῆς λυτρώσεως, ἐὰν δὲν ἐγνωρίζομεν προηγουμένως, ὅτι ἐν τῷ Θεῷ εὑρίσκονται τρία πρόσωπα, τὸ μὲν ἀπαιτοῦν, τὸ δὲ ἱκανοποιοῦν, τὸ δὲ ἐπιχέον ἐφ' ἡμᾶς τοὺς καρποὺς τῆς ἱκανοποιήσεως; ἀπαιτοῦντο ἀναγκαίως τρία πρόσωπα εἰς τὸ μέγα τοῦτο δράμα, οὗ ἡ λύσις εἶναι ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους· καὶ τὰ τρία ἄπειρα, καὶ ἐπομένως ἐκ,

διότι δὲν δύναται νὰ ὑπάρχη εἰμὴ ἐν ἄπειρον. Ἄνευ τῆς ἐν Θεῷ ὑπάρξεως τριῶν προσώπων, ἡ λύτρωσις τῆς ἀνθρωπότητος διὰ τοῦ σταυροῦ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἤθελεν εἶσθαι ἀδύνατος, καὶ ἄνευ τῆς ἐννοίας τοῦ μυστηρίου τούτου, ἤθελεν εἶσθαι ἀνέφικτος εἰς τὸν ἡμέτερον νοῦν, καὶ ἐπομένως ἄνευ ἠθικῆς σχέσεως πρὸς τὴν καρδίαν μας. Ὡς ἐδυνάμεθα μετ' ἀληθείας νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὸ τῆς λυτρώσεως δόγμα, τὸ οἰκειότερον πάντων, ἤθελεν εἶσθαι, ἄνευ τοῦ μυστηρίου τῆς Τριάδος, μᾶλλον ἀκατανόητον τούτου· ὅθεν τοῦτο εἶναι ἐν τῇ χριστιανικῇ διδασκαλίᾳ ὅ,τι αἱ πρῶται ἀρχαὶ εἰς τὰς ἀριθεῖς ἐπιστήμας, ἀναπόδεικτον μὲν καθ' ἑαυτὸ, ἀρχὴ δὲ καὶ ρίζα τοῦ δόγματος τῆς ἡμετέρας δικαιοσύσεως.

Καθ' ἑαυτὸ, τὸ μυστήριον τῆς Τριάδος εἶναι ἄνευ ἠθικῆς ἐπιρροῆς. Ὅποια ἀρετὴ, ὅποιος ἀγιασμὸς ἤθελε προκύψει εἰς ἡμᾶς ἐκ τῆς καθαρᾶς θεωρίας ἐνός Θεοῦ ἐν τρισὶ προσώποις; οὐδεὶς ἢ σχεδὸν οὐδεὶς. Ὅθεν ἀπατάται τις ἐπικινδύνως, λαμβάνων αὐτὸ ὡς ὑπόθεσιν ἐιδικῆς πραγματείας, παρεκτός ἐὰν ἔχη σκοπὸν νὰ ὀρίσῃ τὴν ἐννοίαν αὐτοῦ, καὶ διατηρήσῃ θεολογικῶς τὴν περὶ αὐτοῦ διδασκαλίαν. Τὸ πνεῦμα τῶν πιστῶν δὲν πρέπει νὰ ἀπευθύνηται πρὸς αὐτὸ λίαν ἀφηρημένως καὶ θεωρητικῶς, διότι τότε ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία ἐκπίπτει εἰς ἀφαιρέσεις, ματαίας μὲν εἰς τοὺς πιστοὺς, σκανδαλώδεις δὲ εἰς τοὺς ἀπίστους, καὶ πάντοτε ἐναντίας εἰς τὸ ἀληθὲς πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅπερ ἰσχυρῶς τείνει εἰς τὴν πράξιν καὶ τὴν ἠθικὴν ἀναμόρφωσιν.

Ἀλλὰ μολονότι πρέπει νὰ ἦναι τις περιεσκευεμένος εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ τῆς Τριάδος μυστηρίου καθ' ἑαυτὸ, οὐχ ἥττον ὀφείλει τὰ τὸ παρουσιάσῃ ὡς τὸ θεμελιωδέστατον ὄλων τῶν δογμάτων διὰ τὴν πρὸς αὐτὰ σχέσιν του. Πρέ-

πει πάντοτε νὰ παρουσιάζεται εἰς τὸ πνεῦμα ἡμῶν, ἀλλὰ ἐν ἐνεργείᾳ, ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, καὶ πραγματοποιοῦν διὰ τῶν συστατικῶν αὐτοῦ στοιχείων, τὴν ὑπερτάτην ἀγιότητα καὶ δικαιοσύνην καὶ ἀγάπην, τὴν ὑπερτάτην ἐνότητα ἐν τῇ ἀγάπῃ τῇ ἐνούσῃ ἡμᾶς μετὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἵνα ἐνώση ἡμᾶς τῷ Θεῷ, καὶ καταστήσῃ κοινωνοὺς τῆς φύσεώς του. Ἀναχθὲν οὕτω εἰς τὸν πρὸς θν ὄρον αὐτοῦ ἐν τῷ σχεδίῳ τῆς χριστιανικῆς ἀποκαλύψεως, τὸ περὶ Τριάδος μυστήριον παύει τοῦ νὰ ᾔηται αἰνιγματικὴ ἀφαίρεσις, καὶ καθίσταται ὄρατὴ ἐργασία τῆς Θεότητος, ἐνεργούσης ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων, καὶ δεχομένης ἐν τῇ μυστηριώδει αὐτῆς φύσει τὴν λατρείαν, ἣν διεγείρει ἐν ἡμῖν ἡ δῆλωσις τῆς πρὸς ἡμᾶς ἀγάπης αὐτῆς.

Ὁ Ἐρσκινοσ περιέβαλε τὸ αὐτὸ νόημα μὲ φράσεις, δι' ὧν θέλει γίνεαι ἴσως μᾶλλον ἐπαισθητὴ ἢ ἀκρίβεια αὐτοῦ.

«Ἡ διδασκαλία περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνης καὶ ἐλέους, συνδυαζομένων ἐν τῷ ἔργῳ τῆς λυτρώσεως καὶ τῆς συνεχοῦς αὐτοῦ ἐπιτηρήσεως εἰς τὴν πρόοδον τῆς ἀληθείας ἐν τῷ κόσμῳ ἐν γένει, καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ ἐκάστου ἀνθρώπου ἰδιαιτέρως, δὲν ἡδύνατο, ἄνευ τοῦ δόγματος τῆς Τριάδος, νὰ κοινοποιηθῇ ἡμῖν τοσοῦτω ζωηρῶς καὶ διακεκριμένως. Ἄλλ' ἡ θεία Γραφὴ δὲν τὸ ἀναφέρει εἰμὴ κατὰ τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τοὺς περὶ τοῦ ἀνθρώπου ἠθικοὺς σκοποὺς τοῦ Θεοῦ, οὔτε διδάσκεται ἐν αὐτῇ ὡς ἰδιαιτέρον ἀντικείμενον πίστεως. Ἰπάρχει λοιπὸν μεγάλη καὶ σημαντικὴ διαφορὰ μετὰξὺ τῶν δύο μεθόδων. Ἐν μὲν τῇ πρώτῃ, τὸ δόγμα παρουσιάζεται ὡς μεμονωμένον γεγονός, παράδοξον, ἀκατανόητον, δυνάμενον νὰ ὑπαγορευθῇ τὴν ιδέαν, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἐσκόπευσε νὰ ἐπιβάλλῃ ὡς πιστευτὰ τὰ μᾶλλον ἀπίθανα· ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ, δείκνυται ἠνωμένον ἀδιαλύτως πρὸς ἔργον ἀγιότητος καὶ Θεοῦ

»ἐλέους ἐμποιοῦν ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν τρυφερὰν συγκίνησιν, ἥς
 »ἡ φύσις καὶ τὸ ἀντικείμενον εἶναι καταληπτὰ, καὶ ἡ ἐπιβροχὴ
 »παντοδύναμος. Τὸ ἀφηρημένον γεγονός, ὅτι ὑπάρχει πληθὺς
 »ἐν τῇ ἐνότητι, δὲν ἀπευθύνεται πραγματικῶς οὔτε εἰς τὴν
 »διάνοιαν, οὔτε εἰς τὰ αἰσθήματα, οὔτε εἰς τὴν συνείδησιν
 »μας. Ἀλλ' ἡ ἀσάφεια τοῦ δόγματος διασκεδάζεται, τοῦ-
 »λάχιστον ὡς πρὸς τὸν ἠθικὸν αὐτοῦ σκοπὸν, ἅμα ἀναγ-
 »γέλεται διὰ τῶν ἐπομένων λέξεων. Οὕτω γὰρ ἠγάπησεν ὁ
 »Θεὸς τὸν κόσμον, ὥστε τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔ-
 »δωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων αὐτῷ μὴ ἀπολήται ἀλλ' ἔχη
 »ζωὴν αἰώνιον· ἢ διὰ τούτων· Ὁ δὲ Παράκλητος, τὸ
 »Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ πέμψει ὁ Πατήρ ἐν τῷ ὀνόματί μου,
 »ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα. Ἡ μεταφυσικὴ ἡμῶν ἄγνοια
 »τῆς θείας οὐσίας δὲν ἐλαττοῦται βεβαίως ἕνεκα τοῦ τρόπου
 »τούτου τοῦ ὀρίζειν τὸ ἀντικείμενον, ἀλλ' ἡ τοῦ θεοῦ χαρα-
 »κτῆρος ἠθικὴ ἡμῶν ἄγνοια φωτίζεται, καὶ τοῦτο εἶναι τὸ
 »σημαντικόν».

Ἄρα διότι ἀναγκαῖον ἦτο νὰ γνωρίσωμεν τὸ τριαδικὸν τῶν
 θεῶν προσώπων, ἵνα κάλλιον ἐννοήσωμεν τὴν ἐν τῇ λυ-
 τρώσει ἠθικῆν αὐτῶν ἐνέργειαν, διὰ τοῦτο ἀπεκαλύφθη
 ἡμῖν ἡ Τριάς, καὶ σκοπὸν εἶχεν ἡ ἀποκάλυψις αὕτη, νὰ βοη-
 θήσῃ μᾶλλον τὴν ἡμετέραν διάνοιαν ἢ νὰ τὴν περιορίσῃ.
 Ἀναμφιβόλως ἡ διαφώτισις ἐνὸς μυστηρίου δ' ἐτέρου ἄλλο
 δὲν εἶναι ἢ μετάθεσις τῶν ὀρίων τοῦ μυστηρίου· ἀλλὰ δὲν ἡ-
 δύνατο ἄλλως· νὰ ἦναι· ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ εἶναι πρὸς τὸν ἀσθε-
 νῆ ἡμῶν λόγον ἀνεξερευνήτος, ἀδύνατον νὰ εὔρεθῃ πυθμὴν
 καταλήψεως, μεθ' ὃν νὰ μὴ ὑπάρχῃ πλέον μυστήριον. Τὸ μυσ-
 τήριον ὑπάρχει ἐν Θεῷ πρὸς ὅλας τὰς διανοίας, καὶ αὐτὰς τὰς
 καθαρωτάτας, ἡ διαφορὰ εἶναι μόνον εἰς τὸν βαθμόν· πρὸς
 μόνον τὸν Θεὸν δὲν ὑπάρχει· ὥστε ἡ δύνατο μὲν ὁ Θεὸς νὰ
 καταστήσῃ ἡμῖν κατανοητότερον τὸ μυστήριον τῆς Τριάδος,

νά τὸ ἐξηγήσῃ περισσότερον πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐξήγησις αὐτὴ ἤθελεν ἐξαχθῆ ἐξ ἄλλου μυστηρίου, καὶ οὕτω καθεξῆς. Νῦν δὲ διατί ἡ χριστιανικὴ ἀποκάλυψις περικώρισθη εἰς τὸ μυστήριον τῆς Τριάδος, καὶ διὰ ποῖον λόγον δὲν προέβη ἐπέκεινα; διότι δὲν ὑπῆρχεν οὐδεμία ἠθικὴ ὠφέλεια εἰς τὴν ἕκτασιν ταύτην. Καὶ αὐτὴ ἡ γνῶσις τοῦ μυστηρίου τῆς Τριάδος δὲν ἦτο οὐσιώδης εἰμὴ πρὸς ἕκθεσιν τοῦ δόγματος τῆς λυτρώσεως. Καθ' ἑαυτὸ ἦτο ἄνευ ἠθικῆς ὠφελείας· ἡ ἐξήγησις αὐτοῦ καθ' ἑαυτὸ δι' ἄλλου μυστηρίου ἤθελεν εἶσθαι πάρεργον εἰς τὸ σχέδιον τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅστις αὐστηρῶς ἐφαρμόζεται εἰς τὸν σκοπὸν τῆς ἠθικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἰάσεως· ἤθελεν εἶσθαι μάλιστα πρόσκομμα εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον, διότι ἡ ἀλαζονεία ἡμῶν ἤθελεν ἐξογκωθῆ ὑπὸ γνώσεως κολακευούσης τὸ πνεῦμα χωρὶς νὰ καταστείλῃ τὴν καρδίαν, καὶ ἠθέλομεν γίνεαι πλέον ἄπληστοι καὶ ἀνυπόμονοι ἐνώπιον ἄλλου μυστηρίου, διαφωτίζοντος ἡμῖν τὸ τῆς Τριάδος, παρ' ὅσον εἴμεθα ἐνώπιον αὐτοῦ τοῦ μυστηρίου τῆς Τριάδος.

Ἄν παρατηρεῖται ἀρκούντως ἡ ὠραία αὕτη οἰκονομία τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἐν ἣ οὐδεμία δογματικὴ ἀλήθεια εἰσέρχεται μὴ τείνουσα, ὡς δι' ἀρμονικῆς τινος χορδῆς, εἰς ἠθικὴν τινὰ καὶ ζωογόνον ἐπὶ τῆς καρδίας ἐντύπωσιν, καὶ πρὸ πάντων εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ ἐπαισθητὴν τὴν φυσικὴν αὐτῆς ἀθλιότητα καὶ ἀσθένειαν, ὅπως ἐπιθυμήσῃ καὶ λαβῇ τὴν θεραπείαν της. Οὕτως, ἐν ᾧ τὸ πνεῦμα ὑψοῦται διὰ τῆς κοινωνίας τοῦ θεοῦ φωτὸς, ἡ καρδία ταπεινοῦται ἀναλόγως, ἀνακαλύπτουσα δι' αὐτοῦ τὴν μηδένωσίν της· οὕτως ὁ γινώσκων ταπεινοῦται, καὶ ἡ ταπεινώσις εἶναι διάθεσις πρὸς γνῶσιν εὐρυτέραν· καὶ διὰ τοῦ μέσου τούτου ἡ ἀσθενὴς τοῦ ἀνθρώπου φύσις ἀποκουφίζομένη τοῦ βάρους τῆς ἀλαζονείας, ἥτις προσκολλάται καὶ προβαίνει ἀείποτε

αυξάνουσα ὑπισθεν τῶν ἔργων της, δύναται νὰ ἀναπτυχθῆ ἄνευ προσκόμματος, καὶ νὰ ὑψωθῆ χωρὶς νὰ ἰλιγγιάσῃ μέχρι τοῦ κολοφῶνος τῆς τελειότητος.

Ἰπάρχει λοιπὸν βαθεῖα σοφία καὶ πλήρης γνῶσις τῆς ἡμετέρας φύσεως, εἰς μόνον τὸν ποιητὴν αὐτῆς ἰδιάζουσα, ἐν τῇ δικαίᾳ ταύτῃ ἰσορροπίᾳ τοῦ δόγματος καὶ τῆς ἠθικῆς, δι' ἧς φωτιζόμεθα χωρὶς νὰ ἐκθαμβηθῶμεν, διδασκόμεθα χωρὶς νὰ κολακευθῶμεν, καὶ ὅλη ἡ γνῶσις ἡμῶν ἀποβαίνει μόνον πρὸς ὄφελος τῆς ἀρετῆς. Ἡ σοφία αὕτη πρὸ πάντων καταδείκνυται ἐν τῇ θέσει, ἣτις ὄριστα εἰς τὸ μυστήριον τῆς Τριάδος, καὶ εἰς τὸ ἐπ' αὐτοῦ ἀφεθὲν πυκνότερον κάλυμμα.

Β'. Τὰ ἰσχυρὰ λεγόμενα πνεύματα ὠφελήθησαν ἐκ τῆς ἀσαφείας ταύτης κατὰ τῆς πίστεως, ἐξάγοντες παραλογίας ἐξ αὐτῆς, χωρὶς νὰ στοχασθῶσιν, ὅτι αἱ σκιαὶ αἱ ἀποκρύπτουσαι ἡμῖν τὴν κατάληψιν τοῦ μυστηρίου, μάλιστα τὸ ὑπερασπίζονται δι' αὐτῶν κατὰ τῶν ματαίων αὐτῶν κρίσεων.

Ἐὰν περιωρίζοντο ν' ἀντιτείνωσιν, ὅτι τὸ περὶ Τριάδος μυστήριον εἶναι ἀκαταρόητον, ὑπὲρ λόγον, πραγματικῶς ἤθελον ἀληθεύει, ἀλλὰ ἡ ἔνστασις των δὲν ἤθελεν ἐπιτύχει τοῦ σκοποῦ, διότι, ὡς ἄριστα εἶπεν ἀνὴρ σοφὸς καὶ δξύνους, «ἐξ ὅλων τῶν ἐνστάσεων, ὅσας ὁ ἄπιστος δύναται νὰ προ»
«βάλλῃ, οὐδεμία ἀθλιωτέρα ἐκείνης, ὅτι δὲν δύναται νὰ κα»
«ταλάβῃ» (1). Ἀλλὰ προβαίνουνσιν ἔτι περαιτέρω, καὶ λέγουσιν, ὅτι τὸ μυστήριον τῆς Τριάδος εἶναι ἄτοπον, ἥτοι παρὰ λόγον. Τρία πρόσωπα, ὧν ἕκαστον εἶναι Θεὸς, καὶ οὐχ ἦττον ἀποτελοῦντα ἓνα μόνον Θεὸν, τοῦτο τοῖς φαίνεται ἀντίφασις ριζικὴ, ἀπαράδεκτος, καθ' ἧς πρέπει νὰ συντριβῶσι πάντα τὰ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας τῆς ἡμετέρας πί-

(1) Χαλλερὸς, Ἐπιστολαὶ περὶ τῆς Ἀποκαλύψεως.

στεως ἐπιχειρήματα, καὶ μάλιστα ἀπαλλάττουσα πάσης περὶ αὐτῶν ἐξετάσεως.

Πόσον ὀλίγη φιλοσοφία ἐνυπάρχει ἐν τῇ ἐπιπολαίῳ ταύτῃ ἐρεύνη καὶ ἐν τῷ τολμηρῷ τούτῳ συμπεράσματι.

Ὁμως, ἂς τὸ εἰπωμεν μεγαλοφώνως, ἐάν τι δόγμα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας περιεῖχεν ὁμολογουμένως ἀντίφασιν, καὶ τοῦτο καὶ πᾶσα ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ἤθελεν εἶσθαι ψευδός. Ἐάν ἡ θρησκεία ἦναι ἀλήθεια, δὲν πρέπει νὰ ἦναι ἐναντία εἰς οὐδὲν εἶδος ἀληθείας, διότι ἡ ἀλήθεια εἶναι μία. Ἀναμφιβόλως ἡ χριστιανικὴ ἀποκάλυψις ἤλθε νὰ διδάξῃ τοὺς ἀνθρώπους νέας καὶ ὑψηλοτέρας ἀληθείας, ἀλλ' εὔρεν ἤδη ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ λόγῳ πρώτας τινὰς ἀληθείας, ἐμφυτευθείσας κατ' ἀρχὰς ἐν αὐτῷ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀποτελούσας οἰονεὶ τὴν σφραγίδα τῆς ἐν ἡμῖν θείας διανοίας. Ἡ παραβίασις αὐτῶν ἤθελεν εἶσθαι μωρία, καὶ θρησκεία λεγομένη θεία, ὀφείλει, ὡς ἐκ τῆς ἀποστολῆς της, νὰ τὰς συμπληρώσῃ καὶ ἐκτείνῃ.

«Ἐπειδὴ ὁ λόγος, λέγει ὁ Λεϊβνίτιος, εἶναι δῶρον Θεοῦ, καθὼς καὶ ἡ πίστις, ὁ κατ' ἀλλήλων πόλεμος ἤθελεν εἶσθαι πόλεμος τοῦ Θεοῦ κατὰ τοῦ Θεοῦ· καὶ ἐάν αἱ τοῦ λόγου ἐνστάσεις κατὰ τινος ἄρθρου πίστεως ἦναι ἀνεπίλυτοι, πρέπει νὰ εἰπωμεν, ὅτι τὸ ὑποτιθέμενον τοῦτο ἄρθρον εἶναι ψευδές καὶ οὐχὶ ἀποκεκαλυμμένον, χίμαιρα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, καὶ ὁ θρίαμβος τῆς πίστεως ταύτης ἤθελεν εἶσθαι ὡς χαρμόσυνος πυρὰ ἀναπτομένη μετὰ τὴν ἥτταν» (1).

(1) Ἄλλως, προστίθῃσιν ἀμέσως ὁ τρώντι χριστιανικὸς οὗτος φιλόσοφος, ὅλοι δὲν ἔχουσι ἀνάγκην νὰ εἰσέλθωσιν εἰς θεολογικὰς συζητήσεις· καὶ ὅσοι, ἕνεκα τῆς καταστάσεώς των, δὲν δύνανται νὰ ἐπιχειρήσωσιν ἀκριβεῖς ἐρέυνας, ὀφείλουσι νὰ εὐχαριστηθῶσιν εἰς τὰ διδάγματα τῆς πίστεως, οὐδὲν ψηφούντες τὰς ἐνστάσεις. Καὶ ἐάν τυχὸν προσβάλλωνται ὑπό τινος μεγάλης δυσκολίας, συγχωρεῖται αὐτοῖς νὰ ἀποστρέψωσι

Τοιοῦτος δὲν εἶναι βέβαια ὁ θρίαμβος τῆς χριστιανικῆς πίστεως· οὐδὲν, ὡς εἶδομεν, συνάδει πρὸς τὰς θεμελιώδεις ἀληθείας τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας μᾶλλον τῆς ἠθικῆς καὶ τῶν ἐνταλμάτων αὐτῆς· ἀποκατέστησε μάλιστα ἐν ἡμῖν τὰς ὡς ὑπὸ ἐρείπια κεκρυμμένας ἀρχικὰς τῆς φύσεως ἡμῶν ἀληθείας, καὶ ἀνεκαίνισε τὸ οἰκοδόμημα τοῦ ἡμετέρου μεγαλείου διὰ τέχνης ἐλεγχούσης τὴν αὐτὴν χεῖρα, ἥτις τὸ ἐθεμελίωσε. Δὲν ἤθελεν εἶσθαι λοιπὸν ἐναντία μόνον εἰς τὸν λόγον, ἀλλὰ καὶ εἰς ἑαυτὴν, ἐὰν διὰ τοῦ θεμελιώδους δόγματος τῆς Τριάδος ἤρχετο νὰ προσκρούσῃ ἀπόλυτον τινὰ ἀλήθειαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἐπιληφθῶμεν τοῦ ἀκροσφαλοῦς τούτου ζητήματος, ἀνάγκη νὰ τὸ ἀπομονώσωμεν διὰ τινος διακρίσεως, ἣν ὁ Λεϊβνίτιος διετύπωσε οὕτω·

« Ἰπάρχει διάκρισις, τὴν ὁποίαν δὲν πρέπει ποτὲ νὰ λησμονήσωμεν, μεταξὺ τοῦ ὑπὲρ λόγον καὶ τοῦ παρὰ λόγον, διότι πᾶν τὸ παρὰ λόγον ἀντίκειται εἰς τὰς ἀπολύτως βεβαίαις καὶ ἀπαραιτήτους ἀληθείας, καὶ πᾶν τὸ ὑπὲρ λόγον εἶναι ἐναντίον μόνον εἰς ὅ,τι συνήθως ἐκ πείρας γνωρίζομεν. Ἀλήθειά τις εἶναι ὑπὲρ λόγον, ὅταν τὸ πνεῦμα ἡμῶν (ἢ πᾶν κτιστὸν πνεῦμα) δὲν ἤθελε δυνηθῆ

»τὸ πνεῦμα ἀπ' αὐτῆς, θυσιάζοντες εἰς τὸν Θεὸν τὴν περιέργειάν των· διότι, ἅμα τις εἶναι βέβαιος περί τινος ἀληθείας, δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ ἀκούσῃ τὰς ἐνστάσεις. Καὶ ἐπειδὴ ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι, ὧν ἡ πίστις εἶναι πολὺ μικρὰ καὶ πολὺ ὀλίγον ἐρρίζωμένη, ὥστε νὰ ὑποστῇ τοιαύτας ἐπικινδύνους δοκιμασίας, νομίζω ὅτι δὲν πρέπει νὰ τοῖς παρουσιάσῃται ὅ,τι ἠδύνατο νὰ ᾔῃαι δηλητήριον πρὸς αὐτούς· ἢ, ἐὰν δὲν ᾔῃαι δυνατὸν νὰ τοῖς ἀποκρυβῇ ἰστί, εἶναι πασιδηλον, πρέπει νὰ προσθέσῃ τις καὶ τὸ ἀντίδοτον, ἥτοι, νὰ προσπαθήσῃ νὰ ἐνώσῃ εἰς τὴν ἐνστασιν τὴν πλῆξιν, ἀντὶ νὰ τὴν ἀπομακρύνῃ ὡς ἀδύνατον». (Θεοσοφία, Λόγ. ἁ. ἀρ. 39—40). Πόση πίστις ἐν τῇ σκέψει ταύτῃ, ἀλλὰ καὶ πόση λογικότης ἐν τῇ πίστει, καὶ ὁποῖα φρόνησις καὶ φιλοσοφία ἐν τῇ ἐνώσει αὐτῶν.

»νά τὴν καταλάβῃ καὶ τοιαύτη εἶναι, κατ' ἐμὴν γνώμην,
 »ἡ ἅγια Τριάς, τοιαῦτα τὰ μόνω τῷ Θεῷ ἀποκείμενα θαύ-
 »ματα, ὡς ἡ δημιουργία. Ἄλλ' ἀλήθειά τις οὐδέποτε δύ-
 »νεται νὰ ἦναι παρὰ λόγον· καὶ ὅταν δόγμα τι πολεμῆ-
 »ται ὑπὸ τοῦ λόγου, ὄχι μόνον δὲν εἶναι ἀκατανόητον,
 »ἀλλὰ δυνατὸν εἰπεῖν, ὅτι οὐδὲν εὐκολώτερον ἐννοεῖται ἢ
 »ἡ ἀτοπία του. Διότι παρετήρησα ἤδη, ὅτι ὡς λόγον δὲν
 »ἐννοοῦμεν ἐνταῦθα τὰς δοξασίας καὶ διαλέξεις τῶν ἀν-
 »θρώπων, οὔτε τὴν ἕξιν, ἣν ἔχουσι νὰ κρίνωσι τὰ πράγμα-
 »τα κατὰ τὴν συνήθη τῆς φύσεως πορείαν, ἀλλὰ τὸν ἀπα-
 »ραβίαστον σύνδεσμον τῶν ἀληθειῶν» (1).

Οὐδεὶς ὑπάρχει δυνάμενος νὰ ἀντιλέξῃ εἰς τὸν κανόνα
 τοῦτον, διότι ἐλήφθη ἐκ τῶν καθαρωτέρων πηγῶν αὐτοῦ
 τοῦ λόγου, ὃν οἱ ἀντίπαλοι θέλουσι νὰ μεταχειρισθῶσι κατὰ
 τῆς πίστεως.

Ἄξιοσημείωτος δὲ πρὸ πάντων ἡ ἀλήθεια, ὅταν δόγμα
 τι πολεμῆται ὑπὸ τοῦ λόγου, ὄχι μόνον δὲν εἶναι ἀκα-
 τανόητον, ἀλλὰ δυνατὸν εἰπεῖν, ὅτι οὐδὲν εὐκολώτερον
 ἐννοεῖται ἢ ἡ ἀτοπία του.

Ὁ ἄπιστος λοιπὸν, ὁ διατεινόμενος ὅτι τὸ περὶ Τριάδος
 δόγμα εἶναι ἐναντίον εἰς τὸν λόγον, δὲν πρέπει μόνον νὰ
 εἴπῃ, ὅτι δὲν τὸ καταλαμβάνει, ἀλλ' ὀφείλει νὰ προβῇ μέ-
 χρις οὗ καταλάβῃ, καὶ καταληπτὸν ποιήσῃ, ὅτι εἶναι προ-
 φανῆς παραλογία. Πρέπει νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι ἡ πρότασις
 αὕτη, τρία πρόσωπα εἰσὶν ἐν Θεῷ, ὁ Πατήρ, ὁ Υἱὸς
 καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἓνα μόνον Θεὸν ἀποτελοῦντα,
 εἶναι προφανῶς ἐναντία εἰς τὸν λόγον, τοῦτέστιν, οὐχὶ εἰς
 τὰς δοξασίας ἡμῶν ἢ τὰς διαλέξεις ἢ τὰς ἕξεις, ἀλλ', ὡς
 λέγει ὁ Λεϊβνίτιος, εἰς τὸν ἀπαραβίαστον σύνδεσμον τῶν

(1) Λεϊβνίτ. Θεοσοφία. Διατριβὴ περὶ τῆς συμφωνίας τῆς πί-
 στεως πρὸς τὸν λόγον.

ἀπολύτως βεβαίων καὶ ἀπαραιτήτων ἀληθειῶν. Εἰς αὐτὸν, λέγω, ἀνήκει νὰ τὸ ἀποδείξῃ, ἐὰν θέλῃ νὰ διατηρήσῃ τὸ δικαίωμα τῆς διίσχυρίσεως.

Καὶ πρὸς τοῦτο ἅς μὴ περιορισθῇ νὰ ζητήσῃ παρ' ἡμῶν τὴν ἐξήγησιν, πῶς τρία πρόσωπα, ὧν ἕκαστον εἶναι Θεός, δὲν ἀποτελοῦσιν ὁμῶς εἰμὴ ἓνα μόνον Θεόν· διότι τῷ ἀποκρινόμεθα, ὅτι ἡμεῖς δὲν ἔχομεν τίποτε νὰ ἐξηγήσωμεν, ἀλλὰ νὰ θέσωμεν ἀπλῶς τὴν πρότασιν κατ' αὐτοῦ διατεινομένου, ὅτι τὸ περὶ Τριάδος δόγμα περιέχει ἀντίφασιν· ὅτι ἐπομένως ἡ σιωπὴ εἶναι τὸ μόνον ἔργον μας, καὶ εἰς αὐτὸν ἀνήκει νὰ λαλήσῃ, καὶ νὰ διασκεδάσῃ τὸ μυστήριον, ἵνα δείξῃ τὴν ἀτοπίαν. Θέλομεν δὲ προσθέσει, ὅτι ἠθέλομεν ἀντιφάσκει, ἐὰν ἠδυνάμεθα νὰ τῷ ἐξηγήσωμεν τὸ μυστήριον τοῦτο, ἀφ' οὗ ὁμολογοῦμεν ὅτι εἶναι καὶ πρέπει νὰ ᾖναι ὑπὲρ λόγον· ἀλλ' ὅτι τὸ τέλος αὐτοῦ, τὸ διατι ἐν τῷ οἰκοδομήματι τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι λίαν εὐεξήγητον, καὶ οὐδὲν ἔχει μυστηριῶδες, ἐπειδὴ χωρὶς αὐτοῦ οὔτε ἤθελεν ὑπάρχει ὡς πρὸς ἡμᾶς, οὔτε ἤθελεν ἐννοεῖσθαι ἢ λύτρωσις· ὅτι δι' αὐτοῦ, ἐνεργοῦντος ἐν τῷ μεγάλῳ τούτῳ ἔργῳ τῆς σωτηρίας ἡμῶν, ὅλοι οἱ χαρακτῆρες τῆς Θεότητος ἠδυνήθησαν νὰ ἐξηγηθῶσι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, καὶ νὰ ἐξασκήσωσιν ἐπ' αὐτῆς ἀναγεννητικὴν ἐπιρροήν, ὅπερ μόνον ἐνδιέφερον ἡμᾶς νὰ ἐννοήσωμεν· ὅτι βαθεῖα εἶναι ἡ σύνεσις ἢ μὴ ἀνυψώσασα ἡμᾶς ἀπὸ τοῦδε εἰς θεωρητικωτέραν κατάληψιν τοῦ μυστηρίου, καὶ ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἐντελῶς συνάδει πρὸς τε ἑαυτὸν καὶ τὸν λόγον, ἐπιφυλαξάμενος τὸ ἀπόκρυφον τοῦτο τοῦ Θεοῦ.

Ἴδου τί ἀπαντῶμεν εἰς τὸν ἄπιστον· μετὰ δὲ τοῦτο θέλομεν τῷ παρουσιάσει αὐστηρότερον τὴν ἀνάγκην ἐν ἣ εὐρίσκεται τοῦ νὰ ἐξηγηθῇ, καὶ δείξῃ ἡμῖν ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς Τριάδος ὅ,τι διίσχυρίζεται ὑπάρχον ἐν αὐτῷ, τὴν ἀν-

τίφασιν. Καὶ δὲν δύναται, ὡς ἡμεῖς, νὰ καταφύγῃ εἰς τὸ ἀκατάληπτον τοῦ δόγματος, διότι τότε ἐγκαταλείπει τὴν θέσιν του. Πρέπει ὅλως ἀπαρακαλύπτως, ἀφ' οὗ, κατ' αὐτὸν, τὸ δόγμα τοῦτο εἶναι παραλογία, νὰ μᾶς τὸ ἀποδείξῃ ἄλλως αὕτη δὲν ὑπάρχει, καὶ ὁ διίσχυρισμός του εἶναι παράτολμος.

Ἄς τὸν ἀκούσωμεν λοιπόν·

α.) «Τὰ τρίτῳ τινὶ ταυτιζόμενα, ταυτίζονται καὶ πρὸς ἄλληλα. Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι ἕκαστον τὸ αὐτὸ καὶ ὁ Θεὸς ὁ Πατήρ, πρέπει νὰ ἦναι ἐξ ἀνάγκης τὰ αὐτὰ καὶ πρὸς ἄλληλα, ὡς καὶ πρὸς αὐτόν. Ὅθεν τὸ τριαδικὸν τῶν προσώπων ἐκλείπει ἐν τῇ ἐνότητι αὐτῶν· διότι ἡ ὁμοιότης των τὰ συγχέει, πλὴν ἐὰν εἴπη τις, ὅτι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα εἶναι ἐνταυτῷ ἐν καὶ πολλαπλοῦν, ὅπερ ἄτοπον».

β.) «Ἐπειδὴ ἕκαστον τῶν τριῶν προσώπων εἶναι Θεός, ὑπάρχουσιν ἄρα τόσοι Θεοὶ, ὅσα καὶ πρόσωπα· καὶ ὅστις ἀκολούθως εἴπη, ὅτι οὐχ ἦττον ἀποτελοῦσιν ἓνα μόνον Θεόν, λέγει ὅτι τρία ἐπὶ ἓν εἶναι ἓν, ὅπερ καὶ τοῦτο ἄτοπον· διότι ἡ διαφορὰ ἀποκλείει τὴν ὁμοιότητα, καὶ ἡ πολλότης τὴν μονάδα.

«Ἐνὶ λόγῳ· ἐὰν ἦναι ἓν, δὲν εἶναι τρία· καὶ ἐὰν ἦναι τρία, δὲν εἶναι ἓν».

Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο, ὅπερ ἐγένετο διὰ τῆς πλέον ἀσυγγνώστου ἀγνοίας καὶ ἀπροσεξίας, εἶναι τὸ μόνον ὅπερ οἱ συζητηταὶ συνήθως ἀντιτάττουσι, καὶ δύνανται νὰ ἀντιτάξωσιν εἰς τὸ δόγμα τῆς Τριάδος.

Ἴνα τῷ ἀνασκευάσωμεν, ἄς ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι ἄλλο ἡ οὐσία, καὶ ἄλλο τὸ πρόσωπον· καὶ ὅτι ἡ μὲν ἐνότης εἶναι ἐν τῇ οὐσίᾳ, ἡ δὲ διάκρισις ἐν τοῖς προσώποις.

Τούτου τεθέντος, απαντῶμεν εἰς τὰ δύο ἐπιχειρήματα·

Καὶ πρῶτον, ὡς πρὸς τὸ πρῶτον, τὸ ἐλάττωμα ὑποκρύπτεται ἐν τῇ ἐλάσσονι τοῦ συλλογισμοῦ· Ἐπειδὴ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι ἕκαστον τὸ αὐτὸ καὶ ὁ Θεὸς ὁ Πατήρ; Ἀμφότεραι αἱ προκείμεναι καὶ τὸ συμπέρασμα ἤθελον εἶσθαι ἀκριβῆ καθ' ἑαυτὰ, ἀλλὰ τὸ ψεῦδος τῆς ἐλάσσονος καταστρέφει τὴν συμφωνίαν. Καὶ τρώντι, πόθεν λαμβάνουσιν, ὅτι ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι τὰ αὐτὰ καὶ ὁ Θεὸς ὁ Πατήρ; τίς εἶπε ποτὲ τοῦτο; τὸ δόγμα ἀπ' ἐναντίας λέγει, ὅτι ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα θετικῶς διαφέρουσι τοῦ Πατρός· ὅτι ὑπάρχουσι τρία πρόσωπα διακεκριμένα, τὸ πρῶτον, ὁ Πατήρ, τὸ δεύτερον, ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ τρίτον, τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Τί ἄλλο δύναται τις νὰ ἴδῃ σαφέστερον καὶ μᾶλλον ἀποκλειστικὸν τῆς προτάσεως, ἣτι ἀποτελεῖ ὅλον τὸν σύνδεσμον τοῦ ἐπιχειρήματος τοῦ ἀπίστους ἐπειδὴ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι ἕκαστον τὸ αὐτὸ, καὶ ὁ Θεὸς ὁ Πατήρ;

Ἡ τέχνη ἢ ἡ ἀγνοια, ἐν τῷ ἐπιχειρήματι τούτῳ, ὑφίσταται εἰς τὴν ἔνωσιν τῶν ὄρων Θεὸς ὁ Πατήρ, δι' ὧν ἐπιφέρεται σύγχυσις μεταξὺ τῆς θείας οὐσίας καὶ τοῦ προσώπου, ἅτινα εἶναι διακεκριμένα ἐν τῷ Πατρὶ, ὡς ἐν τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι. Ὡστε ὑπάρχουσιν ἐν τῷ Θεῷ τῷ Πατρὶ δύο τινὰ ἡ Θεϊότης καὶ ἡ Πατρότης, καὶ ἡ Τριάς δὲν ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸ πρῶτον, ἀλλ' εἰς τὸ δεύτερον. Ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ναὶ μὲν εἶναι τὰ αὐτὰ καὶ ὁ Θεὸς ὁ Πατήρ, καθὼ Θεός, ἀλλ' οὐχὶ καθὼ Πατήρ· καὶ καθὼ Πατήρ, λέγομεν ὅτι ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα καὶ Αὐτὸς εἶναι τρία. Εἴμεθα λοιπὸν σύμφωνοι πρὸς ἡμᾶς αὐτούς. Ἐνὶ λόγῳ, ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς Τριάδος ἡ ὁμοιότης καὶ ἡ διαφορὰ δὲν συμπίπτουσιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, ὅπερ ἀπητεῖτο, ἵνα ὑπάρχη ἀντίφασις, διότι ἡ ὁμοιότης εἶναι

ἐν τῇ Θεῖᾳ οὐσίᾳ, ἢ δὲ διαφορὰ ἐν τοῖς προσώποις (1).

Ὡστε ἡ πρότασις, ὅτι τὰ τρίτῳ τινὶ ταυτίζονται καὶ πρὸς ἄλληλα, εἶναι ἀλήθεια βεβαία. Ἀλλ' ἵνα χρησιμεύσῃ κατὰ τοῦ μυστηρίου τῆς Τριάδος, ἔπρεπεν ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον γὰρ ἦναι τὰ αὐτὰ καὶ ὁ Πατήρ, ὅπερ δὲν εἶναι, καὶ δὲν φαίνεται ὅτι εἶναι, ἐν τῷ ἀντιτασσομένῳ ἡμῖν ἐπιχειρήματι, εἰμὴ διὰ τινος συγχύσεως μεταξὺ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, μεταξὺ οὐσίας καὶ προσώπου.

Ἄς μεταβῶμεν εἰς τὸ δεύτερον ἐπιχείρημα, ὅπερ εἶναι ἤδη λίαν ἐξησθενημένον, δι' ἧς ἐδώκαμεν ἀπαντήσεως εἰς τὸ πρῶτον, διότι δὲν εἶναι εἰμὴ ἀντιστροφή αὐτοῦ.

Καθὼς τὸ ἐλάττωμα τοῦ πρώτου κυρίως ἦτο ὅτι ἔθετεν ἐν τοῖς προσώποις τὴν εἰς μόνην τὴν οὐσίαν ὑπάρχουσαν ταυτότητα, τὸ ἐλάττωμα τοῦ δευτέρου εἶναι, ὅτι θέτει ἐν τῇ οὐσίᾳ τὴν διαφορὰν, ἣτις ὑπάρχει μόνον εἰς τὰ πρόσωπα.

«Ἐπειδὴ, λέγουσιν, ἕκαστον τῶν τριῶν προσώπων εἶναι »Θεός, εἶναι ἄρα τόσοι θεοὶ, ὅσα καὶ πρόσωπα· τὸ δὲ »λέγειν ἀκολουθῶς, ὅτι δὲν ἀποτελοῦσιν εἰμὴ ἓνα μόνον »Θεὸν, εἶναι τὸ αὐτὸ ὡς ἂν ἔλεγεν, ὅτι τρία ἐπὶ ἓν ἀποτελοῦσιν ἓν, ὅπερ ἄτοπον».

Τὸ ἐλάττωμα δὲ τοῦ ἐπιχειρήματος ἐνυπάρχει ἐν τῷ δευτέρῳ τούτῳ μέρει τῆς μείζονος, ὑπάρχουσιν ἄρα τόσοι Θεοὶ ὅσα καὶ πρόσωπα.

Τῷόντι, ἐκ τοῦ ὅτι ἕκαστον τῶν τριῶν προσώπων εἶναι

(1) Τῷόντι ὁ Υἱὸς εἶναι Θεός, ὡς ὁ Πατήρ, ἀλλὰ δὲν εἶναι Πατήρ. Ὁ Υἱὸς ἐγεννήθη ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ ὄχι τὸ ἀνάπαλιν. Ὡσαύτως τὸ Ἅγιον Πνεῦμα εἶναι Θεός, ἀλλ' οὔτε ἐγεννήθη ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὡς ὁ Υἱὸς, οὔτε ἐγέννησεν ὡς ὁ Πατήρ τὸν Υἱόν, ἀλλ' ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς. Ὡστε τὰ τρία πρόσωπα τῆς Τριάδος εἶναι, κατὰ τὸν Ἅγιον Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν, οὐχὶ οὐσίας δηλωτικὰ, ἀλλὰ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως καὶ τοῦ τῆς ὑπάρξεως τρόπου. Σ. Μ.

Θεός, δὲν ἔπεται ὅτι εἶναι τόσοι θεοὶ ὅσα καὶ πρόσωπα. Πρὸς τοῦτο ἔπρεπεν ἕκαστον τῶν τριῶν προσώπων νὰ ἦναι εἷς Θεός, ὅπερ τὸ δόγμα οὐδόλως ἀποφαίνεται.

Ἄς τὸ ἐκθέσωμεν κατὰ τὸ σύνολον αὐτοῦ·

« Ἰπάρχουσι τρία πρόσωπα ἐν τῷ Θεῷ· ὁ Πατήρ, ὁ υἱός, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα.

« Θεός ὁ Πατήρ,

« Θεός ὁ υἱός,

« Θεός τὸ ἅγιον Πνεῦμα,

« Καὶ τὰ τρία ταῦτα πρόσωπα ἓνα μόνον Θεὸν ἀποτελοῦσι ».

Βλέπομεν, ὅτι τὸ δόγμα δὲν λέγει περὶ ἐκάστου τῶν τριῶν προσώπων, ὡς περὶ τῶν τριῶν, ὅτι εἶναι *Εἷς Θεός*, ἀλλὰ μόνον Θεός, καὶ ἡ λεκτικὴ αὕτη διαφορὰ εἶναι σημαντικωτάτη, διότι ἀφίνουσα τὸν χαρακτῆρα τῆς Θεότητος κοινὸν καὶ εἰς τὰ τρία πρόσωπα, δὲν τὸν μερικεύει εἰμὴ ἐν τῇ ἐνώσει αὐτῶν.

Ἐὰν τὸν ἐμερίκευεν ἐν ἐκάστῳ τῶν τριῶν προσώπων, τότε ἤθελον ὑπάρχει τρεῖς καὶ ἐνταυτῷ εἷς Θεός, ὅπερ ἄτοπον. Ἀλλὰ δὲν ἔχει οὕτω· πρέπει νὰ παραχαράξῃ τις ὅχι μόνον τὸν νοῦν ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ γράμμα τοῦ δόγματος, ἵνα καταντήσῃ ἐκεῖ. Τὸ δόγμα λέγει, ὅτι ἕκαστον τῶν τριῶν προσώπων εἶναι Θεός, ἔχει τὴν ιδιότητα τοῦ Θεοῦ, τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ὅστις εἶναι *Εἷς*, ὅπερ δὲν εἶναι ἀντιφατικόν, ὡς δὲν εἶναι ὅτι διάφοροι ἀκτίνες φωτὸς εἶναι οὐσία τοῦ αὐτοῦ φωτεινοῦ σώματος ἐξ οὗ γεννῶνται, καὶ ἐν ᾧ εἶναι προσφυσεῖς καὶ συγκεχυμέναι· ὡς δὲν εἶναι ἐπὶ τινῶν ἀσωμάτων λεγομένων δικαιομάτων, ἅτινα ἐδρεύουσιν ὀλόκληρα ἐν τῷ συνόλῳ τοῦ πράγματος, καὶ ὀλόκληρα ὡσαύτως ἐν ἐκάστῳ τῶν μερῶν του, κατὰ τὸ ἀξίωμα τῶν νομολόγων· *Est totum in toto, et totum in qualibet parte*

Οὕτως (ἐξ ἀναλογίας) εἶπον, ὅτι τὸ δόγμα, τὸ ὁποῖον μελετῶμεν, παρουσιάζει τριάδα προσώπων ἐν τῇ θείᾳ μονάδι, καὶ θείαν μονάδα ἐν τῇ τριάδι τῶν προσώπων, *μονάδα ἐν τριάδι, καὶ τριάδα ἐν μονάδι*, καθ' ἃ καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος λέγει ἐν τῷ συμβόλῳ τῆς πίστεως.

Ὁ Λεϊβνίτιος ἔρχεται καὶ πάλιν εἰς βοήθειαν ἡμῶν, διὰ τῆς ἀπλῆς ταύτης παρατηρήσεως, ἥτις προλαμβάνει πᾶσαν ἔνστασιν·

«Ὅταν λέγωμεν, ὅτι ὁ Πατήρ εἶναι Θεός, ὁ Υἱὸς εἶναι Θεός, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον Θεός, καὶ ὅτι ὁμοῦς δὲν ὑπάρχει εἰμὴ εἷς Θεός, πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἡ λέξις Θεός δὲν ἔχει τὴν αὐτὴν σημασίαν ἐν ἀρχῇ καὶ ἐν τέλει τῆς φράσεως. Τῶνόντι, δηλοῖ ποτὲ μὲν τὴν θείαν οὐσίαν, ὑποτὲ δὲ ἓν πρόσωπον τῆς Θεότητος» (1).

Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ μέγας Λεϊβνίτιος ἠρύσατο τὴν ἐξήγησιν ταύτην ἐκ κοινοτάτης καὶ δημοτικωτάτης πηγῆς· καὶ τὸ μικρότερον παιδίον ἤθελε δυνηθῆ νὰ μᾶς τὴν δώσῃ ὡς αὐτὸς, καὶ κάλλιον αὐτοῦ, διότι ἡ ἀπλότης τῶν χειλέων του διατηρεῖ καθάρωτέραν τὴν παρακαταθήκην τῆς καθολικῆς διδασκαλίας. Τὸ σύμβολον, αὐτὸ τὸ Πιστεύω, ὅπερ καθ' ἐκάστην ἐκφωνοῦμεν, ἐκφράζει τὸ τριαδικὸν τοῦτο δόγμα κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπον·

«Πιστεύω εἰς ἓνα Θεόν, Πατέρα, παντοκράτορα . . . καὶ εἰς ἓνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν μονογενῆ, . . . φῶς ἐκ φωτός, Θεὸν . . . ἐκ Θεοῦ, . . . ὁμοούσιον τῷ Πατρί . . . καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ Κύριον . . . τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπρορευόμενον κτλ.»

Ἵς ὅταν λέγωμεν ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι Θεός, κτλ, φανερόν ὅτι τοῦτο δὲν δηλοῖ ὅτι, ὁ Υἱὸς εἶναι εἷς Θεός καθ' ἑαυτὸν,

(1) Λεϊβνιτ. Θεοσοφία. Διατριβὴ περὶ τῆς συμφωνίας τῆς πίστεως πρὸς τὸν λόγον.

ἀλλ' ὅτι εἶναι ἐκ Θεοῦ, πρὸς τὸν Θεόν· ὡσαύτως καὶ περὶ ἁγίου Πνεύματος, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· ὅθεν δὲν ἀντιφάσκομεν λέγοντες ἀκολουθῶς, ὅτι τὰ τρία πρόσωπα ἀποτελοῦσιν ἓνα μόνον Θεόν.

Τοῦτο ἠθέλαμεν νὰ ἀποδείξωμεν, καὶ νομίζομεν ὅτι τὸ ἀπεδείξαμεν.

Οὕτω δὲ πίπτει ἡ ἕνσασις τοῦ ἀπίστου, καὶ τὸ δόγμα μένει πάντοτε μυστήριον, ἀλλ' οὐχὶ ἄτοπον.

Ἄτοπον ἤθελεν εἶσθαι, ἐὰν ἠθέλομεν θεία φύσις νὰ μὴ ἦναι μυστήριον, δηλαδὴ τὸ πεπερασμένον καθ' ὅ,τι ἔχει μᾶλλον πεπερασμένον, τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, τὸ τόσῳ περιωρισμένον καὶ ἐν τῷ μυστηρίῳ βεβυθισμένον, ὥστε καὶ αὐτὸ πρὸς ἑαυτὸ εἶναι μυστήριον, νὰ ἐννοῇ τὸ ἄπειρον καθ' ὅ,τι ἔχει ἀπειρότερον, καὶ νὰ εἰσδύῃ ὄχι μόνον εἰς τὴν γῆν καὶ τὸν οὐρανὸν, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν τοῦ ποιητοῦ τῶν ἀπάντων.

Γ'. Καὶ παρατήρησον πόσον εἶναι μεγάλη ἡ ἀσθένεια καὶ ἀμάθεια τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὅταν κυματίζῃ ἔξω τοῦ σκάφους τῆς θείας ἀποκαλύψεως τῆς μὴ φοβουμένης τοὺς κλύδωνας, ὡς ἔλεγεν ὁ Σωκράτης. Εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ μυστήριον τῆς Τριάδος, ὅπερ τοσοῦτω ταράττει τὸν λόγον τῶν νεωτέρων, καὶ θεωρεῖται δι' αὐτῶν ὡς ζυγὸς ἐξουτελισμοῦ, ὡς ἀλγεινὸν αἶνιγμα ριφθὲν εἰς τοὺς ἀνθρώπους πρὸς ἀπελπισίαν αὐτῶν καὶ καταδούλωσιν, εἰς τὸ μυστήριον τοῦτο ἐσεμνύνοντο οἱ εὐφυέστεροι νόες τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας, ὧν αἱ ἀνώταται προσπάθειαι ἔτεινον εἰς τὸ νὰ προσεγγίσωσιν εἰς αὐτό.

Ἄς ἀπονείμωμεν τὸν μισθὸν τῆς παρατηρήσεως ταύτης εἰς τὸν Δαγυεσσῶ, διότι ἔτι μᾶλλον ἐνισχύεται εἰς τὸ εὐγενὲς ἐκεῖνὸ πνεῦμα ἀποδιδομένη·

«Εἰς μόνην τὴν ὑπόθεσιν πραγματικῆς ἐν τῷ μυστηρίῳ

» τῆς Τριάδος ἀντιφάσεως, ἥτις μένει πάντοτε ἀναπόδεικ-
 »τος, στηρίζονται ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα τῶν ἀντιπάλων
 » τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ἄρα ἐξ ἀνάγκης ψεΐδονται,
 » καὶ ὁ λόγος ὄχι μόνον δὲν τὰ ὑποστηρίζει, ἀλλὰ τόσῳ
 » μᾶλλον διακρίνει τὸ ἔλλειμμα αὐτῶν, ὅσω τελειότεροι εἶ-
 » ναι καὶ προσεκτικώτεροι.»

« Εἶναι μάλιστα ἀξιοπαρατήρητον, καὶ ἡ σκέψις αὕτη
 » θέλει παρουσιασθῆ ἀφ' ἑαυτῆς εἰς τὸ πνεῦμά σου, ὅτι τὸ
 » μυσηρίον τῆς Τριάδος, ὅπερ θεωρεῖται ὡς τὸ μᾶλλον ἀκατά-
 » ληπτον, εἶναι οὐχ ἧττον ἐκεῖνο, εἰς δ' ἡ ὑψηλότερα καὶ ἔλλο-
 » γωτέρα φιλοσοφία τῆς ἀρχαιότητος, ἢ τοῦ Πλάτωνος, φαί-
 » νεται ὅτι μᾶλλον προσήγγισεν ἐν τοῖς περὶ τούτων· ἐν μόνον
 » βῆμα ὑπολείπεται ἵνα φθάσῃ εἰς τὸ ὑπὸ τῆς ἡμετέρας
 » θρησκείας διδασκόμενον δόγμα· τοῦτο δὲ τόσῳ δὲν ἐφαί-
 » νετο εἰς τοὺς πλατωνικοὺς ἐναντίον εἰς τὸν λόγον, ὥσε
 » δὲν ἀγνοεῖς πόσον τὴν ἀρχὴν τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ ἀγ. Ἰωάν-
 » νου ἐθαύμαζεν εἰς τῶν φιλοσόφων ἐκείνων, μὴ δυνάμενος
 » νὰ ἐννοήσῃ πῶς φιλοσοφία, ἣν κατ' ἀντίθεσιν τῆς Ἑλλη-
 » νικῆς βάρβαρον ἀπεκάλει, ἠδυνήθη νὰ προβῆ τοσοῦτῳ μα-
 » κρὰν (1)· τόσον εἶναι ἀληθές ὅτι, ἐπὶ μεταφυσικῶν ἐν-
 » νοιῶν καὶ συλλογισμῶν, εἶναι πάντοτε ἐπικίνδυνον νὰ ἐκ-
 » πιέζῃ τις παραπολὺ τὰ ἐκ τοῦ λόγου ἐξαγόμενα ἐπιχει-
 » ρήματα, διότι εἶναι τοσοῦτῳ διάφορος περὶ τῶν τοιούτων,
 » ὥσε ὅ,τι οἱ μὲν θεωροῦσιν ὡς ἀπ' εὐθείας ἀντικείμενον εἰς
 » αὐτὸν, ἄλλοι θεωροῦσιν ὡς αὐτὸ τοῦ λόγου τὸ ἀριστούρ-
 » γημα. Διὰ τῆς παρατηρήσεως ταύτης ἠδύνατο νὰ ἀπο-
 » δειχθῆ ἡ μεγάλη αὕτη ἀλήθεια, ὅτι περὶ τῶν ἀφορώντων

(1) Ἐλεγε δὲ, ὅτι τὰ πρῶτα ῥήματα τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος, ἔπρεπε νὰ χαραχθῶσι χρυσοῖς γράμμασιν εἰς τὸ προμετώπιον τῶν νικῶν (Ἱερ. Αὐγουστίνος, Πόλ. Θεοῦ, Βιβ. Ι'. κεφ. θ'.

»τὴν Θεότητα, μόνος ὁ Θεὸς εἶναι ἀξιοπίστος, καὶ ὅτι ὁ
»ἡμέτερος λόγος εἶναι ἀσθενέστατος, μὴ ὑποστηριζόμενος
»καὶ ἐνισχυόμενος ὑπὸ τοῦ κύρους τῆς ἀποκαλύψεως» (1).

Τὸ τῆς Τριάδος, καθὼς καὶ πάντα τὰ ἄλλα χριστιανικὰ
δόγματα, εὐρέθη ὑπὸ μορφᾶς συγκεχυμένας καὶ ἠλλοιω-
μένας εἰς πάσας σχεδὸν τὰς θεολογίας τῶν ἀρχαίων λαῶν·
τόσον εἶναι ἀληθές, ὅτι δὲν ὑπάρχει εἰμὴ μία μόνη θρη-
σκεία, θεμελιωθεῖσα ἐν τῷ Ἀδάμ ὑπὸ τῆς χειρὸς τοῦ δη-
μιουργοῦ, μετὰ δὲ τῆς φυλῆς αὐτοῦ ἄπανταχοῦ τῆς οἰκου-
μένης κατερειπωθεῖσα, ἀνοικοδομηθεῖσα δὲ καὶ συμπληρω-
θεῖσα, καὶ διὰ παντὸς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ καὶ ἐν τῇ Ἐκκλη-
σίᾳ αὐτοῦ στερεωθεῖσα.

Ὁ Πλάτων φαίνεται τῶντι ὑποδεικνύων τὴν Τριάδα
ἐν τε τῷ *Τιμαίῳ* καὶ τῇ *Ἐπινομίδει* καὶ ἐν τινι πρὸς Διο-
νύσιον τὸν νεώτερον ἐπιστολῇ, ἔνθα ἀποφαίνεται τὸν *Λόγον*
ἐπὶ τὸ τρανώτερον. Κατ' αὐτὸν ὁ Θειότατος Λόγος διέταξε
τὸ πᾶν, καὶ τὸ κατέστησεν ὄρατόν (2). Εἶχε δὲ παραλάβει
τὸ περὶ Τριάδος δόγμα παρὰ Τιμαίου τοῦ Λοκροῦ, πα-
ραλαβόντος αὐτὸ ἐκ τῆς Ἰταλικῆς Σχολῆς. Οἱ Πυθαγόρειοι
ὠμολόγουν τὸ ἕξοχον τοῦ Τριχθικοῦ ἀριθμοῦ, ὅστις δὲν γεν-
νᾶται, καὶ γεννᾷ πάντα τὰ ἄλλα κλάσματα· ὅθεν καὶ ἐχα-

(1) Δαγυεσσῶ, Ἐπιστολαὶ περὶ διαφορῶν ἀντικει-
μῶν, τόμ. ιδ'. τῶν ἀπάντων, σελ. 1431, 44.

Ἡ τελευταία αὕτη σκέψις εἶναι τόσῳ μᾶλλον ἀξιοπαρατήρητος ὑπὸ τὸν
κάλαμον τοῦ Δαγυεσσῶ, καθ' ὅσον ἦτο Καρτεσιανός, καὶ ὑπεστή-
ριξε τὰ δίκαια τοῦ λόγου, καὶ πρὸ πάντων ἀπεδείκνυεν αὐτὰ ὑπὲρ πάν-
τα ἄλλον διὰ τῆς ἰσχύος τοῦ ἰδιοῦ του. Ἡ μεγάλη αὐτοῦ ἀρχὴ ἦτο, ὅτι δὲν
πρέπει νὰ ἐνδίδῃ τις εἰμὴ εἰς μόνην τὴν ἐν ἀργείαν· ἀλλ' ἀμέτῳς διέ-
κρινε δύο εἶδη ἐναργείας, τὸ φυσικὸν φῶς τοῦ πνεύματος, καὶ τὸ κῦρος
τῆς παραδόσεως, καὶ τοῦτο ἠκολούθει κατὰ τὴν θρησκευτικὴν μεταφυσικὴν.

(2) Πλάτ. τόμ. β'. σελ. 986, Ἐπινομίδ. ὁ Φίλων, ὁ Πρόκλος,
Σαλλούστιος ὁ φιλόσοφος καὶ ἄλλοι Πλατωνικοί, περιέχουσιν ἐνδείξεις
ἔτι σαφεστέρας περὶ τοιαύτης πίστεως.

ρακτηρίζετο ἐν τῇ Σχολῇ τῶν Πυθαγορείων ὡς ἀριθμὸς ἀμήτωρ. Οἱ Στωϊκοὶ τὴν αὐτὴν ἐπρέσβευον θεολογίαν, καθ' ἃ μαρτυρεῖ ὁ Τερτυλλιανὸς, ὅστις μνημονεύει τὸν Ζήνωνα καὶ τὸν Κλεάνθην. Ἐν τῇ Ἰνδικῇ, ἐν τῇ Περσίᾳ, ἐν Αἰγύπτῳ ἢ τριπλῇ αὐτῇ μονάσ εὐρίσκεται ὑφ' ὄλας τὰς διαφορὰς τοῦ Θεϊσμοῦ, καὶ πάντοτε ὁ Λόγος θεωρεῖται ὡς ἡ ἀνωτάτη ἐκδήλωσις τοῦ Θεοῦ Πνεύματος. Τέλος οἱ ἄγγλοι ἱεραπόστολοι νομίζουσιν, ὅτι ἀνεῦρον τὴν Τριάδα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν θρησκείαν τῶν ἀγρίων τῆς Ὀταίτης (1).

Πόθεν ὄλαι αἰ ὁμοιότητες αὗται παρὰ τοσοῦτον διαφοροῖς λαοῖς, καὶ περὶ ἀντικειμένου τοσοῦτον ἀφηρημένου, εἰμὴ ἔκ τινος θείας καὶ ἀρχικῆς διδασκαλίας, καὶ ἐξ ἀποκαλύψεως ἀμέσως ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ γενομένης εἰς τὸν ἄνθρωπον;

Ἡ εἰκασία αὕτη θέλει μεταβληθῆ εἰς ἀπόδειξιν δι' ὅσων μέλλομεν εἰσεῖτι νὰ εἴπωμεν.

Ἡ περὶ Τριάδος πλατωνικὴ διδασκαλία, ἐὰν ἀκολουθῆσωμεν τὰ ἴχνη τῆς, ἀνατρέχει εἰς τὴν ἀνατολικὴν φιλοσοφίαν, καὶ περὶ τούτου πάντες γενικῶς συμφωνοῦσιν· αἱ δὲ κατὰ τὰς ἀσιατικὰς ἐρεῦνας γερόμεναι πρόοδοι ἔθεσαν τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ὑπεράνω πάσης διενέξεως. Τὸ Οὐπνεκαί, περσικὴ συλλογὴ τῶν ἱερῶν βιβλίων τῶν Ἰνδῶν, μεταφρασθεῖσα καὶ δημοσιευθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἀγκετίλου Δυπερῶνος περιέχει πολλὰ χωρία ἔτι πλέον ἀνάλογα πρὸς τὰς χριστιανικὰς διδασκαλίας παρὰ τοὺς αἰνιγμοὺς τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων. Ἰδοὺ δύο ἐξ αὐτῶν ἐξηγημένα ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ κόμητος Λανζουίναίου ἀποσπασμάτων, τοῦ ἀνωτέρω συγ-

(1) Ὁρ. Σατωβριάνδου Πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τόμ. ἀ. βιβ. Γ'. κεφ. γ'.—Ἱστορ. μελέται 2— ἔνθα εὐρίσκεται σοφωτάτη περὶ τούτου σημείωσις τοῦ Κ. Λεγορμάντου, ὃς ἠκολούθησε τὸν Κ. Χαμπολλιῶνα ἐν Αἰγύπτῳ.

γράμματος. — «ὁ Λόγος τοῦ Δημιουργοῦ εἶναι αὐτὸς ὁ
»Δημιουργός, καὶ ὁ μέγας Υἱὸς τοῦ Δημιουργοῦ. Σὰτ (ἦτοι
»ἡ ἀλήθεια) εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ Θεὸς εἶναι
»Τραβράτ, ὃ ἐστὶ, τρεῖς ἀποτελοῦντες ἓν» (1).

Κατὰ τὸν τελευταῖον αἰῶνα, οἱ χριστιανομάχοι καὶ ἰδίως
ὁ Δυπύσιος, ὠφελήθησαν ἐκ τῶν συμπτώσεων τούτων,
καὶ μάλιστα τὰς ἐμεγάλυναν, ἵνα συμπεράνωσιν, ὅτι ὁ
Χριστιανισμὸς δὲν ἦτο εἰμὴ ἀπόρροια τῆς φιλοσοφικῆς
σχολῆς, ἥτις ἦνθησεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ πολὺν χρόνον πρὸ τῆς
ἐλεύσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ· ἀλλ' ἔκτοτε ἡ φιλοσοφικὴ ἐπι-
στήμη ἔκαμιν ἐν βῆμα, καὶ ἡ ὑπόθεσις αὐτῆ κατησχύνθη
ὑπὸ τῆς ἀνακαλύψεως προφανοῦς συνδέσμου μεταξὺ ὅλων
τούτων τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, καὶ ἐκεῖθεν ἐν τῇ Δύσει, διε-
σπαρμένων ψευδῶν περὶ Τριάδος ἐνοιῶν, καὶ τῆς Ἰουδαϊκῆς
παραδόσεως, ἦτοι τῆς ἀρχικῆς ἀποκαλύψεως, πρὸς ἣν ἡ
χριστιανικὴ συνδέεται μὲ τὸσαύτην καθαρότητα καὶ ὑπερ-
οχλῆν, ὥστε ἀδύνατον νὰ ἴδῃ τις ἐν αὐτῇ ἄλλο ἢ ἀπόρροιαν
τοῦ αὐτοῦ πνεύματος καὶ μετεμφάνισιν αὐτοῦ τοῦ φωτὸς
τοῦ διαλάμπαντος ἐπὶ τῆς κοιτίδος τοῦ ἀνθρωπίνου γέ-
νου» (2).

Εἶναι σήμερον ἀποδεδειγμένον, ὅτι ἡ Σινικὴ ἔλαβε καὶ
αὐτὴ τὴν πλατωνικὴν Σχολὴν τῆς. Αἱ δὲ διδασκαλίαι τοῦ
θεμελιωτοῦ αὐτῆς Λαοτσέως τὸσαύτην ἔχουσιν ὁμοιότητα
πρὸς τὰς δοξασίας τῆς Ἀκαδημίας, ὥστε πρέπει νὰ θεωρη-

(1) Ἐφημερ. Ἀσιατ. Παρίσιοι, 1823, τόμ. γ'. σελὶς 83.

(2) Ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι τὸ ἐπερίμενον, μαρτυρεῖ, παρὰ τὰς προφητείας, τὸ
ἦδη μνημονευθὲν χωρίον ἀρχαίου ὑπομνήματος τῶν ἱερῶν Γραφῶν, ἔτι παρ'
αὐτῶν τιμωμένου·

«Ἡξεύρατε ποῖον εἶναι τὸ μέγα τοῦτο φῶς, ὅπερ θέλει ἰδεῖ ὁ λαὸς ὁ πο-
»ρευόμενος ἐν σκότει· εἶναι τὸ φῶς τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς δημιουρ-
»γίας, ὅπερ ὁ Θεὸς ἀπέκρυψεν ἀκολούθως ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν ἀνθρώ-
»πων ἄχρι τῆς ἐλεύσεως τοῦ Μεσσίας». (Μεδρσσχ. Θαχυουμάς).

θῶσιν ὡς βλαστοὶ τῆς αὐτῆς οἰκογενείας. Οἱ πρῶτοι ἱεραπόστολοι εἶχον δημοσιεύσει ἀποσπάσματα τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ καὶ τινὰς λεπτομερείας τοῦ βίου του. Ἄλλ' ὅμως τὰ μὲν ἦσαν ἀτελεῖ, αἱ δὲ, ἀναμειγμέναι μὲ μύθους. Ὁφείλομεν εἰς τὸν Ἄβελ ῥεμυσάτην ὑπόμνημα σημαντικώτατον περὶ ἀμφοτέρων (1). Ὅχι μόνον αἱ θεμελιώδεις τοῦ Πλάτωνος ἀρχαὶ ἐκφράζονται ἐν τοῖς πονήμασι τοῦ Λαοτσέως, ἀλλ' ὁ σοφὸς ἀσιανολόγος γάλλος παρετήρησε καὶ ὁμοιότητας ἐκφράσεων, ἀνεξηγήτους ἄνευ τῆς παραδοχῆς σημείου τινὸς ἐπαφῆς μεταξὺ τοῦ ἀθηναίου φιλοσόφου καὶ τοῦ σοφοῦ Σίνου (2). Ἡ περὶ Τριάδος διδασκαλία εἶναι τόσον σαφῶς ἐκτεθειμένη ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ τελευταίου τούτου, ὥστε κάλλιστα ἐννοεῖται. Ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐκφράζεται ἐν τινι χωρίῳ τοιουτοτρόπως, ὥστε ἀποκαλύπτει τὴν πρώτην αὐτῆς ἀρχήν·

«Ὅ,τι ζητεῖς καὶ δὲν εὐρίσκεις, καλεῖται *I*· ὅ,τι δὲ ἀκούεις καὶ δὲν ἐννοεῖς, καλεῖται *Xει'*· ὅτι δὲ ἡ χεὶρ σου ζητεῖ, καὶ δὲν δύναται νὰ ἐγγίση, καλεῖται *Βεῖ* (3)· τὰ τρία ταῦτα εἶναι ἀνεξερευνήτα καὶ συνηνωμένα, δὲν ἀποτελοῦσιν εἰμὴ ἓν. Τὸ πρῶτον αὐτῶν δὲν εἶναι λαμπρότερον τῶν ἄλλων, καὶ τὸ τελευταῖον δὲν εἶναι ἀσαφέστερον. Τοῦτο εἶναι τὸ καλούμενον μορφὴ ἄμορφος, εἰκὼν ἀνεἰκόνητος, ὃν ἀόριτον. Ἀνάδραμε, καὶ δὲν θέλεις εὐρεῖ τὴν ἀρχήν του· κατάβα, καὶ δὲν θέλεις δυνηθῆ νὰ ἴδῃς ποῦ λήγει».

(1) Ὑπόμνημα περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῶν δοξασιῶν τοῦ Λαοτσέως, σινικοῦ φιλοσόφου τοῦ 5^{ου} αἰῶνος π. χ. πρεσβύσαντος τὰς κοινῶς ἀποδομένας εἰς τὸν Πυθαγόραν, τὸν Πλάτωνα, καὶ τοὺς μαθητὰς αὐτῶν δοξασίας. Παρίσι. 1823.

(2) Ὁρ. σελ. 24—27.

(3) Ἀναμέσον τῶν μυστηριωδῶν τούτων ἐκφράσεων διακρίνεται ὅμως ἡ ἀρχὴ ἢ (ὁ ζητεῖς) ὁ Λόγος (ὁ ἀκούεις) καὶ τὸ Πνεῦμα (ὁ ἡ χεὶρ δὲν δύναται νὰ ἐγγίση).

Τὸ παράδοξον τοῦτο χωρίον δὲν ἔχει ἀνάγκην σχολιάσεως, καθὼς περιέχον τρανῶς τὸ δόγμα τῆς Τριάδος. Ἀλλὰ τὸ κινοῦν τὴν περιέργειαν εἶναι τὸ τρισύλλαβον ἐκεῖνο, ἐξ οὗ σύγκειται τὸ ὄνομα τῆς Τριαδικῆς καὶ Ἐνιαίας οὐσίας. Ὁ κ. Ρεμυσάτης παρατηρεῖ, ὅτι εἶναι μᾶλλον τρία γράμματα I, X, B ἢ τρεῖς συλλαβαί, διότι αἱ ἐν τῷ σινικῷ κειμένῳ ἐκφραζόμεναι συλλαβαί δὲν ἔχουσιν ἔννοιαν ἐν τῇ γλῶσση ταύτῃ, καὶ εἶναι ἐπομένως ἡ παράστασις μόνων τῶν γραμμάτων (1). Εἶναι λοιπὸν ξένον ὄνομα, καὶ μάτην ἠθέλομεν τὸ ζητήσαι ἀλλαγῶν ἢ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις. Τὸ ἄφατον αὐτῶν ὄνομα, ὡς ἐκαλεῖτο, καὶ ὅπερ ἡμεῖς ἀπαγγέλλομεν *Ἰεχοβᾶ*, εὐρίσκεται διαφόρως παραμεμορφωμένον ἐν τοῖς μυστηρίοις πολλῶν ἐθνικῶν λαῶν (2)· ἀλλ' οὐδαμοῦ εἶναι ὀλιγώτερον διεφθαρμένον ἢ εἰς τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Σινικοῦ φιλοσόφου· καὶ βεβαίως δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκφρασθῇ εἰς τὴν γλῶσσάν του εἰς τρόπον μᾶλλον προσεγγίζοντα εἰς τὴν ἀρχικὴν λέξιν (3).

Ὁ σοφὸς ἀσιανολόγος δὲν βλέπει τὴν παραμικρὰν ἀπιθανότητα ἐν τῇ ἐτυμολογίᾳ ταύτῃ· καὶ μάλιστα τὴν ἐνισχύει δι' ἱστορικῶν ἐπιχειρημάτων διαφωτιζόντων τὴν δίοδον αὐτῆς· διότι ἀποδεικνύει, διὰ τῆς μελέτης τῶν παραδόσεων, ὅτι ὁ Σινικὸς φιλόσοφος Λαοτσεὺς εἶχεν ἐπιχειρήσει, πρὸ τῆς δημοσιεύσεως τῶν διδασκαλιῶν του, φιλοσοφικὴν περιήγησιν ἐν τῇ Δύσει ἀναγκαίως ἐκταθείσαν μέ-

(1) Ὡς ἂν τις ἔλεγεν Ἑλληνιστὶ βῆτα ἢ γάμμα.

(2) Jovis (Ζεὺς) δὲν παράγεται ἄρα ἐξ αὐτοῦ; αὕτη εἶναι ἡ κοινὴ γνώμη τῶν φιλολόγων.

(3) Ἀλλὰ καὶ συλλαβῶν προφέροντες τὴν σινικὴν λέξιν I-Χει-Βεί, πολὺ περισσότερον προσεγγίζομεν εἰς τὴν Ἑβραϊκὴν *Ἰεχοβᾶ*, οἷαν προφέρουσιν αὐτὴν οἱ Ἑβραῖοι τῆς Ἀνατολῆς, παρ' ὅσον οἱ Σῖναι εἰς τὴν λέξιν Χριστὸς διὰ τῆς χι-λι-σι-τυ-συ, ἣν μεταχειρίζονται, ἵνα τὴν μεταφράσωσι.

χρι τῆς Παλαιστίνης, καὶ, πρᾶγμα παράδοξον, συμπίπτουσαν μὲ τὴν ὑπὸ τοῦ Πυθαγόρου γενομένην κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν εἰς τὰς αὐτὰς χώρας, ὅθεν ἐπομένως ἐπήγασαν ἔντε Ἀνατολῇ καὶ Δύσει αἱ μυστηριώδεις διδασκαλῖαι, αἵτινες εὐρέθησαν εἰς τοσοῦτον ἀπ' ἀλλήλων ἀπομεμακρυσμένους τόπους (1).

Ἰστε ἅπασαι αἱ ἀναλογίαι αὗται μαρτυροῦσι τὴν αὐτὴν πηγὴν, ἥτις ἄλλη δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ ἀρχικὴ ἀποκάλυψις, ἧς ὁ Ἰουδαϊκὸς λαὸς διετῆρει τὴν παρακαταθήκην, καὶ εἰς ἣν ὁ λόγος τῶν μεγάλων φιλοσόφων ἠντλησε τὰς ἀρχὰς τοῦ (2).

Πρέπει ὅμως νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ἔνστασιν τινα, ἥτις φαίνεται μέλλουσα νὰ μᾶς ἀφαιρέσῃ τὸ εὐεργέτημα τοῦ συμπερασμοῦ τούτου, καθ' ἣν στιγμὴν τὸν συνάγομεν. Ἰνα παραδεχθῆ τις οἰανδήποτε σχέσιν ἐξαρτήσεως μεταξὺ τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Σινικῆς φιλοσοφίας ἀφ' ἑνός, καὶ τῆς περὶ Τριάδος Ἰουδαϊκῆς διδασκαλίας ἀφ' ἑτέρου, ὅσον ἐναργεῖς καὶ ἂν ἦναι αἱ πρὸς ἀλλήλας ἀναλογίαι, ἀνάγκη νὰ θέσωμεν προηγουμένως ὡς βέβαιον, ὅτι ὑπῆρχεν Ἰουδαϊκὴ περὶ Τριάδος διδασκαλία. Θέλει δὲ εἰπεῖ τις, τοῦτο μάλιστα δὲν φαίνεται διόλου, καθότι ἐν τῇ Παλαιᾷ Γραφῇ δὲν ὑπάρχει λέξις ὑποθέτουσα τὴν γνῶσιν τοῦ δόγματος τῆς Τριάδος· πῶς ἄρα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐκεῖ ἔχει τὴν πηγὴν τοῦ;

Ἡ ἔνστασις αὕτη δὲν εἶναι εἰμὴ ἐπιπόλαιος. Ὁ Ἰουδαϊ-

(1) Ἄλλοι φιλόλογοι οἷος ὁ Βινδισχμάνγος καὶ ὁ Κλαπρῶθος συμμερίζονται τὴν γνώμην τοῦ Ρεμουσάτου.

(2) Τὴν περίεργον ταύτην διατριβὴν περὶ τῶν σχέσεων τῆς σινικῆς διδασκαλίας, εἰς τὰ περὶ Τριάδος, πρὸς τὴν Ἰουδαϊκὴν ἐλάβομεν ἐκ τοῦ περὶ τῶν μεταξὺ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀποκεκαλυμμένης θρησκείας σχέσεων β'. λόγου τοῦ Κ. Οὐϊσμάνου τὰ δὲ ἐξῆς προστεθησόμενα θέλουσι ἴσως ἐπιβεβαιώσῃ ἐτι μᾶλλον τὴν ἐτυμολογίαν ταύτην.

κός λαός ἦτο πλήρης τοῦ τριαδικοῦ δόγματος, καὶ περὶ τούτου δυνάμεθα νὰ πληροφορηθῶμεν, συμβουλευόμενοι τὸν λαὸν τοῦτον εἰς τε τὰς γραφὰς καὶ τὰς παραδόσεις αὐτοῦ.

Καὶ πρῶτον, εἰς τὰς γραφὰς του, ναὶ μὲν τὸ δόγμα τοῦτο ῥητῶς δὲν ἐκφαίνεται, ἀλλ' ὑπονοεῖται ἅπασα ἡ διάλεκτος τῶν ἱερῶν βίβλων τὸ ὑποθέτει. Πρὸ πάντων εἰς τὸ πρῶτον αὐτῶν, τὴν *Γένεσιν*, πολλὰ χωρία εὐρίσκονται ἔνθα ἡ Θεότης λαλεῖ καὶ ἐνεργεῖ προφανῶς κατὰ πληθυντικόν, εἰ καὶ ἐν πλήρει ἐνόητι· λ. χ. τὸ ἐξῆς· «Καὶ »εἶπεν ὁ Θεός· ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν »καὶ καθ' ὁμοίωσιν, κτλ.» (1) δεικνύει οἰονεὶ τὸ συμβούλιον τῶν θείων προσώπων, ἵνα ἐντυπώσῃ ἐν ἡμῖν τὴν εἰκόνα του, ὅθεν θέλομεν δυνηθῆ, συμβουλευόμενοι αὐτὴν βραδύτερον, νὰ φθάσωμεν ἴσως εἰς τινὰ ἔννοιαν τοῦ μυστηρίου τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ, ὅπερ τοσοῦτον γενῶς συνδέεται πρὸς τὸ μυστήριον τῆς ἡμετέρας. Ἀλλ' ὅμως ὁμολογοῦμεν, ὅτι τὸ χωρίον τοῦτο, ἐὰν ἦτο μόνον, ἢ ἐὰν δὲν εἶχομεν εἰμὴ χωρία ἀνάλογα πρὸς αὐτὸ, δὲν ἤθελεν ἀρκέσει, ἵνα ἀποδείξῃ τὴν πίστιν εἰς πλείονα ἐν τῷ Θεῷ πρόσωπα· διότι ἡδύνατο νὰ ἐκληφθῆ ὡς τρόπος ἐκφράσεως εὐγενικώτερος, ἀποδιδόμενος εἰς τὸ μοναδικὸν καὶ ἀνώτατον τοῦ Θεοῦ πρόσωπον, καθὼς οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς κηρύττουσι κατὰ πληθυντικὸν τὴν θέλησίν των, ἐκφράζοντες οὕτω τὸ πλήρωμα τῆς ἰσχύος των. Ἀλλὰ πῶς νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ἐρμηνείαν ταύτην ἀπέναντι τοῦ ἐξῆς χωρίου· «Κατέβη »Κύριος τοῦ ἰδεῖν τὴν πόλιν καὶ τὸν πύργον, ὃν ᾠκοδόμησαν οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων. Καὶ εἶπε Κύριος· ἰδοὺ γένος »ἐν καὶ χεῖλος ἐν πάντων . . . Δεῦτε, καὶ καταβάντες, »συγχέωμεν αὐτῶν ἐκεῖ τὴν γλῶσσαν, ἵνα μὴ ἀκούσωσιν

(1) Γένεσις. κεφ. Α—26.

» ἕκαστος τὴν φωνὴν τοῦ πλησίον. Καὶ διέσπειρεν αὐτοὺς
 » Κύριος ἐκείθεν ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς (1). — Θέλο-
 μεν καὶ ἄλλην ἐπισημοτέραν μαρτυρίαν; μετὰ τὸ προπα-
 τορικὸν ἀμάρτημα, εἶπεν ὁ Θεός· « Ἰδοὺ ὁ Ἄδὰμ γέγονεν ὡς
 » *Εἷς ἐξ Ἡμῶν* τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρὸν. Καὶ νῦν
 » μῆποτε ἐκτείνῃ τὴν χεῖρα αὐτοῦ, καὶ λάβῃ ἀπὸ τοῦ ζύ-
 » λου τῆς ζωῆς, καὶ φάγῃ, καὶ ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα. Καὶ
 » ἐξαπέστειλεν αὐτὸν Κύριος ὁ Θεὸς ἐκ τοῦ παραδείσου τῆς
 » τρυφῆς». Τὰ χωρία ταῦτα (καὶ εὐκόλως ἠδυνάμεθα νὰ
 τὰ πολλαπλασιάσωμεν) δὲν ἔχουσιν ἀνάγκην σχολιάσεως,
 καὶ ἀποκαλύπτουσιν ἐν τῷ *Κυρίῳ Θεῷ* πλείονα διακε-
 κριμένα πρόσωπα, *Δεῦτε οὖν*, — *Εἷς ἐξ ἡμῶν*, οὐδεμίαν
 ὁμῶς ἐπάγοντα προσβολὴν εἰς τὸ περὶ θείας ἐνότητος μέγα
 δόγμα, τὸ τοσοῦτον οὐσιῶδες παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις, ὅπερ
 ἔτι μᾶλλον ἀναδείκνυσι τὰς φράσεις ταύτας ἀσυμβιβάστους
 πρὸς αὐτὸ, ἐὰν δὲν θέλωμεν νὰ ἴδωμεν ἐν αὐταῖς τὸ μυσῆ-
 ριον τῆς Τριάδος. Ὅθεν οἱ τυφλοὶ Ἰουδαῖοι, οἵτινες ἀπέβα-
 λον τὸν Χριστιανισμὸν ἐπὶ προφάσει, ὅτι ἡ εἰς τὸν Ἰ. Χρι-
 στὸν ἀποδιδόμενη λατρεία ἀφαιρεῖται ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, κατήν-
 τησαν πάντοτε εἰς μεγάλην ἀμηχανίαν, ὅτε ἐτέθησαν ἀπέ-
 ναντι τῶν χωρίων τούτων.

Ἄς προβῶμεν περαιτέρω. Δύο ἀξιοσημεῖωτα ὀνόματα
 μεταχειρίζεται ἡ Γραφή, ἵνα παραστήσῃ τὴν Θεότητα,
 τὸ *Ἰεχοβά*, καὶ τὸ *Ἐλωῆμ*. Τὸ πρῶτον, κατὰ τὴν γνώμην
 ὅλων τῶν Ἑβραϊστῶν, πάντοτε ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν ὑπερτάτην
 οὐσίαν, αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ, θεωρουμένου ἐν τῇ
 οὐσίᾳ αὐτοῦ, κατὰ διαφορὰν τοῦ *Ἐλωῆμ*, ὅπερ εἰδικώτε-
 ρον σημαίνει τὴν παρουσίαν αὐτοῦ καὶ δύναμιν (3). Καὶ τὸ

(1) Γένεσις. ΙΑ'. — 5

(2) — Γ'. — 22.

(3) Ὁρ. Παγῖνον καὶ Μάρκελλον Δεσέρρην, τόμ. 6'. σελ. 135.

μὲν *Ιεχοβά* εἶναι πάντοτε καθ' ἐνικόν, τὸ δὲ ἄλλο, κατὰ πληθυντικόν. Τὸ *Ἐλωίμ* δηλοῖ τῶντι, οἱ Θεοί· καὶ ἡ πληθὺς αὕτη εἶναι τοσοῦτον προφανής, ὥστε ἐν τινι συγγραμμάτι ἐπιγραφομένῳ *Ἐλωίμ* ἢ οἱ Θεοὶ τοῦ Μωϋσέως, συγγραφεὺς τις (1) ἠδυνήθη νὰ οἰκοδομήσῃ ἐπ' αὐτῆς τὴν παράδοξον δοξασίαν, ὅτι τὸ Ἰουδαϊκὸν ἔθνος ἐπρέσβευε τὴν πολυθείαν. Ἀλλὰ τὸ ἀνατρέπον τὴν μεμονωμένην ταύτην γνώμην, καὶ ἀνάγον εἰς τὴν ἡμετέραν, ἔχουσιν ὑπὲρ ἑαυτῆς ἐμβριθεστέρας μαρτυρίας εἶναι, ὅτι ἡ λέξις αὕτη, ἣτις εὐρίσκεται πάντοτε κατὰ πληθυντικόν, ἔχει πάντοτε τὸ ἐπόμενον ῥῆμα καθ' ἐνικόν· καὶ τοῦτο κυρίως παρατηρεῖται ἐν τῷ πρώτῳ ἐδαφίῳ τῆς Γενέσεως, ὅπερ κατὰ λέξιν μεταφραζόμενον, οὕτω πρέπει νὰ ἀναγνωσθῆ· «Ἐν ἀρχῇ οἱ Θεοὶ **ΕΠΟΙΗΣΕ** τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.

Ὁ Παγῖνος, Μάρκελλος ὁ Δεσέρρης, καὶ ὁ Οὐίλλιαμ Ἰώνης διόλου δὲν δισταζοῦσι νὰ ἴδωσιν ἐν τῇ λέξει ταύτῃ *Ἐλωίμ* καὶ ἐν τῇ χρήσει αὐτῆς μυστηριώδη ἔκφρασιν ὑποσημαίνουσιν τὴν ὑπαρξίν πλειόνων ἐν Θεῷ προσώπων, καὶ ἡ ἐρμηνεία αὕτη εὐρίσκει ἀναλογίας εἰς διάφορα τῆς Γραφῆς χωρία (2).

Ἰωάννης ὁ Ξερὲς, Ἰουδαῖος, ὅστις πρὸ τεσσαράκοντα ἐτῶν ἠσπάσθη ἐν Ἀγγλίᾳ τὸν Χριστιανισμὸν (ἔγραψεν ὁ Οὐίλλιαμ Ἰώνης ἐν ἔτει 1800) ἐδημοσίευσεν περὶ τούτου εὐγλωττον πραγματείαν ἀπευθυνομένην εἰς τοὺς ἐν τῇ ἀπιστίᾳ μείναντας ἀδελφοὺς του, ἐν ἧ' ἐκθέτει αὐτοῖς τοὺς λόγους δι' οὓς ἠρνήθη τὴν Ἰουδαϊκὴν θρησκείαν, καὶ ἡ-

(1) Ὁ κ. Λακούρ.

(2) Παγῖνος, Μάρκελλος Δεσέρρης, ἤδη μνημονευθέντες.—Οὐίλλιαμ Ἰώνης, περὶ Τριτάδος κατὰ τὰς γνώσεις τῆς πίστεως καὶ τῆς διδασκαλίας τῆς καθολικῆς Θρησκείας.

σπάσθη τὸν Χριστιανισμόν. Τὸ ἐπιχείρημα ὅπερ ἐγείρετε κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἔλεγεν αὐτοῖς, εἶναι ὅτι ἡ θειότης τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀνατρέπει ὅλως δι' ὅλου τὰς ἀρχὰς τῆς θρησκείας σας, ἐχούσας βᾶσιν τὴν ἐνότητα τοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' ἡ ἐνότης αὕτη πρέπει νὰ ἐννοῆται οὐχὶ περὶ τοῦ προσώπου, ἀλλὰ περὶ τῆς οὐσίας. Ἐν τῇ οὐσίᾳ δύναται νὰ περιληφθῆ πλέον τοῦ ἐνὸς προσώπου· καὶ πρὸς ἀπόδειξιν, μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐπιχειρημάτων, ὁ Ἰωάννης Ξερὸς ἀναφέρει εἰς τοὺς ἄλλοτε ἀδελφούς του τὴν παρ' αὐτοῖς χρῆσιν τῆς λέξεως *Ελωῖμ*, οὐσης κατὰ πληθυντικόν, ἣν μεταχειρίζονται, ἵνα ἐκφράσωσι τὴν ιδέαν τοῦ Θεοῦ, συντάσσοντες αὐτὴν μὲ ῥῆμα ἐνικόν.

Τινὲς ἐκπλαγέντες ὑπὸ τῶν ἐπιχειρημάτων τούτων ὑπὲρ τῆς ἀληθείας τῆς παρ' Ἰουδαίοις πίστεως εἰς τὸ δόγμα τῆς Τριάδος, θέλουσιν ἀκολουθήσει νὰ ἐκπλήττωνται, καὶ νὰ θαυμάζωσι πῶς ἡ πίστις αὕτη δὲν ἔλαβεν ἐν τῇ σειρά τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἔκθεσιν τρανωτέραν, σαφεστέραν, οἷα π. χ. ἡ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ἢ καὶ ἡ ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν φιλοσόφων, οὓς ἐμνημονεύσαμεν. Ὀφείλομεν εἰς αὐτοὺς ἀπάντησιν· καὶ νομίζομεν ὅτι δυνάμεθα νὰ τὴν δώσωμεν ἱκανοποιητικὴν, θέλομεν δὲ ἐνταυτῷ συμπληρώσει τὴν ἀπόδειξιν, περὶ ἧς ἀσχολούμεθα, διασκεδάζοντες τὰ τελευταῖα νέφη, τὰ εἰσέτι ἐπισκιάζοντα τὴν ἀλήθειαν εἰς ἣν ἀναφέρεται.

Εἶναι χαρακτῆρ ἰδιαιτέρος καὶ προφανέστατος τῶν θεοπνευστῶν Βιβλίων τῆς παλαιᾶς Γραφῆς, ὅτι περιέχουσιν ὅλας τὰς οὐσιώδεις ἀληθείας τῆς πίστεως, ἀλλὰ μόνον συνεπτυγμένως, ὑποκεκρυμμένως πῶς, καὶ περίληπτικῶς. Ὁ Μεσσίας (τοῦτο ἐπίστευον οἱ Ἰουδαῖοι) ἐμελλε νὰ ἔλθῃ νὰ συντρίψῃ τὰς σφραγίδας τῆς Διαθήκης, καὶ νὰ ἀποκαλύψῃ ἀναφανδὸν πᾶσαν ἀλήθειαν. Ἐν αὐτῷ ἐμελλε νὰ συμ-

πληρωθῶσιν ὅλα τὰ ἄρθρα τῆς ἀρχαίας πίστεως, ἢ ἀναπτυχθῶσι καὶ ἢ ἀληθεύσωσιν, ἐν ᾧ μόνον ἡμιανεωγμένα καὶ οἰονεὶ ὑπὸ καλύμματα ὑπνώττοντα προσεδόκων τὸ φῶς τὸ εἰς ἀποκάλυψιν τῶν Ἐθνῶν.

Ὅμως καὶ πρὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ παρὰ τὰς ἱερὰς Γραφάς, ὑπῆρχεν ἱερὰ παράδοσις, ἧς ἡ Ἐκκλησία ἢ ἡ Συναγωγή εἶχε τὴν παρακαταθήκην, πηγάζουσα εἴτε ἐκ τῆς ἀρχαίας ἀποκαλύψεως, εἴτε ἐκ τῶν προφορικῶν παραδόσεων, ἃς, καθ' ἃ ἐπίστευον πολλοὶ διάσημοι Ῥαββίνοι, ὁ Μωϋσῆς ἐδέξατο παρὰ Θεοῦ ἐπὶ τοῦ ὄρους, ἐκτὸς τῶν πλακῶν τοῦ νόμου, καὶ περιέχουσα πλείστας διδασκαλίας καὶ ἐντολὰς ἀγράφους καὶ μὴ ἐπισήμους, ἀλλὰ διαπεπιστευμένας εἰς τὸ σῶμα τῶν ἱερέων, καὶ ὑπὸ τούτων προοδευτικῶς κοινοποιηθεῖσας καὶ διαδοθεῖσας εἰς τὸν λαόν, ὅςτις, ἀνίκανος νὰ τὰς διατηρήσῃ, ἤθελε τὰς μετατρέψει εἰς δεισιδαιμονίας, ἐὰν τῷ ἐδίδοντο ἄνευ διακρίσεως καὶ ἐπιφυλάξεως. Μόλις ὁ γραπτὸς νόμος ἠνίττετο τὰς μυστικὰς καὶ ὑψηλοτέρας ταύτας διδασκαλίας, καὶ ὅμως δὲν ἦτο συγχωρημένον εἰς τοὺς διδασκάλους νὰ τὰς ἀγνοῶσιν. Ἐντεῦθεν ὁ λόγος ἐκεῖνος τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τὸν Νικόδημον περὶ τῆς ἐντολῆς τῆς ἀναγεννήσεως· *Σὺ εἶ ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ταῦτα οὐ γινώσκεις; Ταῦτα δὲ οὐδαμοῦ εὐρίσκονται ἐν τῷ γραπτῷ νόμῳ· ὡσαύτως τὸ μέγα δόγμα τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, τὸ τῆς ἀνασάσεως, τὸ μυσῆριον τῆς ἐνσαρκώσεως, καὶ τέλος τὸ τῆς Τριάδος. Τῶν ὑψηλῶν τούτων θεωριῶν μόλις εὐρίσκομεν ἵχνη εἰς τὰ κανονικὰ βιβλία τῶν Ἰουδαίων, καὶ ὅμως εἶναι ἀναμφίβολον, ὅτι οἱ πεπαιδευμένοι τῶν Ἰουδαίων, καὶ εἰς τὴν περὶ Θεοῦ ἐπιστήμην ἐγγεγυμνασμένοι, ἐγνώριζον αὐτάς, καὶ τοὶ μὴ λαβούσας πλήρη ἀνάπτυξιν εἰμὴ διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ.*

Διάσημος Ἰουδαῖος, ὅστις εἶχε βαθεῖαν γνῶσιν ὅλων τῶν

Ἰουδαίων συγγραφέων, καὶ εἶχεν ἐξοικειωθῆ τὰς πραγμα-
 τείας τῶν Ῥαββίνων, ὅσον ἡμεῖς τοὺς κλασικοὺς συγγραφεῖς,
 ἀφ' οὗ συνεπληρώσωμεν τὰς ἀκαδημαϊκὰς μελέτας, ἐπέ-
 στρεψεν εἰς τὸν Χριστιανισμὸν, οὗ εἶναι ἤδη κραταῖος ὑπέρ-
 μαχος, διότι ἀνεκάλυψε τὴν μεγάλην καὶ ἀναμφισβήτητον
 ἀλήθειαν, ὅτι παρ' Ἰουδαίους ὑπάρχει σειρά παραδόσεων,
 αἵτινες δὲν λαμβάνουσι τὴν ἀνάπτουζίν των εἰμὴ εἰς τὸν
 Χριστιανισμὸν, καὶ ὅτι κατεῖχον ἀπόκρυφόν τινα θεολογίαν,
 προφανῶς διατηρηθεῖσαν καὶ συνεχισθεῖσαν ὑπὸ τῆς Ἐκ-
 κλησίας. Ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος εἶναι ὁ σοφὸς Μολίτωρ ἐκ
 Φραγκοφόρτης, ὅστις συνέγραψε δύο τόμους πλήρεις σπου-
 δαίων περὶ τούτου ἐρευνήσεων, ἐπιγραφομένους· *Ἡ φιλοσο-
 φία τῆς ἱστορίας ἢ περὶ παραδόσεως.*

Χωρὶς νὰ εἰσδύσωμεν εἰς τὰ βάρη τῆς μελέτης ταύτης,
 περιοριζόμεθα νὰ συμειώσωμεν ἓν μόνον ἄρθρον, διαλάμ-
 πον τῇ ἐναργείᾳ, ὅπερ φωτίζον πλαγίως καὶ τὰ ἄλλα,
 θέλει μᾶς ἀναγάγει εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦ μέρους τούτου
 τῆς πραγματείας μας.

Ὀλίγον ἂν διέλθωμεν τὰ ἀρχαῖα ἀπομνημονεύματα, ἧτοι
 θεολογικὰς πραγματείας τῶν Ἰουδαίων, ἅτινα εἶναι πρὸς
 τὰ κυρίως λεγόμενα θεόπνευστα βιβλία ὅ,τι τὰ συγγράμ-
 ματα τῶν Πατέρων πρὸς τὴν Καινὴν Διαθήκην, θέλομεν τρών-
 τι θαυμάσει εὐρίσκοντες ἐν αὐτοῖς τοιαύτην πρόγνωσιν τῶν
 κυριωτέρων τῆς χριστιανικῆς Πίστεως ἄρθρων· ὥστε ἤθελέ-
 τις εἰπεῖ, ὅτι ἐγράφησαν ὑπὸ τὴν ἔμπνευσιν τοῦ νέου Νό-
 μου· καὶ τοῦτο δὲν δύναται νὰ πηγᾷσῃ εἰμὴ ἕκτινος ἱεραῶς
 παραδόσεως, ἐπειδὴ ἴχνος αὐτῶν δὲν εὐρίσκεται εἰς τὰς κυ-
 ρίως λεγομένας Ἰεραῶς Γραφάς.

Ἐν τῇ Βίβλῳ τοῦ Σειράχ λ. χ., ἧς ἡ σύνταξις ἀνατρέχει
 ἀναμφισβητήτως εἰς διακόσια ἔτη πρὸ Χριστοῦ, κατὰ τὴν
 ὁμολογίαν αὐτῶν τῶν Ἰουδαίων, ἐκπληττόμεθα εὐρίσκον-

τες τὴν περὶ τοῦ Λόγου, Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, διδασκαλίαν, καὶ περὶ τῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννήσεως αὐτοῦ, καὶ τῆς μετ' αὐτοῦ συνυπάρξεως, προαγγέλλουσιν τὸ μεγαλοπρεπὲς προοίμιον τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου· καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς ὁ δαιμόνιος τοῦ Πλάτωνος νοῦς εἶχεν ἀρυσθῆ ὅ,τι καὶ αὐτὸς εἶπε περὶ τούτων (1).

Ἄλλ' ἰδοὺ καὶ σχετικώτερον πρὸς τὸ μυστήριον τῆς Τριάδος καὶ ἐτι μᾶλλον διαφωτίζον τὴν ὁποίαν ὁ κ. Ἄβ. Ῥεμυσάτης διεώρακε σχέσιν μεταξὺ τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Σινικῆς φιλοσοφίας ἀφ' ἑνὸς, καὶ τῆς τῶν Ἰουδαίων διδασκαλίας ἀφ' ἑτέρου, περὶ τοῦ μεγάλου τούτου μυστηρίου.

Ἰπάρχει βιβλίον ἀρχαιότατον, ὅπερ μεγάλως ἐσέβοντο πάντοτε οἱ Ἰουδαῖοι, ἐπιγραφόμενον τὸ Ζοχάρ. Ἰδοὺ τί ἐλεγεν ἐσχάτως περὶ αὐτοῦ ἀνὴρ ἐπίσης φημιζόμενος διὰ τε τὴν πολυμάθειάν καὶ τὴν ὑψηλὴν αὐτοῦ εὐσέβειαν, οὔτινος ἦ ἐν τῷ Χριστιανισμῷ ἐπισροφὴ ἔπρεπε νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τοὺς Ἰουδαίους, ὧν ἦτο εἷς τῶν σοφωτέρων διδασκάλων, ὡς αἴτιον ἐγερτικώτατον πρὸς τὴν ἀλήθειαν· «Τὸ Ζοχάρ εἶναι ἀναντιρρήτως ἐν τῶν πολυτιμοτέρων τῆς Ἰουδαϊκῆς ἀρχαιότητος μνημείων· περιέχει παραδόσεις τῆς Συναγωγῆς, ἀνηκούσας εἰς τοὺς ἀπωτάτους χρόνους, καὶ ἔκτοτε ἀγγελούσας διὰ μυστικῶν ἐκφράσεων πολλὰς θεμελιώδεις ἀληθείας τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ ἐὰν τολμῶμεν νὰ τὸ εἰπώμεν, τὰ φοβερώτερα μυστήρια τῆς ἁγίας ἡμῶν πίστεως, ἅτινα δυνάμεθα καὶ ὀφείλομεν νὰ λατρεύωμεν, χωρὶς νὰ ἐμβυθύνωμεν εἰς αὐτά. Οἱ Ἰουδαῖοι ὅμως, οἵτινες μεγάλως σέβονται τὸ βιβλίον τοῦτο, ὅπερ καλοῦσι Ζοχάρ χακκαδοσχ, τὸ ἱερὸν Ζοχάρ, δὲν βλέπουσιν ἐν

(1) Ὅρα τὰς πρὸ ἡμῶν παραταθείσας μαρτυρίας πολλῶν χωρίων ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ.—Ἡ αὐτὴ διδασκαλία εὕρισκεται καὶ εἰς τὰς Παροιμίας τοῦ Σολομῶντος.

» αὐτῶ, οὔτε θέλουσι νὰ ἴδωσι τὰς ἐναργεῖς ταύτας ἀπο-
 » δείξεις τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας. Ἐάν σιδηροῦν κάλυμ-
 » μα παρεντίθεται μεταξύ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν καὶ τῶν
 » προφητειῶν τῆς Παλαιᾶς Γραφῆς, αἵτινες εἶναι τοσοῦτον
 » σαφεῖς, ὅταν ἀναγινώσκωνται ἄνευ προλήψεως, τὸ αὐτὸ
 » συμβαίνει καὶ περὶ τοῦ Ζοχάρ καὶ τῶν ἄλλων ἀρχαίων
 » βιβλίων, ἐν οἷς ὑπάρχουσιν αἱ πολῦτιμοι αὐταὶ παραδό-
 » σεις τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, τῆς Συναγωγῆς, ἥτις εἶναι
 » ἡ πιστὴ πρωτότοκος ἀδελφὴ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας,
 » καὶ, ἵνα ἀκριβέστερον εἴπωμεν, ἡ αὐτὴ Ἐκκλησία εἰς
 » ἄλλην ἐποχὴν» (1).

Ἴδου δὲ τί ἀναγινώσκωμεν ἐν τῇ 37 σελίδι τοῦ βιβλίου
 τούτου περὶ τοῦ ἐπομένου ἑδαφίου τοῦ Δευτερονομίου·
 « Ἄκουε, Ἰσραὴλ, Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν, Κύριος εἷς ἐστι»,
 ὅπερ, κατὰ λέξιν ἐρμηνευόμενον, ἀναγνωστέον οὕτω· « Ἄ-
 » κουε Ἰσραὴλ, Σαβαώθ, ὁ Θεὸς ἡμῶν, Σαβαώθ εἷς ἐστιν».
 Ἴδου τί λέγει τὸ Ζοχάρ περὶ τοῦ χωρίου τούτου.

« Ὑπάρχει τὸ Δύο, ᾧ προστίθεται ἕν καὶ τρία
 » εἰσι, καὶ τρία ὄντα ἀποτελοῦσι ἕν. Τὰ δύο
 » ταῦτα εἰσὶν οἱ δύο Σαβαώθ τοῦ ἑδαφίου· Ἄκουε, Ἰσ-
 » ραὴλ, . . . ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐνοῦται».

Τί τρανώτερον δύναταί τις νὰ ἐπιθυμήσῃ περὶ τοῦ μυ-
 στηρίου τῆς Τριάδος; πῶς νὰ μὴ ἴδῃ τις τὴν τόσῳ φανε-
 ρὰν σχέσιν, ἥτις ὑπάρχει μεταξύ τοῦ χωρίου τούτου καὶ
 ἐκείνου τοῦ Σινικοῦ φιλοσόφου περὶ τῆς λέξεως I, Xεί,
 Βεῖ, ἥτοι I. X. B, καὶ νὰ μὴ συμμερισθῇ τὴν γνώμην τοῦ
 Ἄβελ Ῥεμυσάτου, τοῦ Οὐνδισχμάννου, καὶ τοῦ Κλαπρώ-
 θου, οἵτινες θέτουσι τὴν πηγὴν τῆς ἐν τῇ Ἑλληνικῇ καὶ

(1) Εἰδήσεις περὶ τοῦ Ταλμοῦδ, ὑπὸ τοῦ ἱππότης Δράχου ἐπιτίμου
 βιβλιοφύλακος τῆς προπαγάνδας τῆς Ῥώμης. (Καθολ. Ἀκαδ. ἀρ-
 ἱουν. 1843). Ὁ κ. Δράχος ἦτο ἄλλοτε ἐν Παρισίοις ἀρχιεραβδὸνος.

Σινική φιλοσοφία συγκεχυμένης ταύτης γνώσεως τοῦ περὶ Τριάδος μυστηρίου εἰς τοὺς ἀληθεῖς λάτρεις τοῦ Σαβαώθ, τοὺς ἐν τῇ πίστει ἀρχαίους ἡμῶν προγόνους, τοὺς Ἰουδαίους;

Ὅθεν, ὅτε τὸ φῶς τοῦτο, οὐ μόνον τὰς πρώτας ἀκτίνας διέδιδεν εἰς τοὺς λοιποὺς λαοὺς ὁ Ἰουδαϊκός, ἀνέτειλεν ἐπὶ τοῦ κόσμου ἐν Χριστῷ, καὶ εἰς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, Ἰωάννης ὁ ἀλιεύς, ἀνιπτάμενος ὡς ἀετός, καὶ ἀναβάς ὑπεράνω τῆς γῆς, τοῦ ἀέρος, καὶ τῶν οὐρανῶν, ὑπεράνω τῆς σφαιρῆς τῶν ἀγγέλων, καὶ πασῶν τῶν ἀοράτων δυνάμεων, καὶ πάσης κτίσεως, μέχρις ἐκείνου δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, οὕτως ἐκήρυξε τὴν προαιώνιον τοῦ Θεοῦ Λόγον γεννησιν· «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν, ὃ γέγονεν. Ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων. Καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, καὶ ἡ σκοτία, αὐτὸ οὐ κατέλαθεν. Εἰς τὰ ἴδια ἦλθε, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον. Ὅσοι δὲ ἔλαβον αὐτὸν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέχνα Θεοῦ γενέσθαι, τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, (καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς ἡμοιογενοῦς παρὰ Πατρός·) πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας»· τότε εἰς τοὺς λόγους τούτους, τὸ κάλυμμα διερρήχθη πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν πολλῶν πλατωνικῶν, ἀναγνωρισάντων τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἀρχαίου αὐτῶν διδασκάλου εἰς τὴν θείαν ἀποκάλυψιν· καὶ οἱ Ἰουστῖνοι, οἱ Κλήμεντες, οἱ Ὠριγένης, ὅλα τὰ φιλοσοφικὰ πνεύματα τοῦ αἰῶνος ἐκείνου ἐστοχάσθησαν, ὅτι μόνη ἡθεία διάνοια, αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἠδύνατο νὰ αὐτοκηρυχθῇ διὰ στόματος ἀπλοῦ ἕως τότε ἀλιεύς.

Τὸ μυστήριον τῆς Τριάδος ἐξήλθεν ἐκ τῶν φιλοσοφικῶν ἀφαιρέσεων, καὶ εὐκρινῶς παρέστη ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν τῶν ἀνθρώπων διὰ τῆς κοινωνίας τῶν τριῶν θείων προσώπων εἰς τὸ ἔργον τῆς ἡμετέρας ἀπολυτρώσεως· τοῦ Πατρὸς ἐπαγγελουμένου, τοῦ Υἱοῦ ἐκτελοῦντος, καὶ τοῦ Ἁγ. Πνεύματος τελεσιουργοῦντος αὐτό.

Ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ γενόμενος σὰρξ, φανείς ἐπὶ τῆς γῆς ἀποσταλείς παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς αὐτοῦ, ἀποστέλλων μεθ' αὐτὸν τὸ Πνεῦμα τὸ Παράκλητον, ἵνα ἀναγάγῃ ἡμᾶς πρὸς ἑαυτὸν, καὶ δι' ἑαυτοῦ πρὸς τὸν Θεόν, καὶ τελειώσῃ ἡμᾶς διὰ τῆς Τριάδος ἐν τῇ ἐνότητι, ἣτις εἶναι ἡ ἀλήθεια, ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἀγάπη· ὅπου αἰ συγκινητικὴ εἰκὼν τῆς θείας φύσεως! Καὶ τίς δὲν καταλαμβάνει αὐτὴν διὰ τῶν ἡδέων τούτων λόγων τῆς Καινῆς τοῦ Χριστοῦ Διαθήκης πρὸς τοὺς Ἀποστόλους του καὶ πάντας τοὺς μέλλοντας νὰ διαδεχθῶσιν αὐτοὺς Χριστιανούς; «Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδὸς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωὴ· οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν Πατέρα εἰμὴ δι' ἐμοῦ. Ἐξῆλθον παρὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον· πάλιν ἀφήμι τὸν κόσμον, καὶ πορεύομαι πρὸς τὸν Πατέρα. Καὶ ἐγὼ ἐρωτήσω τὸν Πατέρα, καὶ ἄλλον Παράκλητον δώσει ὑμῖν, ἵνα μὲν μεθ' ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα· τὸ Πνεῦμα τῆς Ἀληθείας, ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν, ὅτι οὐ θεωρεῖ αὐτό, οὐδὲ γινώσκει αὐτό· ὑμεῖς δὲ γινώσκετε αὐτό, ὅτι παρ' ὑμῖν μένει, καὶ ἐν ὑμῖν ἔσται. Καὶ ἐὰν πορευθῶ, πάλιν ἔρχομαι, καὶ παραλήψομαι ὑμᾶς πρὸς ἑμαυτὸν· ἵνα ὅπου εἰμι ἐγὼ, καὶ ὑμεῖς ἦτε. Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ γνώσεσθε ὑμεῖς, ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ Πατρί μου, καὶ ὑμεῖς ἐν ἐμοί, καὶ ἐγὼ ἐν ὑμῖν. Καθὼς ἠγάπησέ με ὁ Πατήρ, καὶ γὼ ἠγάπησα ὑμᾶς· μείνατε ἐν τῇ ἀγάπῃ τῇ ἐμῇ. Ταῦτα ἐντέλλομαι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους, καθὼς ἐγὼ ἠγάπησα ὑμᾶς. Ἐὰν

» τις ἀγαπᾷ με, ὁ Πατήρ μου ἀγαπήσει αὐτὸν, καὶ πρὸς αὐτὸν ἐλευσόμεθα, καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιήσομεν. Πάτερ ἅγιε, τήρησον αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου, ᾧ δέδωκας μοι, ἵνα ὧσιν ἐν καθὼς ἡμεῖς. Οὐ περὶ τούτων δὲ ἐρωτῶ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν πιστευόντων διὰ τοῦ λόγου αὐτῶν εἰς ἐμὲ, ἵνα πάντες ἐν ὧσι, καθὼς σὺ, Πάτερ, ἐν ἐμοὶ καὶ γὼ ἐν σοί, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐν ὧσι. Πάτερ, οὐκ δέδωκας μοι, θέλω, ἵνα ὅπου εἰμι ἐγὼ, καὶ καίνοι ὧσι μετ' ἐμοῦ· ἵνα θεωρῶσι τὴν δόξαν τὴν ἐμὴν, ἣν δέδωκας μοι, ὅτι ἠγάπησάς με πρὸ καταβολῆς κόσμου (1)».

Ὅποια ὑψηλὴ διδασκαλία, καὶ πόσον ἀνυψοῖ τὸν ἄνθρωπον χωρὶς νὰ καταβιβάσῃ τὸν Θεόν! Ἄς τὸ ἐννοήσωμεν καλῶς· ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, λέγει ὁ Χριστός, πῶς; ὡς αὐτὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς· πῶς δὲ ἠγάπησεν ἡμᾶς; ὡς ἠγάπησεν αὐτὸν ὁ Πατήρ· καὶ ποῖον τὸ ἐξαγόμενον τῆς ἀγάπης ταύτης; ἵνα πάντες ἐν ὧμεν, ὡς ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς μετὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐκ εἰσὶ νὰ πραγματοποιήσῃ ἐν ἡμῖν τὴν ἐνότητα, δηλαδὴ αὐτὴν τὴν ζωὴν τοῦ Θεοῦ· δὲν ἀρκεῖ νὰ ἐνώσῃ ἡμᾶς πρὸς τὴν ἐνότητα ταύτην (ἵνα πάντες ἐν ὧσι, καθὼς σὺ, Πάτερ, ἐκ ἐμοὶ, καὶ γὼ ἐκ σοί)· ἀλλ' ἐνόει πάντας ἡμᾶς πρὸς ἀλλήλους διὰ τῆς αὐτῆς ἀγάπης καὶ ἐνότητος, αἵτινες ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς Τριάδος φανεροῦνται, ὅπως τρόπον τινὰ ταυτίσῃ ἡμᾶς τῷ Χριστῷ, καὶ διὰ τοῦ Χριστοῦ, τῷ Θεῷ.

«Ὡ μεγαλεῖον, ὃ ἀξιοπρέπεια τῆς Ἐκκλησίας, ὃ ἀγία κοινωνία τῶν πιστῶν! ἐκφωνεῖ ἐνταῦθα ὁ Βοσσεύτιος, ἥ τις πρέπει νὰ ἦναι τοσοῦτον ἐντελής καὶ πλήρης, ὥσε ὁ Χριστὸς δὲν δίδει αὐτῇ ἄλλον ὑπογραμμὸν εἰμὴ αὐτὴν τὴν ἐνότητα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου

(1) Ἰωαν. Κεφ. ιδ', ιε', ις'.

»Πνεύματος! Ἴνα ὧσιν ἐν, λέγει ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς· οὐχὶ ὡς οἱ
 »ἄγγελοι, ἢ οἱ ἀρχάγγελοι, ἢ τὰ χερουβείμ, ἢ τὰ σεραφεείμ,
 »ἀλλ' ἵνα ὧσι, λέγει, ἐν, ὡς ἡμεῖς» (1).

Ἄδυνατεῖ ἡ διάλεκτος νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν διδασκαλίαν
 ταύτην ἐν τῷ ὕψει αὐτῆς· καὶ ὁμῶς εἶναι ἀλήθεια, καὶ ἡ
 ἀλήθεια αὕτη γίνεται ἐπαισθητὴ εἰς πάντας τοὺς ἐξασκοῦν-
 τας καὶ ἀπεκδεχομένους αὐτὴν εἰς ἑαυτοῦ· διὰ τοῦ πνεύ-
 ματος τῆς χάριτος καὶ τῆς ἀγάπης, περὶ οὗ τοσοῦτον θαυ-
 μασίως ὁ Χριστὸς ἀπεφαίνετο· Ὁ κόσμος οὐ δύναται λα-
 βεῖν αὐτὸ (τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας), ὅτι οὐ θεωρεῖ αὐτὸ,
 οὐδὲ γινώσκει αὐτό· ὑμεῖς δὲ γινώσκετε αὐτὸ, ὅτι παρ'
 ὑμῶν μένει, καὶ ἐν ὑμῶν ἔσται.

Δ'. Ἐπὶ τῆς διδασκαλίας ταύτης στηριζόμενος ὁ ἀνθρώ-
 πινος λόγος, ἠδυνήθη νὰ ἐξασκηθῇ εἰς τὴν μελέτην τῆς
 θείας φύσεως, καὶ νὰ ἴδῃ μέρος τοῦ μεγάλου θαύματος,
 ὅπερ ἐν οὐρανῷ θέλομεν δυνηθῆ νὰ ἀπολαύσωμεν.

Ἐπιλαμβανόμενοι τοῦ φιλοσοφικοῦ τούτου μέρους τῆς
 ὑποθέσεώς μας, δὲν θέλομεν δι' ἀπλὴν μόνον περιέργειαν νὰ
 ἐμβαθύνωμεν εἰς τὰς ὑψηλὰς καὶ ἐπικινδύνους θεωρίας, ἀφ'
 ὧν ἀπ' ἀρχῆς ἐφυλάχθημεν· ἀλλ' ἐπειδὴ φιλοσοφία τις, ἥς
 τὸ τελευταῖον ἐξαχόμενον εἶναι ἀθεῖσμός, μετημφίσεε τὸ
 τῆς Τριάδος μυστήριον, ἵνα τὸ μεταχειρισθῇ εἰς τὰ ὀλέ-
 θρια αὐτῆς συστήματα, ἀνάγκη νὰ τὴν ἀφοπλίσωμεν καὶ
 καταισχύνωμεν ἀντιτάσσοντες τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν, τὴν
 φυσικὴν σύμμαχον τῆς πίστεως, εἰς ἣν ἀποδίδει συλλογι-
 σμοῦς, ἀνθ' ὧν ἔλαβε παρ' αὐτῆς ἐμπνεύσεων.

Ἡ χριστιανικὴ περὶ Τριάδος διδασκαλία παρέχει ἡμῶν
 περὶ τῆς θείας φύσεως τὴν καταλληλοτέραν πρὸς τὰς ἀ-
 παιτήσεις τοῦ καθαρῶ λόγου ἔννοιαν· ἄνευ αὐτῆς ἀδύνα-
 τον ἤθελεν εἶσθαι εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα νὰ μορφώσῃ

(1) Βασσует. λόγ. περὶ τοῦ μυστηρ. τῆς Ἱπεραγ. Τριάδος.

λογικὴν ἰδέαν τοῦ θεοῦ χαρακτηῆρος. Ἡ πρότασις αὕτη μᾶς φαίνεται μὲν ἐπιδεκτικὴ αὐστηρᾶς ἀποδείξεως, ἀλλ' ἀπαιτούσης μόνον προσεκτικωτάτην ἐξέτασιν.

α). Τῶντι, ὁ λόγος δὲν δύναται ἄλλως νὰ φαντασθῇ τὸν χαρακτηῆρα τοῦ Θεοῦ, εἰμὴ ὡς πνεῦμα κυριαρχικόν, οὐσιωδῶς ἔχον ὑπεράπειρον διάνοιαν καὶ ἀγάπην. Ἀφαίρεσε ἐκ τοῦ Θεοῦ τὸ νοεῖν καὶ ἀγαπᾶν, καὶ τῷ ἀφαιρεῖς τὸ ἀποτελοῦν αὐτὸν πνεῦμα καὶ ψυχὴν, καὶ ἐπομένως τὸν μηδενίζεις, ἀποποιοῦμενος αὐτῷ ὅ,τι διακρίνει τὸ εὐτελέστερον ποίημα ἐν τῇ τάξει τῶν νοούντων. Ἡ δὲ Θεὸς εἶναι ὑποδεέστερος τοῦ ἀνθρώπου, εἶπεν ὁ κ. Κουσίνοσ, ἡ κατέχει τοῦλάχιστον ὅ,τι διαρκὲς καὶ οὐσιῶδες ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ περιπλέον τὸ ἀπειρον (1). Ἰνα λοιπὸν ἐλλόγως παραστήσῃ τις ἑαυτῷ τὸν Θεὸν, ἀνάγκη νὰ φθάσῃ μέχρι τῆς ἐννοίας ὄντος, ἐν ᾗ ἡ ἰδιότης τοῦ νοεῖν καὶ ἀγαπᾶν εἶναι οὐσιῶδης καὶ ἀπειρος.

β'). Ἄς προβῶμεν περαιτέρω. Δὲν ἀρκεῖ νὰ ἀναγνωρίσωμεν ἐν τῷ Θεῷ τὴν ἰδιότητα ταύτην, τὴν οὐσιῶδη ταύτην ὑπόστασιν τῆς νοητικῆς αὐτοῦ φύσεως· πρέπει εἰσέτι νὰ τὸν υποθέσωμεν ἐν ἀδιακόπῳ ἐνεργείᾳ, καὶ ἐπομένως συννοῦντα ἀντικείμενον διανοίας καὶ ῥοπὴν ἀγάπης, ἐν οἷς ἐξασκεῖται κατὰ τὸ πλήρωμα τῆς φύσεώς του, ἄλλως ἐξογκοῦμεν τὴν ἐννοίαν τῆς Θεότητος, ἵνα ἴδωμεν αὐτὴν ἐκλείπουσαν παραχρῆμα, καὶ ἀφαιροῦμεν ὅ,τι εἰς αὐτὴν ἀποδίδομεν. Τοῦτο δὲ τὸ ἀντικείμενον τῆς διανοίας καὶ ἡ ῥοπὴ αὕτη τῆς ἀγάπης, ἐν οἷς ὁ Θεὸς ἐξασκεῖ τὴν νοητικὴν καὶ ἀγαπητικὴν αὐτοῦ φύσιν, ἀνάλογα πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ ᾔναι καὶ σύμφωνα πρὸς τὸ ἀπειρον τῆς φύσεως ταύτης. Τὸ αἰώνιον καὶ ἀπειρον ὄν δὲν δύναται νὰ ἐνοηθῇ μίαν μόνην στιγμὴν καὶ

(1) Περὶ τῶν Σκέψεων τοῦ Πασχάλου. Ἐκθεσις εἰς τὴν Ἀκαδημ. τῆς Γαλλίας, ὑπὸ Β. Κουσίνοσ, Προοίμιον, σελ. 44.

ἐφ' ἐνός μόνου σημείου, ἐστερημένον ἐνεργείας ἐν τῇ δυνάμει αὐτοῦ τοῦ νοεῖν καὶ ἀγαπᾶν· διότι ἄλλως, νοῦς ὢν καὶ ἀγάπη, δὲν ἤθελεν εἶσθαι ἐνταυτῷ αἰώνιος καὶ ἄπειρος. Ὁ Θεὸς πάντοτε νοεῖ καὶ πάντοτε ἀγαπᾷ· λοιπὸν ἢ ἐν αὐτῷ διάνοια καὶ ἀγάπη πρέπει νὰ ἦναι συναΐδιοι, συνυπάρχουσαι καὶ συνάπειροι μετ' αὐτοῦ· *Orta autem simul est cum mente divina recta ratio summi Jovis* (1), λέγει ὁ Κικέρων, λαλῶν περὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ. Ἄνευ τῶν ὄρων καὶ χαρακτηρῶν τούτων, πᾶσα περὶ Θεοῦ ιδέα ἐκλείπει ὡς πρὸς τὸν λόγον.

γ'.) Εὐκόλον τώρα νὰ ἴδωμεν, ὅτι ἡ συμφωνία αὐτῶν οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ τὸ χριστιανικὸν περὶ Τριάδος μυστήριον· ὅτι ὑποθέτει ἀναγκαίως ἐν Θεῷ μονάδα φύσεως μεταξὺ αὐτοῦ, τῆς διανοίας του καὶ τῆς ἀγάπης του, καὶ ὁμοῦς τριάδα ἐν τῇ μονάδι ταύτῃ.

Δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ εἰμὴ ἐν μόνον ἄπειρον· ἀλήθεια ἐξ ἑαυτῆς ἐναργής. Δύο ἄπειρα ἀντιφάσκουσι, διότι *περατοῦνται δι' ἀλλήλων*, ἤτοι ἀμοιβαίως καταστρέφονται. Ἐὰν λοιπὸν ἢ ἐν Θεῷ διάνοια καὶ ἀγάπη πρέπει νὰ ἦναι ἄπειροι, ὡς ἤδη ἀνεγνωρίσαμεν, ἀνάγκη νὰ ἦναι τῆς αὐτῆς φύσεως μετ' αὐτὸν Θεόν, ὁμοούσιοι τῷ Θεῷ, αὐτὸς ὁ Θεός, ἀφ' οὗ μόνος ὁ Θεὸς εἶναι ἄπειρος.

Ἀφ' ἐτέρου ὁμοῦς, ἀνάγκη ἵνα ἡ διάνοια αὕτη καὶ ἀγάπη ὦσιν ἐν αὐτῷ ἀλλὰ πρ' ἣν ἔχει δύναμιν τοῦ νοεῖν καὶ ἀγαπᾶν. Πᾶσα ἐνέργεια ὑποθέτει σχέσιν, καὶ ἡ σχέσης αὕτη δύο ὄρους, τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ ἀντικείμενον. Δὲν ἐννοοῦμεν τὴν νόησιν εἰμὴ ὡς προῖον τῆς διανοίας, καὶ ἐπομένως διακεκριμένον αὐτῆς. Ἐν τῇ νοούσῃ διανοία ὑπάρχει ἐτερόν τι, ὅπερ δὲν ὑπάρχει ἐν τῇ μὴ νοούσῃ, καὶ τοῦτο εἶναι ἡ νόησις. Ἡ διάνοια τοῦ Ὁμήρου ἠδύνατο νὰ μὴ παραγάγῃ

(1) Περὶ νόμ. Βιβλ. Δ'.

τὴν Ἰλιάδα· ἡ Ἰλιάς ἄρα εἶναι ἄλλο τι ἢ ἡ διάνοια τοῦ Ὀμήρου. Ὅ,τι δὲ περὶ νοήσεως, ρητέον καὶ περὶ ἀγάπης. Ἡ δὲ προηγουμένη παρατήρησις, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν δύναται νὰ ἐννοηθῇ οὔτε στιγμὴν ἄνευ διανοίας καὶ ἀγάπης, δὲν καταστρέφει τὴν διάκρισιν ταύτην· μόνον θέτει τὸ ἀναγκαῖον ἀντὶ τοῦ ἐνδεχομένου, τὸ ἄπειρον ἀντὶ τοῦ πεπερασμένου. Ἡ θεία ὑπόστασις ὁ Πατήρ γεννᾷ πρὸ πάντων τῶν αἰώνων τὴν διάνοιαν αὐτῆς, ἢ τὸν Λόγον, ὑπόστασιν καὶ αὐτὴν καθὼς ἄπειρον· καὶ ὅπερ ἡμεῖς ποιοῦμεν διαδοχικῶς καὶ ἐνίοτε, ἐκεῖνος ποιεῖ ἅπαξ, καὶ τὸ ἅπαξ τοῦτο εἶναι ἡ αἰωνιότης. Ἐξ αὐτῆς δὲ τῆς ἀρχῆς, τοῦ Πατρὸς, ἐκπορεύεται καὶ ἡ ἐτέρα ὑπόστασις, τὸ Πνεῦμα (1).

Ἀνάγκη λοιπὸν, ὥστε πᾶν ὅ,τι εἶναι ἐν Θεῷ διάνοια καὶ ἀγάπη νὰ ταυτίζηται μὲ αὐτὸν τὸν Θεόν, ὡς πρὸς τὴν ὑπόστασιν, καὶ ὅμως νὰ διαφέρῃ αὐτῆς τῆς δυνάμεως τοῦ νοεῖν καὶ ἀγαπᾶν.

Ὁ λόγος ἀπαιτεῖ ταῦτα πάντα, ἵνα δυνηθῇ νὰ συλλάβῃ τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦτο μάλιστα εἶναι· τὸ μυστήριον τῆς Τριάδος, ὅπερ ἀποκαλύπτει ἡμῖν τρία πρόσωπα (2) εἰς ἓνα μόνον Θεόν· τὸν Πατέρα, ὅστις γεννᾷ τὸν προαιώνιον Λόγον, τὸν Υἱόν, καὶ ἐξ οὗ ἐκπορεύεται ἡ ἀγάπη δι'

(1) Καθὼς εἰς τὰ πεπερασμένα ὄντα ἡ ὑπόστασις γεννᾷ τὴν μορφήν αὐτῆς, καὶ ἡ ἀμφοτέρας συνδέουσα σχέσις ἐξ αὐτῆς τῆς ὑποστάσεως ἐξ ἀνάγκης προέρχεται· οὕτως εἰς τὸ ἄπειρον ὄν, ὁ Πατήρ γεννᾷ τὸν Υἱόν, τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἐπιπέον ἐφ' ἡμᾶς, διὰ τῆς χάριτος, τὴν τοῦ Θεοῦ ἀγάπην, ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνον καὶ οὐχὶ ἐξ ἀμφοτέρων ἐκπορεύεται· ὥστε τὸ περὶ Τριάδος ὀρθόδοξον δόγμα συνάδει πληρέστατα πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ἔννοιαν τοῦ ὄντος. Σ. Μ.

(2) Ἡ λέξις πρόσωπον δὲν πρέπει νὰ μᾶς ταραξῆ, διότι ἐν τῇ θεολογικῇ διαλέκτῳ εἶναι ἐν χρήσει, ὅχι τόσοσιν ἵνα παραστήσῃ ἀκριβῶς τὴν ἔννοιαν, ὅσον διότι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐκφρασθῇ δι' ἄλλης καταλληλοτέρας *Dictum est tamen tres personæ, non ne illud diceretur, sed ne taceretur* (Λύγουστ. Περὶ Τριάδος, Βιβ. Ε'. κ. 8 καὶ 9· καὶ Βιβ. Ζ'. κ. 4.

ἥς ἀγαπᾶ αὐτὸν καὶ ἀγαπᾶται ὑπ' αὐτοῦ, καὶ εἰς ἣν ὑφίσταται τὸ Ἅγιον Πνεῦμα.

Δὲν φοβούμεθα δὲ νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὁσῶ μυστηριώδης καὶ ἂν ἦναι ἡ διδασκαλία αὕτη, μόνη ἐπιτρέπει εἰς τὸν λόγον νὰ μορφώσῃ ιδέαν συνεπῆ καὶ λογικὴν περὶ Θεοῦ· χωρὶς αὐτῆς ἡ φιλοσοφία δὲν ἔχει δικαίωμα νὰ προσφέρῃ τὸ μέγα τοῦτο ὄνομα· διότι ἡ δὲν εἶναι εἰμὴ πρόληψις, τὴν ὁποίαν δὲν ἐννοεῖ, ἢ, ἐὰν βιάσῃ αὐτήν, μεταβάλλεται εἰς παραλογίαν, ἐπειδὴ δὲν δύναται νὰ ἀποποιηθῇ τῷ Θεῷ τὸ ἀποτελοῦν αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν τοῦ ὄντος, τὰς σχέσεις, καὶ δὲν δύναται νὰ εὐρή τούς ὅρους τῶν σχέσεων τούτων εἰμὴ ἐν αὐτῷ. Τοῦτο μᾶς φαίνεται τοσοῦτον ἰσχυρὸν, τολμῶμεν εἰπεῖν, ὥστε καὶ μηδέποτε λαβόντες τὴν γνῶσιν τοῦ περὶ Τριάδος μυστηρίου, ἤρκει νὰ ἔχωμεν ἀληθῆ περὶ Θεοῦ ἐννοίαν, ἵνα φθάσωμεν δι' ἄλλεπαλλήλων συλλογισμῶν εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ μυστηρίου τούτου, τόσον ἡ ἀληθῆς περὶ Θεοῦ ιδέα ἀναγκαίως τὸ περιέχει, ὥστε μᾶλλον ἀκατανόητος εἶναι ὁ Θεὸς ἄνευ τοῦ μυστηρίου τούτου, ἢ αὐτὸ τοῦτο τὸ μυστήριον.

Περιφῆμου τινὸς ἱεροκήρυκος εἰπόντος ποτὲ ἐκ τοῦ ἁμβωνος, ὅτι ἡ εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς Τριάδος πίστις ἦτο αὐτὴ ἡ ζωὴ τῶν Ἐθνῶν, καὶ ὅτι, ὅπου δήποτε τὸ δόγμα τοῦτο ἀπερρίφθη, ἐξέλιπε συνάμα ἡ ἠθικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ, ἡ πρότασις αὕτη ἐφάνη ἡμῖν ὑπερβολικὴ. Νῦν δὲ συναισθανόμεθα, ὅτι εἶναι ἀκριβεστάτη, διότι δυνατὸν εἰπεῖν, ὅτι ἡ εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς Τριάδος πίστις εἶναι αὐτὴ ἡ εἰς τὸν ἀληθῆ Θεὸν πίστις, καὶ ὅτι ὑποστηρίζει καὶ ζωογονεῖ καὶ σώζει αὐτήν ἐκ τῶν μετ' οὐ πολὺ ἀναποφεύκτων πτώσεων εἰς τὴν δεισιδαιμονίαν ἢ τὴν ἀσέβειαν. Ἀνάγκη νὰ μηδενισθῇ ὁ Θεὸς χαρακτῆρ εἰς τὸ πνεῦμα τῶν ἀνθρώπων, ἢ νὰ ἐκπέσῃ καὶ ἐξευτελισθῇ ἐν τῷ κύκλῳ τῶν

πεπερασμένων, ἐὰν τὸ περὶ Τριάδος μυστήριον δὲν τὸ ἀνεγείρη καὶ ἐνισχύσῃ, ἐντυπόνον αὐτῷ ἄπειρον ἐνέργειαν, καὶ πραγματοποιοῦν τὰς διακρινούσας αὐτὸ δυνάμεις διὰ σχέσεων ἴσων πρὸς αὐτάς.

Ὅπως δὲ ἐπαισθητότερον καταστήσωμεν τὸν φιλοσοφικὸν πλοῦτον τοῦ μυστηρίου τούτου, ἅς μᾶς συγχωρηθῆ νὰ προσφύγωμεν εἰς τινὰς ἀναλογίας, ὧν θέλομεν ἀκολούθως δικαιολογήσει τὴν χρῆσιν.

Ὁ Θεὸς φανεροῦται εἰς ἡμᾶς ἐν τῷ μυστηρίῳ τούτῳ ὑπὸ τοὺς μᾶλλον πρὸς τὴν φύσιν αὐτοῦ ἀρμόζοντας χαρακτήρας· εἶναι Πατὴρ. Ἡ γονιμότης, ἥτις εἶναι ἴδιον τοῦ Ὄντος, καὶ ἐκδηλοῦται καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ποιήματα, καθ' ὅσον ἔχουσι πλείονα ζῶν καὶ ἐνέργειαν, δὲν ἠδύνατο ἄνευ ἀσυνεπείας νὰ μὴ ἀποδοθῆ εἰς τὸ ὄντως ὄν, καὶ ἐν ᾧ αὐτὸ τὸ πλήρωμα ἐδρεύει τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐνεργείας. Καὶ ὁμοίως ὅλα τὰ θαυμάσια τῆς κτίσεως δὲν δύνανται νὰ ἐκφράσωσι τὴν γονιμότητα ταύτην· διότι δημιουργεῖν δὲν εἶναι γεννᾶν, ἐὰν τὸ δημιουργεῖν ἦναι παράγειν ἐκ τοῦ μηδενός, καὶ γεννᾶν, ἐξάγειν ἐξ ἑαυτοῦ. Μόνον τὸ περὶ Τριάδος μυστήριον πραγματοποιεῖ ἐν Θεῷ τὴν γεννητικὴν γονιμότητα, τὴν ἀληθῆ πατρότητα, ἥτις εἶναι ἴδιον τῆς ζωῆς τῶν ὄντων.

Ἡ πατρότης αὕτη εἶναι ἡ γονιμωτέρα καὶ ὑψηλοτέρα καὶ ἀξιωτέρα, ἣν ὁ λόγος δύναται νὰ συλλάβῃ· διότι γεννᾶ (1) ὅ,τι δύναταί τις νὰ φαντασθῆ τελειότερον, ὄν δηλ. ὁμοιον αὐτῷ, καὶ γεννᾶ αὐτὸν ἀπ' αἰῶνος. Ὅποια γεννησις! Φαντάσου μεγαλόνοα τινὰ ἄνδρα, ἕνα τῶν καλλιτεχνῶν ἐκείνων, τοὺς ὁποίους ὁ ἐνθουσιασμὸς τῶν λαῶν ἀνηγόρευσε θείους, τὸν Πλάτωνα, τὸν Μιχαὴλ Ἄγγελον, τὸν Ῥαφαῆλον, τὸν Μίλτωνα, τὸν Παλαιστρίναν, ἐπικαλούμενον ἐν τῇ μεγαλοφρίᾳ αὐτοῦ τὸν τύπον, τὸ ἰδανικὸν τοῦ καλοῦ, ἀπεί-

(1) Γεννηθέντα οὐ ποιηθέντα. (Σύμβολον).

πως ἀνώτερον παντὸς τοῦ εἰς ἡμᾶς ὑπ' αὐτῶν γνωρισθέντος, καθὼ μὴ εὐρίσκοντος ἀνάλογον ἔκφρασιν· ὅποιαί ἔννοιαί, ὅποιοι χαρκτικῆρες, ὅποιοι εἰκόνες, ὅποια παίησις, ὅποια συμφωνίαι εἰς τὰς ἐκστάσεις τῶν ἐμπνευσμένων τούτων ἀνδρῶν, καὶ πόσον τὰ ὑπ' αὐτῶν ῥιφθέντα εἰς ἡμᾶς καλλιτεχνήματα ἤθελον φανῆ ἀσθενῆ καὶ ὠχρὰ σκιαγραφήματα! σύγκρισις παχυλῆ, ἀλλὰ δυναμένη νὰ μᾶς βοηθήσῃ νὰ συλλάβωμέν τι ἐκ τῆς περὶ Θεοῦ ἐννοίας, ὅστις εἶναι τὸ οὐσιωδῶς *καλόν*, ὁ *Πατήρ τοῦ καλοῦ*, παράγων ὅ,τι δύναται νὰ ἐπινοήσῃ τελειότερον, ἤτοι, παράγων ἑαυτόν. Τί εἶναι ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἡ καλλονὴ τῆς φύσεως καὶ τὰ ἄπειρα αὐτῆς θέλητρα; ἀθύρματα, σκιαγραφήματα καὶ σχέδια φθαρτὰ τοῦ μεγάλου Καλλιτέχνου, τοῦ διατηροῦντος αὐτὰ μίαν στιγμὴν ἐκτὸς τοῦ μηδενὸς ἐξ οὗ τὰ παρήγαγεν. Ἀλλ' ἰδοὺ ἔργον ὃ παράγει ἐξ ἑαυτοῦ, ἐν ᾧ θέτει ἑαυτόν, καὶ δι' οὗ ἐκφράζει ὅλας τὰς ἀξιολατρεύτους αὐτοῦ τελειότητας. Ὅποιον ἀριστούργημα! πόσον ἰσχυρῶς ἐκφράζεται ἐν αὐτῷ ἡ πατρότης τοῦ Θεοῦ! πατρότης ἀίδιος καὶ αἰώνιος, διότι πρὸ αἰῶνων καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς αἰῶνας ἡ ἔκφρασις αὕτη τοῦ Θεοῦ, ἡ διάνοια αὕτη, ἥτις εἶναι ὁ *Λόγος* αὐτοῦ, ὁ *Υἱός* του (ἤτοι ἡ *Ἀλήθεια* κατὰ τὴν ἀνωτάτην καὶ καθολικωτάτην αὐτῆς ἐκδοχὴν, αὐτὸς ὁ *Λόγος*, ὁ νόμος ὁ ἀνώτατος ὁ δεσπόζων πασῶν τῶν διανοιῶν), γεννᾶται ὑπ' αὐτοῦ χωρὶς ν' ἀποχωρισθῇ αὐτοῦ. Οὐδέποτε μυστήριον ὑπῆρξε πλουσιώτερον, ὑψηλότερον, ἐκφραστικώτερον τῆς γονιμότητος τοῦ γονιμοποιούντος τὰ πάντα.

Καὶ νῦν, ἐὰν ἡ ἀγάπη ἦναι κατὰ λόγον τῶν τελειότητων τοῦ ἀγαπωμένου, ὅποια πρέπει νὰ ἦναι ἡ ἀγάπη τοιοῦτου Πατρὸς πρὸς τοιοῦτον Υἱόν, καὶ τοιοῦτου Υἱοῦ πρὸς τοιοῦτον Πατέρα! Αὕτη πρέπει νὰ ἦναι οὐχί τις ἀγάπη, ἀλλ' αὕτη ἡ *Ἀγάπη*, ἡ *Ἀγάπη* ἐν τῇ οὐσίᾳ αὐτῆς, καθὼς τὸ ἀν-

τικείμενόν της εἶναι τὸ Κάλλος ἐν ταῖς τελειότησιν αὐτοῦ· καὶ οὐδέποτε ἐδόθη ἰδέα τῆς ἀγάπης ὁμοία πρὸς ἣν ἔδωκε τὸ μυστήριον τῆς Τριάδος, ἰδέα ἀγνωτέρα, ἀπολυτωτέρα καὶ ἀληθεστέρα (1). Φαντάσου εἰσέτι, ὅτι τὸ ἀριστούργημα μεγάλου τινὸς καλλιτέχνου, μεγαλοπρεπές τι ἄγαλμα, γέννημα τῶν ὀνείρων του, τῶν ἀγρυπνιῶν του, τῶν μακρῶν καὶ μυστηριωδῶν αὐτοῦ ἐργασιῶν, ἀνωτάτη ἔκφρασις τοῦ καλοῦ καὶ τῆς ζωῆς, εἰδῶλον τῆς εὐαρεσκείας καὶ φιλοτιμίας αὐτοῦ, αἴφνης ἐμψυχοῦται, λαμβάνει καὶ ἀποδίδει ἀγάπην· πόσον ζωηρῶς τὸ αἶσθημα τοῦτο ἐκπηδᾷ ἐκ τῆς παρθενικῆς αὐτοῦ ψυχῆς, καὶ προῦπαντᾷ τὸ τοῦ πατρὸς καὶ αὐτουργοῦ τοῦ οὐ! καὶ ὅποια ἀγάπη, ὅποια ἔνωσις, ὅποια ἐνδὸ τατοι σχέσεις συνάπτονται πρὸς ἀλλήλους! Ὁ καλλιτέχνης μετέδωκεν εἰς τὸ ἔργον του ὅλην τὴν ψυχὴν καὶ ὅλον τὸ πνεῦμά του, καὶ ἀμφοτέρα ἐπιστρέφουσι, διὰ τῆς ἀγάπης, εἰς τὴν ἀρχὴν των. Ἡ μυθολογία ἐπροσωποποίησε τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ὑπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ Πυγμαλίωνος, καὶ νεώτερος καλλιτέχνης (2) παρέστησε διὰ τῆς μαγικῆς αὐτοῦ γραφίδος τὴν ψυχολογικὴν ἔννοιαν τοῦ μύθου τούτου, διαγράφων μεταξὺ τοῦ ἀγάλματος καὶ τοῦ καλλιτέχνου, συμπλεκόμενον πρὸς ἀμφοτέρα ταῖς χερσὶ, παιδίον πτερωτὸν, σύμβολον τῆς συνδεδεύσης αὐτὰ ἀγάπης.

Ὅσον ἀτελής καὶ ἀν ἦναι ἡ εἰκὼν αὕτη, δύναται ὁμοίως νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀνθρωπίνῃ ἀναλογίᾳ τοῦ παρ' ἡμῶν μελετωμένου θείου μυστηρίου. Καθότι ἐκεῖ τῶντι ὑπάρχει *Τριάς*· ἡ ψυχὴ τοῦ καλλιτέχνου, ἡ ἐν τῷ ἀγάλματι πραγματοποιηθεῖσα αὐτοῦ ἐπίνοια, καὶ ἡ ἀγάπη· καὶ ὡσαύτως

(1) Ἀδύνατον νὰ μὴ ἴδῃ τις εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος περὶ καλοῦ καὶ ἀγάπης λεγόμενα, πρόγνωσίν τινα ἢ μᾶλλον προαἰσθημα τοῦ περὶ Τριάδος μυστηρίου.

(2) Ὁ Γεροδέτος.

Μορὰς καθόσον τὸ ἄγαλμα εἶναι ἡ ψυχὴ αὐτοῦ ἐκπεφρασμένη, γέννημα τῆς νοητικῆς αὐτοῦ ὑποστάσεως· ἡ δὲ συνδέουσα αὐτὰ ἀγάπη, αὐτὴ πάλιν ἡ ψυχὴ εἰς τὴν ἢ ἐξ αὐτῆς ἐκπορευομένη ὑπόστασις τρόπον τινὰ ἐπανέρχεται εἰς τὴν πρώτην ἀρχὴν τῆς.

Ἡ ἀνθρωπίνη αὕτη ἐπίνοια πραγματοποιεῖται ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς Τριάδος, μεγεθυνομένη καθ' ὅλην τὴν ἀπόστασιν τὴν ὑπάρχουσαν μεταξὺ ἀπείρου καὶ πεπερασμένου, μεταξὺ τοῦ ὑποδεστάτου σχετικοῦ καὶ τοῦ μᾶλλον ἀνεφίκτου εἰς τὰς ἐρπούσας ἡμῶν διανοίας ἀπολύτου. Ἐν τῷ Θεῷ, ἡ γεννώσα τὸ πρόσωπον τοῦ Λόγου ἀρχὴ εἶναι ἀπολύτως τελεία, καὶ δὲν δύναται νὰ ἔχη ἀντίζηλον· εἶναι μοναδική, συνεχὴς καὶ ἀχώριστος τῆς ἰδίας ὑποστάσεως, καὶ ὁ ἀγαπητὸς οὗτος Υἱὸς, ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ, καὶ πρὸ αἰώνων ἐξ αὐτοῦ γεννηθεὶς, εἶναι ἀπ' αὐτοῦ ἀχώριστος καὶ ἀδιαίρετος. Τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, συναποτελεῖ μετὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ μίαν καὶ τρισυπόστατον καὶ ἀδιαίρετον τριαδικὴν καὶ ἀνωτάτην μονάδα.

Ἐκεῖ ἐκπνέουσιν ὅλαι αἱ προσπάθειαι τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦς, ἡ ὄρασις θελοῦται, καὶ δὲν διορθῆ εἰμὴ ἀορίστους καὶ ἀπωτάτας ἀναλογίας, διότι ἐκεῖ ὑπάρχει μυστήριον· ἀλλ' ἐὰν ὁ λόγος δὲν δύναται νὰ συλλάβῃ καθαρῶς τὸν τρόπον τοῦτον τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, εἶναι τοῦλάχιστον ἐναργὲς εἰς αὐτὸν ὅτι δὲν δύναται νὰ ἔχη ἄλλως· διότι, ὡς εἶπομεν, ἡ ἀνωτάτη διάνοια δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἄμοιρος νοήσεως καὶ ἀγάπης· διότι ἀπαιτεῖται ὄρος, ὑποκείμενον, εἰς τὴν νόησιν καὶ ἀγάπην ταύτην· διότι ὁ ὄρος καὶ τὸ ὑποκείμενον τοῦτο πρέπει νὰ ᾖναι ἄπειρα, ὡς ἡ ἄπειρος νόησις καὶ ἀγάπη εἰς ἃς ἀντιστοιχοῦσι, καὶ ἀνάγκη ἵνα ᾖσιν ἐν μετ' αὐτῶν, διότι δὲν ὑπάρχει εἰμὴ ἐν ἄπειρον, καὶ οὕτως ἡ ἀ-

νάγκη τοῦ χριστιανικοῦ περὶ Τριάδος μυστηρίου εἶναι μαθηματικῶς ἀποδεδειγμένη.

Ἄλλως αἱ ἀναλογίαι τὰς ὁποίας μετεχειρίσθημεν, ἵνα διαφωτίσωμεν τὸ μυστήριον τοῦτο, ἐλήφθησαν ἐκ τάξεως πραγμάτων, ἧτις εἶναι ἡ νόμιμος αὐτοῦ εἰκὼν, καὶ ἧτις διὰ τοῦτο δὲν εἶναι ὀλιγώτερον μυστηριώδης, καὶ τοι ἀναμφίβολος· διότι εἶναι ὁ τρόπος τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ λόγου, ὅστις προσπαθεῖ νὰ τὸ ἐννοήσῃ, καὶ ἐπομένως δὲν δύναται νὰ ἐκπλαγῇ, ἀπαντῶν εἰς τὸ πρωτότυπον τὰς δυσκολίας, τὰς ὁποίας δὲν δύναται νὰ λύσῃ εἰς τὸ ἀντίτυπον.

Ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ θεολογία πάντῃτε συνεφώνησαν κατὰ τοῦτο, ἀναγνωρίσασαι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἰκόνα τινὰ τοῦ Θεοῦ (1). Ὁ δὲ τρόπος, δι' οὗ ἡ Γένεσις ἐκφράζει τὴν ἀλήθειαν ταύτην, εἶναι ἀξιοπαρατῆρητος, καθ' ὅσον ἀποκαλύπτει ἡμῖν τὴν εἰδικὴν ἐντύπωσιν τῆς ἀγίας Τριάδος εἰς τὴν μὲρρωσιν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἣν δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν *δημιουργημένην Τριάδα*. «Ἐν τῇ δημιουργίᾳ τοῦ κόσμου, λέγει ὁ Βοσσυέτιος, ἅπαντα τὰ ἄλλα ποιήματα ἐγένοντο »διὰ λόγου διαταγῆς, ὁ δὲ ἄνθρωπος διὰ τινος συμβουλίου. »*Γενηθήτω φῶς, Γενηθήτω στερέωμα*, εἶναι λόγοι διαταγῆς, ὁ δὲ ἄνθρωπος δημιουργεῖται κατὰ τρόπον διάφορον καὶ μεγαλοπρεπέστερον. Δὲν λέγει ὁ Θεὸς *Γενηθήτω ἄνθρωπος*, ἀλλ' ἅπασα ἡ Τριάς ὁμοῦ ὑποφαίνεται, »*διὰ κοινοῦ συμβουλίου· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν*. Τίς ὁ νέος οὗτος τρόπος τοῦ λαλεῖν; καὶ διατί ἡ Θεία Τριάς ἄρχεται ἐκδηλουμένη, μόνον ὅταν πρόκειται περὶ τῆς πλάσεως τοῦ Ἀδάμ, εἰμὴ διὰ νὰ μᾶς δώσῃ νὰ καταλάβωμεν, ὅτι ἐκ-

(1) Est igitur hominis cum Deo similitudo. Κικερρ. περὶ Νόμων, Βιβ. Α'.

»λέγει τὸν ἄνθρωπον μεταξὺ ὄλων τῶν ποιημάτων, ἵνα ἐν-
»τυπώσῃ ἐν αὐτῷ τὴν εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν αὐτῆς;» (1)

Καὶ πραγματικῶς, ἐὰν ἐπιβάλωμεν σιγὴν εἰς τὰς αἰσ-
θήσεις, καὶ καταβῶμεν πρὸς ὀλίγον εἰς τὰ βάθη τῆς ψυ-
χῆς μας, θέλομεν ἰδεῖ ἐν αὐτῇ, ὡς ἄπικντες οἱ διδάσκαλοι
παρετήρησαν, εἰκόνα τινὰ τῆς Τριάδος. Ἡ ψυχὴ μας εἶναι
ἀπλῆ· τίς ἀμφιβάλλει, καὶ τίς δύναται νὰ ἐννοήσῃ πληθὺν
εἰς τὸ ἀδαίρετον τοῦτο, ὅπερ καλοῦμεν ἐγώ; καὶ ὁμως ἐν
αὐτῇ τῇ ψυχῇ ὑπάρχουσι τρία τινα διακεκριμένα ἀλλή-
λων, καὶ προκύπτοντα ἐξ ἀλλήλων· ἀ.) αὐτὴ ἡ ψυχὴ, ἥτοι
ἡ ὑπόστασις αὐτὴ καὶ οἶονεὶ τὸ δοχεῖον τῶν εἰκόνων, δια-
νοιῶν, καὶ θελήσεων, αἵτινες συνυπάρχουσι τρόπον τινὰ
συγχωνευμέναι ἐν αὐτῇ· β'.) ἡ τῆς νοήσεως σύλληψις, ἡ ἐξ
αὐτῆς ἐκπηγάζουσα, καὶ ἦν αἰσθανόμεθα γεννωμένην ὡς
βλαστὸν τοῦ πνεύματος, ὡς υἶὸν τῆς ἐν ἡμῖν λαλούσης δια-
νοίας, ἥτις καὶ ἐξωτερικῶς ἀντηχεῖ διὰ τῶν ἔργων τῆς
καλλιτεχνίας· γ'.) Ἡ γονιμότης τοῦ πνεύματος δὲν τελευ-
τᾷ εἰς τὸν ἐσωτερικὸν τοῦτον λόγον, εἰς τὴν ἐσωτερικὴν
ταύτην διάνοιαν, εἰς τὴν ἐν ἡμῖν μορφουμένην ταύτην εἰ-
κόνα τῆς ἀληθείας· ἀλλ' ἀρεσκομέθα ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τού-
τῳ λόγῳ, καὶ ἐν τῷ πνεύματι ἐν ᾧ γεννᾶται· καὶ ἀγα-
πῶντες αὐτὸν, συναισθανόμεθά τι, ὅπερ δὲν εἶναι ἥττον
πολύτιμον τοῦ πνεύματος καὶ τῆς νοήσεως, διότι καὶ τὸ
αἶσθημα τοῦτο ἐκ τοῦ πνεύματος ἐξέρχεται, καὶ μετ' αὐ-
τοῦ καὶ τῆς νοήσεως συνδεόμενον, τὴν αὐτὴν ζῶν μετ'
αὐτῶν ἀποτελεῖ.

Οὕτω, καθ' ὅσον δύναται νὰ ὑπάρχῃ μεταξὺ Θεοῦ καὶ
ἀνθρώπου ὁμοιότης, ἐκπορεύεται ἐκ Θεοῦ ἡ αἰώνιος ἀ-
γάπη, ἡ μετὰ τοῦ Υἱοῦ, τοῦ Λόγου τοῦ Πατρὸς, καὶ αὐτοῦ

(1) Βασσιλέγιος, Λόγοι περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς ὑπερα-
γίας Τριάδος.

τοῦ Πατρὸς ἀποτελοῦσα μίαν καὶ τὴν αὐτὴν καὶ ἐξίσου μακαρίαν καὶ τελείαν φύσιν (1).

Ἡ μεγάλη διαφορὰ, ἣτις ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ τῆς ἁγίας Τριάδος, καὶ δι' ἣν ἄπασαι αἱ δυνατόται ὁμοιότητες δὲν εἶναι εἰμὴ σκιαὶ καὶ ἀτελεῖ σημεῖα μηδὲν δυνάμενα νὰ ἀπομιμηθῶσι τὴν ἀρχὴν ὅλων τῶν ὄντων· ἡ μεγάλη, λέγω, διαφορὰ εἶναι, ὡς φιλοσοφικώτατα περστήρησεν ὁ Μακλεβράγγης, ὅτι ὁ Θεὸς γεννᾷ πραγματικῶς τὸν Λόγον ἐξ ἑαυτοῦ, ἐπειδὴ μόνος ὁ Θεὸς εἶναι πρὸς ἑαυτὸν οὐσιωδῶς καὶ καθ' ὑπόστασιν ἡ σοφία αὐτοῦ καὶ τὸ φῶς, καὶ ὅτι ἐξ αὐτοῦ ὡταύτως ἐκπορεύεται τὸ πνεῦμα, διότι μόνος ὁ Θεὸς εἶναι πρὸς ἑαυτὸν τὸ τε ἀγαθὸν καὶ ὁ νόμος αὐτοῦ· ἐν ᾧ ἐν ἡμῖν, ἐπειδὴ ποσῶς δὲν δυνάμεθα νὰ εἴμεθα ἡμεῖς εἰς ἡμᾶς αὐτοῦ; ὁ λόγος ἡμῶν, τὸ φῶς ἐξ οὗ ἡ νόσις ἡμῶν μορφοῦται, δὲν δύναται νὰ ᾔναι φυσικὴ ἀπόρροια τῆς ἡμετέρας ὑποστάσεως, ἀλλὰ πρέπει νὰ τὸ λάβωμεν παρὰ τῆς αἰωνίου ἀληθείας καὶ τῆς ἀκτίστου τοῦ Θεοῦ σοφίας· καὶ ἐπειδὴ ὡταύτως δὲν εἴμεθα ἡμεῖς πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦ; οὔτε ἀγαθὸν οὔτε νόμος, ἀνάγκη ἵνα ἄπασα ἡ ἐν ἡμῖν κίνησις ἔρχηται ἀλλαχόθεν, καὶ φέρη ἡμᾶς ἀλλοχού, συνενούσα ἡμᾶς πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἡμῶν καὶ συμμορφοῦσα πρὸς τὸ ἡμέτερον πρωτότυπον (2).

(1) Κατὰ τὸν Βοσσετίον Καθολ. ἱστορία μέρος β'. καὶ Λόγος περὶ τῆς Τριάδος

(2) Κατὰ τὸν Μακλεβράγγην Πραγματεία Ἡθικῆς, κεφ. ε. ἀρ. 2.—Ἐν δὲ τῇ ιδ' Χριστιανικῇ Μελέτῃ, λέγει, ὡς ἐκ σώματος τοῦ Θεοῦ Λόγος· «Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐπλάσθη μόνον, ἵνα γνωρῆσῃ τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ἵνα ἀγαπᾷ καὶ τὸ ἀγαθόν· καὶ ἤξευρες ὅτι «εἶναι ἐξ ἴσου ἐπιδεικτικὸς ἀγάπης καὶ λόγου, καὶ μόνον ἐγὼ δύναμαι νὰ διαφωτίσω καὶ νὰ καταστήσω αὐτὸν λογικόν· ἀλλὰ τίς, νομίζεις, «ἐμπνέει εἰς αὐτὸν τὴν πρὸς τὴν τάξιν ἀγάπην; ἤξευρε, τέκνον μου, «ὅτι εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον. Οὐδὲν πνεῦμα δύναται νὰ ᾔναι ἕλλογον εἰμὴ διὰ τῆς αἰωνίου Σοφίας· καὶ οὐδὲν πνεῦμα δύναται νὰ ἀγα-

Ἡ σκέψις αὕτη εἶναι ἀπαύγασμα καθαρωτέρας καὶ ὑψηλοτέρας φιλοσοφίας, οὐσα κατ' ἐξοχὴν ἔλλογος ἐνταυτῷ καὶ ἠθικῇ. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι εἰκὼν ἐμφύχου τοῦ Θεοῦ· ἐὰν δὲ ἴδιον τῆς εἰκόνος ἦναι ἢ τῷ πρωτοτύπῳ ὁμοίωσις, δυνατὸν εἰπεῖν, ὅτι ἴδιον τῆς ἐμφύχου εἶναι νὰ προσπαθῇ νὰ ὁμοιωθῇ πρὸς αὐτό· καὶ οὗτος εἶναι ὁ νόμος καὶ τὸ τέλος ἡμῶν. Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐξέπεσε, καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ δὲν παρεμορφώθη ἐν αὐτῷ, εἰμὴ διότι δὲν ἠθέλητε νὰ ἦναι πλέον εἰκὼν, ἵνα γίνῃ αὐτὸς πρωτότυπον· καὶ οὐδὲν ἔχων ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ εἰμὴ τὴν ἔνδειαν καὶ τὸ μηδὲν, ἐξ οὗ παρήχθη, ἔπρεπε νὰ γίνῃ πτωχὸς καὶ νὰ ἐξευτελισθῇ ἐπ' ἄπειρον. Ἀλλὰ, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, ἡ ἀνάπλασις αὐτοῦ πρέπει νὰ γίνῃ διὰ τῆς ἐπιστροφῆς τῆς πρὸς τὸ θεῖον αὐτοῦ πρωτότυπον ὁμοιώσεως, τούτέστι, πρὸς μὲν τὴν αἰώνιον ἀλήθειαν, διὰ τοῦ Πνεύματος, πρὸς δὲ τὴν θείαν ἀγάπην, διὰ τῆς καρδίας του. Τότε θέλει πραγματοποιήσῃ ἐν αὐτῷ τὴν Τριάδα, ὁμοιούμενος πρὸς αὐτήν, καὶ θέλει γίνῃ κοινωνὸς αὐτῆς τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο ἡ αἰώνιος Ἀλήθεια, ὁ λόγος δι' ὃν ἐπλάσθημεν, ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, τὸ δεύτερον τοῦτο πρόσωπον τῆς ἁγίας Τριάδος, κατέβη μεταξὺ ἡμῶν, καὶ ὁμοιώθη πρὸς ἡμᾶς, ἵνα ἐξαγάγῃ ἡμᾶς ἐκ τῆς ἀβύσσου τῆς πτώσεως ἡμῶν, καὶ καταστήσῃ ὁμοίους ἐαυτῷ, καὶ δι' αὐτοῦ τῷ Θεῷ. Διὰ τοῦτο, ἀφ' οὗ ἐτελείωσεν τὸ ἔργον τῆς λυτρώσεως, ἐξαπέστειλε τὸ πανάγιον Πνεῦμα τῇ Ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ, ἵνα διαδώσῃ καὶ δι-

»πῆσῃ τὴν τάξιν εἰμὴ διὰ τῆς ἐνεργείας τῆς ἐνυποστάτου καὶ θείας ἀγάπης. Σὺ ὑπάρχεις, τέκνον μου, διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ Πατρὸς, γινώσκεις τὴν ἀλήθειαν διὰ τοῦ φωτὸς τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἀγαπᾷς τὴν τάξιν
 »διὰ τῆς ἐμπνεύσεως τοῦ παναγίου Πνεύματος. Σὺ ἐπλάσθης παρὰ τῆς
 »Ἁγίας Τριάδος· ἕκαστον θεῖον πρόσωπον σοὶ ἐνετύπωσε τὸν ἴδιον αὐτοῦ
 »χαρακτῆρα, καὶ δὲν δύνασαι νὰ ἦσαι ἀρεστός τῷ Θεῷ, εἰ μὴ ἐντελῶς
 »ἂν ἀπλασθῆς κατὰ τὸ πρωτότυπόν σου».

αιωνίση εἰς ἅπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος τοὺς καρποὺς τῆς λυτρώσεως ταύτης, καὶ καταφλέξῃ τὴν γῆν ἅπασαν τῷ πυρὶ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ, ὅπως ἀγαπῶμεν ἀλλήλους ὡς αὐτὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, τοῦτέστιν, ὡς ἠγάπησεν αὐτὸν ὁ Πατήρ, καὶ γίνωμεν οὕτω τέλειοι διὰ τῆς ἀγάπης ἐν αὐτῇ τῇ ἐνότητι τοῦ Πατρὸς, τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

Καὶ ἡ μὲν δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου περὶ ἡμῖν τὰ τρία θεῖα πρόσωπα ποιοῦντα τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα αὐτῶν· ἡ δὲ ἀπολύτρωσις ὡσάύτως περὶ αὐτὰ ἀσχολούμενα, ἵνα ἀναπλάσῃ τὴν ὑπὸ τοῦ ἁμαρτήματος ἐξαχρειωθείσιν ταύτην εἰκόνα· τὸν Πτερυχῆ ἐπαγγελλούμενον καὶ ἐτοιμάζοντα, ἀπ' αὐτῆς τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἔλευσιν τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, Ἰησοῦ Χριστοῦ· τοῦτον δὲ ἐμφανιζόμενον κατὰ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, καὶ ὑποβαλλόμενον εἰς ὄλους τοὺς ὑπὸ τῆς δικαιοσύνης τοῦ Πατρὸς ἀπαιτούμενους ἱκανοποιητικούς ὄρους· καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα καθολικεῦον καὶ διαικωνίζον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοὺς σπόρους τῆς χάριτος καὶ τῆς σωτηρίας, οἵτινες εἶναι οἱ καρποὶ τῆς ἱκανοποιήσεως ταύτης.

Ἴδου μὲ ποίαν ὑψηλὴν ἀρμονίαν ἀνελίσσεται τὸ σχέδιον τῆς ἀγίας ἡμῶν θρησκείας. Εἰκὼν τοῦ Θεοῦ, τοῦ αὐτουργοῦ τῆς παρουσιάσει τρεῖς καταστάσεις ἀντιστοιχοῦσας εἰς τὰ τρία πρόσωπα· καὶ εἰς τὰς τρεῖς ταύτας καταστάσεις εἶναι ἡ αὐτῇ, καὶ φέρει τὸν τύπον τοῦ Θεοῦ, εἰς τὴν ἐνότητα τοῦ ὁποίου θέλει ὀριστικῶς συνάψῃ ἡμᾶς ἐν τῷ οὐρανῷ.

Δὲν δυνάμεθα εἰμὴνὰ ψελλίσωμεν τὰς ἀληθείας ταύτας· ἀλλ' ἐν αὐτῇ τῇ ἀσθενείᾳ τῆς ἡμετέρας διαλέκτου τίς δὲν καθορᾷ τὸ σοφὸν καὶ ὑψηλὸν καὶ ἀκριβὲς καὶ γόνιμον τῆς διδασκαλίας ταύτης; πόσον ὄλαι αἱ ἰδέαι συναρμολογοῦνται ἐν αὐτῇ, συμπληροῦνται καὶ ἀντιστοιχοῦσι πρὸς ἀλλήλας; πῶς ἀπανταχοῦ αἱ ἀρχαὶ περὶ γουσι τὰς συνεπειὰς των, καὶ αὐ-

ται ἀνατρέχουσιν εἰς τὰς ἀρχάς των; πόσον φῶς διαχέει ἐπὶ τῶν ἀβύσσων τῆς διανοίας, καὶ λύει τὰ ἀνεπίλυτα προβλήματα τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους ἡμῶν; πόσον μεγαλοποιεῖται ἐν αὐτῇ τὸ πνεῦμα, καὶ καθαρίζεται ἡ καρδία, καὶ ὄλος ὁ ἄνθρωπος ἀνυψοῦται καὶ μεταμορφοῦται ἐν τῇ χώρᾳ τῆς μᾶλλον καθολικῆς καὶ ἀπολύτου τάξεως καὶ ἀληθείας καὶ εἰρήνης.

Ε'. Ἐὰν εἰς ὄλους τοὺς χαρακτῆρας τούτους, τοὺς ὁποίους οὐδὲν οὐδέποτε ἀνθρώπινον ἔργον ἠδυνήθη νὰ συνενώσῃ κατὰ τοσοῦτον ὑψηλὸν βαθμὸν, ἐδίσαζέ τις νὰ ἴδῃ αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν, ἀρκεῖ, πρὸς τελείαν αὐτῆς ἀναγνώρισιν, νὰ παραβάλλῃ πρὸς αὐτὴν τὴν ἠδυνήθη ἢ ἀνθρωπίνῃ εὐφυΐᾳ νὰ παραγάγῃ, καὶ τὸ ἐξαγόμενον εἰς ὃ ἔφθασεν, ὅτε, διὰ τῆς ἀτόπως λεγομένης φιλοσοφίας τῆς, ἠθέλησε νὰ συναγωνισθῇ πρὸς τὴν αἰώνιον τοῦ Θεοῦ σοφίαν.

Τὸ περὶ Τριάδος Χριστιανικὸν δόγμα εἴλκυσε τῶνόντι, διὰ τοῦ βάθους αὐτοῦ, τὴν προσοχὴν τῆς νέας φιλοσοφίας, ὡς ἡ πρόγνωσις αὐτοῦ εἶχεν ἄλλοτε διεγείρει τῶν σοφῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀνατολῆς τὰ ὄνειροπολήματα. Ἐννοήσασα δὲ, ὅτι ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ ὁ γενικώτατος νόμος τῆς ζωῆς, ἠθέλησε νὰ τὸ ἰδιοποιηθῇ, καὶ νὰ ἔχῃ καὶ αὐτὴ τὴν τριάδα τῆς.

Μόλις δυνατὸν εἶναι ν' ἀκολουθήσῃ τις αὐτὴν εἰς τὰς ἀχλωδεις θεωρίας, ἐν αἷς καὶ αὐτὴ ἐξαφανίζεται, μιμουμένη τὰ μυστήρια ἡμῶν, ἀλλὰ μόνον καθ' ὅ,τι ἔχουσιν ἀσαφές.

Ἡ φιλοσοφία ὁμῶς αὕτη ἀρκούντως ὑπέδειξεν ἀπ' ἀρχῆς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ συστήματός τῆς, καὶ πρὸ πάντων ἀπεκάλυψεν ἐπὶ τέλους αὐτὴν διὰ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς. Γεννηθεῖσα ἐν Γερμανίᾳ, περιεκλείετο ἤδη ἐν τοῖς δόγμασι τοῦ Καντίου καὶ τοῦ Φίχτου, ἀλλ' ἐν τῷ Ἐγγέλῳ ἀναπτύσσεται φθάνουσα εἰς τὸ ἀπόγειον αὐτῆς καὶ εἰς τὴν σοφωτάτην αὐτῆς διατύπωσιν.

Κατὰ τὸν Ἐγγelon, ἡ οὐσία, ἡ ὑπόστασις παντὸς πράγματος, ἡ διάνοια, ἡ πνευματικὴ ἐνέργεια, καθ' ἑαυτὴν θεωρουμένη, καὶ πρὸ πάσης ἀναπτύξεως, εἶναι ἀκριβῶς τὸ ὑπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ παριστανόμενον ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς ἢ τοῦ πρώτου προσώπου.

Ἡ δὲ μετάβασις ἀπὸ τῆς ἀπροσδιορίστου ὑποστάσεως εἰς τὴν πραγματικὴν ὑπαρξιν, ἢ εἰς κόσμον μεταμόρφωσις τῆς ἀπείρου οὐσίας ἢ λεγομένη φύσις, ἐνὶ λόγῳ, παρίσταται ἡμῖν ὑπὸ Θεοῦ τοῦ Υἱοῦ, τοῦ δευτέρου προσώπου, τοῦ ἐκφράζοντος πᾶν τὸ ἐν τῇ αἰωνίᾳ οὐσίᾳ.

Τέλος, ὅταν τὸ πνεῦμα, φθάσῃ εἰς τὸ τέρμα ὄλων τῶν ἀναπτύξεων του, ἀναγνωρίζῃ ἑαυτὸ, ὅταν ἀποφαίνεται τὴν ταυτότητα τοῦ πεπερασμένου καὶ τοῦ ἀπείρου, ὅταν διὰ τῆς ὁράσεως καὶ ἀποφάσεως ταύτης εἰσέρχεται τρόπον τινὰ ἐν ἑαυτῷ, ἐξισοῦται πρὸς ἑαυτὸ, καὶ συμπληροῦται, εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, τὸ τρίτον πρόσωπον· καὶ τοῦτο εἶναι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα.

Ὅθεν μία οὐσία ἥτις ἀναπτυσσομένη, γίνεται ἡ φύσις, εἶτα ἡ ἀνθρωπότης, καὶ φθάσασα ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι εἰς γνῶσιν ἑαυτῆς, μένει ἐκεῖ, ὡς εἰς τὸ ἀνώτατον αὐτῆς σημεῖον καὶ εἰς τὴν ὑψηλοτέραν αὐτῆς ἔκφρασιν· τοιαύτη ἡ περὶ Τριάδος Ἐγγελιανὴ θεωρία.

Ἄς παρατηρήσωμεν δὲ, ὅτι περιέχει διαφθοράν οὐ μόνον τοῦ μυστηρίου τῆς Τριάδος, ὅπερ εἶναι κατάδηλον, ἀλλὰ καὶ τοῦ τῆς ἐνσαρκώσεως· καθότι ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, ἡ αἰώνιος ἀλήθεια, ὁ ἔνσαρκος Λόγος, τρίτον πρόσωπον τῆς ἀλλοκότου ταύτης Τριάδος, δὲν εἶναι ὁ Χριστός, ἀλλὰ πᾶς ἄνθρωπος, τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, τὸ ἄθλιον τοῦτο πνεῦμα, τὸ ἐπιδεικτικὸν τοιαύτης παραφροσύνης.

Αἱ δὲ συνέπειαι τῆς θεωρίας ταύτης, ὑπὲρ ἧς τοσοῦτον ἐνθουσιάζθη ὅλη ἡ Γερμανία, καὶ ἐξ ἧς τόσοι παρ' ἡμῖν ἀνεφύη-

σαν βλαστοί, εἶναι τόσον ἐναντία εἰς τὰς πρώτας ἀρχὰς τοῦ κοινοῦ νοῦς καὶ τῆς ἠθικῆς, ὥστε ἤθελέ τις διστάσει νὰ τὰς ἐξαγάγη, καὶ τοὶ ἀφ' ἐαυτῶν ἐξερχομένας, ἐὰν οἱ ἀπόστολοι αὐτῆς δὲν εἶχον ἀποτόμως διατυπώσει καὶ ὁμολογήσει αὐτάς.

Ἡ θεωρία αὕτη, ἐν ᾗ συγχέει προφανῶς τὸν Θεὸν μὲ τὸν κόσμον, καὶ εἶναι κατὰ τοῦτο πανθεισμὸς, καταντᾷ ἐπὶ τέλους νὰ ἀρνηθῇ πᾶσιν ὑπερτάτην διάνοιαν ἔξω τοῦ ἀνθρώπινου νοῦς, καὶ εἶναι ἐπομένως ἀθεΐα.

Καὶ τῶνόντι, ἐὰν ἀληθὲς ἦναι ὅτι δὲν ὑπάρχει εἰμὴ μία μόνη οὐσία, ἥτις, γινομένη ἢ φύσις, ἄρχεται τότε μόνον νὰ λαμβάνη ὠρισμένην ὕπαρξιν, καὶ δὲν φθάνει εἰς κατάστασιν προσωπικότητος, συνειδήσεως, καὶ σκέψεως εἰμὴ ἐν τῇ ἀνθρωπότητι, εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖον νὰ ἀρνηθῇ τις ἄπειρον διάνοιαν, ἄπειρον θέλησιν προϋπάρχουσαν τοῦ κόσμου· ἀνάγκη νὰ ἀρνηθῇ σχέδιον τοῦ κόσμου· ἀνάγκη νὰ ἀρνηθῇ σχέδιον τοῦ κόσμου πρὸ τοῦ κόσμου, καὶ ἐλεύθερον αἷτιον τοῦ κόσμου, καὶ πρόνοιαν διευθύνουσαν αὐτόν· ἀνάγκη μάλιστα νὰ ἀρνηθῇ, ἐν τῇ ἀπέειρῳ οὐσίᾳ, τὴν τελείαν καὶ κατάλληλον ἐαυτῆς γνῶσιν.

Ἰδοὺ ἀποφάσεις καὶ ἀρνήσεις ἀναπόφευκτοί· ἀλλὰ παρὰ ταύταις ὑπάρχουσι καὶ καταφάσεις ἐπίσης ἀναγκαῖαι· πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἡ ἀνθρωπότης εἶναι ἡ συνείδησις τοῦ ἀπέειρου καὶ τοῦ ἀπολύτου· ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀλήθεια διάφορος τοῦ ἐν τῇ ἀνθρωπότητι ἀναπτυσσομένου ἰδανικοῦ· ὅτι δὲν ὑπάρχει ἄλλος νόμος παρὰ τὴν θέλησιν αὐτῆς ἢ τὸ πάθος· ὅτι δὲν ὑπάρχει οὔτε φόβος, οὔτε ἐλπίς ὡς πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα· ὅτι δὲν ὑπάρχει εἰμὴ εἰς Θεὸς, τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα· καὶ ὅτι ἡ ἀνθρωπότης ἄλλην θρησκείαν δὲν ἔχει παρὰ τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν. Σημείωσαι, ὅτι λέγομεν πάντοτε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἢ ἀνθρω-

πότης, τὸ ἀφρημένον ἐκεῖνο ὄν, ὅπερ οὐδεὶς εἶδεν, οὔτε θέλει ἰδεῖ ποτὲ, καὶ οὐχὶ ὁ ἄνθρωπος ἢ μᾶλλον οἱ ἄνθρωποι· διότι τί εἶναι τὰ ἄτομα ἐνώπιον τοῦ Ἐγγελισμοῦ; εἶναι, ἵνα μεταχειρισθῶ εἰκόνας συνήθεις εἰς τὸν ἀρχαῖον πανθεϊσμόν, ὡς τὰ κύματα, ἢ αἱ πομφόλυγες, αἵτινες ἀνυψοῦνται καὶ συγχρόνως ἀφανίζονται ἐπὶ τῆς τεταραγμένης ἐπιφανείας τοῦ ὠκεανοῦ τῆς ὑπάρξεως. Τὸ ἄτομον δὲν εἶναι εἰμῆ στιγμή τῆς καθολικῆς ζωῆς, ὄψις τοῦ ἀπολύτου, μόλις φαινομένη ἐπὶ τοῦ ἀείποτε κεχηνότος βαράθρου τοῦ παντός, ἵνα ἐκ νέου βυθισθῇ εἰς τὰς ἀβύσσους αὐτοῦ. Τὸ ἀφρημένον ὄν, ἢ ἀνθρωπότης, εἶναι μόνον, τὸ δὲ πραγματικόν, τὸ ἄτομον, εἶναι οὐδέν· καὶ ἐκεῖνο μὲν εἶναι Θεός· τοῦτο δὲ, οὐδέν.

Ἴδου τὸ κεφάλαιον τῶν ἀποφάσεων καὶ καταφάσεων τοῦ νεωτέρου ὀρθολογισμοῦ· ἡ *ἄθετα*, τὸ ἀτομικὸν ἀνεύθυνον, ἦτοι ἡ *μοιροδοξία*· ἡ ἀπόσβεσις πάσης θρησκείας, πάσης ἠθικῆς, πάσης ἱεραῆς ἐλπίδος· ἡ ἐρημία καὶ τὸ κενὸν καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς· καὶ ἐν τῇ περὶ αὐτὸν τρομερᾷ ταύτῃ ἐρημίᾳ ὁ ἀνθρώπινος λόγος λατρεύων ἑαυτὸν ὡς μόνον Θεὸν, καὶ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πτωχεύων, διότι ἀποποιεῖται τὴν κοινωνίαν πρὸς τὴν αἰωνίαν πηγὴν τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ζωῆς, τοιαῦτα τὰ τέλη τῆς φιλοσοφίας τοῦ αἰῶνος τούτου.

Ἐν Γερμανίᾳ, ὅπου τολμηρῶς ἀνεπτύχθη, καὶ οἱ μᾶλλον προχωρημένοι αὐτῆς μαθηταὶ δὲν ἠρυθρίασαν νὰ γράψωσιν ἐπὶ τῆς σημαίας τῆς *Ἄθετα*, ἀντενέργεια κινηθεῖσα, ὡς εἴπομεν, ὑφ' ἐνὸς τῶν ἀρχαίων αὐτῆς διδασκάλων, τοῦ Σχελλίγου, ἄρχεται νὰ τὴν πολεμῇ, ἀντιτάττουσα τὴν διδασκαλίαν, τὴν μόνην δυναμένην νὰ σώσῃ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐξ ὅλων τῶν ἀβύσσων τούτων, τὸν Χριστιανισμόν, εἰς ὃν πάντοτε ἐπανέρχεται, ὅστις θέλῃ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἀλήθειαν.

Ἐν δὲ τῇ Γαλλίᾳ τὸ κακὸν εἶναι μᾶλλον συγκεχυμένον, καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο ἴσως μεγαλύτερον, διότι δὲν ἐπικαλεῖται τόσῳ ζωηρῶς τὴν θεραπείαν. Ὁ Ἐγγελισμὸς εἰσῆχθη παρ' ἡμῖν ὑπὸ πολλοῦς μεταμφισμοῦς, καὶ οἶονεὶ διὰ λαθρεμπορίας, ἐφοβήθη τὴν λογικὴν σαφήνειαν τοῦ γαλλικοῦ πνεύματος, καὶ καλῶς ἐνόησεν, ὅτι, ἕνεκα τῶν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα τραγικῶν αὐτῆς ἐφαρμογῶν, ἡ ἀθεΐα εἶχε πλέον ἐκπέσει. Ὅθεν πολὺ ἀπέσχε τοῦ νὰ ὁμολογήσῃ αὐτήν, καὶ τοι ἀνεπαισθήτως φέρων αὐτήν· ἀλλὰ πᾶν γεγυμνασμένον ὄμμα τὴν ἀνακαλύπτει ἐν τῷ βάθει ὄλων ἐκείνων τῶν πολυκρότων περὶ ἀνθρωπότητος καὶ κοινωνίας συστημάτων, ὅσα ἐσχάτως ἀνεφάνησαν.

Ὁ Προοδευτικισμὸς (progressisme), ὁ χαρακτηρίζων αὐτὰ πάντα, δὲν εἶναι τῶντι εἰμὴ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς Ἐγγελιανῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν ἡ ἀνθρωπότης εἶναι ἡ μόνη τῆς διανοίας καὶ τῆς ἠθικότητος ἐστία, ἀναπτυσσομένη ἐν ἑαυτῇ, δι' ἑαυτῆς καὶ δι' ἑαυτήν, χωρὶς νὰ ἀναγνωρίζῃ οὐδεμίαν ἀνωτέραν καὶ διακεκριμένην ἀρχήν. Εἴτε φρόνησις, εἴτε, ὡς προτιμῶμεν νὰ πιστεύσωμεν, ἐνστιγματικὴ ἀποστροφή, οἱ Γάλλοι ἀνθρωπισταὶ καὶ κοινωνισταὶ δὲν διέκρινον τὴν ἀθεΐαν, τὴν μοιροδοξίαν, καὶ τὰς ἐν τῷ συστήματι τούτῳ περιεχομένας δεινάς συνεπεΐας. Οἱ μὲν, ὡς οἱ σαινσιμωνιανοὶ καὶ φουριερισταὶ, προσποιούμενοι ἄκραν περιφρόνησιν περὶ τῶν μεταφυσικῶν ἀρχῶν, αἵτινες ἔρωσ εἶναι ὡς φανοὶ διαφωτίζοντες τὰς ἀβύσσους τῆς διανοίας, ἐρρίφθησαν τυφλοῖς ὄμμασιν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς θεωρίας ταύτης, ἥτις ἐπιβάλλει τὴν ὅπως δῆποτε πρόοδον, καὶ υποθέτει εἰς τὸν ἀνθρώπον οὐχὶ τὴν τελειοποιησιμότητα, ὡς ὁ Χριστιανισμὸς, ἀλλ' αὐτὴν τὴν οὐσίαν τῆς τελειότητος. Οἱ δὲ, ὡς οἱ κ. κ. Πέτρος ὁ Λερού, Μιχελέτος καὶ Κουϊνέτος, ἐνέμειναν ἀπ' ἐναντίας ἐν τῇ χώρᾳ τῆς μεταφυσικῆς, ἀλλ' ἵνα περι-

τυλιχθῶσιν ἐκεῖ διὰ περιορισμῶν καὶ ἀσφειδῶν ἀκατανοήτων, ἀναδειχθῶσι θεόπνευστοι καὶ προφηταὶ μᾶλλον ἢ διερευνηταὶ καὶ φιλόσοφοι, καὶ ἀναγγεῖλωσι τὴν ἀποκάλυψιν δόγματος, αἰέποτε ἀναβαλλομένου. Παρ' οὐδενὸς αὐτῶν μὴ περιμείνης νὰ διατυπώσῃ καθαρῶς τὸ δόγμα τὸ μέλλον ἐξ ἀνάγκης νὰ λύσῃ τὸ μέγα περὶ Θεοῦ, περὶ κόσμου καὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους σχέσεως πρόβλημα. Κατ' αὐτοὺς ἡ λύσις εἶναι σύγχυσις· ἀποφεύγουσι τὰς ἐξηγήσεις, καὶ περιορίζονται νὰ προικίσωσι τὴν ἀνθρωπότητα διάτινος μελλούσης φανταστικῆς φωτίσεως, ἣτις θέλει εἶσθαι ὡς ἡ ἐκτύλιξις τῆς θείας οὐσίας, ἥς ἡ ἀνθρωπότης εἶναι ὁ μᾶλλον προκεχωρημένος ὄρος.

Εἷς μόνος ὁ κ. Λαμενναῖος, ἐν τῇ περὶ ἧς ὁ λόγος σχολῆς, καθαρῶς ἐξεφράσθη, προτιθέμενος ἀδύνατον συμβιβασμὸν μεταξὺ πανθεϊσμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ. Τῶντι ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθέντι *Φιλοσοφικῷ Σχεδιάσματι* παρέθηκε τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποστατικῆς ἐνότητος παρὰ τὰ περὶ Τριάδος καὶ δημιουργίας χριστιανικὰ δόγματα, καὶ ἐκ τῆς ἀναμίξεως ταύτης προφανῶν ἀντιφάσεων προέκυψεν ἀριδῆλως διδασκαλίᾳ τεμαχηδὸν καταρρέουσα.

Ὀλίγα θέλομεν εἰπεῖ περὶ τοῦ *Ἐκλεκτισμοῦ*, ὅστις εἶναι μόνον κατ' ἐπιφάνειαν φιλοσοφικὸν σύστημα. Τὸ ἀφορητικὸν αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁ *Ἐγελισμὸς* ἥτοι ὁ πανθεϊσμός, ὃν οὐδέποτε ἠδυνήθη νὰ ἀπεκδυθῇ. Ἡ δὲ ἐπώνυμος αὐτοῦ ἀξίωσις ὑποθέτει, ὅτι ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι διακεκριμένη τοῦ κόσμου, καὶ ὅτι ὑπόκειται εἰς ὅλην τὴν σύγχυσιν αὐτοῦ. Ἡ μόνη δὲ μεταξὺ τῆς σχολῆς ταύτης καὶ τοῦ προοδευτικισμοῦ διαφορὰ εἶναι, ὅτι οὗτος μὲν πρεσβεύει τὴν ἔμμεσον καὶ διαδοχικὴν τῆς ἀληθείας διάκρισιν, ὁ δὲ ἐκλεκτισμὸς, τὴν ἄμεσον καὶ ἀπ' εὐθείας, ὥστε δὲν διαφέρει εἰμὴ κατὰ τινα μείζονα ἀλαζονείαν.

Εἷς μόνος λόγος καταδεικνύει τὴν ἀδυναμίαν ὄλων τῶν συστημάτων τούτων, ὧν ὁ ὀπόκρυφος σκοπὸς εἶναι ν' ἀποβάλλωσι τὸν Θεόν.

Λέγετε, ὅτι ἡ ἀνθρωπότης ἀναπτύσσεται καὶ ὀδεύει ἀπὸ προόδου εἰς πρόοδον, ἢ ἀναλαμβάνετε τὴν ἀποστολὴν νὰ διακρίνητε τὴν ἀλήθειαν ὄλων τῶν συστημάτων, ὅσα ἐπεκράτησαν ἐν τῷ κόσμῳ. Ἀλλὰ πρὸς τί μετρεῖτε τὴν πρόοδον ταύτην, καὶ κατὰ ποῖον κριτήριον διακρίνετε τὴν ἀλήθειαν ἀπὸ τῆς πλάνης, ἐὰν προηγουμένως δὲν ἀναγνωρίζετε ἀλήθειαν σταθερὰν, ἀμετάβλητον καὶ ἐναργῆ, πρὸ πάντων δὲ ἀνεξάρτητον καὶ διακεκριμένην ἐκείνης τῆς ἀνθρωπότητος, ἧς διαβεβαιοῦτε τὴν πρόοδον, ἢ θέλετε νὰ καθαρῖσητε τὰς ἐννοίας; ἢ πρόοδος δὲν εἶναι ἄρα πλέον πλησίαισι πρὸς τινὰ σκοπὸν, καὶ ἡ ἐκλογὴ δὲν εἶναι σύγκρισις; καὶ πῶς γινώσκετε ὅτι προδεύετε, ἐὰν οὐδὲν ἔχητε ἔμπροσθέν σας καὶ ὑπεράνω εἰμὴ ὑμᾶς αὐτοὺς; πῶς δύνασθε νὰ συγκρίνητε ἄνευ ὄρου συγκρίσεως; ἵνα ἀναγνωρίσητε, πρέπει νὰ γνωρίσητε· πῶς λοιπὸν ἐδυνήθητε νὰ γνωρίσητε τὴν καθαρὰν ἀλήθειαν, καὶ δύνασθε ἐπομένως νὰ τὴν ἀναγνωρίσητε, ἀφ' οὗ πιστεύετε ὅτι οὐδαμοῦ εὐρίσκεται ἀμιγῆς πλάνης; ἢ γνωρίζετε ἤδη τὴν ἀλήθειαν, καὶ τότε ἔχετε τὸ ζητούμενον, ἢ δὲν τὴν γνωρίζετε, καὶ τότε πῶς δύνασθε νὰ τὴν ἀναγνωρίσητε; σὰς ἀναγκαιοὶ ἀνώτερον ἀντιδραστήριον, καὶ δὲν τὸ ἔχετε (1).

(1) Εἶχομεν δώσει τὸ φύλλον τοῦτο εἰς τὸν τύπον, ὅτε ὁ τελευταῖος ἀριθμὸς τῆς Βρετανικῆς Ἐπιθεωρήσεως (Αὐγουστος 1843) ἔτυχεν ὑπὸ τοὺς ὀφθαλμοὺς μας· καὶ ἐν τῷ πρώτῳ ἄρθρῳ ἐπιγραφομένου οἱ Γάλλοι φιλόσοφοι κατὰ τὸν Ἰ. αἰῶνα, εὐρομεν τὴν αὐτὴν ἔνστασιν κατὰ τοῦ ἐκλεκτισμοῦ, σχεδὸν αὐτολεξεί· καὶ ὀμολογητέον ὅτι ὀλίγα πλάναι δύνανται νὰ δώσωσι λαθὴν εἰς τοιαύτην σύμπνοϊαν ἀνασκευῶν. «Ἰπολείπεται νὰ ἐρωτήσωμεν τὸν ἐκλεκτισμὸν, λέγει ἢ ὀγγλος κριτικὸς, ποῖον εἶναι τὸ κριτήριον αὐτοῦ, ἵνα γνωρίση ἢ τί εἶναι ἀλήθεια καὶ τί πλάνη, ἀφ' οὗ ἀμφότερα εὐρίσκομεν εἰς τὰ συγγράμματα ὄλων τῶν φιλοσόφων. ἵνα διαχωρίση τίς τὰ ζιζάνια ἀπὸ

Δὲν σκοπεύομεν νὰ παρατείνωμεν τὴν ἔκθεσιν, ἥτοι τὴν ἀνασκευὴν τῆς φιλοσοφίας τῆς ἡμέρας, ἧς ἅπασαι αἱ αἰρέσεις πηγάζουσιν ἐκ τῆς Γερμανικῆς περὶ Τριάδος θεωρίας, ἥτοι ἐκ τῆς ἐνότητος τῆς ὑποστάσεως ἢ τοῦ πανθεισμοῦ.

Ἡθελήσαμεν μόνον νὰ διατρανώσωμεν τὴν θεϊαν ὑπεροχὴν τοῦ χριστιανικοῦ περὶ Τριάδος δόγματος, τὴν λογικὴν ἀνάγκην καὶ τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ γονιμότητα, παραβαλλομένου πρὸς τὰς ἐπινοήσεις τοῦ κατὰ τῆς πίστεως διακηρυχθέντος ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Ὁ Θεὸς, εἶπομεν, δὲν δύναται νὰ ἐννοηθῆ, καὶ ἡ γνῶσις αὐτοῦ νὰ διατηρηθῆ ἄνευ τοῦ περὶ Τριάδος δόγματος, ἐπειδὴ ἡ ὑπαρξίς ὄντος ὑποθέτει σχέσεις νοήσεως καὶ ἀγάπης, αὗται δὲ ἀπαιτοῦσιν ὄρους, καὶ οὗτοι δὲν δύνανται νὰ ἐννοηθῶσιν εἰμὴ τῆς αὐτῆς φύσεως πρὸς τὴν ἑαυτοῦ, καὶ ἐπομένως ὁμοούσιοι, διότι οὐδὲν ἴσον πρὸς ὃ οὐδὲν ἐξισοῦται. Ἐνὶ λόγῳ, ὁ ἀρνούμενος τὴν Τριάδα τῶν προσώπων, ἀρνεῖται τὴν ἐντελῆ τοῦ Θεοῦ ὑπαρξίν, ἥτις εἶναι ἀκατανόητος ἄνευ παραγωγικῆς νοήσεως καὶ ἀγάπης ἐνεργείας· ἀρνούμενος δὲ τὴν ἐνότητα τῆς φύσεως ἐν τῇ τριάδι τῶν προσώπων, πάλιν ἀρνεῖται τὸν Θεὸν, ὅστις δὲν ἤθελεν εἶσθαι ἀνεξάρτητος, αἰώνιος καὶ ἄπειρος, τούτέσι, Θεὸς, ἐάν τις ἀναγκαῖα σχέσις ἠδύνατο νὰ ὑπάρχῃ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ ἄλλου τινὸς παρ' αὐτόν.

Ὁ Ἐγελισμὸς ἦλθε νὰ ἐπικυρώσῃ τοὺς συλλογισμοὺς

ντὸν καλὸν σῆτον, ἀνάγκη νὰ γνωρίσῃ πρότερον τὸν καλὸν σῆτον. Ὁ ἠγεωργὸς δὲν χωρίζει αὐτὰ ἀπ' ἀλλήλων εἰμὴ διὰ προηγουμένης γνώσεως, ἥτις εἶναι τὸ κριτήριόν τοῦ. Ὁ ἐκλεκτισμὸς εἰς τοῦτον σρέφεται τὸν διάλληλον· ζητεῖ φιλοσοφικὸν σύστημα διὰ τῆς διατάξεως καὶ συναρμολογήσεως πασῶν τῶν ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀνακαλυφθεισῶν ἀληθειῶν· ἀλλ' εἶνα κάμη τοῦτο, εἶνα γνωρίσῃ τὰς ἀληθείας ταύτας, ὀφείλει νὰ κατέχῃ προηγουμένως αὐτὸ τὸ ὅποιον ζητεῖ νὰ μάθῃ, ἐν σύστημα. Ἄνευ τινὸς οἰουδήποτε συστήματος, δὲν δύναται νὰ κάμῃ οὐδὲ βῆμα.

ἡμῶν διὰ τῆς ὀλεθρίας αὐτοῦ πείρας· διότι, ἀποποιούμενος τῷ Θεῷ ὄρους σχέσεως τῆς αὐτῆς φύσεως μετὰ τὴν ἰδικήν του, κατεβίβασεν εὐθύς τὴν προσωπικότητα καὶ ὑπαρξιν αὐτοῦ εἰς τὴν τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ κατήνησε ταχέως εἰς τὴν ἀθείαν.

Ἐντεῦθεν ἡ ἀντίθεσις τῶν ἀποτελεσμάτων· διότι, ἐν ᾧ ὁ Χριστιανισμὸς ἀναπτύσσει τὸν ἄνθρωπον ἐν τῷ Θεῷ, τὸ πεπερασμένον ἐν τῷ ἀπείρῳ, καὶ ποιῶν αὐτὸν μέτοχον τῆς αἰωνίου ἀληθείας καὶ τῆς θείας ἀγάπης, τὸν καθιστᾷ συγκοινωνὸν τοῦ μεγαλείου, τῆς ἀγιότητος, καὶ αὐτῆς τῆς τοῦ Θεοῦ μακαριότητος, ἡ ψευδὴς αὕτη φιλοσοφία καταβιβάζει τὸν Θεὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἦτοι, τὸν καταργεῖ, τὸν δὲ ἄνθρωπον ὀρφανίζει καὶ δὲν τῷ ἀφίνει ἄλλους πόρους, ἄλλας ἐλπίδας, ἄλλα φῶτα, εἰμὴ ὅσα δύναται νὰ πορισθῇ ἐξ ἑαυτοῦ, δηλαδὴ ἐκ φύσεως προφανῶς ἀτελοῦς, πεπερασμένης, ἐπιρρέπους πρὸς τὸ κακὸν, τὴν πλάνην, τὴν ὀδύνην, φρικτῆς πρὸς ἑαυτὴν, μὴ δυναμένης νὰ εὕρῃ οὔτε σκιάν ἀναπαύσεως, εἰμὴ φεύγουσα ἑαυτὴν, ὅπερ ἤθελεν εἶσθαι ἡ πλέον ὑβριστικὴ καὶ παράλογος καὶ βάρβαρος ιδέα, ἣν ἡδύνατό τις νὰ συλλάβῃ περὶ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, ἐὰν δὲν ἦτο ἡ πλέον χιμαιρικὴ σύγχυσις ἀμφοτέρων.

Οὕτως ἐπὶ πάντων τῶν ζητημάτων, τὰ βαθύτατα τοῦ Χριστιανισμοῦ μυστήρια ἀποκαλύπτουσι τοὺς ἀληθεῖς νόμους τῆς φύσεως ἡμῶν κατὰ τὰς σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὸν Θεόν, δημιουργὸν καὶ ὄρον ἀνώτατον τοῦ προορισμοῦ μας, καὶ εἶναι ἡ ὑψηλοτέρα καὶ πληρεστέρα φανέρωσις τῆς Θείας ἐκείνης ἀληθείας, ἣν προησθάνοντο οἱ σοφοὶ τῆς ἀρχαιότητος, καὶ ἔξω τῆς ὁποίας δὲν δύναται τις νὰ ζητήσῃ ἄλλην σοφίαν καὶ ἄλλο φῶς, χωρὶς νὰ πέσῃ παραχρῆμα εἰς σκότος ἀπέραντον καὶ ἀβύσσους ἀτελευτήτους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Περὶ Ἐκκλησίας

Τὸ ἔργον τῆς λυτρώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἶχε πληρωθῆ, ὁ κόσμος εἶχε καταλλαχθῆ πρὸς τὸν δημιουργόν του, νέα ἠθικὴ ζωὴ εἶχε χορηγηθῆ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, πηγὴ καθαρισμοῦ καὶ ἀγιότητος, μέλλουσα νὰ κυκλοφορήσῃ ἐν μέσῳ αὐτῆς, καὶ τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων εἶχον συμβιβάσει τὸ ἔλεος καὶ ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ.

Ὅποῖον θαῦμα ἰσχύος καὶ ἀγάπης ἀπητειτο πρὸς τοῦτο. Ὅλα, ὡς εἶδομεν, τὰ προσόντα τῆς Θεότητος εἶχον ἀναπτυχθῆ διὰ τὸ μέγα τοῦτο ἔργον, καὶ ἐκ τοῦ σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ, ἐν ᾧ τὸ μέγα τοῦτο ἔργον διεδραματίζετο, ἐξέρρησε τὸ αἷμα ἐνὸς Θεοῦ.

Ἄλλὰ τὸ μέγα τοῦτο θαῦμα ἦτο εἰσέτι ἀπόκρυφον, μεταξὺ τῶν τριῶν θείων προσώπων ἀποκείμενον· ἅπαντα ἡ γῆ ἠγνόει τὴν σωτηρίαν τῆς, καὶ ὁμοῦς αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ κατασταθῆ ἀποτελεσματικὴ καὶ πραγματικὴ πρὸς αὐτὴν, εἰμὴ διὰ τῆς κοινωνίας αὐτῆς πρὸς τὸ μυστήριον τοῦτο, ἐξ οὗ ἐπήγαγεν. Ἡ διαθήκη ἡ καλοῦσα τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς κληρονομίαν τοῦ οὐρανοῦ, κεκλεισμένη οὖσα, ἔπρεπε ν' ἀποφραγισθῆ, νὰ κηρυχθῆ, νὰ ἐξηγηθῆ, νὰ γένη δεκτὴ ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ νὰ ἐφαρμοσθῶσιν αὐτῷ οἱ καρποὶ τῆς.

Ἵπερφυσικὸν τὸ ἔργον τοῦτο, ὅσῳ τὸ τῆς λυτρώσεως· ἀλλ' ἄνευ τούτου, αὕτη ἡ λύτρωσις ἔμενεν ἀνωφελής. Ἡ Θεότης δὲν εἶχε κάμει, οὕτως εἰπεῖν, εἰμὴ ἐν βῆμα· ὑπελείπετο δὲ καὶ δεύτερον, ὅπερ μόνη αὕτη ἠδύνατο εἰσέτι νὰ κάμῃ, διότι ἡ αὕτη ἀπόστασις ὑπῆρχε μεταξὺ ὄλων τῶν παρεκτροπῶν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ σταυροῦ, ὅση ὑπῆρχε μεταξὺ τοῦ σταυροῦ

καὶ τῆς ἐν αὐτῷ ἐξουθενθείσης φύσεως τοῦ Θεοῦ.

Ἰδοὺ λοιπὸν ἡ τοσοῦτη μυστηριώδης καὶ ἀποτρόπαιος καὶ κατὰ τὸ φαινόμενον ἀλλόκοτος, καὶ πρὸς τὴν φύσιν φρικώδης διδασκαλία, εἰς ἣν πρέπει οὐδὲν ἦττον νὰ ἐπιναχθῆ καὶ νὰ καμφθῆ τὸ ἀνθρώπινον γένος, καὶ περὶ ἧς νὰ πεισθῆ ὁ κόσμος ὁ θεοποιήσας ὄλα τὰ παρ' αὐτῆς σταυρούμενα πάθη· ἥτις πρέπει νὰ μστενεχθῆ ἀπὸ τοῦ τόπου τῆς καταδίκης εἰς τὰ ἀνάκτορα τῶν Καισάρων, νὰ εἰσχωρήσῃ ἐπίσης καὶ εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ φιλοσόφου καὶ εἰς τὴν τοῦ νηπίου, εἰς τὴν καρδίαν τοῦ δεσπότου καὶ εἰς τὴν τοῦ δούλου, εἰς τὴν διεφθαρμένην Κόρινθον καὶ εἰς τὰ δάση τῶν βαρβάρων, παρ' Ἰουδαίους καὶ παρ' ἔθνηκοις, καὶ νὰ γίνῃ δεκτὴ παρὰ πάντων τῶν ἀνθρώπων ἀδιακρίτως. Καὶ πῶς εἶναι δυνατὴ τοιαύτη ἐπιχείρησις; λάβε τὴν ἀπλουστάτην ιδέαν, τὴν γλυκυτάτην ὑποχρέωσιν, καὶ προσπάθησε, ἐὰν δύνασαι, νὰ ἐντυπώσῃς αὐτὰς ἐξ ἴσου εἰς τὸ πνεῦμα καὶ τὴν καρδίαν ὀλίγων ἀνθρώπων εἰς μάτην τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εἶναι τόσῳ μάταιον καὶ ἄστατον καὶ ἰδιότροπον καὶ ἐχθρὸν τῆς αὐθεντίας, ἡ δὲ καρδία του τόσῳ φίλη τῶν μεταβολῶν, καὶ πλήρης ἑαυτῆς, ὥστε δὲν δύνασαι νὰ τὰ κυριεύσῃς. Τί δὲ, ἐὰν πρόκειται περὶ συνόλου ἀληθειῶν καὶ καθηκόντων ἀφρημένων καὶ αὐστηρῶν; τί, ὅταν θελήσῃς νὰ ἐντυπώσῃς αὐτὰ ἐξ ἴσου, οὐχὶ εἰς τὸ πνεῦμα ἐκλεκτῶν τινῶν μαθητῶν, ἀλλὰ πάντων ἀνθρώπων ἀδιακρίτως, οἰοιδήποτε εἶναι, σοφοὶ ἢ ἀμαθεῖς, μεγάλοι ἢ μικροί, πολιτισμένοι ἢ βάρβαροι; ὅποια τροφή εἰς τὴν ἀμφισβήτησιν, τὴν δεισιδαιμονίαν, τὸν διωγμόν; πόσαι νέαι διδασκαλίαι θέλουν ἐξέλθει ἐκ τῆς διδασκαλίας ταύτης; πόσα εὐαγγέλια μέλλουν νὰ κατασκευασθῶσιν ἐκ τοῦ μόνου τούτου Εὐαγγελίου, κατὰ τὸ δοκοῦν καὶ τὸ πρέπον ἐκάστης προλήψεως καὶ ἐκάστου πάθους!

Πόσαι πλάναι, πόσαι μωρίαί, πόσαι αἱρέσεις! ποῦ ἄρα θέλει εὐρεθῆ ἡ ἀληθῆς διδασκαλία ἐν τῷ ἀπείρῳ τούτῳ ὠκεανῷ τῶν ἀντιφάσεων; τίς θέλει φυλάξει τὴν παρακαταθήκην αὐτῆς, καὶ ἐκ τίνος σημείου θέλομεν δυνηθῆ νὰ τὴν διακρίνωμεν; ποῖον χαρακτῆρα κύρους καὶ μέσον πεποιθήσεως θέλει ἔχει, ἵνα ὑπερισχύσῃ καὶ συνενώσῃ τὰ πνεύματα, καὶ γνωρισθῆ πανταχοῦ ἑναργῶς καὶ βεβαίως ἐν τῇ γενικῇ τῶν πνευμάτων ἀστασίᾳ καὶ ἐν τῇ μανιώδει τῶν παθῶν συμπλοκῇ; ἡ φαντασία ὀπισθοδρομεῖ ἐνώπιον τοιούτου χάους, καὶ τοῦτο μόνον δύναται νὰ πιστεύσῃ, ὅτι βεβαιότατα ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία παραδιδομένη οὕτω εἰς τὴν διαλυτικὴν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐνέργειαν, θέλει ταχέως ἐκλείψει· καὶ πιθανώτατα δὲν θέλουν εὐρεθῆ δύο ἀνθρωποὶ δυνάμενοι νὰ συμφωνήσωσι περὶ αὐτῆς, καὶ εἰς μόνος ἴσως δὲν ἤθελε τολμήσει νὰ τὴν κηρύξῃ.

Καὶ ὅμως δὲν παρουσιάσαμεν ἄχρι τοῦδε εἰμὴ μίαν μόνην ἔποψιν τῆς δυσκολίας, διότι τὸ Εὐαγγέλιον δὲν ἔμελλε νὰ κηρυχθῆ μόνον εἰς τοὺς ἐπὶ Χριστοῦ πληροῦντας τὴν γῆν ἀνθρώπους, ἀλλ' εἰς ὅλας τὰς ἐπελευσομένας γενεὰς μέχρι τῆς συντελείας τῶν αἰώνων, οἰαδήποτε καὶ ἂν ᾦναι ἡ διαφορὰ τῶν ἡθῶν, τῶν φώτων, τῶν ἰδιοσυγκρασιῶν, τῶν πολιτισμῶν, καὶ τῶν ἀναγκῶν αὐτῶν· μέχρις ἡμῶν, ἀνθρώπων τοῦ ΙΘ'. αἰῶνος, τόσῳ διαφόρων τῶν προηγηθεισῶν ἡμῶν γενεῶν κατὰ τὰς τέχνας, τὰς ἐπιστήμας, τὰς βιομηχανίας, τὰς ἀχαλινώτους ιδέας καὶ τὰς ἀσκόπους δρμάς· μέχρις τῶν μεθ' ἡμᾶς ἐλευσομένων, ἐπὶ ἑκατομμύρια ἔτων, καὶ ἀξιωθησομένων ἴσως νὰ ἴδωσιν οὐρανὸν καινὸν καὶ γῆν καινὴν, ἔμελλε νὰ φθάσῃ ἡ διδασκαλία αὕτη, διερχομένη τόσας ἀνατροπὰς καὶ ἐπαναστάσεις καὶ νεωτερισμοὺς καὶ ἐρείπια, καὶ διαμένουσα μόνη ἄθικτος καὶ ἄκαμπτos, μόνη ἐπαρκῆς καὶ ἀναλλοίωτος ἐν μέσῳ

τοῦ παρασύροντος τὰ πάντα χειμάρρου τῶν αἰώνων.

Ἄς συμπεράνωμεν λοιπὸν ἀδιστακτως ὅτι, ἐὰν ἀπητεῖτο Θεός, ἵνα δημιουργήσῃ τὸν κόσμον, καὶ Θεός, ἵνα τὸν ἐξαγοράσῃ, ἀπητεῖτο ὡσαύτως, ἵνα τὸν ἐπιστρέψῃ καὶ ἀγιάσῃ.

Τὰ ἐν τῇ αὐτῇ οὐσίᾳ ἀχωρίστως ἠνωμένα τρία Θεῖα πρόσωπα βεβαίως ἐνήργησαν ἐκ συμφώνου ἐν πάσῃ τῇ οἰκονομίᾳ τοῦ ἠθικοῦ κόσμου· καὶ ὁ αὐτὸς Θεός, ὁ Εἷς καὶ μόνος, ἐδημιούργησε καὶ ἐξαγόρασε καὶ ἠγίασεν ἡμᾶς. Ἄλλ' ἵνα ἐπαισθητότερον ἀποκαλυφθῶσι τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, ἠυδόκησαν νὰ φανερωθῶσι διαδοχικῶς ἕκαστον ἰδιαιτέρως, εἰς τρία ἔργα διακεκριμένα, ὡς αὐτὰ, κατὰ τὸν τρόπον, καὶ οὐσιωδῶς ἐν κατὰ τὸ ἀντικείμενον. Ὁ μὲν Πατὴρ ἐφανέρωσε τὴν δύναμιν ἐν τῇ δημιουργίᾳ, ὁ δὲ Υἱὸς τὸ ἔλεος ἐν τῇ λυτρώσει, καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀπέκειτο νὰ σφραγίσῃ καὶ τελειώσῃ τὴν σωτηρίαν ἡμῶν ἐν τῷ μεγάλῳ ἔργῳ τῆς Ἐκκλησίας, ἥτις εἶναι μεσίτρια μεταξὺ ἡμῶν καὶ τοῦ Χριστοῦ, ὡς ὁ Χριστὸς μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ Θεοῦ, τελειόουσα οὕτω τὴν ἐν τῷ Θεῷ ἐνότητα ἡμῶν καὶ τὸν ἀγιασμόν, κατὰ τὸν ὑπὸ τοῦ Παύλου ἀπευθυνόμενον αὐτῇ ὡραῖον τοῦτον λόγον· *Πάντα ὑμῶν ἐστίν· ὑμεῖς δὲ, Χριστοῦ· Χριστὸς δὲ, Θεοῦ.*

Βεβαίως ἡ Θεότης δὲν ἐκδηλοῦται δι' ἀκαταμαχῆτου ἐναργείας καὶ εἰς τὰ τρία ταῦτα ἔργα· ὅθεν ὑπάρχουσιν ἄθεοι μὴ ὀρῶντες τὸν Θεὸν ἐν τῇ φύσει, θεῖσταί, μὴ ὀρῶντες αὐτὸν ἐν τῷ Χριστῷ, καὶ τέλος αἰρετικοὶ μὴ ὀρῶντες αὐτὸν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἄλλ' ἡ Θεῖα σοφία οὕτως ἠυδόκησεν, ἵνα πειράσῃ τὴν θέλησιν, καὶ δοκιμάσῃ τὴν πίστιν ἡμῶν, ἐξασκουμένην διὰ τοῦ μυστηρίου, καὶ οὕτω ἀναγκάσῃ ἡμᾶς νὰ ἀφήσωμεν τὰ σαρκικὰ καὶ ἐπίκηρα, καὶ ἐπαναγάγῃ εἰς τὰ πνευματικὰ καὶ αἰώνια· διότι, ὅταν ἡ ψυχὴ,

διὰ τῆς ἀξιομισθίας, ἀπαλλαχθῆ οὕτω τῆς παχείας ἀχλύος, ἥτις ἀποκρύπτει τὸν Θεὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν της, τὸν ἀποκαλύπτει ὀλίγον κατ' ὀλίγον, καὶ πληροῦται ὅλη ἐκ τοῦ αἰσθήματος τῆς παρουσίας του, ὥστε δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ πῶς ὑπάρχουσι πνεύματα ἄρκούντως πεπωρωμένα, ἵνα μὴ τὸν βλέπωσι.

Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, ἐν ὀρθῶς παρατηρήσωμεν, ἡ παρουσία αὕτη τῆς Θεότητος εἶναι κατ' ἀρχὰς τόσῳ μᾶλλον κεκρυμμένη, καὶ προσεκτικωτέραν πίστιν ἀπαιτεῖ, ὅσον ὁ βαθμὸς τῆς τελειότητος, εἰς ὃν μᾶς προσκαλεῖ, εἶναι ὑψηλότερος. Ὅθεν ἐπεται, ὅτι, ἐπειδὴ ἡ εἰς Θεὸν, τὸν Χριστὸν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν πίστις ἐπιφέρει ὑποχρεώσεις ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον αὐστηράς, τὸ ἀντικείμενον τῆς πίστεως ταύτης εἶναι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον κεκρυμμένον, καὶ δυσκολώτερον εἶναι νὰ πιστεύσῃ τις εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἢ εἰς τὸν Χριστὸν, καὶ εἰς τὸν Χριστὸν ἢ εἰς τὸν Θεόν. Ἄλλ' ἀφ' ἑτέρου, ἡ πίστις αὕτη, ὅταν ἀκολουθῆται μέχρι τέλους, μεταβάλλεται εἰς ἐστίαν νοήσεως, ἥτις ἐνεργεῖ ἐπὶ πασῶν τῶν λοιπῶν πεποιθήσεών μας, καὶ παρέχει εἰς αὐτὰς βασιμότητα, ἣν δὲν εἶχον καὶ περὶ αὐτῶν τῶν πλέον ἀναμφισβητήτων ἀληθειῶν. Ἴνα πιστεύσῃ τις καλῶς, ἀνάγκη νὰ πιστεύσῃ πάντα (1)· καὶ ἐν ἑνί γένει ὑπάρχουσι πλείονες αἰρετικοὶ ἢ θεῖσται, καὶ πλείονες θεῖσται ἢ ἄθεοι, παρατηρητέον, ὅτι ἡ τάσις τῆς πίστεως εἶναι κατ' ἀντιπεπονητότα λόγον τῆς ἀριθμητικῆς ταύτης ἀναλογίας τῶν ὀπαδῶν της, καὶ ὅτι, ἀληθῶς εἰπεῖν, οἱ μόνοι ἰσχυρῶς πιστεύοντες εἶναι οἱ ὀρθόδοξοι.

Ἐν τούτοις οὐδὲν ὑπάρχει μὴ ὄν λογικώτατα καὶ σοφώτατα διατεταγμένον. «Ἡ θρησκεία εἶναι πρᾶγμα τόσῳ μέγα, λέγει ὁ Πασχάλης, ὥστε δικαίως στεροῦνται αὐτῆς

(1) Ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἀληθοῦς πίστεως, ἐννοεῖται.

» ὅσοι δὲν θέλουσι νὰ λάβωσι τὸν κόπον νὰ τὴν ἐρευνήσω-
 » σιν, ἐὰν ἦναι ἀσαφής. Τότε μόνον ἤθελέ τις δικαίως πα-
 » ραπονεῖσθαι, ἐὰν ἦτο τοιαύτη, ὥστε καὶ ζητῶν νὰ μὴ εὐ-
 » ρίσκη αὐτήν. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει οὕτω, διότι ὁ Θεὸς
 » ἔθηκε σημεῖα ἐπαισθητὰ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ, δι' ὧν
 » γνωρίζεται εἰς πάντας τοὺς εἰλικρινῶς ζητοῦντας αὐτὸν,
 » καὶ οὐδὲν ἦττον ἐκάλυψεν αὐτὰ οὕτω, ὥστε δὲν δύνανται
 » νὰ γνωρίσωσιν αὐτὸν εἰμὴ οἱ ἐξ ὅλης καρδίας ζητοῦντες
 » αὐτόν. Ποῖον ἄρα ὄφελος δύνανται νὰ ἀπολάβωσιν οἱ ἄ-
 » πιστοι, ὅταν, ἐν τῇ ῥαθυμίᾳ ἐν ἣ ὁμολογοῦσιν ὅτι εὐ-
 » ρίσκονται ὡς πρὸς τὴν ἔρευναν τῆς ἀληθείας, φωνάζουσιν
 » ὅτι οὐδὲν τὴν καταδεικνύει εἰς αὐτούς, ἀπ' οὗ τὸ σκότος
 » ἐν ᾧ εὐρίσκονται, καὶ ὅπερ ἀντιτείνουσιν εἰς τὴν Ἐκκλη-
 » σίαν, ἀποδεικνύει μάλιστα μίαν τῶν παρ' αὐτῆς ὑποστη-
 » ριζομένων ἀληθειῶν, ἀφίνον ἀνέπαφον τὴν ἄλλην, καὶ
 » ἀντὶ νὰ καταστρέψῃ τὴν διδασκαλίαν της, τὴν ἐπιβε-
 » βαιοῖ;» (1)

Καὶ τῶντι ὁ Θεὸς ἔθηκε σημεῖα ἐπαισθητὰ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ
 αὐτοῦ, ὅπως ἐν αὐτῇ γνωρισθῆ εἰς τοὺς ζητοῦντας αὐτόν.
 Οἱ φέροντες ἐπ' αὐτῆς βλέμματα ἀπρόσεκτα ἢ προκατει-
 λημμένα, δὲν βλέπουσιν ἐν αὐτῇ εἰμὴ ἀνθρώπινον θεσμὸν
 ἐπὶ τῆς θρησκομανίας στηριζόμενον, συντηρούμενον ὑπὸ
 τῆς πολιτικῆς, καὶ μὴ ἐξασκοῦντα πλέον εἰμὴ ἰδανικόν τι
 κράτος ἐπὶ τῶν πνευμάτων, ἅτινα δὲν σέβονται ἐν αὐτῷ
 εἰμὴ τὴν ἀσθένειάν του, περιμένοντα τὸν θάνατόν του. Ἀλλ'
 ὅσοι θεωροῦσιν αὐτήν δι' ἀπλοῦ καὶ ὑπὸ τῆς ἀληθοῦς ἐπι-
 στήμης πεφωτισμένου ὄμματος, ὅσοι ἐρευνῶσιν αὐτήν μὲ
 τὴν ὑψηλὴν ἐκείνην ἀμεροληψίαν καὶ ἔμφρονα ἐμβρίθειαν,
 τὰς ὁποίας ἀπαιτεῖ χιλίων ὀκτακοσίων ἐτῶν ἔργον, ὅπερ
 ἔλαβε τὰς πληγὰς τοῦ Νέρωνος καὶ τοῦ Διοκλητιανοῦ, καὶ

(1) Πασχάλου Σκέψεις.

εἰσέτι ζῆ, ὑψόνον τὴν ἱερὰν αὐτοῦ κεφαλὴν ὑπεράνω τῶν ἔρειπίων τοσοῦτων κρατῶν, ὅσα πάλαι ποτὲ κατεπολέμησαν αὐτὸ, καὶ κατὰκείνται πάντα πρὸ τῶν ποδῶν του, οὗτοι, λέγω, ἀνακαλύπτουσιν ὑπὸ τὸ περικάλυμμα τῶν ἀνθρωπίνων συμβάντων γεγονὸς ὑπερφυσικὸν κατὰ τὴν οὐσίαν του, σχέδιον τότῳ ἁρμονικὸν καὶ ἔντονον ἐν τῇ ἐπινοήσει καὶ ἐκτελέσει αὐτοῦ, καὶ καθ' ὅλας τὰς ἄχρις ἡμῶν συνεπειὰς καὶ τὰς περὶ τοῦ μέλλοντος προρρήσεις αὐτοῦ, ὥστε πρέπει ν' ἀναγνωρίσωμεν ἐν αὐτῷ *θεῖαν* τῶντι δὺ· ναμιν καὶ σοφίαν.

Ἐνταῦθα ἀναγκαζόμεθα νὰ διαιρέσωμεν τὴν μελέτην ἡμῶν, ἕνεκα τοῦ μεγέθους τῆς ὑποθέσεως. Ὅπως μείνωμεν πιστοὶ εἰς τὸ σχέδιόν μας, πρέπει τῶντι νὰ παραπέμψωμεν εἰς τὸ Γ'. μέρος, ἦτοι εἰς τὰς ἐξωτερικὰς ἢ ἱστορικὰς ἀποδείξεις, τὴν μελέτην τῆς Ἐκκλησίας, καθὸ *γεγονότος*, καὶ νὰ περιορισθῶμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐν τῇ μελέτῃ τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῆς συστάσεως, ἵνα κατὰ βάθος ἐξετάσωμεν αὐτὴν καθὸ *θεσμῶν*, καὶ ὡς ἐκ τούτου ὀφείλομεν νὰ ὑποκύψωμεν εἰς τὸν χαλινὸν τῆς μεθόδου, διατάσσοντες εὐστόχως τοσοῦτον εὐρεῖαν ὕλην, ἐὰν θέλωμεν καλῶς νὰ τὴν καταλάβωμεν. Οὕτω μόνον δύναται τις καὶ νὰ ἴδῃ καὶ νὰ ἐμβριθῶς τὰ πάντα, καὶ νὰ γίνῃ πρωτότυπος δι' αὐτῆς τῆς ἀληθείας. Ἐν μόνον ἀπαιτεῖ ὁ Χριστιανισμὸς, τὴν μελέτην διότι μᾶλλον ἐπολεμήθη, καθ' οὓς χρόνους μᾶλλον ἠγνοεῖτο. Μόνον αἱ κομπορρημοσύνη καὶ τὰ ἐπιγράμματα, ἅπερ οὐδὲν ἀποδεικνύουσιν, ἠδυνήθησαν νὰ διεγείρωσι κατ' αὐτοῦ προλήψεις· ἀλλὰ τοῦτο μάλιστα πρέπει νὰ ἦναι πρὸς τὰ ἐμβριθῆ πνεύματα ἢ ἰσχυροτάτη καὶ νομιμωτάτη ὑπὲρ αὐτοῦ πρόληψις, ἥτις δὲν βραδύνει νὰ μεταβληθῇ εἰς βεβαιότητα, ὅταν θελήσῃ τις νὰ τὸν ἐξετάσῃ ἐκ τοῦ πλησίον, κατὰ βάθος, καὶ μὲ τὴν καρτερικὴν ἐκείνην ἀγάπην τῆς ἀληθείας,

ἥτις εἶναι ὁ πρῶτος ὅρος τῆς ἐρεύνης αὐτοῦ, συνάμα δὲ καὶ ὁ πρῶτος πρὸς κατοχὴν αὐτοῦ τίτλος.

Ἄς ἔλθωμεν εἰς τὸ προκείμενον.

Τί εἶναι ἡ Ἐκκλησία;

Ἐκκλησία εἶναι ἡ Συνέλευσις τῶν πιστευόντων εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν. Ἰδιαιτέρως δὲ Ἐκκλησία καλεῖται τὸ Σῶμα τὸ διδάσκον τί πρέπει νὰ πιστεύωμεν, καὶ τί νὰ πράττωμεν, δικνέμον τὰς ὑπὲρ τῆς ἠθικῆς ἡμῶν ἀναγεννήσεως πνευματικὰς βοηθείας καὶ χάριτας ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, καὶ κανονίζον ἑαυτὸ διὰ τῶν πειθαρχικῶν αὐτοῦ νόμων. Ἐκτασις τῆς δικαιοδοσίας αὐτῆς, εἶναι ὁ κόσμος· διάρκεια δὲ αὐτῆς, ἡ συντέλεια τῶν αἰώνων. Σύγκειται δὲ ἐκ ποιμένων καὶ διδασκάλων, καθ' ἃ καὶ ὁ Παῦλος λέγει· «Καὶ αὐτὸς ἔδωκε τοὺς μὲν ἀποστόλους, τοὺς δὲ προφήτας, τοὺς δὲ Εὐαγγελιστάς, τοὺς δὲ ποιμένας καὶ διδασκάλους, πρὸς καταρτισμὸν τῶν ἁγίων, εἰς ἔργον διακονίας, εἰς οἰκοδομὴν τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ» (1). Καὶ τούτων οἱ μὲν εἶναι ἐπίσκοποι, ἔχοντες τὴν πνευματικὴν διοίκησιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν Ἐπαρχιῶν· οἱ δὲ ἱερεῖς, ὄντες ἄμεσοι διανομεῖς τῆς θρησκείας εἰς τοὺς πιστοὺς, οἵτινες διὰ τῆς πίστεως αὐτῶν συμμετέχουσιν ἀπὸ παντὸς χρόνου καὶ τόπου τῆς ὑπερτάτης ἐνότητος, τῆς συγκεφαλαιουμένης ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Κεφαλὴ δὲ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ταύτης διοικήσεως ἐπὶ γῆς εἶναι οὐχὶ ἐπίσκοπος ἢ βασιλεὺς, ἢ ἄγγελος, ἢ ἄνθρωπος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Κύριος ὁ αἰώνιος καὶ ἄκρος ἀρχιερεὺς, Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς, διότι μόνος αὐτὸς εἶναι ὁ ἀρχηγὸς καὶ θεμελιωτὴς αὐτῆς, διοικῶν αὐτὴν ἀοράτως τῷ λόγῳ διὰ τοῦ πνεύματος· ὡς καὶ ὁ Παῦλος λέγει· «Κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας ὁ Χριστὸς, καὶ αὐτὸς ἐστὶ ὁ Σωτὴρ τοῦ σώματος». Οὗτοι δὲ οἱ ποιμένες καὶ δι-

(1) Πρὸς Ἐφεσίους δ'.—14.

δάσκαλοι διδάσκουσι τὴν ἀλήθειαν, ἐλέγχουσι τὰς κακοδοξίας, ἐνισχύουσι καὶ στηρίζουσι τοὺς πιστοὺς εἰς τὸ ἀγαθόν, καὶ διορθοῦσι τοὺς ἀπίστους, ἱεραργοῦσι τὰ μυστήρια, ἔχουσι τὴν διακονίαν τῶν κλειδῶν, ἤτοι τὴν δύναμιν τοῦ δεσμεῖν καὶ λύειν, καὶ εἰς σπανίας περιπτώσεις, ὑπὸ τῆς ἀνάγκης τῶν συμβάντων ὑπαγορευομένας, συνέρχονται εἰς Συμβούλια, οἰκουμενικὰς συνόδους καλούμενα, ἵνα, ἐπὶ τῇ μαρτυρίᾳ τῶν ἐν ἐκάστη ἰδιαιτέρᾳ ἔδρᾳ σωζομένων παραδόσεων, ἐκδίδωσι τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν κατὰ τῶν καινοτομιῶν τῆς αἵρέσεως καὶ τῶν εἰσηγήσεων τῆς πλάνης ὡς πρὸς τὸ δόγμα, τὴν ἠθικὴν, καὶ τὴν λατρείαν. Τοιαῦτας δὲ οἰκουμενικὰς συνόδους ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἀριθμεῖ ἑπτὰ (ἐκτὸς τῆς Συνόδου τῶν Ἀποστόλων, ἧτις φαίνεται εἰς τὰς πράξεις ιε.—5) τελευταία τῶν ὁποίων ὑπῆρξεν ἡ ἐν Νικαίᾳ τὸ δεύτερον συνελθοῦσα κατὰ τῶν εἰκονομάχων. Κατ' ἀρχὰς μὲν ἦσαν συχνότεραι, καθὼς δογματικώτερον προσβαλλομένης τότε τῆς πίστεως· σήμερον δὲ, ὅτι αἱ αἵρέσεις ἐξήντησαν τὰ κατ' αὐτῆς βέλη των, καὶ τῇ ἔδωκαν τὸν καιρὸν νὰ ἐξηγηθῇ περὶ πάντων τῶν ζητημάτων, ὁ τρόπος οὗτος τοῦ ἀποφασίζειν κατέστη ἥττον ἀναγκαῖος.

Ἐρχόμεθα ἤδη νὰ παρασταθῶμεν εἰς τὸ θέαμα τὸ μᾶλλον ἄξιον νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, τὴν δημιουργίαν δηλαδὴ τῆς Ἐκκλησίας, τὴν κατασκευὴν καὶ ἀπόπλευσιν τοῦ μεγάλου σκάφους τοῦ μὴ φοβουμένου τὰς τρικυμίας, ὡς ἔλεγεν ὁ Σωκράτης, προωρισμένου νὰ φέρῃ τὴν ἀλήθειαν ἐπὶ τῶν κινητῶν τῆς πλάνης ἀβύσσων, νὰ διέλθῃ μετ' αὐτῆς αἰῶνας, ὅπως προσορμισθῇ εἰς τὸν λιμένα τῆς αἰωνιότητος καθαρὰ καὶ ἀμόλυντος ὡς ἐξῆλθεν ἐξ αὐτοῦ.

Ὅσοι δὲν βλέπουσιν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ εἰμὴ τυχαίαν τινὰ

μόρφωσιν, αίσίαν ἐπιτυχίαν τῆς πολιτικῆς τῶν ἱερέων, συμβάν ὑπὸ τῶν περιστάσεων ἐπαχθὲν, καὶ μετέπειτα ἐξυμνηθὲν διὰ τὴν ἀρχὴν του, ἃς εὐαρεστηθῶσιν ἀ ἐπιστήσωσιν ἀμερόληπτον προσοχὴν, καὶ ἃς εἴπωσι μετὰ ταῦτα, ἐὰν δύνανται νὰ φαντασθῶσιν ἕτερόν τι, ἐντελέστερον προοραθὲν, ἢ σοφώτερον ἐπινοηθὲν, ἢ τελειότερον διαταχθὲν ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀρχῆς του, ἥτοι ἀπ' αὐτῆς τῆς βουλῆς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἵνα παραγάγῃ ὅλα καὶ τὰ ἀπώτατα ἀποτελέσματα του, ἀπέναντι ὅλων τῶν ἀνθρωπίνων προσκομμάτων διὰ τῶν μᾶλλον ἐναντίων εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῶν κοσμικῶν ἐπιχειρήσεων μέσων, καὶ διὰ δυνάμεως εὐαρεστουμένης νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν θεϊότητα αὐτῆς ἐν τῇ ἀσθενείᾳ ἡμῶν, καὶ νὰ ἀποκαλυφθῇ ἀποκλείουσα πᾶσαν ἀνθρωπίνην συνέργειαν.

Ἀναγινώσκομεν ἐν τῇ Γενέσει, ὅτι θέλων ὁ Θεὸς νὰ δημιουργήσῃ τὸν ἄνθρωπον, ἔλαβε χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἔπλασε τὸ σῶμα αὐτοῦ, καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, ποιήσας αὐτὸν κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν αὐτοῦ.

Παραπλήσιόν τι συνέβη καὶ ἐν τῇ ὑπὸ Ἰησοῦ Χριστοῦ δημιουργίᾳ τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ ἐνταῦθα τρία τινὰ τῶνδ' εἰσὶν ὡς ἐν τῇ δημιουργίᾳ τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἐξιοσημείωτα·

- α.) Ἡ ἐκλεχθεῖσα ὕλη.
- β.) Ἡ δοθεῖσα μορφή.
- γ.) Ἡ ἔμπνευσις καὶ ἡ ζωή.

α.) «Περιπατῶν ὁ Ἰησοῦς παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, λέγει τὸ Εὐαγγέλιον, εἶδε δύο ἀδελφοὺς, Σίμωνα τὸν λεγόμενον Πέτρον, καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ· καὶ λέγει αὐτοῖς· Δεῦτε ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἀλλιεῖς ἀνθρώπων».

Ἴδου ἡ ὕλη, τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς ἐγκαθιδρύσεως τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ θεσμοῦ ἐκείνου ὅστις μέλλει νὰ φέ-

ρη ἀπανταχοῦ τῆς γῆς τὴν δαῖδα τῆς ἀληθείας, νὰ καταισχύνῃ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν, νὰ καταβάλῃ τὰ σκῆπτρα ἐνώπιον τοῦ σταυροῦ, καὶ νὰ βασιλεύσῃ ἀπεριόριστως καὶ ἀτελευτήτως ἐπὶ τοῦ κόσμου. Ὅχι μεγάλοι, ὄχι πλούσιοι, ὄχι ἰσχυροὶ, ὄχι ἐπιδέξιοι μέλλουν νὰ ὑπηρετήσωσιν εἰς τὸ γιγαντιαῖον τοῦτο ἔργον, ἀλλ' ἀνθρωποποταποὶ, ἀμαθεῖς, πτωχοὶ, παχυλοὶ, ἄλιεῖς, μὴ ἔχοντες ἄλλην περιουσίαν εἰμὴ δίκτυα, οὔτε ἄλλην ἐπιστήμην εἰμὴ τὴν τέχνην νὰ τὰ μεταχειρίζωνται, τὸν χροῦν τῆς γῆς ἐνὶ λόγῳ· οὗτοι, κατὰ τὴν ὑψηλὴν μεταφορὰν τοῦ Σωτῆρος, μέλλουν νὰ σαγηνεύσωσι τὸν κόσμον διὰ τῶν δικτύων των.

Τόσῳ δὲ, ἀφ' ἑτέρου, ἢ εἰς αὐτοὺς ἰδιαίζουσα ἀδυναμία ἦτο ὁ σκοπὸς τῆς παρά Χριστοῦ γενομένης ἐκλογῆς αὐτῶν ὥστε, δίδων αὐτοῖς τὰς ὁδηγίας του διὰ τὴν κατάκτησιν τοῦ κόσμου, τοῖς παραγγέλλει, ὡς χαρακτηριστικὸν ὄρον τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἀποστολῆς των, νὰ μείνωσιν ἀσθερεῖς ἀνθρωπίνως, οὐδεμίαν παραλαμβάνοντες βοήθειαν, οὐδὲ τέχνασμα, οὐδὲ ὑπεράσπισιν ἐπίγειον.—«Τούτους τοὺς δώδεκα ἀπέστειλεν ὁ Ἰησοῦς, παραγγέλλας αὐτοῖς, λέγων. »Μὴ κτήσεσθε χρυσὸν, μηδὲ ἄργυρον, μηδὲ χαλκὸν εἰς τὰς ζώνας ὑμῶν. Μὴ πήραν εἰς ὁδὸν, μηδὲ ὑποδήματα, »μηδὲ ράβδον.—Καὶ ὅς ἐὰν μὴ δέξηται ὑμᾶς, μηδὲ ἀκούσῃ τοὺς λόγους ὑμῶν, ἐξερχόμενοι τῆς οἰκίας ἢ τῆς πύλεως ἐκεῖνης, ἐκτινάξατε τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν ἡμῶν. »Ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων. . . . »Παραδώσουσι δὲ ὑμᾶς εἰς Συνέδρια, καὶ ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν μασιγώσουσιν ὑμᾶς. Καὶ ἐπὶ ἡγεμόνας »δὲ καὶ βασιλεῖς ἀχθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσιν.—Ὅταν δὲ παραδιδῶσιν ὑμᾶς, μὴ μετριμνήσητε, πῶς ἢ τί λαλήσητε . . . καὶ ἔσεσθε μισούμε-

»νοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου . . . Οὐκ ἔστι μαθητῆς
 »ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον, οὔτε δούλος ὑπὲρ τὸν Κύριον αὐτοῦ.
 »Εἰ τὸν οἰκοδεσπότην Βεελζεβούλ ἐπεκάλεσαν, πόσον
 »μᾶλλον τοὺς οἰκιακοὺς αὐτοῦ;»

Αἱ τοῖς Ἀποστόλοις δοθεῖσσι παραγγελίαι εἶναι, ὡς βλέ-
 πεις, ἄξιαί τῆς γενομένης αὐτῶν ἐκλογῆς· καὶ τόσῳ σκο-
 πῖμῳ ἐξελέξατο αὐτοὺς ἀσθενεῖς, πτωχοὺς, ἀγραμμάτους,
 ὥστε παραγγέλλει αὐτοῖς νὰ μείνωσι τὸ ἐφ' ἑαυτοῖς ἀσθε-
 νεῖς, πτωχοὶ καὶ ἀγράμματοι· καὶ ὡς συνέπειαν τῆς ἐκλο-
 γῆς καὶ διαγωγῆς ταύτης, προλέγει αὐτοῖς ὅτι θέλουσι
 καταδιωχθῆ, μαστιγωθῆ καὶ θυσιασθῆ, ὡς ὁ ὑπ' αὐτῶν
 κηρυχθησόμενος. Ἀλλόκοτος, κατ' ἄνθρωπον, ὄρος ἐπιτυ-
 χίας, καὶ παράδοξοι κατακτηταί!

Τέλος πάντων, τὰ οὕτω προῤῥηθέντα τοῖς Ἀποστόλοις
 μετ' οὐ πολὺ συνέβησαν· καὶ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, γρά-
 φων πρὸς τοὺς Κορινθίους, ἔλεγεν· «Ὁ Θεὸς ἡμᾶς τοὺς Ἀ-
 »ποστόλους ἐσχάτους ἀπέδειξεν, ὡς ἐπιθανατίους, ὅτι θεία-
 »τρον ἐγενήθημεν τῷ κόσμῳ καὶ Ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώ-
 »ποις. Ἡμεῖς μωροὶ διὰ Χριστὸν, ἡμεῖς δὲ φρόνιμοι ἐν Χρι-
 »στῷ· ἡμεῖς ἀσθενεῖς, ἡμεῖς δὲ ἰσχυροί· ἡμεῖς ἔνδοξοι, ἡ-
 »μεῖς δὲ ἄτιμοι. Ἄχρι τῆς ἄρτι ὥρας καὶ πεινῶμεν, καὶ
 »διψῶμεν, καὶ γυμνητεύομεν, καὶ κολαφιζόμεθα, καὶ ἀσα-
 »τοῦμεν, καὶ κοπιῶμεν, ἐργαζόμενοι ταῖς ἰδίαις χερσί·
 »λοιδوروῦμενοι, εὐλογοῦμεν· διωκόμενοι, ἀνεχόμεθα· βλα-
 »σφημούμενοι, παρακαλοῦμεν· ὡς περικαθάρματα τοῦ κό-
 »σμου ἐγενήθημεν, πάντων περίψημα ἕως ἄρτι».

Δὲν οἰκτεῖρεις τὴν τύχην τῶν ἀθλίων τούτων ἀνθρώπων;
 δὲν ποθεῖς ὑπὲρ αὐτῶν τὴν εἰρηνικὴν ἀσημότητα τῆς ἀλιευ-
 τικῆς αὐτῶν καταστάσεως, ἐξ ἧς ἀπεσπάσθησαν, ἵνα ἀπὸ
 ἀλιέων ἰχθύων γίνωσι τόσῳ παραδόξως ἀλιεῖς ἀνθρώπων;
 τί δὲ, ὅταν λιθοβοληθῶσιν, ἀποκεφαλίσθῶσι, σταυρωθῶσι,

καὶ παραδοθῶσιν εἰς τὰ θηρία, καὶ ὁ Νέρων, καθ' ἃ ψυχρῶς ἀναφέρει ὁ Τάκιτος, μεταχειρισθῆ αὐτοὺς ὡς πυρσοὺς, ἵνα φωτίσῃ τὰς νυκτερινὰς ἐορτὰς του;

Καὶ ὁμοῦς ἰδοὺ τί ἀντισταθμίζει τὴν πρώτην ταύτην κρίσιν, καὶ μεταφέρει τὸ πνεῦμα εἰς πάντῃ ἀντίθετον αἶσθημα. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Παύλου, ἐν ἣ περιγράφει τὴν ἀθλίαν τύχην τῶν Ἀποστόλων, ἀπευθύνεται οὐχὶ πρὸς ἓνα χριστιανόν, ἀλλ' εἰς ὀλόκληρον λαὸν χριστιανῶν· καὶ ὁποῖον λαόν; τὸν Κορινθιακόν, τὸν ὑπὲρ πάντα ἄλλον διεφθαρμένον καὶ μᾶλλον ἀφεστῶτα τῆς διδασκαλίας τοῦ σταυροῦ. Ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖ τοῦτο· ὁ αὐτὸς Παῦλος, ὁ Ἀπόστολος, τὸ περικάθαγμα τοῦ κόσμου, γράφει ἐνταυτῷ ἐπιστολὰς καὶ ὁδηγίας πρὸς τοὺς Γαλάτας, τοὺς Ἐφεσίους, τοὺς Φιλιππησίους, τοὺς Κολασσαεῖς, τοὺς Θεσσαλονικεῖς, τοὺς Ἑβραίους, τοὺς Ῥωμαίους, ἀντεπιστέλλων ἤδη καὶ πρὸς τὴν οἰκίαν τοῦ Ναρκίσου, εὐνοουμένου ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος, ὡς βλέπομεν ἐκ τῶν πολλῶν ἀσπασμῶν, δι' ὧν τελειώνει τὰς ἐπιστολὰς ταύτας· Ἀσπάζονται ὑμᾶς αἱ ἐκκλησίαι πᾶσαι τοῦ Χριστοῦ... Οἱ Ἀπόστολοι δὲν εἶχον τελειώσει εἰσέτι τὴν πορείαν των, καὶ ὁ αὐτὸς Παῦλος ἔλεγεν ἤδη πρὸς τοὺς Ῥωμαίους «ὅτι ἡ πίστις αὐτῶν κατηγγέλλετο ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ» (1). Πρὸς δὲ τοὺς Κολασσαεῖς ἔλεγε· «τὸ Εὐαγγέλιον, οὗ ἠκούσατε ἐν πάσῃ τῇ κτίσει τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανόν, κήρυσσόμενον, καρποφορούμενον, καὶ ἀξανόμενον ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ» (2). Βέβαια, ἡ ἄγρα εἶναι ἤδη πολλή, καὶ ἐκ τοιαύτης ἐπιτυχίας ἐννοεῖται ὁ ζῆλος τῶν θείων ἀλιείων· ἀλλὰ καὶ ταῦτα δὲν εἶναι εἰμὴ προοίμια· περίμενε νὰ αὐξήθῳσιν οἱ διωγμοὶ, καὶ ἅπαντα ἡ δύναμις τῶν Καισάρων νὰ ἐγερθῆ κατὰ τοῦ ἔργου τούτου, καὶ τό-

(1) Πρὸς Ῥωμαίους. Α.—8.

(2) Πρὸς Κολασσαεῖς, Α—ὅ, 6, 23.

τε τὰ ὅρια τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ὅπερ ἦτο καρπὸς δεκά-
 κοσίων ἐτῶν κατακτήσεων καὶ πολιτικῆς σοφίας, δὲν θέ-
 λουν ἀρκέσει εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ. Μόλις πα-
 ρέβλωσιν ἑκατὸν ἔτη, ὁ φιλόσοφος Ἰουστίνος θέλει συναριθ-
 μῆσει μεταξὺ τῶν πιστῶν αὐτὰ τὰ ἄγρια ἔθνη καὶ αὐτοὺς
 εἰσέτι τοὺς ἐπὶ ἀμαξῶν τῆδε κάκεισε πλανωμένους νο-
 μαδικοὺς λαοὺς (1). Ἡ Γαλατία, ἡ Ἰσπανία, ἡ Γερμανία
 κοινωνοῦσιν ἤδη μετὰ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἀνατολῆς ἀπά-
 σης ἕως εἰς τὰ ἐνδότεα τῶν Ἰνδιῶν. Καὶ καθὼς εἰς μόνος
 ἥλιος ὑπῆρχεν ἐν πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ, ἔλεγεν ὁ τοῦ θαύμα-
 τος τούτου σύγχρονος Ἅγιος Εἰρηναῖος, τὸ αὐτὸ φῶς τῆς
 ἀληθείας ἐφαίνετο ἐν ὅλῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀπὸ ἐνὸς πέρατος
 τοῦ κόσμου εἰς τὸ ἄλλο (2).

Ἰδοὺ τὸ γεγονός, ὅπερ εἰς μάτην ἠθέλαμεν προσβάλει,
 διότι ἴσταται ἐκεῖ ἀκλόνητον καὶ ἀναντίρρητον (3). Πρέπει
 δὲ νὰ ζητήσωμεν τὸν νόμον αὐτοῦ, καθ' ὃς ἔχει σχέσεις
 πρὸς τὴν ποταπότητα τῶν στοιχείων, ὅσα ἡ χεὶρ τοῦ Χρι-
 στοῦ μετεχειρίσθη εἰς οἰκοδομὴν τῆς Ἐκκλησίας του.

Καὶ ἰδοὺ τὸ ἀναπόφευκτον ἐξαγόμενον εἰς ὃ θέλει φθά-
 σει πᾶν ἐμβριθὲς πνεῦμα. Ἡ ἡ ἐνέργεια τῆς ἐκκλησίας ἐν
 τῇ ἐπιστροφῇ τοῦ κόσμου δὲν θεωρεῖται εἰμὴ ὡς ἀνθρώπι-
 νον γεγονός, καὶ τότε ὑπάρχει οὐχὶ θαῦμα ἢ μυστήριον,
 ἀλλὰ προφανὲς ἀντίφασις, ἀνατροπὴ πάντων τῶν νόμων
 τοῦ λόγου ἐν τῇ ἐπιτυχίᾳ παραβαλλομένη πρὸς τὰ μέσα·
 ἢ στέργει τις νὰ ἴδῃ εἰς τὰ μέσα ταῦτα Θεῖαν δύναμιν,
 καὶ τότε ἡ ἐκλογὴ, ἡ χρῆσις καὶ ἡ ἐπιτυχία αὐτῶν δει-
 κνύουσι τὴν σφραγίδα βαθυτάτης σοφίας, ἐντελεστάτης
 καὶ πλουσιωτάτης οικονομίας.

(1) Εἰρηναῖος, 1, 2, 3,

(2) Ἰουσ. Ἀπολ. 2, καὶ κατὰ Τρύφ.

(3) Θέλωμεν δὲ τὸ ἐξετάσει καθ' ἑαυτὸ ἐν εἰδικῇ μελέτῃ· ἐνταῦθα ἀρ-
 κεῖ νὰ τὸ θέσωμεν.

Διότι εἶναι τέλος προφανές ἐξ ὅλων τῶν προηγουμένων, ὅτι ἐπίτηδες ὁ Χριστὸς ἐν τῇ συστάσει τῆς Ἐκκλησίας τοῦ ἀπερρίψῃ πᾶν ὅ,τι καὶ ἡ μάλλον κοινὴ φρόνησις ἤθελε ζητήσει, καὶ εἰσήγαγεν ὅ,τι ἤθελεν ἀπορρίψει. Καὶ τῶνόντι, ἐὰν κρίνωμεν τὴν διαγωγὴν αὐτοῦ, ὡς ἀνθρώπου, ὅποια μωρία νὰ ἐπιχειρήσῃ νὰ ἐπιτρέψῃ ἅπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς ἓνα μόνον νόμον καὶ τὸν αὐσηρότατον ἀπάντων! καὶ ὅποια ἔτι μείζων νὰ ἐκλέξῃ πρὸς τοῦτο ὡς ὄργανα ἄνδρας ἀσθενεῖς καὶ ἐξουθενημένους καὶ πάντῃ ἀνικάνους προφανῶς νὰ κυριεύσωσι, νὰ πείσωσι, νὰ ἐλκύσωσι, νὰ ἐκθαμβήσωσι, νὰ κερδήσωσι, νὰ κάμωσιν, ἐνὶ λόγῳ, πᾶν ὅ,τι εἶναι ἀνθρωπίνως ἀναγκαῖον πρὸς τὴν ἐλαχίστην ἐπιχείρησιν! καὶ ὄχι μόνον τοιοῦτους νὰ τοὺς ἐκλέξῃ, ἀλλὰ καὶ νὰ τοῖς ἐπιτάξῃ νὰ μείνωσι τοιοῦτοι, νὰ τοῖς προσείπῃ τὰ ὀδυνηρότατα κακὰ, καὶ νὰ τὸν ἀκολουθήσωσι· καὶ ὅταν πρᾶγματικῶς ἐπιπίπτωσιν ἐπ' αὐτῶν τὰ δεινὰ ταῦτα, οὗτοι νὰ τὰ ἀπαντῶσιν ἀκράδαντοι, ἀφοσιωμένοι καὶ νικηταί· καὶ τέλος, ἡ πλέον θαυμαστὴ ἐπιτυχία ἐξ ὅσων εἶδε ποτὲ ἡ γῆ, νὰ δικαιοῦσῃ ἐπ' ἀκριβῆς τὸν ὑπολογισμὸν τοῦτον, τὸν μάλλον ἀντικείμενον εἰς τοὺς ἀπλουστάτους κανόνας τοῦ κοινοῦ νοός· ἰδοὺ πόσας παραλογίας πρέπει νὰ ὑπερνήκησῃ ὁ ἔπιστος, ἀρνούμενος τὴν Θεῖαν ἐνέργειαν.

Καὶ μὴ ἀντιτείνῃ τις ἐνταῦθα ὅλους τοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν φυσικῶν καὶ ἠθικῶν συμβάντων, ὅσα ἠδύναντο νὰ βοηθήσωσι τοιαύτην ἐπιχείρησιν. Θέλομεν ἰδεῖ, ὅτι οὐδὲν δύναται, κατ' ἀνθρώπον, νὰ τὴν ἐξηγήσῃ· καὶ ἀφ' ἑτέρου, περιοριζόμενοι τῶρα εἰς μόνον τὸ θέμα τῆς παρούσης μελέτης, δὲν πρόκειται νὰ κρίνωμεν ἐνταῦθα τὸ ἔργον ἐν τῇ εὐοδώσει αὐτοῦ, ἀλλ' ἐν τῇ ἐπινοήσει. Ἦτο δὲ φυσικὸν καὶ ἀνθρωπίνως ἔλλογον νὰ ἐπιληφθῇ τις αὐτοῦ, ὡς ὁ Χριστός; εἶναι ἄρα κατανοητὸν, ἐὰν δὲν εἶχεν εἰς διάθεσίν του εἰμὴ

δυνάμεις καὶ μέσα ἀνθρώπινα, νὰ τὰ ἀποβάλη ὅλα ἐν τῇ γιγαντιαιοτάτῃ πασῶν τῶν ἐπιχειρήσεων; εἶναι ἄρα λογικὸν νὰ προῦδῃ, νὰ προείπῃ τὴν ἐπιτυχίαν, αὐξοῦσαν κατ' ἀντίθετον λόγον τῆς ὀλιγότητος καὶ μικρότητος τῶν μέσων τούτων; οὐδαμῶς, τὸ ἐπιναλαμβάνομεν· καὶ ἡ ἀπόδειξις, ὅτι οὐδεὶς ὑπάρχει ἐπὶ τῆς γῆς, ὅστις μέλλων νὰ ἐπιχειρησθῇ τὸ ἐλάχιστον ἔργον, δὲν ἐπιλαμβάνεται αὐτοῦ μὲ τρόπον ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον, ἐάν δὲν ἦναι φρενήρης. Καὶ ὅμως ἡ ἀκριβεστάτη καὶ πλέον ἀνήκουστος ἐπιτυχία ἤθελεν ἐπιστέψει τὸ ἀριστούργημα τοῦτο τῆς ἀλογίας; ... ἀδύνατον· μυριάκις μικροτέραν θυσίαν ποιεῖ ὁ λόγος πιστεῦν εἰς τὴν Θεῖαν ἐνέργειαν.

Τῶνόντι, ἡ πίστις (ἐνταῦθα ὡς καὶ πανταχοῦ) ἔρχεται νὰ σώσῃ τὸν ἀνθρώπινον λόγον ἐξ ὅλων τῶν περιπλοκῶν τούτων, καὶ νὰ τῷ προσφέρῃ ἀντ' αὐτῶν δικαιοτάτου θαυμασμοῦ καὶ ἀγαλλιάσεως ἀντικείμενον. Ἀφ' οὗ παραδεχθῆς ἐν Χριστῷ τὸν χαρακτηῖρα τῆς Θεότητος, ὅχι μόνον ἅπασαι αἱ σημειωθεῖσαι ἀντιφάσεις ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν σοιχείων τῆς Ἐκκλησίας ἀφανίζονται, ἀλλὰ τὸ ὀρθότατον καὶ σοφώτατον σχέδιον διορᾶται.

Καὶ τῶνόντι, οὐδεμίαν ἀνάγκην τῶν ἀνθρώπων ἔχει ὁ Θεός, οὐδενὸς δεῖται, ἵνα ποιήσῃ τὰ μέγιστα τῶν θαυμάτων, καὶ μηδενίση ἅπκντα τὰ προσκόμματα· ἀλλὰ θέλων νὰ μεταχειρισθῇ τοὺς ἀνθρώπους πρὸς τὴν τῶν ἀνθρώπων εὐδαιμονίαν, καὶ δοκιμάσῃ τὴν πίστιν μας, ἵνα περιποιήσῃ εἰς ἡμᾶς τὸν μισθὸν αὐτῆς, δὲν ἠδύνατο διαφανέστερον νὰ περιβληθῇ περικάλυμμα εἰμὴ εἰσερχόμενος εἰς θεσμόν συγκαίμενον ἐκ τῶν ἀσθενεστάτων καὶ ἀνίσχυροτάτων καὶ ἀνθρωπινωτάτων στοιχείων, καὶ δι' αὐτῶν ἐνεργῶν τὸ θαῦμα τῶν θαυμάτων.

Τοῦτο ἄλλως ἦτο ἀκολουθία καὶ συνέπεια φυσικωτάτη τῆς

αὐτῆς σοφίας, δι' ἧς αὐτὸς ἀπεκαλύφθη ὑπὸ μορφήν ἐσταυρωμένου δούλου, ἐμφαίνων ἐν ταυτῷ καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἀγιότητά του, καὶ παρουσιάζων ἐν ἐνεργείᾳ τὰς νέας ἀρετὰς τῆς ταπεινοφροσύνης καὶ τῆς πίστεως, δι' ὧν ἦλθεν ἡ ἀναγεννήσις τὸν κόσμον. Ἄτοπον ἤθελεν εἶσθαι νὰ προσλάβῃ φιλοσόφους καὶ κατακτητὰς, ἵνα διαδώσῃ διδασκαλίαν μηδενούσαν καὶ κατακτητὰς καὶ φιλοσόφους, καὶ ἐν ᾧ ἤθελε πραγματικῶς ἐκμηδενισθῆ ἐν τῇ σοφίᾳ καὶ ἰσχύϊ τῶν ἀνθρώπων· ἀπ' ἐναντίας ἀπεκαλύφθη καὶ ἐφανερῶθη τῷ κόσμῳ διὰ τῆς ἀπαιδευσίας καὶ ἀπλότητος τῶν ἀποστόλων του. Ἡ τούτων ἀδυναμία τὸν ἐκρυπτεν ἐν ταυτῷ καὶ ἀπεκάλυπτεν, ὅπερ ἦτο ἀκριβῶς ἀναγκαῖον πρὸς ἐξάσκησιν τῆς πίστεως τῶν ἀνθρώπων. Τὸ ἐν αὐτοῖς ἀνθρώπων ἦτο αἷτιον σκανδάλου πρὸς τοὺς ἀσεβεῖς· καὶ πᾶν ὅ,τι θεῖον δι' αὐτῶν ἐνηργεῖτο, ἐχρησίμευε πρὸς σῆριξιν τῶν πιστῶν· διότι, ὡς καὶ ὁ Χρυσόστομος παρατηρεῖ, μεγίστη ἀπόδειξις τοῦ μεγαλείου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἦτο νὰ γίνωνται, ἀπόντος αὐτοῦ ἀλλὰ δι' αὐτοῦ, ὅσα δὲν ἐποίησεν ὅτε ἦτο παρών. Διὰ τούτου μάλιστα εὗρεν ἐξ ἀνάγκης εἰς τοὺς ὀπαδοὺς του μείζονα εὐπειθειαν καὶ πεποιθήσιν καὶ ζῆλον. Ὁ Μάρκος Αὐρήλιος ἢ ὁ Σενέκας ἤθελον ἴσως καταντήσῃ νὰ συγχύσωσι τὴν ἔμπνευσιν τοῦ Θεοῦ μὲ τὸν ἴδιον λόγον, καὶ ἰδιοποιούμενοι αὐτήν, νὰ ἐξαντλήσωσι τὴν πηγὴν τῆς· ἀλλ' ὁ Πέτρος, ὁ Ἰάκωβος, ὁ Ἰωάννης δὲν ἠδύναντο νὰ τὸ φαντασθῶσι. Τῶντι οἱ ἀπόστολοι, ἄνθρωποι μηδαμινοί, καὶ ὅμως περιβεβλημένοι ὑπερφυσικὴν δύναμιν, ἀγνοοῦντες μὲν τὰ ἀνθρώπινα γράμματα, ἀλλὰ θεῖω φωτὶ πεπληρωμένοι, ἀείποτε κακουχούμενοι, διωκόμενοι, χλευαζόμενοι, οὐδέποτε ὅμως οὔτε ἀναχαιτισθέντες, οὔτε δειλιάσαντες, οὔτε καταισχυθέντες· πλείονα θαυμάσια ποιοῦντες, ὅσῳ πλείοτερα τὰ ἐλλείποντα εἰς αὐτοὺς, τόσῳ μᾶλλον ἐπιστρέφοντες τὸν

κόσμον, ὅσω περισσότερον ἐμισοῦντο ὑπ' αὐτοῦ, οἱ ἀπόστο-
λοι ἔφερον ἐν ἑαυτοῖς θαῦμα διηνεκές, ὅπερ ἔπρεπεν ἐξ
ανάγκης νὰ τοὺς καταφλέξῃ δια τῆς πλέον ἀνικητοῦ πε-
ποιθήσεως καὶ διὰ τῆς θερμοτάτης πίστεως. Δι' αὐτὸ δὲ
τοῦτο ἦσαν πρὸς τοὺς ἄλλους οἱ πρῶτοι ἐγγυηταὶ καὶ ὑ-
πογραμμοὶ τῆς ὑπ' αὐτῶν κηρυττομένης διδασκαλίας· ἢ
ἐν τῷ στόματι αὐτῶν ταπεινώσεις καὶ πίστις ὑπῆρχον ἐξ ἀ-
νάγκης καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν· διότι ὅσον ἐφωτίζοντο
καὶ ἐνισχύοντο ὑπὸ τῆς ἀνωθεν δυνάμεως, τόσω μᾶλλον τὸ
φῶς καὶ ἡ δύναμις αὐτῆ καταδέηλουν τὴν ἀσημότητα καὶ
τὴν φυσικὴν αὐτῶν μηδαμινότητα, καὶ ἐτήρει αὐτοὺς ἐν
τῇ καταστάσει, εἰς ἣν ἔμελλον νὰ ἐπαναγάγῃ τοὺς ἄλ-
λους. Ἐκ τούτου καὶ ὁ θεὸς Παῦλος ἔλεγε· «Χάριτι Θεοῦ
»εἰμί, δεῖμι. . . Ὅταν γὰρ ἀσθενῶ, τότε δυνατὸς εἰμι.
»Πάντα γὰρ ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντι με Χριστῷ». Τοῦτο
παρεκίνει προσέειν αὐτὸν νὰ γράψῃ πρὸς τοὺς Κορινθίους
τοὺς λόγους ἐκεῖνους, ἐν οἷς πνέει ὅλον τὸ πῦρ τῆς ἀποστο-
λῆς, καὶ ἡ εὐτολμος ἐκεῖνη παρρησία ἦν ἔπρεπε νὰ ἐμπνεύ-
σῃ ἢ συναίσθησις δυνάμεως, ἥτις ἐθεωρεῖτο ἀνωτέρα τοῦ
παντός, καὶ ἐβασίλειτο ἐπὶ τῆς αἰωνιότητος.

«Πεποιθήσιν δὲ τοιαύτην ἔχομεν διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ
»πρὸς τὸν Θεόν· οὐχ ὅτι ἱκανοί ἐσμεν ἀφ' ἑαυτῶν λογίσα-
»σθαί τι, ὡς ἐξ ἑαυτῶν, ἀλλ' ἡ ἱκανότης ἡμῶν ἐκ τοῦ
»Θεοῦ· ὃς καὶ ἱκάνωσεν ἡμᾶς διακόνους καινῆς διαθήκης,
»οὐ γράμματος ἀλλὰ πνεύματος. Εἰ γὰρ ἡ διακονία τῆς
»κατακρίσεως δόξα, πολλῶ μᾶλλον περισσεύει ἡ διακονία
»τῆς δικαιοσύνης ἐν δόξῃ. Εἰ γὰρ τὸ καταργούμενον, διὰ
»δόξης, πολλῶ μᾶλλον τὸ μένον, ἐν δόξῃ. Ἐχοντες οὖν
»τοιαύτην ἐλπίδα, πολλῇ παρρησίᾳ χρώμεθα. Διὰ τοῦτο
»ἔχοντες τὴν διακονίαν ταύτην, καθὼς ἡλεήθημεν, οὐκ ἐκ-
»κακοῦμεν· ἀλλ' ἀπειπάμεθα τὰ κρυπτὰ τῆς αἰσχύνης μὴ

»περιπατοῦντες ἐν πανουργίᾳ, ἀλλὰ ἀνακεκαλυμμένῳ προ-
 »σώπῳ, μηδὲ δολοῦντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τῇ φα-
 »νερώσει τῆς ἀληθείας, συνιστῶντες ἑαυτοὺς πρὸς πᾶσαν
 »συνείδησιν ἀνθρώπων, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Εἰ δὲ καί ἐστι
 »κεκαλυμμένον τὸ Εὐαγγέλιον ἡμῶν, ἐν τοῖς ἀπολλυμέ-
 »νοις ἐστὶ κεκαλυμμένον· ἐν οἷς ὁ Θεὸς τοῦ αἰῶνος ἐτύ-
 »φλωσε τὰ νοήματα τῶν ἀπίστων, εἰς τὸ μὴ αὐγάσχι τὸν
 »φωτισμὸν τοῦ Εὐαγγελίου τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ, ὃς ἐστὶν
 »εἰκὼν τοῦ Θεοῦ. Ὅτι Χριστοῦ εὐωδία ἐσμὲν τῷ Θεῷ ἐν
 »τοῖς σωζομένοις καὶ ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις· οἷς μὲν, ὁσμὴ
 »θανάτου εἰς θάνατον· οἷς δὲ, ὁσμὴ ζωῆς εἰς ζωὴν. Καὶ
 »πρὸς ταῦτα τίς ἰκανός; Οὐ γὰρ ἑαυτοὺς κηρύσσομεν,
 »ἀλλὰ Χριστὸν Ἰησοῦν Κύριον· ἑαυτοὺς δὲ, δούλους ὑμῶν
 »διὰ Ἰησοῦν. Ὅτι ὁ Θεὸς ὁ εἰπὼν ἐκ σκοτοῦς φῶς λάμψαι,
 »ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, πρὸς φωτισμὸν τῆς
 »γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ.
 »Ἔχομεν δὲ τὸν θησαυρὸν τοῦτον ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσιν,
 »ἵνα ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως ἧ τοῦ Θεοῦ, καὶ μὴ ἐξ
 »ἡμῶν· ἐν παντὶ θλιβόμενοι, ἀλλ' οὐ στενοχωρούμενοι· ἀ-
 »πορούμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐξαπορούμενοι· διωκόμενοι, ἀλλ'
 »οὐκ ἐγκαταλειπόμενοι· καταβαλλόμενοι, ἀλλ' οὐκ ἀπολ-
 »λύμενοι· πάντοτε τὴν νέκρωσιν τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι
 »περιφέροντες, ἵνα καὶ ἡ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι
 »ἡμῶν φανερωθῇ. Αἰεὶ γὰρ ἡμεῖς οἱ ζῶντες, εἰς θάνατον πα-
 »ραδιδόμεθα διὰ Ἰησοῦν, ἵνα καὶ ἡ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ φανε-
 »ρωθῇ ἐν τῇ θνητῇ σαρκὶ ἡμῶν. Ὡστε ὁ θάνατος ἐν ἡμῖν
 »ἐνεργεῖται, ἡ δὲ ζωὴ ἐν ὑμῖν. Ἔχοντες δὲ τὸ αὐτὸ πνεῦ-
 »μα τῆς πίστεως, κατὰ τὸ γεγραμμένον· Ἐπίστευσα, διὸ
 »ἐλάλησα· καὶ ἡμεῖς πιστεύομεν, διὸ καὶ λαλοῦμεν» (1).

Πόσον ἀπλοῦς καὶ ὀρθὸς ὁ λόγος, καὶ πῶς βλέπομεν κα-

(1) Β'. πρὸς Κορινθίους.

θαρῶς, ὅτι ἡ ῥομφαία αὐτοῦ εἶναι βεβαμμένη οὐχὶ εἰς τὰ ἐλώδη ὕδατα τῆς φιλοσοφίας, ἀλλ' εἰς τὰ ζῶντα καὶ αἰέτρου-
 τανάματα τῆς πίστεως! Πόσον ἡ πίστις αὕτη ἐξηγεῖται διὰ
 τῆς συνεργείας τῆς ἀνθρωπίνης ἀδυναμίας καὶ τῆς Θείας
 ἐμπνεύσεως, καὶ τῆς ἀμοιβαίας αὐτῶν ἐνεργείας! Πόσον
 τέλος ἐν τούτοις ἀνακαλύπτεται ἡ ὡραία τῆς Θείας σοφίας
 οἰκονομία ἐν τῇ συστάσει τῆς Ἐκκλησίας του, ἐν ἣ, ὡς λέ-
 γει ὁ Πασχάλης, εὐρίσκονται δεῖγματα ἐπαισθητὰ τῆς πα-
 ρουσίας του τοῖς ζητοῦσιν αὐτὸν, καὶ ὅμως οὕτω κεκαλυμ-
 μένα, ὥστε οὗτοι μόνοι ὁρῶσιν αὐτά!

Ἄλλως, ὑπάρχει καὶ ἄλλη ἰδιαιτέρα αἰτία, ἣτις ἔπρεπε
 νὰ καταφλέξῃ τοὺς ἀποστόλους, καὶ δι' αὐτῶν, τὸν κόσ-
 μον, κατὰ λόγον μάλιστα τῶν ἐκ τῆς ἰδίας ἀσθενείας προσ-
 κομμάτων· ἡ πρόρρησις ὅλων τῶν εἰς αὐτοὺς συμβαινόν-
 των. Ὁ Χριστὸς προεῖπεν αὐτοῖς παντοίας θλίψεις· καὶ
 τοῦτο προφανῶς ἤθελε κάμει καὶ ἡ ἀνθρωπίνη πρόβρασις·
 ἀλλὰ τὸ εἰς μόνον τὸν Θεὸν ἀρμόζον, ἦτο νὰ τοῖς προεῖπη
 ἐνταυτῷ τὴν ἐπιτυχίαν καὶ τὸν θρίαμβον, καὶ πρὸ πάντων
 νὰ τὰ κατορθώσῃ, καὶ πόσον ἡ ἡδὴ καθ' ἐαυτὴν τόσῳ θαυ-
 μασία αὕτη ἐκπλήρωσις ἔτι μᾶλλον ἔπρεπε νὰ φανῇ εἰς
 τοὺς Ἀποστόλους, διὰ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὴν πρόρ-
 ρησιν! «Θαυμάζει τις κατ' ἀρχάς, λέγει ὁ Δαγυεσσὼς, πῶς
 »ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εὔρε μαθητὰς, μὴ προαγγείλας αὐτοῖς
 »εἰμὴ θλίψεις καὶ σταυρούς· ἀλλὰ παύει ὁ θαυμασμὸς,
 »ὅταν θεωρῇ τις τί ἐπαγγέλλεται καὶ τί ἐκπληροῖ καθ' ἣν
 »στιγμὴν τὸ ἐπαγγέλλεται. Καὶ ἵνα μὲν τὸ ἐπαγγελοθῇ,
 »ἔπρεπε νὰ ἦναι προφήτης· ἵνα δὲ τὸ ἐκπληρώσῃ, Θεός.» (1).

Παρατηρητέον ἐπὶ τέλους, ὅτι τὴν ἐπιτυχίαν τῶν ἀν-
 θρωπίνων ἐπιφέρουσιν ἡ δεξιότης καὶ ἡ ἰσχὺς· ἀλλ' ἡ ἐπι-

(1) Δαγυεσσὼ, Σκέψεις διάφοροι περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χρι-
 στοῦ τόμ. ΙΕ'. σελ. 493.

τυχία αὐτῆ εἶναι πάντοτε ἐπίκτητος, καὶ φέρει ἐν ἑαυτῇ
 αὐτὸ τὸ αἷτιον τῆς καταστροφῆς τῆς· τοῦτο δὲ εἶναι τὸ
 ἐφήμερον τῆς ἀνθρωπίνης δεξιότητος καὶ ἰσχύος, αἷτινες,
 ὡς λέγει ὁ Βοσσυέτιος, εἰσὶ πάντοτε κατὰ τι βραχεῖαι, ἐν-
 ρισκουσαι παγίδας καὶ βάραθρα εἰς αὐτὰς τὰς προφυλάξεις
 καὶ τὰ μεγαλεία των. Ἐάν λοιπὸν ὁ Χριστὸς, πρὸς ὑποστή-
 ριξιν καὶ διαιώνισιν τοῦ ἔργου του, προσελάμβανε κατα-
 κτητὰς καὶ φιλοσόφους, τὸ ἔργον τοῦτο ἤθελεν ἐξαλειφθῆ,
 ὡς αἰέποτε αἱ κατακτήσεις καὶ τὰ συστήματα παρέρχονται,
 ἐκτὸς ἂν διὰ τινος προφανοῦς τῶν φυσικῶν νόμων καταρ-
 γήσεως ἤθελε προδήλως διαιωνίσει τὴν ἰσχὴν καὶ δεξιό-
 τητα εἰς τινα σειρὰν ἀνθρώπων· ἀλλὰ διὰ τοιούτου θαύμα-
 τος ἤθελεν ἐκβάλει, ἤγουν καταστρέψει τὴν πίσιν, προσ-
 λαμβάνων δὲ ἀπ' ἐναντίας τὴν ἀσθένειαν καὶ τὴν ἀμάθειαν,
 καὶ ὑπομένων καὶ αὐτὴν τὴν ἀτέλειαν τῶν ὑπουργῶν του,
 ὁ θεὸς θεμελιωτῆς τῆς Ἐκκλησίας ἐδοκίμαζε τὴν πίσιν
 μας, καὶ προσέτι ἐλάμβανε τὰ σταθερώτερα καὶ φυσικώ-
 τερα, καὶ οὕτως εἰπεῖν, θεμελιωδέστερα προσόντα τῆς ἀν-
 θρωπίνης φύσεως, ἥτις πραγματικῶς εἰς αὐτὰ πάντοτε κα-
 ταντᾷ. Ἀπεμάκρυνεν ὅλα τὰ ἀνθρώπινα προσκόμματα, ἀ-
 ποποιούμενος πᾶσαν ἀνθρωπίνην βοήθειαν, καὶ καθίστα
 τὴν οἰκοδομὴν του ἀνέφικτον, ἢ μᾶλλον ἐδραΐαν καὶ ἀκλό-
 νητον εἰς αὐτὰς τὰς προσβολὰς, ὧν ἔμελλε νὰ ἦναι τὸ ἀν-
 τικείμενον· διότι αἱ προσβολαὶ αὗται τείνουσαι νὰ τὴν ἐ-
 ξασθενήσωσιν ἀνθρωπίνως, ἐπανῆγον αὐτὴν εἰς τὸν πρῶ-
 τον ὅρον τῆς ζωτικότητός της, ἥτις δυνατὸν νὰ ὀρισθῆ ἢ
 Θεῖα ἀντίληψις κατ' εὐθὴν λόγον τῆς ἀνθρωπίνης ἀδυνα-
 μίας, κατὰ τὸ ῥῆμα τοῦ Ἀποστόλου· ὅταν ἀσθενῶ, τότε
 δυνατὸς εἰμι. Διὰ τοῦτου ἡ Ἐκκλησία ὁμοιάζουσα τὸν
 μυθολογούμενον γίγαντα, τότε ἔμελλε νὰ ἀνέβῃ τὴν δύ-
 ναμιν τοῦ Θεοῦ, ὅτε ἀφαιρεῖτο ἀπ' αὐτῆς ἡ δύναμις τῶν

ἀνθρώπων. Ἐσώζεται δὲ καταβαλλομένη, διότι ἐτίθετο ἐκ νέου εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς ὑπάρξεώς της, ἦτοι, τὴν ταπείνωσιν, τὸ μαρτύριον, τὸν σταυρὸν τοῦ Χριστοῦ· ὅθεν καὶ ὁ ἅγιος Λέων ἔλεγεν, ὅτι ἡ ἐπὶ τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ τεθεμελιωμένη θρησκεία ὑπ' οὐδεμιᾶς ὠμότητος δύναται νὰ καταστραφῇ. Ἐδύνατο μὲν ἡ Ἐκκλησία νὰ περιβληθῇ πρὸς καιρὸν δύναμιν καὶ σοφίαν, καὶ νὰ ἴδῃ ταπεινῶς βασιδεύοντας ἐπὶ τὰ ἴχνη αὐτῆς τοὺς σοφοὺς καὶ τοὺς βασιλεῖς, ὀλιγώτερον αὐτοῦς τότε μεταχειριζομένη ἢ ὅτε ἤθελε τοὺς καθιερώσει ὑπὲρ τῆς εὐδαιμονίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους· ἀλλ' ἔμελλε προσέτι, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, νὰ προπηλακισθῇ καὶ νὰ ἀπακηρυχθῇ, ὡς ἡ ἀλήθεια πάντοτε κατεδιώχθη, καὶ τότε ἐκτινάσσουσα μόνον τὸν κοινορτὸν τῶν ποδῶν της, ἐπκνήγε τὸν τρόμον εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ἐχθρῶν της, καὶ ἀφίνουσα αὐτοῖς τὸν χρυσοῦν σταυρὸν, ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ ξύλινου τοῦ νικῆσαντος τὸν κόσμον (1).

Ἀναμφιβόλως ἐκ τούτου ἔμελλε νὰ προκύψῃ θαῦμα, δηλ. θεσμὸς πάντοτε μὲν προσβ' ἀλλόμενος, οὐδέποτε δὲ ὑπερασπιζόμενος, καὶ πάντοτε ἐπανορθούμενος· ἀλλὰ τὸ θαῦμα τοῦτο, ἦττον ἐπαισητὸν καὶ καταφανές, ἀπαιτεῖ μεγαλῆτεράν προσοχὴν, ἵνα ἐννοηθῇ. Ἡ φαινομένη ἀσθένεια τῆς Ἐκκλησίας θέλει πάντοτε ἀπατήσῃ τοὺς ἀσεβεῖς, καὶ ἐξασκήσῃ τὴν πίστιν τῶν πιστῶν. Ἐκεῖνοι μὲν πεποιθότες εἰς τὴν ἐπιτυχίαν καὶ τὸν πρόσκαιρον θόρυβον τῶν διωγμῶν των, ἐλπίζουσι πάντοτε ὅτι θέλουσιν τὴν νικήσῃ· οὗτοι δὲ βλέποντες ἑαυτοὺς εἰς τὰ ἔσχατα, θέλουσιν πάντοτε πειραχθῆ ὑπὸ τῆς ἀπελπισίας. Ὅταν ὁ Χριστὸς καθεῖδῃ ἐν τῷ πλοίῳ τοῦ Πέτρου, τότε ἐπιπίπτουσιν ἐπ' αὐτοῦ αἱ τρι-

(1) Εἶναι γνωστοὶ οἱ ὠραῖοι ἐκεῖνοι λόγοι τοῦ Μοντλοσιέρου πρὸς τὴν Συνταγματικὴν Συνέλευσιν· «Ἰμεῖς θέλετε νὰ τοὺς ἀφαιρέσητε τὸν χρυσοῦν σταυρὸν των· θέλουσιν φέρει τὸν ξύλινον, καὶ ξύλινος ἦτο ὁ σώσας τὸν κόσμον».

κυμῆται, καὶ οἱ Ἀπόστολοι κράζουσι· «Διδάσκῃς, ἀπολύ-
 »μεθα.» Ἄλλ' ὁ Ἰησοῦς ἐπιτιμᾷ τῇ θαλάσῃ, καὶ γίνεται
 γαλήνη μεγάλη. Ἡ ἐκ τῶν περιπετειῶν τούτων τῆς Ἐκκλη-
 σίας ἀπάτη δὲν ἔπυσε, καὶ οὐδέποτε θέλει πύσει. Κατ'
 ἀρχὰς ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς νεότητός της, καὶ Ἰουλιανὸς ὁ ἀ-
 ποστάτης ἔλεγε· μόλις ἔχει τριακόσια ἔτη (1). Νῦν δὲ σῆ-
 ρίζονται ἐπὶ τοῦ γήρατός της, καὶ ἕτερος φιλόσοφος λέγει·
 μόλις τριακόσια ἔτη δύναται εἰσεῖν τὰ διαρκέση· καὶ ὁ-
 μως ἀκολουθεῖ τὸν δρόμον της χωρὶς νὰ ταραχθῇ διὰ τὰς
 σκοτεινὰς ταύτας προῤῥήσεις, ἀπαισίους μόνον εἰς τοὺς
 ποιοῦντας αὐτάς, πεποιθὺα δὲ εἰς μόνην τὴν προῤῥῆσιν τὴν
 ἐπ'αγγειλαμένην αὐτῇ τὴν διάρκειαν τῶν αἰώνων, καὶ
 τόσον ἀκριβῶς ἀπὸ χιλίων καὶ ἑκτακοσίων ἐτῶν τηροῦσαν
 τὸν λόγον της.

«Διὰ πάντη ἐκουσίας παραχωρήσεως, λέγει ὁ νουνεχῆς
 »Νικόβλης, ἠυδόκησεν οὕτως ὁ Θεός. Ἡ δύνατο μὲν νὰ ἐλκύσῃ
 »πρὸς ἑαυτὸν πᾶσαν τὴν γῆν ἀπ' ἀρχῆς τοῦ κηρύγματός
 »του· ἀλλὰ τοῦτο ἤθελεν εἶσθαι θεῦμα παραπολὺ δρατῶν
 »καὶ ἐκπληκτικόν, ὑπὲρ τὸ δέον ἀποκλύπτρον αὐτὸν εἰς
 »τοὺς ἀνθρώπους. Ἐπροτίμησε λοιπὸν νὰ στηρίξῃ τὴν θρη-
 »σκεῖαν του διὰ προόδου ἦττον ἐκπληκτικῆς, καὶ μᾶλλον
 »ἀποκρυπτούσης ἐν αὐτῇ τὴν ἐνέργειαν τῆς θεῆς δυνά-
 »μεως· ὁμως, καὶ τοι κρυπτομένην εἰς τοὺς πολλοὺς, οὐχ
 »ἦττον ὅσοι μὲ τὴν ἀπαιτουμένην προσοχὴν θεωρήτωσι τὴν
 »πρόδον ταύτην, θέλουσιν ἐξ ἀνάγκης ἀναγνώρισει τὴν
 »παράγουσαν αὐτὴν δύναμιν, καὶ ἀπείρως διακρίνουσαν
 »τῶν προόδων, ὅσας αἱ δοξασίαι τῶν ἀνθρώπων δύνανται
 »νὰ κάμωσι. Καὶ οὐχ ἦττον θαυμαστὴ εἶναι, καὶ τοι κε-
 »κρυμμένη καὶ ἀσφής. Ἄλλ' ἐκ τούτου μόνον συμβαίνει,
 »ὅτι μόνα τὰ προσεκτικὰ καὶ μὴ προκατελημμένα πνεύ-

(1) Σατοβριάνδ. β'. ἱστορ. μελέτη.

»ματα τὴν ἀνακαλύπτουσι, καὶ οὗτος εἶναι ὁ κύριος σκο-
 »πὸς τοῦ Θεοῦ· διότι κρύπτει τὰ ἔργα του εἰς τοὺς ἀγα-
 »πῶντας εἰλικρινῶς τὴν ἀλήθειαν· ἀλλὰ δὲν τὰ ἀποκαλύ-
 »πτει εἰς τοὺς ὑπερηφάνους, τοὺς μὴ κρίνοντας τὰ πράγ-
 »ματα εἰμὴ ἐμπαθῶς καὶ ἰδιοτρόπως· καὶ τοῦτο ποιεῖ, κα-
 »λύπτων αὐτὰ τῇ ὁμοιότητι τῶν ἀνθρωπίνων, καὶ ὁμῶς
 »διακρίνων αὐτὰ διὰ πραγματικῶν καὶ ἀληθῶν διαφορῶν,
 »τὰς ὁποίας ἐναργῶς βλέπουσι μόνοι οἱ ἀγαπῶντες εἰλι-
 »κρινῶς τὴν ἀλήθειαν (1)».

Τοιαύτη ἡ σοφία ἡ καταφαινόμενη ἐν τῇ ἐκλογῇ τῆς
 Ὑλης, ἐξ ἧς ὁ Χριστὸς συνέστησε τὴν Ἐκκλησίαν του.— Ἄς
 τὴν μελετήσωμεν ἤδη κατὰ τὸν τύπον *ὃν ἔδωκεν αὐτῇ*.

6'.) «Τῷ καιρῷ ἐκείνῳ, λέγει τὸ Εὐαγγέλιον, ὁ Ἰησοῦς
 »ἀναβαίνει εἰς τὸ ὄρος, καὶ προσκαλεῖται οὓς ἤθελεν αὐ-
 »τὸς καὶ ἀπῆλθον πρὸς αὐτόν. Καὶ ἐποίησε δώδεκα, ἵνα
 »ἀποστέλλῃ αὐτοῦς κηρῦσσειν (2)».

Ἐκ τῶν πρώτων τούτων λόγων φαίνεται ὁ πρῶτος τύπος,
 καὶ οἰοεὶ τὸ σχεδιάσμα τῆς συστάσεως τῆς Ἐκκλησίας.—
 Παρακολουθούμενος ὑπὸ πλήθους μαθητῶν, ὁ Ἰησοῦς τί-
 θεται ἐν τινὶ ἀποστάσει, καὶ ἐκεῖθεν καλεῖ πρὸς ἑαυτὸν δώ-
 δεκα, οὓς ἤθελεν· ἰδοὺ ἡ πρώτη σύστασις τῆς Ἐκκλησίας.

Παρατηρητέον δὲ, ὅτι ἡ ἐκλογὴ τῶν δώδεκα εἶναι κα-
 τὰ πάντα ἐντελής, ἐπίσημος, καὶ καθαρῶς ἐκπεφρασμένη·
ἐκάλεσεν οὓς ἤθελεν αὐτὸς, . . . καὶ ἐποίησε δώδεκα.

Τὸ ἐνισχύον δὲ τὴν ἀλήθειαν ταύτην εἶναι, ὅτι ὀπὸ
 τῆς στιγμῆς ταύτης οἱ ἱεροὶ Εὐαγγελισταὶ λαλοῦσι πάν-
 τοτε περὶ τῶν δώδεκα, ὡς ἀποτελούντων τὴν συνοδίαν τοῦ
 Σωτῆρος, καὶ ὄντων, εἰς πολυπληθεῖς περιστάσεις, οἱ ἔμ-
 πιστοὶ τῶν σκοπῶν του καὶ οἱ ἐντολοδόχοι τῶν θελημά-

(1) Δοκίμιον ἠθικῆς, τόμ. Α. σελ. 445.

(2) Μάρκ. Γ'.

των του. Μεταξὺ τῶν πολλῶν χωρίων διακρίνεται ἐκεῖνο, ἐν ᾧ δίδει αὐτοῖς τὰς ὁδηγίας τοῦ διὰ τὴν μεγάλην ἀποστολὴν τοῦ Εὐαγγελικοῦ κηρύγματος. «Συγκαλεσάμενος δὲ » τοὺς δώδεκα, ἔδωκεν αὐτοῖς δύναμιν καὶ ἐξουσίαν ἐπὶ » πάντα τὰ δαιμόνια, καὶ νόσους θεραπεύειν. Καὶ ἀπέστει- » λεν αὐτοὺς κηρῦσσειν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ εἶπε » πρὸς αὐτοὺς κτλ. (1) Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ὁ Εὐαγγελιστὴς λαλεῖ, ἐν τῷ ἐξῆς κεφαλαίῳ, περὶ ἐκλογῆς ἐβδομήκοντα καὶ δύο ἀποστόλων, ἵνα συμπράξωσι μετὰ τῶν ἀποστόλων εἰς τὴν αὐτὴν ἀποστολήν· ἀλλὰ τὴν δευτέραν ταύτην ἐκλογὴν διαστέλλει τῆς πρώτης. «Μετὰ ταῦτα, λέγει, » ἀνέδειξεν ὁ Κύριος καὶ ἑτέρους ἐβδομήκοντα, καὶ ἀπέ- » στειλεν αὐτούς. . . . Καὶ ἔλεγε πρὸς αὐτούς· ὁ μὲν θερι- » σμὸς πολὺς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι. (2). Οὐδέποτε δὲ οἱ ἐβδομήκοντα δύο οὗτοι ἀπόστολοι συγχέονται εἰς τὰ λοιπὰ μέρη τῆς διηγήσεως μετὰ τῶν δώδεκα. Οὗτοι παρουσιάζονται πάντοτε οἱ πρώτοι. Ὅταν πρόκειται λόγος περὶ ἑνὸς αὐτῶν, συνήθως λέγεται εἰς ἐκ τῶν δώδεκα. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον, εἰς τοὺς ἑνδεκα, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἔδωκεν ὁ Ἰησοῦς τὰ πληρεξούσια αὐτοῦ, ὅτε ἔμελλε νὰ ἀναληφθῆ εἰς τοὺς οὐρανοὺς. Τέλος ἀναγινώσκομεν εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, ὅτι τοῦ Ἰησοῦ ἀναληφθέντος εἰς τὸν οὐρανὸν, ἀφ' οὗ ἐνετείλατο τοῖς Ἀποστόλοις διὰ Πνεύματος ἁγίου, οὗς ἐξελέξατο» ἡ πρώτη τούτων πράξις ἦτο νὰ συνέλθωσιν ἵνα συμπληρώσωσι τὸν ἀριθμὸν τῶν δώδεκα, διορίζοντες ἕτερον ἀντὶ τοῦ Ἰούδα, ὅστις «ἦτο κατηριθμη- » μένος ἐν ἡμῖν, καὶ ἔλαχε τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύ- » της»· ἀλλὰ διὰ τῆς πτώσεως καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἔδωκεν ἀφορμὴν «ἵνα τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λάβῃ ἕτερος».

(1) Λουκάς, Θ'.—1.

(2) Αὐτ. Ι.—1

Τότε, λέγουσιν αἱ Πράξεις, «ἔδωκαν κλήρους αὐτῶν, καὶ ἔπεσεν ὁ κλῆρος ἐπὶ Μαθθίαν, καὶ συγκατεψηφίσθη μετὰ τῶν ἑνδεκα Ἀποστόλων» (1).

Ἡ ἀλήθεια τοῦ γεγονότος τούτου (τῆς ἐκλογῆς τούτης τῶν Ἀποστόλων ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ) εἶναι λοιπὸν κατὰ πάντα ἀποδεδειγμένη (2).

Ἐκ ταύτης δὲ τῆς πρώτης ἐκλογῆς καὶ χειροτονίας προήλθεν ἡ σύστασις τῆς Ἐκκλησίας, ἥτις ἀπ' ἀρχῆς καὶ ἄνευ διακοπῆς μία οὖσα καὶ ἀδιαίρετος, καὶ μόνον ἀρχηγὸν καὶ θεμελιωτὴν καὶ κεφαλὴν αὐτῆς ἔχουσα τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, εἶναι καὶ ἔσεται μέχρι συντελείας τῶν αἰώνων καθάρων ἀπαύγασμα τοῦ θείου φωτός τοῦ Εὐαγγελικοῦ λόγου, πνευματικὴ κοινωνία τῶν πιστῶν, διοικουμένη καὶ συντηρουμένη διὰ τῶν ἱερέων αὐτῆς καὶ ἀρχιερέων καὶ πατριαρχῶν καὶ τῶν ἐκ τούτων Συνόδων, δι' ὧν καὶ ἡ χάρις τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μεταδίδεται, καὶ ἡ ἐνότης τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς πίστεως ἀσφαλιζέται κατὰ πάσης προσβολῆς τῆς κακοδοξίας· τοιοῦτοτρόπως, ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας εἶναι, τρόπον τινά, ἐγγύησις καὶ αἰσθητὸν σύμβολον τῆς ἐνότητος τῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀληθείας.

Τί δὲ ἦτο ἡ ἀλήθεια ἐπὶ τῆς γῆς πρὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἡ περὶ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, περὶ τῶν καθηκόντων καὶ τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ ἀλήθεια; ἦτο χρῆμα ἀνέφικτον, ἕνεκα τοῦ πολλαπλοῦ καὶ τοῦ ἀμφιρροποῦς αὐτοῦ, ὅπερ δὲν ἠδύνατο οὔτε νὰ ἐξακριβωθῇ οὔτε νὰ προσδιορισθῇ ὄχι μόνον μετὰξὺ δύο ἀνθρώπων, ἀλλ' εἰς ἓνα καὶ

(1) Πράξ. τῶν Ἀποστ. Κεφ. α΄.

(2) Ἐνταῦθα παραλείπομεν διεξοδικὴν διατριβὴν τοῦ συγγραφέως, ἐν ᾗ προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ, διὰ τῶν ἤδη γνωστῶν καὶ ἀπειράκις ἀνασκευασθέντων ἐπιχειρημάτων, τὴν Παπικὴν ἐξουσίαν. Ἐτολμήσαμεν δὲ ν' ἀντικαταστήσωμεν εἰς αὐτὴν μικρὸν τινα παράγραφον, ὅπως συνδέσωμεν πρὸς τὰ προηγούμενα τὰ ἐπόμενα. Σ. Μ.

τὸν αὐτὸν ἄνθρωπον· ὅπερ ἀκαταπύστως ἐξηρχνίζετο, ἵνα μεταμορφωθῆ ὑπὸ μυρίας ὑποθέσεις, μύρια συστήματα, καὶ οὐδὲν περρεῖχε βέβαιον εἰμὴ αὐτὴν τὴν ἀβεβαιότητα (1). Ἰπῆρχον ὁμῶς φυσικαὶ ἀλήθειαι διυρώμεναι, ἀλλὰ μὴ δυνάμεναι νὰ προσδιορισθῶσι· καὶ τοῦτο, ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχεν ἐνόττης, ἀλλ' ἕκαστος ἔδιδε τὴν γνώμην του, ὠκοδόμει τὴν σχολὴν του, ἤγειρε τὴν ἔδρην του, ἵνα διδάξῃ κατὰ τὸ δοκιοῦν αὐτῷ, μὴ λαμβάνων συχνάκις ὡς κανόνα εἰμὴ τὴν μανίαν τοῦ νὰ διακριθῆ, ἥτοι, νὰ ἀπομονωθῆ καὶ ἀποχωρισθῆ. Αὕτη δὲ ἡ ἔλλειψις τῆς ἐνόττης προήρχετο ἐκ τῆς ἐλλείψεως ἀρχῆς, δι' ἣν οὐδεὶς εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ εἴπῃ εἰς μὲν τὸν ἄλλον· *θέλεις σκεφθῆ ὡς ἐγώ*· εἰς ἑαυτὸν δὲ, *θέλω σκεφθῆ αὔριον ὡς σήμερον*. Καὶ ἐν τελευταία ἀναλύσει ἡ ἔλλειψις αὕτη προήρχετο ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ἄνθρωπος διαρρήξας τὸν τῆς ὑποταγῆς δεσμὸν τὸν συνδέοντα αὐτὸν ἀνέκαθεν πρὸς τὴν ὑπερτάτην τοῦ Θεοῦ ἀρχὴν, εἶδε διὰ τῆς αὐτῆς πληγῆς διαρρηχθέντας ὅλους τοὺς δεσμοὺς, δι' ὧν ὑπειάσσετο ἑαυτῷ, καὶ συνενοῦτο μετὰ τῶν ἀδελφῶν του ἐν τῇ αὐτῇ πρὸς τὸν Θεὸν ὑποταγῆ.

Ἡ ὑποταγὴ εἶναι τὸ πρῶτον καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀρχὴ καὶ βᾶσις ὅλων τῶν δικαιομάτων καὶ τῶν ἀληθῶν αὐτοῦ συμφερόντων. Ἡ πρὸς τὴν ὑποταγὴν ἀντιτασσομένη πάντοτε ἐλευθερία δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ ὄργανον αὐτῆς καὶ οὐχὶ ὁ ἀνταγωνιστής· δὲν μᾶς ἐδόθη τῶνόντι, ἵνα πλανώμεθα ἀδέσποτοι ἐν τῇ μηδενώσει ἡμῶν, καὶ ἴδω-

(1) Ἡ διαφορὰ τῶν δοξασιῶν, αἱ διχογνωμίαι τῶν ἀνθρώπων, ἔγραφεν ἡ Κικέρων, συγγέουσι τὴν διάνοιάν μας· αἱ ἐννοιαὶ αἵτινες ποικίλλουσι κατὰ τοὺς ἀνθρώπους, καὶ δὲν μένουσι πάντοτε αἱ αὐταὶ εἰς τὸν αὐτὸν ἄνθρωπον, θεωροῦνται παρ' ἡμῶν ὡς πλάσματα περὶ Νόμων, βιβ. ἀ. §. 18.—Οὕτω δὲ ἐκφράζεται ὁ Κικέρων περὶ τῆς διακρίσεως τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, τοῦ τιμίου καὶ τοῦ ἀτίμου, ἥτοι περὶ ὧν ἔπρεπε νὰ ὑπάρχη μείζων σαφήνεια καὶ βεβαιότης.

μεν αὐτὴν ταχέως ἀπολλυμένην ἐν τῇ ἀναποφείκτῳ δουλείᾳ τῶν παθῶν, ἀλλ' ὅπως μεταχειρισθῶμεν αὐτὴν πρὸς ἐκλογὴν τῆς ἀρχῆς, εἰς ἣν ὀφείλομεν νὰ ὑποταχθῶμεν, καὶ οὕτως ἀναδείξωμεν ἔντιμον τὴν ὑποταγὴν, καθὼ ἐκουσίαν. Διὰ τῆς ὀρθῆς ταύτης χρήσεως τῆς ἐλευθερίας δὲν ἀποβάλλομεν αὐτὴν, πολλοῦ γε καὶ δεῖ· ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας τὴν ἐξασκοῦμεν ἐν αὐτῇ τῇ ὑποταγῇ, καὶ δι' αὐτῆς ἀποκτῶμεν τὸ δικαίωμα καὶ τὴν ἰσχὺν τοῦ νὰ ἐπιτάττωμεν καὶ ἡμεῖς ὅτε καὶ ὅπου δεῖ.

Τὰς ὑψηλὰς ταύτας ἀρχὰς, ἀληθεῖς βάσεις τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς ἐλευθερίας, δὲν ἐγνώριζον οἱ ἀρχαῖοι· διότι οὐδεμίαν εἶχον ὀρατὴν ἀρχὴν, ἀντιπροσωπεύουσαν καὶ ἐγγυωμένην αὐτάς. Ὁ δὲ Χριστιανισμὸς τὰς ἔδωκεν εἰς τὸν κόσμον, παρουσιάζων αὐτάς ἐν ἐναργείᾳ, ἐν τύπῳ τελείῳ διὰ τοῦ μεγάλου θεσμοῦ τῆς Ἐκκλησίας, ἥτις καθ' ὅλον τὸν μεσαιῶνα, ἐν μέσῳ τῆς γενικῆς τοῦ κόσμου βαρβαρότητος, ὑπῆρξε τὸ μόνον ἄσυλον τῆς ἀληθείας, τῆς ἐνότητος, τῆς ἀληθοῦς ἐλευθερίας, μεταδοῦσα ἀκολούθως ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρωπίνους θεσμοὺς ἐκείνας τὰς ἀρχὰς τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ζωῆς, αἵτινες ἤθελον εὐθὺς ἐκλείψει, εἰ μὴ εἶχεν ἐν τῷ κόλπῳ αὐτῆς διὰ παντὸς τὴν ζῶσαν αὐτῶν παρακαταθήκην (1).

Τῶντι, ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς, ὅστις, κατὰ τὴν ὠραίαν ἔκφρασιν τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου, *επεῖχε τὸν τόπον τῆς ἀληθείας ἐπὶ τῆς γῆς*, καὶ εἶχεν ἐπομένως ἐν ἑαυτῷ τὴν ἀχώριστον αὐτῆς ἐνότητα καὶ ἐξουσίαν, ἐλθὼν νὰ ἀναγ-

(1) Ἐν τῇ Περὶ Νόμων Πραγματεία τοῦ Κικέρωνος, (§. κ'.) ἀναγινώσκομεν περιεργότατον διάλογον, οὗ ὑπόθεσις εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ἀρετῆς, καὶ τὸ ἀντικείμενον πρὸς ὃ ἀναφέρονται, καὶ πρὸς ὃ πρέπει νὰ τείνωσιν, ὅλαι αἱ πράξεις ἡμῶν. Μὲ τὸν Γέλλιον δὲν συναποθνήσκει ἡ ἀλήθεια τῆς Ἐκκλησίας.

γείλη ἡμῖν τὴν ἀλήθειαν ταύτην, καὶ θέλων ν' ἀφήσῃ αὐτὴν εἰς ἡμᾶς, ἔπρεπε νὰ τὴν δώσῃ εἰς ἡμᾶς κατὰ τὸν οὐσιώδη τύπον καὶ τὸν συντηρητικὸν αὐτῆς ὅρον. Ἐάν, ἀφ' οὗ εἶχε ρίψει αὐτὴν ἄοπλον ἐν τῷ κόσμῳ, ἀπῆρχετο, δὲν ἤθελε δυναθῆ νὰ διαδοθῆ, ἢ τοῦλάχιστον δὲν ἤθελε βραδύνει νὰ γίνῃ πάλιν ὅ,τι ἦτο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις φιλοσόφοις, ὅ,τι πραγματικῶς ἐγένεν ἔξω τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὰς ἀποσπασθείσας ἐξ αὐτῆς αἱρέσεις· τροφὴ διαίρέσεως, χάος ἀντιφάσεων, πλείονας ἔτι πλάνας ἐπισωρεῦον ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ βαθύτερον σκότος.

Ὁ κατ' ἐξοχὴν καὶ μόνος Σωτὴρ ὤφειλε λοιπὸν νὰ ἐγείρῃ ἐν μέσῳ ἡμῶν, οἰονεὶ πνευματικὴν ἀκρόπολιν, ἐξ ἧς ἡ ἀλήθεια ἠσφαλισμένη, ἠδύνατο νὰ ὀρμήσῃ εἰς κατάκτησιν τοῦ κόσμου, νὰ κυριεύσῃ τὰς αἰωνίας ταλαντεύσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, καὶ νὰ τῷ ἐντυπώσῃ τὴν θείαν αὐτῆς ἐνότητα· καὶ τοῦτο ἐποίησεν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ του, ἧς τὰς κλεῖς ἔδωκε πᾶσι τοῖς Ἀποστόλοις, μετ' αὐτῶν δὲ καὶ τὴν ποιμαντικὴν ράβδον, ἵνα, ὡς ὄρατοὶ ἀντιπρόσωποι τοῦ ἀοράτου ἀρχιποίμενος, ποιμαίνωσι τὸν λαόν του.

Αὕτη δὲ ἡ θαυμασία ἐξουσία ἀπὸ χιλίων καὶ ὀκτακοσίων ἐτῶν μεταβαίνει ἀπὸ χειρὸς εἰς ἄλλην, καὶ ἄχρι τῶν περᾶτων τῆς οἰκουμένης ἐκτεινομένη, καταβάλλει πᾶν ὕψος, ἐγείρει τὰ ταπεινά, ἀπομακρύνει πᾶν πρόσκομμα, καὶ πάντας τοὺς ἀνθρώπους διαλλάσσει πρὸς ἀλλήλους, ἐξισοῦσα τὴν ἐξ ἀθλίων διακρίσεων καὶ διχονοιῶν πεπεκνωμένην ταύτην γῆν, πάντας ἡμᾶς συνενοῖ εἰς μίαν βασιλείαν περιλαμβάνουσαν ὅλας τὰς βασιλείας τοῦ κόσμου τούτου, διότι μόνη δὲν εἶναι ἐκ τοῦ κόσμου, καὶ μᾶς ἐπαναπαύει ἐν αὐτῇ ὡς μίαν ποίμνην ὑφ' ἑνα ποιμένα, τὸν Χριστόν. Ἡ ἐξουσία αὕτη, φύλαξ καὶ διανομεὺς τῆς ἀληθείας καὶ τῶν πνευματικῶν δώρων, ὁ Σωτὴρ περιεποίησατο ἡμῖν διὰ τοῦ μισθοῦ τοῦ

ἰδίου αἵματος, ἐναποτεθείσα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἔγινε πρὸς τοὺς ἀληθεῖς φίλους τῆς ἀληθείας ἢ βάσις τῆς βεβαιότητος, ἢ σφραγίς τῆς πίστεως, ἢ κλεις τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, εἰσήγαγε τὸν κόσμον εἰς τὰς ὁδοὺς τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ἤνοιξε διαδοχικῶς εἰς αὐτὸν ὅλους τοὺς θησαυροὺς του, ἀπέκλεισε τὴν πλάνην καὶ τὴν κακίαν, ὑφ' οἰανδήποτε μορφήν ἐπειράθησαν νὰ εἰσαχθῶσιν ἐν αὐτῷ, καὶ τέλος εἶναι ἀκόμη καὶ σήμερον ἡ μόνη ἐξήγησις τοῦ μυστηριώδους ἐκείνου μέλλοντος, ὃ φέρει ἐν ἑαυτῷ ὁ χρόνος, καὶ τοῦ ἔτι μυστηριωδεστέρου, ὃ περιέχει ἡ αἰωνιότης.

Τοιοῦτοι οἱ πλήρεις σοφίας καὶ μεγαλείου ἐν τῇ συστάσει τῆς Ἐκκλησίας παρατηρούμενοι χαρακτῆρες.

Ἀλλὰ δὲν ἀρκοῦσιν εἰσέτι, ἵνα ἐξασφαλίσωσι τὴν ἀκεραιότητα καὶ βεβαιότητα τῆς μέχρις ἡμῶν διαδόσεως τῆς ἀληθείας. Θαυμαστὴ βεβαίως ἡ ἐπιπόνησις, ἀλλὰ στηρίζεται ἐπὶ ἀνθρωπίνων βάσεων· διότι τέλος πάντων ἄνθρωποι ἦσαν καὶ οἱ Ἀπόστολοι, ὅση καὶ ἂν ἦτο ἡ ἀγάπη καὶ πίστις αὐτῶν, καὶ πολὺ μᾶλλον ἄνθρωποι οἱ διάδοχοι αὐτῶν. Θεμελιώσας ὁ Θεὸς τὴν Ἐκκλησίαν του, ἔμεινεν ἐκτὸς τῆς συστάσεώς της, καὶ ἀφῆκεν αὐτὴν μετὰ τὰ ἀνθρώπινα καὶ ἐπισηφάλη καὶ φθαρτὰ αὐτῆς στοιχεῖα. Ἡ πρέπει νὰ μὴ πιστεύσωμεν, ὅτι πύλαι ἄδου δὲν θέλουσι ἰσχύσει κατὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἢ οἱ λόγοι οὗτοι ἀπαιτοῦσι τὴν συμπλήρωσιν αὐτῆς δι' ἀμέσου ἀντιλήψεως τοῦ Θεοῦ. Ἐπρεπε λοιπὸν τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, αὐτὸς ὁ Θεός, νὰ εἰσέλθῃ ἐν τῷ μεγάλῳ τούτῳ σώματι, ἵνα τῷ μεταδώσῃ ὅλην τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν ἀλάθηστον αὐτοῦ σοφίαν, ὅπως μὴ πέσῃ εἰς τὴν διάλυσιν, ἐξ ἧς θέλει νὰ φυλάξῃ τὸν κόσμον, καὶ ἀπολάβῃ παρὰ πάντων ἀνθρώπων ἔλλογον καὶ στερεὰν ὑποταγὴν εἰς τὰς ἀληθείας, δι' ὧν θέλει νὰ τοὺς ἀναγεννήσῃ.

Εἶδομεν τὴν ὕλην καὶ τὴν μορφήν· ὑπολείπεται νὰ ἴδωμεν τὴν ἔμπνευσιν καὶ τὴν ζωὴν.

γ.) Οὐδὲν τρανώτερον εἰς ὅλας τὰς πράξεις καὶ τοὺς λόγους τοῦ Σωτῆρος παρὰ τὰ ἀφορῶντα τὴν κοινωνίαν τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἐπαγγελίαν τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ παρουσίας του. Ἐν τούτοις οὐδὲν μεταφορικόν· ἡ θεία ἔμπνευσις, καθ' ὅλην τὴν αὐστηρότητα τοῦ λόγου, ἥτις ἐγκαθίσταται ἐν τῇ συστάσει τῆς Ἐκκλησίας.

Πολλάκις, καθ' ὅλον τὸ στάδιον τῆς ἀποστολῆς του, ὁ Σωτὴρ ἐπανέρχεται εἰς τὴν ἐπαγγελίαν ταύτην ὡς εἰς τι μέγα σχέδιον τῆς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἀγάπης του, ὅπερ μέλλει νὰ πραγματοποιηθῇ μετὰ τὸν θάνατόν του, καὶ κατὰ διαδοχὴν ἀπ' αὐτοῦ. Ὅθεν βλέπομεν ὅτι, προσεγγίζοντος τοῦ πάθους του, ἡ ἐπαγγελία γίνεται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀκριβής· μετὰ δὲ τὸν θάνατόν του συμπληροῦται, καὶ τέλος, μετὰ τὴν ἀνάληψίν του, ἡ ἐνέργεια αὐτῆς ἐκτείνεται ἐν πάσῃ τῇ γῆ· τῶντι διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἔδρεπεν ὑπὲρ ἡμῶν τὰς χάριτας τῆς σωτηρίας, καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του ἐπομένως ὁ θεσμὸς ὁ ὠρισμένος πρὸς διατήρησιν καὶ μετάδοσιν αὐτῶν καθίστατο ἀναγκαῖος. Ἡ οἰκονομία αὕτη τῆς διαγωγῆς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶναι δρατὴ, καὶ ἄνευ μηδεμιᾶς προσπαθείας καταληπτή.

Οὕτως, ἐν τῷ ἀξιομνημονεύτῳ λόγῳ, ὃν ἀπευθύνει πρὸς τοὺς μαθητάς του, καθ' ἣν στιγμὴν ἔμελλε νὰ τοὺς ἀφήσῃ, ἵνα ὑποστῇ τὸ ἐκούσιον πάθος, λέγει αὐτοῖς·

«Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδὸς, ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ. Οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν Πατέρα εἰμὴ δι' ἐμοῦ . . . Ἵπάγω πρὸς τὸν »πέμψαντά με. Οὐκ ἀφήσω ὑμᾶς ὀρφανούς· ἔρχομαι πρὸς »ὑμᾶς. Καὶ ἐγὼ ἐρωτήσω τὸν Πατέρα, καὶ ἄλλον παρά»κλητον δώσει ὑμῖν, ἵνα μένη μεθ' ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα »τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν·

»ὕμεις δὲ γινώσκετε αὐτὸ, ὅτι παρ' ὑμῶν μένει, καὶ ἐν ὑμῶν ἔσται.

Πολλὰς δὲ ὁδηγίας ἀπευθύνας αὐτοῖς, λέγει εἰσέτι·
 «Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, παρ' ὑμῖν μένων. Ὁ δὲ παρά-
 »κλητος, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ πέμψει ὁ Πατὴρ
 »ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα, καὶ
 »ὑπομνήσει ὑμᾶς πάντα, ἃ εἶπον ὑμῖν».

Εἶτα λαλῶν κατωτέρω περὶ τῶν παραγνωρισάντων αὐτὸν, λέγει· «Ἐμίσησάν με δωρεάν. Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ πα-
 »ράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς, τὸ Πνεῦμα
 »τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνος
 »μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ. Καὶ ὑμεῖς δὲ μαρτυρεῖτε ὅτι ἀπ' ἀρχῆς μετ' ἐμοῦ ἔσῃ».

Τέλος· «Ἐξῆλθον παρὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ ἐλήλυθα εἰς
 »τὸν κόσμον· πάλιν ἀφίημι τὸν κόσμον, καὶ πορεύομαι
 »πρὸς τὸν Πατέρα . . . Πολλὰ ἔχω λέγειν ὑμῖν, ἀλλ' οὐ
 »δύνασθε βαστάζειν ἄρτι. Ὅταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ Πνεῦμα
 »τῆς ἀληθείας, ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν».

Ἐξ ὅλων τῶν μαρτυριῶν τούτων πηγάζει ἡ ἐπαγγελία ὑπερφυσικῆς βοηθείας. Δὲν θέλουν μαρτυρήσει οἱ Ἀπόστολοι, τὰ ἀσθενῆ ταῦτα ὄντα, περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ καταγγεῖλει τὸν λόγον αὐτοῦ, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ὃ ἔστιν, αὐτὸς ὁ Θεὸς, ὃς ἐλεύσεται πρὸς αὐτοὺς, ἔσεται μετ' αὐτῶν, καὶ ἀναγγελεῖ αὐτοῖς πάντα· καὶ τότε ἀδιάφορον ἂν εἶναι ἀσθενεῖς, ἀγράμματοι καὶ ποταποί· θέλουσι μετ' ὀλίγον διδαχθῆ εἰς τὸ σχολεῖον τῆς Ἀληθείας, καὶ ἄπειροι τῆς κενῆς σοφίας τοῦ αἰῶνος, θέλουν εἶσθαι διὰ τοῦτο μᾶλλον κατάλληλοι νὰ ἐπαναλάβωσι τὰ μαθήματα τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ.

Εἰς ἅπαντας τοὺς λόγους τούτους τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἡ τριὰς τῶν θείων προσώπων ἐμφαίνεται ἐργαζομένη ἐκ

συμφώνου εἰς τὸ ἔργον τῆς ἡμετέρας σωτηρίας· ὁ Πατήρ, ὁ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ποιητής, ἀποστέλλει τὸν Υἱὸν αὐτοῦ, ἵνα ἐξαγοράσῃ τὸν κόσμον· ὁ Υἱὸς, τελειώσας τὸ ἔργον τῆς ἀποστολῆς του, ἐπιστρέφει εἰς τὸν Πατέρα· εἶτα ἄρχεται ἡ ἀποστολὴ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, καὶ μετ' αὐτῆς ἡ Ἐκκλησία, ἣτις θέλει εἶσθαι τὸ ὄργανον αὐτοῦ μέχρι τῆς συντελείας τῶν αἰώνων. Κατὰ τὰς διαφόρους ταύτας φάσεις τῆς θείας ἐνεργείας, ὁ αὐτὸς πάντοτε Θεὸς ἐνεργεῖ ἐν ἐκάστῳ τῶν τριῶν αὐτοῦ προσώπων· αὕτη δὲ ἡ διανομὴ τῶν προσώπων, μὴ παραβλάπτουσα τὴν ἐνότητα τοῦ Θεοῦ, καθιστᾷ ἐπαισθητοτέραν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ σχεδίου τῆς θρησκείας, καὶ εὐκρινέστερα καὶ εὐκαταληπτότερα ποιεῖ ὅλα αὐτοῦ τὰ μέρη. Τούτου ἕνεκα ὁ Χριστὸς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ λαλεῖ περὶ ἑαυτοῦ ποτὲ μὲν ὡς πρόσωπον, καὶ τότε διαστέλλεται τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Ἁγ. Πνεύματος, ποτὲ δὲ ὡς Θεός, καὶ τότε συγχέεται μετ' αὐτῶν. Οὕτως ἐν τοῖς ἄνωτέρω παρατεθεῖσι λέγει· «Οὐκ ἀφήσω ὑμᾶς ὄρφανούς· ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς· καὶ ἀκολουθήσω· Καὶ ἐγὼ ἐρωτήσω ὑμῶν τὸν Πατέρα, καὶ ἄλλον παράκλητον πέμψει ἡμῖν, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας».

Ἄλλ' ἰδοὺ ὁ λόγος του γίνεται ἔτι πλέον ἐκφραστικὸς καὶ ἐπίσημος. Ὁ θάνατός του ἐτελείωσε τὸ ἔργον τῆς λυτρώσεως ἡμῶν, καὶ ἠνέωξε τὸν θησαυρὸν τῆς χάριτος· ἐγγιζομενεῖς τὴν ὑπερτάτην στιγμήν, εἰς ἣν ἅπασαι αἰ ἐπαγγελίαι του ἀναφέρονται, καὶ καθ' ἣν μέλλει νὰ ἀφήσῃ τὴν γῆν· ἡ Ἐκκλησία, ἣτις καλεῖται μετ' αὐτὸν νὰ πληρώσῃ αὐτὴν μετὰ τὰ θαυμάσιά της, εἶναι εἰς τοὺς πόδας του, ἐν τῷ προσώπῳ τῶν ἐνὶ σώματι συνηγμένων Ἀποστόλων, ἄσημος ἔτι καὶ ἀμαθής, ἀγνοοῦσα ἑαυτὴν, καὶ μόνον ὑπάρχουσα ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ Θεοῦ αὐτῆς θεμελιωτοῦ, ἀλλ' ὑπάρχουσα ἐκεῖ μετ' ἐκεῖνο τὸ πλήρωμα ζωῆς καὶ ἰσχύος, ὅπερ

μέλλει νὰ ἀνακαινίσῃ τὸ πρόσωπον τῆς γῆς. Ὑπεσχέθη δὲ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν νὰ πέμψῃ αὐτῇ τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ἀφ' οὗ ἐπιστρέψῃ πρὸς τὸν Πατέρα του· καὶ ὅμως αὐτὸς, ὡς ἀποτελῶν ἐν μετὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, θέλει νὰ τῇ δώσῃ τὰς ἀπαρχὰς τῆς Θεότητος, καὶ νὰ ἐντυπώσῃ αὐτῇ, ἀπερχόμενος εἰς τοὺς οὐρανοὺς, τὴν κίνησιν, ἣν μέλλει νὰ κοινωνήσῃ εἰς τὸν κόσμον. Ὅποια θέσις, καὶ πόσον οἱ λόγοι τοῦ Χριστοῦ συνυψοῦνται μετ' αὐτῆς!

«Οἱ δὲ ἔνδεκα μαθηταί, λέγει τὸ θεῖον Εὐαγγέλιον, (δὲν ᾤσαν εἰμὴ ἔνδεκα μετὰ τὴν ἀποστασίαν τοῦ Ἰούδα) ἐπορεύθησαν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, εἰς τὸ ὄρος, οὗ ἐτάξατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς. Καὶ ἰδόντες αὐτὸν προσεκύνησαν αὐτῷ· οἱ δὲ ἐδίστασαν· καὶ προσελθὼν ὁ Ἰησοῦς, ἐλάλησεν αὐτοῖς, λέγων·

«Ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς.—
 »Καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ Πατήρ, καὶ γὰρ πέμπο ὑμᾶς.—
 »Ταῦτα εἰπὼν, ἐνεφύσησεν καὶ λέγει αὐτοῖς· *λάβετε πνεῦμα ἅγιον·* ἂν τινῶν ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας, ἀφίενται αὐτοῖς· ἂν τινῶν κρατῆτε, κεκρατῆνται.—Πορευθέντες οὖν, *μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη*, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετείλαμην ὑμῖν· καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας, ἕως τῆς συντελείας τῶν αἰῶνος» (1).

Πρέπει νὰ ᾔναι τις λίαν προκατειλημμένος κατὰ τῆς ἀληθείας, ἵνα μὴ θαυμάσῃ τὴν ἰσχὺν τῶν λόγων τούτων, τὴν συμφωνίαν αὐτῶν πρὸς πάντα τὰ προηγούμενα ἐν τῇ ἀποστολῇ τοῦ Σωτῆρος, τὴν προφητικὴν αὐτῶν σχέσιν πρὸς πάντα τὰ ἐπακολουθησάντα ἐν τῇ ἀποστολῇ τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ὄντως ἀξίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀληθείας με-

(1) Ματθ. κη'. 18, 19, 20 — Ἰωάν. κ'. 21, 22, 23.

γαλοπρεπή και ενεργητικὴν αὐτῶν ἀκρίβειαν, καὶ μόνον πρὸς τοὺς πρώτους ἐκείνους λόγους δυναμένην νὰ παραβληθῆ, δι' ὧν εἰς τὸ χάος ἐπετάχθη ἡ ἄρμονία καὶ ἡ ὑπαρξίς εἰς τὸ μηδέν.

Ἐδόθημοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς . . . ὁποῖον προοίμιον! Μέγιστον ἄρα τὸ τῆς ἐξουσίας ταύτης ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ γενησόμενον ἔργον, ἀφ' οὗ αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ τὴν ἀνακαλέσῃ, καὶ ὄλην νὰ τὴν συναγάγῃ. Καὶ ὄντως ἡ δύναμις αὐτοῦ (ἡ αὐτὴ θεία δύναμις ἡ ποιήσασα τὸν κόσμον) μέλλει νὰ τεθῆ καὶ αὔθις ἐν ἐνεργείᾳ πρὸς μέγα τι θαῦμα.

Καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ Πατήρ, καὶ γὰρ πέμπω ὑμᾶς. Ἴνα κρίνῃ τις περὶ τῆς πίστεως τῶν Ἀποστόλων εἰς τὴν δοθεῖσαν τῷ Ἰ. Χριστῷ θεῖαν δύναμιν, πρέπει νὰ ἐνθυμηθῆ, ὅτι ὑπῆρξαν μάρτυρες τῆς ἐξουσίας, ἣν ἔλαβε παρὰ τοῦ Πατρὸς, ὅτε μετεμορφώθη ἐπὶ τοῦ Θαβωρίου. Ὅθεν καὶ ὁ ἀπόστολος Πέτρος ἐν τῇ Β'. ἐπιστολῇ λέγει ῥητῶς· «Οὐ γὰρ σεσοφισμένοις μύθοις ἐξακολουθήσαντες, ἐγνωρίσαμεν ὑμῖν τὴν τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ δύναμιν καὶ παρουσίαν, ἀλλ' ἐπόπται γενηθέντες τῆς ἐκείνου μεγαλειότητος. Λαβὼν γὰρ παρὰ Θεοῦ Πατρὸς τιμὴν καὶ δόξαν, φωνῆς ἐνεχθείσης αὐτῷ τοιαύδε ὑπὸ τῆς μεγαλοπρεποῦς δόξης· *Οὗτος ἐστὶν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, εἰς ὃν ἐγὼ ἠὲ δόκησα*· αὐτοῦ ἀκούετε. Καὶ ταύτην τῆς φωνῆς ἡμεῖς ἠκούσαμεν ἐξ οὐρανοῦ ἐνεχθείσαν, σὺν αὐτῷ ὄντες ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ» (1).

Τὴν ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ περὶ Χριστοῦ μαρτυρίαν ἐπικαλεῖται ὁ ἀπόστολος Πέτρος, ἵνα στηρίξῃ τὸ κῦρος τοῦ κηρύγματός του. Ὁ δὲ χαρακτήρ τῆς μαρτυρίας ταύτης ἦτο προφανῶς διττός. Ἐν πρώτοις μὲν ὁ Μωϋσῆς καὶ ὁ

(1) Β. Πέτρου α.—16.

Ἠλίας, τὰ δύο ἐξοχώτερα πρόσωπα τοῦ πηλαίου Νόμου, εἶχον ὀφθῆ τῷ Χριστῷ, προσκυνοῦντες αὐτῷ, μαρτυροῦντες περὶ τῆς ἀποστολῆς του, καὶ ἀποθέμενοι πᾶσαν ἐξουσίαν, ἣν ἔλαβον, ἵνα θεμελιώσωσι τὸν νόμον, εἰς χεῖρας τοῦ ἐλθόντος, ἵνα τελειώσῃ καὶ συμπληρώσῃ αὐτόν. Δεύτερον δὲ, μαρτυρία ἀσυγκρίτως θετικωτέρα καὶ ἐπισημότερα ἀποδίδεται τῷ Χριστῷ, ἢ τῷ παντοδυνάμῳ Πατρὶ, διατάσσοντος τοῖς Ἀποστόλοις, ἵνα τυφλῶς πιστεύσωσι πᾶν ῥῆμα ἐξερχόμενον ἐκ τοῦ στόματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ· «Οὗτος ἐστὶν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, εἰς ὃν ἐγὼ ἠῶδόκησα· » αὐτοῦ ἀκούετε». — Κρίνατε δὲ μετὰ ταῦτα πόσον ἀκράδαντος ἔπρεπε νὰ ᾔηται ἡ τῶν Ἀποστόλων πίστις εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ Χριστοῦ! Καὶ ὅτε ἀκολούθως ἤκουσαν τὸν Χριστὸν μεταδίδοντα αὐτοῖς τὴν αὐτὴν ἐξουσίαν τόσον ἐπισήμως· «Καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ Πατήρ, καὶ γὰρ πέμπω ὑμᾶς· ὁ ἀκούων ὑμῶν, ἐμοῦ ἀκούει· καὶ ὁ ἀθετῶν ὑμᾶς, » ἐμὲ ἀθετεῖ· ὁ δὲ ἐμὲ ἀθετῶν, ἀθετεῖ τὸν ἀποστείλαντά με». Ὅποιαν πίσιν ὄφειλον νὰ ἔχωσιν εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀποστολὴν, ἐπόπτει γενόμενοι τῆς ἐπισήμου ἐν τῷ Θεωρίῳ ἐξουσιώσεως, καὶ ὡς ἐκ τούτου συναισθανόμενοι ἐαυτοὺς περιβεβλημένους τὴν παντοδύναμον ἐκείνην ἐξουσίαν, ἣν ὁ Πατήρ ἔδωκε τῷ Υἱῷ αὐτοῦ, καὶ ὁ Χριστὸς διεβίβασε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἐν πάσῃ τῇ μεγαλοπρεπείᾳ τῶν θείων αὐτῆς προσόντων.

Ἡ ἐξουσία ὅθεν τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἡ παντοδύναμος ἐξουσία αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, ὥστε ὁ ἀμφισβητῶν τὴν θεϊότητα τῆς κινούσης τὴν ἐκκλησίαν ἀρχῆς, προσβάλλει τὴν θεϊότητα τοῦ Χριστοῦ, μάλιστα δὲ αὐτὴν τὴν παντοδυναμίαν τοῦ ἀποστείλαντος αὐτὸν Πατρὸς· καὶ τὸν ἀναγκαῖον τοῦτον σύνδεσμον ἢ πείρα τῶν πτώσεων τῆς ἀπιστίας ἐπιβεβηκοῖ ἔτι τρανώτερον ἢ ἡ ὑποταγὴ τῆς πίστεως.

Τοῦτο εἰπὼν, ἐνεφύσησε, καὶ λέγει αὐτοῖς· Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον. Ἄρτινω ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας, ἀφιερ-
ται αὐτοῖς· Ἄρτινω κρατῆτε, κεκράτηνται.— Ἐνταῦθα,
ἡ κοινωνία τῆς θείας δυνάμεως πραγματοποιεῖται, τὸ ἐμ-
φύσημα τοῦ Θεοῦ, τὸ αὐτὸ ἐμφύσημα δι' οὗ ἐδόθη τῷ Ἀδάμ
ψυχὴ ζωσα, ἔρχεται νὰ ἐνισχύσῃ τοὺς μέλλοντας ποιμέ-
νας τῶν λαῶν διὰ τῶν πρὸς ἀναγέννησιν τῆς ἀνθρωπότη-
τος ἀναγκαίων δυνάμεων, ἐπιχέον ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ
δι' αὐτῆς ἐπὶ πάντας τοὺς χριστιανούς, νέον πνεῦμα ὅπερ
εἶναι πρὸς τὴν ἐκπεσοῦσαν ψυχὴν ὅ,τι ἡ ψυχὴ πρὸς τὸ σῶμα,
καὶ τοῦ ὁποίου φύλαξ καὶ διανομεὺς ἡ Ἐκκλησία κατέστη.

Πορεύθητε οὖν· λόγος ἐνεργητικὸς, συνέπεια ἄκαμ-
πτος, καὶ θεία ὄθησις ἀπωθήσασα ὅλα τὰ προσκόμ-
ματα εἰς τὴν πορείαν τῆς Ἐκκλησίας, καὶ νῦν εἰσέτι προ-
βιάζουσα αὐτὴν εἰς τὸ μέλλον, πλήρη ἰσχύος καὶ μεγα-
λείου. Πορεύθητε οὖν, τοῦτέστιν, ὅσον ἀπραγματοποίη-
τος καὶ ἂν σᾶς φαίνηται ἡ ἐπιχείρησις τοῦ νὰ μεταρρυθ-
μήσητε τὸ ἀνθρώπινον γένος, καὶ νὰ τὸ κυριεύσητε διὰ
παντὸς τῆ ὑπεροχῆ τῆς ἀληθείας, ὑμεῖς πρὸ πάντων οἱ οὐ-
δὲν ἔχοντες καὶ οὐδὲν ὄντες, καὶ εἰς οὓς ἤδη προλέγω
παντοίους καταδιωγμούς, πορεύθητε, ἐπὶ τοῦ βραχίονος
τοῦ Παντοδυνάμου φερόμενοι καὶ ἐρειδόμενοι, μαθητεύ-
σατε πάντα τὰ ἔθνη, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα
ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν· καὶ ἰδοὺ, ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πά-
σας τὰς ἡμέρας, ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος....
Καὶ ἡ Ἐκκλησία, ἀπὸ τῆς ὠθήσεως ταύτης, οὐδέποτε
ἔπαυσε πορευομένη, καὶ πορεύεται, καὶ πορευθήσεται
πάντοτε, διότι ἡ αὐτὴ δύναμις ἡ εἰποῦσα αὐτῇ, πορεύθητι,
καὶ τοσοῦτω θυμασίως ἄχρι τῶν ἡμερῶν μας ἀληθεύσασα,
τῇ εἶπεν ὡσαύτως, πορεύθητι μέχρι τῆς συντελείας τῶν
αἰώνων.

Και παρατήρησον, διότι πάντα εἶναι ἀξιοπικρατήρητα ἐνταῦθα, ποῖα ἀκριβῶς εἶναι ἡ ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας, εἰς ἣν ἀναφέρεται ἡ ἐπαγγελθεῖσα αὐτῇ θεία ἀντίληψις. Ὅχι νὰ νικήσῃ διὰ τῆς βίας, ἢ νὰ ἐκθαμβήσῃ διὰ τῆς μεγαλονοίας, ἢ νὰ οἰκοδομήσῃ διὰ τῆς ἀγιότητος, τῆς πειθρχίας καὶ τῶν ἡθῶν· διότι περὶ τούτων ὅλων ὁ Χριστὸς ἀφῆκε τὴν Ἐκκλησίαν του ἐν τῇ φυσικῇ τῶν πραγμάτων καταστάσει, οὐδὲν ἰδιαιτέρον αὐτῇ ἐπαγγειλάμενος· ὥφειλε μάλιστα νὰ τὸ κάμῃ, ὡς εἶδομεν, ἵνα ἀφομοιώσῃ τὸ ἔργον του πρὸς τὰ ἀνθρώπινα, καὶ οὕτως ἐξασκήσῃ τὴν ἡμετέραν πίστιν, ἥτις ἤθελε βιασθῆ, ἐὰν ὑπερθαυμασιῶς καὶ ἀδιακόπως συνενοῦντο ἡ μεγαλόνοια καὶ ἡ ἀρετὴ ἐν τῇ διαδοχῇ τῶν ὑπουργῶν τῆς Ἐκκλησίας· ἀλλ' ἡ εἰδικὴ καὶ μοναδικὴ ἀποστολὴ, ἣν ἡ Ἐκκλησία περιεβλήθη, καὶ ἐξ ἧς πρέπει νὰ ἴδωμεν, ἐὰν εἶχε πάντοτε συνεργὸν τὴν θεϊαν ἀντίληψιν, εἶναι τὸ μαθητεύειν τὰ ἔθνη, καὶ διδάσκειν αὐτὰ τηρεῖν πάντα ὅσα ὁ Χριστὸς ἐνετείλατο· καὶ πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἀποστολῆς ταύτης ὁ Χριστὸς προσθέτει· Καὶ ἰδοὺ, ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας, ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. «Μεθ' ὑμῶν μαθητεύων, λέγει ὁ»
 »Βοσσεύτιος, σχολιάζων τρόπον τινὰ καὶ ἐρμηνεύων τοὺς
 »θείους λόγους, μεθ' ὑμῶν βαπτίζων, μεθ' ὑμῶν διδάσκων
 »τοὺς πιστοὺς νὰ τηρῶσιν ὅσα ἐντεειλάμην ὑμῖν· μεθ' ὑμῶν
 »ἐπομένως ἐξασκῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ μου ἐξωτερικὴν δια-
 »κονίαν· μεθ' ὑμῶν καὶ τῶν ὑμετέρων διαδόχων, μετὰ τῆς
 »ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν αὐτῶν συνηγμένης κοινωνίας, θέλω εἶ-
 »σθαι ἀπὸ τοῦδε μέχρι τῆς συντελείας τοῦ κόσμου, πάσας
 »τὰς ἡμέρας, ἀδιαλείπτως, ἐπειδὴ οὐδὲ στιγμὴν θέλω σᾶς
 »ἀφήσει· καὶ μολονότι ἀπὸν τῷ σώματι, θέλω εἶσθαι
 »πάντοτε παρὼν τῷ πνεύματι. . .» (1).

(1) Βοσσεύτ. ἐν τῇ πρὸς Κλαύδιον συνδιαλέξει, α.

Τὸ ἀναλλοίωτον τῆς διδασκαλίας καὶ τὸ καθαρὸν τῆς περὶ αὐτῆς, ἰδοὺ λοιπὸν τί ὁ Χριστὸς ἠθέλησε νὰ θέσῃ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ του, μὲ τὴν ἐξωτερικὴν διακονίαν καὶ τὴν δύναμιν τοῦ διανέμειν τὴν χάριν τῆς σωτηρίας εἰς τοὺς συμμορφουμένους πρὸς αὐτήν. Δὲν ἠθέλησε νὰ θέσῃ ἐν αὐτῇ δύναμιν ἐλκυστικὴν καὶ ἐπιρροὴν ἀκαταμάχητον, ἀλλὰ νὰ ἐγείρῃ αὐτήν ὡς φάρον, οὗ ἡ βᾶσις δευρομένη ὑπὸ τῶν κυμάτων, καὶ ἐνίοτε ὑπὸ τοῦ ἀπρου αὐτῶν ρυπαινομένη, φαίνεται συγχεομένη μετὰ τῶν σκοπέλων, ἀλλ' ἄνωθεν τῆς ὀπίας φῶς ἀνέκλειπτον διαλάμπει.

Κατὰ τὴν ἔννοιαν ταύτην ὁ Χριστὸς ἐπηγγείλατο νὰ ἦναι μετὰ τῆς Ἐκκλησίας του ἄχρι τῆς συντελείας τῶν αἰώνων, καὶ μόνον διὰ τῆς ἀληθείας τῆς ἐπαγγελίας ταύτης ἐξηγεῖται ὅχι μόνον ὁ θρίαμβος καὶ ἡ διάρκεια τῆς Ἐκκλησίας ἱστορικῶς θεωρουμένης, ἢ ἀμετάτρεπτος διαδοχὴ τῶν ποιμένων της, ἢ ἱεραρχικὴ ἔνωσις ὅλων τῶν μελῶν της, ἀλλὰ πρὸ πάντων τὸ ἀδιάφθορον τῆς ἐν αὐτῇ ἐνυπαρχούσης διδασκαλίας, ἢ ἐνότητος καὶ τὸ ἀναλλοίωτον τοῦ συμβόλου αὐτῆς ἐν παντὶ χρόνῳ καὶ τόπῳ· τὸ ἀλάνθαστον τῶν παρ' αὐτῆς ἐκδοθεισῶν ἀποφάσεων κατὰ τῶν ἀναριθμητῶν αἱρέσεων, ὅσαι ἠγέρθησαν περὶ αὐτήν, ἀσάλευτον περὶ πάντων διαμένουσιν καὶ εὐρίσκουσιν ἐξ ἐναντίας εἰς τὰς ἀδιαλείπτους ταύτας ἐφόδους αἰσίας ἀφορμὰς, ὅπως ἐξασκήσῃ τὴν δύναμιν της καὶ ἀναπτύξῃ τὴν λάμπειν της.

Τὸ διττὸν τοῦτο θαῦμα τῆς τε ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς υπάρξεως τῆς Ἐκκλησίας, τῆς ἱεραρχικῆς καὶ δογματικῆς αὐτῆς ἐνότητος, ἣν οὐδὲν ἐν τῷ κόσμῳ ἠδυνήθη νὰ παραβλάψῃ, ἀντὶ νὰ ἐξασθενισθῇ ὑπὸ τῶν καθ' ὅλα τὰ ἄλλα περιπετειῶν της, ἐν αἷς ἡ Θεοῦ πρόνοια κατέλιπεν αὐτήν ἐν τῇ φυσικῇ τῶν πραγμάτων καταστάσει, ἀπέβη ἐξ ἐναντίας

μᾶλλον ἐπαισθητόν· καὶ κατὰ τοῦτο αἱ τοσοῦτον ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων αὐτῆς μεγεθυνόμεναι ἀτέλειαι τῶν ὑπουργῶν τῆς ἐγείρονται ὡς μάρτυρες ἀδιάψευστοι τῆς ἐπαγγελθείσης αὐτῇ πρὸς διατήρησιν τῆς ἀληθείας ὑπερφυσικῆς ἀντιλήψεως, οὔσης δὲ τοιαύτης, ὥστε διέσωσεν αὐτὴν ἀπὸ πάσης ἐπηρείας, καὶ ἀπὸ τῶν ἐν αὐτῇ καταλειφθέντων ἀνθρωπίνων στοιχείων. Τοιοῦτοτρόπως τὸ σκανδαλίζον τὸν ἀσεβῆ τείνει πρὸς οἰκοδομὴν τοῦ πιστοῦ.

Ἴδου λοιπὸν ἡ καθολικότης, ἡ ἀϊδιότης καὶ τὸ ἀλάσθηστον τῆς Ἐκκλησίας οὐ μόνον ὑπὸ τοῦ θεοῦ Λόγου προῶρηθέντα, ἐξασφαλισθέντα καὶ ἐγγυηθέντα, ἀλλ' ὑπὸ τῆς παρουσίας αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς εἶναι μετὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἥτις δὲν εἶναι εἰμὴ ὁρατόν τι μέσον κοινωνίας τῆς Θεότητος πρὸς πάντα ἀνθρώπους, καὶ οἶονεὶ σάλπιγξ τοῦ λόγου αὐτῆς διὰ τῶν αἰώνων· καὶ, ὡς λέγει ὁ σοφὸς Μοίχληρος, ἡ διαρκὴς ἐκσάρκωσις τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ἐν ἣ συνεχίζεται καθ' ὅ,τι εἶναι, καὶ ἡ θρησκεία αὐτοῦ κατασταθεῖσα ἀντικειμενική. Ὡς ἐγένετο κατὰ τινα τρόπον ἄνθρωπος, οὕτως ἐγένετο καὶ Ἐκκλησία.

Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς, κατὰ τὴν θνητὴν αὐτοῦ ζωὴν, δὲν ἐκοινωνήσεν εἰμὴ μετ' ὀλίγων ἀνθρώπων· ἀλλ' ὅμως, ἐλθὼν νὰ ἀναγεννήσῃ ἅπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἔπρεπε νὰ διακωνισθῆ, νὰ καθολικευθῆ, καὶ ὁ αὐτὸς πάντοτε μένων, νὰ ᾗναι ἐνταυτῷ ἅπανταχοῦ καὶ πάντοτε.

Ἐπρεπε νὰ κατασταθῆ οὕτω ἐφικτὸς εἰς πάντας ἀνθρώπους, ὥστε νὰ δυνηθῆ τις ἄνευ βίας νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν παρουσίαν του. Πρὸς τοῦτο, χωρὶς νὰ μεταβάλῃ κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ὑπ' αὐτὴν παρουσιάζων εἰς τὸ προσεκτικὸν βλέμμα θαῦμα ἀνώτερον αὐτῆς, ἐτέθη ἐν τινι κοινωνίᾳ, ἥτις, διὰ τοῦ πλήθους τῶν

μελῶν τῆς καὶ τῆς διαδοχικῆς αὐτῶν ἀνανεώσεως, ἠδυνήθη νὰ διαδοθῆ εἰς ὅλα τὰ ἔθνη, νὰ διαιωνισθῆ καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ φυσικῶς τὸ ὑπερφυσικόν τοῦτο γεγονός, θεσμὸν δηλαδή συνιστάμενον ἐκ τῶν κοινοτάτων ἀνθρώπων, καὶ οὐχ ἦττον ἐνεργοῦντα ἐν τῷ κόσμῳ τὴν παραδοξοτάτην ὅλων τῶν ἐπαναστάσεων· ὑπερνικοῦντα ταχέως καὶ ἄνευ βίας τὰ πολυπληθέστατα καὶ δεινότατα τῶν προσκομμάτων, ἐντυπώνοντα εἰς τὸν ἠθικὸν κόσμον πάντῃ νέαν καὶ ἀείποτε αὐξοῦσαν πορείαν, καὶ μ' ὅλον τὸ ἐπίκηρον τῶν ἀνθρωπίνων καὶ τὸν νόμον τῆς τύχης, δι' οὗ αἱ ἦτται διαδέχονται τοὺς θριάμβους, μὲ ὅλας τὰς ἐπὶ δέκα ὀκτὼ αἰῶνας περιπετείας καὶ τοὺς τελευταίους καὶ τρομερωτέρους τῶν πρώτων ἐπιτεθέντας κατ' αὐτοῦ ἐχθροὺς, μόνον ἐν τῷ κόσμῳ διατηρούμενον, ἐν τελείᾳ ἐνότητι ἱεραρχίας καὶ διδασκαλίας, ἐν κοινωνίᾳ καθολικῇ, καὶ ἐν ἀϊδιότητι ὑπάρξεως, ἐφ' ἧς οὐδὲν δύναται ὁ χρόνος, καὶ ταῦτα πάντα οὐχὶ ὡς ἐκ συμβεβηκότος ἢ σειρᾶς συμβεβηκότων, ἅτινα ἤθελον εἶσθαι ἄλλως ἀνεξήγητα, ἀλλὰ διὰ τινος ἰδιαζούσης εἰς αὐτὸν κρίσεως καὶ κατ' ἀκριβῆ καὶ μέχρι κεραίας ἐκτέλεσιν τοῦ θεμελιώδους ἐκείνου χάρτου τῆς συστάσεώς του· ὅτι *πύλαι ἄδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς· ὅτι τὸ πνεῦμα τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀληθείας ἔσεται μετ' αὐτῆς μέχρι τῆς συντελείας τῶν αἰῶνων, καὶ ὅτι ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται μᾶλλον ἢ ὁ λόγος, ὅστις ἐγγυᾶτο τὴν ἀθανασίαν του.*

Μόλις ὁ δημιουργικὸς οὗτος λόγος ἀπηγγέλθη, καὶ ἤρχισεν ἡ ἐκτέλεσίς του, καὶ ἡ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας, ἣν ὁ Ρουσσὸ τοσοῦτῳ προσφῶς ὠνόμασεν *ἱστορίαν θαυμάτων*, ἐξελίχθη μὲ θαυμαστήν πρὸς τὸν νόμον τῆς συστάσεώς της ἀντιστοιχίαν.

Οὕτω βλέπομεν εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ Λουκᾶ συγγρα-

φείσας Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, αἰτινες συνεχίζουσι τὸ παρ' αὐτοῦ συνταχθὲν Εὐαγγέλιον (1), ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ἀφίνων τὴν γῆν, παρήγγειλεν εἰς τοὺς μαθητάς του νὰ μὴ χωρισθῶσιν ἀπὸ Ἱερουσαλήμ, ἵνα μερισθῶσι τὴν κατὰκτησιν τοῦ κόσμου, πρὶν ἢ λάβωσι τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πατρὸς. *Λήψεσθε*, λέγει αὐτοῖς, *δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς· καὶ ἔσεσθέ μοι μάρτυρες ἔντε Ἱερουσαλήμ καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ Σαμαρείᾳ, καὶ ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς* (2). Ταῦτα δὲ εἰπόντα, λέγουσιν αἱ Πράξεις, νεφέλη φωτεινὴ ὑπέλαβεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.

Οἱ δὲ Ἀπόστολοι, πιστοὶ εἰς τὰς ὁποίας ἔλαβον παρ' αὐτοῦ παραγγελίας, υπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλήμ, καὶ εἰσελθόντες ἐν τινὶ οἴκῳ, ἀνέβησαν εἰς τὸ ὑπερῶον, ἔνθα ἦσαν καταμένοντες ὅτε Πέτρος, καὶ Ἰάκωβος, καὶ Ἰωάννης, καὶ Ἀνδρέας, Φίλιππος καὶ Θωμᾶς καὶ οἱ λοιποὶ, προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν τῇ προσευχῇ μετὰ τῶν γυναικῶν καὶ Μαρίας τῆς μητρὸς τοῦ Ἰησοῦ (3).

Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα τῶντι κατασχύνεται, καὶ ἡ πίστις σκιρτᾷ ἀπὸ ἀγαλλιᾶσεως εἰς τὴν εἰκόνα ταύτην τῆς ἀρτιγενοῦς Ἐκκλησίας, φερούσης ἐν τῷ κόλπῳ αὐτῆς τὴν πίστιν εἰς τὸν προορισμὸν τῆς, καὶ περιμενούσης μεθ' ἡρε-

(1) Θέλομεν ἀποδείξει κατωτέρω, ὅτι ὀλίγα συγγράμματα ὑπάρχουσιν ἔχοντα τοσοῦτον εὐαπόδεικτον τὸ κῦρος ὡς τὸ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων.

(2) Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, κεφ. α΄.

(3) ἄλσημοι, λέγει ὁ ἐξοχος κόμης Στολδέργος, ἄγνωστοι εἰς κόσμον »πλήρη τῶν ναῶν τῶν εἰδώλων, ὅτε τὰ ἀγριώτερα πάθη τοσοῦτον μανιωδῶς ἐταράσσοντο, ὥστε τρομάζει καὶ ἡ φαντασία, οἱ ἅγιοι οὗτοι ἄνδρες ἦσαν εὐσεβῶς συνηγμένοι, καὶ μετ' αὐτῶν αἱ ἄγνωστοι τῷ κόσμῳ, καὶ παρ' αὐτῶ ἀχατονόμαστοι ἀρεταὶ ἢ ταπεινώσεις, ἢ πίστις, ἢ ἐλπίς, ἢ ἀγάπη, (ἱς. τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τόμ. β΄. σελ. 470.)

μίας καὶ ἐνώσεως, ἐν τῷ προσώπῳ πτωχῶν τινῶν ἀλιείων συνηγμένων εἰς τι ὑπερῶον οἰκίας τινὸς τῆς Ἱερουσαλήμ, τὴν ἐπίσημον ἐκείνην στιγμὴν, ἐν ᾗ ἔμελλε ν' ἀποσταλῆ αὐτοῖς ἡ δύναμις τοῦ παναγίου Πνεύματος, ἡ δι' αὐτῶν μέλλουσα νὰ διαδώσῃ τὸ εὐαγγελικὸν φῶς ἐν τε Ἱερουσαλήμ, καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ Σαμαρείᾳ καὶ ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς (1).

Ἐν τοσούτῳ ἡ Ἐκκλησία, δυνάμει τῆς πρώτης ἐξουσίας ἣν εἶχε παρὰ Χριστοῦ, τελεῖ τὴν πρώτην διοικητικὴν πράξιν. Ἀναστὰς ὁ Πέτρος ἐν μέσῳ τῶν μαθητῶν, λέγει ὁ ἱστορικὸς, καὶ λαβὼν τὸν λόγον, ἐκθέτει τὴν ἀνάγκην νὰ πληρωθῆ ἡ θέσις τοῦ Ἰούδα, καὶ γίνεται ἡ ἐκλογή τοῦ πρώτου ἐπισκόπου ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, ἥτις ἐκδηλοῖ οὕτω τὸ δικαίωμα καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἀνανεώσεως τῶν μελῶν τῆς ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος κεκυρωμένα, οὗ ἡ κάθοδος ἔλαβε χώραν μετ' ὀλίγον, ὡς ἔπεται·

«Ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς, » ἦσαν ἅπαντες οἱ Ἀπόστολοι ὁμοθυμαδὸν ἐπὶ τὸ αὐτό. Καὶ » ἐγένετο ἄφνω ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἦχος ὡσπερ φερομένης » πνοῆς βιαίας, καὶ ἐπλήρωσεν ὅλον τὸν οἶκον, οὗ ἦσαν κα- » θήμενοι. Καὶ ὠφθησαν αὐτοῖς διαμεριζόμεναι γλῶσσαι » ὡσεὶ πυρός· ἐκάθισέ τε ἐφ' ἕνα ἕκαστον αὐτῶν. Καὶ ἐ- » πλήσθησαν ἅπαντες πνεύματος ἁγίου, καὶ ἤρξαντο λα- » λεῖν ἐτέραις γλώσσαις, καθὼς τὸ πνεῦμα ἐδίδου αὐτοῖς » ἀποφθέγγεσθαι. Ἦσαν δὲ ἐν Ἱερουσαλήμ κατοικοῦντες Ἰου- » δαῖοι, ἄνδρες εὐλαβεῖς, ἀπὸ παντὸς ἔθνους τῶν ὑπὸ τὸν » οὐρανόν. Γενομένης δὲ τῆς φωνῆς, συνῆλθε τὸ πλῆθος καὶ » συνεχύθη· ὅτι ἤκουον εἰς ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ λα- » λούντων αὐτῶν» (1).

(1) Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, κεφ. β'.—1 καὶ ἐξῆς.

« Σταθείς δὲ ὁ Πέτρος σὺν τοῖς ἑνδεκα, ἐπῆρε τὴν φωνὴν αὐτοῦ, καὶ ἀπεφθέγγετο αὐτοῖς. Ἄνδρες Ἰουδαῖοι, καὶ οἱ κατοικοῦντες Ἱερουσαλὴμ ἅπαντες, τοῦτο ὑμῖν γνωστὸν ἔστω, καὶ ἐνωτίσασθε τὰ ῥήματά μου (1). Ἀκολουθεῖ τὸ πρῶτον κήρυγμα τῆς Ἐκκλησίας διὰ στόματος τοῦ Πέτρου, ἐπάγον τὴν ἐπιστροφὴν τρισχιλίων ψυχῶν. Ἴδου τὸ σκάφος τῆς Ἐκκλησίας ἐν ἐπιπλεύσει. Ἐρχονται ἀκολουθῶς οἱ διωγμοὶ, ἡ αἰχμαλωσία τοῦ Πέτρου, ἡ λιθοβόλησις τοῦ Στεφάνου, ἥτις ἐπιφέρει τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Παύλου, ἐνὸς τῶν συνευδοκούντων τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ, καὶ ἀναδείκνυσιν αὐτὸν Ἀπόστολον τῶν Ἐθνῶν. Ἀνεπαισθήτως, κατὰ τὴν θείαν ἐπαγγελίαν, ἡ πίστις πληροῖ τὴν Ἱερουσαλὴμ, τὴν Ἰουδαίαν, τὴν Σαμάρειαν, τὴν Ἑλλάδα, τὴν Θεσσαλίαν, καὶ φθάνει μέχρι τῆς Ῥώμης. Ὡς φλόξ ἀνημμένη ἐν μέσῳ πεπυκνωμένου καὶ γηραίου ἄλλους, ἡ δὲ τῆς πίστεως, ὑπὸ τοῦ θεοῦ πνεύματος ὑποθαλαπομένη, κοινώνει τὸ θεῖον πῦρ εἰς τὸν παλαιὸν κόσμον, καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον προβαίνει, ἐκτείνεται, ὑψώνει τὰς φλόγας τῆς καταφλέγει, καὶ καταβιβρώσκει μέχρι τῶν περάτων τῆς γῆς (2). Ἀφ' ἐτέρου, ὅλαι αἱ ἄλλαι προῤῥήσεις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀκριβῶς πραγματοποιοῦνται· οἱ Ἀπόστολοι θεωροῦνται ὡς μωροὶ καὶ στασιασταί· διώκονται, θνήσκουσιν ὅλοι εἰς τὰ βασανιστήρια, καὶ γονιμοποιουσι δι' εὐγλωττοτάτου κηρύγματος, διὰ τῆς ζωῆς δηλαδὴ καὶ τοῦ θανάτου αὐτῶν, τὴν διάδοσιν τοῦ Εὐαγγελίου. Πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης διεσπαρμένοι, καὶ τινες ἐξ αὐτῶν, ὡς ὁ Παῦλος, οὐδέποτε ἰδόντες τοὺς ἀδελφούς των, εἶναι οὐχ ἥττον δόθυμοι εἰς τὰ διδάγματα αὐτῶν, πάντες κηρύττουσιν ἐπίσης μυστήρια ὑψηλά, ἐν οἷς οἱ μᾶλλον σύμφωνοι τῶν φιλο-

(1) Αὐτόθ. ἐ.—14. (2) Πῦρ ἤλθοι βαλεῖν εἰς τὴν γῆν· καὶ τί θέλει εἰ ἤδη ἀνήρθη; Λουκ. 16.—49.

σόφων ἤθελον συγχυσθῆ, ἀλλ' ἐν οἷς τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, τὸ ἐμφυχοῦν αὐτοὺς, κηρύττει διὰ στόματος αὐτῶν ἀπανταχοῦ τῆς γῆς τὸν αὐτὸν λόγον, καὶ ἐκπέμπει τὸν αὐτὸν φθόγγον (1).

Τοιαύτη ἡ κρίσις καὶ ὁ θεσμὸς τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ λόγος ἀπαρνείται ἑαυτὸν, μὴ ἀναγνωρίζων ἐν αὐτῇ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Περὶ τῆς χάριτος καὶ τῶν μυστηρίων.

Α. Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία δὲν εἶναι μόνον μέσον, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἀρχή.

Ὅτε ἐν τῇ μελέτῃ τῶν μυστηρίων αὐτῆς ἐδειξάμεν διὰ ποίας θαυμαστῆς καὶ ἀποκρύφου τέχνης προσαρμόζεται εἰς ὅλας τὰς ἀνάγκας καὶ τὰ ἐνστίγματα τῆς καρδίας μας, ἵνα τὴν ἀναγεννήσῃ, ἐπήχθημεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι μόνη ἡ σοφία ἡ δημιουργήσασα τὸν ἄνθρωπον, ἠδύνατο νὰ μαντεύσῃ τόσῳ θαυμασίως τὸ κακὸν αὐτοῦ, καὶ νὰ τὸ θεραπεύσῃ· τόσῳ μᾶλλον ὅσον ἡ ἀνθρωπίνη σοφία, οὐ μόνον δὲν ἠμφισβήτησεν αὐτῇ τὴν δόξαν ταύτην, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη οὔτε κἀν νὰ τὴν ἐννοήσῃ.

Ἦθελον εἶσθαι ὅμως ἀμάρτημα, οὐ δὲν ἐπεθυμοῦμεν νὰ ἡμεθα συνένοχοι, ἐὰν ἐπαινεῖτο ὁ Χριστιανισμὸς μόνον ὑπὸ τὴν ἐξωτερικὴν ταύτην ἔποψιν, ὡς ἂν ἦτο μόνον σύνολον πειστικῶν μέσων, ἐπιτηδείως συνδυαζομένων πρὸς ἠθοποίησιν τῆς ἀνθρωπότητος. Κατὰ τοῦτο ὁ Χριστιανισμὸς ἤθελε μετέχει εἰσέτι τῆς φύσεως τῶν προθεμένων τὸν αὐτὸν

(1) Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν Ῥώμ. ε', 18.

σκοπὸν ἀνθρωπίνων συλλήψεων, διαφέροντα αὐτῶν μόνον κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς τελειότητος. Ἄλλ' ἡ ἀλήθεια δὲν ἀνέχεται τὴν ἀναλογίαν ταύτην. Ὅσῳ καὶ ἂν ὑπερέχη τῶν ἀνθρωπίνων συλλήψεων ἕνεκα τῆς θαυμαστῆς ἐπιτυχίας καὶ τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ σοφίας, οὐχ ἦττον ὅμως δὲν ἤθελε τις τὸν γνωρίσει καθ' ὅλην τὴν οὐσίαν του, οὔτε τὸν τιμήσει κατ' ἀξίαν, ἀποδίδων εἰς αὐτὸν σχετικὴν μόνον τιμὴν· ἐνὶ λόγῳ, δὲν πρέπει νὰ λέγωμεν· ὁ θεὸς Ἰησοῦς, ὡς εἶπον, ὁ θεὸς Πλάτων, ὅσῳ καὶ ἂν ὑπερέχη ἢ εἰς αὐτὸν ἀποδιδόμενη ἀξία (1).

Ὁ Ἰησοῦς εἶναι Θεὸς, ὅχι μόνον διότι ἀπέδειξεν ὑπεράνθρωπον σοφίαν καὶ δύναμιν ἐν τῇ ἐκλογῇ καὶ ἐπιτυχίᾳ τῶν ἐξωτερικῶν μέσων, δι' ὧν ἀνεκαίνισε τὸν κόσμον, ἀλλὰ πρὸ πάντων διότι ἐπήνεγκεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα νέαν καὶ ὑπερφυσικὴν ἀρχὴν, ζωογονήσασαν τὰ μέσα ταῦτα, καὶ μόνην δυναμένην νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἐπιτυχίαν των. Διὰ τῆς προσθήκης τῆς ἀρχῆς ταύτης εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἐνήργησεν ὡς Θεός, ἐδημιούργησε· καὶ ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι ἡ χάρις.

Ἡ χάρις εἶναι τὸ πᾶν ἐν τῷ Χριστιανισμῷ· ἡ πνοή, ὁ μοχλὸς αὐτοῦ, τὸ ὕπλον δι' οὗ ἐνίκησε τὸν κόσμον. Τὸ σχέδιον τοῦ Χριστιανισμοῦ, μὲ ὅλας τὰς ὑψηλὰς αὐτοῦ ἀρμονίας καὶ σχέσεις, βεβαίως οὐδέποτε ἠδύνατο ἀνθρωπίνη κεφαλὴ νὰ συλλάβῃ· καὶ τοῦτο ἂν ἦτο δυνατόν, δὲν ἤθελε ποτὲ γεννηθῆ, καὶ ἂν ποτε ἐξήρχετο εἰς φῶς, ἤθελε μόνον γεννηθῆ ἵνα, ὡς ἄλλη πολιτεία τοῦ Πλάτωνος, ἀποθάνῃ ἐπὶ τοῦ χάρτου. Ἄς ἐπινοήσῃ ὁ Ἀρχιμήδης μηχανὴν τόσον ἰσχυράν, ὥστε νὰ κινήσῃ τὴν γῆν, ἄς ὄνειροπολήσῃ ὁ Καρ-

(1) Εἶναι γνωστὸν, ὅτι τὸ σύνθημα τῶν φιλοσόφων τῆς ἡμέρας, ὡς πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν, εἶναι σέβας, ὅπερ διὰ τῆς ἀποκλειστικῆς σημασίας, ἣν ἡ λέξις αὕτη λαμβάνει ἐν τῷ στόματι αὐτῶν, δηλοῖ ἀσέβειαν, ἦτοι ἄρνησιν τῆς θεϊότητος του.

τέσιος τὸν μηχανισμόν τοῦ παντός, καὶ ἄς ἐτοιμασθῆ νὰ τὸν δημιουργήσῃ διὰ τῶν περικυκλήσεων· ἡ τόλμη τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος δὲν δύναται νὰ προβῆ περαιτέρω, καὶ νὰ μεταβῆ εἰς τὴν πραγματοποίησιν· ὅθεν εἰς τὸν πρῶτον λείπει *σημεῖον* ἀκίνητον, ὕλη δὲ καὶ κίνησις εἰς τὸν δεῦτερον, εἰς δὲ τὸν Χριστὸν οὐδὲν ἔλειψεν· ἐπενόησε, καὶ ἐπραγματοποίησεν· ὥστε ἡ ἐπινόησις δὲν ἀπεκαλύφθη εἰμὴ διὰ τῆς ἐκτελέσεως, καὶ πρὸς αὐτὸν, ὡς πρὸς τὸν δημιουργόν, ἡ θέλησις εἶναι ποίησις.

Ἄνευ τῆς γνώσεως τῆς χάριτος, ἥτις εἶναι ἡ δημιουργικὴ δύναμις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, δὲν ἔχομεν λοιπὸν εἰμὴ τὸ περικάλυμμα τοῦ Χριστιανισμοῦ· καὶ ἐὰν θέλωμεν ἐντελῶς νὰ τὸν ἐννοήσωμεν, καὶ νὰ εἰσδύσωμεν μέχρι τῆς ἀρχῆς τῆς ζωῆς τοῦ, ἀνάγκη νὰ καταβῶμεν ἕως εἰς τὰ βάθη τῆς χάριτος, διότι τότε μόνον θέλομεν τὸν καθέξει.

Β'. Ἀλλὰ τί εἶναι ἡ χάρις; πῶς δυνάμεθα νὰ τὴν γνωρίσωμεν; πρὸς τοῦτο ἐν μόνον μέσον ὑπάρχει· νὰ τὴν λάβωμεν.

Ἡ χάρις δὲν εἶναι ἰδέα μεταφυσικὴ, ἀλήθεια νοερὰ καὶ διὰ τοῦ λόγου κοινοποιήσιμος, ἀλλὰ ζῶν γεγονός εἰς τὴν πείραν ἀναφερόμενον· καὶ ἐπειδὴ εἶναι ὑπερφυσικόν, οὐδὲν περὶ ἡμᾶς ἀνάλογον πρὸς αὐτὸ, δι' οὗ νὰ λάβωμεν ἰδέαν τινὰ περὶ αὐτοῦ, χωρὶς νὰ τεθῶμεν εἰς ἄμεσον μετ' αὐτοῦ σχέσιν, ὅπως τὸ γνωρίσωμεν.

Ἡ χάρις ὅθεν εἶναι τὸ μυστικὸν τῶν εὐσεβῶν ψυχῶν, τῆς ἐξασκήσεως τῆς πίστεως ἀχώριστον, καὶ οἶονεὶ τὸ βραβεῖον τῆς ἐν αὐτῇ ἐπιμονῆς, ὥστε, ἅμα αὕτη παύση, πάντα τὰ δῶρα τῆς χάριτος, καὶ αὕτη ἡ μνήμη αὐτῆς, ἐξαλείφονται.

Καὶ τοῦτο θαυμασίως συνάδει πρὸς ἅπαν τὸ σύνολον τοῦ Χριστιανισμοῦ τοῦ ἔλκοντος τὰς ψυχὰς πρὸς τὸ φῶς

διὰ τῶν δοκιμασιῶν τῆς πίστεως, καὶ ἀπονέμοντος τὴν νόησιν τῶν μυστηρίων του, ὡς βραβεῖον τῶν ἀρετῶν του. Ἡ ἐν ἡμῖν ἐνέργεια τῆς χάριτος εἶναι ἡ πλέον ἀπλή καὶ ἀκαταμάχητος ἀπόδειξις τῆς θειότητος τοῦ Χριστιανισμοῦ· ὥστε δίκαιον ἦτο νὰ ἐπιφυλαχθῆ εἰς τοὺς ἀληθεῖς πιστοὺς, καὶ οἱ μᾶλλον πιστεύοντες νὰ ἦναι οἱ μᾶλλον ὀρώντες (1). Εὐσεβὴς τις χωρικός βλέπει καθαρῶς καὶ ἐν πλήρει καὶ ἐλλόγῳ πεποισθῆται, καθὼ ἐπὶ τῆς μαρτυρίας τῆς ἰδίας καὶ ἐπαισθητῆς πείρας στηριζομένη, τὴν θειότητα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκεῖ, ἔνθα ἕτερον πνεῦμα, ἐξησκημένον μὲν ἀλλ' ἄμοιρον τῆς χάριτος, μόλις τὴν διορᾷ.

Θέλεις λοιπὸν ὠραίαν ἀπόδειξιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, οὐδέποτε μέχρι τοῦδε ἐν οὐδενὶ ἀποτυχοῦσάν, τὴν ἀσφαλεστάτην καὶ ἐνταυτῷ συντομωτάτην τῶν ἀποδείξεων; ἄφες τὰς φιλοσοφικὰς μελέτας, καὶ ἀντὶ νὰ συζητήσης τὴν ἀλήθειαν, *ποίησον*, ἐξάσκησον αὐτήν, ἐπιλαβοῦ τοῦ ἔργου· καὶ ὅ,τι σοὶ φαίνεται ὅτι πρέπει νὰ ἦναι ἡ συνέπεια τῆς πίστεως, θέλει γίνεσθαι ἡ ἀρχὴ αὐτῆς, ἢ μᾶλλον θέλει τὴν μεταβάλλει εἰς ἐνόρασιν. . . . Ἀκολούθησον, ἀκολούθησον τὰς τρίβους τοῦ Κυρίου, καὶ ὑφ' ἕκαστον τῶν βημάτων σου θέλεις ἰδεῖ ἀναβλύζον τὸ φῶς, καὶ ἐκλειπούσας τὰς δυσκολίας ὀπισθέν σου· θέλεις αἰσθανθῆ διερχόμενον ἐν σοὶ μέχρι τῶν ἐνδοτάτων δυνάμεών σου, πνεῦμα ζωοποιόν, γλυκεῖαν ἐνέργειαν, χρίσμα ἐνισχύον, ὅπερ οὐδέποτε ἔγνωσ, καὶ ὑπὲρ πάντα τοὺς συλλογισμοὺς θέλει σὲ πείσει περὶ τῆς ἀληθείας. . . . Ἡ χάρις ἐν τισὶ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῆς εἶναι θαῦμα ἀποδεικνύον τὸν Θεόν, ὡς ἡ ἀνάστασις νεκροῦ, διότι εἶναι γεγονὸς ἐπαισθητῶς ὑπερφυσικόν. Ὡστε τίς ὁ ἀντλήσας ἐκ τῶν πηγῶν τῆς χάριτος, καὶ μὴ λαβὼν ἀδιάσεισον περὶ αὐτῆς βεβαιότητα, πίστιν ἀκαταμάχητον περιφρονοῦσαν

(1) Κλείσον τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ ὄψαι. Ἰουβέρτης.

θλας τὰς ἐνστάσεις, ὡς ὁ φιλόσοφος, ὅστις, ἴν' ἀποδείξῃ τὴν κίνησιν, δὲν εἶχεν ἀνάγκην, εἰμὴ νὰ περιπατήσῃ; οὕτω ποίησον, καὶ θέλεις πιστεύσει.

Γ'. Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ τελειώσω ἐνταῦθα τὸ κεφάλαιον τοῦτο, καὶ νὰ σὲ παραπέμψω εἰς τὴν πείραν, ὡς τὸ μόνον πεδῖον τῆς περὶ χάριτος μελέτης. Θέλω ὁμῶς προσπαθήσει νὰ σοι δώσω ἀμυδρὰν τινα αὐτῆς σκιαγραφίαν, ὅχι τόσον ἵνα σε πείσω, ὅσον ἵνα λάβῃς εἰδῶσίν τινα περὶ αὐτῆς.

Ἄκουσον, καὶ πρὸ πάντων πρόσεξε, θέλω σοὶ εἰπεῖ καὶ ἐγὼ μετὰ τοῦ Βοσσυέτου, μὴ ἀκούσης μὲ περιφρόνησιν τὴν διάταξιν τῶν θείων ἐνταλμάτων, καὶ τὴν πορείαν τῆς χάριτος (1).

Πολλοὶ εἶναι τῆς χάριτος οἱ ὀρισμοί. Ὁ ἀπλούστατος ὁμῶς καὶ ἀκριβέστατος φαίνεται μοι ὁ παρὰ τοῦ Πασχάλου ἀποδιδόμενος εἰς τὴν πίστιν «ὁ Θεὸς ἐπαισθητὸς τῆ καρδίας» (2).

«Ἡ χάρις, λέγει καὶ ὁ τοσοῦτον αὐτὴν δοκιμάσας ἱερός Ἀύγουστίνος, εἶναι ἔμπνευσις τῆς θείας ἀγάπης, ἵνα πράττωμεν διὰ τὴν ἀγίαν ταύτην ἀγάπην τὸ ἀγαθόν, ὅπερ γνωρίζομεν (3). Μὴ φαντασθῆτε οὐδὲν τραχὺ ἢ ἐπυχθές ἐν τῇ θεῷ βίᾳ, δι' ἧς ὁ Θεὸς ἔλκει ὑμᾶς πρὸς ἑαυτὸν. » Πάντα ἐν αὐτῇ τερπνὰ καὶ ἡδέα, καὶ αὐτὴ ἡ ἡδονὴ ἐλκεῖ ἡμᾶς» (4).

Ὁ τελευταῖος οὗτος λόγος ἐξηγεῖ εὐφυέστατα τὸ ἀποτέλεσμα τῆς χάριτος· εἶναι δύναμις ἐλκυστικῆ, ἥτις προλαμβάνει τὴν θέλησιν, τὴν κινεῖ, καὶ στρέφει πρὸς τὸν Θεόν, τὴν ἔλκει δι' ἐσωτερικῆς τέρψεως, καὶ ποιεῖ ἀγαπητὴν εἰς

(1) Ἐπικτήδιος λόγος εἰς Ἄγναν τὴν Κονζάγαν.

(2) Πασχάλου Σκέψεις.

(3) Ἱερ. Αὐγούστ. — Ἐπιστολὴ πρὸς Βονιφ.

(4) Αὐτ. Λόγος ρλά. κεφ. θ'.

αὐτὴν, ὡς δι' ἐνστίγματος, καλλονὴν τὴν ὁποίαν ὤφειλέν ἄγαπᾶ μόνον διὰ λόγου. Καὶ τοῦτο ἀνήγγειλεν ἡμῖν ὁ αὐτουργὸς αὐτῆς, ὁ Χριστὸς, ὅτε εἶπε· «Χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδὲν. . . . Οὐδεὶς δύναται ἔλθειν πρὸς με, ἐὰν μὴ ὁ πέμψας με ἐλκύσῃ αὐτόν» (1). Διὰ τοῦ ἰλαστηρίου αὐτοῦ θανάτου ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἠνέωξεν ἡμῖν τὸν θησαυρὸν τῶν χαρίτων· καὶ ἐκείθεν, ὅτε ἤθελεν ὑψωθῆ ἐν αὐτῷ, ἔμελλεν, ὡς εἶπε, *να ἐλκύσῃ πάντα εἰς ἑαυτόν* (2).

Ἡ χάρις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶναι λοιπὸν ἐν τῇ ἠθικῇ τάξει ὁ, τι ἠέλιος ἐν τῇ φυσικῇ. Ὡς τὸ ἄστρον τῆς νυκτὸς κυμαίνει τὰς ἀπεράντους θαλάσσας, οὕτω καὶ αὕτη ἐνήργησεν ἐπὶ τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐκυρίευσεν τὰς θελήσεις καὶ τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων, ὥστε ἔδραμον εἰς τὰς ἀγίας αὐστηρότητας τῶν ἀρετῶν τῆς, ὡς πάλαι ποτὲ ἔτρεχον εἰς τὰς κακοήθεις ἡδονὰς τῆς ἀκολασίας· καὶ τοῦτο διὰ τινος θελκτικῆς δυνάμεως, ἣτις δὲν ἐπιτάττει εἰμὴ διὰ τῆς γλυκύτητος, καὶ δι' ἧς, εἰ καὶ δυνατόν εἶναι νὰ ἀντισταθῆτις, πραγματικῶς ὁμως δὲν ἀνθίσταται. Ἰδοὺ τὸ *θεῖον* στοιχεῖον τῆς ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ ἐπιστροφῆς πάσης τῆς ἔθνικῆς οἰκουμένης, ὅπερ εἶναι τὸ αὐτὸ ἐλαττήριον τῆς ἐπιστροφῆς, τῆς ἐπιμονῆς καὶ τῆς προόδου παντὸς Χριστιανοῦ, ἐν τῇ ὁδῷ τοῦ σταυροῦ τούτου, ἣτις εἶναι ἡ ὁδὸς τῆς ἀρετῆς.

Δ'. Ἄς προσπαθήσωμεν νὰ δώσωμεν ἐπαισητοτέραν τῆς χάριτος ἰδέαν, ἐραυζόμενοι αὐτὴν ἐξ ἠθικοῦ τινος καὶ εἰς πάντας κοινοῦ φαινομένου, οὗ εἶναι τὸ φάρμακον καὶ τὸ ἀντίδοτον.

Ἄν καὶ πάντες δὲν γινώσκουσι τὴν χάριν, πάντες ὁμως

(1) Ἰωάν. 6. — 44.

(2) Καὶ γὰρ ἐὰν ὑψωθῶ ἐκ τῆς γῆς, πάντα ἐλκύσω πρὸς ἑμαυτόν.

γινώσκουσι τὴν σαρκικὴν ἐπιθυμίαν, (concupiscence) δηλαδή τὴν πρὸς τὸ κακὸν ἐκείνην κλίσιν, ἣν φέρομεν ἐκ γενετῆς, τὸ κληρονομικὸν ἐκεῖνο δηλητήριο, ὅπερ μετὰ τοῦ αἵματος λαμβάνομεν ἐκ κοιλίας μητρὸς, δι' ὃ καὶ ὁ προφητὰναξ ἔλεγεν· «Ἴδοὺ γὰρ ἐν ἀνομίαις συνελήφθην, καὶ ἐν ἁμαρτίαις ἐκίσσησέ με ἡ μήτηρ μου»· καὶ μετὰ τὸν Εὐριπίδην καὶ πρὸ τοῦ Ἀγ. Παύλου ὁ Ὀβίδιος.

(5) . . . . . Video meliora proboque,
Deteriora sequor (1).

Ὅποσον παράδοξον φαινόμενον! Ἐὰν κατὰ πᾶσαν στιγμὴν δὲν ἐδοκιμάζομεν αὐτὸ, ἡδυνάμεθα νὰ τὸ πιστεύσωμεν; καὶ δὲν εἶναι ἄρα μυστηριωδέστερον παρὰ τὴν χάριν; Τὸ καλὸν εἶναι φύσει προτιμότερον τοῦ κακοῦ, καὶ ἡ τάξις τῆς ἀταξίας, τὸ βλέπομεν, τὸ ἀποφασίζομεν, καὶ ὁμῶς, καὶ βλέποντες καὶ ἀποφασίζοντες αὐτὸ, πράττομεν τὸ ἐναντίον, κλίνοντες καὶ ἀριστερεύοντες πρὸς τὸ κακόν. Βλέπω δὲ, λέγει ὁ ἀπόστολος, ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοῦς μου, καὶ αἰχμαλωτίζοντά με τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας· ὁ γὰρ οὐ θέλω, τοῦτο πράσσω· ἀλλ' ὁ μισῶ, τοῦ τοποιῶ (2). Ἵπάρχει ἄρα, ὡς τις κεκρυμμένος μαγνήτης, ἀπαίσιον θέλημα, ἐνεδρεῦον εἰς πᾶν ὅ,τι εἶναι ἀπηγορευμένον, ἀνώτερον ἐν ἡμῖν παντὸς λόγου καὶ πάσης ἀποφάσεως, καὶ παρεκτρέπον ἡμᾶς καὶ ἄκοντας εἰς τὴν ἀταξίαν, χωρὶς νὰ δυνάμεθα ἄλλο τι ἢ νὰ ἐκφράζωμεν κενοὺς πόθους ὑπὲρ τῆς ἀρετῆς, ἀπομακρυνόμενοι αὐτῆς, καὶ νὰ κρύπτωμεν ἐν χερσὶ τὴν αἰσχύνην τοῦ προσώπου μας (3). Δὲν ὑπενδίδουσι μὲν ὅλοι ἐξίσου εἰς τὸ θέλημα τοῦτο, πλὴν ὅλοι τὸ αἰσθάνονται.

(1). Ὁρα τὸ περὶ ἀνθρωπίνης φύσεως κεφάλαιον, τόμ. Α'. σελ. 363.

(2). Πρὸς Ῥωμαίους. ἡ.—23.

(3). Τοῦτο ὁ μέγας Ὀμηρος παρίστανεν ὑπὸ τὸν μῦθον τῶν Σειρήνων.

ὁ λόγος μόνος εἶναι ἀνίσχυρος κατ' αὐτοῦ, καὶ αὐτοὶ οἱ ἐναρτωτάτοι δὲν τῷ ἀντιτάσσουσιν εἰμὴ σκέψεις ἰδιωτελείας, ἀλαζονείας καὶ ἐγωΐσμου, ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς ἀρουμένας, καὶ οὔσας διάφορος τρόπος τοῦ ὑπακούειν αὐτῷ ὑπὸ τὴν φαινομένην ἀντίστασιν.

Ἐὰν λοιπὸν θέλωμεν νὰ ἔχωμεν ἀκριβῆ τῆς χάριτος ἰδέαν, ἅς φαντασθῶμεν, ὅτι εἶναι τὸ ἀντίστροφον τῆς κακῆς ταύτης κλίσεως, καὶ οἶονεὶ τὸ ἐν τῇ στάθμῃ τοῦ αὐθαριέτου ἡμῶν ἐπιφερόμενον ἀντισήκωμα, ὅπως, ἐμποδίζον τὴν πρὸς τὸ κακὸν κλίσιν, ἀνορθώσῃ ἡμᾶς καὶ ἀποκαταστήσῃ ἐν ἡμῖν τὴν εὐθύτητα καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀγαθοῦ. Φυσικῶς ἀφ' ἐνὸς μὲν, εἶναι τὸ πάθος, ἀφ' ἑτέρου δὲ, ὁ λόγος· καὶ διὰ μὲν τοῦ λόγου βλέπομεν τὸ ἀγαθὸν, διὰ δὲ τοῦ πάθους γευόμεθα τὸ κακόν. Ἡ δὲ χάρις ἔρχεται νὰ προσθήσῃ εἰς τὸν λόγον τὸ θέλημα, καὶ εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ ἀγαθοῦ, τὴν γεῦσιν αὐτοῦ· καταπολεμεῖ τὴν σάρκα ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτῆς πεδίῳ, ἐν τῇ καρδίᾳ· καὶ εἶναι ἡ ἐπιθυμία καὶ ἡ ὀρεξις τοῦ ἀγαθοῦ.

«Ὁ ἄνθρωπος παρεδόθη εἰς τὸ κακὸν διὰ τῆς σαρκικῆς ἐπιθυμίας, λέγει ὁ Λεϊβνίτιος. Ἡ ἐν αὐτῇ ἡδονὴ εἶναι τὸ »δέλεαρ δι' οὗ ἀλίσκεται, καθ' ἃ καὶ ὁ Πλάτων εἶρηκε, »καὶ ὁ Κικέρων ἐπαναλαμβάνει· *Plato voluptatem dicebat escam malorum*. Ἡ δὲ χάρις ἀντιτάσσει αὐτῇ »ἡδονὴν μεγαλητέραν, ὡς ὁ ἱερὸς Αὐγουστίνος παρετήρησε. Πᾶσα ἡδονὴ εἶναι συναίσθησις τελειότητος τινός. Ὁ »ἄνθρωπος ἀγαπᾷ τι ἀντικείμενον καθ' ὅσον αἰσθάνεται »τὰς τελειότητας αὐτοῦ, οὐδὲν δὲ ὑπερβαίνει τὰς θείας τελειότητας· ὅθεν ἐπεται, ὅτι ἡ πρὸς τὸν πλησίον καὶ τὸν »θεὸν ἀγάπη παρέχει τὴν μεγίστην ἡδονὴν ἣν δύναται τις »νὰ ἐννοήσῃ, ὅσω μᾶλλον διὰ τῆς χάριτος κυριεύεται ὑπὸ »αἰσθημάτων, ἅτινα δὲν εἶναι κοινὰ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, καθὸ

κατεχομένους, καὶ μεστοὺς ὄντας ἐκ τῶν ἀντικειμένων
 »τῶν ἰδίων παθῶν» (1). Ὅπερ ἐπανάγει ἡμᾶς εἰς τὸν ο-
 ρισμόν τῆς χάριτος, ὃν παρὰ τοῦ Πασχάλου ἐλάβομεν· Ὁ
 Θεὸς ἐπαισθητὸς τῇ καρδίᾳ.

Αἱ δύο αὗται καταστάσεις, σαρκικῆς ἐπιθυμίας καὶ χά-
 ριτος, δὲν εἶναι φυσικαί, ἀλλὰ κατὰ διάφορον τρόπον.

Ἡ σαρκικὴ ἐπιθυμία εἶναι κατάσσεις ἐλλειμματώδης
 ὡς πρὸς τὴν ἀρχικὴν ἡμῶν φύσιν, καθ' ὅσον δὲν δυνάμεθα
 νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι οὕτω ἐξήλθομεν ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ θε-
 μιουργοῦ· καὶ αὐτοὶ οἱ ἐθνικοὶ τὸ ὠμολόγησαν, χωρὶς ὅμως
 νὰ γνωρίζωσι τὸ προπατορικὸν ἀμάρτημα, καὶ συγκεχυ-
 μένως πῶς διέκρινον, ὅτι ἡ ἀνθρωπότης δὲν ἦτο πλέον
 εἰμὴ ἐρείπιον ἐαυτῆς (2). Ἐκ τούτου δευτέρα φύσις ἐν ἡμῖν,
 φύσις περεκτετραμμένη, ἐν ἣ πάντες γεννώμεθα, καὶ ἥτις
 δὲν εἶναι ἡ ἀληθής. Αὕτη μὲν ἐπέζησεν ἐν μέρει πλὴν ἀ-
 σθενῶς, ἀρκούντως ὅμως, ἵνα διαμαρτυρηθῇ κατὰ τῶν ὀλε-
 θρίων ἐνσιγμάτων τῆς διεφθαρμένης, καὶ ἀναγκάσῃ αὐτὴν
 νὰ ἀποτίσῃ τὰς κακίας ἡμῶν διὰ τῶν ἰδίων ἐλέγχων. Αἰχ-
 μάλωτοι μὲν δι' ἐκείνων, ἐλεύθεροι δὲ εἴμεθα διὰ τούτων,
 λέγει ὁ Ρουσό· ἀπαίσιος ἐλευθερία, ὁμοία τῇ τῶν κατακε-
 κτημένων ἐκείνων λαῶν, οἵτινες ὀπισθεν μὲν ὑβρίζουσι τοὺς
 τυράννους των, ἔμπροσθεν δὲ τοῖς ὑπακούουσι.

Ἡ διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ χάρις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἀνα-
 τροπὴ τῆς καταστάσεως ταύτης καὶ ἡ ἐπιστροφή τῆς ἀρ-
 χικῆς ζωῆς· διὰ τοῦτο φαίνεται ὑπερφυσικὴ, καὶ πραγμα-
 τικῶς εἶναι, ἀλλὰ μόνον ὡς πρὸς τὴν διεφθαρμένην ἡμῶν
 φύσιν, ἐπειδὴ, ὡς πρὸς τὴν ἀρχικὴν, εἶναι φυσικὴ, ἀφ' οὗ
 εἶναι ἡ αὐτὴ φύσις ἀλλ' ἀποκατασταθεῖσα ἐν ἡμῖν.

(1) Λεϊβνίτ. θεοσοφία, μέρος ν'. ἀριθ. 278.

(2) Ὅρα καὶ πάλιν τὸ περὶ ἀνθρωπίνης φύσεως κεφάλαιον, τόμ. Α'. σελ. 352.

Ἐκ τῶν δύο τούτων καταστάσεων, τῆς σαρκικῆς ἐπιθυμίας καὶ τῆς χάριτος, ἡ πλέον ἀνώμαλος καὶ ἀντιφυσικὴ καὶ ἀκατανόητος εἰς τὸν λόγον, εἶναι λοιπὸν ἡ τῆς σαρκικῆς ἐπιθυμίας, διότι θέτει τὴν θέλησίν μας ἐν ἀσυμφωνίᾳ πρὸς τὰς κλίσεις μας, ἐγείρει τὴν σάρκα κατὰ τοῦ πνεύματος, τὴν αἴσθησιν κατὰ τῆς διανοίας, καὶ διακίρει ἡμᾶς τρόπον τινὰ εἰς δύο ἀνθρώπους, δύο φύσεις ἀδιαλλάκτους, καίτοι ἀναποσπάστους ἀλλήλων· ἐν ᾧ ἡ τῆς χάριτος, ποιῶσα ἡμᾶς νὰ ἀγαπῶμεν ὅ,τι ὀφείλομεν νὰ θέλωμεν, εἰρνεύουσα τὴν σάρκα, ἀπελευθεροῦσα τὸ πνεῦμα, ἐπάγουσα ἡμᾶς πρὸς τὸ ἀγαθὸν, καὶ δι' ἐνσίγματος καὶ διὰ λόγου καὶ διὰ γλυκύτητος καὶ δι' ἀνάγκης, καὶ ἀξιῶσα ἡμᾶς νὰ εὐρωμεν τὴν ἡμετέραν ἀπόλαυσιν καὶ εὐδαιμονίαν εἰς τὰ καθήκοντα καὶ τὸν προορισμὸν ἡμῶν, εἶναι ἡ ἀληθὴς τῆς φύσεως κατὰστασις, διότι εἶναι κατὰστασις τάξεως, εὐθύτητος, ἀρμονίας καὶ ἐνότητος.

Ε'. Οἱ νεώτεροι ἀναμορφωταί, ὁ Σαὶν-Σιμών, ὁ Φουριέρος, ὁ Οὐέννος, ἐμέτρησαν ἀρκοῦντως ὅλον τὸ ὕψος τοῦ προβλήματος, καὶ τολμηρῶς ἐπεχείρησαν τὴν λύσιν του. Κατ' αὐτοὺς δὲν εἶναι φυσικὸν αἱ κλίσεις ἡμῶν νὰ ᾔναι ἀσύμφωνοι πρὸς τὰ καθήκοντα. Ὁ ἐμφύλιος οὗτος πόλεμος εἶναι ψευδής, ἄτακτος, καὶ πᾶσα ἀληθὴς μεταρρύθμισις πρέπει νὰ τείνῃ νὰ τὸν καταπαύσῃ, ἐπανάγουσα ἡμᾶς ἐν καταστάσει ἐνότητος καὶ ἀρμονίας· καὶ κατὰ τοῦτο συμφωνοῦσι πληρέστατα πρὸς τὸν Χριστιανισμόν. Ἄλλ' εἰς τοῦτο ὑφίσταται ἡ διαφορὰ ὅτι, κατ' αὐτοὺς, αἱ κλίσεις εἶναι ἀγαθαί, καὶ τὰ καθήκοντα, οἷα πάντοτε ἐθεωρήθησαν, ἄτακτα· ἐν ᾧ, κατὰ τὸν Χριστιανισμόν, αἱ μὲν κλίσεις κακαί, τὸ δὲ καθήκον, ἅγιον. Ἡ ἀρμονία, κατὰ τὰ συζητήματα τῶν ἀναμορφωτῶν τούτων, ὑφίσταται εἰς τὸ νὰ ἀκολουθῶμεν τὰς κλίσεις καὶ τὰς κτηνωδεστεράς ἡμῶν ὀρέξεις

ἄνευ μέτρου καὶ χαλινοῦ. Κατ' αὐτοὺς, ἡ ἀταξία προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι δὲν εἴμεθα ὀρκούντως ἀκρατεῖς, ἦτοι ὀρκούντως ὀπαδοὶ τῆς φύσεως· διότι δὲν δύναται νὰ ὑπάρχη ὑπερβολὴ ἐν τῇ ὁδῷ ταύτῃ, ἣτις εἶναι ἡ τῆς τελειότητος (1)· ἀπ' ἐναντίας ὁ Χριστιανισμὸς ἀναθεματίζει τὴν σαρκικὴν ἐπιθυμίαν, καὶ τείνει νὰ τὴν ἀφοπλίσῃ καὶ ὑποτάξῃ οὐ μόνον διὰ τοῦ λόγου καὶ τῶν λειψάνων τῆς ἀρχικῆς ἐν ἡμῖν φύσεως, ἀλλὰ διὰ τῆς χάριτος, ἦτοι διὰ τοῦ ὑπερφυσικοῦ θεληγῆτρου, ὅπερ συναισθανόμεθα πρὸς τὸ καθήκον, ὅπερ εἶναι ὁ Θεός.

Ὁ κοινὸς νοῦς καὶ τὸ ἠθικὸν ἔνστιγμα δὲν ἐδίστασαν νὰ ἀποκρούσωσι τὸ σύστημα τοῦ Σαὶν-Σιμών καὶ τοῦ Φουριέρου ὡς ἐξυτελιστικὴν παραφροσύνην· ἀλλὰ τὴν λύσιν ταύτην ἀποκρούοντα, δὲν ἐξήφάνισαν τὸ πρόβλημα, τὸ αἰώνιον πρόβλημα τῆς ἀρχῆς τοῦ ἠθικοῦ κακοῦ, καὶ τῆς ἀληθοῦς αὐτοῦ θεραπείας. Τὰ καθήκοντα καὶ αἱ κλίσεις ἡμῶν δὲν δύνανται νὰ ᾔναι ἐξ ἴσου φυσικὰ καὶ ἐκ τῆς αὐ-

(1) Δὲν κάμνομεν ὑπερβολάς.—Ὅρ. τὴν εὐσυνείδητον περὶ τῶν νεωτέρων ἀναμορφωτῶν μελέτην ὑπὸ I. Ρειβώδου, σύγγραμμα βραβευθὲν παρὰ τῆς Ἀκαδημίας. «Ὅλαι αἱ ἐσωτερικαὶ αὐταὶ συγκρούσεις, ἐν αἷς ὁ ἄγγελος καταβάλλει τὸν δαίμονα, θεωροῦνται ὑπ' αὐτῶν ὡς προλήψεις. Ἡ ἀρετὴ, κατ' αὐτοὺς, εἶναι νὰ ἐνδίδῃ τις εἰς πτὴν φύσιν, νὰ παραδίδεται εἰς τὰς προσκλήσεις τῶν αἰσθήσεων, νὰ ὑποταχθῇ ἄνευ μέτρου καὶ συστολῆς παντὸς πράγματος. Καὶ ὑπομονή, καὶ ἐπρόκειτο μόνον περὶ τινος Ἐπικουρείου ἢ Ἀνακρεοντείου ἰδιοτροπίας, ἀλλ' ἠθέλησαν νὰ καταστήσωσι τοῦτο φιλοσοφίαν, σύστημα, κήρυγμα. Ὁ νόμος ὁ διέπων τὴν νῆσον τῆς Κύρκης εὗρε σχολιαστὰς καὶ ἀποσόβλους. Ὁ μὲν ἀναβιβάζει αὐτὸν εἰς ὕψος θρησκευτικῆς ἀρχῆς, ὁ δὲ ποιεῖ αὐτὸν κοινωνικὸν μοχλόν, ἕτεροι δὲ οὐσιῶδες τοῦ προσωρισμοῦ ἡμῶν ἐλαπτήριον· πάντα ἀνατρέπονται τοῦ λοιποῦ. Τὸ σῶμα εἶναι ὁ κύριος, ἡ δὲ ψυχὴ, ὁ δοῦλος. Παρῆλθον αἱ ἡμέραι τῆς ἐγκρατείας καὶ τῆς στερήσεως. Καὶ αὐτὴ ἡ διάκρισις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ εἶναι ἀπαίσσιος ὑλεπτολογία. Οὐδεμία πλέον ἐκλογὴ μεταξὺ τῶν παθῶν· κάλλιον νὰ ὑπακούομεν εἰς ὅλα ἀνεξικρέτως. Σελ. 313, 314 316.

τῆς πηγῆς, ἀφ' οὗ πρὸς ἄλληλα ἀντιφάσκουσιν. Ἀνάγκη λοιπὸν, ἢ τὰ μὲν ἢ τὰ δὲ νὰ ἦναι κακὰ, ἄτακτα, μεταγενέστερα ὡς πρὸς τὴν κατάστασιν, ἐν ᾗ πρέπει νὰ ἐπλάσθημεν. Ἐὰν οὐχὶ αἱ ἔννοιαι τοῦ καθήκοντος, ἄρα αἱ κλίσεις ἐλέγχουσιν ἐν ἡμῖν ἀρχικὴν τινα ἀμαρτίαν, μέσος ὅρος δὲν ὑπάρχει· ἐὰν δὲ αἱ κλίσεις ἦναι διεφθαρμέναι, ἀνάγκη νὰ τὰς ἐπανορθώσωμεν· καὶ πῶς; διὰ τοῦ λόγου; ἀλλὰ μόνος ὁ λόγος εἶναι παραπολὺ ἀσθενής, περιέχει τὴν ὄψιν τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλ' οὐχὶ τὴν ὄρεξιν αὐτοῦ; καὶ μόνη ἡ ὄρεξις παροτρύνει, μόνον τὸ αἶσθημα πρρακινεῖ. Ὅθεν ἄπαντες οἱ ἠθολόγοι δὲν εἶναι τοιοῦτοι εἰμὴ ὅτε γράφουσι, καὶ κάμπτονται ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ κανόνος, ἢν ἐπὶ τοῦ χάρτου διαχαράττουςιν. Ἦθελεν εἶσθαι ἄρα ἀνάγκη κατὰ τοῦ θελήματος τῆς κακίας νὰ εὐρεθῆ καὶ ν' ἀντιταχθῆ ἕτερον ἴσον ἢ καὶ ἀνώτερον θέλημα ἀρετῆς· κατὰ τῶν αἰσθητῶν ἡδονῶν, τέρψεις πνευματικαί· κατὰ τῆς ἐπιγείου ἀγάπης, ἄλλη θεία, καὶ ἐνὶ λόγῳ, κατὰ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ κακοῦ, ἢ ἐπιθυμία τοῦ ἀγαθοῦ. Ἀλλὰ τὸ πρὸς τὴν ἀρετὴν ζῶηρον τοῦτο θέλημα, ἢ πνευματικὴ αὐτὴ τέρψις, ὁ θεῖος οὗτος ἔρωσ, ἢ ἐπιθυμία αὕτη τοῦ ἀγαθοῦ ἢ δὲν εἶναι ἐν τῇ ἡμετέρᾳ φύσει, ἢ ἐξέλιπον· εἶναι δὲ βεβαιότατον, ὅτι δὲν ἐξαρτᾶται ἐξ ἡμῶν νὰ τὰ ἀνακτήσωμεν. Μόνος ἄρα αὐτὸς ὁ δημιουργὸς τῆς ἡμετέρας φύσεως δύναται νὰ τὴν ἐπανορθώσῃ, καὶ νὰ εἰσακούσῃ τὴν εὐχὴν τοῦ προφητάνακτος· «Καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοὶ ὁ Θεὸς, καὶ πνεῦμα εὐκθές ἐγκαίνισον ἐν τοῖς ἐγκάτοις μου» (1). Μόνη ἡ δημιουργικὴ χεὶρ δύναται ἐκ νέου νὰ δημιουργήσῃ· καὶ εἰς τὴν φωνὴν τοῦ θεοῦ Παύλου, ἥτις εἶναι ἡ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως· «Ταλαίπωρος ἐγὼ ἄνθρωπος! τίς με ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου»; δὲν ὑπάρχει ἄλλη ἀπάν-

(1) Ψαλμ. Ν.

τησις εἰμὴ ἢ παρ' αὐτοῦ διδομένη· «Ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ διὰ
» Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν» (1).

Οὕτως ὁ Χριστιανισμὸς λύει τὸ μέγα πρόβλημα τοῦ
κακοῦ καὶ τῆς ἰάσεως αὐτοῦ, οὐχὶ μόνον ἐν ἀρχῇ, ἀλλὰ πράγ-
ματι, δι' ὅσων ἐποίησεν ἐν τῷ ἠθικῷ κόσμῳ θαυμάτων
ἀγιασμοῦ, ἅτινα ἐπίσης ἀποδεικνύουσι τὴν θεϊότητα αὐ-
τοῦ, ὡς ἡ ἀποδοθεῖσα εἰς τοὺς τυφλοὺς ὄρασις, εἰς τοὺς κω-
φοὺς ἀκοή, εἰς τοὺς χωλοὺς πορεία καὶ εἰς τοὺς νεκροὺς ζωὴ,
ἀποδεικνύουσι τὴν θεϊότητα τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ.
Ἰπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ἡ Θεϊότης τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶ-
ναι τοσοῦτον καλῶς ἀποδεδειγμένη, ὅσον ἡ ὑπαρξίς τοῦ
Θεοῦ· καὶ ἡ χεὶρ τοῦ μεγάλου ἀρχιτέκτονος τῆς ἡμετέρας
φύσεως ἐκφαίνεται οὐχ ἥττον ἐν τῇ ἐπανορθώσει αὐτῆς ἢ
ἐν τῇ δημιουργίᾳ.

Σ'. Ἡ ἀνακαινιστικὴ αὕτη χάρις εἰς οὐδένα ἔλειψεν, ἀλλὰ
διενεμήθη εἰς τοὺς υἱοὺς τοῦ Ἀδάμ. κατὰ διαφόρους βαθ-
μοὺς. Ἐδόθη δὲ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ἀπὸ τῆς πτώσεως
αὐτῆς διὰ προαποδόσεως τῆς μόνης πηγῆς τῶν χαρίτων,
ἣν ἔμελλε νὰ ἀνοίξῃ ὁ μέγας ἰλασμὸς τοῦ Μεσσίου κατὰ τὸ
πλήρωμα τοῦ χρόνου· χωρὶς αὐτῆς, ὡς ἤδη εἶπομεν, ἡ ἐκ-
πεσοῦσα ἀνθρωπότης δὲν ἠδύνατο νὰ παραγάγῃ οὐδὲν κα-
λὸν ἔργον. Ὅσαι ἀγαθοεργίαι, ὅσαι ἀρεταὶ ἠνθησαν ἐν τῇ
ἀνθρωπότητι, καὶ πρὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ,
πρέπει νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν θείαν ταύτην ἀντίληψιν, ἣν
οἱ θεολόγοι καλοῦσιν ἀποχρῶσαι χάριν, καθόσον διανέ-
μεται εἰς πάντας ἀνθρώπους, ἐπειδὴ πάντες ἐδοκίμασαν
αὐτὴν κατ' ἐπαρκοῦντα βαθμὸν πρὸς σωτηρίαν των. Εἰς τοῦτο
ἀνάγονται αἱ προτροπαὶ καὶ οἱ ἔλεγχοι αὐτῆς τῆς συνει-
δήσεως. Ἡ ἐσωτερικὴ αὕτη φωνὴ, ἡ εἰδοποιούσα καὶ παρη-
γορούσα ἢ ἐλέγχουσα ἡμᾶς, ὅσω μᾶλλον κατ' αὐτῆς ἐνιστά-

(1) Πρὸς Ῥωμ. ζ'—24.

μεθα, μαρτυρεῖ, καθὸ μάλιστα μὴ ἐξαρτωμένη ἐξ ἡμῶν, ὅτι εἶναι τὶ διάφορον ἡμῶν καὶ φωνὴ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Οἱ ἀρχαῖοι μᾶλλον κατὰ φύσιν εὐσεβεῖς, δὲν ἠπακτῶντο· διὸ βλέπομεν τοὺς ποιητάς των καὶ πρὸ πάντων τὸν Ὀμηρον, προτρέποντας πάντοτε τοὺς ἡρώδων διὰ τῆς θείας προτροπῆς, καὶ τὸν Πλάτωνα αἰείποτε ἐπικαλούμενον τὸν ἐσωτερικὸν ἄνθρωπον, τὸν θεῖον σπινθῆρα καὶ τὴν φωνὴν τοῦ ἐν ἡμῖν λαλοῦντος Θεοῦ (1).

Ἄλλ' ἀπὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ διὰ τοῦ ἀμέσου τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀποτελέσματος, ἡ χάρις ἔτι μᾶλλον ἐπεδαφιλεύθη, καὶ φανερώς ἐπὶ τοῦ κόσμου ἐνεργεῖ, δημιουργοῦσα εἰς τοὺς ἀποδεχομένους αὐτὴν νέαν φύσιν ἀντιτασσομένην οὐ μόνον εἰς τὸ κακὸν, ἀλλὰ καὶ ἐπάγουσαν εἰς τὸ ἀγαθόν· τὸ δὲ θέλημα αὐτῆς οὐ μόνον ἔπεται τῇ ἀρετῇ, ἀλλὰ προλαμβάνει καὶ ἐπιφέρει αὐτὴν, ἐπιχέον ἐπὶ τῶν δυσχερεστέρων καθηκόντων καὶ τῶν χαλεπωτέρων θυσιῶν εἰρήνην τόσῳ γλυκεῖαν, ὥστε οἰκτείρομεν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν τῶν βασιλείων (2). Καὶ αὕτη φαίνεται περιγράφουσα ἑαυτὴν διὰ τοῦ καλάμου τοῦ ἱεροῦ συγγραφέως, λέγοντος· «Ἐγὼ ὡς ἄμπελος βλαστήσασα χάριν, καὶ τὰ κἄνθη μου καρπὸς δόξης καὶ πλούτου. Προσέλθετε πρὸς με » οἱ ἐπιθυμοῦντες μου, καὶ ἀπὸ τῶν γεννημάτων μου ἐμ- » πλησθητε. Τὸ γὰρ μνημόσυνόν μου ὑπὲρ μέλι γλυκὸν, καὶ » ἡ κληρονομία μου ὑπὲρ μέλιτος κηροῦ. Οἱ ἐσθιοντές με » ἔτι πεινάσουσι, καὶ οἱ πίνοντές με ἔτι διψήσουσιν. Ὁ ὑπακούων μου οὐκ αἰσχυνθήσεται, καὶ οἱ ἐργαζόμενοι ἐν ἐμοὶ » οὐχ ἁμαρτήσουσι» (3).

(1) Πλάτ. Πολιτεία. βιβλ. 10.

(2) Ηεἰρήνη τοῦ Θεοῦ ἡ ὑπερέχουσα πάντα νοῦν. Πρὸς Φιλιππ. δ'.—7.

(3) Σειράχ. κεφ. κδ'.

Ἡ δὲ αὐξήσις, ἣν ἔλαβε διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ, προηγήθη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως, διὰ τῶν ἐξῆς: «Ὡς ὑδραγωγὸς ἐξῆλθον εἰς παράδεισον. Εἶπα, ποτιῶ μου τὸν κήπον, καὶ μεθύσω μου τὴν πρασιάν. Καὶ ἰδοὺ ἐγένετό μοι ἡ διώρυξ εἰς ποταμὸν, καὶ ὁ ποταμὸς μου ἐγένετο εἰς θάλασσαν» (1). Προφητεία ἀντιστοιχοῦσα εἰς τὴν καθολικὴν προσδοκίαν, ἐν ἣ ἦτο τὸ ἀνθρώπινον γένος, τοῦ κατ' ἐξοχὴν Ἀγίου, ὡς λέγει ὁ Κομφύκιος, ὅστις ἐμελλε νὰ ἀποσταλῆ ἐξ οὐρανοῦ, καὶ νὰ παραγάγῃ φυσικῶς ὡ κ ε α ρ ὀ ν ἔργων ἀξιωμασθῶν.

Ζ'. Ἄλλ' ἐὰν τοιαύτη ἦναι τῆς χάριτος ἡ δύναμις, θέλουν ἴσως εἶπει οἱ μὴ γινώσκοντες αὐτὴν, αἱ ἀτομικαὶ ἡμῶν ἀξιωμασίαι πνίγονται ἐν αὐτῇ, ὥστε εἴμεθα κατ' ἀνάγκην ἐνάρετοι, καὶ ἡ θέλησίς μας οὐδὲν μέρος ἔχει πλέον εἰς τὴν σωτηρίαν μας.

Χωρὶς νὰ ἀπεκδυθῶμεν εἰς τὴν πολύκροτον συζήτησιν περὶ τῆς συμφωνίας τῆς χάριτος καὶ τῆς θελήσεως, κενὴν ἄλλως συζήτησιν, καθότι ἀρκεῖ ἡ πείρα πρὸς λύσιν αὐτῆς, καθιστῶσα ἐπαισθητὴν ἐνταυτῷ τὴν τε χάριν ἐν τῇ θελήσει, καὶ τὴν θέλησιν ἐν τῇ χάριτι, ἃς εἶπωμεν μετὰ τοῦ Λεϊβνιτίου: «Καθὼς ἡ διαφθορὰ ἡμῶν δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀνίκητος, καὶ καθὼς δὲν ἁμαρτάνομεν διόλου κατ' ἀνάγκην, καίτοι ὑπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν τῆς ἁμαρτίας διαπτελοῦντες, οὕτω πρέπει νὰ εἶπωμεν, ὅτι δὲν εἶναι ἀνίκητος καὶ ἡ ἀντίληψις: καὶ ὅσον ἀποτελεσματικὴ καὶ ἂν ἦναι ἡ θεία χάρις, δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν δυνατὴν τὴν ἀντίστασιν, καὶ ὅτε εἶναι προηγουμένως βέβαιον ὅτι δὲν θέλομεν ἀντισταθῆ. Οὕτω πάντοτε ὀφείλομεν νὰ διακρίνωμεν τὸ ἀλάνθαστον καὶ τὸ ἀναγκαῖον» (2).

(1) Αὐτόθι.

(2) Θεοσοφία, μέρος γ'. Ἀρ. 278.

Ἡ πείρα, εἰς ἣν ἄλλως ὀφείλομεν ταχέως νὰ ἐπανέλθωμεν, ὡς εἰς τὸν ἀληθῆ περὶ τούτων ὁδηγόν, δεικνύει ἐν ταῖς ἐργασίαις τῆς χάριτος ἰδιαίτερον χαρακτῆρα συμβιβάζοντα αὐτὴν πρὸς τὴν ἐνέργειαν τῆς ἀξιομισθίας καὶ ἐλευθερίας ἡμῶν· εἶναι δὲ οὗτος ἡ *διάλειψις*.

Ἡ ἐνέργεια τῆς χάριτος, καθ' ὅ,τι ἔχει *προληπτικόν*, εἶναι οὐσιωδῶς *διαλειπτικὴ* παρὰ ταῖς εὐσεβεστέρας ψυχαῖς· καὶ καθ' ὅσον εἶναι μᾶλλον τοιαῦται, ὑπάρχουσι μακρότατα ἐνίοτε διασήματα, ἐν οἷς ἡ ἀντίληψις αὐτῆ φαίνεται παντελῶς ἐκλείπουσα, ὡς ὁ ἄνεμος εἰς ἀκίνητον πλοῖον. Ὅσα δὲ μᾶλλον ἀγωνίζονται, ὅπως ἀνακαλέσωσι τὴν χάριν καὶ ἀξιωθῶσιν αὐτῆς, τόσον αὐτὴ ἐκλείπει καὶ ἐξαλείφεται, καταλιμπάνουσα αὐτὰς εἰς τὰς ἀγόνους καὶ ἀπηλπισμένας προσπαθείας τῆς ξηρᾶς θελήσεώς των. Ἴδου τὸ μέρος τῆς ἀξιομισθίας καὶ τῆς ἐλευθερίας εἰς τὰς χριστιανικὰς ψυχὰς· μέρος ἄπειρον καὶ πολύτιμον, ἐν ᾧ τελειοῦται ἡ ἀρετὴ των, καὶ ἐν ᾧ τόσω μᾶλλον προβαίνουσιν, ὅσον ὀλιγώτερον τὸ αἰσθάνονται. Τοῦτο δὲν σημαίνει, ὅτι ἡ χάρις πραγματικῶς τὰς ἐγκατέλιπεν, οὐδέποτε ἴσως ὑπῆρξε πλησιέστερον εἰς αὐτὰς, μόνον δὲν τὰς προλαμβάνει, ἵνα τὰς ἀφήσῃ νὰ ἐξασηθῶσιν, ἀλλ' εἶναι λανθάνουσα. Κεκρυμμένη τρόπον τινά, ἐπαγρυπνεῖ εἰς αὐτὰς, ὡς μήτηρ εἰς τὸ τέκνον τῆς, ἐτοίμη νὰ τὰς βοηθήσῃ, ἅμα κινδυνεύσωσιν. Ὡστε ἀρκεῖ νὰ προσβληθῇ ἐξ ἀπροόπτου ἡ ἀρετὴ των, ἢ ἀδυναμία τις νὰ τὴν κλονίσῃ, καὶ εὐθὺς, πεπεισμένοι οὔσαι ὅτι ἐγκατελείφθησαν, αἱ δεδοκιμασμένοι αὐταὶ ψυχαὶ ἀπελπίζονται· ἀλλ' ἰδοὺ αἴφνης ἀναφαίνεται ἡ χάρις καὶ τὰς ἀνυψοῖ, φέρουσα αὐτὰς οὕτως εἰπεῖν εἰς τοὺς κόλπους τῆς.

Καὶ εἰς αὐτὰς εἰσέτι τὰς μᾶλλον εὐνοϊκῶς ὑπὸ τῆς χάριτος προλαμβάνομένας ψυχὰς ὑπάρχει ἀξιομισθία, ἢ εἰς τὴν εὐνοίαν ταύτην ἀνταπόκρισις. Ἡ χάρις δὲν καταστρέ-

φει τὴν σαρκικὴν ἐπιθυμίαν, ἀλλὰ μόνον βοηθεῖ τὸν ἄνθρωπον νὰ τὴν ὑπερνικήσῃ. Αὕτη ὑπάρχει λοιπὸν πάντοτε ἐν τῷ βάθει τῶν καθαρωτάτων ψυχῶν, καὶ ὑποκεντᾷ αὐτὰς, προκαλοῦσα τὴν ἀπιστίαν των καὶ ἐν τῷ ἐπάκρῳ τῆς τελειότητος. Ἐντεῦθεν ἢ ἐκ τῆς ἀνταποκρίσεως εἰς τὴν χάριν ἀξιομισθία, τόσῳ μεγάλη ὅσῳ, τῆς ἀνταποκρίσεως ταύτης μὴ οὔσης πάντοτε ἀκριβοῦς, καὶ τοῦ Θεοῦ πλείονα ἀπαιτοῦντος κατὰ λόγον τῆς ἐλευθεριότητός του, ἀναγκάζομεθα ἐνίοτε νὰ διπλασιάσωμεν τὴν ἐπιμονὴν μας, ἵνα ἀνακτήσωμεν τὴν ἕνεκα τῆς ἀμελείας ἡμῶν ἀπολεσθεῖσαν εὐνοίαν του. Ἐὰν ἡ ἀμέλεια αὕτη ἐπαναληφθῇ καὶ ἐπιβαρυνθῇ, ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἀναλόγως ἐλαττοῦται· αἱ ἄλλοτε συνήθειαι αὐτῆς ἐπισκέψεις καθίστανται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον σπάνιαι, ὡς λυπημένη καὶ αἰδήμων σύζυγος, ἀποσύρεται, περιορίζεται εἰς ἐαυτὴν καὶ σιωπᾷ. Καὶ τότε ἡ σαρκικὴ ἐπιθυμία ὑπερισχύει, ὡς ἡ παλλακὶς καὶ ἡ δούλη· σκοτίζει τὸν νοῦν, διχφθεῖρει τὴν καρδίαν· μὲ τὸν ὄλεθρον τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος συνεπιφέρει καὶ τὸν τοῦ ἠθικοῦ, καὶ μὲ τὴν ἀπόσβεσιν τῆς πίστεως, τὴν τύφλωσιν τοῦ λόγου, μέχρις οὗ, διατρέξαντες ἅπαντας τοὺς βαθμοὺς τῆς ἀσεβείας, φθάνομεν εἰς τὸν ἔσχατον, ὅστις εἶναι ὁ πρὸς τὰ θεῖα περιγελῶς καὶ ἡ περιφρόνησις.

Ἡ. Ἀλλὰ κηρύττοντες τὰς ἱερὰς ταύτας ἀληθείας, ἴσως καὶ ἡμεῖς τὰς ἐκθέτομεν εἰς τὴν περιφρόνησιν ταύτην. Ἀλλὰ τί πρὸς τοῦτο; Ἡ θεῖα χάρις ἔχει βεβαίως ἱκανοὺς ἐγγυητὰς, διότι, χωρὶς νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα ὅλας τὰς μεγάλας ψυχὰς, ὅσας ἐμόρφωσεν, ἀρκεῖ νὰ ἀναμνήσωμεν ὅτι ἡ εἰς τὸ Εὐαγγέλιον ταχεῖα ἐπιστροφή ἅπαντος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, εἶναι ἔργον αὐτῆς. Καὶ ἂν δὲν εἶχε, καὶ μίαν μόνην ψυχὴν ἂν εἶχεν, ἤθελεν εἶσθαι ἀρκούντως ἰσχυρὰ, ἵνα ἐγγυηθῇ ἐαυτήν, ἵνα στηρίξῃ τὴν ψυχὴν ταύ-

την κατὰ τοῦ σκεπτισμοῦ πάσης τῆς οἰκουμένης, καὶ παρηγορήσῃ αὐτὴν ἐν τῇ περιφρονήσει τοῦ κόσμου· ὅπερ ἔκαμιν εἰς τοὺς πρώτους ἀποστόλους.

Τὸ φαινόμενον τῆς χάριτος εἰς πάντας τοὺς συναισθανομένους αὐτὸ εἶναι τοσοῦτον θετικὸν καὶ σταθερὸν καὶ ἐπανειλημμένον καὶ ἐνδόμυχον καὶ ἐπαισθητὸν, ὥστε οὔτε στιγμήν δύνανται νὰ θεωρήσωσιν ἐκυτοῦς ἡπατημένους, διότι συνεπάγει μεθ' ἑαυτοῦ πλήρη τὴν ἐνάργειάν του. Οὐδὲν θαυμαστὸν, ἐὰν οἱ μὴ δοκιμάσαντες ἀγνοῶσιν αὐτήν· ἀλλὰ νὰ τὴν ἀρνῶνται καὶ χλευάζωσι, τοῦτο εἶναι τολμηρία ἀσύγγνωστος, ἄλλο αἶσθημα μὴ δυναμένη νὰ ἐμπνεύσῃ εἰμὴ οἶκτον. Ἄς μὴ ἐπαναπαύωνται δὲ περὶ τούτου εἰς τὴν δύναμιν τοῦ λόγου, τὴν ὀξύνοιαν τοῦ πνεύματός των, ἢ εἰς τὴν ἔχουσι πείραν τῶν ἀποκρύφων τῆς καρδίας μας. Εἰς ἄλλην πάντῃ διάφορον τάξιν ἀνήκει ἡ χάρις· οὔτε θεωρίας ἐπιδέχεται, οὔτε ἔκ τινος τῶν πηγῶν τῶν φυσικῶν γνώσεων ἀπορρέει. Ὑπερφυσικὴ καὶ ἐνεργουσα πορεύεται μετὰ τοὺς ἀπλοῦς τῆ καρδίας, καὶ εἰς τοὺς ἀγαθῶς διατεθειμένους δωρεῖται, οἷοι δὴπατε καὶ ἂν ἦναι. Ὅλη ἡ ἀνθρωπίνη μεγαλόνοια ἀδυνατεῖ νὰ προσεγγίσῃ εἰς αὐτήν, ἐν ᾧ εἰς τὰ ἀσθενέστερα πνεύματα προσεγγίζει, καὶ γίνεται ἐν αὐτοῖς μεγαλόνοια. Τελειοποιεῖ τὸν λόγον καὶ τὴν ἀρετὴν εἰς τοὺς μᾶλλον αὐτῶν εὐμοιρήσαντας, καὶ παρέχει αὐτοῖς ὠρισμένον καὶ σταθερόν τινα χαρακτῆρα, οὗ ἀνεπίδεκτος εἶναι ἡ ἀπλῆ φύσις· εἰς δὲ τοὺς ἀμοιροῦντας αὐτῶν ἐμποιεῖ ἔνστιγμα ἀνώτερον τοῦ λόγου, καὶ σοφίαν ἀσφαλεστέραν τῆς ἀρετῆς. Οὐδέποτε θέλει ἔχει τις τὴν ἀληθῆ πίστιν, ἐν ᾧ δὲν ἔχει τὴν χάριν, καὶ ἅμα ἔχει τὴν χάριν, ἔχει καὶ τὴν πίστιν, ἔχει τὴν ἐνόρασιν τῆς θείας ἀληθείας. Οἱ πιστεύοντες, ὅτι μᾶλλον τῶν ἄλλων ἐννοοῦσι τὸν Χριστιανισμόν, καὶ τὴν πίστιν τοῦ πνεύματος ἔχοντες,

δὲν φαντάζονται οὔτε τί εἶναι, ἐν ὅσῳ δὲν ἔλαβον τὴν χάριν καὶ τὴν πίστιν τῆς καρδίας· καθὼς ἐπίσης καὶ οἱ μᾶλλον ἐστηριγμένοι ἐν τῇ ἀπιστίᾳ δὲν ὑποπεύουσι τὴν δύναμιν, ἣτις ἐν ἀκαρεῖ τοὺς καταβάλλει ὡς νήπια πρὸ ποδῶν τῆς.

Ἐνὶ λόγῳ, τὸ ἐπαναλαμβάνω, φαντάσθητι τυφλὸν ἐκ γενετῆς, εἰς ὃν ἤθελεν αἰφνης δοθῆ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας· τοιαύτη εἶναι, τὸ λέγω μετὰ βεβαιότητος, ἡ μεταβολὴ ἢ ἐνεργεῖ ἐν τῇ ψυχῇ ἢ εἰσὸδος τῆς χάριτος. Ἄλλως, ἡ σύγκρισις αὕτη ἀνήκει εἰς τινα ψυχὴν διίσχυριζομένην, ὅτι ἐδοκίμασεν αὐτὴν, καὶ διηγουμένην τὰ ἀποτελέσματά της. «Ἦθελεν εἶσθαι ὡς πρὸς ἐμὲ, λέγει αὕτη, τὸ μέγιστον τῶν »θαυμάτων, ἐάν τις ἐνεποιεῖ ἐν ἐμοὶ ἀδιάσειστον πίστιν »πρὸς τὸν Χριστιανισμόν· καὶ ἰδοὺ δι' αἰφνιδίου φωτί- »σεως ἠσθάνθην ἐμαυτὸν τοσοῦτῳ πεφωτισμένον καὶ ἐξε- »στηκότα, ὅτι εὔρον ὅπερ ἀπὸ πολλοῦ ἐζήτηουν, διεχύθη ἐν »τῇ ψυχῇ μου τόσῳ γλυκεῖα χαρὰ καὶ εὐαίσθητος πίστις, »ὥστε οὐδεὶς λόγος ἰσχύει νὰ τὴν ἐκφράσῃ· καὶ ἐφήρμο- »σα τὴν ὠραίαν παραβολὴν τοῦ τυφλοῦ εἰς τὰς ἀληθείας »τῆς θρησκείας καὶ τῆς μελλούσης ζωῆς. . . Τὸ μυστήριον, »ὅπερ μοὶ ἐφαίνετο τὸ μᾶλλον ἀπίστευτον, τὴν πραγμα- »τικὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν παρουσίαν, ἠσθάνθην ὡς τὰ ὄρα- »τὰ καὶ ἀναμφίβολα. . . Τὸ παράδειγμά μου, προσθέτει, »πρέπει νὰ σᾶς διδάξῃ, ὅτι ὑπάρχουσι πράγματα ἄριστα »καὶ ὑπερθαύμαστα διαφεύγοντα τὴν ὄρασίν μας, καὶ ὅμως »οὐχ ἦττον ἀληθῆ καὶ ἐφικτά, καὶ τοὶ ἀκατάληπτα καὶ »ἀνεπινόητα. Καὶ τοῦτο, προσθέτει ὁ Βοσσετιος, οὐ τὸ »παρθενικὸν πνεῦμα ἦτο τοσοῦτῳ κατάλληλον, ἵνα ἐκθέσῃ »τὸ θαῦμα τῆς ἐπιστροφῆς ταύτης, διότι πραγματικῶς »λείπει αἰσθησίς τις εἰς τοὺς ἀπίστους, ὡς εἰς τὸν τυφλόν· »ταύτην δὲ δίδει ὁ Θεὸς, καθ' ἃ λέγει ὁ Εὐαγγελιστῆς Ἰ-

»ωάννης· Καὶ δέδωκεν ἡμῖν διάνοιαν, ἵνα γινώσκωμεν
»τὸν ἀληθινόν· καὶ ἐσμὲν ἐν τῷ ἀληθειᾷ, ἐν τῷ υἱῷ αὐ-
»τοῦ Ἰησοῦ Χριστῷ» (1).

Τί λοιπὸν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν εἰς τοὺς ἀτυχῶς ἀμοι-
ροῦντας αὐτῆς, εἰμὴ τὸν λόγον, ὃν ὁ Ἰησοῦς εἶπε τῇ Σα-
μαρείτιδι· «Εἰ ἤδεις τὴν δωρεὴν τοῦ Θεοῦ!»

Ἄς στρέψωμεν ἤδη τὴν μελέτην μας εἰς τὰ περὶ τῆς
ἀποκτήσεως αὐτῆς μέσα.

§. β'.

Ἡ χάρις ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτῆς θεωρουμένη (διότι ἄχρι
τουδε δὲν ὠρίσαμεν αὐτὴν εἰμὴ κατὰ τὰ ἀποτελέσματά-
της) εἶναι ἡ *theia ἐν ἡμῖν ζωὴ*, ὡς λέγει ὁ Ἀκινάτης,
partecipatio quædam naturæ divinæ.

Ἴνα κοινωνήσῃ αὐτὴν εἰς ἡμᾶς ὁ Θεὸς, ἠδύνατο νὰ ἐνερ-
γήσῃ ἀμέσως ἐπὶ τῆς ψυχῆς μας, καὶ ἡ τοιαύτη τῆς χά-
ριτος ἐνέργεια γίνεται ἐνίοτε. Καὶ μόνη ἡ διὰ τῆς προ-
σευχῆς πρὸς αὐτὸν ἀνάστασις τῶν καρδιῶν μας ἠδύνατο νὰ
ἐλκύσῃ ἐφ' ἡμᾶς τοὺς κερπούς αὐτῆς· τοῦτο δὲ παράγει
καθ' ἐκάστην ἡ προσευχὴ, διὸ καὶ ὠνομάσθη γενικῶς ὀχε-
τὸς ὅλων τῶν χαρίτων. Ἡ προσευχὴ ἄλλως εἶναι ἀπραί-
τητος πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν ἰδιαιτέρων ἄλλων μέσων, περὶ
ῶν ἐρχόμεθα νῦν νὰ διαλάβωμεν, καὶ ὧν εἶναι τρόπον
τινὰ ἡ καλλιέργεια.

Ἐκτὸς τῆς ἀμέσου ταύτης τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας ἐπὶ τῆς
ψυχῆς, καὶ τοῦ μέσου τῆς προσευχῆς, ὁ Θεὸς συνέστη-
σε τῶντι ἰδιαίτερα μέσα κοινωνίας τῆς χάριτος αὐ-
τοῦ, μέσα ὑποχρεωτικὰ, ἀφ' οὗ εἶναι ἐφικτὰ εἰς ἡμᾶς,
πρὸς ἃ ἡ προσευχὴ δύναται νὰ μᾶς διαθέσῃ, ἀλλ' ἄνευ

(1) Βασσιέτιος. — Λόγος ἐπικήδειος εἰς Ἄγγελον τὴν Κοιζάγαν.

τῶν ὁποίων καὶ αὐτὴ μετ' οὐ πολὺ ἀποξηραίνεται.

Τὰ μέσα ταῦτα εἶναι τὰ μυστήρια.

Α. Τί εἶναι μυστήριον;

Μυστήριον εἶναι σημεῖον ὁρατῶν τῆς ἀοράτου χάριτος πρὸς ἀγριασμόν ἡμῶν συστηθέν (1).

Δύο χαρακτῆρες ἐξέχουσιν ἐν τῷ ὀρισμῷ τούτῳ, οὓς δεφείλομεν καλῶς νὰ παρατηρήσωμεν.

Τὰ μυστήρια εἶναι σημεῖα, ἥτοι εἰκόνας αἰσθηταὶ τοῦ ὑπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ ἀοράτως ἐν ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν ἐνεργουμένου, σκοπὸν ἔχοντα νὰ τὸ ἀνακαλέσωσιν εἰς ἡμᾶς. Ἀλλὰ δὲν εἶναι τοῦτο μόνον· τὰ μυστήρια δὲν εἶναι μόνον ἀπλᾶ σύμβολα, ἀλλ' ἔχουσι προσέτι καὶ τὴν δύναμιν τοῦ ἐνεργεῖν τὸ παρ' αὐτῶν σημαινόμενον.

Ὁ Θεὸς, ὅστις ἠδύνατο νὰ γενικεύσῃ τὰς χάριτάς του, περιώρισεν αὐτάς, καθ' ὅ,τι ἀποτελεσματικώτερον ἔχουσιν, ἐν τοῖς μυστηρίοις, ἅτινα εἶναι ὡς ὄχετοὶ αὐτῶν. Τὰ μέσα ταῦτα δὲν εἶναι βεβαίως ἀποκλειστικὰ ὡς πρὸς αὐτόν· καὶ παρὰ τὰ μυστήρια, ἔχει ἄλλα μέσα, ἵνα ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἐνεργήσῃ ἐπὶ τῶν ψυχῶν μας, καὶ αἰσθανθῶσι τὴν διὰ τῆς χάριτος θείαν ἀφὴν τῆς χειρὸς του· ἀλλ' ἠυδόκησε νὰ ἐκλέξῃ τὸ μέσον τῶν μυστηρίων, καὶ νὰ μᾶς ὑποβάλλῃ εἰς αὐτὰ διὰ πάντη ἰδιαιτέρου τρόπου, ὥστε νὰ καταστήσῃ τὸ μέσον τοῦτο ἀποκλειστικὸν ὡς πρὸς ἡμᾶς, ἀφ' οὗ τὸ νὰ προσδράμωμεν εἰς αὐτὸ, εἶναι ἐφ' ἡμῖν.

Θέλομεν δὲ ἐρευνήσῃ ἀμέσως τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ τούτου θεσμοῦ τῶν μυστηρίων. Πρὸς τὸ παρὸν ἂς παρατηρήσωμεν τοὺς διακριτικοὺς αὐτῶν δύο χαρακτῆρας. Εἶναι ἐνταυτῷ σημεῖα καὶ ἐλατήρια τῆς χάριτος, ἔχοντα τὴν

(1) Ὄρισμὸς τοῦ ἱεροῦ Λύγουστίγου, μεταβάς εἰς τὰς κατηχήσεις.

διττήν ἀρετὴν τοῦ εἰκορίζειν καὶ παράγειν τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἀγιότητα.

Ἀνάγκη ἄρα νὰ διακρίνωμεν ἀκριβῶς τὰ ἐν τῇ θρησκείᾳ περαδεδεγμένα ἕτερα σημεῖα, ὡς τὰς εἰκόνας, τὰς τελετάς, καὶ αὐτὰς εἰσέτι τὰς συνοδευούσας συνήθως τὴν μετάδοσιν τῶν μυστηρίων, ἅτινα, αὐστηρῶς εἰπεῖν, δὲν ἀποτελοῦσι μέρος αὐτῶν, τοῦ σώματος αὐτῶν τῶν μυστηρίων. Ἐνταῦθα μετὰ τοῦ σημείου συνδράμει τὸ ἀποτέλεσμα, καὶ μετὰ τῆς εἰκόνας, ἡ πραγματικότης.

Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους λέγει, λαλῶν περὶ τῆς οἰκουμένης· ὅτι τὰ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται. Ἐὰν τὰ ποιήματα, ἐκτὸς τῆς ιδιότητος τοῦ παριστάνειν ἡμῖν τὰς θείας τελειότητας, εἶχον καὶ τὴν ἀρετὴν τοῦ μεταδίδειν ἡμῖν αὐτὰς, ἠθέλομεν δυνηθῆ νὰ εἴπωμεν, ὅτι εἶναι τόσα μυστήρια.

Κατὰ τὴν Γένεσιν, ὁ Θεὸς πρὸ τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου, εἶχε προσαρτήσῃ τὴν δύναμιν ταύτην ἐν τινι τῶν ποιημάτων του. Ἐν μέσῳ τοῦ ἐπιγείου παραδείσου εἶχε φυτεύσει δένδρον μυστηριώδες, τὸ ξύλον τῆς ζωῆς καλούμενον, αὐτὸ ὁ καρπὸς ἔμελλε νὰ ἦναι εἰς τὸν ἄνθρωπον τροφή ἀθανασίας· καὶ κρίνοντας περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτοῦ ἐκ τῶν τοῦ δένδρου τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ ποκῆρον, μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ἦσαν ἠθικὰ καὶ φυσικὰ, καὶ ὅτι παρήγαγον ἐξ Ἰσοῦ τὴν ἀγιότητα τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ὑγίαν τοῦ σώματος.

Τοῦτου τεθέντος, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ μυστήριον φύσει ἐσυστήθη. Διότι κατὰ συνέπειαν τῆς ἀπιστίας του ὁ ἄνθρωπος ἀπώλεσε τὴν ὠφέλειαν τοῦ φυσικοῦ ἐκείνου θεσμοῦ. «Καὶ νῦν, λέγει ὁ Θεὸς ἐν τῇ Γένεσει, μήποτε ἔκτεινῃ τὴν χεῖρα αὐτοῦ, καὶ λάβῃ ἀπὸ τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς, καὶ φάγῃ, καὶ ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα. . . καὶ ἐξέ-

»βαλε τὸν Ἀδάμ, καὶ ἔταξε τὰ Χερουβείμ καὶ τὴν φλογί-
 πνην βομφαλίαν τὴν στρεφομένην, φυλάσσειν τὴν ὁδὸν τοῦ
 »ξύλου τῆς ζωῆς» (1).

Στερηθεὶς οὕτω ὁ ἄνθρωπος τῆς μεθέξεως τοῦ μυστικοῦ
 δένδρου τῆς ζωῆς, ἔμελλε νὰ ἀποθάνῃ αἰωνίως. Ἄλλ' ὁ
 Θεὸς, ὅστις εἶχεν ἀποφασίσει νὰ τὸν σώσῃ, τῷ ὑπεσχέθη
 ἔκτοτε νὰ τῷ ἐπαναδωρήσῃ τὸ μυστήριον τοῦτο ὑπὸ ἄλλην
 μορφήν εὐγενεστέραν καὶ ἐνδοξοτέραν πρὸς αὐτὸν καὶ πλεόν
 ἄμεσον, ἦτοι, ὡς λέγει ὁ Εὐαγγελιστῆς Ἰωάννης, ὅτι ἡ
 ζωὴ αὐτῆ, ἣτις ἦν ἀπ' ἀρχῆς, ἔμελλε νὰ ἔλθῃ νὰ ἐνδυθῇ
 τὴν ἀνθρωπίνην ἡμῶν φύσιν, νὰ ἐμφανισθῇ καὶ πάλιν ἡμῖν,
 ἀλλ' ὑπὸ μορφήν ἀρμόζουσαν τῷ ἡμαρτηκότι ἀνθρώπῳ,
 ὑπὸ μορφήν δούλου καὶ θύματος, καὶ νὰ γίνῃ διὰ τοῦ ἐξι-
 λασμοῦ αὐτῆς ἡ ἀρχὴ, ἡ τροφή, καὶ ἡ πηγὴ τῆς νέας
 ἡμῶν δικαιοσύνης (2).

Τοιοῦτος ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς, ὡς νέον δένδρον ζωῆς ἐν
 μέσῳ τῆς ἀνθρωπότητος φυτευμένον, ἵνα καθάρσῃ αὐτὴν
 ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ ξύλου τοῦ γινώσκειν καλὸν
 καὶ πονηρόν.

Γενόμενοι δὲ διὰ τῆς προπατορικῆς μεθέξεως τούτου
 ὡς ἀγριόκλαδοι, μὴ φέροντες εἰμὴ δηλητηρίους καρποὺς,
 δὲν δυνάμεθα νὰ γίνωμεν καλλιόκλαδοι, εἰμὴ καθ' ὅσον ἐγ-
 κεντρισθῶμεν τῷ Χριστῷ, καὶ κοινωνοὶ τοῦ ἰλαστηρίου
 αὐτοῦ θανάτου, γίνωμεν ἐπίσης μέτοχοι καὶ τῆς ἀνα-
 στάσεως αὐτοῦ (3).

(1) Γένεσ. κεφ. γ'. 22—24.

(2) Ὁ ἦν ἀπ' ἀρχῆς, ὁ ἀκηκόσαμεν, ὁ ἐωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν,
 ὁ ἴθεασάμεθα, καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς.

(3) Εἰ γὰρ σύμφυτοι γεγόναμεν τῷ ὁμοιώματι
 τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναστάσεως ἐ-
 σόμεθα. Πρὸς Ῥωμ. σ'. 5.

Ὅθεν καὶ αὐτὸς ὁ Χριστὸς ἔλεγεν· «Ἐγὼ εἰμι ἡ ἄμπελος, καὶ ὑμεῖς τὰ κλήματα. Καθὼς τὸ κλῆμα οὐ δύναται καρπὸν φέρειν ἄρ' ἐαυτοῦ, ἐὰν μὴ μείνη ἐν τῇ ἀμπέλῳ, οὕτως οὐδὲ ὑμεῖς, ἐὰν μὴ ἐν ἐμοὶ μείνητε» (1).

Ὁ θάνατος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ πηγὴ τοῦ ἁγιασμοῦ τούτου, καὶ οἰονοεῖ ἡ χάραξις, δι' ἧς ὁ χυμὸς τῆς θείας χάριτος μᾶς προσφέρεται· τιθέμενοι δὲ ἐν ὁμοίᾳ καὶ ἀναλόγῳ πρὸς τὴν νέκρωσιν καταστάσει, ἐμφυόμεθα εἰς αὐτὸν, καὶ σύμφυτοι αὐτῷ γινόμεθα καὶ λαμβάνομεν τὸ πολύτιμον δῶρον τῆς χάριτος, ἧτις μᾶς καθιστᾷ κοινωνοὺς αὐτῆς τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης ἐπιστρέφομεν εἰς τὴν ἀθανασίαν, ἧς ἐγενόμεθα ἀπόβλητοι.

Οὕτως λοιπὸν ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν τῷ πάθει καὶ τῷ θανάτῳ αὐτοῦ εἶναι ἡ πηγὴ τῶν μυστηρίων· αὐτὸς εἶναι τὸ μυστήριον τῶν μυστηρίων, καὶ ταῦτα δὲν εἶναι εἰμὴ οἱ κλάδοι, δι' ὧν ἐκτείνεται καὶ κοινωνεῖ πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα.

Ἀνάγκη νὰ ἐνοήσωμεν καλῶς τὸ σύνολον τοῦ θείου τούτου σχεδίου.

Ἐκ μὲν τοῦ ἡμαρτηκότος Ἀδάμ ἔρρευεν ἡ σαρκικὴ ἐπιθυμία ἐν τῇ ἀνθρωπότητι, διὰ δὲ τῆς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ μεσιτείας ἐπανῆλθεν ἡ χάρις ἐν αὐτῇ. Καὶ ἡ μὲν ἁμαρτία διεδόθη ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ εἰς ἡμᾶς διὰ τῆς γενέσεως, ἡ δὲ χάρις μεταδίδεται ἡμῖν ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ τοῦ ἀγωγοῦ τῶν μυστηρίων.

Διὰ τῆς κατὰ σάρκα γενέσεως τοῦ Ἀδάμ γεννώμεθα διεφθαρμένοι, δοῦλοι τῆς ἁμαρτίας, τέκνα κακίας καὶ ἀπωλείας· διὰ δὲ τῆς μυσταγωγικῆς γενέσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ γεννώμεθα καθροὶ, ἀποκαθιστάμενοι ἐλεύθεροι, τέκνα δικαιοσύνης καὶ ἀθανασίας.

(1) Ἰωάν. ιε'. 4.

Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι διὰ τῶν μυστηρίων, ὡς πρὸς τὸ ἀγαθὸν ὅ,τι ὁ Ἀδὰμ διὰ τῆς γενέσεως ὡς πρὸς τὸ κακόν. Εἶναι νέος Ἀδὰμ, ἐν ᾧ δυνάμεθα καὶ αὐθις νὰ ἀναγεννηθῶμεν. Τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα, ὅπερ διὰ τῶν συνεπειῶν του ἐνέπλησεν ἅπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἐν αὐτῷ μόνῳ εὔρε λύσιν συνεχείας οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀντενέργειαν ἐν τῇ ἀρχικῇ χάριτι, ἧς εἶναι ἡ πηγή καὶ δι' ἧς πάντες οἱ ἄνθρωποι μέχρις αὐτοῦ τοῦ Ἀδὰμ ἠδυνήθησαν νὰ δικαιοθῶσι.

Ποῦ νὰ εὐρωμεν ἀπλουστέραν, λαμπροτέραν καὶ παραμυθητικωτέραν διδασκαλίαν;

Β'. Ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἡ διδασκαλία αὕτη φαίνεται βέβηχα παράδοξος· ἀλλὰ καὶ τί δὲν εἶναι παράδοξον εἰς τοὺς μὴ σκεπτομένους ἐν τοῖς περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου;

Τὸ νὰ διστάζη τις νὰ ἀσπασθῇ τὴν θρησκείαν, διὰ τὸν λόγον ὅτι περιέχει τινὰ παράδοξα, εἶναι ἀληθὴς ἀντίφασις· διότι, ἀφ' οὐ ἴδιον τῆς θρησκείας εἶναι νὰ μᾶς ἀποσπάσῃ τῆς φυσικῆς ἡμῶν ἀγνοίας, πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ περιέχη πράγματα, ἅτινα φυσικῶς ἀγνοοῦμεν, πράγματα νέα, ὑπερφυσικά, ξένα. Ὅθεν ἔπεται, ὅτι πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν τὸ παράδοξον εἰς τὰ περὶ θρησκείας, ὡς δυναμικὸν ὄρον ἀληθείας, ἐκτὸς ἐὰν ἀγνοῶμεν, ὅτι ἀγνοοῦμεν τὰ πάντα, ὅπερ ἤθελεν εἶσθαι ἡ ἀθλιωτάτη τῶν ἀγνοιῶν, καὶ ἐὰν ἡμεθα ἀναισθητοὶ πρὸς τοιαύτην κατάστασιν, ὅπερ ἤθελεν εἶσθαι ἡ χειρίστη πτωσῶν τῶν ἀναισθησιῶν.

Ὁ συλλογισμὸς οὗτος, καὶ τοὶ στοιχειώδεις, μᾶς διαφεύγει πάντοτε, καὶ δὲν δυνάμεθα ἀρκοῦντως νὰ τὸν ἀνακαλέσωμεν ἐν τῷ ἡμετέρῳ πνεύματι, καὶ νὰ τὸν ἔχωμεν ἀείποτε παρόντα πρὸς διόρθωσιν τῆς ἀπιστίας μας. Πρὸ πάντων δὲ χρησιμεύει ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ, ἥτις στρέ-

φεται περὶ τὸ μυστηριωδέστατον, καθὼ ἐνδύτατον μέρος
 οἴλου τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ἰπάρχει καὶ ἕτερα σκέψις ἐπίσης στερεὰ καὶ ἀκριβής,
 λίαν ἀξιοπαρατήρητος ἐν γένει, καὶ πρὸ πάντων ἐνταῦθα·
 ὅτι τὰ μυστηριωδέστατα μέρη τῆς χριστιανικῆς διδασκα-
 λίας ἀνταποκρίνονται εἰς ἕτι μυστηριωδέστερα στοιχεῖα
 τῆς ἡμετέρας φύσεως, καὶ τείνουσι νὰ τὰ ἐξηγήσωσι καὶ
 ἐξαλείψωσι μὲ τὴν μεγίστην ταύτην ὠφέλειαν, ὅτι τὰ μυ-
 στήρια τῆς φύσεως ἡμῶν εἶναι καθ' ἑαυτὰ ἀπόλυτα, ἀσυμ-
 βίβαστα, ἀπελπιστικά, ἐν ᾧ εἰς τὰ μυστήρια τῆς θρησκείας
 διαλάμπει καθαρὰ συναρμογὴ ἐξηγοῦσα αὐτὰ δι' ἀλλήλων,
 καὶ πρὸ πάντων δύναμις ζωογόνος ἀποδεικνύουσα τὰς ἀρ-
 χὰς αὐτῶν διὰ τῶν ἀποτελεσμάτων.

Οὕτω π. χ. παρὰ τὸ θρησκευτικὸν μυστήριον τῆς χά-
 ριτος εὐρίσκεται, ὡς εἶδομεν, τὸ φυσικὸν τῆς σαρκικῆς ἐ-
 πιθυμίας· μυστήριον πολλῶ μᾶλλον ἀπόλυτον καὶ καθ' ἑαυ-
 τὸ ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν ιδέαν τῆς τάξεως, εἰς ἣν πᾶσαι
 αἱ λοιπαὶ ἡμῶν ιδέαι πρέπει ἐπὶ τέλους νὰ ἀναχθῶσι.

Νῦν δὲ, ἐν ἀπὸ τῆς σαρκικῆς ἐπιθυμίας μεταβῶμεν εἰς
 τὸ τῆς μεταδόσεως αὐτῆς φαινόμενον, θέλομεν εὐρεῖ αὐτὴν
 ἕτι παραδοξοτέραν τῆς μεταδόσεως τῆς χάριτος. Καὶ τω-
 ὄντι, τί φαίνεται ἡμῖν τοσοῦτω παράδοξον ἐν τῇ μεταδό-
 σει τῆς χάριτος; ὅτι ἡ πρὸς τὸ ἀγαθὸν κλίσις εἶναι ἐν
 ἡμῖν ὁ καρπὸς τῆς ἀξιομισθίας ἑτέρου, τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ·
 ἀλλὰ μήπως ἡ πρὸς τὸ κακὸν κλίσις ἦτοι ἡ σαρκικὴ ἐ-
 πιθυμία, ἣν φέρομεν ἐκ γενετῆς, δὲν εἶναι ὁ καρπὸς ἄλλων,
 τῶν προπατόρων μᾶς; καὶ δὲν εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ
 παραδεχθῶμεν, ὅτι προηγείται ἐν ἡμῖν τῆς ἐνεργείας τῆς
 ἐλευθερίας ἡμῶν, καὶ ὄχι μόνον προηγείται αὐτῆς, ἀλλ' ὅτι
 καὶ τὴν παραλύει; θέλει φανῆ παράδοξον, ὅτι πάντῃ πνευ-
 ματικὸν φαινόμενον, οἶον ἡ χάρις, μεταδίδεται δι' ὀλικῶν

καὶ ἐπαίσθητῶν μέσων, ὡς τὰ μυστήρια; ἀλλὰ πῶς ἄλλως μεταδίδεται εἰς ἡμᾶς ἡ σαρκικὴ ἐπιθυμία εἰμὴ διὰ τῆς ὕλικῆς τῆς γενέσεως ὁδοῦ; ἐξήγησόν μοι πῶς ἡ τυφλὴ ἐνέργεια τῆς γενέσεως, ἡ ὁδὸς τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ αἵματος, μεταδίδει ἐν ἐμοὶ μὲ τὰ νοσήματα τοῦ σώματος τὰ τῆς ψυχῆς, καὶ ἐγὼ θέλω σοὶ ἐξηγήσει πῶς ἡ ἐπαίσθητὴ τῶν μυστηρίων κοινωνία ἐνεργεῖ τὴν ἴασιν αὐτῶν. Ἐξήγησόν μοι τὴν σαρκικὴν ἐν τῷ Ἀδάμ ἀλληλεγγυότητά μου, καὶ θέλω σοὶ ἐξηγήσει τὴν μυστικὴν ἀλληλεγγυότητά μου ἐν Χριστῷ. Ἐξήγησόν μοι, ἐνὶ λόγῳ, τὴν σαρκικὴν ἐπιθυμίαν διὰ τῆς γενέσεως, καὶ ἐγὼ θέλω σοὶ ἐξηγήσει τὴν διὰ τῆς χάριτος ἀναγέννησιν.

Ἐὰν δὲ προβῶμεν εἰς τὰς περαιτέρω συνεπειάς, θέλομεν ἰδεῖ, ὅτι ἡ χάρις καὶ ἡ ταύτης μετάδοσις εἶναι πολὺ ὀλιγώτερον ἀκατανόητος τῆς σαρκικῆς ἐπιθυμίας. Ἐὰν ἡ χάρις ἔρχεται εἰς ἡμᾶς ἐκ Χριστοῦ καὶ δι' ὕλικῶν μέσων, ἀπαιτεῖται ἄλλο τι ἵνα τὴν ἀποκτήσωμεν ἢ θέλησις ἡμῶν καὶ ἡ ἰδία ἀξιωμασίαι, ἐν ᾧ ἡ θέλησις καὶ ἡ ἀναξιότης ἡμῶν εἶναι ξένα πρὸς τὴν μετάδοσιν τῆς σαρκικῆς ἐπιθυμίας. Τὸ μυστήριον τῶν μυστηρίων, εἰ δυνατὸν εἰπεῖν, εἶναι ὅτι ἡ διαφθορὰ τῆς θελήσεως ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει μεταδίδεται ἄνευ τῆς συναινέσεως τῆς θελήσεως, ὅπερ δὲν συμβαίνει ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς χάριτος, ἐν ᾧ ἡ μετάδοσις τοῦ ἀγαθοῦ δὲν ἐνεργεῖται εἰμὴ διὰ τῆς ἐν τοῖς μυστηρίοις συμμορφώσεως τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως πρὸς τὴν Θεϊότητα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ἄς ἀποβάλωμεν λοιπὸν πάντα φόβον ὡς πρὸς τὰ μυστήρια τῆς θρησκείας, πολὺ ὀλιγώτερον καταπληκτικὰ τῶν μυστηρίων τῆς φύσεως. Ὁ ὑπὸ τοιοῦτου φόβου ἐμπνεόμενος εἶναι ὡς ἂν ἐφοβεῖτο τὴν σκιάν του, ἐπειδὴ τὸ μυστήριον συνκκολουθεῖ πανταχοῦ τὰ βήματά μας, ὡς ἡ σκιά

τὸ σῶμα. Μόνα τὰ ἀσθενῆ πνεύματα οὐδὲν πιστεύουσιν, ἢ πιστεύουσι πάντα. Ἡ δύναμις καὶ ἡ ὀρθόνοια, ἡ ἀληθῆς φιλοσοφία, ἀποφεύγουσι μὲν τὴν δεισιδαιμονίαν, ἀλλ' εἰς τὴν ἔλλογον πίστιν συγκατατίθενται. Καὶ τί ἔλλογώτερον τῆς χριστιανικῆς πίστεως; τί ἀποφασιστικώτερον, ἐκτὸς πάσης τῆς σοφίας, ἣν ἀποκαλύπτει ἡμῖν ἡ μελέτη τῶν μυστηρίων τῆς, παρὰ τὴν δοκιμασίαν τῆς πείρας, ἣν αὐτὴ ἐπικαλεῖται διὰ τοῦ ωραίου λόγου τοῦ αὐτουργοῦ τῆς· «Ἐάν τις θέλῃ τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιεῖν, γνώσεται περὶ τῆς » διδαχῆς, πότερον ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστίν, ἢ ἐγὼ ἀπ' ἑμαυτοῦ » λαλῶ» (1).

Ἄς ἀκολουθήσωμεν λοιπόν.

Γ'. Ἡ εὐσυνείδητος μελέτη δεισιδύει εἰς τὰ ἐνδότατα τῆς ὑποθέσεως, καὶ δι' αὐτῆς ἐν τῇ συστάσει τῶν μυστηρίων ἀνακαλύπτομεν λόγους ἐπίσης στερεοὺς καὶ πολυαρίθμους.

Ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἰσχυρότερος εἶναι ὁ ἐπόμενος· ἐάν ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶχε λάβει ἐν σῶμα, ἤθελον τῷ δοθῆ τὰ ἀληθῆ ἀγαθὰ ἄνευ οἰουδήποτε ἀλλοτρίου περικαλύμματος· ἀλλ' ἀπ' οὗ ἡ ψυχὴ εἶναι συνδεδεμένη τῷ σώματι, ἔπρεπε τὰ αἰσθητὰ πράγματα νὰ χρησιμεύωσιν αὐτῇ ὡς μέσον, ἵνα γνωρίσῃ τὰ ἀόρατα. Αὕτη εἶναι ἡ τάξις αὐτῆς τῆς φύσεως. Οὐδὲν εἰσέρχεται εἰς τὴν ψυχὴν εἰμὴ διὰ τῶν αἰσθήσεων· ὅθεν καὶ τὸ τῆς Σχολῆς· *Οὐδὲν ἐν τῷ νῷ ὁ μὴ πρότερον ἐν τῇ αἰσθήσει*. Δὲν δι'σχυρίζομαι, ὅτι ὁ νόμος οὗτος εἶναι ἀπόλυτος, ἀλλ' εἶναι ὁμολογουμένως συνήθης καὶ φυσικός· ὅθεν ἔπεται, ὅτι ἡ μετάδοσις τῆς χάριτος διὰ τῆς αἰσθητῆς ὁδοῦ τῶν μυστηρίων εἶναι ἥττον παράδοξος, ἢ ἂν συνέβαινε διὰ τινος ἀμέσου καὶ ἐμφύτου τρόπου.

Καὶ ὁ πρῶτος οὗτος λόγος ἐνισχύεται ὑπὸ τοῦ ἑξῆς· ὅτι, ἐπειδὴ τὴν χάριν δὲν ἀποκτῶμεν, ὡς τὴν σαρκικὴν ἐπιθυ-

(1) Ἰωάνν. ζ'. 14.

μίαν, ἀκουσίως, καθ' ἃ παρετηρήσαμεν, ἀνάγκη νὰ ἀνταποκρινώμεθα εἰς αὐτήν· αὕτη λοιπὸν ἢ ἀνταπόκρισις ἀπαιτεῖ εἰδοποιήσιν ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ, ἵνα διατεθῶμεν πρὸς αὐτήν· παρ' ἡμῶν δὲ, διαδήλωσιν, ὅτι ὑποτασσόμεθα εἰς αὐτήν, ὅπερ γίνεται διὰ μέσου τῶν μυστηρίων, ἕτινα εἶναι ὡς αἱ συνεντεύξεις τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς πίστεως τοῦ ἀνθρώπου, καὶ καθιστᾷ τόσῳ μᾶλλον ἀναγκαίαν τὴν χρῆσιν τῶν αἰσθητῶν τούτων μέσων, ὅσον ὁ ἄνθρωπος ἀνταποκρίνεται ἐκ μέρους του εἰς τὴν θείαν ταύτην κοινωνίαν.

Ἄλλως, τὸ πνεῦμα ἡμῶν δυσκολεύεται νὰ πιστεύσῃ ὅσα μόνον τῷ ἐπαγγέλλονται· ὅθεν βλέπομεν ὅτι ὅλη ἡ ἱστορία τῆς θρησκείας ἀπ' ἀρχῆς παρέχει σειρὰν συμβόλων καὶ εἰκονισμάτων, δι' ὧν ὁ Θεὸς ἀνεκάλει καὶ ἐκύρονε τὴν βεβαιώσιν τῶν ἐπαγγελιῶν του. Ἦτο ἄρα σύμφωνον καὶ πρὸς τὴν ἀπαιτήσιν ταύτην τοῦ ἡμετέρου πνεύματος καὶ πρὸς τὴν περὶ τούτου διαγωγὴν τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἐπαγγελόμενος ἡμῖν ὁ Χριστὸς τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν μας, τὴν θείαν χάριν καὶ τὴν κοινωνίαν τοῦ ἁγίου πνεύματος, ὀρίσῃ αἰσθητὰ σημεῖα, ὡς ἐνέχυρα, δι' ὧν συνεδέετο πρὸς ἡμᾶς, καὶ ἀλανθάστους ἐγγυητὰς τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἐπαγγελιῶν του.

Μὴ λησμονήσωμεν πρὸς τούτοις, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐκλήθη παρὰ τῆς φύσεως νὰ ζῆ ἐν κοινωνίᾳ μετὰ τῶν ἀδελφῶν του, καὶ ὅτι ἡ θρησκεία σκοπὸν ἔχει νὰ συσφίγξῃ καὶ καθιερώσῃ τοὺς δεσμοὺς τῆς κοινωνίας ταύτης. Οὐδεμία δὲ κοινωνία ἀνθρώπων, εἰς οἰανδήποτε ἀληθῆ ἢ ψευδῆ θρησκείαν ἀνήκωσι, δύναται νὰ ὑπάρξῃ, ἐὰν δὲν συνδέωνται διὰ τινος συμβόλου ἢ αἰσθητοῦ σημείου ἐνοῦντος αὐτοὺς πρὸς ἀλλήλους, καὶ διαστελλόντος τῶν ἐκτὸς αὐτῆς. Τοῦτο δὲ τὸ διττὸν ἀποτέλεσμα παράγουσι τὰ μυστήρια, διακρίνοντα τοὺς πιστοὺς τῶν ἀπίστων, καὶ ὡς ἱερὸς δεσμὸς

συνδέοντα αὐτούς. Διὰ τῶν μυστηρίων ὁμολογοῦμεν δημοσίως τὴν πίστιν ἡμῶν, καὶ τὴν κηρύττομεν ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων· διὰ τῆς κοινῆς αὐτῶν μεταδόσεως τόσῳ μᾶλλον καταφλεγόμεθα ὑπὸ τῆς ἀγάπης, ἥτις πρέπει νὰ μᾶς ἐμψυχόνῃ πρὸς ἀλλήλους, καθ' ὅσον μᾶς συνδέουσι διὰ τῶν στενοτάτων καὶ ἱερωτάτων δεσμῶν, καὶ καθιστῶσι μέλη ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ σώματος οὐχὶ μόνον προσκαίρως ἀλλὰ αἰωνίως.

Ἐπάρχει εἰσέτι καὶ ἕτερος λόγος τῆς συστάσεως τῶν μυστηρίων, λίαν σημαντικὸς ὡς πρὸς τὴν χριστιανικὴν εὐσέθειαν, ὅτι καταδαμάζουσι καὶ καταστέλλουσι τὴν ἀλαζονεῖαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, καὶ παροτρύνουσι ἡμᾶς εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῆς ταπεινότητος. Εἶχομεν ὑβριστικῶς ἐγκαταλείψει τὸν Θεόν, ἵνα παραδοθῶμεν εἰς τὰ κτίσματα, καὶ διὰ τῶν μυστηρίων ἀναγκαζόμεθα νὰ ἐξαρτώμεθα τῶν αἰσθητῶν, ἵνα ὑπακούσωμεν εἰς τὰ θελήματα τοῦ Θεοῦ.

Τέλος ὑπάρχει λόγος ἀνώτερος καὶ πλέον ἄμεσος, ὃν ἀλλαχοῦ, ἐν τῷ περὶ θείας ἐνσαρκώσεως δόγματι, ἐπραγματεύθημεν. Ἄς μᾶς συγχωρηθῇ δὲ νὰ ἀναφέρωμεν τὸ χωρίον τοῦτο.

Πραγματικῶς, (καὶ αἱ καθολικαὶ παραδόσεις, σύμφωνοι πρὸς τὴν ὑψηλὴν φιλοσοφίαν, ἀρκούντως ἐδήλωσαν ἡμῖν τὴν αἰτίαν), ὁ ἄνθρωπος εἶχε κατασταθῆ σαρκικὸς καὶ παχυλὸς, ἡ ψυχὴ αὐτοῦ εἶχε παχυνθῆ μέχρις ἐξομοιώσεως τῇ σαρκὶ ἐν ἧ ἔκειτο, ὡς ἐν τάφῳ, καὶ μᾶλλον ἐπὶ μᾶλλον καταστᾶσα φιλήδονος καὶ ὕλως ἐξωτερικῆ, οὐδὲν πλέον ἔβλεπεν, οὐδὲ ἤκουεν ἐκ τῶν πνευματικῶν, καὶ τοῦ ἀοράτου κόσμου αἱ θύραι εἶχον, οὕτως εἰπεῖν, κλεισθῆ ἐπ' αὐτῆς. Ἐν τοιαύτῃ καταστάσει μάτην ἤθελε παρουσιασθῆ εἰς ἡμᾶς ὁ λόγος ὅλος καθαρὸς, ἀφηρημένος καὶ ἰδανικὸς, τί

λέγω! δὲν ἔπκυσε παρουσιαζόμενος· ἀλλὰ τὸ οὐράνιον αὐτοῦ φῶς εἶχεν ἀμαυρωθῆ ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου σκότους, καὶ δὲν ἦτο πλέον εἰμὴ ὡς θεῖος σπινθὴρ ὑπὸ ἐρείπεια κεχωσμένος· *tanquam obrutus quidam divinus ignis inge-
nii et mentis* (1).

Ἴνα ἀποδοθῆ λοιπὸν ὁ λόγος εἰς τὸν κόσμον, ἦτο ἀναγκάσιον νὰ μεταβάλλῃ τὸν τρόπον τῆς κοινωνίας του, καὶ νὰ τὸν προσαρμόσῃ εἰς τὴν ἡμετέραν ἀσθένειαν· ἔπρεπεν αὐτὸς οὗτος νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τῶν ἀβύσσων τοῦ ἀοράτου καὶ τοῦ ἀπολύτου, καὶ νὰ φανερωθῆ εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς μας ὑπὸ τινὰ τύπον, καὶ δι' ἐξωτερικῶν καὶ αἰσθητῶν προσόντων, ἵνα εἰσέλθῃ ἀκολούθως διὰ τῶν θυρῶν τῶν αἰσθήσεων ἐντὸς ἡμῶν, καὶ ἀνοικοδομήσῃ τὸν πνευματικὸν ἄνθρωπον· ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσῃ τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ ὁδῷ, ἐν ἧ εἶχεν ἀποπλανηθῆ, καὶ λαβὼν αὐτὸν ἐκ τοῦ βυθοῦ τούτου, νὰ τὸν ἀναβιβάσῃ διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ ἀπὸ τῆς σαρκὸς εἰς τὸ πνεῦμα, ἀπὸ τοῦ ὁρατοῦ εἰς τὸ ἀόρατον, ἀπὸ τῆς πίστεως εἰς τὴν διάνοιαν, ἀπὸ τοῦ σκότους εἰς τὸ φῶς. Πρὸς τοῦτο, ἔπρεπεν αὐτὸς οὗτος, ὅστις ἔμελλε νὰ ἦναι ἡ ὁδὸς αὐτῆ τῆς ἐπιστροφῆς (2), νὰ συμμορφωθῆ πρὸς τὴν σκοτίαν καλυπτόμενος, νὰ γίνῃ ὁρατὸς καὶ σαρκικὸς, καὶ νὰ ἠχήσῃ εἰς τὰ ὦτα, νὰ παρουσιάσῃ εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς, νὰ κάμῃ ψηλαφητὰς εἰς τὰς χεῖρας, νὰ μᾶς ἐνοφθαλμίση τέλος ὅλας τὰς ἀρετὰς, ὅσας ἤθελε νὰ ἐξασκῶμεν δι' αὐτῆς τῆς διὰ τῆς χάριτος αὐτοῦ πνευματοποιηθείσης σαρκὸς, ὡς τὸ πνεῦμα εἶχεν ἐν τῇ κκταστάσει τῆς φύσεως σαρκοποιηθῆ διὰ τῆς ἁμαρτίας. Ἀλλ' ἡ νοσηρὰ ἡμῶν φύσις ἀπήτει, ἵνα αὐτὸς οὗτος ἐγγυθῆ ἐν ἡμῖν, ὡς θεῖον φάρμακον,

(1) Κικέρ. De Republica, Βιβ. 6'.

(2) Ἐγὼ εἶμι ἡ ὁδὸς (Ἰωάν. ιδ', 6). Ὁ ἀκολουθῶν ἐμοὶ οὐ μὴ περιπατήσῃ ἐν τῇ σκοτίᾳ (Ἰωάν. η', 12)

ἐν καταστάσει ἐνσαρκώσεως καὶ πίστεως, ἵνα ἐκτυλιχθῇ ἔπειτα ἐσωτερικῶς ἐν καταστάσει καθαροῦ λόγου καὶ δια-
νοίας.

Οὕτως ἐλέγομεν ἐν τῇ περὶ ἐνσαρκώσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου μελέτῃ ἄλλὰ τοιαύτη εἶναι ἡ ἐνότης τῆς ὑποθέσεως, καὶ τῶν ἄλλων μυστηρίων ἡ σχέσις πρὸς τὸ τῆς ἐνσαρκώσεως, ὥστε τὰ αὐτὰ ἐφαρμύζονται καὶ εἰς τοῦτο.

Ἡ ἐνδόμυχος ἐνότης τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ὁ ἐνσάρκος Λόγος, εἶναι ριζικὸν γεγονός τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἄπαντα ἡ θρησκεία ἐρείδεται ἐξ ἀνάγκης ἐπ' αὐτῆς, καὶ πληροῦται ἅπαντα ἐκ τῶν ἐξ αὐτῆς προκυπτουσῶν συνεπειῶν, ὥστε ἐν ἐκάστῳ μέρει αὐτῆς εὐρίσκομεν ἀναβλύζουσαν οὕτως εἰπεῖν τὴν ἐνσάρκωσιν (1).

Ἦθελεν εἶσθαι ἀσυνέπειαι, εἰ ἐλαμβάνομεν μεμονωμένον τὸ τῆς ἐνσαρκώσεως δόγμα, παραδεχόμενοι ἀκολούθως κοινωνίας ἀμέσους καὶ ἀπλῶς πνευματικὰς μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου; ἐπειδὴ διατί ἤθελεν ἐνσαρκωθῆ ὁ Θεὸς, εἰμὴ, διότι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις εἶχεν ἀνάγκην μεσίτου καὶ μεσίτου ὄρατου; ὁ αἰώνιος Λόγος δὲν ἤλθε λοιπὸν τότε ἐπὶ τῆς γῆς εἰμὴ ἵνα φορέσῃ τὴν ἡμετέραν σάρκα, ὡς θεατρικὸν ἱμάτιον, καὶ, πληρωθείσης τῆς ιστορικῆς αὐτοῦ ἀποστολῆς, νὰ μᾶς ἀφήσῃ, ὡς πρότερον, ἄνευ κοινωνίας πρὸς τὸν ἀόρατον κόσμον, καὶ ἠναγκασμένους τρόπον τινὰ, κατὰ τὴν ὠραίαν ἔκφρασιν τοῦ Παύλου, *ζητεῖν τὸν Θεόν, εἰ ἄρά γε ἤρηλαθήσαιμεν αὐτόν*; οὐδαμῶς ἤλθεν ἵνα συστήσῃ νέαν τάξιν θεμελιωμένην καὶ ταύτην ἐπὶ τῆς ἐνσαρκώσεως, ἐπὶ τῆς ὄρατῆς μεσιτεύσεως τῆς ἀληθείας, ἥτις, καθ' ἃ ὁ Βοσσυέτιος λέγει, ἐσκήνωσε προσωπικῶς ἐν τοῖς ἀνθρώποις, καὶ πρὸς τοῦτο ἐθεμελίωσεν Ἐκκλησίαν, εἰς τὸν λόγον τῆς

(1) Ὁρ. Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν περὶ τῶν Χριστιανικῶν ἀληθειῶν μελέτην ὑπὸ τοῦ Ἀδβᾶ Γερβέτου.

ὁποίας ἡ διδασκαλία αὐτοῦ σαρκοῦται, ὡς ἡ χάρις αὐτοῦ ἐν τοῖς μυστηρίοις.

Καὶ διὰ τοῦτο ὁ ἀληθὴς Χριστιανισμὸς δὲν ὑπάρχει εἰμὴ ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ ἐκκλησίᾳ, διότι αὕτη διὰ τῶν διδασγμάτων αὐτῆς, διὰ τῆς μεταδόσεως τῶν μυστηρίων, δι' αὐτῆς τῆς λατρείας καὶ τῶν τελετῶν της στηρίζεται ὅλη ἐπὶ ὁμοειδῶν πρὸς τὴν ἐνσάρκωσιν σχέσεων, οὔσα κατὰ τὸ σύνολον αὐτῆς ὡς μεγαλοπρεπῆς αὐτῆς ἀκτινοβολισμὸς· ἐν ᾧ ὁ Λουθηρανισμὸς, ἀφαιρῶν τὸν Χριστιανισμὸν ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν αὐτοῦ σχέσεων, κατέστησεν αὐτὸν διαλυτικὴν ἀσυνέπειαν, ἥτις βαθμηδὸν διεδόθη μέχρι τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ, μέχρι τοῦ δόγματος τῆς ἐνσαρκώσεως, ὅπερ ἐξέπνευσεν ἐν τῇ ἀπομονώσει καὶ ἐξηφανίσθη ἐν τῷ κενῷ, οὐδὲν ἄλλο καταλιπὼν ὅπισθεν αὐτοῦ εἰμὴ τὸν Σωκινιανισμὸν, τὸν Θεϊσμὸν, ἐν οἷς ἔμελλεν εἶ ἀνάγκης νὰ ἐξοκείλη.

Τὰ μυστήρια λοιπὸν εἶναι ὡς τὰ θεῖα ὄργανα τῆς ἐνσαρκώσεως, δι' ὧν μερικεύεται ἐν ἐκάστῳ ἐξ ἡμῶν, καὶ ἅπαντες οἱ πιστοὶ γίνονται μετὰ τοῦ θεοῦ αὐτῶν μεσίτου ἐν μυστικὸν σῶμα, ἐνθα ζῆ ἐν αὐτοῖς, καὶ ζῶσιν ἐν αὐτῷ.

Οὕτως ἡ σύστασις τῶν μυστηρίων δικαιούται διὰ λόγων ἐπίσης ἰσχυρῶν καὶ πολλῶν, ὥστε πάντα συντείνουσιν, ἵνα ἀνακαλύψωσιν ἡμῖν ἐν τῷ Χριστιανισμῷ, διὰ τῆς ὀρθῆς μελέτης καὶ νοήσεως αὐτοῦ, φιλοσοφίαν ὄντως ὑπερβατικὴν.

Δ'. Ἐὰν ἐκ τῆς περὶ τὴν ἀρχὴν τῶν μυστηρίων μελέτης καταβῶμεν εἰς τὴν τῶν διαφόρων μυστηρίων, εὐρίσκομεν τὴν αὐτὴν σοφίαν καὶ πρόνοιαν.

Τὰ μυστήρια εἶναι ἑπτὰ τὸν ἀριθμὸν, καὶ διετάχθησαν καθ' ὅλους τοὺς βαθμοὺς τοῦ βίου, ὥστε κυριεύουσιν ὅλας τὰς περιόδους αὐτοῦ, καὶ ἐφίστανται ὅλων τῶν ἀναπτύξεων του.

Ὁ ἄνθρωπος γεννᾶται, εἰσερχόμενος ἐν τῷ κόσμῳ, εἰς

τὴν ζωὴν τῆς σαρκός· καὶ δι' αὐτῆς, εἰς τὴν ζωὴν τῆς διανοίας καὶ τῆς θελήσεως, εἰς δὲ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν, εἰσερχόμενος ἐν τῇ ὠρίμῳ ἡλικίᾳ, καὶ τέλος εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν ἀποθνήσκων.

Ἀνεξαρτήτως δὲ τῶν περιόδων τούτων τῆς ζωῆς, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἀναγεννᾶται ἢ δύναται νὰ ἀναγεννηθῇ καθ' ἑκάστην διὰ τῆς ἐπανειλημμένης ἐνεργείας τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐπὶ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ τελειοποιήσεως.

Τὰ ἑπτὰ μυστήρια ἀντιστοιχοῦσι θαυμασιώτατα εἰς τὰς διαφόρους ταύτας καταστάσεις τῆς ὑπάρξεώς μας.

Τὸ βάπτισμα εἶναι ἡ θύρα, δι' ἧς εἰσερχόμεθα ἐν τῇ χριστιανικῇ κοινωνίᾳ· μᾶς ἀποπλύει ἐνώπιον Θεοῦ τοῦ προπατορικοῦ ἀμαρτήματος· περιβάλλει ἡμᾶς ἐκ νέου τὴν ἀθωότητα ὡς λευκὸν ἱμάτιον, καὶ μεταβιβάζει ἐκ τῆς οἰκογενείας τοῦ Ἀδάμ εἰς τὴν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Καταθέτει ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν ζύμην χάριτος ζυμῶσαν ἐν ἀποκρύφῳ, ἀναπτυσσομένην δὲ μετὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς θελήσεως, καὶ τείνουσαν νὰ οὐδετερώσῃ τὴν παλαιὰν ζύμην τῆς ἀμαρτίας, ἥτις εἶναι ἐν τῇ ἡμετέρᾳ σαρκί, καὶ μέλλει νὰ ἐγείρῃ βραδύτερον τόσας ἀταξίας. Καὶ ἐπειδὴ ἡ σαρκικὴ αὕτη γέννησις συνεπάγεται μεθ' ἑαυτῆς τὸν ὄργανισμὸν τῶν παθῶν καὶ τὴν ἐξάσκησιν τῆς θελήσεως, ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, ἐπισφραγίζει τὴν χάριν τοῦ βαπτίσματος δι' ἑτέρου μυστηρίου, καὶ χρεῖται τὸν μέλλοντα ἀθλητὴν, ἵνα τὸν σημειώσῃ εἰς τὸ μέτωπον μετὰ τὴν σφραγίδα τῆς σωτηρίας, τὴν μέλλουσάν νὰ τὸν διακρίνῃ ἐν τῇ συμπλοκῇ, καὶ τὸν ἐντυπώνει ἐπὶ τῆς παρεΐᾳς μετὰ τὸ στίγμα τῆς ὕβρεως τὴν ἀνδρίαν νὰ τὴν ὑπομείνῃ μέχρι θανάτου διὰ τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ ἱεροῦ νόμου τοῦ καθήκοντος, ᾧ συνστάχθη.

Ἄλλ' ἐὰν τὸ χρίσμα παρέχει ὄπλα, καὶ προετοιμάζει εἰς τὴν πάλην, δὲν μᾶς καθιστᾷ ἀτρότους, ἀλλὰ μᾶς ἀφίνει

νὰ διατρέχωμεν θανατηφόρους περιπετείαις, ἐν αἷς δυνάμεθα πολλάκις νὰ ἠττηθῶμεν, καὶ νὰ γίνωμεν ἕνεκα τῶν τραυμάτων ἀπόμαχοι. Τοῦτο προβλέπουσα ἡ χριστιανικὴ θρησκεία μᾶς ἐφοδιάζει καθ' ὅλον τὸν βίον μὲ τρία μυστήρια ἅτινα, κατὰ διαφορὰν ὄλων τῶν ἄλλων, δυνάμεθα συχνάκις νὰ λάβωμεν, καὶ ὧν τὸ μὲν εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, τὸ ἐπουλωτικὸν τὸ δὲ, τὸ ρωστικὸν τῆς ψυχῆς, τὴν ἐξομολόγησιν δηλαδή καὶ τὴν εὐχαριστίαν, ὧν ἐκάστην θέλομεν μετ' οὐ πολὺ ἰδιαιτέρως μελετήσῃ καὶ τὸ τρίτον, τὸ *Εὐχέλαιον*, δι' οὗ ἐπικαλούμεθα τὴν διὰ τῆς θείας χάριτος θεραπείαν τῶν ψυχικῶν καὶ σωματικῶν ἀσθενειῶν.

Ὅτε δὲ ἐπέρχεται ἡ ὠριμὸς ἡλικία, ἡ κοινωνικὴ, καθ' ἣν ἡ μέχρι τότε τεταραγμένη καὶ δισταζούσα ζωὴ καθίσταται καὶ μονιμοποιεῖται, δυναμένη εἰσέτι νὰ ἐξαγοράσῃ πολλὰ ἔτη διαφθορᾶς καὶ σκανδάλου δι' ἄλλων ἑτῶν μετανοίας καὶ οἰκοδομῆς, ὁ ἄνθρωπος ἐν ᾧ ἐν τῇ πρώτῃ ἡλικίᾳ ὠδηγεῖτο, ἀναγκάζεται τότε νὰ ὀδηγήσῃ αὐτὸς αὐτὸν καὶ νὰ ὀδηγῇ. Ἐνταῦθα δύο στάδια πρόκεινται εἰς τὴν ἐκλογὴν του, ἀμφοτέρω ὑψηλὰ καὶ ἅγια καὶ ἄξια νὰ ἐνδιαφέρηται ἡ θρησκεία εἰς τὰς ἐξ αὐτῶν παραχθησομένης νέας ἀνάγκας, ἀμφοτέρω, τέλος, καὶ τοι ἀντίθετα κατὰ τὸ φαινόμενον, συνηνωμένα δι' ἐνδομύχων ἀναλογιῶν.

Ἡ διὰ τοῦ γάμου εἴσοδος ἐν τῇ διαδοχῇ τῶν γενεῶν, ἡ μετάδοσις τῆς δαδὸς τῆς ζωῆς, ἡ ἐκ δύο ὑπάρξεων μόρφωσις μιᾶς μόνης, καὶ ἡ ἐκ ταύτης παραγωγή πολλῶν ἄλλων ἢ ἐκπλήρωσις τῶν ὑψηλῶν τῆς φύσεως σκοπῶν, καὶ τρῆπον τινὰ ἢ συμμέθεξις τοῦ μεγάλου ἔργου τῆς δημιουργίας, καὶ οὐχὶ μόνον τῆς φυσικῆς ἀλλὰ καὶ τῆς ἠθικῆς, ἧς τοσοῦτον γόνιμος εἶναι ἡ περὶ ἡμᾶς ἐνέργεια πρὸς τὸ κακὸν ἢ τὸ ἀγαθόν, καὶ ὅπως δῆποτε αἰώνια τὰ τέλη, ἢ κατὰστασις συζύγου καὶ αὐτουργοῦ τῆς ὑπάρξεως, ἰδοὺ

τὸ πρῶτον κατὰ τὴν τάξιν τῆς φύσεως στάδιον, ὑπὲρ οὗ ὤφειλεν ἡ θρησκεία νὰ ἐπιφυλάξῃ ἰδιαιτέρην βοήθειαν. Ἡ σαρκικὴ ἔνωσις τῶν φύλων, ἡ τυφλὴ αὕτη δύναμις ἡ διασπείρουσα εἰς τὰ κατώτερα βασίλεια τῆς φύσεως τὰς γενεὰς καὶ διαλυομένη διὰ τῆς αὐτῆς φυσικῆς ὀρμῆς δι' ἧς ὑποκινεῖται, ἀναβιβάζεται ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἰς ἀξίαν κοινωνικοῦ συναλλάγματος, καὶ γίνεται ἔργον ἐλευθερίας, σκέψεως, καὶ πεφωτισμένου ὑπὸ τῆς διανοίας αἰσθήματος. Ἡ δὲ θρησκεία ἀνυψώνει αὐτὴν ἔτι μᾶλλον, καὶ ἀναβιβάζει εἰς ὕψος μυστηρίου. Αὐτὸς ὁ Θεὸς ἐπεμβάίνει εἰς αὐτὴν τῇ ἑαυτοῦ χάριτι, καὶ τὴν καθιστᾷ πρᾶξιν οὐ μόνον θεμιτὴν καὶ εὐγενῆ, ἀλλὰ καὶ ἱερὰν, ἐν ἧ αὐτὸς λαμβάνει μέρος, ἐπιφέρων τὴν ἀγήρατον προῖκα τῶν ἀρετῶν, καὶ ὑπὲρ τῶν αἰωνίων ἡμῶν συμφερόντων καὶ τῆς δόξης αὐτοῦ συνομολογῶν. Τὸ μυστήριον τοῦ γάμου θαυμασίως λοιπὸν ἀνταπόκρίνεται εἰς τὰ τῆς φύσεως ἐνστίγματα, ἐντυπώνον αὐτοῖς σφραγίδα ἀξίας καὶ ἀγιασμοῦ, καθαρίζουσιν αὐτὰ πάσης ἀταξίας, καὶ μετατρέπον πρὸς τὸ μέγιστον ἀγαθὸν τοῦ ἀνθρώπου τὸ τρομερώτατον καὶ τὸ κατὰ τὸ φαινόμενον πλεον ἄμεσον ἐλαττήριον τῆς σαρκικῆς ἐπιθυμίας.

Ἡ ἄλλη κατάστασις δι' ἣν ἡ θρησκεία συνέστησε μυστήριον, εἶναι ἡ τῆς ἱερωσύνης, κατάστασις τοσοῦτον ὑψηλὴ καὶ καθαρὰ καὶ ἁγία, ὥστε δυνατὸν εἰπεῖν, ὅτι ὁ ἱερεὺς εἶναι μᾶλλον ἄγγελος ἢ ἄνθρωπος, διανομεὺς τῶν οὐρανίων χαρίτων καὶ τρόπον τινὰ μυστήριον μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν του. Μερίτης τῶν πτωχῶν παρὰ τοῖς πλουσίοις, ἐλεοδότης τῶν πλουσίων πρὸς τοὺς πτωχοὺς, παρήγορος καὶ ἔμπιστος πάντων, καὶ τρόπον τινὰ ἄγγελος τῆς θείας Προνοίας, καὶ τὰ πάντα τοῖς πᾶσι γινόμενος, συνάπτει μεταξὺ ὅλων τῶν ἐκ τῶν ἰδίων συμφερόντων μεμονωμένων μελῶν τῆς ἀνθρωπίνης οικογενείας, τοὺς γλυκεῖς δεσμοὺς

τῆς ἀδελφότητος καὶ τῆς ἀγάπης, καὶ τοὺς συσφίγγει τόσῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον τοὺς συνδέει πρὸς τὸ κέντρον πάσης ἀγάπης, πρὸς αὐτὴν τὴν καρδίαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τοιαύτη ἡ κοινωνικωτάτη ἀποστολὴ τοῦ ἱερέως.

Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὴν πνευματικὴν κοινωνίαν, ὁ ἱερεὺς, ἵνα γίνῃ ἄξιον ὄργανον τῆς θείας ἐξουσίας καὶ ἀγιότητος, καὶ τεθῆ ὑπεράνω τῶν ἀνθρώπων, ὀφείλει νὰ δειχθῆ καὶ αὐτὸς ἀνώτερος τοῦ ἀνθρώπου· τόσῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον ἡ χριστιανικὴ θρησκεία εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν πνευματισμὸς, τείνουσα δι' ὄλων τῶν δογμάτων, διὰ πάσης τῆς ἠθικῆς καὶ τῶν ἀσκήσεων αὐτῆς, νὰ μορφώσῃ ἐν ἡμῖν τὸν πνευματικὸν ἄνθρωπον, ἥτοι τὴν ὑπεροχὴν τοῦ πνεύματος ἐπὶ τῆς ὕλης, καὶ τῆς ψυχῆς ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων.

Τὸ μυστήριον τῆς Ἱερωσύνης διαιωνίζει ἐν μέσῳ τῆς Ἐκκλησίας τὴν ἀποστολικὴν ἐντολὴν, ἣν ἔλαβε παρὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ διαδίδει καὶ κοινωνεῖ ἀδιακόπως τὸ ἱερὸν πῦρ, ὑφ' οὗ ἐνεψυχώθη, καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ἐκπληροῖ ἐν τῇ θρησκευτικῇ κοινωνίᾳ τοὺς αὐτοὺς σκοποὺς, οὓς καὶ ὁ γάμος ἐν τῇ πολιτικῇ. Σφραγίζον τὸν ἱερέα σφραγίδι ἀνεξάλειπτῳ, περιβάλλει αὐτὸν μὲ βοθηήματα, ἅτινα μὲ τὰ ἐπ' αὐτοῦ ἀναβλύζοντα ἐκ τῆς μεταδόσεως τῶν λοιπῶν μυστηρίων, καὶ πρὸ πάντων μὲ τὰ ὁποῖα αὐτὸς καθ' ἑκάστην ἀπ' εὐθείας ἀρύεται ἐκ τοῦ ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου τελουμένου, τὸν ἀνυψοῦσιν εἰς βαθμὸν ἀγιότητος, ἀπαιτούσης τὸν σεβασμὸν μας, καὶ καθιστῶσιν αὐτὸν, καὶ ἄπιστον γενόμενον πρὸς τὸν χαρακτῆρά του καὶ ἀνάξιον, διανομέα τῶν ἀφθονωτάτων καὶ καθαρωτάτων χαρίτων, καθὼ ἐξαρτωμένων οὐχὶ ἐκ τῶν ὑπουργῶν, ἀλλ' ἐκ τῶν μυστηρίων.

Τέλος ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, οἰονδήποτε ἦναι τὸ ἐπάγγελμα ὑπερ ἡσπάσθη, καὶ ἡ ὁδὸς ἦν ὠδεύσε, τῆς κακίας ἢ

τῆς ἀρετῆς, τῆς εὐτυχίας ἢ τῆς δυστυχίας, τελευτᾷ εἰς τὸν θάνατον, ὅστις εἶναι ἡ στενὴ καὶ ζοφερὰ δίοδος, διᾷς ἅπαντες οἱ υἱοὶ τοῦ Ἀδάμ εἶναι καταδεδικασμένοι νὰ διέλθωσιν, ἵνα πορευθῶσιν εἰς τὸ δικαστήριον τοῦ Θεοῦ, ὅπου ἄρχεται ἡ αἰώνιος τύχη των. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ στιγμῇ, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος μετ' οὐ πολὺ παύει τῶν ἔργων, καὶ πᾶν τὸ παρ' αὐτοῦ πραχθὲν καταλογίζεται εἰς αὐτὸν, μὴ δυνάμενον νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ οὐδὲν νὰ ἐξαγοράσῃ· καθ' ἣν ἡ λογοδοσία τῶν πράξεών του, οἰαιδήποτε καὶ ἂν ἦναι, μέλλει νὰ κλεισθῇ διὰ παντός, ἡ χριστιανικὴ θρησκεία παρεμβαίνει καὶ πάλιν διὰ τῆς μεταδόσεως τῶν θείων δώρων. Καὶ καθὼς τὸ βάπτισμα εἰσήγαγεν ἡμᾶς τὸ πρῶτον ἐν τῇ ζωῇ τῆς χάριτος, οὕτω διὰ τῆς τελευταίας μεταλήψεως ἀνακαλεῖ ἡμᾶς εἰς αὐτὴν, καὶ εἰσάγει τὸ τελευταῖον κατὰ τὴν προσέγγισιν τοῦ θανάτου.

Τὰ ἑπτὰ μυστήρια οὕτω διανεμόνται, ὥστε συλλαμβάνουσιν ὅλας τὰς κρισίμους ἐποχὰς τῆς ζωῆς, καὶ εἰσάγουσιν εἰς τὴν ψυχὴν μας εἰδικὰς χάριτας, σχετιζομένας πρὸς τὰς διαφοροὺς αὐτῆς καταστάσεις.

Ἡ χάρις ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτῆς εἶναι βεβαίως μία πάντοτε καὶ ἡ αὐτὴ, εἶναι ἡ δύναμις τοῦ πίθους τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ μεταδίδεται εἰς ἡμᾶς διὰ τῶν μυστηρίων ἀναλόγως πρὸς τὰς ἀνάγκας μας, μερικεύεται κατὰ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς, καὶ διατυπῶνται τρόπον τινὰ κατὰ τὰς ἀσθενείας μας, ἵνα γίνῃ ἐφικτὴ εἰς τὴν θέλησίν μας, καὶ εἰσερχομένη εἰς τὰς ποικιλωτέρας ἡμῶν διαθέσεις, ἐπαναγάγῃ ἡμᾶς εἰς τὸν Θεόν.

Ὅστις σκεφθῇ τὴν ἀνθρωπίνην ἀδυναμίαν, τὴν μεγάλην αὐτῆς ἀθλιότητα, θέλει ἐννοήσῃ πόσον ὑψηλὴ εἶναι ἡ σοφία, καὶ θεία ἡ ἀγαθότης ἐκείνης τῆς θρησκείας, ἥτις ἤξεύρει τόσῳ καλῶς νὰ φθάσῃ μέχρις ἡμῶν καὶ νὰ συνταυ-

τισθῆ μεθ' ἡμῶν, οὐχ ἦττον διαμένουσα πάντοτε αὐτῆ ἢ τελειότης τοῦ Θεοῦ· καὶ οἰκονομοῦσα ἐν ταυτῷ τήν τε ἀντίληψιν αὐτῆς καὶ τὴν ἐλευθερίαν μας, τὴν θεϊαν αὐτῆς ἐνάργειαν καὶ τὴν πίστιν μας, τὸ ὕψος αὐτῆς καὶ τὴν ἡμετέραν εὐτέλειαν, ἐπιτυγχάνει τῶν σκοπῶν τῆς δι' ἀνικήτου δυνάμεως, καὶ διὰ μέσων ἀνυπέροβλητον ἐχόντων τὴν συγκατάβασιν καὶ τὴν γλυκύτητα.

Ἄλλ' ἵνα συμπληρώσωμεν τὴν μελέτην μας, ἀνάγκη νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς δύο μυστήρια, ἅτινα εἰδικώτερον εἶναι τὰ νεῦρα καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὴν Ἐξομολόγησιν καὶ τὴν Εὐχαριστίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Περὶ Ἐξομολογήσεως.

Ἐὰν θέλωμεν νὰ γνωρίσωμεν τίνα εἶναι ἐξ ὄλων τῶν δογμάτων καὶ πράξεων τοῦ Χριστιανισμοῦ τὰ θαυμασιώτερα, ἀρκεῖ μόνον νὰ ἐρευνήσωμεν τίνα ὑπῆρξαν τὰ μᾶλλον ἐξυβρισθέντα.

Τούτου ἕνεκα ἐλλόγως μέλλομεν νὰ εὐρωμεν εἰς τὰ προταθέντα δύο μυστήρια ὠραῖον ἀντικείμενον μελέτης, καὶ τὴν ἐπιβεβίωσιν τῆς ἐτέρας ταύτης γενικῆς ἀληθείας· ὅτι ἴδιον εἶναι παντὸς ἀληθοῦς καὶ ὄντως σοφοῦ συστήματος νὰ παρίσταται κατ' ἐπιφάνειαν ἀκατανόητον καὶ ἀμφισβητήσιμον, μάλιστα διότι οἱ λόγοι αὐτοῦ εἶναι βαθύτατοι.

Καὶ ἐν πρώτοις ἀς ἐνασχοληθῶμεν περὶ Ἐξομολογήσεως.

«Οὐδὲν χριστιανικὸν δόγμα μὴ ριζούμενον εἰς τὰ ἐνδόμυχα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, μὴ σπριζόμενον ἐπὶ τινος ἔμφυτου αἰσθήματος, ὡς τὸ τῆς ἡμετέρας ὑπάρξεως, καὶ ἔπομένως ἐπὶ τινος παρὰδόσεως τοσοῦτω καθολικῆς καὶ

» ἀρχαίας ὅσον ὁ ἄνθρωπος . . . καὶ τοῦτο πρὸ πάντων δη-
 » λουῖται ἐν τῷ δόγματι τῆς ἐξομολογήσεως καὶ τῆς με-
 » τανοίας. Περὶ τούτου, ὡς καὶ περὶ τῶν λοιπῶν, ὁ Χρι-
 » στιανισμὸς ἀπεκάλυψε τὸν ἄνθρωπον τῷ ἀνθρώπῳ, ἐκυ-
 » ρίευσεν τὰς κλίσεις αὐτοῦ, τὰς αἰωνίους καὶ καθολικὰς
 » αὐτοῦ δοξασίας, ἀπεκάλυψε τὰ ἀρχαῖα ταῦτα θεμέλια,
 » ἐκαθάρισεν αὐτὰ ἀπὸ παντὸς ρύπου, καὶ παντὸς ἑτερο-
 » γενοῦς μίγματος· ἐτίμησεν αὐτὰ τῷ θεῷ ἐκτυπώματι,
 » καὶ ἐπὶ τῶν φυσικῶν τούτων βάσεων συνέστησε τὴν
 » ὑπερφυσικὴν αὐτοῦ θεωρίαν τῆς μετανοίας καὶ τῆς ἱε-
 » ρᾶς ἐξομολογήσεως».

Αἱ ὥραται αὗται σκέψεις εἶναι τοῦ κ. Ἰωσήφ Δεμαίτρου (1),
 ὅστις ἐὰν δὲν εἶχε κάμει ποτὲ ἄλλας δυσκολώτερον δικαιο-
 λογουμένας, ἤθελε διαφύγει τὸν ὄχι πάντοτε δίκαιον ἔ-
 λεγχον τῆς παραδοξολογίας, εἰς ὃν ἐξετέθη· διότι ὡς φλο-
 γερὸς κομήτης, ἡ μεγάλη του διάνοια ἔχει τὴν φαινομένην
 αὐτοῦ ἀνωμαλίαν, ὡς συχνάκις ἐμπνέει καὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ
 τρόμον. Ἄλλ' ἂς σταθμίσωμεν ἐνταῦθα τὴν ἀκρίβειαν τῆς
 παρατηρήσεώς του.

Α. Ἡ ἐξομολόγησις, ὑπὸ τὴν μάλλον ἀνθρωπίνην ἔπο-
 ψιν, εἶναι ἡ ἐμπιστοσύνη. Καὶ τί ἄρα φυσικώτερον παρά
 τὴν ἐμπιστοσύνην, τὴν κίνησιν δηλαδὴ καρδίας πρὸς ἐ-
 τέραν κλινοῦσης, ἵνα καταθέσῃ ἐν αὐτῇ τὸ μυστικόν
 της (2). . . Ἡ ἀλήθεια αὕτη ὑπῆρξε ποτὲ ἀρμοδιωτάτη
 ἔκφρασις ἐν τῷ στόματι τοῦ Καρδινάλεως Χεβήρου. Πρὸς
 τινὰ διαμαρτυρομένην κυρίαν εἰποῦσάν αὐτῷ, ὅτι ἀπεσρέ-
 φετο τὴν καθολικὴν θρησκείαν, καὶ οὐδέποτε ἤθελε δυνη-
 θῆναι τὴν ἀσπασθῆναι, πρὸ πάντων διὰ τὴν περὶ ἐξομολο-
 γήσεως ἐντολήν· «Ὁχι, κυρία, εἶπεν ὁ χαρίεις ἐκεῖνος· δὲν

(1) Ἐσπέραι, Τόμ. β'. σελ. 233.

(2) Ὡραία ἔκφρασις τοῦ Βοσσετιέτου.

»ἔχεις κατὰ τῆς ἐξομολογήσεως ὄσπην ἀποστροφὴν νομί-
 »ζεις· ἀπ' ἐναντίας συναισθάνεσαι μάλιστα τὴν ἀνάγκην
 »αὐτῆς καὶ τὴν τιμὴν, διότι ἰδοὺ ἀπὸ πολλοῦ ἤδη ἐξομο-
 »λογεῖσαι πρὸς ἐμὲ, χωρὶς νὰ τὸ ἠξέυρης. Ἡ ἐξομολόγη-
 »σις οὐδὲν ἕτερον εἶναι εἰμὴ ἢ εἰς ἄλλον ἐμπίστευσις τῶν
 »θλίψεων τῆς συνειδήσεως, ὡς εὐαρεστεῖσαι νὰ μοι ἐκθέ-
 »σῃς, ἵνα λάβῃς τὰς συμβουλὰς μου» (1).

Τὴν ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου ἔμφυτον ταύτην ἀνάγκην τῆς ἐμπιστοσύνης πάντες δοκιμάζομεν καὶ ἐν τῇ ὀδύ-
 νῃ καὶ ἐν τῇ χαρᾷ, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐν τῇ ὀδύνῃ. Πάν-
 τες κάμπτομεν ὑπὸ τινὰ θλίψιν, ἢ ἀμηχανίαν, ἢ μέρι-
 μναν, καὶ ζητοῦμεν περίεξ ἡμῶν ψυχὴν εὐδοκοῦσαν νὰ δια-
 κόψῃ τὰς ἰδίας ἀσχολίας, ἵνα ἐνδιαφερθῇ περὶ τῶν ἡμετέ-
 ρων, ἀλλ' οὐχὶ πάντοτε τὴν εὐρίσκομεν. Καὶ οἱ μὲν δυσυ-
 χέστεροι, ἤτοι οἱ μᾶλλον δεόμενοι ἐμπίστου τινός, δυ-
 σκολώτερον μάλιστα τὸν εὐρίσκουσι, καὶ ἀναγκάζονται νὰ
 ἀπορροφῶσιν ἐν σιωπῇ τὰ δάκρυά των, μὴ ἔχοντες χεῖρα
 συμπαθητικὴν νὰ τὰ ἀπομάξῃ. Οἱ δὲ κατὰ τὸ φαινόμενον
 εὐτυχέστεροι, οὐχ ἤττον ὑπὸ τῆς αὐτῆς ἀνάγκης ταρασσον-
 ται· καὶ ἐὰν ἀληθῶς αἱ δριμύτεραι θλίψεις ἦναι αἱ πλέον
 ἐνδόμυχοι, ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν, ὅτι εἶναι καὶ αἱ μᾶλλον
 ἀπαραμύθητοι, καθὼ μάλιστα προσερχόμεναι ἐξ αὐτῶν ἐκεί-
 νων, πρὸς οὓς καὶ μόνους ἠδυνάμεθα νὰ τὰς ἐμπιστευθῶ-
 μεν, εἰ μὴ ἦσαν αὐτῶν οἱ παραίτιοι. Καὶ ἔπειτα πόσαι ἄ-
 φατοι θλίψεις, πόσαι ἀκροσφαλεῖς δυσκολίαι, ὡς ἀδύνατον
 καὶ ἐπικίνδυνον νὰ ἐκμυστηρευθῇ τις εἰς οἰονδήποτε· καὶ
 πόσαι ἀπερίσκεπτοι ἐκμυστηρεύσεις διέφθειραν ἢ συνέτρι-
 ψαν τὴν καρδίαν, ἣν ὄφειλον νὰ καθαρίσωσι καὶ παρηγο-
 ρήσωσι! Δὲν ἀρκεῖ νὰ εὕρῃ τις ψυχὴν προσεκτικὴν, πρέπει
 νὰ τὴν εὕρῃ καθαρὰν, διακριτικὴν, γενναίαν, ἐμπειροὺν καὶ

(1) Βίος τοῦ Καρδινάλειος Χεθόρου, σελ. 80.

πεφωτισμένην· και ουχι ἄπαξ και περι ἐνός μόνου πράγματος ἐνδιαφέροντος αὐτήν, ἀλλ' ἑκατοντάκις και περι τῶν μᾶλλον ἀποκλειστικῶς προσωπικῶν· και ποῦ δύναται τις νὰ εὕρῃ τοιαύτην ψυχὴν; και πόσαι ταλαίπωροι καρδιαί παρεκτρέπονται εἰς τὸ ἔγκλημα ἢ τὴν ἀπελπισίαν δι' ἔλλειψιν αὐτῆς!

Τοῦτο κυρίως ἀληθεύει ἐν καιρῷ ἐπαναστάσεως, οἷος ὁ ἡμέτερος, καθ' ὃν ἡ ἀδιάκοπος σύγχυσις τῶν καταστάσεων και τῶν συμφερόντων ὑποθάλλει και ἐνταυτῷ καταπνίγει τόσας φιλοδοξίας και ἐλπίδας, και ἡ διάρρηξις τῶν οικιακῶν και κοινωνικῶν δεσμῶν παροξύνει διὰ τῆς ἀπομονώσεως τὰς ἤδη ὑπὸ τῆς ἀπάτης τραυματισθείσας καρδίας. Ἐντεῦθεν αἱ τόσαι ἐκρήξεις, διότι ἡ κοινωνία εἶναι σήμερον ὡς ἀτμοκίνητος μηχανὴ ἄνευ ἀσφαλιστικῆς γλωσσίδος. Ἡ ἐξομολόγησις, ὁ θεῖος οὗτος ὀχετὸς τῶν θλίψεων τῆς ψυχῆς, θαυμασίως ἀρμόζει εἰς τοιαύτην κατάστασιν· και πᾶς νουνεχῆς θέλων νὰ σκεφθῇ περι τούτου, θέλει πεισθῆ, ὅτι ἡ ἐγκατάλειψις αὐτῆς συντείνει κατὰ μέγα μέρος εἰς ὅλας τὰς αὐτοχειριάσεις και τὰ ἐγκλήματα, ἅτινα αἰματοῦσι τὰ ἦθη μας σήμερον διὰ τοῦ ἐγχειριδίου, ὡς ἄλλοτε διὰ τοῦ ξίφους.

Τῶνόντι, ἡ ἐξομολόγησις ἐκπληροῖ θαυμασίως τὴν μεγάλην ταύτην ἀνάγκην τῆς καρδίας τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἐμπιστοσύνην, παρέχουσα εἰς τὴν ἐκλογὴν μας πλῆθος διασῆμων ἀνδρῶν, ὧν ἡ φιλία ἤθελε τιμῆσει και τοὺς μεγαλητέρους, και τὴν ὁποῖαν δὲν ἀποποιοῦνται εἰς τοὺς μικροτέρους· ἀνδρῶν πάση ἀρετῇ και παιδείᾳ και ἐμπειρίᾳ κεκοσμημένων, οὓς ἡ εὐμενεστέρα τύχη ἢ ἡ ἐπιμονωτέρα ἔρρευνα σπανίως ἤθελον μᾶς προμηθεύσει ἀλλαχοῦ, ἐχόντων δὲ πρὸς τούτοις πνεῦμα ὑπερφυσικὸν ἀπαρνήσεως και ἀγάπης, ἐξ αὐτῆς τῆς πηγῆς τοῦ ὑπουργήματός των προ-

ερχόμενον. Ἐξ ἐπαγγέλματος, ὅπερ ἐν γένει μετὰ ζήλου ἐκπληροῦσι, μᾶς περιμένουσι κατὰ πᾶσαν ὥραν τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτός, οἰοδῆποτε ἡμεθα, πτωχοὶ ἢ πλούσιοι, πεπαιδευμένοι ἢ ἀπαιδεύται· καὶ ἅμα θελήσωμεν, προσφέρουσιν οὖς προσεκτικόν, ὑπομονητικόν, ἀκράματον, εἰς τὰς ποταποτέρας ἀθλιότητας τοῦ βίου μας, εἰσέρχονται ἄνευ ἀποστροφῆς εἰς τὰς ταπεινότερας λεπτομερείας τῆς θέσεώς μας, συμπάσχουσιν εἰς τὰς θλίψεις μας, τὰς ἀνακουφίζουσιν ἤδη ἀκροαζόμενοι αὐτὰς, καὶ παραμυθοῦσιν ὀλοσχερῶς, ἐνδεικνύοντες ἡμῖν τὰ μέσα, ἵνα ἀποξηράνωμεν τὴν πηγὴν των, ἣτις συνήθως εἶναι αὐτὴ ἡ ἄδικος θέλησίς μας, προσφέροντες δὲ συχνάκις ἐχυτοῦς, ὅπως ἀποσπάσωσιν ἡμᾶς ἐξ αὐτῶν, καὶ ὅπως δήποτε πείθοντες ἡμᾶς νὰ τὰς δεχθῶμεν ἐν πνεύματι ὑποταγῆς καὶ θυσίας, ὅπερ τόσον καλῆτερα ἡξέυρουν νὰ μᾶς ἐμπνέωσιν, ὅσον ὅλη ἡ ζωὴ των εἶναι τούτου παράδειγμα. Πρὸς συμπλήρωσιν δὲ τῆς ἀξίας τοῦ θαυμασίου τούτου θεσμοῦ, ὁ ἔμπιστος εἶναι δεδεδεμένος διὰ τῆς τρομερωτέρας ὑποσχέσεως εἰς τὴν πλεόν ἀπαραβίαστον ἐχεμυθίαν, καὶ τόσον δεικνύεται πιστὸς εἰς αὐτὴν, ὥστε εἰς τοσαύτας μυριάδας περιπτώσεων, ἐν μόνον παράδειγμα ἀθετήσεως δὲν ἤθελεν εἰρεθῆ, ὅσον κρίσιμοι καὶ ἂν ἦσαν αἱ περιστάσεις, καὶ ὅταν εἰσέτι ὁ πνευματικὸς ἔλαβε τὴν ἀτυχίαν νὰ παραβῆ τὰς λοιπὰς ὑποσχέσεις του (1).

Καὶ ἕτερον ἔχει ὁ θεσμὸς οὗτος θαυμάσιον χαρακτῆρα, ὃν ὀφείλομεν νὰ ἀναπτύξωμεν. Εἰς τοὺς πόδας τοῦ πνευματικοῦ, οἰοσδῆποτε ἦναι ὁ βαθμὸς του, πᾶσαι τῶν ἀν-

(1) «Εἶναι ἐξαιρέτως ἀξιοπαρατήρητον, καὶ ἴσως θαυμάσιον ὅτι, μετὰ τὸ ὅλον τῶν ἐγκλημάτων τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως οὐδέποτε ἠκούσθη λόγος περὶ ἀθετήσεως τῆς πνευματικῆς ἐχεμυθίας ὑφ' οὐδενὸς τῶν ἀποστατησαντῶν ἱερέων». (Ἀπομνημονεύματα τῆς μαρκεσίας Δεσπικῆς, τόμ. ε. σελ. 31 ἔκδ. Χαρπαντιέρου.)

θρώπων αἱ τάξεις ἀναμίγνυνται καὶ συγχέονται· οὐδεμία παρ' αὐτῷ ὑπεροχὴ, οὐδεμία ἰδιαιτέρᾳ εὐνοία, πᾶς οἷοςδήποτε ἄνθρωπος ἔχει δικαίωμα νὰ πλησιάσῃ ἐκ περιτροπῆς εἰς αὐτόν, νὰ τύχῃ τῆς αὐτῆς προσοχῆς, τῆς αὐτῆς συμπαθείας· καὶ αὐτοὶ οἱ μεγιστᾶνες τοῦ κόσμου συχνάκις ἀναγκάζονται νὰ περιμείνωσι, καὶ ὄχι ὀλίγον, ἵνα αἱ θλίψεις, ὅσας τυχόν ἐπροξένησαν εἰς ταπεινὴν τινα οἰκέτιδα, κατευνασθῶσιν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ στόματος τοῦ ἐπιφυλάσσοντος αὐτοῖς αὐστηροτέρας νοθεσίας.

Καὶ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ· ὁ πνευματικὸς, οὐχὶ μόνον ἔχει τὴν θύραν τοῦ ἠνεωγμένην εἰς τὸν τυχόντα, ἀλλὰ θέλει δράμει αὐτὸς, χρεῖας τυχοῦσης, εἰς τὸ προσκεφάλαιον τοῦ ἀσθενοῦντος καὶ τοῦ θνήσκοντος, οἰαδήποτε ἦναι ἡ κατοικία καὶ ἡ κατάστασις του· θέλει καθίσει ἐπὶ τῆς πενιχρᾶς κλίνης, ἔνθα κατὰκειται, θέλει ἀναπνεύσει τὴν μεμολυσμένην αὐτοῦ πνοήν, οὔτε θέλει ἀποστρέψει τὸ πρόσωπόν του ἀπὸ τῶν δυσωδιῶν καὶ κινδύνων, δι' ἃ δισταζει νὰ προσεγγίσῃ ὁ συγγενὴς ἢ ὁ φίλος· θέλει ἀναβῆ μετὰ τοῦ πατροκτόνου εἰς τὸ ἱκρίωμα τῆς καταδίκης, καὶ μόνος καὶ τελευταῖος παρήγορος τοῦ δικαίως ὑπὸ πάντων τῶν ἀνθρώπων ἐγκαταλειπομένου ἀθλίου, θέλει ἐπαναφέρει εἰς τὴν ἐνοχον ἐκείνην ψυχὴν τὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἀρετὴν ἀγάπην, ἧς εἶναι ἡ ζῶσα καὶ ἀδιάλειπτος εἰκὼν πρὸς αὐτόν.

Ἐὰν ὑπῆρξαν ἄνθρωποι τόσῳ πεπλανημένοι, ὥστε νὰ χλευάσωσι τὴν ἐξομολόγησιν, τοὺς ἐλεεινολογῶ!

Β'. Ἀλλ' ἡ ἐξομολόγησις δὲν εἶναι μόνον θεσμὸς ἐμπιστοσύνης, ἀλλὰ καὶ διευθύσεως, καὶ ὑπὸ τὴν δευτέραν ταύτην ἐποψιν θεραπεύει ἀνάγκην οὐχ ἥττον μεγάλην τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.

Αὐτὴν δὲ τὴν φύσιν ἄκουσον ἐκφραζομένην περὶ τούτου ἐκ στόματος ἔθνικοῦ·

«Τί ἄρα εἶναι, ὦ Λυκίλιε, ἡ πονηρὰ ἐκείνη ἐπιβροή ἢ ἀποτρέπουσα ἡμᾶς ἐκ τοῦ πρὸς ὃ τείνομεν, καὶ πρὸς τὸ ἐξ οὗ φεύγομεν ὠθοῦσα (1); πότε καὶ πῶς νὰ ἀπαλλαχθῶμεν αὐτῆς; οὐδεὶς εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ ἀρκούντως ἰσχυρὸς, εἶνα τὸ κατορθώσῃ· καὶ ἀνάγκη, ἵνα ἕτερος τείνῃ ἡμῖν τὴν χεῖρα, καὶ ἐξαγάγῃ ἡμᾶς ἐκ τῆς ἀβύσσου. Ὁ Ἐπίκουρος ἀναφέρει πολλοὺς φθάσαντας ἄνευ οὐδεμιᾶς βοηθείας εἰς τὴν σοφίαν. Ἄλλοι δὲ, κατ' αὐτὸν, ἔχουσιν ἀνάγκην βοήθου. Ὡς πρὸς ἡμᾶς δὲ τοὺς δύο, δὲν ἀνήκομεν εἰς τὴν πρώτῃν κατηγορίαν· καὶ τί λέγω; ἤθελον μάλιστα δειχθῆ εὐνοϊκοὶ δεχόμενοι ἡμᾶς ἐν τῇ δευτέρᾳ. Καὶ ἂς μὴ καταφρονήσῃ τις τὸν δυνάμενον νὰ σωθῆ διὰ τῆς βοηθείας ἑτέρου· διότι ἀρκετὸν ἤδη νὰ θέλῃ τις νὰ σωθῆ (2). — Ἀλλὰ πρὸς ποῖον νὰ ἀπευθυνθῶ; θέλεις ἴσως μὲ εἰπῆ· πρὸς τοῦτον ἢ ἐκεῖνον; — προσκολληθήτηι πρὸς τοὺς ἔχοντας παραδειγματικὸν βίον, ὅσοι τι τὸ πρακτέον εἰπόντες, τὸ ἀποδεικνύουσι διὰ τῶν ἔργων, διδάσκουσι δὲ τὰ πρακτέα, καὶ οὐδέποτε λαμβάνονται ἐπ' αὐτοφώρῳ εἰς τὰ ἀμαρτήματα, ὧν παρῆγγειλαν τὴν ἀποφυγὴν.

(1) Τὸ αὐτὸ πάντοτε φαινόμενον τῆς σαρκικῆς ἐπιθυμίας· τὸ *Video meliora, deteriora sequor*. Οἱ νεώτεροι τῶν ἀσεβῶν ἤλθον παραπολὺ ἄργα, νὰ ἀρνηθῶσι τὴν ἀταξίαν ταύτην, ἣν μόνος ὁ Χριστιανισμὸς ἤλθε νὰ ἐξηγήσῃ καὶ νὰ ἐπανορθώσῃ. Οἱ ἔθνικοὶ μᾶλλον ἀδιάφοροι ἐν τῷ ζητήματι, λίαν καθαρῶς τὸ ἔθεσαν, καὶ ματαίως ἐπροσπάθησαν νὰ τὸ λύσωσιν, ὥστε νὰ στερηθῆ σήμερον ὁ χριστιανισμὸς τὴν τιμὴν τῆς θείας ταύτης ἐπιτυχίας.

(2) Τοῦτο εἶναι ἐν τῶν πολλῶν ἐκείνων χωρίων τοῦ Σενέκα ἅτινα ἀποδεικνύουσι ὅτι ὄχι κακῶς ὁ ὑπὸ τῆς τῆς κωμωδίας ἐλεγεν·

Ce Sénèque, Monsieur, était un bien grand homme!

»Λάβε ὁδηγὸν τὸν τῇ ὁράσει μᾶλλον ἢ τῇ ἀκοῇ τιμιώ-
»τερον» (1).

Μετὰ τὰς συμβουλὰς ταύτας, καλητέρας τῶν ὁποίων δὲν ἠδύνατο νὰ δώσῃ τις καὶ σήμερον περὶ τε τῆς ἀνάγκης καὶ τῆς ἐκλογῆς πνευματικοῦ τινος ὁδηγοῦ, ἔπεται παρὰ Σενέκα τοιαύτη σειρά φιλοσόφων, ἐν οἷς προσκαλεῖ τὸν πρὸς ὃν γράφει νὰ τὸν ζητήσῃ, ὥστε ἐμπνέει ταυτοχρόνως καὶ τὴν περὶ τούτου ἀπελπισίαν. Μόνος ὁ Χριστιανισμὸς ἐπαρκεῖ εἰς τὴν μεγάλην ταύτην ἀνάγκην διὰ τοῦ ἱερατείου καὶ τοῦ θεσμοῦ τῆς ἐξομολογήσεως· διότι μορφώνει πρὸ πολλοῦ εἰδικούς ἄνδρας πρὸς διάγνωσιν τῶν τῆς ψυχῆς νοσημάτων, ἐμπείρους περὶ τὴν θεραπείαν αὐτῶν, καὶ τοσοῦτῳ σπουδάζοντας νὰ προφυλαχθῶσιν ἐξ αὐτῶν, ὥστε παρέχουσιν ἐνταυτῷ καὶ τὸν κανόνα καὶ τὸ παράδειγμα, καὶ ἐκ στόματος αὐτῶν ἐξέρχονται οἱ λόγοι πλήρεις φωτὸς καὶ ἐναργείας, οἵτινες πείθουσι περὶ ὧν συμβουλεύουσι, διασκεδάζουσι πᾶσαν ἀπάτην, ἀποκαλύπτουσι τὰ ἀπόκρυφα αἷτια τῶν ἀσθενειῶν μας, διαλύουσι τὴν πολύπλοκον ἰστον τῶν παθῶν μας, λέγουσιν ἡμῖν σαφῶς καὶ ἐνεργητικῶς ὅ,τι ἡ κρίσις καὶ ἡ συνειδήσις δὲν λέγουσι πλέον εἰμὴ ἀδυνάτῳ καὶ παρακουομένη φωνῇ, δι' ὧν καθίστανται ἀληθεῖς *Μέντορες* πρὸς ἡμᾶς, φυγαδεύοντες τὴν κακίαν, προσπελάζοντες τὴν ἀρετὴν, καὶ ἐπανάγοντες τὰ πεπλανημένα ἡμῶν βήματα εἰς τὰς τρίβους τοῦ καθήκοντος.

Καὶ δὲν εἶναι ἤδη ἀνεκτίμητος ὠφέλεια μόνη ἢ προσέγγισις ψυχῆς διεφθαρμένης πρὸς ἄλλην σύννου καὶ προσεκτικὴν, ἢ ἐπαφή, ἢ κοινωνία συνειδήσεων, ὧν ἡ μὲν εἰδικώτερον καὶ ἐξ ἐπιτηδεύματος συνδεδεμένη τῇ ἀρετῇ, μορφουμένη καθ' ἐκάστην τῇ τελειότητι διὰ τῆς μετοχῆς φρικτῶν μυστηρίων, προφυλαγμένη πάσης ἀλλοιώσεως διὰ

(1) Σενέκ. Ἐπιστ. 411.

τῆς ἀπαλλαγῆς τῶν διαφθειρουσῶν ἡμᾶς μερίμων καὶ ἡδονῶν, τόσῳ μᾶλλον κατάλληλος νὰ κυριεύῃ καὶ κανονί-
ζη τὰς ταραχὰς ἐν αἷς κλυδωνιζόμεθα, ὅσῳ δὲν τὰς βλέ-
πει εἰμὴ ἐκ τῆς ὄχθης, καὶ ἡ πείρα αὐτῆς πλουτεῖ καθ' ἐ-
κάστην ἐκ μυρίων ναυαγίων, ὧν τὰ λείψανα φέρει πρὸς
αὐτὴν ἢ μετάνοια· ὧν ἡ μὲν, λέγω, οὕτω προφυλαγμένη
καὶ διδαγμένη, πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ κοινωνήσῃ εἰς τὴν
ἄλλην τὴν ἰδίαν δύναμιν καὶ τὸ φῶς, καὶ νὰ καταστῇ πρὸς
αὐτὴν ὡς οἱ μαγνήτιδες ἐκεῖνοι λίθοι, οἱ ἐλκύοντες τὸν σί-
δηρον καὶ κοινωνοῦντες αὐτῷ ἄς ἔχουσιν ἰδιότητος;

Δὲν ἄγνοῶ, ὅτι οἱ μακρόθεν μόνον βλέποντες τὴν θρη-
σκείαν, ἐνίστανται, λέγοντες, ὅτι ἡ παρ' ἡμῶν γενομένη εἰ-
κὼν τῶν ὑπουργῶν τῆς εἶναι κεχαρισμένη, ὅτι καὶ οὗτοι
ὑπόκεινται εἰς τὰς αὐτὰς ἀδυναμίας, καὶ ὅτι ὑπὸ τὴν ἔπο-
ψιν ταύτην ὁ καρπὸς τοῦ ἐμπίστου τούτου συχνάσματος
εἶναι ἀμφισβητήσιμος, ἐνίοτε δὲ καὶ κακός.

Ἐπιφυλαττόμενοι ν' ἀπαντήσωμεν εἰς τὴν ἔνστασιν ταύ-
την καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν ἔκτασιν, ἐνταῦθα θέλομεν μόνον
εἰπεῖ ἐν πρώτοις, ὅτι ἡ πείρα πληρέστατα τὴν διαψεύδει,
καὶ ὅτι, χάριτι θείᾳ, ὑπάρχουσιν εἰσέτι ἄνδρες ἱκανοὶ καὶ
πεφωτισμένοι, μεταχειριζόμενοι τὴν ἐξομολόγησιν, ἵνα
μάθωμεν ἐκ στόματος, καὶ πρὸ πάντων ἐκ τῆς διαγωγῆς
αὐτῶν, ἐὰν ὅ,τι λέγομεν, ἦναι ὑπερβολικόν. Ἄς μᾶς ἀνα-
φέρωσιν ἓνα μόνον ἀρετῆς ἕνεκα ἀπομακρυνθέντα τῆς ἐξο-
μολογήσεως· καὶ μάλιστα λέγομεν· ἓνα μόνον μὴ ἀπομα-
κρυνθέντα αὐτῆς ἀπὸ κακίας; ἐπὶ τῆς αὐτῆς δοκιμασίας
φαίνεται μας, ὅτι ἡ ἀγαθὴ πίστις ὀφείλει νὰ ἀποφανθῇ.

Μόνος, ἀφ' ἑτέρου, ὁ λόγος δεικνύει, ὅτι ὑπάρχουσιν ἀ-
ρεταὶ ἰδίαί θέσεων τινῶν καὶ ὅτι διὰ τοῦτο μόνον καὶ πρὶν
ἢ εἰσέτι λαλήσωμεν περὶ ὑπερφυσικῶν βοηθημάτων, οἱ
πλείστοι τῶν ἱερέων, διὰ τὰς ἤδη γενομένας παρατηρή-

σεις, πρέπει νὰ ἦναι οἱ ἐναρετώτεροι τῶν ἀνθρώπων· καὶ ὅτι, ἐὰν εἰς τὴν πρώτην ταύτην ἐγγύησιν ἐπισυνάψωμεν ἐκείνην τῆς πεφωτισμένης καὶ συνετῆς ἐκλογῆς, ἀφεύκτως ἕκαστος θέλει εὐρεῖ εὐκόλως περ' αὐτοῖς τὸν ἀνώτερον εἰ-
κονισθέντα σοφόν.

Δύο μέτρα ὑπάρχουσιν ἵνα κρίνη τις περὶ τῆς ἀξίας τῶν ἀνθρώπων· τὸ τῆς ἄκρας τελειότητος, καὶ τὸ τῆς συνή-
θους ἡμῶν ἀτελείας. Εἰς τοὺς ὑπουργοὺς τῆς θρησκείας τὸ πρῶτον πάντοτε ἐφαρμόζομεν, καὶ ἀνιλεῶς τοὺς καταδι-
κάζομεν, ὅταν δὲν ἀνταποκρίνωνται εἰς αὐτό· ἀκολούθως μεταβαίνομεν εὐκόλως ἀπὸ τῆς κακολογίας εἰς τὴν συκο-
φαντίαν, καὶ δι' αὐτὸ μόνον, ὅτι δὲν εἶναι ἄγγελοι, δὲν θέλομεν πλέον νὰ τοὺς διακρίνωμεν κατ' οὐδὲν τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων. Κρίνον ὅμως αὐτοὺς σχετικῶς πρὸς τούτους, πρὸς σεαυτὸν, καὶ θέλεις ἰδεῖ τίνι λάμπει τότε λάμπουσιν ἐνώπιόν σου!

Ὁ ὀρθόδοξος κληρὸς (ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ δικαιοσύνη ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς νὰ τὸ ἀναγνωρίσωμεν), διακρίνεται διὰ τῆς μεγάλης ἀγνείας τῶν ἠθῶν του, καὶ ἡ ἀξία αὐτοῦ εἶναι τόσῳ μᾶλλον πραγματικῆ, ὅσον ἡ ταπεινοφροσύνη του ἀποκρύπτει αὐτὴν ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν του, καὶ φαίνεται συν-
ομόττουςα μὲ τὰς προλήψεις των, ἵνα μὴ ἴδωσιν εἰμὴ τὰς ἀδυναμίας του. Ἐὰν εὐρίσκωνται ἐν αὐτῷ μέλη τινὰ ἥττον ἄξια, εἶναι παραλελυμένα διὰ τὸ κακὸν, καὶ ἐνεργοῦσι μάλιστα συμπαθητικῶς ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ, διότι κινουῦνται ὑπὸ τῆς θείας ῥώμης τοῦ σώματος, πρὸς ὃ εἰσέτι συνέχονται, ὅταν ἡ διαφθορά των δὲν τοὺς ἠνάγκασε νὰ ἀποσπασθῶσι μόνοι των ἐξ αὐτοῦ.

Ἰκανὰ ἤδη εἶπομεν περὶ τῆς ἐνστάσεως ταύτης, ἥτις ἀφ' ἐτέρου, κατὰ τινὰ ἀνατροπὴν τοῦ πρώτου κανόνος πά-
σης ἐπιεικοῦς κρίσεως, δὲν γίνεται κατὰ τοῦ κλήρου εἰμὴ

ὑπὸ τῶν μὴ γινώσκόντων αὐτὸν, καὶ ὁμολογούντων μά-
λιστα, ὅτι δὲν τὸν γνωρίζουσι.

Γ'. Ἄλλ' ἂν ἐπιληφθῶμεν μᾶλλον ἀπ' εὐθείας τῆς ὑποθέ-
σεως.

Ἡ Ἐξομολόγησις δὲν εἶναι μόνον θεσμὸς ἐμπιστοσύνης
καὶ διευθύσεως, ἀλλ' εἶναι κυρίως καὶ πρὸ πάντων ἡ
ἐξομολόγησις, ἥτοι ἡ ταπεινὴ ἐξαγόρευσις ὅλων τῶν ἀμαρ-
τημάτων, ἃ ἡ συνείδησις, κάμπτουςα ἐφ' ἑαυτῆς διὰ τῆς
μετανοίας, δύναται νὰ ἐνθυμηθῇ ἐνώπιον Θεοῦ· καὶ κατὰ
τοῦτο πρὸ πάντων εἶναι ἀξία τοῦ θαυμασμοῦ μας.

Ἐὰν ὑπάρχῃ γεγονός ὄντως φυσικὸν καὶ ἀληθές, οἰαδή-
ποτε καὶ ἂν ὧσι τὰ αἰτία αὐτοῦ, εἶναι τὸ ἐξῆς, ὅτι ἴδιον
εἶναι τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος νὰ ζητῇ τὸν
ἀγνισμὸν ἐν τῇ ἐξομολογήσει. Ἡ καθολικὴ συνείδησις, ὡς
ἄριστα λέγει ὁ κ. Δεμαΐστρης, ἀναγνωρίζει ἐν τῇ πρὸς τὴν
ἀρχὴν γενομένη αὐθορμήτῳ ἐξομολογήσει ἀγνιστικὴν δύ-
ναμιν καὶ ἀξιομισθίαν χάριτος· ἐν μόνον αἶσθημα περὶ
τούτου ὑπάρχει ἀπὸ τῆς μητρὸς τῆς ἐρωτώσης τὸν υἱὸν τῆς
περὶ τίνος παιδαριώδους ἀταξίας, μέχρι τοῦ δικαστοῦ τοῦ
ἀνακρίνοντος ἀπὸ τοῦ βήματος τὸν κλέπτην καὶ τὸν λη-
στήν.

Τοιαύτη δὲ εἶναι ἡ δύναμις τοῦ μυστηριώδους τούτου
ἐνστίγματος, δι' οὗ ὠθεῖται ἡ συνείδησις νὰ ἀποκαλυφθῇ
ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων, ὥστε ὁ ἔνοχος ἵνα ὑπακούσῃ αὐ-
τῷ, ἀποποιεῖται συχνάκις τὴν ἀτιμωρησίαν, ἣν τῷ ἐγ-
γυᾶτο ἡ σιωπῇ, καὶ ζητεῖ αὐτὸς ἣν ἠδύνατο ν' ἀποφύγῃ
ποινήν.

Πάντα συντείνουσιν, ἵνα καθιερώσωσι τὴν ἀλήθειαν ταύ-
την· διότι, παρατήρησον καλῶς, αὕτη δὲν προκύπτει μόνον
ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς ἐκείνης κινήσεως, ἣτις φέρει τὸν
ἔνοχον νὰ κατηγορήσῃ ἑαυτὸν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς περὶ αὐ-

τὸν γενομένης ὑπὸ τῶν ἄλλων ὑποδοχῆς εἰς τὴν ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ἐξομολόγησιν, ἐξ ἧς ἀποδίδομεν εἰς αὐτὴν ἀξίαν, καὶ ἐξ ἧς ἀπολαύομεν εὐχαριστήσεως καὶ δι' αὐτὸν καὶ δι' ἡμᾶς. Ἄπαντα ἡ κοινωνία ἐνίοτε θλίβεται πῶς ἐκ τῆς σιωπῆς καὶ ἀρνήσεως τοῦ ἐνόχου, καίτοι μὴ ἔχουσα ἀνάγκην τῆς ἐξομολογήσεως, ἵνα ἐπικυρώσῃ ἢ ἔφερε κατ' αὐτοῦ κρίσιν. Τὸν περιστοιχεῖ μὲ ἀνησυχίαν, μεταχειρίζεται πᾶσαν ἀνασκοπὴν, ἵνα εὐκόλυνῃ τὴν ἐκφώνησιν τῆς ὁμολογίας του, ἀκροάζεται, μετὰ τινος οἰονεὶ θρησκευτικῆς σιγῆς σιωπᾶ, ἵνα τὸν ἀφήσῃ νὰ λαλήσῃ, καὶ φαίνεται θέλουσα νὰ ἐλκύσῃ πρὸς ἑαυτὴν, διὰ τῆς πολλῆς προσοχῆς της, τὸ πολῦτιμον ἐκεῖνο καὶ, ὅπερ, ἅμα ἐξέληθαι τοῦ στόματος τοῦ πλέον βδελυκτοῦ κακούργου, τὸν μεταποιεῖ ἄνθρωπον, καὶ τὸν περιβάλλει μὲ τὴν ἐπιείκειαν τῶν κατηγόρων του.

Καὶ τὰ ἐλαφρότερα ἁμαρτήματα φαρμακεύει ἢ προσποιήσεις, καθὼς τὰ βαρύτερα ἢ γενναῖα ἐξομολόγησις ἐλαφρύνει. Ἐντεῦθεν ἢ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀποδιδομένη εἰς τὴν παρρησίαν τιμῆ, ὥστε πάντα ἐπανορθοῖ, καὶ πάντα δι' αὐτὴν συγχωροῦμεν· εἶναι δὲ ἡ βᾶσις τῆς τιμῆς, ὥστε καὶ περὶ αὐτῆς δυνατὸν εἶπεν ὅτι τὰ πάντα δὲν ἀπώλοντο, ἐν ὅσῳ σώζεται· καὶ τοῦτο, διότι ἡ ἀλήθεια, ἥτις ἐστὶν ὁ Θεὸς, εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος ὅλων τῶν καθηκόντων τοῦ βίου, ὡς εἶπεν ὁ ποιητής·

. . . . . Vitam impendere vero.

εἶναι ὡς ἡ ἀτμοσφαῖρα τῆς ψυχῆς καὶ τὸ κοινὸν κέντρον τῶν πνευμάτων, ὥστε πᾶσα ψυχὴ κλείουσα τὰ ὦτα εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἀποθνήσκει καὶ ἀφ' ἑαυτῆς ἀφορίζεται. Ὁφείλομεν νὰ ἐμμένωμεν εἰς αὐτὴν διὰ τῆς τηρήσεως ὅλων τῶν καθηκόντων, ὧν εἶναι ἡ ἀρχὴ, καὶ πάντες ὀφείλομεν αὐτὴν πρὸς ἀλλήλους διὰ τῆς εἰλικρινείας τῶν σχέσεών μας.

Ἐκ τούτου ἔπεται ὅτι, ὅταν υποπίπτωμεν εἰς τι ἁμάρτημα, εὐθὺς συνάπτομεν τριῶν εἰδῶν καθήκοντα πρὸς ἡν παρέβημεν ἀλήθειαν· τὸ μὲν, νὰ ἀποκρῦζώμεν ἐσωτερικῶς τὸ ἁμάρτημα, καὶ νὰ τὸ ἀπολλοτριωθῶμεν διὰ τῆς μετανοίας· τὸ δὲ, νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν εἰλικρινῶς, ἵνα ἐπανέλθωμεν ἐν κοινωνίᾳ ἀληθείας πρὸς τοὺς ἀδελφούς μας· καὶ τὸ τρίτον, νὰ θεραπεύσωμεν τὸ κακὸν ὅπερ τυχὸν παρήγαγε, καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει νὰ τιμῆσωμεν τὴν ἀλήθειαν δι' ἀναλόγου πρὸς τὴν ἀποστασίαν ἡμῶν ἀγνισμοῦ.

Ἐντεῦθεν τρεῖς χαρακτῆρες ἐν πάσῃ ἀληθείᾳ ἐξομολογήσει, καὶ ὑπ' αὐτὴν μόνην τὴν φυσικὴν ἔποψιν θεωρουμένην, ἢ μετάνοια, ἢ ἐξομολόγησις, καὶ ἢ ἱκανοποίησις· καὶ οἱ τρεῖς οὗτοι ὅροι εἶναι ἀχώριστοι, καὶ ἀμοιβαίως συμπληροῦνται, καθὼς καὶ οἱ τρεῖς συμπληροῦσι τὴν ἐξομολόγησιν.

Ἄλλ' ὁ κύριος ὅρος, κατὰ τινὰ ἔννοιαν, ἐπειδὴ συνδέει τοὺς ἑτέρους· δύο, καὶ τελειῶν τὴν μετάνοιαν, ἀρχίζει τὴν ἱκανοποίησιν, εἶναι ἡ ἐξομολόγησις.

Ἡ ἐξομολόγησις λοιπὸν πρέπει κατ' ἀρχὰς νὰ θεωρηθῇ καθ' ἑαυτὴν, ἔπειτα δὲ ὡς ἔκφρασις μετανοίας, καὶ ἀκολούθως ὡς βᾶσις τῆς ἱκανοποιήσεως.

Εἴμεθα ἐνταῦθα εἰς τὸ κέντρον τῆς ὑποθέσεως, καὶ τοιαύτη εἶναι ἡ συμφωνία τῆς ἐξομολογήσεως πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, ὁ σύνδεσμος τῆς θεολογίας πρὸς τὴν φιλοσοφίαν, ὥστε, καὶ ὑπὸ μόνην τὴν φυσικὴν καὶ φιλοσοφικὴν ἔποψιν πραγματευόμενοι τὸ ἀντικείμενον, θέλομεν ἰδεῖ ὅτι τὸ ἐπραγματεύθημεν ἐνταυτῷ καὶ ὑπὸ τὴν θεολογικὴν καὶ ὀρθοσκευτικὴν.

Ἡ ἐξομολόγησις, καθ' ἑαυτὴν θεωρουμένη, εἶναι ἐν πρώτοις χρέος, ὅπερ ὀφείλομεν εἰς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν κοινωνίαν. Ὁ λόγος ἐδόθη εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἵνα ἐκφράζῃ τὴν διάνοιάν του, καὶ διὰ τοῦτο ὄφειλε νὰ ἦναι κατὰ πάντα

σύμφωνος πρὸς αὐτήν, νὰ ἀφίνη πάντοτε ἐλευθέραν τὴν δίοδον εἰς τὴν ἀλήθειαν, καὶ νὰ μὴ κρατῆ αὐτὴν αἰχμάλωτον ἐν τῇ ἀδικίᾳ. Δεύτερον, εἴμεθα πάντες ὑπόδικοι τῇ κοινωνίᾳ, ἧς εἴμεθα μέλη, καὶ ὑπόλογοι τῆς ἀληθείας πρὸς αὐτήν. Αὕτη μὲν ὀφείλει ἡμῖν τὴν πίστιν αὐτῆς, ἡμεῖς δὲ, τὴν ἀλήθειαν. Ζῶμεν ἐκ τῆς ὑπολήψεως καὶ ἐμπιστοσύνης τῆς, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὄρον, ὅτι δὲν θέλομεν τὴν ἀπατήσει ὡς πρὸς τὴν ὑπαρξίν τῆς ἀξίας, ἣν νομίζει ὅτι βραβεύει εἰς ἡμᾶς. Ὅτε λοιπὸν ἡ ἀξία αὕτη δὲν εἶναι πραγματικῶς ὅ,τι φαίνεται, ὀφείλομεν τῇ ἀληθείᾳ, καθὼς καὶ τῇ κοινωνίᾳ, νὰ τὸ κηρύξωμεν παρρησίᾳ, καὶ νὰ ἀποκαταστήσωμεν τὴν θεῖαν ἐκείνην ἁρμονίαν, ἣτις ἔπρεπε πάντοτε νὰ ὑπάρχη μεταξὺ διανοίας καὶ λόγου, μεταξὺ ἐκάστης ψυχῆς καὶ τῆς μεγάλης τῶν ψυχῶν κοινωνίας (1). Ἐντεῦθεν ἡ δυσἀρέσκεια, ἣν αἰσθανόμεθα, ὅταν ἀκούωμεν τοὺς ἄλλους ἐπαινοῦντας ἡμᾶς δι' ἀρετάς, τὰς ὁποίας δὲν ἔχομεν ἢ ἀπεθάλλομεν, καὶ ὅταν ἀκόμη δὲν ὑποθάλωμεν τὴν πλάνην ταύτην εἰμὴ διὰ τῆς σιωπῆς μας (2). Ὁ μὴ ἐξηγούμενος τότε εἶναι ψεύστης, ἀπατεῶν, προδότης τῆς ἀληθείας,

(1) «Ἀληθῶς ἐπικατάρaton ἐλάττωμα εἶναι τὸ ψεῦδος, λέγει ὁ Μον-
 »ταίγνης, ὅπερ λίαν αἰσχρὸν παρίστησι καὶ ἀρχαῖος τις, λέγων, ὅτι δι'
 »αὐτοῦ ὁ ψευδόμενος δεικνύει περιφρόνησιν μὲν πρὸς τὸν Θεόν, φόβον
 »δὲ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Δὲν εἴμεθα ἄνθρωποι, καὶ δὲν συνδεόμεθα
 »πρὸς ἀλλήλους, εἰμὴ διὰ τοῦ λόγου. Ὁ δὲ παραποιῶν αὐτὸν προδίδει
 »τὴν δημοσίαν κοινωνίαν, καθόστον εἶναι τὸ μόνον ὄργανον δι' οὗ κοινω-
 »νοῦσι πρὸς ἀλλήλα αἱ θελήσεις ἡμῶν, καὶ οἱ διαλογισμοί, καὶ ὁ διερ-
 »ρημνεὺς τῆς ψυχῆς μας· ἐὰν λείψῃ, δὲν συσχετιζόμεθα πλέον, οὔτε γνω-
 »ριζόμεν ἀλλήλους (Δοκ. κεφ. θ' καὶ ιγ').

(2) Πόσον ἀγαπᾷ τοὺς λόγους τοῦ Βοσσυετίου πρὸς τὸν στρατάρχην
 Βελλεφόντην· «Σοὶ τὸ λέγω ἅπαξ διὰ παντός, μὴ μοι λαλῆς πλέον περὶ
 »τῆς ἀθωότητός μου, καὶ μὴ μεταχειρίζου οὕτω τὸν ἀναξιώτατον τῶν
 »ἁμαρτωλῶν. Σοὶ τὸ λέγω εἰλικρινῶς, διότι φοβοῦμαι μὴ προσέσω εἰς
 »τάς ἄλλας κακίας μου καὶ τὴν ὑπόκρισιν». (Ἐπιστ. πρὸς τὸν στρατάρ-
 »χην Βελλεφόντην. Ἐκδ. Πανθεῶνος, Τόμ. β'. σελ. 18.)

καὶ τῆς κοινωνίας. Ἐντεῦθεν εἰσέτι ἡ πρὸς τὴν ὑπόκρισιν δικαία ἀποστροφή. Καὶ ὁμῶς δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, κατὰ τινα ἔννοιαν, ὅτι πᾶς μὴ ἐξομολογούμενος εἶναι ὑποκριτῆς, ἢ τουλάχιστον ἔνοχος ἀρνήσεως τῆς ἀληθείας. Ἐπρεπεν, εἰ δυνατόν, ὅλη ἡ ζωὴ, καὶ αὐτοὶ οἱ διαλογισμοὶ ἡμῶν νὰ ἦναι διαφανεῖς, ὡς ὁ κρύσταλλος· διότι τότε ἠθέλομεν εἶσθαι ἐν συνεχεῖ καταστάσει πανδήμου ἐξομολογήσεως. Καὶ τῶντι, ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ ἡ ἐξομολόγησις ἦτο δημοσία, ἀφ' οὗ ὁμῶς προηγείτο ἡ τῷ πνευματικῷ μερικῇ ἐξομολόγησις, ἀναγκαία πρὸς ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν. Αὐτὴν δὲ κατήργησε Λέων ὁ Πάπας κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Ἐ. ἐκατονταετηρίδος, ἀφήσας μόνον τὴν αὐτήκοον ὄπερ, εἰρήσθω ἐν παρόδῳ, ἐνίσχυσε τὴν πρόληψιν, ὅτι τότε μόνον ἐσυστήθη ἡ ἐξομολόγησις, πρόληψιν ἢ ἄλλως αὐτοὶ οἱ λόγοι τοῦ θεσπίσματος τοῦ Ἁγ. Λέοντος ἤρ-κουν νὰ διασκεδάσωσιν, εἰ μὴ ὑπῆρχεν ἐν πᾶσι τοῖς προγε-νεστέροις πατρᾷσι τῆς Ἐκκλησίας, ἐν ταῖς Πράξεσι καὶ ταῖς Ἐπιστολαῖς τῶν Ἀποστόλων, καὶ ἐν αὐτῷ τῷ Εὐαγγ-ελίῳ ἡ ἐντολὴ καὶ ἡ χρῆσις τῆς ἐξομολογήσεως (1).

(1) Ἰδοὺ ἐν πρώτοις αἱ σοφαὶ σχέψεις τοῦ Ἁγ. Λέοντος· «Ἀπαγορεύω, λέγει, ν' ἀναγνωσθῇ δημοσίως ἢ διαδήλωσις, ἢν τυχὸν ἤθειλον κάμει οἱ ἁμαρτωλοὶ ὄλων τῶν ἰδίων ἁμαρτημάτων λεπτομερῶς καὶ ἐγγράφως· ἀρ-κεῖ νὰ ἀποκαλύπτῃ τις εἰς τοὺς ἱερεῖς, διὰ μυστικῆς ἐξομολογήσεως, τὰς ἁμαρτίας ὧν συναισθάνετχι ἔνοχος. Εἶναι βεβαίως ἐπαινετοὶ ὅσοι, ἐν τῷ ὀπληρώματι τῆς πίστεως, δὲν φοβοῦνται μὴ καταισχυθῶσιν ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων, ὡς συλλαμβανόμενοι ὑπὸ σωτηρίου φόβου πρὸς τὸν Κύριον. ἄλλ' ὅμως, ἐπειδὴ μεταξὺ τῶν μετανουόντων δυνατόν νὰ εὕρεθῶσι τινὲς ὀδικαίως φοβούμενοι νὰ δημοσιεύσωσι τὰς ἁμαρτίας των, ἀνάγκη νὰ κα-υταργηθῇ τοιαύτη συνήθεια, μήπως οἱ πολλοὶ στερηθῶσι τῶν ἰαμάτων υἱῆς μετανοίας, εἴτε δι' αἰσχύνην εἴτε διὰ φόβον μὴ φανερώσωσιν εἰς τοὺς ἔχθρους των πράξεις τιμωρομένας ὑπὸ τῆς ἐξουσίας τῶν νόμων. διότι ἡ πρότερον μὲν τῷ Θεῷ, εἶτα δὲ τῷ πνευματικῷ γενομένη ἐξο-μολόγησις, ἀρκεῖ.» (Ἐπιτ. 136. Ἐκδ. Κυρσινέλου, σελ. 356. — Ἐπιφύ-

Ἐάν δέ, διὰ τοὺς ἐν τῷ θεσπίσματι τούτῳ ἀναφερομέ-
 νους σοφοὺς λόγους, κατηγορήθῃ ἡ πάνδημος ἐξομολόγησις,
 ἡ ἀρχή, δι' ἧς καὶ ἡμεῖς ἀπεδείξαμεν τὴν ἀνάγκην αὐτῆς,
 οὐχ ἦτιον ὑπάρχει, καὶ τόσῳ μᾶλλον ὑποστηρίζει τὴν
 κατὰ μέρος ἐξομολόγησιν, ἣτις ἄλλως ἔχει ὑπὲρ αὐτῆς, ὡς
 θέλομεν ἰδεῖ, πάντῃ ἰδιαίτερον λόγον. Ἄντι λοιπὸν νὰ ἐγερ-
 θῶμεν κατὰ τῆς ὑποχρέσεως τῆς τελευταίας ταύτης ἐξο-
 μολογήσεως, ὠφείλομεν μάλιστα νὰ θεωρήσωμεν αὐτὴν
 ὡς μετρίασιν τοῦ φυσικοῦ καθήκοντος τῆς πανδήμου. Ταύ-
 τιν δὲ τὴν σκέψιν κάμνει ὁ Πασχάλης διὰ λέξεων πάντῃ
 ἀξίων τῆς μεγάλης ἐκείνης χρηστότητος, ἣτις ἦτο μία τῶν
 πηγῶν τῆς μεγαλονοίας του (1).

Ἀποδείξας ὅτι, ἀντὶ νὰ ἐπανιστώμεθα κατὰ τῶν
 παρατήρουμένων τὰς ἀτελείας μας, ὀφείλομεν μάλιστα νὰ
 τοὺς εὐχαριστῶμεν, ὡς ἀπαλλάσσοντας ἡμᾶς ἀπὸ τινος
 κακοῦ, τῆς ἀγνοίας τουτέστιν ἡμῶν αὐτῶν, καὶ ἀποκαθι-
 στῶντας περὶ ἡμῶν τὴν ἀλήθειαν, ἀκολουθεῖ λέγων· «Ἴδου
 » ὅποια αἰσθήματα ἤθελον προκύψει ἐκ καρδίας πλήρους
 » ἐπιεικειᾶς καὶ δικαιοσύνης. Τί λοιπὸν νὰ εἴπωμεν περὶ
 » τῆς ἡμετέρας, ὀρῶντες ἐν αὐτῇ πάντῃ ἐναντίαν διαθέ-
 » σιν; . . . ἰδοὺ ἀπόδειξις ἐμπνεύσά μοι φρίκην. Ἡ Χρι-
 » στιανικὴ Ὁρησκεία δὲν μᾶς ἀναγκάζει νὰ φανερώσωμεν

λάττομεν δὲ τὰ λοιπὰ κείμενα, ἵνα κατωτέρῳ ἀποδείξωμεν, ὅτι ἡ ἐξομο-
 λόγησις εἶναι θεοσούστατος, ἀνατρέχουσα ἀπ' εὐθείας μέχρι Ἰ. Χριστοῦ,
 ὅπερ δὲν ἐννοοῦμεν, πῶς τινες ἐτόλμησαν ν' ἀμφισβητήσωσι.

(1) Τοῦτο εἶχε κοινὸν μετὰ τοῦ Μονταίνου· ἀλλ' οὗτος ὑπερεξήσκησε
 τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος καθήκον τῆς ἐξομολογήσεως. Τὸ αὐτὸ δὲ καὶ ἐτι χει-
 ρον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ I. I. Ρουσσώ. Παρατηρητέον ὅμως,
 ὅτι τὸ καθιστῶν σκανδαλώδεις τὰς ἐξομολογήσεις αὐτῶν δὲν εἶναι διότι
 εἶναι δ η μ ό σ ι α ι ἀλλὰ διότι εἶναι κυ ν ι κ α ι, μὴ ὑπηγορευμένοι ὑπὸ
 τῆς μετανοίας, τῆς ταπεινώσεως καὶ τῆς ἀγάπης, αἵτινες καθαρίζουν καὶ
 οὕτως εἰπεῖν εὐωδιάζουσι τὰς τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου, ἐνὶ λόγῳ, διότι δὲν
 εἶναι ἀληθεῖς ἐξομολογήσεις.

» τὰς ἀμαρτίας μας ἀδιαφόρως εἰς τὸν τυχόντᾶ· ὑποφέρει
 » νὰ μένωσι κεκρυμμένοι εἰς πάντας τοὺς ἄλλους, πλὴν
 » ἐνὸς μόνου, πρὸς ὃν ἐπιτάσσει ἡμᾶς νὰ ἀνακαλύπτωμεν τὰ
 » ἐνδόμυχα τῆς καρδίας μας, καὶ νὰ δειχθῶμεν οἷοι εἶμεθα.
 » Τοῦτον καὶ μόνον αὕτη μᾶς διατάσσει νὰ ἐξαγάγωμεν τῆς
 » ἀπάτης, καὶ τῷ ἐπιβάλλει ἀπραβίαστον ἐχεμύθειαν, δι'
 » ἣν ἡ γνῶσις αὕτη ὑπάρχει ἐν αὐτῷ ὡς ἂν μὴ ὑπῆρχε.
 » Δύναται τις νὰ φαντασθῆ τι φιλανθρωπότερον καὶ γλυκύ-
 » τερον; Καὶ ὅμως τοσαύτη εἶναι ἡ διαφθορὰ τοῦ ἀνθρώ-
 » που, ὥστε εὐρίσκει ἔτι σκληρὸν τὸν νόμον ταῦτον, καὶ
 » οὗτος εἶναι εἰς τῶν κυριωτέρων λόγων, δι' ὃν μέγα μέρος
 » τῆς Εὐρώπης ἐπανεστῆ κατὰ τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας.
 » Πόσον ἡ καρδία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἄδικος καὶ παράλο-
 » γος, ἀφ' οὗ δυσανασχετεῖ ὑποχρεωμένη πρὸς ἓνα μόνον
 » νὰ κάμῃ ὅ,τι δίκαιον ἦτο τρόπον τινὰ πρὸς πάντας·
 » διότι μήπως εἶναι δίκαιον νὰ τοὺς ἀπατῶμεν; »

Καὶ τοιαύτη μὲν εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἡ ἐξομολόγησις· ἄλλ' ὅσον
 δὲ ἂς θεωρήσωμεν αὐτὴν καθ' ἣν ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν με-
 τάνοιαν.

Πάντες συμφωνοῦσιν, ὅτι ἡ ἠθικὴ ὑφίσταται ὡς πρὸς τὴν
 ἀνθρωπίνην ψυχὴν, ὡς ἡ υγεία ὡς πρὸς τὸ σῶμα, εἰς τὸ
 νὰ ἀπεκδυθῆ τῶν ἰδίων κακιῶν, νὰ ἐρευνήσῃ καὶ γνωρίσῃ
 αὐτάς, νὰ μετανοήσῃ, νὰ ἐπανορθώσῃ τὰ ἀποτελέσματα,
 καὶ νὰ προλάβῃ τὴν ἐπιστροφὴν των.

Αὕτη δὲ ἡ ἐπιδιορθωτικὴ ἐργασία, ἣν ἕκαστος ὀφείλει
 ἑαυτῷ, καὶ τῷ εἰς αὐτὴν προσκαλοῦντι Θεῷ, ὑποθέτει τὴν
 μελέτην ἑαυτοῦ, τὴν ἐρευναν τῆς ἰδίας συνειδήσεως, τὴν
 νοερὰν ἐξομολόγησιν.

Λέγω δὲ, ὅτι ταῦτα πάντα εἶναι μάταια ἄνευ τῆς προ-
 φορικῆς ἐξομολογήσεως.

« Κατὰ διαφορὰν τῶν κακιῶν τοῦ σώματος, λέγει ἐθελί-

» καὶ τίς φιλόσοφος, τόσον ὀλιγώτερον συναισθανόμεθα τὰ
 » νοσήματα τῆς ψυχῆς, ὅσον εἶναι βαρύτερα. Καὶ μὴ θαυ-
 » μάσης· ὅταν εἴμεθα ἡμιϋπνοὶ καὶ βλέπουμεν εἰσέτι ἀμυ-
 » δρῶς τὰ ἀντικείμενα, ἐνίοτε συμβαίνει ὥστε, καὶ κοιμώ-
 » μενοι, ἔχομεν τὸ αἶσθημα τοῦ ὕπνου· ἀλλὰ βαθύς ὕπνος
 » μηδενίζει καὶ αὐτοὺς τοὺς ὀνειρούς, καὶ τόσον ἐπιβαρύνει
 » τὴν ψυχὴν, ὥστε τῆς ἀφαιρεῖ πᾶσαν τοῦ νοῦς χρῆσιν.
 » Διατί δὲ κρύπτομεν τὰς κακίας μας; διότι εἴμεθα βυθι-
 » σμένοι ἐν αὐταῖς· ἡ δὲ τῶν ἰδίων κακιῶν ἐξομολόγησις
 » εἶναι σημεῖον ἰάσεως. Ἄς ἐγερθῶμεν λοιπὸν, ἵνα ἐλέγξω-
 » μεν τὰ ἀμαρτήματά μας» (1).

Καὶ τῶντι ἴδιον εἶναι τῶν κακῶν τῆς ψυχῆς οὐ μόνον
 νὰ ἐνοχοποιῶσιν αὐτὴν, ἀλλὰ νὰ τὴν καθιστῶσιν ἀκολού-
 θως ἥττον αἰσθαντικὴν εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ κακοῦ, καὶ νὰ
 ἀμβλύνωσι τὴν ἠθικὴν αἴσθησιν. Βεβαία ἐν τῇ στιγμῇ τῆς
 ἀμαρτίας ἡ συνείδησις ἐγείρεται καὶ φωνάζει, ἀλλ' ἔπειτα
 πίπτει ἐξ ἀτονίας ἐκπεπληγμένη, καὶ δὲν ἀποκρίνεται
 πλέον μὲ τὴν αὐτὴν εὐκισθησίαν. Ἡ ἀμαρτία εἰσέρχεται ἐν
 αὐτῇ ὡς κακὸς ξένος, καὶ τὴν ναρκώνει καὶ πολιορκεῖ,
 ὀρύττουσιν ἐν αὐτῇ βαθεῖς φωλεαὶ, ἐν οἷς κρύπτεται, καὶ
 ἐξ ὧν ἀναπέμπει ληθαργικὸν καὶ δηλητήριον ἀτμὸν, εἰς ὃν
 κατ' ὀλίγον ἡ ψυχὴ παραδίδεται, μέχρις οὗ δὲν συναισθά-
 νεται πλέον τὴν κατάστασίν της. Βυθίζεται, ὡς λέγει ὁ Σε-
 νέκας, ἐν βαθεῖ ὕπνῳ μηδενοῦντι καὶ αὐτοὺς τοὺς ὀνειρούς,
 ἢ τουλάχιστον ἐν καταστάσει ἡμιϋπνίας, ἐν ᾗ μόνον ἀμυ-
 δρῶς πῶς βλέπει τὰ ἀντικείμενα.

Πῶς θέλεις ἀφ' ἑαυτῆς νὰ ἐξέλθῃ ἐντελῶς τῆς ἀπατηλῆς
 ταύτης καταστάσεως; ἔπρεπε γ' ἀρχίσῃ νὰ κρίνῃ ἑαυτὴν,
 νὰ γνωρίσῃ τὴν ἐχρότητα τῶν ἰδίων ἐλαττωμάτων, ὅπερ

(1) *Vitia sua confiteri, sanitatis indicium est. Expergiscamur ergo, ut errores nostros coanguere possimus* (Σεν. Ἐπιστ. Γ')

δὲν δύναται εἰμὴ διὰ τινος συγκρίσεως πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς τελειότητος, καὶ αὐτὴν μάλιστα τὰ ἐλαττώματά της τῇ ἀποκρύπτουσι. Δὲν δύναται πλέον νὰ ἴδῃ ἐχυτὴν διακεκριμένως εἰς τὸ ὑπὸ τῆς ἰδίης πνοῆς τεθλωμένον κάτοπτρον, ἐν ᾧ πάντα τεταραγμένα καὶ συγκεχυμένα, οὐδὲ τὸ ἀγαθόν, οὐδὲ τὸ κακὸν ἀκριβῶς διαγράφονται, μὴ ὑπολογιζομένης τῆς ὑπερῆφανείας, ἣτις τὰ πάντα ἐπικαλύπτει καὶ διακοσμεῖ πάντοτε μὲ τὸν πέπλον τῆς δικαιολογήσεως.

Ἀνάγκη νὰ διαρρήξωμεν τὸ ἀπίσιον τοῦτο θέληματρον, ἀνάγκη νὰ ἐγερθῶμεν, καὶ πρὸς τοῦτο ἕν μόνον μέσον ὑπάρχει, νὰ τεθῶμεν δηλαδὴ εἰς ἐπαφὴν πρὸς τινὰ ἐγηγεμένην ψυχὴν, ἐν ἣ διατηρήθη ἡ ἔννοια τῆς τελειότητος, ὁ τύπος ἐκείνος τοῦ ἀγαθοῦ, ὅστις μέλλει νὰ ἀναδείξῃ τὰς κακίας μας πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας· ἀνάγκη νὰ ἀνοίξωμεν τὴν ψυχὴν μας εἰς τὸ μέγα φῶς τῆς ἀληθείας, καὶ νὰ ἐξορίσωμεν τὴν ἀλαζονείαν δι' ἐναντίας διαθέσεως, δηλαδὴ νὰ ἐξομολογηθῶμεν. Καὶ δὲν λέγω, ὅτι πρέπει νὰ ἐξομολογώμεθα, ἵνα γνωρίσωμεν εἰς τοὺς ἄλλους τὰ ἐλαττώματά μας, ἀλλ' ἵνα ἡμεῖς αὐτοὶ γνωρίσωμεν καὶ συναισθανθῶμεν αὐτά· ὥστε τὸ μὲν *Γρῶθι σουτὸν* εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς ἀρχαίας σοφίας, τὸ δὲ ἐξομολογοῦ, ἡ λύσις του.

Ἐὰν θέλωμεν νὰ μορφώσωμεν ἀληθῆ ἰδέαν ἡμῶν αὐτῶν, ἀνάγκη τρώντι νὰ ἔχωμεν ἢν οἱ ἄλλοι ἔχουσιν· ἀνάγκη νὰ βλέπωμεν ἐαυτοῦς ἐν τῇ κρίσει αὐτῶν, καὶ πρὸς τοῦτο ὀφείλομεν νὰ ἐκτεθῶμεν εἰς αὐτὴν. Τοῦτο δὲ ἀληθεύει καὶ ὅταν ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἀσθενειῶν κυριεύονται· διότι ἕνεκά τινος ἀπάτης τῆς ἀλαζονείας, ὅσα ἐλαττώματα δὲν βλέπομεν ἐν ἡμῖν, καθορῶμεν ἐν τοῖς ἄλλοις· καὶ ὁ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ τὸ κάρ-

φος ὄρων, τὴν ἐν τῷ ἰδίῳ δοκὸν δὲν κατανοεῖ (1).

Ἄλλ' ἐὰν τοιοῦτο εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐξομολογήσεως, καὶ πρὸς ἀνάξιον γενομένης, ὅποιον δὲν πρέπει νὰ ᾔηται, ὅταν ὁ πνευματικὸς ᾔηται σοφός, ἀλλότριος, ὅσον ἢ ἡμετέρα φύσις ἐπιτρέπει, τῶν ἐν ἡμῖν ἐλαττωμάτων, ὑποουργὸς τοῦ νόμου, ἐν τῇ μελέτῃ καὶ τῇ λατρείᾳ καὶ τῇ ἐξασκήσει αὐτοῦ διαπεπονημένος, τὸ φῶς αὐτοῦ περιβεβλημένος, πλήρης τῆς ἀγιότητος αὐτοῦ καὶ ὑπὸ τοῦ ζήλου αὐτοῦ ἐκκαίόμενος, καὶ οὕτως εἰπεῖν αὐτὸς ὁ ζῶν νόμος; πῶσον τότε καὶ μόνη ἢ τῆς προσεγγίσεως ἰδέα μεταξὺ τῆς ἡμετέρας καὶ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, μεταξὺ τῆς καταστάσεως ἡμῶν καὶ τῆς ἐπενεχθησομένης παρ' αὐτοῦ κρίσεως, ἐγείρει τὴν συνείδησιν, κινεῖ τὴν ἀναληθισίαν της, ταράσσει ἐντὸς αὐτῆς καὶ μέχρι τῶν ἐνδοτάτων μυχῶν, πάσας τὰς κακίας ὅσαι φύρδην μίγδην συγκεχυμένα ἐζῶν ἐν αὐτῇ, καὶ ἐπλεονῶς τὰ τέρατα εἰς τὰ βῆθη τοῦ ὠκεανοῦ χωρὶς νὰ ταράξωσι τὴν ἐπιφάνειαν! Τί δὲ, ὅταν ἡ συνείδησις αὕτη τέλος ἀνοίγῃ, καὶ ὑπὸ ἀκίμπτου ὑποχρεώσεως εἰλικρινείας βιαζομένη, ἀποκαλύπτεται καὶ ὅλη ἐκχέεται ὑπὸ τὸ ὄμμα τοῦ δικαστοῦ της; τότε πᾶσαι αἱ ἴδιαι κακίαι τῇ παρουσιάζονται βαρύτεραι παρ' ὅσον ὑπώπτευετο, καὶ διακρινόμεναι, καταδεικνυόμεναι, ἀνορθούμεναι, τὴν καταβάλλουσι· τὰς βλέπει ὅλας διακεκριμένως πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν της, καὶ ἐκ τῆς θεωρίας ταύτης γεννᾶται ἢ τοῦλάχιστον αὐξάνει καὶ συντελεῖται ἡ μεταμέλεια τῆς πράξεως καὶ ἡ φρίκη τῆς ὑποτροπῆς.

(1)

Quid tu?

Nulla ne habes vitia? . . . . .

. . . Ignoras te? an ut ignotum dare nobis

Verba putas? Egomet mi ignosco, Mænius inquit,

Stultus et improbus hic amor est dignusque notari.

(Ὅρατ. Σάτ. γ'. Βιβ. Α.)

Καὶ παραιτήρησον καλῶς τὴν συνδρομὴν δύο φαινομένων ἅτινα τότε συμβαίνουσι, καὶ ἐντελῶς ἐξηγοῦσι τὰς παρ' ἡμῶν μνημονευθείσας τελευταίας σκέψεις τοῦ Σενέκα. Λέγει οὗτος, ὅτι δὲν αισθανόμεθα τὰς κακίας μας, διότι βυθίζουσι τὴν ψυχὴν μας ἐν καταστάσει ὕπνου, καὶ προστίθουσιν ὅτι ἡ ἐξομολόγησις αὐτῶν εἶναι δεῖγμα ἰάσεως ὡς ἐγερθῶμεν λοιπὸν, καὶ θέλομεν ἐλέγξει τὰ ἁμαρτήματά μας. Τῶνόντι, ἵνα ὁμολογήσωμεν τὰς κακίας μας, ἀνάγκη ἐν πρώτοις νὰ τὰς αισθανθῶμεν, καὶ νὰ ἔχωμεν ἀρχὴν τινα, δεῖγμα ἐγέρσεως καὶ ἰάσεως· ἀλλ' ἵνα συντελέσωμεν τὴν ἔγερσιν καὶ ἴασιν ταύτην, ἀνάγκη νὰ τὰς ὁμολογήσωμεν· οὕτως ἡ ἐξομολόγησις καὶ ἡ ἔγερσις τῆς ψυχῆς ἀμοιβαίως ἐπιβάλλονται καὶ ἀντενεργοῦσιν ἐπ' ἀλλήλας. Ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας μας, αισθανόμεθα τὸ βῆρος αὐτῶν, καὶ τοῦτο μάλιστα τὸ αἰσθημα φέρει ἡμᾶς νὰ τὰς ὁμολογήσωμεν. Τὸ φῶς τῆς ἀληθείας εἰσερχόμενον εἰς τὴν ψυχὴν, ἀποδιώκει ἀπ' αὐτῆς τὰς κακίας διὰ τῆς ἐξομολογήσεως· αὐτῶν δὲ ἐξερχομένων, περισσότερον φῶς ἀληθείας δύναται νὰ εἰσέλθῃ, ὅπερ ἔτι μᾶλλον αὐξάνει τὴν ἀνάγκην τῆς ἐξομολογήσεως, μέχρις οὔ, τῶν δύο τούτων φαινομένων δ' ἀλλήλων συντελεσθέντων, ἡ ψυχὴ ἡμῶν ἀνακτήσῃ πλήρη τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἀπαλλαχθῇ πάσης πλάνης. Ἐἴτε ἡ ἐξομολόγησις εἶναι ὡς τι ἐνεργητικώτατον ἀντιιδραστικόν, ἢ, ὡς ὁ Ὠριγένης ἀποτόμως εἶπεν, ὡς ἐμετικόν ἀποφλεγματίζον μετὰ τῶν ἁμαρτιῶν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν τοῦ κακοῦ αἰτίαν (1).

Πόσκι ψυχὰ νομίζουσι ἐαυτὰς ὑγιεῖς, ἐν αἷς ὀρθῇ ἐξομολόγησις ἤθελεν ἀναδείξει ρυπαρότητες, οἷας οὔτε ὑπωπτεύουσι, καὶ διὰ τὰς ὁποίας ἤθελεν ἐλαττωθῆ ἡ περὶ

(1). Ὁμιλ. β'. εἰς τὸν λς'. Ψαλ. Τόμ. α'. ἐκδ. Φροσέν. Σελ. 529.

ἐαυτῶν ὑπόληψις, καὶ ἐπομένως ἤθελον κάμει ὑπὲρ τῆς ἀρετῆς ἀποφάσεις καὶ προσπαθείας διπλασιαζούσας τοὺς καρπούς τῆς!

Οὕτω λοιπὸν ἡ ἐξομολόγησις δικαιολογεῖται ὄχι μόνον καθ' ἑαυτὴν, ἀλλὰ καὶ καθὸ μέσον τοῦ γινώσκειν τὰ ἴδια ἁμαρτήματα, καὶ καθὸ ὄργανον μετανοίας καὶ ἰάσεως.

Ἐπροσθέσαμεν δὲ ὅτι ἦτο εἰσέτι καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἱκανοποιήσεως.

Ὄφειλομεν τῶντι ἱκανοποίησιν διὰ τὰ ἀδικήματα, ὧν κατέστημεν ἔνοχοι, καὶ αὕτη εἶναι ἀναγκαία ὄχι μόνον λόγῳ δικαιοσύνης πρὸς τὴν ἀλήθειαν, εἰς ἣν ὀφείλομεν αὐτὴν, ἀλλὰ καὶ ἕνεκα τοῦ ἰδίου συμφέροντος, καὶ ἵνα ἐξαγοράσωμεν τὰς ἁμαρτίας μας διὰ τοῦ ἀγνισμοῦ. Δὲν ἀρκεῖ νὰ διαλογιζώμεθα τὰς ἁμαρτίας μας, νὰ τὰς ὁμολογῶμεν ἐσωτερικῶς, καὶ νὰ τὰς ἀποκηρύττωμεν διὰ τῆς θελήσεως (καὶ εἶδομεν, ὅτι οὐδὲ τοῦτο γίνεται ἄνευ τῆς ἐξωτερικῆς ἐξομολογήσεως) διότι πάντοτε θέλομεν εἶσθαι ἔνοχοι αὐτῶν, καὶ αἰχμάλωτοι αὐτῶν μέχρις οὗ ἐξαγορασθῶμεν. Ὅσάκις ἁμαρτάνομεν, πράττομεν τὸ ἁμάρτημα, ἵνα ἀπολαύσωμεν ἡδονὴν τινὰ μὴ ἐπιτρεπομένην παρὰ τῆς δικαιοσύνης, ἀνταλλάσσοντες πρὸς αὐτὴν τὴν ἀθωότητά μας. Ἐὰν λοιπὸν θέλωμεν ταύτην νὰ ἀνακτήσωμεν, ὀφείλομεν νὰ ἀποδώσωμεν τὴν ἀπηγορευμένην ταύτην ἡδονὴν· καὶ πῶς; σερούμενοι θεμιτῆς τινος ἡδονῆς καὶ ὑποκύπτοντες εἰς ἐκουσίαν ποινὴν· ἀλλὰ ποῖαν;

Ἡ ἀγνιτικὴ ποινὴ πρέπει νὰ ἦναι, ὅσον ἔνεστι, τὸ ἀντίστροφον τῆς ἐνόχου ἀπολαύσεως. Ἐρεύνησον δὲ καλῶς, καὶ θέλεις εὐρεῖ εἰς τὴν ρίζαν πάσης ἐνόχου ἡδονῆς τὴν ἀποσασίαν, τὴν ἀλαζονείαν. Οἰαδήποτε ἦναι ἡ φύσις τῶν δελεασμάτων, ἅτινα μᾶς ἐπισύρουσιν εἰς τὴν παράβασιν τοῦ καθήκοντος, ἡ συνείδησις διαμαρτύρεται, ὁ νόμος ἐ-

πιτάττει μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης, καὶ ποιῶν αἰσθητὴν εἰς ἡμᾶς καὶ τὴν ἐξουσίαν του καὶ τὴν ἡμετέραν ὑποταγὴν, μᾶς λέγει· τοῦτο ἀπαγορεύεται, οὐκ ἔξεστι. Τὸ τελευταῖον κίνημα τοῦ πάθους τὸ τελειοῦν καὶ συνιστῶν τὸ ἀμάρτημα, εἶναι ἄρα κίνημα ἀποστασίας, παραβάσεως, ἀλαζονείας, δηλαδή «τί πρὸς τούτοις; θέλω νὰ ἦμαι αὐτεξούσιος, δὲν θέλω νὰ ὑποδουλωθῶ εἰς τὸ καθῆκον». Ἴδου ὁ ἀποφασιστικὸς λόγος τῆς ἀμαρτίας. Καὶ ἰδοὺ λοιπὸν διατὶ ἡ αἰσχύνη καὶ ἡ ὑποταγὴ, ἀντίστροφα πρὸς τὴν ἀλαζονείαν καὶ τὴν ἀποστασίαν, ἐθεωρήθησαν πάντοτε ὡς αἱ βάσεις τοῦ ἁγνισμοῦ. Ἡ αἰσχύνη δὲν εἶναι πάντοτε ἱκανή, ἀλλὰ πάντοτε ἄφευκτος, πρὸς ἐνέργειαν τοῦ ἁγνισμοῦ· εἶναι ἡ θύρα δι' ἧς ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν τάξιν, ὡς ἡ ἀλαζονεία ἡ δι' ἧς ἐξήλθομεν.

Τοῦτο ἐξηγεῖ τὴν φυσικὴν ἀνάγκην τῆς ἐξομολογήσεως, τὴν τοσοῦτω βασανίζουσαν τὰς ἐνόχους συνειδήσεις, ἥτις εἶναι ἡ ἀνάγκη, ἣν ἔχει ὁ ἄνθρωπος ν' ἀπαλλαχθῆ τῆς ἀμαρτίας διὰ τοῦ ἁγνισμοῦ, καὶ νὰ ἐξαγορασθῆ διὰ τῆς αἰσχύνης. «Ναί, εἶμαι ἔνοχος, ἄθλιος, ἀμαρτωλός· μηδεὶς συγνώτω μοι, θέλω νὰ ἐλέγξω ἐμαυτόν· δὲν εἶμαι ἄξιος νεὶμὴ περιφρονήσεως καὶ τιμωρίας»· τοιοῦτοι τῆς μετανοίας οἱ λόγοι. Μακάριοι δὲ ὅταν τύχωμεν ἀκροάσεως, ὅταν διὰ τοῦ τοσοῦτω δριμέος τῆς αἰσχύνης ἀντιτίμου δυνηθῶμεν ν' ἀπαλλαχθῶμεν τῶν βασάνων τῆς ἐνοχῆς! Τότε φαίνεται ὅτι ἡ ψυχὴ ἀπαλλοτριώνει τὰ ἀμαρτήματά της, καὶ τὰ ἀπεκδύεται διὰ τοῦ ἁγνισμοῦ. Αὐτὴ ἡ αἰσχύνη τῆς ὁμολογίας τὴν ἀπογυμνοῖ αὐτῶν, καὶ τὰ αἰσθάνεται, τολμῶ εἰπεῖν, ὀλισθαίνοντα ἐπ' αὐτῆς, καὶ ἐγκαταλείποντα αὐτήν, ὡς ὄφρις τὸ παλαιὸν δέρμα ἀπεκδυόμενος.

Εἰς τοῦτο δὲ μόνον δὲν περιορίζεται ἡ ἱκανοποίησις· ὄχι, εἴμεθα εἰσέτι ὀφειλέται τῇ δικαιοσύνῃ, καὶ ἡ μετάνοια

πρέπει νὰ ἐπεκταθῆ καὶ τελειωθῆ ἀναλόγως πρὸς τὸ πταισμα· ἀλλ' ἡ ἀρχὴ τῆς ἱκανοποιήσεως ἐτέθη, καὶ εἴμεθα ἐν ὁδῷ ἰάσεως, εἴμεθα ἐν εἰρήνῃ.

Καὶ τοιαύτη μὲν εἶναι τῆς ἐξομολογήσεως ἡ δύναμις, ὑπὸ τὴν ὄψιν τοῦ ἀγνισμοῦ θεωρουμένης.

Διὰ δὲ τῶν προηγουμένων λύεται ἡ κατὰ τῆς ἐξομολογήσεως συνήθως γενομένη κυρία ἔνστασις, δι' ἧς λέγομεν, ὅτι ναὶ μὲν ἀναγνωρίζομεν ὅτι ὀφείλομεν νὰ ἐξομολογώμεθα τῷ Θεῷ, πρὸς ὃν εἴμεθα ἔνοχοι, ὅστις μόνος ἔχει ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ψυχῶν μας, ἀλλ' ὅτι δὲν εἶναι ἀνεκτὸν νὰ ἐξομολογώμεθα κατὰ χρέος εἰς ἄνθρωπον ἀμαρτωλὸν ὡς ἡμεῖς. Ἀλλ' εὐκόλον ἔσται ἀπαντήσωμεν, καθ' ὅσα ἤδη εἶπομεν, πρῶτον, ὅτι ὀφείλομεν τῇ κοινωσίᾳ τῶν ἀνθρώπων τὴν ἀλήθειαν περὶ ἡμῶν, καὶ νὰ τῇ ἀποδώσωμεν, διὰ τῆς ἰδιαιτέρας τοῦλάχιστον ἐξομολογήσεως, πᾶν τὸ ὑπερβάλλον ἐν τῇ παρ' αὐτῆς παραχωρουμένη ἡμῖν ὑπολήψει, ἐπὶ τῇ πίσει ἀξιότητος ἣν δὲν ἔχομεν. Δεύτερον ὅτι, καὶ ἵνα πραγματικῶς ἐξομολογώμεθα τῷ Θεῷ, ὀφείλομεν νὰ ἐξομολογώμεθα εἰς τὸν ἄνθρωπον· διότι, ἀφ' οὗ ἡ ἰδέα καὶ τὸ αἶσθημα τοῦ Θεοῦ ἐξησθένησαν ἐν ἡμῖν, ἕνεκα αὐτῶν τῶν ἀμαρτιῶν μας, δὲν δυνάμεθα νὰ τὰς γνωρίσωμεν καὶ νὰ κάμωμεν ἀληθῆ μετάνοιαν, εἰμὴ ἐκθέτοντες αὐτὰς εἰς τὴν κρίσιν ἄλλου, καὶ ἰδίως εἰς τὴν τῶν ὑπουργῶν καὶ κατόχων τοῦ Θεοῦ νόμου. Ὅτι τέλος, ὁ οὐσιώδης ὄρος τῆς ἐξομολογήσεως, ἡ αἰσχύνη, βάσις παντὸς ἀγνισμοῦ, προκύπτει μάλιστα ἐξ αὐτῆς τῆς πρὸς ἄνθρωπον γενομένης ἐξομολογήσεως· ὡς, κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἔννοιαν, αὐτὴ ἡ ἔνστασις εἶναι καὶ ἡ ἀπάντησις, διότι καθόσον μάλιστα ἡ ἐξομολόγησις εἶναι δυσφόρητος εἶναι καὶ ἀναγκαία.

Νομίζομεν, ὅτι διὰ τῶν ἀνωτέρω ἐδικαιολογήσαμεν ὑπὸ τὴν φιλοσοφικὴν ὄψιν τὴν ἀνάγκην τῆς ἐξωτερικῆς

ομολογίας, καθὼς οὕτως, εἴτε καθ' ἑαυτὴν θεωρουμένης, εἴτε ὡς πρὸς τὴν μετάνοιαν καὶ τὴν ἱκανοποίησιν, ἡ ψυχὴ τῆς ἐξομολογήσεως.

Δ'. Θεωρήσαντες οὕτω τὴν ἐξομολόγησιν, κατὰ τὴν ἀρχὴν ἢ τὰ ἄμεσα αὐτῆς ἀποτελέσματα, ἅς τὴν θεωρήσωμεν καὶ κατὰ τὰ ἐκτενέστερα καὶ ἄπειρα αὐτῆς ἀποτελέσματα.

Τὸ μὲν πρῶτον εἶναι, ὅτι θέτει τὸν μεταχειριζόμενον αὐτὴν ἐν καταστάσει ἀδιακόπου ἐφ' ἑαυτοῦ ἐπαγρυπνήσεως. Δι' ἧς ἀναλαμβάνει υποχρεώσεως νὰ ὁμολογήσῃ τὰ πάντα, καὶ αὐτοὺς τοὺς κρυφιώτερούς διαλογισμοὺς, οὐδέποτε εἶναι μόνος, ἔχει πάντοτε μεθ' ἑαυτοῦ μάρτυρα, ὀφθαλμὸν ἀνοικτὸν, ὄχι τὸν ὀφθαλμὸν ἐκεῖνον τοῦ Θεοῦ, πρὸς ὃν τοσοῦτον ἀδιαφοροῦμεν, ἀλλὰ τὸν τοῦ ἀνθρώπου, ὃν τοσοῦτω φοβούμεθα. Πᾶσα κακὴ πράξις κρύπτεται· ἄρα, ὁ αἰείποτε ὁρώμενος οὐδέποτε σχεδὸν ἤθελεν ἀμαρτήσῃ, οὐδὲν ποιῶν ἐν τῷ κρυπτῷ, ὅπερ δὲν ἤθελε δυνηθῆ νὰ πράξῃ δημοσίᾳ, διότι οὐδέποτε ἤθελεν εἶσθαι ἐν τῷ κρυπτῷ. Καί τινες κακὰς πράξεις ἴσως ἠδυνάμεθα νὰ κάμωμεν ἐνώπιον ἰδιαιτέρου τινὸς δημοσίου, διότι τοιοῦτοι μάρτυρες εὐκόλως ἤθελον γίνεαι συνένοχοι· ὅταν ὁμοίως ὁ μάρτυς ἦναι ὁ ἄνθρωπος οὗ τὸν ἔλεγχον μᾶλλον φοβούμεθα, διὰ τὴν ἀγιότητα τῶν ἡθῶν, καὶ τὴν αὐστηρότητα τοῦ χαρακτήρος του, καὶ δὲν δυνάμεθα, ἐξ ἧς ἔχει γνώσεως τῶν πράξεών μας, νὰ περιμείνωμεν εἰμὴ τὴν ἀποδοκιμασίαν καὶ τὴν αἰσχύνην, πόσον ἡ ἰδέα αὕτη πρέπει νὰ μᾶς συζέλλῃ, καὶ ὡς χαλινὸς νὰ μᾶς ὀδηγῇ, νὰ ἐνισχύῃ ἐν ἡμῖν τὸ αἰσθημα τοῦ καθήκοντος διὰ τοῦ τῆς ἀξιοπρεπείας ἡμῶν, καὶ νὰ διπλασιάσῃ τὴν δυνάμιν του;

Χάρρων ὁ φιλόσοφος ἔγραψε περὶ ἐξομολογήσεως ὡραίαν τινὰ σελίδα, ἐν ἧ ἐυρίσκομεν τὴν τελευταίαν ταύτην σκέ-

ψιν· — και καθὼς ὀλίγον γνωστὴν, προσθέτομεν αὐτὴν ἐν-
ταῦθα.

Ἐκ τῆς ἀληθοῦς, λέγει, μετανοίας γεννᾶται ἀληθὴς,
» εἰλικρινὴς καὶ εὐσυνείδητος ἐξομολόγησις τῶν ἰδίων ἁμαρ-
» τημάτων. Καθὼς ἐπὶ τῶν νοσημάτων τοῦ σώματος μετα-
» χειριζόμεθα δύο εἶδη θεραπευτικῶν μέσων, τὸ μὲν ἰώμε-
» νον διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τῆς αἰτίας καὶ τῆς ῥίζης τοῦ νο-
» σήματος, τὸ δὲ ἀκεσώδυνον καὶ ἀποναρκοῦν τὸ κακόν, ὧν
» τὸ μὲν δριμύτερον, ἀλλὰ καὶ ὑγιεινότερον· οὕτω καὶ ἐπὶ
» τῶν ψυχικῶν νόσων, τὸ ἀληθὲς μέσον, τὸ καθαρίζον καὶ
» ἰώμενον εἶναι ἡ σπουδαία καὶ μετ' αἰσχύνης ἐξομολόγη-
» σις τῶν ἰδίων ἁμαρτημάτων· τὸ δὲ ἕτερον, ψευδὲς, με-
» τασχηματίζον μόνον καὶ καλύπτον, εἶναι ἡ πρόφασις,
» θεραπεία ἐπινοηθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ τοῦ αὐτουργοῦ τοῦ κα-
» κού· καὶ τοῦτο εἶναι τὸ ἐκ φύλλων συκῆς περιζῶμα τῶν
» πρώτων ἁμαρτηκότων. . . Ωρεῖλομεν ἄρα νὰ μάθωμεν νὰ
» ἐλέγχωμεν ἑαυτοὺς, νὰ λέγωμεν καὶ νὰ ὁμολογῶμεν μετὰ
» παρρησίας ὅλας ἡμῶν τὰς πράξεις καὶ τοὺς διαλογισμούς·
» διότι τοῦτο ἤθελεν εἶσθαι οὐχὶ μόνον ὠραία καὶ γενναία
» εἰλικρίνεια, ἀλλὰ καὶ μέσον τοῦ μήτε διανοεῖσθαι μήτε
» πράττειν ἄτιμόν τι καὶ ἀδημοσίευτον. Διότι ὁ ὑποχρεού-
» μενος νὰ λέγῃ πάντα, ὑποχρεοῦται καὶ νὰ μὴ πράττῃ οὐ-
» δὲν, ὅπερ ἀναγκάζεται νὰ κρύψῃ. Ἄλλ' ἀπεναντίας ἕκα-
» στος εἶναι μυστικὸς καὶ ἐχέμυθος ἐν τῇ ἐξομολογήσει,
» οὐχὶ δὲ καὶ ἐν τῇ πράξει. Ἡ τόλμη τοῦ ἁμαρτάνειν δὲν
» περιετέλλεται καὶ δὲν χαλινοῦται εἰμὴ διὰ τῆς τόλμης τῆς
» ἐξομολογήσεως. Ἐὰν δὲ ἦναι αἰσχροὺν τὸ ποιεῖν τι, ἐπίσης
» ἢ μᾶλλον νὰ μὴ τολμῶμεν νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν (1).

Τὸ δὲ δεύτερον ἀποτέλεσμα τῆς ἐξομολογήσεως εἶναι ἡ
» πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἀναζωογόνησις τῆς ψυχῆς. Ἐν πρώτοις μᾶς

(1) Περὶ σοφίας βιβλ. Β'. κεφ. γ'.

ἀπαλλάττει τῆς περὶ ἡμῶν ἀγνοίας, θέτουσα κατὰ τινὰ δια-
 σήματα σημεῖα ἐν τῇ ὁδῷ τῆς ζωῆς, χρησιμεύοντα πρὸς
 καταμέτρησιν τῆς πρὸς τὴν ἀρετὴν προόδου ἡμῶν, καὶ ἐξ αὐ-
 τῶν τῶν ἀμαρτημάτων ἀποθησαυρίζει πείραν πολύτιμον,
 βοηθοῦσαν ἡμᾶς ὅπως τὰ ἀπομάθωμεν. Δεύτερον, μᾶς
 ἀπαλλάττει τῆς ὑπερηφανείας, ἥτις νομίζουσα πάντοτε
 ὅτι ἱκανὰ ἔπραξε, μᾶς ἀφίνει ἀκινήτους ἐν καταστάσει
 ἠθικῆς ἀγνοίας, καὶ πάντοτε προσπαθεῖ νὰ ἐξισωθῇ πρὸς
 τὰς ἀσθενείας μας· ἐν ᾧ ἡ ταπεινώσις, εἰς ἣν ἐπανάγει
 ἡμᾶς ἡ ἐξομολόγησις, τοσούτω μᾶλλον μᾶς ὑψώνει ὅσῳ
 χαμηλότεροι συναισθανόμεθα, καὶ μᾶς ἀναβιβάζει οὕτω
 δι' αὐτὸν μάλιστα τὸν λόγον τῆς πρὸς τὰ κάτω κλίσεώς
 μας. Τρίτον, ἀπαλλάττει ἡμᾶς τῆς ἀποδειλιάσεως, ἥτις
 εἶναι μέγα πρὸς τὴν ἀρετὴν πρόσκομμα· αἱ ἀδυναμίαι τὰς
 ὁποίας συναισθανόμεθα, ἂν καὶ τὰς κρύπτωμεν, εἶναι ὡς
 τι βᾶρος, δι' ὃ βραχδύνομεν εἰς τὴν πορείαν μας, καὶ τὸ
 ὁποῖον ἄκοντες αὐρομεν, πιστεύοντες ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ
 πράξωμεν ἄλλως, καὶ ὅτι εἶναι συνέχεια ἀπάσης τῆς ζωῆς,
 καὶ ἀναπόδραστος συνέπεια τῶν πρώτων ἡμῶν διαθέσεων.
 Μὴ δυνάμενοι δὲ ν' ἀποβάλωμεν τὴν εὐθύνην τῶν ἀπαι-
 σίων τούτων ἕξεων, θέλομεν νὰ τηρήσωμεν τὴν ἐξ αὐτῶν
 ὠφέλειαν· καὶ οὕτω καταντῶσιν ὡς μέρος ἡμῶν αὐτῶν,
 καὶ οἰοεὶ πρόσχωσις τῆς ὑπάρξεώς μας. Ἐὰν ἠδυνάμεθα
 ν' ἀρχίσωμεν ἐκ νέου τὸν βίον, διδαγμένοι ἤδη ὄντες περὶ
 τῆς ματαιότητος τῶν ἡδονῶν του, ἠθέλομεν ζῆσει πάντῃ
 διαφύρως· ἐπερειδόμενοι εἰς τὴν ἰδίαν ἀθωότητα, καὶ ὑπὸ
 τῆς πείρας πεφωτισμένοι, ἠθέλομεν εἶσθαι πάντῃ ἐλεύθε-
 ροι, καὶ ἠθέλομεν διατρέξει ἠθικώτερον στάδιον. . . Καὶ
 τοιοῦτο μάλιστα εἶναι τὸ μέγα τῆς ἐξομολογήσεως εὐερ-
 γέτημα, ὅτι δι' αὐτῆς νέαν ἀρχίζομεν ζωὴν, ἀποκόπτομεν
 τὸ παρελθὸν δι' ἀβύσσου ἐν ᾗ ὅπισθεν ἡμῶν βυθίζονται

ἔπασαι αἱ πρόνῃ ἀθλιότητες, καὶ ἀπολαμβάνομεν διὰ μὲν τῆς μετανοίας, νέαν ἀθωότητα, διὰ δὲ τοῦ αἰσθήματος τῆς συγχωρήσεως, νέαν συνείδησιν, δυναμένην ν' ἀρχίσῃ πάλιν ἐκ νέου τὴν ἐπιχείρησιν τῆς ἀρετῆς. Τέλος, ἡ ἐξομολόγησις ποιούσα ἡμᾶς κοινωνοὺς τῆς μεγάλης τῶν ἐναρέτων ψυχῶν πολιτείας, θέτει εἰς τὴν διάθεσιν ἐνὸς μόνου τοῦς πόρους καὶ τὰς δυνάμεις τῆς γενικότητος· διότι πάντοτε δύο ὑπῆρξαν ἐν τῷ κόσμῳ πολιτεῖαι, ἡ μὲν τοῦ ἀγαθοῦ, ἡ δὲ τοῦ κακοῦ, ἐν ἐκάστη τῶν ὁποίων βασιλεύει ψυχὴ τις κοινὴ, ἐμψυχοῦσα τὰς ἐν τῇ σφαίρᾳ τῆς ἐνεργείας τῆς περιλαμβανομένης ἰδιαιτέρας ψυχᾶς, καὶ δίδουσα αὐταῖς κοινήν τινα κίνησιν ὑποστηρίζουσιν καὶ παρακινουῦσιν αὐτάς, ὅτε μάλιστα, παραδεδομένα μόνον εἰς ἑαυτάς, ἦθελον κλονισθῆν ἐκ τῆς ἀτομικῆς αὐτῶν ἀδυναμίας. Ὑπὸ τὴν ὄψιν δὲ τῆς πίστεως ἡ χριστιανικὴ κοινωνία παρὰ τὰ φυσικὰ ταῦτα ὡς λήματα ἔχει μοναδικόν τι κέντρον, βάσιν στερεάν, κεφάλαιον ἀνεξάντλητον γνώσεων καὶ χαρίτων, ὧν ἡ πρώτη πηγὴ εἶναι ἐν τῇ ἀξιομισθίᾳ τοῦ Χριστοῦ, εἰς ἃ προστίθενται αἱ προσευχαὶ καὶ τὰ καλὰ ἔργα ὅλων τῶν ἁγίων ψυχῶν, ὅχι μόνον ἐπὶ γῆς, ἀλλὰ καὶ ἐν οὐρανῷ. . . Καὶ διὰ τῆς ἐξομολογήσεως διατηρεῖ τις καὶ συσφίγγει τοὺς δεσμοὺς τῆς πνευματικῆς ταύτης συγγενείας, ἀνθ' ὧν δίδει ἐνεχύρων, λαμβάνει παρ' αὐτῆς βοήθειαν, ζῆ ἐκ τῆς αἰωνίας αὐτῆς ζωῆς, καὶ ἐνισχύεται αὐτῇ τῇ δυνάμει τοῦ Θεοῦ. Ὁ πνευματικὸς, ἄμεσον ὄργανον τῆς συγκαινωνίας ταύτης, ἐπιχέει ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ μετανοοῦντος τοὺς καρποὺς αὐτῆς διὰ παραινέσεων, παραγγελιῶν, ἐνθαρρύνσεων, καὶ χαρίτων, ὧς οὐδαμοῦ ἤθελέ τις εὐρεῖ τοσοῦτον δικαίας καὶ δραστηρίους, καθόσον εἶναι κατάλληλοι εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς ψυχῆς, πίπτουσι κατ' εὐθείαν ἐπὶ τῶν τραυμάτων τῆς, καθ' ἣν στιγμὴν ἀνοίγονται, εἰσδύουσιν εἰς τοὺς κρυφωτέ-

ρους μυχούς της, και την πληροῦσι διὰ τῆς ἀρετῆς των.

Ἐν δὲ ἀπὸ τῶν μερικῶν τούτων ἀποτελεσμάτων μεταβῶμεν εἰς ἄλλα γενικώτερα, ἐν εὐρίσκομεν τοσοῦτα ἐπαισθητὸν, ὥστε λόγου; θυμασμοῦ ἀπέσπασεν ἐκ τοῦ στόματος τῶν ἀσπονδοτάτων τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐχθρῶν. Τοιαῦται εἶναι αἱ ἐν τῇ κοινωνίᾳ σχέσεις ἡμῶν, ὥστε ἕκαστον πταῖσμα σύγκειται ἐξ ἀδικιῶν γενομένων πρὸς τοὺς ὁμοίους μας, καὶ διαγράφει περίξ ἡμῶν οἶονει κύκλον ζημιῶν, οὗ ἡ ἀκτίς εἶναι μᾶλλον ἢ ἥττον μακρὰ. Καὶ ἡ ἐξομολόγησις τοῦτο ἔχει θαυμάσιον, ὅτι μεταστρέφει τὴν ἐντονωτέραν ἠθικὴν δύναμιν, τὴν τοῦ ἐλέγχου, τῆς ἀνάγκης τοῦ ἀγνισμοῦ καὶ τῆς προσδοκίας τῆς συγχωρήσεως πρὸς ἐπανόρθωσιν πάσης ἐκ τῶν κακιῶν ἡμῶν προερχομένης κοινωνικῆς ἀταξίας. Δι' αὐτῆς, ὡς δι' ἀποκρύφου τινὸς ἐλατηρίου, ἀνοίγεται ἡ χεὶρ τοῦ τοκογλύφου, καὶ τὸ ἀλλότριον ἐπιστρέφεται εἰς τὸν κύριόν του· ἡ ἐπανόρθωσις βλίνει ἐπὶ τὰ ἴχνη τοῦ σκανδάλου, ἡ ἄφεις παρακολουθεῖ τὴν ὕβριν, καὶ ἡ δικαίωσις τὴν συκοφαντίαν· ἀναγκάζει τὸν ἄνθρωπον νὰ ἐξοφλήσῃ μύρια κρυπτὰ ὀφειλήματα συνειδήσεως καὶ τιμῆς μετὰ πάσης διακρίσεως καὶ ἀκριβείας, καὶ τέλος δὲν συγχωρεῖ εἰς τὸν ἔνοχον νὰ προσπελάσῃ εἰς τὰ οὐράνια ἀγαθὰ, εἰμὴ ἀφ' οὗ πρότερον διορθώσῃ, καθ' ὅσον δύναται, ὅσα κακὰ τυχὸν ἔπραξεν ἐπὶ τῆς γῆς. «Πόσας ἀποδόσεις, πόσας δικαιώσεις ἐπάγει πικρὰ Χριστιανοῖς ἡ ἐξομολόγησις, λέγει ὁ Ρουσσώ (1). Δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὴν ἐξομολόγησιν ὡς τὸν μέγιστον χαλινὸν τῶν ἀποκρύφων ἐγκλημάτων, λέγει ὁ Βολταῖρος. Εἶναι ὠφελιμωτάτη, παρακινουσα τὰς τετραυματισμένας καρδίας νὰ συγχωρῶσι, καὶ ἀναγκάζουσα τοὺς κλέπτας νὰ ἀπο-

(1) Αἰμίλιος, βιβ. δ'. σελ. 58, 1793.

»δίδωσιν ὅσα τυχὸν ἔκλεψαν (1). Ἡ ἀρίστη τῶν κυβερνήσεων, λέγει ὁ 'Ραϋνάλης, ἤθελεν εἶσθαι ἡ Θεοκρατία, ἐν ἧ ἤθελε καθιδρυθῆ τὸ δικαστήριον τῆς ἐξομολογήσεως» (2).

Κατὰ τὴν γενικωτάτην αὐτῆς ἐπιβροήν θεωρουμένη, ἡ ἐξομολόγησις εἶναι τῶντι ἀριστούργημα πρὸς κοινωνικὸν καθαρισμόν. Πάντες οἱ τε πολιτικοὶ καὶ κοινωνικοὶ θεσμοὶ ἐφάπτονται μόνον τοῦ ἀνωτέρου στρώματος τῶν κοινωνιῶν, καὶ κανονίζουσι τὰς πράξεις μόνον ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς αὐτῶν ἀποτελέσμασι, καὶ οὔτε ὅλας. Ἡ ἐκ τούτου φαινομένη ἀρμονία καλεῖται πολιτισμός· καὶ ὁμῶς ὑπὸ τὸν πολιτισμὸν τοῦτον, ἐν τῷ βάθει τῶν κοινωνιῶν τούτων, τί ἄλλο ὑπάρχει εἰμὴ ἄγριαὶ ὀρέξεις, θηριώδη ἐνστίγματα ἀτελῶς καλυπτόμενα, κοινωνοῦντα μετὰ τοῦ ἄδου δι' ἀποκρίφων αἰσχροουργιῶν καὶ ἀκατονομάστων ἐν ταῖς ἀνθρωπίναις γλώσσαις ἀνομιῶν, ἅτινα, ἔχοντα μόνον τὴν χεῖρα τοῦ δημίου ὡς συνείδησιν, θεωροῦσι θεμιτὸν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ τῆ διαφύγη, καὶ εἶναι πάντοτε ἔτοιμα νὰ ὀρμήσωσιν ἀναμέσον τῶν νόμων ἐπὶ τῆς κοινωνίας, ὡς ἐπὶ τινος λείας ἀφαιρεθείσης, καὶ ὑπ' αὐτῶν διωκομένης; καὶ μὴ νομίση τις ὅτι ἐνταῦθα αἰνιττόμεθα μόνον τὰς ἀποκλήρους ἐκείνας τάξεις τῆς κοινωνίας, ὧν τὰ φρικώδη ἀπόκρυφα ἀπεκαλύφθησάν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, καὶ νῦν εἶναι ἀντικείμενον σκανδάλου μὲν πρὸς τὸ κοινὸν τῶν ἀγνωστῶν, βαθείας δὲ μελέτης πρὸς ὀλίγους σοφοὺς· ὅχι, καὶ εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις ὑπάρχουσιν ὅχι ὀλιγώτεραι ἀταξίαι, καὶ τοὶ δὲ περικεχυσώμενα καὶ ἀρωματισμένα, τὰ ἐγκλήματα εἶναι πάντοτε ἐγκλήματα, οὔτε ὀλιγώτερον λυμαίνονται καὶ ὑποσκάπτουσι τὰ ἥθη καὶ τοὺς νόμους.

(1) Λεξικ. φιλοσοφ. ἀρθ. Κατήχησις τοῦ ἐφημερίου.

(2) Φιλοσ. Ἱστορ. Τομ. β'.

Πάντες, ἄλλως, ἔχομεν ἐν ἡμῖν ἔνοχον τάσιν, καὶ τὴν ζύμην τῆς διαφθορᾶς μᾶλλον ἢ ἦττον κατεσταλμένην, ἥτις πολὺ συχνὰ ἐκθρόσκει διὰ τῆς ἐπιθυμίας, ὅταν δὲν ἀποκαλύπτηται διὰ τῆς ἐνεργείας.

Τίς δὲν βλέπει τὴν μεγίστην βοήθειαν, ἣν ἡ ὑπὸ τοιοῦτου ἐντερικοῦ νοσήματος καταβιβρωσκομένη κοινωνία ἤθελεν ἀρυσθῆ ἐκ τῆς ἐξομολογήσεως, ἐκ τοῦ ψυχοδικείου τούτου τοῦ περικλείοντος ἅπαντα τὰ μυστήρια τῆς θελήσεως εἰς τὴν ἄπειρον αὐτοῦ δικαιοδοσίαν· τοῦ ἐνεργοῦντος ἐπὶ τὴν διάνοιαν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν, ὡς ἡ τῶν νόμων δημοσία δύναμις ἐπὶ τὸ κακούργημα καὶ τὸ ἔγκλημα· τοῦ ἀναχαιτίζοντος καὶ τιμωροῦντος οὐχὶ μόνον τὸν φονέα ἀλλὰ καὶ τὸν κακολόγον, οὐχὶ μόνον τὴν μοιχείαν ἀλλὰ καὶ τὸ ἀπλοῦν βλέμμα, οὐχὶ μόνον τὴν ἐκδίκησιν ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνελεημοσύνην, καὶ καθιστῶντος ἡμᾶς ἐσωτερικῶς ἐνόχους πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας, πολὺ πρὶν ἢ φανῶμεν τοιοῦτοι εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ἀνθρώπων. Κείμενον εἰς τὰ πρόθυρα τῆς συνειδήσεως, τὸ ἱερὸν τοῦτο δικαστήριον γρηγορεῖ πάντοτε, ἐν ᾧ οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι καθεύδουσιν, ἀκροαζόμενον τὴν ἐλαχίστην ἀταξίαν, περασκευάζον τὰς καρδίας εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν πάντων τῶν δημοσίων καὶ κοινωνικῶν καθηκόντων διὰ τῆς ἐνδομύχου τηρήσεως τῶν θρησκευτικῶν καὶ μονήρων, καὶ προοιμοιάζον ἐν τῷ βάθει τῶν ψυχῶν, διὰ τῆς ἀρμονίας τῶν ἀρετῶν τῆς τελειότητος, τὴν τῶν κοινῶν καὶ σχετικῶν ἀρετῶν, αἵτινες συνιστῶσι τὰ δημόσια ἥθη. Δημοσιολόγος τις διαμαρτυρόμενος, μὴ δυνάμενος νὰ καταδείλῃ τὸν θαυμασμόν του ἐνώπιον τοῦ ὠραίου τούτου θεσμοῦ, ἐκφωνεῖ· «Ὅποια ἐγγύησις, ὅποιον ἐνέχυρον ἀπαιτεῖται παρ' ἐκάστου διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν κοινωνικῶν αὐτοῦ καθηκόντων, καὶ τὴν ἐξάσκησιν τῶν ἀρετῶν, τῆς ἀκραιότητος, τῆς εὐμενείας,

» τῆς ἀγάπης, τοῦ ἐλέους! Ποῦ νὰ εὕρῃ τις ἀλλαχοῦ ἄλλα
 » παρόμοια; Ἐνταῦθα ἡ συνείδησις ρυθμίζεται ἐνώπιον τοῦ
 » μόνου βήματος οὐχὶ τῶν ἀνθρώπων ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ· ἐν-
 » ταῦθα ὁ ἔνοχος γίνεται αὐτοκατήγορος καὶ οὐχὶ αὐτοδί-
 » κης. Καὶ ἐν ᾧ Χριστιανὸς ἄλλης κοινωνίας ἐπιπολαίως
 » πῶς ἐξετάζει ἑαυτὸν, ἀποφαίνεται ὑπὲρ ἑαυτοῦ, καὶ ἐπιει-
 » κῶς ἀθωοῦται, ὁ μὴ διαμαρτυρούμενος ἐξετάζεται ἀκρι-
 » βῶς ὑπ' ἄλλου, περιμένει τὴν ἐξ οὐρανοῦ ἀπόφασίν του,
 » καὶ στενάζει προσδοκῶν τὴν παραμυθουτικὴν ἐκείνην ἄφε-
 » σιν, ἣν τῷ παραχωρεῖ, ἀποποιεῖται, ἢ ἀναβάλλει ὁ πνευ-
 » ματικὸς ἐν ὄνοματι τοῦ Ἰψίστου. Ὅποιον θαυμάσιον μέ-
 » σον, ὅπως συστηθῆ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἀμοιβαία ἐμ-
 » πιστοσύνη, καὶ ἐντελής συμφωνία κατὰ τὴν ἐξάσκησιν
 » τῶν ἰδίων καθηκόντων! Ἡ ἐξουσία τοῦ ἄρχοντος δὲν δύ-
 » νηται νὰ μεταβληθῆ εἰς δεσποτισμὸν, οὐδὲ ἡ ἐλευθερία
 » τοῦ λαοῦ εἰς ἀκολασίαν. Ὁ δικαστὴς δὲν δύναται νὰ ἀπο-
 » νείμῃ τὴν δικαιοσύνην ἄνευ ἀμεροληψίας, ὁ γερουσιαστὴς
 » εἶναι ἐπιεικὴς καὶ ἀφιλοκερδὴς, ὁ ἱερεὺς καθαρὸς καὶ ζη-
 » λωτὴς τοῦ ὑπουργήματός του, ὁ στρατιώτης ἀφοσιωμέ-
 » νος, ὁ ὑπήκοος, πιστὸς, ὁ κυριάρχης, δίκαιος» (1).

« Οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῆ, λέγει ἕτερος διαμαρτυροῦ-
 » μενος καὶ μέγας φιλόσοφος, ὁ Λεϊβνίτιος, οὐδεὶς δύνα-
 » ται νὰ ἀρνηθῆ, ὅτι ὅλος ὁ θεσμὸς οὗτος εἶναι ἄξιός τῆς
 » θείας σοφίας, καὶ οὐδεὶς βεβαίως ὠραιότερος ἢ ἐπικινε-
 » τώτερος ἐν τῇ Χριστιανικῇ Θρησκείᾳ. Αὐτοὶ οἱ Σίναϊ καὶ
 » οἱ Ἰάπωνες ἐθαύμασαν αὐτόν. Τῶνόντι, ἡ ἀνάγκη τῆς ἐξο-
 » μολογήσεως ἀποτρέπει μὲν πολλοὺς ἀπὸ τοῦ κακοῦ, πρὸ
 » πάντων τοὺς μὴ εἰσέτι σκληρυθέντας, προσφέρει δὲ με-
 » γίστην παραμυθίαν εἰς τοὺς πικραπεσόντας. Διὸ θεωρῶ
 » τὸν εὐσεβῆ, σοβαρὸν καὶ συνετὸν πνευματικὸν ὡς τὸ μέ-

(1) Φιλο-Οὐίλιαμ- Ἄττικου Ἐπιστολαί, σελ. 181, 182.

» γὰ τῆς Θεότητος ὄργανον ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῶν ψυχῶν,
 » διότι αἱ συμβουλαὶ αὐτοῦ εἶναι χρήσιμοι εἰς τὸ νὰ ρυθ-
 » μίζωσι τὰς διαθέσεις μας, νὰ μᾶς ὑποδεικνύωσι τὰ ἐλατ-
 » τώματά μας, νὰ μᾶς ἀπομακρύνωσιν ἀπὸ τῶν ἀφορμῶν
 » τῆς ἀμαρτίας, νὰ μᾶς παρακινῶσι νὰ ἀποδίδωμεν τὰ ἀλ-
 » λότρια, νὰ αἴρωσιν ἐκ μέσου τὰ σκάνδαλα, νὰ διασκεδά-
 » ζωσι τὰς ἀμφιβολίας, νὰ ἀνορθώωσι τὸ καταβεβλημένον
 » πνεῦμα, τέλος νὰ θεραπεύωσιν ἢ καὶ μετριάζωσιν ὅλα τὰ
 » κακὰ τῶν ἀσθενουσῶν ψυχῶν. Καὶ ἐὰν δυσκόλως εἰς τὰ
 » ἀνθρώπινα ὑπάρχει τι πολυτιμότερον πιστοῦ φίλου, τί
 » ῥητέον ὅταν ὁ φίλος οὗτος ᾔηται δεδεμένος διὰ τοῦ ἱεροῦ
 » καὶ ἀπαραβιάστου δεσμοῦ Θεοῦ τινὸς μυστηρίου, καὶ
 » ὑποχρεωμένος νὰ τηρήσῃ τὴν πίστιν του καὶ νὰ σὲ βοη-
 » θήσῃ;» (1)

Τοιαύτη εἶναι ἡ ἐξομολόγησις.

Εἶ. Εἶναι δὲ τοσοῦτω σύμφωνος πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἀν-
 θρώπου, ὥστε ἐξ ἀνάγκης ἔπρεπεν ἀπ' ἀρχῆς νὰ παρουσια-
 σθῇ ἀφ' ἐαυτῆς εἰς τὸ πνεῦμα τῶν νομοθετῶν καὶ τῶν σο-
 φῶν. Ὅθεν εὐρίσκομεν ἐνδειξιν καὶ ὑποτύπωσιν αὐτῆς πα-
 ρὰ πᾶσι σχεδὸν τοῖς λαοῖς τῆς οἰκουμένης.

Πρῶτος ὁ Μωϋσῆς ἐθέσπισεν εἰς τοὺς νόμους του ῥητὴν
 καὶ μάλιστα δημοσίαν ἐξομολόγησιν (2).

Ὁ ἀρχαῖος τῶν Ἰνδῶν Νομοθέτης εἶπεν· «ὅσα περισ-
 » σσότερον ὁ ἀμαρτήσας ἐξομολογεῖται αὐτὸ ἀληθῶς καὶ
 » ἐκουσίως, τόσα μᾶλλον ἀπαλλάσσεται αὐτοῦ, ὡς ὁ ὄφις
 » τοῦ παλαιοῦ αὐτοῦ δέρματος (3).

Ἐμνημονεύσαμεν ἤδη ἀξιοσημειώτους τινὰς περὶ Ἐξο-

(1) Λευιτικῆ Σύστημα Θεολ. Περὶ ἐξομολογήσεως.

(2) Λευιτ. ἐ. 5. 15 καὶ 18 ε'. 6. Ἀριθμ. ἐ. 6 καὶ 7.

(3) Νόμος τοῦ Μενοῦ υἱοῦ τοῦ Βραχμᾶ, ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ
 Οὐίλλιελλμου Ἰώγου, εἰς 4.ον Τόμ. γ'. κεφ. ια'.

μολογήσεως λόγους τοῦ Σενέκα· ἰδοὺ καὶ οἱ οὐχ ἦττον ἀξιοσημείωτοι τοῦ Σωκράτους· «Ἐάν δέ γε ἀδικήσῃ . . .
 » αὐτὸν ἐκόντα ἰέναι ἐκεῖσε, ὅπου ὡς τάχιστα δώσει δίκην,
 » παρὰ τὸν δικαστὴν, ὥσπερ παρὰ τὸν ἱκτρὸν, σπεύδοντα,
 » ὅπως μὴ ἐγχνονισθὲν τὸ νόσημα τῆς ἀδικίας, ὑπουλον τὴν
 » ψυχὴν ποιήσει καὶ ἀνάτονον» (1).

Πόσον ὁ Σωκράτης ἤθελε θαυμάσει τὸν θεσμόν τῆς ἐξομολογήσεως, καὶ πόσον παραμυθητικὸν εἶναι πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς νὰ βλέπωσιν, ὅτι πληρέστατα κατέχουσι διὰ τῆς πίστεως ἀγαθὰ, ἅπερ ὁ λόγος τῶν ἀρχαίων σοφῶν διώρα καὶ προησθάνετο!

Ἐπειδὴ δὲ αἱ αὐταὶ ἰδέαι ἀπανταχοῦ καὶ πάντοτε ἐνήργησαν, ἢ ἐξομολόγησις εὐρέθη παρὰ πᾶσι τοῖς λαοῖς, τοῖς παραδεχθεῖσι τὰ ἐλευσίνια μυστήρια· ὡσαύτως δὲ ἀνευρέθη καὶ παρὰ τοῖς Βραχμάναις καὶ τοῖς Ὀθωμανοῖς, ἐν τῷ Θιβέτῳ, ἐν τῇ Ἰαπωνίᾳ, καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς Ἀμερικανοῖς (2).

Ἐπὶ τῶν φυσικῶν καὶ καθολικῶν τούτων βάσεων, ὁ Χριστιανισμὸς ἐθεμελίωσε τὴν ὑπερφυσικὴν θεωρίαν τῆς μετανοίας καὶ τῆς ἱεράς ἐξομολογήσεως. Εἰς τὰς θείας αὐτοῦ χεῖρας ὁ θεσμὸς οὗτος ἐκαθαρίσθη, κηξήθη, καὶ ἀπὸ μύθου καὶ συμβόλου κατέστη τελεία πραγματικότης, εὐρῶν τὸ ἀληθὲς αὐτοῦ ἀντικείμενον.

Τωρόντι, τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐξομολογήσεως εἶναι ἡ ἀφεσις τῶν ἁμαρτιῶν, καὶ αὕτη οὐδὲν εἶχε πραγματικὸν πρὸ Χριστοῦ. Οὐδεὶς μέχρις αὐτοῦ διίσχυρίζετο νὰ παρα-

(1) Πλάτ. Γοργίας, κεφ. λς'.

(2) Κάρλις, Ἐπιστολαὶ Ἀμερικανικαὶ, τόμ. α. ἐπιστ. 10'. Ἀπάντισμα τῶν περιηγήσεων Ἐφρεμόφου, ἐν τῇ ἐφημερίδι τῆς Ἀρκτου, Πετρούπολις, Μάϊος, 1807 — Φίλλερσ, φιλοσοφ. κατήχ. τόμ. γ'. ἀρ. 501. κτλ.

γάγη δι' αὐτῆς τοιαῦτα ἀποτελέσματα. Καὶ αὐτοὶ οἱ Ἰουδαῖοι, οἱ τοσούτοι, ἔχοντες τελετὰς ἀγνισμοῦ, καὶ ἰδίως τὴν ἐξομολόγησιν, ἐθεώρουν τὸν διΐσχυρισμὸν τοῦτον ἐν τῷ στόματι τοῦ Σωτῆρος ὡς βλασφημίαν. «Τί οὗτος οὕτω »λαλεῖ βλασφημίας; τίς δύναται ἀφίεναι ἁμαρτίας, εἰμὴ »Εἷς ὁ Θεός;» (1)

Ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ἐπιβιβρῶν τὴν θεῖαν αὐτοῦ ἀθώτητα μὲ ὅλα τὰ ἀνομήματα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ὁμολογῶν αὐτὰ τῷ Πατρὶ αὐτοῦ εἰς τὸν ἐν Γεθσημανῇ κῆπον, καὶ ἀποπλύνων αὐτὰ διὰ τοῦ ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ θανάτου αὐτοῦ, ἔμελλε ν' ἀπολάβῃ ὑπὲρ ἡμῶν τὸ μέγα τοῦτο εὐεργέτημα τῆς ἀφέσεώς των.

Ἄλλ' ἀπολαβὼν τοῦτο κατὰ τὸν πλέον ἀπόλυτον τρόπον, ἐτήρησεν ὅμως τὴν χάριν αὐτῆς εἰς χεῖράς του, καὶ δὲν παρεχώρησεν αὐτὴν ἐκάστῳ ἰδιαιτέρως, εἰμὴ ἀφ' οὗ τὸν καθυπέβαλεν εἰς ῥητοὺς ὄρους.

Κατέστησε δὲ τὴν Ἐκκλησίαν του κάτοχον καὶ διανομέα τῆς πολυτιμοτάτης ταύτης χάριτος· τῇ ἐνεχείρισε τὰς κλεῖς, αἵτινες ἀνοίγουσι καὶ κλείουσι τὸν περιέχοντα αὐτὴν Θησαυρὸν, καὶ συστήσας αὐτὴν διάδοχόν του, παρέδωκεν αὐτῇ διὰ τῶν ἐξῆς ἐπισήμων λόγων, ἃ εἶχε πληρεξούσια· «Λάβετε πνεῦμα Ἅγιον· ἂν τινῶν ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας, »ἀφίενται αὐτοῖς· ἂν τινῶν κρατῆτε, κεκράτηνται» (2). Καὶ πάλιν· «Ἄμην λέγω ὑμῖν, ὅσα ἐὰν δῆσητε ἐπὶ τῆς »γῆς, ἔσται δεδεμένα ἐν τῷ οὐρανῷ· καὶ ὅσα ἐὰν λύσητε »ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένα ἐν τῷ οὐρανῷ» (3).

Ἐπὶ τῶν ῥητῶν τούτων λόγων ὁ θεσμὸς τῆς ἐξομολογήσεως θεμελιούται. Ἀφ' οὗ ὁ Ἰησοῦς Χριστός ἔδωκε τῇ

(1) Μάρκ. ια'. 7.

(2) Ἰωάν. κ'. 22—23.

(3) Ματθ. ιη'. 18.

Ἐκκλησία αὐτοῦ ἐντολὴν, ἵνα τὸν ἀντιπροσωπεύῃ ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι καὶ μέχρι τῆς συντελείας τῶν αἰώνων, καὶ ἐβεβαίωσε προσέτι αὐτὴν, ὅτι ἤθελεν εἶσθαι μετ' αὐτῆς καθεκάστην μέχρι τέλους, ἔπεται ὅτι οἱ διάδοχοι τῶν Ἀποστόλων, ἐν οἷς ἡ Ἐκκλησία διαιωνίζεται, ἔχουσι δυνάμει τὴν ἀνωτάτην ταύτην ἐξουσίαν τῆς ἀφέσεως τῶν ἀμαρτιῶν, ἣν εἶχον καὶ αὐτοὶ οἱ Ἀπόστολοι· καὶ ὅτι ἐκ τούτου ἡ ὑποχρέωσις ἦν ἔχομεν νὰ τὴν ζητῶμεν ἐξ αὐτῶν, καὶ ἡ βεβαιότης ὅτι θέλομεν τὴν λάβει διὰ τῆς ἐξομολογήσεως τῶν ἀμαρτιῶν μας, εἶναι πρόδηλοι.

Ἐτόλμησαν τινὲς νὰ διῆσχυρισθῶσιν, ὅτι ἡ τῆς ἐξομολογήσεως ὑποχρέωσις τοῦ μετανοοῦντος δὲν ἐξήγετο ἐκ τῶν λόγων, δι' ὧν ὁ Χριστὸς ἔδιδε τῇ Ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀφιέναι ἀμαρτίας.

Ἄλλὰ τί ! ἡ ἐξουσία τοῦ ἀφιέναι ἢ κρατεῖν, τοῦ δεσμεῖν ἢ λύειν, δὲν περιλαμβάνει ἄρα διάκρισιν, διάγνωσιν ἐκ μέρους τοῦ ὑπουργοῦ τῆς ἐξουσίας ταύτης, καὶ ἐπομένως ὑποχρέωσιν ὅπως ἀντίστοιχον ἐν τῷ μετανοοῦντι, ἵνα τῷ ἐκθέσῃ τὴν κατάστασιν τῆς συνειδήσεως, περὶ ἧς καὶ καθ' ἣν μέλλει νὰ ἀποφανθῇ... ; Ἡ ἐναλλαγὴ τοῦ ἀφιέναι ἢ κρατεῖν, τοῦ δεσμεῖν ἢ λύειν ὑποθέτει ἐξ ἀνάγκης αἷτια ὑπὲρ τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου. Ἰνα δὲ ὧσιν αἰτιολογημέναι αἱ ἀποφάσεις, ἀνάγκη τὸ ζήτημα, περὶ οὗ ὁ ἱερεὺς ἀποφασίζει, νὰ ἐκτεθῇ ἐνώπιόν του· καὶ τίς δύναται νὰ τῷ ἀποκαλύψῃ τὰς λεπτομερείας τῆς ὕβρεως, εἰ μὴ αὐτὸς ὁ ὑβριστής; . . . Ὁ ὀρθὸς νοῦς αἶρει τὴν ἔνστασιν.

Πρὸς τούτοις ὑπάρχει γεγανὸς, εἰς ὃ συνήθως δὲν προσέχουσι ἀρκούντως, ὅτι δηλαδὴ ἡ ἐξομολόγησις, καθὸ ὁμολογία τῶν ἰδίων ἀμαρτημάτων παρὰ τοῦ ἐνόχου, ὑπῆρχεν ἤδη, ὅτε ὁ Χριστὸς ἐπρόφερε τοὺς λόγους ἐκείνους, ὑπῆρχε περὶ αὐτὸν καὶ ἀναφορικῶς πρὸς αὐτόν. Ἄναγι-

νώσκω τῶντι ἐν τῷ ἱερῷ Εὐαγγελίῳ αὐτολεξεί περὶ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ· «Τότε ἐξεπορεύετο πρὸς αὐτὸν Ἰε-
 » προσύλυμα, καὶ πᾶσα ἡ Ἰουδαία, καὶ πᾶσα ἡ περίχωρος
 » τοῦ Ἰορδάνου. Καὶ ἐβαπτίζοντο ἐν τῷ Ἰορδάνῳ ὑπ' αὐ-
 » τοῦ, ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν» (1). Ὁ Χρι-
 στὸς λοιπὸν δὲν εἶχεν ἀνάγκην νὰ ἐξηγηθῆ περὶ τοῦ καθή-
 κοντος τῆς ἐξομολογήσεως· ἐπειδὴ, ἐκτὸς ὅτι ἐπήγαζεν
 ἐκ τῶν λόγων, δι' ὧν ἔδιδε τοῖς ὑπουργοῖς αὐτοῦ τὴν *δυ-
 ναμικὴν* ἐξουσίαν τοῦ δεσμεῖν καὶ λύειν, ἥδη ὑπῆρχε·
 καὶ μόνον ἐκύρονε καὶ συνεπλήρου αὐτὴν προσθέμενος τὸν
 καρπὸν τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν. Συνέβαινε δὲ κατὰ
 τοῦτο περὶ τῆς ἐξομολογήσεως ὅ,τι καὶ περὶ τοῦ βαπτί-
 σματος. Τὸ βάπτισμα, ὡς εἶδομεν, ὑπῆρχεν ἤδη, ἀλλ' οὐ-
 χὶ τὸ ἀληθές· ὁ Χριστὸς ἔμελλε νὰ ὑψώσῃ τὴν πράξιν ταύ-
 την εἰς ἀξίαν μυστηρίου· οὕτω δὲ καὶ περὶ τῆς ἐξομολο-
 γήσεως. Ὅθεν καὶ Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής, πρὸς ὃν ἐπορεύον-
 το, *ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν*, ἵνα αἰτήσωσι
 παρ' αὐτοῦ τὸ βάπτισμα, ἐκήρυττε τὸν Χριστὸν, ὡς τὸν
 μόνον ἐν ᾧ αἱ πράξεις αὗται ἔμελλον νὰ εὕρωσι τὸ πλη-
 ρες αὐτῶν ἀντικείμενον. Εἶπε δὲ ὁ Ἰωάννης ἐνώπιον παν-
 τὸς τοῦ πλήθους· «Ἐγὼ μὲν βαπτίζω ὑμᾶς ἐν ὕδατι, εἰς
 » μετάνοιαν· ὁ δὲ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ἰσχυρότερός μου
 » ἐστίν, οὗ οὐκ εἰμὶ ἰκανὸς τὰ ὑποδήματα βαστάσαι· αὐ-
 » τὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν πνεύματι ἀγίῳ καὶ πυρί» (2). Τίς
 μετὰ ταῦτα, βλέπων τὸν Χριστὸν συνιστῶντα, μετὰ τοῦ
 ἀληθοῦς βαπτίσματος, καὶ ἀληθῆ ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν,
 δύναται ν' ἀμφιβάλῃ, ὅτι δὲν ἀνεφέρετο εἰς τὴν χρῆσιν
 τῆς *ἐξομολογήσεως*, ἧς ἐξησκείτο ἤδη μόνον ὁ τύπος;

Ἐτέρα παρατήρησις ἐπίσης σημαντικὴ εἶναι, ὅτι ὁσάκις

(1) Ματθ. γ'. 6. Μάρκ. α'. 5.

(2) Ματθ. γ'. — 11.

ὁ Χριστὸς μετεχειρίσθη τὴν ἐξουσίαν ταύτην τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν, ἣν δίδει τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῦ, τὴν μετεχειρίσθη μόνον ἐπὶ τῇ ἐξομολογήσει τῶν ἐνόχων. Ἡ ἐξομολόγησις αὕτη δὲν ἦτο, φαίνεται, ἀναγκαία ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, ἀφοῦ ὁ ἐξομολογῶν, ὡς ἐκ τῆς θεϊότητός του, ἀνεγίνωσκεν εἰς τὰ βάθη τῶν ψυχῶν. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ ἐξομολόγησις δὲν ἔχει μόνον σκοπὸν νὰ γνωστοποιῇ τὰς ἁμαρτίας τῷ πνευματικῷ, ἀλλὰ καὶ νὰ καθιστᾷ ἐπιεικῆ τὸν τὸ βάρος αὐτῶν, καὶ τὸν ἔνοχον νὰ καταισχύνη, διὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον λόγον καὶ οἱ παρὰ Χριστοῦ ἀπολαβόντες τὴν ἄφεσιν τῶν παραπτωμάτων αὐτῶν ἠναγκάσθησαν νὰ τὰ ὁμολογήσωσι· καὶ τοῦτο βλέπομεν εἰς τὴν ἐπιστροφὴν τῆς Μαγδαληνῆς, τῆς πόρνης, τῆς Σαμαρείτιδος, καὶ τοῦ ληστοῦ. Ὅποια ἐξομολόγησις ἡ τῆς Μαγδαληνῆς! ὅποια μετάνοια καὶ ἐπίσημος ὁμολογία τῶν παραπτωμάτων αὐτῆς, καὶ ὅποια ἰκανοποίησις! Εἶναι ὁ αἰώνιος τύπος τῆς ἀληθοῦς ἐξομολογήσεως· καὶ ἐπ' αὐτοῦ καὶ τῆς ἐμψυχούσης αὐτὴν θείας ἀγάπης, ὁ Χριστὸς ἐφαρμόζει, ὡς ἐπὶ τῆς ἀσφαλοῦς αὐτοῦ βάσεως, τὸν μέγαν τοῦτον λόγον· «ἀφένονται αἱ ἁμαρτίαι αὐτῆς αἱ πολλὰι, ὅτι ἠγάπησε πολὺ» (1). Ὑπὸ ποίας αἰσχύνης δὲν καλύπτεται ὡσαύτως, ἐνώπιον τοῦ Σωτῆρος ἀγομένη ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, ἡ μοιχαλὶς ἐκείνη γυνὴ, καὶ ὅποια ἐξομολόγησις εἶναι ἡ συμπεριφορὰ καὶ ἡ σιωπὴ της· καὶ ἡ γυνὴ ἐν μέσῳ ἐστῶσα . . . ἐξομολόγησις συμπληρουμένη διὰ τοῦ τρόπου, δι' οὗ λύεται ἡ σκηνή. Ἡ γυνὴ, ποῦ εἰσιν οἱ κατήγοροί σου; λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς· οὐδεὶς σε κατέκρινεν; — Ἡ δὲ εἶπεν· Οὐδεὶς, Κύριε. Εἶπε δὲ αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς· Οὐδὲ ἐγὼ σε κατακρίνω· πορεύου, καὶ μηκέτι

(1) Λουκ. ζ'. 47.

ἀμάρτανε (1). Ἡ ἐπιστροφή τῆς Σαμαρείτιδος παρέχει ἀξιοπαρατήρητον περίστασιν· δὲν ἐξομολογεῖται, ἀλλ' ὁ Χριστὸς ἐξομολογεῖ αὐτὴν, καὶ τῇ λέγει τὰ πλεον ἀπόκρυφα αὐτῆς ἀμαρτήματα, ἐξ οὗ ἡ Σαμαρεῖτις ἀναγνωρίζει, ὅτι ἄλλος δὲν δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ ὁ Μεσσίας, συναινοῦσα εἰς ἣν ὁ Σωτὴρ τῇ ἔκαμεν ἀποκάλυψιν, τῶν ἰδίων αὐτῆς ἀμαρτημάτων. *Τοῦτο ἀληθὲς εἴρηκας*· καὶ πορεύεται εἰς τὴν πόλιν, κηρύττουσα πανταχοῦ· «Δεῦτε, »ἴδετε ἄνθρωπον, ὃς εἶπέ μοι πάντα ὅσα ἐποίησα· μήτι »οὗτος ἐστὶν ὁ Χριστός;» (2). Τέλος ὁ ληστής, διὰ τῶν λόγων· «Καὶ ἡμεῖς μὲν δικαίως· ἄξια γὰρ ὧν ἐπράξα- »μεν ἀπολαμβάνομεν», κάμνει ἀληθῆ ἐξομολόγησιν, δι' ἧς ἔλαβε τὴν ἄφεσιν τῶν ἀμαρτιῶν του, καὶ τὴν βεβαίωσιν τῆς τοῦ παραδείσου ἀπολαύσεως. Καὶ οὕτω πανταχοῦ, καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς πράξεσι τοῦ Σωτῆρος, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ χρήσει τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀφιέναι ἀμαρτίας, βλέπομεν τὴν χάριν τῆς ἀφέσεως ταύτης συνδεδεμένην πρὸς τὴν ἐξομολόγησιν τοῦ ἐνόχου. Πόσω μᾶλλον λοιπὸν ἔπρεπε νὰ ὑπάρχη τοῦτο ὡς πρὸς τοὺς ἀποστόλους καὶ τοὺς διαδόχους αὐτῶν, οἵτινες μὴ δυνάμενοι νὰ ἀναγινώσκωσιν ἐν ταῖς καρδίαις, εἶχον ἀνάγκην νὰ βλέπωσιν αὐτὰς ἠνεωγμένας!

Τέλος, τὸ συμπληροῦν τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας ταύτης εἶναι, ὅτι βλέπομεν τοὺς ἀποστόλους εἰς τε τὰς ἐπιστολάς καὶ τὰς πράξεις αὐτῶν θέτοντας ἀμέσως ἐν πράξει τὴν ἀνάγκην τῆς ἐξομολογήσεως. Οὕτως, ὁ Ἅγ. Ἰάκωβος ἐν τῷ Ε. κεφαλαίῳ τῆς ἐπιστολῆς του· «*Ἐξομολογεῖσθε ἀλλήλοις τὰ παραπτώματα ὑμῶν*». Ὁ δὲ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ἐν τῇ Α'. αὐτοῦ Ἐπιστολῇ λέγει·

(1) Ἰωάν. ἡ. 9—10.

(2) Ἰωάν. δ'. 29.

«Ἐάν ὁμολογήσητε τὰς ἁμαρτίας ὑμῶν, πιστός ἐστι καὶ
 »δίκαιος, ἵνα ἀφῆ ὑμῖν τὰς ἁμαρτίας, καὶ καθάρισή ὑμᾶς
 »ἀπὸ πάσης ἀδικίας» (1). Καὶ ὁ ἱερός Λουκᾶς, τέλος
 πάντων, ἐν ταῖς τῶν Ἀποστόλων Πράξεσι, λέγει· «Πολ-
 »λοί τε τῶν πεπιστευκότων ἤρχοντο, ἐξομολογούμενοι
 »καὶ ἀναγγέλλοντες τὰς πράξεις αὐτῶν» (2). Μετὰ δὲ
 τούτους ἔρχονται πάντες τῆς Ἐκκλησίας οἱ Πατέρες, ῥη-
 τῶς κηρύσσοντες τὴν ἀνάγκην τῆς ἐξομολογήσεως, ὡς ἀ-
 νατρεχούσης εἰς τοὺς Ἀποστόλους καὶ τὸν Χριστόν (3).

Ὡστε πρὸ Χριστοῦ, ὁ Πρόδρομος, μετὰ δὲ τοῦτον ὁ
 Χριστὸς, καὶ ἀκολούθως οἱ Ἀπόστολοι, καὶ ἔκτοτε ἀδια-
 λείπτως ἡ Ἐκκλησία, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν Πατέρων,
 ἐνήργησαν καὶ ἐξήσκησαν τὴν ἐξομολόγησιν ὡς ἀπαραί-
 τητον ὄρον τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν, ἀφέσεως ἣτις
 ἀφ' ἐτέρου ἀφ' ἑαυτῆς, καὶ κατὰ τὴν διακριτικὴν ἐξου-
 σίαν ἦν ὁ Χριστὸς ἔδωκε τοῖς Ἀποστόλοις αὐτοῦ, περιέ-
 χει δυνάμει τὸ προοίμιον τῆς ἐξομολογήσεως.

Πλήρης ἄρα ἡ σαφήνεια καὶ ἡ βεβαιότης τῆς ἀποδεί-
 ξεως ταύτης. Ὅ,τι δῆποτε λοιπὸν καὶ ἂν λέγωσιν οἱ αἰρε-
 τικοὶ, ἡ ἐξομολόγησις εἶναι Θεοσύστατος.

Ἐκ τούτου περιεβάλετο τὴν ἀγιότητα καὶ τὴν ἰσχὺν
 μυστηρίου, καὶ ἐκαθαρίσθη ὅλων τῶν ἀτελειῶν καὶ τῶν
 ῥύπων, ἅτινα ὑπάρχουσιν εἰς τὰ ἀνθρώπινα. Ὅ,τι ἦτο λαν-

(1) Ἰωάν. α΄.

(2) Πράξ. ιθ΄.—18

(3) Νομιζομεν περιττὸν νὰ τοὺς ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα. Σημειοῦμεν δὲ
 μόνον τὰ χωρία. Τερτυλλ. Περὶ Μετανοίας, ἔκδ. Φρόβεν. σελ.
 184.—Ὠριγέν. Ὁμιλία Β΄. εἰς τὸν λζ΄. Παλ. ἔκδ. Φρόβεν. σελ.
 529.—Ἁγ. Κυπριαν. Λόγος περὶ τῶν παραπεσόντων, Λακτάντ. Βιβ. δ΄.
 Θεϊκαί θεσμοθεσίαί. — Βασιλ. Κανόνες 288, Τόμ. β΄. ἔκδ.
 Παρισ. σελ. 728. — Χρυσός. βιβ. κ΄. Εἰς τὴν Γένεσιν. —
 Γρηγορ. Νύσσης. — Ἀμβρόσιος. — Αὐγουστ. — Γρηγόριος ὁ Μέγας. καὶ
 λοιποί.

Θάνουσα μόνον διάταξις, κατέστη θεσμός, καὶ μετεβλήθη εἰς μυστήριον. Ἄπασαι δὲ αἱ ἀρχαὶ καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐξομολογήσεως, ὅσα ἐσημειώσαμεν, ὑπὸ τὴν φιλοσοφικὴν ὄψιν, καὶ ἦσαν ἐν στοιχειώδει καταστάσει κεκρυμμένα ἐν τῇ ἡμετέρᾳ φύσει, ἐξήχθησαν καὶ ὑπερφυσικῶς ἐπραγματοποιήθησαν ὑπὸ τὴν ἐνέργειαν τῆς χάριτος, ἥτις ἰδιοποιήθη αὐτὰ καὶ κατέστησαν ἴδιον ἔργον καὶ ἀριστουργημα. Δι' αὐτοῦ, πρὸς τὸν ἀληθῆ ἀντιπρόσωπον τοῦ Θεοῦ ἐξομολογοῦμεθα, αὐτὴ ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἐπισκιάζει τὸν μετανοοῦντα, ἡ σοφία του ἐμπνέει τὸν πνευματικόν, ἡ ἀγιότης αὐτοῦ καθαρίζει τὴν ἐκθεσιν τῶν ἡμετέρων ἀθλιότητων, αὐτοῦ ἡ συγχώρησις ἀφήσει τὰ παραπτώματα ἡμῶν, καὶ τέλος ἡ εἰρήνη αὐτοῦ παρέχει τῇ ἀναγεννωμένῃ ψυχῇ τὴν ἀληθεστάτην, τὴν στερεωτάτην καὶ πληρεστάτην εὐδαιμονίαν. Ἡ πίστις, ὡς πρὸς τοῦτο, ἅμα ἀποβῆ πρᾶξις, παύει τρόπον τινὰ τοῦ νὰ ᾔηται ἀξιόμισθος, τόσον τὸ ἀντικείμενόν της κατανατᾶ ἐπαισθητόν. Πόσον πολυάριθμα καὶ ἰσχυρὰ παραδείγματα ἠδύναντο νὰ ἔλθωσιν ἐνταῦθα εἰς ὑποστήριξιν τῶν λόγων μου! Τί λέγω μὴ ἔχον ὄλας τὰς ιδιότητας τῆς βεβαιότητος πρὸς πάντας τοὺς πειρωμένους αὐτῆς; ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους, δὲν θαυμάζω, ἐὰν δὲν συμμερίζωνται ἐξ ἴσου τὴν πεποίθησιν ταύτην, διότι δὲν δύνανται. Ἀλλ' ἂς ὁμολογήσωσι τοῦλάχιστον, ὅτι δὲν εἶναι ἀρμόδιοι· ἂς γίνωσι τοιοῦτοι διὰ τὴν ἑαυτῶν ἀγάπην, καὶ πρὸς τιμὴν τῆς ἀληθείας, καὶ τότε θέλουσιν ἰδεῖ ἐὰν ἕκαμα ὑπερβολάς.

Καὶ ὅμως οὐχὶ πάντα ἐρρέθησαν περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς ἐξομολογήσεως, διότι τὸ ἀξιότερον αὐτῆς ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι ἀνοίγει τὰς ψυχὰς εἰς ἄλλο ὑψηλότερον μυστήριον, τὸ τῆς Εὐχαριστίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Περὶ Εὐχαριστίας.

Ὅλα τὰ ἄλλα μυστήρια δίδουσι τὴν χάριν, καὶ πηγάζουσιν ἐκ τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ σαρκωθείσης καὶ ἐπὶ τῆς ἀνθρωπότητος διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἐπιχειομένης θείας ζωῆς· τὸ δὲ μυστήριον τῆς Εὐχαριστίας προβαίνει ἔτι περαιτέρω, διότι δίδει οὐχὶ μόνον τὴν χάριν ἀλλ' αὐτὸν τὸν αὐτουργὸν τῆς χάριτος, οὐχὶ μόνον τὸ δῶρον ἀλλὰ τὸν δωρητὴν, οὐχὶ μόνον τὴν ἀπόρροϊαν ἀλλ' αὐτὸ τὸ πλήρωμα καὶ τὴν πηγὴν· δίδει τοῦτέστι πάντα, ἐξαντλεῖ τὴν μεγαλοδωρίαν καὶ τὴν ἀγάπην αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ εἶναι κατ' ἐξοχὴν καὶ καθ' ὀλοκληρίαν τὸ μυστήριον τῆς ἀγάπης.

Ἡ ἰδέα αὕτη δεσμεύει τὸ ἀγέρωχον τοῦ λόγου μου, δαμάζει τὰ στασιαζούσας αἰσθήσεις μου, καὶ φθάνουσα μέχρι τῆς καρδίας μου, ἀνοίγει αὐτὴν εἰς τὴν πίστιν. Τὸ βάθος τοῦ μυστηρίου πλέον δὲν μὲ ταραττει, μάλιστα μὲ θέλγει καὶ μὲ ἐλκύνει, διότι βλέπω ἐν αὐτῷ τὸ βάθος τῆς ἀγάπης, καὶ ἐν ᾧ τὴν ἀποκρύπτει, μοὶ τὴν ἀποκαλύπτει. «Τοσοῦτον ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον!» Ἐν τούτῳ τὰ πάντα, τοῦτο ἀρκεῖ μοι, καὶ οὐδὲν ἄλλο ὑπολείπεται μοι εἰμὴ νὰ ἐκφωνήσω καὶ ἐγὼ μετὰ τοῦ ἐπιστηθίου ἀποστόλου· «Καὶ ἡμεῖς ἐγνώκαμεν καὶ πεπιστεύκαμεν τὴν ἀγάπην, ἣν ἔχει ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν» (1).

(1) Ἀ. Ἐπιστ. Ἰωάν. δ'.—16,

«Ἀφ' οὗ ὁ Θεὸς κηδύνησε νὰ μοι ἐμπνεύσῃ εἰς τὴν καρδίαν, ὅτι ἡ ἀγάπη αὐτοῦ εἶναι τὸ αἷτιον πάσης πίστεώς μας, ἡ ἀπάντησις αὕτη μὲ πείθει ὑπὲρ πάντα τὰ βιβλία». — Ἠρακλῆς Ἄννης τῆς Γουζάγης, καὶ δικαίως ὑπὸ τοῦ Βοσσετιῦ θαυμασθεῖσα.

Ἄλλ' ἵνα τὴν πιστεύσωμεν, ἀνάγκη νὰ τὴν ἔχωμεν καὶ ἡμεῖς, διότι μόνη ἡ ἀγάπη κρίνει περὶ τῆς ἀγάπης, καὶ ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος, θεία ὡσαύτως ἐμπνεύσει, ἔλεγε πάνυ καλῶς· «Ὁ μὴ ἀγαπῶν οὐκ ἔγνω τὸν Θεόν, ὅτι ὁ Θεὸς »ἀγάπη ἐστίν» (1)· καὶ ὁ ἀγαπῶν, δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν, δὲν βούλεται νὰ τὸν ἐννοήσῃ, διότι τὸν συναισθάνεται, τὸν δοκιμάζει, καὶ ἐκ πείρας ἔχει τὴν περὶ αὐτοῦ πεποιθήσιν.

Ἄλλως, ἡ ἀγάπη θέλει τὸ μυστήριον, διότι θέλει τὴν ἐμπιστοσύνην καὶ τὴν οἰκειότητα.

Πάντα εἶναι μυστήριον ἐν τῇ ἀγάπῃ, εἶπεν ἄριστος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ζωγράφος (2). Τί δὲ ῥητέον περὶ τῆς πρὸς Θεὸν ἀγάπης, καὶ ταύτης ἐν τῇ ἀνωτάτῃ αὐτῆς ἰσχύϊ καὶ ὑπερβολῇ; Ἐάν, ὡς λέγει ὁ Εὐαγγελιστῆς, ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν, ἐννοῶ ὅτι εἶναι Θεὸς ὁ κρυπτόμενος, καὶ λέγω μετὰ τοῦ Ἡσαΐου, ἀληθῶς ὁ Θεὸς ὃν ἡμεῖς οὐκ ἤδειμεν (3).

Λέγουσί τινες περὶ ἡμᾶς, ὅτι τὸ μυστήριον τοῦτο εἶναι ἀδύνατον. Ἐστὼ· ἀλλὰ διὰ τοῦτο μάλιστα τὸ πιστεύω, διότι ἴδιον τῆς ἀγάπης εἶναι νὰ πειρᾶται τὸ ἀδύνατον, καὶ εἰς αὐτὸ νὰ ἐξασκῆται καὶ νὰ ἐνασμενίζηται. «Πειρᾶται» περισσότερον ἢ ὅ,τι δύναται, λέγει ὁ συγγραφεὺς »τῆς Μιμησεως, δὲν ἀμηχανεῖ πρὸς τὸ ἀδύνατον, διότι

(1) Ἀ. Ἐπιστ. Ἰωάν. δ'.—8.

(2) Ὁ Λαφονταίνης.—Ἡ αὐτὴ ἀλήθεια προκύπτει ἐκ τοῦ ὀραίου μύθου τῆς ψυχῆς, ὅστις εἶναι ἐμβριθέστερος ἢ ὅσον φαίνεται.

(3) Ἡσαΐας. μέ.—13. Ὁ Συγγραφεὺς τῆς Μιμησεως βαθέως συνηθάνθη τὸ αἶσθημα τοῦτο τῆς μυστηριώδους οἰκειότητος τῆς ἀγάπης ἐν τῷ ἐπομένῳ χωρίῳ. «Κύριε, τίς θέλει με ἀξιῶσαι νὰ σ' εὐρω μόνον, »νά σοι ἀνοίξω ὄλην μου τὴν καρδίαν, καὶ νὰ σὲ ἀπολαύσω, ὡς ἐπιθυμεῖ »ἡ ψυχὴ μου! νὰ μοι ὁμιλήσῃς μόνος καὶ νὰ σοι ὁμιλήσω καὶ ἐγὼ μόνος »πρὸς μόνον, ὡς συνηθίζει πρὸς τὸν φίλον ὁ φίλος»! — Βιβ. δ.—17.

»πιστεύει πάντα δυνατὰ καὶ θεμιτὰ. Δὲν γνωρίζει ὄριον, »ἀλλὰ φέρεται ἐπέκεινα παντὸς ὀρίου» (1).

Ἐὰν λοιπὸν τὸ μυστήριον τοῦτο εἶναι κατ' ἐξοχὴν τὸ τῆς ἀγάπης, πρέπει νὰ ᾖ τὸ τῆς παντοδυναμίας, καὶ ἐπομένως ὑπὲρ πᾶν ἄλλο νὰ ὑπερβαίῃ παραπολὺ τὴν ἰκανότητα τοῦ ἀσθενοῦς ἡμῶν λόγου.

Σὺ δέ μοι ἀντιτείνεις τοὺς νόμους τῆς φύσεως· ἀλλ' (ἄφ' οὗ πρέπει νὰ σε ἀκολουθήσω ἐν τῇ ὁδῷ τοῦ συλλογισμοῦ) ἄρα τοὺς γνωρίζεις; καὶ δὲν ἤθελεν εἶσθαι μωρία νὰ λέγῃς, ὅτι δὲν φθάνουσιν εἰμὴ ὄπου καὶ σὺ, καὶ ὅτι ὁ ὑπερβαίνων σε τοὺς ὑπερβαίνει;

Καὶ ὅταν ὁ Θεὸς ἤθελε τοὺς ὑπερβῆ, τίς δύναται νὰ ζητήσῃ παρ' αὐτοῦ λόγον, καὶ νὰ τοὺς ἀντιτάξῃ αὐτῷ τῷ θεμένω καὶ συντηροῦντι αὐτούς, καὶ οὐ οὐδὲν ἕτερον εἶναι εἰμὴ ἢ θέλησις;

Περίζωσον τὴν ὀσφύν σου, καὶ ἐτοιμάσθητι νὰ ὑποστῆς τὴν τρομερὰν ἐξέτασιν, εἰς ἣν ἄλλοτε ὑπέβαλε τὸν Ἰωβ, ὅτε τῷ ἔλεγε· «Ποῦ ἦς ἐν τῷ θεμελιῶν με τὴν γῆν; Ἀπάγῃ χειλὸν δέ μοι εἰ ἐπίσται σύνεσιν. Τίς ἔθετο τὰ μέτρα αὐτῆς, εἰ οἶδας;» γνωρίζεις ἄρα ὅλας τὰς ιδιότητας τῶν σωμάτων καὶ τὰς διαφόρους καταστάσεις εἰς ἃς δύναμαι νὰ τὰ μεταβάλλω; δύνασαι νὰ παρσιδύσῃς εἰς τὰ βάθη τῆς σοφίας μου, καὶ νὰ μετρήσῃς τὸ ἄπειρον τῆς δυνάμεώς μου; δὲν ἤξεύρεις ὅτι οὐδὲν ἀδύνατον πρὸς τὸν ἐξαγαγόντα τὸ φῶς ἐκ τοῦ σκότους, τὸν κόσμον ἐκ τοῦ μηδενός, καὶ μεταβάλλοντα τὰς οὐσίας ἐν ἀκαρεῖ ὡς ἔπλασεν αὐτάς, διότι εἶπε καὶ ἐγένετο;

Ὡ τῆς ἀλλοκότου προκαταλήψεως τοῦ ἀνθρωπίνου νοός! ὁ διαμαρτυρόμενος συμπεραίνει ἀδύνατον τὴν πραγματικὴν παρουσίαν, ἐν ᾧ ἄφ' ἑτέρου πιστεύει τὴν ἐνσάρκωσιν,

(1) Βιβ. Γ'. Ε'.

τὴν ἀνάστασιν, καὶ τὸ δεδοξασμένον σῶμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὡς ἂν μὴ ἐξήντλουν πάντα ταῦτα τὴν κατάληψίν του, καὶ ἐδύνατο δι' αὐτῆς εἰσέτι νὰ μετρήσῃ τὸ προτιθέμενον τελευταῖον μυστήριον! Οὐχ ἤττον ἀσυνεπῆς εἶναι ὁ θεϊστῆς, διότι τέλος πάντων τὸ μυστήριον τῆς δημιουργίας τῶν οὐσιῶν πολὺ, φαίνεται, ὑπερβαίνει τὸ τῆς μετουσιώσεως, καὶ ἄνευ τῆς δημιουργίας, ἢ περὶ ἐνὸς Θεοῦ ἀλήθεια ἐκλείπει σὺν τῇ ἀπειρότητι αὐτοῦ, ἐνώπιον τῆς συναϊδίότητος τῆς ὕλης. Ὁ θεϊστῆς, καὶ χωρὶς τῶν ἄλλων προσόντων τοῦ ὑπερτάτου ὄντος, ἀναγκάζεται λοιπὸν νὰ παραδεχθῆ ἐν μόνῃ τῇ εἰς ἓνα Θεὸν πίστει, καὶ διὰ μιᾶς, τοσαῦτα ἢ καὶ πλείονα μυστήρια ὅσων περιέχει ὁλος ὁ Χριστιανισμὸς, καὶ δὲν δύναται ἐπομένως νὰ συμπεράνη τὸ ἀδύνατον τούτων, ἄνευ ἀντιφάσεως. Τί δὲ περὶ τοῦ ἀθεοῦ; οὗτος ὤφειλε νὰ ἦναι ὑπὲρ πάντας εὐπιστος, ἀφ' οὗ ζῆ πάντοτε ἐξ ἀντιφάσεων· καὶ νοῦς παραδεχόμενος ἤδη, ὅτι *δύναται τι νὰ γίνῃ ἀφ' ἐαυτοῦ*, δὲν ὑποφέρεται θαυμάζων, ὅτι τὸ ἐν μετεβλήθη εἰς ἄλλο.

Ἀλλὰ, καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἀκριβεῖς ἐπιστήμας πόσαι προτάσεις φαινόμεναι ἄτοποι καὶ ἀδύνατοι, ὧν οὐχ ἤττον ἔχομεν τὴν ἀπόδειξιν;

Οὕτως, ὅταν ὁ γεωμέτρης, δεικνύων καμπύλην τινὰ μεταξὺ δύο εὐθειῶν (1), ἀναγγέλλῃ καὶ ἀποδεικνύῃ, ὅτι ἡ καμπύλη πρέπει νὰ προσεγγίξῃ ἀδιαλείπτως εἰς τὰς δύο εὐθείας, χωρὶς ὅμως ποτὲ νὰ τὰς ἀπαντήσῃ καὶ τοὶ ἀπροστροφομένου τοῦ λόγου νὰ φαντασθῆ γραμμὰς ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου, καὶ μᾶλλον ἐπὶ μᾶλλον πρὸς ἀλλήλας αἰείποτε τεινούσας, χωρὶς ποτὲ νὰ συμπέσωσιν, ἀναγκαζόμεθα νὰ πιστεύσωμεν ἐπὶ τῇ ἀποδείξει αὐτοῦ τὸν γεωμέτρην, καὶ νὰ πεισθῶμεν δι' αὐτῆς, ὅτι ὅπουδῆποτε

(1) Ἡ ὑπερβολὴ μεταξὺ τῶν δύο αὐτῆς ἀσυμπτότων.

υπάρχει τὸ ἄπειρον, εἰς μάτην πειρᾶται ὁ λόγος νὰ ἐμβαθύνῃ.

Ὡσαύτως, ὅταν ὁ ἀλγεβριστὴς, διὰ σειρᾶς ἀδιαφιλονεικήτων προτάσεων, μᾶς ἐπάγῃ εἰς τὸ ἐξαγόμενον, ὅτι μεταξὺ δύο ἀκεραίων διαδοχικῶν ἀριθμῶν ὑπάρχουσιν ἀριθμητικὰ μεγέθη μὴ κλασματικὰ (1), ὁ λόγος ἀποστατεῖ, ὡς ἂν τῷ ἐπροτεινέτο ἄτοπόν τι, διότι πραγματικῶς φαίνεται ἐναντίον εἰς τὰς πρώτας ἐννοίας τοῦ ὀρθοῦ λόγου, μεταξὺ τοῦ 2 καὶ τοῦ 3, φερ' εἰπεῖν, νὰ ὑπάρχωσι πλεῖστοι ἀριθμοὶ μὴ δυνάμενοι νὰ παρασταθῶσι διὰ τοῦ 2 πλεον ἐνὸς κλάσματος, ἢ διὰ τοῦ 3 μείον ἐνὸς κλάσματος, καὶ οἷτινες δὲν εἶναι οὔτε κλασματικοὶ οὔτε ἀκέραιοι, οὐχ ἦτον ἢ πρότασις αὕτη δὲν εἶναι διόλου ἄτοπος, ἀλλ' ἀληθής, καὶ τόσον ὥστε δὲν ἠδυνάμεθα ν' ἀμφιβάλωμεν περὶ αὐτῆς, χωρὶς νὰ καταστρέψωμεν ἐκ βήθρων αὐτὰς τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας.

Καὶ τοιοῦτου εἶδους ἀληθείας δὲν παρέχει μόνον αὐτάς ἢ μαθηματικὴ καὶ ὅμως ἔχει μόνον ἀντικείμενον τὸ πεπερασμένον· ἀλλ' ἐπειδὴ, ἀκολουθῶν τὴν ιδέαν τοῦ πεπερασμένου, διορθῶ τις συχνάκις τὴν τοῦ ἀπείρου, πρὸ πάντων ὅταν ἀσχολῆται νὰ ἀκολουθήσῃ τὰς μακρὰς ἐκεῖνας σειρὰς, ὧν τὸ τέρμα εἶναι πάντοτε ἄγνωστον, ὁ μαθηματικὸς ἐνίοτε εὐρίσκεται καὶ ἄκων ἐν τῇ ὁδῷ τοῦ ἀπείρου, καὶ τότε μάλιστα τὸ πνευμά του ἐκπλήσσεται ἐξ ὧν λαμβάνει ἐξαγομένων.

Πολλῶν δὲ μᾶλλον ἐν ἐπιστήμῃ, οἷα ἡ τῆς θρησκείας, ἢ τις πρὸς μόνον τὸ ἄπειρον ἀπευθύνεται, καὶ ἰδίως ὅταν πρόκειται περὶ τῆς πραγματικῆς παρουσίας αὐτοῦ τοῦ Ἀπείρου. Δύναται τὸ γεγονός τοῦτο νὰ μὴ ἦναι τὸ μᾶλλον ἐκπληκτικὸν καὶ ἀκατάληπτον πάντων τῶν μυστηρίων;

(1) Οὗτοι εἶναι οἱ λεγόμενοι ἀσύμμετροι ἀριθμοί.

Καὶ ὅμως ἡ φαινομένη αὐτοῦ ἀτοπία δὲν εἶναι μείζων τῆς τῶν ἤδη μνημονευθέντων, καὶ ἵνα καταναγκάσῃ ὡς ἐκεῖνα τὴν πεποίθησίν μας, δὲν λείπει εἰμὴ ἡ ἀπόδειξις. Ἀλλὰ δὲν ἔπρεπεν ἐνταῦθα νὰ ἀποδειχθῇ· *Nūn μὲν ὡς ἐν ἐσόπτρῳ καὶ δι' αἰτίγματος, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον.* Καὶ θέλομεν ἰδεῖ μετ' οὐ πολὺ διὰ ποίους θαυμασίους λόγους.

Ἄλλ' ἐὰν δὲν ἀποδεικνύεται, ὅμως βεβαιοῦται κατὰ λόγον μάλιστα αὐτῆς τῆς φαινομένης ἀτοπίας του.

Πῶς τοῦτο; ὁ λόγος εἶναι ἀπλοῦς καὶ ἐκπληκτικὸς πρὸς τὸν μὴ ζητοῦντα νὰ ἀπατήσῃ ἑαυτὸν, καὶ ὑπηγορευθῆ ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ νοῦς εἰς τινὰ συγγραφέα ἐκ γενετῆς μὲν διαμαρτυρόμενον μὴ τοιοῦτον δὲ τὴν πεποίθησιν.

«Μηδεὶς εἶπη, ὅτι ἡ εἰς τὴν πραγματικὴν παρουσίαν »πίστις εἶναι ἀπατηλὴ καὶ ψευδής. Βέβαια φαίνεται καθ' »ἑαυτὴν τόσῳ παράλογος ὡς οὐδεὶς ἄνθρωπος ἀφ' ἑαυτοῦ »ἤθελε τολμήσει νὰ τὴν προτείνῃ εἰς ἄλλους ἀνθρώπους. »Ἐάν τις τῶν Ἀποστόλων τὴν ἐπρότεινεν εἰς τοὺς συνεργά- »τας του, ἤθελον τὸν θεωρήσει ὡς παράφρονα, καὶ ἤθελον »τὸν καταγελάσει. Ἀφ' οὗ ἀδύνατον νὰ ἔρχηται ἐξ ἀνθρώ- »πων, φαίνεται λοιπὸν, ὅτι ἐκ Θεοῦ· καὶ καθὸ θεία, ἀπο- »βάλλει πᾶσαν φαινομένην παραλογίαν, ὅσῳ καὶ ἂν ὑπο- »τεθῇ ἀκατάληπτος» (1).

Καὶ παρατήρησον καλῶς τὴν ἰσχὺν τοῦ ἐπιχειρήματος. Πρᾶγμα ὅπερ, κατὰ τὸ φαινόμενον, ἄνευ μωρίας δὲν συλλαμβάνεται, οὐδὲ προτείνεται, οὐδὲ γίνεται δεκτὸν, ὅπερ καὶ μόνον ἤθελε θεατρίσει καὶ δυσφημήσει διὰ παντός καὶ τὸν αὐτουργὸν καὶ τὴν ἄλλως ἄριστα ἐπινοηθεῖσαν ἐπιχειρήσιν, κατέστη πιστευτὸν, καὶ ὑπὸ πάσης τῆς οἰκουμένης ἐπιστεύθη· καὶ ὄχι μόνον τοῦτο, ἀλλὰ δι' αὐτοῦ ἐπιστεύ-

(1) Φιψ. Οὐλίλιαμ πρὸς Ἁγτικ. ἐπιστ. σελ. 174.

θησαν καὶ τὰ λοιπὰ πάντα, γενομένου τὸ ὄχημα τῆς διδασκαλίας, ἧς ἐφαίνετο τὸ πλεόν ἀνυπέμβλητον πρόσκομμα, ἡ ἐσία καὶ ἡ τροφή τῆς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους πίσεως εἰς τὴν θρησκείαν τοῦ Χριστοῦ, τὴν πληρώσαντες τὸν κόσμον διὰ τῶν φώτων αὐτῆς καὶ ἀρετῶν· καὶ μετὰ δέκα δεκάτῳ αἰώνων θαυμάσια, ἐξ αὐτοῦ εἰσέτι ἐξαρτᾶται πᾶσα πρακτικὴ ὀρθοδοξία, ἥτοι πᾶς ἀληθῆς Χριστιανισμὸς, πᾶς πολιτισμὸς.

Ἄφ' οὗ λοιπὸν τὸ θαυμάσιον τοῦτο ἀποτέλεσμα δὲν δύναται νὰ προκύψῃ ἐκ τῶν φαινομένων τοῦ θεσμοῦ τούτου, ἅτινα τῷ εἶναι πάντα ἐναντία, ἀνάγκη πᾶσα νὰ προέρχεται ἐκ τῆς πραγματικότητος, ἥτις οὕτως ἀποδεικνύεται κατ' εὐθὺν λόγον τῆς ἀτοπίας τῶν περιβαλλόντων αὐτὴν φαινομένων.

Ἄλλως, ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς Εὐχαριστίας τὰ φαινόμενα δὲν ἀπαντῶσιν ὑπὲρ ἀλλὰ κατὰ τοῦ ἐν αὐτῇ πράγματος· ἄρα ἡ ἐπιτυχία αὐτοῦ, ἡ ἐν τῷ κόσμῳ πίστις εἰς αὐτὸ, δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα ἀπάτης, ἀλλὰ πραγματικότητος, τόσῳ μᾶλλον ἰσχυρᾶς, ὅσον ἠναγκάσθη νὰ καταπολεμήσῃ τὴν ἐναντίαν ἀπάτην, ἀπάτην τρομεράν, καθ' ἧς καὶ θαυμασίως ἐθριάμβευσε.

Τοιοιουτρόπως ἡ ἐν τῷ μυστηρίῳ παρουσία, εἰ μὴ ἀποδεδειγμένη, εἶναι τοῦλάχιστον ἐπιβεβαιωμένη κατ' ἀνώτατον βαθμὸν, καθ' ὃν δηλαδὴ δυσκολευόμεθα νὰ τὴν πεισώσωμεν, ὅπερ τὰ μέγιστα συνάδει πρὸς τὴν ὅλην οἰκονομίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅστις, καίτοι ἐξασχῶν τὴν πίσιν ἡμῶν διὰ μυστηρίων, παρέχει ὅμως πάντοτε ἰσχυρὸν καὶ ὀριστικόν τινα λόγον, ἵνα τὰ ἀσπασθῶμεν ὅταν θέλωμεν.

Καὶ πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ συμπεράσματος τούτου, ἂς μὴ ὑποθέσῃ τις, ὅτι τὸ μυστήριον τῆς Εὐχαριστίας ἦτο παρα-

μεμορφωμένον κατ' ἀρχάς καὶ μετριασμένον, ἢ ὅτι ἀπήντησεν εὐπίστα πνεύματα εὐκόλως αὐτὸ παραδεχθέντα, ἢ τέλος ὅτι ἀνεπαισθήτως παρεισῆχθη καὶ κατ' ὀλίγον ἐκυρίευσεν τὴν πίστιν τῆς οἰκουμένης· διότι, οὐ μόνον ἄπασαι αἱ ἐξηγήσεις αὐταὶ προσβάλλουσι τὸν ὀρθὸν λόγον, ἀλλ' ὄντως τὰ πράγματα συνέβησαν ἀντιστρόφως, καὶ ὁ τρόπος τῆς συστάσεως τοῦ μυστηρίου τούτου ἐπαυξάνει, εἰ δυνατόν, τὴν ἰσχὺν τοῦ ἡμετέρου συμπεράσματος.

Μὴ ζητῶν διόλου νὰ παραμορφώσῃ καὶ νὰ παρενεῖρῃ αὐτὸ, ὁ θεμελιωτὴς τοῦ δόγματος τούτου, ὀλιγορῶν τρόπων τινὰ περὶ τῆς δυσκολίας, τὸ ἐπρότεινεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀποτόμῳ, καὶ ἐναντίον παντὸς ἀνθρωπίνου λόγου. Μετρῶν δὲ τὴν ἰσχὺν καὶ ἀκεραιότητα τῆς διαλέκτου, πρὸς ἣν ἔμελλε νὰ ἀπαντήσῃ ἀντίστασιν, οὐδέποτε ὁ Χριστὸς ὑπῆρξε τόσῳ θετικὸς καὶ καταφατικὸς, πολλάκις μὲν ἐπαναλαμβάνων οὐδέποτε δὲ ἐξηγῶν, καὶ λακωνικὸς ὅσον ἐν τῇ συστάσει τοῦ μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας· ὡς ἂν ἤθελεν, ἐπὶ ἀντικειμένου μόνον εἰς τὸν λόγον του στηριζομένου, ἢ βάσις αὕτη νὰ ἦναι τόσῳ μᾶλλον ἐπίσημος, ὅσον ἀποκλειστικὴ, καὶ νὰ λάβωμεν ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην, κατὰ τὴν βεβαιότητα τῆς αὐθεντίας ὅ,τι ἔμελλε νὰ μᾶς λείψῃ κατὰ τὴν ἐνάργειαν τῆς καταλήψεως. *Λάβετε, φάγετε· τοῦτο ἐστὶ τὸ σῶμά μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον· Πιετε ἐξ αὐτοῦ πάντες· τοῦτο ἐστὶ τὸ αἷμά μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυρόμενον· — Πᾶς ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα ἐν ἐμοὶ μένει, καὶ γὰρ ἐν αὐτῷ. — Ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς. Ἐάν τις φάγῃ ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ ὁ ἄρτος ὃν ἐγὼ δώσω, ἡ σὰρξ μου ἐστὶ. — Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. Οὕτω καὶ κατὰ πρόσωπον προσβάλλει τὸν κοινὸν νοῦν, καὶ παρουσιάζει τὴν χαλεπὴν ταύτην ἀλήθειαν. Μέσος*

ἄρος δὲν ὑπάρχει ὡς πρὸς αὐτήν, καὶ πάντες οἶδασιν, ὅτι ὁ Δούθηρος, ἐν τῇ παραφορᾷ τῆς ἀποστασίας του, ἐν μεγίστη εὐρέθῃ ἀμηχανία ὡς πρὸς τὸ μυστήριον τοῦτο, καὶ ἐξεφώνησεν, ὅτι πολὺ ἠθέλε τὸν ὑποχρεώσει ὁ παρέχων αὐτῷ καλὸν τι μέσον ὅπως τὸ ἀρηθῆ.

Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἄρκει. Τὸ στασιαστικὸν αἶσθημα, ὅπερ ὁ Δούθηρος συνησθάνθη, καὶ ἕκαστος δοκιμάζει ἀπέναντι τοῦ μεγάλου τούτου μυστηρίου, ὅταν δὲν τὸ θεωρῆ εἰμὴ ἔξωθεν, ἐξερράγη καὶ περὶ τὸν Σωτῆρα· πῶς, ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους οἱ Ἰουδαῖοι, δύναται οὗτος ἡμῖν δοῦναι τὴν σάρκα φαγεῖν; Ὁ δὲ Χριστὸς, ὅστις ἦτο παρὼν, καὶ ἔμελλε νὰ τοὺς μεταπέσῃ ἀπὸ τῆς πλάνης των, ἐὰν κακῶς ἐνόησαν τοὺς λόγους του· καὶ ὑπὲρ τῆς εὐδοώσεως τοῦ θεσμοῦ του μᾶλλον ἢ τῆς ἀληθείας ἔπρεπε νὰ κάμψῃ ταύτην πρὸς τὴν ἀπαντωμένην ἀντίστασιν, ὁ Χριστὸς ἀπεκρίθη (ἀπόκρισιν διὰ παντὸς ἀποφασιστικὴν πρὸς τὴν Χριστιανικὴν πίστιν) «ἀμὴν, ἀμὴν, λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ »Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πίνητε αὐτοῦ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε »ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς. Ἡ γὰρ σὰρξ μου ἀληθῶς ἐστι βρωσίς, »καὶ τὸ αἷμά μου, ἀληθῶς ἐστι πῶσις (Ἰωάν. 5'. — 52, 53, 54, 55.)

Τετέλεσται· ἡ πρότασις εἶναι καθαρὰ· δὲν ὑπολείπεται, εἰμὴ ν' ἀποφανθῶμεν κατὰ τὸν ἀνθρώπινον λόγον καὶ τὸ αἶσθημα, ν' ἀφήσωμεν ἐκεῖ τὸν Ἰησοῦν, καὶ νὰ εἴπωμεν ὡς οἱ Ἰουδαῖοι· Σκληρὸς ἐστὶν οὗτος ὁ λόγος· τίς δύναται αὐτοῦ ἀκούειν; . . . καὶ ἀπῆλθον, ὡς μετ' αὐτῶν ἀπῆλθον καὶ συναπελεύσονται τόσοι ἄπιστοι.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς μήπως τοὺς ἀνακαλεῖ καὶ συμβιβάζεται τέλος μὲ τὸν ἀποστατήσαντα λόγον αὐτῶν; οὐδαμῶς. ἄπαγε! ἀλλ' ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς ὀλίγους ἀπομείναντας ἀφώνους καὶ ἀμφιρρέπεις, πληροῖ τὸ μέτρον, καὶ

τρόπον τινά τοὺς παρακινεῖ νὰ ἀκολουθήσωσι τοὺς ἄλλους, λέγων αὐτοῖς· *Μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε ὑπάγειν*; ὡς ἂν ἔλεγεν· Οὐδὲν ἔχω νὰ αὐξήσω ἢ νὰ ἐλαττώσω ἐν τῷ λόγῳ μου· οὐδὲν νὰ προσθέσω, οὐδὲν ν' ἀφαιρέσω· ἀποφασίσατε, δὲν θέλω μαθητὰς μὴ προβαίνοντας ἕως ἐκεῖ, καὶ ἐπὶ τῇ τιμῇ ταύτῃ θέλω τὴν πίστιν αὐτῶν. Καὶ τὸ ἀνθρώπινον γένος προέβη ἕως ἐκεῖ, καὶ ἐπλήρωσε τὴν τιμὴν ταύτην· καὶ σπεῦδον ἐπὶ τοῖς ἔχνεσι τοῦ Πέτρου, ἐξεφώνησε, τεινον τὰς χεῖρας πρὸς τὸν Ἰησοῦν· *Πρὸς τίνα, Κύριε, ἀπελευσόμεθα; ῥήματα ζωῆς αἰωνίου ἔχεις* (Ἰωάν. 5'. 67 68).

Διότι τὸ ἀνθρώπινον γένος ἠγάπησε, καὶ, ἐναντίον πάσης ἐπιφάσεως, ἐπίστευσεν εἰς τὴν ἀγάπην· καὶ ἡ ἀγάπη δὲν τὸ ἠπάτησε, καὶ παρέσχεν αὐτῷ οὐχὶ τὴν ἀπόδειξιν ἀλλὰ τὴν βεβαιότητα, τὴν πεποίθησιν, τὸ αἶσθημα, τὴν αἴσθησιν τῆς παρουσίας τῆς, καὶ ἡ πραγματικότης ἐνίκησε τὸ φαινόμενον, καὶ τέλος ἡ ἀλήθεια ἐτήρησε τὸν λόγον τῆς· *Ἐάν τις φάγῃ ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου, ζήσεται*.

Συναίσθανομένη δὲ τὴν πραγματικότητα τοῦ μυστηρίου τούτου διὰ τῆς πίστεως, ἡ καρδιά τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἔχει μόνον τὴν ἀδιάσειστον περὶ αὐτῆς πεποίθησιν κατὰ τῆς ἀσφαλείας τοῦ φαινομένου, ἀλλὰ φθάνει καὶ νὰ ἐννοήσῃ τὴν ἀνάγκην τῆς ἀσφαλείας ταύτης, καὶ νὰ εὕρῃ ἐὰν ὅχι τὸ πῶς αὐτῆς, τοῦλάχιστον τὸ διατί, καὶ τρόπον τινὰ ἀναλαμβάνει ὅλον τὸν λόγον ἐν τῇ πίστει, ἢ τοῦλάχιστον προκισθάνεται τὴν ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ μακαρίαν αὐτῶν συμφωνίαν.

Α'. Ἄς προοιμιιάσωμεν δὲ τὴν συμφωνίαν ταύτην, ἐξασκοῦντες τὸν λόγον μας εἰς τινὰς οὐσιώδεις σκέψεις τοῦ μυστηρίου τούτου τῆς θείας ἀγάπης.

α.) *Οὐκ ἐπ' ἄρτω μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος*. — Κατὰ διαφορὰν τῶν ζώων, ὧν ἡ ὑπαρξὶς περιορίζεται μόνον εἰς

τάς αισθήσεις, δύο ἔχει ὁ ἄνθρωπος ὑπάρξεις· τὴν μὲν αισθητικὴν, τὴν δὲ, πνευματικὴν, αἵτινες, καί τοι μυστηριωδῶς συνδεόμεναι, εἶναι οὐχ ἥττον φύσει διακεκριμέναι, καὶ διὰ τοῦτο ἀπαιτοῦσι καὶ διακεκριμένην ὡσαύτως τροφήν.

Ἡ μὲν ἐκ Θεοῦ πηγάζουσα ψυχὴ πρέπει νὰ λαμβάνῃ τὴν τροφήν της ἐν Θεῷ, τὸ δὲ ἐκ τῆς ὕλης ληφθὲν σῶμα νὰ τὴν ζητῇ ἐν τῇ ὕλῃ· καὶ ὅση ἀλληλεγγυότης καὶ ἀνφαίνεται μεταξὺ των, ἡ ψυχὴ δύναται νὰ εἴπῃ ὅ,τι ὁ Ἄγγελος Ῥαφαὴλ ἔλεγεν εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ Τωβίου. «Πάσας τὰς ἡμέρας ὠπτανόμην ὑμῖν, καὶ οὐκ ἔφαγον, οὐδὲ ἔπιον, ἀλλ' ὄρασιν ὑμεῖς ἐθεωρεῖτε» (1).

Ἡ ἀόρατος αὐτῆ πόσις καὶ βρωσις, ὁ ἄρτος οὗτος τῶν πνευμάτων, ὡς καλεῖ αὐτὴν ὁ Μαλεβράγγης, εἶναι ἡ Ἀλήθεια καὶ ἡ Ἀγάπη, αἵτινες εἶναι ἐν τῷ Θεῷ, ἢ μᾶλλον ὁ Θεός, αὐτὸν ἔχουσαι ἀρχὴν καὶ ἀντικείμενον· εἶναι αὐτὸς ὁ κυριαρχικὸς Λόγος, οὗ πάντες οἱ ἡμέτεροι λόγοι μετέχουσιν, ἡ ἀπλαστος ἐκείνη Σοφία ἢ καθιστῶσα μακαρίαν καὶ ἔλλογον τὴν ἐξ αὐτῆς τρεφομένην ψυχὴν, καὶ πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις φωνάζουσα ἐκ τοῦ βάθους τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας των· «Προσέλθετε πάντες οἱ ἐπιθυμοῦντες μου, καὶ ἀπὸ τῶν γεννημάτων μου ἐμπλήσθητε· τὸ γὰρ μνημόσυνόν μου ὑπὲρ μέλι γλυκὺ, καὶ ἡ κληρονομία μου ὑπὲρ μέλιτος κηροῦ. Οἱ ἐσθιοντές με ἔτι πεινάσουσι, καὶ οἱ πίνοντές με ἔτι διψήσουσι» (1)· τοῦτέστιν, ὅτι, κατὰ διαφορὰν τῶν ὑλικῶν τροφῶν, αἵτινες χορταίνουσι μετ' οὐ πολλὸ τὸ θνητὸν σῶμα, ἡ τῆς ψυχῆς αὐξάνει τὴν πείναν αὐτῆς, ἐν ᾧ τὴν εὐχαριστεῖ, διότι ἐκείνη μὲν εἶναι ἀδιείρητος, αὕτη δὲ ἀκόρεστος, καὶ διότι οὐδετέρα ἀνέχεται διακοπὴν

(1) Τωβίτ. ιβ'.—19.

(1) Σειράχ. κεφ. κδ'.

τινα· ὥστε διὰ τῆς εὐτυχοῦς ταύτης ἀνάγκης δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἀμυδρὰν τινα ιδέαν τῆς οὐρανοῦ μακαριότητος.

Ἡ ψυχὴ γίνεται διὰ τούτου συνδαιτύμων τῷ Θεῷ, κοινοῦ μετ' αὐτοῦ, τρέφεται ἐκ θείας τροφῆς, καὶ μετέχει ἐπομένως θείας ζωῆς καὶ μακαριότητος. Ὁ Θεὸς τρέφεται ἐκ τῆς ἰδίας γνώσεως καὶ ἀγάπης, ὡς αὐτάγαθος, καὶ μὴ δυνάμενος νὰ γνωρίσῃ καὶ ν' ἀγαπήσῃ οὐδὲν ἑαυτοῦ τελειότερον (1). αὕτη δὲ εἶναι ἡ ζωὴ καὶ ἡ μακαριότης του. Ἡ τροφή καὶ ἡ ζωὴ τῆς ψυχῆς ὑφίστανται εἰς τὴν αὐτὴν γνῶσιν καὶ ἀγάπην· μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι, ἐν ᾧ ὁ Θεὸς τὰς λαμβάνει καὶ ἀναφέρει ἐν ἑαυτῷ, ἡ ψυχὴ λαμβάνει καὶ ἀναφέρει αὐτὰς τῷ Θεῷ· «Αὕτη, λέγει ὁ Χριστὸς ἐν τῷ »Εὐαγγελίῳ, ἐστὶν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσκωσί σε, Πάτερ». Ἡ δὲ Κατήχησις διὰ τοῦ ἐντελοῦς καὶ ἀκριβοῦς αὐτῆς λόγου, εἰσάγει τὴν ὑψηλὴν ταύτην ἀλήθειαν ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν παιδῶν, διὰ τῶν ἐξῆς ῥημάτων· «Διατί σὲ »ἐπλασεν ὁ Θεὸς, καὶ σ' ἔβαλεν ἐν τῷ κόσμῳ; — *Ἴρα τὸν γινώσκω, καὶ τὸν ἀγαπῶ, καὶ ἀπολαύσω οὕτω τὴν αἰώνιον ζωὴν.*

Ἐν τῇ ἀρχικῇ τῶν πραγμάτων καταστάσει, ἡ ἀνωτέρα αὕτη ζωὴ τῆς ψυχῆς, ἡ θέτουσα αὐτὴν ἐν κοινωνίᾳ πρὸς τὸν Θεόν, δὲν παρεμποδίζετο βεβαίως ὑπὸ τῆς κατωτέρας, δηλ. τῆς τῶν αἰσθήσεων, τῆς σχετιζούσης αὐτὴν πρὸς τὴν ὕλην. Ἐπρεπε μάλιστα ἡ πρώτη νὰ καθυποτάξῃ ἑαυτῇ τὴν δευτέραν, καὶ νὰ τὴν συνυψώσῃ μεθ' ἑαυτῆς εἰς προτερήματα πνευματικότητος, δόξης καὶ ἀθνασίας, ἅπερ δὲν δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν ἄλλως, ἢ διὰ τῶν παραδοθέντων ἡμῖν περὶ τῆς μεταμορφώσεως καὶ ἀναλήψεως τοῦ Σωτῆρος.

Ἀπαίσιος διάρρηξις τῆς μετὰ Θεοῦ κοινωνίας τῆς ψυχῆς

(1) Ὁ Πατὴρ ζῶν ἔχει ἐν ἑαυτῷ Ἰωάν. ε. 26.

διὰ τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος ἐναντίαν ἐπήνεγκε τύχην εἰς τὴν ἀνθρωπότητα. Ἡ κατωτέρα ζωὴ ὑπερίσχυσεν, ἡ δὲ ψυχὴ ἐβυθίσθη εἰς τὴν σάρκα, ἀπέβαλε τὴν θεωρίαν καὶ ἀπόλαυσιν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀπέστη αὐτοῦ, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον βυθιζομένη ἐν τῇ περὶ ἑαυτῆς ἀλαζονείᾳ καὶ ταῖς σαρκικαῖς ἡδοναῖς, διότι μόνα ταῦτα ἀπέμενον αὐτῇ μετὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ.

Ἡ θεία ζωὴ, ἡ οὔσα αὐτῇ φυσικὴ, κατέστη ἔκτοτε ὑπερφυσικὴ πρὸς αὐτὴν, ἀποχωρισθεῖσαν αὐτῆς ὑπὸ δύο ἀνυπερβλήτων προσκομμάτων· διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν, δὲν τῇ ἐσυγχωρεῖτο πλέον νὰ βλέπῃ, εἰμὴ διὰ τῶν αἰσθήσεων, καὶ ἡ ἀόρατος τροφὴ τῆς περὶ ἧς ἐλαλήσαμεν ζωῆς τῶν πνευμάτων οὐδὲν πλέον διέφερεν αὐτὴν· ἀφ' ἑτέρου δὲ, δὲν ἠδυνήθη νὰ διαφθαρῇ, χωρὶς νὰ διαφθεῖρῃ δι' ἀντικρούσεως τὰς αἰσθήσεις, αἵτινες ἐγένοντο συνένοχοι αὐτῆς, καὶ τὰς ὁποίας, διὰ τῆς χρήσεως αὐτῶν εἰς τὰς ἀταξίας τῆς, εἶχεν ἐγείρει μάλιστα καθ' ἑαυτῆς.

Ἐν τῇ καταστάσει ταύτῃ ἡ πνευματικὴ τροφὴ δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ τῇ ἀποδοθῇ κατ' ἀόρατον καὶ ἄυλον τύπον, εἴτε διότι ἡ ψυχὴ εἶχε βυθισθῆ εἰς τὰς αἰσθήσεις, καὶ οὐδὲν ἠδύνατο νὰ φθάσῃ αὐτῇ εἰμὴ δι' αὐτῶν, ἢ διότι αὗται διὰ τῆς ἀποστασίας τῶν δὲν τὴν ἄφινον νὰ ὀρεχθῇ τὰ οὐράνια.

Τότε ἡ ἀπ' αἰῶνος οὔσα ἐν τῷ Πατρὶ Θεῷ ζωὴ ἠναγκάσθη νὰ συγκαταβῇ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, νὰ φορέσῃ τὴν ἀποστατήσασαν ἡμῶν σάρκα, ἵνα διὰ τῶν παθημάτων τῆς ἐπαναγάγῃ αὐτὴν ὑπὸ τὸν νόμον τοῦ πνεύματος, τὸ δὲ πνεῦμα ὑπὸ τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ, ἀποκαλύπτουσα αὐτὸν ἐκ νέου διὰ τῶν αἰσθήσεων, καὶ ἀνακαινίζουσα ἐν ἡμῖν τὸν πνευματικὸν ἄνθρωπον διὰ τοῦ σαρκικοῦ.

Ἡ μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνία τῆς ψυχῆς ὑπῆρξε τὸ ἀπο-

τέλεσμα τῆς οἰκτίρμονος ταύτης μεσιτείας, ἀλλ' οὐχὶ ἀμέσως πως, καὶ οἷα ἦτο ἀπ' ἀρχῆς, διότι οὔτε αὐτὴ ἡ ἀρχὴ τῆς μεσιτείας τὸ ἀπήτει, οὔτε ἡ ἐλευθέρᾳ ἡμῶν φύσις ἤθελε τὸ ὑπομείνει. Ἴνα δὲ καὶ αὕτη εἰς τοῦτο συνδράμη, ὁ Θεὸς κηδύνηκε νὰ ἀναβάλη εἰς τὴν ἄλλην ζωὴν τὴν πληρῶσιν τῆς ἀμέσου ταύτης κοινωνίας, καὶ νὰ ὀδηγήσῃ μόνον ἡμᾶς ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὅπως φθάσωμεν εἰς αὐτὴν διὰ τῆς συμφωνίας ἡμῶν πρὸς τὰς χάριτας, ἃς ὠκονόμησεν ἡμῖν, καὶ διὰ τῆς ἐκουσίας ἡμῶν ἀφομοιώσεως πρὸς τὸν Θεῖον Μεσίτην, δι' οὗ ἀπελαμβάνομεν αὐτάς. Ἐπρεπεν ἐπομένως ἡ κοινωνία αὕτη νὰ γίνῃ ἐνταῦθα ἐμμέσως ὑπὸ μίκτον τινα τρόπον, ὡς ὁ τῆς μεσιτείας καὶ ὁ τοῦ κακοῦ, ὅπερ ἐθεράπευε, καὶ ἀναμέσον δοκιμασιῶν ἱκανῶν νὰ ὁμοιώσωσιν ἡμᾶς τῷ Χριστῷ, ὡς αὐτὸς ἐγένετο ὁμοιος πρὸς ἡμᾶς. Καὶ καθὼς οὗτος ἔλαβε τὴν ἀποστατήσασαν ἡμῶν σάρκα, ὠφείλομεν νὰ τὴν ἀναλάβωμεν παρ' αὐτοῦ διαλλαγεῖσιν, νὰ τὴν ἰδιοποιηθῶμεν, καὶ νὰ ἀνακτήσωμεν μετ' αὐτῆς τὴν ἀχωρίστως σὺν αὐτῇ ἠνωμένην θεϊαν ζωὴν. «Μηδεὶς εἶπη, λέγει ὁ Βοσσετίος, τὸ πνεῦμα ἀρκεῖ. » Τὸ σῶμα εἶναι τὸ μέσον, δι' οὗ συνενούμεθα τῷ πνεύματι· σὰρξ γενόμενος ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, κατῆλθε μέχρις ἡμῶν, καὶ διὰ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ ὀφείλομεν νὰ τὸν ἀναλάβωμεν, ἵνα ἐνωθῶμεν τῷ πνεύματι αὐτοῦ καὶ τῇ θεϊότητι. Ἐγενόμεθα, λέγει καὶ ὁ Ἀπόστολος Πέτρος, κοινωνοὶ θείας φύσεως, ἐπειδὴ καὶ ὁ Χριστὸς ἐγένετο κοινωνὸς τῆς φύσεως ἡμῶν. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ ἐνωθῶμεν τῇ σαρκί, ἣν ἔλαβεν ὁ Λόγος, ἵνα δι' αὐτῆς ἀπολαύσωμεν τῆς θεϊότητος αὐτοῦ, καὶ μεταλάβωμεν τοῦ Θεοῦ, θεῖα λαμβάνοντες αἰσθήματα.

Ἄπαξ σαρκωθεὶς ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς, ἔλαβεν ἀτομικὴν μόνον σάρκα· ἀλλὰ διὰ τῆς κοινωνίας τῆς Εὐχαριστίας

λαμβάνει τὴν σάρκα πάντων ἡμῶν, τὴν ἰδιοποιεῖται, καὶ τὴν ἀφομοιοῦται· ὅθεν καὶ οἱ θεοὶ Πατέρες ἐκάλεσαν τὴν Εὐχαριστίαν *Παράτασιν τῆς Ἐνσαρκώσεως* καὶ ἐπομένως τῆς Θείας ζωῆς, ἥς ἡ ἀρχὴ εἶναι σύμφυτος αὐτῇ.

Ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς, θυγάτηρ τοῦ προπατορικοῦ ἀμαρτήματος, μεταβαίνει εἰς τοὺς υἱοὺς τοῦ Ἀδάμ μετὰ τὴν φυσικὴν ζωὴν, διὰ μεταδόσεως καὶ παρατάσεως τῆς σαρκὸς τοῦ προπάτορος αὐτῶν, ἐν ᾧ ἔχει τὴν πηγὴν της ὄψαυτος ἢ χάρις, θυγάτηρ τοῦ ἀγνισμοῦ, μᾶς ἐνωφθαλμίσθη διὰ κοινωνίας τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ τοῦ ἀξιόσαντος ἡμᾶς αὐτῆς, ἐν ᾧ ὀφείλομεν νὰ ἀναγεννηθῶμεν εἰς τὴν ὑπερφυσικὴν ζωὴν, ἰδιοποιούμενοι αὐτήν. Τότε ἀληθῶς λέγομεν μετὰ τοῦ Χριστοῦ, ὅτι αὐτὸς μένει ἐν ἡμῖν, καὶ ἡμεῖς ἐν αὐτῷ· αὐτὸς μὲν ἐν ἡμῖν, καθὼς ἐπενδυθεὶς τὴν ἔνοχον φύσιν, ἡμεῖς δὲ ἐν αὐτῷ, καθὼς ἀναλαβόντες αὐτὴν παρ' αὐτοῦ ἀναγεννημένην, καὶ γενόμενοι μέλη τοῦ σώματος αὐτοῦ. Ὅ,τι δὲν δυνάμεθα ἡμεῖς ἐν αὐτοῖς, ἐποίησεν αὐτὸς ἐν ἑαυτῷ, ἵνα τὸ μεταδώσῃ ἡμῖν, ὥστε νὰ ἰδιοποιηθῶμεν αὐτὸ, συνενούμενοι πρὸς αὐτό. *Ἐγένετο ἀμαρτία*, ὡς λέγει καὶ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ἵνα τὴν ἀμαρτίαν λάσσηται· ἐγένετο ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων, ὅπως διὰ τῆς μετ' αὐτοῦ κοινωνίας τῶν, ἐν καταστάσει ἐξουθενισμοῦ καὶ ἀγνισμοῦ, συναναστηθῶσι καὶ συνδοξασθῶσι μετ' αὐτοῦ.

Πάντες οἱ τῇ κοινωνίᾳ ταύτῃ μετέχοντες τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ γίνονται μετ' αὐτοῦ ἐν ἐν αὐτοῖς, καὶ διὰ τῆς Θείας ταύτης Κοινωνίας θέλει δικλάμψῃ μίαν ἡμέραν ἢ δόξα, ἥτις ἐφανερώθη ἐν Χριστῷ τῷ ἀρχηγῷ καὶ θεμελιωτῇ τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ βρώσις τοῦ Θείου θύματος ἀπαρτίζει λοιπὸν μέρος τῆς θυσίας, καὶ ταύτην καθιστᾷ ἡμῖν κοινὴν μετ' αὐτοῦ.

Καὶ τοῦτο μὲν εἶναι τὸ μέρος τῆς θείας μεσιταίας τὸ ἀφορῶν ἡμᾶς, ἡ δὲ θυσία, τὸ ἀφορῶν τὸν Θεόν.

β'.) Τὴν μεγάλην ταύτην ἀλήθειαν προεικόνισεν ὁλος ὁ ἀρχαῖος κόσμος. Ἡ βρώσις τῆς σαρκὸς τῶν θυμάτων ἐν παντὶ λαῷ καὶ χρόνῳ εὐρίσκεται ὡς ἀπαρτίζουσα ὁλοκληρωτικὸν μέρος τῆς θυσίας. Ἀναφέρων ὁ Ῥολλίνοσ τὴν καθ' Ὀμηρον περιγραφὴν θυσίας τινὸς, λέγει· « Ἀφ' οὗ οἱ μηροὶ τοῦ θύματος κατηναλώθησαν διὰ τοῦ πυρός, ἐψήθησαν τὰ ἔγκατα αὐτοῦ, καὶ διενεμήθησαν εἰς τοὺς περιεστῶτας. » Ἡ τελετὴ αὕτη εἶναι ἀξιοσημείωτος· δι' αὐτῆς ἐτελείονεν ἢ πρὸς τοὺς Θεοὺς προσφερομένη θυσία, καὶ ἦτο ὡς δειγμὰ κοινωρίας μεταξὺ πάντων τῶν ἐκεῖσε παρестῶτων. « Τὴν θυσίαν διεδέχετο τὸ συμπόσιον ἀποτελοῦν μέρος αὐτῆς » (1). Ἡ δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν θυσίας τινὰς συνειθιζομένας παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἔθνεσι, καὶ παρουσιαζούσας κατὰ τοῦτο λίαν ἀξιοπαρατηρήτους σχέσεις πρὸς τὴν ἀληθῆ θυσίαν τοῦ προσδωκομένου λυτρωτοῦ, ἧς αἱ ἄλλαι πᾶσαι δὲν ἦσαν εἰμὴ προεικονίσματα, ὡς ἤδη ἀπεδείξαμεν ἐν τῇ *περὶ θυσιῶν μελέτῃ*. Ἐκ τούτων θέλομεν μνημονεύσει μίαν τῶν περιφημοτέρων θυσιῶν τῆς Ἰνδικῆς, ἐν ἣ ἡ προσφορὰ καὶ ἡ βρώσις τοῦ ἀμνοῦ συνωδεύετο ὑπό τινος εὐχῆς, καθ' ἣν, γεγωνυῖα τῇ φωνῇ, ἐλέγετο *πότε θέλει γεννηθῆ ὁ Σωτήρ* (2);

Οἱ ἐθνικοὶ ἐνόμιζον ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, ὅτι *συνέτρωγον μετὰ τῶν θεῶν*, ἰδέα λίαν ἀξιοπαρατήρητος καὶ ἐπιθεβαιοῦσα τὴν πρώτην ἡμῶν ἰδέαν περὶ τῆς τροφῆς τῆς

(1) Ῥολλίνοσ Ἐν Πραγματεία περὶ Μελετῶν, περὶ ἀναγνώσεως τοῦ Ὀμήρου. Τὸ δεικνύον ὅτι τὸ συμπόσιον ἀπετέλει μέρος τῆς θυσίας, καὶ ἦτο πρᾶξις ἀποκλειστικῶς θρησκευτικῆ, εἶναι ἡ ἐκλογὴ τῶν ἐγκάτων, τὸ μέρος τοῦ ζώου, ὅπερ συνήθως δὲν χρησιμεύει εἰς τροφήν.

(2) Ἐπις. Βουχέρου πρὸς Ἰέτιον, τόμ. ιζ. τῶν οἰκοδομ. ἐπις. σελ. 21.

ψυχῆς, ἥτις εἶναι αὐτὴ ἡ ζωὴ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἔμελλε νὰ κατέλθῃ ἐξ οὐρανοῦ, ἵνα μεταδωρηθῇ ἡμῖν ὡς ἰλαστήριον θῦμα, καὶ ὡς ἀρραβὼν τῆς πρὸς τὸν αὐτουργὸν καταλλαγῆς μας.

Ἄλλως, παρὰ τῷ Ἰουδαϊκῷ λαῷ, καθὼ πρωτοτόκῳ πάντων, ὀφείλομεν νὰ ζητήσωμεν, ὡς ἐν οἰκείῳ τόπῳ ἀπεδείξαμεν, τὸ ἀληθὲς πνεῦμα τῆς θυσίας, διότι ἐκεῖθεν διεδόθη, μετὰ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, εἰς ὅλην τὴν οἰκουμένην. Εἶναι δὲ ἀναντίρρητον καὶ ὁμολογούμενον, ὅτι πᾶσαι αἱ τοῦ μωσαϊκοῦ Νόμου τελεταὶ εἶναι προεικονίσματα τῶν μυστηρίων τοῦ Εὐαγγελικοῦ, καὶ πάντων τῶν πραγματοποιηθησομένων καὶ τελεσησομένων ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐπαγγελθέντος Μεσσίου. Εἶναι ἐπίσης βέβαιον, ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι ἔτρωγον τὰ θύματα ἐπὶ σκοπῷ νὰ συμμεθέξωσι τῆς θυσίας, κατὰ τὸ ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγόμενον· *Βλέπετε τὸν Ἰσραὴλ κατὰ σάρκα· οὐχὶ οἱ ἐσθίοντες τὰς θυσίας, κοινῶν τοῦ θυσιαστηρίου εἰσὶ (1)*;

Τὸ μυστήριον τῆς Εὐχαριστίας ἔχει λοιπὸν ὑπὲρ ἑαυτοῦ, μετὰ τῆς συναινεσεως τῶν νεωτέρων λαῶν, τὸ προαίσθημα ὅλων τῶν ἀρχαίων, καὶ ἡ παρ' ἡμῶν ἐκτεθεῖσα διδασκαλία περιβέβληται τοῦς χαρακτῆρας πάντων τῶν θείων καὶ χριστιανικῶν, τὸ διηγετικὸν καὶ τὸ καθολικόν.

Ἐξαγόμενον μᾶλλον ἀπ' εὐθείας ἐφαρμόσιμον εἰς τὴν περὶ τῆς πραγματικῆς παρουσίας Χριστιανικῆν διδασκαλίαν, πηγάζει ἐκ τῆς ἀνωτέρω σκέψεως, καὶ ἔρχεται νὰ πλήξῃ τὸν Λουθηρανισμὸν δι' ἀκαταμαχῆτου ἐπιχειρήματος.

Ἐὰν, ὡς ἀναγκαίως ὀφείλομεν νὰ τὸ ἀναγνωρίσωμεν, αἱ τελεταὶ, καὶ ἰδίως αἱ θυσίαι τοῦ παλαιοῦ νόμου, δὲν ἦσαν εἰμὴ προεικονίσματα τῆς ἀληθοῦς θυσίας, ἥτις ἔμελλε

(1) Κορινθ. ἰ.—18.

νά τελεσθῆ ὑπὸ τὸν νέον νόμον, ἀνάγκη πᾶσα πᾶν τὸ ἐν τούτῳ γεγόμενον νὰ ἦναι ἀνώτερον τοῦ εἰκονίσματος, νὰ ἦναι *πραγματικόν*. Διότι, ἐν ἡ ὕλη τῆς θυσίας τῶν Χριστιανῶν, δι' ἧς κοινωνοῦσιν αὐτῆς, δὲν ἦναι εἰμὴ εἰκῶν, σύμβολον ἢ παράστασις, ἀπλοῦς ἄρτος καὶ οἶνος, ποῦ ἡ ὑπεροχὴ τῆς θυσίας τοῦ νέου νόμου πρὸς τὰς τοῦ ἀρχαίου, ἐν αἷς ἡ παράστασις ἦτο μεγαλοπρεπεστέρα, ἢ εἰκῶν καταπληκτικωτέρα, καὶ τὸ σύμβολον ἐπαισθητότερον; μήπως ἡ λατρεία τοῦ νόμου τῆς χάριτος οὐδεμίαν ἔχει ὑπεροχὴν πρὸς τὴν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ; πάντῃ διάφορον εἶχε περὶ τούτου γνώμην ὁ Ἅγιος Παῦλος, εἰπὼν· *Ἐχομεν θυσιαστήριον, ἐξ οὗ φαγεῖν οὐκ ἔχουσιν ἐξουσίαν οἱ τῇ σκηνῇ λατρεύοντες* (1), ἦτοι οἱ ἱερεῖς καὶ λεῦται τοῦ παλαιοῦ νόμου.

Ἐὰν οἱ διαμαρτυρούμενοι ἦναι συνεπεῖς, πρέπει νὰ ὁμολογήσωσιν, ὅτι καὶ ἡ προσφορὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ δὲν εἶναι εἰμὴ σύμβολον, ὅτι δὲν εἶναι πραγματικῶς ἱλαστήριος θάνατος, ἀλλὰ θάνατος πνευματικὸς καὶ μυστικὸς, καὶ μέχρι τέλους προβαίνοντες, καὶ αὐτὴν τὴν ἐσάρκωσιν τοῦ Θεοῦ Λόγου νὰ ἐξαλείψωσι διὰ τοιαύτης ἐρμηνείας.

Εἰς τοῦτο δὲ, παρ' αὐτῶν διδαχθέντες, ἔφθασαν οἱ Σωκινιανοὶ καὶ οἱ μονοφυσῖται, ὡς εἶναι γνωστὸν (2). Καὶ πρέπει ὅλος ὁ Λουθηρανισμὸς νὰ καταστήσῃ εἰς τὸ πάσης ἀποκεκαλυμμένης θρησκείας ἀνατρεπτικὸν τοῦτο συμπέρασμα, ἢ νὰ ἀσπασθῆ τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν, ἥτις μόνη καὶ πρὸς ἑαυτὴν εἶναι σύμφωνος, καὶ καθ' ὅλα τὰ

(1) Πρὸς Ἐβραίους, ιγ'.—10.

(2) «Ὁ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ θάνατος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, λέγουσιν οὗτοι, »δὲν ὑπῆρξε κυρίως θυσία, καθότι ὁ Χριστὸς ἀποθνήσκων, παρεκάλεσεν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτωλῶν, καὶ διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἐπεσφράγισεν »ἅπασαν αὐτοῦ τὴν διδασκαλίαν». Βεργ. Λεξ. Θεολ. ἀρ. θυσία.

μέρη αὐτῆς ὑποστηρίζεται. Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ταύτῃ ἡ βρώσις τοῦ σώματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶναι τοσοῦτον ἀληθῆς, ὅσον ὁ θάνατος καὶ ἡ ἐνσάρκωσις αὐτοῦ. Πάντα εἶναι πραγματικότης καὶ πλήρωσις τῶν ἀρχαίων διατυπώσεων, διότι πρέπει ταῦτα πάντα νὰ ἦναι οὕτως καὶ ὄχι ἄλλως, καὶ διότι οἱ ἐπίσημοι λόγοι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἔρχονται νὰ ἐντυπώσωσιν εἰς τὴν ἤδη τοσοῦτον ἰσχυρὰν ταύτην ἐπαγωγὴν τὴν σφραγίδα τῆς αὐθεντίας του· « Ἀμὴν, » ἀμὴν, λέγω ὑμῖν, ἡ γὰρ σὰρξ μου ἀληθῶς ἐστὶ βρώσις, » καὶ τὸ αἷμά μου ἀληθῶς ἐστὶ πόσις ».

Ἄλλ' ἵνα μᾶς ἀπαλλάξῃ τῆς βρώσεως τῆς ἀνθρωπίνης σαρκὸς, καὶ τῆς πόσεως τοῦ ἀνθρωπίνου αἵματος, ὑπὸ τὸ ἴδιον αὐτῶν εἶδος, ὅπερ φυσικῶς ὁ ἄνθρωπος βδελύττεται, δίδει ἡμῖν νὰ ἐσθίωμεν τὴν σὰρκα τῆς θυσίας του, θείῳ καὶ ὑπερφυσικῷ τρόπῳ, καὶ πάντῃ διαφόρῳ τοῦ καθ' ὃν οἱ ἀρχαῖοι ἤσθιον τὰ θύματα, οὐδὲν ὁμῶς διὰ τοῦτο ἀφαιρῶν τῆς πραγματικότητος αὐτῆς καὶ οὐσίας. Καθὼς ἐγένετο ἄνθρωπος, ἵνα δυνηθῇ νὰ ἀποθάνῃ, καὶ θῦμα ἵνα ὄντως ἀποθάνῃ, οὕτως ἐγένετο ἄρτος καὶ οἶνος, ἵνα γίνῃ ἡ πνευματικὴ ἡμῶν τροφή, καὶ ποιήσῃ ἡμᾶς κοινωνοὺς τῆς θυσίας του, καὶ οὕτως ἡ φάτνη, ὁ σταυρὸς καὶ ὁ δεῖπνος ἀποτελοῦσι τοὺς τρεῖς βαθμοὺς τῆς συγκαταβάσεως τῆς θείας ἀγάπης, ὧν ὁ ἕσχατος εἶναι ἐπίσης πραγματικὸς ὡς οἱ δύο πρῶτοι.

γ'.) Ἐὰν δὲ μᾶλλον συγχέει τὴν διάνοιάν μας, ἐκπληροῖ δι' αὐτοῦ τούτου ὃν προέθετο σκοπὸν, νὰ φέρῃ ἡμᾶς εἰς τὴν κοινωνίαν τῆς ἀγάπης του διὰ τῆς κοινωνίας τῶν θυσιῶν του, ἵνα ἀξιῶσῃ ἡμᾶς ἀκολούθως νὰ γίνωμεν κοινωνοὶ τοῦ θριάμβου καὶ τῆς μακαριότητός του. Ἀγάπη ἀντὶ ἀγάπης καὶ θυσία ἀντὶ θυσίας, ὁ Θεὸς ἀπεκδύεται, ἀνάγκη νὰ ἀπεκδυθῶμεν καὶ ἡμεῖς· δίδει ἡμῖν ἀρράβωνά ἀγάπης,

ἀνάγκη νὰ τῷ δώσωμεν ἀρραβῶνα πίστεως. Ὁ αἰώνιος Λόγος ἐκμηδενοῖ τὴν θεότητα καὶ αὐτὴν τὴν ἀνθρωπότητά του, ὑπὸ τὰ εἶδη τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου· ἀνάγκη ἵνα καὶ ἡμεῖς μηδενίσωμεν τὸν λόγον καὶ τὰς αἰσθήσεις μας, πιστεύοντες τὴν μηδένωσιν ταύτην, καὶ τεθῶμεν, ὅπως γίνωμεν ἄξιοι νὰ τὸν παραδεχθῶμεν, ἐν τῇ αὐτῇ καταστάσει, ἀναλόγως, ἐν ἣ καὶ αὐτὸς ἐτέθη, ἵνα δωρηθῇ εἰς ἡμᾶς. Ὁ λόγος φρίττει, αἱ αἰσθήσεις ἐγείρονται, ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ταρασσεται, ἀλλὰ τοῦτο μάλιστα εἶναι τὸ μαρτύριον τῆς ἀγάπης καὶ τὸ δοκίμιον τῆς πίστεως· καὶ ἐὰν αὕτη ὑπερτερῆση, αὐξάνει σὺν τῇ ἀγάπῃ δι' αὐτῶν τῶν ταπεινώσεων τῆς φύσεως, ἀγάλλεται ἀξιουμένη οὕτω τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, πᾶσχουσιν ὑπὲρ αὐτοῦ, ὡς αὐτὸς καὶ σὺν αὐτῷ, καὶ δυναμένη νὰ τῷ εἴπῃ· πάντα κατέλιπον, πάντα ἐθυσίασα, οὐδὲν πλέον μοι ὑπολείπεται· καὶ περισσότερα ἐπεθύμουν νὰ σοὶ προσφέρω, ἐπεὶ δὴ γινώσκω ὅτι ὁ πρὸς ἔμπιστεύομαι, εἶναι αὕτη ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ἀγάπη, καὶ τὸν ἀναγνωρίζω οὐχὶ μόνον ἐκ τῶν ὑπὲρ ἐμοῦ θουσιῶν του, ἀλλὰ καὶ ἐξ ὧν παρ' ἐμοῦ ἀπαιτεῖ.

Ἡ ἀληθὴς ἀγάπη (δὲν δυνάμεθα ἀρκούντως νὰ θεωρήσωμεν ὑπὸ τὴν ὄψιν ταύτην τὸ ἀντικείμενόν μας,) δὲν θέλει πλέον νὰ ἀνήκῃ εἰς ἑαυτὴν, ἵνα ἐξαρτᾶται μόνον ἐκ τοῦ ἀγαπωμένου, θέλει νὰ ἐκπνεύσῃ ἐν τῇ ἰδίᾳ ὑπάρξει, ἵνα ἀναπνέῃ μόνον ἐν τῇ ἀλλοτρίᾳ· ὅλα αὐτῆς τὰ κινήματα καὶ τὰ μαρτύρια εἰς τοῦτο ἀποβλέπουσιν, εἶναι τοῦτο ἡ τελευταία αὐτῆς περίοδος· ἀνάγκη νὰ ἐκλείψῃ ἡ δυϊκότης, καὶ νὰ τελεσθῇ ἡ ἐνότης, καὶ νὰ τελεσθῇ ἐν ὅλῳ τῷ ὄντι, ἐν τῷ σώματι, ὡς ἐν τῷ πνεύματι καὶ τῇ καρδίᾳ. Ἰδὲ τὴν μητέρα ἐπιθυμοῦσαν νὰ συσσωματωθῇ τῷ παρ' αὐτῆς τρεφομένῳ τέκνῳ, νὰ τὸ φάγῃ, ὡς ἡ φύσις δι' αὐτῆς χυδαίζουσα λέγει· καὶ οἱ ἀσπασμοὶ καὶ αἱ περιπλέξεις καὶ ἐναγ-

καλίσεις τῆς ζωηρᾶς φιλίας, τῆς ἐνθέρμου ἀγάπης, τί ἄλλο εἶναι εἰμὴ κινήματα τοῦ φυσικοῦ τούτου ἐνοσίγματος, τοῦ θέλοντος νὰ διαρρήξῃ τὸ μεσότοιχον τῶν αἰσθήσεων πρὸς συνταύτισιν τῶν ψυχῶν, νὰ καθέξῃ τὸ ἀγαπώμενον ἵνα τραφῇ ἐξ αὐτοῦ, ἐνωθῇ μετ' αὐτοῦ, ζήσῃ ἐξ αὐτοῦ, μετουσιώσῃ αὐτὸ ἐν ἑαυτῷ ; καὶ ποία τελεία ἀγάπη δὲν ἤθελε κάμει τὸ θαῦμα τῆς μετουσιώσεως, ἐὰν ἠδύνατο, καὶ δὲν ἤθελεν εἶπει, καὶ μάλιστα μετ' ἀγαλλιάσεως, πρὸς τὸ ἀγαπώμενον ἀντικείμενον· *Λάβε, γάργε ἐκ τοῦ σώματός μου ;*

Ὁ Θεὸς λοιπὸν, ὅστις εἶναι αὐτὴ ἡ ἀγάπη, ἥ; οἰκδιήποτε ἄλλη δὲν εἶναι εἰμὴ παραγωγή ἢ παρεκτροπή, ὁ Θεὸς ἔκαμε τὸ θαῦμα τοῦτο διότι ἠδύνατο, καὶ διότι εἶναι ἴδιον τῆς ἀγάπης νὰ προβῇ μέχρι τοῦ τελευταίου ὁρίου τοῦ δυνατόυ.

Ἄνθρωπος καὶ θῦμα ὑπὲρ τοῦ ἀνθρώπου γενόμενος, δὲν ἠδύνατο νὰ μείνῃ ἐκεῖ, καὶ ὁ νόμος τῆς ἀγάπης ἔφερεν αὐτὸν νὰ γίνῃ ἡ τροφή τοῦ ἀνθρώπου, καὶ νὰ γίνῃ ὄντως τοιοῦτος, διότι ἠδύνατο, καὶ διότι ἄλλο δὲν ἔκαμνεν οὕτω εἰμὴ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων, δι' ἧς εἶναι ἤδη ἡ ζωὴ καὶ ἡ τροφή τῶν ψυχῶν ἡμῶν, καὶ νὰ δωρηθῇ πάλιν ὑμῖν ὑπὸ μορφὴν κατάλληλον εἰς τὴν ἡμετέραν ἀσθένειαν.

Ἄλλ' ὁ αὐτὸς νόμος ἐπιφέρει εἰς ἡμᾶς ὑποχρέωσιν ἀμοιβαιότητος· καὶ καθὼς αὐτὸς ἀποθνήσκει τρόπον τινὰ εἰς ὄλον ἑαυτὸν, ἵνα ζήσῃ ἐν ἡμῖν, ὀφείλομεν καὶ ἡμεῖς νὰ ἀποθάνωμεν εἰς ἑαυτοὺς, ἵνα ζήσωμεν ἐν αὐτῷ. Ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν καὶ ἡμεῖς μετὰ τοῦ Παύλου· *Τὴν ἐπιθυμίαν ἔχω εἰς τὸ ἀναλόσαι, καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι.* Ἀνάγκη νὰ τελεσθῇ τῶνόντι ἡ ἀνάλυσις αὕτη, ὅσον ἐνεσιν, ὅπως δυνηθῶμεν νὰ εἴπωμεν καὶ ἡμεῖς μετὰ τοῦ αὐτοῦ Ἀποστόλου· *Ζῶ δὲ οὐκ*

ἔτι ἐγώ, ζῆ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός. — Καὶ πῶς ἄρα θέλει γίνεαι τὸ θᾶμα τοῦτο τῆς ἀναλύσεως ἡμῶν ὁμοίας τῆ τοῦ Χριστοῦ; Διὰ τῶν δοκιμασιῶν τῆς ἡμετέρας πίστεως εἰς τὴν πραγματικὴν αὐτοῦ παρουσίαν, κατὰ τῶν φαινομένων, κατὰ τοῦ φυσικοῦ λόγου, κατὰ τῶν αἰσθήσεων. Ὀφείλομεν νὰ ἀποθάνωμεν εἰς ταῦτα πάντα, νὰ τὰ ἀπεκδυθῶμεν, νὰ ἐπιζήσωμεν αὐτοῖς διὰ τῆς πίστεως, καὶ ἄλλο ἐξ ἡμῶν νὰ μὴ διατηρήσωμεν εἰμὴ τὴν θέλησιν, τὴν ἀγάπην, ἵνα πραγματικῶς κοινωνήσωμεν καὶ συνταυτισθῶμεν καὶ βυθισθῶμεν ἐν τῇ ὑπερτάτῃ θελήσει καὶ τῇ ἀπίστροφῃ τοῦ Θεοῦ ἀγάπῃ.

Ἴδου ὁ φιλοσοφικὸς λόγος τῆς φυσικῆς ἀκαταληψίας τοῦ μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας. Ἐπειδὴ σκοπὸς αὐτοῦ εἶναι ἡ τελείωσις τῆς ἀγάπης, διὰ τοῦτο ἡ μεγίστη θυσία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ Θεοῦ ἔπρεπε νὰ ᾗναι τὸ μέσον αὐτοῦ, καὶ ὁ μέγας νοῦς τοῦ Πλάτωνος εἶχε διακρίνει τὴν ὠραίαν ταύτην ἀλήθειαν ὑπὸ τὰ σύμβολα τῆς ἀρχαίας θεογονίας, ὅτε ἔγραφεν· «ἔτι τοίνυν καὶ αἱ θυσίαι ἅπασαι, καὶ οἷς »μαντικὴ ἐπιστατεῖ (ταῦτα δ' ἐστὶν ἡ περὶ Θεοῦ τε καὶ »ἀνθρώπους πρὸς ἀλλήλους κοινωνία) οὐ περὶ ἄλλο τι ἐστὶν »ἢ περὶ ἔρωτος φυλακῆν τε καὶ ἴασιν» (1).

δ'.) Ἀλλὰ νέα ὄψις ἀποκαλύπτεται, οὐχ ἥττον γόνιμος ἥς θεωροὶ ἐγενόμεθα μέχρι τοῦδε, ὅτι δηλαδὴ ἀναζωογονοῦν οὕτω τὴν ἀγάπην, τὸ μυστήριον τῆς Εὐχαριστίας ἀναζωογονεῖ ἐν ἡμῖν τὴν τελειότητα, καὶ μᾶς ἀναγεννᾷ καθ' ὅλον τὸ εἶναι ἡμῶν καὶ τὰς σχέσεις αὐτοῦ.

Εἶναι ἀλήθεια κοινὴ, ὅτι ὅλος ὁ ἄνθρωπος, ὅ,τι ἐν αὐτῷ ὑπάρχει ἐξοχώτερον καὶ οὐσιωδέστερον, ἀνακεφαλαιοῦνται ἐν τῇ συνειδήσει, ἐν τῷ ἠθικῷ αἰσθηματι.

Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ συνείδησις δὲν εἶναι πάντοτε κατὰ

(1) Πλάτ. Συμπόσιον.

τὸν αὐτὸν βαθμὸν ζῶσα καὶ ἀκριβῆς· ταράσσεται εἰς τὴν σύγκρουσιν τῶν πυχῶν, δὲν προσδιορίζει πλεόν τὸ καθήκον μὲ τὴν αὐτὴν λεπτότητα, καὶ μόνον μακρόθεν καὶ ἀδυνατῶς καθιστᾷ ἐπαισθητὴν τὴν ἐνέργειάν της· ἐνίοτε δὲ παύει ἢ μεταβάλλεται κατ' ἀρέσκειαν τῶν ἀταξιῶν, ἃς ὄφειλε νὰ προλάβῃ ἐν ἡμῖν. Ἀπαιτεῖται λοιπὸν μέσον κανονίζον αὐτὸν τὸν κανόνα τῆς συνειδήσεως, καθὼς αἱ βελόνας αἱ δεικνύουσαι τὴν ὥραν ἐπὶ τοῦ ὠρολογίου, κανονίζονται καὶ αὐταὶ ὑπὸ ἄλλης κρυπτῆς, δι' ἧς τίθενται ἐν συμφωνίᾳ πρὸς τὸν ἡλιακὸν γινώμονα.

Τὸ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ κρυπτὸν τοῦτο ἐλατήριον, ὅπερ εἶναι πρὸς τὸ ἠθικὸν αἶσθημα ἢ τὴν συνείδησιν ὅ,τι ἡ συνείδησις αὐτὴ πρὸς τὴν θέλησιν, εἶναι τὸ θρησκευτικόν, τὸ μυστικὸν αἶσθημα, δηλ. ἡ ἀγάπη τοῦ καθήκοντος ἀναφερομένη εἰς τὴν πηγὴν καὶ τὸ ἀντικείμενον αὐτοῦ, τὸν Θεόν.

Λέγω δὲ ὅτι αἱ δοκιμασίαι, ἃς πρέπει νὰ διέλθωμεν, ἵνα φθάσωμεν ἄχρι τῆς κοινωνίας τῆς θείας Εὐχαριστίας, εἶναι ἤδη καθ' ἑαυτὰς καὶ μόναι τῶν ἰσχυρῶν μέσων ἀναγεννήσεως.

Τί ἀλλοιώνει ἐν ἡμῖν τὸ θρησκευτικὸν ἢ καὶ ἀπλῶς τὸ ἠθικόν; δὲν εἶναι ἄρα ἡ πολυπραγμοσύνη τοῦ πνεύματος, ὁ θόρυβος τῶν αἰσθήσεων, ἢ πρὸς τὰ πλάσματα σχετικὴ ἐκείνη ζωὴ ἢ ὅλους διαχέουσα ἡμᾶς ἔξωθι, καὶ ἀποκρύπτουσα ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν τὸν ἕτερον, τὸν ἐσωτερικὸν καὶ ἠθικὸν κόσμον τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἀρετῆς, πρὸς ὃν κοινωνοῦμεν διὰ τῆς συνειδήσεως; Ὁ συλλογισμὸς ὀλίγον κατ' ὀλίγον λαμβάνει παρὰ τοῖς ἀνθρώποις τὸν τόπον τῆς συνειδήσεως, διότι διὰ μὲν τοῦ συλλογισμοῦ ὀδηγοῦσιν ἑαυτοὺς, διὰ δὲ τῆς συνειδήσεως ὀδηγοῦνται, ὅπερ δὲν θέλουσιν. Ἡ συνείδησις εἶναι βασιλεὺς ἥτις, ἀνεξαρτήτως τῆς αὐστηρότητος τῶν παρ' αὐτῆς ἐπιβαλλομένων κα-

θηκόντων, προσβάλλει τὴν ἀνθρωπίνην κλαζονεΐαν, μόνον διότι εἶναι βασιλεὺς, διότι ἐνεργεῖ μόνη, προλαμβάνει, ἐπιθεωρεῖ, καὶ συχνάκις ἀκυρόνει τὰς ἀποφάσεις τοῦ πνεύματος, χωρὶς νὰ τῷ δώσῃ λόγον περὶ τούτου ἀλλ' ἐνστιγματικῶς. Ἡ δικτατορία αὕτη ἀπαρέσκει, ἐξ οὗ καὶ ἡ τάσις νὰ ἀντικαταστήσωμεν τὸν συλλογισμὸν εἰς τὸ ἐνδόμυχον αἶσθημα, τοὺς ὑπολογισμοὺς εἰς τὴν συνείδησιν καὶ παρὰ τοῖς ἤττον διεφθαρμένοις. Ἰδοὺ ἡ ἀρχὴ τοῦ κακοῦ, ἡ ἀλαζονεΐα, καθ' ἧς ὀφείλει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀντέχῃ διὰ τῆς ἀδιακόπου ὑποταγῆς εἰς τὴν ἐν ἡμῖν λαλοῦσαν ἐνδόμυχον φωνήν. Τὴν πρώτην ταύτην κακίαν ἀκολουθοῦσιν ὄλαι αἱ ἄλλαι· καὶ αἱ ἠδυπάθειαι, ἡ φιλοσυχρία, τὰ πάθη δὲν βραδύνουσι νὰ τὴν ἐκμεταλλευθῶσιν ὑπὲρ τῶν αἰσχροῦν καὶ ψευδῶν αὐτῶν ἀπολαύσεων. Μὴ θελήσῃ νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὴν συνείδησιν, τὸ πνεῦμα δὲν δύναται πλέον νὰ ὑποτάξῃ ἑαυτῷ τὰ πάθη, καὶ καθίσταται ἔρμαιον καὶ συνένοχος καὶ δοῦλος αὐτῶν, καὶ ὅλος ὁ ἄνθρωπος διαφθείρεται.

Τοῦ κακοῦ τούτου ἡ θεραπεία πρέπει νὰ ἦναι τὸ ἀντίστροφον αὐτοῦ. Ἴνα ἀνεύρωμεν τὴν συνείδησιν, ἀνάγκη ν' ἀποβάλωμεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ μᾶς τὴν ἀφαιρέσῃ, νὰ τὴν ἀπαλλάξωμεν ἀπὸ παντὸς ἐμφράττοντος αὐτὴν ἑτερογενοῦς στοιχείου· νὰ ἀπαρνηθῶμεν, τοῦλάχιστον προσωρινῶς, τὰ πάθη, τὰς αἰσθήσεις, τὰς γνήνους ἐπασχολήσεις, νὰ ἀνχστείλωμεν, ἐνὶ λόγῳ, τὴν καταστωτεύουσαν ἡμᾶς ἐξωτερικὴν ἐκείνην ζωὴν τῆς ἐπαισθητῆς πρὸς τὰ κτίσματα σχέσεως, καὶ νὰ ἐπανέλθωμεν, νὰ καταβῶμεν ἐντὸς ἡμῶν. Συμβαίνει δὲ καὶ περὶ τῆς ψυχῆς ὡς καὶ περὶ τοῦ σώματος· ἡ δίαιτα εἶναι τὸ προοίμιον τῆς θεραπείας, διότι ἡ ἀκράτεια εἶναι ἡ πηγὴ τῶν κακῶν τῆς. Ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖ, ἢ μᾶλλον οὐδὲν ἤθελεν εἶσθαι, ν' ἀποσπασθῶμεν τῶν ἐνδιαφερόντων ἡμᾶς κτισμάτων, ἀνάγκη εἰσέτι νὰ

ἀπεκδυθῶμεν τὴν ἀτομικὴν ἡμῶν κυριότητα, ἣτις μᾶς περιτέλλει καὶ περιορίζει ἐκ μέρους τοῦ πνευματικοῦ κόσμου, καὶ εἶναι ὡς τοῖχος ἀποχωρίζων ἡμᾶς ἀπ' αὐτοῦ. Ἡ ἐν τῷ ἰδιαιτέρῳ ἡμῶν λόγῳ τυφλὴ πεποίθις, ἢ πρὸς τὸ ἡμέτερον αἶσθημα ἀποκλειστικὴ προσκόλλησις ἀποτελοῦσι τὸν πρῶτον κρίκον τῆς πρὸς τὰ κτίσματα συνδεούσης καὶ περὶ ἡμᾶς περιπλεκομένης ἀλύσεως. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ φέρωμεν τὴν μάχαιραν τοῦ χωρισμοῦ εἰς αὐτὸν τὸν τοσοῦτον προσφιλῆ πρὸς τὴν ἀλαζονεῖαν δεσμὸν, καὶ νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὸ ἐν ἡμῖν οὐσιωδέστατον καὶ ἀπλούστατον· νὰ γίνωμεν, ἐνὶ λόγῳ, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τῆς Γραφῆς, καθαροὶ τῇ καρδίᾳ.

Ἄλλ' ἡ ἐργασία αὕτη ὑποθέτει σχετικόν τινα ὄρον πρὸς ὃν ἀντιστοιχεῖ. Ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ἀποσπασθῇ τοῦ περιέχοντος ἐν ᾧ ζῆ, καὶ πολλῷ μᾶλλον ἑαυτοῦ, χωρὶς νὰ προσκολληθῇ εἰς τι ἀντικείμενον, ἀντικαθιστάμενον εἰς τὰ ἐξ ὧν ἀποχωρίζεται, καὶ χάριν τοῦ ὁποίου τὰ ἀπεκδύε-ται. Ποῖον ἄρα ἀντικείμενον δύναται νὰ ἔχη τὴν ἀνωτάτην ταύτην δύναμιν, εἰμὴ ὁ Θεός; καὶ διὰ τίνος ἐνεργητικωτέρου αἰσθήματος δύναται νὰ τὴν ἐξασκήσῃ, εἰμὴ διὰ τῆς ἀγάπης; καὶ τέλος ποῖα ἀποφασιστικώτερα αἷτια, ἵνα ἀναπτυχθῇ ἐν ἡμῖν τὸ αἶσθημα τοῦτο παρὰ τὰ ὑπ' αὐτοῦ χορηγούμενα ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς θείας Εὐχαριστίας, ἐνθα αὐτὸς πρῶτος μᾶς δίδει τὸ παράδειγμα τῆς ἀπολύτου ἀπεκδύσεως καὶ τῆς ἀπείρου ἀγάπης;

Ὅποιαν δύναμιν ἀπαρνήσεως πρέπει νὰ ἐξασκῇ ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς τὸ μυστήριον τοῦτο, διὰ τῆς ἀγιότητος, τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς ἀγαθότητος τοῦ δι' αὐτοῦ λαμβανομένου Θεοῦ; ὁποῖον ἐν τῷ κόσμῳ ἀντικείμενον, ὑποῖα ἀγάπη, ὁποῖον συμφέρον δὲν ἐκλείπει, καὶ δὲν ἀποβίλλει πᾶσαν γοητείαν διὰ τῆς τῆς παραβολῆς, καὶ πό-

σον ἢ πρὸς τὴν κατ' οὐσίαν τελειότητα κοινωνία δὲν πρέπει νὰ ἐνεργήσῃ τὴν ἀποχώρισιν ἡμῶν ἀφ' ὅλων τῶν ψευδῶν ἀγαθῶν τῆς ζωῆς ταύτης! Ἐναργῆς ἐπομένως καθίσταται ἡ αἰτία τῆς τοῦ μυστηρίου ἀσφαλείας. Αὕτη συντελεῖ τὸ ἔργον τῆς ἀπεκδύσεώς μας, βιάζουσα ἡμᾶς νὰ κατανοήσωμεν αὐτὴν διὰ τῆς πίστεως, νὰ ἀποθέσωμεν τὰς αἰσθήσεις, ν' ἀφήσωμεν καὶ αὐτὸν τὸν ἰδιαίτερον λόγον, καὶ νὰ τηρήσωμεν μόνον τὴν θέλησιν, καὶ ταύτην ὑποτεταγμένην. Ἀπωθισμένοι, συγκεντρωμένοι ἐν τῷ ἀδιαιρετωτάτῳ μέρει τοῦ ἡμετέρου ὄντος, ἐκπνέομεν τότε πρὸς πᾶσαν ἐξωτερικὴν καὶ τρόπον τινὰ ἰδίαν ζωὴν· εἰμεθα ἐνταφιασμένοι, ἐκμηδενισμένοι ὡς ὁ Θεὸς ὁ θέλων νὰ δοθῇ ἡμῖν ἐπανερχόμεθα, οὕτως εἰπεῖν, εἰς τὸ μηδὲν ἐξ οὗ παρήγαγεν ἡμᾶς, ἀλλ' ἵνα ἀναγεννηθῶμεν καὶ ἀνακτήσωμεν ἐν τῷ Θεῷ νέαν ζωὴν, τὴν πνευματικὴν ἐκείνην ζωὴν, ἣν διὰ τῆς πνοῆς αὐτοῦ ἐνεφύσησε τῷ πρώτῳ ἀνθρώπῳ, καὶ οὗτος δὲν ἠδυνήθη νὰ διατηρήσῃ.

Ἐφθασε τέλος ἡ στιγμή τῆς ἀναγεννητικῆς ταύτης κοινωνίας· πᾶν τὸ ἀποτελοῦν τὴν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ζωὴν ἠφρανίσθη, αὐτὸς ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος ἐξέλιπον, ἡ δὲ ψυχὴ, περιωρισμένη εἰς μάνην τὴν δύναμιν τοῦ θέλειν καὶ ἀγαπᾶν, προβαίνει μόνη τῆς μέχρι τῶν ἐσχάτων ὁρίων τῆς ἐπιγείου ὑπάρξεως. *Εἴτε ἐν σώματι, εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος*, ἡ δύνατο νὰ εἴπῃ μετὰ τοῦ Παύλου, *οὐκ οἶδα* (1), αἰώνιον τι καὶ ἄπειρον γίνεσθαι, ἡ ἄρρητος ἔνωσις τελεῖται, καὶ εἰς τοὺς χαρακτῆρας τοῦ προσώπου ἀντανακλᾶται οὐκ οἶδά τις σοβαρὰ καὶ τρομερὰ μίξις εἰρήνης καὶ φόβου, ἡδυπαθείας καὶ θλίψεως, ζωῆς καὶ θανάτου, ὡς ἂν ὁ πόθος καὶ ἡ λύπη, οὕτως εἰπεῖν, τοῦ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ζωὴν καὶ εἰς τοὺς κλύδωνας αὐτῆς ἐτάραττε τὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ κατερχομένην ψυ-

(1) Β'. Πρὸς Κορινθ. β'. — 19.

χήν· *Ἐμοὶ γὰρ τὸ ζῆν, Χριστός, λέγει αὐτῆ, καὶ τὸ ἀπο-
tharsēn κέρδος* (1).

Οὐδέποτε οἱ ἀποστεροῦντες, ἑαυτοὺς τοῦ μυστηρίου τῆς
Εὐχαριστίας θέλουσιν ἀξιωθῆ νὰ ἐννοήσωσι τὸ ἐν αὐτῷ
συμβαῖνον, ἀφ' οὗ οὔτε οἱ μεταλαμβάνοντες αὐτῆς δύνανται
νὰ τὸ ἐκφράσωσιν. Εἶναι μυστήριον ἀγάπης μεταξύ ψυχῆς
καὶ Θεοῦ. Διὸ θαυμάζω, βλέπων τὸν Βολταῖρον πειρώμε-
νον ἐν καλῇ τῇ πίστει νὰ φαντασθῆ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ
μυστηρίου τούτου, καὶ νομίζοντα ὅτι τὸ τιμᾶ διὰ τῆς ἐπο-
μένης περιγραφῆς· «*Ἰδοὺ ἄνθρωποι, δεχόμενοι τὸν Θεὸν*
ἐν ἑαυτοῖς, ἐν τῷ μέσῳ σεπτῆς τελετῆς, ἐν τῷ φωτὶ μυ-
ρίων λαμπάδων, μετὰ μουσικῆν καταγοητεύσασαν
τὰς αἰσθήσεις των, εἰς τοὺς πόδας θυσιαστηρίου ἀκτι-
νοβολοῦντος ἀπὸ χρυσοῦ. Ἡ φαντασία ὑποτάσσεται,
ἢ δὲ ψυχὴ κυριεύεται καὶ κατανύγεται· μόλις ἀναπνέει τις,
ἀποσπᾶται ἀπὸ παντὸς ἐπιγείου ἀγαθοῦ, ἐνοῦται μετὰ
τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἐν τῷ σώματι καὶ αἵματι ἡμῶν. Τίς θέλει
τολμήσει νὰ πράξῃ μετὰ τοῦτο ἐν μόνον ἀμάρτημα, ἢ καὶ
μόνον νὰ τὸ συλλάβῃ; Ἀδύνατον τῶντι ἦτο νὰ φαντα-
σθῆ τις μυστήριον συνδέον ἰσχυρότερον τοῦ ἀνθρώπου
πρὸς τὴν ἀρετὴν» (2).

Αἰτῶ συγνώμην τῷ ποιητῇ, ἀλλὰ δὲν εἶναι παράδοξον
ἐὰν ὁ φιλόσοφος ἐντελῶς ἠπατήθῃ ἢ τελετῇ, αἱ λαμπά-
δες, ἢ μουσικῆ, ἢ ὠραιότης τοῦ θυσιαστηρίου, οὐδαμῶς
συνεργοῦσιν εἰς τὴν ἐπὶ τῆς ψυχῆς ἐντύπωσιν κατ' ἐκείνην
τὴν στιγμήν, μάλιστα ἀντιμάχονται πρὸς αὐτήν. Ὅ,τι αἰ-
σθάνεται, τῇ ἔρχεται ἔσωθεν· ὅ,τι πρὸ πάντων ζητεῖ, εἶναι
ἢ μόνωσις, ἢ σιωπῆ, ἢ ἀναχώρησις· πᾶν τὸ ἀνακαλοῦν αὐ-

(1) Πρὸς Φίλιπ. α. — 21.

(2) Ζητήμ. περὶ Ἐγκυκλοπαιδείας, τόμ. 5'. ἔκδ. Γε-
νεύης.

τῆ τὴν γῆν καὶ τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ὑπομιμνήσκον ὅτι εἶναι εἰσέτι ἐν τῷ κόσμῳ, τὴν ἐνοχλεῖ καὶ λυπεῖ. Ὁλη ἀφωσιωμένη τῷ Θεῷ, ἐπεθύμει, οὕτως εἰπεῖν, νὰ ἀρπάξῃ αὐτὸν ὡς ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ νὰ ὑπάγῃ μετ' αὐτοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἵνα διὰ παντὸς ἐνωθῆ ἔκει μετ' αὐτοῦ. Βέβαια ἡ μουσικὴ τὴν θέλγει, τὸ φῶς τὴν κυριεύει, ἡ ὠραιότης τὴν εὐαρεσεῖ· ἀλλ' εἶναι μουσικὴ ἐσωτερικὴ, φῶς ὑπερφυσικόν, αὔλος ὠραιότης, εἰς ἣν αἰαίσθήσεις καὶ ἡ φαντασία οὐδὲν συνεργοῦσι, καὶ ἐξ ἧς τόσῳ μᾶλλον καθιδύνεται, ὅσον αὗται δὲν ἀναμιγνύονται. Αἱ ἡδύτεραι, αἱ ζωηρότεραι καὶ ἀποτελεσματικώτεραι κοινωνίαι εἶναι αἱ γινόμεναι ἄνευ ἄλλης πομπῆς, πλὴν τῆς καλῶς παρεσκευασμένης καρδίας. Ἡ ἀπλότης τοῦ θυσιαστηρίου εἶναι τότε μᾶλλον σύμφωνος πρὸς τὴν αὐταπάρνησιν τοῦ θύματος, ἐξ οὗ καὶ μόνου προέρχεται ἡ ἀγαλλίασις τῆς δεχομένης αὐτὸ ψυχῆς.

Καὶ τοῦτο μάλιστα εἶναι πρὸς τὴν ψυχὴν ἄμεσος ἀπόδειξις τῆς πραγματικῆς παρουσίας, ὅτι εἶναι αὕτη τόσῳ μᾶλλον ἐπαισθητὴ, ὅσον ὀλιγώτερον συνεργοῦσιν ἡ φαντασία καὶ αἱ αἰσθήσεις. Ζωὴ ὅλως ἐσωτερικὴ ἐπέρχεται αἰφνιδίως ἐν αὐτῇ, ὡς ἂν ἄλλη καρδιὰ ἔπαλλεν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς, καὶ ἄλλη συνείδησις ἐν τῇ συνειδήσει. Ἡ ἐνδόμυχος καὶ ἱερὰ αὕτη φωνή, ἡ συνιστῶσα τὸ ἠθικὸν αἶσθημα, γίνεται μᾶλλον εὐηχος καὶ διαπεραστικὴ, ἀγγέλλουσα οὕτω τὴν ἄμεσον τοῦ δημιουργοῦ τῆς παρουσίαν· δὲν εἶναι πλέον ἀφαίρσις ἐνστιγματικὴ, ἀλλὰ πραγματικότης διακεκριμένη, προσωπικὴ, λαλοῦσα καὶ ἀποκρινομένη· εἶναι βαθεῖα καὶ ἀμοιβαία ἔκχυσις, ὡς ἡ τοῦ φίλου πρὸς τὸν φίλον, τῆς νύμφης πρὸς τὸν νυμφίον. Ἡ ψυχὴ τέλος δὲν εἶναι μόνη· διότι ξενίζεται ἐν αὐτῇ ὁ Θεός.

Οὕτω ζωογονηθεῖσα καὶ σχετισθεῖσα πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν καὶ ὑπερφυσικὸν κόσμον, ἐπαναλαμβάνει τὴν θέσιν

της ἐν τῷ φυσικῷ τούτῳ. Ἄλλ' ὅποια μεταβολή! Τὴν ἐπίγειον ταύτην ζῶν, ἣν εἶχεν ἀφήσει ἐπαχθῆ καὶ πικρὰν, ἀνευρίσκει ἐλαφρὰν καὶ ἡδεῖαν, μειδιᾷ πρὸς αὐτήν, τόσον αἰσθάνεται ἰσχυρὰ, ὅπως φέρῃ πᾶσαν αὐτῆς ὀδύνην, καὶ διαφύγῃ πᾶσαν αὐτῆς διαφθοράν. Οὐδὲν τὴν παρενοχλεῖ, τρέχει, διέρχεται ἀκροθιγῶς τὴν ὁδὸν τῶν καθηκόντων, ἐν ἧ' πρὸ ὀλίγου κατὰ πᾶν βῆμα ἐβυθίζετο, καὶ ἧς πάντες οἱ τρίβολοι φαίνονται μεταβληθέντες εἰς ῥόδα. Πάντα ἐν αὐτῇ καὶ περὶ αὐτὴν ὑπεΐκουσιν εἰς τινα ἐμψυχοῦσαν αὐτὴν θεῖαν ἀρχὴν, ἐξ ἧς ἀκολουθεῖ νὰ τρέφῃται, ἀρχὴν ἔχουσαν τὴν διττὴν ιδιότητα νὰ τὴν ἀποσπᾷ τοῦ κόσμου διὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ θελγῆτροῦ μέχρι περιφρονήσεως, καὶ νὰ τὴν προσκολλᾷ εἰς αὐτὸν, διὰ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων, μέχρι θανάτου, πληροῦσθ οὕτω καὶ διπλασιάζουσα ἐνταυτῷ δι' ἀλλήλων καὶ τὴν μυστικὴν ζῶν καὶ τὴν πρακτικὴν, ὧν ἡ ἀρμονία συνιστᾷ τὸν τέλειον ἄνθρωπον· καὶ τέλος ποιοῦσα αὐτὴν, δι' ἧς συνδέεται πρὸς αὐτὴν ἀγάπης, ὄργανον ἀφωσιωμένον εἰς τὴν βασιλείαν τῆς τάξεως, ἧς εἶναι ἡ πηγὴ, ὑπουργὸν τῶν χαρίτων τῆς, μάρτυρα καὶ ἄγγελον τῆς ἀληθείας τῆς.

Τοιοῦτοτρόπως ἐν τῷ Χριστιανισμῷ ἡ Εὐχαριστία ζωογονεῖ τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς ἀγάπης, ὡς ἡ διδασκαλία ζωογονεῖ τὸ πνεῦμα διὰ τῆς ἀληθείας. Πράγμα τῶν ὡραίων, καὶ ἄριστα ἀποκαλύπτει τὴν θεῖαν τάξιν, ἣν εὐρίσκομεν ἀπανταχοῦ ἐν τῇ θρησκείᾳ ταύτῃ. Ὁ ἠθικὸς ἄνθρωπος εἶναι πνεῦμα καὶ καρδία, καὶ δύο τινῶν δεῖται, τροφῆς καὶ φωτός. Γνωσὶς καὶ ἀγάπη, ἰδοὺ οἱ δύο πόλοι τοῦ ὄντος αὐτοῦ, περὶ οὓς στρέφεται ὁ προορισμὸς του. Καὶ περὶ τῶν δύο τούτων προνοεῖ ὀχυμασίως ὁ Χριστιανισμὸς. Διὰ μὲν τοῦ ἀλανθάστου τῆς διδασκαλίας του προτρέπει τὴν διάνοιαν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ προσηλόνει ἐν τῇ

βεβαιότητι τῆς ἀληθείας· διὰ δὲ τῆς κοινωνίας τῆς θείας
 Εὐχαριστίας ἔλκει τὴν καρδίαν του καὶ ἐπαναπαύει ἐν τῇ
 ἀγάπῃ τῆς αὐτῆς ἀληθείας. Καὶ διὰ μὲν τῆς διδασκαλίας
 εἶναι πρὸς αὐτὸν ὡς ὁ πύρινος στύλος τῆς νεφέλης ὁ ὀδη-
 γῶν τὸν Ἰσραὴλ ἐν τῇ ἐρήμῳ, διὰ δὲ τῆς μυσταγωγίας, ὡς
 τὸ μάννα τὸ οὐράνιον τὸ θρέψαν αὐτὸν ἐν αὐτῇ. Εἶναι ὡς
 δύο τράπεζαι κείμεναι ἕθεν καὶ ἕθεν· ἡ μὲν εἶναι ἡ τοῦ
 Θεοῦ νόμου τοῦ περιέχοντος καὶ διδάσκοντος τὴν ἀληθῆ
 πίστιν, ἡ δὲ, ἡ τράπεζα τοῦ ἱεροῦ θυσιαστηρίου, ἔνθα ὁ
 ἄρτος τῆς ζωῆς ὁ καθιστῶν αὐτὴν ἐπισθητήν· διὰ τῆς
 μὲν μᾶς φωτίζει, διὰ τῆς δὲ, μᾶς θερμαίνει· καὶ ἀφ' ἐνὸς
 μᾶς διδάσκει, ἀφ' ἐτέρου μᾶς πείθει· καὶ πανταχόθεν κα-
 ταλαμβάνει ἡμᾶς καὶ ἀνορθοῖ πρὸς τὸν Θεόν, διότι ὁ αὐ-
 τὸς Θεὸς εἶναι ὁ διδόμενος ἡμῖν διὰ τῆς αὐτῆς *πραγματι-
 κῆς παρουσίας* καὶ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς ἐκκλησίας του
 καὶ ἐν τῷ δείπνῳ τῆς ἀγάπης του. Ὁ αἰώνιος Λόγος συν-
 εχίζεται καὶ ἐνοικεῖ οὐσιωδῶς ἐν ἡμῖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ὡς
 ἐν τῇ μυσταγωγίᾳ, καὶ ἐξ ἴσου εἰς ἀμφοτέρω ἐφαρμόζεται
 ἡ ἀλήθεια τοῦ λόγου· *Καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ἡμῶν εἰμι πά-
 σας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος.* Θαυμα-
 στὴ συμφωνία, τὸ ἐπαναλαμβάνομεν, ὑψηλὴ ἀλληλεγγυό-
 της, ἣν αὐτὴ ἡ αἵρεσις δὲν ἠδυνήθη νὰ διαρρήξῃ, ἥτις τὴν
 ἠνάγκασε νὰ στερηθῇ πάντων, καὶ πρὸς ἀμφοτέρω νὰ δεῖ-
 ξῃ τὸ ἀνίσχυρον τῶν καταστρεπτικῶν προσπαθειῶν της,
 καὶ πρὸς τὴν σάρκα καὶ πρὸς τὸ θυσιαστήριον.

έ.) Ἄς συμπληρώσωμεν τὴν παρούσαν μελέτην διὰ τινος
 ὑψηλοτέρας καὶ γενικωτέρας παρατηρήσεως.

Ἐὰν ὑπάρχῃ ἐνστιγμα βαθέως ἐρριζωμένον ἐν τῇ ἀν-
 θρωπίνῃ φύσει, καὶ καθολικῶς διὰ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐ-
 τοῦ ἐκδηλούμενον, εἶναι τὸ φέρον τὸν ἄνθρωπον νὰ ἀπο-
 δώσῃ εἰς ἐκυτὸν θεῖαν καταγωγὴν καὶ προορισμὸν, νὰ συνά-

ψη τὴν ὑπαρξίν του πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ, νὰ ἀφομοιωθῇ καὶ συνταυτισθῇ πρὸς αὐτήν.

Ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι, λαοὶ πολιτευμένοι καὶ ἀπολίτευτοι, ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι, πάντες ἀδιακρίτως, εἰ καὶ ὑπὸ διαφόρους μορφάς, ἐκήρυξαν τὴν αὐτὴν ἀξίωσιν· τοῦτο εἶναι, ὡς σήμερον λέγουσι, γεγονός ἀνθρώπειον (humanaire.)

Ἡ εἰδωλολατρεία, ἡ τοσοῦτον μανιωδῶς καὶ πολυχρονίως ἐπικρατήσασα, δὲν εἶναι ἄρα μεγίστη ἀπόδειξις τῆς ἀληθείας ταύτης; Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔνστιγμα εἶχε τόσο παρασύρει τὸν ἄνθρωπον, ὥστε νὰ καθήσῃ μὲ ὄλας του τὰς ἀθλιότητας ἐπ' αὐτὸν τὸν θρόνον τοῦ Θεοῦ. Τὰ πράγματα εἶχον φθάσει εἰς τοιαύτην ἀκμὴν, ὥστε τὸ νὰ γίνῃ τις Θεὸς καὶ νὰ λατρευθῇ ὡς τοιοῦτος, ἦτο πρᾶγμα κοινὸν, ὅπερ εἰς τοὺς κοσμοκράτορας δὲν ἐτελεῖτο πάντοτε μετὰ θάνατον. Αἱ ἀποθεώσεις ἦσαν τόποι κοινοὶ, ρητορικοὶ καὶ ποιητικοί, ἀλλὰ σπουδαίως λαμβανόμενοι, καὶ δι' ἀπιστεύτων, εἰ καὶ ἀναντιρρήτων, πράξεων ἐξηγούμενοι εἰδωλολατρικῆς δεισιδαιμονίας. Τὰ ξόανα τῶν θεῶν καὶ ἡμιθέων, τὰ ἀναμιγνυόμενα πρὸς τὰ τῶν ἡρώων καὶ μεγάλων ἀνδρῶν, οἵτινες ἔμελλον νὰ γίνωσι τοιοῦτοι, ἐπλήρουν τὴν γῆν· Πάντα ἐντὶ λόγῳ ἦσαν Θεός, ἐκτὸς αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ.

Ἐὰν δὲ, ἀποσυρόμενος τοῦ ὄχλου, ζητήσῃς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ φιλοσοφίᾳ καταφύγιον κατὰ τῆς γενικῆς θεοποιήσεως, καὶ ἡ φιλοσοφία, καί τοι ψέγουσα τὰς ἀπροπλανήσεις τοῦ ἐνστίγματος ἐξ οὗ πηγάζει, ἔτι τρανώτερον θέλει ἐκφράσει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς· ἡ δὲ καθαρωτάτη καὶ ἡσυχωτάτη καὶ ὑψηλοτάτη φωνὴ αὐτῆς θέλει σε εἶπει· « Ὑπάρχει » πρώτη κοινωνία μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ· ὑπάρχει » ὁμοιότης μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ, ἐπιτρέπουσα ἀλη-

ρθῶς ἡμῖν νὰ λεγώμεθα ἐκ τῆς οἰκογενείας, τῆς φυλῆς, τοῦ γένους τῶν οὐρανίων ὄντων» (1).

Κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν, καὶ πρὸ πάντων ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, ἡ ὑπερβολὴ τῆς ἀξιώσεως ταύτης διακρίνει πᾶν ὅ,τι εἶναι ἔξω τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ εἰδωλολατρεία ἐν πρώτοις ἀκολουθεῖ νὰ κατέχη, ὡς ἄγριον φυτὸν, ὅλα τὰ μέρη τῆς γῆς, ἅπερ ἡ ὕνις τοῦ εὐαγγελικοῦ ἀρότρου εἰσέτι δὲν ἤγγισε· καὶ εἰς τὰς πεπολιτευμένας κοινωνίας, ὁ πανθεϊσμός, ἦτοι ἡ τολμηροτάτη τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τὸν Θεὸν σύγχυσις, ἡ ἀπορρόφησις τῆς θεότητος ἐν τῇ ἀνθρωπότητι, ἀποτελεῖ τὴν κοινὴν οὐσίαν ὄλων τῶν προτόντων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Εἶναι ἡ πληγὴ ἡ καταβιβρώσκουσα τὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς, ἡ ἐκτεινομένη ὡς ἡ εἰδωλολατρεία κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ ἐθνισμοῦ, καὶ ἀπειλοῦσα νὰ καταπνίξῃ καὶ τὰς τελευταίας στοιχειώδεις ἀρχὰς τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἠθικῆς, δι' ὧν ζῶσιν αἱ κοινωνίαι.

Ἀπανταχοῦ καὶ πάντοτε λοιπὸν ἡ ἀνθρωπότης φαίνεται διώξασα, ἀναμέσον ὄλων αὐτῆς τῶν ἀθλιότητων, τὴν πλήρωσιν ἐκείνης τῆς ὑποσχέσεως, ἣτις παρέστυρε τὸν προπάτορα αὐτῆς· Ἔσεσθε ὡς Θεοὶ, καὶ μεταδοῦσα ἀπὸ σόματος εἰς στόμα τὸν τοσοῦτον ἠδὺν εἰς τὴν ἀλαζονείαν καὶ ἀπαίσιον καρπὸν, ὅστις ἔμελλε δῆθεν νὰ τὴν πραγματοποιήσῃ.

Ἐτέρα δὲ ὑπόσχεσις καὶ ἕτερος καρπὸς εἶχον προσνεχθῆ εἰς τὸν ἀνθρώπον, λέγουσιν αἱ ὑψηλαὶ ἀποκαλύψεις

(1) Est prima hominis cum Deo societas; est igitur cum Deo similitudo, ex quo vere agnatio nobis cum celestibus, vel genus, vel stirps appellari potest. Ex quo efficitur illud, ut is agnoscat Deum, qui unde ortus sit, quasi recordetur ac noscat (Κικέρ. Περὶ νόμων, βιβ. Α.)

τῆς καταγωγῆς μας· καρπὸς ζωῆς, διὰ τῆς βρώσεως τοῦ ὀποίου ἔμελλε νὰ ζήσῃ αἰωνίως (1).

Ἡ ἀπαίσιος ἀπάτη, ἡ παρασύρασα αὐτὸν πρὸς τὸν καρπὸν τοῦ ξύλου τῆς γνώσεως, δὲν ἔλαβε λοιπὸν τόσην δύναμιν, εἰ μὴ διότι ἀνταπεκρίνετο πρὸς ἔμφυτον ἐν αὐτῷ τάσιν, καὶ ἐμιμείτο τὴν ἀλήθειαν τοῦ προρισμοῦ του. Ὑπεύκτων εἰς ἐκείνην, ἔμελλε νὰ ἀποτύχη ταύτης διὰ παντὸς, ἀλλὰ τῷ ἦτο ἐπιφυλαγμένον μέσον ὅπως τὴν ἀνακτήσῃ, καὶ ἡ συνέπεια τῆς πτώσεώς του ὑπῆρξε μόνον ἡ ἀναβολὴ τῆς κατοχῆς της καὶ ἡ ἐπιτυχία αὐτῆς, διὰ δοκιμασιῶν ἀγνιστικῶν τῆς παρ' αὐτοῦ καταχρασθείσης ἐλευθερίας.

Εἶναι πάντοτε ἀληθές, ὅτι ἡ αὐτὴ ἐπαγγελία, ὃ αὐτὸς σκοπὸς ἐπροτάθησαν εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἵνα γίνῃ ὅμοιος τῷ Θεῷ· ὅτι ὁπουδήποτε καὶ ἂν ἐφέρετο διὰ τῆς ἐκλογῆς του, οὐδὲν ἄλλο ἐποίει εἰμὴ νὰ ὑπακούῃ ἐνστιγμτικῶς εἰς τὸν προρισμὸν του, ὅτι οὕτως αὐτὴ ἡ ἐνοχοποίησκα αὐτὸν ἀμαρτία ἀποδεικνύει τὴν ἀλήθειαν τούτου, καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ δὲν ἔπαυσε διώκων αὐτὴν, καὶ τοι, δι' ἧς ἐβάδισεν ὁδοῦ, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀπ' αὐτῆς ἀπομακρυνόμενος.

Ἡ ὁδὸς αὕτη, ἐν ἧ' τὸ ἀνθρώπινον γένος ἐπλανήθη, ὑφίσταται εἰς τὸ νὰ γίνῃ ὁ ἄνθρωπος Θεὸς ἀφ' ἑαυτοῦ, νὰ κατασταθῇ ὁ ἀνταγωνιστῆς τοῦ Θεοῦ, ὁ σφετεριστῆς τῶν προσόντων αὐτοῦ, καὶ νὰ ἐξαγάγῃ τὴν φύσιν αὐτοῦ ἐκ τῆς ἰδίας φύσεως, ἢ νὰ τὴν εἰσαγάγῃ ἐν αὐτῇ. Καὶ ἀρχὴ μὲν αὐτῆς εἶναι ἡ πλέον ἀχαλίνωτος ἀλαζονεία, ἔννοια δὲ, ὁ ἀθεϊσμὸς, ἡ εἰδωλολατρεία καὶ ὁ πανθεϊσμὸς ἢ ἔκφρασις, καὶ ἡ ὑποδούλωσις εἰς τὰ κτηνώδη αὐτοῦ πάθη, ἅτινα ἀφ' ἑαυτοῦ δὲν δύναται νὰ καταστείλῃ τὸ ἀναπόφευκτον ἀποτελέσμα. Θέλων ν' ἀντικατασταθῇ οὕτω εἰς τὸν Θεὸν, ὁ ἄνθρωπος γίνεταί καὶ ἑαυτοῦ ὑποδεέστερος.

(1) Γένεσ. Γ'.—22.

Ἄλλ' ἦλθεν ὁ Χριστιανισμὸς, καὶ σύμφωνος πρὸς τὰ οὐράνια ἐνστίγματα καὶ τὰς ἐν ἡμῖν θείας τάσεις, διΐσχυρίσθη νὰ τὰς ἐκπληρώσῃ, ὁμῶς δι' ὁδοῦ ἐκ διαμέτρου ἀντιθέτου πρὸς ἣν τὸ ἀνθρώπινον γένος ἠκολούθησε· καὶ ὁμολογητέον, ὅτι αἱ ἄβυσσοι, ἐν αἷς εἶχε καταντήσει, ἦσαν ἤδη ἰσχυρὰ πρόληψις ὑπὲρ τῆς σοφίας τοῦ ἀντιστρόφου τούτου μέσου.

Τοῦτο δὲ εἶναι ἡ ἀναγνώρισις τῆς ὑπερτάτης ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου κυριαρχίας τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ διόρθωσις τῆς ἀλαζονείας, ἧς ἔνεκεν εἶχε παραγνώρισει αὐτὴν, διὰ τῆς ἐκμηδενίσεως θύματος, ἐν ᾧ ἡ μὲν ἀνθρωπίνη φύσις συνεισέφερεν ὅλα τῆς τὰ παθήματα, ἡ δὲ θεία, ὅλην τὴν δύναμιν τῆς. Ἡ συνένωσις τῶν δύο τούτων φύσεων, πρὸς σύστασιν τοιοῦτου θύματος, ἐνήργει ἤδη τὴν μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου φιλίαν, ἣτις ἦτο ὁ διὰ τὴν ἁμαρτίαν ἐκλειπὸς πρῶτιστος σκοπὸς τοῦ ἡμετέρου προορισμοῦ, καὶ τὴν ἔφερε μάλιστα ὑπὲρ ἡμῶν εἰς ἀνώτερον βαθμὸν δόξης.

Ἀλλὰ δὲν ἤρκει τοῦτο· ὁ Θεὸς ἤθελε νὰ φθάσῃ εἰς πλεόν ἐνδόμυχον ἀποτέλεσμα τῆς μεθ' ἑαυτοῦ κοινωνίας τοῦ ἀνθρώπου, καὶ νὰ ἐκπληρωθῇ κατὰ γράμμα ἡ ἐπαγγελία τῆς ἐν Θεῷ ἐνώσεώς μας. Γενόμενος ὡς ἡμεῖς, ἠυδόκησε νὰ καταστήσῃ ἡμᾶς συμμετόχους τῆς δόξης του, καὶ νὰ συμπληρώσῃ τὴν μετ' αὐτοῦ ἔνωσιν ἡμῶν. Ἀλλὰ συγχρόνως, ἵνα φυλάξῃ τὴν ἀσθενῆ ἡμῶν φύσιν ἀπὸ τῆς ζάλης, τῆς ἀλαζονείας, ἣν τοιαύτη ὕψωσις, εἰ αἰφνιδία, ἤθελεν ἐξ ἀνάγκης τῇ ἐμπνεύσει, καὶ ἵνα προσέτι τὴν ἀναγκάσῃ νὰ ἀποτίσῃ τὴν παρασύρασιν αὐτὴν νὰ θεοποιηθῇ ἀφ' ἑαυτῆς ὑπερηφάνειαν, ὁ Θεὸς ἔπρεπε τὴν χάριν αὐτοῦ νὰ ἀντισταθμίσῃ μὲ ἀντίρροπον ἐπίσης μέγα, ἐκμηδενίζον ἡμᾶς ἐν ᾗ ὀφείλομεν αὐτῷ ὑποταγῆ, ἐν ᾧ ἔμελλε νὰ μᾶς παραδεχθῇ ἐν τῇ ἐνδοξοτάτῃ μετ' αὐτοῦ ἐνώσει, καὶ

ἀναγκάζον ἡμᾶς νὰ ὑποταχθῶμεν προφανῶς καὶ διὰ τῶν ἔργων, καθὼς πλάσματα, ἐν ᾧ ἀνεβίβαζεν ἡμᾶς εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Πλάστου.

Τοιοῦτος εἶναι ὁ ὑψηλὸς λόγος τῆς ἐκμηδενίσεως, ἐν ᾗ τὸ τῆς Εὐχαριστίας μυστήριον βυθίζει τὸν λόγον καὶ τὰς αἰσθήσεις μας. Εἶναι τὸ τίμημα ἀνθ' οὗ ὁ Θεὸς παραδίδεται ἡμῖν, ἡ ἐξαγόρασις τοῦ ἐγκλήματος, δι' οὗ ἠθελήσαμεν νὰ γίνωμεν ἀφ' ἡμῶν ὅμοιοι αὐτῷ, τὸ ἀντίρροπον τῆς ἀφύτου δόξης ἐν ᾗ εἰσάγει ἡμᾶς, τὸ δίκαιον ἀντίποινον τῆς πίστεως, ἣν ἐθέσαμεν ἐν ἡμῖν καὶ ἐν τῷ ἀπολέσαντι ἡμᾶς πονηρῷ πνεύματι τῆς ἀταξίας. Τοῦτο ἐπέειρασε τοὺς προπάτορας ἡμῶν, εἰπὼν αὐτοῖς· *Φάγετε ἐκ τοῦ καρποῦ τούτου, καὶ ἔσσεσθε ὡς Θεοί, οἱ δὲ ἠκροάσθησαν αὐτοῦ, ἀπειθήσαντες τῷ Θεῷ.* Πρὸς θεραπείαν δὲ τῆς ἀταξίας ταύτης καὶ ὁ Σωτὴρ μᾶς δοκιμάζει, λέγων ἡμῖν· *Φάγετε τὸ σῶμά μου, πίετε τὸ αἷμά μου, καὶ ἔσσεσθε ὡς Θεοί.*

Τοιοῦτοτρόπως, διὰ τῆς θαυμασίας ταύτης ἰσοσταθμίας ὁ Χριστιανισμὸς ἐπανάγει ἡμᾶς εἰς τὸν πρότερον ἡμῶν προορισμὸν, ὅπως ἀναμέσον τῶν δοκιμασιῶν τῆς πίστεως ἐπιτύχωμεν τοῦ σκοποῦ τῆς δόξης, ὃν ἐδιώκομεν ἀναμέσον τῶν ἀταξιῶν τῆς ἀλαζονείας μας. Καὶ εἰς τὴν ἀλαζονείαν ταύτην, εἰς τὴν ἱκανοποίησιν καὶ τὰς προφυλάξεις, ὅσας ἀπῆτει, πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν τὰς περὶ ὧν ὁ λόγος δοκιμασίας καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν βραδύτητα. Διὰ τοῦτο δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ ἴδωμεν ἀπὸ τοῦ νῦν τὸν Θεὸν κατὰ πρόσωπον, καὶ τὸ ἀδιαπέραστον κάλυμμα τοῦ μυστηρίου τὸν καλύπτει καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πλέον ἐνδομύχῳ πρὸς αὐτὸν κοινωνίᾳ. Μίαν ἡμέραν, ὅταν ἡ δοκιμασία αὕτη τελειώσῃ, τὸ κάλυμμα θέλει πέσει· ἀλλ' ἕως τότε, ἵνα μεταχειρισθῶ τὴν χρῆσσαν καὶ ὀρθὴν εἰκόνα πατρὸς τινος τῆς Ἐκκλησίας, εἴμεθα ὡς τὸ παιδίον ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς μητρὸς του

τὸ ζῶν ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ ἡλίου ὠριμαζομένων καρπῶν πρὶν ἢ ἰδῆ τὸ φῶς του, διότι τρεφόμεθα πνευματικῶς ἐκ τοῦ Θεοῦ πρὶν τὸν ἴδωμεν.

Ὅμως τὸν αισθανόμεθα καὶ βλέπομεν ἐν οἷς ἐνεργεῖ ἐν ἡμῖν ἠθικοῖς ἀποτελέσμασιν, ἔχοντες περὶ τῆς παρουσίας του τὴν πλέον ἀκαταμάχητον ἀπόδειξιν, ἥτις δύναται νὰ δοθῆ τῇ ἡμετέρᾳ ἀσθενείᾳ, τὴν τῆς ἰσχύος μας. Ἡ παρὰ τῆς κοινωνίας διδομένη ἡμῖν δύναμις ἐφ' ἡμῶν, ἐπὶ τῶν παθῶν μας, ἐπὶ τοῦ κόσμου· τὸ ὕψος τῆς ἀγιότητος εἰς ὃ μᾶς ἀναβιβάζει, τὰ θαύματα τῆς ἀρετῆς, ὅσα δι' αὐτῆς ποιοῦμεν, ἀρχίζουσιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου τὴν ἐν Θεῷ ζωὴν μᾶς, καὶ ἀποκαλύπτουσι τὴν πηγὴν αὐτῆς, ἀποδεικνύοντα τὴν ἀλήθειαν τοῦ λόγου· *Ὁ τρώγων ἐκ τοῦ ἄρτου τούτου ζήσεται.*

Σὺ δὲ θέλεις νὰ σοὶ ἐξηγήσω τὸ μυστήριον τῆς ἐν τῇ μυσταγωγίᾳ ταύτῃ ταπεινώσεως τοῦ Θεοῦ· ἐξήγησόν μοι λοιπὸν καὶ σὺ τὸ μυστήριον τῆς ὑψώσεως τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς μεθεξέως αὐτοῦ, ἢ μᾶλλον ἀναγνώρισον μετ' ἐμοῦ, ὅτι τὰ δύο ταῦτα μυστήρια ἀποδεικνύονται δι' ἀλλήλων, καὶ ὅτι ὁ ἄρτος ὁ ἀναβιβάζων ἡμᾶς εἰς τὸν οὐρανὸν, κατῆλθεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ.

Τοιοῦτον εἶναι τὸ μυστήριον τῆς Εὐχαριστίας. Προηγουμένως ἐμελετήσαμεν τὸ τῆς ἐξομολογήσεως. Θαυμάσια καὶ ὄντως φιλοσοφικὰ καθ' ἑαυτὰ τὰ δύο ταῦτα μυστήρια, οὐχ ἦττον εἶναι τοιαῦτα καὶ κατὰ τὰς σχέσεις των.

Δύο παραθέσεις θέλουν χρησιμεύσει οἷονεὶ παραρτήματα τῆς παρούσης μελέτης, ἡ μὲν ὀδυνηρὰ, ἡ δὲ παραμυθητικὴ, καὶ ἀμφοτέραι ἐκπληκτικώτεραι γενόμεναι ἐκ τῆς διαγωγῆς καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν συγγραφέων ἐξ ὧν τὰς ἐλάβομεν.

«Τὰ μυστήρια (λέγει ὁ κ. Λαμενναῖος), θαυμάσια καθ'.

»εκατά, καθὼ μαρτύρια τῆς πρὸς τὸ πλάσμα αὐτοῦ ἀπει-
 »ρου τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητος, εἶναι οὐχ ἤττον τοιαῦτα διὰ
 »τῆς συνενούσης αὐτὰ πρὸς ἄλληλα θαυμαστῆς ἁρμονίας,
 »ὡς ἂν ἀμοιβαίως ἐβοηθοῦντο, ἵνα ἀγιάσωσι τὸ ἐν τῇ ἁ-
 »μαρτίᾳ γεννηθὲν τοῦτο πλάσμα, ὑψοῦντα αὐτὸ βαθμη-
 »δὸν ἐκ τοῦ πυθμένου τῆς ἀβύσσου μέχρι Θεοῦ, πρὸς ὃν
 »ἐφαίνετο ὅτι οὐδέποτε ἔμελλε νὰ πλησιασῇ. *Ἐὰν μὴ φά-
 »γητε τὴν σάρκα μου,* ἔλεγεν ὁ Κύριος, *καὶ πίητέ μου τὸ*
»αἷμα, οὐκ ἔχετε ζῶν ἐν ἑαυτοῖς. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ
 »λαμβάνωμεν τὴν θεῖαν ταύτην τροφήν, ἐὰν θέλωμεν νὰ
 »ζήσωμεν· ἀλλὰ πρὸς βεβαιότερον καὶ τρομερώτερον θά-
 »νατον τρέχει ὁ προσερχόμενος εἰς αὐτὴν ἀκαθάρτοις χεί-
 »λεσι καὶ ἐνόχῳ καρδίᾳ. Κύριε, θέλω νὰ ζήσω· καὶ ὁμοῦ
 »τὴν ἀνομίαν μου ἐγὼ γινώσκω, καὶ ἡ ἁμαρτία μου ἐνώ-
 »πιόν μου ἐστὶ διὰ παντός· καθάρισόν με ἀπὸ τῆς ἁμαρ-
 »τίας μου· καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοὶ ὁ Θεός (1)!
 »ἐκφωνεῖ ὁ καταβεβλημένος καὶ ἔντρομος ἁμαρτωλός. Ὁ
 »δὲ Θεὸς τὸν ἀκούει, καὶ ἡ χάρις αὐτοῦ πάντα προεῖδε,
 »καὶ πάντα ἐπανορθώνει. Ἀλλ' ἵνα λάβῃς παρ' αὐτοῦ τὴν αἰ-
 »τεῖσαι καθαρὰν καρδίαν, ἀπαιτεῖ πρότερον παρὰ σοῦ
 »καρδίαν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην (2). Πο-
 »ρεύου λοιπὸν, ἁμαρτωλὲ, πορεύου εἰς τὸ δικαστήριον τῆς
 »μετανοίας· εἰς ἄνθρωπος σὲ περιμένει ἐκεῖ, ἁμαρτωλὸς
 »ὡς σὺ, ἀλλὰ παρὰ Θεοῦ λαβὼν τὴν ἀποστολήν του. Εἰς
 »τοὺς πόδας του θέλεις κάμει τὰς τελευταίας θυσίας τῆς
 »ἀνθρωπίνης ἀλαζονείας ἐξομολογούμενος πρῶτον τὴν χα-
 »μέρπειαν καὶ τὴν ἀθλιότητά σου. Οὕτως ὁ νέος ἄνθρω-
 »πος θέλει ἀρχίσει νὰ μορφώνηται ἐν σοὶ, διότι ἐν τῇ
 »ἀλαζονείᾳ εἶναι ἡ ρίζα τῆς ἁμαρτίας, καὶ ἐν τῇ τα-

(1) Ψαλ. Ν'. σ'. 5.

(2) Αὐτόθ. 19.

»πεινότητι γεννᾶται ἡ μετάνοια· οὕτω θέλεις ἀποδώσει
 »τῷ Θεῷ ὅλην τὴν ικανοποίησιν, ἣν ἀπαιτεῖ παρὰ τῆς
 »ἀσθενείας σου, καὶ ὁ νόμος τῆς δικαιοσύνης ἀποθήσεται
 »νόμος ἐλέους. Ἀφαίρεσε τὴν Εὐχαριστίαν, καὶ οὐδέποτε
 »θέλει πιστεύσει ὁ ἄνθρωπος, ὅτι ἔχει ἀποχρῶσαν αἰτίαν,
 »ἵνα ὑποστῇ τὰς ἀστηρότητας καὶ τὴν ταπεινώσιν τῆς
 »μετανοίας· ἐξάλειψον τὴν μετάνοιαν, δικαίως ὁ ἄνθρωπος
 »θέλει κρίνει ἑαυτὸν ἀνάξιον τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵμα-
 »τος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ· καὶ ὡς οἱ καθ' ἡμᾶς αἰρετικοί,
 »ἀποβάλλων τὸ ἐν τῶν μυστηρίων τούτων, ἀναγκάζεται
 »νὰ ἀλλοιώσῃ ὅ,τι πιστεύει περὶ τοῦ ἄλλου, καταντῶν
 »ἐπὶ τέλους νὰ ἀποβάλλῃ ἀμφότερα. Ἡ καρδιά τοῦ ἀνθρώ-
 »που, ὡς λέγει ἡ Γραφή, εἶναι ἄβυσσος, εἰς ἣν μόνον τὸ ὄμμα
 »τοῦ Θεοῦ εἰσδύει. Ἐκπεπληγμένοι ἐκ τῶν θαυμασίων θρη-
 »σκείας, ἐν ἧ τὰ πάντα συνάδουσιν, ἵνα ἐξηγήσωσι καὶ διευ-
 »θύνωσι τὴν ἀπειθῆ καὶ ἀνεξήγητον ταύτην καρδίαν, θρη-
 »σκείας, ἔξω τῆς ὁποίας δὲν εὐρίσκει πλέον εἰμὴ θόρυβον,
 »πλάνην καὶ σύγχυσιν, ἃς προσθέσωμεν μετὰ τοῦ ἀπο-
 »στόλου Παύλου. Καὶ τοῦτο ἐστὶ Θεοῦ τὸ ἔργον» (1).

Ὅποτον βίρος ἔχουσιν οἱ λόγοι οὗτοι ἐπὶ τῆς παρουσίας
 θέσεως τοῦ εἰπόντος αὐτοῦς, καὶ πόσον τρομερὰν ἐξ αὐτῆς
 λαμβάνουσι καὶ πάσης ῥητορείας εὐγλωττοτέραν ἐπιβε-
 βαίωσιν! Ἄριστα εἶπας, ὦ διάνοια ἐνδοξος καὶ ὀδυνηρὰ,
 καὶ σὺ αὐτὴ ἐγένου ἐκ πείρας θῦμα τῶν ἰδίων μαθημάτων.
 Ναί, ἄβυσσος εἶναι ἡ καρδιά τοῦ ἀνθρώπου εἰς ἣν μόνος
 εἰσδύει ὁ Θεός· ναί, ἀληθέστατον εἶναι ὅτι μόνη ἡ τότε
 ἐμπνεύσασά σε θρησκεία ἐξηγεῖ καὶ διευθύνει τὴν ἀπειθῆ
 καὶ ἀνεξήγητον ταύτην καρδίαν, ἀριδῆλως διὰ τούτου
 ἀποδεικνύουσα ὅτι εἶναι ἔργον τοῦ Θεοῦ· ἐπειδὴ ἀφ' ἧς ἡμέ-

(1) Λαμην. Σκέψεις περὶ τῆς Μιμῆσεως τοῦ Ἰησοῦ
 Χριστοῦ, βιβλ. δ'. κεφ. 7.

ρας ἀπεσπάσθης αὐτῆς με ὄλην τὴν ἰσχὺν τῆς ἐκλεκτῆς σου φύσεως, δὲν σὲ ἐκύκλωσαν εἰμὴ θόρυβος, πλάνη καὶ σύγχυσις. . . Βεβαίως ἡ μεγάλη αὐτὴ ἀλήθεια εἶχεν ἤδη ἀποδειχθῆ ὑπὲρ τὴν ἀνάγκην διὰ τῆς πτώσεως τοσοῦτων προγενεστέρων σου· καὶ θέλεις συγχωρήσει εἰς καρδίαν συγκινουμένην ὑπὸ τῆς τύχης σου, νὰ τῇ ἀπευθύνῃ τοῦ λόγου οὗ; ἄλλοτε εἰς μεγάλην φιλίαν ἐνέπνευσε μέγα δυστύχημα·
 Tant d'exemples fameux que l'histoire en raconte
 Ne suffisaient-ils pas sans la perte d'Oronte? (1)

Ἄλλ' ὁ Θεὸς (οὐκ οἶδα ἐὰν ἐν τῇ δικαιοσύνῃ ἢ ἐν τῷ ἔλεει αὐτοῦ), ἠυδόκησε νὰ σὲ φυλάξῃ εἰς τὴν ἡλικίαν ταύτην ὡς ζῶσαν ἀπόδειξιν τῆς ἀπαραγράπτου αὐτοῦ ἀληθείας, καὶ διὰ τῆς τρομερᾶς ταύτης πτώσεως νὰ στηρίξῃ καὶ ἀνορθώσῃ πολλούς. Εἶθε καὶ σὺ νὰ ἀναγνωρίσῃς τὴν ἀλήθειαν ταύτην, ἀφ' οὗ τοσοῦτον εὐγλώττως ἐκήρυξας, καὶ τοσοῦτον ἀπαισίως ἀπέδειξας αὐτήν, καὶ μὴ μόνος μείνης διὰ παντός ἀναίσθητος πρὸς τὰ ἴδιά σου μαθήματα, πρὸς τὰς ἰδίας σου ἀτυχίας. Εἶθε ὡς πλοῖον ἀπὸ σκοπέλου εἰς σκόπελον ὑπὸ τοῦ κλύδωνος ἐλαυνόμενον, νὰ σὲ μεταῖδωμεν ἐπὶ τέλους εἰς τὸν λιμένα, καὶ ἡ δόξα καὶ χαρὰ τῆς ἐπιστροφῆς σου νὰ ὑπερβῶσι τὴν λύπην καὶ τὴν αἰσχύνην τῆς ἀποπλανήσεώς σου!

Ἄς ρίψωμεν νῦν τὰ βλέμματα ἐπὶ τινος παραμυθιτικωτέρας μαρτυρίας.

Ὁ συγγραφεὺς τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Ἀττικοῦ, ὧν διάφορα ἤδη παρεθέσαμεν ἀποσπάσματα, ὁ Φιτο Οὐίλλιαμ, καί τοι διαμαρτυρόμενος γεννηθεὶς, διὰ μόνης τῆς δυνάμεως τῆς εὐφυοῦς διανοίας του, εἶχεν ἐννοήσει τὴν χριστιανικὴν ἀλήθειαν. Τὴν δὲ περὶ τούτου ἔκφρασιν τῆς πεποιθήσεώς του κατέθεσεν εἰς σελίδας, ὧν τὸν μικρὸν ἀριθμὸν ἀνα-

(1) Λαφοντ. Ἐλεγ. περὶ πτώσ. Φουκετ.

πληροὶ τὸ ὕψος τῆς θεωρίας. Ἐρευνητῶν ἐν τέλει τοῦ πονήματος ποῖον τὸ βέλτιστον τῶν κυβερνητικῶν συστημάτων, ἐπάγεται νὰ λαλήσῃ περὶ τῶν μυστηρίων τῆς Μετανοίας καὶ *Εὐχαριστίας* οὕτω (1).

« Πάντα τὰ ἔθνη ἔχουσι τὴν θρησκείαν καὶ τοὺς νόμους » των· τὴν μὲν, ἵνα ἐμπνέωσι τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἠθικὴν, » τοὺς δὲ, ἵνα τιμωρῶσι τὰ κακουργήματα. Κατὰ τοῦτο » οἱ τε ὀρθόδοξοι καὶ πάντες οἱ ἄλλοι χριστιανοὶ ἔχουσι τὸν » αὐτὸν σκοπὸν. Ἀλλ' εἰς μόνην τὴν καθολικὴν καὶ ἀποστο- » λικὴν ἐκκλησίαν ὑπάρχουσι νόμοι ἔχοντες μᾶλλον ἐπιτα- » κτικὸν κῦρος, οὓς δι' οὐδενὸς τεχνάσματος ἢ σοφίσμα- » τος δύναται τις νὰ παραγνωρίσῃ, ἐλλόγως τεταγμένοι » οὐχὶ μόνον ἵνα ἐμπνέωσι τὴν ἀγάπην τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς » ἠθικῆς, ἀλλὰ καὶ ἵνα ἀναγκάζωσι τοὺς ἀνθρώπους νὰ » τὰς ἀκολουθῶσι, καὶ μὴ περιοριζόμενοι νὰ τιμωρῶσι τὰ » ἐγκλήματα, ἀλλὰ καὶ προλαμβάνοντες αὐτά. Οἱ νόμοι » οὗτοι ὑφίστανται εἰς ἣν ἐπιβάλλουσιν εἰς πάντας ὑπο- » χρέωσιν νὰ κοινωνῶσι τοῦλάχιστον ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ, » εἰς τὴν πρὸς τὴν θείαν ταύτην μυσταγωγίαν εὐσέβειαν » καὶ εἰς τὴν πρὸς ἀποδοχὴν αὐτῆς ἀπαραίτητον καὶ αὐ- » στηρὰν προπαρασκευὴν, ἣ, ἐν ἄλλοις λόγοις, εἰς τὴν » περὶ τῆς πραγματικῆς παρουσίας πίστιν, τὴν ἐξομολόγη- » σιν, τὴν μετάνοιαν, τὴν ἄφεσιν, καὶ τὴν μετάληψιν. Δυ- » νατὸν εἶπεῖν, ὅτι εἰς τὰ μὴ διαμαρτυρούμενα κράτη ἅπαντα » ἡ οἰκονομία τῆς κοινωνικῆς τάξεως στρέφεται περὶ τὸν » ἄξονα τοῦτον, καὶ ὅτι εἰς αὐτὸν ὀφείλουσι τὴν σερεότη- » τα, τὴν διάρκειαν, τὴν ἀσφάλειαν καὶ εὐημερίαν των. Τὰ » ἐντάλματα ἅτινα ἡ θρησκεία αὕτη ἐπιβάλλει εἰς τὰ τέ-

(1) Δυσαρεστούμεθα μὴ δυνάμενοι νὰ δώσωμεν ἐνταῦθα εἰμὴ ἀποσπάσματα μόνον συγγράμματος τοσοῦτον πλήρους καὶ οὐσιώδους, ἀπαιτοῦντος γὰρ ἀναγκασθῆ καθ' ὅλοκληρίαν, καὶ ὄχι ἀναξίου αὐτοῦ τοῦ Μοντεσκίου.

«να της, καὶ αἱ πρὸς αὐτὰ ἀπαγορεύσεις εἶναι· τόσον ὀλί-
 »γον γνωστὰ εἰς τοὺς πολεμοῦντας αὐτὴν αἰρεσιάρχας,
 »ὥστε μόλις ἔχουσιν ἀμυδρὰν τινα περὶ αὐτῶν ἰδέαν. Οἱ
 »μὲν ἐξ ἀγνοίας ἀποστρέφουσιν ἀπ' αὐτῶν τὰ βλέμματά
 »των, οἱ δὲ ἐκ προλήψεως τὰ χλευάζουσιν»· (ὁ συγγραφεὺς
 ἐκθέτει ἐνταῦθα τὴν αὐστηρότητα τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος δι-
 δασκαλίας). «Τοιαύτη εἶναι, συνεχίζει, καὶ ἀπὸ 18 αἰώ-
 »νων πάντοτε ὑπῆρξεν ἡ θεμελιώδης καὶ ἀναλλοίωτος δι-
 »δασκαλία τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ εἴ τις τολμᾷ εἰπεῖν, ὅτι οἱ
 »υἱοὶ αὐτῆς εἶναι πονηροὶ καὶ διστραμμένοι, μὲ ὄλους τοὺς
 »δεσμοὺς ὑφ' ὧν περιστέλλονται καὶ τὰ ἐπιβαλλόμενα
 »παρ' αὐτῆς καθήκοντα, τί ρητέον περὶ τῶν ἐλευθέρων ἀπὸ
 »τῶν σωτηρίων τούτων περιορισμῶν; Οἱ κάτοικοι τῆς εὐ-
 »δαιμονεστέρας καὶ ἀνθηροτέρας μοναρχίας, ἥτις ποτὲ διέ-
 »λαμψεν ἐπὶ τῆς γῆς, αἴφνης ἀπηλλάχθησαν αὐτῶν· τί δὲ
 »ἐκ τούτου; οἱ τρισάθλιοι καὶ ἀνόητοι οὐδένα πλέον ἔχον-
 »τες χαλινὸν, τὰ πάντα ἐτόλμησαν· καὶ τὰ κακουργήμα-
 »τά των, ὡς πλημμυροῦσα θάλασσα, διαρρηγνύοντα τοὺς
 »φραγμοὺς, οὗς μόνος ὁ Θεὸς δύναται νὰ ἀνορθώσῃ, ἀνε-
 »στάτωσαν τὴν Εὐρώπην, καὶ κατέκλυσαν τὸν κόσμον».

«Ἰνα ἀποφανθῇ τις περὶ ὅλων τῶν γενικῶς σημαντικῶν
 »ζητημάτων, ἀναγκαῖον καὶ δίκαιον νὰ λάβῃ ὡς βάσιν τὰ
 »γενικὰ αὐτῶν ἀποτελέσματα, ὅπερ καὶ ἔπραξα. Ἄλλ' οἷ-
 »μοι! τοιαύτη εἶναι, ἡ ἀνθρωπίνη ἀσθένεια, ὡς πάντες, τὸ
 »δόμολογῶ, δὲν ὠφελοῦνται ἐκ τῶν προσφερομένων αὐτοῖς
 »ὠφελημάτων. Ἐὰν οὐδεὶς ποτε ἀπεμακρύνετο αὐτῆς, τὸ
 »ζήτημα δὲν ἤθελεν εἶσθαι, ποῖον εἶναι τὸ βέλτιστον τῶν
 »κυβερνητικῶν συστημάτων, ἀλλὰ μᾶλλον, ἐν τοιαύτῃ
 »κυβερνήσει, ποῖα ἀνάγκη ὑπάρχει ἄλλων νόμων; Ἴσως
 »ὄλοι οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι ἤθελον εἶσθαι περιττοὶ ἐν αὐτῇ,
 »καὶ τοσοῦτον ἀνωφελεῖς ὅσον εἶναι ἀνίσχυροὶ πανταχοῦ

» ὅπου δὲν θεμελιούνται ἐπὶ τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος θρησκείας».

« Ὅ,τι ἤδη εἶπον πρὸς ἔπκινον τῶν ἀνωτέρω κυβερνή-
» σεων, πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὑπὸ πολιτικὴν ὄψιν. Δὲν δύνα-
» μαι ὁμως νὰ μὴ ἐρωτήσω ἑμαυτὸν, ἐν θρησκείᾳ, ἥτις
» προφανῶς συντελεῖ εἰς τὴν εὐδαιμονίαν τῶν ἀνθρώ-
» πων καὶ τόσῳ στερεῶς καὶ θαυμασίως, δὲν ἦναι θεία
» καθ' ὅλα ὅσα ἐντέλλεται».

Ἐπι κεφαλalaίωσις (1).

« Ἡ ἀρετὴ, ἡ δικαιοσύνη, ἡ ἠθικὴ πρέπει νὰ χρησιμεύ-
» σωσιν ὡς βάσεις».

» Ἀδύνατον δὲ νὰ στηριχθῆ ἡ ἀρετὴ, ἡ δικαιοσύνη,
» ἡ ἠθικὴ ἐπὶ βάσεων ὀπωσοῦν στερεῶν, ἄνευ τοῦ δι-
» καστηρίου τῆς μετανοίας· διότι τὸ δικαστήριον τοῦτο,
» τὸ φοβερῶτατον πάντων, κυριεύει τὴν συνειδήσιν τῶν ἀν-
» θρώπων, καὶ τὴν διευθύνει ἀποτελεσματικώτερον παντὸς
» ἄλλου δικαστηρίου».

« Καὶ ἀδύνατον νὰ καθιδρυθῆ τὸ δικαστήριον τῆς με-
» τανοίας ἄνευ τῆς εἰς τὴν πραγματικὴν παρουσίαν πί-
» στεως, κυρίας βάσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ· διότι, ἄνευ
» τῆς πίστεως ταύτης, τὸ μυστήριον τῆς θείας κοινωνίας
» ἀποβάλλει τὴν ἀξίαν αὐτοῦ καὶ τὴν υπόληψιν. Οἱ δια-
» μαρτυρόμενοι ἀφόβως προσέρχονται τῇ ἱερᾷ τραπέζῃ, ὡς
» μὴ λαμβάνοντες ἐν αὐτῇ εἰμὴ τὸ μνημονευτικὸν σημεῖον
» τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ· οἱ ὀρθόδοξοι, ἀπ'
» ἐναντίας, προσέρχονται ἔντρομοι, ὡς λαμβάνοντες ἐν
» αὐτῇ αὐτὸ τὸ σῶμα τοῦ Σωτῆρος. Ὅθεν, ὅπουδήποτε ἡ
» πίστις αὕτη κατεστράφη, ἔπαυσε σὺν αὐτῇ καὶ τὸ δικα-
» στήριον τῆς μετανοίας. Ἡ ἐξομολόγησις κατέστη ἀνω-
» φελής, ὡς πανταχοῦ ὅπου ἡ πίστις αὕτη ὑπάρχει, ἡ ἐξο-
» μολόγησις καθίσταται ἀναγκαία· καὶ τὸ σὺν αὐτῇ ἐξ

(1) Τὰ ἐπόμενα μετεγράφησαν καθ' ὀλοκληρίαν.

» ἀνάγκης καθιδρυόμενον τοῦτο δικαστήριον καθιστᾷ ἀπα-
 » ραίτητον τὴν ἐξάσκησιν τῆς ἀρετῆς, τῆς δικαιοσύνης, τῆς
 » ἠθικῆς· ἄρα καθὼς εἶπον, »

« Ἀδύνατον γὰρ μορφωθῆν οἰοιδήποτε κυβερνητικὸν
 » σύστημα, διαρκές καὶ ἐπωφελές, ἐὰν μὴ στηρίζεται
 » ἐπὶ τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς θρησκείας ».

« Ἴδού λοιπὸν ἡ λύσις τοῦ σημαντικωτάτου, μετὰ τὸ
 » περὶ ἀθανασίας ψυχῆς, ζητήματος, ἐξ ὧν δύνανται νὰ
 » παρουσιασθῶσι τοῖς ἀνθρώποις· ποία ἡ ἀρίστη τῶν κυ-
 » βερνήσεων; Καὶ ὅσω περισσότερον τὸ μελετήσῃ τις, τόσω
 » μᾶλλον θέλει ἰδεῖ, ὅτι ἡ εἰς τὴν πραγματικὴν παρου-
 » σίαν πίστις ἐκτείνεται οὐχὶ μόνον ἐφ' ὧν τῶν κυβερνή-
 » σεων, ἀλλὰ καὶ ἐφ' ὧν τῶν ἀνθρωπίνων διαλογισμῶν·
 » ὅτι εἶναι ὡς ἡ διὰ πασῶν αὐτῶν, καὶ ὡς πρὸς τὸν ἠθι-
 » κὸν κόσμον ὅ,τι ὁ ἥλιος ὡς πρὸς τὸν φυσικόν, φωτίζου-
 » σα πάντα ἄνθρωπον » (1).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ΄.

Περὶ λατρείας καὶ τελετῶν.

Τὸ ρητὸν ὅτι « τὸ καλὸν εἶναι ἡ λάμψις τοῦ ἀληθοῦς, »
 τὸ τοσοῦτον εὐτυχῶς ἀφ' ἑαυτοῦ δικαιολογούμενον, φαίνε-
 ται ἐπινοηθὲν, ἵνα χαρακτηρίσῃ τὴν χριστιανικὴν λατρείαν.
 Ἡ ἀλήθεια τῆς παρατηρήσεως ταύτης θέλει καταφανῆ εἶναι
 μᾶλλον, ἐὰν εἰς τὸν ὠραῖον τοῦτον ὀρισμὸν τοῦ καλοῦ,
 προστεθῇ ὁ οὐκ ἀνάξιος τοῦ Πλάτωνος ὀρισμὸς τοῦ κ. Δε-
 μαίστρου, ὅτι « τὸ καλὸν εἶναι τὸ ἀρέσκον τῇ πεφωτι-
 » σμένῃ ἀρετῇ ».

Ἐὰν περὶ τοῦ ἀληθοῦς τούτου καλοῦ δυνατὸν εἰπεῖν, ὅτι

(1) Εὐαγγ. Ἰωάν.

εἶναι ἡ *λάμψις* τοῦ ἀληθοῦς, πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ ἀλήθεια τοῦ Χριστιανισμοῦ οὐχ ἥττον καταφαίνεται ἐν τῇ λατρείᾳ ἢ ἐν τοῖς δόγμασιν αὐτοῦ καὶ τῇ ἠθικῇ· διότι ἐν τῇ λατρείᾳ ταύτῃ καὶ ἐν τοῖς ναοῖς, τοῖς ἄσμασι, ταῖς προσευχαῖς καὶ τελεταῖς, ἅτινα τὴν συνιστῶσι, μᾶλλον διαφαίνεται τὸ ἀληθὲς τοῦτο καλὸν, τὸ τῶν Γραφῶν καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, ἐξ οὗ πᾶσα καλλιτεχνία πληροῦται, καὶ τὸ ὅποσον φαίνεται γεννηθὲν ἐκ τῆς μεγαλονοίας καὶ τῆς ἀρετῆς.

Τοιοῦτοτρόπως ὁ Χριστιανισμὸς ἐσφράγισε τὴν ἐντελῆ συνένωσιν, τὴν ἀγίαν τοῦ Ἀληθοῦς, τοῦ Ἄγαθοῦ, καὶ τοῦ Καλοῦ τριάδα, καὶ συνεχώνευσεν αὐτὰ εἰς ἓν ὅλον ἀδιαίρετον· ὥστε, ὅταν νομίζη τις, ὅτι δὲν ἀποφασίζει ἐν αὐτῷ εἰμὴ ζήτημα καλλιτεχνίας καὶ φιλοκαλίας, λύει ἐν ταυτῷ καὶ ζήτημα ἠθικῆς καὶ διδασκαλίας.

Τὸ θέμα τοῦτο ἤθελεν εἶσθαι γόνιμον ἀφθόνων ἀναπτύξεων· ἀλλ' εἰς μόνην τὴν μεγαλόνοιαν ἀνῆκε νὰ λαλήσῃ περὶ τοῦ πνεύματος τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ εὐτυχῶς ἡ μεγαλόνοια αὕτη εὐρέθη, καὶ ὁ κ. Σατοβριάνδος ἀνέμιξε τὴν ἰδίαν δόξαν πρὸς τὴν τῆς Ἱρησκείας. Ἐὰν ὁ μέγας οὗτος συγγραφεὺς ἐπενήργησε τοσοῦτον ἐπὶ τοῦ αἰῶνος του, ἐὰν δυνατόν εἶπειν, ὅτι οὐδεὶς ὑπάρχει ἐξοχος νοῦς τῆς ἐποχῆς μας, μὴ ἐγερθεὶς εἰς τὴν πνοὴν τῶν ἐμπνεύσεών του, ὁ λόγος εἶναι, ὅτι καὶ αὐτὸς ἤντλησεν αὐτὰς ἐκ τῶν ὑψηλῶν πηγῶν τοῦ χριστιανικοῦ Καλοῦ, καὶ ὁ Χριστιανισμὸς ὑπῆρξε πρὸς αὐτὸν ὡς θεῖον ὄργανον ἐν ἠχῆεντι ναῶ, οὗ αἱ ἐναρμόνιοι χορδαὶ δὲν περιέμενον εἰμὴ τὴν χεῖρα τοῦ καλλιτέχνου ἵνα ἐπαναγάγῃσι τὸ πλῆθος εἰς τοὺς πόδας τοῦ θυσιαστηρίου.

Μετὰ ταῦτα δὲν δυνάμεθα εἰμὴ νὰ σιωπήσωμεν, καὶ νὰ θαυμάσωμεν μετὰ τοῦ κόσμου ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ μι-

μηθῶμεν. Ὀφείλομεν ὁμῶς, ἂν ὄχι ἄλλο, νὰ περιορισθῶμεν εἰς γενικὰς τινὰς σκέψεις, καὶ μερικώτερον καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν φιλοσοφικὴν διεύθυνσιν τῆς προκειμένης πραγματείας.

Α. Δὲν εἶναι χρεῖα, φαίνεται μοι, ν' ἀποδείξωμεν τὴν ἀνάγκην ἐξωτερικῆς καὶ αἰσθητῆς λατρείας, διότι ἐν μέρει τοῦτο ἤδη ἐκάμαμεν, ἐκθέτοντες τὰ αἷτια τῶν μυστηρίων.

Σὺν τοῖς ἄλλοις οὐδεὶς ἀγνοεῖ, πόσον ὁ προφορικὸς λόγος ἀντενεργεῖ ἐπὶ τῆς διανοίας, ἢ πράξις, ἐπὶ τῆς θελήσεως, ἢ ἔκφρασις, ἐπὶ τοῦ αἰσθήματος· ὥστε αὐτῶν τῶν ἰδίων διαλογισμῶν δὲν ἔχομεν, οὕτως εἰπεῖν, διακεκριμένην συνείδησιν, εἰμὴ ἀφ' οὗ διέλθωσι τὰς αἰσθήσεις, καὶ ἐκδηλωθῶσιν εἰς ἑαυτοὺς διὰ τῆς ἐκφράσεώς των. «Ὁ ἀρνούμενος τὴν ὠφέλειαν τῶν τελετῶν καὶ τῶν πράξεων» εἰς τὰ περὶ θρησκείας καὶ ἠθικῆς, λέγει ὁ Πορταλῖς, ἀποδεικνύει ἀλογίαν καὶ κουφότητα· διότι ἀρνεῖται τὴν ἰσχὺν τῶν αἰσθητῶν ἐννοιῶν, ἐπὶ ὧν ἄτινα δὲν εἶναι ἀπλᾶ πνεύματα, καὶ πρὸς τούτοις τὴν δύναμιν τῆς ἐξέως. Αἱ τελεταὶ καὶ αἱ πράξεις εἶναι πρὸς τὴν ἠθικὴν καὶ τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας ὅ,τι τὰ σημεῖα πρὸς τὰς ιδέας» (1).

Ἐὰν, ἀφ' ἑτέρου, ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει τιμὴν πρὸς τὴν Θεότητα, ὀφείλει αὐτὴν ὅλος ὁ ἄνθρωπος, ἢ φαντασία καὶ αἱ αἰσθήσεις, ὡς τὸ πνεῦμα καὶ ἡ καρδιά του. Τί ἤθελε κάμει τὴν αἰσθητὴν αὐτοῦ φύσιν, ἐὰν δὲν τὴν μετεχειρίζετο εἰς τὴν αὐτὴν λατρείαν; διότι πρέπει νὰ τὴν ἐπασχολῇ, καὶ δὲν ἐξαρτᾶται ἐξ αὐτοῦ νὰ τὴν ἀπεκδυθῇ· αὕτη τὸν ἀκολουθεῖ ἢ τὸν συναρπάζει· καὶ ἂν ὄχι ἄλλο, ἵνα μὴ παρεκτραπῇ ὑπ' αὐτῆς, ἀναγκάζεται νὰ τὴν στρέψῃ αὐτὸς καὶ ὑποδουλώσῃ εἰς τὸ ἀντικείμενον τῆς λατρείας του. Μὴ λοι-

(1) Περὶ χρήσεως καὶ καταχρήσεως τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος Τόμ. Β'. σελ. 162.

πὸν εἶπη τις, ὅτι ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι ἀπλοῦν πνεῦμα, καὶ ἐτάζει τὸ βάθος τῶν καρδιῶν, δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ ἀποδώσωμεν αὐτῷ δι' αἰσθητῶν σημείων τὸ σέβας τῆς διανοίας. Δὲν πρόκειται ἐν τῇ θρησκείᾳ περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ περὶ τῆς ἀνάγκης καὶ τοῦ καθήκοντος τοῦ ἀνθρώπου. Ἐχει δὲ ὁ ἄνθρωπος ἀνάγκην νὰ ἐκφράζη ὅ,τι αἰσθάνεται, νὰ λέγῃ ὅ,τι διανοεῖται, ὅπως καλῶς τὸ αἰσθανθῆ καὶ τὸ νοήσῃ, πρὸ πάντων ὅταν τὸ ἀντικείμενον τῶν ἰδίων αἰσθημάτων καὶ διανοημάτων ἀντιφέρεται εἰς τὰς κλίσεις καὶ τὴν ἀδυναμίαν του. Οφείλει τότε νὰ βοηθῆται ἐξ ὅλων τῶν δυνάμεων καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν αἰσθήσεών του, ἵνα μὴ παρασυρθῆ ὑπ' αὐτῶν πρὸς ξένα καὶ ἀλλότρια ἢ καὶ ἐναντία· καὶ νὰ τὰς συλλέξῃ μετὰ τῶν νοητικῶν δυνάμεων πρὸς ὑπηρεσίαν τοῦ Θεοῦ, ὡς τοὺς δραπετάς ἢ ἀνάνδρους στρατιώτας, περὶ ὧν ὁ ἐπιδέξιος στρατηγὸς δυσπιστεῖ, καὶ οὗς ἀναγκάζει νὰ μάχωνται, ἀναμιγνύων αὐτοὺς με τοὺς καλοὺς.

Μὴ λησμονήσωμεν προσέτι, ὅτι ἡ θρησκεία πρέπει νὰ ἐνόνη τοὺς ἀνθρώπους πρὸς ἀλλήλους διὰ τοῦ αὐτοῦ δεσμοῦ τοῦ συνενοῦντος αὐτοὺς πρὸς τὸν Θεόν· πρέπει νὰ καταλαμβάνῃ τὴν ἀνθρωπότητα καὶ κατὰ τὸ ὄλον καὶ κατὰ τὰ μέλη της, ἵνα τελειώσῃ αὐτὴν ἐν τῇ θεῖᾳ ἐνότητι· ἐπομένως πρέπει νὰ περιβληθῇ ἐξωτερικοὺς καὶ αἰσθητοὺς τύπους, συνάπτοντας τοὺς ἀνθρώπους πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἐνεργοῦντας συλλήβδην ἐπ' αὐτῶν.

Ὁ ἰσχυρισμὸς τινῶν τῶν καθ' ἡμᾶς φιλοσόφων εἶναι ν' ἀπογυμνώσωσιν, ὡς λέγουσι, τὴν χριστιανικὴν ἀλήθειαν ἀπὸ τῶν συμβόλων της, καὶ ν' ἀνυψώσωσιν ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὸν λόγον εἰς τὴν ἐλευθέραν αὐτῆς θεωρίαν. Οἱ ποιηταὶ τῆς σχολῆς ταύτης, μὴ δυνάμενοι ν' ἀποβάλωσι παντάπασι τὰς εἰκόνας, προσποιοῦνται ὅτι κυριεύονται ἐκ πανθεϊστικῆς τινος ὑλολατρίας ἐν ἧ ἡ γῆ καὶ ἡ χλόη της, ὁ

οὐρανός καὶ τὰ νέφη του, ἡ θάλασσα καὶ τὰ κύματά της τοῖς φαίνονται ἐκφράζοντα τὴν Θεότητα κάλλιον ἢ ὁ σαρρὸς τοῦ Χριστοῦ.

Ἀλλὰ χωρὶς ν' ἀποκλείσω τὴν ὑψηλὴν διάλεκτον τῆς δημιουργίας, ἧς ἄλλως οἱ θεόπνευστοι συγγραφεῖς εἶναι διερμηνεῖς ἀσυγκρίτως τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος εὐγλωττότεροι, διατείνομαι, ὅτι οἱ προσκολλώμενοι οὕτω ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν φυσικὴν ταύτην τάξιν, ὑπεσκάπτουσι τὸν Χριστιανισμὸν, ὅστις βασιίζεται ἐπὶ τάξεως ὑπερφυσικῆς, αἰσθητῶς προσωποποιημένης ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ, καὶ ψεύδουσι τὴν ἰδίαν φύσιν, ἧς ἡ ἀσθένεια ἀπαιτεῖ καὶ δικαιολογεῖ τὴν θεῖαν ταύτην ἀντίληψιν. Διὸ ἄριστα λέγει θεολόγος τις διαμαρτυρόμενος, ὁ Οὐίνετος· «Οὐδαμῶς ἐννοῶ τὸν ἀόριστον καὶ ἀκατάληπτον Θεὸν τοῦ ποιητοῦ Ἰαμαρτίνου, μὴ ἔχοντα οὔτε πόδας, ἵνα δυνηθῶ νὰ τοὺς βρέξω μὲ τὰ δάκρυά μου, οὔτε γόνατα, ἵνα τὰ περὶ πτύσω, οὔτε ὀφθαλμοὺς, ἵνα ἀναγνώσω ἐν αὐτοῖς τὴν χάριν μου, οὔτε σῶμα, ἵνα τὴν ἀπαγγείλῃ· δὲν εἶναι ἄνθρωπος, καὶ ἐγὼ ἔχω ἀνάγκην ἐνὸς θεανθρώπου» (1).

Ἀλλὰ καὶ ὁ Λουθηρανισμὸς δὲν διετήρησε καὶ αὐτὸς εἰμὴ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ Θεοῦ τούτου· καὶ εἰλικρινῶς, ὁ βλέπων τοὺς ναοὺς του, δὲν βλέπει αὐτὸν ἐν αὐτοῖς λατρευόμενον, οὔτε ἐάν τινα λατρεύῃ, καθότι εἶναι μὲν κτίρια ἀνα-

---

(1) Δοκίμιον ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς φιλοσοφίας, σελ. 313. Ἐλεγε δὲ καὶ ὁ περίφημος Νισβῦρος· «Ὁ χριστιανισμὸς τῶν φιλοσόφων μας καὶ τῶν νεωτέρων πανθειστών, δὲν εἶναι πλέον ὡς πρὸς ἐμὲ, ὁ Χριστιανισμὸς. Ἄνευ προσωπικοῦ Θεοῦ, ἄνευ τῆς ἀνθρωπίνης ἀτομικότητος, ἄνευ ἱστορικῆς τινος πίστεως δὲν ὑπάρχει πλέον ἡ Χριστιανισμὸς, καὶ μένει διανοητικὴ τις φιλοσοφία. Πολλάκις ἤδη εἶπον, ὅτι δὲν ἤθελον Θεὸν μεταφυσικόν. Τὸ κατ' ἐμὲ, δὲν γνωρίζω εἰμὴ τὸν Θεὸν τῆς Γραφῆς, ὅστις εἶναι ἡ καρδιά πρὸς τὴν καρδίαν». Ὅρ. ἐν τῇ Βρετανικῇ ἐπιθεωρήσει τοῦ Δεκεμβρίου 1840.

παυτικά, ανενόχλητα, πλὴν ἐντελῶς κενὰ παντός δυναμέ-
νου νὰ ἀνακαλέσῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ἐξάρτησίν του, καὶ
νὰ περιθάλλῃ τὴν εὐσέβειάν του· εἶναι οἶκος ἀνθρώπου καὶ
οὐχὶ οἶκος Κυρίου. Εἰς τοῦτα δὲ ἀπαντῶσιν οἱ διαμαρτυ-
ρόμενοι, ὅτι τοῦτο ποιοῦσι διὰ τὸ σέβας των πρὸς τὸν Θεόν,
ὅν οὐδὲν δύναται κατ' ἀξίαν νὰ παραστήσῃ, ἐλέγχοντες
τοὺς ἄλλους χριστιανοὺς ὡς εἰδωλολάτρας. Ἄλλ' ἐρωτῶμεν·
ἐὰν τὸ πρὸς τὸν Θεὸν σέβας δύναται νὰ ἐννοηθῇ ἄνευ τοῦ
αἰσθήματος τῆς ἀνθρωπίνης ἀδυναμίας, καὶ ἐὰν δὲν στερῆ-
ται τοῦ τελευταίου τούτου αἰσθήματος, καὶ ἐπομένως τοῦ
πρὸς τὸν Θεὸν σεβασμοῦ, ὅστις πιστεύει ἐαυτὸν ἀρκούντως
ἐλεύθερον φύσει, ἵνα ἀποβάλῃ πᾶν αἰσθητὸν μέσον, ἵνα ὑ-
ψωθῇ πρὸς αὐτὸν, ἵνα θεωρῇ αὐτὸν ἀπὸ τοῦδε πρόσωπον
πρὸς πρόσωπον, ἀξιῶν ὅτι ἔχει ἐν τῷ βορβόρῳ τοῦ σώματος
τὰ προνόμια τῶν καθαρῶν πνευμάτων; ἐρωτῶμεν, ἐὰν
ἡ τῆς ἀμέσου τοῦ ἀγγέλου φύσεως ἀξίωσις αὕτη δὲν πηγάζει
ἐκ τοῦ αὐτοῦ αἰσθήματος τοῦ ἐμπνεύσαντος εἰς αὐτὸν τὸν
ἀγγελον τὴν ἀξίωσιν νὰ ἐξισωθῇ πρὸς τὸν Ἰψιστον· καὶ ἐὰν
ἐπὶ τέλους δὲν εἶναι εἰδολωλατρεία, καὶ πασῶν ἡ χειρίστη,
ἢ αὐτολατρεία; ἐρωτῶμεν πρὸ πάντων, ἐὰν δὲν εἶναι
ἀσυνέπεια καὶ ἀσέβεια ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς Χριστιανικῆς
Πίστεως, ἥτις κυρίως βασιίζεται ἐπὶ τῆς ἀνάγκης ὄρατοῦ
τινος μεσίτου, ἐπὶ τοῦ Λόγου, ἥτοι ἐπ' αὐτοῦ τοῦ σαρκ-
κωθέντος Θεοῦ;

Τὸ ζήτημα, διὰ τίνος τρόπου ὀφείλει ὁ ἄνθρωπος νὰ λα-
τρεύῃ τὸν Θεόν, δὲν δύναται ἀφ' ἐτέρου νὰ λυθῇ ὑπὸ τοῦ
ἀνθρώπου, ἄνευ ἀντιφάσεως, διότι μόνος ὁ Θεὸς πρέπει νὰ
ῆναι κριτὴς τῆς ἰδίας λατρείας. Ὁ Θεὸς λοιπὸν, καὶ ὑπὸ
μόνην τὴν φυσικὴν ἔποψιν, ἐφανέρωσεν ἡμῖν περὶ τούτου
ἀναμφισβητήτως τὴν ἰδίαν θέλησιν.

Γαρόντι ἡ ὀρθοσκεία συνίσταται ἐκ δύο εἰδῶν σχέσεων.

τῶν μὲν, δι' ὧν ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτεται ἡμῖν, τῶν δὲ, δι' ὧν συγκατατιθέμεθα πρὸς αὐτόν· καὶ αἱ πρῶται πρέπει νὰ ᾖναι προφανῶς ἢ βάσις τῶν δευτέρων. Αἱ δὲ πρῶται, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ φύσει, περιβάλλονται αἰσθητοὺς τύπους, καθότι μόνον διὰ τῶν ἔργων τοῦ ὁ Θεὸς ἐμφανίζεται ἡμῖν, καταστήσας τὸ πᾶν ὡς ναὸν, ἐν ᾧ αἱ ἀόρατοι αὐτοῦ τελειότητες ὄρατῶς ἐκφράζονται. Διατί λοιπὸν θέλομεν ἡμεῖς νὰ ἀνατρέψωμεν τὴν τάξιν ταύτην, καὶ νὰ ἀπαλλαχθῶμεν, ἵνα ἀπαντήσωμεν εἰς αὐτόν, τοῦ νόμου εἰς ἓν τρόπον τινὰ αὐτὸς ὑπεβλήθη, ἵνα λαλήσῃ ἡμῖν; διατί τὰ αὐτὰ πλάσματα καὶ αἰσθητὰ σημεῖα, ἅτινα δὲν ἀπηξίωσε νὰ μεταχειρισθῇ ἐν τῇ πρὸς ἡμᾶς ἐκδηλώσει τῶν ἰδίων προσόντων, δὲν ἤθελον εἶσθαι ἀρμόδια πρὸς ἐξάσκησιν τῶν πρὸς αὐτόν ἡμετέρων αἰσθημάτων; Ὁ ἀντιτασσόμενος λόγος, ὅτι διὰ τοῦτου ἤθελεν ἐκτεθῆ ὁ ἄνθρωπος νὰ τὸν πρᾶγγνωρίσῃ, νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸ σημεῖον εἰς τὴν πραγματικότητα, τὴν ἐξωτερικὴν λατρείαν, εἰς τὴν ἐσωτερικὴν, καὶ νὰ ἐξολισθήσῃ εἰς τὴν εἰδωλολατρείαν, αὐτὰ τὰ παραδείγματα, ὅσον πολυάριθμα καὶ ἂν ᾖναι, ὅσα ἤθελον ἐπενεχθῆ πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ λόγου τούτου, πάντα ταῦτα καταρρέουσιν ἀφ' ἐαυτῶν ἀπέναντι τοῦ ἡμετέρου ἐπιχειρήματος· διότι, ἐὰν ὁ συλλογισμὸς οὗτος ἦτο ἀπόλυτος, καὶ ἐκ τῆς τοῦ πράγματος καταχρήσεως ἐμέλλομεν νὰ συμπεράνωμεν τὴν κατάργησιν αὐτοῦ, ἔπρεπε ν' ἀρχίσωμεν ἐνοχοποιοῦντες αὐτὸν τὸν Θεὸν, πρῶτον ἐκθέσαντα ἡμᾶς εἰς τοῦτο, καὶ τὴν ὕβριν καὶ καταστροφὴν, εἰ δυνατὸν, τῶν ὠραιότερων αὐτοῦ ἔργων ποιοῦντες βάσιν τῆς πρὸς αὐτόν λατρείας μας. Ὁ ἥλιος, ἢ σελήνη, καὶ τὰ ἄστρα ὑπῆρξαν πάλαι ποτὲ ἀντικείμενον λατρείας εἰς πολλοὺς τῶν πολιτισμένων λαῶν, καὶ ἔτι καὶ σήμερον ὑπάρχουσιν εἰς τινὰ μέρη τοῦ κόσμου. Καὶ ἐν αὐτοῖς δὲ τοῖς καθ' ἡμᾶς

λαοῖς ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι πάντῃ ἐπιρρέπει· πρὸς τὴν λατρείαν ταύτην. Τίς δὲ ἤθελε ταλμῆσει νὰ ἰσχυρισθῇ τὴν παραλογίαν ταύτην, ὅτι, μὴ δυνάμενοι νὰ ἀποβάλωμεν τὸν ἥλιον, τὴν σελήνην καὶ ἄπασαν τὴν στρατιάν τοῦ οὐρανοῦ, πρέπει νὰ κλείσωμεν τὰ ὄμματα, ἵνα μὴ κινδυνεύσωμεν νὰ τὰ λατρεύσωμεν; Ἰδοὺ ὅμως αἱ συνέπειαι τῆς αἰρέσεως ταύτης τῶν καθκριστῶν, τῆς προγραφούσης πᾶσαν ἐξωτερικὴν λατρείαν, διὰ τὸν φόβον τῆς εἰδωλολατρείας (1). Ἄλλ' ὁ ὀρθὸς νοῦς ἐπανίσταται καὶ φωνεῖ· *Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ, ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀραγγέλλει τὸ στερέωμα!* καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ ἀνθρώπου δὲν διστάζουσι νὰ μεταχειρισθῶσιν αὐτὰ τὰ ποιήματα ὡς ὄργανα τῆς πρὸς τὸν δημιουργὸν αὐτῶν λατρείας του.

Τοῦτο δὲ τὸ ἐπιχείρημα μεγαλύνεται ἐν τῷ Χριστιανισμῷ, διότι ἐν τῇ θρησκείᾳ ταύτῃ ὁ Υἱὸς καὶ ὁ ἴσος τῷ Θεῷ, συγκαταβαίνων τῇ ἡμετέρᾳ ἀσθενείᾳ, ἥτις δὲν ἐνόει πλέον τὴν διάλεκτον τῆς δημιουργίας, κατεδέξατο νὰ φορέσῃ τὴν σάρκα καὶ τὰ αἰσθητήρια ἡμῶν, νὰ τὰ ἐξευγενίσῃ καὶ θεοποιήσῃ, καὶ νὰ τὰ εἰσαγάγῃ αὐτὸς ἐν τῇ λατρείᾳ, ἣν πρῶτος προσήνεγκε τῷ Πατρὶ αὐτοῦ, ἵνα διδάξῃ

(1) Τὴν ἐξαγωγήν τῆς συνέπειας ταύτης παρελάθομεν ἐκ τινος διαμαρτυρομένου, μεθ' ἣν ἐπάγει τὴν ἐξῆς σκέψιν· «*Διουόμεθα ὄντες ἠναγκασμένοι νὰ συγκαταβαίνωμεν εἰς τοσοῦτον τετριμμένης παραθέσεις, ἵνα προσβάλωμεν προλήψεις τοσοῦτον ἐτι ὑποστηριζομένας εἰς αἰῶνα, ὡς τὸν ἡμέτερον· καὶ τὰς ἀνοήτους ταύτας προλήψεις ἔχοντες, ἀξιοῦμεν ὅτι προσεβούμεν πεφωτισμένην θρησκείαν, μέλλουσαν ποτὲ νὰ κυριεύσῃ ὅλον τὸν κόσμον!*» (Μύλλερ, Περὶ Καλλιτεχνίας ἐν τῇ λατρείᾳ τῶν μετετέρθυμμένων Ἐκκλησιῶν σελ. 87). Εἶναι μὲν ὀρθαὶ αἱ σκέψεις αὗται, πλὴν ἄγονοι· Τὴν βραδείαν τοῦ λουθηρανισμοῦ ἐπίκλησιν δὲν ἠδύναντο αἱ ὠραῖαι τέχναι νὰ εἰσακούσῃσι, δι' ὃν λόγον θέλομεν ἐκθέσει μετ' ὀλίγον.

ἡμᾶς, κατὰ τὸ ἴδιον παράδειγμα, πῶς καὶ ἡμεῖς νὰ τὴν προφέρωμεν.

Τοῦτο μᾶς φέρει εἰς τελευταίαν καὶ ὑψηλοτέραν ἔποψιν.

Ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ἡ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀνακαινίσις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Πᾶν ὅ,τι συναποτελεῖ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ προσαρμόζεται αὐτῇ, πρέπει κατὰ συνέπειαν νὰ μετέχη τῆς ἀνακαινίσεως ταύτης.

Πάντα συνέχονται ἐν τοῖς ποιήμασι τοῦ Θεοῦ, ἀπὸ τοῦ Χερουβίμ μέχρι τοῦ φυτοῦ καὶ τοῦ λίθου. Θαυμασία ἄλυσις διέρχεται ἀπὸ κρίκου εἰς κρίκον ὅλους τοὺς βαθμοὺς τῆς δημιουργίας, καὶ εὐκάμπτως συνδέει αὐτοὺς ἐν βαθεῖα ἐνότητι. Ἰδίως ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ κρίκος ὁ συνδέων τὸν ἀόρατον κόσμον τῶν πνευμάτων μετὰ τοῦ ὄρατοῦ τῶν σωμάτων· ἄπτεται δὲ ἀμφοτέρων κατὰ τὸν κατώτατον βαθμὸν τοῦ ἐνός, καὶ τὸν ἀνώτατον τοῦ ἄλλου, καὶ ἀσυγχύτως προσεγγίζει αὐτοὺς καὶ ἀναδεσμεύει. Σύνθετον μικτὸν, σύνοψις τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, δὲν δύναται νὰ ἀποβάλλῃ μᾶλλον τὸν μὲν ἢ τὴν δὲ, οὐδὲ νὰ μετατεθῇ, νὰ ἐξευτελισθῇ ἢ νὰ ἐξευγενισθῇ, χωρὶς νὰ ἐπενεργήσῃ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ἐπὶ τοῦ περιέχοντος, οὗ αὐτὸς εἶναι τὸ κέντρον.

Κατὰ τὸν χρυσοῦν αἰῶνα τοῦ ἀρχικοῦ αὐτοῦ προορισμοῦ, τὸν διαμνημονευόμενον ὑφ' ὄλων τῶν παραδόσεων τῆς οἰκουμένης, ἅπαντα ἡ φύσις ὑπήκουεν αὐτῷ ἀμέσως ὡς τῷ ἰδίῳ βασιλεῖ, καὶ ἔπρεπε νὰ ὑψόνηται ἐν αὐτῷ εἰς τινα προτερήματα πνευματικότητος καὶ δόξης. Ἀλλ', ἀποχωρισθεὶς τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ἀταξίας τῆς ἐλευθέρως αὐτοῦ θελήσεως, ὁ ἄνθρωπος παρέσυρε τὸ πνευματικὸν εἰς τὸ σαρκικὸν, καὶ ἡ ἀντίκρουσις ἐξετάθη εἰς ἅπασαν τὴν φύσιν, ἥτις ἔγινε τοῦ λοιποῦ πρὸς αὐτὸν ὡς ἀποστάτρια, ἧς συνεπλήρωσεν ἐπὶ τέλος τὴν διαφθοράν, καθιστῶν αὐτὴν συνεργὸν τῶν ἀταξιῶν του.

Ὁ ἐπανορθωτὴς τῆς μεγάλης ταύτης ἀταξίας, αὐτὸς ὁ Λόγος ὁ δημιουργήσας τὴν ἀρχικὴν τάξιν, ὁ Χριστὸς, ἦλθε νὰ ἐπανορθώσῃ τὸ πεπτωκός. Πρὸς τοῦτο ἔλαβε τὴν ἡμετέραν φύσιν, ἦτοι καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα, δηλ. ὄλην τὴν φύσιν, ἐν ἣ τὸ σῶμα τοῦτο μορφοῦται, καὶ ἐξ ἧς ζῆ. Κατὰ τὴν ὠραίαν φράσιν τῶν ἱερῶν βίβλων, ὁ Σωτὴρ ἀνέτειλεν ἐκ τῆς γῆς, καὶ ὡς ὑετὸς ἀπ' οὐρανοῦ ἔσταξεν. Ὅθεν ὑπέμεινεν ὅλας τὰς ἀνάγκας καὶ ἐξαρτήσεις τῆς αἰσθητῆς φύσεως, ὡς ἡμεῖς, κατὰ συνέπειαν τῆς ἁμαρτίας, ἣν ἤρχετο νὰ ἀποτίσῃ. Ἀλλὰ, δι' αὐτῆς τῆς ἀποτίσεως ἐπηνώρθωσε καὶ ἡγίασεν αὐτὴν, καὶ ἐν ἐκυτῷ μεθ' ἡμῶν ἀποκατέστησεν ἐν τῇ τάξει, ἐξ ἧς τὴν εἶχομεν καταβιβάσει· καὶ ἐν τῇ μεταμορφώσει καὶ τῇ ἀναλήψει αὐτοῦ οὐχὶ μόνον ἡ φύσις ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ τὰ γήινα στοιχεῖα τοῦ ὑλικοῦ κόσμου, ἐξ ὧν σύγκειται, ἤρχισαν νὰ ἀπολαύσιν ἐν αὐτῷ τῆς δόξης, ἧς διήνοιξεν ἡμῖν τὴν ὁδόν, καὶ ἐν ἣ θέλομεν ἐγερεθῆ μίαν ἡμέραν.

Ὁ Χριστὸς ἀποκατέστησεν οὕτω ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ τὴν ἀνθρωπότητα καθ' ὅλας τὰς σχέσεις αὐτῆς, καὶ διὰ τούτων, ἅπαντα τὰ ὁρατὰ καὶ ἀόρατα αὐτῶν ἀντικείμενα. Ἐντεῦθεν καὶ οἱ ὠραῖοι ἐκεῖνοι λόγοι τοῦ Ἀποστόλου Παύλου· «Ὁ Χριστὸς ἐστὶν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως· ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, ἢ τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα. Καὶ αὐτὸς ἐστὶ πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκεν. Ὅτι ἐν αὐτῷ κηδύνησεν πᾶν τὸ πλήρωμα κατοικῆσαι, καὶ δι' αὐτοῦ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα εἰς αὐτὸν, εἰρηνοποιήσας διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ, δι' αὐτοῦ, εἴτε τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (1).

(1) Πρὸς Κολασσ. κεφ. α'. 15—20.

Τούτου τεθέντος, καὶ ἐπειδὴ ἡ λατρεία, ἣν ὀφείλομεν ν' ἀποδώσωμεν τῷ Θεῷ, δὲν εἶναι εἰμὴ συνέχεια καὶ ἐφαρμογὴ ἐκείνης, ἣν πρῶτος ὁ ἀρχηγὸς ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς τῷ ἀπέδωκε, συνάδει πρὸς τὴν τάξιν τοῦ Θεοῦ τούτου σχεδίου, νὰ ποιῶμεν μετόχους τῆς λατρείας ταύτης, τῆς ἀνακαινίσεως καὶ τῆς καθολικῆς εἰρηνεύσεως, οὐ μόνον τὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς ἀλλὰ καὶ τὰς τοῦ σώματός μας, καὶ αὐτὰς εἰσέτι τῶν ἄλλων σωματίων τῆς φύσεως, ἅτινα ἐξ αὐτοῦ ἐξαρτῶνται, καὶ νὰ ἀνυψώσωμεν τὰ πάντα διὰ τῆς ἐπιστροφῆς μας, ὡς παρεσύραμεν αὐτὰ εἰς τὴν ἀποπλάνησίν μας.

Ἀναμφιβόλως οἱ τρεῖς οὗτοι βαθμοὶ τῆς εἰς τὴν θεϊαν λατρείαν μετοχῆς δὲν ἔχουσι τὴν αὐτὴν σημαντικότητα, καὶ ἡ πνευματικὴ λατρεία, ἡ ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ, ὀφείλει νὰ προηγῆται· ἀλλ' ἡ αἰσθητὴ λατρεία, ἡ ἐξωτερικὴ, πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ ἐπιηται αὐτῇ καθὼς ὑπὸ τῆς πνευματικῆς διατετυπωμένη, καὶ εἰδοποιημένη, μὴ δυναμένη δὲ νὰ μὴ διατυπώσῃ καὶ εἰδοποιήσῃ ὡσαύτως τὴν ὑλικὴν φύσιν, ἣτις τὴν περιστοιχεῖ καὶ ἣν διαθέτει. Τὰ τρία ταῦτα συνεπιβάλλονται· ὁ ἀγαπῶν δὲν δύναται νὰ μὴ τὸ εἶπῃ καὶ ἐκφράσῃ, καὶ ὄχι μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ τὰ περὶ αὐτὸν ὄντα νὰ χάμῃ νὰ τὸ εἴπωσι· καὶ οὐ μόνον τοῦτο ποιῶν, δὲν ἀλλοιόνη καὶ δὲν ἐξαντλεῖ τὸ κινεῖν αὐτὸν αἰσθημα, ἀλλὰ τὸ καθαρίζει διὰ τῆς θυσίας τῶν εἰς αὐτὸ ἀφιερουμένων, καὶ τὸ μεγαλύνει δι' αὐτῆς τῆς ἀντενεργείας τῆς πρὸς αὐτὸ κινήσεως.

Ὡραῖον τούτου παράδειγμα παρέχει ἡμῖν τὸ Εὐαγγέλιον. Ἰδὲ τὴν Μαγδαληνὴν· ἡ θεία ἀγάπη διαπερᾷ τὴν ψυχὴν της· τί δὲ συμβαίνει εὐθὺς ἐν αὐτῇ; περιορίζεται ἄρα μόνον εἰς τὸ νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἀγάπην ταύτην ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ, νὰ ἀγαπήσῃ νοερῶς; οὐδαμῶς· ἀλλὰ

τρέχει, ζητεῖ τὸν Σωτῆρα τῆς, καὶ ἅμα ἴδῃ αὐτὸν, προσπίπτει εἰς τοὺς πόδας τοῦ, δακρυρροοῦσα, τοὺς περιπτύσσει, καὶ καταφιλεῖ, τοὺς ἀπομάσσει ταῖς θριξίν αὐτῆς, τοὺς προσκυνεῖ ὄχι μόνον ἐν ὅλῃ ψυχῇ καὶ καρδίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ σώματι αὐτῆς· καὶ δὲν ἀρκεῖ τοῦτο· ἀλάβαστρον μύρου, ἀντικείμενον πολύτιμον, ξένον ὄχι μόνον πρὸς τὴν ψυχὴν ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ σῶμα τῆς, μέλλει νὰ συμμεθέξῃ τοῦ ἔργου καὶ τούτου καὶ ἐκείνης, νὰ συντριβῇ ὡς ἡ καρδία τῆς, νὰ ἐκχυθῇ ὡς τὰ δάκρυά τῆς, καὶ διὰ τῆς γενναίας αὐτοῦ διαχύσεως, νὰ ικανοποιήσῃ τὸν Θεὸν διὰ τὴν ἐγκληματικὴν χρῆσιν, εἰς ἣν ἦτο κατ' αὐτοῦ προωρισμένον· καὶ ἐξ ἀνιέρου καὶ ἱεροσύλου, νὰ γίνῃ εὐσεβὲς καὶ ἡγιασμένον, ὡς ἡ διαχέουσα αὐτὸ ἀγάπη. Ἄς σκανδαλίζηται ἡ φαρισαϊκὴ ἀλαζονεία ἐκ τῶν λατρευτικῶν τούτων ὑπερβολῶν· ὁ Χριστὸς τὰς ἐπιδοκιμάζει, καὶ λαμβάνει μάλιστα ἀφορμὴν ἐξ αὐτῶν νὰ ἐλέγξῃ τὸν ξενίζοντα αὐτὸν διὰ τὴν ψυχρὰν του συμπεριφορὰν. Ὑπόδειγμα λάβε, λέγει, ἐκ τῆς γυναικὸς ταύτης· «Βλέπεις ταύτην τὴν γυναῖκα; εἰσηλθόν σου εἰς » τὴν οἰκίαν, ὕδωρ ἐπὶ τοὺς πόδας μου οὐκ ἔδωκας· αὕτη » δὲ τοῖς δάκρυσιν ἔβρεξέ μου τοὺς πόδας, καὶ ταῖς θριξίν » αὐτῆς ἐξέμαξε. Φίλημά μοι οὐκ ἔδωκας· αὕτη δὲ, ἀφ' ἧς » ρεῖσῃλθον, οὐ διέλιπε καταφιλοῦσά μου τοὺς πόδας. Ἐλαίῳ » τὴν κεφαλὴν μου οὐκ ἤλειψας· αὕτη δὲ μύρω ἤλειψέ μου » τοὺς πόδας. Οὗ χάριν, λέγω σοι, ἀφένονται αἱ ἁμαρτίαι » αὐτῆς αἱ πολλαί, ὅτι ἀγάπησε πολὺ» (1).

Οὕτως ἡ ἀλήθεια τῆς ἐσωτερικῆς λατρείας συνεφέλκει καὶ δικαιολογεῖ τὴν ἐξωτερικὴν διὰ τοῦ αὐτοῦ συνδέσμου τοῦ συνδέοντος τὸ πνεῦμα μετὰ τοῦ σώματος, καὶ δι' αὐτοῦ μετὰ πάντων τῶν λοιπῶν σωμάτων τοῦ περιστοιχοῦντος αὐτὸ ὄρατοῦ κόσμου. Ἡ ἀληθὴς θρησκεία ὀφείλει νὰ

(1) Λουκ. Ζ'. 44, 48.

ἀνακαινίση πάντα, ἐπανάγουσα αὐτὰ εἰς τὸν αὐτουργὸν καὶ ἐπανορθωτὴν ἀπάντων· καὶ ὁλόκληρος ἡ φύσις, εἰ δυνατόν, ἐμψυχομένη ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ βασιλέως τῆς, ὀφείλει μετ' αὐτοῦ νὰ λατρεύῃ τὸν κτίστην, καὶ νὰ γίνῃ σύντροφος καὶ συνεργὸς τῆς ἐπιστροφῆς του, ὡς ἐγένετο θῦμα καὶ συνένοχος τῆς ἀταξίας του.

Ἐπὶ τῶν εὐρέων καὶ βαθέων καὶ φυσικῶν τούτων θεμελιῶν στηρίζεται ἡ ἀληθής, ἡ καθολικὴ καὶ ὀρθόδοξος Λατρεία.

Β'. Ἐκ τῶν γενικῶν τούτων ἀρχῶν ἃς καταβῶμεν εἰς τίνα; ἐφαρμογὰς.

Ἐὰν ἡ χριστιανικὴ λατρεία ἀναχθῇ εἰς τὴν οὐσιωδεσάτην αὐτῆς ἔκφρασιν, οὐδὲν ἀπλούστερον καὶ κάλλιον συμβιβάζομενον πρὸς τὴν σμικρότητα οἰωνδήποτε περιστάσεων· ὀλίγος ἄρτος, ὀλίγος οἶνος, καὶ τέσσαρες λόγοι ἐκ τοῦ στόματος τοῦ ἱερέως, ἰδοὺ ἡ θυσία τῆς λειτουργίας, ἥτις εἶναι ἡ ψυχὴ αὐτῆς, καὶ εἰς ἣν δύναται οὐσιωδῶς νὰ ἀναχθῇ.

Ἐν τῇ ἀπλότητι τῆς πράξεως ταύτης περιέχεται τῶντι περισσότερος πλοῦτος ἢ ὅσον δύνανται νὰ περιλάβωσιν ὅλοι οἱ ὄρατοὶ καὶ ἀόρατοὶ κόσμοι, διότι ὁ ἐν αὐτῇ προσφερόμενος τῷ Θεῷ εἶναι ἴσος αὐτῷ τῷ Θεῷ, εἶναι αὐτὸς ὁ Χριστὸς πραγματικῶς παρὼν, προσφερόμενος τῇ ὑπερτάτῃ τοῦ Πατρὸς δικαιοσύνῃ ἐν τῇ αὐτῇ καταστάσει θύματος, ἐν ἣ ἐτέθη θνήσκων ἄπαξ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ· εἶναι αὐτὴ τοῦ σταυροῦ ἡ θυσία ἀνανευμένη ἐν τῇ προσφορᾷ τοῦ φοβεροῦ θύματος, ἡ ἐν παντὶ χρόνῳ καὶ τόπῳ ἐπανειλημμένη καὶ διαδοχικὴ αὐτῆς ἐφαρμογή.

Ἐνεκα τῆς ἀπλότητος τῆς κυρίας ταύτης πράξεως, ἡ χριστιανικὴ θρησκεία δυσκόλως δύναται νὰ διακοπῇ· διὸ πάντοτε ἐξησκήθη εἰς τοὺς δυσχερεστάτους χρόνους, καθὼς καὶ εἰς τοὺς ἐρημοτάτους τόπους. Εἰρηκτῆ, ἀνώγειον ἢ σπή-

λαιον ἢ βάθος δάσους, πάντα δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς θυσιαστήριον καὶ ναὸς διὰ τὴν λατρείαν Ἐκείνου, ὅστις δὲν εἶχε ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνει, ἀλλὰ τὰ πάντα ἀγιάζει διὰ τῆς παρουσίας του. Ἡ ἀπογύμνωσις αὕτη τῆς λατρείας, ὅταν δὲν προέρχηται ἐξ ἀμελείας ἀλλ' ἐκ διωγμοῦ, ἢ πτωχείας, ἢ ἐξορίας ὑπὲρ τῆς πίστεως ὑποφερομένης, τὴν καθιστᾷ ἔτι ὠραιότεραν, ἐκφράζουσα καὶ ἐπαναλαμβάνουσα, κατὰ τὰς περιστάσεις αὐτῆς, τὴν θυσίαν ἣτις τὴν δοξάζει, καὶ κατὰ τοῦτο δυνατὸν εἰπεῖν, ὅτι τὴν περικοσμεῖ δι' αὐτῆς τῆς ἀπογυμνώσεως. Ὁ Χριστιανισμὸς ὅθεν ἐν μέσῳ τῶν ἐπισημοτέρων τελετῶν τῆς λαμπρότητός του σύμβολον ἔχει ὑπὲρ πάντα ἀμετάβλητον καὶ διακριτικὸν ἐν τοῖς θυσιαστήριοις του, ἀνακαλοῦν αὐτῷ τοὺς διωγμοὺς καὶ τοὺς μάρτυρας, λαμπάδας καὶ τάφον.

Ἄλλ' ἡ αὐτὴ λατρεία, ἡ τόσον ἀπλῆ καθ' ἑαυτὴν, τοσοῦτον προσφέρεται, κατὰ τὰς ἐξωτερικὰς αὐτῆς ἀναπτύξεις, εἰς τὰς μεγαλοπρεπεστέρας πομπάς, τὰς ὁποίας ἡ φαντασία δύνανται νὰ ἐπινοήσῃ, ὥστε δυνατὸν εἰπεῖν, ὅτι ἐκ μόνων τῶν ψυχῶν τῆς τραπέζης τῆς τρέφει ὅλας σχεδὸν τὰς καλὰς τέχνας· ὅ,τι δηλαδή ἐν αὐτῇ δὲν εἶναι εἰμὴ δευτερεῦον καὶ ἐπουσιῶδες, καθίσταται αὐτὴ ἡ πηγὴ, καὶ ἡ πλουσιωτάτη πηγὴ, ἐξ ἧς οἱ μεγάλονοες τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τῆς ζωγραφίας, τῆς μουσικῆς, τῆς ποιήσεως, καὶ τῆς εὐγλωττίας θεράποντες, ἤντησαν καὶ θέλουν πάντοτε ἀντλήσει τὰς ὑψηλοτέρας αὐτῶν ἐμπνεύσεις.

Καὶ ὁμοίως ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ὅλον τὸν πλοῦταν τοῦτον φέρει μὲ ἀνεξαρτησίαν, καὶ οὐδόπως ὑπ' αὐτοῦ ἐνοχλουμένη ἐν τῇ ἐξασκήσει τῆς πνευματικῆς αὐτῆς λατρείας. Ὡς μεγάλη βασιλὶς, εἰς τὴν ταῦτα πάντα φύσει ἀποδίδονται, ἀφίνει νὰ τὴν περικοσμῶσι πρὸς εὐχαρίστησιν τῶν ὑπηκόων μᾶλλον ἢ ἰδικὴν τῆς, καλῶς γνωρίζουσα ὅτι πᾶν

κόσμημα ἐκλείπει ἐνώπιόν της, ὑπ' αὐτῆς μάλιστα καθιερούμενον, καὶ ἐπιτρέπουσα μᾶλλον ἢ ἀπαιτοῦσα τὴν περικόσμησιν· διότι τρώντι ὑπάρχει τί ἐν αὐτῇ, ὅπερ πρὸ πάντων καὶ ὑπὲρ πάντα τὴν ἐπασχολεῖ, ὁ Θεὸς αὐτῆς νυμφίος, Ἰησοῦς ὁ Χριστός, ὁ Ἄμνός τοῦ Θεοῦ, τὸ ἀγιώτατον θῦμα τῆς ἀγάπης, τὸ ἀρκοῦν αὐτῇ ἐν ταῖς ἐρημίαις καὶ ἐν τοῖς σπηλαίοις, καὶ ἀφ' οὗ πᾶσα ἡ πομπὴ τῶν μητροπόλεων δὲν δύναται νὰ τὴν ἀποτρέψῃ.

Ἡ *πραγματικὴ παρουσία* συνιστᾷ πάντοτε τὴν ὑπόστασιν καὶ τὴν οὐσίαν τῆς χριστιανικῆς λατρείας· αὕτη ἀποτελεῖ τὸ σπουδαῖον, τὸ *πραγματικόν* τῶν πομπῶν της, ἀφαιροῦσα αὐτῶν πᾶν ὅ,τι ἠδύνατό τις νὰ εὔρη πλαστὸν καὶ θεατρικόν ἐν αὐταῖς· τὰς αἰτιολογεῖ δὲ, τὰς συγκεντρώνει καὶ ἀντισηκόνει διὰ τοῦ ἀπείρου αὐτῆς σταθμοῦ, ἢ μᾶλλον ἤθελε τὰς μηδενίσει ὅλας διὰ τοῦ μεγαλείου της, εἰ μὴ μετέδιδεν αὐταῖς μέρος αὐτοῦ.

Οὕτως ἐκλείπει ὁ ἐπὶ εἰδωλολατρεία ὑπὸ τῆς αἱρέσεως προσαπτόμενος εἰς τὸν Χριστιανισμόν ἔλεγχος, διότι αἱ εἰκόνες, οἱ πίνακες, τὰ ἄσματα καὶ τὰ παντοειδῆ κοσμήματα, ὅσα πληροῦσι τὰς Ἐκκλησίας καὶ αὐταὶ αἱ Ἐκκλησῖαι, εἶναι ἀπλῆ προοδοποίησις εἰς τὸ θυσιαστήριον καὶ εἰς τὴν ἐν αὐτῷ ἐπικαθημένην Θεότητα. Αὕτη δὲ εἶναι τὸ ἀντικείμενον πάσης λατρείας, καὶ πάντα τὰ λοιπὰ μόνον μέσον καὶ βαθμὸς πρὸς αὐτήν. Ἡ καλλιτεχνία ἀποτελεῖ τὴν θεραπείαν καὶ ἀκολουθίαν τῆς θρησκείας, καὶ οὐχὶ αὐτὴ τὴν θρησκείαν. Μόνη ἡ *πραγματικὴ παρουσία* συνιστᾷ τὴν βίαν τῆς λατρείας της, αὕτη μόνη πληροῖ καὶ ἀγιάζει τὸν ἱερὸν τόπον· ὥστε, ἀφαιρουμένης αὐτῆς, συναφρεῖται καὶ αὕτη ἡ ὑποχρέωσις τῆς συγκεντρώσεως, καὶ ὁ ναὸς δὲν εἶναι πλέον εἰμὴ ἀπλοῦν μουσεῖον.

Ὁ Λουθηρανισμὸς δὲν κατηγορεῖ ἡμᾶς ἐπὶ εἰδωλολα-

τρεία, εἰμὴ ἀποποιούμενος νὰ πιστεύσῃ εἰς τὴν πραγμα-
 τικὴν παρουσίαν· διὸ, ὑπὸ ποινὴν νὰ ὑποστῇ αὐτὸς τὴν
 κατηγορίαν ταύτην, ἀπηγόρευσε διὰ παντὸς εἰς ἑαυτὸν
 πᾶσαν αἰσθητὴν λατρείαν. Ὅ,τι δὲ καὶ ἂν κάμῃ ἀφ' ἐτέ-
 ρου, ἵνα ἔχῃ λατρείαν τινὰ, καὶ μὲ τὴν θουσίαν τῶν δογ-
 μάτων του, ὅσον καὶ ἂν προσπαθῇ πρὸς ὑποστήριξίν του
 νὰ προσλάβῃ τέλος εἰς βοήθειάν του τὴν πρὸ αὐτοῦ προ-
 γραφείσαν καλλιτεχνίαν, οὐδέποτε θέλει αὐτῇ ἀπαντήσῃ
 εἰς τὴν πρόσκλησίν του, διότι οὐδὲν ἔχει θερμαῖνον αὐτὴν,
 καὶ οὐδεμίαν παρέχει εἰς αὐτὴν ὑπόστασιν. Θελήσας νὰ
 θέσῃ τὴν εἰκόνα ὅπου εἶναι ἡ πραγματικότης, οὐδὲν ἠδυ-
 νήθη καὶ αὐτὸς νὰ εἰκονίσῃ, ἢ μᾶλλον κατεδικάσθη νὰ μὴ
 ἦναι καὶ αὐτὸς εἰμὴ κενὸν εἰκόνισμα, καὶ εἶδωλον ἐφ' οὗ
 οὐδὲν οὐδέποτε θέλει δυνηθῆ νὰ στηριχθῇ (1).

Ἡ προσωπικὴ παρουσία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῶν θου-
 σιαστηρίων τοῦ Χριστιανισμοῦ δικαιολογεῖ λοιπὸν καὶ ἐμ-
 πνέει ὅλην αὐτοῦ τὴν λατρείαν. Ἡ δὲ ἐπέμβασις τῆς χά-
 ριτος αὐτοῦ ἐν τοῖς λοιποῖς μυστηρίοις συνδυάζεται μὲ ποι-
 κιλωτάτας καὶ περιπαθεστάτας τελετὰς, παρέχουσα αὐταῖς
 τὴν δροσερότητα καὶ τὴν ζωὴν, ὡς τὸ ὑποκεκρυμμένον ὕδωρ

(1) Πράγμα ἀξιοπαρατήρητον, ἐν ᾧ ἡ πρόοδος τῶν φώτων
 ἐμπνέει εἰς τὸν φιλοσοφισμὸν τὴν ἀξίωσιν νὰ ἀπογυμνώτῃ τὴν
 χριστιανικὴν ἀλήθειαν τῶν συμβόλων αὐτῆς, τὸ φρονιμώτερον συν-
 τηρητικὸν πνεῦμα τοῦ Λουθηρανισμοῦ, τὸν ἀναγκάζει ἀπ' ἐναντίας
 νὰ τὴν περιβάλλῃ δι' αὐτῶν. Ἀλλ' οὔτε ὁ Λουθηρανισμὸς οὔτε ὁ Φιλοσοφι-
 σμὸς θέλουσι ποτὲ φθάσει εἰς τοὺς σκοποὺς τῶν. Ἀλήθεια, τὴν ὁποίαν
 οὕτω ἰδιοτρόπως καὶ κατ' ἀρέσκειαν δύναται τις νὰ ἀπειδώσῃ ἢ νὰ πε-
 रिβάλλῃ μὲ τὴν λατρείαν αὐτῆς καὶ τὰ σύμβολα, δὲν εἶναι πάντως θεία,
 διότι δὲν εἶναι ἀρκούντως ἀμετάθετος καὶ ὑψηλὴ, μὴ εὐροῦσα τοὺς αἰω-
 νίους καὶ καθολικοὺς τύπους τῆς εἰς αὐτὴν ἀρμοζούσης λατρείας. Τὸ ἀμε-
 τάθετον τῆς χριστιανικῆς λατρείας καὶ ἡ ἐν παντὶ χρόνῳ καὶ τόπῳ ἀρ-
 μοδιότης αὐτῆς εἶναι δικριτικὴ τις ιδιότης ἀποκαλύπτουσα τὴν θεῖαν αὐ-
 τῆς φύσιν καὶ καταγωγὴν.

τῶν ρυάκων γονιμοποιεῖ τὰς ὄχθας αὐτῶν καὶ ἀποκαλύπτει διὰ τῆς χλόης τὴν ζωογόνον αὐτοῦ παρουσίαν. Ὅ,τι ἤδη εἴπομεν περὶ τοῦ ἀντικειμένου καὶ πνεύματος τῶν μυστηρίων ἐν γένει, καὶ περὶ ἐνὸς ἐκάστου ἰδίως, ἐξηγεῖ ἀρκούντως ὁποῖας καλλονῆς μορφῆς εἶναι κατὰ τὰς περιστάσεις ἐπιδεκτικά. Αἱ διάφοροι ἡλικίαι καὶ καταστάσεις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος, τὰ ζωηρότατα τῆς φύσεως αἰσθήματα, αἱ ἐλπίδες αὐτῆς καὶ αἱ μεταμέλειαι, αἱ χαραὶ καὶ οἱ φόβοι, αἱ δυστυχίαι καὶ οἱ θρίαμβοι, ἀποπλύνουσι τὸν ῥύπον ἢ τὴν πικρίαν αὐτῶν, προσερχόμενα εἰς τὰ ἱερὰ ταῦτανάματα, καὶ ἐνδύονται τὸ ἄνθος αὐτῶν ἀρούμενα ἐξ αὐτῶν, καὶ οὕτω διαχέοντα τὰς παρηγορίας ἢ τὰ θέλητράτων. Τὰ καθέκαστα ἤθελον παραπολὺ ἀπομακρύνει ἡμᾶς τοῦ προκειμένου, ὅθεν ἀναγκαζόμεθα νὰ ἀντισταθῶμεν εἰς τὸ θέλητρον αὐτῶν.

Καθὼς διὰ τῆς παρουσίας καὶ τῆς χάριτος αὐτοῦ ὁ θεὸς Μεσίτης συνιστᾷ τὴν οὐσίαν τῆς χριστιανικῆς λατρείας, οὕτω διὰ τῆς εἰκόνης τῆς ζωῆς του χορηγεῖ τὴν ὕλην εἰς ὅλας τὰς ἐορτάς του. Τὸ μέγα καὶ θεῖον τοῦτο πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ ἀναφίνεται κατ' ἔτος ἐν τῇ γενέσει, ἐν ταῖς πράξεσιν, ἐν τῷ πάθει, ἐν τῇ ἀναστάσει, ἐν τῇ ἀναλήψει, ἐν τῇ καθόδῳ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, καὶ τέλος ἐν τῇ ἐπαγγελίᾳ τῆς ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς εὐχαριστίας παρουσίας του. Αἱ διάφοροι αὗται φάσεις τῆς ἐπιγείου αὐτοῦ ὑπάρξεως κατέστησαν αἱ φάσεις τῆς ἐν χρόνῳ ὑπάρξεως τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ προσδοκωμένη ἢ ἐπελθοῦσα αὐτοῦ γέννησις πληροὶ ἤδη ἅπαντα χρόνον, ἀποτελοῦσα τὸ σημεῖον, ἐν ᾧ οἱ προγενέστεροι καὶ οἱ μεταγενέστεροι αἰῶνες διατέμνονται. Ἡ ἀνάμνησις τῶν κυρίων συμβάντων τῆς ζωῆς του ἔρχεται ἀκολούθως νὰ διαίρησθαι τὸ ἔτος εἰς ἱερὰς ἐορτάς, αἵτινες καταλαμβάνουσι τὸν χρόνον καθ' ὅλα

αὐτοῦ τὰ μέρη, καὶ ἐκάστην ἡμέραν συνάπτουσι τῇ αἰωνιότητι.

Οὕτω, ὁ Χριστὸς ἐξῆσεν ὄχι μόνον ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Τιβερίου ἐν Γαλιλαίᾳ, ἀλλὰ ζῆ ἀπανταχοῦ καὶ πάντοτε πραγματικῶς, εἰ καὶ κατὰ διάφορον τρόπον, καὶ ἀναμίγνυται τῇ ἀνθρωπότητι καθ' ὅλους τοὺς ἐξελιγμοὺς τοῦ προορισμοῦ τῆς. Ὅ,τι ἐποίησε μετὰ τὴν ἀνάστασίν του, ἐμφανιζόμενος, κεκλεισμένων τῶν θυρῶν, εἰς τοὺς Ἀποστόλους του συνηγμένους, τὸ αὐτὸ ποιεῖ ἀπανταχοῦ ὅπουδῆποτε εὐρίσκονται Χριστιανοὶ συνηγμένοι ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, κατὰ τὰς ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας του τεταγμένας τελετάς, καὶ εἰς ἐκπλήρωσιν τῆς παρ' αὐτοῦ γενομένης ἐπαγγελίας, ὅτι θέλει εἶσθαι μετ' αὐτῆς μέχρι τῆς συντελείας τῶν αἰώνων. Ἡ δὲ πραγματικότης τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ παρουσίας ἐπὶ τῶν θυσιαστηρίων τοῦ Χριστιανισμοῦ, προσδιορίζει ἐπὶ μᾶλλον τὸ διηνεκὲς τοῦτο, προσάπτουσα αὐτὸ εἰς τὴν κυριωτέραν πράξιν τῆς μεσιτείας του, εἰς τὴν θυσίαν τοῦ σταυροῦ, ἧς ποιεῖ ἡμᾶς μετόχους ἐν παντὶ χρόνῳ καὶ τόπῳ. Ἡ παρουσία αὕτη τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, διττῶς οὕτω ἐπιβεβαιουμένη διὰ τε τῆς συστάσεως τῆς Ἐκκλησίας του καὶ διὰ τῆς θείας μυσταγωγίας, ἐντυπώνει εἰς ὅλας τὰς ἐορτάς τῆς χριστιανικῆς λατρείας πραγματικότητα ἀντιστοιχοῦσαν εἰς τὰ συμβάντα τῆς ζωῆς του, ἅτινα συνιστῶσι τὸ ἀντικείμενον αὐτῶν. Ἐκαστον τῶν μεγάλων τούτων συμβάντων καθολικεῖται οὕτω καὶ διαιωνίζεται ὡς τὸ πρόσωπόν του· δὲν εἶναι ἀπλῆ ἀνάμνησις ἀλλὰ παράστασις ἢ μᾶλλον διηνεκῆς παράτασις τῆς ὑπάρξεώς του, καθιστῶσα αἰσθητὴν ἤδη ἐν τῷ χρόνῳ τὴν αἰωνιότητα αὐτοῦ, καὶ περιβαλλομένη τὴν περιοδικὴν ἐπίφασιν μόνον, ὅπως προσαρμοσθῆ εἰς τὸ μεταβλητὸν στοιχεῖον τῆς φύσεώς μας.

Ὅθεν διὰ τῶν δεήσεων καὶ τελετῶν τῆς Ἐκκλησίας ἀνα-

ζῶσιν ὡς πρὸς ἡμᾶς τὰ γεγονότα ταῦτα, καὶ ἡ ἄποψις ἐν ἧ μᾶς θέτει ὡς πρὸς αὐτὰ, δὲν ἀφορᾷ εἰς τὰ πρόσθεν ἀλλ' εἶναι εὐθεῖα καὶ ἄμεσος. Οὕτω διὰ τοῦ τεσσαρακονθημέρου, μᾶς ἐπανάγει πρὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Σωτῆρος, καὶ μᾶς προετοιμάζει εἰς αὐτήν, ὡς ἄλλοτε προητοιμάζοντο οἱ προφῆται καὶ οἱ πατριάρχαι· προκαλεῖ τοὺς πρὸ αὐτῆς αἰῶνας, στενάζοντας ἐν τῇ ἐλπίδι τοῦ προσδωκομένου τῶν ἐθνῶν· καὶ ὅταν ἐφθασεν ἡ στιγμή τοῦ ἐπὶ τοσοῦτον ποθητοῦ τούτου συμβάντος, ὅταν ἡ νυκτερινὴ ὥρα ἤχησε, διασκαλίζει ἐν οὐρανοῖς τοὺς ὕμνους τῶν ἀγγέλων, καὶ μᾶς προσκαλεῖ κύκλῳ τῆς φάτνης μετὰ τῶν ποιμένων, ἵνα ἴδωμεν ἐκεῖ καὶ προσκυνήσωμεν τὸ γεννηθὲν ἡμῖν παιδίον, καὶ ἀναγεννήσῃ αὐτὸ εἰς τὰς ψυχὰς μας. Βραδύτερον δὲ ἐμφανίζει τὸν θαυμάσιον ἀστέρα, καὶ μᾶς ἐπανάγει ἐν Βηθλεὲμ μετὰ τῶν μάγων τῆς Ἀνατολῆς, ἵνα ποιήσῃ ἡμᾶς κοινωνοὺς ὧν ἐπήνεγκον αἰσθημάτων, καὶ ὧν ἔλαβον χαρίτων. Ἄρχεται ἀκολουθῶς ἡ τεσσαρακοστὴ, συννεοῦσα ἡμᾶς ἐν τῇ κατανυκτικῇ ζωῇ τοῦ Θεανθρώπου, καὶ προετοιμάζουσα ἵνα τὸν ἀκολουθήσωμεν ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ. Ἡ δὲ ἁγία Ἑβδομάς, τελειοῦσα καὶ συμπληροῦσα τὰς διαθέσεις ταύτας, μᾶς συνταυτίζει πρὸς ὅλα τὰ παθήματα τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ὑπογραμμοῦ, καὶ μᾶς προσκαλεῖ νὰ τὸν συνοδεύσωμεν καθ' ὅλας τὰς στάσεις τῆς καταδίκης του· καὶ ἐν ᾧ ἀντηχοῦσιν αἱ προαπαγγεῖλασαι αὐτὴν ἀρχαῖαι προφητεῖαι, τὰ μαθήματα καὶ οἱ λόγοι τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, οἵτινες τὴν ἐφήρμοσαν, ἐπαναθέτει τὴν εἰκόνα ἢ μᾶλλον αὐτὴν τὴν πρᾶξιν τῆς μεγάλης ταύτης θυσίας τῆς τελεσάσης τὰ πάντα, καὶ δι' ἧς ἡ γῆ ἔλαβε τὸν ἀσπασμὸν τοῦ οὐρανοῦ. Ὡσαύτως καὶ ἐν τῇ ἑορτῇ τῆς Ἀναστάσεως, τῆς Πεντηκοστῆς καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς.

Ἐπὶ τῆς βίας τῆς ταύτης, καὶ ἵνα ἀναπτύξῃ ἐν ἡμῖν τὴν

νόησιν αὐτῆς καὶ τὸ αἶσθημα, ἵνα εἰσαγάγῃ ἐν τῇ ψυχῇ, δι' ὄλων τῶν δυνάμεων καὶ αἰσθήσεων ἡμῶν, τὰ παραδείγματα καὶ τὰς ἀρετὰς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἀναπλάσῃ ἡμᾶς κατ' εἰκόνα αὐτοῦ, ἡ Ἐκκλησία διατάττει ἄσματα καὶ τελετὰς καὶ πομπὰς, θαυμάσια πκράγοντα ἀποτελέσματα, καὶ ἀσύγκριτον ἔχοντα καλλονὴν, φέρουσιν ὁμολογουμένως ἐν ἑαυτῇ τὴν αἰσθητὴν μαρτυρίαν τῆς ἀληθείας, ἧς εἶναι ἡ λάμψις.

Αἱ ἑορταὶ τῶν ἁγίων καὶ ἡ ἐπίκλησις τῆς μεσιτείας των, ἡ μνήμη τῶν μεταστάντων καὶ αἱ ὑπὲρ αὐτῶν ἐξιλεωτικαὶ παρακλήσεις, ἀποτελοῦσι τὸ ἀντικείμενον τῶν λοιπῶν ἑορτῶν μας. Αἱ μεγάλαι ἀλήθειαι τῆς ἀθλησιας τῆς ψυχῆς, τῆς θείας δικαιοσύνης, τῆς ἀλληλεγγυότητος τῶν παρπτωμάτων καὶ τῆς μεταδόσεως τῆς ἀξιομισθίας, τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνικότητος, καθ' ὅ,τι ἔχει πλέον ἀπαράγραπτον καὶ ὑψηλὸν, ὅ,τι δηλαδὴ συνιστᾷ καὶ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τὴν ἀξίαν, τὸ μεγαλεῖον, τὴν ἀρετὴν καὶ εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπου, περιβάλλονται κατὰ τὰς ἑορτὰς ταύτας τοῖς παθητικωτάτους καὶ κατανυκτικωτάτους φθόγγους. Ὅποσον φιλοσοφίας, εὐγλωττίας, ποιήσεως καὶ μουσικῆς σύγγραμμα δύναται καὶ πόρρωθεν νὰ παραβληθῇ πρὸς τοὺς ὕμνους καὶ τὰς εὐχὰς τῆς ἐκκλησίας μας; ὁποία θρησκεία ἢ ἐπιβάλλουσα ὡς ὑποχρέωσιν τὴν μνήμην, καὶ ὡς ἀρετὴν, τὴν ἐλπίδα, καὶ καθιεροῦσα καὶ ζωογονοῦσα αὐτὰς διὰ τελετῶν τοσοῦτω κατανυκτικῶν ἅμα καὶ ἠθικῶν; Οἱ μὲν ἀρχαῖοι ἐταρίχευον τὰ σώματα τῶν νεκρῶν, ὁ δὲ Χριστιανισμὸς τὴν μνήμην των διασώζει, καὶ ἐμποδίζει νὰ διαφθρῇ καὶ ἐξαφανισθῇ, περιβάλλων αὐτὴν μετὰς ἀναμνήσεις, τὰς δεήσεις καὶ τὰς αἰωνίους αὐτοῦ ἐλπίδας. Ὡ τοῦ θαύματος! νεκρόνει τὴν πρώτην πληγὴν τῆς ὀδύνης, ἣν προξενεῖ ἡμῖν ὁ ἀποχωρισμὸς τῶν φιλετάτων μας,

καὶ ἀνακαλεῖ αὐτοὺς εἰς ἡμᾶς, ὅταν τοὺς ἐλησμονήσαμεν· διαιωνίζει τὸν πόθον αὐτῶν, ἐν ᾧ τὸν μετριάζει, ἀφαιρεῖ δὲ συνάμα ἀπὸ τοῦ πένθους ἡμῶν καὶ τὴν ὑπερβολὴν τῆς λύπης καὶ τὴν ὑπερβολὴν τῆς κουφότητος. Καὶ ὁποῖα μεγαλοπρεπῆς εἰκὼν ἢ ἀπέραντος τῶν πνευμάτων πολιτεία, ὁ μετὰ τὸν ὑλικὸν καὶ πρόσκαιρον ἀίδιος καὶ πνευματικὸς κόσμος, καὶ αἱ πρὸς ἀλλήλους σχέσεις, δι' ὧν ἢ ἐν ἐκείνῳ πάλῃ εἶναι δόξα, καὶ θρίαμβος ἐν τούτῳ. Ἡ δὲ ἐνέργεια τῆς εὐχαριστίας, ἢ προσευχῆ, αἱ ἱκανοποιήσεις, αἱ ἀντιλήψεις, αἱ ἐμπνεύσεις, ἢ πίστις, ἢ ἐλπίς καὶ ἢ ἀγάπη, κυκλοφοροῦσιν ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸν ἄλλον ὡς ἐνεργητικοὶ ποταμοί, ὥστε οὐδὲν εἶναι μεμονωμένον ἐν αὐτοῖς, καὶ τὰ πνεύματα, ὡς ἐλάσματα μεμαγνητισμένης δέσμης, ἀπολαύουσι καὶ τῆς ἰδίας ἐκάστου καὶ τῆς τῶν ἄλλων δυνάμεως (1).

Ὁμολογητέον δὲ, ὅτι οἱ αἰρετικοὶ λίαν ἀτυχεῶς κατήργησαν πάντας τοὺς θεῖους τούτους θεσμοὺς, καὶ ἀπ' ἐναντίας μᾶλλον ἐπαίσθητῆν κατέστησαν δι' αὐτῶν τῶν προσβολῶν τῶν πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν καὶ καλλονὴν τῶν. Ἡ προσκύνησις τῶν ἁγίων, λέγουσιν οὗτοι, ὄζει εἰδωλολατρείας, οὐδὲν ἄλλο οὔσα εἰμὴ παρεκτροπὴ τῆς δόξης, ἥτις ὀφείλεται εἰς μόνον τὸν Θεὸν καὶ τὸν Μεσίτην ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν. Ἄλλ' ἄγνοιαν καὶ οὐδὲν ἕτερον δεικνύει τοιαύτη ἔνστασις. Τίς ἀγνοεῖ, ὅτι ἡ προσκύνησις τῶν ἁγίων ὑφίσταται μόνον εἰς τὸ νὰ παρακαλῶμεν αὐτοὺς, οὐχὶ ἵνα δώσωσιν τι αὐτοῖς εἰς ἡμᾶς, ἀλλὰ μόνον ἵνα παρακαλῶσιν ὑπὲρ ἡμῶν τὸν μόνον αὐτουργὸν πάντων τῶν δωρημάτων; τίς ἀγνοεῖ, ὅτι ἡ προσκύνησις αὕτη θέτει τοὺς ἁγίους ἐν τῷ οὐρανῷ ἐν σχήματι πρεσβευτῶν καὶ ἱκετῶν, καὶ ἀνυψοῖ ἐπομένως τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ, ἀναφέρουσα πᾶσαν δόξαν εἰς τὴν δόξαν του, καὶ ἀποτελοῦσα μάλιστα τὸ

(1) Δεμαίστρης.

ἐγκρατίον τοῦ προσαπτομένου αὐτῇ ἐλέγχου; ὡς πρὸς τὰς ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων δεήσεις, αὗται προσβάλλουσι, λέγουν, τὴν διδασκαλίαν τοῦ προορισμοῦ, ἣτις δὲν ἐπιτρέπει οὐδεμίαν *συγκατάβασιν* ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ Θεοῦ ὡς πρὸς τὴν προαποφασισθεῖσαν σωτηρίαν ἢ κόλασιν τοῦ πλάσματός του, καθ' ἣν κατάστασιν ὁ θάνατος ἐνήγαγεν αὐτὴν ἐνώπιον τοῦ φοβεροῦ αὐτοῦ βήματος. Ἄλλ' αὐτὴ ἐκείνη ἡ διδασκαλία δὲν καταπνίγει τὸ ἔλεος; δὲν προσβάλλει τὴν δικαιοσύνην, καὶ ἐξυβρίζει τὴν ἀγιότητα τοῦ Θεοῦ; ὁ Θεὸς δὲν εἶναι πλέον πατήρ; ἐλησμόνησεν ἄρα ἐκ τίνος ἀργίλου αὐτὸς μᾶς ἐπλασεν, ἢ δύναται ἡ τριπλῆ αὐτοῦ ἀγιότης νὰ ἀναμιχθῇ μὲ τὰς ἡμετέρας ῥυπαρότητας; . . . Ὁ λόγος, ἡ καρδία πάντα ἀποστατοῦσι, καὶ διαμαρτύρονται· καὶ αὗται αἱ ἐπὶ τῶν τάφων πλάκες ἐγείρονται κατὰ τῆς διδασκαλίας ταύτης, σκληρᾶς ὡς ἡ γενήσασα αὐτὴν ὑπερφάνεια.

Ὡς πρὸς τὴν δόξαν δὲ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν Μεσίτου Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀντὶ νὰ ἐλαττωθῇ ὑπὸ τῶν πρὸς τοὺς ἀγίους καὶ ὑπὲρ τῶν τεθνεώτων προσευχῶν, τιμᾶται μάλιστα καὶ ἀνυψοῦται κατὰ τὸν ἐπισημότατον τρόπον. Τιμῶντες τοὺς ἀγίους, τιμῶμεν αὐτὸν ἐν τοῖς μέλεσιν αὐτοῦ, τὸν θρίαμβον τῆς χάριτος αὐτοῦ δοξάζομεν ἐν τοῖς ἀγίοις αὐτοῦ, καὶ τὴν δύναμιν τῆς θυσίας του ἐφαρμόζομεν εἰς ζῶντας καὶ νεκρούς. Εἶναι ὡς ὠκεανὸς ἐξ οὗ ῥέουσι καὶ πρὸς θν ἀναρρέουσιν ὅλαι αἱ ἀξιομισθίαι, καὶ ἡ διάμεσος ἐστία, δι' ἧς διέρχονται ἅπασαι αἱ μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἡμῶν δεήσεις καὶ χάριτες, αἵτινες συντελετωῦσι πᾶσαι καὶ συμπληροῦνται διὰ τῆς ἐπικλήσεως τῆς μεσιτείας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ μετὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ζῶντος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Τέλος πάντων τὰ θρησκευτικὰ καθήκοντα καὶ αἱ θρη-

σκευητικαὶ πράξεις καὶ ἐξασκήσεις εἰσάγουσι καὶ αὐται, καὶ συμπληροῦσι, καὶ τρέφουσιν ἐν τῇ καρδίᾳ τὰς ἐμπνεύσεις τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς ἀρετῆς, ἃς παρήγαγεν ἤδη ἡ λατρεία, καὶ κατὰ τὴν ἔννοιαν ταύτην ἐξαρτῶνται καὶ ἀποτελοῦσι μέρος αὐτῆς.

Δὲν ἄγνοῶ, ὅτι αἱ λέξεις αὐται, θρησκευτικὰ καθήκοντα, κινουῦσι γέλωτα ὑπεροχῆς εἰς τὰ χεῖλη τινῶν· ἀλλὰ δὲν ἄγνοῶ ἐπίσης, ὅτι εὐκολώτερον νὰ χλευάσῃ τις αὐτὰ ἢ νὰ τὰ ἀποβάλῃ, ἐὰν θέλῃ νὰ ἦναι ἐντελῶς ἐνάρετος.

Ἄς ἀκούσωμεν τὸν Φραγκλῖνον, ὃν οὐδεὶς θέλει κατηγορήσει ὡς ἀφιλόσοφον. Ἴδου τί λέγει ὁ ἔνδοξος οὗτος ἀνὴρ εἰς τὰ πρὸς διδασκαλίαν τῶν παιδῶν του γεγραμμένα ἀπομνημονεύματά του. — «Ἐπειδὴ ἐγίνωσκον ἢ ἐπίστευον, ὅτι »ἐγίνωσκον τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν, δὲν ἔβλεπον διατὶ »δὲν ἤθελον δυνηθῆν νὰ πράξω πάντοτε τὸ ἐν, καὶ ν' ἀποφύγω τὸ ἄλλο· ἐνόησα ὅμως μετ' οὐ πολὺ, ὅτι εἶχον ἐπιχειρήσει ἔργον δυσκολώτερον παρ' ὅσον εἶχον φαντασθῆ. »Ἐν ᾧ κατέβαλλον πᾶσαν προσοχὴν καὶ πᾶσαν μέριμναν, »ἵνα προφυλαχθῶ ἀπὸ τίνος ἁμαρτήματος, πολλάκις ἔπιπτον ἀνεπαισθήτως εἰς ἕτερον. Ἡ ἔξις ὠφελεῖτο ἐκ τῆς »ἀπροσεξίας μου, ἢ μᾶλλον ἢ κλίσις ἦτο παραπολὺ ἰσχυρὰ ὡς πρὸς τὸν λόγον μου. »Ἐνόησα ἐπὶ τέλους, ὅτι, »καίτοι θεωρητικῶς πεπεισμένοι, ὅτι συμφέρει ἡμῖν νὰ εἴμεθα ἐντελῶς ἐνάρετοι, διὰ τῆς πεποιθήσεως ταύτης δὲν »δυνάμεθα νὰ προλάβωμεν τὰ παραπτώματα· ὅτι πρέπει νὰ »διαβρῆξωμεν τὰς ἐναντίας ἔξεις, νὰ ἀποκτήσωμεν ἄλλας »καλὰς, καὶ νὰ στηριχθῶμεν ἐν αὐταῖς, πρὶν ἢ ἐλπίσωμεν »ἵτι θέλομεν τηρήσει πάντοτε τὴν αὐτὴν ὀρθὴν διαγωγὴν». Μετὰ τὸ προῖμον τοῦτο, ὁ Φραγκλῖνος ἐκθέτει τὴν μέθοδον, εἰς ἣν εἶχεν ὑποβληθῆ· ὑφίστατο δὲ αὕτη εἰς καθημερινὴν ἐξέτασιν τῆς συνειδήσεώς του· καὶ ἵνα εὐκολύνῃ

τὴν ἐξέτασιν ταύτην, εἶχε μικρόν τι βιβλίον ἐν ᾧ ἐσημείονεν, ὑφ' ἑκασοντίτλον ἀρετῆς, τὰ παραπτώματα αὐτοῦ καὶ τὴν διόρθωσιν. Τὸ βιβλίον τοῦτο εἶχεν ἐπιγραφὴν διάφορα κείμενα ἀνακαλοῦντα τὸν Θεόν. Ἐκρινε προσέτι ἀναγκαῖον, ὡς λέγει, πρὸς ἐπίκλησιν τῆς ἀντιλήψεώς του, νὰ συντάξῃ καὶ νὰ θέσῃ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν πινάκων του βραχεῖαν δέησιν, ἵνα λέγῃ αὐτὴν καθ' ἑκάστην. Τέλος, εἶχε κατὰ τι σχέδιον διατάξῃ τὰς ἐνασχολήσεις του κατὰ τὰς εικοσιτέσσαρας ὥρας τῆς ἡμέρας. Τελειώνει δὲ ὁ Φραγκλῖνος τὴν ἔκθεσιν τῆς μεθόδου ταύτης διὰ τῶν ἀξιοσημειώτων τούτων λόγων.

« Ἴσως ὠφελήσῃ τοὺς ἀπογόνους μου ἂν μάθωσιν, ὅτι εἰς » τὸ μικρὸν τοῦτο τέχνασμα, καὶ εἰς τὴν θεῖαν ἀντίληψιν, » ὁ πρόγονός των ὤφειλε τὴν σταθερὰν τοῦ βίου του εὐδαιμονίαν μέχρι τοῦ 79 ἔτους τῆς ἡλικίας του, καθ' ἃ τοῦτο » γέγραπται. Προεπιθέμην νὰ κάμω μικρόν τι σχόλιον περὶ » ἐκάστης ἀρετῆς, καὶ ἤθελον ἐπιγράψῃ τὸ βιβλίον μου » *Ἡ τέχνη τῆς ἀρετῆς*· καὶ βεβαίως, μέθοδος καλῆς δια- » γωγῆς ἦτο προτιμότερα ἀπλῆς τινος προτροπῆς, ὁμοια- » ζούσης τὴν διάλεκτον ἐκείνου, ὅστις, ἵνα μεταχειρισθῶ » τὴν φράσιν ἀποστόλου τινός, ποιεῖ τὴν ἐλεημοσύνην μόνον ἐν λόγοις, καὶ χωρὶς νὰ δείξῃ εἰς τοὺς γυμνητεύον- » τας καὶ πενομένους διὰ τίνος μέσου δύνανται νὰ ἔχω- » σιν ἱμάτια καὶ βρώματα, τοὺς προτρέπει μόνον νὰ τρέ- » φωνται καὶ νὰ ἐνδύωνται » (1).

Τὴν μέθοδον, ἣν ὁ Φραγκλῖνος ἐβούλετο νὰ συντάξῃ, καὶ ἤθελε προσφέρει ὡς τὴν *τέχνην τῆς ἀρετῆς*, ἡ Ὁρησκεία παρέχει ἡμῖν διὰ τῶν παρ' αὐτῆς ἐπιβαλλομένων καθηκόντων. Καὶ τὰ ἐντάλματα τῆς Ὁρησκείας εἶναι ἰσχυρότερα

(1) Βίος τοῦ Φραγκλῖνου ὑπ' αὐτοῦ γεγραμμένος, τόμ. β'. σελ. 388.

καὶ ἀσφαλέστερα τῶν συμβουλῶν ἀπλοῦ ἰδιώτου, μὴ ἔχον-
τος ἐπὶ τούτῳ ἀποστολὴν καὶ χαρακτῆρα.

Οἱ χλευάζοντες τὰ θρησκευτικὰ καθήκοντα φαίνονται
μοι ὁμοιάζοντες τοὺς ἀκολουθοῦντας τὸ ρεῦμα τοῦ ὕδατος,
καὶ εὐκόλως ὑπ' αὐτοῦ φερομένους, χλευάζοντας δὲ ἐκείνους
οἵτινες, θέλοντες νὰ τὸ ἀναπλεύσωσι, λαμβάνονται ἐκ τῶν
χόρτων τῆς ὄχθης. Ἰπάρχει μεταξὺ τῶν δύο τούτων τά-
ξεων ἀνθρώπων ὅλη ἡ ἀπόστασις ἡ χωρίζουσα τοὺς γνωρί-
ζοντας ἑαυτοὺς ἀπὸ τῶν ἀγνοούντων, τοὺς θέλοντας νὰ
προκόψωσιν ἐν τῇ ἀρετῇ ἀπὸ τῶν ἐπιθυμούντων μόνον νὰ
μείνωσιν ὅπου κρατεῖ αὐτοὺς ἡ φύσις των, ὅπου δηλαδὴ οὐ-
δὲν ἔχουσι νὰ κάμωσιν. Οἱ μὲν πρῶτοι, δηλαδὴ οἱ εὐσεβεῖς,
εἶναι ἀληθεῖς φιλόσοφοι, καθὼ γινώσκοντες ἑαυτοὺς καὶ
ἐπιθυμοῦντες τὴν σοφίαν. Οὐδὲν μικρὸν πρὸς αὐτοὺς, ἐὰν
δύναται νὰ τοὺς βοηθήσῃ, ἵνα ἀυξήσωσιν εἰς τὴν ἀρετὴν.
Μικρὸν νὰ ἀγνοῆ τις τὴν μικρότητά του, ἢ νὰ συγκατατί-
θεται εἰς αὐτὴν, νὰ ἦναι μέγας ὡς πρὸς ἑαυτὸν, διότι τό-
τε δὲν ἔχει οὔτε κἀν τὴν ιδέαν καὶ τὸ αἶσθημα τοῦ ἀληθοῦς
μεγαλείου. Τὰ θρησκευτικὰ καθήκοντα ἀναπτύσσωσι καὶ
ὑποθάλλουσιν ἐν ἡμῖν τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ιδέαν καὶ αἶσθη-
μα, μάλιστα διότι ἐπανάγουσιν ἡμᾶς εἰς τὴν συναίσθησιν
τῆς ἀσθενείας μας. « Αἱ θρησκευτικαὶ πράξεις, λέγει ἔξοχος
» τις συγγραφεὺς, οἶαι αἰ λιτανεῖαι, αἱ γονυκλισίαι, αἱ κλίσεις
» τοῦ σώματος καὶ τῆς κεφαλῆς, ἡ πορεία καὶ ἡ στάσις οὔτε
» μικρὸν ἀποτέλεσμα φέρουσιν, οὔτε μικρὰν ἔχουσι σημασι-
» κότητα, τὴν μὲν καρδίαν κάμπτουσαι πρὸς τὴν εὐσέβειαν,
» τὸ δὲ πνεῦμα κλίνουσαι πρὸς τὴν πίσιν. Ἴνα γίνῃ τις εὐσε-
» βῆς, ἀνάγκη νὰ γίνῃ μικρὸς· ὅθεν λέγουσιν, ὅτι ἡ εὐσέβεια
» παρακινεῖ ἡμᾶς νὰ μηδενισθῶμεν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ » (1).

(1) Σκέψεις, Δοκίμια καὶ Γνωμικὰ τοῦ Ι. Ἰουβέρτου,
τόμ. Α. σελ. 119.

Ὁ αὐτὸς ἠθολόγος ἄριστα εἰσέτι εἶπεν, «ὅτι ὀφείλει ὁ ἄνθρωπος νὰ ᾔηται εὐσεβῆς μὲ ἀφέλειαν, εἰλικρίνειαν καὶ ἀπλότητα, καὶ οὐχὶ μὲ ἀξιοπρέπειαν καὶ εὐκοσμίαν, σοβαρῶς καὶ μαθηματικῶς» (1).

Βέβαια ἡ προσευχὴ δὲν ὑφίσταται εἰς τὴν κίνησιν τῶν χειλέων, καὶ τὴν θέσιν τῶν χειρῶν καὶ τῶν γονάτων· πρέπει νὰ ᾔηται ἀπόρροια καὶ οἶονεὶ περιπαθῆς ἐξάτμισις τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν αὐτουργόν της· καὶ κατὰ τοῦτο, ἡ ἐνδόμυχος καὶ ἄναρθρος καὶ νοερὰ προσευχὴ εἶναι ἡ καλητέρα, καὶ ἐκείνη πρὸς ἣν ὀφείλομεν νὰ τείνωμεν. Ἀλλὰ τίς εἶναι ὁ οὕτω προσευχόμενος ἐκ πρώτης ἀφετηρίας, καὶ ὅταν θέλη; ὁ μεταβαίνων ἀπὸ τῆς διασκεδάσεως εἰς τὴν συγκέντρωσιν, καὶ ἀπὸ τῆς γῆς εἰς τὸν οὐρανόν, ἄνευ μεταβάσεως καὶ προοιμίου; Ἡ ἄναρθρος λοιπὸν προσευχὴ καὶ πᾶν τὸ μετ' αὐτῆς συνδεδεμένον, ὁ χρόνος, ὁ τόπος, ἡ ἐπανάληψις, τὰ σημεῖα, ἡ θέσις αὐτοῦ τοῦ σώματος κτλ. ταῦτα πάντα συνιστῶσι κυρίως τὴν μετάβασιν, τὸ προοίμιον, καὶ τὴν ἱεράν, οὕτως εἶπεῖν, τῆς προσευχῆς *γυμναστικὴν*. Οὕτως, ὁ ἀετὸς, ἀναχωρῶν ἐκ τῆς κοιλάδος, κινεῖ κατὰ πρῶτον τὰς βαρεῖας πτέρυγας καὶ πατάσσει τὸν πυκνὸν ἀέρα, μέχρις οὔ, ἀναβὰς εἰς τὰ ὕψη, ἵπταται ἀκίνητος εἰς τὸ κυανόχρουν τοῦ οὐρανοῦ.

Ἄλλ' ἡ κατάχρησις, φωνάζουσι, καὶ ἡ δεισιδαιμονία δὲν ἔρχονται οὕτω παραπολὺ εὐκόλως νὰ ἀντικατασταθῶσιν εἰς τὴν χρῆσιν καὶ τὴν εὐσέβειαν;

Ὁμολογῶ, ὅτι δύνανται νὰ ὑπάρξωσι, καὶ ὑπάρχουσιν ἐνίοτε καταχρήσεις· ἀλλ', ἀφ' οὗ ἀναγνωρισθῆ τὸ ἕξοχον τῆς χρήσεως, τί ἀποδεικνύει ἡ κατάχρησις; καὶ τί δὲν ἤθελέ τις ἀνατρέψει διὰ παρομοίας ἐνοστάσεως; ὁ ἄνθρωπος

(1) Λύτ. σελ. 117.

καταχρᾶται πάντων, καὶ μάλιστα τῶν καλλίστων· μόνου τοῦ κακοῦ δὲν καταχρᾶται.

Πρὸς τοῦτοις δὲν παρατηροῦσιν, ὅτι τὰ θρησκευτικὰ καθήκοντα δὲν παράγουσιν ἐν ἡμῖν τὴν διάθεσιν ταύτην, εἴτε πρὸς τὴν πίστιν, εἴτε πρὸς τὴν δεισιδαιμονίαν, ἀλλ' ὅτι ὑπάρχει ἀφ' ἐκυτῆς, ἐξ ἀρχῆς, καὶ ἐκ φύσεως παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις. Εἰς τὰς ἰδίας δὲ ἐμπνεύσεις ἐγκαταλελειμμένη, ἤθελε πολλῶ μᾶλλον ἀποπλανηθῆ καὶ περιπέσει μετ' οὐ πολὺ εἰς τερατώδεις μωρίας, ὧν καὶ οἱ μεγάλῃτεροι νόες δὲν ἤθελον δυνηθῆ νὰ προφυλαχθῶσιν, ἅμα ἤθελον διαδοθῆ καὶ ἀναπτυχθῆ περὶ αὐτούς. Τὰ θρησκευτικὰ καθήκοντα προλαμβάνουσι μάλιστα τὴν ἐκχέλισιν ταύτην τῆς δεισιδαιμονίας, κανονίζοντα καὶ ἐφαρμύζοντα εἰς τὸ ἀληθὲς αὐτῆς ἀντικείμενον τὴν διάθεσιν, ἣτις εἶναι ἡ πηγὴ τῆς. Κατὰ τὴν ἔννοιαν ταύτην, δυνατὸν εἶπειν, ὅτι ἡ χριστιανικὴ πίστις, ἡ ὀρθόδοξος εὐλάβεια, εἶναι ὡς φραγμοὶ, οἵτινες ἰσχυρῶς συνέτεινον εἰς τὴν πρόοδον τῶν φώτων, προλαμβάνοντες τὴν εἰς τὸ σκότος τῆς εἰδωλολατρίας κατάπτωσιν, καὶ ἡ βοήθεια αὐτῶν εἶναι τόσῳ μᾶλλον ἀναγκαία τοῖς ἀνθρώποις, ὅσον ὑψηλοτέρα εἶναι ἡ περιωπὴ εἰς ἣν εὐρίσκονται. Τὸ θέμα τοῦτο προτιθέμεθα νὰ ἀναπτύξωμεν βραδύτερον ἐν ἰδιαιτέρῳ κεφαλαίῳ· καὶ βεβαίως, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, δὲν θέλουν μᾶς λείψει οὔτε αἱ μαρτυραὶ, οὔτε τὰ παραδείγματα, χωρὶς νὰ μακρυνθῶμεν πολὺ πρὸς ἀνεύρεσίν των. Ἀρκεῖ ἡμῖν, ὅτι ἐνεδείξαμεν ἐνταῦθα τὴν σημαντικὴν ταύτην ἀλήθειαν.

Ἄλλως, ἡ περὶ καταχρῆσεως ἔνστασις ἐπανάγει ἡμᾶς εἰς αὐτὸ τὸ ὑποκείμενον τοῦ λόγου, παρέχουσα ἀφορμὴν νὰ σημειώσωμεν τὴν μεγάλην σοφίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἵνα προλάβῃ τὴν κατάχρησιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐπιβαλλομένων πράξεων καὶ καθηκόντων.

Δύο εἶδη καταχρήσεων δυνατὸν νὰ παρεισφρήσωσιν ἐν αὐτοῖς, ἡ ἀπόδοσις λίαν ἀποκλειστικῆς σημαντικότητος εἰς τὰς ὀρθὰς καὶ καθ' ἑαυτὰς νενομισμένας πράξεις, καὶ ἡ ἐν αὐταῖς ἀνάμιξις ἄλλων παιδαριωδῶν ἢ κακῶν.

Καὶ ὡς πρὸς τὸ πρῶτον μὲν, οὐδὲν ἐνεργητικώτερον ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ καὶ ἐπισημότερον ἐν τῷ καθολικῷ αὐτοῦ κηρύγματι, παρὰ τὸν κατ' αὐτοῦ ἔλεγχον. Τί συχνότερον ἀνακαλεῖται εἰς τὰς διδαχὰς μας ἢ οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Σωτῆρος· «Οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι Κύριε, Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς. Οὐαὶ ἡμῖν, Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον, καὶ τὸ ἄνηθον, καὶ τὸ κύμινον· καὶ ἀφήκατε τὰ βαρύτερα τοῦ νόμου, τὴν κρίσιν, καὶ τὸν ἔλαιον, καὶ τὴν πίστιν. Ταῦτα δὲ ἔδει ποιῆσαι, κάκεινα μὴ ἀφιέναι». Διὰ τῆς ἐντόνου ταύτης αὐθεντείας ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία ἀνακαλεῖ πάντοτε, ὅτι οὐδὲν εἶναι αἱ πράξεις ἄνευ τῶν διαθέσεων τῆς καρδίας, καὶ ὅτι ἡ τήρησις αὐτῶν δὲν δύναται νὰ ἦναι μέσον σωτηρίας, εἰμὴ καθ' ὅσον εἰλικρινῆς καὶ ἄδολος εὐσέβεια εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν. Πάντα δὲ μαρτυροῦσι τρανῶς τὴν σοφίαν τῆς θρησκείας, ὅπως προλάβῃ τὴν εἰς τὰς πνευματικὰς ἀντικατάστασιν τῶν ὑλικῶν πράξεων, ἢ τὴν σύγχυσιν τούτων μὲ τὰς πράξεις τῆς ἀληθοῦς ἀρετῆς.

Ὡς πρὸς τὸ δεύτερον δὲ καταχρήσεων εἶδος, ὑφιστάμενον εἰς τὴν ἐν τῇ λατρείᾳ εἰσαγωγὴν παιδαριωδῶν ἢ κακῶν πράξεων, τὸ μάλιστα ἀξιοθαύμαστον εἶναι, ὅτι οὐδέποτε τοιαύτη κατάχρησις ἠδυνήθη νὰ ριζωθῇ, καὶ ὅτι, ἀφ' οὗ νῦν διήλθε δεκαοκτῶ αἰῶνας προλήψεων, ἀποπλανήσεων καὶ σκότους, ἡ χριστιανικὴ λατρεία οὐδεμίαν περιέχει πρᾶξιν καὶ τελετὴν, τὴν ὁποίαν ἀναγκάζεται νὰ κρύψῃ πρὸς τὸν ἥλιον τοῦ πολιτισμοῦ, ἢ μᾶλλον ἐφ' ἧ νὰ μὴ σεμνύ-

νητικὴ καθὸ ὑπαγορευομένη ὑπὸ βαθείας γνώσεως τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, καὶ τιμωμένη ὑπὸ τοῦ παραδείγματος καὶ τῆς συγκαταθέσεως τῶν ὑψηλοτέρων διανοιῶν. Ναὶ μὲν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εἰργάσθη, ἵνα παρειαγάγη ἐν τῇ λατρείᾳ ταύτῃ τὰς ἀνοήτους αὐτοῦ φαντασίας, ἀλλὰ τὸ ἐν αὐτῇ πνεῦμα σοφίας πάντοτε τὰς ἀπώθησεν. Οὐδέποτε αὐταὶ ἠδυνήθησαν νὰ συσσωματωθῶσι μετ' αὐτοῦ, καὶ νὰ ἀπολάβωσι τὴν συναίνεσιν ἢ καὶ τὴν ἀνοχὴν του. «Διότι, » καθ' ἃ λέγει καὶ ὁ Φοντενέλλος, αἱ προλήψεις ἀφ' ἑχυτῶν οὐδέποτε εἶναι κοιναὶ καὶ τῇ ἀληθείᾳ καὶ ταῖς ψευδέσι » θρησκείαις, ἀλλ' ἰσχύουσιν ἀναγκασίως εἰς ἐκείνας, αἰτινες δὲν εἶναι ἔργον εἰμὴ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος· ἐν δὲ » τῇ ἀληθείᾳ, ἥτις εἶναι ἔργον μόνου τοῦ Θεοῦ, πᾶν ὅ,τι τὸ » ἀνθρώπινον πνεῦμα προσθέτει καινὸν, εἶναι ἀβάσιστον· » διότι οὐδὲν δύναται νὰ προσθέσῃ πραγματικὸν καὶ γερεὸν » ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Θεοῦ » (1).

Παρατήρησον δὲ εἰσέτι τὴν σοφὴν διαγωγὴν τῆς Ἐκκλησίας, καὶ μεθ' οἷας διακρίσεως, μέτρου καὶ σταθμίσεως ἐνεργεῖ περὶ τούτου ὡς καὶ περὶ τῶν λοιπῶν. Ὅλαι αἱ θρησκευτικαὶ πράξεις, ὅσαι εἶναι συνήθως ἐν χρήσει ἐν τῇ χριστιανικῇ πολιτείᾳ, δὲν ἔχουσι τὴν αὐτὴν σημαντικότητα ἐνώπιόν της. Καὶ τούτων ἄλλας μὲν ἐντέλλεται καθ' ὠρισμένους καιροὺς, ἄλλας δὲ ἐπιτρέπει· ἄλλας δὲ τέλος ἀνέχεται, ὅταν δὲν ἔχωσὶ τι κακὸν ἢ ἄσεμνον ἐν αὐταῖς, καὶ ὅταν τὴν χρῆσιν αὐτῶν δύναται νὰ δικαιολογήσῃ ἢ καθαρότης τοῦ σκοποῦ, ὥστε ἤθελεν ἐπιφέρει μᾶλλον ταραχὴν ἢ ὠφέλειαν εἰς τὴν συνείδησιν ἢ ἀπαγόρευσίς των. Ἀλλ' οὐδέποτε κάμπτει ἐνώπιον τῶν ἐπιληψίμων ὑπεράνω δὲ καὶ αὐτῶν τῶν ὑπ' αὐτῆς ἐντελλομένων διήκει ἐν αὐτῇ πνεῦμα ἀγάπης καὶ ἐλευθερίας καταλύον καὶ συγχωροῦν

(1) Ἱστορία τῶν χρησμῶν σελ. 3. Ἐκδ. Ἐλζεβίρ.

ἔταν ἡ ἀμέλεια ἢ ἡ περιφρόνησις οὐδὲν ἔχωσι μέρος ἐν τῇ παραβάσει.

Λυποῦμαι ὅτι δὲν δύναμαι νὰ εἰσέλθω εἰς τινὰς λεπτομερείας, καὶ νὰ ὑποδείξω ὅ,τι ὑπάρχει ἔλλογον καὶ ὄντως φιλοσοφικὸν εἰς τὰ ταπεινότερα θρησκευτικὰ καθήκοντα· περὶ ἑνὸς καὶ μόνου θέλω ἀναφέρει τοὺς ἐξῆς λόγους ἐξόχου τινὸς ἀνδρός· «Ὅσάκις πρᾶγμα τι καταντᾷ διηνεκὲς »καὶ καθολικὸν, περιέχει ἀναγκαιῶς μυστηριώδη τινὰ ἀρμονίαν πρὸς τε τὰς ἀνάγκας καὶ τὸν προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ὀρθολογιστὴς ὑπομειδιᾷ, βλέπων διερχομένης σειρᾶς ἀνθρώπων τὸν αὐτὸν λόγον ἐπαναλαμβανόντων· ὁ ὑπὸ κρείττονος φωτὸς πεφωτισμένος ἐννοεῖ, ὅτι ἡ ἀγάπη ἓνα μόνον ἔχει λόγον, ὃν ἀείποτε λέγουσα, οὐδέποτε ὁμῶς ἐπαναλαμβάνει» (1).

Ὁ ὑπὸ κρείττονος φωτὸς πεφωτισμένος θέλει ἐπίσης ἐνοήσει πόση γλυκύτης ὑπάρχει ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς χριστιανικῆς εὐσεβείας, καὶ πόσην τὰ ἱερὰ αὐτῆς καθήκοντα, τὰ τοσοῦτον βαρέα καὶ ξηρὰ κατὰ τὸ φαινόμενον, παρέχουσιν ἐλαφρότητα, ἰσχὺν, καὶ εὐχαρίστησιν εἰς τὴν ὑπαρξίν μας.

«Ἄκουσον, τέκνον, καὶ δέξαι γνώμην μου, καὶ μὴ ἀπανένου τὴν συμβουλίαν μου. Καὶ εἰσένεγκον τοὺς πόδας σου εἰς τὰς πέδας αὐτῆς, καὶ εἰς τὸν κλοιὸν αὐτῆς τὸν τράχηλόν σου. Ἰπόθες τὸν ὦμόν σου, καὶ βίσταξον αὐτήν, »καὶ μὴ προσοχθίσης τοῖς δεσμοῖς αὐτοῖς. Ἐν πάσῃ ψυχῇ σου πρόσελθε αὐτῇ, καὶ ἐν ὅλῃ δυνάμει σου συντήρησον τὰς ὁδοὺς αὐτῆς. Ἐξίχνευσον καὶ ζήτησον, καὶ γνωσθήσεται σοι, καὶ ἐγκρατὴς γενόμενος, μὴ ἀφῆς αὐτήν. Ἐπ' ἐσχάτων γὰρ εὐρήσεις τὴν ἀνάγκυσιν αὐτῆς, καὶ στραφήσεται σοι εἰς εὐφροσύνην. Καὶ ἔπονται σοι αἱ πέδαι εἰς

(1) Λακορδαῖρος.

»σκέπην ἰσχύος, καὶ οἱ κλοιοὶ αὐτῆς, εἰς στολὴν δόξης.
 »Κόσμος γὰρ χρύσεος ἐστὶν ἐπ' αὐτῆς, καὶ οἱ δεσμοὶ αὐτῆς
 »κλωσμά ὑακίνθωνον. Στολὴν δόξης ἐνδύσῃ αὐτήν, καὶ γέ-
 »φανον ἀγαλλιήματος περιθήσει σεαυτῷ» (1).

Γ'. Ἰπελείπετο δ' ἡμῖν, πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἀμυ-
 δροῦ τούτου σχεδιάσματος ἀντικειμένου ἀπατιοῦντος εἰ-
 δικὴν περὶ αὐτοῦ μόνου πραγματείαν, νὰ λαλήσωμεν περὶ
 τοῦ μᾶλλον ἐπαισητοῦ μέρους τῆς χριστιανικῆς λατρείας,
 τοῦ καλολογικοῦ, δι' οὗ αὕτη συνδέεται πρὸς τὴν καλλιτε-
 χνίαν. Ἄλλ' οἱ περὶ τῶν τοιούτων διδάσκαλοι ἐπραγματεύ-
 θησαν ἤδη τὴν ὕλην ταύτην μεθ' ὑπεροχῆς ἀναχαιτιζούσης
 τὴν τόλμην μας. Ὅμως, ἡ ἄχρι τοῦδε ὑποστηρίξασα ἡμᾶς
 πεποίθησις μᾶς παρακινεῖ νὰ εἴπωμεν καὶ ἡμεῖς ὀλίγα τινὰ
 περὶ αὐτοῦ. Μηδεμίαν δ' ἔχοντες ἀξίωσιν, οὐδόλως φο-
 βούμεθα· καὶ μᾶλλον παρατηρήσεις ὅλως εἰδικὰς θέλομεν
 ὑποβάλλει τῷ ἀναγνώσῃ, ἢ καλολογικὴν περὶ τέχνης πραγ-
 ματείαν. Συμβαίνει δὲ περὶ τῶν ὠραιοτήτων τῆς χριστια-
 νικῆς τέχνης ὅ,τι καὶ περὶ πικρῶν τῶν μεγάλων καὶ ἀλη-
 θῶν καλλονῶν, πάντες δύνανται νὰ λαλήσωσι περὶ αὐτῶν,
 διότι πρὸς πάντας λαλοῦσι.

Ἐπανορθώσας τὸν ἄνθρωπον, ὁ Χριστιανισμὸς, ὡς ἤδη
 εἶπομεν, ἐπηνόρθωσε πάντα τὰ ὑπὸ τὸ κράτος αὐτοῦ ὑπο-
 δεέστερα. Ἀφοῦ ἀπαξ εἰσηλθεν ἐν τῇ καρδίᾳ, ἐξετάθη εἰς
 ὅλας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις καὶ σχέσεις, καὶ εἰς ὅλον τὸν
 ὑπὸ τῆς μεγαλονοίας του ἐμψυχούμενον ἐξωτερικὸν τοῦτον
 κόσμον. Πάντα εἴλκυσε πρὸς ἑαυτόν. Διὰ τῆς διδασκαλίας
 καὶ τῆς ἠθικῆς του ἐκυρίευσε τὰς ἰδέας καὶ τὰ ἦθη· διὰ
 τούτων δὲ, τὰς ὠραίας τέχνας, αἵτινες εἶναι τὰ πλαστικὰ
 αὐτῶν ὄργανα· διὰ δὲ τῶν ὠραίων τεχνῶν, τὴν ὕλην ἐφ'
 ἧς ἐξασκοῦνται, ἦτις καὶ αὐτὴ ἐξηγοράσθη οὕτως εἰπεῖν

(1) Σειρὰχ κεφ. ζ'. 24—32.

καὶ ἐχριστιανίσθη. Συνέβη ἐνὶ λόγῳ ἐν τῇ τάξει τῆς ἀποκαλύψεως ὅ,τι καὶ ἐν τῇ τάξει τῆς φύσεως· τὸ ἀόρατο ἀντανεκλάσθη εἰς τὸ ὄρατὸν, καὶ ὁ Χριστιανισμὸς ἀποκαλύπτων οὐρανὸν καιρὸν, γῆν καιρὴν ἐδημιούργησε.

Κατὰ τὴν τάξιν τῶν παρατηρήσεων, τὸ πρῶτον παρούσιαζόμενον, καὶ τὸ μόνον περὶ οὗ τὰ ὅρια τῆς ὑποθέσεως καὶ τῶν δυνάμεών μας ἐπιτρέπουσι νὰ ἐνασχοληθῶμεν, εἶναι ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ βασιλεὺς αὕτη τῶν τεχνῶν, ὡς ὀρθῶς ἀποκαλεῖ αὐτὴν Βίκτωρ ὁ Οὐγὼν.

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν χριστιανικῶν μητροπόλεων πνέει ἐπὶ τὸ ἀφελέστερον καὶ τολμηρότερον τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα· εἶναι ἡ χριστιανικὴ διάνοια ὠκοδομημένη, ὅπως διάφορος τῆς ἀρχαίας ἀρχιτεκτονικῆς.

Τὸ ὕψος καὶ ἡ πρὸς τὰ ἄνω διεύθυνσις τῶν οἰκοδομῶν τῆς, εἶναι ὁ πρῶτος διακριτικὸς αὐτῶν χαρακτηρ. Ἡ ἀρχαία ἀρχιτεκτονικὴ κατεῖχε μὲν πολὺν τόπον, πλὴν καθ' ὀριζόντιον ἔκτασιν. Φαίνεται, ὅτι τὸ ἀνθρώπινον βλέμμα δὲν ὑψοῦτο τότε πρὸς τὸν οὐρανὸν· τὸ βλέμμα τοῦτο ἀνορθῶν ὁ Χριστιανισμὸς, ἠνώρθωσεν ἐξ ἀνάγκης καὶ τὸν θόλον τῶν Ἐκκλησιῶν. Πρόδηλος δὲ ὁ σκοπός. Τὰ κωδονοσίσια καὶ αἱ πυραμίδοειδεῖς βελόνας τῶν χριστιανικῶν ναῶν μᾶς ἀναγκάζουσι τρόπον τινὰ νὰ ἀποσπάσωμεν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ νὰ διευθύνωμεν δι' αὐτῶν τὰ βλέμματά μας πρὸς ἀνώτερον κόσμον.

Καὶ τὸ ἀρχαῖον ὕψος διατηρήσας, ὁ Χριστιανισμὸς σημαντικῶς τὸ ἐτροπολόγησε κατὰ τὴν ἔννοιαν ταύτην, ἐξογκώσας καὶ ἀνυψώσας τοὺς θόλους καὶ τὰς ἀψίδας. Ὅταν ὁ Μιχαηλάγγελος ὄρων τὸ Πάνθεον, ἐφώνησεν, «Ἐγὼ θέλω» τὸ θέσει εἰς τὸν ἀέρα,» ὑπὸ χριστιανικοῦ πνεύματος ἐνεψυχοῦτο· ἡ δὲ ἰκανώσασα αὐτὸν νὰ τὸ ἐκτελέσῃ, εἶναι ἡ χρι-

στιανική πίστις, εκείνη εἰς ἣν ἐπηγγέλθη ὅτι θέλει μεταστήσει τὰ ὄρη.

Ἄλλ' ἡ χριστιανική διάνοια ἀναπτύσσεται πρὸ πάντων ἐν τῇ λίαν ἀκύρως καλουμένη γοτθικῇ ἀρχιτεκτονικῇ.

Ἡ ἐλαφρότης, ἡ τόλμη, καὶ, ἵνα κἀλλιον εἶπω, ἡ ἀκαδρομὴ ὄλων αὐτῆς τῶν διευθύνσεων, ἐκφράζουσι καθ' ὑπερτατον βαθμὸν τὴν ἀπάρνησιν, τὴν πίστιν, τὴν ἐλπίδα, τὴν ἐπανάθασιν τῆς ἡμετέρας φύσεως. Κατὰ τὸ ἐλληνικὸν ὕψος, αἱ στήλαι φέρουσι τὴν οἰκοδομήν· κατὰ δὲ τὸ γοτθικόν, τὴν ἀφαρπάζουσιν. Ἡ μικρὰ αὐτῶν διάστασις προσθέτει εἰσέτε εἰς τὸ ἀποτελεσμα τοῦ ὕψους των. Αἱ σπηλοδέσμαι (ζωηρὰ χριστιανική ἔκφρασις τῆς ἐν τῷ πλήθει ἐνότητος) ἐξακοντίζονται ὡς βολίδες ἀνεμποδίστως καὶ ἀνεπιστρεπτὲ πρὸς τὰ ἄνω χωροῦσαι. Ἐκεῖ οὔτε κιονόκρανον, οὔτε κορωνὸς διακόπτουσι καὶ περιορίζουσι τὴν ὄρασιν· ἀλλὰ δι' ἐνὸς πτήματος αἱ στήλαι, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν τὰ στελέχη ἐκεῖνα, ἀφανίζονται εἰς τοὺς θόλους. Ὅποιον δὲ ἀξιοσημείωτον χαρακτῆρα παρουσιάζουσι καὶ αὐτοὶ οἱ θόλοι; Ἐν μὲν τῇ ἀρχαίᾳ Ἀρχιτεκτονικῇ ὁ θόλος (τὸ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ φάτνωμα) εἶναι μία μόνη καμπύλη ἀμφοτέρωθεν μεταπίπτουσα, καὶ τελευτῶσα εἰς τὰς κορωνίδας· ἐν δὲ τῇ γοτθικῇ, εἶναι δύο γραμμαὶ διατεμνόμεναι κατὰ τὴν πτήσιν των, δύο παραβολαὶ διασταυρούμεναι, ὧν οὐδεμία ἐπανερχεται· καὶ ὁ ἐξ αὐτῶν γωνιώδης θόλος (ogive) προσθέτει οὕτω εἰς τὸ ἤδη ἐξάισιον τῆς οἰκοδομῆς ὕψος, ἕτερον φανταστικὸν καὶ ἄπειρον πνευματοποιοῦν τὸ βλέμμα. καὶ οὕτως ἐκφράζει ἐνεργητικῶς τὴν διακριτικὴν τοῦ χριστιανικοῦ τάσιν, δίδουσαν κατὰ τὸ φαινόμενον καὶ εἰς αὐτὸν τὸν λίθον τὴν ἀνυπομονησίαν τῆς γῆς, καὶ τὴν ἀσβεστον ἐπιθυμίαν τοῦ οὐρανοῦ. Αἱ κάτω πλευραὶ, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν κεντρικὸν θόλον, συντείνουσι καὶ αὐταὶ πρὸς ὑπερύψωσίν του. Πολ-

λαπλασιάζουσι τὰ διαστύλια καὶ τὰς ὁλοθεδεῖς γωνίας καὶ πνυταχοῦ διαποικίλλουσι τὰς διασταυρώσεις των, παριστάνουσιν εἰς τὴν διάνοιαν μυστηριώδη διαίδχλον, ἔνθα βυθίζεται καὶ εὐχρέστως ἀρχνίζεται, ἀντλοῦσθ ἐν αὐτῷ τὸ αἶσθημα τοῦ ἀπείρου. Τοῦτο δὲ πρὸ πάντων ἐκφαίνεται διὰ τῶν ἀνκριθμῶν περικοπῶν καὶ κοσμημάτων, ἅτινα ἐξ-αντλοῦσι τὴν προσοχὴν, καὶ τρόπον τινὰ ἀποκαθαρίζουσιν ὅλως τὴν πέτραν τῆς ἀκατεργάστου αὐτῆς φύσεως, καὶ καθιστῶσι τὴν οἰκοδομὴν, ἀντὶ ὑλικῆς κατασκευῆς, πνευματικὴν μᾶλλον ἀπολίθωτιν. Αἱ δὲ ἐν αὐτῇ θεολογικαὶ παραστάσεις, ὑφ' ὧν φκίνεται ἐμψυχουμένη, αὐξάνουσιν ἔτι μᾶλλον τὴν ἀπύτην τῶν αἰσθήσεων· ἤθελεν εἰπεῖ τις, ὅτι ἐκεῖ ὑπάρχει ὁ ἀόρατος κόσμος ἐν τοῖς μυστηρίοις αὐτοῦ κατελημμένος, καὶ ἐλκύων πρὸς ἑαυτὸν τὴν ψυχὴν μας ὡς ἀδελφὴν. Πρόσθετε τὰ πολυπληθῆ ἐκεῖνα εἰκονοστάσια καὶ προσευχητήρια τὰ τοσοῦτον ἀρμόδια εἰς τὴν μελέτην, τὴν μετάνοιαν, τὸν φόβον, τὴν ἀγάπην, καὶ προσκαλοῦντα τὴν ἀπηυδημένην καρδίαν εἰς τὴν ἀνάπυσιν, τὴν ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἀπομόνωσιν, καὶ τὴν πρὸς Θεὸν προσέγγισιν. Τέλος, τὸ μαγικὸν ἐκεῖνο θέαμα τῶν ὑέλων, τὰ ὠραῖα αὐτῶν ζωγραφήματα, αἱ μυστικαὶ αὐτῶν παραστάσεις, φαίνονται διαχέοντα ἐπὶ τούτων ἀπάντων ὑπερφυσικόν τι φῶς· καὶ ὅτε ὁ ἥλιος, δύνων ἢ ἀνυπέλλων, διαπερᾶ αὐτὰ διὰ τῶν ἀκτίνων του, καὶ φαίνεται περιβαλλόμενος τὰ χρώματά των καὶ διασπείρων αὐτὰ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους καὶ εἰς τὰ ἐνδύτατα τοῦ κτιρίου, ἤθελεν εἰπεῖ τις, ὅτι βλέπει τὴν οὐράνιον ἐκείνην Ἱερουσαλήμ, περὶ ἧς λαλεῖ ὁ Ἀπόστολος, ὅλην ἀπὸ χρυσοῦ καὶ πολυτίμων λίθων καὶ ἀνθράκων διαλάμπουσαν.

Τοιαύτη εἶναι ἡ χριστιανικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, συνιστῶσα ἀληθῆ δημιουργίαν, τόσον ἀντίκειται πρὸς τοὺς τύπους τῆς ἀρχαίας. Ἀναμφιβόλως, δὲν εἴμεθα ἐξ ἐκείνων οἵτινες πα-

ραγνωρίζουσι τὰς ωραιότητας ταύτης, ὅταν περιορίζηται εἰς τὸ ἴδιον κράτος, καὶ βεβαίως δὲν ἐκτιμᾷ αὐτὴν ἐπαξίως ὀλίαν ἀποκλειστικῶς θαυμάζων τὴν γοθθικήν. Ἀλλ' ὁμολογητέον, ὅτι ἡ ἀρχαία δὲν συμμορφοῦται εἰμὴ πρὸς ἰδέας γηίνους, σαρκικὰς καὶ περιορισμένας, μὴ ἐγκαταλείπουσα τὸ ἔδαφος καὶ προσκολλομένη αὐτῷ, ὡς εἰς τὴν μόνην πατρίδα. Ἡ συμμετρικὴ αὐτῆς κανονικότης, ἡ καθαρότης τῶν γραμμῶν της, καὶ ἡ ἐκ τοῦ συνόλου ἀρμονία, ἡ ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ διακρινομένη, καὶ ἐν ἧ πανταχόθεν ἐπαναπαύεται τὸ βλέμμα, οὐδὲν ἔχον νὰ ἐπιθυμήτῃ ἢ νὰ μαντεύσῃ, ἐκφράζουσι τὴν εἰς τὸ ὑπάρχον εὐαρέστησιν, τὴν ἀπόλυτον εὐημερίαν, τὴν ἀνάπαυσιν τῆς ἐνεστώτης εὐχαριστήσεως, καὶ οὐδὲν οὔτε ὑπεράνω οὔτε ἐπέκεινα. Διὰ τοῦτο ἀρμύζει ἐντελῶς εἰς θέατρα, εἰς χρηματιστήρια, εἰς τὰ ἀνάκτορα τῶν μεγιστάνων. Ἀλλὰ καταπατεῖ, καταπιέζει καὶ ἐξυθρίζει τὴν λύπην, τὴν θυσίαν, τὴν πίστιν, τὴν ἐλπίδα, τὴν ἀθανασίαν, πύσας τὰς πνευματικὰς καὶ ἠθικὰς τάσεις, ὧν τὸ μὲν τέλος δὲν εἶναι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἡ δὲ ἐξέσκησις καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον μέγαν καὶ θεῖον. Ἡ γοθθικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἀπ' ἐναντίας θαυμασίως συναρμολογεῖται πρὸς τὰς τάσεις ταύτας, ἐκφράζουσα καὶ ἐμπνέουσα αὐτάς. Ἡ πρὸς οὐρανὸν ἀναδρομή της, ἡ ἰσχὺς καὶ ἡ ελαφρότης τῶν πρὸς τὰ ἄνω ἀτενισμῶν της, τὸ ἀόριστον ὄλων τῶν διευθύνσεων, ἡ μυστηριώδης καὶ εὐμετάβολος ἀπειρία τῶν προσόψεών της, ἡ ζωφώδης εὐρύτης, ὡς λέγει ὁ Μονταίγνης, καὶ αἱ ἐν αὐτῇ παρὰ τεταγμένα καὶ ἀπέραντοι ἀντηχήσεις, πάντα ἐκπνευματοῦσι τὴν ψυχὴν, συντρέβουσι τοὺς γηίνους αὐτῆς συνδέσμους, καὶ τῇ ἐμπνέουσιν ἄγνωσόν τινα καὶ μυστηριώδη προαίσθησιν αἰσιωτέρου μέλλοντος, τὸ ὅποιον δὲν δύναται ἀρκούντως νὰ πληρῶσῃ δι' ὄλων τῶν ἀρετῶν.

Ἄλλως, πῶς ἡ χριστιανικὴ ἀρχιτεκτονικὴ δὲν ἤθελεν ἐμπνεύσει τὰς ιδέας καὶ τὰ αἰσθήματα ταῦτα, ἐν ᾧ εἶναι τὸ πλεόν αὐθόρμητον καὶ ἀφελές αὐτῶν προϊόν; Οἱ ἑλληνικοὶ ναοὶ ἐκφράζουσι τὴν ἀτομικὴν φιλοκαλίαν μισθοδοτουμένην παρὰ τῆς ἐξουσίας· τὰ μνημεῖα τῆς Αἰγύπτου, τὴν κτηνώδη καὶ δουλικὴν δύναμιν· ἀλλ' αἱ χριστιανικαὶ Ἐκκλησίαι πνέουσι τὴν πνευματικὴν, περιληπτικὴν καὶ κοινωνικὴν δύναμιν, ἐλευθέρως ἀφωσιουμένην εἰς προσφιλέστατον ἔργον· αἰσθανόμεθα κυκλοφοροῦντα ἐν αὐταῖς ὡς τινα μυστικὸν χυμὸν ἐκ τῶν σπλάγχων τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἀρῶμενον. Ἦθέλε τις εἰπεῖ, ὅτι οὐχὶ χεῖρες ἀλλ' ιδέαι τὰς ὑποκόμισαν, καὶ καρδίαι τὰς συνήρμωσαν· ὅτι οἱ λίθοι οὗτοι ἐνεψυχώθησαν διὰ τῆς πνοῆς τῆς πίστεως ὁλοκλήρου λαοῦ, καὶ ἀφ' ἑαυτῶν συνηρμόσθησαν ἐν μέσῳ τῶν ἱερῶν ἁσμάτων, ἅτινα εὐαρεστοῦνται νὰ ἀναπέμπωσι. Καὶ τοιοῦτος πραγματικῶς ὑπῆρξε, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἱστορικῶν, ὁ θρησκευτικὸς ζῆλος τῶν οἰκοδομησάντων αὐτάς, ὥστε λαοὶ ὀλόκληροι, καὶ ἄρχοντες καὶ βασιλεῖς, καὶ ἄνδρες καὶ γυναῖκες, καὶ γέροντες καὶ παῖδιά, ἰδίαις χερσὶ συνειργάσθησαν κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ πρὸς ἀνέγερσιν τῶν θαυμαστῶν τούτων κτιρίων.

Οἱ δὲ νεώτεροι ἄπιστοι, κληρονόμοι τῶν μνημείων τούτων τῆς πίστεως τῶν προγόνων, ἐὰν δὲν ἤξεύρωσι νὰ τὰ παραγάγωσιν ἐκ νέου, ἅς μάθωσι τοῦλάχιστον νὰ διατηρῶσι, νὰ σέβωνται, νὰ ἀγαπῶσι, νὰ ἐπισκέπτονται αὐτὰ μὲ τὸ αὐτὸ πνεῦμα τὸ κατασκευάσαν καὶ πληροῦν εἰσέτι αὐτὰ διὰ τοῦ μεγαλείου του! Ἄς ἀκούωσι τὴν φωνὴν, ἥτις ἐξέρχεται ἐκ τῶν θόλων, τῶν στηλῶν, καὶ ἐκ τοῦ ὑπὸ τῆς γονυκλισίας τετριμμένου ἐδάφους· εἶναι ἡ μεγάλη φωνὴ τῶν παρελθόντων αἰώνων, ἡ φωνὴ τῶν ἁγίων γενεῶν, αἵτινες, ἀφ' οὗ τὰ ἀνήγειραν ἐν τῇ ἐκστάσει τῆς

πίστεώς των, ἐκοιμήθησαν εἰς αὐτάς ἐν τῇ ἐλπίδι τῆς ἀθανασίας των, καὶ φαίνονται εἰσέτι περὶ ἡμᾶς ἀοράτως πλανώμεναι, καὶ προτρέπουσαι νὰ κλίνωμεν καὶ ἡμεῖς τὸν αὐχένα ἐνώπιον τοῦ αὐτοῦ ἐκείνου Θεοῦ τοῦ ἐνισχύσαντος καὶ νῦν ἀμείβοντος αὐτάς, πρὸς ὃν θέλομεν καὶ ἡμεῖς πορευθῆ μίαν ἡμέραν, ἵνα δώσωμεν λόγον τῆς ἀπιστίας μας!

«Οὐδέποτε εἰσέρχεται τις εἰς τὰς χριστιανικὰς Ἐκκλησίας, λέγει ἡ κυρία Δεστάελ, χωρὶς νὰ συναισθανθῆ συγκίνησιν τινὰ ὠφελοῦσαν τὴν ψυχὴν, καὶ ἀποδίδουσιν αὐτῇ, ὡς διὰ ἱερᾶς ἀπολούσεως, τὴν ἰσχὺν αὐτῆς καὶ τὴν καθαρότητα» (1).

Δὲν ὑπάρχει ψυχὴ τοσοῦτον διεφθαρμένη, μὴ λαβοῦσα ἐκ πείρας γνῶσιν τινὰ τῆς ἀληθείας ταύτης· καὶ τινες μάλιστα, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἐναντιωθῆ εἰς τὰς πλέον ἀμέσους ἀποδείξεις τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας, ἐφάνησαν ἐνδώσασαι εἰς τὴν σωτήριον ταύτην ἐντύπωσιν, καὶ ἐκ τῆς ἀπλῆς αὐτῶν διαβάσεως ἔντινι ἐκκλησίᾳ μετενεγκοῦσαι βλαστὸν πίστεως, ὅστις τάχιον ἢ βράδιον ἐπέφερε τὴν ἐπιστροφὴν των.

Ἄς μᾶς συγχωρηθῆ νὰ ἀναφέρωμεν ἕν παράδειγμα αὐτῶν.

Ἡγήσιππος ὁ Μῶρος, ὁ νέος οὗτος Γιλβέρτης, ὁ ἀληθὴς ἐκεῖνος ποιητὴς, περὶ οὗ ἐκ τοῦ ἐθνικοῦ βήματος εἶπον, ὅτι ἀπέθανεν ἄτιμον θάνατον πρὸς τὴν Γαλλίαν καὶ οὐχὶ πρὸς ἐαυτὸν, εἶχεν ὑπερβῆ πᾶν ὄριον ἀσεβείας· καὶ, ὡς αὐτὸς λέγει, καὶ ἀρκούντως ἀποδεικνύει διὰ τῆς συλλογῆς τῶν ποιημάτων του, εἶχε περιπαίξει ὅ,τι ὑπάρχει ἱερώτατον. Ἐσπέραν δὲ τινὰ ἐν μέσῳ τῶν ἀφρόνων ἀσωτειῶν τοῦ βίου του, παρερχόμενος πλησίον ἐρήμου Ἐκκλησίας, εἰσῆλθεν ἐν αὐτῇ. Ὅ,τι δὲ ἐν αὐτῇ ἠσθάνθη, αὐτὸς τὸ ὁμολογεῖ ἕντινι ποιήματι ἐπιγραφομένῳ ἐνὸς τετάρτου τῆς

(1) Περὶ τῆς Γερμανίας, τόμ. Α'. σελ. 64.

Ἵρας προσευχῆ (Un quart d'heure de dévotion), ὅπερ ἀδίκως ἠθέλομεν ἐκλίθει ὡς ἀπλοῦν θέμα φαντασίας, ἐν ᾧ ἀπ' ἐναντίας εἶναι ἡ ζωηρὰ ἔκφρασις ἀληθευούσης καρδίας, καὶ ἡ φυσικὴ διάλεκτος τῆς μεγάλης ποιήσεως.

Ἄς κρίνει ἕκαστος ἐξ αὐτοῦ.

Dans le vieux temple (1) un soir j'entrai, le cœur
[bien las,
Et ne pouvant prier, je soupirais : hélas ! . . .

Hélas ! à quatorze ans mes lèvres enfantines
D'elles-mêmes s'ouvraient aux syllabes latines,
Quand j'allais, aux grands jours, blanc lévite du-
[choeur

Répandre devant Dieu ma corbeille et mon cœur !
Mais depuis, au courant du monde et de ses fêtes,
Emporté, j'ai suivi les pas des faux prophètes ;
Complice des docteurs et des pharisiens,
J'ai blasphémé le Christ, persécuté les siens ;
Quand l'émeute aux bras nus, pour la traîner au
[fleuve,

Arrachant une croix à sa coupole veuve,
Insultait, lapidait Dieu gissant sur le sol,
Enfant, sur les manteaux je veillais comme Paul ;
Mais le doute aujourd' hui m'accable, et j'y suc-
[combe

Mon âme fatiguée est comme la colombe
Sur les flots du déluge égarant son essort,
Et l'olivier sauveur ne fleurit pas encore.

Mon Dieu (s'il est un Dieu), par pitié fais-moi croire !
Je disais : tout-à-coup l'ombre devint plus noire,

(1) Ἄγ. Στέφανος τοῦ ὄρους (Σημ. Ἠγησίπ. τοῦ Μώρου).

Dans mes cheveux émus passa ce vent glacé
 Qui sur le front de Job autrefois a passé ;
 Le vent d'hiver pleura sous le parvis sonore,
 Et, pensif, je sentis que je gardais encore,
 Dans un pli de mon cœur de moi même ignoré,
 Un peu de vieille foi, parfum évaporé.
 Cependant mon genou, fléchi par la prière,
 Se heurta contre un livre oublié sur la pierre ;
 Et j'entendis la voix qui parle aux cœurs élus
 Murmurer dans le mien : « Prends et lis ! » Et je lus ;
 Je lus en frémissant ces quatre chants sublimes
 Dont l'auteur s'est voilé de quatre pseudonymes,
 Mais où sur chaque mot le poète, à dessein,
 Imprima son génie au défaut de son seing.
 Le repentir me prit, et j'y trouvai des charmes,
 Et du marbre sacré la poudre but mes larmes.
 Quand je me relevai, plus léger de remords,
 Comme au dedans de moi, c'était fête au dehors :
 La vitre occidentale, allumant sa rosace,
 D'une langue de feu m'illumina la face,
 Le couple séraphique, en extase courbé,
 Avec plus de ferveur pria sur le jubé ;
 Et l'orgue, s'éveillant sous un doigt invisible
 D'un long et doux murmure emplit la nef paisible. . .
 Mais bientôt dans ce monde incrédule et rieur
 Je retombais du ciel ; au vent extérieur
 Mon front pâle et poudreux secoua son délire,
 Et l'œil humide encore, je me pris à sourire.

Ἐμένομεν εἰσέτι ὑπὸ τὴν ὀδυνηρὰν ἐντύπωσιν τῶν τελευ-
 ταίων τούτων στίχων, ὅτε, διατρέχοντες ἐσχάτως ἐν τῇ με-

τὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐκδόσει τῶν συγγραμμάτων του, βιογραφικὴν σύνοψιν περὶ Ἠγησίππου τοῦ Μώρου, ὑπότινος τῶν οικειοτάτων αὐτοῦ φίλων γεγραμμένην, τοῦ κ. Sainte Marie Marcotte, ἀνέγνωμεν καὶ ἐπανέγνωμεν μὲ βαθύτατον αἴσθημα ἀπροσδοκίτου ἀγαλλιᾶσεως περιστάσιν τινα τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἧτις ἐμετρίασεν ἐν ἡμῖν τὴν λύπην τῶν ἄλλων περιστάσεων, ἐν αἷς ἀναφέρεται, καὶ ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ ἐνὸς τετάρτου τῆς ὥρας προσευχὴ εἶχε παραγάγει τὸν καρπὸν τῆς.

Ἰδοὺ ὁλόκληρον τὸ χωρίον·

«Ἐπειδὴ, ἀσθενὴς ὢν καὶ ἐγώ, δὲν εἶχον ὑπάγει ἀπὸ τινων ἡμερῶν εἰς τὸ νοσοκομεῖον νὰ τὸν ἐπισκεφθῶ, ἠγέρθη, διῆλθε τὴν ὁδὸν ψυχροτάτῃ τινὶ πρωτῇ τοῦ Δεκεμβρίου, ἀνέβη τρεῖς ὄροφάς, καὶ παρ' ὀλίγον ἐλειποθύμει ἐπὶ τῆς φλιᾶς τῆς θύρας μου· δὲν ἦτο ἄρα τελευταῖος ἀσπασμὸς ἢ ἐπίσκεψις αὐτῆ; Δὲν τὸ ἠξέυρω, ἀλλ' ἤμην ὡς ἀποτυφλωμένος· δὲν ἠδυνάμην νὰ πιστεύσω, ὅτι ἐμέλλεν εἰσεῖτι ν' ἀποθάνῃ. Μετὰ ὀκτῶ δὲ ἡμέρας εἶπέ μοι, ὅτι εἶχε λάβει νυκτὸς τὰ ἅγια μυστήρια. Ἡ συνέντευξις μας ὑπῆρξε σιωπηλὴ, καὶ ἀπερχομένῳ μοι, Ἀγάπα τὴν ἀδελφὴν μου, εἶπε. Τὸν ἠσπάσθην, καὶ οὐδὲν πλέον. Τὴν ἐπιοῦσαν 20 Δεκεμβρίου 1838, ἄνθρωπος τοῦ Νοσοκομείου εἰσελθὼν περ' ἐμοί, ἀνήγγειλέ μοι, ὅτι ὁ ἀρ. 12 πρὸ μιχροῦ ἀπέθανε».

Ἐντὸς τοῦ ἔτους, καὶ ὀλίγας ἴσως ἡμέρας ἀπὸ τῆς ἐνὸς τετάρτου τῆς ὥρας προσευχῆς, ὁ Θεὸς ὃν εἶχεν ἐπισκεφθῆ ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ, τὸν ἐπεσκέφθη καὶ αὐτὸς ἐπὶ τοῦ κραββάτου τῆς ὀδύνης τοῦ, καὶ περὶ αὐτοῦ, ὡς καὶ περὶ τοῦ Γιλβέρτου, ἠλήθευσεν ἡ ἀγία ὑπόσχεσις.

«Κύριος βοηθήσκι αὐτῷ ἐπὶ κλίνῃ; ὀδύνης αὐτοῦ, ὅλην

«τὴν κοίτην αὐτοῦ ἔστρεψας ἐν τῇ ἀρρώστια αὐτοῦ» (1).

Τοιαύτη ἡ ἀναγεννητικὴ ἐπιρροή, ἣν ὁ Χριστιανισμὸς ἐνεργεῖ καὶ εἰς αὐτὰς τὰς μᾶλλον ἀποπεπλανημένας ψυχὰς, ἦν καὶ αὐταὶ αἱ πέτραι τῶν ναῶν του δύνανται νὰ κοινω-
νῶσι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΣΤ'.

Συμπέρασμα.

Παραδέχονται ἐν γένει οἱ κατήγοροι τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ ὁμολογητέον, ὅτι καὶ τινες τῶν ὑπερασπιστῶν του συν-
τείνουσιν εἰς τοῦτο, ὅτι ἐπειδὴ ἡ αὐθεντεία εἶναι ἡ βάση τῆς διδασκαλίας του, ἡ τυφλὴ πίστις εἶναι ἐξ ἀνάγκης ἡ ἀποκλειστικὴ θέσις τῶν μαθητῶν του· ὅτι οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς αὐτὸν ὁ λόγος, καὶ ὅτι ἐπομένως οἱ μὴ θέλοντες ὄλως ν' ἀθετήσωσι τοῦτον, ἀναγκάζονται νὰ παραδοθῶσιν εἰς χεῖρας τῆς φιλοσοφίας, καὶ, κατ' αὐτοὺς, ἐπομένως τῆς ἀπιστίας.

Ἡ ἀξίωσις αὕτη, ἡ μεγάλως σήμερον ἀσχολοῦσα τὰ πνεύ-
ματα, εἶναι ἡ ἀπαισιωτάτη καὶ μοχθηροτάτη τῶν ἀποπλα-
νήσεων, καὶ ὡς πρὸς τὴν θρησκείαν, καὶ ὡς πρὸς τὴν φι-
λοσοφίαν. Πρὸς τὴν μὲν, διότι ἀφαιρεῖ ἀπ' αὐτῆς τὰ εἰς τὸ
φῶς ἀτενίζοντα πνεύματα· πρὸς τὴν δὲ, ἀφαιροῦσα τὰς
καρδίας, αἵτινες ἔχουσιν ἀνάγκην πίστεως· καὶ ἐπειδὴ πάν-
τες ἔχομεν ἀνάγκην, εἰ καὶ κατὰ διαφόρους βαθμοὺς,
φωτὸς καὶ πίστεως, ἔπεται ὅτι οὔτε ἡ θρησκεία, οὔτε ἡ
φιλοσοφία, οὔτω παρουσιαζόμεναι, δύνανται νὰ μᾶς εὐχα-
ριστήσωσι, καὶ ὅτι μόνος ὁ σκεπτικισμὸς θριαμβεῖ ἐκ τῆς
διαίρεσέως των.

Ἐν ὀνόματι τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς ἐξαρτωμέ-

(1) Ψαλμ. Μ'.

νης τάξεως, ἠθέλησα νὰ διαμαρτυρηθῶ κατὰ τῆς πλάνης ταύτης.

Α. Ἐν ἀρχῇ θεωρουμένη, στρέφεται ὅλη περί τινα παρενόησιν.

Ἀναμφιβόλως ἡ πίστις εἶναι πίστις, ἥτοι συγκατάθεσις τοῦ πνεύματος εἰς τὸν λόγον ἑτέρου, ἄνευ μηδεμιᾶς προηγουμένης ἐπαληθεύσεως αὐτοῦ τοῦ πράγματος, ὅπερ εἶναι τὸ ἄμεσον ἀντικείμενον τῆς πίστεως. Οὕτω τὸ παιδίον πιστεύει ὅ,τι τὸ διδάσκει ἡ μήτηρ αὐτοῦ, ἐπὶ τῷ ῥήματι αὐτῆς, καὶ ὅταν δὲν ἤθελεν ἐννοήσει τὸν λόγον τοῦ διδάγματος τούτου. Ὡς πρὸς αὐτὸ, τοῦτο εἶναι, διότι τὸ εἶπεν ἡ μήτηρ του· καὶ οὗτος εἶναι ὁ πρῶτος αὐτοῦ λόγος. Δὲν ἐννοεῖ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, ἀλλ' ἀντ' αὐτοῦ τὸ ἐννοεῖ ἡ μήτηρ του, καὶ παραδίδει αὐτῷ τὸ προετοιμασθὲν ἤδη ἐξαγόμενον τῆς ἐννοήσεως ταύτης, ὃ ἐστὶ, τὴν βεβαιότητα, ἣτις εἶναι ὡς τὸ γάλα τῆς νέας αὐτοῦ διανοίας. Μακαρία πεποίησις, μακαρία πίστις, πρῶτον θεμέλιον τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου, ἥς ἄνευ, οὐδέποτε ἤθελεν ἐξέλθει ἐκ τοῦ φυσικοῦ σκότους τῆς ἀγνοίας.

Ἄλλὰ διὰ τοῦτο θέλομεν εἶπει, ὅτι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος παιδίον δὲν πρέπει νὰ προσπαθήσῃ νὰ ἐξασκήσῃ τὸν λόγον του περὶ τῶν ἀληθειῶν, ἀς λαμβάνει κατ' ἀρχὰς διὰ τῆς πίστεως, καὶ νὰ τὰς ἐξομοιώσῃ πρὸς τὴν διάνοιάν του διὰ τοῦ κόπου τῆς ἰδίας καταλήψεως; δὲν εἶναι ἀπ' ἐναντίας ἴδιον τῆς κλήσεώς του, καὶ ὁ σκοπὸς αὐτῆς τῆς μητρὸς του, νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς αὐτὰς, νὰ τὰς ἐννοήσῃ καὶ οἰκειοποιηθῇ; πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ ἀπέχη παντὸς συλλογισμοῦ, ἐπειδὴ πιστεύει, ἢ νὰ μὴ πιστεύῃ πλέον, διότι προσπαθεῖ νὰ συλλογίζηται; τίς ἤθελε τολμήσει νὰ τὸ εἶπη; καὶ ἐὰν μεταξὺ τῶν διδασκομένων αὐτῷ ἀληθειῶν ὑπάρχωσι τινες, τὰς ὁποίας, διὰ τὴν μεγάλην αὐτῶν εὐρύ-

τητα, δὲν δύναται ὀλοσχέρως νὰ περιλάβῃ ἡ διάνοιά του, ἀλλὰ μόνον μέρος αὐτῶν, μᾶλλον ἢ ἥττον σημαντικόν, κατὰ τὴν δύναμιν καὶ τὴν ὀξύτητα αὐτῆς, δὲν εἶναι ἄρα ἔναργές, ὅτι ὀρεῖλει ταῦτοχρόνως, ὡς πρὸς τὰς ἀληθείας ταύτας, νὰ πιστεῦῃ καὶ νὰ συλλογίζηται; ὅτι, καί τοι πιστεύον αὐτάς, θέλει προσπαθήσει νὰ τὰς ἐννοήσῃ, καὶ, ἂν ἐπιτύχῃ νὰ τὰς ἐννοήσῃ ἐν μέρει, δὲν θέλει παύσει διὰ τοῦτο νὰ πιστεῦσῃ αὐτάς ἐξ ὀλοκλήρου; Θέλει τὰς πιστεύσει πάντοτε καθ' ὅ,τι δὲν καταλαμβάνει ἐν αὐταῖς, καὶ καθ' ὅ,τι καταλαμβάνει, θέλει εἰσέτι πιστεύσει, διότι ἐπειδὴ ἡ κατάληψις αὐτοῦ εἶναι ἀτελής, καὶ αἱ ἀλήθειαι αὗται ἀδι-αίρετοι, ἡ κατάληψις αὕτη οὐδέποτε θέλει δυνηθῆ νὰ ἦναι ἀποφασιστικὴ, καὶ θέλει διὰ παντὸς συνδέεσθαι πρὸς τὴν πίστιν.

Τοιαύτη λοιπὸν εἶναι ἡ θέσις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος πρὸς τὴν θεῖαν ἀλήθειαν, τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου ὡς πρὸς τὸν ὑπέρτατον λόγον· εἶναι ἡ τοῦ παιδὸς πρὸς τὴν μητέρα του.

Ἡ θέσις αὕτη εἶναι γενικὴ· οὐδεὶς ἄνθρωπος, διὰ τοῦτο καὶ μόνον ὅτι εἶναι ἄνθρωπος, δύναται, ἄνευ πικραφροσύνης, νὰ χειραφετηθῇ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Πᾶς ἄνθρωπος εἶναι ὄχλος περὶ τῶν θρησκευτικῶν, κατὰ ταύτην τὴν ἔννοιαν, ὅτι δὲν δύναται νὰ φθίσῃ ἀφ' ἑαυτοῦ εἰς ἀποφασιστικὴν κατάληψιν τῆς θεῖας ἀληθείας, καὶ ἔχει ἀνάγκην πίστεως.

Νῦν δὲ ἐπὶ τῆς κοινῆς ταύτης βάσεως τῆς πίστεως θέλει στηριχθῆ ἡ κατάληψις, καὶ ἐγερθῆ ὡς οἰκοδομὴ μᾶλλον ἢ ἥττον μεγάλη, κατὰ τὴν διαφορὰν τῶν διανοιῶν· καὶ ἐνταῦθα μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ διακρίνωμεν τὸν λαὸν καὶ τὰ ἀνώτερα πνεύματα, τοὺς αἰῶνας τῆς ἀφελοῦς πίστεως, καὶ τοὺς φιλοσοφικοὺς χρόνους. Οἱ μὲν, (καὶ οὗτοι εἶναι τὸ πλεῖστον τῶν ἀνθρώπων) θέλουσι μᾶλλον ἢ ἥττον διαμείνειν ἐν

κάταστάσει ἀφελοῦς πίστεως, ἢ δὲν θέλουσιν ἐγείρει ἐπ' αὐτῆς εἰμὴ οἰκοδομὰς διανοίας ταπεινάς ὡς τὸ πνεῦμά των, καὶ οὗτοι θέλουσιν εἶσθαι οἱ ἀπλοὶ τῆ καρδία· οἱ δὲ θέλουσιν οἰκοδομήσει κτίρια μεγαλοπρεπῆ, καὶ ἐκ τῆς πίστεως, ὡς ἐκ πλουσίου λατομείου, ὡς ἐκ μεταλλείου βαθέος καὶ ἀνεξαντλήτου, θέλουσιν ἐξαγάγει μάρμαρον, χρυσοῦν, πολιτίμους λίθους, πρὸς μόρφωσιν ναοῦ, καὶ οὗτοι θέλουσιν εἶσθαι οἱ φιλόσοφοι.

Τὸ δὲ ἔργον τοῦτο τῆς διανοίας ὄχι μόνον δὲν ἐμποδίζει ἡ πίστις, ἀλλὰ μάλιστα προτρέπει αὐτὴν εἰς τοῦτο, παρέχουσα τὴν ὕλην ὡς βλαστὸν, οὗ ἡ φύσις εἶναι νὰ ὀργάζη, νὰ ἀναπτύσσεται, καὶ νὰ ἀνθῆ.

Ἡ πίστις ἄρα δὲν εἶναι πολεμία πρὸς τὸν λόγον, ἀφ' οὗ εἶναι αὐτὸς ὁ βλαστὸς τοῦ λόγου. Ἐκαστος πιστὸς, ἔστω καὶ παῖς, ἢ βοσκὸς, περιέχει μέγαν φιλόσοφον· καὶ ἕκαστος ἀληθὴς φιλόσοφος, ἔστω καὶ εἰς Λεῖβνίτιος, ἢ Πασχάλης, δὲν εἶναι εἰμὴ πιστὸς ἀνεπτυγμένος. Οὕτως ὁ φιλόσοφος καὶ ὁ ἀπλοῦς πιστὸς ἠξεύρουσι τὰ αὐτά· ἡ διαφορὰ ὑφίσταται μόνον εἰς τὸν βαθμὸν τῆς καταλήψεως. Καὶ αὕτη εἶναι ἡ θαυμασία ἐλαστικότητα τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἣτις τὰ πάντα γίνεται τοῖς πᾶσι, μένουσα πάντοτε ἡ αὐτή· ἐξισοῦται πρὸς τὴν σθενοτέραν διάνοιαν, πλατύνεται μετ' αὐτῆς, καὶ ὡσεὶ διὰ τινος θλίψεως, ἐκτείνει τὴν χωρητικότητά της, καὶ συγχρόνως τὴν πληροῖ· οὐ μόνον ἱκανοποιεῖ τὸν λόγον, ἀλλ' αὐτὸν τὸν λόγον συνιστᾷ· καὶ τέλος διὰ τινος κατηγήσεως τοσοῦτον σμικρύνεται, ὥς ἐισέρχεται ἐν τῇ κεφαλῇ μικροῦ τινος παιδίου, καὶ τοσοῦτον εὐρύνεται ἐν τῇ κεφαλῇ τοῦ Βοσσυετίου, ὥστε παράγει τὰς περὶ τῶν μυστηρίων μελέτας.

Ὅποια ἄρα τερατώδης πλάνη ἢ ἀντιτάσσουσα τὸν λόγον εἰς τὴν πίστιν, ἦτοι τὸ ἄνθος εἰς τὴν ῥίζαν! πλάνη

ἀπαισία τῆ θρησκείᾳ, διότι ἀφαιρεῖ ἀπ' αὐτῆς τὸ ἄνθος τοῦ λόγου· καὶ πολὺ μᾶλλον τῆ φιλοσοφίᾳ, διότι τῆς ἀφαιρεῖ τὴν ῥίζαν τῆς πίστεως.

Πᾶσα τῶντι φιλοσοφία, καὶ ἐν αὐτῷ τῷ στόματι τῶν ἀπίστων, δὲν εἶναι ἐγγύθεν ἢ πόρρωθεν εἰμὴ ἀνεπτυγμένος βλαστὸς πίστεως· ἡ δὲ ἀνάπτυξις αὕτη οὐσιωδῶς πρέπει νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὸν βλαστὸν τοῦτον, οὐχὶ μόνον κατὰ τὴν ἀρχὴν αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν διατήρησιν καὶ πρόδόν της· καὶ ἴνα ἡξεύρη τις ἄριστα, π.χ. καὶ δι' ὠραίων ἀποδείξεων, ὅτι ὑπάρχει Θεὸς δημιουργὸς καὶ ἀνταποδότης, ἐπίσης ἀναγκαῖον εἶναι νὰ εὕρισκεται ἀρχὴ τις διδάσκουσα κατὰ συνέχειαν τὴν ἀλήθειαν ταύτην τῷ κόσμῳ, καθὼς εἶναι ἀναγκαῖον εἰς δένδρον, καὶ τοὶ ἔχον ἤδη καὶ φύλλα καὶ ἄνθη καὶ καρποὺς, νὰ κρατῆται πάντοτε ἐκ τῆς γῆς διὰ τῶν ῥιζῶν του.

Θέλετε νὰ ἐκριζώσητε τὴν φιλοσοφίαν ἐκ τῶν κόλπων τῆς θρησκείας, διότι, λέγετε, φέρει ἀφ' ἐαυτῆς καρποὺς ἀληθείας, καὶ ὁ λόγος ἀρκεῖ καὶ μόνος εἰς ἀπόδειξίν των. Ἀνόητοι! οἱ κόπτοντες ἓνα κλάδον ἐκ τοῦ δένδρου, καὶ ἐπαιρόμενοι εἰς τὰ κοσμοῦντα αὐτὸν φύλλα καὶ ἄνθη, προσμείνατε, καὶ θέλετε ἰδεῖ μετ' ὀλίγον τὰ φύλλα καὶ τὰ ἄνθη νὰ μαρανθῶσι, καὶ τὸν κλάδον τοῦτον, ξύλον ξηρὸν καὶ εὐκλαστον γινόμενον, ν' ἀφήσῃ εἰς χεῖράς σας μόνον συντρίμματα καὶ σκόνιν. Τοιαύτη εἶναι, τῶντι, ἡ ἀναπόφευκτος τύχη τῆς φιλοσοφίας, ὅταν ἀποσπᾶται τῆς θρησκείας. Ἡ ἡμέρα ἀποχωρίζεται αὐτῆς, ἐπαναπαύεται εἰς τὸ ἐπαρκὲς ὧν φέρει μεθ' ἐαυτῆς ἀληθειῶν, πιστεύουσα ὅτι ἀναφαιρέτως κατέχει αὐτάς. Ἀλλὰ τῆ ἐπιούσῃ πρώτη αὐτὴ ἀμφισβητεῖ τὰς ἀληθείας ταύτας, καὶ ἀποσυνθέτει μίαν πρὸς μίαν, καὶ διασκεδάζει ἐν τῷ σκεπτικισμῷ, μέχρις οὔ οὐδὲν πλέον διατηρεῖ, δὲν λέγω ἐκ τῆς θρησκείας, ἀλλ' ἐκ τῆς φιλοσο-

φίας, καταστρέφουσα οὕτως ιδίαις χερσὶ τὸ αἴτιον τῆς ἀποχωρίσεώς των.

Οὐ μόνον λοιπὸν ἡ πίστις δὲν ἀποκλείει τὴν ἐξάσκησιν τοῦ λόγου, ἀλλ' εἶναι ἡ γεννητικὴ καὶ συντηρητικὴ αὐτοῦ τοῦ λόγου ἀρχή· καὶ ἂν θέλωμεν νὰ μείνωμεν φιλόσοφοι, ἂς μείνωμεν πιστοί.

Β'. Αὕτη δὲ ἡ κυριωτάτη ἀλήθεια, ἡ τοσοῦτον καταληπτή καὶ ἀποδεικτὴ ἐν θεωρίᾳ, διττῶς καὶ ἐπισήμως ἐπιβεβαιοῦται ἐκ τῶν γεγονότων.

Πρῶτον μὲν ἐκ τοῦ θεάματος τῆς παντελοῦς ἀπωλείας τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν ἀληθειῶν, τῆς μετὰ τὴν λεγομένην χειραφέτησιν τοῦ λόγου ἐπισυμβάσης, ἣτις ἐν μέσῳ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, κατήντησε μέχρι πτωχίσεως τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, μείζονος ἐκείνης ἐν ἣ εὔρεν ἡμᾶς ὁ Χριστιανισμὸς, ἐπαναγαγοῦσα πρὸς στιγμὴν ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ κόσμου ὅλον τὸ σκότος τῆς εἰδωλολατρίας. Καὶ ἐὰν ὑπάρχη εἰκὼν ἀξιολύπητος, εἶναι ἡ νῦν παρουσιαζομένη ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας τοῦ αἰῶνος μας. Αὐτὸ τῆς φιλοσοφίας τὸ ὄνομα ἀρμόζει πλέον εἰς αὐτήν; καὶ δὲν εἶναι περίγελως νὰ περιβάλλωσι μὲ τὸ ἱερὸν τοῦτο ὄνομα σύμφυρμα τερατωδέστατον συστημάτων τῶν πλέων ἀντιθέτων, καὶ μόνην ἐχόντων πρὸς ἄλληλα ὁμοιότητα τὸν σκεπτισμὸν, εἰς ὃν ἅπαντα καταπίπτουσι; ποῖον γεγονὸς ἔχει ὀλιγωτέραν ἀνάγκην ἀποδείξεως; Ἵποθέτω ὅτι εἶμαι ἐστερημένος τοῦ φωτὸς τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ, ὡς ἄλλος Ἀνάχαρις, θέλω νὰ διδιχθῶ εἰς τὸ σχολεῖον τῆς φιλοσοφίας ταύτης, τὰς ἀληθείας ὧν ἔχω ἀνάγκην. Ὅποια, Θεέ μου, κατήχησις ἢ παρ' ἐμοῦ συντιθεμένη ἐκ τῶν περιερχομένων μοι διαφόρων ἀπαντήσεων, καὶ πόσον ὁ λόγος ταπεινοῦται ἐνώπιον τοιοῦτου θεάματος! Μήπως προέθεντο νὰ μοι καταστήσωσι διὰ παντὸς ἀηδῆ τὴν

ἔρευναν τῆς ἀληθείας; σχεδὸν ἤθελεν εἰπεῖ τις, ὅτι ὅλοι οἱ φιλόσοφοι οὗτοι εἶναι θύματα ἀφωσιωμένα εἰς τὴν ἐκδήλωσιν τῶν ἀηλιοτήτων τῆς διανοητικῆς ἡμῶν φύσεως, ὡς οἱ μέθυσοι ἐκεῖνοι εἴλωτες, οὓς ἐγκατέλειπον εἰς τὰς ἀγυῖας τῆς Σπάρτης, ἵνα ἐμπνεύσωσι τὴν ἐγκράτειαν εἰς τοὺς πολίτας; Οὐδέποτε ἡ φιλοσοφία ὑπέστη αἱματηρότεραν ὕβριν· καὶ πρᾶγμα ἀνήκουστον, οὐδέποτε μᾶλλον διεξεδίκησαν τὰ δικαιώματά της, εἰμὴ ἀπ' οὗ δεικνύεται τοσοῦτον ἀναξία αὐτῶν. Ἀληθές ὁμως, ὅτι παραδόξως ἐννοοῦσιν αὐτὰ, καὶ φαίνονται ὑφιστάμενα εἰς τὸ νὰ ταράττωνται οἱ ἄνθρωποι πρὸς ζήτησιν τῆς ἀληθείας, ὅχι τόσον ἵνα εὖρωσιν αὐτήν, ὅσον διὰ τὴν ἡδονὴν αὐτῆς τῆς ταραχῆς καθ' οἰανδήποτε ἔννοιαν καὶ διεύθυνσιν, ἀποφεύγοντες μόνον μετ' ἐπιμελείας τὴν δυναμένην νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ ἢ ἐπικαγάγῃ εἰς τὸ τέρμα, διότι ἐκεῖ ἠθέλομεν εὖρεῖ τὴν ἀνάπαυσιν.

Καὶ ὁμως ἡ ἀνάπαυσις γίνεται ἐπαισθητὴ ἐν τῷ βάθει τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ὡς τὸ προσφιλέστερον αὐτῆς ἀγαθόν. Ἀλλὰ τί συμβαίνει; ἐπειδὴ ἡ ἀλήθεια, γλυκὺ προσκεφάλαιον τῆς ψυχῆς, ἐκλείπει ἐν τῇ πυρετώδει ταραχῇ τῆς διανοίας, αὕτη μεταπίπτει ἐπὶ τέλους εἰς τὸν σκεπτισμὸν, ὅστις εἶναι ἢ ἐν τῷ θανάτῳ ἀνάπαυσις, ὡς ἡ ἐν τῇ ζωῇ ἀνάπαυσις εἶναι ἡ πίστις.

Ἴδου ποῦ φέρει τὸν λόγον ἡ φιλοσοφία αὕτη, ἀπ' οὗ τὸν ἀναγκάσῃ νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν πίστιν ἐπὶ τῇ ψευδεῖ ὑποσχέσει τῆς ἑαυτοῦ ἀπολαύσεως, ἣν ἡ πίστις, ὡς ἐκεῖνη λέγει, τῷ ἀπαγορεύει (1).

Ἄλλ' εἶναι ἄρα ἀληθὴς ἡ τελευταία αὕτη ἀπόφανσις, καὶ ὁ λόγος δὲν ἔχει νὰ ἐκλέξῃ εἰμὴ μεταξὺ δύο ἀπαγορεύσεων;

(1) Ὡς ἐνθυμηθῶμεν τὰς ἀξιοθρηνητοὺς ὁμολογίας τοῦ Ἰουφοῦ, ὡς ἀνεφέρμεν ἐν τῷ ἄ. Τόμ. σελ. 60ῦ κλ.

Θλιβερωτάτη πλάνη, ἣν ἠθελήσαμεν νὰ ἐκριζώσωμεν, ἀνατρέποντες τὴν πρότασιν τῶν κατηγορῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ ὑποσηρίζοντες ἀπ' ἐναντίας, ὅτι ἡ πρὸς τὴν πίστιν πολεμία φιλοσοφία φέρει ἀναγκαίως εἰς τὴν διαροητικὴν ἀδράνειαν τοῦ σκεπτισμοῦ· καὶ ὅτι, ἐν ὃ λόγος θέλη νὰ ἀνεύρη ἐχυτὸν, νὰ ἐξασκηθῇ εὐγενῶς, εὐρέως, φιλοσοφικῶς, πρέπει νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πίστιν, διότι τότε μόνον θέλει ἔχει καὶ ἐνέργειαν καὶ ἀνάπαυσιν κατὰ τινὰ ἀκριβῆ ἀναλογίαν πρὸς τὴν δύναμιν ἐκάστης διανοίας. Δὲν θέλει δὲ ἐξασκηθῆ ἐν τῇ ἐρεύνη ἀλλ' ἐν τῇ κατοχῇ τῆς ἀληθείας, ἣν θέλει λάβει πρὸ πάντων, καὶ εὐθύς, ἐκ μόνης τῆς χορηγούσης αὐτὴν χειρὸς, ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ Θεοῦ, διότι ἡ θεία ἀλήθεια οὐχ εὐρίσκεται ἀλλὰ δίδεται. Διὰ τοῦτου δὲ τοῦ αἰσθήματος τῆς κατοχῆς τῆς θείας ἀληθείας, καὶ τῆς περὶ αὐτῆς βεβηχιοτήτος, θέλει γευθῆ ἡ ψυχὴ, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀπλῇ πίστει, ζῶν ἐσωτερικὴν, πληρεστέραν πάσης τῆς ἐκ τῶν φιλοσοφικῶν ἀναβρασμῶν ἐνεργείας. Ἀκολουθῶς, ἐπὶ τοῦ στερεοῦ τούτου θεμελίου ὁ λόγος θέλει δυναθῆ νὰ ἐξασκηθῇ ἐν τῇ καταλήψει, κατὰ τε τὴν ὀξυδερκειαν καὶ τὰς δυνάμεις του, ἀλλ' οὕτως ὥστε καὶ ὁ μέγιστος νοῦς νὰ εὐρίσκη εἰ πάντοτε ἀνακαλύψιμον καὶ θαυμάσιον, καὶ τὸ ἐλάχιστον πνεῦμα, καταληπτὸν τι καὶ ἀποδεκτὸν, πάντες δὲ, καὶ τοι διὰ τῆς πίστεως ἐκ τοῦ αὐτοῦ κέντρου ἐξαρτῶμενοι, νὰ στρέφωνται περὶ αὐτὸ κατὰ διαφόρους τροχιάς, ἔχοντες οὕτω τὸ προνόμιον νὰ ἐξασκῶνται ἕκαστος κατὰ τὰς ἰδίους δυνάμεις, ἄνευ κινδύνου ν' ἀποπλανηθῶσι, καὶ ἀπολαύοντες ἐνταυτῷ τὴν τε ἀνάπαυσιν ἐν τῇ ἐνεργείᾳ, καὶ τὴν ἐνέργειαν ἐν τῇ ἀναπύσει.

Καὶ τοῦτο μὲν κατεστήσαμεν κάταληπτόν ἐν θεωρίᾳ.

Καθὼς δὲ τὸ γεγονός ἦλθε νὰ δικαιολογήσῃ τὴν θεωρίαν ταύτην, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐξάντλησιν τοῦ νοῦς, εἰς

ἣν φέρει ἢ πρὸς τὴν πίστιν ἐχθρὰ φιλοσοφία, ὡσαύτως ἠθελήσαμεν νὰ ἔλθῃ νὰ ἐπικυρώσῃ αὐτὴν, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν ζωογόνον δραστηριότητα, ἣν λαμβάνομεν ἐκ τῆς μετ' αὐτῆς συμμαχίας.

Ἐφάνη δὲ ἡμῖν, ὅτι ἡ καλητέρα ἀπόδειξις, ἣν ἠδυνάμεθα νὰ δώσωμεν περὶ τῆς σημαντικῆς ταύτης ἀληθείας εἰς τὰ εἰλικρινῆ πνεύματα, ὁ καλῆτερος τρόπος ἵνα ἀποβάλωσι τὴν ἐναντίαν πλάνην, ἦτο νὰ ἐπιχειρήσωμεν ἡμεῖς μετ' αὐτῶν τὴν ἐξάσκησιν ταύτην τοῦ λόγου περὶ ἐκάστου τῶν ἄρθρων τῆς πίστεώς μας· νὰ τὰ διέλθωμεν ὅλα ἀλλεπαλλήλως, οὐδενὸς ἐξαιρουμένου, καὶ αὐτὰ τὰ μυστηριωδέστατα καὶ τὰ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας μᾶλλον καταπληκτικὰ πρὸς τὸν λόγον, καὶ χωρὶς ποσῶς νὰ ἐξέλθωμεν τῆς αὐστηρότητος τῆς ἀκριβεστάτης ὀρθοδοξίας, νὰ παρουσιάσωμεν εἰς τὸν λόγον πλουσιώτατα καὶ γονιμώτατα ἀντικείμενα θαυμασμοῦ καὶ ἡδονῆς· καὶ τοῦτο προεθέμεθα ἐν τῷ Β'. τοῦ τῷ μέρει τῶν μελετῶν μας, ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *Ἐσωτερικαὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀποδείξεις*.

Γ'. Ἐὰν δὲ ἡ ἀσθένεια τῶν μέσων μας δὲν προέδωκε τῶνόντι τὸ μεγαλεῖον τῆς παρ' ἡμῶν ὑπερασπιζομένης ἀληθείας, νομίζομεν, ὅτι κατωρθώσαμεν·

Πρῶτον, νὰ γνωστοποιήσωμεν τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν·

Δεύτερον, νὰ δείξωμεν, ὅτι ἡ μελέτη αὐτῆς εἶναι τὸ ἀληθὲς πεδίον τῆς φιλοσοφίας·

Τρίτον, νὰ ἐξαγάγωμεν ἐξ αὐτῆς τὴν ἀπόδειξιν τῆς θείας αὐτῆς φύσεως.

Τὰ τρία ταῦτα ἐξαγόμενα ἀνάγονται εἰς ἄλληλα. Ὀλίγα περὶ ἐκάστου.

α.) Ἡ νόησις τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας ἐξηλείφθη ἐκ τῶν διανοιῶν τοῦ αἰῶνός μας, καὶ ὁμῶς οὐδέποτε ἀπε-

φάνθησαν οἱ ἄνθρωποι περὶ αὐτῆς μετὰ πλείονος οἰήσεως, ὡς ἂν ἡ ἄγνοια ἐδικαιολόγει τὴν πλάνην. Ὀλίγοι γνωρίζουσι τὸ γράμμα τῶν διδαγμάτων αὐτῆς, καὶ ἐκ τούτων, ὀλίγοι τὸ πνεῦμα. Ὁ γνωστοποιῶν καὶ ἀποδεικνύων αὐτὴν, φυγαδεύει λοιπὸν κατὰ πρῶτον τὰ φάσματα ὅσα αἱ προλήψεις ἐπολέμουν ἐν αὐτῇ, καὶ ἐκφέρει, οἶονεὶ ἐκ τῆς σκιᾶς τῶν νεφῶν, τὴν διὰ τὴν μακρὰν ἀπόκρυψιν πάντῃ νέαν κατασταθεῖσαν λάμψιν τῶν ἀληθειῶν τῆς. Ἡ πίστις δὲν εἶναι τυρπὴ, ἀλλ' ἡ ἄγνοια τῆς πίσεως· λαλῶν δὲ περὶ ἀγνοίας τῆς πίστεως, ἐξηγοῦμαι·

Ἴδιον τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας, ὡς ἤδη εἶπομεν, εἶναι, ἐν ᾧ μένει πάντοτε ἡ αὐτὴ, νὰ προσφέρηται εἰς τοὺς ἐξελιγμοὺς τῆς διανοίας, καὶ νὰ τῇ ἀνακαλύπτῃ πλείονας ἀποδείξεις καὶ σχέσεις, ὅσον αὕτη ἰκανωτέρα καθίσταται νὰ τὰς συλλαμβάνῃ καὶ ἐννοῇ. Ὅταν λοιπὸν ἡ ἀλήθεια αὕτη ἀκολουθῇ νὰ ἐπικρατῇ εἰς τι πνεῦμα, συναναπτύσσεται ἐν αὐτῷ μὲ τὰς δυνάμεις του, φωτίζεται ἐξ ὅλων τῶν ἐν αὐτῷ εἰστροχόμενων γνώσεων, πλουτίζεται μὲ ὅλους τοὺς θησαυροὺς τῆς πείρας ἣν ἀποκτᾷ, ἐνισχύεται μὲ ὅλον τὸ βάρος τῶν σκέψεων, τῶν ὑποίων καθίσταται ἰκανὸν, καὶ ἐνὶ λόγῳ, ἀνδρίζεται ὡς αὐτὸ, καὶ ἐὰν ἦτο δεδομένον τῷ ἀνθρώπῳ νὰ ὑπερβῇ τὴν κατάστασιν τῶν φυσικῶν αὐτοῦ γνώσεων, αὕτη ἤθελε τὴν ὑπερβῆ μετ' αὐτοῦ, καθὸ δυνάμην νὰ διατρέξῃ ἄπειρον διανοίας στάδιον. Ἀλλ' ἐὰν ἐξεναντίας συμβῇ, ἀφ' οὗ κατὰ τὴν νηπιότητα ἐγνωρίσθη καὶ ἐξησκήθη, ν' ἀποβληθῇ ἡ ἀλήθεια αὕτη, ἐξακολουθοῦντος τοῦ πνεύματος νὰ φωτίζεται καὶ μεγεθύνηται περὶ ὅλων τῶν λοιπῶν, ἐν ᾧ ἡ γνῶσις, ἣν εἶχε τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας, ἔμεινε πάντοτε ἡ αὐτὴ, τότε, ἂν καὶ ἡ γνῶσις αὕτη ἦτο ἰκανὴ ὡς πρὸς τὴν ἐποχὴν ἐν ἣ ἐγκατελείφθη, δὲν εἶναι πλέον τοιαύτη ἕνεκα τῆς ἀσυμφωνίας τῆς πρὸς ἣν

πρόοδον ἔκτοτε ἔκαμε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα χωρὶς αὐτῆς· πτωχύνεται καὶ σμικρύνεται ὅσον πλουτίζεται καὶ ἀναπτύσσεται ἡ διάνοια, καὶ ἀπὸ γνωστῆς τὸ πρότερον οὐσίας, γίνεται ἄγνωστος, καὶ τοι μείνασα, ἢ μᾶλλον διότι ἔμεινεν ὅ,τι ἦτο. Τὴν κρίνομεν τότε μὲ προοδευτικὴν ἀπαίτησιν ἀπέναντι στασίμου γνώσεως, δηλαδὴ τόσῳ μᾶλλον τὴν ἀγνοοῦμεν ὅσῳ σοφώτεροι καὶ μᾶλλον πεφωτισμένοι περὶ τὰς ἄλλας ἀληθείας.

Ἡ ἀπαίσιος αὕτη ἀπάτη εἶναι ἡ μεγάλη πηγή τῆς θρησκευτικῆς ἀμαθείας τοῦ αἰῶνός μας, ἐπειδὴ ὅ,τι ἤδη εἴπομεν περὶ ἰδιαιτέρου τινὸς πνεύματος, ἐφαρμόζεται συλλήβδην εἰς τὸ ἀνθρώπινον. Πολλοὶ βεβαίως ἐλησμόνησαν, ἢ καὶ δὲν ἔμαθον τὴν θρησκείαν, διότι αἱ παραδόσεις διερρήχθησαν, καὶ μεταξὺ ἡμῶν καὶ τῶν προγόνων μας ἐν τῇ πίστει ἡ ἀσέβεια ὠρυξεν ἄβυσσον ἀγνοίας· ἀλλὰ τὸ χεῖριστον ἴσως εἶναι, ὅτι οἱ μαθόντες καὶ τηρήσαντες τὴν μνήμην πάντων ὅσα ἤξευρον περὶ τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας, χωρὶς νὰ τὴν καλλιεργήσωσιν ἀπὸ τῆς νηπιότητός των, τὴν ἀγνοοῦσι μὲ τὴν σχετικὴν ἐκείνην ἀγνοίαν, περὶ ἧς ἤδη ἐλάλησαμεν, χεῖρονα οὖσαν καὶ αὐτῆς τῆς ἀπολύτου ἀγνοίας, διότι ἀγνοεῖ ἐχυτὴν, καὶ νομίζει ὅτι ἔχει δικαίωμα νὰ ἀποφανθῇ ἀπὸ τοῦ ὕψους τῶν ἀνθρωπίνων ἐπιστημῶν περὶ παιδικῆς πίστεως.

Καὶ ἀτυχῶς, πρέπει νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν, συνέδη ὡς ἡ πίστις αὕτη παρηγκωνίσθη καθ' ἣν μάλιστα ἐποχὴν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἀφ' οὗ ἐπλουτίσθη δι' ὅλων τῶν ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῆς ἐπισωρευθέντων θησαυρῶν, ἐρρίφθη εἰς τὸ πεδῖον τῶν ἀνθρωπίνων ἀνακαλύψεων καὶ γνώσεων, καὶ ὁ αἰὼν τῶν φώτων διαδεχόμενος τὸν τῆς ἀσεβείας, κατέστη, ὡς πρὸς τὴν θρησκευτικὴν ἀλήθειαν, ὁ αἰὼν τοῦ σκότους, τῆς βαρβαρότητος καὶ τῆς ἀγνοίας.

Τί δ' ἐκ τούτου συμβαίνει; ὅτι αὐτοὶ ἐκεῖνοι, οἵτινες κυχῶνται ὅτι γινώσκουσι τὴν θρησκείαν ἐπὶ τῇ μνήμῃ, ἔστω καὶ ἀκριβεῖ, τῆς νηπιότητός των, ἐκπλήσσονται, ὅταν τοῖς δεικνύωμεν ἐν αὐτῇ σχέσεις καὶ ἀναλογίας πρὸς τὰς ιδέας καὶ τὰ ἡθη μας συναδούσας, αἷ δὲν ὑπώπτουν. Τότε δὲν ἐννοοῦσι πλέον τίποτε· δὲν εἶναι πλέον, λέγουσιν, ἢ αὐτὴ θρησκεία, καὶ ἀντὶ νὰ καταφέρωνται κατὰ τῆς ἀγνοίας των, μέμφονται τὸ πνεῦμα τοῦ νεωτερισμοῦ, καὶ ὑπερασπίζονται τὴν ὀρθοδοξίαν θρησκείας ἀφ' ἧς ἀπεσκίρτησαν.

Δὲν ἤλλαξεν ἡ θρησκεία, ἀλλ' ὑμεῖς, τὸ πνεῦμά σας, ὁ κόσμος. Ὅλαι αἱ νέαι σχέσεις ὅσας δεικνύομεν ὑμῖν ἐν τῇ θρησκείᾳ ταύτῃ, ὑπῆρχον ἐν αὐτῇ, ἀλλὰ κεκρυμμέναι· καὶ ἐπειδὴ ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ πνεύματος ἐπλατύνθη, διὰ τοῦτο καθορᾷ αὐτάς. Πόσαι ἄλλαι σχέσεις εἶναι τὴν στιγμὴν ταύτην ἐν αὐτῇ κεκρυμμέναι, αἵτινες θέλουσιν ἀνακαλυφθῆ βραδύτερον, καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς, διότι ἡ θρησκεία αὕτη εἶναι ὁ Θεὸς γενόμενος ἐφικτὸς τῷ ἀνθρώπῳ, ἵνα ἀπὸ φωτὸς εἰς φῶς ἀνυψώσῃ αὐτὸν μέχρις ἑαυτοῦ.

Δὲν πρέπει βέβαια νὰ σπρώξωμεν τὴν παρατήρησιν ταύτην συστηματοποιοῦντες αὐτὴν ὑπὲρ τὸ δέον, καὶ μεγεθύνοντες τὰς προόδους αἷ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ δυνάμεθα νὰ κάμωμεν ἐν τῇ κατανοήσει τῆς θείας ἀληθείας· ἀλλὰ μένοντες ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς πείρας, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὅλοι οἱ ἐν χρόνῳ ἐξελιγμοὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὅλαι αἱ παρ' αὐτοῦ γενόμεναι ἐν ταῖς ἐπιστήμασι ἀνακαλύψεις, πᾶν ὅ,τι ἡ πρόοδος τῶν φώτων του ἐν παντὶ πράγματι τῷ ἐπιτρέπει νὰ κατανοήσῃ, πᾶσαι αἱ κατὰ τὰ ἡθη του ἐπισυμβαίνουσαι μεταβολαὶ σχέσεων, ταῦτα πάντα εὐρίσκουσι τὴν χριστιανικὴν ἀλήθειαν προδιατεθειμένην ν' ἀνταποκριθῇ εἰς αὐτά, πκρέχουσα νέας πάντοτε ἀπόψεις, ἐξ ὧν θέλουν

προκύψει νέαι διανοητικαὶ ἀναπτύξεις, αἵτινες ἔτι μᾶλλον θέλουσι τὴν ἐννοήσει· διότι ἐξ αὐτῆς πηγάζει ἡ διορατικὴ ἐκείνη αὐξήσις, δι' ἧς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν κατανοοῦμεν, καὶ διὰ τοῦ φωτὸς αὐτῆς θεωροῦμεν αὐτὸ τὸ φῶς τῆς.

Οὕτως ἠθελήσαμεν νὰ παρουσιάσωμεν τὸν Χριστιανισμόν, ἐφαρμόζοντες αὐτῷ τὸν καθ' ἡμᾶς βαθμὸν τῆς φιλοσοφικῆς θεωρίας· ἠθελήσαμεν νὰ τὸν γνωστοποιήσωμεν καθ' ὅλην τὴν ἀπαίτησιν τοῦ παρόντος πνεύματος, καὶ καθ' ὃν τρόπον τοῦτο θεωρεῖ τὰ πράγματα. Πρὸς ἐκπλήρωσιν δὲ τοῦ ἀληθοῦς ἡμῶν σκοποῦ, ἔπρεπε νὰ ικανοποιήσωμεν τὴν ἀπαίτησιν ταύτην, χωρὶς ποσῶς νὰ μεταθέσωμεν τὴν χριστιανικὴν ἀλήθειαν ἐκ τοῦ ἀμεταθέτου κέντρου τῆς ὀρθοδοξίας τῆς. Ἐφθάσαμεν εἰς τοῦτο; τὸ ἐλπίζομεν· πιστεύομεν τοῦλάχιστον, ὅτι τὸ ἀπεδείξαμεν δυνατόν.

β'.) Δι' αὐτοῦ τούτου ἐφθάσαμεν εἰς τὸ προσημειωθὲν δευτέρον ἐξαγόμενον, νὰ δείξωμεν, δηλ. ὅτι ἡ μελέτη τῆς θρησκείας εἶναι τὸ κάλλιστον καὶ ἀληθὲς πεδίον τῆς φιλοσοφίας.

Ἐὰν φιλοσοφίαν ἐννοοῦμεν τὴν ἐφαρμογὴν τῶν νοητικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας πρὸς κατόρθωσιν τῆς ἀρετῆς, τί ἀξιώτερον τοιούτου ὀνόματος καὶ φιλοσοφικώτερον παρὰ τὰς εἰς τὰ βλέμματα ἡμῶν παρουσιασθείσας διαφόρους ἀπόψεις ἐν τῇ ἐπιθεωρήσει ταύτῃ ὅλων τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν; εἶναι ἄρα οὗτος, ἐρωτῶ πάντα ἐχέφρονα ἀναγνώστην, ἐκεῖνος ὁ Χριστιανισμὸς, ὃν μᾶς παρουσιάζουσιν ὡς περιορίζοντα καὶ παρεμποδίζοντα τὸν λόγον; Ἀναμνήσθητι ἐκάστην τῶν ἐν τῷ δευτέρῳ τούτῳ μέρει μελετῶν μας, καὶ πῶς ἐκ πρώτης ἀφετηρίας εἶδομεν πάσα, τὰς περὶ ὧν ὁ λόγος παρατηρήσεις καὶ σχέσεις καὶ ἐξηγήσεις βλαστανούσας καὶ ἀνθούσας ἐνώπιόν μας, ἄλλην ἄλλης γονιμωτέραν, ἐξ ἀλλήλων παραγο-

μένας, καὶ ἀγούσας τὸ πνεῦμα ἡμῶν ἀπὸ θαυμασμοῦ εἰς θαυμασμόν, ἀπαράλλακτα ὡς ἔν τινι μετεώρῳ ἐξοχῇ, ἧς τὸ ἔδαφος ποικίλλεται ὑπὸ βράχων καὶ δασῶν, καθ' ἕκαστον βῆμα νέαν πρόσοψιν ἀνακαλύπτομεν, ἕκαστον ἐμπόδιον παρασκευάζει νέαν ἡδονὴν, καὶ ἕκαστον βλέμμα, νέον θέαμα.

Βεβαίως δὲν εἶχομεν τὴν ἀξίωσιν νὰ εὐρωμεν τὴν θείαν ἀλήθειαν καθ' ἐχυτὴν τὴν μωρὰν ταύτην ἀξίωσιν ἀφίνομεν εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῶν ὀρθολογιστῶν. Καθ' ἡμᾶς, ἡ θεία ἀλήθεια, ὡς ἤδη εἶπομεν, ὑπερβαίνει τὴν φυσικὴν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἕκτασιν μὴ δυνάμενον νὰ τὴν εὐρῇ, ἀλλὰ μόνον νὰ τὴν δεχθῇ, καὶ νὰ τὴν δεχθῇ παρ' αὐτῆς, καὶ διὰ τῆς ὑπ' αὐτῆς ἀποκαλύψεως τοῦ φωτός τῆς. Ἀλλὰ, τῆς ἀληθείας ταύτης γενομένης οὕτω δεκτῆς διὰ τῆς εἰς τὴν ἀποκάλυψιν αὐτῆς πίστεως, ἐπιτρέπεται τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι, ἵνα προσπαθῆσῃ νὰ κατανοήσῃ αὐτὴν, νὰ ἀνακαλύψῃ τὰς σχέσεις, τὰ ἐξαγόμενα καὶ τὰς ἐφαρμογὰς αὐτῆς. Καὶ τοῦτο εἶναι τὸ ἀληθὲς τῆς φιλοσοφίας πεδίον· καὶ βεβαίως εἶναι ἀρκούντως εὐρὺ καὶ ἄξιον τοῦ ἡμετέρου λόγου.

Παρατήρησον, ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ τῶν ὀρθολογιστῶν φιλοσοφία, ἐναντίον εἰς τὴν ἀξίωσίν τῆς, οὐδὲν ἄλλο ποιεῖ καθ' ὅ,τι ἔχει ἀποτελεσματικὸν καὶ πραγματικὸν, διότι ὅσα γινώσκει καὶ λέγει περὶ Θεοῦ, περὶ ἀνθρώπου, περὶ τῶν πρὸς ἀλλήλους σχέσεων, δὲν ἀνεκάλυψεν, ἀλλὰ παρέλαβε καὶ αὐτὴ, ὡς ἡμεῖς. Ἦθελε τῶντι μεγάλως δυσκολευθῆ νὰ μᾶς εἶπῃ κατὰ ποίαν ἐποχὴν, ἀνεκάλυψε τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ, τὴν πνευματικότητα, τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, κτλ. Πάσας τὰς γνώσεις ταύτας παρέλαβε, καὶ μόνον ἐπὶ τῇ προκαταβολῇ ταύτῃ ἐργάζεται, ἵνα καταλάβῃ τὰς σχέσεις τῶν ἀληθειῶν τούτων πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, καὶ τὴν δικαιολόγησιν αὐτῶν διὰ τῆς τῶν σχέσεων τούτων ἁρμο-

νίας· ὅθεν οὐδὲν δύναται πλειότερον ἢ ἡ φιλοσοφία τῶν πιστῶν. Κατὰ τοῦτο δὲ μόνον διακρίνεται, ὅτι ἔχει τὸ ἀπαίσιον προνόμιον νὰ ἀποβάλλῃ τὰς ἀληθείας ταύτας, νὰ τὰς ἀλλοιόνη καὶ διαφθείρῃ· καὶ τοῦτο ἐννοεῖται· διότι δι' ὃν λόγον δὲν δυνάμεθα νὰ ἀνακαλύψωμεν ἀφ' ἡμῶν τὰς ἀληθείας ταύτας, δὲν δυνάμεθα οὔτε νὰ καταλάβωμεν αὐτὰς ἐντελῶς· ὅθεν ἔπεται, ὅτι ἐὰν ἔχωμεν μόνον λόγον τῆς παραδοχῆς των τὴν κατάληψιν ταύτην, ἀναγκαίως μέλλουν κατὰ τι νὰ μᾶς διαφύγῃσι, διότι ἐὰν δι' ἐν καὶ μόνον δὲν ἐδυνάμεθα νὰ τὰς ἐνοήσωμεν, δι' αὐτὸ τοῦτο δὲν θέλομεν τὰς παραδεχθῆ, ἢ θέλομεν τὰς ἀλλοιώσει, προσαρμύζοντες αὐτὰς εἰς τὴν ἡμετέραν κατάληψιν. Προσέτι, ἐπειδὴ ἴδιον τῆς ὀρθολογιστικῆς φιλοσοφίας εἶναι νὰ μὴ συγκατατίθηται εἰμὴ ὑπὸ τὸν ὄρον τῆς καταλήψεως, καὶ ἐπειδὴ ἡ οὐσία τῆς φύσεώς μας εἶναι ἡ φιλοδοξία τοῦ κατακτῆν τὴν ἀλήθειαν μᾶλλον ἵνα τὴν καθυποτάξῃ ἑαυτῇ ἢ νὰ ὑποταχθῇ εἰς αὐτήν, συμβαίνει εἰς αὐτήν ὅ,τι καὶ εἰς πάντα φίλαρχον, καὶ φιλόδοξον, καὶ κατακτητὴν· δὲν ὑπολογίζεται ὅσα ἤδη ἔχει ἀγαθὰ, τοὺς λόγους δηλονότι ἵνα παραδεχθῇ ἀλήθειαν τινὰ, ἐν ὅσῳ δὲν εἶναι πλήρεις. Καθ' ἐν καὶ μόνον ἐὰν ἡ ἀλήθεια ἀνθίσταται εἰς τὴν κατάληψίν της, αὕτη φέρεται πρὸς αὐτὸ ὅλαις δυνάμεσιν, ὑπερμεγεθύνει τὴν σημαντικότητά του, μεταχειρίζεται κατ' αὐτοῦ μόνου ὄλου τοὺς θησαυροὺς τῆς διανοίας της, ἕωσοῦ ἀπολέσῃ τὰ πάντα, καὶ αὐτὸν τὸν κοινὸν νοῦν, καὶ δὲν τῇ ἀπομείνῃ εἰμὴ ὁ σκεπτικισμός· ὥστε, θελήσασα κατὰ τὸν ἴδιον νόμον νὰ καταλάβῃ τὰ πάντα ἀφ' ἑαυτῆς, οὐδὲν πλέον κατέχει, οὐδὲ αὐτὴν τὴν κοινοτάτην ἀλήθειαν, καὶ δὲν εἶναι πλέον εἰμὴ πομπῶδες μηδέν.

Ἀπ' ἐναντίας, ἡ μετὰ πίστεως φιλοσοφία λαμβάνουσα κατὰ πρῶτον ὡς λόγον ὀριστικὸν τῆς παραδοχῆς τῆς θείας

ἀληθείας, τὴν εἰς τὴν ἀποκάλυψιν αὐτῆς πίστιν, πρᾶξι-
 δεται ἀκολούθως εἰς τὴν μελέτην αὐτῆς μετ' ἡρεμίας, σεβ-
 ρότιτος καὶ πεποιθήσεως· δὲν θαυμάζει εὐρίσκουσα ἐν αὐτῇ
 μυστηριώδη τινὰ, καὶ πεφυλαγμένως προσπαθεῖ νὰ τὰ ἐξη-
 γήσῃ. Στρέφουσα δὲ τὰς δυνάμεις τῆς πρὸς τὰ καταλη-
 πτότερα ζητήματα, λύει αὐτὰ ἄνευ προκαταλήψεως, συλλέ-
 γει ὡς ἀπολαμβάνει λύσεις αὐτῶν, παραβάλλει αὐτὰς πρὸς
 ἀλλήλας, καὶ ἐκ τούτου νέας πορίζεται λύσεις. Ἀλλὰ καὶ
 ἐκεῖνα, ἅπερ εἶναι ὅλως πρὸς αὐτὴν ἀκατάληπτα, καὶ ὧν
 παραιτεῖται τὴν κατάληψιν, τῇ χρησιμεύουσι μεγάλως πρὸς
 νόησιν τῶν περὶ αὐτὰ· διότι, καὶ μὴ ἔχοντα ἐν ἑαυτοῖς
 ἀξίαν καταλήψεως, ἔχουσι τουλάχιστον ἀξίαν βεβαιότητος
 ἐπενεργούσαν περὶ αὐτὰ, καὶ ἀντικειμενικὴν τινὰ ἀξίαν
 προσδιορίζουσαν τὰς σχέσεις αὐτῶν, καὶ ἐκπέμπουσαν μα-
 κρὰν λάμπεις τινάς, ὡς αἱ ἐκ τινος ζοφεροῦ νέφους ὑπε-
 ξερχόμεναι ἀκτῖνες ὑποδεικνύουσι τὸν δίσκον τοῦ ἡλίου χω-
 ρίς νὰ τὸν φανερώσωσιν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ φιλοσοφία αὕτη περι-
 λαμβάνει, διὰ τῆς πίστεως, ὁλόκληρον τῆς ἀποκεκαλυμμένης
 διδασκαλίας τὸ οἰκοδόμημα, εὐρίσκει συχνάκις εἰς τὰς μετα-
 ξὺ τῶν μυστηρίων σχέσεις σαφήνειαν, ἣν δὲν ἔχουσι καθ' ἑαυ-
 τὰ, καὶ ἥτις τὴν ἀφαρπάζει καὶ ἀποζημιώνει, ἐκδηλοῦσα αὐ-
 τῇ σχέδιον τὰ μέγιστα συνεχόμενον, καὶ φέρον ἐν ἑαυτῷ τὴν
 ἰδίαν δικαιολόγησιν. Καὶ ἡ μὲν κατάληψις ἐπιβεβαιοῖ τότε
 τὴν πίσιν, αὕτη δὲ ἀντενεργεῖ ἐπὶ τῆς καταλήψεως, διότι οὐ-
 δὲν αὐξάνει τὰς δυνάμεις τοῦ πνεύματος ὡς ἡ βεβαιότης
 τῆς ὀρθῆς αὐτῶν χρήσεως· αὕτη τὰς διευθύνει, καὶ συγκεν-
 τρώνει, καὶ ἐνθαρρύνει, ἀπαντῶσα εἰς αὐτὰς οἷον ἐνδοθεν
 τοῦ μυστηρίου, καὶ συχνάκις τὸ καθιστᾷ ἐπὶ τέλους κατα-
 ληπτὸν εἰς αὐτάς. Ἐπειτα ἴδιον τῆς πίστεως εἶναι νὰ θέτῃ
 ἐν ἐνεργείᾳ ὅλας τὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς· καὶ οὐ μόνον ὁ
 συλλογισμὸς ἀλλὰ καὶ ἡ συνείδησις, καὶ τὸ ἐσωτερικὸν αἰ-

σθημα, καὶ ἡ καρδία, καὶ ἡ φαντασία, πᾶσαι, ἐνὶ λόγῳ αἰδυναίμενοι ἡμῶν ἐνεργουσίην, ἵνα συλλάβωσι τὸ φῶς ὅθεν δῆποτε φαίνεται, καὶ ἀντιδίδωσιν αὐτὸ πρὸς ἀλλήλας. Ἄς προσθέσωμεν εἰσέτι, ὅτι ἡ φιλοσοφία αὕτη δὲν σπεύδει ὡς ἡ τῶν ὀρθολογιστῶν, καὶ ἐπομένως δὲν κινδυνεύει νὰ ἀπατηθῆ ἐκ προπετείας· ἀλλὰ καὶ ὅταν ἀπατᾶται, ἡ πλάνη αὐτῆς δὲν εἶναι θανατηφόρος, διότι ἔχει ἤδη ὅ,τι ἡ ἄλλη διώκει, τὴν βεβαιότητα, καὶ δύναται νὰ λάβῃ τὸν καιρὸν τῆς, ἵνα ἐγείρῃ ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ καὶ ἐπεξεργασθῆ κατ' ἀρέσκειαν τὸ οἰκοδόμημα τῆς καταλήψεώς τῆς, εἰς τὸ ὁποῖον ἐργάζεται ὅλην τὴν ζωὴν, φέρουσα καθ' ἐκάστην μίαν πέτραν, καὶ τὸ ὁποῖον, καὶ τοῖ μὴ φθάνον ἐν τῷ δε τῷ κόσμῳ εἰς τὴν κορυφὴν του, εἶναι ὠραιότερον, στερεότερον, πραγματικώτερον τῶν φανταστικῶν ἐκείνων συστημάτων, ἅτινα ἐπιπλέουσιν ἐπὶ τὰ νέφη τῆς διανοίας τὴν ἡμέραν, καὶ τὰ ὁποῖα πνεῦμα ἐσπερινόν, διαρκούσης τῆς νυκτός, διασκεδάζει. Τέλος πάντων, τοῦτον ἔχει τελευταῖον χαρακτῆρα ἡ μετὰ πίστεως φιλοσοφία, οὗ ἄνευ πᾶσα φιλοσοφία ψευδώνυμος, ὅτι εἶναι κατ' ἐξοχὴν πρακτικὴ, τείνει πρὸς τὴν ἀρετὴν, δὲν συζητεῖ μόνον τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ τὴν ποιεῖ· καὶ ἐκπληροῦσα τὸν κύριον τοῦτον σκοπὸν τῆς φιλοσοφίας, καθιστᾷ αὐτὸν νοητὸν διὰ λόγων πάντῃ ἰδιαιτέρων, οἵτινες διὰ τῆς ἐνορατικῆς ἐναργείας ἀπ' εὐθείας τὴν φωτίζουν κατὰ τὴν ὠραίαν ἐκείνην ῥῆσιν τοῦ Σωτῆρος, ἣν εὐχαρίστως ἐπαλαμβάνομεν· ὁ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν ἔρχεται εἰς τὸ φῶς.

Ἰδοὺ ἡ ἀληθὴς φιλοσοφία. Ἴνα κατασχύνωμεν τοὺς ἀρνούμενους αὐτὴν, ἐπράξαμεν, ὡς ὁ Ζήνων· ἐθέσαμεν αὐτὴν εἰς κίνησιν, καὶ ἐδείξαμεν ἐν ἐνεργείᾳ εἰς τὰς ἐσωτερικὰς μελέτας. Ἀπόκειται δὲ εἰς τὸν ἔμφρον καὶ ἀμερόληπτον ἀναγνώστην νὰ ἀποφανθῆ μετὰ τῶν καταφρονητῶν αὐτῆς καὶ ἡμῶν.

γ.) Τέλος, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ ἀποσπάσωμεν τοῦ φιλοσοφικοῦ τούτου πονήματος τὴν ἐν αὐτῷ, τὸ ὁμολογοῦμεν, ἐπικρατοῦσαν πίστιν, καὶ ἐκ τῆς ἐφ' ἡμῶν ἐντυπώσεως, νὰ κρίνωμεν περὶ τῆς ἐπὶ παντὸς φιλαλήθους ἀναγνώστου ἀναγκαιῶς παραχθείσης, τὸ ἐξαγόμενον αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἀναντιρρήτως ἢ περὶ τῆς θειότητος τοῦ Χριστιανισμοῦ πεποιθήσις.

Ἡ παρατήρησις αὕτη, ὅτι ἡ πίστις προέδρευσε τοῦ ἡμετέρου πονήματος, δὲν δύναται φιλοσοφικῶς νὰ ἐλαττώσῃ τὸ ἐξαγόμενον τοῦτο· διότι μεταξὺ τῆς πίστεως ταύτης καὶ τῆς ὑποτιθεμένης τοῦ ἀναγνώστου ἀπιστίας, ἐθέσαμεν τὸν συλλογισμόν, καὶ διὰ τούτου μόνον ἠθελήσαμεν νὰ τὸν καταπείσωμεν. Ἀναμφιβόλως ὁ συλλογισμὸς οὗτος ἐνεψυχώθη ἐκ τῆς πίστεώς μας· ἀλλὰ τί; τοσοῦτω λοιπὸν αὕτη προεγράφη, ὥστε νὰ δυσφημῆσῃ αὐτὴν τὴν ἐξάσκησιν τοῦ ἐξ αὐτῆς ἐμπνεομένου λόγου; δὲν εἶναι ἀπ' ἐναντίας μία τῶν ἰσχυροτέρων ἀποδείξεων τῆς θειότητός της, ὅτι παράγει τὸν συλλογισμόν καὶ τὴν διάνοιαν, ὅτι ἀναπτεροῖ οὕτως εἰπεῖν τὸν λόγον, καὶ τὸν ἀναβιβάζει εἰς ὕψη ἀπρόσιτα φυσικῶς πρὸς αὐτόν.

Ἄλλως, καταστείλαντες αὐτὴν ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν, καὶ τρόπον τινὰ ψυχράναντες αὐτὴν μέχρι τοῦ βαθμοῦ ἧς ἠδύνατο ν' ἀπαντήσῃ ἀδιαφορίας, προετάξαμεν αὐτῆς πάντοτε τὸν ἐξ αὐτῆς προκύπτοντα συλλογισμόν, ἀφήσαντες ἐλευθέραν εἰς τοῦτον ὄλην τὴν φιλοσοφικὴν αὐτοῦ πορείαν, καὶ μόνον ὅτε ἐνομίζομεν, ὅτι ἐπετύχομεν νὰ παραγάγωμεν ἐπὶ τῶν ἄλλων ἀποτέλεσμα πεποιθήσεως ἀνάλογον πρὸς τὴν πίστιν ἡμῶν, τότε ἐδηλώσαμεν ταύτην ὡς ἀρχὴν τῶν προσπαθειῶν καὶ σκοπὸν τῶν ἐλπίδων μας.

Ἀλλὰ διατί τόσαι δικαιολογήσεις; Ἄς μὴ λαμβάνωμεν τόσας προφυλάξεις, καὶ μὴ ἔχωμεν τόσην δυσπιστίαν κατὰ

διδασκαλίας ἐπὶ τοσοῦτον πολεμηθείσης καὶ τόσον ἀόπλου κατ' ἄνθρωπον, ὅσον ἡ χριστιανικὴ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας· καὶ ἐὰν τυχὸν παραγάγῃ ἐφ' ἡμῶν ἐντύπωσίν τινα ἀληθείας, ἃς πιστεύσωμεν, ὅτι πρέπει μᾶλλον νὰ προσθέσωμεν ἐν αὐτῇ ἢ νὰ ἀφαιρέσωμεν· ἃς πιστεύσωμεν, ὅτι τὸ κεφάλαιον τοῦτο τῶν προλήψεων τῆς ἀδιαφορίας, εἰ μὴ ἐχθροπραξίας, ὅπερ ἀπὸ τοσοῦτου χρόνου καὶ τόσον ἀφρόνως ὑποθάλομεν ἐν ἡμῖν κατ' αὐτῆς, ἐλαττόνει τὴν νόμιμον αὐτῆς ἐπιβρόχην, καὶ μᾶς καθιστᾷ πρὸς αὐτὴν ὀφειλέτας δικαιοσύνης καὶ ἀμεροληψίας· ὅταν δὲ λέγω πρὸς αὐτὴν, ἐνωῶ πρὸς ἡμᾶς, διότι τὸ συμφέρον τῆς ἀληθείας εἶναι τὸ τιμαλφέστερον ἡμῶν συμφέρον.

Ἄς ἐκτιμήσωμεν λοιπὸν ἄνευ ὑπουλότητος τὸ συμπέρασμα τοῦ ἡμετέρου ἔργου.

Κατὰ διαφορὰν τοῦ εἰς τὰ ἀνθρώπινα συστήματα συμβαίνοντος, δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ φθάσωμεν ἕως ἐδῶ, ἵνα πορισθῶμεν αὐτὸ, διότι ἐπήγασεν ἐξ ἐκάστου κεφαλαίου, ἐξ ἐκάστης σελίδος τῶν μελετῶν μας, τόσον αἱ πηγαὶ αὐτοῦ ἦσαν ζῶσαι καὶ πολυάριθμοι. Ἐν τῷ Χριστιανισμῷ, ὡς ἐν τῇ φύσει, ἕκαστον ἀντικείμενον ἀποκαλύπτει θεϊαν σοφίαν. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ προβῇ τις μακρὰν ἐν τῇ μελέτῃ τῆς φύσεως, οὔτε νὰ προστρέξῃ εἰς πολλὴν τέχνην καὶ μέθοδον, ἵνα εὔρη ἐν αὐτῇ τὸ ἀποτέλεσμα ἀνωτάτης διανοίας· τὸ πρῶτον τυχὸν ἀντικείμενον, ἐν χορτάριον, ἐν ἄνθος, εἶναι εὐγλωττος μάρτυς αὐτῆς· καὶ δύσκολον νὰ εἴπωμεν, ἐὰν ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ ἀκάριος δὲν ἀντανακλᾷ τὴν Θεότητα, ὅσον ὁ ἀστὴρ τῆς ἡμέρας. Τὸ αὐτὸ λοιπὸν συμβαίνει καὶ ἐν τῷ Χριστιανισμῷ. Καθ' ἕκαστον βῆμα τῶν μελετῶν μας ἠδυνήθημεν νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἦτο θείου λόγου ἀποτέλεσμα· ἐν ἐκάστῳ καὶ ἐν πᾶσιν εὔρομεν τελειότητα σχέσεων καὶ βᾶθος σκοπῶν, ἅτινα ὑπερέβαινον τὸν λόγον μας, καὶ

διήγειρον ἐν αὐτῷ τὸν αὐτὸν θαυμασμόν, ὃν δοκιμάζει ὁ φυσεοῦστωρ, ὅταν ἀνακαλύπτῃ εἰς ὅσα ἕως τότε εἶχε παραγνωρίσει καὶ περιφρονήσει, ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὄχλου, ὑποκεκρυμμένα κάλλη ἀναρπάζοντα τὴν θεωρίαν του.

Καὶ ἕτερος χαρακτήρ ὁμοιότητος ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν τοῦ Θεοῦ λίαν καταπληκτικῶς, καὶ τὰ μέγιστα διακρίνων αὐτὰ ὄλων τῶν ἀνθρωπίνων. Ὁ ἀνθρώπος ζῶν μίαν μόνην ἡμέραν, σπεύδει νὰ παραγάγῃ τὸ ἔργον του, νὰ τῷ δώσῃ, ἐν ὄσῳ ζῆ, ὄλην τὴν δυνατὴν ἀνάπτυξιν, νὰ τὸ διατυπώσῃ μὲ μεγίστην μέριμναν καὶ προφύλαξιν, διότι μέλλει μετ' ὀλίγον ν' ἀποθάνῃ, καὶ δὲν θέλει εἶναι πλέον ἐκεῖ, ἵνα ὑποστηρίξῃ καὶ ἐξηγήσῃ τὴν διάνοιάν του. Καὶ μὲ ὅλας τὰς προφυλάξεις ταύτας, ἡ διάνοια αὕτη μετ' οὐ πολὺ παραγνωρίζεται καὶ παραμορφοῦται ὑπὸ τῶν διαδόχων του. Ἄλλ' ὁ Θεὸς, ὅστις εἶναι αἰώνιος, ἐνεργεῖ βραδύτερον, διότι ἐνεργεῖ πάντοτε· δὲν σπεύδει ἐν τῇ δημιουργίᾳ τῶν ἔργων του, ἐνὸς δένδρου, φέρ' εἰπεῖν· τὸ δένδρον τοῦτο, περιεχόμενον ὀλόκληρον ἐν τῷ ἰδίῳ βλαστῷ, ἐκφύεται διαδοχικῶς, καὶ μορφοῦται ἄνευ προμελετημένου σχεδίου, κατὰ τὸ φαινόμενον, καὶ ὁμῶς φθάνει, ἐν μέσῳ ὄλων τῶν ἀκρασιῶν τοῦ ἀέρος, εἰς ἀλάνθαστον ἀνάπτυξιν ὠραιότητος. Οὕτω καὶ τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ, ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, δὲν τὸ διετύπωσεν αὐτὸς ὁρατῶς πρὶν γίνῃ ἄφαντος ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ τὸ ἀφῆκεν ἐν σπέρματι κατὰ τὸ φαινόμενον συγκεχυμένῳ, καὶ τὸ διέσπειρεν ἐν τοῖς πρὸς τοὺς ἀποστόλους του λόγοις· καὶ ἐν τῇ στοιχειώδει ταύτῃ καταστάσει θεωρούμενον, ἤθελεν εἶσθαι μωρία νὰ ἐλπίσῃ τις ἀνθρωπίνως, ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο ἠδύνατο νὰ γίνῃ ποτὲ ἐν σῶμα διδασκαλίας, νὰ προκύψῃ εἰς φῶς, καὶ νὰ συναρμολογηθῇ αὐστηρῶς πως ἐν μέσῳ τῶν παντοειδῶν

τρικυμιῶν, αἵτινες ἔμελλον νὰ ἐφορμήσωσι κατ' αὐτῆς τῆς κοιτίδος του. Ἀλλὰ, πρᾶγμα τῶντι ἀνεξήγητον, ἐὰν δὲν ἦναι θεῖον, ἡ διδασκαλία αὕτη ἀνεφύη ὡς γόνιμος βλαστὸς· καὶ χωρὶς νὰ γίνῃ τί ἢ νὰ προστεθῆ ἐν αὐτῇ, ἐξήληθεν ἀφ' αὐτῆς, ἐφάνη διαδοχικῶς, παρήγαγεν ὅλας τὰς συνεπειὰς τῆς, αὐστηρὰν ἔκφρασιν περιεβλήθη, καὶ κατέστη ἐν ὅλον ἀσύγκριτον διὰ τὴν σαφήνειαν καὶ ἰσχὺν τῆς συναρμύσεώς του. Πρὸς συμπλήρωσιν δὲ τοῦ θαύματος, οὕτως ἐγένετο, ὄχι μόνον ἐν αὐτῇ τῇ ἀταξίᾳ τῶν ἀντιπλαιόντων αὐτῷ στοιχείων, ἀλλὰ δι' αὐτῆς μάλιστα τῆς ἀταξίας. Οὕτω, βέβαιον εἶναι, ὅτι αἱ αἱρέσεις προσβάλλουσαι τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, τῇ ἐδῶκαν ἀφορμὴν νὰ ἀποφανθῆ, καὶ νὰ διατυπώσῃ διαδοχικῶς τόσα ἄρθρα τοῦ συμβόλου αὐτῆς, ὅσαι ἀπόπειραι ἐγένοντο πρὸς ἀλλοίωσίν του. Καὶ ἡ πλέον ἀναντιρρήτος ἱστορία μαρτυρεῖ, ὅτι τὰ ἄρθρα ταῦτα δὲν ἐγένοντο διὰ προσθήκης, ἀλλὰ δι' ἀναπτύξεως καὶ ἐξηγήσεως τῶν ἐν τῇ παραδόσει καὶ ταῖς Γραφαῖς περιεχομένων, ἀνατρέχοντα οὕτως ἀπ' εὐθείας μέχρις αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ. Ἡ Ἐκκλησία μόνον στηριζομένη ἐπὶ τῶν ἤδη καθιερωμένων καὶ πάντοτε προὑπαρξάντων, προέβη καθ' ὅλας τὰς δογματικὰς αὐτῆς ἀποφάσεις. Οὐδὲν ὑπάρχει τῶν ἄρθρων τῆς ἡμετέρας πίστεως μὴ πιστευθὲν ἀπανταχοῦ καὶ πάντοτε ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, οὐδὲν μεταγενέστερον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων, οὐδὲν μὴ ἔχον τὰ στοιχεῖα εἰς τὰ πρὸ τῆς δημοσιεύσεως αὐτοῦ μνημεῖα, καὶ δι' αὐτῶν ἀναίρουσιν τὴν προσβάλλουσαν αὐτὸ καιροτομίαν. Ἄλλως, ἡ θαυμαστὴ συνάφεια, ἡ ἐν τῷ συνόλω τῆς διδασκαλίας ταύτης ἐπικρατοῦσα, καὶ τοιαύτη οὔσα, ὥστε καὶ μόνη ἀποτελεῖ φιλοσοφικὴν ἀπόδειξιν τῆς Θεϊότητος τοῦ ποιητοῦ τῆς, ἀποκρούει τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἐμορφώθη διαδοχικῶς διὰ προσθήκης. Τοῦτο ἤθελεν εἶσθαι θαῦμα μετ-

ζον τοῦ ὁποίου θέλομεν νὰ ἀποφύγωμεν. Προφανῶς δὲν εἶναι πολλῶν ἀλλ' ἐνὸς μόνου ἔργον ἀπαράμιλλον. Ἀλλὰ πῶς ὁ μόνος αὐτουργὸς τοῦ ἔργου τούτου ἠδυνήθη νὰ τὸ ἐξαγάγῃ οὕτω ἐκ τῆς στοιχειώδους καταστάσεως, ἐν ἧ κατέλιπεν αὐτὸ, κατὰ τὸ φαινόμενον, νὰ τὸ ὑπερασπίσῃ καὶ διακοσμήσῃ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας, καὶ μέχρις ἡμῶν νὰ τὸ ὑποστηρίξῃ ἀπὸ 18 αἰῶνων; Τοῦτο εἶναι προφανῶς Θεοῦ ἔργον, καὶ ἡ πλήρωσις τοῦ λόγου· Καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἶμι πάσας τὰς ἡμέρας, ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. Ὁ Χριστὸς εἶναι πάντοτε σὺν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ, ὑποστηρίζων καὶ συντηρῶν αὐτὸ, ὡς ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ εἶναι πάντοτε παροῦσα ἐν τῇ οἰκουμένῃ.

Τὰ εὐτυχέστερον ἐπινοηθέντα ἀνθρώπινα συστήματα ἔχουσι τὸ ἐλάττωμά των, καὶ τοὶ μὴ προτιθέμενα εἰ μὴ θεωρητικόν τι ἀντικείμενον, καὶ μᾶλλον ἢ ἥττον περιωρισμένον. Οὕτως, ὁ Πλάτων ἔχει τὴν πολιτείαν του, ὁ Καρτέσιος, τὰς ἀνακυκλήσεις, ὁ Λεϊβνίτιος, τὰς μονάδας του, ὁ Μαλεβράγχης, τὴν ἐν Θεῷ ὄρασιν. Καὶ ὅταν ἐμφανίζονται, μέγαν κρότον ποιοῦσι, μάλιστα διὰ τὸ χιμαιρικὸν στοιχεῖον των, διότι πλήττει τὰς φαντασίας καθ' ἀλλόκοτον. Ἄλλ' ὁ χρόνος δὲν βραδύνει δακτυλοδεικτῶν τὸ ἐν αὐτοῖς γελοῖον καὶ ἐλλειμματῶδες, καὶ οἱ ἤδη ψυχροὶ ἀπόγονοι δὲν βλέπουσι πλέον ἐν αὐτοῖς εἰμὴ φέρον πληρωθέντα τῇ ἀδυναμίᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου. Ἀλλ' οὐδὲν τοιοῦτον ἐν τῇ χριστιανικῇ διδασκαλίᾳ. Ἄν καὶ περιλαμβάνει τὰ πάντα, καὶ τὸ τραχὺ πεδίον τῆς πράξεως ἐπιζητεῖ, ὅσον τὰ ἀνθρώπινα συστήματα προσπαθοῦσι νὰ τὸ ἀποφύγωσιν, ἤθελεν εἶσθαι ἀδύνατον μετὰ τὴν ἀπὸ 18 αἰῶνων πείραν, τὴν πλέον διάφορον κατὰ χρόνον καὶ τόπον, νὰ ἐνδείξῃ τις ἐν αὐτῷ, περὶ τοσούτων ἀντικειμένων, χιμαιρικόν τι καὶ ἐπισφαλὲς στοιχεῖον. Ἀναγκαζόμεθα ἢ

νά τὴν παρὰδεχθῶμεν ἢ νά τὴν ἀποβάλωμεν καθ' ὀλοκληρίαν· καὶ ἀφ' οὗ τὴν ἀποβάλωμεν, ἀναγκαζόμεθα νά ἐπανεέλθωμεν εἰς αὐτήν, ἢ εἰς οὐδεμίαν. Πᾶσα ἀναμόρφωσις μακρὰν τοῦ νά ἀναιρέσῃ τὴν σημαντικὴν ταύτην παρατήρησιν, ἣλθε μάλιστα νά τὴν ἐπισφραγίσῃ ἐπισήμως· διότι, καὶ τοὶ καταβαλοῦσα πᾶσαν προσπάθειαν, ἵνα εὕρῃ τρωτόν τι μέρος ἐν αὐτῇ, δὲν ἐδυνήθη· καὶ τούτου ἀποδείξεις εἶναι αὐτὴ ἡ ἄτακτος βία τῶν προσβολῶν της, πλήττουσα δεξιόθεν καὶ ἀριστερόθεν, μὴ συμφωνοῦσα πρὸς ἐκυτὴν περὶ οὐδενὸς τῶν ἀποβλητέων ἢ τηρητέων, ἀναγκαζομένη πάντα ν' ἀπολέσῃ, διότι δὲν ἐτήρησε πάντα.

Ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖ τοῦτο. Εἰς τὰ ἐν τοῖς ἀνθρώπινοις ἔργοις καλὰ, πάντα δὲν εἶναι ἐξ ἴσου καλὰ· ὑπάρχουσι τινὰ ὠραιότερα τῶν ἄλλων· καὶ τὰ μὲν κυριώτερα ἐμελετήθησαν μετὰ προσοχῆς, τὰ δὲ ἐπουσιώδη ἡμελήθησαν· καὶ ἡ ἀμέλεια αὕτη ἦτο καὶ αὐτὴ ἐξ ἀνάγκης, ἐπειδὴ τοιαύτη εἶναι ἡ ἀδυναμία τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε ἡ ἔλλειψις πάσης ἀτελείας εἶναι· συχνάκις ἀτέλεια ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ· διότι, μὴ δυνάμενος νά φθάσῃ εἰς τὴν ἀπόλυτον τελειότητα, ἀναγκάζεται νά διώκῃ τὴν σχετικὴν, καὶ νά ἀποδείξῃ τὴν ἰκανότητά του διὰ τῶν ἰδίων ἐλλειμμάτων. Ἀλλ' οὐχ οὕτως ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Χριστοῦ. Δύσκολον νά προσδιορίσῃ τις ἐν αὐτῷ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον σοφόν, πόσον ὑψηλὴ εἶναι ἡ ἐν πᾶσι σοφία. Ὄταν μελετῶμεν ἀλλεπαλλήλως ὅλα τὰ μέρη τῆς διδασκαλίας του, ἡ διάφορος σημαντικότης, δι' ἧς ἐφαίνοντο διακρινόμενα ἀλλήλων, ἐκλείπει· σχέσεις ἀπροσδόκητοι καὶ καλλοναὶ ἀνέλπιστοι ἀποκαλύπτονται· πλημμυρεῖ ὁ θαυμασμός καὶ μᾶς κυριεύει· δὲν βλέπομεν πλέον οὔτε ὄρια, οὔτε βαθμοὺς, καὶ πανταχόθεν κατανατῶμεν εἰς τὴν αὐτὴν σοφίαν, εἰς σοφίαν ἄπειρον.

Ἄλλοτε ἄλλοτε ἴσως εἴποις ὅτι ἕτερος χαρακτήρ τῶν ἀνθρώπινων συστημάτων εἶναι ὅτι,

ἐκ πρώτης ἀρετηρίας μᾶλλον ἐλκύουσι, τόσον τὰ πάντα ἀρμόζουσιν ἐν αὐτοῖς εἰς τοὺς φυσικοὺς σκοποὺς τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου. Τὸ ἐναντίον συμβαίνει ἐν τῇ χριστιανικῇ διδασκαλίᾳ. Κατὰ πρῶτον τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα οὐδὲν ἐννοεῖ, προσβάλλεται παρ' αὐτῆς, καὶ μάλιστα τὴν χλευάζει, τόσον ὁ ἐδρεύων ἐν αὐτῇ λόγος εἶναι ἄλλος παρὰ τὸν ἡμέτερον. Καὶ τοῦτο πρέπει νὰ ἦναι, ἐὰν ὁ ἐν αὐτῇ λόγος ἦναι θεῖος, ὄντος τοῦ ἡμετέρου ἀσθενοῦς πρὸς αὐτὸν καὶ διεφθαρμένου, καὶ μέλλοντος ἐπομένως νὰ προσβληθῇ ἐκ τῆς πρώτης αὐτοῦ συναντήσεως, ὡς ὁ ἀσθενὴς ὀφθαλμὸς ἐκ τῆς λαμπρότητος φαινοτάτου φωτός. Ἄλλ' ὦ τοῦ θαύματος! ὅσῳ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα τίθεται, ἀπέναντι τῆς διδασκαλίας ταύτης, ἐν καταστάσει ταπεινότητος, καθαρότητος, συγκεντρώσεως, δυσπιστίας εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις καὶ καλῆς προαιρέσεως, δηλαδὴ ἐν ἣ καταστάσει ὀφείλει νὰ τεθῆ, ἐὰν ἡ διδασκαλία αὕτη ἦναι θεία, τόσῳ περισσοτέραν τάξιν, καὶ σχέσεις, καὶ σοφίαν, καὶ ἰσχὺν, καὶ ἀπειρίαν καθ' ὅλα, καὶ βῆθος ἀνάκαλύπτει ἐν αὐτῇ. Ὀλόκληρος κόσμος νέος τῷ πνεύματι, καὶ τὸν μυστὶ εἰς τὸν μυστηριώδη αὐτοῦ πλοῦτον· βλέπει ὀλίγον κατ' ὀλίγον, καὶ ἀλλεπαλλήλως ἀνατελλούσας θελκτικὰς ἀληθείας, ὅπου κατ' ἀρχὰς δὲν ἔβλεπεν εἰμὴ συγκεχυμένα καὶ συχνάκις παράλογα αἰνίγματα· τὰς βλέπει ἀναπτυσσομένας καὶ ἐκ τοῦ κόλπου αὐτῶν ἐκπεμπούσας ἄλλας θελκτικωτέρας, αἵτινες καὶ αὐτὰι παράγουσιν ἄλλας, καὶ οὕτως ἐπ' ἀπειρον· τὰς βλέπει δὲ ἀντιστοιχοῦσας καὶ ἀκτινοβολούσας πρὸς ἀλλήλας, καὶ θαυμασίως συμπλεκόμενας. Δὲν ἔχει τὸν καιρὸν νὰ τὰς συλλέξῃ καὶ ἀπαριθμήσῃ, διότι διαμερίζεται μεταξὺ αὐτῶν ἡ ἐκπληξίς καὶ ὁ θαυμασμός του, καὶ δι' αὐτῶν τόσας σχέσεις ἐνταυτῷ διορθᾷ, καὶ πρὸς τόσας διάφορα ἀντικείμενα συνάπτονται, ὥστε ἡ προσοχὴ του δὲν ἐπαρκεῖ, ἀδυνατεῖ πλέον·

καὶ ἐξ ὄλων τῶν παρουσιαζομένων αὐτῷ λέξεων, ἵνα ἐκφράσῃ ὅ,τι αἰσθάνεται, μία μόνη ὑπάρχει ἐντελῶς ἀρμόζουσα, τὸ Θεῖον, καὶ ἐπανερχεται οὕτω, διὰ τῆς ἐκστάσεως τοῦ λόγου, εἰς τὴν ἀπλότητα τῆς πίστεως.

Ἀναμφιβόλως, τὸ ἀκατάληπτον ἀκολουθεῖ νὰ ἐπικρατῇ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ταύτῃ, καὶ ὅ,τι δήποτε ἀνακαλύψῃ ἐν αὐτῇ ὁ λόγος, ἔτι καταπιέζεται ὑπὸ τοῦ ὑπερτεροῦντος αὐτόν. Ἄλλ' ἤθελεν ἄρα εἶσθαι θεία ἡ διδασκαλία αὕτη, ἐὰν εἶχεν ἄλλως τὸ πρᾶγμα; Αἱ ἀνθρώπιναι διδασκαλῖαι δὲν προβαίνουσιν οὕτω· αὗται ἀφορῶσιν εἰς τὸ νὰ γίνωσι καταληπταί, καὶ πᾶσαν προσπάθειαν καταβάλλουσι πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, διότι δὲν ἔχουσιν εἰμὴ τὴν ἐνάργειαν πρὸς νομιμοποίησίν των· καὶ ἐπειδὴ ἕκαστος ἀνθρώπινος λόγος εἶναι ἐν τῇ φύσει ἴσος πρὸς τοὺς ἄλλους, ἡ κατάληψις εἶναι δικαιωματικὴ, καὶ ἡ ἔλλειψις αὐτῆς ἤθελεν ἐλέγξει τὴν ἀδυναμίαν ἢ τὴν ἀλογίαν τοῦ ἔργου. Ἄλλ' ἐν θείᾳ διδασκαλίᾳ τὰ πράγματα ἐξ ἀνάγκης ἔχουσιν ἀντιστρόφως· ἀντὶ τῆς ἐρεῦνης, πρέπει νὰ ἦναι βάσις τῆς παραδοχῆς αὐτῆς ἡ πίστις, ἀντὶ τῆς ἐναργείας, μέλλει νὰ τὴν καθιερώτῃ τὸ μυστήριον. Δὲν δύναται νὰ γίνῃ δεκτὴ, εἰμὴ ἐπὶ τῷ ὄρω τῆς ἀκατάληψίας, διότι ὁ λέγων θεῖον, λέγει ἀκατάληπτον. Ὅχι, παρατήρησον καλῶς, διότι πάντα πρέπει νὰ ἦναι ἀκατάληπτα ἐν τοιαύτῃ διδασκαλίᾳ, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, ἀλλὰ διότι πάντα δὲν δύνανται νὰ ἦναι καταληπτά, καὶ ἐπειδὴ ἐπομένως τὸ μυστήριον πρέπει νὰ εὐρεθῇ πάντοτε ἐν τῷ βάθει αὐτῆς, ἡ πίστις πρέπει νὰ εὐρεθῇ ἐν τῇ εισόδῳ.

Τοῦτο μᾶς ἐπάγει εἰς τὴν παρατήρησιν πράγματος ἀξίου νὰ ἐπιστήτῃ εἰσέτι τὴν προσοχὴν μας. Αἱ ἀνθρώπιναι διδασκαλῖαι, ὅσαι παρουσιάζονται ὡς τοιαῦται, στηρίζουσιν ἐξ ἀνάγκης τὴν ἐπιτυχίαν των ἐπὶ τῆς ἐναργείας. Ἄλλ' ὅσαι θέλουσι νὰ ἐκληφθῶσιν ὡς θεῖαι, στηρίζουσι τὴν ἐπι-

τυχίαν των ἐπὶ τῆς σκευῆς τοῦ μυστηρίου· καὶ τοῦτο ἔτι ἀναγκαῖον, διότι πρέπει νὰ μιμηθῶσι κατὰ τοῦτο τὸ θεῖον. Ἄλλ' ἴδιον θείας τρώντι διδασκαλίας καὶ ἀμίμητον εἶναι, καὶ τοὶ μένουσα μυστηριώδης ἐν τῷ βάθει αὐτῆς, νὰ ἀποκαλύπτῃ ἐν τῇ ἐξωτερικῇ περιγραφῇ αὐτῆς θαυμάσια νοήσεως ἀντικείμενα, νὰ ἐξασκῇ τὸν λόγον, καὶ συγχρόνως νὰ τὸν καταβάλλῃ, ἀφθόνως νὰ τὸν περιφωτίζῃ διὰ τῶν λαμπηδόνων τῆς, καὶ μάλιστα νὰ τὸν ἐκτείνῃ, ἵνα εἰσέτι τὸν καταυγάσῃ, καὶ νὰ μὴ τῷ ἀντιτείνῃ τέλος τὸ μυστήριον, εἰμὴ ἀφ' οὗ πρότερον τῷ χορηγήσῃ κατὰ κόρον τὴν κατάληψιν· τέλος, νὰ προσαρμολογῆται ἀφ' ἐνὸς πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν, ἵνα ἀφανισθῇ ἀφ' ἐτέρου εἰς τὰ βάθη τῆς θείας, νὰ ἦναι ἐν μέρει μὲν φωτεινῇ, ἐν μέρει δὲ ἀσαφῆς, καὶ νὰ ποικίλλῃ τὸ σχετικὸν ποσὸν τοῦ φωτός καὶ τῆς ἀσαφείας τῆς κατὰ λόγον τῆς προσεγγίσεως ἡμῶν, διὰ τῆς τελειοποιήτεως τῆς ἡμετέρας φύσεως πρὸς τὴν θεϊαν αὐτῆς οὐσίαν. Καὶ τοιοῦτος εἶναι ὁ μοναδικὸς, ὁ διακριτικὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ χαρακτήρ. Παρατήρησον ὅλας τὰς ἄλλας διδασκαλίας, καὶ θέλεις εὐρεῖ αὐτὰς ἢ ὅλως ἐναργεῖς (τοῦλάχιστον καθ' ἣν ἔχουσιν ἀξίωσιν) ὅταν παρουσιάζονται ὡς ἀνθρώπινα, ἢ ὅλως σκοτεινὰς, ὅταν ἀγγέλλονται ὡς θεῖαι. Καὶ ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ περιπτώσει, ποιοῦσιν ὡς ἅπαντες οἱ κιβδηλοποιοὶ, ἐξογκοῦσι τὸ πρωτότυπον καθ' ὅ,τι ἔχει μιμητὸν, ἀφίνουσαι ὅ,τι εἶναι οὐσιωδῶς ἴδιον αὐτοῦ. Ἀναμφιβόλως τοῦτο ὑπάρχει κοινὸν μεταξὺ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῶν ἄλλων θρησκειῶν, ὅτι ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν εὐρίσκομεν ἀσάφειαν· ἀλλ' εἰς μὲν τὰς ἄλλας θρησκείας, ἢ ἀσάφεια αὕτη εἶναι ἄφωνος, ἀκίνητος, ἄγονος, πάντα λόγον καὶ πολιτισμὸν ἀπορροφῶσα· ἐν δὲ τῷ Χριστιανισμῷ, καὶ μόνῳ αὐτῷ, εἶναι, τολμῶ εἰπεῖν, πιεστή ὑπὸ τὴν ἐνέργειαν τῆς διανοίας· διαχέει περὶ αὐτὴν λαμ-

πηδόνας, αίτινες διασκεδάζουσι τὸ φυσικὸν σκότος τοῦ προορισμοῦ ἡμῶν· δοκιμάζει μᾶλλον ἢ ἀναχαιτίζει τὸν λόγον, καὶ δὲν τὸν συστέλλει, εἰμὴ ὅπως τὸν διευθύνῃ· εἶναι τέλος ἢ τροφὸς τῆς μεγαλονοίας, καὶ ἡ γόνιμος καὶ ἀνεξάντλητος γενέτειρα παντὸς ἀληθοῦς πολιτισμοῦ.

Ἔτερος χαρακτήρ θειότητος ἐν τῷ Χριστιανισμῷ εἶναι ὁ ἐξῆς. Οὐδαμοῦ ἡ ἀλήθεια εἶναι καθαρὰ καὶ πλήρης, ἀλλὰ πανταχοῦ μεμιγμένη μὲ τὴν πλάνην, διηρημένη ἐν ἑαυτῇ, καὶ ἀρμόζουσα πρὸς τὰς ἀδυναμίας καὶ τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὴν διαφορὰν τῶν χρόνων καὶ τῶν τόπων. «Οὐδὲν σχεδὸν βλέπομεν δίκαιον ἢ ἄδικον, λέγει ὁ Πασχάλης, μὴ ἀλλοιούμενον κατὰ τὸ κλίμα. Τρεῖς βαθμοὶ ἐξάρματος τοῦ πόλου ἀνατρέπουσιν ὅλην τὴν νομολογίαν. » Εἰς μεσημβρινὸς ἀποφασίζει περὶ τῆς ἀληθείας. Τὸ δίκαιον ἔχει τὰς ἐποχὰς του. Ὡς τῆς γελοίας δικαιοσύνης, » ἢν ποταμὸς ἢ ὄρος περιορίζει! Καὶ ἀλήθεια μὲν ἐντεῦθεν » τῶν Πυρηναίων, πλάνη δὲ ἐκεῖθεν ». Ἴδου ἡ τύχη τῆς ἀληθείας εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Χριστιανισμὸς παρουσιάζει τὸ ἀντίστροφον τῆς καταστάσεως ταύτης. Ἐν αὐτῷ πᾶσαι, ὅσαι ὑπῆρξαν ἀλήθειαι ἐν τῷ κόσμῳ, ἀνευρίσκονται· ἀλλ' ἐν ᾧ ἦσαν διεσπαρμέναι, ἡλλοιωμέναι, ἐρρίμμεναι τῇ δε κακέϊσε, μακρὰν τῶν ἀληθῶν αὐτῶν ἀρχῶν καὶ τῆς ἐφαρμογῆς των, καὶ οἰοεὶ ἀπωλεσμένοι ἐν τῇ ἀπομονώσει αὐτῶν, ἐκτυλίσσονται, προσεγγίζουσι πρὸς ἀλλήλας, καὶ ἀμοιβαίως ἀναγνωρίζονται, συμπληροῦνται, καὶ δικαιολογοῦνται· ἀναπτύσσονται δὲ καὶ τέλος ἀνυψοῦνται ἔνθα ἀποκαθίστανται ἡ ἀπλή πάλιν ἀλήθεια, ἡ ἀπόλυτος, καὶ ἀμετάθετος καὶ καθολικὴ, ἡ χριστιανικὴ ἐκείνη ἀλήθεια ἡ δεσπόζουσα πάντων, καὶ εἰς πάντα ἐφαρμοζομένη, ἢ μὴ ἀλλοιουμένη κατὰ τὸ κλίμα, ἢ μὴ ἔχουσα ἐποχὰς, ἢ ὑπ' οὐδενὸς ποταμοῦ ἢ ὄρους περιοριζομένη, ἢ μὴ δια-

χωριζομένη οὔτε ὑπὸ τῶν Πυρηναίων, οὔτε ὑπὸ τοῦ μεσημβρινοῦ.

Οὐδὲν ἄλλως λέγομεν ἐν τούτοις, μὴ ἀναγνωρισθὲν ὑπὸ τῶν ἤττον ὑπόπτων φιλοσοφικῶν πνευμάτων· μόνον ὁ τρόπος τοῦ λέγειν αὐτῶν εἶναι διάφορος. Οὕτω πανταχοῦ παρ' αὐτοῖς ἀναγινώσκομεν, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ὁ κατ' ἔξοχὴν ἐκλεκτισμὸς, καὶ μεγαλοπρεπὲς σύνολον ὄλων τῶν ἐν τῷ ἀρχαίῳ κόσμῳ διεσπαρμένων ἀληθειῶν (1).

Λέγομεν δὲ, ὅτι τοῦτο καὶ μόνον συνεπιφέρει δυνάμει τὴν θεϊότητα τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ διὰ τρεῖς λόγους· ἵνα δυνηθῇ ὁ ἄνθρωπος νὰ κατορθώσῃ τὸν ἐκλεκτισμὸν τοῦτον, πόσους ὑπερμέτρους μόχθους ἔπρεπε προηγουμένως νὰ ὑποστῇ περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας! ὅποια στοιχεῖα, ὅποῖον ὕλικὸν ἠναγκάζετο νὰ ἀνακινήσῃ, νὰ ἐπισωρεύσῃ, νὰ παραβάλλῃ, νὰ διατάξῃ, νὰ ἐπαληθεύσῃ! καὶ τί ἄλλο ἐκ τούτων ἀπάντων ἤθελεν ἐπὶ τέλους προκῦψει, εἰμὴ μουσειώσις τις ποικιλόχρους, ἀσυνάρτητος καὶ συγκεχυμένη; Καὶ οὐδὲν μᾶλλον ἀντίθετον εἰς τὸν τρόπον, καθ' ὃν ὁ Χριστιανισμὸς ἐμορφώθη. Φαντάσθητι ἄνθρωπον βεβυ-

(1) «Τὸ ἐπαναλαμβάνω (καὶ ὁ προεδρεύων τῆς ἀκαδημίας ταύτης σοφὸς συνάδελφός μας κ. Κουσίνοσ, ἤθελέ μοι χρησιμεύσει, χρειὰς τυχούσης, ὡς ἐγγυητῆς καὶ μάρτυς) ὁ Χριστιανισμὸς δὲν εἶναι μόνον τελειοποίησις τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου, τῆς ἑθρῆκῆς ἐκείνης σοφίας τῆς περιεκλεισμένης εἰς τὰ ὄρια μικρᾶς τινος γωνίας τῆς Ἀνατολῆς· εἶναι πρὸς τοῦτοις ἡ μεγαλοπρεπὴς συγκεφαλαίωσις ὄλων τῶν ἀρχαίων συστημάτων ἠθικῆς καὶ φιλοσοφίας, πάσης πλάνης ἀπηλλαγμένων, καὶ ἀνηγμένων εἰς ὑψηλοτέρας καὶ πληρεστέρας ἀρχὰς· εἶναι ὁ σύνδεσμος πασῶν τῶν μερικῶν ἀληθειῶν τοῦ τε ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ κόσμου καίτινες δι' αὐτοῦ συνενοῦνται εἰς καθαρωτέραν, φαινοτέραν, καὶ εὐρυτέραν ἀλήθειαν· εἶναι ἡ τελικὴ πρόδοσ, δι' ἧς ἡ ἀνθρωπότησ ἀπέλαθε τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀληθοῦς καὶ καθολικοῦ πολιτισμοῦ». (κ. Τροπλόγγος. Περὶ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ δικαίου τῶν Ρωμαίων).

θισμένον εἰς τὰ βιβλία δι' ὅλης του τῆς ζωῆς, ὑπερακριβῆ διερευνητὴν τῶν προηγηθεισῶν αὐτοῦ διδασκαλιῶν, ἐπιμελῆ ἐραριστὴν ὅλων τῶν συστημάτων, φιλόσοφον μεθοδιστὴν καὶ διατάκτην, ἐνὶ λόγῳ ἐκλεκτικόν, καὶ εἰπέ· εἶναι ἄρα τοιοῦτος ὁ Χριστός; εἶναι τοιοῦτοι οἱ ἀπόστολοι; εἶναι αὕτη ἡ ἰσχυρὰ καὶ ἀναγεννητικὴ ἀπλότης τοῦ Χριστιανισμοῦ; . . .

Ἐτι αὐστηρότερος εἶναι ὁ δεύτερος λόγος. Ὁ ἐκλεκτισμὸς, ἥτοι ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἀληθείας, ὡς ἤδη εἶπομεν ἀλλαχοῦ, ὑποθέτει ἀναντιρρήτως εἰς τὸν ἐνεργοῦντα αὐτὸν τὴν προηγουμένην κατοχὴν αὐτῆς τῆς ἀληθείας καθ' ὅλην τὴν ἀκεραιότητα αὐτῆς. Ὁ ὀρθὸς λόγος τὸ ἀπαιτεῖ. Ἴνα διακρίνωμεν τὴν ἀλήθειαν ἀπὸ τῆς πλάνης, ἵνα παρὰ βάλωμεν τὴν δεῖνα πρὸς τὴν δεῖνα ἀλήθειαν, τὸ δεῖνα τεμάχιον πρὸς τὸ δεῖνα, καὶ ἀποτελέσωμεν ἐξ αὐτῶν ἓν ὅλον, ἀνάγκη νὰ ἔχωμεν τὴν ιδέαν, τὸ σχέδιον, τὸ ἀρχέτυπον τοῦ ὅλου τούτου, ἀνάγκη νὰ γνωρίζωμεν τὴν ἀλήθειαν, ὡς ἡμᾶς αὐτοὺς, νὰ ἤμεθα ἡμεῖς αὐτοὶ ἡ Ἀλήθεια, διὸ καὶ ὁ Χριστὸς τοιοῦτος ἀνηγγέλθη. ΕΓΩ ΕΙΜΙ Η ΑΛΗΘΕΙΑ. Ἀλλὰ τότε πρὸς τί ὁ ἐκλεκτισμὸς καὶ αἱ προσπάθειαι του πρὸς εὑρεσιν τῆς ἤδη κατεχομένης ἀληθείας; ἤρκει νὰ τὴν ἀποκαλύψωμεν. Παλοῦντες λοιπὸν περὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὀφείλομεν νὰ εἴπωμεν αὐτὸν ἀποκαλύψιν καὶ οὐχὶ ἐκλεκτισμόν. Ἡ τελευταία αὕτη λέξις εἶναι ὄνομα κενὸν καὶ μάταιον, διότι τὸ ὑπ' αὐτοῦ σημαίνόμενον δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ εἰμὴ ὑπ' ἓνα μόνον ἕρον, ὅστις τὸ καθιστᾷ ἀνωφελές, τὴν προηγουμένην δηλαδὴ κατοχὴν τῆς ἀληθείας. Καὶ ἐπειδὴ ἀναγνωρίζομεν, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι τὸ σημαίνόμενον τοῦτο, πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ ἀναγνωρίσωμεν, ὅτι εἶναι καὶ ἡ οὐσιώδης ἀλήθεια, ἥτοι ἡ τοῖς ἀνθρώποις ἀποκαλυφθεῖσα Θεότης.

Ο τρίτος λόγος τέλος πάντων είναι οὗτος· ἀρ' οὐ ἄπαξ ἀποκατασταθῆ ἡ ἀλήθεια καθ' ὅλην τὴν ἀκεραιότητά της, πῶς νὰ ὑψωθῆ καὶ νὰ μείνῃ ἔν τινι ἐνότητι καὶ καθολικότητι περιλαμβανούσῃ πάντα τόπον καὶ χρόνον; ἡ αὐτὴ διαλυτικὴ δύναμις ἡ ἄπαξ καταστρέψασα τὴν ἀλήθειαν, ὅτε εἶχεν ὑπὲρ αὐτῆς τὴν γενέθλιον αὐτῆς ἰσχύον, δὲν θέλει τὴν διαλύσει τὸ δεύτερον, μόνον δι' ἐκλεκτικῆς δυνάμεως ἀποκατασταθεῖσαν; ποῖος σύνδεσμος, ποῖα νέα συνάφεια ἰσχυροτέρα καὶ αὐτῆς τῆς ἀκεραιότητος, θέλει ἐνεργήσει τὸ θαῦμα τῆς ἀδιαιρετότητος ταύτης; προφανῶς πρέπει νὰ ἀναδράμῃ τις, ἔστα καὶ πρὸς ἀπλῆν συντήρησιν τοῦ ἐξαγομένου τοῦ ἀνθρωπίνου ἐκλεκτισμοῦ, εἰς ὑπερφυσικὴν καὶ θεῖαν ἐνέργειαν. Ἀλλὰ τὸ ὁμολογῶ, προτιμῶ τότε νὰ παραδεχθῶ, ὅτι ὁ θεὸς αὐτουργὸς τῆς διατηρήσεως τοῦ ἔργου εἶναι ὁ ποιητὴς αὐτοῦ τοῦ ἔργου· καὶ πάλιν ἐπάγομαι νὰ ἴδω ἐν τῇ χριστιανικῇ διδασκαλίᾳ καὶ ἐν τῇ ἀδιελύτῳ αὐτῆς ὀρθοδοξίᾳ, τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ.

Δ'. Οὕτως, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τὴν βραχεῖαν ταύτην ἐπιθεώρησιν τῶν ἡμετέρων ἐντυπώσεων, ὑπὸ πᾶσαν αὐτοῦ ὄψιν θεωρούμενος, ὁ Χριστιανισμὸς πανταχόθεν διαλάμπει διὰ τῶν ἐκπληκτικῶν χαρακτήρων τῆς θεϊότητός του. Ἄλλως, δὲν ἐλάλησα ἐνταῦθα, εἰμὴ περὶ τῶν ἐσωτερικῶν πάντοτε ἰδιοτήτων τοῦ Χριστιανισμοῦ· διότι μὴ λησμονήσωμεν ὅτι παρὰ ταύτας ἔχει καὶ ἐξωτερικὰς, ἱστορικὰς ἀποδείξεις, ὧν οὐχ ἠψάμεθα, καὶ αἵτινες συνιστῶσι καὶ αὐται, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, μοναδικὸν καὶ ἀμίμητον θεϊότητος χαρακτῆρα.

Ἀλλὰ καθ' ἐαυτὸν μόνον θεωροῦντες αὐτὸν, καὶ ἀνεξαρτήτως τῶν καταπληκτικῶν τούτων βάσεων, καὶ μὴ ἐκλαμβάνοντες αὐτὸν, εἰμὴ καθ' ὅ,τι εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς πίστεως τῶν μαθητῶν τοῦ, καὶ τῆς ἀποστροφῆς τῶν ἐχ-

θρῶν του, ἤτοι κατὰ τὴν διδασκαλίαν του, λέγομεν (καὶ τοῦτο εἶναι τὸ σταθερὸν ἐξαγόμενον, ὅπερ ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν καθ' ὅλην τὴν σειρὰν τῆς ἐκθέσεως αὐτοῦ) ὅτι, μὲ ὄλον τὸ μυστηριώδες τὸ ὁποῖον πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ ὑπάρχη ἐν τῇ οὐσίᾳ του, τὸ ἐν αὐτῷ φωτεινὸν ἡμῖν παρουσιαζόμενον εἶναι τοσοῦτον ἐντελές καὶ ἀνώτερον καὶ ἀμίμητον, ὥστε καὶ μόνον ἀρκεῖ, ἵνα ἀποδείξῃ τὴν θεϊότητά του, καὶ καταστήσῃ αὐτὸν ἀποδεκτὸν παρὰ παντός ἀταράχου καὶ πεπαιδευμένου πνεύματος, δυνάμει, τολμῶ εἰπεῖν, τῆς ἐξ αὐτῆς τῆς ἐρεύνης ἐναργείας.

Δὲν θέλω βέβαια νὰ καταστρέψω διὰ τούτου ὅ,τι ἐγὼ αὐτὸς δι' ἰσχυρίσθη· καὶ δύνανται νὰ μοι εἴπωσι, δὲν τὸ ἀγνοῶ, ὅτι ἀδύνατον νὰ ὑπάρχη ἐναργεῖα ἐρεύνης ἐν θεία καὶ μυστηριώδει διδασκαλίᾳ, καθ' ὅσον δηλαδὴ ἡ ἐρευνα δὲν εἶναι ἐν αὐτῇ πλήρης, καὶ ἐπειδὴ πᾶν τὸ ὑπεξαιρούμενον αὐτῆς δύναται νὰ καταστρέψῃ πᾶν τὸ εἰς αὐτὴν ὑποβαλλόμενον, δὲν δύναται νὰ ἐπαναπαυθῇ ἐν τῇ ἀπολύτῳ ἐναργείᾳ. Καὶ ἐν γένει, συμφωνῶ περὶ τούτου· ἀλλ' ἐν πράγματι, καὶ κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ κοινοῦ νοῦς, ὅστις εἶναι ὁ ἀνώτατος ἐπὶ τῶν τοιούτων κριτῆς, διατείνομαι ὅτι τοῦτο δὲν ὑπάρχει. Καὶ λέγω, ὅτι ἐν διερχόμενοι ἀλλεπαλλήλως ὅλα τὰ πολυάριθμα μέρη τῆς διδασκαλίας ταύτης, εὐρίσκομεν ὅτι ἕκαστον αὐτῶν ἔχει κάλλη ἀμίμητα, καὶ ἀποδίδει οἷον εἰ θεῖον ἤχον· ἐὰν οὕτως ἔχη οὐ μόνον περὶ ἐκάστου μέρους ἰδιαιτέρως λαμβανομένου, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς πρὸς ἄλληλα προσεγγίσεως προκύπτωσι καλλοναὶ οὐχ ἥττον ἐξοχοὶ· καὶ ἐὰν εἰς τὰς ἐλαχίστας λεπτομερείας ὡς καὶ εἰς τὸ σύνολον, διὰ τῆς συνθέσεως ὡς καὶ διὰ τῆς ἀναλύσεως, φθάνομεν πανταχόθεν εἰς ἀνεξάντλητον καὶ ἀλάνθαστον σοφίαν, τόσῳ μᾶλλον ἐναργῆ ὅσον ὁ θεωρῶν αὐτὴν λόγος εἶναι καθαρῶτερος καὶ ἐκτενέστερος,

λέγω, ἐν ὀνόματι τοῦ κοινοῦ νοῦς, ὅτι ἄρμονία τὸσω πλου-
 σία, καὶ συμφωνία τὸσον ἀναλλοίωτος καὶ ὑψηλὴ, ὅλοι,
 ἐνὶ λόγῳ, οἱ χαρακτῆρες, ὅσους ἐν τῇ χριστιανικῇ διδα-
 σκαλίᾳ ἀνεγνωρίσαμεν, καὶ δι' ὧν τὸσον ὁμοιοῦται πρὸς τὰ
 ἔργα τοῦ Θεοῦ, ὅσον ἀπομακρύνεται τῶν ἀνθρωπίνων,
 ταῦτα πάντα ἤθελον εἶσθαι ἀδύνατα, ἐὰν εἰς τὸ μυστηριώ-
 δες ἀπομένον εὐρίσκετό τι δυνάμενον νὰ τὰ διαψεύσῃ. Τὸ
 φωτεινὸν μέρος μοὶ ἐγγυᾶται περὶ τοῦ σκοτεινοῦ ὡς περὶ
 ἑαυτοῦ, διότι αὐτὸ τοῦτο δὲν ἤθελεν εἶσθαι ἄνευ τῆς συμφω-
 νίας των, διότι ἡ ἀσυμφωνία των ἤθελεν ἀποτελέσει. Θαῦμα
 μείζον του τῆς Θεοειότητος των, ἥτις ἀποδεικνύεται οὕτω διὰ
 τῆς ἐναργείας τῆς ἐρεῦνης.

Τοιοῦτο εἶναι τὸ συμπέρασμα, ἐν ᾧ πνεῦμα ἀπλοῦν καὶ
 εὐθές, μὴ πρόαποφασίσαν κατὰ τῆς ἀληθείας, ἐπιθυμεῖ νὰ
 ἐπαναπαυθῇ ὡς ἐν τῷ κόλπῳ αὐτῆς τῆς ἀληθείας. Δὲν
 ἀγνοῶ, ὅτι ὑπολείπεται ἐν τῷ συμπέρασματι τούτῳ ὅλη
 πρὸς ἐπίκρισιν καὶ ἀμφισβήτησιν, ἀλλ' οὐχὶ εἰς τὸν ὀρθὸν
 νοῦν, καὶ τὴν ἀγαθὴν προαίρεσιν, καὶ τοῦτο ἀρκεῖ ἐπέκει-
 να ἤθελεν εἶσθαι παραπολλὴ ἐνάργεια, καὶ ἡ ἀντίστασις δὲν
 ἤθελε πλέον ἰσχύει, οὔτε ἐπομένως ἤθελεν ἔχει μισθὸν ἢ
 ὑποταγή. Ἡ ἰσχὺς τοῦ συμπέρασματος τούτου δὲν δύνα-
 ται ἀφ' ἑτέρου νὰ ἐκτιμηθῇ ὑπὸ τοῦ ἀναγνώσαντος μόνον
 τὴν ἐν τῷ παρόντι κεφαλαίῳ τελικὴν ἐξαγωγὴν αὐτοῦ, διό-
 τι καὶ τὸ κεφάλαιον δὲν εἶναι εἰμὴ ἀσθενῆς συγκεφαλαίω-
 σις τῶν ἐντυπώσεων τῶν ἐν ὅλῳ τόμῳ μελετῶν. Ὅθεν τὴν
 ἰσχύν ταύτην δὲν συναισθάνεται εἰμὴ ὁ συλλέξας αὐτὴν κατὰ
 ῥανίδας ἐν αὐταῖς ταῖς μελέταις, διότι δὲν ἔλκει βιάίως,
 ἀλλὰ διαπερᾶ ἡσύχως δὲν ῥέει ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ὡς χεῖ-
 μαρῶδες, ἀλλ' εἰσδύει γλυκεῖα ἐν τῇ προσεκτικῇ καὶ συγκεν-
 τρωμένῃ ψυχῇ, ὡς οἱ ἀγαθοεργεῖς καὶ σιωπηλοὶ καὶ γόνιμοι
 ἐκεῖνοι υετοὶ, οἵτινες φαίνονται ἀποστάλλαξις τοῦ οὐρανοῦ.

Ἰδοὺ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐσωτερικῶν ἀποδείξεων, καὶ τίνι τρόπῳ δυνατὸν εἶπειν, ὅτι προκύπτει ἐξ αὐτῶν ἐνάργεια ἐρεῦνης.

Ἄλλ' ὁ Χριστιανισμὸς οὕτως, ὃν ἀποκαλοῦσιν ἐχθρὸν τοῦ λόγου, δὲν τῷ δίδει τὴν ἐνάργειαν ταύτην εἰμὴ ἐκ περισσοῦ, καὶ εἰς ἀμοιβὴν τῆς ὑποταγῆς του εἰς ἑτέραν ἐνάργειαν ἔτι μᾶλλον κατεπίγουσαν, δηλαδὴ τὴν ἐνάργειαν τῆς αὐθετείας.

Ταύτης δὲ τὴν λαμπρότητα ὑπεδείξαμεν ἤδη ἐμμέσως πῶς καὶ ἐκ προοιμίου ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῶν Μελετῶν τούτων, καὶ θέλομεν τὴν παρουσιάσει ἀμέσως καὶ ἀκριβῶς ἐν τῷ τρίτῳ μέρει, ὅπερ θέλει ἐπὶ τούτῳ διαλάβει περὶ τῶν ἱστορικῶν καὶ ἐξωτερικῶν ἀποδείξεων.

Καὶ οὕτω συμπληροῦμεν τὸ ἔργον ὃ ἐπεχειρήσαμεν, διερχόμενοι ὅλον τὸν μέγαν κύκλον τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ἄλλ' ἅς μὴ τὸ λησμονήσωμεν, καὶ ἅς μὴ περιμένωμεν ἐκ τῶν μελετῶν τούτων ὅ,τι ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῶν δὲν δύνανται διόλου νὰ δώσωσιν. Οὔτε ἡ ἐνάργεια τῆς ἐρεῦνης οὔτε ἡ ἐνάργεια τῆς αὐθετείας, εἰς οἰονδήποτε βαθμὸν καὶ ἂν φέρωσιν αὐτάς ὁ συλλογισμὸς καὶ ἡ μαρτυρία, θέλουν ἀποδώσει ποτὲ ὀλόκληρον τὴν ἀλήθειαν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐὰν μὴ συμπληρωθῶσι δι' ἄλλου εἴδους ἐναργείας, τῆς πρακτικῆς. Ἐκεῖναι μὲν δύνανται νὰ προπαρασκευάσωσι τὴν πίστιν, αὕτη δὲ μόνη δύναται νὰ τὴν συμπληρώσῃ. Οὕτω θέλει αὕτη ἡ φύσις τῶν πραγμάτων. Ἡ ἀλήθεια θρησκείας κατ' ἐξοχὴν πρακτικῆς πρέπει νὰ γνωρίζηται διὰ τῆς πράξεως, ἄλλως δὲν ἤθελεν ἐπιτύχει τοῦ σκοποῦ της, δὲν ἤθελεν εἶσθαι ὅτι πρέπει νὰ ἦναι, ἐὰν ἡ πράξις δὲν ἐδίδασκεν οὐδὲν περισσότερον ἢ ἡ θεωρία, ἐὰν δὲν περιεῖχε μάλιστα τὸ ζωηρότερον μέρος τοῦ φωτός της. Ὅπως ἐνδιαφερθῆ καὶ συντηρηθῆ ἡ ἐλευθέρια τοῦ ἀνθρώπου ἐνέργεια,

ἔπρεπε νὰ ἀποκρύψῃ ὁ Θεὸς μέρος τῆς γνώσεώς του ἀπὸ τῶν διανοητικῶν ἐρευνῶν, καὶ νὰ τὸ ἀπονεύμῃ ὑπὸ τὸν ὄρον τῆς πρακτικῆς πίστεως. Καὶ τοῦτο ἐποίησε, θεὸς ἐν τῇ πράξει τοῦ νόμου τοῦ ἀκοινωνήτου, γνώσεις, ἐξερχομένας ἐκ τῆς πρὸς αὐτὸν ἐπαφῆς τῆς ψυχῆς, καὶ οὐσας ὡς λάμψεις τοῦ προσώπου του. Ἐὰν λοιπὸν θέλῃς νὰ ἐπαληθεύσῃς μέχρι τέλους, ἐὰν θέλῃς πραγματικῶς νὰ μάθῃς τί δύνασαι νὰ πισεύσῃς περὶ τῆς θεϊότητος τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἥτις ἔχει ἤδη ὑπὲρ αὐτῆς τοσοῦτον καταπληκτικὰς ἀποδείξεις, καὶ τοσοῦτον ἐνδιαφέρει τὸν προορισμὸν σου, δοκίμασον αὐτήν, καὶ θέλεις ἐν ἀλίγῳ μοὶ εἰπεῖς ὅ,τι οἱ κάτοικοι τῆς Σιχάρ, ἰδόντες τὸν Ἰησοῦν, ἔλεγον τῇ Σαμαρείτιδι, τῇ ἀναγγελαμένη αὐτόν· Οὐκέτι διὰ τὴν σὴν λαλίαν πιστεύομεν· αὐτοὶ γὰρ ἀκηκόαμεν, καὶ οἶδαμεν, ὅτι οὗτος ἐστὶν ἀληθῶς ὁ Σωτὴρ τοῦ Κόσμου, ὁ Χριστός (1).

(1) Ἰωάν. δ'. 42.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΤΟΜΟΥ.

ΠΙΝΑΞ
ΤΩΝ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ.

Κεφάλαιον Α΄. Προοίμιον — Μετάβασις.....	Σελ.	5
— Β΄. Ἐκθεσις τῆς ἠθικῆς τοῦ Εὐαγγελίου. »		26
— Γ΄. Θεϊότης τῆς ἠθικῆς τοῦ Εὐαγγελίου. »		43
— Δ΄. Περὶ δόγματος.....		93
— Ε΄. Φύσις καὶ προσόντα τοῦ Θεοῦ.....		104
— ς΄. Περὶ οὐρανῶν βασιλείας.....		128
— Ζ΄. Περὶ κολάσεως.....		164
— Η΄. Περὶ λυτρώσεως καὶ τῶν διδαγμάτων αὐτῆς.....		205
— Θ΄. Περὶ λυτρώσεως καὶ τῶν ἐφαρμογῶν αὐτῆς.....		259
— Ι΄. Περὶ Τριάδος.....		289
— ΙΑ΄. Περὶ Ἐκκλησίας.....		350
— ΙΒ΄. Περὶ τῆς χάριτος καὶ τῶν μυστηρίων. »		394
— ΙΓ΄. Περὶ Ἐξομολογήσεως.....		432
— ΙΔ΄. Περὶ Εὐχαριστίας.....		473
— ΙΕ΄. Περὶ Λατρείας καὶ τελετῶν.....		515
— ΙϚ΄. Συμπέρασμα.....		555

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΩΝ ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ.

— Σελ. 10 στίχ. 17 γρ. ἄλλοτε, πλεούσας ψυχὰς τὰς πορθαίδας — Σελ. 11 στίχ. 28 γρ. Ὁ δὲ, νέος — Σελ. 15. στίχ. 6 γρ. ἀπαντήσῃ (1) ; — Σελ. 17. στίχ. 26 γρ. ὑποταχθῆ — Σελ. 18. στίχ. 9 κατέστησεν — Σελ. 19. στίχ. 19 γρ. μεταρρύθμισιν — Σελ. 20. στίχ. 14 πράξεως — Σελ. 20. στίχ. 18 ἀλλ' ἔχοντες — Σελ. 20. στίχ. 21 πεφωτισμένα — Σελ. 21. στίχ. 21 γρ. μεμονωμένοι — Σελ. 23. στίχ. 21 γρ. πρὸς τὸ φῶς — Σελ. 26. στίχ. 14 γρ. οὐδὲ ἄπαξ — Σελ. 28. στίχ. 2 γρ. θα — Σελ. 29. στίχ. 28 γρ. κέντρον — Σελ. 29. στίχ. 29 γρ. καὶ τοῦ — ἀποψίς — Σελ. 30. στίχ. 2 γρ. διδασκαλίας, — Σελ. 61. στίχ. 26 γρ. ἐπομένως ἠθικῆς — Σελ. 66. στίχ. 4 γρ. ἀπαιτᾷ τὸ καθῆκον — Σελ. 70. στίχ. 3 γρ. τὸν — Σελ. 72. στίχ. 13 γρ. ἀπαντήσῃ — Σελ. 75. στίχ. 3 γρ. πάσης τῆς ἀγάπης — Σελ. 77. στίχ. 7 γρ. ἀνθρώπου, — Σελ. 77. στίχ. 10 γρ. παθημάτων, — Σελ. 85. στίχ. 2 γρ. αὐτῆς — Σελ. 87. στίχ. 18 γρ. ἀρχῆς, — Σελ. 92. στίχ. 1 γρ. δι' ὧν — Σελ. 97. στίχ. 7 γρ. καὶ τὰ ὁποῖα — Σελ. 97. στίχ. 8 τὰ ἐσχημάτισαν — Σελ. 97. στίχ. 11 γρ. Θεοῦ — Σελ. 100. στίχ. 5 γρ. εἰς αὐτὸν — Σελ. 103. στίχ. 24 γρ. δι' ἄλλο, ἵνα — Σελ. 105. στίχ. 2 γρ. καὶ ἀποθαίνει μᾶλλον — Σελ. 109. στίχ. 31 γρ. προφητείας κατωτέρω — Σελ. 110. στίχ. 21 γρ. νὰ εἴπῃ — Σελ. 112. στίχ. 4 γρ. καὶ ἐνταυτῷ ἀποφασισμένα — Σελ. 118. στίχ. 2 γρ. διαλέκτου — συγκατοικῆ — Σελ. 121. στίχ. 18 γρ. Λόγου — Σελ. 122. στίχ. 4 γρ. συνάγουσα — Σελ. 122. στίχ. 29 γρ. ἐξώπλισα — Σελ. 124. στίχ. 18 γρ. Γραφῶν, — Σελ. 128. στίχ. 15 γρ. Περὶ οὐρανῶν βασιλείας — Σελ. 132. στίχ. 24 Ἀνάγνωθι — Σελ. 158. στίχ. 13 γρ. Σωτῆρος — Σελ. 169. στίχ. 15 γρ. χρόνου — τόπου — Σελ. 169. στίχ. 26 γρ. Πῶς δὲ, ἀφ' ἑτέρου, — Σελ. 177. στίχ. 21 γρ. καὶ τόσο μᾶλλον ἢ — Σελ. 183. στίχ. 17 γρ. Παρὰ τὸ — Σελ. 185. στίχ. 30 γρ. ἀποδεχομένης — Σελ. 217. στίχ. 12 ἀλλ' αἱ — Σελ. 219. στίχ. 19 γρ. ὑπονοουμένη — Σελ. 220. στίχ. 1 θρησκευτικῆς, — Σελ. 221. στίχ. 28 γρ. καταστάσεως, — Σελ. 267. στίχ. 16 γρ. εἰς τὸν σταυρὸν, — Σελ. 277. στίχ. 4. γρ. ψυχὰς — Σελ. 291. στίχ. 14 γρ. ἀνεξάντλητον ἔχον — Σελ. 303. στίχ. 28 γρ. ἵνα τὸ — Σελ. 308. στίχ. 22 γρ. ὑπ' αὐτῶν — Σελ. 309. στίχ. 5 γρ. τελειότερος — Σελ. 309. στίχ. 6 γρ. προσεκτικώτερος — Σελ. 312. στίχ. 21 καὶ 22 — ἔσχε καὶ αὐτὴ — Σελ. 318. στίχ. 31 γρ. καὶ τὰς — Σελ. 321. στίχ. 3 γρ. συνεπληρώσαμεν — Σελ. 322. στίχ. 7 γρ. καὶ τοι — Σελ. 335. στίχ. 5 γρ. ὡς εἰς — Σελ. 339. στίχ. 15 γρ. πνεύματος — Σελ. 344. στίχ. 30 γρ. ἐπανέρχεται ὅς τις — Σελ. 347. στίχ. 6 γρ. συστημάτων — Σελ. 348. στίχ. 12 γρ. ὑπερτάτου ὄντος — Σελ. 351. στίχ. 25 γρ. ἦναι — Σελ. 354. στίχ. 3 γρ. ἀνακαλύπτει — Σελ. 358. στίχ. 18 γρ. ὅτε — Σελ. 358. στίχ. 23 γρ. ἐφελεύσῃ — Σελ. 365. στίχ. 23 γρ. καὶ νὰ — Σελ. 370. στίχ. 13 γρ. ἐκθίσσει — Σελ. 377. στίχ. 14 γρ. ἐνεργεία — Σελ. 395. στίχ. 1 γρ. διαφέρων — Σελ. 405. στίχ. 4 γρ. ἄρα — Σελ. 405. στίχ. 9 γρ. παρέχει — Σελ. 409. στίχ. 7 γρ. καὶ παρὰ — Σελ. 415. στίχ. 16 γρ. Θεός, — Σελ. 428. στίχ. 9 γρ. μελετήσῃ, — Σελ. 444. στίχ. 11 γρ. θεωρουμένη — Σελ. 448. στίχ. 3 γρ. ἡμῶν — Σελ. 449. στίχ. 12 γρ. κακιῶν — Σελ.

480. στίχ. 2 γρ. ταύτην — Σελ. 454. στίχ. 13 γρ. ἀλαζονεία εἶναι —
 σελ. 456. στίχ. 6 γρ. ἐπακολουθήματα — σελ. 457. στίχ. 1 γρ. ψιν,
 καὶ — σελ. 476. στί. 23 ἀπαντήση, καὶ τοι — σελ. 480. στίχ. 15 γρ.
 θετικός, καταφατικός — σελ. 483. στίχ. 21 γρ. εἴτε διότι — σελ. 483.
 στίχ. 23 γρ. τῶν οὐρανίων — σελ. 499. στίχ. 22 γρ. συγγνώμην — σελ.
 505. στίχ. 6 γρ. προορισμοῦ — σελ. 503. στίχ. 28 γρ. κηλαστέλην, —
 σελ. 511. στίχ. 1 γρ. αὐτῆς — σελ. 513. στίχ. 3 γρ. ἀμυδρὰν περὶ
 — σελ. 517. στίχ. 17 γρ. ἐνοιῶν ἐπὶ — σελ. 518. στίχ. 31 γρ. ὕλολα-
 τρείας, — σελ. 519. στίχ. 2 γρ. φαίνονται αὐτοῖς — σελ. 519. στίχ. 8
 γρ. ὑποσκάπτουσι — σελ. 533. στίχ. 24 γρ. προεπαγγεῖλασαι — σελ.
 535. στίχ. 11 γρ. εὐεργατικοὶ — σελ. 543. στίχ. 1 γρ. ὑπαγερευόμε-
 νη — σελ. 546. στίχ. 3 γρ. ἀόρατον — σελ. 548. στίχ. 9 γρ. ὕλικός
 — σελ. 549. στίχ. 20 γρ. παρατιταμέναι — σελ. 550. στίχ. 12 γρ.
 ἦτις, — σελ. 565. στίχ. 7 γρ. παρωτισμένοι εἴμεθα — σελ. 571. στίχ.
 1 γρ. λόγῳ, — σελ. 576. στίχ. 1 γρ. ἐκείνου τὸ ὅποιον — σελ. 580. στίχ.
 16 γρ. φύσως, — σελ. 583. στίχ. 19 γρ. ἀνηγγέλθη. Ἐν σελ. 224
 τοῦ α. Τόμ. παρελείφθησαν κατὰ λάθος οἱ ἐπόμενοι στίχοι ἐν τέλει τῆς ση-
 μειώσεως (3) σημαντικότητος αὐτοῦ καὶ ἐπιθεσάμειον τὴν περὶ αὐτοῦ
 μασουρίαν τῶν Γραφῶν. Ὁρα Νικολ. Δαμ. Ἐκαταῖον καὶ Βηρσασόν. 511

511. στίχ. 12 γρ. ἦτις — σελ. 565. στίχ. 7 γρ. παρωτισμένοι εἴμεθα — σελ. 571. στίχ.
 1 γρ. λόγῳ, — σελ. 576. στίχ. 1 γρ. ἐκείνου τὸ ὅποιον — σελ. 580. στίχ.
 16 γρ. φύσως, — σελ. 583. στίχ. 19 γρ. ἀνηγγέλθη. Ἐν σελ. 224
 τοῦ α. Τόμ. παρελείφθησαν κατὰ λάθος οἱ ἐπόμενοι στίχοι ἐν τέλει τῆς ση-
 μειώσεως (3) σημαντικότητος αὐτοῦ καὶ ἐπιθεσάμειον τὴν περὶ αὐτοῦ
 μασουρίαν τῶν Γραφῶν. Ὁρα Νικολ. Δαμ. Ἐκαταῖον καὶ Βηρσασόν. 511

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

007000030851